

**COMISIA PREZIDENȚIALĂ
PENTRU ANALIZA DICTATURII COMUNISTE
DIN ROMÂNIA**

RAPORT FINAL

București
2006

Membrii Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România:

Președinte: Vladimir Tismăneanu

Membri: Sorin Alexandrescu, Mihnea Berindei, Constantin Ticu Dumitrescu, Radu Filipescu, Virgil Ierunca, Sorin Ilieșiu, Gail Kligman, Monica Lovinescu, Nicolae Manolescu, Marius Oprea, H.-R. Patapievici, Dragoș Petrescu, Andrei Pippidi, Romulus Rusan, Levente Salat, Stelian Tănase, Cristian Vasile, Alexandru Zub.

Experți: Hannelore Baier, Ioana Boca, Stefano Bottoni, Ruxandra Cesereanu, Radu Chiriță, Adrian Cioflâncă, Dorin Dobrințu, Robert Fürtos, Armand Goșu, Constantin Iordachi, Maria Mureșan, Germina Nagăț, Eugen Negrici, Novák Csaba Zoltán, Olti Agoston, Cristina Petrescu, Anca Șincan, Virgiliu Țărău, Cristian Vasile, Smaranda Vultur.

La redactarea Raportului au mai colaborat: Gheorghe Boldur-Lătescu, Igor Cașu, Adriana Fleancu (corectură), Mihaela Ghimici (traducere), Lázok Klára, Shlomo Leibovici-Laiș, László Márton, Nagy Mihály Zoltán, Cristina Spătărelu (secretariat tehnic), Ioan Stanomir, Cătălin Augustin Stoica, Marian Zăloagă.

**COMISIA PREZIDENTIALĂ
PENTRU ANALIZA DICTATURII
COMUNISTE DIN ROMÂNIA**

RAPORT FINAL

Bucureşti

2006

Această formă a *Raportului final* ar putea înregistra corecturi, adăugiri și adnotări pe măsura înaintării procesului de redactare.

CUPRINS

Lista abrevierilor	7
Introducere. Natura, scopul și efectele regimului totalitar comunist în România, 1945-1989.....	9
Regimul comunist în România: repere istoriografice.....	21
CAPITOLUL I Partidul Comunist Român.....	30
Rolul consilierilor sovietici	121
Alegerile în România comunisă.....	130
Destructurarea societății civile.....	133
Organizațiile de masă. Uniunea Tineretului Comunist.....	138
CAPITOLUL II Represiunea.....	158
Genocidul comunist în România	158
Securitatea – instrument al Partidului	168
Legislația cu caracter represiv în România comunistă	188
Cronologia și geografia represiunii.....	198
Recensământul populației concentraționare.....	210
Sistemul penitenciar în România comunistă.....	232
Studii de caz.....	234
Deportările și dislocările de populații din România anilor 1950. Instituția domiciliului obligatoriu.....	290
Universul concentraționar reflectat în memorialistica românească	308
Rezistența armată anticomunistă	320
Mișcările studențești din 1956.....	334
Proteste muncitorești în România comunistă.....	345
Disidența în regimul comunist. Considerații generale: disidență, rezistență, exil, cooptare.....	360
Disidența religioasă.....	377
Securitatea și metodele de recrutare a informatorilor.....	383

CAPITOLUL III Societate, Economie, Cultură.....	397
Instituțiile juridice.....	397
Economia de comandă.....	407
Colectivizarea agriculturii: decizie politică, etape, rezistență și represiune.....	425
Criza economică a anilor 1980. Chestiunea penuriei.....	442
Regimul comunist și cultele religioase.....	447
Reforma învățământului și implicațiile sale. Educație și ideologie în primul deceniu comunist.....	473
Ideologie și teroare. Monopolul asupra vieții culturale.....	489
Politica demografică a regimului Ceaușescu.....	510
Situația minorităților naționale.....	523
Represiuni comuniste în Moldova sovietică.....	578
Metode de control societal în perioada ceaușistă.....	597
Controlul spațiului locativ	617
Revoluția din 1989.....	620
 Concluzii. Necesitatea analizei, repudierii și condamnării regimului comunist.....	 628
 Biografiile nomenclaturii.....	 646

Lista abrevierilor

AANP – Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor
ACNSAS – Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
AGERPRES – Agenția Română de Presă
AIOCIMS – Arhiva de istorie orală a Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului din cadrul Memorialului Sighet
ALRC – Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință
AMAE – Arhivele Ministerului Afacerilor Externe
AMJ – Arhiva Ministerului Justiției
AMJDIM – Arhiva Ministerului Justiției - Direcția Instanțelor Militare
AMVCR – Arhiva Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței
ANC – Arhivele Naționale Cluj
ANS – Arhivele Naționale Suceava
ANH – Arhivele Naționale Harghita
ANIC – Arhivele Naționale Istorice Centrale
ANT – Arhivele Naționale Timiș
AOSPRM – Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova
APMSA – Arhiva Penitenciarului de Maximă Siguranță Aiud
Arhim. – Arhimandritul
ASRI – Arhiva Serviciului Român de Informații
ASSBOR – Arhiva Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române
ASSC – Arhiva Secretariatului de Stat pentru Culte
BOR – Biserica Ortodoxă Română
BPD – Blocul Partidelor Democratice
BRU – Biserica Română Unită
CAER – Consiliul de Ajutor Economic Reciproc
CAP – Cooperativa Agricolă de Producție
CC – Comitetul Central
CCP – Comisia Controlului de Partid
CEB – Consiliul Ecumenic al Bisericilor
CIE – Centrul de Informații Externe
COMNM – Consiliul Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară
CNSAS – Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității
CPADCR – Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România
CPEx – Comitetul Politic Executiv
CRDE – Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală
CSAS – Consiliul Superior al Asistenței Studențești
DGPT – Direcția Generală a Presei și a Tipăriturilor
DGSM – Direcția Generală a Serviciului Muncii
DGSP – Direcția Generală a Securității Poporului
DGSS – Direcția Generală a Securității Statului
DIE – Direcția de Informații Externe
FND – Frontul Național Democrat
FUS – Frontul Unității Socialiste
GAC – Gospodăria Agricolă Colectivă
GAS – Gospodăria Agricolă de Stat
GEG – Grupul Etnic German
HCM – Hotărârea Consiliului de Miniștri
IMF – Institutul de Medicină și Farmacie
INST – Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului
IPS – Înalt Prea Sfințitul
KIM – Internaționala Comunistă a Tineretului
MAI – Ministerul Afacerilor Interne
MI – Ministerul de Interne
MAN – Marea Adunare Națională
MFA – Ministerul Forțelor Armate
MNR – Mișcarea Națională de Rezistență
ODCC – Organizația Deținuților cu Convingeri Comuniste
ONU – Organizația Națiunilor Unite

OSA/RFE – Open Society Archives/Radio Free Europe
PCdR – Partidul Comunist din România
PCR – Partidul Comunist Român
PCUS – Partidul Comunist al Uniunii Sovietice
PSDR – Partidul Social Democrat din România
PMR – Partidul Muncitoresc Român
PNL – Partidul Național Liberal
PNT – Partidul Național Țărănesc
RASSM – Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească
RPR – Republica Populară Română
RSR – Republica Socialistă Română
RSSM – Republica Sovietică Socialistă Moldovenească
SLOMR – Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România
SRI – Serviciul Român de Informații
SSI – Serviciului Special de Informații
UAER – Uniunea Asociațiilor de Elevi din România
UASCR – Uniunea Asociațiilor Studenților Comuniști Români
UASR – Uniunea Asociațiilor Studenților din România
UCECOM – Uniunea Centrală a Cooperativelor Meșteșugărești
UGSR – Uniunea Generală a Sindicatelor din România
UNSR – Uniunea Națională a Studenților din România
URSS – Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste
USASZ – Uniunea Sindicatelor de Artiști, Scriitori și Ziariști
UTC – Uniunea Tineretului Comunist
UTM – Uniunea Tineretului Muncitoresc

INTRODUCERE

Natura, scopurile și efectele regimului totalitar comunist: Ideologie, putere și practici politice în România, 1945-1989

Motto:

*„Fie ca urile să amorțească! Dar trebuie
să rămână amintirile, pentru ca atâtea
nenorociri, atâtea suferințe să nu fie niciodată
pierdute pentru experiența oamenilor!”*

(Jules Michelet,
Istoria Revoluției Franceze)

Comunismul, care s-a pretins o nouă civilizație, superioară celei capitaliste pe care a negat-o cu pasiune, a forțat sute de milioane de oameni să trăiască într-un univers închis, represiv și umilitor. La nivelul teoretic, al scopurilor proclamate, comunismul s-a pretins întruchiparea „umanismului absolut”, o societate din care au dispărut distincțiile de clasă și în care oamenii ar putea trăi într-o deplină libertate. Libertatea însăși, în concepția marxistă, singura permisă sub regimul comunist, era definită drept necesitate înțeleasă. Partidul comunist era proclamat drept deținătorul adevărului universal, având astfel dreptul să definească modalitățile de „înțelegere a necesității”. Comunismul a fost o concepție utopică, înrădăcinată în visul suprimării, cu orice preț, a proprietății private și a construirii unui univers al egalității totale. Dictatul leninist asupra realității a urmărit să transforme individul într-o simplă roțiță din imensa mașinărie a despotismului partidului unic. Ceea ce nu înseamnă că această strategie a reușit pe deplin. Dimpotrivă chiar, oamenii au rezistat în diferite feluri, au existat diverse grade de opoziție, dar și felurite grade de complicitate. Trebuie astfel să onorăm memoria celor care și-au dat viața rezistând sistemului, de la cei care au murit în închisoare și până la persoanele care au murit din cauza avorturilor ilegale, de la cei încarcerați și bătuți (mineri, muncitori, țărani care au protestat împotriva comasării terenurilor și a colectivizării) în anii lui Gheorghe Gheorghiu-Dej și până la victimele anilor 1980 sub Nicolae Ceaușescu. Acești oameni nu au fost transformați cum ar fi dorit potențaii comuniști. În cele din urmă, nemaiputând suporta apăsarea unui despotism inept, majoritatea poporului român s-a mobilizat și a pus capăt dictaturii prin revoluția din decembrie 1989. Fără a nega conspirațiile împotriva lui Ceaușescu, țesute în aparatul de partid, în Armată, în Securitate și în serviciile secrete străine, nu putem accepta tezele celor care susțin că prăbușirea regimului nu a fost decât efectul unor astfel de acțiuni sau o lovitură de stat. Victimele de la Timișoara, București, Cluj și din alte orașe și-au dat viața luptând împotriva unui sistem inuman. Acești oameni, ca și cei care au ieșit pe străzi *nu s-au simțit și nu au fost parte a vreunui complot*. Anii care au urmat după 1989 au semnat o luptă continuă între forțele vechiului sistem, indiferent de măștile pe care le-au purtat și le poartă, și acea parte a României care a dorit și dorește o societate deschisă¹.

¹ Vezi N. Manolescu, *Dreptul la normalitate. Discursul politic și realitatea*, București, Editura Litera, 1991; Alina Mungiu, *Românii după '89. Istoria unei neînțelegeri*, București, Editura Humanitas, 1995; H.-R. Patapievici, *Politice*, București, Editura Humanitas, 1996; Vladimir Tismăneanu, *Balul mascat. Un dialog cu Mircea Mihăieș*, Iași, Editura Polirom, 1996; Daniel Barbu, *Șapte teme de politică românească*, București, Editura Antet, 1997; *idem*, *Republica absentă. Politică și societate în România postcomunistă*, București, Editura Nemira, 1999; Cristian Preda, *România postcomunistă și România interbelică*, București, Editura Meridiane, 2002.

Totalitarismul, fie de dreapta, fie de stânga, este un regim care neagă drepturile umane și subordonează individul entității colective a partidului/stat. Cum a scris cândva Hannah Arendt, autoarea unei lucrări fundamentale despre totalitarism: „Mișcările totalitare sunt organizații de masă formate din indivizi atomizați și izolați. Comparate cu toate celelalte partide și mișcări, caracteristica lor externă cea mai evidentă este cererea lor de loialitate totală, nelimitată, necondiționată și inalterabilă în raport cu membrul individual”². Ceea ce s-a realizat a fost o nouă formă de sclavagism care a inclus, pe lângă controlul vieții economice, politice și sociale, și condiționarea mentală a subiecților statului totalitar. În sistemul totalitar comunist, partidul era cel care definea deopotrivă ceea ce era permis și ceea ce era interzis. Spre a relua o formulă a lui George Orwell, în universul totalitar, tot ce nu este interzis, este obligatoriu. Inclusiv datoria oamenilor de a fi fericiți în pofida condițiilor degradante la care îi condamnă sistemul. La sfârșitul regimului comunist din România, deci în momentul Congresului al XIV-lea din noiembrie 1989, acel conclav crepuscular pe care îl putem numi congresul rușinii și al disperării, PCR număra aproape 4 milioane de membri. Era vorba, așadar, de unul dintre cele mai mari partide comuniste din lume (proporțional vorbind)³. În realitate, era un gigant lipsit de orice viață internă. Puterea în partid și în țară aparținea în exclusivitate clanului Ceaușescu și Securității. Membrii conducerii PCR (Comitetul Politic Executiv, Secretariatul Comitetului Central, Colegiul Central de Partid) se transformaseră în simple marionete care nu făceau decât să consfințească deciziile tot mai delirante ale cuplului conducător. Nu exista nici un fel de curent reformator. Schimbările inițiate de Mihail Gorbaciov în URSS, reformele din alte state din Europa de Est erau denunțate ca o „deviere de dreapta” și o trădare a intereselor socialismului. Aceste interese erau desigur definite prin prisma puterii deținute de familia Ceaușescu și de susținătorii lor zeloși. În paginile acestui raport vom încerca să deslușim felul în care s-a produs completa degringoladă a PCR ca organism politic și vom medita asupra responsabilității sale instituționale pentru catastrofa pe care a simbolizat-o experimentul totalitar în țara noastră. Acest lucru este cu atât mai urgent cu cât nici un partid din România post-decembristă nu și-a asumat răspunderea pentru cele patru decenii și jumătate de obsesivă urmărire a construcției unei imposibile utopii. În chip lamentabil, din rațiuni ce țin de dubioasa sa ereditate politică, regimul post-comunist nu a făcut mari progrese în această direcție. Spre stupoarea atâtor militanți pentru democrație, dar și a Occidentului, în România ororile epocii comuniste au rămas nepedepsite. Discuția despre statul comunist ca sistem politic bazat pe disprețul total față de însăși ideea de lege nu s-a tradus într-o condamnare deschisă, transparentă și categorică, de către noul stat democratic, a precursorului său istoric. Nu există încă un document oficial al statului român în care să se ceară iertare victimelor terorii comuniste pentru imensele și prin nimic meritatele lor suferințe. Balastul necondamnării comunismului în perioada 1990-2006 a grevat în multe privințe consolidarea democratică și a creat sentimente de profundă frustrare, exasperare și dezamăgire în rândul unor largi cercuri sociale. A sosit din plin momentul ca această stare de amnezie sistematic întreținută să înceteze. *Recuperarea memoriei dar și identificarea responsabilităților sunt indispensabile funcționării unei comunități politice democratice.*

Pe plan global, peste o sută de milioane de oameni au fost victime ale acestui sistem. Chiar această cifră este una minimalistă. În URSS, cel puțin 20 de milioane au pierit în sinistrul experiment bolșevic. *Cartea Neagră a comunismului* oferă probe zguduitoare privind

² Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, San Diego, New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1973, p. 323 (ed. rom. *Originile totalitarismului*, traducere de Ion Dur și Mircea Ivănescu, București, Editura Humanitas, 1994).

³ În legătură cu forța mecanismului totalitar este de notat faptul că PCR a avut la ieșirea din ilegalitate, în august 1944, mai puțin de o mie de membri. Andrei Pippidi semnalează un pasaj din Armand Călinescu, *Însemnări politice*, ed. Al. Gh. Savu, București, Editura Humanitas, 1990, p. 368, cu date privind efectivele comuniștilor în județele Arad, Timișoara, Hunedoara, Bihor, Prahova, care, după informațiile Siguranței, se ridicau la 98 000. Chiar fără carnet de partid, simpatizanții acționau la fel ca membrii PCR.

dezastrul civilizațional al dictaturilor comuniste: s-a pierdut însăși noțiunea de umanitate prin ceea ce istoricul francez Alain Besançon a numit falsificarea Binelui⁴. În nici o altă țară din Europa de Est și Centrală, cu excepția probabil a Albaniei, dar nu în ultimii ani ai comunismului din această țară, sistemul stalinist nu a avut o asemenea longevitate și intensitate precum în România⁵. Luând în considerare lipsa destalinizării și a reformelor reale în România, dimensiunile cultului personalității, ca și inițierea unui scenariu dinastic al succesiunii puterii, putem vorbi de un excepționalism românesc. În pofida aparentelor mini-liberalizări (1963-1964, 1965-1971), regimul și-a menținut cu neclintită obstinație poziția de dominație absolută asupra societății, economiei și culturii. Mult timp celebrată de propaganda regimului, „marea cotitură” legată de venirea la putere lui N. Ceaușescu (martie 1965) și mai ales de Congresul al IX-lea al PCR (iulie 1965) nu a schimbat datele esențiale ale sistemului⁶. Nicolae Ceaușescu nu a venit la putere într-o situație de criză, ci într-una de relativă relaxare socială și politică. El nu a trebuit să lupte pentru putere cu predecesorul său ori cu gruparea acestuia. Tocmai de aceea, sarcina sa nu a fost de a schimba sistemul, ci de a-l consolida, continuând linia stabilită de predecesorul său⁷.

Pentru el, ca și pentru Stalin, ori Gheorghiu-Dej, ereziile ideologice echivalau cu crime politice. Opozanții erau prin definiție „huligani” și „infractori”. Scopul său nu a fost să construiască un „socialism care nu uită omul” (Imre Nagy) ori un „comunism cu chip uman” (Alexander Dubcek). De-sovietizarea de după 1963 a fost de fapt un mecanism de supraviețuire a elitei comuniste românești prin însușirea și manipularea simbolurilor patriotice. Nu se poate nega faptul că au existat momente de relativă deschidere, dar ele au fost întotdeauna decise de sus. Tot de sus s-a hotărât și revenirea la formulele cele mai agresive de control stalinist – de la „Tezele din iulie” din 1971, enunțate de Ceaușescu după revenirea din vizita în China și Coreea de Nord, până la sistematizarea generalizată a satelor lansată oficial în prima fază în 1974 (Legea 58) și în faza a doua, exacerbată, în martie 1988.

Când Nicolae Ceaușescu declara în 1988 că „hobby-ul său este construcția socialismului în România”, el nu făcea decât să mărturisească natura impenitent stalinistă a experimentului comunist din țara noastră, de la început și până la sfârșit. Simulacrul de destalinizare din 1968 nu a condus, ca în Polonia sau Ungaria în perioada de după moartea lui Stalin, la arestarea și judecarea unora dintre marii criminali. Nici Alexandru Drăghici (ministru de Interne între 1952-1965) și nici aghiotanții acestuia (Alexandru Nicolschi-Grünberg, Gheorghe Pintilie-Pantiușa, János Vincze, Vasile Negrea) nu au fost aduși vreodată în fața justiției. Nici unul din șefii regionali, direct implicați în atrocitățile stalinismului, nu a fost judecat și condamnat. Șefii Securității din perioada ultimă a lui Ceaușescu și a regimului (Iulian Vlad și Tudor Postelnicu) au fost judecați pentru rolul lor în represiunea din decembrie 1989, nu pentru vina a de a fi condus o instituție fundamental ostilă drepturilor omului și cetățeanului. Marii călăi s-au bucurat și unii încă se bucura de onoruri și pensii, iar victimele au fost și sunt în continuare calomniate ori uitate. La ora scrierii acestui raport, tortionari precum Gheorghe Enoiu (anchetator sadic, colonel securist) sau Nicolae Pleșiță (fosta

⁴ Stéphane Courtois et al., *Le livre noir du communisme*, Paris, Robert Laffont, 1997 (ed. rom. *Cartea neagră a comunismului – Crime, teroare, represiune*, București, Editura Humanitas, Fundația Academia Civică, 1998); Alain Besançon, *La falsification du Bien*, Paris, Julliard, 1985.

⁵ Vezi Gheorghe Boldur-Lătescu, *Genocidul comunist în România*, București, Editura Albatros, 1992.

⁶ De pildă, la câteva luni după Congresul al IX-lea, în septembrie 1965, la Facultatea de Filosofie a Universității din București se organiza, de către Securitate în colaborare cu aparatul de partid, o sinistră înscenare împotriva unor studenți care îndrăzniseră să discute despre necesitatea slăbirii controlului ideologic al partidului. Ceaușescu nu și-a propus niciodată să modifice sistemul, fapt dovedit și de rezistența sa tenace la îndemnul lui Mihail Gorbaciov de a se angaja pe calea reformelor; Vladimir Tismăneanu, *Reinventarea politicului. Europa de Est de la Stalin la Havel*, Iași, Editura Polirom, 1997.

⁷ Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Iași, Editura Polirom, 2002, pp. 8-9.

căpetenie a Securității și a Direcției de Informații Externe) continuă să își sfideze, în deplină libertate, fostele victime.

Convulsiile și întârzierile perioadei de după decembrie 1989 nu pot fi explicate fără a reflecta asupra naturii regimului prăbușit atunci. Nu au existat două regimuri comuniste în România: primul, cel „cominternist”, „străin de neam” și de „sufletul” poporului român, și al doilea, cel de după „ruptura” cu URSS, devotat valorilor naționale. Între sistemul concentraționar al perioadei 1948-1964, o perioadă de consolidare și instituționalizare, și cel aparent mai tolerant de după 1964 există o legătură incontestabilă: în perioada Dej spaima ajunsese să fie interiorizată într-un asemenea grad încât acțiunile represive fățișe nu mai erau necesare decât în condiții extreme (prigoana disidenților în anii 1970 și 1980 spune destul despre capacitatea regimului de a recurge la teroare de câte ori simțea nevoia)⁸. Socialismul lui Ceaușescu, urmaș direct al celui construit sub Gheorghiu-Dej, a fost extrem de autoritar, paternalist și manipulator. A fost o tiranie inspirată de aceleași fixații ideologice ca și cele ale fondatorilor regimului (între care N. Ceaușescu însuși): rolul conducător al partidului unic, anihilarea și demonizarea proprietății private și a pieții, batjocorirea drepturilor omului, geneza „omului nou-constructor devotat al societății socialiste”. Diferența între perioada Dej și cea a lui Nicolae Ceaușescu ține de elementul predominant oligarhic sub Dej și de accentuarea dimensiunii feudal-personaliste sub Ceaușescu. Altminteri, structura internă a conducerii a rămas similară. Retorica naționalistă a înlocuit-o pe cea internaționalistă, metodele de intimidare au devenit mai subtile, dar nu mai puțin omniprezente și constrângătoare. Delațiunea a continuat să fie baza acțiunii de control și supraveghere în masă exercitată de Securitate. Prin urmare, este important să ne ocupăm de mecanismele recrutării și utilizării informatorilor.

Acțiunile Securității au fost întotdeauna dirijate de partid. Aparatul politic era cel care identifica inamicul, iar Securitatea se ocupa de anihilarea acestuia. Evident, în a doua perioadă a regimului s-a petrecut și o sinteză între practicile bolșevice de exercitare a puterii, cultul liderului și îmbrățișarea unor teme și simboluri ale extremei drepte (etnicismul vehement, tracismul, anti-liberalismul, anti-occidentalismul). O scurtă perioadă de timp, mai ales între 1965-1968, regimul a reușit să magnetizeze unele speranțe, chiar în rândul tinerilor intelectuali cu inclinații anti-totalitare. Refuzul de a susține intervenția Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia în august 1968 – la care, de altfel, România nici nu a fost invitată – i-a asigurat lui N. Ceaușescu, dar și partidului comunist pe care acesta îl conducea, un moment de reală simpatie din partea unor largi cercuri ale populației⁹. În același timp, notăm faptul că Ceaușescu a introdus politici represive care i-au afectat *pe toți* adulții în 1966, o politică menținută până la prăbușirea regimului (decretul de interzicere a avorturilor). S-a sperat ca decolonizarea politică și economică ar putea rezulta într-o emancipare culturală autentică. Figuri importante ale vieții literare au decis să se înscrie în PCR, sperând că vor putea astfel influența linia politică și culturală a regimului. Din păcate, ceea ce a urmat a confirmat faptul că diriguitorii comuniști se angajaseră pe calea unei „autocolonizări”: despărțirea de centrul imperial de la Kremlin a însemnat doar afirmarea dreptului elitei locale din România, obsedată de aceleași mituri leniniste, să decidă ea însăși prioritățile în politica internă și externă. Chiar și așa, *devierea național-comunistă românească nu a reprezentat niciodată o primejdie reală pentru unitatea Blocului Sovietic*¹⁰.

⁸ Vezi Paul Goma, *Culoarea curcubeului '77 (Cutremurul oamenilor). Cod "Bărbosul" (Din dosarele Securității, 1957-1977)*, Iași, Editura Polirom, 2005.

⁹ Mihnea Berindei, *La position singulière de la Roumanie en 1968. Ceaușescu et le printemps de Prague*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, București, XXXVIII, 1-4 (ianuarie-decembrie 1999), pp. 183-198.

¹⁰ Vezi Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, București, Curtea Veche Publishing, 2005.

Se poate spune că, în ansamblu, regimul comunist din România a fost ostil valorilor spirituale veritabile, pe care le-a atacat și a urmărit să le distrugă. Evident că nu a reușit complet. În anumite momente, au apărut și opere culturale incontestabile. Acest lucru însă nu s-a petrecut datorită, ci în pofida regimului. Omniprezentă și omnipotentă, ideologia a fost pandantul simbolic al terorii. În cadrul acestui regim, ideologia nu a fost un discurs despre putere, ci a fost ea însăși expresia absolută a puterii. Mai întâi sub forma delirantă a postulatelor staliniste legate de întărirea vigilenței revoluționare și a ascuțirii neconținute a luptei de clasă, apoi sub aceea a discursului despre construcția societății socialiste multilateral dezvoltate, ideologia a fost forța care a permis reproducerea simbolică a regimului¹¹. Nu mai conta dacă subiecții regimului (înainte de toate membrii PCR, dar mai ales cei ai aparatului birocratic de partid și de securitate) credeau în aceste dogme mumificate. Simpla lor repetare mecanică permitea sistemului să-și autosupraviețuiască, lipsit de viață și totuși continuând să asfixieze orice urmă de spontaneitate creatoare.

Spre deosebire de alte state sovietizate, România nu a traversat o perioadă de veritabilă destalinizare¹². Intelectualii români nu au condus mișcări similare cu Revoluția maghiară ori Primăvara de la Praga. Acest lucru nu trebuie însă judecat în chip absolutist prin ignorarea datelor concrete ale momentului istoric. PCR a știut să mențină forme de control și constrângere care au sufocat în nuce asemenea posibile tentative. În cadrul acestui partid, nu s-a coagulat vreodată un curent veritabil reformator. Nici un regim comunist nu a pornit pe calea liberalizării câtă vreme conducerea sa a rămas perfect unită și atașată celui mai devastator stalinism. Nemulțumirile populare, existente în România cel puțin în același grad ca și în celelalte state sovietizate, nu au avut la vârf nici un fel de susținători. Nu a apărut un Imre Nagy, un Alexander Dubček, un Iosip Broz Tito. Lucrețiu Pătrășcanu, unul dintre atât de puținii comuniști români care ar fi putut deveni simbolul și promotorul unui comunism românesc mai puțin inuman, a fost arestat în 1948 și executat, în urma unei înscenări judiciare, în aprilie 1954. În atari condiții, nu este câtuși de puțin surprinzător ca un regim venit la putere prin violență, care și-a menținut puterea prin violență, avea să piară tot violent în decembrie 1989. La fel de adevărat este faptul că succesorii acestui regim, grupați în Frontul Salvării Naționale, conduși inițial de gruparea Ion Iliescu-Petre Roman, au continuat să cultive metode similare cu cele practicate de comuniști: demonizarea societății civile și a partidelor democratice, manipularea simbolică, propaganda deșănțată și chiar utilizarea fasciilor minerești pentru strangularea fragilului pluralism născut în decembrie 1989. Mineriada din 13-15 iunie 1990 a fost o consecință directă a menținerii structurilor autoritare criptocomuniste, în pofida declarațiilor de ruptură cu vechiul sistem¹³. Mentalitățile succesorilor lui Ceaușescu erau impregnate de anti-intelectualism anti-occidentalism și anti-pluralism, trăsături definitorii ale stalinismului național pe parcursul întregii sale existente. Regimul Iliescu care a funcționat între 1990 și 1996 a fost o combinație de colectivism oligarhic (din punct de vedere economic și social) și autoritarism bazat pe mistica preeminenței Statului asupra oricărei realități sociale¹⁴. Timpurile nu le erau favorabile celor care visau o nouă dictatură. Prăbușirea URSS în decembrie 1991 a marcat finalul unei epoci și a semnalat faptul ca vechiul sistem, chiar în versiunile sale revizuite, nu mai avea șanse de resuscitare.

¹¹ Leszek Kolakowski, *Main Currents of Marxism*, New York, Norton, 2005, pp. 1206-1212; Vladimir Tismăneanu, *Scopul și mijloacele. Eseuri despre ideologie, tiranie și mit*, București, Curtea Veche Publishing, 2005.

¹² Romulus Rusan (ed.), *Anii 1954-1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului*, București, Fundația Academia Civică, 2000.

¹³ Mihnea Berindei, Ariadna Combes, Anne Planche, *Roumanie – le livre blanc*, 1990 (trad. rom. *13-15 Iunie 1990. Realitatea unei puteri neocomuniste*, București, Editura Humanitas, 2006).

¹⁴ H.-R. Patapievici, *Politice*, București, Editura Humanitas, 1996, p. 147.

Care au fost principalele scopuri ale regimului instaurat la putere în România prin brutală intervenție sovietică din perioada 1944-1947?¹⁵ Înainte de orice, trebuie să ținem cont că a fost vorba de tentativa de a întemeia o societate pretins egalitară, din care vor fi dispărut clasele sociale. Era așadar vorba de un proiect de reconstrucție utopică a realității ori, cu alte cuvinte, de ceea ce istoricii Mikhail Heller și Aleksandr Nekrich au numit „utopia la putere”¹⁶. Materialismul istoric al lui Karl Marx lua acum forma a ceea ce marele filosof Karl Popper a numit „materialismul istic”. Prețul plătit pentru atingerea acestei finalități măreț-utopice nu conta. Ca și în URSS, s-a recurs la violența maximă pentru atingerea acestor scopuri. Oricine se opunea noului sistem era aprioric declarat dușman al poporului, fascist, agent al serviciilor de spionaj străine. Inamicul de clasă, „obiectiv” ori „subiectiv”, era pur și simplu un parazit menit extincției. Trebuia ștersă orice urmă de diferență între subiecții statului totalitar care trăiau cu toții sub semnul fricii și suspiciunii. Din nou, ca și în Uniunea Sovietică, nu lipseau justificările gen „Nu poți face omleta fără să spargi ouă”. Dar cum sesiza gânditorul liberal Isaiah Berlin, cu toate milioanele de ouă sparte, nimeni nu a văzut vreodată marea omletă comunistă împlinită.

Principalele trăsături ale sistemului comunist din România, care îl califică drept un adversar categoric al principiilor democratice, așadar ca pe un despotism totalitar, au fost următoarele elemente discutate în profunzime în structura acestui raport:

- domnia monopolistă a partidului unic, auto-intitulat „partid al clasei muncitoare”. Dictatura PMR, apoi PCR (după 1965), a fost construită după modelul sovietic și a fost consfințită în toate Constituțiile de după 1948 până la finalul din 1989. Au fost interzise și distruse partidele istorice, precum și toate organizațiile care mențineau vie posibilitatea opoziției în raport cu despotismul comunist. Primul experiment de „democrație populară”, deci dictatura nelimitată de nici o lege pe teritoriul istoric al României, a fost impunerea regimului bolșevic în Basarabia și Bucovina de Nord în perioada de după ultimatumul sovietic din iunie 1940. Ținem să menționăm aici atrocitățile comise de comuniștii din ceea ce s-a numit Moldova sovietică împotriva cetățenilor nevinovați: arestări, deportări, exproprieri, asasinate în masă.
- distrugerea societății civile și omogenizarea forțată a populației prin atomizare și dispariția oricăror garanții constituționale ale libertății individuale.
- represiunea generalizată și rolul central al poliției secrete (Securitatea). Pentru sistemul intrat în transă, nu mai conta numărul victimelor: ideologia luptei de clasă, aflată în chiar inima proiectului de inginerie socială marxist-leninistă, justifică lichidarea unor întregi categorii sociale, decretate drept „vermină”. În perioada stalinismului dezlănțuit (1948-1964), regimul a creat un întreg univers concentraționar pe care pe drept cuvânt îl putem numi Gulagul românesc¹⁷. A existat însă o rezistență reală, mai ales în prima perioadă, inclusiv sub forma mișcărilor de partizani. Teroarea mai subtilă, mai degrabă preventivă, de după 1964, nu a însemnat nicicum o îmblânzire a regimului, ci doar utilizarea unor metode mai puțin șocante și crude de control al populației. Criminalitatea sistemului, izvorâtă din chiar natura sa ilegală și ilegitimă, nu a dispărut după 1964. Securitatea a fost așadar o instituție ilegală, ilegitimă și criminală de la începutul și până la sfârșitul ei.
- propaganda neîncetată și controlul absolut, prin intermediul cenzurii (Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor și, din 1977, Consiliul Culturii și Educației Socialiste) asupra mijloacelor de informare, devenite instrumente ale dezinformării și manipulării generalizate.

¹⁵ Șerban Rădulescu-Zoner, Daniela Bușe, Beatrice Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, București, Editura Cavallioti, 1995.

¹⁶ Mikhail Heller, Aleksandr Nekrich, *Utopia in Power. The History of the Soviet Union from 1917 to the Present*, New York, Summit Books, 1985.

¹⁷ Vezi seria de volume „Analele Sighet” (I-X), editor Romulus Rusan, publicate de Fundația Academia Civică; Virgil Ierunca, *Fenomenul Pitești*, București, Editura Humanitas, 1990; Paul Goma, *Gherla*, București, Editura Humanitas, 1990; Constantin Cesianu, *Salvat din infern*, București, Editura Humanitas, 1992; Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. I-III, București, Editura Humanitas, 1999-2000.

- îndobrocarea întregii populații cu dogmele marxist-leniniste și tentativa de revoluționare, în fapt de mutilare a condiției umane, numită construcția „omului nou”. La acest capitol trebuie accentuat rolul nefast al sistemului propagandei de partid, al școlilor de partid, al organelor de presă („Scnteia”, „Lupta de clasă”, apoi „Era Socialistă”), al Editurii PMR (apoi Editura Politică) și al secțiilor CC al PCR care „îndrumau” activitățile ideologice.
- distrugerea economiei de piață și impunerea unui model rigid, autoritar, ultra-centralizat al economiei planificate. În prima perioadă, economia a fost sistematic jefuită în favoarea URSS. Pe parcursul întregului experiment, s-au plătit costuri colosale legate de impunerea unui model economic ineficient și finalmente falimentar.
- lichidarea monarhiei constituționale, distrugerea statului de drept și impunerea dictaturii proletariatului, în fapt dictatura unei caste parazitare (nomenklatura), exercitată prin utilizarea celor mai brutale metode teroriste. Statul românesc în perioada 1948-1989 a fost în esența sa un stat bazat pe teroare, directă sau indirectă, punitivă și/sau profilactică, iar justiția a avut ca scop camuflarea și justificarea crimelor comise de statul totalitar.
- atacul sistematic împotriva proprietății private și distrugerea țărănimii prin colectivizarea forțată, prin „noua revoluție agrară” lansată în octombrie 1981 și prin experimentul sistematizării satelor.
- controlul total asupra mijloacelor statale de exercitare a violenței, înainte de toate procuratura, miliția, armata, grănicerii.
- controlul asupra corpului uman, prin politica pronatalistă forțată, care a durat până la căderea regimului, și asupra celui social, prin raționalizarea aprovizionării prin decretele din 10 și 17 octombrie 1981, urmate de programul „alimentației științifice” din 1982.
- o politică externă complet subordonată Moscovei în perioada 1948-1963. Autonomia politicii externe românești de după 1964 nu a fost expresia unei afirmări a spiritului patriotic, ci a servit grupului conducător (mai întâi unit în jurul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, apoi al lui Nicolae Ceaușescu) pentru a-și menține nealterată puterea¹⁸.

În realitate, acest „comunism național” a servit prea puțin poporului român. A creat însă un sentiment de falsă euforie naționalistă, precum și iluzia unei căi românești spre un socialism diferit de cel sovietic. După 1980, a devenit cât se poate de clar că între politica externă (pretins autonomă) și cea internă (extrem de represivă) exista o imensă prăpastie. Având de ales între o minimă liberalizare internă și completă izolare internațională, conducerea PCR a mers pe calea autarhiei. Mitul fundamental pe care s-a bazat ideologia PCR în toate aceste patru decenii și jumătate de experiment totalitar a fost imaginea fortăreței asediate. Pentru comuniștii români era astfel important să anihileze nu doar presupusele încercări externe de a le contesta dictatura, dar mai ales era vitală lichidarea oricărei opoziții interne. Ei pretindeau că plăsmuiesc cetatea divină, aici și acum. Urma logic acuzarea celor care criticau planurile lor de subversiune, complot și crimă. El însuși o ideologie conspiraționistă, comunismul a văzut pretutindeni semnele unor sinistre conspirații împotriva sa.

Unul din scopurile centrale ale regimului a fost anihilarea oricărei forme de opoziție, rezistență și disidență. Chiar în perioada de relativă de-radicalizare a regimului, agresivitatea sa în raport cu contestatarii reali sau potențiali a rămas neschimbată. Mai întâi s-a recurs la

¹⁸ Unii dintre foștii activiști de vârf ai PCR (Manea Mănescu, Paul Niculescu-Mizil, Dumitru Popescu) au scris în ultimii ani pagini apologetice legate de așa-zisul „comunism național” promovat de Nicolae Ceaușescu și echipa sa. Prima perioadă a regimului a fost marcată de conflictul dintre echipa moscovită și grupul lui Dej, ceea ce nu însemna sub nici o formă o rivalitate de linii politice, ci doar una de ambiții. Pentru documente privind emigrația comunistă română în URSS, vezi Gheorghe Buzatu, *Românii în arhivele Kremlinului*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996. Notăm faptul că, și după căderea grupului Pauker-Luca, în conducerea partidului s-au aflat moscoviți influenți (Petre Borilă, Leonte Răutu și Alexandru Bârlădeanu). De altfel, Răutu și Bârlădeanu au contribuit direct la întocmirea *Declarației din 1964* pe care nostalgicii stalinismului național o invocă mereu drept piatră de hotar în istoria regimului.

criminalizarea partidelor democratice și a oricărei forme de rezistență din partea intelectualității, sindicatelor neînregimentate, studenților și intelectualilor. Numărul victimelor acestor înscenări este enorm.

Practicile comunismului românesc și-au avut originea în modelul leninist-stalinist de inginerie socială¹⁹. Dogma comunistă se pretindea infailibilă. Oamenii puteau eventual greși, partidul era însă omniscient. Supremația ideologiei este cheia înțelegerii acestui sistem. Prima generație de comuniști aflați la putere în România a îmbrățișat cu fervoare miturile bolșevice: mitul revoluției, al partidului, al clasei muncitoare, al societății fără clase. Pentru atingerea acestor țeluri presupus nobile, comuniștii români au considerat că este permisă utilizarea celor mai abjecte mijloace. Sufletul nemuritor al comunismului, spunea filosoful polonez Leszek Kolakowski, este minciuna. De la bun început, comunismul s-a bazat pe minciună, impostură, dedublare și fărâdelege²⁰. Violența a fost sanctificată: cu cât mai brutale erau metodele de luptă împotriva „dușmanului”, cu atât creștea intensitatea urii propagate de aparatul ideologic. Inamicul de clasă a fost demonizat și criminalizat ca figură absolut reprehensibilă. Trebuia exterminat („stârpit”, „zdrobit”, „nimicit”, „călcat în picioare”) fără cruțare. „Burjuii”, „leprele social-democrate”, „năpârcile chiaburești”, „fiarele țărăniști” sunt doar câteva din macabrele sintagme ale limbii de lemn otrăvite care a fost utilizată de aparatul de propagandă condus de Iosif Chișinevschi și Leonte Răutu. Criteriile tradiționale care despărțeau binele de rău au fost abolite în cadrul statului ateist.

Culte religioase au fost prigonite fără milă. Biserica Greco-Catolică a fost suprimată în 1948²¹, iar cea Romano-Catolică a fost împinsă la limita legalității. Biserica Ortodoxă, lipsită de sprijin moral și material din exterior, prin ierarhia sa de după 1948, a putut fi adusă mai ușor sub controlul puterii totalitare, în pofida faptului că foarte mulți preoți au fost arestați, condamnați, întemnițați și chiar uciși. Regimul a dus de asemenea o luptă sistematică și intensă împotriva Bisericilor protestante și neoprotestante. Lupta se dădea pentru controlul sufletului și minții, iar religia, numită de Marx „opiu pentru popor”, trebuia discreditată și abolită. În perspectiva construcției societății comuniste, visată de corifeii socialismului zis științific, religia urma să dispară, asemeni mult-hulitei proprietăți private.

Costurile utopiei comuniste au fost enorme. Destine sfărâmate, elite distruse, clase sociale nimicite-toate acestea în numele unui vis al perfecțiunii, al unui ideal colectivizat pentru care individul nu era decât un șurub din marele mecanism. Cum scria Arthur Koestler, omul devenise o simplă ficțiune gramaticală²². Politica de exterminare socială comunistă, sau mai exact spus totalitarismul comunist, s-a întemeiat așadar pe un număr de postulate ideologice. Clasele exploatare, vinovate de atașamentul lor pentru proprietatea privată și statul de drept, trebuiau distruse. Noua religie politică propovăduia misiunea istorică a clasei muncitoare. În realitate, această clasă a cunoscut sub comunism o asuprire fără egal. Cele mai importante mișcări sociale antitotalitare din România au fost grevele minerilor din Valea Jiului din vara anului 1977 și ale muncitorilor din Brașov din noiembrie 1987.

Acest raport documentează dimensiunile și metodele represiunii din România comunistă. Nu negăm că au existat momente mai puțin crude, că regimul a cunoscut perioade de relativă acalmie. Ele au fost însă de scurtă durată și nu au schimbat datele fundamentale ale sistemului. România comunistă a fost din prima și până în ultima ei zi o închisoare pentru

¹⁹ Vezi Martin Malia, *The Soviet Tragedy. A History of Socialism in Russia*, New York, Free Press, 1994, pp. 136-137.

²⁰ Pentru analize ale relației dintre regimul comunist și ideologie, vezi Monica Lovinescu, *Unde scurte. Jurnal indirect*, București, Editura Humanitas, 1990; *idem*, *Unde scurte II. Seismograme*, București, Editura Humanitas, 1993.

²¹ Pentru detalii, vezi Ioan-Marius Bucur, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918-1953)*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2003; Cristian Vasile, *Între Vatican și Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, București, Curtea Veche Publishing, 2003.

²² Pentru o anatomie a spiritului bolșevic, Arthur Koestler, *Darkness at Noon*, New York, Bantam Books, 1985.

copleșitoarea majoritate a populației. Ceea ce nu înseamnă că nu au existat oportunități de mobilitate socială prin selecție pe bază de clasă, mai ales în prima perioadă, când originea socială proletară era legiferată, spre exemplu, drept condiție de acces în învățământul superior. Mitul modernizării țării sub comunism nu rezistă unei examinări profunde. Nu încapă îndoială că România după 1945 ar fi putut să se dezvolte ca un stat democratic și pluralist, dacă nu ar fi existat intervenția sovietică și disponibilitatea comuniștilor de a servi necondiționat interesele Kremlinului. Distrugerea continuității constituționale a statului român prin abdicarea forțată a Regelui Mihai în decembrie 1947 rămâne unul din marile abuzuri ale comunismului în România. Înfeudat intereselor sovietice, fidel opțiunilor sale staliniste de primă oră, chiar și după îndepărtarea de Moscova, regimul comunist din România a avut un caracter antinațional, în pofida neconținutelor profesioniști de credință naționaliste. Imnul de stat al RPR spunea clar acest lucru: „Înfrățit fi-va veșnic al nostru popor/Cu poporul sovietic eliberator/Leninismul ni-e far, și tărie, și-avânt/Noi urmăm cu credință partidul ne-nfrânt”. Consilierii sovietici au jucat un rol crucial în instaurarea și funcționarea noilor instituții. Membrii PCR din ilegalitate au fost, în special în prima perioadă, exponenții cei mai activi ai noului regim. Unii dintre ei aveau să fie dezamăgiți ulterior, însă acest lucru nu atenuează responsabilitatea lor pentru impunerea și susținerea acestui regim. Nu mai puțin responsabili sunt cei care au aderat în perioada 1944-1947, îmbrățișând cu maximă frenezie sloganele antioccidentale și ardent staliniste ale PCR. Din rândul acestora a fost recrutată birocrăția de partid (aparatură CC, comitetele regionale, raionale, comunale) și aparatul de bază al Securității²³.

Simplu spus, vreme de patru decenii și jumătate, statul românesc a fost confiscat de un grup politic străin de interesele și aspirațiile poporului român. Inspirat și motivat de ideologia fals egalitaristă a socialismului de stat marxist-leninist, acest regim și-a propus și până la un punct a realizat un sistem de control fără precedent asupra minții și trebuințelor umane. Nu a existat particulă a spațiului social, inclusiv la nivelul spațiului locativ, al abecedarului sau al ritualurilor nunții și morții, asupra căreia să nu se exercite ambițiile regimului. Două au fost principalele instrumente prin care a fost posibilă perpetuarea dictaturii comuniste: poliția politică²⁴ și propaganda²⁵. Statul polițienesc stalinist nu a fost un regim autoritar tradițional. Scopul său a fost să distrugă cetățeanul, spiritul civic în genere, și să construiască subiectul perfect manevrabil. Faimoasele versuri „Partidul e-n toate/E-n cele ce sunt/Și-n cele ce mâine vor râde la soare/E-n pruncii din leagăn/Și-n omul cărunt/E-n viața ce veșnic nu moare” (G. Lesnea), învățate de școlarii români vreme de două decenii și mai bine, captează exact natura ubicuă a dominației totalitare²⁶.

Trebuie menționat faptul că regimul nu a condus țara pur și simplu printr-un mecanism de viol al maselor. A știut să creeze și mecanisme de cooptare, prin utilizarea șanselor de mobilitate socială oferite unor persoane din grupuri mai puțin favorizate. O mare parte din aparatul Securității, mai cu seamă tortionarii cei mai brutali, au provenit din zonele sociale de tip lumpen. În prima sa fază, regimul a pedalat pe doctrina egalității și fraternității umane, înrădăcinată, măcar la nivelul profesiei de credință, în ideologia Revoluției Franceze. A folosit, fraudulos, firește, retorica luptei pentru pace, independență și progres. Moștenirea

²³ Pentru o analiză a structurii puterii comuniste, vezi Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghe Gheorghiu-Dej*, București, Editura Humanitas, 1998.

²⁴ Vezi, pentru detalii Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente 1949-1989*, studiu introductiv de Dennis Deletant, Iași, Editura Polirom, 2002.

²⁵ Metodele, mijloacele și conținutul propagandei la începuturile regimului comunist au fost surprinse de Eugen Denize, *Propaganda*, în vol. *România. Statul și propaganda, 1948-1953*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2005.

²⁶ În analiza noastră suntem inspirați de lucrarea clasică a Hannei Arendt despre originile totalitarismului, precum și de Carl Friedrich, Zbigniew Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1956.

RPR-RSR este așadar moștenirea unei țări cu o economie dezvoltată în chip distorsionat și contraproductiv, a unei societăți bolnave de suspiciune și neîncredere, a unei culturi subjugate și anexate de statul totalitar. Au existat evident insule de rezistență, iar acest Raport își face un titlu de onoare în a le menționa și omagia. Au existat oamenii politici morți în închisorile comuniste. Au existat sutele de mii de deținuți politici acuzați de „uneltire împotriva regimului democrat-popular”, printre care nu trebuie să-i uităm pe țăranii care refuzau în masă colectivizarea²⁷. Au existat gânditorii care au păstrat fibra morală a acestei națiuni în pofida atacurilor necurmăte din partea aparatului ideologic. Au existat rezistenții din munți. Au existat studenții revoltați din 1956, minerii din 1977, semnatarii Apelului Goma, disidenții cunoscuți sau mai puțin cunoscuți, Vasile Paraschiv (terorizat de Securitate pentru curajul de a revendica drepturile clasei muncitoare), activiștii Sindicatului Liber al Oamenilor Muncii din România (SLOMR), muncitorii de la Brașov din 1987, intelectualii disidenți maghiari, grupul de acțiune Banat, Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (ALRC), Gheorghe Calciu-Dumitreasa și alți opozanți religioși, demonstranții de la Timișoara, Cluj și București din decembrie 1989. Au existat zecile de mii de femei și copii care au murit ca urmare a aberantei politici nataliste a regimului. Gheorghe Ursu (inginerul ucis pentru că ținea un jurnal în care denunța mizeria morală a ceea ce propaganda numea „epoca de aur”) și Călin Nemeș, care a ținut piept Armatei la Cluj în decembrie 1989 și s-a sinucis ulterior din dezgust pentru deturnarea Revoluției. După prăbușirea oficială a comunismului au existat Proclamația de la Timișoara, adevărata Cartă a Revoluției Române, și zona liberă de neocomunism din Piața Universității.

Marile speranțe din decembrie 1989 au fost însă rapid urmate de frustrări în raport cu ceea ce s-a dovedit a fi refuzul aparatului comunist și securist de a ceda puterea. Chipurile vechi au îmbrăcat măști noi, însă comportamentele au fost prea puțin diferite. Au existat așadar marile și micile regrupări nomenklaturiste, resurecția birocrăției sub forma fesenismului. Condamnarea comunismului a fost întârziată tocmai pentru că o mare parte din clasa politică postdecembristă a preferat să se aștearnă o ciudată tăcere peste un trecut cu care nu aveau motive a se mândri. Însă o democrație nu se poate întemeia pe amnezie. Numele victimelor, ca și cele ale călăilor, trebuie cunoscute pentru a putea spune, precum cei care au supraviețuit Holocaustului nazist: „Să nu se mai repete!” Acest raport ține să fie deopotrivă o rememorare și un avertisment. Cei care uită trecutul riscă să-l re trăiască, a scris filosoful american George Santayana. Numele instituțiilor care au comis crimele împotriva umanității trebuie cunoscute. Tot astfel, numele marilor vinovați, deci ale potențailor comuniști și ale inchișitorilor securiști, trebuie cunoscute. România comunistă nu a fost guvernată de ființe extraterestre. În fruntea ei, respectiv în fruntea diverselor instituții cheie (Biroul Politic, Comitetul Executiv, Prezidiul Permanent, Secretariatul, Comisia Controlului de Partid, secțiile CC, Securitate, comitetele regionale/județene de partid) s-au aflat, în diverse perioade: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu, Iosif Chișinevschi, Miron Constantinescu, Nicolae Ceaușescu, Alexandru Drăghici, Chivu Stoica, Petre Borilă, Constantin Pîrvulescu, Alexandru Bârlădeanu, Ion Gh. Maurer, Gheorghe Apostol, Emil Bodnăraș, Alexandru Moghioroș, Leonte Răutu, Leontin Sălăjan, Dumitru Petrescu, Dumitru Coliu, Elena Ceaușescu, Manea Mănescu, János Fázekás, Iosif Banc, Iosif Uglar, Maxim Berghianu, Richard Winter, Gheorghe Rădulescu, Paul Niculescu-Mizil, Ilie Verdeț, Ion Stănescu, Tudor Postelnicu, Ion Iliescu, Virgil Trofin, Vasile Vâlcu, Dumitru Popescu, Ion Coman, Ghizela Vass, Ștefan Andrei și lista poate continua²⁸. Fiecare activist a îndeplinit ceea

²⁷ Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi (editori), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949-1962*, Iași, Editura Polirom, 2005.

²⁸ Vezi anexele cu membrii conducerii de partid la Liviu Marius Bejenaru, Clara Cosmineanu-Mareș, Monica Grigore, Alina Ilinca, Oana Ionel, Nicoleta Ionescu-Gură, Elisabeta Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa, Florica Dobre

ce el sau ea considera o nobilă misiune: aplicarea cu infinit devotament a liniei partidului, indiferent de costurile umane. Între importanții colaboraționiști recrutați din „vechile clase” pot fi amintiți: Petru Groza, moșier cu convingeri de stânga din 1933, convertit la un socialism din care a știut să profite cât a putut²⁹, Mihai Ralea și Mihail Ghelmegeanu, foști miniștri carliști, cu convingeri de stânga dinainte de 1944, deveniți susținători fervenți ai RPR. Fiecare dintre aceste persoane a deținut o doză de responsabilitate pentru ceea ce putem numi tragedia României sub comunism. Nimeni nu a rostit vreun cuvânt de regret³⁰.

Raportul Comisiei urmărește să strângă laolaltă datele incontestabile care probează natura antiumană, constant, metodic și perseverent represivă a regimului comunist. Multe din crimele dictaturii nu au fost consemnate în documente. Cele mai cumplite ordine criminale date de Lenin au devenit cunoscute abia după prăbușirea URSS. Totalitarismul operează adeseori prin ordine orale. Cele mai dure decizii ale conducerii comuniste din România au fost fie transmise oral, fie învelite în camuflajul insidios al limbii de lemn. Pe de altă parte, există o documentație enormă privind aceste crime: mărturii, amintiri, procese-verbale, note informative, ședințe de Birou Politic etc. Deciziile strategice au fost anunțate, propagate și impuse de către comuniști cu voluptatea identificării cu presupusele legi ale progresului uman. Secretomania bolșevică privea chestiunile tactice, intrigile din interiorul conducerii, nu marile opțiuni ideologice ale regimului. Culpabilitatea istorică și morală a PCR și a Securității ni se par astăzi pe deplin dovedite. Când vorbim de sute de mii de victime (arestați, închiși, deportați, uciși), nu încape îndoială că regimul a comis crime împotriva umanității. A mutilat suflete umane, a desfigurat și deturnat destine, a marcat indelebil câteva generații cu ale sale insanițate ideologice. A transformat România într-o imensă colonie penitenciară, populată de delatori, colaboratori și ofițeri securiști. A obligat o întreagă populație să trăiască într-o stare de continuă dedublare³¹. A privat peste douăzeci de milioane de oameni de viața la care ar fi avut dreptul prin însuși faptul venirii lor pe lume. A prigonit minoritățile naționale, pretinzând că le apară drepturile. A declarat demenți pe cei care îndrăzneau să se îndoiască de binefacerile socialismului. A folosit psihiatria ca pe o armă politică. A persecutat fără cruțare pe cei care au îndrăznit să ceară syndicate libere. A utilizat cele mai perverse diversțiuni posibile pentru a-și compromite adversarii. A atacat exilul anticomunist și a încercat să contracareze pe toate căile posturile de radio libere din Occident și în primul rând secția română a postului de radio „Europa Liberă”. Și toate acestea au fost înfăptuite în numele „zorilor care cântă”. Nu poate exista nici o justificare pentru acest regim a cărui unică rațiune de a se afla la putere a fost ideologia urii de clasă și cultul violenței.

Condamnarea comunismului este astăzi, mai mult ca oricând, o obligație morală, intelectuală, politică și socială. Statul român democratic și pluralist poate și trebuie să o facă. Tot astfel, cunoașterea acestor pagini întunecate și triste de istorie românească a secolului douăzeci este indispensabilă pentru noile generații care au dreptul să știe în ce lume au trăit părinții lor. Viitorul României depinde de asumarea trecutului ei, deci de condamnarea regimului comunist ca inamic al speciei umane. A nu o face, astăzi, aici și acum, ne va împovăra pe veci cu vina complicității, fie și prin tăcere, cu Răul totalitar. Nu se pune nicicum problema culpabilizării colective. Ceea ce contează este să învățăm din acest atroce trecut, să

(coord.), *Membrii CC al PCR 1945-1989. Dicționar*, studiu introductiv de Nicoleta Ionescu-Gură, București, Editura Enciclopedică, 2004.

²⁹ Ceea ce nu exclude faptul că, în unele momente, Groza a încercat să domolească zelul fanaticilor staliști și a intervenit în favoarea unora dintre amicii săi. Premierul a încercat în mai multe rânduri să-și explice opțiunile politice de după 23 august 1944.

³⁰ O excepție ar fi Cornel Burtică, în cartea de convorbiri cu Rodica Chelaru, *Culpe care nu se uită*, București, Curtea Veche Publishing, 2001.

³¹ Gail Kligman, *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, traducere din limba engleză de Marilena Dumitrescu, București, Editura Humanitas, 2000.

înțelegem cum a fost posibil acest experiment și să ne despărțim de el cu compasiune pentru victime și cu durere.

Regimul comunist în România: repere istoriografice

Deși se află încă la începuturile sale, studiul regimului comunist din România a făcut de-a lungul timpului progrese însemnate, în special în ultimele două decenii. Din cauza interdicțiilor politice interne, până la prăbușirea regimului comunist, istoria acestuia a putut fi studiată aproape exclusiv în centre universitare din străinătate, în special din SUA și din Europa Occidentală. Cercetătorii regimului comunist au fost astfel privați de accesul direct la surse de arhivă; mai mult, agenda lor de cercetare a fost condiționată de evoluția generală a studiilor privind spațiul est-european în timpul războiului rece.

Odată cu instaurarea regimului comunist, cercetarea academică din domeniul studiilor est-europene s-a axat în principal pe investigarea procesului de distrugere a elitelor politice interbelice și implementarea graduală a modelului politic totalitar sovietic, definit ca un nou tip de regim politic dictatorial bazat pe un sistem organizat de teroare, represiune și „control total” asupra cetățenilor¹.

Cele mai influente modele teoretice ale regimului totalitar au fost elaborate la sfârșitul anilor 1940 și începutul anilor 1950. În *Originile totalitarismului*, Hannah Arendt a avansat un prim model teoretic de analiză a regimurilor politice totalitare, caracterizat în opinia sa prin teroare politică și control „total” și „permanent” asupra vieții publice și private a tuturor cetățenilor. Arendt a evidențiat rolul poliției politice în implementarea regimului de represiune politică, precum și al lagărelor de concentrare, adevărate laboratoare pentru experimentele regimului în dominația totală asupra societății. Arendt a inclus în categoria regimurilor politice totalitare Germania nazistă în perioada 1938-1945 și Uniunea Sovietică în intervalele 1929-1942 și 1945-1953, precum și, într-o anumită măsură, noile regimuri politice dictatoriale instaurate după război în Europa Centrală și de Est². În viziunea sa, principalele precondiții ale instaurării regimurilor totalitare au fost distrugerea claselor și categoriilor sociale burgheze și a oricărei forme de solidaritate socială, atomizarea societății și transformarea claselor în „mase”.

Un model teoretic concurent a fost avansat de politologii americani Carl J. Friedrich și Zbigniew K. Brzezinski. În *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Friedrich și Brzezinski au definit regimurile totalitare drept autocrații moderne caracterizate de șase mari componente: 1) o ideologie oficială la care toți cetățenii sunt obligați să adere; 2) un partid unic, organizat ierarhic și care să înregistreze o proporție însemnată a populației; 3) monopolul total asupra tehnologiei miliare și a mijloacelor de coerciție și luptă armată; 4) monopolul total asupra mijloacelor de comunicare; 5) un sistem de teroare și represiune politică bazat pe aparatul polițienesc; 6) un sistem economic centralizat³.

Aceste modele teoretice și-au dovedit utilitatea și în domeniul studiilor românești. Prima etapă a evoluției regimului politic comunist în România (1944-1958) a fost definită de Stefan Fischer-Galați ca o perioadă de distrugere forțată a ideologiei naționale românești, catalogată drept „burgheză”, și de diminuare a suveranității naționale sub regimul ocupației militare sovietice⁴. Aceeași etapă a fost descrisă de Michael Shafir ca o perioadă de

¹ Pentru instaurarea sistemului totalitar în România, vezi Stephen Fischer-Galați, *The New Rumania. From People's Democracy to Socialist Republic*, Cambridge, Massachusetts Institute of Technology Press, 1969; Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania. 1944-1964*, Oxford, Oxford Publishing House, 1964. Ediția în limba română: *Comunismul în România*, București, Editura Litera, 1994; Kenneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development. The Case of Romania, 1944-1965*, Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1971.

² Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1951.

³ Carl J. Friedrich, Zbigniew K. Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge, Harvard University Press, 1956.

⁴ Stephen Fischer Galați, *op. cit.*; vezi și *idem*, *Eastern Europe in the 1980s*, Boulder, Westview, 1981.

„acumulare primitivă a legitimității” de către Partidul Comunist⁵, iar de către Kenneth Jowitt ca un proces de „străpungere”, marcat de distrugerea totală de către noile elite comuniste a acelor tipuri de valori, structuri sau comportamente considerate drept surse potențiale de rezistență, alimentând centre alternative de putere⁶.

Procesul de destalinizare declanșat în lagărul socialist după 1953 a pus sub semnul întrebării utilitatea modelului totalitar pentru studiul societăților comuniste, evidențiind pluralitatea centrelor de putere și importanța factorilor intermediari în viața politică⁷. Revoluția maghiară din 1956, precum și varietatea strategiilor politice de legitimare adoptate de elitele est-europene au evidențiat diferențele majore existente între regimurile politice din țările comuniste est-europene și modelul sovietic de dezvoltare. În lumina acestor evenimente, Hannah Arendt ezita să catalogheze China, Europa de Est sau Uniunea Sovietică în perioada post-stalinistă drept regimuri totalitare. În contrast, Friedrich și Brzezinski au susținut că înlocuirea terorii de masă cu strategii de dominație ideologică și represiune „selectivă” nu a dus la schimbarea naturii acestor regimuri, ci reflecta doar consolidarea lor politică, care le-a permis să înlocuiască teroarea polițienească prin teroarea psihologică, ce genera teamă și autocenzură. O nouă generație de sovietologi a contestat însă acest model relativ „static” de interpretare a regimurilor comuniste. Utilizând mijloacele specifice istoriei sociale, ei au încercat să evidențieze crearea unei baze sociale a regimurilor comuniste, rezultat al politicii de urbanizare și industrializare, și să identifice diverse grupuri de interese implicate în luarea deciziilor politice, fără a merge însă atât de departe încât să „dez-ideologizeze” regimurile comuniste⁸.

Deși în România nu a avut loc un proces de destalinizare, punctul de cotitură în evoluția regimului comunist a fost considerat devierea de la cursul politicii externe sovietice, care a avut loc gradual în perioada 1958-1964. Procesul a debutat în 1958, când trupele sovietice au părăsit România, și a continuat în anii următori, culminând în aprilie 1964, când liderii români au respins „planul Valev” privind diviziunea muncii în cadrul CAER. Ca răspuns la acest plan, care viza transformarea României în furnizoare de produse agricole pentru țările comuniste mai industrializate, guvernul a emis Declarația PMR din 21 aprilie 1964, considerată de analiști drept un document politic naționalist și antisovietic. Potrivit lui Robert Farlow, coordonatele principale ale noii politici externe a României au fost: o politică economică autonomă în CAER, colaborare militară limitată în cadrul pactului de la Varșovia și autonomie politică relativă în relațiile cu Uniunea Sovietică⁹.

Întărirea autonomiei interne a României și consolidarea politică a regimului comunist au contribuit la reorientarea agendei de cercetare spre studiul originilor sociale ale regimului comunist și „autohtonizarea” a ceea ce inițial fusese privit drept un regim de ocupație. În efortul de a descoperi sursele domestice ale comunismului în Europa de Sud-Est și de a explica succesul consolidării democrațiilor populare în regiune, numeroase lucrări scrise la

⁵ Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics, and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, London, Boulder, Frances Pinter, 1985, p. 56.

⁶ Kenneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development. The Case of Romania, 1944-1965*, Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1971, p. 7.

⁷ Pentru o critică a modelului totalitar de analiză a societății comuniste și limitele sale explicative, cu referire directă la cazul românesc, vezi William E. Crowther, *The Political Economy of Romanian Socialism*, New York, Westport, Connecticut, London, Praeger, 1988, pp. 1-16.

⁸ Vezi William Case, *Social History and the Revisionism of the Stalinist Era*, în „Russian Review”, 46, 4, October 1987, pp. 382-385; Ronald Grigor Suny, *Revision and Retreat in the Historiography of 1917. Social History and Its Critics*, în „Russian Review”, 53, 2, April 1994, pp. 165-182; Sheila Fitzpatrick, Alexander Rabinowitch, and Richard Stites (eds.), *Russia in the Era of NEP. Explorations in Soviet Society and Culture*, Bloomington, Indiana University Press, 1991, pp. 125-143; Sheila Fitzpatrick (ed.), *Stalinism. New Directions*, London, Routledge, 1999.

⁹ Robert Farlow, *Romania's Foreign Policy. A Case of Partial Alignment*, în „Problems of Communism”, 13, May-June 1964 2, pp. 14-24.

sfârșitul anilor 1950 și începutul anilor 1960 s-au axat pe studiul chestiunii țărănești și a relațiilor agrare. În domeniul studiilor românești, cea mai importantă lucrare privind relațiile agrare a fost scrisă de Henry Roberts, care a continuat astfel tradiția inaugurată încă în perioada interbelică de David Mitrany¹⁰.

În anii 1960 și 1970, agenda de cercetare a regimurilor comuniste s-a axat pe paradigma „modernizării”, un concept hegemonic utilizat pentru a descrie strategia regimurilor comuniste de a atinge un nivel de dezvoltare economică asemănător cu țările din Vestul Europei. În general, accentul cercetării academice a fost pus pe procesul de industrializare și urbanizare socialistă, pe integrarea regională și pe relațiile economice dintre blocul socialist și sistemul economic capitalist. Numeroși cercetători au analizat „răspunsul leninist” al elitelor politice comuniste la dependența economică și legătura cu dezbaterile politico-ideologice care au avut loc pe această temă în perioada interbelică¹¹.

Colapsul strategiilor de modernizare și schimbarea cursului politicii interne a regimului Ceaușescu a redirecționat din nou agenda de cercetare din domeniul studiilor românești spre studiul culturii politice și al politicii culturale a regimului, în special al sincretismului dintre comunism și naționalism și crearea ideologiei național-comuniste. O analiză de substanță a politicii interne și externe a regimului Ceaușescu a fost oferită de Michael Shafir, în *Romania, Politics, Economy and Society*. Folosind sugestivă sintagmă „simularea schimbării - simularea permanenței”, autorul arată că în politica internă, regimul simula schimbarea, prin slogane propagandistice de genul „noul mecanism economic”, sau „noua revoluție agrară”, în timp ce în politica externă regimul simula aderența la blocul sovietic, asigurând totodată Vestul Europei în privința autonomiei politicii sale externe¹².

La sfârșitul anilor 1970, studiul comunismului a fost revoluționat de valul de antropologi care au făcut cercetare de teren în Europa Centrală și de Est¹³. Între antropologii care au contribuit la studiul regimului comunist din România menționăm pe Katherine Verdery, Claude Karnoouh, Gail Kligman, Daniel Chirot, David A. Kideckel, Steven L. Sampson etc¹⁴. Ei au propus o nouă agendă de cercetare axată pe studierea culturii, a timpului

¹⁰ Vezi Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, Hamden, Conn., Archon Books, 1969; David Mitrany, *The Land and the Peasants in Rumania. The War and Agrarian Reform, 1917-21*, London, Oxford University Press, 1930; și David Mitrany, *Marx Against the Peasant. A Study in Social Dogmatism*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1951.

¹¹ Vezi Kenneth Jowitt (ed.), *Social Change in Romania 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation*, Berkeley, University of California, 1978; Daniel Chirot (ed.), *The Origins of Backwardness in Eastern Europe*, Berkeley, University of California Press, 1989.

¹² M. Shafir, *op. cit.*, p. 193.

¹³ Pentru o prezentare de ansamblu a condițiilor de cercetare și a implicațiilor politice ale cercetării de teren în România comunistă, vezi David A. Kideckel, Steven L. Sampson, *Fieldwork in Romania. Political, Practical and Ethical Aspects*, în John W. Cole, (ed.), *Anthropological Research in Romania*, Amherst, University of Massachusetts, 1984, pp. 85-102; Steven L. Sampson, David A. Kideckel, *Anthropologists Going into the Cold. Research in the Age of Mutually Assured Destruction*, în Paul Turner and David Pitt (eds.), *The Anthropology of War and Peace*, Hadley, Mass., Bergin and Garvey, 1989, pp. 160-173; și Katherine Verdery, *How I became nationed*, în Ronald Grigor Suny, Michael D. Kennedy (eds.), *Intellectuals and the articulation of the nation*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1999, pp. 341-344.

¹⁴ Vezi Katherine Verdery, *Transylvanian Villagers. Three Centuries of Political, Economic, and Ethnic Change*, Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1983; *idem*, *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 1991; *idem*, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, Princeton, Princeton University Press, 1996; ediția în limba română: *Socialismul, ce a fost și ce urmează*, Iași, Institutul European, 2003. Gail Kligman, *Căluș. Symbolic Transformation in Romanian Ritual*, Chicago, University of Chicago Press, 1981; *idem* *The Wedding of the Dead. Ritual, Poetics, and Popular Culture in Transylvania*, Berkeley, University of California Press, 1988; David A. Kideckel, *Agricultural Cooperativism and Social Process in a Romanian Commune*, Ph.D. Dissertation, Amherst, Anthropology Department, University of Massachusetts, 1979; *idem* *The Solitude of Collectivism. Romanian Villagers to the Revolution and Beyond*, Ithaca, Cornell University Press, 1993; Claude

și a spațiului, a relațiilor sociale și de proprietate și a identității naționale, utilizând noi perspective teoretice și metodologice. Antropologii au evidențiat de asemenea necesitatea accesului direct la texte fundamentale care să fie studiate în contextul social și intelectual local, printr-o cercetare de lungă durată „pe teren”¹⁵. Ei au criticat „modelul totalitar” de percepție a societății comuniste, care presupunea dependența totală a vieții locale față de centru, precum și omnipotența organelor de partid și de stat, evidențiind în schimb practicile de dominație și de dispersie și negociere a puterii la diferite nivele locale și regionale. Pe termen lung, această disciplină a dat naștere unei noi agende de cercetare îndreptate spre studiul interdisciplinar al societății.

Cu puține dar notabile excepții, istoriografia românească din perioada comunistă nu a putut participa la acest efort de cercetare. Puținele studii apărute în țară nu au scăpat, desigur, grilei ideologice, ele având un pronunțat caracter propagandistic¹⁶. Cea mai importantă contribuție locală la studiul regimului comunist din România, însă în condiții de clandestinitate, a fost cea a sociologului Pavel Câmpeanu, care a elaborat o teorie critică asupra societăților de tip stalinist, caracterizând regimul comunist din România anilor 1980 prin prisma conceptului de „stalinism de război”¹⁷.

Liberalizarea discursului istoric în România după 1989 a creat condiții pentru reînnoirea agendei de cercetare academică, în special a istoriei perioadei comuniste, într-un efort interdisciplinar la care au participat antropologia, sociologia, științele politice și istoria, precum și lucrările memorialistice. Efortul de cercetare nu a vizat însă în mod egal toate aspectele istoriei comunismului. Istoriografia perioadei comuniste s-a axat în special pe studiul procesului de comunizare a României, luptei pentru putere în Partidul Comunist Român, pe istoria regimului Ceaușescu, în special a politicii sale interne în anii 1980, a cultului personalității, a politicii externe și a statutului minorităților naționale. Prin urmare, există încă puține lucrări de sinteză privind istoria regimului comunist din România, în ansamblul său. O prima sinteză a regimului stalinist a fost oferită de Victor Frunză, cu accent pe procesul de represiune politică, distrugerea elitelor politice românești și instaurarea regimului politic de tip totalitar¹⁸. Recent, acestei lucrări i s-au adăugat alte sinteze, totale sau parțiale, ale istoriei regimului comunist din România¹⁹.

Karnoouh, *Comunism, postcomunism și modernitate târzie: încercări de interpretări neactuale*, traducere de Mihai Ungurean, Iași, Editura Polirom, 2000.

¹⁵ Vezi Katherine Verdery, *Methods*, în *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, ed. cit., pp. 19-20. Ediția în limba română: *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, București, Editura Humanitas, 1994.

¹⁶ Mircea Biji (ed.), *Dezvoltarea economică a României 1944-1964*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965; O. Feneșan, *Dezvoltarea agriculturii în Republica Populară Română*, București, Editura Agro-Silvică de Stat, 1958; N. Giosan (ed.), *Agricultura României 1944-1964*, București, 1965.

¹⁷ Vezi lucrările sale, unele publicate sub pseudonimul Felipe Garcia Casals: *The Syncretic Society*, White Plains, N.Y., M.E. Sharpe, 1980; *The Origins of Stalinism*, White Plains, N.Y., M.E. Sharpe, 1986; *The Genesis of the Stalinist Social Order*, Armonk, NY, M. E. Sharpe, 1988, precum și *România: coadă pentru hrană, un mod de viață*, București, Editura Humanitas, 1994. Lucrările sale mai recente s-au extins și asupra studiului cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu, precum și al perioadei de tranziție: *Ceaușescu. Anii numărătorii inverse*, Iași, Editura Polirom, 2002, respectiv *Exit: Towards Post-Stalinism*, White Plains, N.Y., M.E. Sharpe, 1990.

¹⁸ Victor Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*, Aarhus, Editura Nord, 1984; Ediția a doua: *Istoria stalinismului în România*, București, Editura Humanitas, 1990; Ediția a treia: *Istoria comunismului în România*, București, EVF, 1999, care include și *Revoluția împușcată sau PCR după 22 decembrie 1989 și 1994*.

¹⁹ Pentru o privire sintetică, vezi Dennis Deletant. *România sub regimul comunist*, București, Fundația Academia Civică, 1997, precum și capitolul despre comunism semnat de același cercetător în Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria Românilor*, București, Editura Enciclopedică, 1998. Pentru o amplă sinteză a istoriei politice a Partidului Comunist și a regimului comunist din România, vezi Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons. A Political History of Romanian Communism*, Berkeley, CA, University of California Press, 2003. Ediție în limba română: *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Iași, Editura Polirom, 2005. Pentru o introducere generală, vezi și

Perioada de tranziție de la regimul democrat la regimul comunist (1944-1946), a fost abordată de numeroși istorici, care au documentat acapararea puterii politice de către comuniști prin falsificarea grosolană a alegerilor din 1946, eliminarea și distrugerea opoziției și a instituțiilor democratice prin înscenări judiciare²⁰, eliminarea proprietății private, politizarea sferei publice și instituirea unui sistem de control și represiune cruntă asupra cetățenilor, axat pe principiul luptei de clasă²¹. Numeroase lucrări au documentat îngrădirea libertății religioase, infiltrarea clerului cu agenți ai poliției politice, prigoana abătută asupra Bisericii Greco-Catolice, subordonarea Bisericii Ortodoxe Române prin presiune, șantaj și colaborare, arestarea și încarcerarea preoților recalcitranți, campaniile de secularizare, restrângere a influenței Bisericii și distrugerea unor lăcașe de cult²².

În ciuda rolului său de placă turnantă în instaurarea regimului comunist și în trasarea liniilor sale politice generale, perioada Dej a primit mult mai puțină atenție în comparație cu perioada de după 1965, primele cercetări semnificative în acest domeniu fiind de dată relativ recentă. Într-o carte de pionierat publicată în 1995, Vladimir Tismăneanu a explorat „părțile obscure” ale biografiei politice de tip stalinist a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, percepută nu în termeni apologetici, drept o perioadă de reafirmare a identității naționale, ci ca o perioadă de teroare organizată și cruntă represiune politică²³. Stelian Tănase a aplicat teoriile elitelor, dezvoltate de Robert Michels și Giovanni Sartori, precum și schema teleologică de modernizare imaginată de Cyril Black pentru a studia strategia de legitimare politică și dezvoltare economică a elitelor politice comuniste²⁴. Tănase a evidențiat faptul că, pentru a-și institui și consolida dominația asupra societății, autoritățile comuniste au alternat perioadele de cruntă represiune politică (1948-1953 și 1957-1961) cu cele de creștere economică și o anumită relaxare politică (1953-1957 și 1961-1965).

O direcție majoră de cercetare a constituit-o istoria fenomenului concentraționar al Gulagului, rolul crescând al poliției politice și construirea unui stat polițienesc bazat pe represiunea de masă²⁵, precum și regimul de detenție inuman din închisorile comuniste,

Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, București, Curtea Veche Publishing, 2005.

²⁰ *Procesul lui Iuliu Maniu. Ancheta*, București, Editura Saeculum, 2001.

²¹ Vezi Dinu C. Giurescu, *Imposibila încercare. Greva regală, 1945. Documente diplomatice*, București, Editura Enciclopedică, 1999; Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, București, Editura All, 1996; Șerban Rădulescu-Zoner, Daniela Bușe, Beatrice Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, București, Editura Cavallioti, 1995. Despre falsificarea alegerilor din 1946, vezi Virgil Țărău, *Alegeri fără opțiune. Primele scrutinuri parlamentare din Centrul și Estul Europei după cel de al doilea război mondial*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2005. Pentru rolul propagandei în instaurarea regimului comunist, vezi Eugen Denize, *Propaganda, în România. Statul și propaganda, 1948-1953*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2005.

²² Pentru istoria Bisericii Greco-Catolice, vezi Ioan-Marius Bucur, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918-1953)*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2003; Cristian Vasile, *Între Vatican și Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, București, Curtea Veche Publishing, 2003. Pentru istoria Bisericii Ortodoxe Române, vezi Codruța Maria Știrban, Marcel Știrban, *Din istoria Bisericii Române Unite (1945-1989)*, f. I, Editura Muzeului Sătmărean, 2000; Cristina Păiușan, Radu Ciuceanu (editori), *Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist 1945-1958*, vol. 1, București, INST, 2001; Olivier Gillet, *Religie și naționalism. Ideologia Bisericii Ortodoxe Române sub regimul comunist*, București, Editura Compania, 2001; Cristian Vasile, *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist*, București, Curtea Veche Publishing, 2005. Pentru represiunea politică împotriva preoților, vezi și Ștefan Iloaie, Paul Caravia, Virgil Constantinescu, *Mărturisitori de după gratii. Slujitori ai Bisericii în temnițele comuniste*, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 1995; Paul Caravia, Virgiliu Constantinescu, Flori Stănescu, *Biserica în temnițată. România, 1944-1989*, București, INST, 1998.

²³ Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, București, Editura Univers, 1995.

²⁴ Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948-1965*, București, Editura Humanitas, 1998.

²⁵ Pentru o lucrare generală, vezi Gheorghe Boldur-Lătescu, *Genocidul comunist în România*, București, Editura Albatros, 1992.

adevărate centre de exterminare fizică și tortură morală²⁶. Într-o serie de lucrări, Ruxandra Cesereanu a încercat să reconstituie infernul Gulagului, în special pe baza lucrărilor memorialistice²⁷. Dennis Deletant a studiat sistemul represiv al perioadei Dej²⁸, precum și istoria Securității în perioada post-1965²⁹. Pe baza unor cercetări de amploare în arhive, Cristian Troncotă a analizat istoria Securității în perioada de început a acesteia, precum și schimbările intervenite în organizarea și rolul său de-a lungul timpului³⁰. Marius Oprea a realizat, de asemenea, o culegere de documente privind istoria Securității, cu ample adnotări³¹. O altă culegere de studii și documente a reconstituit sistemul de supraveghere și control politic exercitat de serviciul de cadre al PCR asupra membrilor săi, o adevărată poliție politică în interiorul partidului³². Istoria proceselor politice împotriva opoziției democratice și a epurărilor de partid a fost de asemenea documentată de numeroase studii de caz, colecții de documente și lucrări memorialistice, cu referire în special la acțiunile împotriva Anei Pauker, a lui Teohari Georgescu, Vasile Luca sau Lucrețiu Pătrășcanu, precum și a „lotului Noica–Pillat” de la sfârșitul anilor 1950³³.

Numeroase lucrări au analizat îndobândirea sistemului de învățământ, aservirea și politizarea istoriografiei și transformarea sa într-un instrument de legitimare politică pus fie în slujba deznăționalizării și rusificării forțate, fie în cea a unei propagande naționaliste deșănțate și xenofobe³⁴. Alte lucrări au documentat distrugerea unor ramuri de tradiție ale cercetării științifice, prin intervenția brutală a autorităților politice³⁵.

²⁶ Vezi Romulus Rusan (coord.), *Memoria închisorii Sighet*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Fundația Academia Civică, 2003; Virgil Ierunca, *Fenomenul Pitești*, București, Editura Humanitas, 1990; Paul Goma, *Gherla*, București, Editura Humanitas, 1990; Constantin Cesianu, *Salvat din infern*, București, Editura Humanitas, 1992; Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, 3 volume, București, Editura Humanitas, 1999-2000.

²⁷ Ruxandra Cesereanu, *Gulagul în conștiința românească. Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste (eseu de mentalitate)*, Iași, Editura Polirom, 2005, Ediția a II-a revăzută și adăugită; pentru sistemul de represiune în România comunistă, vezi și Ruxandra Cesereanu, (coord.), *Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid național*, Iași, Editura Polirom, 2006.

²⁸ Dennis Deletant, *Communist terror in Romania. Gheorghiu-Dej and the police state, 1948-1965*, New York, Hurst, 1999. Ediția în limba română: *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948-1965*, Iași, Editura Polirom, 2001.

²⁹ Dennis Deletant, *Ceausescu and the Securitate. Coercion and dissent in Romania, 1965-1989*, London, Hurst, 1995, pp. 13-56. Ediția în limba română: *Ceausescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, București, Editura Humanitas, 1998.

³⁰ Cristian Troncotă, *Duplicarii. O istorie a Serviciilor de Informații și Securitate ale regimului comunist din România, 1965-1989*, București, Editura Elion, 2003; *Torționarii. Istoria instituției securității regimului comunist din România, 1948-1964*, București, Editura Elion, 2006.

³¹ Marius Oprea (ed.), *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente 1949-1989*, studiu introductiv de Dennis Deletant, Iași, Editura Polirom, 2002.

³² Marius Oprea, Nicolae Videnie, Ioana Cîrstoce, Andreea Năstase, Stejărel Olaru, *Securiștii partidului. Serviciul de cadre al PCR ca poliție politică*, Iași, Editura Polirom, 2002.

³³ Vezi, printre altele: *Cu unanimitate de voturi*, Sentințele proceselor politice, reunite și comentate de Marius Lupu, Cornel Nicoară și Gheorghe Onișoru, București, Fundația Academia Civică, 1997; *Reconstituiri necesare. Ședința din 27 iunie 1952 a Uniunilor de Creație din România*, ediție îngrijită de Mihaela Cristea, Iași, Editura Polirom, 2005; *Ultima carte. Text integral al declarațiilor la anchetă ale lui Anton Golopenția aflate în Arhivele SRI*, introducere și anexă de Sanda Golopenția, București, Editura Enciclopedică, 2001. Pentru „cazul” Pătrășcanu, vezi Mihai Rădulescu, *Tragedia lui Lucrețiu Pătrășcanu. Convorbiri cu Corneliu Coposu*, București, Editura Ramida, 1992; Nicolae Henegariu (coord.) et al., *Principiului Bumerangului. Documente ale procesului Lucrețiu Pătrășcanu*, București, Editura Vremea, 1996; Grigorie Răduică, *Crime în lupta pentru putere 1966-1968. Ancheta Cazului Pătrășcanu*, București, Editura Evenimentul Românesc, 1999; Belu Zilber, *Actor în procesul Pătrășcanu. Prima versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, ediție îngrijită de G. Brătescu, București, Editura Humanitas, 1997; Lavinia Betea, *Lucrețiu Pătrășcanu. Moartea unui lider comunist. Studiu de caz*, București, Editura Humanitas, 2001. Pentru „lotul Noica-Pillat”, vezi Stelian Tănase, *Anatomia mistificării. Procesul Noica-Pillat*, București, Editura Humanitas, 1997; Ediția a II-a, adăugită, 2003.

³⁴ Vezi Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români*, București, Editura Humanitas, 1991; Toader Buculei, *Clio încarcerată. Mărturii și opinii privind destinul istoriografiei românești în epoca*

Deși nu prea multe, au fost întreprinse importante cercetări privind chestiunile agrare, inclusiv colectivizarea, la nivel național sau în diferite zone ale României. Dumitru Șandru a abordat istoria reformei agrare din 1945, precum și măsurile politice care au premers demararea colectivizării agriculturii³⁶. Într-una dintre primele lucrări dedicate în întregime procesului de colectivizare, Bogdan Tănăsescu conchide că acest fenomen a fost o dramă pentru marea majoritate a populației rurale. Cu proprietatea pierdută, foarte mulți țăranii au fost nevoiți să părăsească satele și să plece în orașe, în timp ce cei rămași au devenit proletari agricoli³⁷. Fenomenul colectivizării în diverse regiuni a mai fost atins în unele lucrări de doctorat³⁸, tomuri de documente³⁹, și monografii focalizate pe colectivizarea la nivel național⁴⁰ sau din anumite regiuni⁴¹.

Recent, au fost realizate mai multe cercetări complexe privind situația lumii rurale românești în anii comunismului și postcomunismului. Pornind de la modelul oferit de cercetarea lui Jan Myrdal într-un sat din China comunistă, Aurora Liiceanu a făcut în anii 1990 o anchetă în satul Surani, județul Prahova⁴². Un colectiv coordonat de Alina Mungiu-Pippidi și Gérard Althabe a făcut investigații în două localități aflate la poli opuși în imaginarul colectiv românesc actual, Scornicești și Nucșoara. Concluzia autorilor este că, dincolo de diferențe, asemănările între cele două localități sunt mai importante și acestea rezidă mai ales în consecințele ingineriei sociale aplicate timp de jumătate de secol. Cea mai bună dovadă o reprezintă nostalgia generalizată după comunism. Oamenii au rămas încorsetați în mecanismele sociale instaurate de comunism, la discreția mafiilor locale⁴³.

Cultul megalomanic al personalității dictatorului, mecanismele sale de propagare și înregimentare în masă prin propaganda regimului au fost analizate de numeroase lucrări,

totalitarismului comunist, Brăila, Editura Libertatea, 2000; Florin Müller, *Politică și istoriografie în România, 1948-1964*, Cluj-Napoca, Nereamia Napocae, 2003; Andi Mihalache, *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară”*, București, Editura Albatros, 2003.

³⁵ Vezi Doina Jela, Cătălin Strat, Mihai Albu, *Afacerea Meditația Transcendentală*, București, Editura Humanitas, 2004.

³⁶ Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1945 în România*, București, INST, 2000; *idem*, *Decretul 83/1949*, în „Arhivele Totalitarismului”, anul I, nr. 1, 1993, pp. 133-145; *idem*, *Statutul mării proprietăți funciare dinaintea promulgării decretului nr. 83/1949*, în Romulus Rusan (ed.), *Anii 1949-1953: mecanismele terorii*, București, Fundația Academia Civică, 1999, pp. 714-734.

³⁷ Bogdan Tănăsescu, *Colectivizarea între propagandă și realitate*, București, Editura Globus, f.a. [1994].

³⁸ Cezar Avram, *Procesul de colectivizare a agriculturii în Regiunea Oltenia, 1949-1962*, Teză de doctorat, Universitatea din București, 1998.

³⁹ Octavian Roske (ed.), *Dosarul colectivizării agriculturii în România, 1949-1962*, București, Parlamentul României, Camera Deputaților, 1992; Octavian Roske, Ion Bălan, Dan Cătănuș (editori), *Colectivizarea agriculturii în România. Represiunea totală. 1957-1962*, în „Arhivele Totalitarismului”, anul III, nr. 1/1995, pp. 163-187; III, nr. 2/1995, pp. 129-141; III, nr. 3/1995, pp. 140-150; V, nr. 17, nr. 4/1997, pp. 174-188; nr. 18, 1/1998, pp. 173-178; nr. 19-20, 2-3/1998, pp. 161-169; nr. 21, 4/1998, pp. 215-223; nr. 22-23, 1-2/1999, pp. 201-216; nr. 24-25, 3-4/1999, pp. 180-189; Dan Cătănuș, Roske Octavian (editori), *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică*, vol. I: 1949-1953, București, INST, 2000; Gheorghe Iancu, Virgiliu Țărău, Ottmar Trașcă (editori), *Colectivizarea agriculturii în România. Aspecte legislative. 1954-1962*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.

⁴⁰ Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi (editori), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949-1962*, cuvânt înainte de Gail Kligman, Katherine Verdery, Iași, Editura Polirom, 2005.

⁴¹ Marian Cojoc, *Dobrogea de la reforma agrară la colectivizarea forțată*, Constanța, Editura Muntenia & Leda, 2001; Ancu Damian, Florin Breazu, Ion Bălan (editori), *Colectivizarea în Vlașca, 1949-1950. Documente*, București, Editura Vinea, 2002.

⁴² Aurora Liiceanu, *Nici alb, nici negru. Radiografia unui sat românesc 1948-1998*, București, Editura Nemira, 2000; vezi și Jan Myrdal, *Report from a Chinese Village*, New York, Pantheon Books, 1965.

⁴³ Alina Mungiu-Pippidi, Gérard Althabe, *Secera și buldozerul. Scornicești și Nucșoara. Mecanisme de aservire a țăranului român*, Iași, Editura Polirom, 2002.

printre care cea mai sistematică a fost scrisă de Anneli Ute Gabanyi⁴⁴. Analizând „stalinismul antisovietic” al lui Nicolae Ceaușescu, Pavel Câmpeanu a reliefat „originalitatea negativă” a cultului megalomanic al personalității dictatorului, „vetust” nu numai pentru lumea democratică, ci și pentru elita stalinismului european⁴⁵.

Aspecte importante ale regimului comunist din România au fost scoase în evidență și de memoriile unor personaje politice de prim rang din perioada Dej sau Ceaușescu, deși ele au de cele mai multe ori un caracter subiectiv și justificator, eludând practic adevărul istoric și responsabilitatea pentru anumite decizii politice în esență ilegale⁴⁶. De aceea ele trebuie confruntate cu alte surse sau biografii documentate ale unor activiști sau funcționari de partid, care ne pot schimba percepția asupra facțiunilor dominante din partid. Spre exemplu, Robert Levy a realizat o monografie privind-o pe Ana Pauker, personaj care a supervizat în primii ani procesul de colectivizare. Concluzia autorului este că, în ciuda imaginii construite după 1952 de rivalii din PMR ai Anei Pauker și a responsabilității sale fără tăgadă în instaurarea regimului comunist, aceasta s-a pronunțat totuși pentru adoptarea unei căi proprii, moderate, în colectivizarea agriculturii românești, diferită de modelul sovietic⁴⁷.

Alături de cercetările secvențiale asupra unor aspecte majore ale regimului comunist, o contribuție majoră o constituie editarea de documente. Până în momentul de față, în plan intern au fost publicate numeroase volume de documente, în special de către Arhivele Naționale, SRI și Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, dar și de alte grupuri de cercetare⁴⁸, cu accent îndeosebi asupra dimensiunii politice a istoriei regimului comunist⁴⁹ sau a aspectelor sale legislative⁵⁰.

Surse despre perioada comunistă, centrate mai ales asupra represiunii și rezistenței anticomuniste, au mai fost publicate și în diferite reviste sau ca anexe extinse, la unele cărți de regulă cu caracter reconstitativ. Importante studii, în special cu caracter memorialistic, dar și numeroase lucrări analitice, au fost publicate în reviste care au avut ca scop recuperarea

⁴⁴ Anneli Ute Gabanyi, *The Ceausescu Cult*, București, The Romanian Cultural Foundation, 2000; Ediție în limba română: *Cultul lui Ceaușescu*, Iași, Editura Polirom, 2003; vezi și Mary Ellen Fischer, *Nicolae Ceausescu. A Study in Political Leadership*, Boulder, L. Rienner, 1989.

⁴⁵ Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu. Anii numărătorii inverse*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 9.

⁴⁶ Pentru memorii ale unor cadre de partid marcante din perioada Dej, vezi Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Arad, Ioan Slavici, 1995; Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu. Convorbiri*, București, Evenimentul Românesc, 1997; Gheorghe Apostol, *Eu și Gheorghiu-Dej*, București, ediție de casă, regie proprie, 1998; Iulian Stănescu, *Gheorghe Apostol se confesează*, interviu în „Dosarele istoriei”, nr. 12, 2001, pp. 41-48, nr. 2, 2002, pp. 40-43, nr. 3, 2002, pp. 51-58; Gheorghe Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viață*, București, Editura Evenimentul Românesc, 2000; Paul Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Dej*, Selecție, introducere și note de Lavinia Betea, București, Editura Fundației Culturale Române, 2000; Cornel Burtică, *Culpe care nu se uită*, convorbiri cu Rodica Chelaru, București, Curtea Veche Publishing, 2001.

⁴⁷ Robert Levy, *Ana Pauker. The Rise and Fall of a Jewish Communist*, Berkeley, University of California Press, 2000. Ediția în limba română: *Gloria și decăderea Anei Pauker*, Iași, Editura Polirom, 2002.

⁴⁸ Vezi *Din documentele rezistenței*, în „Arhiva Asociației foștilor deținuți politici din România”, nr. 1, 1991, nr. 2, 1991, nr. 3, 1991, nr. 4, 1992, nr. 5, 1992, nr. 6, 1992, nr. 7, 1992, nr. 8, 1993.

⁴⁹ Vezi, selectiv: Ioan Scurtu (coord.), *România. Viața politică în documente. 1945*, București, Arhivele Statului din România, 1994; *idem* (coord.), *România. Viața politică în documente. 1946*, București, Arhivele Statului din România, 1996; *Stenogramele ședințelor Biroului Politic al Comitetului Central al PMR 1948*, ediție întocmită de Camelia Moraru et al., București, Arhivele Naționale ale României, 2002; *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR 1949*, ediție întocmită de Camelia Moraru et al., București, Arhivele Naționale ale României, 2003; *România. Viața politică în documente. 1950*, București, Arhivele Naționale ale României, 2002; *Cartea Albă a Securității*, vol. 1, 23 August 1944-30 August 1948; vol. II, August 1948-Iulie 1958; vol. III, 1958-1968, București, SRI, 1994-1997; *Arhivele Securității*, vol. 1, București, CNSAS, Editura Pro Historia, 2002.

⁵⁰ Gheorghe Iancu, Virgiliu Țărău, Ottmar Trașcă (editori), *Colectivizarea agriculturii în România. Aspecte legislative, 1949-1962*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.

memoriei represiunii și rezistenței în perioada comunistă: *Memoria, Analele Sighet*,⁵¹ *Arhivele Totalitarismului*,⁵² *Anuarul Institutului de Istorie Orală*, *Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă*⁵³. La acestea se adaugă dicționare și enciclopedii privind membrii de partid marcanți și torționarii responsabili pentru implementarea represiunii politice în România, pe de o parte, sau victimele represiunii politice, pe de altă parte. Informații despre represiunea politică din perioada comunistă, privind în special campania de colectivizare, deportările din Bărăgan ale germanilor și sârbilor⁵⁴, mișcările de rezistență anticomunistă⁵⁵, precum revoltele de la Brașov din 1987⁵⁶, pot fi găsite și în lucrări de istorie orală, care au utilizat în special metoda „povestea vieții”. Aceste surse și instrumente de lucru sunt indispensabile pentru efortul de reconstituire sistematică a istoriei regimului comunist⁵⁷.

În concluzie, studiul regimului comunist se află încă într-un stadiu incipient. Vreme îndelungată, cercetarea științifică a fost stânjenită nu doar de obstacolele explicit ideologice, ci și de regimul extrem de restrictiv al accesului la surse. Până în 1989 era practic imposibilă consultarea documentelor, la fel ca și efectuarea interviurilor de istorie orală privind istoria regimului comunist. Schimbarea de regim din anul amintit a deschis calea cercetărilor pentru diferite subiecte, treptat devenind accesibile diverse fonduri aflate în Arhivele Naționale Istorice Centrale și la filialele județene ale acestora, în Arhivele Serviciului Român de Informații, în Arhiva CNSAS, la Direcția Instanțelor Militare și la Tribunalele Militare Teritoriale, precum și în arhivele comunale. În același timp, istoria orală, altfel spus istoria cu martori, esențială pentru înțelegerea istoriei recente, constituie o sursă importantă pentru cercetători, creându-se astfel premisele pentru o abordare mai complexă a istoriei regimului comunist, atât la nivel național, cât și la diferite niveluri locale și regionale.

⁵¹ *Analele Sighet*, București, Fundația Academia Civică, vol. 1: *Memoria ca formă de justiție*, 1994; vol. 2: *Instaurarea comunismului – între rezistență și represiune*, 1995; vol. 3: *Anul 1946 – începutul sfârșitului*, 1996; vol. 4: *Anul 1946 – scrisori și alte texte*, 1997; vol. 5: *Anul 1947 – căderea cortinei*, 1997; vol. 6: *Anul 1948 – instituționalizarea comunismului*, 1998; vol. 7: *1949-1953 - Mecanisme terorii*, 1999; vol. 8: *Anii 1954-1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului*, 2000; vol. 9: *1961-1972. Țările Europei de Est între speranțele reformei și realitatea stagnării*, 2001; vol. 10: *Anii 1973-1989. Cronica unui sfârșit de sistem*, 2003.

⁵² „Arhivele totalitarismului”, revistă editată de Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, apare la București începând din 1993. Pentru scopurile revistei și agenda de cercetare a institutului, vezi Radu Ciuceanu, *Un proiect realizat: INST*, în „Arhivele totalitarismului”, anul I, nr. 1/1993, pp. 5-10.

⁵³ Vezi vol. 1, 2002: *Despre Holocaust și Comunism*, Iași, Editura Polirom, 2003; vol. 2, 2003: *Politică externă comunistă și exil anticomunist*, Iași, Editura Polirom, 2004.

⁵⁴ Smaranda Vultur (ed.), *Istorie trăită – istorie povestită. Deportarea în Bărăgan, 1951-1956*, Timișoara, Amarcord, 1997; Miodrag Milin, Liubomir Stepanov, *Golgota Bărăganului pentru sârbii din România, 1951-1956*, traducere de Ivo Muncean, Timișoara, Uniunea Democratică a Sârbilor și Carașovenilor din România, 1996.

⁵⁵ Pentru istoria rezistenței anticomuniste, vezi Ștefan Bellu, *Pădurea răzvrătită. Mărturii ale rezistenței anticomuniste*, Baia Mare, Editura Gutinul, 1993; Adrian Brișcă, Radu Ciuceanu, *Rezistența armată din Bucovina, 1944-1950*, București, INST, 1998; Ioan Eșan, *Vulturii Carpaților. Rezistența anticomunistă din Munții Făgăraș. 1948-1958*, București, Editura RAR, 1993; *Garda Tineretului Român [Brașov, 1958]. Istoria unei organizații anticomuniste*, ediție îngrijită de Marius Oprea și Horia Salcă, Brașov, Transilvania Expres, 1998; Ion Gavrilă-Ogoranu, *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc. Rezistența anticomunistă în Munții Făgărașului*, 4 vol., Timișoara, Editura Marineasa, 1993-1995, 1999; vol. 4, Făgăraș: *Mesagerul de Făgăraș*, 2004; Doru Radosav, Valentin Orga, Almira Țentea, Florin Cioșanu, Cornel Jurju, Cosmin Budeancă, *Rezistența anticomunistă din Munții Apuseni. Grupurile „Teodor Șușman”, „Capotă-Dejeu”, „Cruce și Spadă”. Studii de istorie orală*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2003.

⁵⁶ Marius Oprea, Stejărel Olaru, *Ziua care nu se uită*, Iași, Editura Polirom, 2002. Ediție în limba engleză: *The Day We Won't Forget. 15 November 1987, Brașov*, Iași, Editura Polirom, 2003.

⁵⁷ Liviu Marius Bejenaru, Florica Dobre (coord.) et al., *Membrii CC al PCR 1945-1989. Dicționar*, studiu introductiv de Nicoleta Ionescu-Gură, București, Editura Enciclopedică, 2004; Doina Jela, *Lexiconul negru, unelte ale represiunii comuniste*, București, Editura Humanitas, 2001. Ultima carte reunește peste 1700 de portrete de anchetatori, gardieni, temniceri și torționari care au fost implicați în sistemul de represiune comunist.

CAPITOLUL I

Partidul Comunist Român

Căderea bruscă și violentă a regimului Ceaușescu – și odată cu acesta a întregii infrastructuri instituționale comuniste – ar fi putut fi anticipate. Unii autori au detectat abisul ce se deschidea între clica aflată la conducere și membrii de rând ai partidului. Existau semne de nemulțumire în rândurile conducerii comuniste, care indicau mai degrabă neliniște și panică decât coagularea unor grupuri cu pretenții la succesiune. Astfel, o lovitură intrapartinică, având ca rezultat expulzarea nonviolentă a liderului suprem devenise de neconceput în România.

Această situație a fost cauzată de trei factori: (1) extraordinara monopolizare a autorității și a puterii politice de către Ceaușescu; (2) absența din rândurile elitei a unei grupări și/sau a unor indivizi înclinați către reforme, care să aibă o minimă credibilitate; și (3) impactul minim al schimbărilor din Uniunea Sovietică din timpul perestroikăi asupra României, care era din ce în ce mai izolată pe plan internațional. Deși termenul de elită cu greu ar putea fi folosit pentru a-i descrie pe aparaticii aflați în pozițiile cele mai înalte din ierarhia PCR – niște birocrati înfricoșați și umiliți, slugarnici și obedienți – trebuie spus că această elită a fost incapabilă să întreprindă vreo acțiune împotriva clanului conducător¹.

În România, către sfârșitul domniei lui Ceaușescu, condițiile economice și sociale erau catastrofale. Țara era afundată în deznădejde, corupție și frică. Exista sentimentul că sfârșitul trebuia să fie aproape. Nemulțumirea era din ce în ce mai mare, dar Securitatea reușea, în general, să preîntâmpine orice formă de disidență sau rezistență. Cultul personalității, care stătea la baza socialismului dinastic al lui Ceaușescu, era absurd și, în același timp, superficial. Conducătorul și soția lui se înconjuraseră de sicofanți, mulți dintre ei recrutați din rândurile familiei lor extinse, iar „familializarea socialismului”, pentru a folosi termenul propus de Kenneth Jowitt, s-a accelerat în timpul anilor 1980². Belu Zilber, un supraviețuitor foarte controversat al procesului Pătrășcanu, a caracterizat regimul lui Ceaușescu drept o „monarhie de drept dialectic”³. Întrepătrunderea simbolurilor și valorilor leniniste cu un anumit bizantinism politic a fost esențială pentru formarea elitei politice comuniste românești. Biografiile membrilor marcanți ai nomenclaturii trădează principalele surse ale tensiunilor din PCR: conflictul dintre comuniștii „pământeni” și cei „moscoviți”, persecuția îndelungată a intelectualilor, reprimarea oricărui revizionism marxist și combinația de convingeri cripto-fasciste și staliniste, în special în ultima fază a ceaușismului⁴.

Într-o perioadă în care alte regimuri de tip sovietic se angajaseră pe linia unor reforme mai mult sau mai puțin radicale, regimul din România se agăța de o viziune stranie asupra socialismului, care combina dogme staliniste cu nostalgia etnocentrică pentru un trecut fantasmagoric. Pe de-o parte, Ceaușescu punea accent pe monopolul partidului asupra puterii,

¹ Așa cum reiese din interviul realizat de Vladimir Tismăneanu (VT) cu fostul ministru de externe Ștefan Andrei la București în iunie 1994. După cum susține Andrei, cea mai bună speranță a nomenclaturii era să-l promoveze pe Nicu, cel mai tânăr fiu al lui Ceaușescu, ca o soluție menită să o împiedice pe Elena să-i succeadă soțului său la conducerea partidului și a statului. Nici Andrei și nici alți membri ai Comitetului Executiv al partidului nu au înțeles cât de explozivă era situația în 1989.

² Vezi Ken Jowitt, *New World Disorder. The Leninist Extinction*, Berkeley, University of California, 1992, în special pp. 121-219. Ken Jowitt a propus abordarea comunismului românesc ca pe un „comunism pâria”.

³ Andrei Șerbulescu [Belu Zilber], *Monarhia de drept dialectic. A doua versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, București, Editura Humanitas, 1991.

⁴ Studiile lui Robert C. Tucker despre culturile politice ale stalinismului și leninismului reprezintă un model pentru acest tip de abordare; vezi Robert C. Tucker, *Stalin in Power. The Revolution from Above, 1928-1941*, New York, Norton, 1990.

pe necesitatea de a păstra proprietatea colectivă asupra mijloacelor de producție și pe competiția istorică cu Vestul capitalist. Pe de altă parte, retorica sa, șovină și antimaghiară, arăta preocuparea pentru construirea unei comunități etnice perfect „omogene”. Autarhic și refuzând liberalizarea internă, sistemul lui Ceaușescu demonstra un dispreț total față de proprii cetățeni. Se părea că în inima Europei se încerca stabilirea unei forme sui-generis de despotism asiatic.

Experimentul autocratic românesc nu a fost o anomalie istorică, irelevantă pentru dezvoltarea generală a regimurilor de tip sovietic. Nicolae Ceaușescu a dus doar la extrem anumite caracteristici ale culturii politice staliniste, în condițiile particulare românești. În consecință, pe lângă blamarea liderului defunct, trebuie înțeleasă logica internă a comunismului românesc. Ceaușescu a fost parte integrantă a unei familii politice care își avea propriile memorii, reglări de conturi și frustrări, dar și visuri romantice, speranțe și așteptări⁵.

Înainte de a deveni secretarul general al partidului în martie 1965, Ceaușescu și-a croit o carieră de succes în birocrăția comunistă și a fost suficient de abil pentru a-i succeda lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, unul dintre liderii comuniști cei mai înzestrați în arta manipulării. Foști colegi și rivali ai lui Ceaușescu din Biroul Politic admit că acesta avea o capacitate deosebită de a induce în eroare, de a simula modestia și, la începuturile carierei, comportamentul pașnic⁶.

Atunci când i-a succedat lui Gheorghiu-Dej în 1965, Ceaușescu nu era un nou venit în lumea comunistă a intrigilor perfide și a loviturilor pe la spate: la sfârșitul anilor 1940, el studiasse la Moscova, iar mai târziu a auzit discursurile virulent antistaliniste ale lui Hrușciiov la Congresul al XXII-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS) în 1961 și a vizitat China, Coreea de Nord și Iugoslavia. Deși Gheorghiu-Dej nu și-a anticipat sfârșitul subit, se poate spune că, dintre toți subordonații săi din Biroul Politic, Ceaușescu avea cele mai serioase recomandări leniniste pentru a aspira la moștenirea poziției lui Gheorghiu-Dej. Ceaușescu era disciplinat, obedient, prudent și modest.

Ceaușescu și cultul său nu au reprezentat o aberație atât de mare precum o vedeau observatorii externi. Însă, după cum a arătat Kenneth Jowitt, comunismul românesc nu a putut niciodată să-și depășească complet *genealogia de paria*: în timpul anilor de ilegalitate, elita partidului era formată în principal din elemente alogene (bulgari, maghiari, evrei sau ucrainieni din România), care aveau o înțelegere limitată a valorilor naționale ale țării și ale aspirațiilor poporului. Partidul a predicat idei și sloganuri care aveau un ecou minim în rândurile clasei pe care pretindea că o reprezintă, caracterizând România drept o „țară imperialistă multinațională” și pledând pentru dezmembrarea statului-națiune român născut în urma tratatelor de la Versailles și Trianon din 1919-1920.

Suținerea de către partidul comunist a pretențiilor teritoriale rusești asupra Basarabiei și a nordului Bucovinei nu a atins nici o coardă sensibilă în rândurile proletariatului urban sau a intelighenției radicale din România (care era, în orice caz, atrasă în cea mai mare majoritate de extrema dreaptă)⁷. Mai mult, lipsit de o bază de mase, dominat de străini, fragmentat și dovedind, practic, impotență politică, PCR a fost tratat cu dispreț de către Comintern, ceea ce a adâncit psihologia sa de paria, generând un complex de inferioritate major în rândul cadrelor sale. De aceea, izbucnirile antisovietice din timpul ultimilor ani ai lui Gheorghiu-Dej și ai celor douăzeci și patru de ani de conducere ai lui Ceaușescu trebuie văzute în contextul

⁵ Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu: anii numărătorii inverse*, în „22”, 2-8 februarie 1999.

⁶ Vezi Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Arad, Editura „Ioan Slavici”, 1995. Această carte reprezintă un exemplu izbitor cu privire la persistența sentimentelor de prețuire față de Dej manifestate de numeroși membri ai vechii gărzi a PCR.

⁷ Vezi Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995.

general al istoriei comunismului românesc. În orice alt partid comunist est-central european, unui Ceaușescu i-ar fi fost cu mult mai dificil să concentreze atâta putere.

Staliniști antisovietici

Istoria PCR a fost modelată de angajamentul total față de logica exclusivă a stalinismului. Generații întregi de comuniști români și-au tratat propria națiune ca pe un pion de manevră. Cu excepția Albaniei lui Enver Hodja, România a fost singurul stat comunist din Europa de Est care a rezistat undelor de șoc provocate de Congresul al XX-lea al PCUS și de denunțarea cultului personalității lui Stalin de către Hrușciov⁸.

Acest lucru pare paradoxal dacă avem în vedere că, între 1948 și 1956, România a găzduit Cominformul și săptămânalul acestuia, „Pentru pace trainică, pentru democrație populară”. Mai mult, Hrușciov testase loialitatea comuniștilor români în timpul turbulentei toamne a lui 1956, când, spre deosebire de Ungaria sau Polonia, în România nu s-a produs nici o mișcare semnificativă de masă în favoarea liberalizării (în ciuda frământărilor studentești din București, Cluj și Timișoara). Gheorghiu-Dej îi convinsese pe liderii sovietici că România era imună la orice „virus burghez” sau „revizionist”. Prin urmare, în iunie 1958, pe baza unor aranjamente complexe între români, ruși și iugoslavi, armata sovietică de ocupație s-a retras din România⁹. În viziunea lui Hrușciov, acesta a fost un gest de bunăvoință față de Occident, destinat să-i liniștească pe cei indignați de știrile de la Budapesta privind executarea lui Imre Nagy și a celorlalți lideri din guvernul revoluționar al Ungariei.

Hrușciov și-a făcut însă un calcul greșit: departe de a emula relaxarea limitată din Uniunea Sovietică, conducerea PCR și-a întărit și mai mult controlul asupra societății românești. Singurul moment în care comuniștii români au fost în totalitate de acord cu sovieticii a fost acela în care Moscova a revenit la metodele staliniste. Gheorghiu-Dej și biroul său politic nu numai că au sprijinit cu căldură și au oferit suport logistic pentru zdrobirea revoluției de la Budapesta din 1956, dar aceștia s-au folosit de spectrul pericolului „revizionist” pentru a lansa o vânatoare de vrăjitoare în rândurile propriului partid în 1957-1958 și pentru a trece la noi epurări ale inteligenței¹⁰.

Caracteristicile reprobabile ale ultimei perioade a domniei lui Ceaușescu nu trebuie să ascundă bazele structurale ale regimului său, venind din tradiția totalitară a unui partid chinuit de un complex de inferioritate. „Stilul paranoic” al politicii leniniste românești și-a avut originea în mentalitatea de dezmoștenit al soartei, în abordările problematice ale chestiunii naționale, în lunga subordonare față de Moscova și în profunda neîncredere față de încercările de democratizare sau liberalizare.

Spre deosebire de partidele leniniste bulgar, maghiar, polonez și iugoslav, în timpul perioadei de ilegalitate PCR a fost o formațiune marginală, complet dominată de aparatul Cominternului. PCR a reușit să capete o anvergură națională și și-a impus hegemonia numai cu ajutorul Armatei Sovietice, după ocuparea țării în august 1944. Subordonarea față de Kremlin a marcat partidul, atât la nivelul elitei comuniste, cât și la nivelul membrilor de rând. Au existat și excepții individuale, dar acestea au fost marginalizate rapid și reduse la tăcere¹¹.

⁸ Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej*, București, Editura Humanitas, 1998.

⁹ Vezi Sergiu Verona, *Military Occupation and Diplomacy. Soviet Troops in Romania, 1944-1958*, Durham, N.C., Duke University Press, 1992.

¹⁰ Referitor la campaniile duse împotriva intelectualității după 1958, vezi Stelian Tănase, *Anatomia mistificării, 1944-1989*, București, Editura Humanitas, 1997.

¹¹ De exemplu, cazurile lui Alexandru Iliescu – tatăl lui Ion Iliescu, care a murit în 1945, Grigore Răceanu și, se pare, Grigore Preoteasa, care, la momente diferite și cu intensități diferite, au criticat modul servil în care conducerea partidului urma linia Cominternului. Elita de partid prețuia ortodoxia și disciplina în rândul militanților. Aceasta explică eșecul lui Lucrețiu Pătrășcanu de a se despărți de partid, în ciuda informațiilor directe de care dispunea cu privire la metodele criminale utilizate de poliția secretă a lui Stalin pentru a-i extermina pe membrii din exil ai vechii gărzii a PCR în timpul Marii Epurări.

Pretențiile partidului la legitimitate au fost, de aceea, întotdeauna contestabile, chiar și după 1963-1964, când secretarul general Gheorghe Gheorghiu-Dej a ales să facă apel tot mai frecvent la sentimentele și valorile naționale.

Combinată cu o limitată liberalizare internă condusă de sus, distanțarea față de Moscova a oferit noului val de birocrați de partid din ce în ce mai siguri de sine un suport ideologic: susținătorii și protejații lui Ceaușescu de la sfârșitul anilor 1960 erau aparatcici de vârstă mijlocie, care se considerau cu adevărat exponenții unei clase manageriale naționale aflate în ascensiune. Eliminarea vechii gărzi staliniste le-a asigurat mult-așteptata șansă de a urca în ierarhie. Acești birocrați din partid și guvern s-au identificat cu promisiunile de autonomie din prima etapă a ceaușismului și au participat fără ezitare la consolidarea puterii personale a noului secretar general. Printre aceștia s-au numărat Maxim Berghianu, János Fazekás, Ion Iliescu, Ion Ioniță, Paul Niculescu-Mizil, Cornel Onescu, Gheorghe Pană, Vasile Patilineț, Ion Stănescu și Ilie Verdeț, care lucraseră în anii 1950 și la începutul anilor 1960 sub conducerea lui Ceaușescu.

Pe măsură ce Ceaușescu a înțeles că, sub protecția sa, acest grup din aparatul de partid plănuia strategii (semi)reformiste, potențial destabilizatoare, a dat înapoi și a revenit la un stil de conducere învechit, rigid și dominat de ideologie. Atât în teorie, cât și în practică, ceaușismul a reprezentat încercarea disperată a unei elite asediate de a câștiga autoritate internă și recunoaștere internațională accentuând exact calitatea care îi lipsise de-a lungul celei mai mari părți a istoriei sale: prestigiul și influența la scară națională¹².

Ceaușescu nu a fost întotdeauna urât sau disprețuit în mod unanim. În anii 1960 și la începutul anilor 1970, mulți români au fost mobilizați de sfidarea Moscovei de către Conducător, de politica de apropiere de Iugoslavia și de Occident și de măreția viitoare imaginată pentru țara lor. Este suficient să comparăm statutul internațional al PCR în perioada Congresului al IX-lea în iulie 1965 (primul congres care a confirmat supremația lui Ceaușescu la conducerea partidului) cu izolarea internațională profundă, atât a partidului, cât și a liderului acestuia, atunci când a fost organizat Congresul al XIV-lea în noiembrie 1989. Boicotat de țările „frățești” din Tratatul de la Varșovia și reprezentând o rușine pentru partidele marxiste occidentale, PCR nu a putut conta atunci decât pe solidaritatea Coreei de Nord și a câtorva mișcări radicale din Lumea a Treia¹³.

O tiranie decrepită

Răbufnirile xenofobe ale Conducătorului, romanțarea trecutului arhaic al României, identificarea cu figurile mitice ale căpeteniilor traco-dacice și ale domnitorilor feudali despotici, fascinația pentru reabilitarea simbolurilor militariste și etnice aveau rădăcini mai adânci decât psihologia personală a lui Ceaușescu: ele își aveau originea în relația problematică a PCR cu tradițiile și modelele culturale românești. Un studiu al documentelor de partid referitoare atât la perioada de clandestinitate, cât și la anii stalinismului lipsit de echivoc ilustrează respingerea valorilor naționale românești, neîncrederea în intelectualitate și ignoranța în privința problemelor fundamentale ale istoriei țării. Puțin le păsa comuniștilor doctrinari că problemele reale ale țării implicau împăcarea cu modernizarea și adoptarea modelelor instituționale occidentale. Ei aveau rețetele lor universale, împrumutate din arsenalul Cominternului și nu ezitau să le impună românilor. Mai târziu, atunci când PCR și-a rescris propria istorie, iar liderii săi au pozat în campioni ai valorilor naționale aceiași oameni care serviseră neabătut interesele sovietice erau cei care deplângeau pierderea identității

¹² Pentru o analiză cuprinzătoare a fundamentelor ideologice și politice ale regimului Ceaușescu, vezi Michael Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, London, Frances Pinter Publishers, 1985.

¹³ În 1965, delegația sovietică la Congresul al IX-lea al PCR a fost condusă de Leonid Brejnev, iar cea chineză de către Deng Xiaoping. Vezi *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român*, București, Editura Politică, 1966.

naționale. Sub Gheorghiu-Dej, și chiar mai mult sub Ceaușescu, comuniștii români purtau costume naționale, jurau pe steagul tricolor al țării și cântau imnuri patriotice pentru a-și arăta atașamentul față de „suveranitate și independență”¹⁴.

Ceaușescu a devenit întruparea noului spirit al partidului. El a încercat să combine atașamentul față de credința leninistă cu utilizarea simbolurilor și demagogiei naționaliste. Spre sfârșitul vieții sale, Ceaușescu nu mai avea nimic de oferit în afară de retorica sa lipsită de conținut. A strâns rândurile în jurul Conducătorului: acesta devenise laitmotivul războiului propagandistic împotriva populației României.

Se poate spune că, spre sfârșitul anilor 1980, PCR dispăruse deja. Din el mai rămăseseră doar niște adunări uriașe de indivizi care îl aplaudau mecanic, ca niște roboți, pe dictator. În timpul Congresului al XIV-lea, în noiembrie 1989 – după ce Zidul Berlinului căzuse, după ce Todor Jivkov al Bulgariei fusese îndepărtat de conspirația Petar Mladenov – Dobri Djurov și după ce marioneta sovietică, secretarul general Milos Jakes, și acoliții săi fuseseră eliminați de „Revoluția de catifea” din Cehoslovacia –, Ceaușescu credea cu obstinație în spectacolul pus în scenă de către adulatorii săi.

Atât regimul lui Gheorghiu-Dej, cât și cel al lui Ceaușescu au depus eforturi constante pentru a împiedica evoluția culturii politice a comunismului românesc spre o configurație post-totalitară, mai permisivă, în care monopolizarea puterii de către partid („rolul conducător”, după cum era înscris în constituție) ar fi fost limitată în mod semnificativ prin ascensiunea unor grupuri și asociații semioficiale și neoficiale¹⁵. Urmând anti-hrușciovismul lui Gheorghiu-Dej, Ceaușescu a urmat o politică neostalinistă și autarhică, care includea elemente de nepotism și corupție la nivel de stat, caracteristică „neotraditionalismului” brejnevist.

Începând de la sfârșitul anilor 1950 și evoluând într-un mod sinuos, acest tip de autohtonism românesc s-a dovedit a fi o strategie politică „conservatoare”, aproape „reacționară”, imaginată pentru a menține și a consolida exact acele valori, simboluri și instituții puse sub semnul întrebării de către susținătorii „socialismului cu față umană”, de la Imre Nagy și Alexander Dubček la Mihail Gorbaciov. În mod paradoxal, vreme de aproximativ cincisprezece ani, între 1964 și 1980, România s-a bucurat atât de simpatia guvernelor occidentale, cât și de cea a cercurilor democrat-socialiste și eurocomuniste.

În a doua jumătate a anilor 1980, Ceaușescu s-a remarcat ca unul dintre cei mai virulenți critici ai gorbaciovismului și ca un campion al unei versiuni actualizate de stalinism militant. El părea că intenționează să reînvie, în mod bizar și obsesiv, catehismul bolșevic din lucrarea *Problemele leninismului* a lui Stalin, în ciuda propriilor luări de poziție anterioare, de condamnare a intervenției sovietice în Cehoslovacia și a aparentei încurajări a „marxismului creator” în 1968-1969. După 1971, însă, Ceaușescu a renunțat la această orientare și a inițiat o

¹⁴ Mitul „grupării naționale” va fi folosit ulterior de foști înalți oficiali comuniști precum Alexandru Bârlădeanu și Paul Niculescu-Mizil pentru a susține teza unei discontinuități radicale între perioada stalinismului timpuriu și evoluțiile de după 1960. Pentru eforturile lui Alexandru Bârlădeanu, fost membru al Biroului Politic, de a-l înfățișa pe Gheorghiu-Dej ca moderat în comparație cu Ceaușescu, vezi Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, București, Editura Evenimentul Românesc, 1997. Pentru o critică a stalinismului românesc, venind din partea unui fost intelectual comunist de prim rang care și-a pierdut iluziile, vezi Titus Popovici, *Disciplina dezordinii. Roman memorialistic*, București, Editura Mașina de scris, 1998.

¹⁵ Termenul de „cultură politică” este folosit în sensul definiției clasice din 1965 a lui Sidney Verba, dezvoltată de Robert C. Tucker în contribuțiile sale pătrunzătoare la studiul culturii politice bolșevice; vezi Lucian Pye, Sidney Verba (coord.), *Political Culture and Political Development*, Princeton, Princeton University Press, 1965 și Robert C. Tucker, *Political Culture and Leadership in Soviet Russia*, New York, Norton, 1987, în special „The Breakdown of a Revolutionary Culture”, pp. 51-71.

radicală restalinizare, procesul accentuându-se după protestul inițiat de scriitorul Paul Goma și greva minerilor din Valea Jiului din primăvara și, respectiv, vara lui 1977¹⁶.

La sfârșitul anilor 1980, în timp ce Uniunea Sovietică lansa reforme semnificative, Ceaușescu denunța gorbaciovismul ca fiind cea mai periculoasă „deviație de dreapta” din mișcarea comunistă internațională și proclama necesitatea vitală de a apăra uniformitatea. El pune sub semnul întrebării supremația Moscovei, dar se opunea din răspunderi oricăror îndoieli cu privire la infailibilitatea dogmelor marxist-leniniste. Chiar mai mult decât Eric Honecker, Milos Jakes sau Todor Jivkov, Ceaușescu deplângea chiar impulsul de a regândi doctrina marxist-leninistă. Același personaj care, în 1974, admisesese că noțiunea de dictatură a proletariatului era desuetă și care părea înclinat să aprobe căutările eurocomuniste pentru un marxism alternativ, cerea, după nașterea sindicatului liber polonez „Solidaritatea” în august 1980, consolidarea instituțiilor represive și denunța tranziția către pluralism ca pe o reinstaurare a capitalismului¹⁷. Prin opoziția sa față de politica revizionistă a lui Gorbaciov, Ceaușescu a dus la extrem logica a ceea ce poate fi numit stalinism național, ceea ce a determinat atât căderea sângeroasă a regimului în decembrie 1989, cât și tranziția prelungită și dureroasă către un regim democratic autentic care i-a urmat.

De la cvasimonarhie la democrație populară, 1944-1948

În 1948, atunci când Stalin a decis să mute sediul central al Cominformului (Biroul Informativ al Partidelor Comuniste și Muncitorești) de la Belgrad la București, lumea știa foarte puține despre partidul lui Gheorghiu-Dej și al Anei Pauker. Fondat în 1921, Partidul Comunist Român a ieșit din ilegalitate în 1944, având un număr minuscul de adepți, și totuși a reușit ca după 1945, prin fraudă și manipulare, în spatele scutului protector al Armatei Roșii, să devină din ce în ce mai influent, eliminându-și rivalii politici încet, dar sigur.

Lovitura de stat de la 23 august 1944 a răsturnat dictatura pronazistă a mareșalului Ion Antonescu și a adus România în coaliția antifascistă. A urmat o perioadă de luptă acerbă între facțiunile din interiorul PCR. Aceste facțiuni se deosebeau nu numai din cauza unor experiențe diferite ale războiului (unii dintre membrii PCR petrecuseră războiul în URSS, alții în ascunzători clandestine, în timp ce alții stătuseră în închisori și lagăre), dar și datorită existenței unor relații profunde (inclusiv personale) cu Moscova și cu persoanele influente din Secția internațională a PCUS. Cu toate acestea, nu existau controverse semnificative în rândurile conducerii PCR cu privire la necesitatea de a promova transformări „burghezo-democratice” în direcția unei „revoluții socialiste”.

Pentru Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Emil Bodnăraș, Vasile Luca și Lucrețiu Pătrășcanu, stalinizarea României reprezenta o sarcină urgentă. Ofensiva Armatei Roșii pe linia Iași-Chișinău în primăvara lui 1944 a accelerat activitățile forțelor antigermene din interiorul României. Brusc, partidele tradiționale (istorice) au înțeles că PCR reprezenta un partener potențial important în orice coaliție viitoare. Pătrășcanu, singurul lider comunist pe care politicienii „burghezi” îl puteau considera o figură politică, a reprezentat PCR la negocierile purtate în primăvara și vara lui 1944. Între timp, triumviratul care i-a urmat lui Ștefan Foriș, format din Constantin Pârvulescu, Iosif Rangheț și Emil Bodnăraș, domina conducerea PCR.

Un guvern Sănătescu susținut de partidele Național Țărănesc (PNT), Național Liberal (PNL), Social-Democrat (PSD) și Comunist a preluat puterea după lovitura de stat care a dus

¹⁶ Vezi Vladimir Tismăneanu, *From Arrogance to Irrelevance: Avatars of Marxism in Romania*, în Ray Taras (coord.), *The Road to Disillusion: From Critical Marxism to Postcommunism in Eastern Europe*, Armonk, N.Y., M.E. Sharpe, 1992, pp. 135-150.

¹⁷ Pentru denunțarea reformismului de către Ceaușescu în anii 1980, vezi Michael Shafir, „*Ceausescuism*” against „*Gorbachevism*”, în „Radio Free Europe Research. Background Report”, nr. 95, 30 mai 1988 și Vladimir Tismăneanu, *Ceausescu gegen Glasnost*, în „Kontinent” (München), nr. 3, 1988, pp. 48-53.

la trecerea României din tabăra Axei în tabăra Puterilor Aliate. În acel moment, trupele sovietice se aflau în România și urmau să ajungă la București în câteva zile. Lovitura de stat i-a permis democrației românești să reînvie pentru scurtă durată și a împiedicat impunerea imediată de către sovietici și de susținătorii lor români a unui regim stalinist. Atunci când detașamente ale Armatei Roșii au ajuns la București, la sfârșitul lui august, acestea au fost primite cu manifestări entuziaste organizate de comuniști. Printre cei care au salutat sosirea Armatei Roșii „eliberatoare” s-au aflat liderul sindicatelor comuniste, Gheorghe Apostol, și liderul recent reintratei în legalitate Uniunii Tineretului Comunist, Nicolae Ceaușescu, care se întorseseră de curând din lagărul de la Târgu Jiu.

Datorită prezenței sovietice, PCR a putut obține în cadrul coaliției guvernamentale o superioritate politică pe care altfel nu ar fi dobândit-o prin forțe proprii. Lucrețiu Pătrășcanu a devenit ministru de stat, având un statut egal cu acela al marilor figuri ale partidelor politice cu tradiție. Curând după aceea, liderii comuniști au ocupat poziții ministeriale importante: Pătrășcanu la justiție, Gheorghiu-Dej la transporturi, etc. Profitând de faptul că se alăturaseră partidei învingătoare și exploatând cu abilitate retorica antifascistă, comuniștii români urmăreau lărgirea bazei lor populare și slăbirea influenței și autorității oponentilor lor, în special a Partidului Național Țărănesc, care era condus de politicieni venerabili precum Iuliu Maniu și Ion Mihalache.

Comuniștii au devenit principalii susținători ai continuării războiului împotriva Germaniei naziste pentru eliberarea Transilvaniei de Nord și ai cooperării cu Armata Roșie până la victoria finală. „Totul pentru front, totul pentru victorie” era sloganul pe care partidul îl repeta fără încetare. Au fost organizate demonstrații de masă pentru a susține denazificarea țării, ceea ce, pentru comuniști, coincidea cu atacurile directe asupra partidelor istorice, pe care le acuzau de sabotarea efortului de război. PCR pretindea că era partidul eroice rezistențe antinaziste și principalul garant al rușiei țării de trecutul fascist.

Numărul de membri ai PCR a crescut foarte rapid. Atunci când a avut loc lovitura de stat de la 23 august, PCR avea numai 80 de membri în București și mai puțin de 1000 în întreaga țară, incluzându-i și pe cei din închisori și lagăre de concentrare (se pare însă că aceste statistici nu-i includ și pe comuniștii români aflați în URSS, în Franța și în alte țări occidentale). Pe parcursul a trei luni, până în octombrie 1944, PCR atinsese un număr de membri cuprins între 5000 și 6000. În februarie 1945, PCR avea deja 15 000 de membri, iar până la data de 23 aprilie 1945 numărul acestora ajunsese la 42 653.

Iosif Rangheț, șeful secției organizatorice a Comitetului Central al PCR, a indicat aceste cifre la o întâlnire cu activul de partid care s-a ținut în perioada 25-27 aprilie 1945. Rangheț a afirmat, de asemenea, că PCR avea deja în momentul acela 55 253 membri, în timp ce Uniunea Tineretului Comunist (UTC) număra 62 925 de membri¹⁸.

Componența PCR și modul în care noi membri au fost acceptați în partid au devenit teme importante în timpul interogatoriilor la care a fost supusă Ana Pauker în urma epurării așa-numitei facțiuni Pauker-Luca din iunie 1952. De exemplu, pe data de 12 iunie 1953, în timpul interogatoriului condus de Alexandru Moghioroș, în prezența lui Gheorghe Apostol, Petre Borilă și Constantin Pîrvulescu, Pauker a fost acuzată că a îngăduit intrarea în PCR, fără o verificare atentă, a unui mare număr de noi membri¹⁹. Însă, după cum le-a reamintit și Pauker foștilor săi colegi, nici una dintre aceste decizii privind politica de admitere în partid

¹⁸ Vezi articolul lui Radu Colț, *Adevăruri despre PCR. 80 în București și mai puțin de 1000 în toată țara*, în „Magazin Istoric”, nr. 6, iunie 1999, <http://www.its.ro/history/archive/mi1999/current6/mi18.htm>, care conține pasaje din discursul lui Rangheț la adunarea activului central de partid din 25-27 aprilie 1945; vezi și Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), fond CC al PCR - Cămară, dosar nr. 32/1945.

¹⁹ Moghioroș și Apostol s-au referit la diverse adunări de partid (30 noiembrie 1944, 24 ianuarie 1945, 16 mai 1945, 23 mai 1945) la care Ana Pauker ar fi insistat pentru o creștere rapidă a numărului de noi membri ai PCR; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, traducere de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, postfață de Mircea Mihăieș, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 109 și p. 322.

nu îi aparținuse. De fapt, din momentul în care așa-numiții moscoviți s-au întors în România, toate deciziile referitoare la politica de cadre s-au discutat în cadrul Secretariatului Comitetului Central. Mai mult, aceste politici erau discutate cu reprezentanții secției sovietice internaționale.

Toții liderii PCR, inclusiv Gheorghiu-Dej, Pătrășcanu, Teohari Georgescu, Iosif Rangheț, Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu, erau perfect conștienți de faptul că exista o nevoie disperată de a lărgi baza de mase a partidului. Cuvântările ținute în acei ani de demnitarii staliști ai României arată cum aceștia se întreceau în a sublinia rădăcinile populare adânci ale partidului și pentru a mări aderența acestuia printre muncitori, țărani și intelectuali.

Anul 1947 a fost un an crucial. Devenise clar că Stalin intenționa să instaleze în Europa de Est regimuri satelite „fraterne” loiale, conduse de comuniști devotați lui: internaționalismul comunist nu însemna nimic altceva decât solidaritate necondiționată față de Moscova. În cazul României, ca peste tot în Europa Centrală și de Est, partidul comunist s-a dovedit a fi instrumentul ideal pentru atingerea obiectivelor Moscovei. Deși imediat după reintrarea sa în legalitate în urma loviturii de stat de la 23 august 1944 partidul avea mai puțin de 1000 de membri, prezența trupelor sovietice pe teritoriul românesc a reprezentat un factor decisiv pentru transformarea acestei minorități comuniste într-un grup de presiune dinamic.

Kremlinul a stabilit un „sistem radial” de relații cu partidele comuniste din Europa Centrală și de Est, care permitea doar comunicarea dintre Moscova și sateliții săi, dar făcea foarte dificilă, cel puțin la început, comunicarea directă dintre „democrațiile populare” din regiune. Moscova era conectată prin radio cu conducerea comuniste din Europa Centrală și de Est, dar, cu puține excepții, vârfurile elitelor comuniste din aceste țări nu beneficiau de asemenea legături radio între ele. Dacă aceste conduceri doreau să ia legătura una cu cealaltă, trebuiau să o facă prin intermediul Moscovei²⁰. Deși Cominternul fusese dizolvat oficial în iunie 1943, a fost reorganizat și a continuat să funcționeze sub camuflajul unui „institut de cercetări” până în toamna lui 1945. Aparatul central al Cominternului și întregul sistem de relații din interiorul partidelor comuniste locale erau subordonate Secției Informative Internaționale a Comitetului Central al PCUS, care a jucat un rol major în stabilirea strategiei pe termen lung a partidelor comuniste satelite²¹.

În perioada 1944-1945 strategia generală a partidelor comuniste din regiune și multe dintre acțiunile lor concrete au fost coordonate sau ordonate de Kremlin. PCR nu a fost o excepție: acesta a urmat cu strictețe ordinele Moscovei în timpul ascensiunii sale către puterea absolută în România. Au existat și elemente adiționale care au favorizat ascensiunea PCR. Paralizate de lipsa reacțiilor occidentale și a acțiunilor ferme împotriva abuzurilor comise de comuniști, partidele istorice au avut o marjă de manevră redusă. În plus, comuniștii au folosit în mod eficient demagogia în eforturile lor de a confisca puterea: au lansat atacuri propagandistice violente asupra partidelor istorice (care au fost acuzate de antisovietism, de colaborare cu Garda de Fier înainte de 1940 și de fascism rezidual) și calomnii la adresa prim-miniștrilor numiți de palat (mai întâi Constantin Sănătescu și apoi Nicolae Rădescu). Acestea au fost acompaniate de demonstrații în stil bolșevic menite să destabilizeze țara.

Obiectivul PCR a fost câștigarea controlului asupra ministerelor cheie și impunerea comuniștilor la conducerea departamentelor importante atât în privința efortului de război, cât și în privința controlului administrativ și economic asupra țării. Provocările, demonizarea adversarilor și ademenirea muncitorilor industriali s-au numărat printre mijloacele folosite de

²⁰ Vezi Leonid Gibianski, *URSS și câteva aspecte ale formării blocului sovietic în Europa Orientală*, în vol. 6 martie 1945. *Începuturile comunizării României*, București, Editura Enciclopedică, 1995, pp. 254-256; pentru analize recente pe tema stalinizării Europei de Est, vezi Norman Naimark, Leonid Gibianski (coordonatori), *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944-1949*, Boulder, Westview Press, 1997.

²¹ L. Gibianski, *URSS și câteva aspecte ale formării blocului sovietic în Europa Orientală*, p. 255 și urm.

comuniști pentru a-și atinge scopurile (stabilite în permanență împreună cu emisarii sovietici). Un rol important în acest sens l-a avut Andrei Ianuarievici Vîșinski, fost acuzator în procesele spectacol de la Moscova din anii 1930, Prim-Comisar Adjunct pentru Afaceri Externe al URSS și omul desemnat de Stalin să se ocupe de afacerile românești. Politica de dictat a lui Vîșinski l-a obligat pe tânărul rege Mihai I să accepte transferul de putere către un guvern care, din toate punctele de vedere, întruchipa dictatura comunistă în ascensiune.

Impunerea, în martie 1945, a guvernului controlat de comuniști și condus de Petru Groza – un proprietar de pământ petrecăreț, cu înclinații stângiste și resentimentar față de Iuliu Maniu – a facilitat strategia PCR de a se prezenta drept partidul dreptății sociale și egalității economice. Reforma agrară din 1945 și promisiunile de susținere economică a celor defavorizați au contribuit la atenuarea neîncrederii populare față de un partid perceput vreme îndelungată ca fiind lipsit de rădăcini naționale. Discursul comunist, plin de declarații care laudau democrația și egalitatea, s-a dovedit a fi eficace în atragerea unui anumit suport popular. Între timp, bazându-se pe intimidare și beneficiind de suportul necondiționat al comandantului militar sovietic, generalul Ivan Zaharovici Susaikov, liderii comuniști români au pregătit o lovitură menită să lichideze ultimele elemente ale democrației parlamentare și să transforme România într-un regim de tip sovietic.

Între august 1944 și martie 1945, România a avut trei guverne: primul guvern Constantin Sănătescu (23 august-2 noiembrie 1944), al doilea guvern Sănătescu (4 noiembrie-2 decembrie 1944) și guvernul Nicolae Rădescu (6 decembrie 1944-28 februarie 1945). Guvernul Groza (6 martie 1945-30 decembrie 1947) a fost impus sub presiunea directă a trimisului sovietic la București, A. I. Vîșinski²². În memoria colectivă a românilor, Vîșinski este cel care a transformat fără milă țara într-o potențială colonie sovietică. Comuniștii au căpătat poziții influente în guvernul Groza. În cabinetele Sănătescu și Rădescu, comuniștii au deținut ministerele Justiției (Lucrețiu Pătrășcanu) și Comunicațiilor (Gheorghe Gheorghiu-Dej), și un subsecretariat de stat la Ministerul Afacerilor Interne (Teohari Georgescu). În guvernul Groza, comuniștii dețineau Justiția (Pătrășcanu), Comunicațiile (Gheorghiu-Dej), Afacerile Interne (Teohari Georgescu) și Propaganda (Petre Constantinescu-Iași), precum și subsecretariate de stat în ministerele Agriculturii (Constantin Agiu) și Comunicațiilor (Ion Gheorghe Maurer)²³.

Cea mai importantă victorie în timpul acestei profunde transformări a fost preluarea Ministerului Afacerilor Interne. Bodnăraș, fostul spion sovietic, controla temutul Serviciu Special de Informații de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri, iar Teohari Georgescu a devenit șeful tuturor forțelor de ordine publică. Comuniștii erau, în sfârșit, în poziția de a lansa o ofensivă generală împotriva adversarilor și de a-și plasa partizanii în poziții cheie în vederea confruntării finale. În culise, aceste mișcări strategice erau plănuite de Secretariatul PCR, condus de Gheorghiu-Dej împreună cu Pauker, Luca, Georgescu și Chișinevschi.

În 1946-1947, comuniștii români au beneficiat de pe urma falsului pluralism al regimului Petru Groza. Ca rezultat al presiunilor occidentale, partidele istorice au fost reprezentate în guvern, pentru o scurtă perioadă de timp, la un nivel relativ minor²⁴. Atât liderul țărănist Iuliu Maniu, cât și liderul liberal Dinu Brătianu au înțeles că prietenii lor occidentali îi abandonau treptat. Războiul civil din Grecia reprezenta principala prioritate occidentală și, pe măsură ce fosta coaliție antinazistă se deteriora, forțele democratice din România au fost lăsate să se descurce singure. Democrațiile occidentale nu intenționau să

²² Cu privire la rolul lui Vîșinski, vezi Radu Ciuceanu, Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Vitalie Văratec, *Misiunile lui A.I. Vîșinski în România. Din istoria relațiilor româno-sovietice, 1944-1946. Documente secrete*, București, INST, 1997.

²³ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, București, Editura Paideia, 1999, pp. 491-492.

²⁴ Cu privire la evenimentele din anul 1945, la „greva regală” a Regelui Mihai și la reacțiile anglo-americe și sovietice care au dus la „pluralismul fals” al regimului Groza, vezi studiul introductiv în Dinu C. Giurescu (coord.), *Imposibila încercare. Greva regală, 1945*, București, Editura Enciclopedică, 1999, pp. 7-91.

intervină printr-o acțiune fermă în favoarea democrațiilor asediați ai României. Nu exista practic nici o modalitate realistă de acțiune față de abuzurile comuniste în afara protestelor diplomatice.

Armata Sovietică ocupa teritoriul României și formațiunea politică numită PCR, aflată sub control sovietic, exploata situația existentă pentru a instaura un regim stalinist, indiferent de costurile umane pe care le implica o asemenea acțiune. Apetitul pentru putere al PCR a crescut exponențial ca urmare a convingerii sale că nici o forță externă nu putea interveni pentru a împiedica triumful său final. Liderii PCR au simțit că istoria era de partea lor și au acționat în consecință. Încetând demult să creadă în valorile liberale, ei nu au avut nici o criză de conștiință atunci când au distrus instituțiile liberale. Educați în logica leninistă a lui „care pe care” (adică, cine elimină pe cine), pe comuniștii români i-a bucurat cu adevărat distrugerea tuturor insulelor de autonomie socială sau politică rămase.

Deși, în esență, comuniștii controlau guvernul, strategia lor era orientată spre controlul total al societății. Simpla existență a partidelor politice tradiționale, așa-numite istorice, era un obstacol pe drumul PCR spre puterea absolută. Partidele istorice reprezentau singura formă de opoziție oficială față de comuniști și prin urmare ele trebuiau distruse. Câțiva pași importanți în direcția distrugerii totale a opoziției oficiale fuseseră deja făcuți. Sub conducerea lui Teohari Georgescu, ministrul comunist al afacerilor interne, alegerile din 19 noiembrie 1946 fuseseră falsificate. Aceasta a reprezentat o fraudă electorală imensă, care a permis PCR și aliaților săi să facă un pas important spre obținerea monopolului puterii²⁵. În ciuda implicării prefectilor lui Teohari Georgescu și a bandelor „revoluționare” care terorizau alegătorii și creau un profund sentiment de panică, comuniștii au obținut rezultate slabe la alegeri. Adevăratul câștigător al alegerilor din noiembrie 1946 a fost PNȚ, pe care comuniștii l-au perceput în mod corect ca fiind nucleul rezistenței împotriva sovietizării țării²⁶.

Controlul asupra parlamentului de după 1946 i-a permis PCR să grăbească procesul de comunizare a țării. Dușmanii PCR erau timorați și marginalizați, iar Gheorghiu-Dej, Pauker și Luca au decis că venise momentul pentru radicalizarea liniei partidului. Comuniștii români nu mai aveau nevoie să se limiteze doar la cererile inițiale. Pătrășcanu însuși organizase epurări în sistemul judiciar și ceruse pedepsirea tuturor celor care colaboraseră cu regimul Antonescu. Acest termen era suficient de cuprinzător pentru a le permite comuniștilor să-și desemneze toți inamicii, inclusiv partidele istorice, drept colaboratori.

Împotriva viziunii „burgheze” a monarhiei constituționale, comuniștii au promovat idealul „democrației populare”. Propaganda lor elogia marile înfăptuiri ale lui Tito în Iugoslavia vecină. Regele Mihai era susținut numai de formă, iar lucrurile evoluau rapid către sfârșitul pluralismului din România. Plenara Comitetului Central al PCR din 8-9 ianuarie 1947 a aprobat un set de măsuri pentru „întărirea legăturilor cu masele”. În realitate, partidul lua măsuri în vederea întăririi controlului asupra societății. În martie 1947, după un

²⁵ Pe 17 mai 1947, PCR a anunțat crearea Blocului Partidelor Democratice care era compus, în afara PCR, din Partidul Social-Democrat, liberalii lui Tătărescu, Frontul Plugarilor și alte formațiuni politice, cum ar fi Partidul Țărănesc condus de Anton Alexandrescu. Blocul s-a prezentat cu o singură listă în alegerile din 19 noiembrie 1946; Keith Hitchins, *Rumania, 1866-1947*, Oxford, Clarendon Press, 1994, p. 530.

²⁶ Rezultatele oficiale ale alegerilor din noiembrie 1946 au indicat victoria zdrobitoare a Blocului Partidelor Democratice, cu circa 70% din voturi și 349 de locuri în noul parlament, în timp ce PNȚ a obținut numai 32 de locuri, iar alte 33 de locuri au revenit unor formațiuni politice mici. Însă, surse contemporane independente și cercetări recente în arhive arată că rezultatele alegerilor au fost falsificate și că lucrurile s-au petrecut exact invers: PNȚ a obținut aproximativ 70% din voturi. Nu mai există nici un dubiu că alegerile din 1946 au fost falsificate de către comuniști, care au făcut astfel încă un pas decisiv spre comunizarea țării; K. Hitchins, *Rumania, 1866-1947*, pp. 530-534, Virgiliu Țărău, *Campania electorală și rezultatul real al alegerilor din 19 noiembrie 1946, în județele Cluj, Someș și Turda*, în Sorin Mitu, Florin Gogâltan (coordonatori), *Studii de istorie a Transilvaniei*, Cluj, 1994. Cu privire la evenimentele din 1946, vezi și R. Rusan (ed.), *Anul 1946 - Începutul sfârșitului*, București, Fundația Academia Civică, 1996; Constantin Sănătescu, *Jurnal*, București, Editura Humanitas, 1993, pp. 238-240.

experiment de scurtă durată numit Tineretul Progresist, a fost reînființată Uniunea Tineretului Comunist. În mai, a fost înființată la Cluj Uniunea Națională a Studenților din România. Aceasta era controlată de reprezentanți ai comuniștilor, printre care se numărau Corneliu Bogdan, Gheorghe Brătescu – ginerele Anei Pauker – și social-democratul de stânga Alexandru Glanstein-Mușat²⁷.

Partidele tradiționale reprezentau principala țintă a comuniștilor. Primele victime au fost partidele cele mai puternice, Național Țărănesc și Național Liberal. Emil Bodnăraș, șeful Serviciului Special de Informații (SSI) și membru al Biroului Politic al PCR, împreună cu Teohari Georgescu, ministrul Afacerilor Interne și membru al Secretariatului PCR și cu ajutorul agenților sovietici, au plănuit episodul de la Tămădău, care practic a pus capăt existenței celor două partide istorice. În iulie 1947, figuri importante ale PNT (inclusiv vicepreședintele Ion Mihalache, secretarul general Nicolae Penescu și Nicolae Carandino, redactorul ziarului oficial al partidului, „Dreptatea”) au încercat să părăsească țara cu un avion particular, care trebuia să decoleze de pe un mic aerodrom din localitatea Tămădău din apropierea Bucureștiului. De fapt, unul dintre piloți era informator al poliției secrete și a împiedicat această încercare a opoziției din PNT de a crea un guvern alternativ în străinătate. Toți liderii PNT, inclusiv Iuliu Maniu, au fost arestați, iar episodul Tămădău le-a oferit comuniștilor pretextul ideal pentru a se debarasa de PNT. În acest context, conducerea PNL a hotărât ca activitatea partidului să înceteze temporar.

Următoarea victimă a fost Partidul Social-Democrat din România (PSDR), condus de Constantin-Titel Petrescu. Comuniștii au forțat scindarea PSDR cu ajutorul facțiunii colaboraționiste conduse de Theodor Iordăchescu, Mișa Levin, Lothar Rădăceanu, Barbu Solomon și Ștefan Voitec. La Congresul al VIII-lea al PSDR (4-9 octombrie 1947), facțiunea colaboraționistă a reușit să impună o rezoluție privind unificarea PSDR cu PCR, care a fost aprobată până la urmă. Ulterior, mulți dintre susținătorii lui Titel Petrescu au făcut ani grei de închisoare în temnițele comuniste, fiind acuzați de trădare și de sabotare a „unității clasei muncitoare”. Pe data de 12 noiembrie 1947, Comitetele Centrale ale PCR și PSDR au adoptat un program comun ca „partidul unic al clasei muncitoare”. Însă, până în 1948, PCR a reușit să se dispenseze de partenerul său de coaliție.

Congresul al VI-lea al PCR (Congresul I al Partidului Muncitoresc Român), care a avut loc în perioada 21-23 februarie 1948, a consemnat decesul PSDR prin „unificarea” sa cu PCR și formarea Partidului Muncitoresc Român (PMR). Deciziile luate la acest congres au marcat practic lichidarea „frontului unit antifascist” și au dus la instalarea fermă a comuniștilor la putere. Unificarea PCR cu PSDR le-a oferit comuniștilor majoritatea absolută în noul, unitul PMR. Datele statistice arată că din numărul total de 41 de membri plini ai Comitetului Central, 31 erau membri ai PCR și numai 10 erau membri ai PSDR; în mod similar, dintre cei 16 membri supleanți, 11 aparțineau PCR și numai 5 PSDR. Dintre cei 13 membri plini ai Biroului Politic, 10 proveneau din PCR și doar 3 din PSDR, iar dintre membrii supleanți, din totalul de 5, 3 erau din PCR și 2 din PSDR. Dintre cei 5 membri ai Secretariatului Comitetului Central al PMR (Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu și Lothar Rădăceanu), 4 erau din PCR și numai unul din PSDR²⁸.

Liderii social-democrați care se opuseseră fuziunii cu PCR au fost întemnițați, în timp ce aceia care au colaborat cu comuniștii (Iordăchescu, Rădăceanu, Voitec) au devenit marionetele acestora. Un mesaj special din partea Comitetului Central al PCUS, semnat de Mihail Suslov, a fost citit în mijlocul unor aplauze furtunoase, iar un membru al Comitetului Central, Constanța Crăciun, a exprimat dragostea nemărginită pentru Stalin a participanților la congres printr-o telegramă comună adresată dictatorului sovietic. Dominat de Gheorghiu-Dej

²⁷ Corneliu Bogdan, interviu de VT, Philadelphia, aprilie 1989.

²⁸ Vezi Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, p. 552.

și Ana Pauker, ambii aclamați frenetic, congresul a trasat noua strategie care a transformat România într-o democrație populară.

Primul pas către dictatura proletariatului a fost făcut în august 1947, odată cu dizolvarea PNȚ. Ultima lovitură a venit pe data de 30 decembrie 1947, când regele Mihai I a fost forțat să abdice și, în aceeași zi, a fost anunțată crearea Republicii Populare Române. Unirea forțată dintre PCR și PSDR a încheiat procesul care începuse în 1944, atunci când trupele sovietice ocupaseră țara. Din acel moment, în funcție de interesele sovietice, comuniștii români au urmat strategia tranșării, felie cu felie, a corpului politic și, unul după altul, au preluat controlul asupra principalelor centre de putere. În această privință, nu a existat nici o diferență între strategia de preluare a puterii în România și tactica „salamului” aplicată de Mátyás Rákosi în Ungaria. Denazificare, democrație de masă, pace și susținerea muncitorilor și țăranilor defavorizați, toate aceste sloganuri au fost folosite pentru a convinge largi segmente ale populației că obiectivul comuniștilor români era pur și simplu crearea unei comunități politice juste și stabile.

Pe măsură ce Războiul Rece evolua și se agrava, comuniștii au adoptat o atitudine mai agresivă și au insistat că, din cauza ascuțirii luptei de clasă, atât pe plan intern, cât și pe plan extern, țara trebuia să intre în stadiul transformării socialiste. Revoluție, nu reformă, a fost răspunsul pe care Pauker și Gheorghiu-Dej l-au dat problemelor sociale, economice și politice ale țării. Acesta a fost momentul în care liderii sovietici au selectat Bucureștiul ca sediu al publicației Cominformului și al birourilor aferente. Gheorghiu-Dej și asociații săi din fruntea Partidului Muncitoresc Român le-au părut lui Stalin, Malenkov și Suslov a fi tovarăși de încredere, iar „noua Românie” a fost văzută ca o adevărată prietenă a URSS, spre deosebire de trădătoarea Iugoslavia.

Internaționalism, Fraționism și Comunism Național în România, 1944-1948

Problemele strategice ale PCR, similare cu cele ale „partidelor frățești” din Europa Centrală și de Est, au fost rezolvate într-un cadru determinat de dogma stalinistă: deviația însemna trădare, indiferent dacă era „obiectivă” sau „subiectivă”. Dușmanii se aflau pretutindeni, iar datoria de căpătâi a unui militant stalinist era să urmărească și să descopere „vermina” infiltrată în partid. În ce privește obsesia în legătură cu dușmanii, nu au existat diferențe fundamentale între România lui Gheorghiu-Dej și Ana Pauker și Cehoslovacia lui Rudolf Slánský și Klement Gottwald, Ungaria lui Mátyás Rákosi și Ernő Gerő, Bulgaria lui Vîlko Cervenkov sau Germania de Est a lui Walter Ulbricht.

În mentalitatea stalinistă, detectarea dușmanilor „din rândurile noastre” era chiar mai importantă decât descoperirea dușmanilor de clasă definiți cu claritate, deoarece primii erau mult mai dificil de demască. Era ușor, spunea Gheorghiu-Dej, să identifici și să expui adversitatea unui Iuliu Maniu. Adevărații staliști se distingeau prin aceea că recunoșteau și trădătorul invizibil, care pretindea că este „unul dintre ai noștri”, dar în realitate submina marile realizări ale partidului. Această logică a stat la baza luptei pentru putere din interiorul partidelor leniniste din Europa Centrală și de Est de-a lungul întregii perioade cominformiste (1947-1953).

Deși Cominformul nu a avut niciodată aceleași obiective și aceeași importanță la nivel global ca Internaționala a Treia, acesta a asigurat cadrul în interiorul căruia au avut loc cele mai atroce persecuții ale comuniștilor și anticomuniștilor în numele apărării revoluției proletare. Inspirată din teza ideologului sovietic Andrei Jdanov despre noul război de clasă internațional dintre două tabere (una progresistă, condusă de URSS și o alta reacționară, condusă de Statele Unite ale Americii), ideologia și practica Cominformului corespundeau stalinismului exacerbat. Epuratori și epurați, călăi și victime au fost prinși cu toții într-un mecanism al lichidării continue. Nimeni nu se simțea în siguranță în acest sistem terorist, nici măcar agenții cei mai de încredere ai Moscovei. Într-o zi, Gheorghiu-Dej s-a simțit amenințat

de intrigile „grupului Pauker-Luca”; în ziua următoare, „moscoviții” au căzut de la putere (și și-au pierdut libertatea fizică) pe baza celor mai absurde acuzații.

Liderii PCR au participat cu obediență la acest joc politic, reflectând cu fidelitate interesele și așteptările Moscovei. Autorii Cominformiști au scris scenariul, dar a depins de staliștii români, bulgari, polonezi sau maghiari să îl interpreteze în modul cel mai convingător. Pentru a înțelege aceste aspecte ale istoriei PCR, trebuie examinate trăsăturile elitelor comuniste românești, luptele lor fracționiste, precum și cele mai importante personalități care au contribuit la stalinizarea României și la transformarea ei într-un satelit docil al Uniunii Sovietice. PCR întruchipa o sectă revoluționară: fundamentalist în credința sa, opunându-se oricărei forme de gândire critică, militarist, disciplinat, conspiraționist, ascetic, milenarist și doctrinar. Forțat să activeze în clandestinitate după adoptarea Legii Mârzescu în 1924, PCR nu a reușit să-și creeze o bază de masă în rândurile clasei muncitoare din industrie sau ale altor categorii defavorizate. Sectarismul său doctrinar a constituit cauza principală pentru care partidul a rămas un grup străin, ale cărui sloganuri propagandistice abia atingeau vreo coardă sensibilă în rândurile populației.

Luptele interne de la vârful ierarhiei, conflictele dintre diferitele grupări și atitudinea condescendentă a Cominternului au exacerbat complexul de inferioritate al partidului. Acest complex a reprezentat singura caracteristică psihologică importantă a elitelor succesive, de la prima generație cominternistă la Gheorghiu-Dej și Nicolae Ceaușescu. Deși pretindea că vorbește în numele clasei muncitoare, PCR era de fapt doar un purtător de cuvânt al unor teze și directive formulate în afara României și aflate deseori în contrast flagrant cu bunul simț politic și cu interesele partidului. Aceast partid a ales să rămână, pe tot parcursul perioadei interbelice, în afara curentelor principale din politica românească, lipsit de înțelegere față de problemele esențiale ale construcției naționale, statale sau instituționale²⁹.

Pentru PCR, evenimentul cel mai catastrofal din anii ce au precedat al II-lea război mondial a fost exterminarea vechii gărzi staliniste în timpul Marii Epurări: rezultatul a fost eliminarea oricărei surse potențiale de gândire sau acțiune autonomă în interiorul partidului. Deși PCR nu a fost dizolvat, nici un alt partid european nu a trecut printr-o epurare de proporțiile celei la care a fost supusă elita istorică a PCR (cu excepția celui polonez).

După Congresul al VII-lea al Cominternului (1935), PCR a îmbrățișat retorica antifascistă a „frontului popular”, a încercat să-și extindă baza de masă și a căutat să stabilească alianțe cu grupurile cu înclinații de stânga din interiorul partidelor tradiționale și legale (în special cu membri ai aripii de stânga a Partidului Național Țărănesc și cu social-democrații conduși de Constantin-Titel Petrescu, care fuseseră denigrați până atunci). Cu toate acestea, echipa de la conducerea PCR a rămas complet dominată de militanți rigizi care nu înțelegeau problemele interne ale țării (grupul Boris Ștefanov). Între 1940 și 1944, elita PCR a fost afectată de lupte fracționiste între diferite forțe și grupuri aflate în competiția pentru putere.

Cele trei centre

Din punct de vedere structural, următoarele facțiuni au funcționat în interiorul PCR în timpul celui de-al Doilea Război Mondial:

1. Comitetul Central aflat în ilegalitate. Acesta era condus de Ștefan Foriș (alias Marius) și îi mai includea pe Constantin Pîrvulescu, Constanța Crăciun, Ileana Răceanu, Victoria Sîrbu (alias Mira) și pe inginerul Remus Koffler. Alte personalități legate de Comitetul Central aflat în ilegalitate erau Lucrețiu Pătrășcanu (înainte de a fi trimis cu domiciliu obligatoriu la Poiana Țapului), Ana Grossman-Toma (care a fost căsătorită timp de

²⁹ Pentru comportamentul PCR înainte și în timpul preluării puterii, vezi Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, Yale University Press, 1951; Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, Oxford, Oxford University Press, 1964.

câțiva ani cu Pîrvulescu și al cărei prim soț, Sorin Toma, se afla în exil în URSS) și Ion Gheorghe Maurer (un avocat specializat în apărarea comuniștilor persecutați). În cadrul acestei facțiuni ilegale a partidului a activat și Emil Bodnăraș – un fost ofițer în armata română, pe jumătate ucrainean, pe jumătate german, care în 1931 a fugit în Uniunea Sovietică, apoi s-a întors ca agent sovietic, însă a fost arestat și ținut în închisoare până în 1942³⁰. Bodnăraș a luat parte la complotul care a dus la înlocuirea secretariatului lui Foriș, numit de Comintern, de către un grup loial lui Gheorghiu-Dej, care îi includea pe Petre Gheorghe (șeful Comitetului de Partid București), Bodnăraș și Iosif Rangheț și care l-a cooptat și pe Pîrvulescu. Conflictul era legat de situația partidului ilegal (care avea sub 1000 de membri), în care fiecare îi suspecta pe toți ceilalți de colaborare cu Siguranța și cu „dușmanul de clasă”. Legăturile lui Foriș cu Cominternul erau rupte, iar conducerea partidului trebuia să acționeze pe cont propriu. În acest context, conflictele dintre membrii săi au decimat acest grup de dimensiuni reduse. Controlul complet al Moscovei asupra elitei PCR a creat o relație asimetrică de subordonare, care a generat sentimente de umilință și frustrare printre mulți activiști. Deși mascate de diverse justificări, aceste sentimente au influențat orientarea antisovietică a PCR după 1958, sub Gheorghiu-Dej³¹.

Un comando clandestin a fost creat de către Bodnăraș pentru a scăpa de Foriș. Având în vedere trecutul de agent sovietic al lui Bodnăraș, care fusese antrenat în URSS în școli speciale ale NKVD, este puțin probabil ca această inițiativă de a-l elimina pe liderul numit de Moscova să fi fost o acțiune spontană locală³². Arhivele PCR păstrează plângeri trimise la Moscova în timpul războiului, ceea ce arată că s-a căutat binecuvântarea Kremlinului pentru conspirația împotriva lui Foriș. Între timp, triumviratul Bodnăraș-Rangheț-Pîrvulescu era în legătură cu o altă facțiune influentă, și anume, nucleul din închisori, care avea, de asemenea, o atitudine critică față de atitudinea presupus pasivă și „capitulardă” a lui Foriș. De ce, s-a pus întrebarea, nu a fost inițiat în România un război de partizani împotriva naziștilor? Foriș și Koffler au fost desemnați ca principali vinovați pentru aceasta.

2. Gheorghiu-Dej și „Centrul din închisori”. Gheorghiu-Dej a fost ultimul supraviețuitor, singurul lider cominformist est-european care a rezistat tuturor epurărilor și

³⁰ Pentru o analiză a rolului jucat de Bodnăraș și Maurer în „fabricarea” lui Gheorghiu-Dej și Ceaușescu drept lideri de partid, vezi Cristina Luca-Boico, *Les Hommes qui ont porté Ceaușescu au pouvoir*, în „Sources: Travaux historiques”, nr. 20, 1989, pp. 23-32.

³¹ În cartea sa, *Revolutionary Breakthroughs and National Development*, Ken Jowitt subliniază relația „patrimonială” dintre identitatea politică a liderului și putere în cazul elitei PCR; pentru lipsa de legitimitate a PCR și căutarea unei baze naționale, vezi Pavel Câmpeanu, *National Fervor in Eastern Europe. The Case of Romania*, în „Social Research”, vol. 58, nr. 4, iarna 1991, pp. 804-828. Venind de la un supraviețuitor din perioada de ilegalitate a partidului, explicația lui Câmpeanu cu privire la alegerea lui Dej de către Stalin merită citată: „O astfel de promovare nu ar fi putut să aibă loc într-o țară ocupată de Armata Roșie decât la inițiativa, sau cel puțin cu consimțământul, lui Stalin. Aceasta arată cu claritate că PCR putea conduce țara numai dacă ar fi încetat să fie ceea ce Kremlinul făcuse din el – o sectă antinațională, compusă din, și condusă de, minorități sau străini” (p. 813). Conferința națională a PCR din acel an nu a făcut decât să aprobe formal avansarea lui Dej la poziția de secretar general. Mai mult, Ana Pauker a susținut promovarea lui Dej. Deși era ambițioasă și orgolioasă, Pauker a înțeles că nu era posibil ca ea, o evreică, să devină dictatoarea României. Dacă era vorba de o competiție, aceasta îi opunea pe Dej și pe Teohari Georgescu – un muncitor etnic român pe care Cominternul intenționase să-l numească secretar general în 1940.

³² După moartea lui Emil Bodnăraș, survenită în 1976, Securitatea i-a confiscat documentele personale, inclusiv memoriile, care au avut astfel soarta jurnalelor lui Miron Constantinescu, preluate de Securitate în același fel în vara lui 1974. Documentele personale ale lui Bodnăraș sunt de o importanță crucială pentru cercetarea preluării puterii de către PCR, având în vedere rolul esențial jucat de Bodnăraș ca șef al Serviciului Secret, temutul precursor al Securității, în perioada martie 1945-noiembrie 1947, când acest fost spion sovietic a devenit ministru al Apărării (poziție pe care a deținut-o până în 1956, când a devenit ministru al Transporturilor). Asemănarea dintre numirea lui Bodnăraș ca Ministru al Apărării în România (un afront adus Armatei Române) și impunerea mareșalului sovietic Konstantin Rokossovsky ca ministru al Apărării în Polonia îndeamnă la reflecție. Se pare însă că Bodnăraș a jucat un rol cheie în influențarea lui Hrușciov pentru ca acesta să retragă trupele sovietice din România în iunie 1958, pregătind astfel terenul pentru politica de autonomie a lui Dej.

frământărilor, atât sub Stalin, cât și după, fără să-și piardă poziția. Cervenkov, Slánský, Ana Pauker și Rákosi, toți și-au sfârșit carierele în dizgrație. Gheorghiu-Dej însă a rămas la putere, și-a condus partidul și a îmbrățișat chiar un fel de „comunism național”. În ciuda aparenței sale de om de încredere, modest, el era un intrigant perfect, șiret și hotărât, precum și un negociator sofisticat. Gheorghiu-Dej a fost un stalinist machiavelic, care a condus o luptă sângeroasă pentru putere³³. Miron Constantinescu, care îl cunoscuse destul de bine – fuseseră împreună membri ai Biroului Politic până în iunie 1957 – a spus odată: „Dej a fost cel care a introdus metode bizantine în viața partidului nostru”³⁴.

Spre deosebire de alți lideri comuniști postbelici din Europa Centrală și de Est, Gheorghiu-Dej nu era un cominternist tipic. Trebuie subliniat rolul jucat de grupul de agenți sovietici care se aflau în închisorile românești în anii 1930 în adoptarea de către Gheorghiu-Dej a valorilor și practicilor caracteristice stalinismului. Cel mai eficient dintre aceștia a fost ucraineanul Pantelei Bodnarenko (Pantiușa), care a condus mai târziu Securitatea până în anul 1960 sub numele de Gheorghe Pintilie și care i-a fost loial lui Gheorghiu-Dej³⁵.

Înțelegerea tacită dintre nucleul din închisori al lui Gheorghiu-Dej și conspiratorii din ilegalitate aflați în afară (Bodnăraș, Pîrvulescu și Rangheț) a culminat cu răpirea lui Foriș, în aprilie 1944, printr-o lovitură de partid care avea să fie un fel de repetiție pentru încercarea comuniștilor de a deturna lovitură de stat democratică și antifascistă din august. (De fapt, mareșalul Antonescu va fi sechestrat în casa conspirativă a partidului, în care fusese ținut prizonier și Foriș în perioada aprilie-august 1944). Foriș a fost acuzat mai întâi de a fi acționat împotriva mișcării revoluționare și a fost înlăturat de la conducerea partidului. Apoi, după august 1944, nucleul din închisori al lui Gheorghiu-Dej împreună cu comuniștii români care se întorseseră de la Moscova cu Armata Roșie s-au înțeles să-l elimine. La începutul lui ianuarie 1945, Foriș a fost eliberat, dar apoi, pe data de 9 iunie 1945, a fost capturat din nou de către o bandă condusă de Gheorghe Pintilie, care, ajutat de subalternul său, Dumitru Neciu (care se întâmpla să fie șoferul personal al agentului sovietic Pantelei Bodnarenko, zis Pantiușa), l-a ucis în bătaie pe Foriș, lovindu-l cu o rangă, în vara lui 1946, acționând la ordinele noului cvartet de la conducerea PCR, Ana Pauker, Vasile Luca, Gheorghiu-Dej și Teohari Georgescu³⁶.

³³ Pentru detalii cu privire la Dej, vezi Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, București, Editura Univers, 1995.

³⁴ Miron Constantinescu, citat de mai mulți veterani ai PCR, precum Cristina Luca-Boico, în discuțiile purtate cu VT.

³⁵ Pantiușa s-a căsătorit cu Ana Toma în 1946. Împreună, au constituit unul dintre cele mai puternice și temute cupluri din PCR de la sfârșitul anilor 1940 și începutul anilor 1950. Deoarece era foarte apropiat de Dej, iar soția sa era prim-adjunctul Anei Pauker la MAE, cuplul putea influența ambele facțiuni aflate în competiție. Pantiușa a fost șeful Securității până în 1959, când Dej l-a numit șeful Miliției. În 1961, Dej l-a obligat să iasă la pensie, împreună cu alte elemente din rețeaua stalinistă (Serghei Nicolau-Nikonov, A. Rogojinski, Ivan Didenko-Vidrașcu, Petr Gončearuk, Vasile Bucikov, Mihai Postanski-Posteucă, Alexandru Grünberg-Nicolschi, Grigore Naum). Deși a fost denunțat de Ceaușescu și exclus din partid, agentul sovietic a primit Ordinul „Tudor Vladimirescu” clasa a II-a, o decorație importantă, în 1971 (și a continuat să se bucure de pensia specială și de alte privilegii până la moartea sa în 1986, când a fost înmormântat, cu onorurile aferente unui general de armată, în Cimitirul Militar Ghencea). Ana Toma a rămas membră a CC până în 1965, dar, după moartea lui Dej, și-a pierdut poziția de ministru adjunct al Comerțului Exterior și a fost numită vicepreședinte al UCECOM. Pentru amănunte, vezi Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, București, Editura Eminescu, 1992. La începutul anilor 1950, ca atâția alți foști ilegaliști, Pantiușa și Ana Toma au adoptat doi copii, Radu, care a murit la începutul anilor 1980, și Ioana, arhitectă, care a emigrat în Israel. Se pare că, la începutul anilor 1950, Ana Toma a avut relații strânse cu Dej și nu a ezitat să-l informeze despre orice lucru semnificativ din viața Anei Pauker (pentru a o convinge pe Pauker de loialitatea sa, era gata să-i calce rochiile). În anii 1970, Ana Toma încă mai păstra fotografia cu autograf a lui Dej în sufragerie, acolo unde stătea alcoolicul Pantiușa ascultând Radio Europa Liberă.

³⁶ Pentru detalii privind cazul Foriș, vezi Dan Cătănuș, Ioan Chiper (editori), *Cazul Ștefan Foriș. Lupta pentru putere în PCR de la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu*, București, Editura Vremea, 1999.

În închisoare – mai întâi la Doftana, apoi la Caransebeș și, în sfârșit, în lagărul pentru deținuți politici de la Târgu-Jiu –, Gheorghiu-Dej și-a câștigat autoritatea de șef al grupării care a preluat controlul în PCR după august 1944. Gheorghiu-Dej se bucura de o autoritate absolută în rândurile grupului din închisoare. Complotul pe care l-a urzit alături de agentul sovietic Emil Bodnăraș, care i-a devenit prieten după 1943, a deschis drumul eliminării în stil mafiot a lui Foriș. Conflictul dintre Gheorghiu-Dej și Comitetul Central condus de Foriș nu avea o dimensiune filosofică: nici unul dintre ei nu pune sub semnul întrebării dreptul Kremlinului de a stabili strategia partidului communist din România. Problema era cine putea să pună mai bine în practică ceea ce Stalin (acționând prin Biroul PCR de la Moscova) avea în minte pentru România.

3. Ana Pauker și Biroul pentru emigranții români de la Moscova. Între 1922, când a fost aleasă pentru prima oară în Comitetul Central, și 1952, când a fost expulzată de Gheorghiu-Dej, care a acuzat-o simultan de deviaționism de „dreapta” și de „stânga”, Ana Pauker a fost o figură importantă a comunismului românesc. Autoritatea Anei Pauker își avea originea în contactele ei cu cartierul general al Cominternului, unde era percepută ca o stalinistă inflexibilă, în care se putea avea încredere. În interiorul PCR, autoritatea Anei Pauker a fost sporită de comportamentul ei din timpul procesului de la Craiova, din 1936, căruia i s-a făcut o publicitate intensă în mijloacele de informare antifasciste naționale și internaționale. În perioada în care a stat în închisoare (până în 1940, când a fost eliberată de guvernul român în schimbul unui politician basarabean ținut prizonier de către regimul sovietic și a putut pleca, în felul acesta, la Moscova), Ana Pauker a fost unul dintre liderii mișcării comuniste din închisori (Mislea și Dumbrăveni).

Ana Pauker l-a întâlnit pe Gheorghiu-Dej și a avut discuții lungi cu acesta în închisoarea de la Caransebeș. Militanții devotați, care au dezvoltat un adevărat cult pentru „neînfricată tovarășă Ana”, considerau directivele și părerile ei ca fiind infailibile³⁷. Ana Pauker s-a abținut să-și exprime orice îndoieli cu privire la procesele de la Moscova și la Marea Epurare, chiar și atunci când propriul ei soț, Marcel Pauker (Luximin), a fost împușcat ca un „inamic al poporului”. Toate sursele converg în a indica susținerea totală a Anei Pauker pentru vânătoarea de vrăjitoare organizată de Stalin împotriva comuniștilor străini, inclusiv a elitei PCR. Este adevărat că ea nu l-a criticat pe Marcel Pauker și unii vechi tovarăși (de exemplu, Zina Brîncu și Liuba Chișinevschi) și-au amintit despre această reținere a ei în timpul investigațiilor din 1952. În același timp, după cum a admis Ana Pauker însăși cu diferite ocazii în timpul numeroaselor discuții (interogatorii) care au urmat căderii ei din mai 1952, ea nu s-a îndoit niciodată de înțelepciunea și necesitatea Marii Epurări, și nici chiar de acuzațiile grave împotriva liderilor istorici ai PCR, printre care se aflau prieteni apropiați și soțul ei, tatăl a doi dintre copiii ei³⁸.

După sosirea sa la Moscova în toamna anului 1940, Ana Pauker a reorganizat emigrația politică română. Era în relații apropiate cu multe dintre celebritățile Cominternului (printre care Gheorghiu Dimitrov, Vasil Kolarov, Palmiro Togliatti, Dimitri Manuilski și Maurice Thorez), astfel încât a fost cooptată în Comitetul Executiv al acestuia, în cadrul căruia a jucat un rol important în trasarea planurilor Kremlinului nu numai pentru România, dar și pentru întreaga zonă a Balcanilor. Există dovezi că a intervenit pe lângă NKVD pentru a-i aduce pe câțiva dintre supraviețuitorii români ai epurărilor înapoi la Moscova, printre care și pe Vanda Nicolschi, care a făcut parte o singură dată din Biroul Politic al PCR, o aliată a fostului secretar general Alexander Ștefanski-Gorn (executat în timpul Epurărilor), care a

³⁷ De la Chivu Stoica și Teohari Georgescu la Leontin Sălăjan și Leonte Răutu, numeroși activiști de vârf ai PCR și-au numit fiicele Ana. La fel, membrii elitei comuniste (precum Apostol, Bodnăraș, Chișinevschi, Alexandru Sencovici, Vasile Vilcu și Ghizela Vass) aveau tendința de a le pune băieților lor numele de Gheorghe. Din acest punct de vedere, Ceaușescu a fost o excepție, copiii săi având numele de Valentin, Zoia și Nicolae.

³⁸ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, ed. cit., p. 123 și p. 325.

devenit apoi una dintre colaboratoarele cele mai apropiate ale lui Pauker din Biroul pentru Emigranții Români.

În afară de Ana Pauker și Vanda Nicolschi, alte figuri importante ale emigrației – care urmau să devină extrem de influente în anii următori – au fost: Vasile Luca (Luka László), un activist sindical de origine maghiară, care a adoptat cetățenia sovietică și a servit ca membru al Sovietului Suprem Ucrainean între 1940 și 1941, Dumitru Coliu, un militant de origine bulgară care a devenit ulterior șeful Comisiei Centrale de Control a PMR și membru supleant al Biroului Politic (sub Gheorghiu-Dej, între 1954 și 1965) și Leonte Răutu (Lev Oigenstein), șeful Serviciului Român al Radio Moscova, care, la sfârșitul anilor 1930, a fost redactorul ziarului PCR, „Scânteia”, și care a emigrat în Basarabia după anexarea acesteia de către URSS. După război, Răutu a devenit principalul ideolog al PCR, colaborând îndeaproape cu un alt basarabean, Iosif Roitman-Chișinevski, pentru impunerea dogmelor staliniste asupra culturii române. Chișinevski, însă, nu a emigrat în URSS și deci nu a participat la activitățile grupului de la Moscova. Acest aspect subminează dihotomiile simpliste, atât de îndrăgite de aceia care explică fracționismul din interiorul partidului ca pe un conflict între etnicii români, care au stat în țară, și neromânii din emigrație.

Simpatiile sau antipatiile din interiorul elitei PCR erau legate de experiențele personale care modelaseră convingerile și amintirile, precum greva de la atelierele Grivița, Războiul Civil din Spania, închisorile și lagărele de concentrare sau exilul în Uniunea Sovietică. În această privință, cineva precum Chișinevski era mai apropiat de Gheorghiu-Dej, Apostol sau Drăghici decât de Răutu, Pauker sau de militantul de origine bulgară Petre Borilă (Iordan Dragan Rusev). Borilă a făcut parte din Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste a Tineretului (KIM), a fost ofițer politic de rang superior în Războiul Civil din Spania, a lucrat la Moscova pentru Comintern, s-a întors în România cu divizia Tudor Vladimirescu, alcătuită din prizonieri de război români, a devenit șeful direcției politice a armatei române (înainte ca Nicolae Ceaușescu să fie numit în această poziție), și a fost membru al Biroului Politic și apropiat al lui Gheorghiu-Dej până la moartea acestuia în martie 1965. Valter Roman (Ernest Neuländer) era un militant de origine maghiaro-evreiască care obținuse o diplomă în inginerie la Brno (Cehoslovacia). A luptat în Spania într-o unitate românească de artilerie din cadrul Brigăzilor Internaționale, a condus stația de transmisie în limba română a Cominternului, „România Liberă”, și s-a întors în România cu armata sovietică, după care a devenit general cu atribuții politice în armata română și ministru al telecomunicațiilor. Roman a fost epurat la începutul anilor 1950, dar a fost apoi reabilitat și numit de către Gheorghiu-Dej director al editurii partidului, slujbă pe care a păstrat-o (împreună cu poziția de membru al Comitetului Central) până la moartea sa în 1983.

Nu mai puțin importanți au fost foștii conducători ai grevelor de la Grivița, care evadaseră din închisoarea Doftana și se refugiaseră în URSS. Dintre aceștia, Constantin Doncea era privit ca adevăratul lider al grevelor de la Grivița. Doncea – care luptase în Războiul Civil din Spania – cu greu se putea supune disciplinei spartane a Cominternului. Dumitru Petrescu (Gheorghe), un alt fost lider al grevelor muncitorilor feroviari și un supraviețuitor al epurărilor de la Moscova, a lucrat la Editura de Stat de la Moscova până în momentul cooptării sale în Biroul pentru Emigranții Români al PCR. Gheorghe Stoica (Moscu Cohn) – un stalinist experimentat și membru fondator al partidului, care a fost implicat adânc în luptele fracționiste din 1928-1929, în aparență de partea lui Marcel Pauker – a fost unul dintre instructorii de partid din comitetul de grevă de la Grivița și a servit ca ofițer politic în timpul Războiului Civil din Spania, având presupuse legături cu NKVD.

După ce s-au întors în România cu divizia Tudor Vladimirescu, aceștia trei au avut cariere foarte diferite. Doncea s-a afirmat cu brutalitate ca primar al Bucureștiului, a fost cooptat în Comitetul Central pentru o vreme, dar a fost epurat de către Gheorghiu-Dej cu prilejul Plenarei din iunie 1958, fiind acuzat de „fracționism” (ceea ce însemna, de fapt, că îl

criticase pe Gheorghiu-Dej pentru atrocitățile de tip stalinist și pentru aberațiile economice). Petrescu, un individ mai temperat și mai înțelept decât Doncea, descris adeseori ca un muncitor autodidact, a servit pentru o vreme ca general cu atribuții politice, apoi a fost șeful Secției Organizatorice a Comitetului Central al PCR, ministru de finanțe (succedându-i lui Vasile Luca) și adjunct al primului ministru până la eliminarea sa cu ocazia aceleiași Plenare din iunie 1958. Reabilitat de Ceaușescu în mai 1965 (la două luni după moartea lui Gheorghiu-Dej și alegerea lui Ceaușescu ca secretar general), Petrescu a devenit vicepreședinte al Consiliului de Stat (o poziție simbolică, desigur), iar în 1969, la Congresul al X-lea al PCR, a fost ales membru al Prezidiului Permanent al Comitetului Executiv al PCR, dar a murit câteva luni mai târziu.

Gheorghe Stoica a devenit șeful organizației de partid București și membru al Comitetului Central, iar apoi a deținut o serie de poziții în aparatul central de partid, printre care aceea de membru în Comisia Controlului de Partid, unde, alături de Coliu, Pîrvulescu, Elvira Gaisinski și Vincze János (cunoscut mai bine sub numele românizat de Ion Vințe), a putut să-și valorifice talentele de anchetator terorizându-i pe cei care erau investigați. Stoica a fost deosebit de violent în denigrarea vechilor săi tovarăși, Ana Pauker, Luca, Chișinevschi, Doncea și Petrescu la Plenara din decembrie 1961, una dintre cele mai sălbatice reglări de conturi din întreaga istorie a partidului. Stoica a fost selectat de Ceaușescu să reprezinte vechea gardă în Biroul Politic reorganizat după Congresul al IX-lea al PCR în iulie 1965, când a fost ales membru plin al Comitetului Executiv al partidului. Misiunea sa principală a fost aceea de a conduce comisia secretă formată de Ceaușescu pentru a analiza asasinatul judiciar comis asupra lui Lucrețiu Pătrășcanu în aprilie 1954 și măsurile represive luate împotriva altor veterani ai partidului și pentru a formula acuzația împotriva lui Alexandru Drăghici, principalul călău în slujba lui Gheorghiu-Dej. Astfel, grupul celor care emigraseră la Moscova în timpul celui de-al II-lea război mondial a continuat să influențeze viața politică a comunismului românesc și după eliminarea așa-numitei facțiuni Pauker-Luca în iunie 1952.

Sfidarea lui Pătrășcanu

Cazul lui Lucrețiu Pătrășcanu este cel mai interesant pentru această perioadă deoarece acesta a încercat să formuleze o „cale spre socialism” românească. Deși Pătrășcanu nu avea predispoziții disidente, subtilitatea sa intelectuală și interesul său pentru probleme teoretice i-au nemulțumit pe Gheorghiu-Dej și pe Ana Pauker³⁹. Astfel, Pătrășcanu a fost ales pentru un proces spectacol în versiune românească pentru motive diferite.

În primul rând, atât „moscoviții”, cât și comuniștii „de acasă” ai lui Gheorghiu-Dej erau iritați de poziția lui în rândurile elitei. Pătrășcanu își făcuse un nume și își construise autoritatea în urma rolului cheie pe care îl jucase în negocierile și în alianțele care au dus la lovitura de stat antifascistă de la 23 august 1944. Lichidarea lui urma să servească la cimentarea unității elitei de partid, să-i avertizeze pe intelectualii din partid să nu pună prea multe întrebări, să întărească imaginea lui Gheorghiu-Dej în ochii lui Stalin, arătându-i acestuia că secretarul general român era la fel de vigilent ca și ceilalți lideri din Europa Centrală și de Est.

Unicitatea procesului lui Pătrășcanu a constat în refuzul personajului desemnat a fi principalul acuzat de a coopera cu torționarii săi și de a se lansa pseudoconfesiuni și de a se acuza singur. În mod paradoxal, s-a întâmplat într-una dintre cele mai mici și mai bine controlate foste secțiuni ale Cominternului ca scenariul stalinist de „demascare” a dușmanilor de clasă infiltrați la vârful elitei să se lovească de cea mai încăpățânată rezistență. Mai mult,

³⁹ Vezi Tismăneanu, *From Arrogance to Irrelevance. Avatars of Marxism in Romania*, în loc. cit.

Pătrășcanu a fost plin de dispreț față de încercările colegului său de pe banca acuzaților, Belu Zilber, de a coopera cu acuzarea în speranța vană că aceasta i-ar putea micșora pedeapsa⁴⁰.

Care ar fi fost altfel viitorul lui Pătrășcanu nu se poate ști, pentru că în urma farsei judiciare de la procesul său din aprilie 1954, el a fost executat în secret: Biroul Politic nu a discutat în mod formal sentința sa, după cum a afirmat mai târziu Miron Constantinescu în fața „Comisiei pentru reabilitări” instituite de Ceaușescu. Ținând cont de evoluțiile din comunismul mondial, inclusiv de disoluția unității de monolit în jurul Moscovei și de ascensiunea mișcărilor și a grupurilor neomarxiste revizioniste în alte țări est-europene, se poate afirma că Gheorghiu-Dej a eliminat pur și simplu alternativa credibilă – care ar fi putut apare din interiorul partidului – la propria-i putere. Eliminarea lui Pătrășcanu a echivalat cu o lovitură de grație dată oricărei speranțe de dezvoltare a unui comunism național românesc autentic. Ceea ce s-a întâmplat în schimb a fost simularea unei rupturi cu Moscova, etnicizarea (românizarea) unei elite care avea prea puțin de-a face cu tradițiile naționale și elaborarea, sub Ceaușescu, a unei „ideologii românești” corporatist-etnocentrice.

În concluzie, în 1948, la începuturile stalinizării depline a României, elita PCR includea grupuri care se suspectau reciproc și care aveau experiențe de viață diferite. Toate aceste grupuri erau însă gata să sprijine internaționalismul stalinist. Conflictele dintre cele trei centre analizate mai sus au apărut în primul rând din cauza unor ostilități personale, subiective. Toți comuniștii români, fără excepție, se luptau pentru sprijinul și aprobarea Kremlinului. Pentru ei toți, soarele răsărea în est, la Moscova. Lichidarea lui Foriș, arestarea colaboratorilor săi apropiați și eliminarea lui Pătrășcanu ca un „deviaționist naționalist” (alături de mulți alți foști lideri din ilegalitate) au pus bazele alianței provizorii dintre Gheorghiu-Dej și grupul său, pe de o parte, și „moscoviții” Pauker și Luca, pe de altă parte.

Teohari Georgescu, unul dintre colaboratorii cei mai apropiați ai Anei Pauker, a fost cel care, la Congresul I al Partidului Muncitoresc Român, în februarie 1948, l-a atacat primul în mod direct pe Pătrășcanu. Făcând acest lucru, Georgescu relua afirmații făcute anterior împotriva lui Pătrășcanu de Gheorghiu-Dej, în special criticile din 1946 referitoare la formulările controversate ale ministrului de justiție, exprimate în Transilvania cu privire la disputele etnice dintre maghiari și români.

În iunie 1948, ședința Cominformului a adoptat prima rezoluție a acestuia împotriva lui Tito. Tonul campaniei antiugoslave a devenit, de la săptămână la săptămână, din ce în ce mai vehement. În Ungaria, László Rajk, un membru al Biroului Politic maghiar, a fost arestat și apoi judecat sub acuzațiile de titoism, naționalism și, evident, de trădare. Aflat sub arest la domiciliu, lui Pătrășcanu i s-a cerut să mărturisească greșeli naționaliste. În 1949, la o altă ședință a Cominformului, ținută la Budapesta, unde a prezentat un raport (scris, desigur, de către ruși) intitulat *Partidul Comunist din Iugoslavia în mâinile unor asasini și spioni*, Gheorghiu-Dej i-a denunțat pe Rajk, Kostov și Pătrășcanu ca fiind agenți imperialiști infiltrați în mișcarea clasei muncitoare. Comunismul internațional intra în epoca suspiciunii generalizate, a conspirațiilor diabolice și a terorii de masă.

Stalinismul dezlănțuit, 1948-1956

După preluarea puterii politice de către comuniști în Europa Centrală și de Est, conducătorii sovietici și subordonații lor locali nu au precupețit nici un efort pentru a stabili sisteme monopoliste, monopartinice, bazate pe dogmele ideologice izvorâte din interpretarea pe care Stalin a dat-o bolșevismului. Comuniștii și-au moderat pretenția ideologică de a înființa „democrația populară” și au insistat asupra imperativului de a construi „dictaturi ale proletariatului” de tip sovietic. Planul stalinist pentru Europa de Est s-a bazat pe o strategie unică de transformare a culturilor politice naționale în copii la indigo ale celei din URSS.

⁴⁰ Cu privire la teroarea stalinistă din România (și, într-adevăr, din toată Europa Centrală și de Est), vezi memoriile lui Zilber, *Monarhia de drept dialectic*.

Liderii partidelor comuniste locale și aparatele administrative și polițienești din ce în ce mai dezvoltate au pus în aplicare acest plan, transplantând și chiar accentuând caracteristicile sistemului totalitar de tip sovietic⁴¹.

În sfera economică, era vorba despre transformarea unei economii bazate pe piață, aflate în proprietate privată, într-o economie planificată de la centru, aflată în proprietatea statului. Înainte de toate, aceasta însemna naționalizarea principalelor mijloace de producție din țară, acesta fiind un punct important al programului comunist de dinainte de război. Deși, din prudență, punctul acesta fusese eliminat din platforma PCR din 1946, pregătirile pentru această măsură au început din decembrie 1945, atunci când comuniștii au preluat controlul asupra Ministerului Industriei. Un pas intermediar a fost naționalizarea Băncii Naționale a României pe 28 decembrie 1946. Mișcarea decisivă a constituit-o o legea din 11 iunie 1948, care prevedea naționalizarea întreprinderilor industriale, a băncilor, a societăților de asigurare, a minelor și a societăților de transport și care, în viziunea Comitetului Central al PMR, urma să rezolve contradicția rezultată din faptul că, deși își asumase puterea politică, clasa muncitoare nu putea să controleze economia⁴².

În al doilea rând, stalinizarea însemna dezvoltarea industriei grele, în special a celei constructoare de mașini. Stalin, ca și Lenin, se maturizase într-o epocă în care industria siderurgică, cea a mașinilor electrice și industria chimică ajunseseră să domine economiile capitaliste occidentale și credea că puterea unui stat se baza pe aceste industrii gigant⁴³. Pentru o țară predominant agrară, cum era România, dezvoltarea industriei grele însemna distrugerea unei surse de creștere economică cu un potențial ridicat, precum și a echilibrului dintre diferitele ramuri economice. Cât despre transformarea economiei într-o economie planificată de la centru (de comandă), un decret emis pe data de 18 iulie 1948 a stabilit înființarea unei comisii de stat pentru planificare, care urma să exercite un control complet asupra dezvoltării tuturor ramurilor economiei naționale. Președintele acesteia era însuși Gheorghe Gheorghiu-Dej, ministrul Economiei naționale și secretarul general al PMR. Pe parcursul următoarelor decenii, dogma planului stabilit de la centru a rămas neschimbată în România. Mecanismele de piață au fost distruse, micile întreprinderi au dispărut, iar planul a devenit, efectiv, un obiect de cult. De la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu, proprietatea colectivă (adică, a statului) asupra resurselor economice a fost considerată piatra de încercare în ce privea devotamentul autentic față de idealul marxist al societății lipsite de clase.

În domeniul agriculturii, stalinizarea însemna abolirea proprietății private asupra pământului și înființarea gospodăriilor colective. Acest țel a fost ascuns la început, iar primul guvern dominat de comuniști, cel condus de Petru Groza, a introdus, în martie 1945, un program de reformă agrară prin care s-au distribuit efectiv 1 057 674 de hectare unui număr de 796 129 de familii⁴⁴. Cu toate acestea, în conformitate cu crezul marxist-leninist, țărănimea, din cauza atașamentului față de proprietatea privată, era o clasă reacționară care trebuia să fie reeducată într-o comunitate socialistă. Războiul total împotriva țăranilor era esențial pentru a obține a economie complet controlabilă. Inspirându-se din tradiția bolșevică, comuniștii români erau convinși că diferențele dintre sectoarele socialist (industrial) și nesocialist (agrar) ale economiei trebuiau eliminate.

Începutul „transformării socialiste a agriculturii” în România a fost anunțat de către rezoluția Plenarei Comitetului Central al PMR din 3-5 martie 1949. Justificarea teoretică

⁴¹ Pentru cazul polonez, vezi Teresa Torańska, *Them. Stalin's Polish Puppets*, New York, Harper & Row, 1987. Pentru cazul românesc, vezi Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Arad, Editura Ioan Slavici, 1995.

⁴² Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 161-165.

⁴³ Vezi Daniel Chirot, *What Happened in Eastern Europe in 1989*, în Vladimir Tismăneanu (coord.), *Revolutions of 1989*, London, Routledge, 1999, pp. 19-40.

⁴⁴ Lotul mediu avea suprafața de 1,3 hectare, mult mai puțin decât în cazul reformei agrare din 1919-1921, cea mai radicală din Europa de Est, când lotul mediu avea suprafața de aproximativ 4 hectare.

pentru campania de colectivizare a fost oferită de teoria stalinistă cu privire la alianța dintre clasa muncitoare și țăranii săraci, văzută ca baza socială pentru „dictatura proletariatului”. Drumul spre desăvârșirea colectivizării în România a fost lung. Început în 1949, procesul impus asupra țăranilor a fost abandonat temporar în 1952, a fost reluat în 1958 și, în sfârșit, s-a anunțat că a fost încheiat în 1962⁴⁵.

În al treilea rând, stalinizarea a urmărit distrugerea completă a societății civile și înregimentarea vieții intelectuale și a culturii. Pentru a distruge relațiile interumane, indivizilor le-a fost indus un sentiment universal de teamă, aceștia fiind tratați ca simple rotițe în angrenajele mașinăriei statului totalitar. Comuniștii au câștigat controlul asupra Ministerului de Justiție prin Lucrețiu Pătrășcanu, care a devenit ministru în noiembrie 1944, și treptat au preluat controlul asupra Ministerului de Interne. După formarea „primului guvern democratic” condus de Petru Groza, Teohari Georgescu, care până atunci era doar subsecretar de stat la Ministerul de Interne (din 4 noiembrie 1944), a devenit șeful acestei instituții după 6 martie 1945⁴⁶. Teroarea aleatorie a fost îndreptată împotriva tuturor straturilor sociale și împotriva tuturor categoriilor de inamici politici, de la membrii partidelor tradiționale până la membrii partidului comunist, mergând până la cel mai înalt nivel. Sistemul juridic a fost reconfigurat în așa fel încât să-l priveze pe individ de orice sentiment de protecție sau de susținere potențială. Au fost numiți noi judecători, iar întregul sistem juridic a devenit un instrument al regimului.

În domeniul vieții intelectuale, scopul partidului comunist a fost acela de a anihila orice formă de creativitate autentică: literatura, istoria, arta și filosofia trebuiau să se subordoneze ideologic sferei politice⁴⁷. Tradiția culturală a fost reinterpretată în conformitate cu noile dogme: principalele personalități din literatura română au fost eliminate din publicațiile oficiale, cenzura a fost aplicată drastic pentru a elimina orice aducea a „naționalism”, „cosmopolitism”, „obiectivism” sau alte forme de „decadență burgheză”. În 1950, cu ocazia centenarului nașterii poetului național, Mihai Eminescu, propaganda de partid a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a-l prezenta pe pesimistul poet romantic ca pe un precursor al luptelor proletariatului împotriva „capitalismului lipsit de suflet”. Între timp, au fost organizate campanii împotriva celor care refuzau să susțină pe deplin simplistele și tendențioasele dogme oficiale. Cotidianul partidului, „Scânteia”, a jucat un rol important în aceste campanii: chiar redactorul șef, Sorin Toma, a fost însărcinat să scrie un pamflet vulgar pentru a-l ataca pe unul dintre cei mai elogiați poeți ai României, Tudor Arghezi⁴⁸.

Filosofia, istoria, sociologia și alte științe sociale au fost principalele victime ale acestei politici jdanoviste. Academia Română a fost restructurată prin eliminarea unora dintre cei mai prestigioși membri ai ei, acuzați de convingeri „burgheze”. Scribi ai partidului precum Mihail Roller sau Petre Constantinescu-Iași au devenit adevărații îndrumători ai științei și culturii în „România populară”. Echipa care a controlat Secția de Propagandă și Agitație între 1946 și 1953 – formată din Iosif Chișinevski, Leonte Răutu, Ofelia Manole și Mihail Roller – a impus și a supravegheat supunerea totală față de linia oficială a partidului. În timp ce tehnicienii erau necesari pentru îndeplinirea planurilor de industrializare ale partidului, inteligența creatoare era destinată să construiască o nouă cultură bazată pe realismul

⁴⁵ Pe 27 aprilie 1962, în cadrul unei sesiuni speciale a Marii Adunări Naționale, Gheorghiu-Dej a anunțat că procesul de colectivizare se încheiasă; Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 337.

⁴⁶ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, pp. 491-492.

⁴⁷ În acest sens, un exemplu sugestiv îl constituie reinterpretarea totală a istoriei României de către o echipă condusă de Mihail Roller. În general, influența occidentală a fost neglijată, în timp ce marele popor rus, apoi sovietic, era prezentat întotdeauna ca protectorul românilor sau, cel puțin, al celor oprimați în România. Roller a fost principalul autor al unui manual școlar pentru licee care a servit, până la moartea lui Stalin, drept versiunea definitivă, incontestabilă, a viziunii comuniste cu privire la istoria României.

⁴⁸ Mai târziu, Toma și-a exprimat regretul profund pentru această greșeală teribilă și a susținut că pamfletul care îl ataca pe Arghezi fusese scris în urma unor ordine exprese venite de la vârful ierarhiei de partid.

socialist jdanovist transplantat în România. „Uniunile de creație” (precum Uniunea Scriitorilor, condusă de Traian Șelmaru, Mihai Novicov, Nicolae Moraru și Mihai Beniuc, Uniunea Compozitorilor și Uniunea Artiștilor Plastici) au devenit principalele instrumente ale partidului pentru controlul, coruperea și cooptarea intelighenței⁴⁹.

„Școala de științe sociale Andrei Jdanov” – un mecanism de îndoctrinare special, controlat de partid – subordonată direct secției de agitație și propagandă a Comitetului Central, a fost înființată pentru a educa noua generație de comuniști care nu trecuseră niciodată prin experiența vieții de partid din ilegalitate sau prin cea a luptei antifasciste⁵⁰. Cei care au fost pregătiți în această școală și care s-au maturizat în anii în care se afirma noua clasă comunistă, îi vor înlocui treptat pe liderii generației anterioare, care vor fi eliminați din conducerea partidului unul după altul, în urma unei lupte sălbatice pentru putere.

Intellectualul leninist și partidul: cazul Lucrețiu Pătrășcanu

În Europa de Est, sfârșitul anilor 1940 a reprezentat o perioadă de teroare stalinistă, instituită de poliția politică aflată sub controlul consilierilor și agenților sovietici⁵¹. Conflictul din 1948 dintre Iugoslavia și Uniunea Sovietică a contribuit la strângerea șurubului în domeniul politic. Potrivit demonologiei politice staliniste, perfidul „dușman de clasă” se infiltrasă în partidele comuniste. Pentru Stalin (și, desigur, pentru adepții săi din Europa Centrală și de Est), nu se putea avea încredere deplină în nimeni. Rákosi, Berman, Gottwald, Gheorghiu-Dej și Ana Pauker, cu toții puteau fi suspectați de trădare și fiecare dintre ei era un potențial candidat pentru rolul principal într-un proces spectacol. Dacă Tito, cu palmaresul său de cominternist și de partizan antinazist, se dovedise a fi un renegat duplicitar, atunci oricine putea fi suspectat de înclinații mârșave similare. Epurările au fost lansate pentru a-i stârpi pe „conspiratorii ascunși”⁵².

S-a afirmat că partidele staliniste din Europa de Est s-au caracterizat prin fracționism și sectarism. De fapt, cu cât un partid comunist era mai marginal și mai puțin reprezentativ din punct de vedere istoric, cu atât mai profund era sectarismul acestuia. Cazul românesc constituie un exemplu perfect. Sfâșiat de lupte interne între cele trei centre din timpul perioadei de ilegalitate, PCR a păstrat o mentalitate de fortăreață asediată chiar și după al II-lea război mondial. Având în vedere că înainte de 1945 acuzațiile reciproce au dus în general la expulzarea membrilor facțiunii învinse, odată ce partidul a ajuns la putere efectele acestor

⁴⁹ Pentru detalii privind cooptarea intelectualității, vezi Marin Nițescu, *Sub zodia proletcultismului. O carte cu domiciliu forțat (1979-1995). Dialectica puterii. Eseu politologic*, București, Editura Humanitas, 1995, Eugen Negrici, *Poezia unei religii politice. Patru decenii de agitație și propagandă*, București, Editura Pro, f. a. și Ana Selejan, *Reeducare și prigoană. România în timpul primului război cultural, 1944-1948*, vol. 2, Sibiu, Editura Thausib, 1993.

⁵⁰ Amănunte privind școala „Jdanov” și programul acesteia, vezi în *News from behind the Iron Curtain*, iunie 1944, pp. 22-26. În același timp, școala de partid „Ștefan Gheorghiu” a fost creată pentru a forma cadre în domeniul organizatoric. Cele două școli, „Jdanov” și „Ștefan Gheorghiu”, s-au unit la sfârșitul anilor 1950. „Ștefan Gheorghiu” a rămas principala școală de cadre a PCR până în decembrie 1989. La începutul anilor 1970, rectorul acesteia a fost Miron Constantinescu, urmat de Leonte Răutu, care a fost destituit în 1981. Ultimul rector al școlii de partid „Ștefan Gheorghiu” a fost Dumitru Popescu, unul dintre principalii doctrinari ai socialismului lui Ceaușescu.

⁵¹ Materiale publicate în timpul Primăverii de la Praga descriu sistemul represiv condus de poliția politică și confirmă implicarea poliției secrete sovietice în procesele-spectacol din Cehoslovacia; Eugen Loeb, *My Mind on Trial*, New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1976; Jiří Pelikan (coord.), *The Czechoslovak Political Trials*, Stanford, Stanford University Press, 1971. În România, agenții sovietici au jucat un rol și mai important, de vreme ce ei erau ofițeri ai poliției politice și membri ai entităților lui Gheorghiu-Dej. Când România a intrat în conflict cu URSS, acești agenți au fost înlocuiți din funcții, dar și-au continuat existența ca cetățeni privilegiați ai României.

⁵² Adam B. Ulam, *Titoism and the Cominform*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1952; Zbigniew Brzezinski, *The Soviet Bloc. Unity and Conflict*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1967; Hélène Carrère d'Encausse, *Le Grand frère. L'Union soviétique et l'Europe soviétisée*, Paris, Flammarion, 1983.

lupte nesfârșite au fost catastrofale. Din momentul în care a devenit partid de guvernământ, PCR a proiectat la nivel național o viziune bazată pe dogmatism și suspiciune generalizată. Partidul cerea din partea membrilor săi anularea facultăților critice. Dacă Secretariatul îl găsea pe vreunul dintre membrii de partid vinovat de o „deviație”, individul astfel stigmatizat era pierdut. Prietenii și, în multe cazuri, chiar rudele apropiate, îl abandonau cu speranța de a convinge conducerea de propriul atașament față de interesele supreme ale partidului.

În cazul PCR, o serie de elemente legate de complexul de inferioritate al celor care dominau elita partidului au agravat prejudecățile antiintelectuale ale unor activiști de origine muncitorească și ale ideologilor partidului (Leonte Răutu, Mihail Roller, Sorin Toma, Ștefan Voicu, Nestor Ignat, Constanța Crăciun, Zina Brîncu, Nicolae Moraru) angajați, conform jargonului comunist, pe „frontul ideologic” în lupta împotriva rămășițelor mentalităților burgheze. Cu excepția lui Alexandru Dobrogeanu-Gherea și a lui Lucrețiu Pătrășcanu, în perioada timpurie și, ulterior, a lui Miron Constantinescu, Grigore Preoteasa și Ion Gheorghe Maurer, intelectualii fuseseră în mod evident absenți din eșaloanele superioare ale partidului. Acest antiintelectualism își avea originea în conceptul marxist-leninist care vedea în proletariat clasa revoluționară predestinată. Intelectualii erau priviți ca niște ființe debile și instabile, cărora le lipseau convingerile și principiile ferme și care puteau fi, în cel mai bun caz, interpreții „condiției proletare”. Departe de a garanta o carieră în partidele leniniste, o reputație de intelectual stârnea astfel suspiciune. Mai mult, din moment ce nu era legată de istoria și cultura națională a României, platforma politică și ideologică a PCR nu a fost atrăgătoare pentru inteligența românească interbelică. Partidul a aderat necondiționat la teza Cominternului potrivit căreia România era o „construcție imperialistă multinațională” și a susținut ideea autodeterminării pe baze etnice până la secesiunea completă. Datorită acestei linii mioape, sectare și, până la urmă, autodistructive, compoziția etnică a PCR a fost dezechilibrată.

Comunismul românesc a fost izolat de curente de idei și de valorile fundamentale din perioada interbelică. De asemenea, comunismul românesc s-a exprimat prin autoritarism, centralism birocratic, fracționism, intoleranță și supunere necondiționată față de Moscova, centrul comunismului mondial. Tuturor acestora li s-au adăugat caracteristicile experienței conspirative din ilegalitate, în special refuzul dialogului și perpetuarea climatului de teamă și suspiciune. Din cultura politică națională românească, PCR a preluat și a dezvoltat o anumită versatilitate în privința principiilor și o tentație spre nepotism și corupție.

Eliminarea lui Lucrețiu Pătrășcanu, începută prin epurarea sa în 1948, urmată de procesul și executarea sa în 1954, reprezintă unul dintre cele mai dezgustătoare episoade din istoria comunismului românesc, precum și unul dintre cele mai puțin studiate procese politice din Europa de Est⁵³. Acest episod ține de cea de-a doua fază de represiune stalinistă: persecutarea unor lideri naționali importanți ai partidelor comuniste, care activaseră în rezistența clandestină împotriva naziștilor (László Rajk și, ulterior, János Kádár în Ungaria, și Władisław Gomułka în Polonia)⁵⁴. Pătrășcanu era unul dintre liderii cei mai înzestrați și mai populari ai partidului. Născut în anul 1900 la Bacău, într-o familie burgheză, avea pregătire de avocat, cu un doctorat luat la Leipzig⁵⁵. S-a alăturat mai întâi mișcării socialiste în 1919, iar în

⁵³ Pentru o analiză a procesului Pătrășcanu în context est-central european, vezi George Hodos, *Show Trials. Stalinist Purges in Eastern Europe, 1948-1954*, New York, Praeger, 1987, pp. 93-111. Vezi și introducerea bine informată a Sandei Golopenția la Anton Golopenția, *Ultima carte*, București, Editura Enciclopedică, 2001.

⁵⁴ În prima fază, au fost atacate partidele politice „burgheze”; a treia fază a fost îndreptată împotriva unora dintre cei mai credincioși susținători ai Moscovei, care fuseseră implicați în operațiuni ale Cominternului și care „fuseseră legați de Stalin pe tot parcursul istoriilor lor personale”. Vezi Carrère d’Encausse, *Le Grand frère*, pp. 115-127.

⁵⁵ Tatăl său, D. D. Pătrășcanu, care era binecunoscut în România, aparținuse grupului de stânga ieșean din jurul revistei „Viața Românească”, dar, sub influența prietenului său Constantin Stere, intrase în Partidul Național Liberal la începutul secolului.

1921, atunci când s-a înființat PCR, s-a numărat printre membrii fondatori. În anii 1920, Pătrășcanu a fost avocatul apărării în procesele câtorva comuniști importanți. A devenit membru al Comitetului Central în anii 1930 și a reprezentat PCR la Comintern în perioada 1935-1936. În 1931, Pătrășcanu a fost ales în parlament ca membru al Blocului Muncitoresc-Țărănesc⁵⁶. A fost unul dintre organizatorii politici ai grevei de la Grivița din februarie 1933. Între anii 1924 și 1941, Pătrășcanu a fost închis de șase ori, dar, spre deosebire de ceilalți comuniști, a fost eliberat în scurt timp. În 1943, a fost închis în același lagăr pentru deținuți politici ca și Gheorghiu-Dej, la Târgu-Jiu. A fost eliberat însă după numai opt luni și i s-a permis să stea în stațiunea Poiana Țapului, unde părinții săi aveau o vilă, lucru care l-a iritat pe Gheorghiu-Dej, care ispășea o pedeapsă grea.

Pătrășcanu a colaborat cu Ion Gheorghe Maurer și cu Emil Bodnăraș pentru orchestrarea operațiunii din aprilie 1944 împotriva lui Foriș. Încă de dinainte de război, el stabilise relații apropiate cu tineri intelectuali comuniști, care îi admirau profunzimea teoretică, precum Miron Constantinescu și Grigore Preoteasa. După înlăturarea lui Foriș, conducerea provizorie a PCR l-a numit pe Pătrășcanu reprezentantul partidului în negocierile cu liberalii, cu național-țărăniștii și cu cercurile de la palatul regal, care au condus la lovitura de stat de la 23 august 1944.

A fost numit ministru fără portofoliu în primul guvern de coaliție care s-a format în urma loviturii de stat, apoi a devenit ministru de justiție, poziție pe care a deținut-o din noiembrie 1944 până la începutul anului 1948. A fost membru al delegației care s-a deplasat la Moscova în septembrie 1944 pentru a negocia armistițiul dintre România și Uniunea Sovietică. Acolo, fiindu-le practic necunoscut liderilor sovietici (spre deosebire de Ana Pauker și de Vasile Luca), a fost primit cu indiferență. Se pare că unele dintre remarcile sale din timpul discuțiilor privind armistițiul au fost interpretate de ruși ca un semn de „aroganță naționalistă”. De asemenea, Pătrășcanu a făcut parte din delegația română care a participat la Conferința de pace de la Paris din 1946.

După cum s-a sugerat deja, originea conflictului dintre Gheorghiu-Dej și Pătrășcanu a fost de natură personală. Cei doi avuseseră o relație tensionată în lagărul de la Târgu-Jiu. Pe Gheorghiu-Dej l-au iritat eforturile lui Pătrășcanu de a se afirma ca un personaj marcant în cadrul organizației de partid. Mai târziu, Gheorghiu-Dej i-a criticat pe Constantin Pîrvulescu și pe alți membri ai conducerii din clandestinitate pentru că l-au numit pe Pătrășcanu într-o poziție crucială precum cea de delegat din partea comuniștilor la negocierile cu partidele „burgheze”. Pentru Gheorghiu-Dej și apropiații săi, Pătrășcanu nu fusese niciodată unul dintre ai lor. Acestora le displăceau lipsa lui de interes față de intrigile de partid și refuzul de a profita de veniturile suplimentare sau de privilegiile speciale, la care se adauga nemulțumirea lui Gheorghiu-Dej față de popularitatea lui Pătrășcanu printre intelectuali și studenți. Pentru a împiedica dezvoltarea unei facțiuni pro-Pătrășcanu în cadrul partidului, Gheorghiu-Dej și, pe atunci, apropiatul său aliat, Iosif Chișinevski, au decis să-l acuze de păcatul imaginar al șovinismului.

Ana Pauker, care, încă din anii 1920, îl cunoscuse pe Pătrășcanu, și-a exprimat rezervele în legătură cu profunzimea și trăinicia convingerilor leniniste ale lui Pătrășcanu⁵⁷. În 1946, în timpul campaniei electorale, Gheorghiu-Dej l-a atacat pe Pătrășcanu din cauza unui discurs pe care îl ținuse în fața studenților români din Cluj ca urmare a unor incidente cu caracter interetnic care avuseseră loc acolo. Pătrășcanu încercase să sublinieze atașamentul

⁵⁶ Vezi Henry L. Roberts, *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*, pp. 256, 290 și Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 40, 151-160, 354.

⁵⁷ De fapt, Pătrășcanu a afirmat că, încă din toamna lui 1944, Pauker, Luca și Gheorghiu-Dej șovăiau să-i dea spre îndeplinire vreo sarcină importantă în numele partidului; vezi *Greșelile mele ca activist de partid*, în *Principiul bumerangului. Documente ale procesului Lucrețiu Pătrășcanu*, București, Editura Vremea, 1996, pp. 20-28.

PCR față de valorile patriotice românești, dar discursul său a fost distorsionat de Gheorghiu-Dej și invocat împotriva lui în raportul secretarului general asupra „curentelor șoviniste și revizioniste” de la Plenara Comitetului Central din noiembrie 1946⁵⁸.

La Congresul PMR din februarie 1948 Pătrășcanu și-a pierdut locul din Comitetul Central, fără a i se permite să ia cuvântul pentru a se apăra. Atacul a fost lansat de Teohari Georgescu, secretar al Comitetului Central și membru al Biroului Politic, care le-a comunicat participanților la congres că fostul ministru de justiție „căzuse sub influența burgheziei”, „devenise un exponent al ideologiei burgheze” și „supraestimase forțele inamice”⁵⁹. Câteva luni mai târziu, după ruptura cu Iugoslavia, Pătrășcanu a fost acuzat și de a fi fost agent „titoist-fascist” și spion în slujba serviciilor secrete occidentale. Pe 28 aprilie 1948 a fost arestat din ordinul lui Gheorghiu-Dej și a fost inițial interogată de o comisie de partid compusă din Teohari Georgescu, Iosif Rangheț, Alexandru Drăghici și Gheorghiu-Dej însuși. Pătrășcanu a fost închis împreună cu soția și câțiva prieteni apropiați și supus unor interogatorii extenuante⁶⁰. Pe data de 1 mai 1948, înainte de începerea interogatoriilor, Pătrășcanu a adresat o scrisoare emoționantă secretariatului, cu alte cuvinte către Gheorghiu-Dej, Pauker, Luca și Georgescu, arătând că era nevinovat⁶¹.

Lucrețiu Pătrășcanu a stat închis timp de șase ani, fiind executat numai în 1954. Spre deosebire de László Rajk și Rudolf Slánský, Pătrășcanu nu a consimțit să-și mărturisească presupusele crime. Gheorghiu-Dej l-a criticat pe Teohari Georgescu pentru incapacitatea sa de a-l „demasca” pe Pătrășcanu, de unde reiese că atât timp cât Gheorghiu-Dej împărțea puterea în secretariat cu Pauker, Luca și Georgescu, investigațiile nu au reușit să producă dovada necesară pentru ca un proces precum cel al lui Rajk să aibă loc în România.

În vara lui 1952, după epurarea grupului Pauker-Luca-Georgescu, a fost format un comitet special pentru finalizarea investigațiilor asupra lui Pătrășcanu și a celor închiși împreună cu el. Noul comitet era îndrumat de Alexandru Drăghici, proaspăt desemnat ministru de interne, care primea instrucțiuni direct de la Gheorghiu-Dej și de la numărul doi în partid, secretarul Comitetului Central însărcinat cu „organele speciale”, Iosif Chișinevski. Echipa de investigatori era condusă de colonelul de securitate Ioan Șoltuțiu, care fusese la Praga în timpul pregătirilor pentru procesul-spectacol regizat lui Slánský pentru a studia cum se obțin confesiunile⁶². Șoltuțiu a schimbat stilul interogatoriilor: începând din septembrie

⁵⁸ Materiale de arhivă arată că afirmația încriminatoare „sunt român înainte de a fi comunist” nu a fost făcută, de fapt, de Pătrășcanu, ci i-a fost atribuită de un informator, Pavel Apostol; vezi Lavinia Betea, *Lucrețiu Pătrășcanu. Moartea unui lider comunist*, București, Editura Humanitas, 2003.

⁵⁹ Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 151-156.

⁶⁰ Pe lângă soția lui Pătrășcanu, Elena (născută Hertha Schwammen), au mai fost arestați și interogați Lena Constante, Harry Brauner și Belu Zilber, cu toții prieteni apropiați ai familiei Pătrășcanu. Elenei Pătrășcanu i s-a spus că soțul ei avusese o legătură cu Lena Constante, determinând-o astfel să depună mărturie împotriva acestuia. Elena Pătrășcanu a fost condamnată la 14 ani de închisoare, dar a fost eliberată în 1956. Vezi ordinul de eliberare a sa în Gheorghe Buzatu, Mircea Chirțoiu (editori), *Agresiunea comunismului în România. Documente din arhivele secrete, 1944-1989*, vol. I, București, Editura Paideia, 1998, pp. 102-103. Mai târziu, s-a căsătorit cu regizorul de teatru Yannis Veakis, un comunist grec exilat. Despre cercul intim al lui Pătrășcanu, vezi Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah*, București, Editura Albatros, 2000. Pandrea însă avea motive personale pentru a o antipatiza pe Elena Pătrășcanu; în consecință, memoriile sale trebuie citite cu anumite rezerve atunci când este vorba despre părerile sale cu privire la cine a fost cu adevărat responsabil de căderea lui Lucrețiu Pătrășcanu.

⁶¹ Arhiva Serviciului Român de Informații (ASRI), fond P, dosar 40002, vol. 3, ff. 339-400.

⁶² Se pare că a existat o încercare de a lega cazul Pătrășcanu de „grupul Pauker-Luca-Georgescu”, așa cum se poate vedea dintr-un raport al lui Ioan Șoltuțiu, la două luni după ce investigațiile au fost reluate. Această ipoteză este avansată de Robert Levy în „Sfera Politicii”, nr. 29-30, iulie-august 1995, pp. 39-42. Pentru raportul lui Șoltuțiu, vezi ASRI, fond Y, dosar 40002, 16, ff. 2-16 și „Sfera Politicii”, nr. 29-30, iulie-august 1995, pp. 43-45; nr. 31 septembrie 1995, pp. 42-45 și nr. 32, octombrie 1995, pp. 43-44. O posibilă legătură între cele două procese a fost Egon Balas, un prieten al lui Alexandru Iacob, care a fost mâna dreaptă a lui Vasile Luca la Ministerul de Finanțe și care a fost și el implicat în procesul șefului său. Jacques Berman, care a fost implicat în

1952 au fost folosite tortura și presiunile morale pentru a-i „convinge” pe cei arestați să mărturisească crimele lor și ale celorlalți din grup⁶³.

Pătrășcanu s-a dovedit a fi o persoană puternică. Ca dovadă a presiunilor la care a rezistat stă scrisoarea din 13 noiembrie 1952, pe care a trimis-o ministrului de interne, Drăghici⁶⁴. Deși „verificarea” a continuat până la sfârșit în stilul impus de Șoltuțiu, Pătrășcanu și-a sfidat investigatorul și a respins minciunile ticluite în principal de fostul său prieten și coleg de proces, Belu Zilber. După luni de tortură fizică, Zilber, un intelectual sofisticat și cinic, a ajuns la concluzia că rezistența era inutilă și că strategia cea mai bună era cooperarea cu torționarii. Prin urmare, el a conceput un halucinant scenariu al conspirației și trădării, iar întreaga serie de acuzații împotriva lui Pătrășcanu s-a bazat pe născocirile care plecau de la mărturiile date de ceilalți acuzați, în primul rând de la auto-rechizitoriul lui Zilber⁶⁵.

Procesul a fost pus în scenă între 12-14 aprilie 1954, dar, din cauza refuzului lui Pătrășcanu de a-și admite greșeala, acesta s-a ținut în fața unei audiențe selecționate dintre militanții de partid și cadrele Securității. În acest fel, i-au lipsit efectele de senzație ale precedentelor procese-spectacol din celelalte țări est europene. Probele s-au limitat numai la „confesiunile” celorlalți deținuți⁶⁶. Pătrășcanu a fost acuzat de crime împotriva păcii și de înaltă trădare, fiind condamnat la moarte. În afară de Pătrășcanu, singurul condamnat la moarte în acest proces a fost Koffler, adjuctul lui Foriș, a cărui demitere din biroul politic în 1944 fusese susținută de Pătrășcanu⁶⁷. În afară de cei doi, era implicat un grup eterogen, din rândurile căruia mulți aveau legături personale cu Pătrășcanu și cu soția sa, printre care Belu Zilber, Harry Brauner (muzicolog și folclorist) și prietena acestuia, Lena Constante (cunoscută ca artist plastic, cu o sensibilitate literară deosebită). Din același grup făcea parte Ion Mocsony-Stârcea (fost mareșal al palatului, care fusese activ în lovitura de stat de la 23 august), inginerul Emil Calmanovici, Herant Torossian (om de afaceri american și fost consul la Paris), Jacques Berman (fost diplomat), Alexandru Ștefănescu și văduva lui Foriș, Victoria Sîrbu⁶⁸.

Procesul a avut câteva obiective: să-l prezinte pe Pătrășcanu ca un trădător a cărui viață politică fusese un șir de conspirații împotriva intereselor ale clasei muncitoare, să-l

procesul Pătrășcanu, a fost obligat să depună mărturie că s-a angajat în acțiuni de spionaj împreună cu Balas pe când cei doi se aflau împreună la Legația României de la Londra; vezi Egon Balas, *Will to Freedom. A Perilous Journey through Fascism and Communism*, Syracuse, N.Y., Syracuse University Press, 2000, pp. 312-316 și declarația lui Jacques Berman din data de 22 ianuarie 1953 în *Principiul bumerangului*, pp. 140-163.

⁶³ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 154 și p. 329.

⁶⁴ Scrisoarea lui Lucrețiu Pătrășcanu din 13 noiembrie 1952, ASRI, fond P, dosar 40002, 10, f. 401.

⁶⁵ Pentru propria mărturie a lui Zilber cu privire la proces și la comportarea sa în timpul anchetei, vezi cele două versiuni ale memoriilor sale, *Actor în procesul Pătrășcanu și Monarhia de drept dialectic*. După ce prima versiune i-a fost confiscată de poliția secretă, Zilber și-a rescris memoriile sub pseudonim, însă rezultatul este diferit. Prima versiune a fost recuperată mai târziu din arhivele fostei Securități și ambele versiuni au fost publicate.

⁶⁶ Pe lângă mărturia lui Zilber, care, în memoriile sale, a admis că a recunoscut că ar fi comis crimele puse pe seama sa, vezi și mărturia Lenei Constante, implicată în acest proces, *The Silent Escape. Three Thousand Days in Romanian Prisons*, Berkeley, University of California Press, 1995. În plus, comisia de partid care, la cererea lui Ceaușescu, a investigat acest proces pentru a-l incrimina pe Gheorghiu-Dej, dar mai ales pe Alexandru Drăghici, care trebuia îndepărtat, a descris toate metodele utilizate pentru a obține mărturisirile.

⁶⁷ În timpul pregătirii procesului, Koffler a scris o serie de autocritici grotesc de masochiste, în care admitea că era un maniac sexual, un asasin și un trădător; vezi Autobiografie, ASRI, fond P, dosar 40002, 45, pp. 34-80. Printre cei care au depus mărturie împotriva Koffler la proces s-au numărat foști membri ai conducerii partidului din ilegalitate (Ana Toma și Ilka Melinescu), care l-au acuzat pe fostul șef al serviciului financiar al partidului de legături cu poliția secretă al lui Antonescu (Siguranța).

⁶⁸ Pătrășcanu și Koffler au fost condamnați la moarte și executați pe data de 17 aprilie 1954. Ceilalți au fost condamnați la închisoare pe diverse termene: Belu Zilber, Alexandru Ștefănescu și Emil Calmanovici la închisoare pe viață; Ion Mocsony-Stârcea și Herant Torossian la 15 ani de închisoare; Lena Constante și Harry Brauner la 12 ani; Jacques Berman la 10 ani și Victoria Sîrbu la 8 ani. Pentru documentele privind procesul, vezi *Principiul bumerangului*, pp. 361-381.

asocieze pe el și grupul său cu operațiunile de spionaj occidentale și să demonstreze activitățile subversive ale conducerii PCR sub Foriș-Koffler în timpul războiului. Cu alte cuvinte, numai datorită lui Gheorghiu-Dej și a „nucleului său sănătos, leninist” dușmanii au fost identificați, iar planurile lor au fost înăbușite în fașă.

Deși în multe dintre analizele occidentale Pătrășcanu a fost considerat un potențial Tito, nici una dintre scrierile sale nu sugerează existența unei abordări originale a revoluției socialiste⁶⁹. Scopul procesului nu a fost acela de a distruge „titoismul” din cadrul partidului român, ci acela de a elimina rivalii și a discredita vechea gardă a partidului. Pătrășcanu nu a fost un potențial Tito, ci mai degrabă un potențial Gomulka român – un comunist pentru care devotamentul față de Stalin nu însemna abandonarea oricărui sentiment patriotic. Tragedia lui a fost aceea că a subestimat intensitatea resentimentelor lui Gheorghiu-Dej și a abilității tactice a acestuia de a se debarasa de inamici. Pătrășcanu detesta lipsa de cultură a lui Gheorghiu-Dej și aroganța Anei Pauker. El îl considera pe Gheorghiu-Dej o cantitate neglijabilă și nu și-a dat seama că secretarul general juca un rol din ce în ce mai influent în cadrul cvartetului conducător (Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu) care a dominat partidul până în 1952. Într-un moment în care conflictul cu Iugoslavia putea fi deja anticipat, la câteva luni după stabilirea Cominformului în septembrie 1947, liderii PCR au găsit în Pătrășcanu țapul ispășitor perfect pentru orice tip de deviație de care Stalin i-ar fi putut acuza pe ei.

Procesul lui a avut loc în 1954, atunci când Malenkov și Hrușciov se debarasaseră de Beria, iar noul curs era nu numai tolerat, dar chiar încurajat în țările satelite⁷⁰. În alte țări est-europene procesele politice au continuat de-a lungul anilor 1954 și 1955 (de exemplu, în Cehoslovacia lui Antonin Novotny), dar acestea au afectat numai eşaloanele de mijloc ale partidului, nu pe cei de la vârf. Cu alte cuvinte, la un an după moartea lui Stalin, procesele staliniste care mai aveau loc în diverse țări erau mai degrabă afaceri de natură internă decât unele inspirate și controlate de Moscova.

Execuția lui Pătrășcanu a fost, prin urmare, o inițiativă românească, nu una sovietică, cu toate că românii au primit sfaturi din partea sovieticilor în perioada pregătirii procesului, iar rușii nu s-au opus pedepsei cu moartea⁷¹. Întemnițarea pentru o perioadă de aproape șase ani nu a fost posibilă fără aprobarea sovieticilor și fără implicarea acestora în investigațiile aferente cazului. Pătrășcanu a fost lichidat pentru că Gheorghiu-Dej a realizat că vremurile se schimbau și că fostul ministru de justiție, care nu recunoscuse nimic, putea deveni o alternativă care îl putea pune în pericol pe el însuși și pe grupul său. Gheorghiu-Dej și apropiații săi se temeau că Pătrășcanu putea genera o reacție antistalinistă în cadrul partidului, care le putea submina propria poziție. Mai mult, ei se temeau că Pătrășcanu putea fi folosit ca un pion politic de către ruși, care se aflau în căutare de alternative pentru liderii staliști compromiși din Europa de Est⁷².

⁶⁹ Cartea lui Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, București, 1944, era o lucrare pragmatică, cu caracter politic, gândită ca o contribuție la ideologia PCR. Celelalte scrieri ale sale, în special *Curentele și tendințele în filozofia românească*, retipărită în 1971 de Editura Politică din București, erau, fără îndoială, lucrări ortodoxe din punct de vedere ideologic.

⁷⁰ Se poate argumenta că procesul lui Beria ar fi putut servi ca model pentru procesul Pătrășcanu, așa cum sugerează Belu Zilber în *Actor în procesul Pătrășcanu*, pp. 123-24 (presupunând că Beria a fost, cât de cât, judecat).

⁷¹ Miron Constantinescu a dezvăluit mai târziu faptul că în 1954 fusese trimis la Moscova pentru a obține aprobarea sovieticilor pentru proces, dar că Malenkov i-a spus „asta este treaba voastră”.

⁷² Cu privire la evoluțiile din Europa de Est în epoca poststalinistă, vezi François Fejtő, *A History of the People's Democracies. Eastern Europe since Stalin*, New York, Praeger, 1971; Leszek Kolakowski, *Main Currents of Marxism*, vol. 3, *The Breakdown*, Oxford, Clarendon Press, 1978; Richard Löwenthal, *World Communism. The Disintegration of a Secular Faith*, New York, Oxford University Press, 1964; Leopold Labedz, *International Communism after Khrushchev*, Cambridge, Mass., MIT Press, 1965; Imre Nagy, *Un Communisme qui n'oublie pas l'homme*, Paris, Plon, 1957; Tibor Meray, *Ce jour-là: 23 octobre 1956*, Paris, Robert Laffont, 1966 și Tamás

Procesul lui Pătrășcanu a fost, în primul rând, o epurare care a eliminat un potențial rival, ale cărui merite și lung serviciu în slujba mișcării revoluționare le depășeau pe cele ale celor care îl persecutau. În al doilea rând, presupusa trădare a lui Pătrășcanu constituia o explicație pentru slăbiciunea partidului din timpul războiului și absența unei mișcări comuniste de rezistență în România. Din acest motiv, Pătrășcanu a fost asociat cu grupul lui Foriș, reprezentat de Remus Koffler, fostul număr doi din partid, eliminat în aprilie 1944 odată cu Foriș. În al treilea rând, prin legăturile stabilite între Gheorghiu-Dej și „moscoviți” în timpul afacerii Pătrășcanu, coeziunea grupului hegemonic s-a accentuat. În al patrulea, judecându-l pe Pătrășcanu, PCR a contribuit la propaganda sovietică împotriva Iugoslaviei lui Tito. În al cincilea, potențialii critici erau descurajați, iar orice tendință fracționistă suprimată. După 1954, poziția lui Gheorghiu-Dej în cadrul conducerii de partid a devenit mai puternică decât oricând. El chiar l-a numit pe locotenentul său de încredere, Gheorghe Apostol, prim-secretar al Comitetului Central (1954-1955), fără să-i fie teamă de competiție. Ca prim-ministru al țării, Gheorghiu-Dej a început să-și cultive propria imagine ca om politic luminat, interesat mai înainte de orice de creșterea economică, de dezvoltarea industrială și de creșterea standardului de viață al populației.

Nicolae Ceaușescu nu era pe-atunci membru al Biroului Politic pentru a susține decizia de executare a lui Pătrășcanu, luată de Gheorghiu-Dej și de Chișinevschi. Astfel, el personal nu a fost implicat personal în acel verdict. Mai târziu, Ceaușescu a câștigat capital politic din această îndoielnică inocență pentru a se pretinde antistalinist și pentru a-l discredita pe Gheorghiu-Dej. În cadrul ofensivei sale împotriva baronilor lui Gheorghiu-Dej de după 1965, Ceaușescu l-a reabilitat pe Pătrășcanu, dar nu și toate celelalte victime ale acestui proces. El nu numai că l-a atacat pe Alexandru Drăghici, ministrul de interne din perioada 1952-1965, pentru rolul jucat în realizarea efectivă a epurărilor staliniste, dar l-a făcut și pe Gheorghiu-Dej direct răspunzător pentru faptul că le ordonase⁷³.

Astfel, Ceaușescu îi avertiza pe foștii membri ai Biroului Politic, Gheorghe Apostol, Emil Bodnăraș și Chivu Stoica, precum și pe proaspăt-reabilitatul Miron Constantinescu, că partidul cunoștea rolul lor în uciderea lui Pătrășcanu. Pentru a-și face drum către puterea absolută, Ceaușescu a orchestrat reabilitarea politică a lui Pătrășcanu și a obținut eliminarea dușmanului său principal, precum și neutralizarea principalilor suporterai ai lui Gheorghiu-Dej din cadrul conducerii partidului.

Mărirea și decăderea Anei Pauker

După eliminarea lui Pătrășcanu, se părea că între Gheorghiu-Dej, Pauker și Luca exista o colaborare armonioasă, care era subliniată de către mașina propagandistică orchestrată de Iosif Chișinevschi și Leonte Răutu. („Ana, Luca, Teo, Dej/bagă spaima în burgheji”) era un faimos slogan al vremii, iar ordinea numelor conducătorilor partidului nu era întâmplătoare. Se crease imaginea că exista o distribuție a responsabilităților între cei patru lideri, toți patru fiind secretari ai Comitetului Central al PCR și devotați Uniunii Sovietice și lui Stalin însuși. Gheorghiu-Dej, ca secretar general al PCR, deținea controlul asupra aparatului de partid. Ana Pauker și Vasile Luca controlau Ministerul Afacerilor Externe și, respectiv, Ministerul Finanțelor. Teohari Georgescu, care, deși fusese un membru al nucleului din închisori, îi era devotat Anei Pauker, conducea Ministerul de Interne.

Aczél (coord.), *Ten Years After. The Hungarian Revolution in the Perspective of History*, New York, Holt, Rinehart & Winston, 1966. Pentru o abordare din perspectiva „marxismului critic”, vezi Ferenc Fehér, Agnes Heller, *Hungary 1956 Revisited. The Message of a Revolution – A Quarter of a Century After*, London, George Allen & Unwin, 1983.

⁷³ Ceaușescu a subliniat în mod special faptul că Zilber nu trebuie reabilitat; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p.158 și p. 330.

La început, balanța puterii părea a fi echilibrată între cei patru. În timpul ședinței Secretariatului din 24 octombrie 1945, la două zile după plenara care alesese Biroul Politic și Secretariatul, secretarii nou-aleși au decis că fiecare dintre ei va răspunde de un anumit domeniu⁷⁴. Gheorghiu-Dej, ca secretar general, era însărcinat cu educația politică și cu problemele organizatorice; Pauker superviza activitățile comuniste din cadrul guvernului și răspundea de problemele economice și administrative; Luca era responsabil cu organizațiile de femei, de tineret și ale minorităților; iar Georgescu conducea Frontul Unit Muncitoresc, care coordona relațiile cu social-democrații.

În perioada dintre septembrie 1944, când s-a reîntors de la Moscova, și toamna lui 1945, Ana Pauker a condus efectiv partidul, cu toate că nu a avut niciodată titlul oficial de prim-secretar sau de secretar general. Pe 24 octombrie 1945, toți secretarii Comitetului Central au căzut de acord ca Gheorghiu-Dej să fie secretar general, ca etnic român și muncitor care suferise 11 ani în închisorile și lagărele burgheziei. Pauker însăși a venit cu această idee, insistând că din orice punct de vedere, Gheorghiu-Dej i-ar fi preferabil ei ca lider la partidului. Luca însă a propus ca Dej să dețină această poziție numai formal, iar în practică adevăratul lider să fie Pauker. Ana Pauker a respins această propunere⁷⁵. Deși uniți de interese comune și de dorința de a consolida puterea comunistă în România, fiecare dintre ei avea ambiții personale, toți doreau poziții de conducere și căutau protecția Moscovei.

Trebuie subliniat înțelesul leninist al „fracționismului” – un păcat cardinal conform dogmei comuniste. Acest termen se referă la manevrele independente de organele alese ale partidului, în special în cercuri paralele de discuții și inițiative politice. În realitate, în ciuda retoricii despre unitatea partidului, elitele comuniste nu au fost niciodată omogene. Personalitățile și grupurile s-au ciocnit întotdeauna. De fapt, istoria politică a comunismului internațional este istoria epurării continue a diferitelor facțiuni etichetate de către învingători ca „deviaționiști anti-partinici”. Cei învinși în luptele pentru putere intrapartinice erau denumiți fracționiști, în timp ce câștigătorii erau celebrați ca fiind campionii „cauzei sfinte” a unității partidului.

Cazurile lui André Marty și Charles Tillon din Partidul Comunist Francez sau ale facțiunilor Heinrich Brandler-August Thalheimer și Ruth Fischer-Arkady Maslow din Partidul Comunist German sunt comparabile cu conflictul din interiorul Comitetului Central român dintre Gheorghiu-Dej și Pauker et al. Fiecare dintre părți se lupta cu disperare pentru binecuvântarea Kremlinului și își folosea relațiile pentru a o submina pe cealaltă. Nimeni nu putea ignora faptul că deciziile ultime în privința epurărilor din partidele conducătoare din țările satelite erau luate de Kremlin, în principal de Stalin.

Ana Pauker se bucura de sprijinul facțiunii Molotov-Kaganovici-Voroșilov de la Moscova, în timp ce Gheorghiu-Dej era în relații cu Gheorghe Malenkov, un posibil moștenitor al lui Stalin. Prin aliatul său, Iosif Chișinevski, Gheorghiu-Dej avea contacte în aparatul de securitate sovietic, în special cu Lavrenti Beria. În timp ce Ana Pauker avea relații de prietenie cu ambasadorul sovietic la București, Serghei Kavtaradze, Gheorghiu-Dej și grupul său aveau legături cu editorul-șef al periodicului Cominformului „Pentru pace trainică, pentru democrație populară”, Mark Borisovici Mitin, membru al Comitetului Central al PCUS și unul dintre principalii doctrinari staliști (era co-autorul oficialei *Scurtă biografie* a lui Stalin).

Cine erau protagoniștii acestei nemiloase lupte pentru putere? Născut la Bîrlad în 1901, Gheorghe Gheorghiu-Dej fusese muncitor feroviar, inițial atras de mișcarea socialistă.

⁷⁴ Secretariatul avea patru membri: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu. Biroul Politic era compus din aceștia patru și alți trei membri: Chivu Stoica, Gheorghe Vasilichi și Miron Constantinescu. Vezi stenograma ședinței plenare a CC al PCR din ziua de 22 octombrie 1945, în „Sfera Politicii”, nr. 40, 1996, pp. 29-34; nr. 41, 1996, pp. 26-29.

⁷⁵ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 159 și p. 330.

Abia în 1932, sau chiar în 1933, a devenit membru al PCR. A jucat un rol important, deși nu decisiv, în greva din februarie 1933 de la atelierele de reparații feroviare Grivița din București. După ce a fost condamnat la zece ani de închisoare în așa-zisul proces al muncitorilor ceferiști, în care au fost condamnați și Constantin Doncea, Dumitru Petrescu, Gheorghe Vasilichi și Chivu Stoica, Gheorghiu-Dej a fost ales în comitetul central al PCR, pe când se afla în închisoarea de la Doftana. În această poziție, singurul său rival din punct de vedere etnic și al originii sociale era Ilie Pintilie, de asemenea muncitor feroviar. Spre deosebire de ceilalți lideri est-europeni ai vremii (precum Walter Ulbricht în Germania de Est, Klement Gottwald în Cehoslovacia, Boleslaw Bierut în Polonia, Vîlko Cervenkov în Bulgaria și Iosip Broz Tito în Iugoslavia) și de alți comuniști români (precum Constantin Pîrvulescu, Iosif Chișinevschi, Petre Borilă și Gheorghe Stoica), Gheorghiu-Dej nu a studiat niciodată la școala leninistă a Cominternului. El a învățat limba rusă și și-a însușit ideologia stalinistă în forma în care era prezentată în *Problemele leninismului* și în *Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice*, în timp ce se afla în închisoare. Profesorii săi au fost agenții sovietici închiși în România, precum Simion Zeiger, un inginer comunist, care a devenit unul dintre principalii săi colaboratori după 1944. Spre deosebire de Petrescu, Doncea și Vasilichi, Gheorghiu-Dej nu a fost ajutat să evadeze din închisoarea Doftana de către aparatul comunist din ilegalitate și, din acest motiv, a avut resentimente față de acești membri ai PCR, mai norocoși și mai importanți în ochii Cominternului⁷⁶.

Gheorghiu-Dej nu era deci produsul direct al tradiției cominterniste, iar loialitatea sa necondiționată nu fusese testată. Avea însă câteva calități: numele său era relativ cunoscut în România datorită procesului din 1934 și detenției ce a urmat; ca etnic român și muncitor industrial, el a îmbunătățit autoritatea unui partid perceput de cei mai mulți ca fiind format aproape numai din membri ai minorităților naționale și a pacificat animozitățile dintre moscoviți cultivându-și un stil rezervat, dar prietenos și abordabil. Spre deosebire de Rákosi, Gottwald, Bierut, Tito, Ulbricht, Thorez, Pauker și Togliatti – toți educați de către Comintern – Gheorghiu-Dej era un aparatcic înăscut. Era stalinist din instinct, nu datorită ideologiei.

În timp ce se afla în închisoare și-a dovedit capacitatea de intrigă și manipulare a celorlalți prizonieri, precum și abilitatea de a se prezenta pe sine ca fiind inofensiv. Era numit „bătrânul”, deși avea numai în jur de 40 de ani. Mai târziu și-a păstrat stilul, atrăgând intelectuali de stânga, cum ar fi Ion Gheorghe Maurer, Ilie Murgulescu, Mihai Ralea și chiar intelectuali necomuniști, precum C.I. Parhon, Traian Săvulescu, G. Călinescu și Mihail Sadoveanu. În închisoare și-a făcut două tipuri de relații: pe de-o parte, activiști ca Gheorghe Apostol, Chivu Stoica, Alexandru Drăghici, Alexandru Moghioroș și Nicolae Ceaușescu, iar pe de altă parte, spioni sovietici ca Pintilie Bodnarenko, Petea Goncareuk, Mișa Postanski (Posteucă), Simion Babenko și Seghei Nikonov (Nicolau). De la acești spioni sovietici a învățat Gheorghiu-Dej o limbă rusă primitivă, astfel încât era capabil să comunice direct cu Stalin și ulterior cu Hrușciiov⁷⁷. În închisoare, Gheorghiu-Dej a început o campanie de denigrare a conducerii PCR din ilegalitate, al cărei șef era Ștefan Foriș. După evadarea din lagărul de la Târgu-Jiu, Gheorghiu-Dej a devenit liderul de necontestat al PCR.

În septembrie 1944, Ana Pauker și Vasile Luca s-au întors de la Moscova cu tancurile Armatei Roșii. Ana Pauker, născută Rabinsohn, personifică evoluția întortocheată a stalinismului românesc. S-a născut în 1893, într-o familie de evrei ortodocși din satul moldovean Codăești (jud. Vaslui), dar s-a mutat la București împreună cu părinții încă din copilărie. Influențată de scrierile revoluționare ale lui Constantin Dobrogeanu-Gherea și de revoluționarul româno-bulgar Cristian Racovski, s-a implicat de tânără în mișcarea socialistă.

⁷⁶ Frustrarea lui Gheorghiu-Dej pentru a nu fi fost inclus în planul de evadare este confirmată de memoriile unor membri ai partidului, precum Alexandru Sencovici, aflate în arhiva fostului Institut de Studii Politice și Sociale.

⁷⁷ Conform discuțiilor purtate de VT cu Corneliu Bogdan în primăvara lui 1989 cu privire la Gheorghiu-Dej și filiera spionilor sovietici și corespondenței purtate de VT cu Mircea Opreșan, Ilie Zaharia și Cristina Luca-Boico.

Pe 13 decembrie 1918 a luat parte la marșul antiguvernamental inspirat de sloganuri bolșevice al muncitorilor, care s-a terminat cu intervenția poliției și cu câțiva morți. Prin căsătoria cu Marcel Pauker, vlăstarul unui familii evreiești înstărite din București, care avea o considerabilă influență în presa de stânga, Ana Rabinsohn s-a radicalizat și mai mult.

Atunci când a avut loc Congresul al II-lea al PCR, în 1922, era deja membră a Comitetului Central al partidului. A părăsit România și s-a alăturat grupului de instructori ai Cominternului, care avea misiuni speciale în Franța⁷⁸. S-a întors în București în 1934, dar a fost arestată pe 14 iulie 1935, judecată împreună cu alți activiști comuniști, precum Alexandru Drăghici, Alexandru Moghioroș, Liuba Chișinevski, și condamnată la 10 ani de închisoare. Toți ceilalți din lotul de condamnați vor colabora ulterior cu Gheorghiu-Dej pentru a o exclude din partid.

Episodul de la Craiova din 1936 a reprezentat unul dintre cele mai semnificative din istoria PCR. Stânga stalinistă internațională („Stalinternul”) a câștigat capital politic de pe urma procesului Anei Pauker, transformând-o într-un simbol al militantismului antifascist. În închisoare l-a întâlnit pe Gheorghiu-Dej, care îi succedase lui Ilie Pintilie la conducerea organizației comuniste de la Doftana și, în ciuda faptului că era un agent profesionist al Cominternului, a fost în mod evident sedusă de stilul modest și principal pe care Gheorghiu-Dej știa să-l mimeze. Astfel, a ajuns la concluzia că Dej merita să conducă partidul.

În noiembrie 1940, ca urmare a unei înțelegeri dintre guvernul român și cel sovietic, Ana Pauker a fost schimbată pentru un fost lider din parlamentul basarabean (Sfatul Țării), care votase în favoarea unirii cu România în 1918 și care fusese închis de către ruși după reocuparea Basarabiei de către forțele sovietice în iunie 1940. Pauker a fost lăsată să plece la Moscova, unde, datorită relațiilor ei cu lideri ai Cominternului ca Dimitri Manuilski, Dolores Ibárruri, Gheorghe Dimitrov, Vasil Kolarov, Maurice Thorez sau Palmiro Togliatti, a reușit să controleze grupul comuniștilor români din emigrație⁷⁹.

La Moscova, Ana Pauker a ajuns să facă parte din aristocrația Cominternului și și-a făcut contacte importante printre demnitarii sovietici⁸⁰. În calitate de membru al Comitetului Executiv al Cominternului, ea conducea Biroul Extern al PCR și elabora strategia partidului de preluare a puterii în România, împreună cu Vasile Luca, Petre Borilă, Valter Roman, Dumitru Petrescu, Gheorghe Stoica și Leonte Răutu, pentru a menționa numai câțiva dintre colegii ei „moscoviți”. În septembrie 1944 s-a întors împreună cu Vasile Luca la București, odată cu Armata Roșie, și au fost cooptați în Secretariatul Comitetului Central al PCR. În 1947, Pauker a devenit ministru de externe, poziție pe care a deținut-o până în 1952, când a fost epurată. La Congresul I al PMR din februarie 1948, ea a fost cea care a rostit cuvântul de închidere, fiind realeasă atât în Biroul Politic, cât și în Secretariat⁸¹.

Vasile Luca, colaboratorul apropiat al lui Pauker din „centrul” de la Moscova, a fost cel de-al doilea membru al cvartetului conducător care a fost epurat împreună cu ea. Născut ca Luka László în Transilvania, în 1898, era un etnic maghiar care din motive politice și-a schimbat numele într-unul care suna românește. S-a alăturat cauzei comuniste încă din

⁷⁸ Vezi Philippe Robrieux, *Maurice Thorez. Vie secrète, vie publique*, Paris, Fayard, 1975, p. 145 și p. 656. În timp ce era trimisul Cominternului în Franța, sub numele conspirativ Marina, Ana Pauker a făcut parte din direcția consultativă colegială a Partidului Comunist Francez, condusă de către militantul cehoslovac Eugène Fried (Clément), împreună cu Ernő Gerő, Georges Kagan și alții. Cu privire la Fried, inclusiv despre legătura sa cu Ana Pauker, vezi Annie Kriegel, Stéphane Courtois, *Eugen Fried. Le Grand Secret du PCF*, Paris, Seuil, 1997.

⁷⁹ Gheorghe Buzatu, *Românii în arhivele Kremlinului*, București, Univers Enciclopedic, 1996, pp. 111-151 și pp. 358-370.

⁸⁰ Arkadi Vaksberg, *Hotel Lux. Les Partis frères au service de l'Internationale communiste*, Paris, Fayard, 1993, pp. 12-14.

⁸¹ În ce privește felul în care Ana Pauker era văzută de către românii anticomuniști la acea vreme, vezi *A Girl Who Hated Cream Puffs*, în „Time”, 20 septembrie 1948, pp. 31-34.

tinerețe. După încorporarea Transilvaniei în România Mare, a intrat în PCR. Informațiile disponibile despre Luca arată că era relativ necultivat, dar plin de sine și mândru de originile sale proletare. Aceste trăsături i-au servit în cadrul partidului. Luca a fost un intrigant abil. A fost activ în sucursala Brașov până la arestarea sa din 1924, iar apoi, după trei ani de închisoare, în cadrul Comitetului Central al PCR din ilegalitate.

Luca a fost implicat în luptele fracționiste din 1928-1929, dar a reușit să le supraviețuiască și să rămână în rândurile conducerii abandonându-și foștii colaboratori, Elek Köblös, Eugen Rozvan, Vitali Holostenco și chiar protectorul, Imre Aladar. A devenit din ce în ce mai activ în mișcarea sindicală și a participat la pregătirile grevei de la Lupeni din 1929. A fost promovat în Comitetul Central după Congresul al V-lea al PCR, atunci când partidul a fost complet bolșevizat. Arestat în 1933 și eliberat în 1938 pentru a fi arestat din nou, ajunge după 1940 în URSS. Ca promotor al concepției staliniste despre naționalitate, a devenit rapid cetățean sovietic și ulterior deputat în Sovietul Suprem Ucrainean.

Împreună cu Pauker, Luca s-a aflat în fruntea emigrației comuniste române de la Moscova după 1940. A participat la înființarea departamentului român al Radio Moscova și la activitățile postului de transmisie al Cominternului, „România Liberă”. Cei mai mulți dintre emigranții politici influenți din România erau implicați în aceste două întreprinderi propagandistice, inclusiv Leonte Răutu, Valter Roman, Zina Brîncu, Ana Pauker, Constantin Doncea, Dumitru Petrescu și Alexandru Bârlădeanu. Luca a jucat un rol esențial și în îndoctrinarea prizonierilor de război români din URSS⁸². După ce s-a reîntors în România împreună cu „tovarășa Ana” a promovat rapid spre vârfurile propagandei comuniste. Deși nu era un orator înzestrat și era dezavantajat de accentul său maghiar, s-a străduit să contribuie la subminarea firavei democrații românești, ținând nenumărate discursuri în care condamna forțele „reaționare” și cerea preluarea imediată a puterii de către comuniști. În conversațiile private cu Gheorghiu-Dej, Luca a criticat elita locală a partidului pentru faptul că participase la lovitură de stat antifascistă de la 23 august.

Ana Pauker și Vasile Luca s-au asociat cu Gheorghiu-Dej și cu grupul din închisori mai întâi pentru a lichida grupul Foriș-Koffler și apoi pentru a-l elimina pe Lucrețiu Pătrășcanu din partid. Oamenii care aparținuseră anturajului lui Gheorghiu-Dej la Doftana, Caransebeș și Târgu-Jiu – Gheorghe Apostol, Nicolae Ceaușescu, Iosif Chișinevschi, Miron Constantinescu, Alexandru Drăghici, Teohari Georgescu, Alexandru Moghioroș, Iosif Rangheț și ceilalți – s-au specializat în înscenări și epurări staliniste.

Teohari Georgescu a fost unul dintre acoliții lui Gheorghiu-Dej în campania împotriva lui Foriș din timpul războiului, dar și el a fost epurat în 1952 ca făcând parte din facțiunea „antipartinică” a Anei Pauker. El nu fusese membru al „coaliției emigranților”, dar Gheorghiu-Dej nu a putut uita că în 1940 Cominternul sugerase numirea lui Georgescu ca secretar general în încercarea de a româniza elita PCR⁸³. Se pare că Georgescu a refuzat această promovare, dar Gheorghiu-Dej nu a subestimat riscul ca Moscova să-l folosească pe Georgescu împotriva sa.

Conflictul dintre Gheorghiu-Dej și grupul Pauker-Luca-Georgescu nu trebuie văzut ca unul de natură politică. „Grupul antipartinic” a fost mai degrabă o construcție post-factum decât o asociație de conspiratori care gândeau la fel și care intenționau să-l detroneze pe Gheorghiu-Dej. Spre deosebire de Pauker și Luca, Georgescu – un muncitor de origine

⁸² Soția lui Luca, Elisabeta, participase ca voluntară în cadrul Brigăzilor Internaționale la Războiul Civil din Spania, unde ocupase un post în administrația spitalicească; vezi Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, București, Editura All, 1998, p. 174.

⁸³ Mai mulți foști ilegaliști au oferit detalii despre vizita lui Georgescu la Moscova în 1940 și despre propunerea care i s-a făcut la sediul central al Cominternului de deveni secretar general al PCR. Acest fapt este confirmat de către Teohari Georgescu în stenograma declarației lui Teohari Georgescu privind activitatea lui Ștefan Foriș și suprimarea acestuia, în Dan Cătănuș, Ioan Chiper (editori), *Cazul Ștefan Foriș*, pp. 273-274.

română – nu petrecuse anii războiului în exilul sovietic, ceea ce poate explica ușurința cu care Nicolae Ceaușescu l-a reabilitat politic și i-a redat locul în Comitetul Central în 1972⁸⁴.

Epurarea grupului Pauker-Luca-Georgescu a fost pregătită cu minuțiozitate și înfăptuită pas cu pas. Prestigiul politic al Anei Pauker se diminuase ca urmare a campaniei de „verificare” a tuturor membrilor de partid, în urma căreia aproximativ 190 000 de „elemente exploatare și ostile” au fost date afară – cam 20% din total – cu ocazia plenarei din 23-24 ianuarie 1950. Comunicatul oficial al acestei ședințe și revista Cominformului, „Pentru pace trainică, pentru democrație populară”, au subliniat erorile comise în politica de recrutare a noilor membri în 1945-1946, atunci când Ana Pauker și Miron Constantinescu fuseseră responsabili pentru ceea ce în jargon marxist-leninist se chema „edificarea partidului.” În același timp, epurările masive care au avut loc în Comitetul Democratic Evreiesc și în Comitetul Maghiar (fronturi comuniste ale etnicilor evrei și maghiari din România) sugerează aceeași politică de subminare a liderilor „moscoviți”.

Astfel, internaționalismul perioadei cominterniste a fost treptat înlocuit de o atitudine cinică, pragmatică, cosmetizată cu motive naționaliste, chiar xenofobe. Gheorghiu-Dej și acoliții săi au speculat antisemitismul lui Stalin și nu au ezitat să joace aceeași carte. Miza era puterea absolută, iar evreitatea rivalilor reprezenta un argument care putea fi folosit în fața dictatorului sovietic.

Gheorghiu-Dej și grupul său s-au folosit de alegerile locale și de cele „parlamentare” din 1951 pentru a-și întări pozițiile din aparatul de stat. Aceste alegeri i-au permis lui Gheorghiu-Dej să-și impună protejării în poziții influente din administrația locală de stat. La cea de-a treizecea aniversare a PMR din mai 1951 se întrevedea noua structură de putere: săracele cuvinte de laudă adresate de Gheorghiu-Dej colegilor săi din Secretariat subliniau deteriorarea ireversibilă a poziției acestora. Acțiunea lui Gheorghiu-Dej împotriva așa-zisului grup Pauker-Luca-Georgescu a mers mână în mână cu intensificarea represiunii interne, cu stimularea unui climat de suspiciune și frică în interiorul partidului și cu întărirea campaniei anti-iugoslave, în special în paginile revistei „Pentru pace trainică, pentru democrație populară”⁸⁵.

Gheorghiu-Dej nu a făcut nici un pas fără să se consulte cu consilierii sovietici, care doreau o epurare în România în conformitate cu scenariul procesului Slánský din Cehoslovacia lui Gottwald. Pătrășcanu, la fel ca și Gomulka, Rajk și Kostov, fuseseră aleși în primul stadiu al atacurilor asupra deviației „naționalist-titoiste”. După 1951, Stalin era din ce în ce mai convins că o conspirație imperialist-sionistă amenința socialismul și că partidele comuniste trebuiau, în consecință, să-i debarce nu numai pe „trădători,” dar și pe toți cei percepuți ca elemente ostile sau șovăielnice „strecurate în rândurile partidului clasei muncitoare”. Numirea lui Iosif Chișinevski, care era total devotat lui Stalin și URSS, în funcția de secretar al Comitetului Central și în cea de șef al Secției de cadre a acestuia dovedesc legătura directă dintre manevrele lui Gheorghiu-Dej și dorințele lui Stalin.

Primul dintre „deviaționiști” care a fost lovit de valul epurării a fost Vasile Luca. La întrunirea Biroului Politic din 19 februarie 1952, Miron Constantinescu a prezentat un raport care îl acuza pe Luca și pe colaboratorii săi din Ministerul de Finanțe și de la Banca Națională de activitate dușmănoasă și de sabotaj. Luca a fost obligat să-și facă o autocritică radicală pentru că se opusese reformei monetare, care fusese oricum introdusă la 28 ianuarie. La Plenara Comitetului Central din 29 februarie-1 martie 1952, Luca a fost acuzat de

⁸⁴ Vezi *Conferința Națională a Partidului Comunist Român, 19-21 iulie 1972*, București, Editura Politică, 1972, p. 552.

⁸⁵ Primul redactor șef al publicației Cominform-ului, „Pentru pace trainică, pentru democrație populară”, a fost Pavel Iudin, care mai târziu a devenit ambasadorul lui Stalin în China lui Mao. Succesorul acestuia – de fapt, adevăratul „guvernator” al lui Stalin la București – a fost Mark Borisovici Mitin.

„deviaționism de dreapta”, iar pentru investigarea „erorilor” comise la Ministerul Finanțelor și la Banca Națională a fost creată o comisie.

Luca a recunoscut că nu a fost destul de prompt în demascarea deviației de dreapta a subordonaților săi din cadrul celor două instituții. Ana Pauker și Teohari Georgescu, care au încercat să-l apere pe Luca, au fost acuzați de „împăciuatorism”. Pe 8 martie 1952, Luca a fost demis de la Ministerul Finanțelor și înlocuit cu Dumitru Petrescu. La ședința din 13 martie 1952, Luca, susținut de Pauker și Georgescu, a ripostat, retrăgându-și declarațiile prin care își recunoștea greșelile politice. Educați la școala Cominternului, Ana Pauker și Vasile Luca știau că nu era decât un singur pas de la autocritică la proces politic, așa că au preferat să adopte o atitudine relativ ofensivă și să-i sfideze pe foștii lor adulatori, transformați acum în acuzatori⁸⁶.

După acea ședință, Gheorghiu-Dej, Miron Constantinescu, Iosif Chișinevschi și Gheorghe Apostol au mers la Moscova pentru a discuta cu Stalin și cu Molotov. Delegația română a explicat că a fost descoperită o deviație de dreapta la vârful PMR și că o comisie investiga greșelile celor acuzați⁸⁷. Atunci când Stalin a întrebat cum a putut fi posibil acest lucru, Constantinescu a făcut greșeala de a spune că Gheorghiu-Dej era un om sentimental, o formulare nefericită care îl va costa ulterior foarte mult. Pe moment, Gheorghiu-Dej l-a însărcinat cu lansarea atacului contra deviaționiștilor la următoarea plenară⁸⁸. Între timp, un grup de activiști de partid a tradus documentele viitoarei plenare a Comitetului Central în limba rusă⁸⁹. Acestea au fost probabil produse de Constantinescu și Chișinevschi sub supravegherea agenților sovietici, dintre care cei mai importanți erau „consilierii” oficiali ai lui Gheorghiu-Dej: Mark Borisovici Mitin (redactorul șef al revistei „Pentru pace trainică, pentru democrație populară”), Nicolai Șutov și Semion Katelineț⁹⁰. Documentele au fost transmise la Moscova prin ambasada sovietică de la București. Alexandru Moghioroș, secretarul PMR însărcinat cu problemele organizatorice, a publicat un articol referitor la acuzațiile aduse deviaționiștilor într-un număr al revistei Cominternului⁹¹.

Plenara din 26-27 mai 1952, în cadrul căreia „grupul Luca-Pauker-Georgescu” a fost desființat în bloc, a reprezentat un moment de vârf al luptei pentru putere în PMR. Luca a fost acuzat de atitudine antipartinică și antistatală în pregătirea și punerea în aplicare a reformei monetare, precum și de promovarea unei linii antileniniste, contrare intereselor clasei muncitoare și țăranimii, în prvința cooperativizării. Alexandru Moghioroș a cerut demiterea sa din toate funcțiile și „verificarea” de către Comisia de Control a partidului⁹². Înțelegând care îi va fi soarta, Luca a leșinat în mijlocul ședinței. Unii dintre colaboratorii săi (Alexandru Iacob, Vasile Modoran și Aurel Vijoli) fuseseră deja eliberați din funcții, arestați și supuși interogatoriilor⁹³. Foștii protejați la lui Luca din cadrul conducerii PMR, Alexandru

⁸⁶ Acesta a fost, mai ales, cazul lui Alexandru Moghioroș, protejatul și prietenul apropiat al lui Luca. Secretar al CC și foarte atașat de Pauker (fusesse condamnat în celebrul proces din 1936 al acesteia), Moghioroș cultiva relații speciale cu Luca, fiind amândoi de origine maghiară. Dar, pe măsură ce lupta la vârf s-a intensificat, Moghioroș a trecut în cealaltă tabără și a început să-l trateze pe Luca cu accentuată superioritate și agresivitate. În primăvara lui 1952, de pildă, Luca – ce putea intra liber în biroul lui Moghioroș până atunci – a încetat să mai aibă acces direct la acesta, iar Moghioroș și-a instruit funcționarii să-l lase pe Luca să aștepte ore întregi înainte de a-l introduce. (Detalii oferite de Hermina Tismăneanu, care a lucrat la biroul lui Moghioroș în 1951-1952 – avea în principal misiunea de a-i preda lecții de limba rusă, cu privire la relațiile dintre Moghioroș și Luca).

⁸⁷ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p.166 și p. 332.

⁸⁸ Interviu cu Gheorghe Apostol, înregistrat în aprilie 1988, transmis de BBC pe 25 aprilie 1990.

⁸⁹ Detaliu oferit de Hermina Tismăneanu, care s-a numărat printre traducători.

⁹⁰ Detalii oferite de Nehama Tisminețki, care a fost o prietenă apropiată a soției lui Mitin, privind legătura dintre Mitin și Gheorghiu-Dej.

⁹¹ „Pentru pace trainică, pentru democrație populară”, nr. 187, 6 iunie 1952.

⁹² Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 167 și p. 332.

⁹³ Aurel Vijoli și Vasile Modoran au fost arestați și interogați timp de doi ani, apoi au fost eliberați. Alexandru Iacob a fost condamnat la douăzeci de ani de închisoare și va fi eliberat abia în 1964, când a fost acordată o

Moghioroș, Alexandru Sencovici, Vasile Vaida, Ion Vințe și Iosif Rangheț, în loc să-l apere, l-au lovit fără milă.

Ca urmare, Luca a fost demis atât din funcția de vice-premier, cât și din cele de membru al Comitetului Central și al Biroului Organizatoric. La scurt timp după plenara din mai, el a fost arestat. După șase săptămâni de interogatorii, a mărturisit cele mai bizare păcate și cele mai teribile crime, inclusiv pe cea supremă în ochii ilegaliștilor partidului: complicitatea cu poliția secretă burgheză⁹⁴. În urma investigațiilor Comisiei de Control a partidului, a fost exclus din partid la plenara din 19-20 august 1953⁹⁵, apoi judecat pe baza propriilor sale mărturisiri și condamnat la moarte pe 10 octombrie 1954, sentință ulterior comutată în închisoare pe viață.

Luca i-a scris lui Gheorghiu-Dej, negând faptul că ar fi fost vinovat de crimele pentru care a fost acuzat. Nu se știe dacă Gheorghiu-Dej i-a răspuns vreodată, dar documentele de arhivă arată că a citit cu atenție memoriile trimise, făcând sublinieri și adăugând comentarii sarcastice pe margine. Luca a murit în închisoarea de la Aiud pe 23 iulie 1963⁹⁶. Reabilitarea făcută de Nicolae Ceaușescu în 1968 a venit prea târziu pentru el⁹⁷.

Teohari Georgescu a fost acuzat la plenara din 26-27 martie 1952 de atitudine conciliatoare în ceea ce privește deviația lui Luca și de lipsă de combativitate față de dușmanul de clasă și lipsă de vigilență revoluționară. În consecință, a fost demis din toate funcțiile din aparatul de partid și de stat – ministru de interne, vice-premier, membru al Secretariatului, al Biroului Politic și al Biroului Organizatoric – și trimis la „munca de jos”.

Ana Pauker a fost și ea demisă din Biroul Politic și din Secretariat ca făcându-se vinovată de tolerarea și chiar încurajarea deviației lui Luca și Georgescu. Comunicatul plenarei o condamna pentru faptul că a permis elementelor compromise politic, precum foștii legionari, să intre în partid, iar sioniștilor să emigreze în Israel. A fost acuzată simultan de „deviație de dreapta” și de deviație de stânga”, pentru că, pe de-o parte, neglijase înființarea cooperativelor și îi tolerase pe chiaburi, iar, pe de altă parte, încălcase principiul aderării libere a țăranilor la fermele colective. Cei trei „deviaționiști” au fost găsiți vinovați de eșecul politicii economice a României, conform unui vechi obicei de a pune erorile politice pe seama facțiunii învinse⁹⁸.

La plenara din 26-27 mai a fost ales și un nou Birou Politic, alcătuit în principal din suporteri fără rezerve ai secretarului general. În afara lui Gheorghiu-Dej, din acesta făceau parte: Alexandru Moghioroș, Iosif Chișinevski, Miron Constantinescu, Gheorghe Apostol, Chivu Stoica, Emil Bodnăraș, Petre Borilă și Constantin Pîrvulescu. Succesorul lui Teohari Georgescu la Ministerul de Interne, Alexandru Drăghici, a fost ales membru supleant al Biroului Politic, ca și Dumitru Coliu și Nicolae Ceaușescu, care era acum promovat pentru prima oară în pozițiile de vârf ale partidului. În același timp, Biroul Organizatoric al Comitetului Central, un organism tranzitoriu creat în 1950, a fost restructurat. Noii membri erau Alexandru Moghioroș, Gheorghe Apostol, Chivu Stoica, Ana Pauker, Leonte Răutu,

amnistie generală. Vezi documentar referitor la procesul privind pe Vasile Luca, fond CC al PCR, Secția pentru controlul muncii la MFA, MAI și Justiție. Soția sa, Magda Iacob, a fost eliberată după un an și jumătate, dar a suferit un șoc psihologic din care nu și-a mai revenit niciodată. Pentru mai multe amănunte cu privire la Alexandru Iacob, vezi Balas, *Will to Freedom*.

⁹⁴ Alexandru Iacob și-a amintit că, în perioada detenției sale, l-a întâlnit o dată pe Luca, care i-a spus că mărturisise tot ceea ce i se ceruse, deoarece i se promisese că va fi eliberat și i se va permite să lucreze ca simplu muncitor.

⁹⁵ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 167.

⁹⁶ Familia sa i-a împărtășit teribila soartă. Soția sa, Elisabeta Luca, a fost arestată și închisă pentru mai mulți ani. Unii dintre copiii săi adoptați au fost trimiși la orfelinat; alții au fost dați în grija unor rude îndepărtate, obscure, care erau mai puțin expuse furtunilor revoluționar-dialectice.

⁹⁷ Vezi *Raport al Comisiei de Partid care a examinat materialele în legătură cu procesul lui Vasile Luca*, în Gh. Buzatu, M. Chirțoiu (editori), *Agresiunea comunismului în România*, pp. 100-111.

⁹⁸ Pentru acuzațiile împotriva „deviaționiștilor”, vezi *Scrisoarea CC al PMR*, în „Scânteia”, 2 iunie 1952.

Gheorghe Florescu (pe atunci prim secretar al UTC), Sorin Toma (redactorul-șef al cotidianului „Scânteia”), Liuba Chișinevski și Nicolae Ceaușescu.

După plenara din mai, „deviaționiștii oportuniști de dreapta” au fost sistematic șterși din istoria oficială a partidului comunist. Simion Bughici, fostul ambasador la Moscova, un evreu care își petrecuse războiul în lagărul de la Vapniarka din Transnistria, a fost cel numit în funcția de ministru de externe pe 5 iulie pentru a o înlocui pe Pauker. Ea a pierdut pe 12 septembrie 1952 toate pozițiile din nomenclatură, fiind demisă din funcția de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. După o perioadă de interogatorii, pe 18 februarie 1953, a fost arestată împreună cu Teohari Georgescu, dar după moartea lui Stalin, la sfârșitul lui martie, a fost eliberată. Cu toate acestea, cazul ei nu a fost lăsat deoparte, plenara din 19-20 august 1953, care l-a eliminat pe Luca, a numit o comisie care să investigheze activitățile antipartinice și antistatale ale lui Pauker⁹⁹. Se spune că înainte de eliberarea ei, atunci când a auzit de moartea lui Stalin de la Alexandru Moghioroș, ea a început să plângă, dar acesta i-a spus că nu ar trebui s-o facă, pentru că dacă acesta ar mai fi fost în viață, ea ar fi moartă¹⁰⁰.

În continuare, Pauker a avut o existență marginală, sub permanentă supraveghere, în București. După februarie 1954, i s-a îngăduit să locuiască împreună cu familia ei și să-și câștige existența făcând traduceri din limba rusă pentru Editura Politică, editura oficială a partidului. În urma investigațiilor, a fost exclusă din partid pe 11 mai 1954¹⁰¹. Până la moartea ei în 1960, a fost periodic atacată de lideri de partid și de propagandiști¹⁰² și nu a mai fost reprimată în partid. Teohari Georgescu, deși el s-a recunoscut vinovat de toate acuzațiile¹⁰³, a fost eliberat din închisoare și lăsat să se întoarcă la meseria sa inițială de muncitor tipograf. După moartea lui Gheorghiu-Dej, a fost numit director al principalei întreprinderi tipografice din București, „Întreprinderea 13 Decembrie”. La Conferința Națională a partidului din 1972, Georgescu a fost numit membru supleant al Comitetului Central.

Epurarea din mai-iunie 1952 a „facțiunii Pauker-Luca-Georgescu” a fost prima încercare a elitei național-staliniste de a obține coeziunea prin eliminarea facțiunii sprijinite de Moscova și conduse de Ana Pauker și Vasile Luca. Consilierii sovietici au jucat un rol esențial în pregătirea a ceea ce s-a dovedit în final a fi o lovitură intrapartinică¹⁰⁴. Eliminarea grupului Pauker-Luca nu a prevestit apariția comunismului național, ci a reprezentat încercarea victorioasă a lui Gheorghiu-Dej și a facțiunii sale de a se folosi de obsesiile lui Stalin pentru a-și consolida poziția în aparatul PCR.

Gheorghiu-Dej a știut cum să câștige sprijinul unui important nucleu de comuniști cunoscuți a avea legături solide cu Kremlinul. Dintre aceștia, Iosif Chișinevski a jucat un rol important. Faptul că acei comuniști care aveau origini evreiești, precum Iosif Chișinevski și Leonte Răutu, un Jdanov al culturii române, și-au menținut pozițiile din aparatul de partid, sau că succesorul lui Pauker la Ministerul Afacerilor Externe a fost Simion Bughici, evreu și el, arată că eliminarea grupului Pauker-Luca-Georgescu a fost rezultatul unei lupte pentru puterea absolută și nu o „purificare” etnică a partidului.

Gheorghiu-Dej și subordonații săi nutreau vechi resentimente față de purtarea arogantă a „moscoviților” și au participat cu entuziasm la anihilarea lor. Ulterior, la ședința Biroului Politic din 29 noiembrie 1961, Gheorghiu-Dej o oferit propria interpretare privind expulzarea Anei Pauker și a acoliților ei. El și-a amintit că în februarie 1947, atunci când Stalin l-a primit împreună cu Pauker, dictatorul sovietic le-a spus că auzise un zvon potrivit căruia unii credeau că acei ce nu erau de origine română, adică Pauker și Luca, nu ar trebui să dețină

⁹⁹ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 169.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² Ancheta Anei Pauker a fost reluată în 1956; vezi și Robert Levy, *Ana Pauker. The Rise and Fall of a Jewish Communist*, Berkeley, University of California Press, 2000, pp. 194-219.

¹⁰³ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 169.

¹⁰⁴ Cel mai apropiat consilier al lui Dej era Mark Borisovici Mitin.

funcții de conducere în PCR. În această privință, Stalin l-a avertizat pe Gheorghiu-Dej că PCR nu trebuie să se transforme dintr-un „partid de clasă într-unul de rasă”. Stenogramele sovietice ale acestei întâlniri confirmă această parte a poveștii lui Gheorghiu-Dej¹⁰⁵. Cu toate acestea, Dej a mai rămas, iar două zile mai târziu, când Pauker era deja înapoi la București, Stalin l-a convocat din nou, de data aceasta singur, pentru a-i spune că trebuie să scape de oricine i-ar fi stat în cale¹⁰⁶.

Staliniștii naționali erau primii beneficiari ai acestei mișcări împotriva „facțiunii internaționaliste” din PCR, dar ei nu erau nici inițiatorii, nici arhitecții ei. Staliniștii români – Gheorghiu-Dej, Chișinevschi și Ceaușescu la fel de mult ca Ana Pauker și Vasile Luca – erau de bună voie promotorii planurilor lui Stalin. Lor le-a îngăduit dictatorul sovietic să câștige autonomie, dar nu față de centru, ci față de altă generație de agenți ai centrului. Campania represivă din 1952 a dovedit numai că Moscova a sancționat maturizarea unei noi generații de staliniști în România.

Conducerea stalinistă din România a avut aceeași structură conspirativă, hipercentralizată și autoritară care a caracterizat conducerile din celelalte țări comuniste. A existat aceeași dorință de a-l imita pe Stalin din partea secretarului general (Gheorghiu-Dej) și a ideologului șef (Leonte Răutu); aceeași rusificare a culturii naționale pentru a se ajunge la înregimentare ideologică; aceeași utilizare a agenților sovietici (Iosif Chișinevschi, Petre Borilă) de către liderii de la vârf pentru supravegherea colegilor și raportarea comportamentului acestora către „protectorii” sovietici; aceeași punere în aplicare a statului polițienesc și aceeași mobilizare de masă, bazată pe venerarea Uniunii Sovietice și a lui Stalin.

Întărirea disciplinei și reorganizarea structurală a partidului, care au adus o nouă generație de cadre în aparat, l-au ajutat pe Gheorghiu-Dej să-și consolideze și mai mult puterea. Cariera politică a lui Ceaușescu a beneficiat de pe urma acestor schimbări. În aprilie 1954, Gheorghiu-Dej a inițiat o redistribuire a puterii pentru a o lua înaintea Moscovei și a împiedica impunerea unei schimbări similare celei dictate lui Mátyás Rákosi în Ungaria (cel din urmă a fost obligat să-l coopteze pe reformistul Imre Nagy în procesul de luare a deciziilor).

La Congresul al II-lea al PMR, ținut în decembrie 1955, Gheorghiu-Dej a rămas liderul de necontestat al partidului. La acest congres, Ceaușescu a ținut primul său discurs politic major. Cu această ocazie, el a menționat principalele sale convingeri: păstrarea unității monolitice a partidului, „alianța de nezdruccinat cu Uniunea Sovietică”, „doctrina glorioasă și invincibilă a lui Marx, Engels, Lenin și Stalin”¹⁰⁷.

Undele de șoc ale Congresului al XX-lea al PCUS, 1957-1960

Moartea lui Stalin a produs confuzie în rândul elitelor conducătoare ale URSS și ale sateliților acesteia. Climatul politic al vremii a fost definit cu ajutorul unei metafore literare, „dezghețul”. A apărut conceptul de „nou curs”. În perioada martie-septembrie 1953, urmașii lui Stalin au făcut eforturi pentru a limita teroarea de masă, i-au asigurat pe oameni că nu se pregăteau alte epurări și au redus simțitor retorica antioccidentală și antititoistă. Competiția pentru putere dintre facțiunile rivale de la Kremlin a dus, printre altele, la expulzarea și uciderea fostului șef al Ministerului Securității Statului (MGB) al URSS, mareșalul Lavrenti Pavlovici Beria.

¹⁰⁵ Vezi *Note regarding the Conversation of I. V. Stalin with Gh. Gheorghiu-Dej and A. Pauker on the Situation within the RCP and the State of Affairs in Romania in Connection with the Peace Treaty*, No. 191, 2 februarie 1947, în Galina P. Murașko, Albina F. Noskova, Tatiana Volokitina (editori), *Vostocinaia Evropa v dokumentah arhivov, 1944-1953*, vol. 1, Moscova, 1997, pp. 564-565.

¹⁰⁶ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 171.

¹⁰⁷ *Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român*, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1956.

Știrile privind eliberarea din închisoare a doctorilor de la Kremlin în aprilie 1953 și eliberarea din Gulag a sute de mii de prizonieri reprezentau semnale încurajatoare ale începutului „dezghețului”. Valul de reabilitări politice de după 1954 și reafirmarea demult uitatelor „norme leniniste ale vieții de partid” au dus la creșterea așteptărilor pentru schimbare, nu numai în URSS, ci și în țările satelite. Beria și asasinii săi de la MGB erau țapii ispășitori ideali, iar „conducerea colectivă” a lui Malenkov și Hrușciiov s-a folosit de lichidarea lor pentru a-și reafirma angajamentul pentru relaxare politică internă, condiții de viață mai bune pentru poporul sovietic și relații mai bune în interiorul blocului sovietic. Influența exercitată de Beria asupra lui Stalin, în special în ultimii ani de viață ai tiranului, a fost invocată ca o explicație pentru acțiunile întreprinse între 1948 și 1953, inclusiv pentru ruptura cu Iugoslavia, procesele spectacol din democrațiile populare și violentele campanii antisemite care avuseseră loc. Cominformul, cândva atotputernic, a început să se destrame, iar periodicul său, „Pentru pace trainică, pentru democrație populară”, s-a cufundat într-o binemeritată uitare¹⁰⁸. Diminuarea și chiar dispariția retoricii antiugoslave după 1953 și, după 1954, începutul reconcilierii sovieto-ugoslave au semnalat faptul că un nou sistem de relații se forma nu numai în interiorul blocului, dar și în mișcarea comunistă mondială.

Revolta de la Berlin din iunie 1953, declanșată de mărirea normelor de producție în construcții, a fost primul episod dintr-o serie de evenimente care urmau să ducă la dezintegrarea imaginii monolitice, omogene a blocului sovietic. Mișcarea antitotalitară a muncitorilor din Berlin, înecată în sânge de poliția est-germană, susținută de forțele sovietice, a atras atenția Vestului asupra fenomenelor centrifuge din lumea comunistă. Numirea lui Imre Nagy ca prim-ministru al Ungariei în iunie 1953, programul său politic moderat, îngrădirea influenței lui Mátyás Rákosi în cadrul conducerii maghiare, deschiderea URSS către Vest după 1955 și începerea procesului de reabilitare a unora dintre cele mai importante victime comuniste ale represiunii staliniste erau fără îndoială menite să încurajeze iluzia că sistemul putea fi reformat de la vârf prin renunțarea la dogmele staliniste.

Perioada dintre 1953 și 1956 a coincis cu disoluția dramatică a mitului lui Stalin și cu începutul căutărilor unor modele socialiste alternative. Mai puternică în Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, dar prezentă și în România, RDG și chiar în URSS, tentația socialismului democratic a afectat un segment semnificativ al intelighenției. Revizionismul reprezenta expresia articulată a revoltei pe care o resimțiseră mulți dintre intelectualii marxiști înregimentați față de prăpastia dintre idealurile proclamate și practică.

Mai mult, mediul internațional era în schimbare: spiritul Genevei, numit astfel după locul conferinței la vârf din iulie 1955, promisa cooperare pașnică dintre Est și Vest, neutralitatea Austriei și retragerea trupelor sovietice din zona de ocupație rusească din acea țară, în conformitate cu tratatul de pace semnat pe 15 mai 1955, au crescut așteptările unor țări ca Ungaria, România și Polonia. Dar rezultatul luptelor pentru putere dintre staliști și antistaliști de la Kremlin era departe de a fi clar, iar ca urmare a acestei situații politice și ideologice complicate au apărut probleme semnificative.

¹⁰⁸ În 1957 s-a făcut un efort de a reînființa o instituție internațională pentru consultații și colaborare la nivel teoretic între partidele comuniste. Astfel, a fost fondată la Praga revista, publicată lunar, „Problems of Peace and Socialism” (cunoscută și sub numele de „World Marxist Review”), primul redactor șef al acesteia fiind ideologul sovietic Alexei Rumianțev, membru al CC al PCUS. Reprezentantul francez era Jean Kanapa, inițial un înveterat doctrinar stalinist, ulterior una dintre principalele voci ale Eurocomunismului. În prima fază, reprezentantul comuniștilor români a fost Leonte Tismăneanu, la vremea aceea șef al catedrei de socialism științific de la Universitatea din București și director adjunct al Editurii Politice (directorul editurii era Valter Roman). Între redactori au avut loc discuții aprinse cu privire la noul program al Ligii Comuniștilor din Iugoslavia (1958) și la recente divergențe sovieto-chineze. Leonte Tismăneanu a fost rechemat de la Praga în septembrie 1958, acuzat de fracționism și exclus din partid în 1960. Mulți dintre reprezentanții sovietici asociați la publicația de la Praga au devenit ulterior membri ai cercului intim de intelectuali de partid al lui Gorbaciov (de exemplu, Fiodor Burlatki, Gheorghi Șahnazarov și Ivan Frolov). Revista și-a încetat apariția la sfârșitul anilor 1980.

În ciuda succesului său din 1955, când l-a destituit pe Malenkov din funcția de prim-ministru, Nikita Hrușciiov, care devenise susținătorul fervent al forțelor antistaliniste din Prezidiul PCUS, nu putea conta pe majoritatea colegilor săi. Molotov, Kaganovici, Malenkov, Voroșilov și alți adepți ai liniei dure controlau încă sectoare cheie ale partidului și guvernului și nutreau resentimente adânci față de eforturile de demascare a crimelor staliniste.

În 1955, Imre Nagy a fost obligat să se retragă din funcția de premier al Ungariei, iar Rákosi și staliștii săi păreau să-și recâștige influența politică pierdută. În realitate, însă, victoria lor a fost de scurtă durată: intelectualii și studenții maghiari înțeleseseră că Moscova nu-i va susține necondiționat pe vechii lideri staliști, iar mitul infailibilității partidului fusese sfărâmat. Lupta pentru reabilitarea lui László Rajk și a celorlalte victime ale rákosismului era în plină desfășurare, fiind favorizată de încălzirea relațiilor dintre liderii sovietici și Tito. Rajk fusese executat în 1949 sub acuzația că era spionul lui Tito și, implicit, un agent al Occidentului imperialist. Acum, când Tito era sărbătorit ca un tovarăș comunist, nu mai exista nici un motiv pentru menținerea vechilor acuzații de la procesul împotriva lui Rajk. Panica, teama și insecuritatea se răspândeau rapid printre eșaloanele staliniste de la vârful partidelor din Europa Centrală și de Est.

Liderii comuniști români au înțeles că vremurile se schimbau și că vechile metode trebuiau revizuite radical: prin urmare, a fost inițiată o anumită relaxare a politicii interne după 1953. Una dintre primele măsuri luate a fost decizia de a pune capăt construcției canalului Dunăre-Marea Neagră, o întreprindere enormă, impusă de Stalin, care se potrivea cu politica de represiune a lui Gheorghiu-Dej¹⁰⁹. În timpul Plenarei Comitetului Central din 19-20 august 1953, sub influența noului curs și a retoricii sovietice poststaliniste, Gheorghiu-Dej a criticat încercările de a promova cultul personalității, părerea lui fiind că Secția de Propagandă și Agitație a partidului trebuia să se concentreze asupra meritelor conducerii ca un organism colectiv și nu să idealizeze un singur individ. A fost criticat și accentul exagerat pus pe industria grea în detrimentul bunurilor de consum, iar Gheorghiu-Dej a insistat asupra necesității de a se concentra asupra creșterii standardului de viață al populației. Puteau fi distribuite sume mai mari de la bugetul de stat industriilor producătoare de bunuri de consum, a anunțat Gheorghiu-Dej, urmând linia lui Malenkov din URSS¹¹⁰.

La Festivalul Internațional al Tineretului, din vara anului 1953, regimul a făcut tot ce a putut pentru a prezenta imaginea unei generații vesele și entuziaste de tineri români, iar cantități imense de mărfuri au fost expuse în magazine, spre uimirea românilor, care de ani de zile nici nu visaseră la așa ceva. Oamenii își vor aminti festivalul ca pe o prezență occidentală trecătoare pe străzile Bucureștiului, prin vizibilitatea redusă a forțelor polițienești și prin parțiala liberalizare culturală.

În 1955, Miron Constantinescu a fost numit viceprim-ministru însărcinat cu problemele culturale și intelectuale, pierzându-și astfel poziția de președinte al Comitetului de Stat pentru Planificare¹¹¹. Numirea sa a coincis cu o deschidere față de intelectualii influenți care fuseseră persecutați sau reduși la tăcere în timpul „jdanovșcinei” din România¹¹². Tot în 1955 a fost introdusă o politică mai permisivă în privința admiterii la facultate, noile reglementări reducând duritatea sistemului restrictiv bazat pe promovarea celor care

¹⁰⁹ Cu privire la procesul înscenat la Canalul Dunăre-Marea Neagră și execuțiile ce i-au urmat, după modelul stalinist al cazului de sabotaj din 1929 din Donbas, vezi Doina Jela, *Cazul Nichita Dumitru*, București, Editura Humanitas, 1995. Lucrările la canal au fost sistate pe 18 iulie 1953.

¹¹⁰ Vezi decizia Plenarei lărgite a CC al PMR din 19-29 august 1953, în *Rezoluții și hotărâri ale Comitetului Central al PMR*, București, ESPLP, 1952.

¹¹¹ Înlocuitorul său a fost inginerul Gheorghe Gaston Marin, un fost luptător în Rezistența Franceză, care a deținut această poziție între 1955 și 1966; vezi Gheorghe Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viață*, București, Editura Evenimentul Românesc, 2000.

¹¹² Printre intelectualii consacrați în perioada interbelică care au fost reabilitați s-au numărat istoricii Andrei Oțetea, Constantin C. Giurescu, filosoful Lucian Blaga, precum și poetul Tudor Arghezi.

proveneau din familii muncitorești. Nu au fost desființate însă cotele alocate în conformitate cu „originea socială”, care îi dezavantajau pe candidații provenind din familii intelectuale, „burgheze” sau din familii de „chiaburi”.

Congresul al II-lea al PMR fusese programat inițial pentru anul 1954, la șase ani după cel precedent, dar a fost amânat de câteva ori¹¹³. După cum am arătat, în aprilie 1954, în urma unui proces înscenat, Gheorghiu-Dej obținuse executarea lui Lucrețiu Pătrășcanu, cel care îi putea provoca prăbușirea politică și era rivalul său potențial. Pentru a emula, în aparență, schimbările de la Moscova, la Plenara Comitetului Central din 19 aprilie 1954, a fost instituită o „conducere colectivă”. Poziția de secretar general a fost înlocuită cu un Secretariat format din patru membri, condus de un prim-secretar. Gheorghiu-Dej, imitându-l pe Malenkov, a devenit prim-ministru, poziție pe care a deținut-o până în octombrie 1955, când, înțelegând că sursa puterii era în continuare Secretariatul Comitetului Central, a preluat funcția de prim-secretar (care era titlul purtat de Hrușciov în URSS).

În perioada aprilie 1954-octombrie 1955, Gheorghe Apostol, omul de încredere al lui Gheorghiu-Dej, a deținut poziția de prim-secretar. Până în acel moment, cele mai importante poziții deținute de Apostol fuseseră la syndicate sau în guvern. Prin urmare, el nu avea nici o bază de putere în cadrul birocrăției partidului, rolul său principal fiind acela de a crea aparența unei împărțiri a puterii la vârful PMR. Pe de altă parte, după cum susțin unii foști aparținători comuniști, Apostol a jucat un rol cheie în reorientarea propagandei de partid într-o direcție mai puțin dogmatică¹¹⁴. În realitate, Gheorghe Apostol era câinele credincios al stăpânului său și orice inițiativă semnificativă a sa necesita obținerea aprobării lui Gheorghiu-Dej.

De fapt, Plenara din aprilie 1954 a avut loc la două zile după executarea lui Pătrășcanu, ceea ce arată că Gheorghiu-Dej a avut grijă să elimine orice posibil adversar capabil să introducă reforme la timpul potrivit. Printre secretarii Comitetului Central nou promovați la această plenară erau Nicolae Ceaușescu – care a devenit și membru supleant al Biroului Politic – și Alexandru Drăghici¹¹⁵.

Congresul al II-lea al PMR s-a ținut pe 23-28 decembrie 1955, la scurtă vreme după admiterea României în Organizația Națiunilor Unite împreună cu Bulgaria și Ungaria, eveniment care a avut loc pe 14 decembrie 1955. La congres au participat figuri importante ale comunismului mondial, precum Alexei Kirichenko, prim-secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist Ucrainean și membru în Prezidiul PCUS, mareșalul Ciu Te, viceprim-ministru al Republicii Populare Chineze și secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist Chinez, Dolores Ibárruri, secretar general al Partidului Comunist Spaniol în exil, Mátyás Rákosi, prim-secretar al Partidului Comunist Ungar și Todor Jivkov, prim-secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist Bulgar¹¹⁶. Un subcomitet, format din Gheorghiu-Dej, Iosif Chișinevski, Miron Constantinescu și Leonte Răutu, a pregătit raportul politic al Comitetului Central, care nu propunea nici o inovație ideologică¹¹⁷.

¹¹³ Decizia de a amâna Congresul al II-lea al PMR a fost luată pe la mijlocul anului 1954, în timpul unei ședințe secrete la care au luat parte Gheorghiu-Dej, Gheorghe Apostol, Iosif Chișinevski și Mark Borisovici Mitin. Aceasta s-a întâmplat cu câteva luni înainte ca hotărârea să fie făcută publică. Între timp, pregătirile pentru congres au continuat ca și cum acesta urma să fie organizat, în conformitate cu decizia inițială, în ultima parte a anului 1954. Informația privind decizia secretă de a amâna congresul i-a fost oferită lui VT de către dr. Nehama Tisminețki, care o aflase de la soția lui Mitin, cu care se afla în relații amicale.

¹¹⁴ Vezi afirmația lui Pavel Țugui, care susține că reabilitarea poetului Tudor Arghezi a fost inițiată de Gheorghe Apostol. Contrar celor susținute de Țugui în cartea sa *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost Șef de Secție a CC al PMR*, București, Editura Ion Cristoiu, 1999, reabilitarea lui Arghezi a făcut parte din strategia lui Dej de a coopta figuri importante ale intelectualității naționale și de a evita o autentică liberalizare culturală. Această politică a fost pusă la punct de către Dej împreună cu colaboratorul său apropiat, Leonte Răutu, șeful direcției ideologice și superiorul direct al lui Țugui.

¹¹⁵ Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 231-233.

¹¹⁶ Vezi „News from behind the Iron Curtain”, ianuarie 1956, p. 8.

¹¹⁷ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 178.

De la eliminarea „deviaționiștilor de dreapta” în 1952, Gheorghiu-Dej l-a considerat pe Iosif Chișinevschi colaboratorul său cel mai apropiat și mai devotat. Ca dovadă a acestei relații speciale stă faptul că sarcina lui Chișinevschi în Secretariat includea și supravegherea cadrelor și a „organelor speciale” (Securitatea, justiția, miliția și procuratura). Probabil că principalul susținător al lui Ceaușescu în numirea acestuia ca secretar însărcinat cu organizațiile și aparatul de partid a fost Chișinevschi¹¹⁸.

Noul Birou Politic era compus din toți membrii vechi, Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Iosif Chișinevschi, Gheorghe Apostol, Alexandru Moghioroș, Emil Bodnăraș, Miron Constantinescu și Constantin Pîrvulescu, la care se adăugau trei noi membri: Petre Borilă, Alexandru Drăghici și Nicolae Ceaușescu¹¹⁹. Lui Ceaușescu i-a fost încredințată prezentarea raportului privind statutul partidului, în care acesta a subliniat tradiționalele teme leniniste privind „centralismul democratic” și „internaționalismul socialist”. Promovarea lui Drăghici a fost un semn clar că Ministerul de Interne, adică Securitatea, continua să joace un rol esențial ca „scutul și sabia” regimului. Cât despre Borilă, acesta era un stalinist înveterat, care fusese comisar în Brigăzile Internaționale în timpul Războiului Civil din Spania și care avea contacte excelente la Moscova.

Comuniștii români și Congresul al XX-lea al PCUS

Schimbările care începuseră după moartea lui Stalin au fost accelerate de Congresul al XX-lea al PCUS. În timpul acestuia, la 25 februarie 1956, Nikita Hrușciiov a denunțat crimele lui Stalin referindu-se în special la persecuția cadrelor de partid și din guvern, la distrugerea Statului Major și a corpului ofițeresc al Armatei Roșii, la lipsa de pregătire în fața atacului lui Hitler din iunie 1941 etc. Aceste fapte fuseseră făcute publice de multă vreme de către Troțki, Boris Souvarine, Bertram Wolfe și de către alți antistaliniști, și erau binecunoscute în Occident. Noutatea consta în faptul că atrocitățile lui Stalin (în realitate, numai o parte dintre ele, din moment ce Hrușciiov nu a amintit de ororile colectivizării, de farsele judiciare din anii 1930, inclusiv de cele trei procese spectacol de la Moscova, sau de exterminarea foștilor membri ai Comitetului Antifascist Evreiesc) nu mai fuseseră recunoscute din perspectiva oficială comunistă. Însă Hrușciiov – care, în poziția sa de prim-secretar al Comitetului Central al PCUS, reprezenta instanța cu cea mai mare autoritate a comunismului mondial – a denunțat păcate care erau teoretic de neiertat din punctul de vedere leninist.

În „raportul secret” (scris de o comisie condusă de veteranul ideolog al partidului Piotr Pospelov), Hrușciiov a recunoscut și existența, îndelung negată, a „testamentului” lui Lenin, care avertiza partidul în privința lui Stalin. Ceea ce liderii sovietici s-au limitat să denumescă drept „cult al personalității” lui Stalin era însă consecința tragică, dar logică a unui sistem inuman, bazat pe instituții despotice-autoritare, ostile structural regulilor democrației tradiționale, a unei ordini sociale în care teroarea ideologică și polițienească reprezentau principala sursă de legitimare politică și reproducere economică, politică, socială și culturală¹²⁰. Congresul al XX-lea al PCUS a afectat dramatic relațiile Moscovei cu sateliții săi. Atacând modul în care Stalin condusese PCUS, Hrușciiov a pus implicit sub semnul întrebării supremația Moscovei în cadrul mișcării internaționale și multe dintre partidele

¹¹⁸ Când Chișinevschi și-a sărbătorit a 50-a aniversare în 1956, Ceaușescu a fost unul dintre foarte puținii membri ai elitei comuniste invitați să ia parte la o reuniune particulară specială ce s-a desfășurat la reședința celui care ocupa atunci poziția a doua în ierarhia partidului. Cuplurile Ceaușescu și Chișinevschi obișnuiau să facă împreună lungi plimbări pe jos prin Parcul Herăstrău (pe atunci Parcul Stalin), aflat într-una dintre cele mai selecte zone rezidențiale ale Bucureștiului. Desigur, ca în toate vânătorile staliniste de vrăjitoare, după eliminarea lui Chișinevschi, Ceaușescu a fost primul care și-a denunțat fostul protector.

¹¹⁹ Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 240-241.

¹²⁰ Vezi Vladimir Tismăneanu, *The Crisis of Marxist Ideology in Eastern Europe. The Poverty of Utopia*, London, Routledge, 1988 și Kolakowski, *Main Currents of Marxism*, vol. 3, *The Breakdown*.

comuniste – chinez, francez, italian, albanez și român – au început să pună sub semnul întrebării politicile sovietice.

Delegația română la Congresul al XX-lea a fost condusă de Gheorghiu-Dej și i-a inclus pe Miron Constantinescu, Iosif Chișinevski și Petre Borilă¹²¹. Delegația nu avea cum să prevadă că fusese pregătită o bombă precum discursul lui Hrușciov. Evident, Gheorghiu-Dej nu a fost deloc încântat de criticile aduse lui Stalin. După afirmațiile lui Constantinescu, Gheorghiu-Dej a fost profund deranjat de revelațiile din raportul secret al lui Hrușciov. Consternarea lui Gheorghiu-Dej față de inițiativa antistalinistă a liderului sovietic poate fi considerată ca primul stadiu al disputei româno-sovietice. Ca urmare, Gheorghiu-Dej a început să-i curteze pe chinezi. După 1956, în ce privește atitudinea față de Stalin și destalinizare, comuniștii români aveau mai multe în comun cu China lui Mao sau cu Albania lui Hodja decât cu Polonia lui Gomułka. Totuși, Gheorghiu-Dej și-a folosit aptitudinile de manipulator pentru a îmbunătăți relațiile țării sale cu Iugoslavia, pe ai cărei lideri îi stigmatizase la întrunirea Cominformului din noiembrie 1949 ca fiind „o bandă de asasini și spioni”.

La Moscova, la sfârșitul acelui februarie 1956, Gheorghiu-Dej și însoțitorii săi se aflau în stare de șoc: fostul lor idol fusese defăimat de către succesorii săi, iar interpretarea stalinistă a leninismului, elogiată pe vremuri, fusese denunțată ca fiind falsă. Stalin a fost criticat nu numai pentru încălcări grosolane ale legalității socialiste, dar și pentru că a fost un aventurier în relațiile internaționale. Congresul al XX-lea a cerut întoarcerea la leninismul „creativ”, considerat ca fiind opus rigidității și sterilității simplistei dogme jdanoviste.

Pe baza unor afirmații ulterioare și a mărturisirilor spontane, în special a revelațiilor din timpul Plenarei Comitetului Central din noiembrie-decembrie 1961, membrii delegației române la Congresul al XX-lea își petreceau serile jucând domino și încercând să-și dea seama ce se întâmpla la vârful partidului sovietic. Când a fost informat despre raportul secret al lui Hrușciov, Miron Constantinescu a luat o atitudine distantă, pretinzând că avea nevoie de timp ca să studieze cu atenție documentele, în loc să-și piardă timpul cu bârfe mărunte sau la masa de joc împreună cu Gheorghiu-Dej. După cum își va aminti în prefața volumului de scrieri ale lui Palmiro Togliatti, traduse în limba română în anii 1970, Constantinescu a purtat la vremea respectivă câteva conversații cu liderul italian. (Togliatti a fost cel care, într-un faimos interviu dat în 1956 revistei „Nuovi argumenti”, a cerut o adâncire a criticii aduse de Hrușciov lui Stalin de la nivelul psiho-personal la cel structural-instituțional¹²².) Această atitudine distantă, extrem de precaută, pe care Constantinescu a avut-o la Moscova a reprezentat pentru Gheorghiu-Dej primul semnal că Miron Constantinescu încerca să se disocieze de vechea conducere și să-și creeze o platformă personală hrușciovistă.

După Congresul al XX-lea al PCUS, liderii comuniști români erau dezorientați, traumatizați și indignați. Fostul lor idol fusese demascată ca un criminal paranoic și ca o nulitate din punct de vedere militar: întreaga lor lume se prăbușea. Oricare ar fi fost sentimentele sale față de Hrușciov înainte de februarie 1956, este evident că, din acel moment înainte, Gheorghiu-Dej nu a mai avut nici un fel de încredere în prim-secretarul sovietic. Pentru el, ca și pentru Maurice Thorez, Antonin Novotny și Walter Ulbricht, ridiculizarea mitului lui Stalin a reprezentat o imensă greșală strategică și ideologică, un dar ceresc pentru propaganda imperialistă și o concesie făcută „revizionismului decadent” titoist.

¹²¹ Pentru detalii suplimentare privind discuțiile dintre membrii delegației PCR, vezi Paul Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Dej*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2000, pp. 273-274. Cam în această perioadă, Dej a stabilit o relație foarte apropiată cu Petre Borilă, pe care l-a inclus în cercul său intim, acolo unde se discutau cele mai secrete probleme și se luau deciziile cruciale.

¹²² Pentru interviul lui Togliatti, *9 domande sullo Stalinismo*, vezi Russian Institute, Columbia University, *The Anti-Stalin Campaign and International Communism*, New York, Columbia University Press, 1956, pp. 97-139.

După ce au citit textul complet al raportului secret al lui Hrușciov, participanții români la Congresul al XX-lea trebuiau să hotărască cum să discute aceste documente cu restul conducerii PMR. Din moment ce noua linie a Kremlinului îl amenința personal, Gheorghiu-Dej a trebuit să amâne dezbaterile care amenințau să ia naștere la nivelul conducerii de partid. În consecință, el a invocat criza din Partidul Comunist Grec și implicarea sa, timp de o lună, în luptele interne din acel partid, pretinzând că nu avusese posibilitatea să prezideze discuțiile interne din PMR referitoare la lecțiile Congresului al XX-lea. Dej încerca să câștige timp, ducându-i cu vorba pe diverșii membri ai Biroului Politic, evaluând atitudinile acestora și calculând strategia optimă în vederea discuțiilor iminente. În această privință, el conta pe sprijinul lui Gheorghe Apostol, Chivu Stoica, Alexandru Moghioroș, Petre Borilă, Emil Bodnăraș, Alexandru Drăghici și avea motive să spere la sprijinul lui Nicolae Ceaușescu. Sofisme dialectice ale lui Leonte Răutu îi puteau servi la camuflarea eforturilor de a preveni destalinizarea din punct de vedere ideologic.

În cele din urmă, în martie-aprilie 1956, au avut loc o serie de întâlniri ale Comitetului Central pentru informarea cadrelor de la vârf despre Congresul al XX-lea. La aceste sesiuni bine orchestrate, fiecărui membru al eșalonului comunist suprem i se cerea să se angajeze în cunoscuta practică leninistă a criticii și autocriticii. La plenara din 23-25 martie, Gheorghiu-Dej a prezentat o dare de seamă a Biroului Politic, în care l-a criticat pe Stalin și cultul personalității acestuia, deși raportul secret nu a fost menționat explicit.

Cât despre stalinismul din propriul său partid, Gheorghiu-Dej a vorbit despre stalinismul români fără a pronunța nume și a insistat asupra faptului că PMR îi eliminase încă din 1952, insinuând că singurii staliști din România fuseseră Pauker, Luca și Georgescu, și că el, Gheorghiu-Dej, avea meritul de a fi declanșat cu curaj o destalinizare *avant la lettre*, cu mult înainte de Congresul al XX-lea. Dej a subliniat că Congresul al II-lea al PMR marcase o nouă etapă deoarece fusese stabilită o conducere colectivă, iar centralismul democratic guverna acum viața internă de partid. Pe scurt, jocul lui Gheorghiu-Dej a fost să invoce lupta împotriva „moscoviților” epurați ca argument al propriului comportament politic „corect anticipat”. Comparativ cu alte partide est-europene, a susținut Gheorghiu-Dej, conducerea PMR a reușit să evite cele mai grave excese asociate cu cultul personalității lui Stalin. Rectificările necesare fuseseră deja făcute în principiu ca urmare a epurărilor îndreptate împotriva lui Pauker. Nu s-a spus absolut nimic despre Foriș, Koffler și Pătrășcanu, care fuseseră lichidați cu toții din ordinul lui Gheorghiu-Dej, sau despre tratamentul arbitrar aplicat lui Luca, Anei Pauker, lui Teohari Georgescu și multor alți activiști ai partidului.

La această plenară, Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu, amândoi membri ai delegației la Congresul al XX-lea, fiecare din motive foarte diferite, au pus sub semnul întrebării autoritatea lui Gheorghiu-Dej, astfel încât întâlnirea s-a transformat într-o dezbatere adevărată¹²³. Acesta este motivul pentru care, dintre toate documentele acestei plenare, a fost publicat numai raportul lui Gheorghiu-Dej asupra Congresului al XX-lea (chiar și acesta fiind reprodus într-o variantă cosmetizată). Constantinescu, susținut de Chișinevschi, a pledat pentru o „regenerare” a partidului în spiritul liniei antistaliniste promovate de Hrușciov. Cei doi au invocat sloganul Congresului al XX-lea referitor la „revenirea la normele leniniste ale vieții interne de partid” pentru a slăbi poziția lui Gheorghiu-Dej și a restructura conducerea partidului. Constantinescu a criticat și Securitatea, inclusiv faptul că poliția secretă opera în ministere fără ca funcționarii superiori să fie consultați, nici măcar atunci când aceștia, ca în cazul lui, erau membri ai Biroului Politic.

Gheorghiu-Dej a răspuns criticilor lui Constantinescu și Chișinevschi admitând că existase într-adevăr un cult al personalității în PMR, dar a afirmat că acesta luase sfârșit odată

¹²³ Pentru punctul de vedere al lui Gheorghe Apostol, cel mai înflăcărat susținător al lui Gheorghiu-Dej, în timpul ședinței Biroului Politic al CC al PMR din 3, 4, 6, 12 aprilie 1956, vezi „Sfera Politicii”, nr. 27, aprilie 1995, p. 39.

cu eliminarea lui Pauker, Luca și Teohari. După 1952, au pretins Gheorghiu-Dej și susținătorii săi, a fost reinstalată conducerea colectivă¹²⁴. Mai târziu, la Plenara Comitetului Central din noiembrie 1961, Gheorghiu-Dej a susținut din nou, secondat de o cohortă de sicofanți, că viața normală de partid începuse numai după 1952 și că acest lucru s-a datorat în primul rând lui Gheorghiu-Dej însuși.

Cei doi oponenți ai lui Gheorghiu-Dej l-au atacat pe acesta din motive diferite. În cazul lui Chișinevschi era vorba de oportunism. Un adevărat susținător al liniei Moscovei, indiferent de meandrele acesteia, el a prins ocazia de a-l submina pe Gheorghiu-Dej și de a poza în luptător pentru democrație intrapartinică. Deoarece se părea că Hrușciov dirija evoluțiile de la Moscova, Chișinevschi a crezut că o reevaluare critică a epurărilor staliniste din România era inevitabilă¹²⁵.

La rândul său, Constantinescu s-a gândit că el era cel destinat să promoveze o nouă linie politică în România și a sperat să-l detroneze pe Gheorghiu-Dej. La următoarea ședință a Biroului Politic el l-a atacat direct pe Gheorghiu-Dej spunând că, deși recunoștea meritele primului secretar, dorea să sublinieze defectele acestuia, considerând că lipsa de până atunci a unei atitudini critice față de Gheorghiu-Dej reprezenta o poziție greșită, neleninistă¹²⁶. Constantinescu a crezut că putea conta pe sprijinul intelectualilor din partid, precum și pe cel al unor figuri culturale principale, care fuseseră marginalizate după preluarea puterii de către comuniști.

În acel moment, situația din țară era fluidă. Membrii de partid, în special cei din aparatul ideologic, discutau despre nevoia de a stabili responsabilitatea pentru erori strategice ca proiectul Canalului Dunăre-Marea Neagră, epurarea grupului Pauker-Luca, marginalizarea veteranilor din partid, sufocarea libertății de creație, interpretarea dogmatică a istoriei naționale și rusificarea impusă culturii române și sistemului de educație. Activiștii români care studiau în școlile sovietice pentru elita de partid erau conștienți de implicațiile raportului secret și de efectele acestuia asupra celorlalte țări ale blocului estic. În cercuri restrânse aveau loc „discuții neoficiale” (ulterior criticate și pedepsite ca fiind „discuții neprincipiale”). Era o perioadă în care liberalizarea se strecura pe nesimțite în partid. Studenții erau din ce în ce mai critici față de ideologia oficială, iar informațiile despre liberalizarea din Polonia și Ungaria se răspândeau în centre intelectuale majore ca București, Cluj și Timișoara.

Principalii oameni de încredere și susținători ai lui Gheorghiu-Dej erau Gheorghe Apostol, Emil Bodnăraș, Alexandru Moghioroș și Petre Borilă. Încercarea lui Constantinescu de a-l câștiga de partea sa pe Moghioroș a eșuat: Moghioroș, care înainte îi trădase pe Vasile Luca și pe Ana Pauker, s-a dus imediat să-l informeze pe Gheorghiu-Dej despre formarea unei „platforme antipartinice”. Chișinevschi l-a abordat pe Constantin Pîrvulescu, care îl disprețuia pe Gheorghiu-Dej, și a încercat să-l convingă să participe la condamnarea primului secretar pentru abuzurile care avuseseră loc. Pîrvulescu nu a înțeles că propunerea lui Chișinevschi echivala cu eliminarea lui Gheorghiu-Dej sau a pretins că nu pricepuse mesajul cu claritate. Faptul că a omis să raporteze despre abordarea sa de către Chișinevschi și invitația de a „discuta trecutul în lumina direcției leniniste impuse de Congresul al XX-lea” îl va costa scump. La Plenara Comitetului Central din iunie 1957, Pîrvulescu a fost sever criticat, la Congresul al III-lea al PMR din 1960 și-a pierdut locul din Biroul Politic, iar la plenara din noiembrie-decembrie 1961 a fost atacat pentru miopie politică și oportunism.

¹²⁴ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 182.

¹²⁵ Evaluarea pe care am făcut-o cu privire la motivele lui Chișinevschi de a lansa un atac împotriva lui Gheorghiu-Dej a fost confirmată, de fapt, de către fiul său, Gheorghe Chișinevschi, în articolul intitulat *Iosif Chișinevschi și PMR-ul în anii cincizeci*, în „Alergătorul de la Marathon”, nr. 4, 1989, pp. 191-199.

¹²⁶ Vezi stenograma ședinței Biroului Politic al CC al PMR din 3, 4, 6, 12 aprilie 1956, în „Sfera Politicii”, nr. 25, februarie 1995, p. 18.

Rivalitatea dintre Ceaușescu și Drăghici a început să se manifeste în timpul acestor ședințe din primăvara lui 1956, când viitorul secretar general a încercat să se prezinte ca un liberal, atacând brutalitatea poliției secrete comandate de Drăghici. Rolul lui Ceaușescu în aceste dezbateri politice a fost echivoc. El a adoptat o poziție „liberală”, criticându-l pe Drăghici și poliția secretă pentru „inadmisibila practică de a ignora controlul partidului asupra organelor de securitate”¹²⁷. Pe de altă parte, a subliniat că raportul lui Hrușciiov la Congresul al XX-lea menționase și meritele lui Stalin, nu numai în desăvârșirea revoluției și construirea socialismului, dar și în lupta împotriva troțkiștilor și a buhariniștilor. „Nu există printre noi nici unul care să nu fi citit ceva din operele lui și să nu fi învățat ceva din ele”, a spus Ceaușescu¹²⁸.

Discuțiile din Biroul Politic din perioada martie-aprilie 1956 au dus la decizia de a menține un control strict asupra dezbaterilor de masă cu membrii de partid în privința destalinizării lui Hrușciiov. Toți membrii Biroului Politic au fost instruiți să se opună tendințelor revizioniste și „liberal-anarhice”. Leonte Răutu a fost însărcinat să orienteze propaganda în așa fel încât să ascundă adevăratele implicații ale campaniei de destalinizare a lui Hrușciiov. S-a subliniat faptul că partidul român respinsese de la început „excesele” huliților „moscoviți” Pauker, Luca și Georgescu. Originile stalinismului național se găsesc în aceste reacții la Congresul al XX-lea al PCUS.

Ecourile destalinizării printre intelectuali

Pentru conducerea PMR, efectele Congresului al XX-lea asupra celorlalte țări din blocul estic au reprezentat argumente pentru înăsprirea politicii interne și evitarea a ceea ce mașina propagandistică a lui Leonte Răutu numea „stihia liberalist-mic-burgheză”. Iritați de destalinizare, liderii comuniști români s-au opus încercărilor de a slăbi „vigilența ideologică”. S-a decis ca să aibă loc ședințe în fiecare organizație de partid pentru a discuta documentele Congresului al XX-lea.

Ședința din 22 mai 1956, în care documentele congresului au fost prezentate aparatului de partid din raionul „I. V. Stalin”, în care locuiau cei mai mulți dintre conducătorii comuniști, a fost orchestrată în așa fel încât să fie compromisă linia aparent „moderată” adoptată de Constantinescu și să fie zdrobită orice ambiție de a introduce o politică de „democratizare” culturală și ideologică în România.

În mod paradoxal, atacul împotriva despotismului stalinist a venit din partea lui Alexandru Jar, un scriitor mediocru, promotor al realismului socialist. De fapt, a fost însuși Gheorghiu-Dej – care îl cunoștea pe Jar din închisoare și folosea încă numele lui evreiesc real, Pașchela – cel care, atunci când Jar i s-a plâns în legătură cu dictatura partidului asupra literaturii și artei, îl încurajase pe acesta să-și exprime nemulțumirea în mod public. Provocarea a reușit. Jar a fost convins că Gheorghiu-Dej chiar dorea ca el să inițieze o dezbatere asupra abuzurilor staliniste. În realitate, alegerea lui Jar – care beneficiase absolut nemeritat de o poziție proeminentă în lumea literară – pentru a susține libertatea de gândire și de exprimare arată cât de bine stăpâneau Gheorghiu-Dej și Răutu arta manipulării politice. Puțini scriitori erau mai disprețuiți de către colegii lor decât era Jar pentru rolul său în excesele propagandistice din perioada stalinistă. A-l pune să se prezinte ca vocea „liberalizării” făcea subiectul în sine ridicol în fața majorității scriitorilor români, care îl percepeau astfel ca pe o dispută de familie între staliniști¹²⁹.

¹²⁷ Vezi Nicolae Ceaușescu, *Cuvântare la consfătuirea cu activul de partid al municipiului București din 26 aprilie 1968*, în *România pe drumul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate. Rapoarte, cuvântări, articole, ianuarie 1968-martie 1969*, București, Editura Politică, 1969, p. 178; vezi și Dennis Deletant, *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*, Armonk, N.Y., M. E. Sharpe, 1995.

¹²⁸ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 184.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 185; vezi și Petre Pandrea, în *Memoriile mandarinului valah*, p. 86, pp. 556-557, pp. 561-562.

Scopul acestei înscenări era acela de a compromite facțiunea care ar fi putut insista pentru „liberalizare”. Faptul că lui Jar îi lipsea credibilitatea pentru a-și susține acuzațiile împotriva lui Gheorghiu-Dej nu însemna că el nu avea dreptate. Dimpotrivă, tocmai pentru că folosea jargonul de partid, pe care îl împăna cu referințe la ideologia marxist-leninistă, atacul său, ca și cel al celorlalți scriitori care l-au susținut (toți de origine evreiască, toți foști staliniști înfocați), a fost un asalt asupra monopolului ideologic al partidului. Constantinescu, care se afla la Cluj, a fost chemat înapoi din ordinul lui Gheorghiu-Dej pentru a participa la ședință. Prezența sa era indispensabilă pentru discreditarea „tendințelor intelectualist-liberaliste” ale lui Jar. El, Gheorghiu-Dej și Răutu, care în mod normal nu ar fi participat la o ședință a activiștilor de partid de la un nivel ierarhic atât de scăzut, au fost totuși prezenți la aceasta și l-au anatemizat pe Jar. Publicarea discursurilor lor a fost, de asemenea, senzațională prin faptul că au insistat asupra deciziei partidului de a pune capăt tuturor abuzurilor staliniste¹³⁰.

La ședința organizației de partid a scriitorilor din 29 mai 1956, Alexandru Jar și cei doi susținători ai săi, dramaturgul Mihail Davidoglu și criticul literar Ion Vitner, au fost criticați fără milă¹³¹. Nici un scriitor nu i-a luat apărarea lui Jar atunci când s-a luat decizia să fie exclus din partid. Nu a crezut nimeni că Jar putea să se fi îndoit în credința lui și că era posibil ca acest fost zelot comunist – a cărui soție, Olga Bancic, o eroină a Rezistenței Franceze, fusese decapitată de Gestapo – să fi înțeles, în sfârșit, că stalinismul reprezenta un dezastru moral și să fi avut o criză de conștiință.

În timp ce scriitorii din Polonia și Ungaria începuseră să se afirme ca un grup autonom, cu interese și scopuri bine definite, în România exista un calm relativ. Cel puțin în sfera publică, nimic nou nu părea să se întâmple pe frontul românesc. Intelectualii polonezi și maghiari își câștigaseră drepturile după conflicte repetate cu aparatul ideologic, ceea ce, având în vedere formele virulente ale stalinismului din acele țări, nu fusese deloc ușor. Fiecare concesie a fost câștigată prin rezistență unită și prin exprimarea publică a solidarității. Departe de a încerca să-și sincronizeze acțiunile cu cele ale colegilor lor maghiari și polonezi, care se aflau în avangarda luptei antitotalitare, scriitorii români erau fericiți de foarte mica marjă de libertate care li s-a oferit după moartea lui Stalin.

Stratagama lui Gheorghiu-Dej de a identifica ofensiva antistalinistă cu numele compromise ale lui Alexandru Jar, Mihail Davidoglu și Ion Vitner a dat astfel roade. Cu excepția unui grup relativ restrâns de adevărați intelectuali de stânga (Petru Dumitriu, A. E. Baconsky, Geo Dumitrescu, Eugen Jebeleanu, Geo Bogza, Paul Georgescu, N. Tertulian, Mihail Petroveanu, Gheorghe Haupt și Ov. S. Crohmălniceanu), foarte puțini erau capabili să înțeleagă miza reorganizărilor care aveau loc în 1956. Cu toate acestea, nici unul dintre ei nu și-a exprimat public solidaritatea cu revolta intelectualilor maghiari. Romancierul Petru Dumitriu a fost printre primii care au criticat Revoluția Maghiară în paginile săptămânalului *Uniunii Scriitorilor din România*.

Leonte Răutu, care, după înlocuirea lui Iosif Chișinevschi în 1952, a devenit șeful propagandei, a simulat o „deschidere” ideologică și a reușit să înăbușească în fașă orice liberalizare. Primul Congres al Scriitorilor din 18-24 iunie 1956 – care a fost manipulat de Răutu și de zelosul său subaltern, poetul stalinist Mihai Beniuc – a reafirmat principiul potrivit căruia arta și literatura trebuiau să urmeze directivele partidului¹³².

¹³⁰ Vezi dezbaterile activului comitetului raionului I. V. Stalin, București al Partidului Muncitoresc Român în „Scânteia”, 23 mai 1956.

¹³¹ Pentru raportul privind această ședință, vezi „Scânteia”, 1 iunie 1956. Pentru o analiză a cazului Jar, vezi și „News from behind the Iron Curtain”, iulie 1956, pp. 54-55.

¹³² Vezi Referat prezentat de Direcția de Propagandă și Cultură prin care se aprobă proiectul de salut al CC al PMR adresat Congresului Uniunii Scriitorilor din RPR în Gheorghe Buzatu, Mircea Chiritoiu (editori), *Agresiunea comunismului în România*, pp. 236-240. Documentul era semnat de Leonte Răutu și, dincolo de

S-au făcut anumite concesii, cum ar fi reintegrarea unor valori culturale în circuitul public. Operele poezilor Octavian Goga, George Bacovia și Tudor Arghezi, precum și cele ale romancierilor Liviu Rebreanu și Camil Petrescu, au fost reintroduse în circulație. Birocrația de partid a încercat să cultive mitul respectului față de valorile fundamentale ale trecutului, trecând sub tăcere faptul că purta răspunderea pentru abuzurile față de aceste valori. Ruptura cu stalinismul rigid și reabilitarea istoriei naționale s-au produs în România din încercarea oportunistă a elitei partidului de a ascunde refuzul de a înfăptui o destalinizare reală¹³³. Mai mult, regimul a încercat să-i atragă pe intelectualii români importanți aflați în exil, cum ar fi Mircea Eliade și Emil Cioran¹³⁴.

Atrăși de falsa destalinizare înscenată de partid, intelectualii români au capitulat înainte de a porni lupta. Editorialele „Gazetei Literare” și ale „Vieții Românești” din epocă ilustrează exact această strategie de voluntară supunere etică și abdicare politică. Urmând directivele comisarilor ideologici, reprezentanții elitei intelectuale oficiale au anatemitizat „spiritul liberalist”, ispita „revizionistă” și alte asemenea „halucinații” mic-burgheze. Anul 1956 – momentul în care a putut fi pusă pentru prima dată sub semnul întrebării și în mod direct ordinea leninistă și când se putea merge în direcția tendinței internaționale de reînnoire a idealurilor radical-democratice – a fost un eșec pentru cultura română postbelică. A fost ceea ce francezii numesc *un moment manqué*, o ocazie ratată.

Intelectualii români nu au înțeles că modestele libertăți oferite în 1956 nu se datorau bunăvoinței gardienilor ideologici, ci fricii lor. Exact acesta a fost motivul pentru care, odată ce punctul culminant al „dezghețului” trecuse, a fost declanșat un nou val de represiune, iar cel mai greu loviți au fost chiar intelectualii. Dacă mai era nevoie de încă o lecție amară cu privire la etica înșelătoare a comunismului românesc, aceasta a fost dată după 1958, când mulți intelectuali importanți au fost trimiși în judecată¹³⁵.

Cazul Jar, epurarea Uniunii Scriitorilor, tiradele antirevizioniste din presa literară românească și diatribele furioase ale lui Mihai Beniuc împotriva manifestelor umaniste ale intelectualilor maghiari și polonezi ilustrează particularitatea reacției elitei politice românești față de procesul de destalinizare care se desfășura în celelalte state comuniste. Denunțarea poetului Nicolae Labiș la Congresul Tinerilor Scriitori și perfidul atac al lui Mihai Beniuc, regizat de Leonte Răutu, erau în mod evident privite ca avertismente pentru calmarea pasiunilor radicale¹³⁶.

Totuși, spre deosebire de intelectualii din Ungaria și Polonia, ceea ce le-a lipsit intelectualilor români în 1956 a fost susținerea din partea unei facțiuni reformiste de la vârful birocrației de partid. În timp ce ungurii puteau conta pe Imre Nagy și pe tovarășii săi, iar

mesaj – se menționa clar faptul că realismul socialist oferea o paletă largă de genuri și stiluri pentru dezvoltarea creativității scriitorilor – conținea și o listă a celor care urmau să fie aleși în conducerea Uniunii Scriitorilor.

¹³³ Cu privire la încercările de rescriere a istoriei României în perioada poststalinistă, vezi Pavel Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*, ed. cit.

¹³⁴ Marieta Sadova, o regizoare de teatru care, în perioada interbelică, făcuse parte din același cerc de intelectuali cu Mircea Eliade și Emil Cioran, dar care rămăsese în România după război și fusese cooptată ulterior de către regimul comunist, a fost trimisă la Paris să stabilească legătura cu aceștia. Deși i-a fost cerut de către Constanța Crăciun, pe atunci ministru al Culturii, și de către Pavel Țugui, șeful secției culturale a Comitetului Central între 1956 și 1960, acest fapt a fost folosit ulterior împotriva sa într-un proces din februarie 1960, în care a fost implicat un grup mai mare de intelectuali; vezi Pavel Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*, ed. cit. și Stelian Tănase, *Anatomia mistificării 1944-1989*, București, Editura Humanitas, 1997.

¹³⁵ Pentru procesul unui important grup de intelectuali proeminenți, din care au făcut parte filosoful Constantin Noica, scriitorii Constantin Pillat, Al. O. Teodoreanu, Sergiu Al. George, Alexandru Paleologu, Nicolae Steinhardt și Arșavir Acterian, vezi *Documente ale procesului C. Noica, C. Pillat, Al. Paleologu, A. Acterian, S. Al-George, Al. O. Teodoreanu*, București, Editura Vremea, 1996. Vezi și Stelian Tănase, *Anatomia mistificării*.

¹³⁶ Printre cei care au criticat sufocarea intelectualității în perioada stalinistă a fost și Nicolae Labiș. Atacat de Mihai Beniuc, care fusese manipulat de către Leonte Răutu, Labiș a continuat să publice poezii care arătau dezamăgire față de stalinism și cereau o înnoire a socialismului în România, cum ar fi *Legenda pasiunii defuncte*. Informații oferite de Tita Chiper-Ivasiuc.

polonezii pe Władysław Gomułka și pe grupul său, puținii scriitori rebeli din România nu aveau asemenea protectori. Lucrețiu Pătrășcanu fusese ucis în aprilie 1954, iar Miron Constantinescu era prea izolat în conducerea PMR pentru a deveni promotorul unei campanii antistaliniste. Există o anumită frământare în rândurile vechii gărzi a partidului, dar nici un efort colectiv nu a reușit vreodată să pună într-adevăr în pericol controlul staliștilor asupra puterii.

Efectele Revoluției maghiare

Evenimentele din 1956, Revoluția maghiară și eforturile pentru liberalizare din Polonia i-au exasperat pe discipolii est-europeni ai lui Stalin, inclusiv pe Gheorghiu-Dej și pe subordonații săi. În octombrie 1956, agățându-se cu disperare de putere, Gheorghiu-Dej a încercat să-și consolideze prestigiul prin normalizarea și îmbunătățirea relațiilor cu Iugoslavia lui Tito. Ca și stalinistul maghiar Ernő Gerő, succesorul lui Mátyás Rákosi, Gheorghiu-Dej a crezut că putea convinge conducerea iugoslavă de bunele sale intenții. Același om care citise la întrunirea Cominformului din 1949 scandalosul raport intitulat *Partidul Comunist din Iugoslavia în mâinile unor asasini și spioni* nu s-a sfiit să cerșească iertarea celor pe care îi jignise.

Revoluția maghiară a început cu o demonstrație de masă la Budapesta, pe data de 23 octombrie 1956. Conducerea de partid din România, inclusiv Gheorghiu-Dej, se afla în acel moment în Iugoslavia și s-a întors la București pe 28 octombrie. Până la revenirea lor, ședințele Biroului Politic au fost prezidate de Gheorghe Apostol, iar singurele măsuri substanțiale luate au constat în întărirea controlului granițelor României cu Ungaria și în trimiterea unor activiști importanți în județele din Transilvania¹³⁷. După întoarcerea lui Gheorghiu-Dej din Iugoslavia, s-a format un comandament – condus de viceprim-ministrul Emil Bodnăraș, din care făceau parte ministrul de interne, Alexandru Drăghici, ministrul forțelor armate, Leontin Sălăjan, și secretarul Comitetului Central, Nicolae Ceaușescu – care a fost autorizat să ia toate măsurile necesare și care putea ordona trupelor de securitate să deschidă focul dacă era cazul¹³⁸.

La granița româno-maghiară au fost masate trupe sovietice pregătite pentru o acțiune polițienească. Conducerea română nu se temea de iredentism teritorial, ci de marxismul revizionist al noii conduceri de la Budapesta¹³⁹. Pentru Gheorghiu-Dej, pericolul principal consta în efectul contagios al experimentului pluralist inițiat de reformiștii de la Budapesta. Dând dovadă de un oportunism cinic, regimul lui Gheorghiu-Dej a stabilit inițial contacte cu guvernul legal al lui Imre Nagy, dar apoi, la începutul lui noiembrie, după a doua intervenție a Moscovei la Budapesta, și-a proclamat solidaritatea cu guvernul marionetă al lui János Kádár¹⁴⁰.

Gheorghiu-Dej a vizitat în secret Budapesta imediat după cea de-a doua intervenție sovietică, fiind acompaniat de poetul Mihai Beniuc și de Valter Roman, un veteran

¹³⁷ Vezi stenograma ședinței Biroului Politic al CC al PMR din 24 octombrie 1956, în Corneliu-Mihail Lungu, Mihai Retegan (editori), *1956 – Explozia. Percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996, pp. 74-78.

¹³⁸ Vezi stenograma ședinței Biroului Politic al CC al PMR din 30 octombrie 1956, în Corneliu-Mihail Lungu și Retegan (editori), *1956 – Explozia*, pp. 143-145.

¹³⁹ De fapt, guvernul revoluționar de la Budapesta nu a făcut declarații iredentiste; vezi Paul E. Zinner, *National Communism and Popular Revolt. A Selection of Documents on Events in Poland and Hungary, February – November, 1956*, New York, Columbia University Press, 1956, pp. 398-484.

¹⁴⁰ Din delegația PMR trimisă la Budapesta au făcut parte, printre alții, Aurel Mălnășan și Valter Roman. Vezi stenograma ședinței din 2 noiembrie 1956 cu tov. Aurel Mălnășan și Valter Roman, în Corneliu-Mihail Lungu, Mihai Retegan (editori), *1956 – Explozia*, pp. 166-180. Cu privire la mesajul trimis la data de 5 noiembrie 1956 către noul guvern al lui Kádár, vezi mesajul CC al PMR, al guvernului RPR și Prezidiului Marii Adunări Naționale a RPR către Guvernul revoluționar muncitoresc-țăranesc al RPU, către clasa muncitoare ungară, către întreg poporul maghiar, în *ibidem*, pp. 216-218.

Cominternist, directorul editurii partidului, ambii cunoscători ai limbii maghiare. Cel de-al doilea, un fel de expert în afacerile maghiare al PMR, fusese trimis la Budapesta pe 25 octombrie și a petrecut câteva zile acolo pentru a urmări cursul evenimentelor. Rapoartele sale au convins Biroul Politic român că trebuia evitată cu orice preț izbucnirea unei revolte de masă similare în România. Zdrobirea Revoluției Maghiare le-a oferit stalinistilor români un motiv meschin de satisfacție.

După ce revolta a fost reprimată de trupele sovietice, stalinistii români au sprijinit folosirea terorii de către forțele de securitate sovietice și maghiare împotriva revoluționarilor. Pe data de 21 noiembrie 1956, o delegație la cel mai înalt nivel, condusă de Gheorghiu-Dej și de Bodnăraș, s-a deplasat la Budapesta pentru a discuta cu Kádár despre ce trebuia făcut pentru a reprima complet revoluția maghiară. Aparatul de propagandă a descris revolta maghiară drept o „contrarevoluție burgheză”, care urmărea să restaureze proprietatea privată în industrie, în sectorul bancar și asupra pământului. În mijloacele de informare românești nu s-a menționat nimic despre consiliile muncitorești, care au constituit baza regimului revoluționar maghiar sau despre redobândirea demnității naționale a Ungariei prin ruperea de Pactul de la Varșovia și proclamarea neutralității.

În România, cei mai receptivi la mesajul Revoluției maghiare au fost studenții din marile centre universitare București, Cluj și Timișoara – în special cei care studiau filosofia, istoria, limbile străine și literatura. Este demn de menționat că pe 8 noiembrie 1956 Hrușciov însuși a vorbit despre ceea ce el a numit o „stare de spirit nesănătoasă” printre studenții români și a lăudat acțiunea promptă a conducerii PMR pentru eliminarea oricărei încercări de liberalizare¹⁴¹. Perspicacitatea tactică și opoziția tenace față de tendințele revizioniste din toamna lui 1956 i-au îngăduit lui Gheorghiu-Dej să-și consolideze prestigiul diminuat în cadrul blocului sovietic după Congresul al XX-lea. După zdrobirea Revoluției maghiare, Gheorghiu-Dej le apărea ca un tovarăș de încredere și celor mai conservatori dintre conducătorii de la Kremlin.

După noiembrie 1956, numeroși scriitori, filosofi, jurnaliști și alți intelectuali de origine maghiară au fost interogați de Securitate și închiși pentru mai mulți ani pentru curajul de a fi salutat programul lui Imre Nagy¹⁴². Studenții români din București, Iași, Cluj și Timișoara, care reacționaseră cu entuziasm la vestea revoltei din Ungaria și încercaseră să inițieze o mișcare similară, au fost supuși persecuției staliniste: sute dintre ei au fost ridicați din amfiteatre și cămine. Deși intelectualii români nu au fost capabili să se organizeze într-o opoziție coerentă, iar revoltele studențești nu au fost decât reacții spontane, regimul era cât se poate de conștient de pericolul mortal care îi amenința supremația.

Un nou val de represiune a afectat din nou eșaloanele superioare ale partidului. În perioada 1958-1959, mii de membri de partid au trecut din nou prin teroarea prin care trecuseră pe timpul lui Stalin. La ordinul lui Gheorghiu-Dej, Comisia Controlului de Partid, condusă de Dumitru Coliu și Ion Vințe (Vincze Janos), a lansat un nou val de anchete. Cei care crezuseră că în 1956 stalinismul era mort au fost nevoiți să-l înfrunte din nou în anii ce au urmat Revoluției maghiare.

În același timp, comuniștii români au colaborat semnificativ la persecuțiile îndreptate împotriva revoluționarilor maghiari. După ce i-a acordat mai întâi azil politic guvernului Nagy, Biroul Politic condus de Gheorghiu-Dej a devenit complice cu asasinii liderilor revoluționari maghiari prin organizarea extrădării acestora la Budapesta, care pe atunci era ocupată de trupele sovietice. În timp ce liderii revoluționari maghiari se aflau sub arest la domiciliu la Otopeni și la Snagov, în împrejurimile Bucureștiului, un număr de membri ai partidului român, printre care se numărau Nicolae Goldberger, Valter Roman și Iosif

¹⁴¹ Vezi „Pravda”, 10 noiembrie 1956.

¹⁴² Intelectualii de origine maghiară din România au fost mai expuși ideilor reformist-marxiste care circulau la Budapesta; vezi Egon Balas, *Will to Freedom*, pp. 327-347.

Ardeleanu, au încercat să le smulgă mărturisiri. Inițial, membrii guvernului Nagy au fost vizitați la Snagov de către Borilă și Bodnăraș. Mai târziu, datorită legăturilor sale personale cu Nagy (din perioada exilului la Moscova), Valter Roman, fostul șef al postului de radio sponsorizat de Comintern, „România liberă”, care vorbea limba maghiară, a devenit persoana care asigura contactul permanent dintre români (și patronii lor sovietici) și fostul premier maghiar¹⁴³. Între timp, s-au intensificat presiunile din partea regimului Kádár pentru a-i convinge pe români că membrii grupului Nagy erau niște trădători care trebuiau tratați ca atare. Emisarul lui Kádár, Gyula Kállay, a vizitat Bucureștiul în 1957 și s-a plâns chiar de „tratamentul regal” pe care îl primeau Nagy și prietenii săi din partea tovarășilor români. Acestea au luat sfârșit atunci când Nagy și colegii săi au fost transportați înapoi în Ungaria, unde a avut loc un pseudoproces care a dus la execuția fostului prim-ministru și a câtorva dintre asociații săi în iunie 1958. Comuniștii români au beneficiat direct de pe urma tragediei maghiare, pe care au folosit-o drept argument pentru întărirea controlului totalitar asupra țării.

Plenara din iunie-iulie 1957

Revolta maghiară și criza poloneză din toamna lui 1956 l-au plasat pe Gheorghiu-Dej într-o poziție avantajoasă în confruntările cu conducerea hrușciovistă. Aceste evenimente au întărit însă și spaima lui față de eventuale evoluții „anarhic-liberaliste” în România. Plenara Comitetului Central al PMR, care a avut loc pe 28-29 iunie și 1-3 iulie 1957, a jucat un rol esențial în restructurarea Biroului Politic al partidului și în eliminarea „grupului fracționist” Chișinevschi-Constantinescu. În realitate, nu a existat un asemenea „grup”: Gheorghiu-Dej îl inventase din motive propagandistice, epurarea celor doi fiind o reacție la impactul direct pe care Congresul al XX-lea al PCUS l-a avut asupra unității echipei conducătoare a PMR.

Plenara din iunie 1957 a reprezentat răspunsul lui Gheorghiu-Dej la încercările a doi dintre asociații săi de a se angaja într-o destalinizare moderată, ca urmare a raportului secret al lui Hrușciov. Alianța temporară dintre Chișinevschi și Constantinescu din primăvara lui 1956 fusese dictată de considerații pragmatice. La acea vreme, ei credeau că Gheorghiu-Dej era atât de compromis în urma revelațiilor privind abuzurile staliniste, încât ar fi trebuit îndepărtat de la putere.

Chișinevschi și Constantinescu au încercat să-i convingă și pe alți membri ai Biroului Politic să li se alăture pentru a-l răsturna pe Gheorghiu-Dej. Deși au reușit să-l atragă în conspirație pe Pîrvulescu, președintele Comisiei Controlului de Partid, ei nu au izbutit să-l câștige pe Alexandru Moghioroș, care l-a informat pe Gheorghiu-Dej despre complot. Constantinescu fusese un stalinist devotat, dar, după Congresul al XX-lea, trăsese concluzia că Gheorghiu-Dej putea fi înlocuit cu o conducere colectivă care ar fi inițiat o „regenerare a sistemului socialist din România”. Gheorghiu-Dej s-a folosit de alianța neinspirată a lui Constantinescu cu Chișinevschi – de departe cel mai detestat dintre conducătorii partidului – transformând-o într-un argument împotriva „grupului”. Cei doi lideri comuniști erau în realitate foarte diferiți, nu numai în privința profilului intelectual, dar și în privința modului în care interpretaseră politica promovată de Moscova și a semnificației pe care o atribuiau destalinizării.

Iosif Chișinevschi – care se născuse în 1905 în Basarabia, sub numele de Iosif Roitman, dar adoptase ulterior numele de familie al soției – a fost un pilon al influenței sovietice în Partidul Comunist Român. Chișinevschi jucase un rol important în bolșevizarea, iar apoi în stalinizarea PCR în perioada de clandestinitate. Spre deosebire de Leonte Răutu, principalul său discipol după 23 august 1944, Chișinevschi era un autodidact: născut într-o familie săracă, s-a implicat de tânăr în mișcarea comunistă și nu a mai terminat liceul.

¹⁴³ Vezi Ileana Ioanid (ed.), *Nagy Imre. Însemnări de la Snagov. Corespondență, rapoarte, convorbiri*, Iași, Editura Polirom, 2004; vezi și Christian Duplan și Vincent Giret, *La Vie en rouge. Les Pionniers*. Varsovie, Prague, Budapest, Bucarest, 1944-1968, Paris, Seuil, 1994, pp. 333-339, 355-371.

Chișinevschi nu a cunoscut viața autentică a proletariatului românesc. Membru al PCR din 1928, era total dezinteresat de contextul național și a devenit un funcționar devotat al Cominternului, un „revoluționar de profesie”, așa cum erau Ana Pauker și Vasile Luca. Arestat în 1928, Chișinevschi a trecut prin experiența închisorii, care a fost indispensabilă pentru ascensiunea sa în ierarhia comunistă. După ce a fost eliberat în 1930, a plecat în URSS, unde a participat la Congresul al V-lea al PCR, ținut la Moscova în 1931, și i-a convins pe liderii Cominternului că puteau conta pe el în viitoarele lupte din interiorul minusculului partid român. În consecință, Béla Kun și Dimitri Manuilski, delegații Cominternului la acel congres, au susținut alegerea lui Chișinevschi în Comitetul Central al PCR. În timp ce se afla în URSS, Chișinevschi a urmat și școala leninistă a Cominternului. Spre deosebire de Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu, Chișinevschi avea legături personale în poliția secretă sovietică: ca agent efectiv al acesteia, el infiltrase eșaloanele superioare ale ierarhiei comuniste din România.

Înarmat cu indicații primite la Moscova, Chișinevschi a revenit în România și a participat la reorganizarea nucleului de propagandă (secția Agitprop). S-a dovedit a fi un maestru al manipulărilor și intrigilor, urcând rapid spre vârful piramidei comuniste. Arestat din nou în 1933, eliberat apoi în 1936, a fost integrat în Secretariatul Comitetului Central și a devenit șeful organizației București a PCR. În acei ani s-au pus bazele colaborării dintre Chișinevschi și cei care îl vor sprijini ulterior în operația de demolare a culturii române. Unii au fost recrutați la Doftana, alții în afara închisorilor, însă criteriul de selecție a fost mereu același: pofta de putere și lipsa de educație. Printre aceia care erau ignoranți în privința culturii române, dar pe care Chișinevschi se va sprijini după 1944 în cadrul Secției de Propagandă a partidului, se numărau Leonte Răutu, Sorin Toma, Alexandru Buican, Nicolae Moraru și Ofelia Manole. Ar mai trebui pomeniți Mihail Roller, Eduard Mezincescu, Constanța Crăciun și George Macovescu.

În 1940, Chișinevschi a fost reconfirmat ca membru al Comitetului Central. Spre deosebire de alți membri de origine evreiască ai Comitetului Central, el nu a fost deportat în Transnistria și a rămas în închisoarea de la Caransebeș, iar apoi în lagărul de la Târgu-Jiu, unde a devenit unul dintre cei mai apropiați partizani ai lui Gheorghiu-Dej. După 23 august 1944, a devenit membru al Biroului Politic și a jucat un rol esențial în campania împotriva inteligenței, care s-a desfășurat simultan cu rusificarea culturii române.

Chișinevschi și soția sa, Liuba – care era și ea membră a Comitetului Central, precum și vicepreședinte a Comisiei Controlului de Partid și a Marii Adunări Naționale, numărându-se, de asemenea, printre adjuncții lui Gheorghe Apostol la Consiliul Central al Sindicatelor – controlau diverse sfere ale vieții sociale și politice. Chișinevschi a luat parte la toate convorbirile importante cu reprezentanții sovietici și cu delegații din celelalte țări est-europene. El era responsabil nu numai cu îndobținerea poporului român, dar și cu coordonarea relațiilor internaționale ale PMR și supravegherea politica de cadre a partidului. Cu toate acestea, moartea lui Stalin și „dezghețul” din URSS l-au făcut pe acest versat oportunist să sară într-o altă barcă.

Pentru Chișinevschi, atitudinea față de URSS reprezenta cel mai important criteriu al ortodoxiei leniniste. Odată ce liderii sovietici au decis să-l denunțe pe Stalin, Chișinevschi a adoptat noua linie cu același zel cu care aplicase odată directivele lui Stalin. Rolul său în asasinarea lui Pătrășcanu sau strânsa lui prietenie cu Gheorghiu-Dej nu mai contau: Uniunea Sovietică schimbase cursul, așa că acest veteran al Cominternului și unealtă a Cominformului s-a conformat. Imediat după Congresul al XX-lea, a început să răspândească zvonuri despre Gheorghiu-Dej, menite, în același timp, să ascundă propriul său trecut criminal. După martie 1956, în ciuda reînnoitelor sale declarații de credință față de Gheorghiu-Dej, pentru Chișinevschi nu mai exista nici o șansă de supraviețuire politică: Gheorghiu-Dej îl întrecuse în abilitate și duplicitate. În iunie 1957, a fost exclus din Biroul Politic, iar Congresul al III-lea

al PMR din 1960 nu l-a mai reales în Comitetul Central. La plenara din noiembrie-decembrie 1961, nici unul dintre foștii săi tovarăși nu a ezitat să-l umilească pe Chișinevschi cu aceeași cruzime cu care el îi umilise pe alții în numele cauzei: Gheorghiu-Dej, Ceaușescu, Maurer, Răutu, Borilă, Moghioroș, Sencovici și Valter Roman l-au condamnat cu toții pe cel pe care cândva îl celebraseră drept „creierul partidului”, devenit între timp doar directorul Combinatului Poligrafic „Casa Scânteii”¹⁴⁴. Atunci când a murit, în 1963, nu a fost publicat nici un necrolog, oricât de modest. În aprilie 1968, lui Nicolae Ceaușescu i-a făcut o deosebită plăcere să-l denunțe încă o dată ca fiind responsabil, împreună cu Gheorghiu-Dej și Drăghici, pentru asasinatul judiciar al lui Pătrășcanu.

Celălalt membru al Comitetului Central care l-a înfruntat pe Gheorghiu-Dej a fost Miron Constantinescu, unul dintre foarte puținii intelectuali autentici acceptați în grupul hegemonic al comunismului românesc. Născut în 1917, Constantinescu avea o pasiune pentru istorie în general și, în mod special, pentru istoria culturală a Transilvaniei. Mai târziu, în anii 1930, ca student al Facultății de Litere și Filosofie a Universității din București, a intrat în contact direct cu elita culturală a vremii și a audiat prelegerile lui P. P. Negulescu, Mircea Florian, Tudor Vianu și, mai ales, Dimitrie Gusti, care a exercitat cea mai mare influență asupra sa.

În 1935, Constantinescu s-a alăturat Uniunii Tineretului Comunist (UTC), aflată în clandestinitate. După un an, s-a numărat printre puținii membri uteciști care s-au înscris în partidul comunist. Împreună cu Grigore Preoteasa, Mihail Dragomirescu, Gheorghe Rădulescu, Constanța Crăciun, Petre Năvodaru, Ilie Zaharia și Silvian Iosifescu, Constantinescu aparținea nucleului radical al studențimii române de stânga, iar atunci când Biroul Politic a decis să reorganizeze UTC-ul în 1938, el a fost liderul grupului însărcinat cu această misiune. Constantinescu și-a petrecut anii războiului închis în lagărul de la Târgu-Jiu pentru activitate comunistă. În această perioadă, împreună cu Athanasie Joja, a jucat rolul intelectualului din grupul dominat de Gheorghiu-Dej și a devenit unul dintre colaboratorii indispensabili ai viitorului secretar general.

După 23 august 1944, Constantinescu a devenit cel mai tânăr membru al Biroului Politic și redactor-șef al cotidianului comunist „Scânteia”. A fost unul dintre cei care au orchestrat și demascat așa-numita deviație de dreapta și a contribuit substanțial la documentarea ideologică pentru Plenarele Comitetului Central din martie și din mai-iunie 1952. Cu toate acestea, la plenara din noiembrie-decembrie 1961, a fost acuzat că fusese marioneta Anei Pauker. De fapt, el nu-i fusese mai devotat Anei Pauker decât Alexandru Moghioroș sau Emil Bodnăraș, dar, spre deosebire de aceștia, Constantinescu a crezut în propriul său destin politic.

Constantinescu a văzut în procesul de destalinizare inițiat de Hrușciiov șansa vieții sale și, după 1954, a început să-și cultive intens imaginea de combatant pentru liberalizare în partid. A inițiat întâlniri cu unii dintre intelectualii de marcă din perioada interbelică, mai ales după ce a fost numit ministru al învățământului și culturii la 18 noiembrie 1956¹⁴⁵. Asociat cu tendințele de liberalizare din partid și prins în capcanele urzite de Gheorghiu-Dej și Răutu, Constantinescu a fost eliminat din Biroul Politic la plenara din iunie 1957 împreună cu Chișinevschi. În iunie 1958 a fost folosit ca țap ispășitor în ultima epurare organizată de Gheorghiu-Dej și azvârlit la periferia vieții politice și culturale. După aceea, a fost lector la Institutul de Perfecționare a Cadrelor Didactice și cercetător științific la Institutul de Istorie al Academiei. După 1965, Nicolae Ceaușescu s-a folosit de Constantinescu împotriva liderului

¹⁴⁴ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 196.

¹⁴⁵ La Cluj, Constantinescu l-a întâlnit pe Lucian Blaga și pe Constantin Daicoviciu; la București, pe poetul Tudor Arghezi și pe istoricul Constantin C. Giurescu. Referitor la implicarea lui Constantinescu în reabilitarea lui Blaga, vezi Lucian Blaga, *Luntrea lui Caron*, București, Editura Humanitas, 1990, un roman autobiografic în care Constantinescu poate fi recunoscut cu ușurință în personajul Constant Mironescu.

defunct, Gheorghiu-Dej. Constantinescu a revenit ca ministru adjunct, apoi ca ministru al Educației, secretar al Comitetului Central, membru supleant al Comitetului Politic Executiv și, spre sfârșitul vieții, ca președinte al Marii Adunări Naționale.

Constantinescu a avut o viață de familie dureroasă. La începutul anilor 1950, fiul său, Horia, a murit de apendicită, iar soția sa, Sulamita Bloch-Constantinescu, o veche militantă comunistă, a fost omorâtă în 1968 de propria sa fiică. În sfârșit, un alt fiu, numit tot Horia, a murit înghețat în timpul unei excursii în Munții Bucegi. Opera lui Constantinescu este totuși relevantă pentru faptul că a relansat sociologia ca disciplină în România după 1965. Avid de putere, el nu avut nici profunzimea lui Lucrețiu Pătrășcanu și nici candoarea etică a filosofului marxist Tudor Bugnariu, ginerele lui Lucian Blaga. Cu toate acestea, i-a susținut pe cei câțiva cercetători tineri care au încercat în anii 1970 să reabiliteze ancheta socială și să se sustragă imperativelor stalinismului virulent.

Revenind la plenara la care Constantinescu și Chișinevschi au fost „demascați”, trebuie menționat că aceasta s-a ținut în două sesiuni separate, pe 28-29 iunie și pe 1-3 iulie. După cum am văzut, Gheorghiu-Dej, care era personal amenințat de noua linie a lui Hrușciov de la Congresul al XX-lea al PCUS, a temporizat dezbaterile din PMR, astfel încât această plenară a avut loc la aproape un an și cinci luni după Congresul al XX-lea al PCUS și la un an și jumătate după Congresul al II-lea al PMR. Leonte Răutu a explicat amânarea acestei plene în termenii necesității de a evita „judecățile improvizate”. De fapt, întârzierea a fost esențială pentru supraviețuirea politică a lui Gheorghiu-Dej. Servită de evenimentele din 1956 din Polonia și Ungaria, ierarhia comunistă română s-a referit de formă la „învățăturile practice ale Congresului al XX-lea al PCUS”, a afișat un respect ipocrit față de cursul reformist inițiat de Hrușciov și s-a retras pe poziții conservatoare și dogmatice în jurul liderului său, Gheorghiu-Dej.

Unul dintre cele mai interesante discursuri rostite la această plenară a fost cel al lui Ceaușescu, care s-a dovedit a fi nu numai un discipol loial al lui Gheorghiu-Dej, dar și un stalinist nereformat. Discursul lui Ceaușescu oferă elementele esențiale pentru a înțelege viziunea sa asupra lui Stalin și a stalinismului. Deși a admis că Stalin făcuse unele greșeli, meritele sale trebuiau recunoscute, iar operele sale meritau să fie studiate, a spus Ceaușescu. „De fapt, noi nu am făcut cum au făcut alții, care au aruncat cărțile lui Stalin afară din casă”, a adăugat el cu duritate¹⁴⁶. Aceasta era o referire directă la Constantinescu, care își exprimase îndoiala cu privire la multe dintre tezele lui Stalin. Totuși, Ceaușescu nu a fost singurul care a lăudat moștenirea lui Stalin: Răutu și Moghioroș s-au referit în discursurile lor la discuțiile pe care le avuseseră cu muncitori și cu vechi membri de partid, care le-ar fi cerut să nu exagereze în privința greșelilor lui Stalin¹⁴⁷. Ceaușescu a justificat răzbunarea lui Gheorghiu-Dej împotriva lui Chișinevschi și Constantinescu spunând că aceștia fuseseră niște elemente antipartinice, care exageraseră nerealizările partidului, îi prezentaseră greșit activitatea și conducerea, citaseră anumite lucruri scoase din context și încercaseră să-l facă pe Gheorghiu-Dej singurul răspunzător pentru teroarea dezlănțuită în partid și în țară după venirea comuniștilor la putere¹⁴⁸.

Elementele esențiale ale politicii de partid a lui Ceaușescu pot fi identificate în discursul său din 1957 și se poate afirma că acestea au devenit constante ale gândirii lui politice până în ultimele ore ale sale la putere, în decembrie 1989: preocuparea pentru unitatea partidului și rolul conducător al acestuia, frica de fracționism, respingerea liberalizării, fascinația pentru Stalin, disprețul pentru intelectuali și lipsa de milă față de „elementele mic-burgheze”, care infiltraseră partidul și îl atacau din interior.

¹⁴⁶ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 199.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ *Ibidem*.

În analiza evenimentelor din 1956 din Ungaria și a influenței acestora asupra României, Ceaușescu a spus că influența revoltei maghiare din 1956 fusese resimțită în Transilvania, unde, înainte de 23 octombrie 1956, anumiți „excursionisti” (adică, revoluționari maghiari în misiune) au încercat să-i convingă pe studenții și pe intelectualii români să urmeze calea maghiară. Ceaușescu va reacționa în același fel atunci când populația Timișoarei s-a ridicat împotriva stăpânirii sale în decembrie 1989.

Plenara din iunie 1958

Eliminarea așa-numitului grup Chișinevschi-Constantinescu la plenara din 1957 a PMR a fost urmată de epurarea unui grup de foști ilegaliști în vara anului următor. Plenara din 9-13 iunie 1958 a utilizat un scenariu asemănător cu cel folosit la plenara din 1957 pentru inventarea „grupului Chișinevschi-Constantinescu” în scopul de a fabrica acum un așa-numit grup Doncea. În discursul său la această plenară, Nicolae Ceaușescu i-a „demască” pe Constantin Doncea, Grigore Răceanu, Ovidiu Șandru, Eugen Genad, Heinrich Genad, Ion Drancă, Constantin Moflic, Ștefan Pavel, Vasile Bîgu, Vasile Negoită și Iacob Coțoveanu ca membri ai presupusului grup. Doncea și Bîgu se număraseră printre membrii de partid care organizaseră grevele din 1933 de la Atelierele CFR Grivița.

La plenara din 1958, Gheorghiu-Dej și Vasilichi (susținuți, printre alții, de Vasile Vîlcu, Simion Bughici, Mihai Burcă, Ștefan Voicu, Barbu Zaharescu, Ofelia Manole și chiar de soția lui Răceanu, Ileana Răceanu)¹⁴⁹ i-au acuzat pe Constantin Doncea și pe ceilalți de activitate antipartinică, fracționism, revizionism și „concepții anarhice”. Dumitru Petrescu, celălalt organizator important al grevelor de la Grivița alături de Doncea, fusese deja acuzat de atitudini antipartinice de către o comisie specială, înființată în iunie 1955 pentru a investiga natura discuțiilor care aveau loc între anumiți membri de partid în afara întrunirilor oficiale. Comisia a recomandat eliberarea lui Petrescu din funcția de viceprim-ministru și excluderea sa din Comitetul Central, precum și pedepsirea sa pe linie de partid cu cea mai gravă sancțiune înainte de excluderea totală¹⁵⁰.

Ca și în cazul plenarei din 1957, Ceaușescu a rostit discursul ce conținea principalele acuzații împotriva lui Doncea și a celorlalți veterani. De fapt, greșeala de care se făcea vinovat „grupul” de ilegaliști era aceea de a-i fi criticat pe liderii PMR pentru abandonarea idealurilor comuniste ale mișcării clandestine, pentru înstrăinarea lor față de mase și pentru marginalizarea vechilor membri de partid din perioada de ilegalitate. În contribuția sa la lucrările plenarei, Răutu a venit cu un alt motiv major pentru epurare: Doncea, Răceanu și ceilalți veterani se pronunțaseră pentru o linie revizionistă și își exprimaseră simpatia pentru comunismul de tip iugoslav¹⁵¹.

Plenara din iunie 1958 a arătat că nu era permisă nici o dezbateră reală cu privire la linia partidului și le-a oferit lui Gheorghiu-Dej și camarazilor săi controlul total al partidului. Opunându-se reformelor economice și oricărei relaxări ideologice, dejiștii erau însă bântuiți de spectrul unei revolte de masă similară cu cea din Ungaria. De aceea, Gheorghiu-Dej a căutat să-și întărească și mai mult controlul printr-o nouă epurare a partidului. În calitatea sa de secretar al Comitetului Central însărcinat cu politica de cadre, Ceaușescu și-a demonstrat încă o dată loialitatea prin organizarea unei masive epurări a membrilor de partid care se

¹⁴⁹ Ileana Răceanu și-a criticat soțul numai pentru defecte de caracter, pentru care acesta nu putea fi pedepsit de către partid. Este însă foarte probabil ca, odată ce devenise clar faptul că el nu mai putea scăpa, cei doi să fi hotărât de comun acord ca măcar ea să încerce să se salveze.

¹⁵⁰ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 201. Dumitru Petrescu a încercat să se apere argumentând că a fost tratat într-un mod mai puțin democratic decât Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi, ale căror cazuri au fost dezbătute pe larg în Biroul Politic, deși erau răspunzători pentru greșeli mai mari decât el. Petrescu va fi reabilitat de către Ceaușescu, care l-a inclus în Comitetul Executiv la Congresul al X-lea al PCR în 1969, doar cu un an înainte de moartea sa, vezi *ibidem*, p. 339, n. 54.

¹⁵¹ Vezi *Ibidem*, p. 201.

pronunțaseră împotriva lui Gheorghiu-Dej în perioada 1956-1957, care a dus la zeci de mii de excluderi din partid.

Ceaușescu răspundea și de organizațiile de tineret și a colaborat atât cu ministrul de Interne Alexandru Drăghici, cât și cu liderii UTC și ai Uniunii Asociațiilor Studenților Comuniști din România (Virgil Trofin, Ion Iliescu, Ștefan Andrei, Cornel Burtică, Cornel Pacoste, Ștefan Bârlea și Mircea Angelescu) pentru a „restabili ordinea” în universități. Securitatea lui Drăghici a lovit în studenții rebeli de la Timișoara, Cluj, Târgu-Mureș, București și Iași, dintre care cei mai radicali au fost închiși în urma unor procese înscenate.

După Revoluția maghiară, conducerea lui Gheorghiu-Dej a încercat să înspăimânte partidul și populația astfel încât să creadă cu toții că orice amenințare la adresa ortodoxiei marxist-leniniste ar atrage represalii din partea sovieticilor. Gheorghiu-Dej a criticat Revoluția maghiară, și-a exprimat susținerea pentru intervenția militară sovietică și a afișat o loialitate absolută față de Uniunea Sovietică. În consecință, în iulie 1958, Hrușciov a decis în mod neașteptat să retragă trupele sovietice staționate în România¹⁵². Gheorghiu-Dej și oamenii săi au dat dovadă de o remarcabilă perspicacitate pentru a-l păcăli pe Hrușciov, simulând o formă unică de destalinizare și câștigând timp pentru a-și întări controlul asupra partidului și a țării.

Hrușciov se afla la apogeul carierei sale atât pe plan internațional, cât și pe plan intern, în urma lansării în 1957 a Sputnik-ului rusesc, care a uimit întreaga lume, și a vizitei sale intens mediatizate în Statele Unite în 1959, astfel că liderii români continuau să urmeze cu obediență linia sovietică în comunismul mondial. Pe plan intern, represiiunile de după 1958 i-au asigurat lui Gheorghiu-Dej o largă colaborare din partea intelighenției. Existau semne de creștere a nivelului de trai al populației, baza industrială se lărgea, iar campaniile de colectivizare continuau. România intra în noul deceniu ca un aliat de încredere, în aparență, al sovieticilor, condusă de o oligarhie solidară, strâns unită în jurul unui lider lipsit de scrupule. Însă, după ce Moscova a lansat o nouă campanie împotriva lui Stalin în 1961, Gheorghiu-Dej a simțit că autoritatea sa devenise suficient de puternică: el a provocat și a surprins Kremlinul, propriul partid și Occidentul prin decizia de a provoca un divorț față de URSS. În mai puțin de cinci ani, România, cândva satelitul cel mai loial al Uniunii Sovietice, s-a transformat într-un aliat rebel, iritant chiar.

Opoziția față de hrușciovism

Îngrijorați de „al doilea dezgheț” al lui Hrușciov, dejiștii au încercat să reziste destalinizării prin elaborarea unei strategii naționale de a atrage intelighenția și de a crea punți între elita de partid și populație. Conducerea comunistă română a reușit să-și construiască o platformă a anti-destalinizării în jurul conceptelor de industrializare, autonomie, suveranitate și mândrie națională. Scopul lui Gheorghiu-Dej era acela de a menține relații apropiate cu liderii sovietici fără a imita eforturile acestora de a demola mitul lui Stalin. Pentru români, lupta împotriva „cultului personalității” echivala cu descrierea nucleului conducător al partidului ca bastion al ortodoxiei leniniste.

Cele două evenimente care au avut loc în PMR la începutul anilor 1960 – Congresul al III-lea (20-28 iunie 1960) și Plenara Comitetului Central (30 noiembrie-5 decembrie 1961) – au pus accentul pe industrializarea rapidă pentru a crea o susținere de masă pentru partid și pentru a da substanță pretențiilor patriotice „antihegemonice” ale echipei lui Dej. Această accentuare a atașamentului liderilor față de interesele naționale a devenit un element cheie al strategiei partidului de a câștiga de partea sa atât intelighenția, cât și masele.

¹⁵² Pentru detalii cu privire la retragerea trupelor sovietice din România, vezi Ioan Scurtu (coord.), *România. Retragerea trupelor sovietice. 1958*, București, Arhivele Naționale ale României - Editura Didactică și Pedagogică R. A., 1996; vezi și Sergiu Verona, *Military Occupation and Diplomacy. Soviet Troops in Romania, 1944-1958*, Durham, N.C., Duke University Press, 1992.

Gheorghiu-Dej s-a asigurat că această linie internă, aflată în pregătire, nu va irita Kremlinul. În timpul celor mai importante conferințe și întruniri comuniste internaționale, delegații români adoptau poziții mai prosovietice decât colegii lor maghiari și polonezi. Atunci când, în vara lui 1958, Moscova a criticat noul program al Ligii Comuniștilor din Iugoslavia ca fiind „revizionist”, românii au susținut în totalitate poziția sovietică. La nivel oficial cel puțin, relațiile dintre conducerile PMR și PCUS nu fuseseră niciodată mai cordiale.

Din documentele PCR, însă, reiese că acest lucru era departe de a fi adevărat: în diferite ocazii, Gheorghiu-Dej a insistat în timpul unor discuții particulare asupra faptului că partidul său se maturizase și că relațiile dintre țările socialiste trebuiau să fie guvernate de principiile egalității depline și a independenței naționale. În același timp, pe măsură ce conflictul dintre Moscova și comuniștii albanezi se adâncea, Gheorghiu-Dej i-a oferit Moscovei sprijinul său total. Implicit, după cum știa și el foarte bine, aceasta însemna că Bucureștiul era gata să susțină Kremlinul în iminenta confruntare cu comuniștii chinezi, patronii liderului albanez, Enver Hodja. Moscova privea partidul român ca fiind cel mai loial și a decis să folosească evenimentul de la București din iunie 1960 ca pe o repetiție pentru atacul împotriva Albaniei (și, indirect, împotriva partidului lui Mao) plănuit pentru conferința comunistă internațională din noiembrie.

Nikita Hrușciov – primul secretar al Comitetului Central al PCUS și președintele Consiliului de Miniștri al URSS – a participat în persoană la Congresul al III-lea al PMR, după cum au făcut-o și alte numeroase figuri cheie ale comunismului mondial. Congresul nu a instituit schimbări majore în politicile PMR și a dovedit că liderii PMR erau uniți, iar Gheorghiu-Dej deținea controlul absolut al partidului.

Cu toate acestea, efectele încercării eșuate ale așa-zisei facțiuni Chișinevschi-Constantinescu de a pune în discuție răspunderea lui Gheorghiu-Dej pentru greșelile perioadei staliniste s-au făcut simțite din nou: Constantin Pîrvulescu, unul dintre membrii din ilegalitate ai partidului, și-a pierdut calitatea de membru al Biroului Politic și al Comitetului Central, precum și poziția de președinte al Comisiei Controlului de Partid (a fost înlocuit de Dumitru Coliu, un veteran cominternist, adept al liniei dure). Eliminarea lui Pîrvulescu a fost legată de atitudinea sa față de încercarea lui Chișinevschi și a lui Constantinescu de a-l detrona pe Gheorghiu-Dej, al cărui prieten apropiat, Ion Gheorghe Maurer – nominal, șef al statului la vremea aceea – i-a luat locul în Biroul Politic. Un an mai târziu, Maurer l-a înlocuit pe Chivu Stoica – un activist notoriu pentru mediocritatea sa – în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri, poziție pe care o va păstra până la pensionarea sa în 1974.

Importanța Congresului al III-lea al PMR rezidă, însă, în lansarea unui program economic pe termen lung (care a fost extins până în anul 1965), care prevedea industrializarea rapidă a țării, în special a industriilor metalurgică și constructoare de mașini. Congresul a discutat rezultatele precedentului plan cincinal și a aprobat proiectul noului plan șesenal. Prioritatea absolută a ambelor planuri o reprezenta construirea unui combinat siderurgic imens la Galați. Cu privire la agricultură, Gheorghiu-Dej a raportat în fața congresului că un număr de 680 000 de familii de țărani, având în proprietate 1,8 milioane de hectare, nu erau încă integrate în sectorul socialist, însă a afirmat că procesul de colectivizare a agriculturii românești se va finaliza până în 1965. (Încheierea procesului de colectivizare va fi anunțată, de fapt, în aprilie 1962).

În același timp, congresul a aprobat o mobilizare de masă fără precedent pentru îndeplinirea obiectivelor economice ale partidului¹⁵³. Pentru români, dezvoltarea potențialului industrial propriu, pe lângă sectorul agricol, era o problemă de prestigiu, iar politica economică a României a fost cauza unei polemici violente între București și Moscova, care a atins apogeul în aprilie 1964, când românii au dat publicității o curajoasă „declarație” cu

¹⁵³ Pentru o analiză aprofundată a Congresului al III-lea al PMR, vezi Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, pp. 316-325.

privire la criza comunismului mondial, sfidând pretențiile sovietice de supremație în cadrul blocului. Primele semne ale acestui conflict au trecut însă neobservate, atât de către delegații la Congresul al III-lea, cât și de observatorii străini, care erau convinși că relațiile dintre Moscova și București erau mai bune ca oricând.

Până la începutul anului 1962, și în mod evident în perioada 1960-1961, Gheorghiu-Dej a continuat să susțină cu loialitate statutul hegemonic al Moscovei în cadrul blocului și al mișcării comuniste internaționale. Activiști de partid români au fost trimiși în continuare la Moscova pentru a participa la cursurile școlilor de partid ale PCUS, limba rusă a rămas obligatorie în licee și universități, iar declarațiile rituale cu privire la rolul decisiv al Uniunii Sovietice în „eliberarea țării de sub jugul fascist” erau rostite în toate ocaziile importante. Cu alte cuvinte, Congresul al III-lea a semnalat o continuitate în privința atitudinii tradiționale prosovietice a României în cadrul comunismului mondial și a confirmat voința liderilor PMR de a nu se îndepărta de la viziunea lor ortodoxă asupra construcției socialiste.

În octombrie 1961 a avut loc un eveniment important pentru comunismul mondial: Congresul al XXII-lea al PCUS, la care Hrușciiov s-a angajat într-o nouă campanie împotriva lui Stalin și i-a atacat public pe albanezi pentru „activitățile lor schismatice, fracționiste și subversive” în mișcarea comunistă mondială. Zhou Enlai, în calitate de conducător al delegației chineze, a exprimat nemulțumirile Chinei față de politicile sovietice. Staliștilor înrăiți le-a displicut renunțarea lui Hrușciiov la dogma „dictaturii proletariului” și anunțul că PCUS se va transforma într-un „partid al întregului popor”, iar Uniunea Sovietică într-un „stat al întregului popor”. Comunismul mondial intrase într-o perioadă de convulsii, iar ruptura totală dintre cele două centre rivale ale sale, Moscova și Beijing, părea inevitabilă.

Partidele comuniste din întreaga lume și, în special, cele din „lagărul socialist” s-au angajat în analize profunde ale propriilor tradiții istorice și au luat poziție în polemica din ce în ce mai acută dintre Moscova și albanezii susținuți de Beijing. Liderii români au înțeles că deciziile luate de Moscova, inclusiv expulzarea corpului lui Stalin din Mausoleul lui Lenin, vor avea consecințe pentru toate țările din regiune. În timp ce aplauda din obișnuință linia leninistă a PCUS sub conducerea lui Hrușciiov, Gheorghiu-Dej pregătea cu grijă dezbaterile din interiorul partidului său cu privire la lecțiile Congresului al XXII-lea al PCUS. Ultimul lucru de care avea nevoie era să îngăduie ca aceste dezbateri să se transforme în încercări de reevaluare a rolului său în epurările staliniste. Cu perspicacitate, răbdare și cinism, liderii români au organizat lupta împotriva „consecințelor cultului personalității” în așa fel încât să se prezinte ca adevărați destalinizatori *avant la lettre*.

Plenara Comitetului Central din 30 noiembrie-5 decembrie 1961 a fost un eveniment crucial, cu prilejul căruia Gheorghiu-Dej și-a afișat din nou susținerea necondiționată pentru linia internațională a lui Hrușciiov, criticând deviația albaneză. Gheorghiu-Dej era gata să se plaseze de partea Moscovei în conflictul cu Enver Hodja (cu Mao Tzedun, adică), atât timp cât nu era împins să-și facă autocritica în privința trecutului său stalinist din România. Principalele probleme ce urmau să fie abordate la plenară au fost trecute în revistă în cadrul ședinței Biroului Politic din 29 noiembrie 1961¹⁵⁴. În discursul rostit la plenară, Gheorghiu-Dej a adoptat un ton aspru față de Enver Hodja și camarazii acestuia¹⁵⁵.

Plenara i-a oferit lui Gheorghiu-Dej o excelentă ocazie pentru a se angaja într-o pseudoliberalizare. Toate greșelile din istoria partidului – a susținut el cu seninătate – se făcuseră fie înainte de intrarea sa în eșalonul de vârf al partidului, fie împotriva voinței sale.

¹⁵⁴ La ședința Biroului Politic din 29 noiembrie 1961 au luat parte Gheorghiu-Dej, Apostol, Bodnăraș, Borilă, Chivu Stoica, Ceaușescu, Drăghici, Maurer, Moghioroș, Coliu, Răutu, Sălăjan, Voitec și Dalea.

¹⁵⁵ Vezi versiunea în limba engleză, *Report of the Delegation of the Rumanian Workers' Party Which Attended the Twenty-second Congress of the CPSU – Submitted to the Plenum of the CC, RWP held between November 30 and December 5, 1961*, în Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articles and Speeches. June 1960 – December 1962*, București, Editura Meridiane, 1963, p. 291.

Pretinzându-se adevăratul apărător al principiilor leniniste privind conducerea colectivă și „normele sănătoase ale vieții de partid”, Gheorghiu-Dej a denunțat facțiunile Pauker-Luca-Georgescu și Chișinevschi-Constantinescu ca fiind responsabile pentru ororile staliniste din România. Potrivit lui Dej, dacă el și colaboratorii săi apropiați nu ar fi existat, trădători ca Ștefan Foriș sau Lucrețiu Pătrășcanu ar fi distrus partidul în anii 1940. În această construcție, adaptată intereselor lui Dej și ale oamenilor săi, întreaga istorie a partidului apărea ca o luptă continuă între nucleul sănătos, proletar și patriotic, condus de Gheorghiu-Dej, și bande succesive de ticăloși schismatici¹⁵⁶.

Plenara care trebuia să pună în practică destalinizarea a devenit o manifestare menită să consolideze o viziune ultrastalinistă asupra istoriei partidului. Sărbătorit ca salvatorul providențial al însăși existenței partidului, Gheorghiu-Dej i-a condamnat pe „deviatorii de dreapta” Pauker, Luca și Georgescu pentru faptul că acționaseră ca „un grup separat, ridicat deasupra organelor alese ale partidului”¹⁵⁷. De fapt, în discursul său, Gheorghiu-Dej a codificat noua versiune oficială a istoriei PMR, care sublinia acțiunile abominabile ale „grupului fracționist antipartinic” și, implicit, îi disculpa pe dejiști¹⁵⁸.

La aceeași plenară din 1961, ministrul de interne al lui Dej și șeful Securității, Alexandru Drăghici, a declarat că „grupurile fracționiste (Pauker, Luca și ceilalți) au transformat ministerele pe care le controlau în adevărate feude personale, izolându-le de partid și sustrăgându-le controlului acestuia”¹⁵⁹. Ana Pauker (decedată din 1960) și ceilalți membri ai conducerii care fuseseră epurați au fost acuzați că s-au folosit de pozițiile influente pe care le dețineau în 1944-1948 pentru a admite (sau a invita chiar) în partid foști membri ai Gărzii de Fier, precum și numeroși oportuniști și carieriști.

Principalul discurs al lui Gheorghiu-Dej, ca și discursurile celorlalți participanți, printre care primul ministru Ion Gheorghe Maurer, membrii Biroului Politic Petre Borilă, Emil Bodnăraș, Nicolae Ceaușescu, Alexandru Drăghici, Alexandru Moghioroș și Leonte Răutu, precum și numeroși veterani ai partidului, i-au denunțat pe cei „multă vreme emigrați în Uniunea Sovietică”, „străini de realitățile din țară”, pentru adoptarea metodelor și practicilor criminale staliniste. Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu au fost descriși ca fiind singurii responsabili pentru politicile staliniste urmate anterior, care erau opuse liniei „naționale”, „patriotice” și, implicit, „antistaliniste” reprezentate de Gheorghiu-Dej și tovarășii săi apropiați. Printre cei care au susținut cel mai viguros această abordare naționalistă în formare s-au numărat foști militanți din Biroul pentru Emigranții Români de la Moscova și cândva colaboratori fideli ai lui Pauker, precum Petre Borilă (fost comisar politic în Războiul Civil din Spania și birocrat cominternist), Leonte Răutu, Dumitru Coliu și, chiar mai vituperant decât alții, Valter Roman. Ultimul, deși nu era membru al Comitetului Central, a fost invitat de Gheorghiu-Dej să participe și să ia cuvântul la această plenară decisivă.

Propagat cu abilitate, mitul luptei dintre comuniștii loiali lui Gheorghiu-Dej și „moscoviții” Anei Pauker a servit ca suport ideologic pentru noul stadiu al relațiilor dintre București și Moscova. Nu a fost deci exagerat, din punctul de vedere al lui Gheorghiu-Dej, ca acesta să declare la ședința Biroului Politic din 7 decembrie 1961 că plenara care tocmai se încheiasă pe 5 decembrie a fost, probabil, „cea mai frumoasă [plenară] ținută vreodată”. La aceeași întrunire a Biroului Politic, Gheorghiu-Dej i-a lăudat pe Valter Roman, Gheorghe Vasilichi, Gheorghe Gaston Marin, Petre Borilă și Nicolae Ceaușescu pentru discursurile

¹⁵⁶ Pentru documentele plenarei, vezi *Dosarul Ana Pauker. Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961*, 2 vol., selectarea și editarea documentelor, studiu introductiv și note: Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa, cuvânt înainte de Florin Constantiniu, București, Editura Nemira & CNSAS, 2006.

¹⁵⁷ Citat în Robert King, *A History of the Romanian Communist Party*, Stanford, Hoover Institution Press, 1980, p. 92.

¹⁵⁸ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articles and Speeches. June 1960 – December 1962*, pp. 278-279.

¹⁵⁹ *Ibidem*.

rostitute la plenară. Mai mult, Gheorghiu-Dej a subliniat că i-a plăcut modul în care Ceaușescu a vorbit liber și a spus „lucruri foarte frumoase”¹⁶⁰. Nu a fost, deci, întâmplător faptul că Gheorghiu-Dej a insistat ca toate discursurile pregătite pentru plenară să fie publicate, și nu numai cele care fuseseră ținute efectiv. În opinia sa, nou creată hagiografie de partid (și, desigur, corespondenta ei, demonologia revizuită) trebuiau să devină „bunuri publice”. După cum subliniaseră Maurer și Valter Roman, era important ca întreg partidul să știe că protejarea cadrelor sănătoase împotriva persecuțiilor i se datora în primul rând lui Gheorghiu-Dej și că nu era nevoie ca partidul să procedeze la reabilitări postume.

Aparatul de propagandă al partidului, condus de Leonte Răutu, s-a folosit cu promptitudine de tezele dezvoltate la Plenara Comitetului Central din 1961 și a construit o nouă versiune a istoriei PCR, impregnată de mitul „rădăcinilor naționale” ale dejiștilor și de meritele lor în demascarea nemiloșilor dușmani ai clasei muncitoare române. Este important de subliniat rolul central jucat de Leonte Răutu în crearea mitologiei PMR. Răutu, împreună cu Silviu Brucan, Ștefan Voicu, Sorin Toma, Nestor Ignat, Nicolae Moraru, Mihail Roller și Traian Șelmaru, fusese unul dintre cei mai virulenți critici ai democrației pluraliste și ai sistemului multipartidist. Un expert în adaptare politică și supraviețuire, Răutu a fost de fapt dictatorul culturii românești până la moartea lui Gheorghiu-Dej. În timpul campaniilor jdanoviste de la sfârșitul anilor 1940 și începutul anilor 1950, el a condus demascarea criticilor și poezilor „estetizanți” și „decadent-burgezi”. Mai târziu, în special după 1961, când PMR a încercat să-și lărgescă clientela intelectuală, Răutu a condus procesul de „reconsiderare a moștenirii culturale”. Manevrele sale bine concepute de manipulare a istoriei PCR și de inventare a unei strategii „naționale” a acestuia au avut succes. Adjunctul și totodată colaboratorul său de încredere a fost Paul Niculescu-Mizil, șeful Secției de Propagandă, care, după 1965, i-a succedat lui Răutu ca ideolog șef al partidului.

În acest cadru, Ceaușescu a devenit unul dintre cei mai ardenti avocați ai înfloritoarei „linii independente” a României. În discursul său la plenara din noiembrie-decembrie 1961, cuvântarea care i-a plăcut atât de mult lui Gheorghiu-Dej, Ceaușescu îi atacase pe Pauker, Luca și Georgescu pentru „deviaționism de dreapta”. El l-a criticat vehement și pe Marcel Pauker (Luximin) pentru presupusele sale activități criminale din timpul luptelor intrapartinice din 1928-1929. (Luximin fusese ucis cu mult timp înainte, în timpul epurărilor sovietice din anii 1930, iar Ceaușescu, care avea patruzeci și trei de ani, nu-l cunoscuse personal niciodată.) Acest discurs l-a ajutat pe Ceaușescu să intre și mai mult în grațiile lui Gheorghiu-Dej. Profitând de implicarea sa în activitatea curentă a aparatului de partid, Ceaușescu își formase deja un grup de susținători în interiorul partidului, care s-au obișnuit cu stilul și obiceiurile sale. După 1961, Gheorghiu-Dej l-a numit pe Ceaușescu șef al direcției organizatorice, care includea secția Comitetului Central care se ocupa de organizarea partidului și secția care supraveghea „organele speciale”, adică aparatul de securitate, armata și procuratura. Trebuie accentuată asocierea directă a lui Ceaușescu cu Gheorghiu-Dej în perioada 1956-1965, pentru că altfel triumful său asupra unor adversari atât de puternici precum Gheorghe Apostol sau Alexandru Drăghici ar fi de neînțeles. Pentru Gheorghiu-Dej, Ceaușescu reprezenta încarnarea perfectă a unui aparatcic stalinist. Gheorghiu-Dej îl considera un locotenent modest, rezervat, muncitor și profund loial. Rezolvând cu succes unele dintre cele mai dificile probleme care-l preocupaseră pe Gheorghiu-Dej de-a lungul anilor – inclusiv colectivizarea forțată a agriculturii, epurările continue și hărțuirea intelectualilor critici – cel mai tânăr membru al Biroului Politic a menținut o atitudine respectuoasă față de secretarul general și față de ceilalți membri mai vechi ai Biroului Politic (Emil Bodnăraș și Ion Gheorghe Maurer). Desigur, Ceaușescu îl criticase pe Drăghici pentru „comiterea de abuzuri” și pentru „încălări ale legalității socialiste”, dar asta se întâmplase în

¹⁶⁰ Dej, Apostol, Bodnăraș, Borilă, Chivu Stoica, Ceaușescu, Maurer, Drăghici, Moghioroș, Coliu, Răutu, Sălăjan și Voitec au luat parte la ședința Biroului Politic din ziua de 7 decembrie 1961.

timpul lunilor agitate care au urmat Congresului al XX-lea al PCUS. Disidența, răzvrătirea sau gândirea critică nu reprezentaseră niciodată o tentație pentru el. Dimpotrivă, acuzația pe care i-a adus-o lui Constantinescu la Plenara Comitetului Central din decembrie 1961 a exploatat prejudecățile antiintelectuale, adânc înrădăcinate, ale partidului. Câțiva ani mai devreme, după plenarele din 1957 și 1958, împreună cu Dumitru Coliu (Dimităr Colev), pe atunci președintele Comisiei Controlului de Partid, Ceaușescu orchestrase cu grijă epurări care, pe lângă excluderea a mii de cadre importante din partid, au avut un efect demobilizator asupra membrilor vechii gărzi a PCR. Spre deosebire de Constantinescu, care în conversații particulare obișnuia să deplângă rolul esențial jucat de Gheorghiu-Dej în „bizantinizarea” vieții de partid¹⁶¹, se pare că lui Ceaușescu îi făcea o plăcere deosebită să satisfacă și să cultive pasiunea lui Gheorghiu-Dej pentru disimulare și intrigă¹⁶². Cu toate acestea, Ceaușescu a evitat orice deviație de la ceea ce el considera a fi dogma leninistă clasică.

Gheorghiu-Dej a decis să sarbătorească încheierea procesului de colectivizare a agriculturii prin organizarea unei plenare speciale a Comitetului Central al PMR pe 23-25 aprilie 1962 și a unei sesiuni speciale a Marii Adunări Naționale în București, pe 27-30 aprilie 1962, la care au participat 11 000 de țărani, numărul țăranilor invitați fiind o referire directă la numărul țăranilor căzuți victime în timpul Răscoalei din 1907¹⁶³, cifră exagerată acreditată de propaganda comunistă. Din punct de vedere ideologic, a insistat Gheorghiu-Dej, acest eveniment însemna finalizarea construcției bazei materiale a noii ordini și trecerea la „desăvârșirea construcției socialiste în România”.

Izbucnirea în 1962-1963 a polemicilor declarat ostile dintre partidele sovietic și chinez¹⁶⁴, precum și dificultățile lui Hrușciiov ca urmare a crizei rachetelor din Cuba, le-au permis comuniștilor români să scape de sub dominația Moscovei. În ședințele Biroului Politic român, precum și în corespondența personală cu Hrușciiov, Gheorghiu-Dej a criticat conducerea sovietică pentru faptul că nu-i informase pe comuniștii români de intenția sa de a instala rachete sovietice în Cuba. În timpul vizitei sale oficiale la București din perioada 24-25 iunie 1963, Hrușciiov a admis criticile după cum urmează: „Tovarășe Dej, m-ai criticat pentru faptul că am trimis rachete în Cuba și nu ți-am spus. Este adevărat, ar fi trebuit să-ți spunem. I-am explicat tovarășului Ceaușescu cum s-a întâmplat. Cu excepția ta, toți au știut despre asta”. (Ceaușescu fusese în Uniunea Sovietică înainte de călătoria lui Hrușciiov, pentru a pregăti vizita liderului sovietic suprem)¹⁶⁵. În timpul următoarei vizite a lui Hrușciiov în România, pe 3-7 octombrie 1963, Gheorghiu-Dej a dat glas și temerilor românilor în legătură cu un eventual război nuclear ca rezultat al crizei cubaneze: „Trebuie să-ți spun, Nikita Sergheevici, că niciodată de la eliberare [august 1944] încoace nu m-am simțit ca în timpul crizei din Marea Caraibelor, când se părea că suntem pe marginea prăpastiei, că totul stătea în cumpănă și că numai un pas ne despărțea de o catastrofă nucleară. Când am auzit despre decizia de a retrage rachetele din Cuba, am răsuflat ușurat. Trebuie să facem tot ce ne stă în putință pentru a menține pacea”¹⁶⁶.

Pe măsură ce schisma sino-sovietică se adâncea, Gheorghiu-Dej și-a atribuit rolul de mediator între cele două centre comuniste rivale. În loc să urmeze calea Moscovei în relațiile cu celelalte partide și state comuniste, Gheorghiu-Dej a început să dezvolte legături independente cu acestea. Ceaușescu a fost și el implicat în diplomația mișcării comuniste

¹⁶¹ Informații comunicate de Cristina Luca-Boico și Leonte Tismăneanu.

¹⁶² Veterani ai PCR confirmă faptul că Dej devenise din ce în ce mai suspicios, suspectându-i chiar și pe cei mai apropiați colaboratori ai săi de inițierea unor comploturi pentru a-i submina puterea.

¹⁶³ Vezi Gheorghe Buzatu Mircea Chiritoiu (editori), *Agresiunea comunismului în România*, vol. 1, p. 33.

¹⁶⁴ Pentru o analiză subtilă a rolului jucat de Hrușciiov în criza chino-sovietică, vezi Capitolul 7, *Khrushchev and the Sino-Soviet Schism*, în Vladislav Zubok, Constantine Pleshakov, *Inside the Kremlin's Cold War. From Stalin to Khrushchev*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1996, pp. 210-235.

¹⁶⁵ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 214.

¹⁶⁶ *Ibidem*.

mondiale. Împreună cu primul ministru, Ion Gheorghe Maurer, el a mers în China, Coreea de Nord și Uniunea Sovietică în anii 1963 și 1964, pentru convorbiri cu Mao, Kim Ir Sen și Hrușciiov. În același timp, PCR a susținut viziunea policentrică și antihegemonică asupra comunismului mondial a liderului comunist italian, Palmiro Togliatti, formulată în tezele pe care acesta le-a scris cu puțin înainte de moartea sa în august 1964. La mijlocul anilor 1960, J. F. Brown făcea următoarea observație în privința rolului jucat de comuniștii români în timpul polemicilor violente dintre partidul comunist sovietic și cel chinez: „Mao și întreaga dispută chino-sovietică au întărit extraordinar de mult prestigiul și respectul de sine al Partidului Comunist Român. Considerat întotdeauna unul dintre cele mai lipsite de influență din întregul bloc, acesta și-a asumat acum o importanță întrecută doar de cea a partidului sovietic și a celui chinez. Datorită eforturilor impresionante depuse pentru mediere și datorită sfidării Moscovei, a câștigat o admirație și un respect considerabile”¹⁶⁷.

„Devierea” română – o pretinsă versiune a comunismului național – a condus la reușita încercărilor grupului conducător de a restructura ideologia oficială și de a asimila valori populiste și naționaliste. „Sursa tensiunilor sovieto-române din anii 1960 o reprezintă nemulțumirile și aspirațiile generate de așteptările pentru schimbare în contextul înapoierii politice”, comenta pertinent Joseph Rothschild începuturile disputei româno-sovietice¹⁶⁸.

Disputa a devenit deschisă în 1962-1963, în urma controverselor asupra strategiilor pe termen lung privind integrarea economiilor est-europene cu cea sovietică și încercările lui Hrușciiov de a transforma România într-o bază agricolă pentru țările mai dezvoltate din punct de vedere industrial din cadrul CAER, precum și asupra interpretării unor noțiuni precum „suveranitate națională”, „independență economică”, „sprijin reciproc” și „internaționalism socialist”. Gheorghiu-Dej și tovarășii săi au organizat o campanie propagandistică de succes îndreptată împotriva presiunilor economice sovietice asupra României și ca urmare au reușit să creeze o nouă imagine a PMR, care apărea ca exponentul intereselor naționale românești împotriva planurilor Moscovei de a transforma România într-un hinterland agricol al blocului sovietic. Disputa dintre Moscova și București a fost, în primul rând, de natură economică. Aceasta își are originea în propunerile de „diviziune și specializare a producției în cadrul lagărului socialist” sub un „consiliu de planificare” supranațional, făcute de Hrușciiov și susținute puternic de liderii polonez, est-german și cehoslovac (Władysław Gomułka, Walter Ulbricht și Antonin Novotny). Toate complexele de inferioritate ale liderilor români, îndelung acumulate, au explodat în această confruntare: profitând de faptul că poziția lui Hrușciiov în cadrul comunismului mondial și al propriului partid se șubrezise, Gheorghiu-Dej a decis, pentru prima dată în cariera sa politică, să se opună direct dictatului sovietic. Nu lipsiți de motive, comuniștii români au obiectat că Moscova nu sprijinea eforturile lor de accelerare a industrializării țării prin dezvoltarea industriei chimice și a celei energetice. Lui Gheorghiu-Dej și echipei sale nu le convenea deloc ideea ca România (împreună cu Bulgaria, probabil) să fie tratată ca un fel de hinterland agricol al unui sistem economic integrat, condus de sovietici.

În iunie 1962, CAER a adoptat un document intitulat „Principiile Diviziunii Internaționale a Muncii”, redactat, printre alții, de specialistul sovietic în geografie economică E. B. Valev, care reafirma ideea „colaborării economice socialiste” în sensul unei diviziuni a muncii în cadrul blocului socialist între nordul industrializat și sudul agrar¹⁶⁹. Ideea a fost sprijinită puternic de Cehoslovacia și de Republica Democrată Germană, cele mai

¹⁶⁷ Vezi J. F. Brown, *Eastern Europe*, în Leopold Labedz (coord.), *International Communism after Khrushchev*, Cambridge, Mass., MIT Press, 1965, p. 79.

¹⁶⁸ Vezi Joseph Rothschild, *Return to Diversity. A Political History of East Central Europe since World War II*, New York, Oxford University Press, 1989, p. 162.

¹⁶⁹ Vlad Georgescu, *The Romanians. A History*, London, I. B. Tauris, 1991, p. 245.

industrializate dintre țările „frățești”¹⁷⁰. Dar comuniștii români nu împărtășeau acest punct de vedere. „Gheorghiu-Dej a fost pus într-o stare de intensă disonanță”, observa Ken Jowitt. „Apărarea directă a programului de industrializare (...) a necesitat adoptarea unei poziții aflate în opoziție crescândă față de Uniunea Sovietică și inițierea unei politici care avea ca obiective principale suveranitatea statului și a partidului”¹⁷¹.

Declarația oficială din aprilie 1964, care este considerată „declarația de independență” a comuniștilor români, a arătat faptul că dezbaterile asupra planului Valev convinsese elita conducătoare română că programul de industrializare pe scară largă putea fi realizat numai prin independența statului-partid față de Uniunea Sovietică¹⁷². După cum a arătat Michael Shafir, elita comunistă română a decis să „devină nu numai întruchiparea dezvoltării industriale, ci și a aspirațiilor naționale de independență”¹⁷³. Această independență coincidea cu destalinizarea care era în plină desfășurare în majoritatea țărilor blocului sovietic, manifestându-se prin evenimente ca publicarea romanului lui Alexandr Soljenițin *O zi din viața lui Ivan Denisovici* în URSS sau a simpozionului dedicat lui Kafka în Cehoslovacia. Cu alte cuvinte, românii nu încercau numai să se desprindă de sub hegemonia Moscovei, ci adoptau și o strategie de izolare a partidului lor (și a țării) de efectele contagioase ale campaniilor antistaliniste duse în alte state leniniste ca urmare a Congresului al XXII-lea al PCUS. Respingerea hrușciovismului ca fiind imperialism stalinist a reprezentat, pentru Gheorghiu-Dej și acoliții săi, o cale de a se opune deschiderii sistemului politic. Unitatea națională în jurul conducerii partidului al cărui lider suprem era Gheorghiu-Dej a fost corespondentul ideologic al repudierii pretențiilor Moscovei de a avea rolul conducător în cadrul blocului. Cu alte cuvinte, ruperea rândurilor pe plan internațional a însemnat uniformitate totală și strângerea fermă a rândurilor pe plan intern.

Programul de industrializare pe scară largă a României a fost susținut cu vehemență de către delegația română la CAER. Un rol important a jucat delegatul permanent al României la CAER, Alexandru Bârlădeanu, născut în Basarabia, un fost emigrant politic în URSS care cunoștea foarte bine limba rusă. Bârlădeanu, care era economist prin educație, fusese ministru al Comerțului Exterior în anii 1950, iar în anii 1960 devenise viceprim-ministru. El fusese implicat și înainte în confruntări directe cu Hrușciov și cu alți lideri sovietici. Adresându-se Comitetului Executiv al CAER, pe data de 15 februarie 1963, el a pus sub semnul întrebării tutela sovietică și a apărât politica economică românească stabilită de Congresul al III-lea al PMR din 1960¹⁷⁴. Înfuriat de pledoaria lui Bârlădeanu în favoarea intereselor economice românești, Hrușciov a cerut eliminarea sa din guvernul român. În loc să se conformeze, Gheorghiu-Dej l-a promovat pe Bârlădeanu în poziția de membru supleant al Biroului Politic. Plenara Comitetului Central al PMR din 5-8 martie 1963 a aprobat poziția adoptată de Bârlădeanu la sesiunea CAER. Au existat de asemenea zvonuri că Gheorghiu-Dej i-ar fi scris o scrisoare lui Hrușciov pentru a-l informa că PMR nu-și va modifica planurile economice și că orice presiuni pentru schimbarea acestor planuri vor obliga România să iasă din CAER¹⁷⁵.

Pentru că se profila o polemică dură, Moscova a decis să trimită o delegație oficială la București. Pe 24 mai 1963 a sosit la București o delegație sovietică sub conducerea lui

¹⁷⁰ Vezi H. Gordon Skilling, *Communism National and International. Eastern Europe after Stalin*, Toronto, University of Toronto Press and Canadian Institute of International Affairs, 1964, p. 152.

¹⁷¹ Kenneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development. The Case of Romania, 1944-1965*, Berkeley, University of California Press, 1971, pp. 203, 214.

¹⁷² E. B. Valev a publicat în aprilie 1964 un articol privind crearea unui „complex economic interstatat” care urma să cuprindă porțiuni din sudul Uniunii Sovietice, sud-estul României și nordul Bulgariei; vezi Vlad Georgescu, *The Romanians*, p. 245.

¹⁷³ Michael Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, p. 48.

¹⁷⁴ Vezi comentariile lui Bârlădeanu cu privire la intervenția sa în Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, București, Editura Evenimentul Românesc, 1997, pp. 150-151.

¹⁷⁵ Vezi Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 339.

Nikolai Podgornîi, membru al Prezidiului și secretar al Comitetului Central al PCUS, dar nu s-a putut ajunge la nici o înțelegere. Dezvoltarea conflictului chino-sovietic a servit linia independentă a Bucureștiului. Prin urmare, pe 22 iunie 1963, comuniștii români au dat o nouă dovadă de independență față de Moscova prin publicarea unui rezumat al scrisorii trimise de Partidul Comunist Chinez către Comitetul Central sovietic pe 14 iunie 1963, pe care nici o altă țară comunistă din Europa de Est, în afară de Albania, nu a îndrăznit să o publice. Între timp, tensiunile în relațiile cu URSS s-au intensificat în cadrul colegiului editorial al „World Marxist Review”, revista care se publica la Praga și la care liderii români Ion Gheorghe Maurer și Nicolae Ceaușescu contribuiseră cu articole în care susțineau linia autonomistă și „neutralistă” a partidului lor. În diferite ocazii, reprezentantul PMR, Barbu Zaharescu, s-a opus eforturilor partidelor promoscovite de a transforma revista într-o tribună antichineză.

Cu toate acestea, după cum notează H. Gordon Skilling, comuniștii români au continuat pentru o vreme să sprijine Moscova în disputa chino-sovietică¹⁷⁶. Faptul că aveau divergențe cu Moscova nu însemna că aprobau linia belicoasă maoistă în relațiile internaționale. Mai degrabă, comuniștii români respingeau pur și simplu eforturile lui Hrușciiov de a reface dominația sovietică totală asupra mișcării comuniste mondiale¹⁷⁷.

Din moment ce simțeau că se maturizaseră și că aveau o bază politică internă din ce în ce mai largă pentru inițiativele lor economice și de politică externă, românii s-au opus ferm practicii de stigmatizare a altor partide drept „antileniniste”, „deviaționiste” și așa mai departe. În toamna lui 1963, liderii PCR au organizat ședințe restrânse pentru informarea aparatului de partid în privința divergențelor crescânde cu Moscova. Tonul discuțiilor era rezervat, dar semnificația discursurilor era clară: Gheorghiu-Dej pregătea partidul pentru o confruntare directă cu încercarea sovieticilor de a impune alinierea totală în lupta împotriva Beijingului. Dintre membrii Biroului Politic care au luat cuvântul la aceste ședințe secrete, cel mai vehement în criticarea lui Hrușciiov a fost primul ministru Maurer. Agenții sovietici au informat imediat Kremlinul că liderii români duceau o campanie antimoscovită. Problema rețelei de agenți – agenturii – din România a constituit un subiect de discuție frecvent în cadrul întrunirilor la nivel înalt dintre cele două partide în 1964, românii exprimându-și indignarea în legătură cu neîncrederea sovieticilor, iar reprezentanții sovietici reproșându-le lui Gheorghiu-Dej și tovarășilor săi lipsa de atașament față de internaționalismul comunist.

Declarația PCR din aprilie 1964 cu privire la principalele probleme ale mișcării comuniste mondiale rezuma noua filosofie a PCR asupra relațiilor din cadrul blocului, a comunismului mondial și a relațiilor internaționale în general. În acest document fundamental, comuniștii români au repudiat conceptul sovietic al internaționalismului socialist și au subliniat angajamentul lor față de principiile independenței și suveranității naționale, al deplinei egalități, al neamestecului în treburile interne ale altor state și partide, precum și al cooperării bazate pe avantaj reciproc. Bârlădeanu, care, în calitate de delegat permanent al României la CAER, a fost implicat direct în disputele cu liderii sovietici, a avut un rol important în formularea textului acestui document inovativ, care respingea în mod direct statutul privilegiat al Moscovei în cadrul mișcării comuniste mondiale: „Dată fiind diversitatea condițiilor de construcție socialistă, nu există și nu pot exista tipare sau rețete unice; nimeni nu poate hotărî ce este just și ce nu pentru alte țări și alte partide. Elaborarea,

¹⁷⁶ H. Gordon Skilling, *Communism National and International*, p. 153, se referă la articolul publicat de Președintele Consiliului de Miniștri al României, Ion Gheorghe Maurer, în numărul din noiembrie 1963 al revistei „World Marxist Review”, sub titlul *The Firm Foundations of the Unity of the International Communist Movement*.

¹⁷⁷ Vezi instrucțiunile date de Gheorghe Gheorghiu-Dej delegației PCR – care urma să se deplaseze în China în primăvara anului 1964 – de a încerca să-i convingă pe comuniștii chinezi să întrerupă polemica împotriva Moscovei pentru cel puțin șase luni sau, mai bine, pentru un an, și apoi să se organizeze o conferință mondială a mișcării comuniste pentru a discuta chestiunile controversate. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 218.

alegerea sau schimbarea formelor și metodelor construcției socialiste constituie un atribut al fiecărui partid marxist-leninist, un drept suveran al fiecărui stat socialist. (...) Este dreptul exclusiv al fiecărui partid de a-și elabora în mod independent linia politică, obiectivele concrete și căile și mijloacele de a le atinge, aplicând creativ adevărurile generale ale marxism-leninismului și concluziile care decurg în urma unei analize atente a experienței altor partide comuniste și muncitorești. (...) Nu există și nu poate exista un partid «părinte» și un partid «fiu», partide care sunt «superioare» și partide care sunt «subordonate»; mai degrabă există o mare familie a partidelor comuniste și muncitorești care au drepturi egale. (...) Nici un partid nu are sau nu poate avea un loc privilegiat sau nu poate impune linia sa sau opțiunile sale altor partide. Fiecare partid își aduce propria contribuție la dezvoltarea tezaurului comun al învățăturilor marxist-leniniste, la îmbogățirea formelor și metodelor practice ale luptei revoluționare pentru câștigarea puterii și construirea societății socialiste»¹⁷⁸.

În același timp, România a manifestat un interes crescând pentru îmbunătățirea relațiilor cu Occidentul. Unul dintre oamenii de încredere ai lui Gheorghiu-Dej, Gheorghe Gaston Marin (Grossman), viceprim-ministru și președinte al Comitetului de Stat pentru Planificare, a vizitat Statele Unite în 1963 și 1964¹⁷⁹, iar primul ministru, Ion Gheorghe Maurer, însoțit de Alexandru Bârlădeanu, a vizitat Franța în 1964¹⁸⁰. În vara lui 1964, PCR își câștigase recunoașterea atât pe plan național, cât și internațional datorită opoziției sale față de amestecul Uniunii Sovietice și devotamentului față de cultivarea autonomiei politice și economice a României. Pe 23 august 1964, la sărbătorirea a douăzeci de ani de la lovitura de stat antifascistă – care, se susținea oficial, dusesse la fondarea Republicii Populare Române – delegația sovietică, condusă de Anastas Mikoian, președintele Prezidiului Sovietului Suprem, a fost obligată să accepte prezența delegației chineze condusă de primul ministru Zhou Enlai, ca și pe cea a delegației de partid și de stat albaneze, condusă de vicepremierul Hysni Kapo, într-un moment în care Albania comunistă rupsesse practic relațiile oficiale cu URSS¹⁸¹. România reluase relațiile diplomatice cu Albania cu mai mult de un an înainte, prin trimiterea unui ambasador la Tirana în martie 1963.

„Naționalizarea ideologică”, pentru a folosi conceptul introdus de Zbigniew Brzezinski, le-a permis comuniștilor români să recupereze energiile sociale latente și să dezvolte un anumit sentiment de legitimitate politică pentru prima dată în istoria lor¹⁸². Reabilitarea figurilor proeminente ale intelighenției naționale a contribuit masiv la relaxarea politică și culturală internă. Această strategie de cooptare, pusă în practică de Leonte Răutu, a permis publicarea operelor, anterior interzise, ale unor importanți scriitori români, cum ar fi

¹⁷⁸ *Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale, adoptată de Plenara lărgită a CC al PMR din aprilie 1964*, București, Editura Politică, 1964. Pentru paragrafele citate, vezi H. Gordon Skilling, *Communism National and International*, pp. 153-154. Vezi și observațiile lui Bârlădeanu cu privire la importanța Declarației din aprilie 1964 în Lavinia Betea, *Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, pp. 152-158.

¹⁷⁹ De fapt, Gaston Marin a efectuat trei vizite oficiale în Statele Unite: în 1957, în noiembrie 1963 și în mai-iunie 1964. După propria mărturie, ultima sa vizită oficială în Statele Unite, din 1964, a fost cea mai importantă în privința relațiilor bilaterale; vezi Gheorghe Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej*, pp. 212-229.

¹⁸⁰ Rezultatele vizitei delegației românești în Franța au fost discutate în ședința Biroului Politic din 4 august 1964. Oficialii de partid români au fost impresionați în mod deosebit de către de Gaulle; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 219.

¹⁸¹ A fost propunerea lui Gheorghiu-Dej, aprobată de către Biroul Politic, de a invita delegații din toate țările „socialiste”, inclusiv din Iugoslavia și Cuba, la manifestările legate de sărbătorirea zilei de 23 august; vezi *Ibidem*, p. 219 și p. 342.

¹⁸² Vezi discuția legată de „auto-afirmarea României” – *The Romanian Self-Assertion* – în Zbigniew Brzezinski, *The Soviet Bloc. Unity and Conflict*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1967, pp. 442-455. Brzezinski și-a modificat ulterior părerea și a caracterizat stăpânirea lui Ceaușescu drept epitomul totalitarismului extrem. Zbigniew Brzezinski, *The Grand Failure. The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century*, New York, Scribner, 1989, pp. 134-135.

Tudor Arghezi, George Bacovia, Lucian Blaga, Octavian Goga, Nicolae Iorga, Liviu Rebreanu și Tudor Vianu. Printre intelectualii care au sprijinit platforma comunistă națională a partidului, deși cu grade diferite de entuziasm, s-au numărat figuri respectabile prerevoluționare precum istoricii Andrei Oțetea, Constantin C. Giurescu și Constantin Daicoviciu, criticii literari G. Călinescu, Șerban Cioculescu și Vladimir Streinu, filozofii D. D. Roșca și Lucian Blaga, și sociologii Mihai Ralea, Traian Herseni și H. H. Stahl. Gheorghiu-Dej a fost lăudat în revistele literare de autori ca G. Călinescu, Eugen Barbu, Mihnea Gheorghiu, Demostene Botez și extrem de servilul președinte al Uniunii Scriitorilor, Mihai Beniuc, un simbol al stalinizării vieții culturale românești, care a condus această instituție până în februarie 1965¹⁸³.

Partidul, care în august 1944 număra nu mai mult de 1000 de membri, a suferit o transfigurare politică după 1960, devenind o mișcare consolidată, care pare să promoveze dezideratele naționale îndelung reprimite. Fără îndoială, lucrurile se schimbaseră și întărirea numerică a partidului era o realitate: în iunie 1960, Gheorghiu-Dej a anunțat că partidul ajunsese la 834 600 de membri, dintre care 148 000 erau candidați¹⁸⁴.

Trecuseră vremurile intelectualilor staliști care scriau la comandă, precum Mihail Roller, fostul șef adjunct al Secției de Propagandă și Agitație, care în 1948-1949 a publicat o istorie a Republicii Populare Române care glorifica „legăturile tradiționale frățești” dintre România și Rusia¹⁸⁵. Încrezător în sine și din ce în ce mai convins de popularitatea sa printre români, Gheorghiu-Dej și-a permis să abandoneze unele dintre cele mai violente politici represive. În 1964, el s-a simțit suficient de puternic pentru a semna chiar o serie de decrete pentru eliberarea a mii de deținuți politici din închisori și locuri de deportare. Cu toate acestea, relaxarea ideologică avea limite stricte, care erau urmărite cu atenție. Portretele celor nouă oligarhi din Biroul Politic, expuse la sărbătorirea zilei de 23 august din acel an, le aminteau românilor că puterea se afla încă în aceleași mâini. Mai mult, Gheorghiu-Dej și tovarășii săi nu și-au asumat niciodată vreo responsabilitate pentru rolul esențial pe care îl jucaseră în satelizarea țării la sfârșitul anilor 1940 și începutul anilor 1950, iar „Scânteia” continua să reia aceleași formule stereotipe despre „trădarea” lui Foriș, Pătrășcanu și a altor lideri epurați.

La suprafață, România părea interesată să emuleze modelul lui Tito, angajându-se într-o desovietizare extinsă care ar fi putut duce la liberalizare internă. În același timp, era greu de trecut cu vederea faptul că, în loc să slăbească controlul asupra societății, conducerea PMR a strâns și mai mult șurubul și a refuzat să îngăduie chiar și o minimă destalinizare. De aceea, de la bun început, comunismul național românesc a avut un potențial ambiguu: în funcție de înclinațiile și interesele echipei de la conducere și a conjuncturii internaționale, ar fi putut duce fie la iugoslavizare – adică, la desovietizare combinată cu destalinizare, fie la albanizare – adică, la desovietizare întărită de stalinism radical pe plan intern. Dubla natură a divorțului PMR de Kremlin provine din contrastul dintre pretențiile sale patriotice și refuzul său de a revizui modelul leninist al socialismului, impus de sovietici. Ambivalența „liniei

¹⁸³ Mihai Beniuc, un poet promițător odată, devenit ulterior un scriitor în slujba partidului, a condus numeroase vânători de vrăjitoare. În februarie 1965, cu o lună înainte de moartea neașteptată a lui Dej, Conferința Scriitorilor Români a permis atacuri împotriva realismului socialist. În timpul conferinței, Beniuc a fost criticat aspru de către colegii săi și a fost demis. Pentru o relatare autojustificatoare, vezi Mihai Beniuc, *Sub patru dictaturi. Memorii, 1940-1975*, București, Editura Ion Cristoiu, 1999.

¹⁸⁴ Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 318.

¹⁸⁵ Mihail Roller a fost multă vreme un apropiat al lui Chișinevski și al lui Răutu și a deținut postul de director al Institutului de Istorie a Partidului. După ce i s-a spus că Plenara CC din iunie 1958 l-a acuzat de „fracționism”, Roller a suferit un atac cerebral și a murit la scurt timp după aceea (a circulat zvonul, neconfirmat, că s-ar fi sinucis); Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 342, n. 36. Cu privire la influența lui Roller asupra istoriografiei românești în anii 1950, vezi o relatare detaliată în Pavel Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*, în special pp. 10-54.

independente” a PMR a fost deteminată de spaima conducerii comuniste românești că reformele vor da frâu liber revoltelor politice și vor pune în pericol monopolul partidului asupra puterii.

După ce a participat la conferința la vârf a Tratatului de la Varșovia, ținută în Polonia în februarie 1965, lui Gheorghiu-Dej i s-a descoperit un cancer avansat. Controlul medical complet efectuat în toamna lui 1964 nu descoperise această boală care îl va ucide practic în câteva luni. Gravitatea bolii sale a fost ținută în secret. Primul ministru Maurer și Ceaușescu i-au interzis chiar în mod expres doctorului personal al lui Dej, Leon Bercu, să o informeze pe fiica favorită a acestuia, actrița de film Lica Gheorghiu-Rădoi, de sfârșitul iminent al tatălui ei. Se pare că Gheorghiu-Dej nu se gândise să-și desemneze succesorul. La câteva zile după moartea sa, survenită pe data de 19 martie 1965, Ceaușescu a devenit secretarul general al partidului, iar Chivu Stoica, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Gheorghiu-Dej încă din timpul războiului, a devenit președintele Consiliului de Stat¹⁸⁶.

Maurer și Bârlădeanu au oferit mărturii detaliate cu privire la luptele pentru succesiune. Potrivit lui Maurer, în timpul fazei terminale a bolii sale, Gheorghiu-Dej i-a cerut lui să-i fie succesor. Maurer a refuzat însă, iar atunci Gheorghiu-Dej a decis să-l susțină pe Apostol. Cu toate acestea, susține Maurer, la moartea lui Gheorghiu-Dej, Drăghici și Ceaușescu au obiectat la propunerea de a-l numi pe Apostol secretar al Comitetului Central și prim-secretar, iar ceilalți membri ai Biroului Politic s-au abținut să susțină o astfel de propunere. Astfel, Maurer a decis să-l susțină pe Ceaușescu, care i se opusese lui Hrușciiov, având în vedere că opțiunea cealaltă era Drăghici, care era perceput ca fiind „omul sovieticilor”¹⁸⁷. După Bârlădeanu, Ceaușescu a fost cel care a anunțat la o întrunire a Biroului Politic din ianuarie-februarie 1965 că Gheorghiu-Dej era pe moarte, spunând că o echipă de medici francezi, adusă la București pentru a-l consulta, confirmase diagnosticul. Bârlădeanu subliniază că tot Ceaușescu a fost cel care a limitat accesul la Gheorghiu-Dej al celorlalți membri ai Biroului Politic și că acesta și-a creat propriul grup de susținere, compus din Drăghici și Chivu Stoica (cealaltă facțiune din Biroul Politic constând din Apostol, Bodnăraș și Maurer).

Potrivit lui Bârlădeanu, trădarea lui Apostol de către Maurer a fost decisivă în aducerea lui Ceaușescu la putere¹⁸⁸. Totuși, versiunea lui Bârlădeanu nu ia în considerare

¹⁸⁶ Dr. Leon Bercu, informație oferită lui VT, București, 1973. Lica Gheorghiu nu l-a iertat niciodată pe dr. Bercu pentru faptul că i-a ascuns diagnosticul adevărat al bolii lui Dej și a refuzat să ia parte la funeraliile acestuia, organizate la cimitirul evreiesc „Filantropia” la sfârșitul anilor 1970 (copiii ei au fost însă prezenți la funeralii). Se poate bănui că Maurer și Ceaușescu s-au temut că Lica ar fi putut interveni la tatăl ei în favoarea lui Gheorghe Apostol, a cărui fiică, Geta, se număra printre cele mai bune prietene ale ei. Relațiile dintre Lica Gheorghiu și Elena Ceaușescu erau destul de reci. Cu diferite ocazii, aroganta Lica a refuzat avansurile Elenei (informație oferită lui VT de fiul Licăi Gheorghiu, Gheorghe). Lica divorțase de primul ei soț, tatăl lui Gheorghe, Marcel Popescu, în 1958 (ca urmare, acesta și-a pierdut postul de Ministru al Comerțului Exterior). În 1961, Lica s-a măritat cu inginerul Gheorghe Rădoi, fost director al întreprinderii de autocamioane „Steagul Roșu” din Brașov. La scurt timp după aceea, Rădoi a devenit Ministru al Industriei Construcțiilor de Mașini și adjunct al Primului Ministru. Și-a pierdut însă toate funcțiile politice după moartea lui Gheorghiu-Dej în 1965. Ceaușescu l-a reabilitat pe Marcel Popescu, pe care l-a numit adjunct al președintelui Camerei de Comerț a României.

¹⁸⁷ Relatarea lui Maurer este reproducă în Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri*, pp. 171-176.

¹⁸⁸ Vezi Lavinia Betea, *Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, pp. 180-184. Trebuie avută în vedere animozitatea dintre Bârlădeanu și Maurer. Cu diferite ocazii, în anii 1970 și 1980, în timpul unor conversații particulare cu veterani ai partidului, Bârlădeanu l-a descris pe Maurer ca pe un individ corupt din punct de vedere politic și moral. Se pare că Bârlădeanu a fost acela care s-a opus ideii altor posibili semnatari ai „scrisorii celor șase” de a-l contacta pe Maurer și de a-l invita să li se alăture. În privința elementelor „procedurale” ale succesiunii lui Dej, nu a fost descoperit încă nici un document în arhiva operațională a PCR care să indice vreo discuție colectivă cu privire la acestea. Indiferent ce dezbateri ar fi putut avea loc, acestea trebuie să fi fost informale și, pentru a folosi acuzația favorită a lui Dej împotriva adversarilor săi, „fracționiste”.

rivalitatea acerbă dintre Drăghici și Ceaușescu. Mai mult, potrivit lui Sorin Toma, Drăghici avea foarte puține șanse să devină liderul PMR¹⁸⁹.

Din moment ce Gheorghiu-Dej nu a avut timp să-și desemneze succesorul, decizia a fost luată de către membrii Biroului Politic, dintre care cei mai influenți erau Maurer și Bodnăraș și, în măsura în care putem determina astăzi, ei au decis să-l susțină pe Ceaușescu și nu pe Alexandru Drăghici, șeful brutal și nemilos al Securității, sau pe mediocrul și dogmaticul stalinist Apostol. De asemenea, Maurer și Bodnăraș l-au convins pe Chivu Stoica să-l susțină pe candidatul lor. Fără îndoială, Maurer s-a înșelat atunci când și-a închipuit că Nicolae Ceaușescu – cel mai tânăr membru al Biroului Politic, care nu avea merite deosebite în biografia sa revoluționară și părea modest și ascultător – va fi omul de paie perfect¹⁹⁰.

Comunismul dinastic al lui Ceaușescu, 1965-1989

La sfârșitul anilor 1960 și în anii 1970, Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român și președintele României, era descris de către mijloacele de informare occidentale ca un fel de rebel. Era la modă, la sfârșitul anilor 1960, să fie recunoscută „autonomia” politicii externe a lui Ceaușescu și să se considere că acesta avea un atașament sincer față de valorile naționale românești. Mitul „comunismului național” românesc, avându-l pe Ceaușescu drept simbol al contestării dominației Moscovei în Europa Centrală și de Est, se construia cu rapiditate¹⁹¹. Deziluzia liderului român față de URSS începuse odată cu atacul lui Hrușciov împotriva lui Stalin. Pentru Ceaușescu, ca și pentru Gheorghiu-Dej, Enver Hodja, Mátyás Rákosi, Mao Tzedun, Walter Ulbricht, Maurice Thorez și alți staliști ai vremii, destalinizarea lui Hrușciov amenința să distrugă unitatea comunistă. Oamenii aceștia aveau nevoie de un idol și urau iconoclasmul lui Hrușciov. Obligați să aleagă între URSS și Stalin, Gheorghiu-Dej și Ceaușescu l-au ales de bună voie pe cel de-al doilea. Astfel, Ceaușescu a urmat cu încăpățănare o linie stalinistă națională după moartea mentorului său în martie 1965. Demagogia sa a fost luată deseori în serios, acordându-se prea puțină atenție faptului că în interiorul țării era menținut un sistem stalinist și că populația era supusă unor permanente privațiuni.

Deși regimul lui Ceaușescu a fost perceput ca fiind păstrătorul și chiar promotorul câtorva trăsături dominante ale culturii politice staliniste, inițiativele „neortodoxe” din politica externă au contribuit la atenuarea percepțiilor occidentale cu privire la represiunea internă în

¹⁸⁹ De origine evreiască, Sorin Toma a intrat în PCR în 1932, la vârsta de 18 ani. În anii 1930 a fost însurat cu Ana Grossman-Toma. În timpul războiului a luptat alături de partizanii sovietici și apoi cu Armata Roșie împotriva naziștilor (1943-1945). În 1946 s-a întors în România și a fost numit redactor șef adjunct la „Scânteia”. Din 1947 și până în 1960 a fost redactorul șef al „Scânteii” și membru al Comitetului Central al PMR (1949-1960). Tatăl său, Alexandru Toma, un poet mediocru dar foarte ambițios, a fost bardul oficial al perioadei staliniste și a scris versurile primului imn al RPR. Sorin Toma a căzut victimă epurărilor lui Dej; după 1960 și-a pierdut poziția și a fost exclus din PMR în 1963. În 1988 a emigrat în Israel.

¹⁹⁰ Pentru o analiză pătrunzătoare a momentului – remarcabil de scurt – de tranziție de la Dej la Ceaușescu, vezi Pavel Câmpeanu, *Înscăunarea*, în „22”, 14-20 august 2001, pp. 15-16. Plecând de la stenogramele ședințelor Biroului Politic, Câmpeanu, membru al partidului din perioada de ilegalitate și unul dintre puținii sociologi marxiști cu o gândire originală, demonstrează că nu a existat niciodată o serioasă alternativă Apostol și că Ceaușescu a moștenit poziția lui Dej ca lider al partidului fără să aibă de înfruntat opoziția semnificativă a vreunuia dintre colegii săi. Membrii CC invitați să ia parte la prima ședință plenară după moartea lui Dej au fost puși în fața unui fapt împlinit: Ceaușescu era noul lider – nu exista nici un dubiu în această privință. Acest fapt era garantat nu numai de susținerea din partea „baronilor” lui Dej (Maurer și Bodnăraș), dar și de legăturile vechi pe care Ceaușescu le avea cu liderii regionali ai partidului, dintre care mulți au fost promovați curând în poziții cheie la centru la Congresul al IX-lea al PCR în iulie 1965. Câmpeanu și-a dezvoltat în continuare analiza în cartea sa *Ceaușescu. Anii numărătorii inverse*, Iași, Editura Polirom, 2002.

¹⁹¹ Câteva dintre legendele persistente referitoare la „originalitatea” României în afacerile interne și externe au fost deconstruite în Vladimir Tismăneanu, *Ceaușescu's Socialism*, în „Problems of Communism”, vol. 34, nr. 1, ianuarie-februarie 1985, pp. 50-66 și *The Ambiguity of Romanian National Communism*, în „Telos”, nr. 60, vara 1984, pp. 65-79.

creștere. Cât despre înclinația lui Ceaușescu spre Iugoslavia, aceasta avea mai mult de-a face cu politica de nealinieri a lui Tito decât cu vreun interes pentru dezvoltarea unei versiuni românești de „autoconducere”. Cu toate acestea, cele mai multe dintre acțiunile Conducătorului erau încă lăudate la începutul anilor 1970 ca răsplată pentru politica externă semititoistă a României. Până și cultul personalității lui Ceaușescu a fost atribuit nevoii de a consolida imaginea de unitate și coeziune în fața posibilelor încercări sovietice de a încălca presupusa independență a României. Într-adevăr, pentru a-și păstra imaginea de luptător pentru independența națională, Ceaușescu a fost deseori în dezacord cu intervențiile sovietice în arena internațională, în timp ce pe plan intern regimul său rămânea cât se poate de represiv și autocratic. De fapt, pentru Ceaușescu, Brejnev era un partener confortabil: deși au existat crize în relațiile româno-sovietice, acestea nu au ajuns niciodată până la o confruntare deschisă.

Agravarea situației economice după 1975 și eșecul regimului de a face față provocărilor modernizării au grăbit evoluția crizei socio-politice din România. După 1985, Ceaușescu, cel care reușise pe vremuri să-i păcălească pe jurnaliștii occidentali și să pozeze în promotor al „marxismului luminat”, era stigmatizat ca fiind „omul bolnav al comunismului” și descris ca o rușine pentru noua elită comunistă sovietică, din ce în ce mai înclinată spre reforme, aflată sub conducerea lui Mihail Gorbaciov. Obsesia lui Ceaușescu pentru industrializare, politica de austeritate legată de decizia sa din anii 1980 de a plăti datoria externă a României pentru a obține rapid o independență financiară absolută, atașamentul său față de un sistem de planificare hipercentralizat, rigid și depășit, precum și profunda sa ostilitate față de reforme orientate către piață au dus la declinul dramatic al calității vieții și la creșterea nemulțumirii populare¹⁹².

Personalitatea conducătorului României se modelase după un tipar stalinist dur, iar stilul său politic era caracterizat în cea mai mare parte de valorile și metodele culturii politice staliniste. Departe de a încerca să devină un „destalinizator”, Ceaușescu urma cu credință cele mai compromise dogme leninist-staliniste, încercând să simuleze „un regim bazat pe o mișcare de masă” prin stimularea constantă a zelului și a pasiunilor politice¹⁹³. În România, nu se lua nici o decizie și nu se promova nici o inițiativă fără aprobarea sau acordul lui Ceaușescu.

O criză de legitimitate

Comunismul românesc nu a fost niciodată capabil să scape de complexul de inferioritate datorat marginalității partidului în viața politică și intelectuală a României dintre cele două războaie. Comuniștii români nu au reușit să genereze o acțiune politică de masă și au fost, în general, percepuți ca elemente alienate a căror răzvrătire împotriva ordinii existente era motivată în special de resentimente de natură etnică sau psihologică. Ei formau o minusculă minoritate mesianică – care nu a depășit niciodată o mie de membri înainte de 23 august 1944 – dedicată fără șovăire Cominternului stalinist.

Mai mult, în timpul perioadei de ilegalitate, PCR a ignorat cu dispreț valorile naționale și, mai ales, angajamentul față de apărarea granițelor de după 1918. Problema centrală a relațiilor dintre România și Uniunea Sovietică – chestiunea Basarabiei – a fost prezentată în documentele PCR în concordanță deplină cu pretențiile imperialiste staliniste. Indiferent de

¹⁹² În anii 1970, Ceaușescu a sprijinit linia dogmatică promovată de primul ministru Manea Mănescu, care era profesor de economie, împotriva celor care pledau pentru descentralizare economică și pentru mai multe investiții în industriile producătoare de bunuri de consum. Interviu realizat de VT cu disidentul Mihai Botez, matematician și specialist în prognoze economice, Washington D.C., octombrie 1987 și Philadelphia, martie 1988; vezi și contribuția lui Botez la volumul *Romania. A Case of “Dynastic” Communism*, New York, Freedom House, 1989, pp. 12-18.

¹⁹³ Vezi Robert C. Tucker, *On Revolutionary Mass-Movement Regimes*, în *idem, The Soviet Political Mind. Studies in Stalinism and Post-Stalin Change*, New York, Praeger, 1963, pp. 3-19.

interpretările formulate retroactiv – iar comuniștii români au fost experți în încălcarea și alterarea semnificațiilor – nu există nici o îndoială că aceștia au ieșit din faza de clandestinitate cu o credibilitate foarte redusă în privința patriotismului lor¹⁹⁴. În timpul primilor ani de exercitare a puterii, PCR s-a luptat cu disperare pentru a-și extinde baza de masă, dar fără să reușească să obțină altceva decât o susținere simulată și o aderență falsă din partea segmentelor sociale pe care pretindea că le reprezintă.

În mod paradoxal, după 1962-1963 și mai strident după venirea lui Ceaușescu la putere în martie 1965, același partid nu a ezitat să se angajeze în campanii naționaliste intense, obținând capital politic de pe urma năzuințelor patriotice reprimare ale intelectualilor români și pretinzând că reprezintă cele mai sacre valori naționale. Prin această substituție frauduloasă, Nicolae Ceaușescu s-a remarcat ca un maestru în arta manipulării și i-a întrecut pe mentorii săi staliști în viclenie cinică și ipocrizie. Omul care acceptase fără remușcări politica antiromânească a Cominternului și care a dus la bun sfârșit cu obediență cele mai respingătoare campanii staliniste între 1948 și 1965 (colectivizarea forțată a agriculturii, epurările succesive din partid și din armată, persecutarea intelectualilor și studenților, pentru a enumera doar câteva dintre „realizările” sale de partid), a pozat după numirea sa ca secretar general în 1965 în apostolul românismului și a încercat să inventeze o versiune proprie de comunism național. A existat un grad ridicat de fariseism în această uzurpare a simbolurilor naționale: cabotinismul a fost o caracteristică importantă a practicii comuniste românești¹⁹⁵.

Unele dintre acțiunile lui Gheorghiu-Dej de după 1960 au prevestit „ruptura” de Moscova. În primul rând, este vorba despre reinterpretarea istoriei partidului prin accentuarea luptei dintre comuniștii „pământeni” și „moscoviți”. Ana Pauker, Vasile Luca și Iosif Chișinevschi, ultimii fiind acuzați de toate abuzurile înfăptuite în perioada stalinistă. Apoi, derusificarea treptată a culturii române și o oarecare relaxare în politica internă, urmată de Declarația din Aprilie 1964, care dădea glas nemulțumirii PMR față de încălcarea de către Hrușciiov a statutului autonom al României în cadrul CAER și a Pactului de la Varșovia. Toate acestea, inițiate de grupul lui Gheorghiu-Dej – căruia îi aparținea și Ceaușescu – sugerează mai puțin o deviere de la modelul stalinist, cât o încercare plină de viclenie a elitei comuniste românești de a evita chiar și o destalinizare moderată¹⁹⁶.

Instituțiile economice, politice și culturale staliniste, precum și metodele de tip stalinist, au fost păstrate cu vigilență, atât în România lui Gheorghiu-Dej, cât și în cea a lui Ceaușescu. Pentru mai mult de două decenii (1940-1965), cariera lui Ceaușescu fusese garantată de protecția lui Gheorghiu-Dej, dar, spre deosebire de predecesorul său, Ceaușescu nu avea merite deosebite în biografia sa revoluționară. Odată „ales” secretar general, el s-a angajat într-o activitate febrilă de creare și consolidare a propriului mit. Istoria partidului a trebuit, prin urmare, rescrisă în beneficiul noului lider. Din moment ce faptele eroice lipseau în mod evident din trecutul său, Ceaușescu a pus bazele unui cult al personalității care avea drept scop să creeze o legătură între acțiunile sale și cele ale prinților medievali și ale conducătorilor traco-daci care au sfidat Imperiul Roman. Pentru a întări controlul partidului asupra sferei private, Ceaușescu a luat măsuri draconice împotriva avortului. Românii

¹⁹⁴ Pentru o discuție asupra poziției PCR în problema Basarabiei și a susținerii servile de către acesta a proiectelor expansioniste sovietice, vezi Victor Frunză, *Istoria Partidului Comunist Român*, București, Editura Humanitas, 1990, pp. 52-128.

¹⁹⁵ Vezi analiza lui Michael Shafir cu privire la „schimbarea simulată” practică de către conducerea PCR în Michael Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, pp. 47-63.

¹⁹⁶ Vezi *Report of the Delegation of the Rumanian Workers' Party*, în Gheorghiu-Dej, *Articles and Speeches*, pp. 257-293 și Georges Haupt, *La Genèse du conflit soviéto-roumain*, în „Revue française des sciences politiques”, vol. XVIII, nr. 4, august 1968, pp. 669-684.

trebuiau să se comporte ca fiice și fii loiali ai patriei socialiste: sfera politicului a invadat complet sfera privată, până în fibrele sale cele mai intime¹⁹⁷.

Agonia partidului

Ascensiunea clanului Ceaușescu, nesfârșita promovare politică a rudelor mai apropiate sau mai îndepărtate ale familiei prezidențiale, au amplificat criza socio-politică. Partidul era epuizat, membrii de partid erau demoralizați, iar intelighenția era deprimată. Cultura română era afectată profund de exodul către Occident al multor intelectuali prestigioși, conștienți de evoluția dezastruoasă a regimului. Poeți și matematicieni, chimiști și fizicieni, istorici și pictori au fost forțați să plece în exil, formând o veritabilă diasporă, ceea ce a avut consecințe tragice pentru viitorul culturii române. Stilul necontrolat de conducere al lui Ceaușescu a împiedicat orice încercare de modernizare, iar reformele au fost amânate la infinit. Promovarea în ierarhia de partid era acordată numai în funcție de loialitatea față de Nicolae și Elena Ceaușescu și față de fiul lor cel mai mic, Nicu. În timpul ultimilor ani ai lui Ceaușescu la putere, circula zvonul că acesta suferea de o boală incurabilă și se vorbea despre o criză de succesiune, ceea ce reflecta starea de confuzie din cercurile înalte ale partidului¹⁹⁸.

Ceaușescu moștenise de la Gheorghiu-Dej o economie relativ dinamică, un început de consens național și un prestigiu internațional în creștere. Ceaușescu moștenise și capitalul politic al lui Gheorghiu-Dej, acumulat în timpul conflictului cu Hrușciiov. Spre deosebire de predecesorul său, el nu fusese implicat direct în epurările staliniste de la începutul anilor 1950. Astfel, a putut simula destalinizarea fără teama de a-și submina propria poziție în partid. În timpul primei etape a conducerii sale (1965-1971), noul secretar general a încercat să realizeze o sinteză între *desatelizare* și *destalinizare*, bucurându-se de sprijinul total al eșalonului al doilea al aparatului de partid, un segment social care aspira să ia locul celor asociați cu Gheorghiu-Dej.

În același timp, Ceaușescu a încercat să-și consolideze autoritatea și puterea punând accentul pe valori ca independența națională și conștiința patriotică. La scurt timp după alegerea sa, el a organizat întruniri cu reprezentanții uniunilor de creație în care a criticat dogmele realismului socialist și a recunoscut dreptul la diversitate culturală. La întâlnirile cu Uniunea Scriitorilor din primăvara lui 1965 i-a încurajat pe criticii esteticii jdanoviste și a susținut critica deschisă a acestora la adresa rusificării culturii române. Ceea ce a urmat a reprezentat primul dezgheț adevărat din România postbelică, în contextul căreia partidul a încurajat destalinizarea intelectuală și a renunțat temporar la metodele birocratic-administrative în chestiunile culturale.

În timpul perioadei de consolidare a puterii (1965-1970), Ceaușescu a folosit strategia de a vizita întreprinderi industriale, cooperative agricole și instituții academice de pe tot cuprinsul României, creând imaginea unui lider popular¹⁹⁹. Ceaușescu a convocat și efectivele Ministerului de Interne – adică poliția secretă – și a criticat excesele din perioada stalinistă. A promis respectarea fără rezerve a legalității socialiste de către aparatul de partid și de stat. Invocarea democrației interne din partid nu exprima, însă, tendința lui Ceaușescu spre liberalizare, ci intenția sa de a submina grupul conducător tradițional. O facțiune legată direct de noul secretar general se afla în plină ascensiune în PCR, în timp ce elita lui Gheorghiu-Dej era marginalizată și neutralizată treptat.

¹⁹⁷ Gail Kligman, *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceaușescu's Romania*, Berkeley, University of California Press, 1998.

¹⁹⁸ Paul Lewis, *Diplomats Cite Growing Signs of Ceaușescu's Illness*, în „New York Times”, 17 decembrie 1985; *Ceaușescu's Illness*, în „The Economist”, 1 august 1985.

¹⁹⁹ Pentru o analiză inspirată a strategiei lui Ceaușescu de a efectua vizite de o amplă publicitate în fabrici, cooperative agricole și în alte instituții socialiste pentru a-și crea o aură de legitimitate, vezi Cristina Petrescu, *Vizitele de lucru. Un ritual al Epocii de Aur*, în Lucian Boia (coord.), *Miturile comunismului românesc*, București, Editura Nemira, 1998, pp. 229-238.

Pe parcursul acestei perioade (1965-1970), activiștii de partid a căror carieră sub Gheorghiu-Dej fusese legată de poziția influentă deținută de Ceaușescu – aceea de secretar al Comitetului Central însărcinat cu problemele organizatorice (cu cadrele) – au constituit baza sa de putere în partid. Acest „grup al aparatului de partid” a asigurat triumful lui Ceaușescu asupra rămășițelor Biroului Politic din vremea lui Gheorghiu-Dej, baronii staliști care crezuseră că noul secretar general va urma supus sugestiile lor și se va conforma regulilor „conducerii colective”. Ceaușescu a acționat însă cu rapiditate pentru a-și impune stilul propriu în partid.

Prima declarație oficială majoră a lui Ceaușescu a fost raportul său politic la Congresul al IX-lea al partidului (19-24 iulie 1965). Pregătirile pentru acest congres începuseră în vara lui 1964, atunci când Gheorghiu-Dej i-a desemnat pe Ceaușescu, Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu și Leonte Răutu să întocmească cele mai importante documente. Gheorghiu-Dej intenționa ca viitorul Congres al IV-lea al PMR să celebreze triumful absolut al facțiunii staliniste naționale, declarația de autonomie a României în cadrul CAER și a Pactului de la Varșovia, deschiderea față de Iugoslavia, Franța și chiar Statele Unite, precum și rolul decisiv al primului secretar în toate acestea.

În 1964, nici restructurarea conducerii partidului și nici redenumirea partidului nu se aflau pe ordinea de zi. Însă, sănătatea lui Gheorghiu-Dej s-a deteriorat rapid în primele luni ale lui 1965, fapt ce a schimbat dramatic cursul evenimentelor. Gheorghiu-Dej a murit pe data de 19 martie 1965, fără a desemna un moștenitor politic. Ceaușescu le-a promis baronilor deșiți că le va permite să-și păstreze pozițiile cheie din partid și se poate spune că s-a ținut de cuvânt. Emil Bodnăraș a murit în postul său, iar Ion Gheorghe Maurer s-a retras în 1974 de bună voie și în condițiile impuse de el însuși. După 1990, Maurer a declarat în diverse interviuri că l-a susținut fără rezerve pe noul lider pentru că acesta era respectuos și pentru că avea o „pasiune pentru citit”.

Imediat după înmormântarea lui Gheorghiu-Dej, Ceaușescu a început o campanie pentru obținerea supremației în partid. Ședințele organizate în diverse ministere, vizitele de lucru în întreprinderi și ferme colective, contactele cu delegațiile comuniste din străinătate, toate sugerau o energie care deosebea clar stilul politic al noului lider de cel al predecesorului său. Din această serie de întâlniri, cele cu conducerea Securității și a Uniunii Scriitorilor – poliția secretă și ideologii – au fost cele mai importante. În lunile mai și iunie ale anului 1965, Ceaușescu vorbea deja despre nevoia de a întări legalitatea socialistă și de a îngădui o mai mare diversitate în creația artistică, iar „Scânteia” a tipărit o parte dintre aceste observații.

Era previzibilă neutralizarea a două dintre cele mai importante figuri politice asociate cu represiunea politică și cu dogmatismul cultural al epocii lui Gheorghiu-Dej – Alexandru Drăghici, de la Securitate, și Leonte Răutu, șeful Propagandei. De fapt, imediat după moartea lui Gheorghiu-Dej, poziția lui Răutu a fost serios slăbită: el fusese ales secretar al Comitetului Central, dar acum împărțea conducerea propagandei și culturii cu fostul său adjunct, Paul Niculescu-Mizil, care devenise și el secretar.

Chiar înainte de Congresul al IX-lea, o plenară a Comitetului Central a anunțat că foștii membri ai Partidului Social-Democrat Român, care se alăturaseră ulterior comuniștilor, vor fi considerați veterani ai partidului. Mai mult, a fost acceptată propunerea lui Ceaușescu ca denumirea de „Partidul Muncitoresc Român” să fie schimbată în „Partidul Comunist Român”²⁰⁰. Aceasta a fost mai mult decât o schimbare de titulatură: Ceaușescu dorea să sublinieze continuitatea istorică a mișcării revoluționare din România și rolul PCR în sinteza tuturor tradițiilor anticapitaliste ale țării. Modificarea numelui partidului a implicat și renumerotarea congreselor: astfel, Congresul al IV-lea al PMR a devenit Congresul al IX-lea al PCR. Până la conferința națională din octombrie 1945, când Ceaușescu fusese ales membru

²⁰⁰ Pensiile se calculau pe baza vechimii ca membru de partid; cu cât cineva intrase mai devreme în partid, cu atât pensia sa era mai mare.

al Comitetului Central pentru prima dată, numele partidului fusese Partidul Comunist din România, iar obiectivul său central îl constituise îndeplinirea sarcinilor desemnate de Comintern și de agențiile sovietice care i-au succedat. Mitul lui Ceaușescu s-a bazat de la început pe o presupusă existență continuă în partid a unui nucleu eroic, care a urmărit cu consecvență să-și păstreze autonomia. Momentele stânenitoare din istoria partidului au fost ignorate în mod convenabil. Abia în 1966, la cea de-a patruzeci și cincea aniversare a fondării Partidului Comunist din România, Ceaușescu va aborda aceste probleme, insistând mai mult sau mai puțin explicit asupra faptului că toate erorile esențiale ale strategiei comuniste din ilegalitate se produsese în primul rând din cauza existenței în conducerea partidului a multor persoane aparținând altor grupuri etnice.

Declarația din aprilie 1964 a fost menționată doar formal în raportul lui Ceaușescu la Congresul al IX-lea. Ideea centrală a fost aceea că, dat fiind că Gheorghiu-Dej murise, iar Ceaușescu își asumase guvernarea, o nouă epocă începuse atât pentru partid, cât și pentru țară. Prezența la acest congres a unor personalități de la vârful marilor partide ale „sistemului socialist mondial”, precum Leonid Brejnev, prim-secretar al PCUS de la îndepărtarea lui Hrușciov în octombrie 1964 și Deng Xiaoping, numărul patru – după Mao Tzedun, Liu Shaoqi și Zhou Enlai – în Partidul Comunist Chinez, au întărit legitimitatea internațională a noului lider. În deschiderea congresului, Ceaușescu a propus un moment de reculegere în memoria lui Gheorghiu-Dej²⁰¹.

Un grup de ideologi, din care făceau parte Paul Niculescu-Mizil și Dumitru Popescu (între timp, cel de-al doilea devenise redactorul șef al „Scânteii”) au pregătit raportul lui Ceaușescu către congres. Spre deosebire de Gheorghiu-Dej, care lăsase pregătirea unor astfel de documente în seama comisiilor, Ceaușescu a participat direct la formularea tezilor. Gheorghe Apostol a avut misiunea de a prezenta raportul referitor la noul statut al partidului²⁰². Raportul lui Apostol menționa că Biroul Politic conducea activitatea partidului între plenaryle Comitetului Central. În ultima zi a congresului, Apostol a anunțat că plenara noului Comitet Central îl alesese în unanimitate pe Ceaușescu drept secretar general, indicând o deosebire clară față de poziția oficială de prim-secretar a lui Gheorghiu-Dej.

Ceea ce s-a întâmplat a fost, de fapt, o lovitură de partid. Ignorând cele discutate cu două zile în urmă și fără a oferi vreo explicație, Ceaușescu a anunțat că vechiul Birou Politic urma să fie înlocuit de două organisme noi: un Prezidiu Permanent și un Comitet Executiv. Asemănarea cu modelul chinezesc al unui Birou Politic numeros dublat de un mic cerc intim al puterii, numit Comitetul Pemanent, era frapantă. Rolul prezidiului era neclar: trebuia să se ocupe de problemele curente, în timp ce Comitetul Executiv urma să conducă partidul între plenary. Chiar și cei specializați în detaliile obscure ale structurii de partid au avut dificultăți încercând să facă deosebirea între cele două responsabilități. Scopul principal, însă, a fost acela de a-i elimina pe Alexandru Moghioroș și pe Petre Borilă din vârful piramidei – adică din Prezidiul Permanent – deși ei au rămas membri ai Comitetului Executiv. Un alt scop a fost acela de a lărgi grupul conducător prin includerea în comitetul executiv a lui Paul Niculescu-Mizil, a lui Gheorghe (Gogu) Rădulescu și a lui Constantin Drăgan, care aveau o legătură directă cu Ceaușescu, precum și numirea lui Iosif Banc, Maxim Berghianu, Petre Blajovici, Mihai Gere, Petre Lupu (Lupu Pressman) și Ilie Verdeț, foști subordonați ai lui Ceaușescu în ramura organizatorică a Comitetului Central, ca membri supleanți ai Comitetului Executiv și ai Secretariatului. Personajele erei Gheorghiu-Dej erau astfel înlocuite de figuri noi, care au urcat rapid sub patronajul secretarului general Ceaușescu.

Ceaușescu a exercitat o influență formidabilă asupra compoziției Secretariatului, un organ omnipotent în partidele leniniste. Alexandru Drăghici, un prieten drag și profund urât

²⁰¹ Vezi *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, 19-24 iulie 1965*, București, Editura Politică, 1966, p. 14.

²⁰² Ibidem, pp. 330-352.

de către noul lider, era numărul doi, primul după secretarul general, dar, în realitate, numirea în Secretariat a lui Drăghici, care conducea poliția secretă din 1952, a reprezentat începutul sfârșitului carierei sale politice²⁰³. La câteva zile după încheierea congresului, Drăghici și-a pierdut pozițiile de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și de ministru de Interne. Cornel Onescu, fost șef de secție în ramura organizatorică a Comitetului Central supravegheată de Ceaușescu, a devenit noul ministru de Interne. Ceilalți noi membri ai Secretariatului erau fie oamenii lui Ceaușescu, ca Manea Mănescu, Paul Niculescu-Mizil, Vasile Patilineț și Virgil Trofin, fie persoane devenite inutile precum Alexandru Moghioroș, care era grav bolnav, fie cameleoni politici precum Leonte Răutu. Aceștia toți l-au glorificat pe Ceaușescu ca pe un lider vizionar, susținător ardent al independenței, strateg inspirat al economiei planificate, promotor al „noii revoluții agrare” și „arhitect al destinului național”²⁰⁴.

La sfârșitul anului 1965 sau la începutul lui 1966, Ceaușescu l-a însărcinat în secret pe Vasile Patilineț, un mare specialist în dosare politice, cu lansarea unei anchete privind represiunea internă din partid din anii 1950²⁰⁵. Această idee era legată de strângerea de documente referitoare la implicarea directă a lui Alexandru Drăghici în asasinarea lui Lucrețiu Pătrășcanu.

Congresul al IX-lea a devenit unul dintre miturile fondatoare ale cultului lui Ceaușescu. Dincolo de sloganurile lipsite de conținut și de exagerările lingușitoare, există un sâmbure de adevăr în ideea că acest congres a schimbat elemente importante din viața socială, economică și culturală a României. Pentru câțiva ani, ziarele au devenit interesante, viața literară uimitor de relaxată și a existat o reală deschidere față de Occident, ce s-a manifestat și prin importul de filme, traducerea de cărți și modificarea repertoriului teatrelor. Congresul al IX-lea a creat mitul lui Ceaușescu prezentat ca un reformator politic, ca un om rezonabil, reprezentant al dezghețului față de dogmatismul și obscurantismul erei lui Gheorghiu-Dej. Mai mult, manipulând cu abilitate pasiunile, animozitățile și informațiile confidentiale din arhivele secrete ale partidului, Ceaușescu a reconfigurat structura politică de la vârf pentru a întări grupul de activiști care îi datorau totul și care erau gata să-l susțină fără nici o ezitare.

Reușind să aducă la București figuri importante ale comunismului mondial, inclusiv pe liderii unor partide aflate într-o acerbă competiție ideologică – nu numai Brejnev și Deng au asistat la congres, ci și Ramiz Alia, numărul doi în Albania, Walter Ulbricht, primul secretar al Partidului Socialist Unit din Germania și președintele Consiliului de Stat al RDG, Todor Jivkov, liderul bulgar, Edvard Kardelj, ideologul titoismului, Dipa Nusantara Aidit, liderul partidului comunist indonezian și Dolores Ibárruri, care conducea Partidul Comunist Spaniol din exil – Ceaușescu s-a impus ca un actor important în aceste conflicte din ce în ce mai acute. La un an și câteva luni după Declarația din aprilie 1964, Bucureștiul se definea din nou ca un centru autonom în dezbaterile din mișcarea comunistă, care refuza să urmeze atât linia sovietică, cât și cea chineză.

²⁰³ La deschiderea congresului, Elena Ceaușescu se afla în primul rând, îmbrăcată în alb, alături de soția lui Alexandru Drăghici, Marta (născută Cziko), care la vremea aceea părea să-i fie prietenă apropiată. În vara anului 1965 cele două și-au petrecut vacanța împreună la Karlovy Vary, în Cehoslovacia. După moartea lui Dej, cuplurile Ceaușescu și Drăghici s-au întâlnit frecvent pentru a juca împreună biliard sau popice.

²⁰⁴ Nicolae Ceaușescu, Chivu Stoica, Ion Gheorghe Maurer, Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu, Emil Bodnăraș, Petre Borilă, Alexandru Drăghici, Constantin Drăgan, Alexandru Moghioroș, Paul Niculescu-Mizil, Leonte Răutu, Gogu Rădulescu, Leontin Sălăjan și Ștefan Voitec erau cei 15 membri ai Comitetului Executiv. Erau 10 membri supleanți: Iosif Banc, Maxim Berghianu, Petre Blajovici, Dumitru Coliu, Florian Dănălahe, János Fazekás, Mihai Gere, Petre Lupu, Ilie Verdeț și Vasile Vîlcu. Nicolae Ceaușescu, Chivu Stoica, Ion Gheorghe Maurer, Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu, Emil Bodnăraș și Alexandru Drăghici formau prezidiul permanent. Secretariatul era compus din secretarul general Nicolae Ceaușescu și 8 secretari: Alexandru Drăghici, Alexandru Moghioroș, Mihai Dălea, Manea Mănescu, P. Niculescu-Mizil, Vasile Patilineț, Leonte Răutu și Virgil Trofin; vezi *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român*, p. 739.

²⁰⁵ Vezi memoriile fostului general în poliția secretă, Grigore Răduică, *Crime în lupta pentru putere, 1966-1968. Ancheta cazului Pătrășcanu*, București, Editura Evenimentul Românesc, 1999.

Congresul al IX-lea al PCR a fost momentul la care au fost definite cele mai importante dintre opțiunile ideologice și politice ale socialismului lui Nicolae Ceaușescu, inclusiv teza privind omogenizarea socială și etnică a națiunii române, accentul pus pe industrializare și pe folosirea la maximum a resurselor interne, prezentarea liderului de partid ca un simbol al unității de monolit a partidului și poporului, neutralitatea activă în cadrul mișcării comuniste mondiale, restabilirea relațiilor cordiale cu unele dintre partidele comuniste occidentale, în special cu cel spaniol și cu cel italian, în efortul de a consolida o linie comună de opoziție față de manevrele hegemonice ale Moscovei și retorica democrației interne, asociată cu imaginea lui Ceaușescu în postura de campion al legalității, dreptății, eticii și echității socialiste. Evident, multe dintre aceste teze au fost reformulate și reconsiderate în anii următori, astfel încât Congresul al IX-lea nu a rămas decât o referință reverențioasă pentru acei nostalgici față de neîndeplinitele promisiuni de relaxare și înnoire²⁰⁶.

În același timp, ar fi interesant de stabilit în ce măsură noul „îngheț”, restalinizarea sau, mai precis, re-radicalizarea care a avut loc după 1968 s-a petrecut în conformitate cu un plan sau, cu alte cuvinte, se pune întrebarea de ce linia de reforme moderate dar reale nu a fost continuată. Personalitatea liderului ne oferă un răspuns parțial, în timp ce natura elitei comuniste românești este responsabilă pentru rest: lipsa unor dimensiuni morale și intelectuale din partea acesteia, utilizarea oportunistă a naționalismului în scopuri personale și izolarea arogantă și narcisistă față de dezbaterile reale ale stângii europene. Privind retrospectiv, este clar că existau motive de neliniște în iulie 1965. Tonul patetic-patriotic al raportului lui Ceaușescu, manevrele bizantine de culise, executate cu un dispreț total față de participării la congres și laudele excesive la adresa liderului – o mostră tulburătoare a ceea ce urma să devină o idolatrie din ce în ce mai sufocantă – toate puteau fi considerate motive de îngrijorare, chiar dacă luăm în considerare tentația spre ceea ce Timothy Garton Ash a numit determinism retrospectiv²⁰⁷. Existau, însă, și motive de speranță, iar în 1965 nu au fost puțini cei care au văzut în noul lider și în linia sa promisiunea unei indulgențe mai mari, a unei obtuzități mai mici și a unei represiuni mai reduse decât pe timpul domniei lui Gheorghiu-Dej.

Pe data de 7 mai 1966, Ceaușescu a ținut o cuvântare semnificativă cu ocazia celei de-a 45-a aniversări a fondării partidului. Multe dintre dogmele sacrosancte până atunci au fost puse sub semnul întrebării în mod direct de către tânărul și, până în acel moment, reformistul secretar general. O teză importantă a fost aceea că PCR a fost continuatorul luptei seculare a românilor pentru independență, pentru crearea statului național unitar român, pentru progres social și civilizație²⁰⁸.

Anul 1968 a fost crucial pentru stabilirea viitorului comunismului național românesc și a evoluției sale către „socialismul dinastic” în care se va transforma în final ceașismul. Prologul acestei transformări l-a constituit Conferința Națională a partidului din decembrie 1967 (prima adunare de acest fel din octombrie 1945), la care Ceaușescu a respins sugestiile reformiștilor de la vârf de a recunoaște rolul relațiilor de piață în socialism și a apărât preceptele tradiționale staliniste privind rolul preponderent al industriei grele și nevoia de a dezvolta mai departe economia de comandă. La această conferință, Chivu Stoica, un vechi militant al partidului, a demisionat din funcția de președinte al Consiliului de Stat și a fost înlocuit de Ceaușescu. În mai puțin de trei ani de la moartea lui Gheorghiu-Dej, succesorul său devenise conducătorul incontestabil atât al partidului, cât și al statului.

²⁰⁶ Vladimir Tismăneanu, *Congresul al IX-lea și geneza mitului Ceaușescu*, în „22”, nr. 33, 15-21 august 2000, pp. 12-13.

²⁰⁷ Timothy Garton Ash, *Conclusions* în Sorin Antohi și Vladimir Tismăneanu (coord.), *Between Past and Future: The Revolutions of 1989 and Their Aftermath*, Budapesta, Central European University Press, 2000, p. 396.

²⁰⁸ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român – Continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român*, pp. 145-146.

În aprilie 1968, cu ajutorul oamenilor săi credincioși din aparatul de partid, Ceaușescu a lansat un atac radical la adresa liderului defunct, Gheorghiu-Dej. Plenara Comitetului Central din 22-25 aprilie 1968 a dezvăluit intenția lui Ceaușescu de a-și consolida legitimitatea printr-o acuzație gravă la adresa abuzurilor comise de predecesorul său. Făcând public rolul jucat de Gheorghiu-Dej în atrocitățile staliniste din anii 1950, Ceaușescu și-a cultivat propria imagine de restaurator al legalității. Reabilitarea lui Lucrețiu Pătrășcanu și a altor lideri comuniști executați sau închiși sub Gheorghiu-Dej a consolidat poziția de apărător al legalității socialiste a secretarului general²⁰⁹. Atacul nu a fost îndreptat numai împotriva lui Gheorghiu-Dej, ci și împotriva celor mai apropiați acoliți ai săi. Alexandru Drăghici, fostul ministru de Interne, a fost exclus din partid, iar Ceaușescu a menționat că și alți foști membri ai Biroului Politic din timpul lui Gheorghiu-Dej erau vinovați pentru abuzurile din anii 1950. Drăghici, executantul, și Gheorghiu-Dej, inspiratorul acestuia, au fost aspru criticați pentru greșelile perioadei staliniste, în timp ce nimeni nu a pomenit despre implicarea lui Ceaușescu în acele evenimente²¹⁰.

Pe lângă Pătrășcanu și Foriș, au fost reabilitați și alți militanți comuniști importanți, inclusiv cei căzuți victime în timpul Marii Epurări staliniste, precum și Miron Constantinescu, Constantin Doncea și Dumitru Petrescu. Destalinizarea simulată a lui Ceaușescu a urmat, mai degrabă, linia reținută a lui Novotny sau a lui Jivkov, decât linia mai puțin conciliatoare a lui Gomulka²¹¹. Ceaușescu a încercat să câștige favorurile supraviețuitorilor partidului din perioada de ilegalitate (1924-1944), cărora li s-a cerut să-și scrie „memoriile” în scopul: (1) de a arăta că Gheorghiu-Dej nu fusese decât un membru marginal al partidului în perioada de clandestinitate; și (2) de a amplifica rolul jucat de Ceaușescu în istoria mișcării revoluționare. Comisia însărcinată cu reabilitarea lui Pătrășcanu a fost condusă de Gheorghe Stoica, un veteran al partidului din ilegalitate și aparatcic cominternist, de Vasile Patilineț, secretarul Comitetului Central însărcinat cu Securitatea și de colonelul Grigore Răduică, șeful Secției Militare a CC. Deși comisia a discutat și reabilitarea politică a Anei Pauker, nu s-a făcut nici un anunț public în legătură cu această problemă spinoasă. În septembrie 1968, un comunicat al Tribunalului Suprem a anunțat reabilitarea judiciară a lui Vasile Luca și a celor asociați cu acesta, condamnați în 1954 în baza unor acuzații inventate. Totuși, tablouri reprezentându-i pe Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu au fost expuse în cadrul expoziției permanente de la Muzeul de Istorie a Partidului.

Tot în aprilie 1968, Charles de Gaulle a vizitat România și l-a felicitat pe Ceaușescu pentru pretinsa sa independență²¹². Linia independentă a politicii externe promovate de Ceaușescu ilustra versiunea de comunism reformist a acestuia. El și-a distanțat țara de Uniunea Sovietică menținând relații diplomatice cu Israelul după 1967 și, printr-o mișcare spectaculoasă, condamnând cu vehemență invadarea Cehoslovaciei de către trupele Pactului de la Varșovia, sub conducerea sovieticilor, în august 1968.

Condamnarea de către Ceaușescu a intervenției Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia merită o analiză mai detaliată, chiar dacă la treizeci de ani după evenimente se

²⁰⁹ Cu privire la destinul lui Pătrășcanu, vezi H. Carrère d'Encausse, *Le Grand frère*, pp. 118-120 și Ghiță Ionescu, *Was Pătrășcanu a Potential Tito?* în *idem, Communism in Rumania*, pp. 151-156.

²¹⁰ Drăghici nu a fost însă niciodată judecat pentru abuzurile din anii 1950 și i s-a acordat o substanțială „pensie personală”, precum și alte beneficii rezervate membrilor din ilegalitate ai partidului. De altfel, nici un proces al torționarilor și autorilor farselor judiciare din perioada stalinistă nu a avut loc în România lui Ceaușescu.

²¹¹ Chiar și un veteran al partidului precum Gheorghe Apostol a fost înșelat de campania de destalinizare simulată a lui Ceaușescu. Imediat după plenara din 22-25 aprilie, pe 30 aprilie 1968, Apostol a scris un scurt articol intitulat *Încotro ne îndreptăm*, extrem de critic la adresa campaniei împotriva lui Dej și a politicii de reabilitări ipocrite și selective orchestrate de Ceaușescu, pe care la trimis spre publicare la „Scânteia”. Articolul nu a fost publicat niciodată; mai mult, acesta a provocat declinul politic al lui Apostol, care a culminat cu atacul înveninat al lui Ceaușescu împotriva sa de la Congresul al X-lea al PCR (6-12 august 1969).

²¹² Pentru detalii interesante privind vizita lui Charles de Gaulle în România, vezi Sanda Stolojan, *Cu de Gaulle în România*, București, Editura Albatros, 1994.

poate spune că Primăvara de la Praga nu a fost altceva decât o iluzie politică. Primăvara de la Praga a reprezentat una dintre crizele de succesiune ale comunismului mondial, inaugurate de Revoluția maghiară în 1956. Lecția maghiară, după cum a afirmat Alexander Dubček în memoriile sale, a influențat în mod esențial stabilirea tacticii liderilor cehoslovaci, precum și deciziile luate de țările din Pactul de la Varșovia. Structurile de putere care se conturau la București, limitele reformelor inițiate de Ceaușescu și măsura în care comuniștii români aprobau abandonarea treptată a modelului bolșevic în favoarea unui mai democratic au fost factorii cheie care au dus la „excepționalismul” românesc în comparație cu experimentul cehoslovac.

Pentru a reconstitui contextul istoric al Primăverii de la Praga, trebuie menționat că au existat evenimente importante care au precedat-o: îndepărtarea lui Hrușciiov în octombrie 1964 și ascensiunea echipei Brejnev-Kosîghin – cu alte cuvinte, abandonarea reformelor dublată de o restalinizare parțială în URSS, persecutarea disidenței intelectuale la Moscova, care a culminat cu faimosul proces Andrei Siniavski - Iuri Daniel în 1966, nașterea eurocomunismului odată cu „nota memorialistică” a liderului comunist italian Palmiro Togliatti, scrisă la Ialta în URSS, cu puțin înainte de moartea sa în vara lui 1964, intensificarea polemicii sino-sovietice și ruptura inevitabilă din lumea comunistă. În România, Congresul al IX-lea a marcat ambivalența acelei perioade: pe de-o parte, o deschidere în stil titoist și autonomie externă, iar pe de altă parte, concentrarea puterii în mâinile lui Ceaușescu și a susținătorilor săi necondiționați. Prin urmare, paradoxul care a alimentat pretenția lui Ceaușescu de a fi recunoscut ca un exponent al liniei bazate pe suveranitate și demnitate națională a devenit evident mai ales după 1968. Dialectica destalinizării și desovietizării evoluase și numai după august 1968 a devenit clar că balanța se înclina în favoarea celei din urmă.

În România, Ceaușescu a continuat să exercite controlul absolut, în ciuda declarațiilor prietenești la adresa noii conduceri de la Praga. Programul de Acțiune al Partidului Comunist din Cehoslovacia, adoptat în aprilie 1968, a fost publicat doar fragmentar, evitându-se orice referire la abolirea cenzurii și la înființarea unor asociații politice și culturale independente. Ceaușescu a folosit reabilitarea lui Lucrețiu Pătrășcanu și a altor persoane persecutate pe vremea lui Gheorghiu-Dej pentru a-și consolida propria-i poziție în partid și nu pentru a formula o condamnare radicală a poliției secrete. Rolul jucat de conducerea de partid în îngăduirea (sau chiar plănuirea) terorii staliniste a fost limitat în mod convenabil doar la Gheorghiu-Dej și la Drăghici. Stalinismul nu a fost niciodată examinat cu seriozitate și în mod autocritic în România de dinainte de 1989. Nici una dintre figurile democratice de frunte ale României, care sfârșiseră ca victime ale represiunii staliniste, nu a fost reabilitată sub Ceaușescu.

Departate de a recunoaște rolul pieței în economie, comuniștii români au continuat să ceară realizarea unei rate ridicate de creștere industrială, bazându-se pe un model anacronic de autosuficiență economică. Solidarizarea lor cu Dubček a fost determinată de respingerea comună a pretențiilor imperialiste ale URSS, și nu pe asemănări în privința politicii interne. Atunci când un grup de intelectuali a publicat la Praga, în iunie 1968, „Manifestul celor două mii de cuvinte”, presa strict supravegheată de la București a ignorat complet acest apel pentru un pluralism accentuat în cadrul sistemului. Abandonarea leninismului ca ideologie a partidului nu se afla pe ordinea de zi la București.

Această perioadă a cunoscut apariția a ceea ce mai târziu a devenit cunoscută sub numele de Doctrina Brejnev a suveranității limitate, pe baza căreia a fost justificată intervenția forțelor Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia, în august 1968. (În realitate, aceasta a fost doar o reformulare a mai vechii dogme a solidarității necondiționate față de URSS). În cazul Primăverii de la Praga, Ceaușescu a jucat cu abilitate cartea independenței și antisovietismului. Opoziția sa față de intervenția Moscovei în Cehoslovacia nu a însemnat

însă un sprijin acordat socialismului democratic, ci numai refuzul de a da curs dorințelor Kremlinului de a controla întregul bloc – cu alte cuvinte, al dreptului națiunilor din Pactul de la Varșovia de a interveni în afacerile interne ale statelor membre. La fel ca în epoca Solidarității în Polonia sau ca pe vremea lui Gorbaciov, Ceaușescu a respins orice reformă reală ca fiind o „trădare a principiilor socialiste”. Sfidarea hegemoniei sovietice l-a ajutat pur și simplu să-și construiască o imagine internațională pe care a exploatat-o ulterior fără încetare. „Scena balconului” din 21 august 1968, în timpul căreia Ceaușescu s-a adresat din balconul clădirii Comitetului Central unei mulțimi de 100 000 de persoane adunate într-una dintre piețele importante ale Bucureștiului și a condamnat intervenția Pactului de la Varșovia la numai câteva ore după invadarea Cehoslovaciei, care a devenit o legendă a comunismului național, nu a fost altceva decât o mascaradă, dar a funcționat: liderul neostalinist însetat de putere, lipsit de orice înclinație democratică, a reușit să trezească brusc entuziasmul popular și să câștige susținerea unei populații convinse că România va urma linia liberalizării și a apropierei de Occident. Spunând „nu” invaziei sovietice într-o altă țară socialistă, comuniștii români și-au reafirmat opoziția față de orice încercare de restaurare a hegemoniei Kremlinului în interiorul blocului și asupra mișcării revoluționare mondiale²¹³.

Pentru Ceaușescu și susținătorii săi, eșecul Primăverii de la Praga a servit la justificarea dogmei unității de nezduncinat dintre partid, lider și națiune. Sloganul „Partidul, Ceaușescu, România” răsună pretutindeni în acea perioadă și va fi utilizat din plin până la sfârșit. Oricine i se opunea lui Ceaușescu se făcea vinovat de subminarea acestei unități și era acuzat că servea intereselor Moscovei. Solidaritatea fictivă cu „socialismul cu față umană” din Cehoslovacia a justificat perpetuarea unui model obtuz de dictatură personală. Încercarea de a repeta scena balconului din vara lui 1968 în decembrie 1989 a reprezentat urmarea grotescă a acestui episod²¹⁴.

În august 1969, Richard Nixon a venit la București, unde un Ceaușescu din ce în ce mai plin de sine i-a făcut o primire triumfală. Trecând peste pretențiile sale dictatoriale, mulți analiști occidentali au crezut cu naivitate în mitul lui Ceaușescu prezentat ca un lider comunist de încredere, ceea ce l-a ajutat mai târziu pe acesta să-i caracterizeze pe disidenți drept trădători.

În același timp, propaganda de partid a pus un accent deosebit pe „tradițiile internaționaliste” ale PCR, iar foști membri ai Brigăzilor Internaționale din perioada Războiului Civil din Spania (cum ar fi Petre Borilă, Valter Roman, Mihai Burcă, Gheorghe Stoica și Vida Geza) și ai Rezistenței Franceze (Mihail Florescu, Gheorghe Gaston Marin și Gheorghe Vasilichi) au fost aleși (în unele cazuri realeși) în Comitetul Central la Congresul al IX-lea²¹⁵. Ulterior, însă, Ceaușescu și-a exprimat nemulțumirea față de manifestările resentimentare ale veteranilor, mai ales după Congresul al XII-lea din noiembrie 1979, atunci când Constantin Pîrvulescu, el însuși fost secretar general (în 1944) și veteran al mișcării comuniste internaționale, l-a acuzat pe liderul suprem că transformase partidul într-un feudă personală și într-un instrument de conservare a puterii clanului său.

Simultan, Ceaușescu a început epurarea „baronilor” lui Gheorghiu-Dej. Cei mai afectați au fost Gheorghe Apostol (cel mai fidel locotenent al lui Gheorghiu-Dej și fost prim-secretar al partidului în perioada 1954-1955), Chivu Stoica (prim-ministru în anii 1950) și

²¹³ Vezi discursul cu privire la evenimentele din Cehoslovacia ținut de Valter Roman în octombrie 1968 în fața muncitorilor comuniști din județul Brașov, în care se sublinia nevoia de a condamna metodele cominterniste compromise și se criticau aspru politicile neostaliniste sovietice. În acel discurs important, Roman l-a citat pe Constantin Dobrogeanu-Gherea în sensul că „socialismul și adevărul sunt inseparabile” și a susținut nevoia de confruntări libere de idei în cadrul comunismului internațional.

²¹⁴ Cu privire la evenimentele din 1968, vezi secțiunea *Romania* în Richard F. Staar (coord.), *Yearbook on International Communist Affairs*, 1969, Stanford, Calif., Hoover Institution Press, 1970, pp. 714-727.

²¹⁵ Vezi lista membrilor și a membrilor supleanți ai Comitetului Central aprobată de Congresul al IX-lea al PCR în *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, 19-24 iulie 1965*, pp. 735-738.

Petre Borilă (care fusese trimis de Comintern ca ofițer politic pentru a supraveghea Brigăzile Internaționale din Spania). Primul ministru Ion Gheorghe Maurer, care fusese una dintre victimele ostilității Anei Pauker față de comuniștii „locali”, a sprijinit epurarea acoliților lui Gheorghiu-Dej de către Ceaușescu. Emil Bodnăraș, un expert în intrigile Cominternului și fost agent al serviciilor secrete militare sovietice, a avut aceeași atitudine²¹⁶.

Treptat, Ceaușescu a reușit să-i elimine din viața politică pe toți supraviețuitorii din Biroul Politic al lui Gheorghiu-Dej, evitând însă metoda stalinistă a epurărilor sângeroase. De exemplu, după ce a fost eliminat din Comitetul Central la Congresul al X-lea în 1969, Apostol a primit inițial o poziție relativ înaltă în guvern, apoi o pensie substanțială, iar mai târziu a fost numit ambasadorul României în Argentina. Cât despre primul ministru Maurer, după ce a ieșit la pensie în 1974, a continuat să fie invitat la diverse ceremonii solemne ca o confirmare vie a continuității generaționale a elitei PCR.

Membrii aparatului de partid (Ilie Verdeț, Paul Niculescu-Mizil, Virgil Trofin, Ion Stănescu, Ion Iliescu, Gheorghe Pană, Dumitru Popescu, János Fazekás și Ion Ioniță) i-au stat alături lui Ceaușescu. Mulți dintre aceștia se alăturaseră PCR în timpul primilor ani de activitate legală de după război (1944-1946) și absolviseră în anii 1950 înalta școală de partid a PCUS de la Moscova. Mai mult, aceștia erau comuniști naționali convinși și susțineau supremația lui Ceaușescu în cadrul conducerii. O contribuție importantă la crearea mitului lui Ceaușescu a avut-o Dumitru Popescu, un aparatcic arogant care a deținut funcția de secretar al Comitetului Central însărcinat cu problemele culturale și ideologice timp de aproape cincisprezece ani. Popescu se pretindea romancier, dar publicațiile sale erau niște încercări ridicole de apologetică a partidului. Retrogradat în 1981 din poziția de membru al Secretariatului, a fost numit rector al școlii de partid „Ștefan Gheorghiu” (intitulată bombastic „academie”)²¹⁷. Paul Niculescu-Mizil, descris odată drept ideologul-șef al regimului, a fost numit președinte al obscurului Consiliu al Cooperativelor de Consum²¹⁸.

Emascularea politică a aparatului de partid a coincis cu două procese majore: (a) ascensiunea Elenei Ceaușescu spre cele mai înalte eșaloane ale partidului după Conferința Națională a PCR din 1972, și (b) încrederea crescândă acordată de Ceaușescu activiștilor cu care avea o legătură directă și personală și pe care el îi promovase. Au fost definite criterii noi pentru promovarea cadrelor astfel încât să-i permită soției secretarului general să devină numărul doi în partid.

Elena Ceaușescu, născută Petrescu, a reușit să-i elimine sau să-i persecute pe anumiți membri ai aparatului de partid și să-și formeze o curte personală de adulatori (Emil Bobu, secretarul Comitetului Central însărcinat cu armata, miliția și forțele de securitate, Ion Dincă, prim viceprim-ministru, Lina Ciobanu și Alexandrina Găinușe, care deveniseră membre ale Comitetului Politic Executiv la recomandarea Elenei Ceaușescu). Pe timpul lui Gheorghiu-Dej și în primii ani ai conducerii lui Ceaușescu, Elena a stat în umbră. Ca directoare a Institutului de Cercetări pentru Chimie (ICECHIM) din București, ea nu aparținea decât organizației locale de partid, cea a raionului „16 februarie”, iar mai târziu, după 1965, Comitetului municipal de partid București. Institutul Politehnic din București i-a conferit

²¹⁶ Cu privire la dinamica elitei PCR sub Ceaușescu, vezi Trond Gilberg, *The Communist Party of Romania*, în Stephen Fischer-Galati (coord.), *The Communist Parties of Eastern Europe*, New York, Columbia University Press, 1979, pp. 281-325, Walter M. Bacon, *Romania*, în Richard F. Staar (coord.), *Yearbook on International Communist Affairs, 1985*, Stanford, Hoover Institution Press, 1985, pp. 318-333 și Vladimir Tismăneanu, *The Agony of a Marxist Regime*, în „The World and I”, vol. 3, nr. 3, martie 1988, pp. 108-114.

²¹⁷ Interviu realizat de VT cu Dumitru Popescu, București, iunie 1994. Pentru detalii suplimentare, vezi memoriile lui Popescu, *Un fost lider comunist se destăinuie*. „Am fost și cioplitor de himere”, București, Editura Express, f. a.

²¹⁸ Niculescu-Mizil a fost un exponent zelos al poziției neutre a lui Ceaușescu în privința conflictului chinosovietic și, pentru mulți intelectuali, el a simbolizat (împreună cu Ion Iliescu) promisiunile fazei semilibrale a conducerii lui Ceaușescu.

titluri academice sub Gheorghiu-Dej, în ciuda opoziției manifestate de chimiști români reputați, precum Costin D. Nenițescu. Relațiile sale cu fiica lui Gheorghiu-Dej, Lica Gheorghiu-Rădoi, extrem de influentă cândva, erau tensionate, dar Elena a căutat să stabilească relații apropiate cu soțiile (sau fostele soții) ale celorlalți membri ai Biroului Politic al lui Gheorghiu-Dej, cum ar fi Stela Moghioroș, Natalia Răutu, Sanda Rangheț și Ecaterina Micu-Chivu (Klein).

Imediat după venirea lui Ceaușescu la putere, Elena a insistat ca să le fie oferite anumite privilegii câtorva femei care activaseră în perioada de clandestinitate: Stela Moghioroș, Ghizela Vass, Ecaterina Micu-Chivu, Sanda Rangheț, Ana Toma (care era căsătorită cu Pintilie Bodnarenko), Eugenia Rădăceanu (văduva lui Lothar Rădăceanu), Tatiana Bulan (care fusese căsătorită cu Leonte Răutu și Ștefan Foriș înainte de se mărita cu Iakov Bulan, un ofițer sovietic care a devenit rectorul Academiei Militare din București în anii 1950), Sanda Rangheț și Ofelia Manole. Scopul Elenei Ceaușescu a fost acela de a crea un sistem de relații pentru a-și consolida autoritatea în rândurile vechii gărzi a partidului. Merită amintit faptul că Elena o detesta profund pe Marta Drăghici, soția lui Alexandru Drăghici, a cărei carieră în perioada de ilegalitate a partidului fusese mult mai impresionantă decât a ei²¹⁹. În timp ce încerca să-și creeze un prestigiu politic, Elena Ceaușescu a primit sprijinul generos al lui Mihail Florescu (Mihail Iacobi) – pe atunci ministru al Industriei chimice și fost luptător în Rezistența Franceză – pentru a obține o poziție înaltă în cercetarea românească din domeniul chimiei. La sfârșitul anilor 1960, toate institutele de cercetare românești din domeniul chimiei îi erau subordonate Elenei, iar ea a devenit membră a colegiului Ministerului, organismul de conducere „colectiv” din acest domeniu. Numirea unor aparținători în poziții de conducere a favorizat ascensiunea Elenei Ceaușescu în ierarhie, mai întâi ca președinte al Consiliului Național pentru Știință și Tehnologie, apoi ca viceprim-ministru și membru al Comitetului Executiv al partidului.

În raportul său către Congresul al X-lea al PCR, care s-a ținut în perioada 6-12 august 1969, Ceaușescu a subliniat că scopul fundamental al politicii partidului era dezvoltarea economică a țării și crearea unei „societăți socialiste multilateral dezvoltate”²²⁰. Ceaușescu a insistat că această „societate socialistă multilateral dezvoltată” va fi superioară societății capitaliste din toate punctele de vedere. La același congres, Ceaușescu a salutat crearea Frontului Unității Socialiste, o organizație politică cu participare largă, care includea sindicatele, precum și organizațiile de femei și de tineret. Practic, orice cetățean care împlinise optsprezece ani a devenit membru al Frontului Unității Socialiste. În conformitate cu linia oficială, noua organizație trebuia să le îngăduie tuturor să-și exprime opiniile în legătură cu progresul către comunism. În realitate, era vorba de încă un instrument pentru controlul societății românești prin mimarea conceptului de participare politică și prin inducerea apatiei în rândurile populației²²¹.

²¹⁹ Născută Marta Cziko, soția lui Drăghici fusese arestată în timpul războiului și fusese condamnată la închisoare pe viață pentru activități comuniste ilegale.

²²⁰ Vezi raportul lui Ceaușescu la congres în *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român, 6-12 august 1969* București, Editura Politică, 1969, pp. 24-25. Congresul a aprobat următorul Comitet Executiv, extins la 21 de membri: N. Ceaușescu, Ion Gh. Maurer, Maxim Berghianu, E. Bodnăraș, Florian Dănălaș, Constantin Drăgan, Emil Drăgănescu, János Fazekás, Petre Lupu, Manea Mănescu, P. Niculescu-Mizil, Gh. Pană, Dumitru Petrescu, Dumitru Popescu, Gh. Rădulescu, Leonte Răutu, Gh. Stoica, Virgil Trofin, Ilie Verdeț, Vasile Vîlcu și Șt. Voitec. Erau 11 membri supleanți: Iosif Banc, Petre Blajovici, Miu Dobrescu, Aurel Duca, Mihai Gere, Ion Iliescu, Ion Ioniță, Karol Kiraly, Vasile Patilineț, Dumitru Popa și Ion Stănescu. Prezidiul permanent era compus din 9 membri: N. Ceaușescu, Ion Gh. Maurer, E. Bodnăraș, P. Niculescu-Mizil, Gh. Pană, Dumitru Petrescu, Gh. Rădulescu, Virgil Trofin și Ilie Verdeț. Secretariatul consta din secretarul general N. Ceaușescu și 6 secretari: Mihai Gere, P. Niculescu-Mizil, Gh. Pană, Vasile Patilineț, Dumitru Popescu și Virgil Trofin; ibidem, pp. 757-758.

²²¹ Ibidem, p. 63.

Înclinațiile staliniste ale lui Ceaușescu au fost accentuate de o vizită pe care a efectuat-o în China și Coreea de Nord în mai 1971. Se pare că acesta a luat în considerare posibilitatea de a importa metodele de îndoctrinare folosite în timpul Revoluției Culturale a lui Mao. Aceasta nu era numai o problemă de preferință personală: Ceaușescu încerca să stăvilească mișcarea de liberalizare din România, să limiteze frământările din rândurile intelectualității și să-i împiedice pe studenți să-i urmeze pe rebelii lor colegi din alte state comuniste. El încerca, de asemenea, să-și consolideze puterea personală și să se descotorosească de acei membri ai aparatului care ar fi putut visa la un „socialism cu față umană”. De aceea, în iulie 1971, el a făcut publică o „propunere de îmbunătățire a activității ideologice”, un monument de obscurantism jdanovist. Ceea ce a urmat a fost o restalinizare radicală și apariția unui cult al personalității fără precedent care îl înconjura la început numai pe Ceaușescu, iar după 1974 și pe partenerul său politic cel mai apropiat: soția sa, Elena.

La Congresul al XI-lea al PCR, desfășurat în perioada 25-28 noiembrie 1974, Ceaușescu a început să se concentreze asupra problemelor socialismului în țările în curs de dezvoltare, încercând să-și creeze reputația de luptător pentru o „nouă ordine economică și politică internațională”²²². România a fost „participant invitat” al Conferinței de la Colombo a Mișcării de Nealinie din 1976 și devenise clar că liderul român visa să ajungă un al doilea Tito al acestei mișcări. România s-a dovedit însă a fi mult mai puțin influentă decât Iugoslavia, care era membru fondator al Mișcării de Nealinie.

Congresul al XI-lea a aprobat Programul Partidului Comunist Român²²³, documentul fundamental al comunismului național românesc, care începea cu o istorie a României ce se întindea pe aproximativ 35 de pagini. Programul PCR era menit să traseze strategia partidului și statului pentru următorii douăzeci până la douăzeci și cinci de ani. Programul PCR ilustrează și fascinația lui Ceaușescu pentru întreaga istorie „națională”, nu numai pentru istoria PCR (a cărei „elaborare” a fost definită ca o prioritate în raportul său la Congresul al IX-lea în 1965)²²⁴. Astfel, după 1974, Programul PCR a devenit modelul pentru orice scriere istorică publicată oficial în România.

Congresul al XII-lea al PCR (19-23 noiembrie 1979) a consolidat vizibil clanul lui Ceaușescu și cultul persoanei sale²²⁵. Promovarea activă de către cuplul Ceaușescu a carierei politice a fiului lor cel mai mic, Nicu, datează de la Congresul al XII-lea, când acesta a devenit membru supleant al Comitetului Central al PCR. În timpul congresului, Constantin

²²² Congresul a aprobat următorul Comitet Executiv, extins la 23 de membri: N. Ceaușescu, Emil Bobu, E. Bodnăraș, Cornel Burtică, Elena Ceaușescu, Gh. Cioară, Lina Ciobanu, Emil Drăgănescu, János Fazekás, Petre Lupu, Manea Mănescu, P. Niculescu, Gh. Oprea, Gh. Pană, Ion Pășan, Dumitru Popescu, Gh. Rădulescu, Leonte Răutu, Virgil Trofin, Iosif Uglar, Ilie Verdeț, Vasile Vilcu și Șt. Voitec. Erau 13 membri supleanți: Ștefan Andrei, Iosif Banc, Chivu Stoica, Mihai Dalea, Miu Dobrescu, Mihai Gere, Nicolae Giosan, Ion Iliescu, Ion Ioniță, Vasile Patilineț, Mihai Telescu, Ioan Ursu și Richard Winter. Secretariatul consta din secretarul general N. Ceaușescu și 6 secretari: Ștefan Andrei, Cornel Burtică, Gh. Pană, Dumitru Popescu, Iosif Uglar și Ilie Verdeț; vezi *Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român, 25-28 noiembrie 1974*, București, Editura Politică, 1975, pp. 841-842.

²²³ Vezi *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, în *Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român*, pp. 614-749.

²²⁴ *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, 19-24 iulie 1965*, București, Editura Politică, 1966, p. 92.

²²⁵ Congresul a aprobat următorul Comitet Executiv, extins la 27 de membri: N. Ceaușescu, Iosif Banc, Emil Bobu, Cornel Burtică, Virgil Cazacu, Elena Ceaușescu, Lina Ciobanu, Ion Coman, Nicolae Constantin, Constantin Dăscălescu, Ion Dincă, János Fazekás, Ludovic Fazekás, Cornelia Filipaș, Alexandrina Găinușe, Petre Lupu, P. Niculescu, Gh. Oprea, Gh. Pană, Ion Pășan, Dumitru Popescu, Gh. Rădulescu, Leonte Răutu, Aneta Spornic, Virgil Trofin, Ilie Verdeț și Șt. Voitec. Erau 18 membri supleanți: Șt. Andrei, Petre Dănică, Miu Dobrescu, Gh. Dumitrache, Petru Enache, Eva Feder, Mihai Gere, Nicolae Giosan, Suzana Gâdea, Ion Ioniță, Ștefan Mocuța, Ana Mureșan, Elena Nae, Marin Rădoi, Ion Stoian, Iosif Szasz, Ion Ursu și Richard Winter. Secretariatul consta din secretarul general N. Ceaușescu și 8 secretari: Iosif Banc, Virgil Cazacu, Constantin Dăscălescu, Ludovic Fazekás, Dumitru Popa, Dumitru Popescu, Ilie Rădulescu și Marin Vasile; vezi *Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român, 19-23 noiembrie 1979*, București, Editura Politică, 1981, pp. 899-900.

Pîrvulescu a îndrăznit să critice monopolizarea puterii de către Ceaușescu. Pîrvulescu, care pe atunci avea 84 de ani, a protestat pentru că nu i s-a permis să ia cuvântul în timpul congresului. Atunci când, în sfârșit, i s-a dat voie să vorbească, el l-a acuzat pe Ceaușescu pentru că a pus interesele personale înaintea celor ale țării. Deși a fost redus rapid la tăcere, vești despre intervenția sa au ajuns la mijloacele de informare occidentale. După congres, Pîrvulescu a dispărut din viața publică, dar nu a fost lichidat²²⁶. În ciuda intervenției lui Pîrvulescu, congresul s-a încheiat cu o ceremonie de proslăvire a cuplului prezidențial.

La Congresul al XIII-lea al PCR (19-22 noiembrie 1984), asupra secretarului general și a soției sale s-a abătut un incredibil potop de laude²²⁷. În timp ce Petru Enache, secretarul Comitetului Central însărcinat cu ideologia, a vorbit despre performanțele „marelui gânditor și strateg contemporan”²²⁸, Ana Mureșan, membru supleant al Comitetului Executiv și ministru al Comerțului interior, s-a referit la realizările Elenei Ceaușescu în termenii ultraelogioși²²⁹.

Cultul personalității lui Ceaușescu este ilustrativ pentru natura *ceașismului*. O incompetență crescândă a sufocat procesul de luare a deciziilor, în timp ce secretarul general își îndemna supușii „să facă totul” pentru a-i îndeplini „indicațiile prețioase”. Trond Gilberg notează că, până la urmă, „o asemenea concentrare a puterii înseamnă că numai câțiva indivizi trebuie să rezolve probleme extrem de complicate într-o societate din ce în ce mai diferențiată. O astfel de misiune depășește chiar și capacitatea celei mai inteligente și mai bine intenționate persoane”²³⁰.

Deși a rămas intact, aparatul de partid era marginalizat și umilit. Până și fostul viceprim-ministru Cornel Burtică, un stâlp al clanului Ceaușescu, a fost exclus din partid, aparent din cauza eșecului său de a îndeplini directivele economice ale Conducătorului²³¹. În locul membrilor grupului din aparatul de partid au fost numiți executanți servili ai ordinelor lui Ceaușescu, precum Constantin Dăscălescu, prim-ministru al României, fost secretar al Comitetului Județean de Partid Galați, al cărui singur merit era acela că îi obliga pe ceilalți să se supună capriciilor lui Ceaușescu²³².

Emil Bobu, Iosif Banc, Cornel Pacoste și Petru Enache erau cu toții aserviți elitei conducătoare. Printre puținii veterani care au supraviețuit în poziții importante s-au numărat

²²⁶ Pîrvulescu fusese membru al PCR de la congresul de fondare a partidului și membru al CC din 1929. Arestat în 1934, a evadat și a plecat în URSS, unde a rămas pe perioada războiului. S-a întors în România în 1944, unde a condus PCR împreună cu Bodnăraș și Rangheț, în timp ce A. Pauker se afla încă în URSS iar Dej se găsea în închisoare. Ulterior, Pîrvulescu a fost președintele Comisiei de Control a Partidului (1945-1961) și membru al Biroului Politic (1952-1960), dar și-a pierdut funcțiile după Plenara CC din noiembrie-decembrie 1961, la care a fost criticat pentru complicitate cu Chișinevschi și Miron Constantinescu. A trăit îndeajuns de mult pentru a fi martorul căderii regimului comunist în decembrie 1989.

²²⁷ Congresul a aprobat următorul Comitet Executiv, compus din 23 de membri: N. Ceaușescu, Iosif Banc, Emil Bobu, Virgil Cazacu, Elena Ceaușescu, Lina Ciobanu, Ion Coman, Nicolae Constantin, Constantin Dăscălescu, Ion Dincă, Miu Dobrescu, Ludovic Fazekás, Alexandrina Găinușe, Manea Mănescu, P. Niculescu, Constantin Olteanu, Gh. Oprea, Gh. Pană, Ion Pățan, Dumitru Popescu, Gh. Rădulescu, Ilie Verdeț și Șt. Voitec. Erau 25 de membri supleanți: Șt. Andrei, Șt. Bîrlea, Nicu Ceaușescu, Leonard Constantin, Gh. David, Marin Enache, Petru Enache, Mihai Gere, Maria Ghițulică, Nicolae Giosan, Suzana Gâdea, Nicolae Mihalache, Ioachim Moga, Ana Mureșan, Elena Nae, Marin Nedelcu, Cornel Pacoste, T. Postelnicu, Ion Radu, Ion Stoian, Gh. Stoica, Iosif Szasz, Ioan Totu, Ion Ursu și Richard Winter. Secretariatul consta din secretarul general N. Ceaușescu și 9 secretari: Iosif Banc, Emil Bobu, Ion Coman, Silviu Curticeanu, Petru Enache, Constantin Radu, Ion Radu, Ion Stoian și Ilie Verdeț; vezi *Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român, 19-22 noiembrie 1984*, București, Editura Politică, 1985, pp. 742-743.

²²⁸ *Foreign Broadcast Information Service (FBIS)*, în „Eastern Europe”, 3 decembrie 1984, p. H/3.

²²⁹ Ibidem, p. H/2.

²³⁰ Trond Gilberg, *Romania's Growing Difficulties*, în „Current History”, noiembrie 1984, p. 270. Gilberg analizează convingător efectele cultului irațional al personalității lui Ceaușescu.

²³¹ „Scânteia”, 9 octombrie 1982; vezi și M. Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, p. 78.

²³² Ion Caraion a fost martorul acceselor de furie ale premierului în timpul Conferinței Naționale a Scriitorilor din iulie 1981; Ion Caraion, *Insectele tovarășului Hitler*, München, Jon Dumitru Verlag, 1982, pp. 97-106.

Gheorghe Rădulescu, Manea Mănescu și Mihail Florescu. Deși rămăsese membru al Comitetului Executiv al partidului și vicepreședinte al Consiliului de Stat, Rădulescu nu participa la procesul de luare a deciziilor. Mănescu, care a redevenit membru al Comitetului Executiv după 1982, a fost unul dintre oamenii de încredere ai Elenei Ceaușescu și un subordonat loial al secretarului general. Florescu, un fost luptător în Brigăzile Internaționale și ultimul membru de origine evreiască al Comitetului Central (reales și la Congresul al XIV-lea în noiembrie 1989) era mâna dreaptă a Elenei în Consiliul Național pentru Știință și Tehnologie, datorându-i acesteia supraviețuirea politică în baza faptului că Elena avea nevoie de cunoștințele sale în industria chimică²³³.

Puținii intelectuali din Comitetul Central au fost eliminați la Congresul al XIII-lea, în 1984. Printre aceștia se numărau poetul Eugen Jebeleanu, George Macovescu, fost ministru de Externe și președinte al Uniunii Scriitorilor până în 1982 și Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de Științe Politice și Sociale.

Între timp, odrasla favorită a cuplului, Nicu, a devenit din ce în ce mai important. Născut în septembrie 1951, Nicu era singurul dintre copiii cuplului prezidențial care era interesat de politică. El a fost făcut lider al Uniunii Asociațiilor Studenților Comuniști din România în 1972, iar în 1983 a devenit prim-secretar al Uniunii Tineretului Comunist (UTC). La Congresul al XII-lea al PCR, Nicu a devenit membru supleant al Comitetului Central și secretar al Marii Adunări Naționale, la Conferința Națională a PCR din 1982 a devenit membru plin al Comitetului Central, iar la Congresul al XIII-lea, în noiembrie 1984, membru supleant al Comitetului Executiv. Soția lui Nicu, Poliana Cristescu, conducea Organizația Pionierilor și era secretar al UTC, iar la Congresul al XIII-lea a fost aleasă membru plin al Comitetului Central.

Contactele și inițiativele internaționale ale lui Nicu Ceaușescu, în special în calitate de președinte al Comisiei Națiunilor Unite pentru Anul Tineretului, erau des comentate în presa românească. În plus, el și-a promovat prietenii ca membri ai Comitetului Central. Cornel Pacoste, fostul secretar al Comitetului de Partid al Centrului Universitar București, a devenit membru supleant al Comitetului Executiv și prim-secretar al Comitetului Județean Timiș. Pantelimon Găvănescu, predecesorul lui Nicu în funcția de conducător al UTC, și Eugen Florescu, fostul redactor-șef al ziarului oficial al UTC, „Scânteia tineretului”, au devenit membri ai Comitetului Central. Alți protejați ai lui Nicu, precum Tudor Mohora, Constantin Boștină, Ion Traian Ștefănescu, Ion Sasu și Nicolae Croitoru – care îi erau colaboratori în cadrul Secretariatului UTC – au devenit membri influenți ai nomenclaturii ca secretari ai comitetelor județene ale PCR sau în alte poziții importante. În rezumat, după Congresul al XIII-lea al PCR, nu mai rămăsese practic nimeni în partid care să poată pune sub semnul întrebării politicile familiei domnitoare a României.

Cazul Trofin este sugestiv în acest sens. Virgil Trofin a fost considerat unul dintre principalii pretendenți la putere în cazul unei crize de succesiune. Membru al grupului care asigurase victoria lui Ceaușescu asupra rivalilor săi din Biroul Politic al lui Gheorghiu-Dej și secretar al Comitetului Central însărcinat cu cadrele după Congresul al IX-lea, Trofin a căzut în dizgrație după 1970. El a fost îndepărtat din funcția de ministru al Minelor, petrolului și geologiei în urma unei confruntări directe cu secretarul general. Numit președinte al Consiliului Central al Cooperativelor Meșteșugărești, Trofin a continuat să sfideze orgoliul lui Ceaușescu, ceea ce a pus capăt carierei sale. Eliminarea sa din Comitetul Central al PCR a fost confirmată la Plenara din 25-26 noiembrie 1981: Ceaușescu nu tolera nici o critică²³⁴.

²³³ Mihail Florescu a murit la București în februarie 2000.

²³⁴ M. Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, p. 83. Trofin a murit în 1983.

Suprimarea disidenței, celebrarea liderului

În România, disidența s-a redus la atitudini idealiste, cu atât mai eroice cu cât cei care dădeau glas unor vederi neortodoxe nu puteau conta pe solidaritatea colegilor lor. Michael Shafir îl citează pe un specialist occidental în afaceri est-europene care i-a spus la începutul anilor 1980 că „disidența română trăiește la Paris, iar numele ei este Paul Goma”²³⁵. În ianuarie 1977, Goma i-a trimis o scrisoare de solidaritate lui Pavel Kohout, unul dintre liderii grupului cehoslovac Carta 77. Goma a scris și un apel către Conferința de la Belgrad, prin care cerea ca regimul Ceaușescu să respecte prevederile Conferinței de la Helsinki cu privire la drepturile omului. Cu toate acestea, în afară de colegul său de breaslă, scriitorul Ion Negoitescu, și de medicul psihiatru Ion Vianu, nici un alt intelectual român nu l-a sprijinit pe Goma. Dimpotrivă, în paginile revistei xenofobe „Săptămâna” erau menționate originile basarabene ale lui Goma pentru a explica gestul său de revoltă. În final, în jur de 200 de oameni au semnat apelul lui Goma, dar marea majoritate a acestora doreau să obțină doar un pașaport – așa-numitul „pașaport Goma” – pentru a emigra. Goma a fost arestat pe 1 aprilie 1977, dar a fost eliberat pe 6 mai, în urma unei campanii internaționale; în noiembrie 1977, el a părăsit România și s-a stabilit la Paris, împreună cu soția și cu fiul său²³⁶.

Alți disidenți români, precum Doina Cornea, Dan Petrescu, Liviu Cangeopol, Luca Pițu, Mircea Dinescu, Dorin Tudoran, Gabriel Andreescu sau Radu Filipescu, au avut parte de aceeași izolare și lipsă de sprijin. Regimul a reușit să insuflă frică, iar Partidul a răspuns la nesupunerea civilă cu măsuri draconice. Minoritățile religioase și naționale au fost persecutate. Radu Filipescu, declarat prizonierul lunii decembrie 1984 de către organizația Amnesty International, a fost condamnat la 10 ani de închisoare pentru „propagandă împotriva ordinii socialiste”. Tânărul inginer electronist român, născut în 1956, a fost acuzat că scrisese și distribuisese manifeste care condamnau greșelile lui Ceaușescu în domeniul economic și conducerea sa dictatorială²³⁷.

Până la colapsul din 1989, „a trăi în adevăr” nu a reprezentat o opțiune pentru marea majoritate a elitei intelectuale române²³⁸. În plus, o alianță între clase sociale – în sensul sprijinirii de către intelectuali a grevei minerilor din Valea Jiului din august 1977 sau a protestului de la Brașov din noiembrie 1987 – nu s-a format niciodată. Până la revolta muncitorilor de la Brașov, clasa muncitoare română a căutat mai degrabă să găsească diverse forme de „a se descurca” decât să ridice vocea împotriva regimului. Între 1964 și 1977, datorită unei abile combinații între industrializare și naționalism reușite de către regim, „noul contract social” a funcționat bine. Nici măcar după revolta muncitorilor de la Brașov din 1987 nu s-a dezvoltat o alianță între clase, între intelectualii critici și muncitorii nemulțumiți²³⁹.

Adăugând nedreptății insulta, Ceaușescu a selectat colaboratori recrutați din rândurile minorităților etnice pentru a-i susține pretenția de a fi descoperit cea mai potrivită soluție

²³⁵ *Ibidem*, p. 168.

²³⁶ Vezi detalii la Paul Goma, *Culoarea curcubeului '77. Cutremurul oamenilor*, Oradea, Editura Multiprint, 1993.

²³⁷ Vladimir Socor, *Prisoner of Conscience. Radu Filipescu*, în „Radio Free Europe. Romanian Situation Report”, no. 17, 17 noiembrie 1984, pp. 21-23; Nicholas G. Andrews, *Romania under Communism: Waiting It Out*, în „Christian Science Monitor”, 11 martie 1985; David B. Funderburk, *Defiance in Romania? Look Again*, Anderson, în „Washington Post”, 7 septembrie 1985. Ultimul articol, semnat de fostul ambasador al Statelor Unite în România, examinează abuzurile regimului Ceaușescu în domeniul drepturilor omului. Vezi, de asemenea, Robert Gillette, *Romania: A New Winter of Despair*, în „Los Angeles Times”, 28 noiembrie 1985 și Juliana Geran Pilon, *Why Exclude Romania?*, în „New York Times”, 2 noiembrie 1985.

²³⁸ Walter D. Connor, *Dissent in Eastern Europe. A New Coalition?*, în „Problems of Communism”, ianuarie-februarie 1980, pp. 1-17. Vezi și Vlad Georgescu, *Romanian Dissent: Its Ideas*, în J. L. Curry (coord.), *Dissent in Eastern Europe*, New York, Praeger, 1985, pp. 182-194.

²³⁹ Pentru o analiză a protestului muncitoresc în România comunistă, vezi Dragoș Petrescu, *A Threat From Below? Some Reflections on Workers' Protest in Communist Romania*, în „Xenopoliana”, nr. 1-2, 1999, pp. 142-168.

marxist-leninistă pentru problema națională. Astfel, potrivit lui Mihai Gere, membru supleant al Comitetului Executiv al PCR și președinte al Consiliului Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară din România, problema națională fusese rezolvată într-un „mod profund umanist”. Orice critică la adresa xenofobiei lui Ceaușescu era considerată propagandă perfidă, antiromânească: „Am aflat recent despre poziții, concepții și atitudini de peste hotare, din ce în ce mai frecvente, care distorsionează istoria poporului român, realitățile din România socialistă de azi și modul în care a fost rezolvată problema națională; toate acestea reprezintă calomnii și un amestec grosolan în viața și în afacerile noastre interne”²⁴⁰.

Una dintre cele mai timpurii expresii ale cultului lui Ceaușescu a fost un volum masiv intitulat *Omagiu*, publicat în 1973. Liderului suprem îi plăceau pompa de tip bizantin și simbolurile monarhice: sceptrul prezidențial, care a fost introdus la 28 martie 1974, atunci când Ceaușescu a devenit primul președinte al României, a reprezentat probabil primul semn palpabil al derulării unui scenariu dinastic²⁴¹.

La mijlocul anilor 1980, cultul dezvoltase forme fără precedent, depășind cu mult expresiile relativ benigne de la începutul anilor 1970. Aniversarea a douăzeci de ani de la alegerea lui Ceaușescu ca secretar general a declanșat o avalanșă de imnuri și ode ditirambice, menite să gâdile nemăsurata sete de mărire a liderului suprem. Laudele servile ale lui Corneliu Vadim Tudor, care era nu numai un neobosit menestrel prezidențial, dar și autorul unor vehemente pamflete antisemite, se apropiu de deificare: „Ne bucurăm pentru existența providențială a acestui om, atât de profund atașat de pământul nostru străbun, ar trebui să ne bucurăm pentru tinerețea sa veșnică, ar trebui să fim cu toții recunoscători pentru faptul că-i suntem contemporani și să-i mulțumim pentru toate acestea. Numai datorită voinței sale suntem acum cu adevărat stăpâni în casa sufletelor noastre”²⁴².

Fiecare 26 ianuarie – ziua de naștere a lui Ceaușescu – era o ocazie pentru ceremonii solemne și tributuri servile aduse „geniului” său. Toate mijloacele de informare românești salutau „meritele sale excepționale” și nici o hiperbolă nu era de ajuns atunci când era vorba de a glorifica realizările președintelui. În mod similar, meritele Elenei Ceaușescu în domeniul științei, tehnologiei și culturii erau subliniate fără încetare de propaganda de partid.

Odată declanșat, mecanismul cultului a căpătat o dinamică proprie și a devenit o trambulină pentru pseudointelectuali și carieriști de profesie, care alimentau setea de glorie a secretarului general. De exemplu, pe 26 ianuarie 1986, „Scânteia” a dedicat aniversării președintelui aproape o ediție întreagă. Pe prima pagină, un chenar roșu încadra fotografia președintelui și un editorial de 700 de cuvinte, intitulat „Întreaga națiune îl sărbătorește pe marele erou al țării”. Același număr conținea numeroase poeme și articole, având titluri ca „Marele arhitect”, „Epoca de aur” sau „Scumpa oră din ianuarie”²⁴³.

De ce a triumfat Ceaușescu atâta vreme

Puterea și ideologia s-au împletit strâns în funcționarea dictaturii personale a lui Ceaușescu. În ideologia regimului comunist român s-au amestecat populismul naționalist, demagogia socială și atașamentul față de preceptele de bază ale stalinismului. Secretarul general al PCR a înfruntat Uniunea Sovietică în legătură cu anumite probleme (de exemplu,

²⁴⁰ Vezi Mihai Gere, *Full Equality for All the Citizens of Romania*, în „România Liberă”, 25 ianuarie 1986, în FBIS, în „Eastern Europe”, 28 ianuarie 1986, p. H8. Pentru o evaluare total diferită a situației minorității etnice maghiare din România, vezi Gaspar Miklos Tamás, *Censorship, Ethnic Discrimination and the Culture of the Hungarians in Romania*, New York, International Helsinki Federation for Human Rights, 1985.

²⁴¹ Dan Ionescu, *A Touch of Royalty*, în „Radio Free Europe. Romanian Situation Report”, nr. 2, 22 ianuarie 1985, p. 13.

²⁴² Corneliu Vadim Tudor, *Suflet în sufletul neamului*, în „Săptămâna”, 26 iulie 1985, p. 7.

²⁴³ *News Media Hail Ceaușescu on Birth Anniversary*, FBIS, în „Eastern Europe”, 29 ianuarie 1986, p. H2.

Orientul Apropiat, criza cehoslovacă din august 1968 și relațiile cu China), iar părerile sale polemice cu privire la aceste subiecte au fost transformate în doctrină oficială de partid²⁴⁴.

În cadrul comunismului mondial, Ceaușescu a aplicat conceptele de suveranitate națională și egalitate în relațiile dintre state și dintre partidele comuniste. El a respins în mod constant încercările Moscovei de la sfârșitul anilor 1960 și din anii 1970 de a atrage România în campaniile sale antichineze. În 1968, el i-a susținut pe comuniștii greci care au înființat Partidul Comunist Grec (din Interior) în exil în România și a expulzat din țară facțiunea prosovietică KKE a lui Kostas Kolliyannis, consultându-se regulat cu conducerea iugoslavă. În plus, pentru că avea nevoie de relații bune în primul rând cu partidele care aveau o poziție critică explicită față de expansionismul sovietic, Ceaușescu și-a exprimat sprijinul prudent pentru eurocomunism și i-a apărat pe liderii partidelor comuniste spaniol și italian în fața atacurilor sovietice. Mai întâi Enrico Berlinguer, apoi Alessandro Natta, au vizitat deseori Bucureștiul pentru a se întâlni cu Ceaușescu. Santiago Carrillo a fost descris public ca fiind prietenul personal al lui Ceaușescu.

Discursurile secretarului general erau un lanț de incantații verbale. Aroganța sa dogmatică interzicea competența intelectuală. Cuibăriți în piramida lor de privilegii, autocrații comuniști români nu puteau tolera meritocrația, pe care o percepeau în mod corect ca pe o amenințare la adresa puterii lor. Într-un eseu lămuritor despre dilemele inteligenței române, Dorin Tudoran a arătat că impunerea sistematică de elite false a fost un mijloc de menținere a controlului asupra societății²⁴⁵.

În România, economia de comandă a reprezentat baza unui sistem politic ierarhic, rigid și autoritar. Partidul – adică, Ceaușescu – concepea dezvoltarea societății în termeni militari, cu fronturi, campanii, flancuri, avangardă și ariergardă²⁴⁶. În ciuda acestor artificii propagandistice, România lui Ceaușescu era o societate închisă, caracterizată prin represiune în toate domeniile existenței umane: limitări ale dreptului de proprietate, condiții grele de muncă și salarii mici, lipsa libertății de mișcare, obstacole birocratice împotriva emigrării, violări ale drepturilor minorităților naționale, dispreț pentru credințele religioase și persecutarea practicilor religioase, austeritate economică drastică, cenzură constantă în domeniul culturii, reprimarea tuturor vederilor disidente și un omniprezent cult în jurul președintelui și familiei sale, care a contribuit la demoralizarea populației²⁴⁷.

În logica stalinistă, ideologia și puterea nu pot fi disociate. Ca urmare, exponenții regimurilor neostaliniste trebuiau să-și mențină ortodoxia ideologică pentru a-și păstra sursa principală de legitimitate. În cazul lui Ceaușescu, constrângerile ideologice și politice erau întărite continuu, iar reforma era amânată mereu prin reorganizări instituționale. Confrunțați cu o represiune crescândă, cu o conducere defectuoasă a economiei și cu o paralizie socială și

²⁴⁴ Vezi articolul despre „doctrina Ceaușescu” în Ovidiu Trăsnea, Nicolae Kallos, *Mică enciclopedie de politologie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, pp. 136-145.

²⁴⁵ Dorin Tudoran, *Frig sau Frică: Reflecții despre condiția intelectualului român*, Daphne, Ala., Europa Media, 1988, manuscrisul original în limba română, p. 48. Poet și jurnalist important, Dorin Tudoran a denunțat, pe când se găsea în România, controlul totalitar asupra culturii și oportunismul elitei intelectuale oficiale. Hărțuit și calomniat, a cerut, în cele din urmă, să emigreze în Statele Unite ale Americii. O versiune prescurtată a eseului menționat a fost publicată în Franța în 1984; Dorin Tudoran, *De la condition de l'intellectuel roumain*, în „L'Alternative”, nr. 29 și 30, septembrie-octombrie și noiembrie-decembrie 1984.

²⁴⁶ În privința mecanismelor de mobilizare politică și efectele lor asupra regimului neostalinist al lui Ceaușescu, vezi Steven Sampson: *Muddling through in Romania* (lucrare prezentată la Al Doilea Congres Internațional de Studii Românești, Avignon, Franța, 1983) și *Is Romania the Next Poland?*, în „Critique”, nr. 16, 1983, pp. 139-166.

²⁴⁷ Anneli Maier (împreună cu secția română), *The Ceaușescu Era – An Era of Restrictions*, în „Radio Free Europe. Romanian Situation Report”, 26 iunie 1985; vezi și Paul Lewis, *Economy Tight, Romanians Face a Long Winter*, în „New York Times”, 15 decembrie 1985, o descriere precisă a militarizării economiei, a persecutării cultelor neoprotestante și a mutării pensionarilor de la oraș la sat, amintind de metodele lui Pol Pot.

politică, românii aveau de ales între exilul intern – supraviețuire tăcută în patria lor – și emigrare.

Comunism național în stil românesc?

Vechea gardă a PCR fusese neutralizată sau se împutinase, iar a „doua generație” era lipsită de o bază instituțională. Pretențiile ultranaționaliste erau exacerbate, iar ideologia marxist-leninistă nu era nimic altceva decât un ritual lipsit de conținut. O viziune despre dezvoltare caracteristică Lumii a Treia colora triumfalista și irațional de optimista credință a lui Ceaușescu în creșterea economică. În cazul regimului, călcâiul lui Ahile îl reprezenta, totuși, anemica sa legitimitate – îi lipsea adevărata autoritate politică. Conducerea presupus carismatică nu era, de fapt, carismatică. Departea de a fi „eroul național” sărbătorit de mijloacele de informare oficiale, Ceaușescu era un aparatcic – era, într-adevăr, încarnarea aparatului partidului comunist și principalul apărător al acestuia²⁴⁸.

Ceaușescu a fost prizonierul propriului său mit. El se considera simbolul viu al vigoriei și continuității partidului și se aștepta ca și ceilalți să creadă același lucru. După cum am văzut, el crescuse în spiritul „revoluției de sus”, luase parte de bună voie la cele mai aberante excese staliniste din România și, evident, nu s-a retras atunci când s-a confruntat cu nemulțumirea populară. Din moment ce se baza în principal pe supremația nomenclaturii de partid, garantată de teroarea exercitată de poliția politică, regimul lui Ceaușescu nu poate fi descris ca o deviere de la modelul marxist-leninist. Înainte de toate, această ideologie a speculat înclinațiile naționaliste, a exploatat și a cultivat prejudecățile antimaghiare și antisemite, s-a folosit de resentimentele antirusești adânc înrădăcinate și a încurajat încercările absurde menite să demonstreze superioritatea românească asupra lumii occidentale în anumite domenii ale științei și culturii (temele așa-numitului protocronism românesc)²⁴⁹. Rămâne încă de stabilit dacă aceste campanii stridente au fost provocate de un nemărturisit complex de inferioritate sau de nostalgia pentru trecutele vânători jdanoviste de vrăjitoare împotriva „cosmopoliților deznădăcinați” (adică, a evreilor).

Întregul și părțile

Ca filosofie politică, stalinismul sublinia superioritatea întregului asupra părților, preeminența societății asupra individului²⁵⁰. Pentru regimul român – ca și pentru cel sovietic, de altfel – individul era doar un simplu termen de referință abstract. Stalinismul nu poate fi redus, totuși, la supremația puterii politice și la teroarea de masă fără riscul de a neglija alte

²⁴⁸ Cu excepția terorii de masă, regimul lui Ceaușescu tindea să perpetueze aspecte caracteristice „stalinismului matur”, printre care un sistem de dictatură personală și „un sistem de valori eterogen care favoriza stratificarea economică, de statut și a relațiilor de putere, cultiva o extraordinară uniformitate culturală și era atașat de naționalismul extrem”; vezi Seweryn Bialer, *Stalin's Successors. Leadership, Stability and Change in the Soviet Union*, New York, Cambridge University Press, 1980, p. 10.

²⁴⁹ Michael Shafir, *Political Culture, Intellectual Dissent, and Intellectual Consent. The Case of Romania*, în „Orbis”, vara 1983, în special interpretarea pe care acesta o dă „tezelor” neostaliniste din iulie 1971 ale lui Ceaușescu (pp. 418-420). Shafir identifică doar un grup de scriitori (nucleul „oniric” de disidență intelectuală și rezistență) ca oponenți constanți și articulați ai dogmatismului anticultural al lui Ceaușescu. Nu trebuie însă ignorate efectele profunde ale atitudinilor din perioada 1971-1972 ale unor scriitori precum Eugen Jebeleanu, Geo Bogza, Alexandru Paleologu, Ion Caraion, Șt. Aug. Doinaș, N. Manolescu, Mircea Zăciu și Dan Hăulică. În conflictul dintre „staliști naționali” și „evoluționiști liberali”, primii au încercat să se folosească de naționalismul lui Ceaușescu, pe când ceilalți au subliniat autonomia esteticului în fața intruziunii sufocante a partidului. „Protocronismul” a fost ideologia, sponsorizată de partid, care afirma precedența românească în cazul unor descoperiri științifice și culturale majore și a reprezentat, de fapt, fundamentul tiraniei naționaliste a lui Ceaușescu. Pentru amănunte privind „protocronismul” vezi K. Verdery, *National Ideology under Socialism*.

²⁵⁰ Pentru o analiză critică inspirată a stalinismului, vezi G. R. Urban (coord.), *Stalinism. Its Impact on Russia and the World*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1986, în special interviurile realizate de Urban cu Leszek Kolakowski, Milovan Djilas, Adam B. Ulam și Robert C. Tucker, precum și textul lui Leonard Shapiro, *Epilogue. Some Reflections on Lenin, Stalin, and Russia*.

caracteristici, nu mai puțin organice, ale regimurilor de tip sovietic. Există o mare doză de optimism în următoarea afirmație din lucrarea lui Tom Bottomore, *Dictionary of Marxist Thought*, chiar dacă reflectă o interpretare des întâlnită a realităților comuniste: „Succesorii lui Stalin nu au transformat în mod fundamental structurile principale ale regimului pe care l-au moștenit de la acesta. Dar ei au pus capăt represiunii și terorii de masă, iar în acest sens, se poate spune că stalinismul s-a sfârșit odată cu moartea lui Stalin”²⁵¹.

În România, sursa puterii o constituia monoliticul aparat de partid, dictatul colectiv al birocrației PCR încarnată în declarațiile Conducătorului. Pentru a frustra orice membru al nomenclaturii care ar fi încercat să-și delimiteze un fief politic personal, Ceaușescu a accelerat rotația birocraților. Ca și Stalin, el nu a permis apariția centrelor de autoritate rivale, iar cei care au ignorat acest lucru au plătit scump pentru încercările lor nereușite de a introduce un rudiment de dezbatere în luarea deciziilor de partid.

Deși moștenirea teoretică leninistă a fost invocată în România mai puțin decât în alte țări comuniste, Ceaușescu nu a abandonat niciodată regulile despotice instituite de bolșevici după 1921: eliminarea oricărei forme de democrație intrapartinică, centralism birocratic și omnipotența secretarului general. El nu putea accepta lupte fracționiste și avea o viziune militaristă asupra rolului și structurii partidului. Din moment ce, în mintea sa, partidul și liderul erau unul și același lucru, cultul partidului însemna implicit și divinizarea liderului²⁵². Ritualurile bizantine de glorificare erau intercalate cu referiri la ortodoxia marxist-leninistă, în timp ce slujitori umili se întreceau unul pe celălalt în laudarea valorii și a „clarviziunii” Conducătorului. Lăsându-l deoparte pe Enver Hodja, nici un alt lider est-european din epoca poststalinistă nu a reușit să conceapă un cult al personalității atât de sistematic și de teatral. Probabil că acest cult al personalității atotcuprinzător îl va immortaliza pe Ceaușescu în istoria marxismului.

În noiembrie 1985, la primul Congres al Științei și Învățământului din România, Elena Ceaușescu a fost „numită în unanimitate” (nu aleasă) președinte al noului Consiliu Național al Științei și Învățământului. Ea s-a bucurat de un cult al personalității similar, fiind publicate volume de pseudo-poezii pentru a-i proslăvi „extraordinarele merite științifice” și „calda generozitate”. La același congres, s-a afirmat că Nicolae Ceaușescu era strategul întregii politici economice a României, în timp ce Elena era celebrată ca principalul executant al acestei politici și ca garantul aplicării acesteia în viitor²⁵³. În 1986, ceremoniile dedicate aniversării zilei de naștere a Elenei au atins culmea adulației publice. Elena și Nicolae Ceaușescu erau zugrăviți ca „un cuplu istoric, a cărui existență se împletește cu destinul țării”²⁵⁴. Poetul Ion Gheorghe s-a referit extatic la „treime” și la „cele trei dimensiuni” ale „unității sacre” dintre Nicolae Ceaușescu, Elena Ceaușescu și patrie²⁵⁵. Acest elefantiazis sicofantic a culminat cu descrierea extaziată a Elenei Ceaușescu de către ziaristul Ilie Purcaru: „Femeia care astăzi, alături de bărbatul de la cârma țării, ia pe umerii ei – fragili ca orice umeri de femeie, dar puternici și neclintii datorită convingerilor ei ferme și neabătute –

²⁵¹ Vezi Tom Bottomore (coord.), *A Dictionary of Marxist Thought*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1983, p. 464.

²⁵² Abordări mai detaliate ale acestor teme se pot găsi în Jeremy T. Paltiel, *The Cult of Personality. Some Comparative Reflections on Political Culture in Leninist Regimes*, în „Studies in Comparative Communism”, nr. 16, primăvara/vara 1983, pp. 49-64 și Graeme Gill, *Personality Cult, Political Culture and Party Structure*, în *Ibidem*, primăvara/vara 1984, pp. 111-121.

²⁵³ Anneli Maier, *Elena Ceaușescu Marches On and Up*, în „Radio Free Europe. Romanian Situation Report”, nr. 17, 17 decembrie 1985, pp. 21-25.

²⁵⁴ Poetul Virgil Teodorescu în „Luceafărul”, nr. 1, 4 ianuarie 1986, p. 1.

²⁵⁵ Ion Gheorghe, *Ibidem*.

sarcini și răspunderi copleșitoare, servind națiunea cu un devotament de care nu a dat dovadă nici o altă femeie înaintea ei”²⁵⁶.

În acest sumbru climat cultural-politic, cultul delirant al lui Ceaușescu a ajuns la maturitate. Fiul său, Nicu, părea predestinat să moștenească tronul tatălui său, iar versuri ce prevesteau acest eveniment au fost auzite la așa-numitul „Cenaclu Flacăra al tineretului revoluționar” („Ceaușescu junior/Viitor Conducător”). Urmând exemplul mamei sale, primul secretar al UTC a devenit un „om de știință de reputație internațională” și așa-zisul autor al mai multor volume de fizică nucleară²⁵⁷.

Limbajul folosit în cultul lui Ceaușescu amintea în mare măsură de Garda de Fier și de deificarea lui Corneliu Zelea Codreanu, Căpitanul, cel care intenționase să transforme România într-un paradis, într-o țară „ca soarele sfânt de pe cer”. De aceea, este legitim să ne întrebăm: Regimul român a reprezentat doar o distorsiune patologică a unui „socialism existent în realitate” cumva „mai sănătos”, mai benign sau măcar mai puțin indecent? Răspunsul trebuie să includă: (a) tradițiile (morale, politice, axiologice) ale PCR; (b) conservarea fidelă a moștenirii staliniste; (c) înstrăinarea intelighenției; (d) apariția grupurilor de tehnocrați (de „experți”) nemulțumiți de cursul aventuros și penibil imprimat de Ceaușescu; și (e) interesul sovieticilor de a păstra stabilitatea internă a regimului din România²⁵⁸.

Prin Nicolae Ceaușescu, bizantinismul a triumfat în cultura politică a comunismului românesc: intrigile, eliminarea inamicilor prin conspirații de culise, practicarea duplicității în gândire și limbaj, demagogia ajunsă boală națională, respingerea problemelor cu adevărat etice, manipularea și înșelăciunea, toate aceste caracteristici dezgustătoare ale moștenirii Imperiului de Răsărit, recuperate și consolidate sub Stalin, au atins apogeul în cultul personalității lui Ceaușescu. Poate că membrii aparatului de partid au fost uneori iritați de această pompă și de atribuirea tuturor meritelor istorice lui Ceaușescu însuși, dar s-au bucurat, cu toate acestea, de efectele psihologice ale cultului, adică de asfixierea întregii gândiri critice. Trebuiau doar să se supună orbește indicațiilor lui Ceaușescu și, atât timp cât nu-l supărau, li se îngăduia să-și păstreze toate (sau cele mai multe dintre) privilegiile. În acest sens, regimul român a fost numai o variantă a ceea ce a fost descris ca dictatura nomenclaturii²⁵⁹.

Interesul lui Ceaușescu pentru ideologie depindea de schimbările din politica externă și din cea internă. Mitul care stătea la baza doctrinei sale poate fi descris ca „românismul socialist”, cu un accent deosebit pe specificul național al românilor în privința: (a) trecutului și

²⁵⁶ Vezi Anneli Maier, *Elena Ceaușescu's Birthday*, în „Radio Free Europe. Romanian Situation Report”, nr. 1, 10 ianuarie 1986, p. 40. Cu privire la locul Elenei Ceaușescu în ierarhia de partid și la poziția politică și socială pe care o ocupa, vezi Mary Ellen Fischer, *Women in Romanian Politics. Elena Ceaușescu, Pronatalism, and the Promotion of Women*, în Sharon L. Wolchik și Alfred G. Meyer, *Women, State, and Party in Eastern Europe*, Durham, N.C., Duke University Press, 1985, pp. 121-137. Numele Elenei Ceaușescu a fost asociat îndeaproape cu necruțătoarea politică a regimului de forțare a natalității. În 1984 a fost promulgat un decret care obliga femeile să se prezinte la controale ginecologice lunare pentru creșterea ratei natalității. Pentru o analiză aprofundată, vezi Gail Kligman, *The Politics of Duplicity*.

²⁵⁷ Vezi „Scânteia tineretului”, 19 februarie 1985; „Scânteia”, 25 iunie 1983; M. Shafir, *Romania—Politics, Economics and Society*, p. 77.

²⁵⁸ Exact această ultimă problemă l-ar fi putut face pe Gorbaciov să regândească atitudinea Uniunii Sovietice față de România. Moscova cunoștea prea bine cât de fragil era sistemul politic și teoretic creat de Ceaușescu pentru a-l considera un obstacol real în fața dorinței sovieticilor de a „păstra omogenitatea blocului”, așa cum tindeau să presupună anumiți analiști (vezi Vladimir V. Kusin, *Gorbachev and Eastern Europe*, în „Problems of Communism”, ianuarie-februarie 1986, pp. 50-51). Pentru o descriere pătrunzătoare, bazată pe experiența personală, a relațiilor lui Gorbaciov cu Ceaușescu și cu alți lideri est europeni, vezi Anatoly Chernyaev, *My Six Years with Gorbachev*, University Park, Pennsylvania State University Press, 2000.

²⁵⁹ Michel Voslensky, *Nomenklatura. The Soviet Ruling Class*, Garden City, N.Y., Doubleday, 1984, pp. 243-319.

tradițiilor istorice; (b) intereselor; și (c) a valorilor declarate²⁶⁰. Internaționalismul era invocat numai sporadic (și de nevoie). Secretarul general însuși se vedea în postura de profet al apropiatei explozii revoluționare a Lumii a Treia și nu ca un simplu lider comunist integrat în „comunitatea statelor socialiste” dominată de sovietici. După toate probabilitățile, aceasta era sursa principală a rebeliunii formale împotriva tutelei sovietice nemijlocite. Era cu neputință ca o asemenea personalitate ambițioasă să poată menține relații bune cu autoritatea tutelară, să confere legitimitate unei alte surse de înțelepciune și putere. Prin urmare, Ceaușescu a pariat totul pe o autarhie de tip albanez în loc să devină un lider comunist obișnuit ca Honecker, Jivkov sau Husák. Rapoartele interne de partid din România, rostite de obicei de către aparatcici de rang superior, arată un anumit dispreț față de statutul inferior al altor lideri ai Pactului de la Varșovia în relațiile lor cu Moscova. Această viziune a fost instaurată în partid în 1963-1964, sub Gheorghiu-Dej, și a fost apoi consolidată sub Ceaușescu, care, aparent, se mândrea pentru faptul că respingea pretențiile hegemonice ale sovieticilor.

Pentru a-și păstra această imagine de luptător intransigent pentru independența națională, Ceaușescu a fost deseori în dezacord cu intervențiile sovietice în arena internațională. Ion Mihai Pacepa, care a fost consilierul său personal și director adjunct al Direcției de Informații Externe române până în 1978, când i s-a acordat azil politic în Statele Unite, a oferit detalii fascinante cu privire la relațiile ambigue ale lui Ceaușescu cu Moscova. Pacepa a avut gradul cel mai înalt dintre toți ofițerii de informații comuniști care au dezertat vreodată în Occident. „Cu toată nepriceperea sa în economie, domnul Ceaușescu exportă încă produse importante în Uniunea Sovietică, servind drept canal pentru transferul tehnologiei occidentale către Moscova”, nota el și adăuga semnificativ: „Înțelegerile bilaterale secrete cu Moscova, cum ar fi acelea dintre cele două servicii secrete privind procurarea de tehnologie occidentală, sunt obligații sacre pentru domnul Ceaușescu”²⁶¹.

Prins în tensiunea dintre nemăsuratele sale aspirații politice și mai limitatele angajamente ideologice, Ceaușescu a încercat să combine o politică internă strict stalinistă cu un simulacru de „titoism radical” în afacerile externe. Evident, el nu emula experimentul iugoslav al „autoconducerii muncitorești”, ci naționalismul care inspirase respingerea de către Tito a ultimatumului Cominformului în 1948-1949. Spre deosebire de Tito, Ceaușescu nu se bucura cu adevărat de susținere în țara sa. Pentru a-și construi o astfel de susținere, toate opiniile disidente au fost reduse la tăcere, iar liderul partidului a fost caracterizat ca fiind purtătorul de cuvânt al „conștiinței naționale”. Această farsă a fost accentuată de gălăgioșii scriitori național-staliști, doritori să se bucure de încrederea lui Ceaușescu și să obțină poziții culturale importante. Ceaușescu era vrăjit de propria-i legendă dar era, în același timp, și victima celor care o manipulau cu cinism. Izolat și alienat față de aparatul de partid, el s-a plâns în mod public de ceea ce numea „semne de lipsă de respect” – adică, de ascunderea realităților față de conducerea partidului. Țintele atacului său erau, în principal, aparatcicii de la nivel județean și membrii Comitetului Executiv al partidului²⁶².

²⁶⁰ După 1968, Ceaușescu a enunțat doctrina care îl definea ca pe păstrătorul tradiției istorice românești datând de pe vremea conducătorului „antiimperialist” Burebista și care prezicea „edificarea comunismului în cadrul granițelor istorice ale României și asigurarea securității poporului împotriva acțiunilor ostile ale imperialiștilor și revizioniştilor”. Vezi Stephen Fischer-Galati, *Marxist Thought and the Rise of Nationalism*, în Jeffrey Simon și Trong Gilberg (coord.), *Security Implications of Nationalism in Eastern Europe*, Boulder, Colo., Westview Press, 1986, p. 76.

²⁶¹ Vezi Ion Mihai Pacepa, *Ceaușescu. America's Most favored Tyrant*, în „Wall Street Journal”, 13 ianuarie 1986. Credibilitatea afirmațiilor lui Pacepa privind colaborarea strânsă dintre serviciile de informații românești și sovietice este susținută de informații suplimentare publicate în Thierry Wolton, *Le KGB en France*, Paris, Bernard Grasset, 1986, pp. 97-110 și 229-239. Corespondența particulară dintre VT și generalul Pacepa a lămurit și mai mult natura relațiilor dintre Ceaușescu și Kremlin în perioada lui Brejnev.

²⁶² *Speech by RCP General Secretary Nicolae Ceaușescu to RCP Central Committee Plenum Held in Bucharest, November 13-14, 1985, FBIS*, în „Eastern Europe”, 26 noiembrie 1985, p. H11.

Criza structurală și declinul ideologic

În afară de Nicolae, Elena și Nicu, alți membri ai „tribului” prezidențial erau plasați în poziții cheie: unul dintre frații secretarului general, generalul locotenent Ilie Ceaușescu, a fost numit ministru adjunct al apărării și secretar al Consiliului Politic Superior al Armatei în 1983; un alt frate, Nicolae A. Ceaușescu, era general locotenent în Ministerul de Interne și șef al Secției de Cadre (nu trebuie uitat faptul că Elena Ceaușescu era președinta Comisiei de Cadre a Comitetului Central al PCR); al treilea frate, Ion Ceaușescu, era ministru secretar de stat la Comitetul de Stat al Planificării; Marin, alt frate, deținea un post în comerțul exterior; Florea, tot frate, făcea parte din personalul ziarului „Scânteia”; o soră a deținut postul de ministru adjunct al educației până când soțul ei, Vasile Bărbulescu, de asemenea membru al Comitetului Central, a devenit prim-secretar de partid al județului Olt în 1983. Fratele Elenei Ceaușescu, Gheorghe Petrescu, era vicepreședinte al Uniunii Generale a Sindicatelor, membru al Comitetului Central, al Consiliului de Stat și al Biroului Executiv al Frontului Democrației și Unității Socialiste²⁶³. Mai mult, la vremea respectivă era binecunoscut faptul că Ceaușescu îi promova pe cei din satul său natal, Scornicești, din județul Olt.

Indicațiile, amenințările și încercările de a amăgi clasa muncitoare eclipsau sindromul declinului care aducea aminte în mod frapant de ultimii ani la putere ai lui Mátyás Rákosi în Ungaria vecină, în perioada 1955-1956. În loc să sporească autoritatea partidului, legitimitatea mitologică a lui Ceaușescu și carisma sa falsă erau o sursă de insubordonare. Securitatea era una dintre cele mai puternice forțe de poliție politică din lumea comunistă, dar erau semne că până și în interiorul acestei gărzi pretoriene existau tendințe centrifuge²⁶⁴. Șefii Securității erau prea bine informați cu privire la potențialul exploziv acumulat de populație pentru a miza totul pe familia conducătoare.

Conformismul ideologic era mai degrabă o perdea de fum decât o adevărată piatră de temelie a vieții culturale românești. Deși inteligenția nu a reușit să dezvolte o conștiință critică și să catalizeze lupta antitotalitară, nu este corect ca inteligenția română să fie acuzată pentru pasivitate fără a se lua în considerare: (a) originile ei istorice și sociale; (b) sacrificarea ei imediat după preluarea puterii de către comuniști; și (c) profilul ei psihosocial²⁶⁵.

Transformând necesitatea în virtute, mulți intelectuali români și-au raționalizat obediența pretinzând că supunerea lor politică a reprezentat tributul plătit pentru o mai mare libertate artistică și invocând în mod convenabil „realismul politic”. Înrobite și corupte, inteligenția a fost suficient de naivă pentru a spera că va împărți puterea cu Conducătorul. Încă o dată, intelectualii au fost păcăliți (așa cum fuseseră în 1956, atunci când nu au reușit să urmeze drumul deschis de intelectualii reformiști din Ungaria și Polonia)²⁶⁶.

Trebuie amintit faptul că, cel puțin până la „tezele” din iulie 1971 ale lui Ceaușescu, inspirate de revoluția culturală chineză, naționalismul și ceea ce era perceput ca o îmbucurătoare renaștere a patriotismului au blocat orice reglare serioasă de conturi cu stalinismul. Deziluzia care a urmat ofensivei neostaliniste de după 1971 a fost, în plus, o problemă individuală: în general, intelectualii români erau lipsiți de credibilitate. Prea puțini dintre ei îndrăzniseră să ceară o reformă integrală a sistemului. În orice caz, protestele intelectualilor nu erau ascultate din moment ce lipsa de speranță și teama tindeau să împiedice

²⁶³ Cu privire la structura elitei PCR și impactul clanului Ceaușescu, vezi René Al. de Flers, Vladimir Socor, *The RCP's New Central Committee. Changes and Political Trends*, în „Radio Free Europe. Background Report”, nr. 6, 11 ianuarie 1986; René de Flers, *Socialism in One Family*, în „Survey”, vol. 28, nr. 4, iarna 1984, pp. 165-174.

²⁶⁴ René de Flers, *Are There Problems in the Secret Service?*, în „Radio Free Europe. Romanian Situation Report”, nr. 4, 22 februarie 1985, pp. 25-27.

²⁶⁵ În esul său citat mai sus, Dorin Tudoran tratează pe larg aceste probleme, oferind o tulburătoare descriere a frământărilor intelectualilor români.

²⁶⁶ Pentru tulburările din mediile intelectuale din 1956, vezi Paul E. Zinner, *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe. A Selection of Documents on Events in Poland and Hungary, February-November 1956*, New York, Columbia University Press, 1956.

orice tentație spre insubordonare. Propaganda de partid condamna veninos orice formă de protest sub pretextul că acestea dădeau apă la moară „dușmanilor” țării: „imperialiștii” occidentali, ideologii antiromâni maghiari și sovietici sau politicienii exilați ai vechiului regim. Șovinismul era unul dintre mecanismele favorite utilizate de fanaticii „ideologiei românismului” pentru a-i compromite și reduce la tăcere pe criticii declarați ai dictaturii.

Situația grea a întregii populații a României – și nu numai a anumitor grupuri etnice, religioase sau profesionale – provenea direct din absolutismul lui Ceaușescu și din încrederea sa într-un model politic și economic anacronic. Dialectica șovinismului și iredentismului a fost exacerbată de neputința lui Ceaușescu de a rezolva vreuna dintre problemele politice într-adevăr delicate.

Întâlnirea lui Ceaușescu din august 1983 cu activiștii de partid și cu intelectualii în stațiunea Mangalia, de pe coasta Mării Negre, a fost percepută în general ca un sindrom al declinului, președintele și soția sa ocolind și nesocotind canalele tradiționale de partid. Directivele „vizionare” ale secretarului general erau proclamate ca fiind punctul de vedere sacrosanct al partidului, adevărul ultim. Supraviețuitorii grupului aparatului de partid s-au agățat de pozițiile lor de nomenclaturiști, fantome ale gloriei lor apuse, actori și, în același timp, spectatori ai acestei nevroze naționale.

Intelectualii au fost somați să se conformeze dogmelor reînviolate ale „realismului socialist”, pentru că realitatea nu era ceea ce percepea artistul, ci ceea ce partidul decidea că trebuia să fie: „Avem nevoie ca arta, avem nevoie ca industria cinematografică și teatrele să zugrăvească esența și modelul omului pe care vrem să-l făurim! Chiar dacă uneori trebuie să înfrumusețăm vreun erou, este bine ca el să devină un exemplu, pentru ca tinerii să înțeleagă și să știe că așa ar trebui să fie!”²⁶⁷.

Naționalismul exacerbat a reprezentat fundamentul *ceașismului*. Excesele naționaliste ale regimului nu puteau fi criticate fără riscul de a atrage acuzații veninoase de „antipatriotism”²⁶⁸. În același timp, nepotismul practicat pe larg de către regimul Ceaușescu a fost primul experiment european de socialism dinastic. Socialismul dinastic al lui Ceaușescu – denumit oficial „societatea socialistă multilateral dezvoltată” – a fost o combinație de rituri politice bizantine, tehnică stalinistă de manipulare și fantasme resentimentare care aminteau de unele tiranii din Lumea a Treia. Spre îngrijorarea altor lideri comuniști din blocul sovietic, „Conducătorul” de la București practica propria-i versiune de socialism, în care individul era sacrificat în beneficiul partidului și pentru a potoli setea de putere a detestatei familii domnitoare.

²⁶⁷ Vezi *Speech by Nicolae Ceaușescu at the Working Meeting on Organizational and Political-Educational Activities* (ținută la Mangalia pe data de 4 august 1983), *FBIS*, în „Eastern Europe”, 9 august 1983, p. H11.

²⁶⁸ Pentru o abordare pătrunzătoare a ceașismului, vezi Trond Gilberg, *Nationalism and Communism in Romania. The Rise and Fall of Ceausescu's Personal Dictatorship*, Boulder, Colo., Westview Press, 1990, pp. 49-57.

Rolul consilierilor sovietici în comunizarea României

Decizia politică

După cel de-al doilea război mondial, sovieticii și-au răspândit în toate țările ocupate din estul Europei nu doar trupele și serviciile secrete, ci și numeroși consilieri pe lângă diferite instituții autohtone. Scopul era ușor de înțeles: supravegherea implantării sistemului totalitar întocmai după dispozițiile șefului suprem de la Kremlin¹.

Dacă trimiterea consilierilor sovietici fusese decisă în termeni reali de către Moscova², în mod formal ei fuseseră solicitați de către guvernele locale. Aceasta a fost cu siguranță situația din România. La 3 noiembrie 1949 – în Ungaria încă se bătea monedă în jurul procesului intentat lui Laszlo Rajk, chiar dacă între timp acesta fusese condamnat la moarte și executat –, Gheorghe Gheorghiu-Dej i-a trimis o scrisoare lui A.A. Gromîko, locțiitor al ministrului de Externe al URSS, prin care se solicita trimiterea unuia sau a doi „specialiști” care să acorde asistență conducerii Partidului Muncitoresc Român pentru „analizarea situației unor membri ai partidului cu o activitate neclară și suspectă”, dat fiind că românii nu aveau „experiență suficientă în desfășurarea cu succes a unor asemenea anchete”³. În ședința din 9 noiembrie 1949 a Biroului Politic al PC(b)US a fost discutată solicitarea lui Dej, adoptându-se decizia ca din partea Ministerul Securității Statului al URSS să plece în România A.M. Saharovski și V.S. Patrikeev (apare și în forma Patrakeev). Cei doi aveau ca sarcină să ajute Securitatea în activitatea ei⁴. În 15 noiembrie 1949, însuși Stalin l-a înștiințat pe Gheorghiu-Dej despre răspunsul pozitiv la cererea sa printr-o scurtă scrisoare purtând semnătura „Filipov”, pseudonimul lui Stalin⁵.

Consilierii sovietici au fost detașați în România prin semnarea unei convenții, la 5 februarie 1950, între București și Moscova. Durata șederii consilierilor era de 3 ani. Costurile erau suportate de partea română, fiind vorba de transportul dus-întors pentru consilieri și familiile lor, salarii mari (unul în lei, plătit direct consilierului, și unul în ruble, achitat statului sovietic), locuințe gratuite, accesul la magazine speciale, acordarea de alimente, produse industriale ș.a.m.d. Toate aceste prevederi erau valabile și pentru consilierii care se aflau deja în România⁶.

Urmele lăsate de consilierii sovietici în arhivele românești sunt reduse și risipite. Gheorghe Apostol, unul dintre apropiații lui Gheorghiu-Dej, a fost întrebat după 1989 dacă sunt documente de arhivă cu hotărârile Moscovei pentru România, iar răspunsul lui a fost că „nu există. Nu se lucra cu acte. Poate telefoane. Dar, de obicei, se lucra deschis, deoarece

¹ Dorin Dobrinu, *Ajutorul Marelui Frate. Consilierii sovietici în România lui Gheorghe Gheorghiu-Dej*, în „Analele științifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași”, Istorie, vol. XLVI-XLVII, 2000-2001, pp. 211-214; idem, *The Soviet Counsellors' involvement in postwar Romanian repressive and military structures*, în Alexandru Zub, Flavius Solomon, Oldrich Tuma, Jiri Jindra (editori), *Sovietization in Romania and Czechoslovakia. History, Analogies, Consequences*, Iași, Editura Polirom, 2003, pp. 157-160.

² Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Arad, Editura Ioan Slavici, 1995, p. 148.

³ Galina P. Murașko, *Represiunile politice în țările Europei de est la sfârșitul anilor '40: conducerea sovietică și nomenclatura națională de partid și de stat*, în Romulus Rusan (ed.), *Anul 1948 – instituționalizarea comunismului*, București, Fundația Academia Civică, 1998, pp. 347-348; Albina F. Noskova, *Consilierii sovietici: între cerere și ofertă*, în „Magazin istoric”, nr. 4, aprilie 1998, p. 37.

⁴ Galina P. Murașko, *op. cit.*, p. 348; vezi și Tatiana P. Pokivailova, *Notă informativă expediată de la București la Moscova în legătură cu arestarea a 66 de politicieni din România*, în Romulus Rusan (ed.), *Anul 1948 – instituționalizarea comunismului*, ed. cit., p. 889.

⁵ ANIC, fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dosar nr. 1/1949, ff. 27-28. Potrivit unor surse sovietice, răspunsul lui Stalin ar purta data de 13 noiembrie 1949; Albina Noskova, *op. cit.*, p. 37.

⁶ Ioan Scurtu, *Consilierii sovietici în România*, în „Magazin istoric”, nr. 5, mai 1998, p. 13; Adrian Pop, *1950. Legația S.U.A. informează: dominația U.R.S.S. asupra României nu poate fi slăbită*, în „Magazin istoric”, nr. 4, aprilie 2001, p. 43.

omul Biroului Informativ avea acces la ședințele plenare ale CC al PMR. (...) Ei asistau, vedeau ce se discută, interveneau. Peste cuvântul lor nu mai îndrăzneau nimeni să treacă. Deci, dispozițiile erau verbale, nu scrise. Nu se consemna nimic despre aceasta în actele Biroului Politic”⁷.

Consilierii sovietici în sectoarele de forță

Cele mai vizate sectoare ale statului român și pe cale de consecință controlate de consilieri au fost cele de forță, Ministerul de Interne și Securitatea, precum și Armata. Situația este explicabilă, dacă avem în vedere că liderii de la Kremlin erau adepții manevrelor din umbră și ai impunerii cu forță a deciziilor pe care le luau. Gheorghe Apostol preciza că toate ministerele fuseseră „înfundate cu consilieri sovietici. Iar armata și internele, mai ales securitatea, erau năpădite de ei”⁸.

Șeful consilierilor sovietici pe linie NKVD/KGB în România anilor 1944-1947 a fost Dimitri Gheorghievici Fedicikin. Personaj care acumulasă o largă experiență în Balcani, în anii 1930, în perioada imediat postbelică a ajuns să aibă o influență enormă la București, dându-i indicații și instrucțiuni lui Gheorghiu-Dej⁹, dar și importanților agenți ai serviciilor secrete sovietice în România, Emil Bodnăraș și Gheorghe Pintilie (Pantelimon Bodnarenko) zis Pantiușa. Din punct de vedere politic, activitatea lui Fedicikin în domeniul securității și informațiilor era dublată de către Andrei Ianuarevici Vîșinski, comisar adjunct al afacerilor externe al URSS¹⁰. Consilierii sovietici au fost prezenți și în alte servicii secrete românești. În timp ce Lucrețiu Pătrășcanu era deținut la Serviciul Special de Informații (1949-1951), pe lângă Secția Juridică era atașat consilierul sovietic Tiganov. În momentul în care SSI a fost înglobat în Securitate, Tiganov a devenit consilier al Direcției Anchete, condusă de Mișu Dulgheru¹¹.

Între anii 1949-1953, funcția de șef al consilierilor sovietici din România, pe linia Securității, a fost deținută de Aleksandr Mihailovici Saharovski, personaj cu o carieră importantă în KGB, dacă ținem cont de faptul că el avea să ajungă apoi (1956-1971) șeful Direcției I Centrale (Informații Externe) din această temută poliție politică¹². Însă în perioada în care s-a aflat în România, el s-a implicat direct și profund în supervizarea serviciilor represive ale țării. El a jucat un rol central chiar în cazul Pătrășcanu. De fapt, în timpul anchetei acestuia instrucțiunile veneau de la Saharovski, secondat de Tiganov, și de la Gheorghiu-Dej¹³. Cei doi sovietici nu au fost singurii consilieri implicați în anchetarea fostului ministru al Justiției, de vreme ce în diferite acte oficiale, când erau menționați anchetatorii, era folosită denumirea „brigadă de consilieri”¹⁴. Dar consilierii sovietici nu s-au

⁷ Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 261 (interviu cu Gheorghe Apostol); Iulian Stănescu, *Gheorghe Apostol se confesează*, în „Dosarele istoriei”, nr. 12 (64)/2001, p. 44.

⁸ Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 264 (interviu cu Gheorghe Apostol). Vezi și Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, București, Editurile Univers & Calistrat Hogaș, 1992, p. 68.

⁹ Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *KGB. Istoria secretă a operațiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov*, traducere din limba engleză de Doina Mihalcea-Știucă, București, Editura All, 1994, p. 252.

¹⁰ Dennis Deletant, *Influența sovietică asupra Securității române 1944-1953*, în Romulus Rusan (ed.), *Memoria ca formă de justiție*, București, Fundația Academia Civică, 1995, p. 42; Ion Mihai Pacepa, *Cartea neagră a Securității*, vol. I, *Rolul Poliției Politice și al Spionajului în România Comunistă*, cu o întâmpinare de Sorin Roșca Stănescu și cuvântul înainte al autorului, postfață de Dan Pavel, comentarii de Cornel Dumitrescu și Adrian Severin, București, Editura Omega, 1999, pp. 99-104.

¹¹ Claudiu Secașiu, *Drumul spre poliția politică*, în „Dosarele istoriei”, nr. 5/1996, p. 15; Lavinia Betea, *Lucrețiu Pătrășcanu. Moartea unui lider comunist. Studiu de caz*, București, Editura Humanitas, 2001, pp. 187-188.

¹² Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *op. cit.*, p. 469; Ion Mihai Pacepa, *op. cit.*, vol. I, p. 91-92, 96.

¹³ Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 187-188, 330-331, 337, 357; Claudiu Secașiu, *op. cit.*, p. 15; vezi și ANIC, fond CC al PCR - Cămară, dosar nr. 62/1968, ff. 24-25.

¹⁴ Lavinia Betea, *op. cit.*, pp. 187-188, 330-331 și p. 337; vezi și Cristian Popișteanu, *Un epilog neașteptat: Malenkov aprobă lichidarea lui Lucrețiu Pătrășcanu*, în „Magazin istoric”, nr. 3, martie 1992, p. 37.

implicat doar în cazul Pătrășcanu, ci și în disputele dintre facțiunea Gheorghe Gheorghiu-Dej, pe de o parte, și facțiunea Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu, pe de altă parte, dispute devenite acute la sfârșitul anilor 1940-începutul anilor 1950. La începutul anului 1952, Saharovski a trimis la Moscova rapoarte negative despre grupul Pauker-Luca-Georgescu, în timp ce Dej era prezentat ca fiind împiedicat în activitatea sa de către cei trei rivali¹⁵. Ca și în cazul înlăturării lui Pătrășcanu, îndepărtarea grupului Pauker-Luca-Georgescu s-a făcut sub directa supraveghere a sovieticilor, problema fiind tranșată chiar de Stalin în timpul unei întrevederi avute la Kremlin, în aprilie 1952, cu Gheorghiu-Dej, însoțit de Miron Constantinescu, Iosif Chișinevski și Gheorghe Apostol¹⁶. Chiar Rezoluția Plenarei CC al PMR, din 27-29 mai 1952, cu privire la „devierea de dreapta”, a fost redactată de un grup de comuniști români, se pare că de către Miron Constantinescu și Iosif Chișinevski, asistați de activiști sovietici, dintre care se evidențiază Mark Borisovici Mitin, „sfătuitor apropiat” al lui Dej¹⁷. Rezoluția cu referire la „devierea de dreapta” a fost trimisă de Chișinevski, șeful Secției Externe a CC al PMR, lui Șutov, agentul MGB la București. În același timp, Șutov îi trimitea lui Chișinevski cu regularitate directivele Moscovei¹⁸. Nu e inutil de menționat că Gheorghiu-Dej dădea diferite petreceri nocturne – la Sanatoriul Otopeni, Predeal, Snagov, Herăstrău – la care participau nu doar apropiații săi români, ci și consilierii sovietici, pe care îi cultiva intens. Dintre aceștia, un rol important avea să-l joace, până în 1956, chiar Mitin, membru al CC al PCUS¹⁹.

Arestările numeroase care au urmat anihilării „devierii de dreapta”, în special între funcționarii Ministerului de Finanțe și ai Băncii Naționale, au făcut din nou simțită atotputernicia consilierilor sovietici. Chiar dacă nu existau probe împotriva arestaților, Alexandru Drăghici, noul ministru de Interne, și consilierul sovietic le-au recomandat anchetatorilor români să citească rezoluția Plenarei, pentru a extrage de acolo „probele”²⁰. Nu era important că nu existau dovezi împotriva celor arestați, „interesele superioare ale partidului” erau cele care contau, fapt subliniat de consilierii sovietici²¹. Aceștia din urmă au încercat chiar să lege „lotul de la Finanțe” de procesul lui László Rajk, din Ungaria²². Modul de desfășurare a anchetelor a ieșit la iveală în contextul „reevaluărilor” politice de la sfârșitul anilor 1960. Locotenent-colonelul Francisc Butyka își amintea atunci despre ancheta grupului Luca: „În acea perioadă noi am avut consilieri sovietici care de la început au preluat inițiativa. Și ca regulă, și în alte probleme de până atunci, nu s-a întreprins nimic fără ajutorul lor. Toate planurile de anchetă, inclusiv întrebările, erau traduse în limba rusă și urmărite de consilieri în desfășurarea lor. Întrebările puse la începutul anchetei (nu numai în cazul Luca) erau

¹⁵ 1952: *Securitatea sovietică dezvăluie „păcatele” nomenclurii de la București*, în „Cotidianul”, nr. 38, 23 iunie 1998, p. 12 (document descoperit la Moscova de Tatiana Pokivailova).

¹⁶ Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, traducere de Cristina Pupeza și Ioana Gagea, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 175 (transcrierea ședinței Biroului Politic al PMR, 29 noiembrie 1961, din Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, ff. 4-6).

¹⁷ *Ibidem*, p. 174, 297, nota 85; informațiile provin din stenograma ședinței Biroului Politic din 17 aprilie 1952, ANIC, fond CC al PCR - Cămară, dosar nr. 30/1952, f. 5, și de la Vladimir Tismăneanu.

¹⁸ *Ibidem*, p. 174.

¹⁹ Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, prefată de Mircea Mihăieș, traduceri de Mircea Mihăieș, Alina Ghimpu, Ioana Ploșteanu, Diana Roțcu, Laura Sion, București, Editura Univers, 1995, p. 132.

²⁰ Robert Levy, *op. cit.*, p. 179 (declarația lui Gheorghe Stoica, *O discuție cu Alexandru Drăghici*, 3 iunie 1968, din Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, nr. 264/18.02.1972, vol. 7, f. 2).

²¹ *Ibidem* (declarația locotenent-colonelului Francisc Butyka, 25 martie 1968, *Raport privind procesul lui V. Luca*, din Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, nr. 264/19, 18.02.1972, f. 90-91; declarația locotenent-colonelului Francisc Butyka, 18 iunie 1968, ASRI, fond P, dosar 40.005, vol. 182a, f. 6; declarația lui Petre M. Socol, 24 martie 1968, *Raport privind procesul lui V. Luca*, din Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, nr. 264/19, 18.02.1972, f. 106-107).

²² Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente 1949-1989*, studiu introductiv de Dennis Deletant, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 560.

formulate de dâșșii”²³. Desemnat de către Comisia Controlului de Partid să conducă ancheta privitoare la „devierea de dreapta”, Butyka a fost secondat de maiorii Gheorghe Mezei și Teodor Rusu, menținând legătură cu consilierii sovietici prin intermediul generalului Vladimir Mazuru, șeful Secției de anchete a Securității, sau direct la cabinetul ministrului de interne, Alexandru Drăghici²⁴. Împotriva arestațiilor au fost utilizate presiunile fizice, altfel spus bătăile, la solicitarea expresă a ministrului de interne și a consilierilor sovietici²⁵.

Consilierii sovieticii controlau instruirea cadrelor autohtone, iar în același timp supravegheau activitatea direcțiilor naționale ale Securității²⁶. Pe lângă fiecare direcție centrală și regională de Securitate trebuiau să existe cel puțin doi consilieri sovietici, care fixau sarcinile și obiectivele operative ale fiecărei unități. Ei conduceau în realitate activitatea poliției politice a Bucureștiului. Șeful consilierilor sovietici deținea aceleași drepturi și avantaje ca și șeful Securității²⁷. În timpul menționatelor „reevaluări” inițiate în Partidul Comunist Român în cea de-a doua jumătate a anilor 1960, Alexandru Drăghici avea să sublinieze pozițiile deosebit de importante deținute de trimișii Moscovei: „Consilierii sovietici lucrau pe diferite trepte. Era cel mare, care era la nivelul meu, sfătuitoarea mea, erau alții pe direcții și cei ce lucrau pe direcții de fapt aceștia conduceau problemele în amănunt” (repetițiile sunt conforme cu originalul, n. n.). Drăghici avea să menționeze chiar că în fapt consilierul detașat pe lângă el îi verifica acțiunile²⁸.

Direcția de Informații Externe (DIE) a cunoscut prezența multor sovietici în anii 1950. A.M. Saharovski chiar ar fi spus la un moment dat: „serviciul de spionaj «din România», cum s-a referit el întotdeauna la DIE, a fost construit de ofițeri sovietici, pe o fundație sovietică, și are, deci (...) datoria să servească, cu prioritate, interesele sovietice”²⁹. Sovieticii trasau direcțiile de activitate, adică țările în care urmau să acționeze românii, fixau obiectivele, implementau metodele și mijloacele sovietice. În vreme ce la Securitatea internă activau câte doi consilieri pentru fiecare direcție operativă, la DIE exista cel puțin un consilier pentru fiecare serviciu, cunoscut sub numele de *razvedka sovetnik*, „consilier de informații externe”. Ei erau în realitate conducătorii reali ai DIE³⁰.

Un grup de consilieri sovietici a activat la Ministerul Afacerilor Interne, o perioadă șeful lor fiind Ivan Sergheevici Matusenko. Ca și în cazul Securității, și la MAI era necesară aprobarea consilierilor sovietici în toate problemele importante. Până în anul 1958 nu s-au înregistrat cazuri în care ministerul să transmită ordine structurilor subordonate fără aprobarea consilierilor sovietici³¹.

²³ *Idem*, *Comuniștii români sub control sovietic*, în Romulus Rusan (ed.), *Anul 1947 – căderea cortinei*, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 147 (declarația lui Francisc Butyka din 25 martie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dosar 264, vol. 19, ff. 90-95); vezi și Galina P. Murașko, Albina F. Noskova, *Mecanismul represiei intrapartinică din România anilor '40-'50 (Pe baza materialelor din arhivele ruse)*, în Romulus Rusan (ed.), *Anii 1949-1953 – mecanismele terorii*, București, Fundația Academia Civică, 1999, p. 417.

²⁴ Marius Oprea, *op. cit.*, p. 148.

²⁵ *Ibidem* (Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dos. 264, vol. 19, f. 73-74, 104-117). Vezi și ASRI, fond D, dosar nr. 9604, vol. 4, ff. 141 (*Notă cu unele probleme privind pe Drăghici Alexandru în legătură cu procesul lui Vasile Luca*), 180, 190.

²⁶ Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, în românește de Delia Răzdolescu, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 76.

²⁷ Ion Mihai Pacepa, *op. cit.*, vol. I, p. 149-150; *idem*, *Moștenirea Kremlinului. Rolul spionajului în sistemul comunist de guvernare*, București, Editura Venus, 1993, p. 61-62.

²⁸ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 62/1968, f. 23.

²⁹ Ion Mihai Pacepa, *Cartea neagră a Securității*, vol. II, *Viața mea alături de Gheorghiu-Dej*, București, Editura Omega, 1999, p. 11.

³⁰ *Ibidem*, p. 12-13; *idem*, *Moștenirea Kremlinului...*, pp. 158-159.

³¹ Cristian Troncotă, *Politica de cadre în instituția Securității regimului comunist din România (1948-1964)*, în „Revista istorică”, nr. 5-6, septembrie-decembrie 1999, pp. 450-451.

În număr foarte mare au fost prezenți consilierii sovietici și în forțele armate ale Republicii Populare Române. Un consilier sovietic era deja prezent în noiembrie 1948 pe lângă Marele Stat Major al armatei române³², generalul Konstantin Stepanovici Kolganov. Acesta deținea o autoritate deosebită, fapt reliefat și de documentele interne, unde apare mențiunea că el *ordona* ofițerilor români îndeplinirea anumitor dispoziții³³. Consilierii militari erau prezenți la Marele Stat Major, Spatele armatei, Artileria antiaeriană, Comandamentele artileriei, aeronauticii, marinei, tancurilor, genului, transmisiunilor, chimic, Direcția cadre, Armata I, regiunile militare I, II și III, corpurile I și II, la cabinetul consilierului șef, generalul Kolganov. Într-o conferință care a avut loc la 8 iulie 1949, la Marele Stat Major al armatei române, erau prevăzute 41 de funcții pentru consilieri: consilier superior, consilier armament și muniție, consilier dotare, consilier tehnic și consilier (simplu)³⁴. Secretariatul CC al PMR a hotărât, la 9 ianuarie 1950, să se ceară guvernului URSS suplimentarea numărului de consilieri pe lângă armata română³⁵. Un „Tabel nominal cuprinzând ofițerii sovietici”, din 23 mai 1950, menționa existența a 40 de consilieri sovietici pe lângă forțele militare române. Dintre aceștia, 31 erau ofițeri superiori, iar 9 ofițeri inferiori. O dactilografă de pe lângă cabinetul consilierului șef era asimilată consilierilor³⁶.

Dintr-o mărturie aflăm că ofițerii sovietici „erau câte trei-patru la fiecare mare comandament (comandamente de armă, regiuni militare) și câte unul la corpurile de armată, divizii, brigăzi, regimente, precum și la batalioanele și divizioanele independente”³⁷. La eșaloanele superioare, cel puțin formal, ei au fost bine primiți, unii dintre comandanții români dovedindu-se slugarnici, în vreme ce alții și-au arătat în mod deschis nemulțumirea față de subordonarea armatei române³⁸. În schimb, la unități, consilierii au fost primiți cu reținere, cei mai mulți dintre comandanții români neconsultându-i sau neexecutând întrutotul indicațiile lor. Probabil acest lucru a și determinat autoritățile române și sovietice ca la încheierea stagiului de trei ani a primei serii de consilieri sovietici la unități ei să nu mai fie înlocuiți de un alt grup. Consilierii au rămas numai pe lângă marile comandamente³⁹.

Atât secretarul general al CC al PMR, Gheorghiu-Dej, cât și ministrul Forțelor Armate, Emil Bodnăraș, solicitau sosirea consilierilor militari din Uniunea Sovietică. Bodnăraș a trimis la 30 ianuarie 1951 o scrisoare mareșalului M.A. Vasilevski, ministrul sovietic de război, cerând sosirea la București a 49 de generali și ofițeri, în calitate de consilieri ai comandanților instituțiilor de învățământ militar. După un an, la 30 ianuarie 1952, Gheorghiu-Dej trimitea la rândul său o scrisoare lui Bulganin, cerând pentru anul 1953 un număr de 79 de consilieri militari, aceștia urmând să activeze pe lângă corpurile de armată și divizii. Prin intermediul consilierilor sovietici, aflați în număr mare în structurile militare românești, Kremlinul și-a asigurat controlul asupra armatei române⁴⁰.

³² Florin Șperlea, *Controlul Partidului Comunist asupra Armatei*, în Romulus Rusan (ed.), *Anii 1949-1953 – mecanismele terorii*, ed. cit., p. 223 (document de la AMR, fond Microfilme, rola P II 1.1673, c. 329-330).

³³ *Ibidem*, p. 234 (document de la AMR, fond Microfilme, rola P II 3.251, c. 307-312); vezi și Alesandru Duțu, 1948. *Armata română sub «lupa» consilierilor militari sovietici*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, nr. 2-3 (24-25)/2004, p. 50-54; Laurențiu Constantiniu, Florin Șperlea, *Generali români în vizorul Moscovei*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare Române” nr. 4 (26)/2004, pp. 36-40.

³⁴ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 13.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Adrian Pop, *op. cit.*, pp. 42-43 (document de la AMR, fond 3.027, dosar nr. 2014, ff. 75-76).

³⁷ Grigore Răduică, *Un ajutor neprețuit cum se cuvine*, în „Magazin istoric”, nr. 11, noiembrie 1998, p. 43; vezi și Ion Șuța, *România la cumpăna istoriei. August '44*, București, Editura Științifică, 1991, p. 368.

³⁸ Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 43; vezi și Florin Șperlea, *Nicolae Ceaușescu în fruntea Direcției Superioare Politice a Armatei (1950-1953)*, în „Revista de istorie militară”, nr. 3-4/2001, pp. 6-7 (document de la AMR, fond Microfilme, rola P II 4.2661, c. 713-714).

³⁹ Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 43.

⁴⁰ Ion Șuța, *op. cit.*, p. 368; *idem*, *Cooperarea Comandamentului Militar român cu partenerii de alianță*, în „Dosarele istoriei”, nr. 8/2001, p. 32.

Comuniștii români manifestau o grijă aparte față de consilierii militari, care dețineau o influență sporită nu numai în chestiunile militare, ci și în cele politice. Un exemplu este concludent. În 1951, generalul Riaposov, care deținea funcția de locțiitor al consilierului militar principal pentru probleme politice, își exprima îngrijorarea că „în România n-a avut loc până acum nici un proces politic important împotriva dușmanilor poporului”⁴¹. Riaposov a avut la 15 aprilie 1952 o discuție cu Gheorghiu-Dej, în care au fost abordate și relațiile secretarului PRM cu alți lideri de la București, cum erau Constantin Doncea, Teohari Georgescu și Emil Bodnăraș⁴².

Consilierii sovietici în sectoarele economice

După cel de-al doilea război mondial, Kremlinul a depus eforturi nu doar pentru subordonarea politică a țărilor ocupate, dar și pentru acapararea resurselor economice ale acestora, ceea ce s-a realizat prin societăți mixte (așa-numitele *sovromuri* în România), dar și prin intermediul consilierilor pe probleme economice⁴³. În România au fost trimiși foarte mulți consilieri, semnați „în toate administrațiile esențiale, de conducători și specialiști în întreprinderile industriale”⁴⁴, dar și în agricultură, la construirea Canalului Dunăre-Marea Neagră etc⁴⁵.

Rolul lor a fost clar încă de la începuturile ocupației sovietice. Chiar stabilizarea monetară din 1947 a fost realizată de către o comisie formată din comuniști români și câțiva consilieri sovietici, între ei și adjunctul ministrului de finanțe al URSS, Zlobin⁴⁶. Tot consilierii sovietici au jucat un rol major, hotărâtor, și în implementarea unei alte reforme monetare, pe care Stalin i-a sugerat-o lui Gheorghiu-Dej în timpul unei întrevederi, în august 1951. Neiubindu-i pe truditarii pământului în general, Stalin a sugerat confiscarea economiilor țăranilor români în interesul statului totalitar. În acest scop, liderul suprem de la Kremlin a trimis în România un grup de consilieri sovietici, în fruntea cărora se afla I.D. Zlobin⁴⁷. Așa-numita „stabilizare” a fost realizată în 1952⁴⁸. Considerentele politice ale acestui act au avut consecințe și la nivelele superioare ale comuniștilor români. Gheorghiu-Dej a fost mereu foarte atent cu acești consilieri, neratând ocazia de a-l acuza pe Vasile Luca de atitudine oportunistă de dreapta. În același timp, Luca a făcut greșeli „de parcurs”, fiind „negativist” cu aceiași consilieri, situație care a contribuit la șubrezirea și mai mult a poziției sale în partid⁴⁹. Dej nu a ratat prilejul de a-l ataca în timpul întâlnirilor cu sovieticii și pe Teohari Georgescu, un alt rival important⁵⁰.

Nu e lipsit de importanță să menționăm că primul plan cincinal românesc a fost așternut pe hârtie în 1949 cu directa implicare a consilierilor sovietici⁵¹.

⁴¹ Galina P. Murașko, Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 405 (document din Rossiskii gosudarstvennai arhiv soțialnoi i politiceskii istorii, fond 3, opis 74, dosar 46, f. 66).

⁴² Florin Șperlea, *Controlul Partidului Comunist asupra Armatei*, în *loc. cit.*, p. 228. Vezi și Galina P. Murașko, Albina F. Noskova, *op. cit.*, pp. 411-412.

⁴³ Jean-François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, traducere de Silvia Albișteanu și Ana Zbarcea, Iași, Editura Polirom, 1998, pp. 76-78.

⁴⁴ Gheorghe Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viață*, București, Editura Evenimentul Românesc, 2000, p. 116.

⁴⁵ AMAE, fond URSS (1951), Problema 20-212, nepaginat.

⁴⁶ Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu. Convorbiri*, București, Editura Evenimentul Românesc, 1997, pp. 104-105; Gheorghe Gaston Marin, *op. cit.*, p. 128; Robert Levy, *op. cit.*, pp. 78-79, 81-82. Vezi și Galina P. Murașko, Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 406 (document din Arhiv Prezidenția Rossiskii Federații, fond 3, opis 66, dosar nr. 209, f. 78).

⁴⁷ Robert Levy, *op. cit.*, pp. 172-173; Galina P. Murașko, Albina F. Noskova, *op. cit.*, pp. 406-408.

⁴⁸ Robert Levy, *op. cit.*, pp. 105-106.

⁴⁹ Galina P. Murașko, Albina F. Noskova, *op. cit.*, pp. 408-409; Robert Levy, *op. cit.*, p. 173.

⁵⁰ Galina P. Murașko, Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 411.

⁵¹ Iulian Stănescu, *Gheorghe Apostol se confesează*, în *loc. cit.*, pp. 43-44; Robert Levy, *op. cit.*, p. 87.

Cu toate că procesul de colectivizare a agriculturii se dovedise un factor negativ în URSS, el a fost imitat și în țările est-europene după cel de-al doilea război mondial. România nu a făcut excepție, colectivizarea demarând oficial prin Plenara Comitetului Central al PMR din 3-5 martie 1949. S-a constituit o Comisie agrară a cărei sarcină era constituirea și supravegherea Gospodăriilor Agricole Colective model. Condușă de Ana Pauker, Comisia i-a mai avut ca membri pe ministrul Agriculturii, Vasile Vaida, pe Nicolae Ceaușescu și Mircea Geoagiu, secretarii de stat de la Ministerul Agriculturii, și pe veteranii comuniști Dumitru Petrescu și Pavel Chirtoacă (Șeful Secției Agrare a CC al PMR). Însă în Comisie a intrat și consilierul sovietic Veretnikov. Lui îi erau prezentate sintezele întocmite de autoritățile române cu privire la colectivizare⁵². Sfaturile lui Veretnikov se regăsesc disperate în stenogramele Secretariatului CC al PMR, toate dovedind o crasă neînțelegere a realităților agrare românești⁵³. Veretnikov a fost implicat împreună cu un alt consilier sovietic, Ciumiciov, în punerea bazelor Comitetului de Stat pentru colectarea produselor agricole, discutat în ședința Secretariatului CC al PMR din 2 ianuarie 1950. Cu toate că nu erau „așa familiarizați cu aceste chestiuni, nefiind specialitatea lor”, cei doi sovietici „și-au făcut observațiile”⁵⁴.

În anii următori erau semnați în România și alți consilieri sovietici în problema colectivizării agriculturii. Într-o notă a Ministerului Agriculturii către Ministerul de Externe-Cabinet, din 26 martie 1951, erau amintiți consilierii Bobovnicov Teodor Afanasovici, Devocikin Anatolie Gherasimovici și Vșacov Alex Alexeievici. Nu lipseau aprecierile generale cu privire la consilierii sovietici, care „prin excepționala lor pregătire profesională și cu experiența vastă în domeniul construcției agriculturii socialiste ne ajută efectiv în organizarea și întărirea sectorului socialist din agricultură”⁵⁵.

Însă nu doar în agricultură erau întâlniți consilierii sovietici, ci și în industrie. Bunăoară, la Ministerul Industriei Alimentare se găseau patru consilieri la 4 aprilie 1951⁵⁶. Și pe megașantierele inițiate de regimul comunist au fost prezenți consilierii sovietici, spre exemplu la complexul hidroenergetic de la Bicăz, dar și la Institutul de Studii și Proiectări Energetice. Asemenea celor din Securitate și armată, și acești consilieri se bucurau de privilegii importante⁵⁷.

Deținând un loc aparte pe harta Gulagului românesc, Canalul Dunăre-Marea Neagră a cunoscut, la rândul său, prezența consilierilor sovietici. De fapt, ideea acestui șantier faraonic a fost sovietică, mai precis ea aparținându-i lui Stalin. O brigadă de specialiști sovietici în canale, condusă de generalul Șapoșnicov, a sosit la București în primăvara lui 1949. După revederea unor studii mai vechi ale unor ingineri români, topometriei și geologiei sovietici au fixat traseul între Cernavodă și Capul Midia. Gheorghiu-Dej, Postecă și Gaston Marin au plecat la Moscova împreună cu brigada de consilieri, au fost primiți la Biroul Politic, de față fiind Stalin, Molotov, Beria, Kaganovici etc. După ce generalul Șapoșnicov a prezentat rezultatele studiului, membrii Politbiroului au aprobat proiectul⁵⁸. Lucrările propriu-zise au demarat la sfârșitul verii anului 1949, sub directă supraveghere a sovieticilor, evidențiindu-se

⁵² Robert Levy, *op. cit.*, p. 86 și p. 101; vezi și Dan Cătănuș, Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică*, vol. I, 1949-1953, București, INST, 2000, pp. 184-188 (document de la ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 59/1950, ff. 3-63).

⁵³ Dan Cătănuș, Octavian Roske, *op. cit.*, p. 120 (document de la ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 72/1949, ff. 4-6).

⁵⁴ *Ibidem*, p. 128 (document de la ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 1/1950, ff. 6-13).

⁵⁵ AMAE, fond URSS (1951), Problema 20-212, nepaginat.

⁵⁶ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 13.

⁵⁷ Gheorghe Gaston Marin, *op. cit.*, p. 146; Ion Băncilă, *Arc peste timpuri (1901-1999)*, Brăila, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2000, pp. 296, 306, 320.

⁵⁸ Gheorghe Gaston Marin, *op. cit.*, pp. 133-135.

consilierii Șapoșnicov și Vorobiov⁵⁹. Un contract parafat la 30 martie 1950 și convenția suplimentară din 16 iunie 1950 au reprezentat baza legală a sosirii consilierilor sovietici la Canalul Dunăre-Marea Neagră. O notă a Ministerului român de Externe către Ambasada URSS la București, din mai 1951, conținea și alte nume de consilieri sovietici la Canal: Ogorodnicov Nicolae Alexandrovici, Dudel Vadim Alexandrovici și Boicova Evghenia Nicolaevna⁶⁰.

Consilierii sovietici în domeniul culturii

De prezența consilierilor sovietici nu a scăpat nici cultura română, aflată în plin proces de transformare pe linia *realismului socialist*, altfel spus de renunțare la modelul cultural occidental și de adoptare a celui sovietic⁶¹. Deși prezența consilierilor sovietici în vastul domeniu al culturii este dificil de reconstituit, avem totuși cunoștință că ei puteau fi întâlniți în literatură, artă, teatru, film etc⁶². Spre exemplu, la începutul anilor 1950, un pictor sovietic pe nume Grigorencu era consilier la Comitetului Artelor și Culturii, controlând și hotărând în diverse probleme, de la inițiativa ridicării, în 1950, a unei gigantice statuii a lui Stalin, în inima capitalei României, până la chestiuni legate de traficul de influență, comenzile de lucrări monumentale sau vernisaje⁶³.

Final de mandat: retragerea consilierilor sovietici

Într-o scrisoare expediată către CC al PMR, la 14 ianuarie 1957, CC al PCUS pune în discuție problema consilierilor sovietici. Moscova constata că România avea în acel moment suficienți specialiști, concluzia fiind că prezența permanentă a consilierilor sovietici „nu mai corespunde intereselor cauzei”. De aceea s-a propus desființarea „instituției consilierilor și micșorarea numărului specialiștilor sovietici” care activau în România. Conducerea de la București a răspuns tocmai la 13 februarie 1957, mulțumind pentru sprijinul oferit de consilierii sovietici în economie, „construcția de stat” și pe linie militară. Ceea ce era mai important, numărul consilierilor avea să se reducă, conform înțelegerii dintre cele două partide⁶⁴. Într-adevăr, în perioada următoare numărul consilierilor avea să scadă, după cum se constata în scrisoarea pe care CC al PCUS o adresa CC al PMR la 8 septembrie 1958. Cu acel prilej, sovieticii emiteau chiar ideea rechemării tuturor consilierilor existenți în România, mai ales că se semnalau divergențe între specialiștii români și cei sovietici. Românii aveau să se declare de acord, răspunsul CC al PMR fiind trimis la 26 septembrie 1958⁶⁵. Totuși, chemarea unor noi specialiști sovietici a continuat, chiar la 22 ianuarie 1959 Dej cerându-i lui Hrușciiov, printr-o scrisoare, trimiterea a 5 specialiști militari, aceștia urmând să-și desfășoare activitatea pe lângă conducerea Ministerului Apărării⁶⁶.

De-a lungul primului său deceniu cât s-a aflat în fruntea PMR, Gheorghiu-Dej a dat destule dovezi de obediență față de liderii de la Kremlin. Spre sfârșitul anilor 1950 și la

⁵⁹ Doina Jela, *Cazul Nichita Dumitru. Încercare de reconstituire a unui proces comunist*, București, Editura Humanitas, 1995, pp. 30-31; vezi și Dennis Deletant, *The Repression of the Gheorghiu-Dej Era in the light of the Securitate Files*, în „Occasional papers in Romanian Studies”, no. 2, Edyted by Rebecca Haynes, School of Slavonic and East European Studies, University of London, 1998, pp. 111-123, în special pp. 118-123; *idem*, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948-1965*, traducere de Lucian Leuștean, cu o prefață a autorului pentru ediția în limba română, Iași, Editura Polirom, 2001, pp. 164-170.

⁶⁰ AMAE, fond URSS (1951), Problema 20-212 (dosar nepaginat).

⁶¹ Magda Cârneci, *Artele plastice în România. 1945-1989*, București, Editura Meridiane, 2000, p. 27; M. Nițescu, *Sub zodia proletcultismului. O carte cu domiciliu forțat (1979-1995). Dialectica puterii. Eșeu politologic*, ediție îngrijită de M. Ciurdariu, București, Editura Humanitas, 1995, pp. 83-84, 127 și p. 137.

⁶² AMAE, fond URSS (1951), Problema 20-212, nepaginat.

⁶³ Magda Cârneci, *op. cit.*, p. 27.

⁶⁴ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 14.

⁶⁵ *Ibidem*, pp. 14-15.

⁶⁶ *Ibidem*, pp. 15.

începutul anilor 1960 el a început însă o politică de distanțare de Moscova. În mod deosebit după retragerea trupelor sovietice (1958), liderul de la București a considerat că era momentul să scape în mod vizibil de sub tutela Kremlinului. S-au luat chiar măsuri de necrezut cu ceva timp înainte. În ședința Biroul Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 30 august 1963, Dej le-a amintit celor prezenți controlul pe care îl exercitaseră agenții și consilierii sovietici în România la începuturile regimului comunist. Considerându-se stăpâni pe situație, comuniștii români nu mai erau dispuși să asculte de ordinele Moscovei⁶⁷.

Conducerea de la București a speculat starea de tensiune prilejuită de înlăturarea lui Nichita Sergheevici Hrușciov din fruntea URSS, la 14 octombrie 1964, și înlocuirea sa cu Leonid Ilici Brejnev. La scurt timp după aceea, mai exact la 21 octombrie 1964, reprezentantul diplomatic al Uniunii Sovietice la București a fost convocat la Dej, acesta informându-l că Biroul Politic al PMR a hotărât scoaterea Securității de sub controlul KGB. În același timp, Biroul Politic a dispus trecerea în rezervă a tuturor ofițerilor acoperiți ai poliției politice sovietice din Securitate și DIE. Din acel moment, orice colaborare a KGB cu Securitatea și DIE avea să se realizeze prin intermediul PMR. Moscova a reacționat neîntârziat și viguros, la 22 octombrie Vladimir Efimovici Semiciastnîi, șeful KGB, expediind o telegramă violentă lui Alexandru Drăghici, în care i-a amintit că România era sub *umbrela protectoare* a URSS, ba mai mult, proferând chiar amenințări. Fostul consilier șef în România între 1949-1953, generalul Aleksandr Mihailovici Saharovski, ajuns între timp în poziția de șef al spionajului sovietic, a trimis la rândul său o telegramă în același sens lui Nicolae Doicaru, șeful DIE. În noiembrie 1964, Saharovski sosea la București, urmat apoi de Semiciastnîi. Convorbirile au durat până spre sfârșitul lunii noiembrie 1964. În pofida reproșurilor repetate ale lui Saharovski („Noi am creat Securitatea și DIE”), situația a rămas ireversibilă. La sfârșitul anului 1964, în Securitatea română (inclusiv DIE) nu se mai găseau ofițeri sovietici acoperiți sau neacoperiți, iar subordonarea față de KGB încetase. Cu toate acestea, structura organizatorică și activitatea principală (poliția politică) nu s-au schimbat niciodată⁶⁸, indiciu cât se poate de clar că, (și) din acest punct de vedere, Moscova își atinsese scopul.

⁶⁷ Petre Otu, *Vin timpuri grele. În Biroul Politic, despre agentura sovietică*, în „Magazin istoric”, nr. 7, iulie 1999, pp. 20-24.

⁶⁸ Ion Mihai Pacepa, *Cartea neagră a Securității*, vol. II, pp. 108-110; *idem*, *Moștenirea Kremlinului*, pp. 253-254; vezi și Cristian Troncotă, *op. cit.*, p. 454.

Alegerile în România comunistă

O condiție esențială pentru instituționalizarea regimului politic comunist în România era transformarea formei și substanței proceselor electorale. Alegerile, ca mecanism și proces specific pentru selectarea liderilor politici, nu au dispărut în perioada 1945-1989, ci au fost metamorfozate în sensul avut în toate regimurile politice autoritare sau dictatoriale, cu funcții specifice de reconsacrare a legitimității politice, de socializare și educație politică permanentă, în sensul de a dovedi legătura dintre partid și popor, de a mobiliza masele pentru plebiscitarea proiectelor politico-ideologice, și, nu în ultimul rând, de a identifica elementele indezirabile din societate. Așa cum s-au consacrat în practica politică din Uniunea Sovietică, alegerile au devenit un act politic pozitiv, patriotic, participativ, legitimator, demonstrativ și educațional, procesul electoral „...nu era un simplu act de selectare a reprezentanților poporului pentru organele puterii de stat. Ele [alegerile] sunt cea mai importantă formă de participare a maselor în implementarea puterii de stat, și a educației și organizării lor în lupta pentru socialism și comunism”¹. Rezultatele scrutinurilor desfășurate în sistemele politice, considerate în literatura de specialitate, totalitare, fie că ele au fost fasciste, naziste ori comuniste, au tins în permanență spre perfecțiune și unanimitate, procente de peste 90% fiind alocate celor care le-au organizat. În Germania nazistă, cele două procese electorale organizate de Hitler și partidul său, în 1934 și 1938, au confirmat o susținere populară cu procente de 95,6%, respectiv de 99,5%. Rezultatele obținute de Partidul Fascist din Italia, spre exemplu, în 1934, au fost de 96,5%, iar în alegerile desfășurate în Uniunea Sovietică, cu precădere din anii 1930, la toate alegerile organizate, mai lipsea *un singur procent*, pentru a parafraza titlul unui persuasiv studiu elaborat de Jerome Gilson². Situația nu a stat altfel nici în România, unde cu excepția primului scrutin – când prin fraudă au fost raportate doar aproape 80% în favoarea BPD – în toate celelalte, rezultatele au tins spre 100% (93,2% în 1948, 98,84% în 1952, 98,88 în 1957, 99,77% în 1961, 99,85% în 1965, 99,75% în 1969, 98,80% în 1975, 98,52% în 1980, 99,73% în 1985).

De-a lungul perioadei în care România a fost dominată de Partidul Comunist Român au fost organizate zece scrutinuri în care cetățenii, în acord cu legislația electorală special creată în acest sens³, au fost chemați să certifice prin vot oferta politică propusă de structurile politice conduse de către comuniști. Niciodată, chiar dacă au deținut puterea în regim de monopol politic, comuniștii nu s-au prezentat singuri în alegeri. În acord cu modelul sovietic, ei și-au prezentat oferta electorală în cadrul unor *fronturi* politice, special create pentru a asigura *iluzia* unei cât mai largi reprezentări sociale. Doar în două dintre scrutinurile parlamentare organizate aceste fronturi⁴ s-au confruntat cu o opoziție sau cu o alternativă politică. În fapt, doar în noiembrie 1946 societatea românească a putut – chiar dacă în condițiile foarte grele – să își exprime opțiunea pentru mai multe formațiuni politice. Organizate pentru a îndeplini, formal, una dintre cerințele convenite în timpul Conferinței de la Ialta, alegerile din 19 noiembrie 1946 au consacrat - prin falsificarea rezultatelor (la urne, la

¹ A.I. Kim, *Sovetskoe iziratel'noe pravo*, Moscova, 1965, p. 7 apud., J. Gilson, *Soviet Elections as a Measure of Dissent: The Missing One Procent*, „The American Political Science Review”, vol. 62, Issue 3, 1968, p. 814.

² Jerome J. Gilson, *op. cit.*, pp. 814-826.

³ Ultimele opt scrutinuri au avut loc și în acord cu prevederile Constituțiilor din 1948, 1952, 1965. Primele procese electorale au beneficiat de o legislație specifică, tranzitorie, prin Legea nr. 560 din 1946 fiind organizate alegeri pentru Adunarea Deputaților la 19 noiembrie 1946, iar prin Legea votată la 22 ianuarie 1948 au fost organizate alegerile din 28 martie 1948 pentru Marea Adunare Națională.

⁴ Patru astfel de structuri electorale au fost create: Blocul Partidelor Democratice (BPD) în 1946, Frontul Democrației Populare (FDP), în anii 1948-1968, Frontul Unității Socialiste (FUS), în anii 1968-1980, și Frontul Democrației și Unității Socialiste (FDUS), în anii 1980-1989. După cum se poate observa, cu excepția primului, care a avut forma unui cartel electoral, celelalte structuri au funcționat cvasi-permanent, având menirea de a asigura colaborarea cu toate celelalte organizații sociale, sindicale subordonate PCR.

secțiile de vot și în birourile electorale județene) – puterea politică comunistă, instalată prin forță la 6 martie 1945.

Strategia electorală dezvoltată de PCR a presupus amânarea desfășurării alegerilor până în momentul în care mecanismele de influențare a populației și de prefabricare a rezultatului votului nu au fost bine puse la punct. Intimidarea opoziției – violentarea liderilor politici naționali și locali, interdicția sau cenzurarea presei, boicotarea oricăror manifestări publice organizate de PNT și PNL – și procesul de subordonare a tuturor instituțiilor publice, prin epurarea celor considerați dușmănoși, prin numirea de persoane fidele în administrație, justiție și poliție, s-au dezvoltat în paralel cu edificarea unei platforme electorale moderate și a structurării unei alianțe politice largi, Blocul Partidelor Democratice, care să fie acceptabilă pentru corpul electoral⁵. În fapt, strategia, platforma electorală, alianța cu facțiuni ale PNL și PNT, au fost convenite la Moscova în aprilie 1946, în cursul unei întâlniri cu Stalin. Mai mult, tot atunci, liderii sovietici s-au angajat să finanțeze campania electorală⁶. Emil Bodnăraș, care într-o convorbire cu consilierul Ambasadei URSS în România, D. Iakovlev, spunea că „noi sperăm să avem 55-65% din voturi pe calea obținerii unor voturi reale în timpul votării, dar noi trebuie să luăm 90% și asta se va face cu ajutorul acelor posibilități pe care ni le conferă legea electorală și al unei anumite «tehnică»”⁷.

În primăvara și vara anului 1946 a fost discutată și legislația electorală. În cuprinsul acesteia au fost introduse modificări prin intermediul cărora să poată fi modificat rezultatul votului. Noul sistem electoral din România era edificat în baza legilor adoptate la mijlocul lunii iulie⁸. În baza acestora, în fruntea comisiilor electorale (din circumscripțiile electorale județene și din secțiile de vot) au fost numiți judecători sau funcționari care să poată controla ieșirile de la urne⁹.

După o campanie electorală marcată de violențe împotriva opoziției, dar și de intensă mobilizare politică, la 19 noiembrie s-a desfășurat votul. Pe parcursul anului 1946, în diferite contexte, mai multe persoane cu funcții oficiale (miniștri, lideri ai PCR sau diplomați sovietici) au comunicat intenția de schimbare a scorului electoral în scrutinul ce urma să aibă loc în România. Centralizatorul realizat de istoricul Dinu Giurescu ne indică existența a 11 astfel de „surse” care au prognozat o victorie prefabricată a *blocului* condus de comuniști cu procentaje situate între 80 și 90%¹⁰. Dincolo de coincidența cifrelor, care ar putea fi considerată una de natură conjuncturală, se impune precizarea că marea majoritate a acestor *afirmații* au fost făcute de persoanele responsabile, fie cu organizarea campaniei și alegerilor pe linie guvernamentală (Teohari Georgescu, Lucrețiu Pătrășcanu sau Emil Bodnăraș), fie de

⁵ BPD a fost format și a publicat Platforma-program la 17 mai 1946. Din el făceau parte PCR, PSD, PNL-Tătărescu, PNT-Alexandrescu, Frontul Plugarilor și Partidul Național Popular.

⁶ Vezi textul stenogramelor – română și sovietică – întâlnirii din 2-3 aprilie 1946 la Tatiana Pokivailova, *Contacte româno-sovietice în legătură cu alegerile*, în Romulus Rusan (ed.), *Anul 1946-începutul sfârșitului*, București, Fundația Academia Civică, 1996, pp. 413-418; Tatiana Pokivailova, *19 noiembrie 1946. Fraude electorale comuniste (documente inedite)*, în „Magazin istoric”, anul XXIX, nr. 11, 1995, pp. 11-15; ANIC, fond CC al PCR - Secția Cancelarie, dosar nr. 28/1946.

⁷ *Apud* Tatiana Pokivailova, *Contacte româno-sovietice în legătură cu alegerile*, p. 414.

⁸ Au fost promulgate două norme electorale: Legea de organizare a Reprezentanței Naționale (Decret nr. 2 128 din 13 iulie 1946) și Legea nr. 560 privitoare la alegerile pentru Adunarea Deputaților (Decret 2219 din 13 iulie 1946). Cf. „Monitorul Oficial”, nr. 161, 16 iulie 1946, pp. 7358-7359.

⁹ În fondul lor acestea cuprindeau atât prevederi cu caracter democratic (spre exemplu, acordarea dreptului de vot pentru femei), cât și unele prin care se asigura rezultatul votului (nedemnitățile [art. 7 din legea nr. 560], votul în locuri speciale - fabrici, cazărmi etc -, votul militarilor în condițiile date și organizarea birourilor electorale cu președinți care puteau fi atât magistrați, cât și funcționarii de stat.

¹⁰ Vezi prezentarea surselor și tabelul recapitulativ la Dinu C. Giurescu, *Documente privind alegerile din 19 noiembrie 1946*, în vol. *Centenar Constantin C. Giurescu*, Craiova, Editura Universitaria, pp. 302-310.

sfătuitorii sovietici ai acestora (D. Iakovlev și Serghei Kavtaradze), spre sfârșitul campaniei fiind precizate chiar și numărul de locuri ce urmau a fi ocupate de BPD¹¹.

Opoziția și diplomații occidentali la București au realizat o documentare amplă asupra rezultatelor alegerilor, încercând să demonstreze fraudarea acestora. Generalul Schuyler, șeful Misiunii Militare Americane, avea să afirme în raportul său final că totul nu a fost decât o „uriașă fraudă”¹², iar Adrian Holman, reprezentantul politic al Marii Britanii, cel care cunoscuse nemijlocit modelele fascist și nazist – fiind ambasador în Italia în timpul ascensiunii lui Mussolini și în Germania, în a doua jumătate a anilor 1930 – să constate că deși în istoria modernă a României mai fuseseră alegeri corupte, „acestea au depășit orice limite, fiind în opinia mea o pură farsă și un travesti de legalitate”¹³. Argumentele ultimului aveau în vedere felul cum se desfășurase competiția politică (liderii și delegații opoziției fiind în permanență supuși violențelor, intimidării și persecuțiilor; transportul și distribuția de petrol a fost interzisă în ultimele zile de dinainte de scrutin), cum se recunoscuse dreptul de a fi înscris în registrele electorale (nominalizând numeroasele abuzuri comise de autorități), cum se desfășuraseră și de cine fuseseră controlate operațiunile de vot (sigilarea urnelor înainte de sosirea reprezentanților opoziției; președinții și grefierii în mare parte înfeudați comuniștilor; scoaterea delegaților opoziției din localurile de vot; violentarea alegătorilor; votul plural – el nominaliza o persoană care votase în 15 secții diferite¹⁴) și, nu în ultimul rând, felul în care fuseseră raportate rezultatele, în lipsa reprezentanților opoziției. Fără a mai insista, vom încheia prin a constata ceea ce, în actualul stadiu al cercetării, par a fi cele mai sigure informații despre votul *real* dat la 19 noiembrie 1946. Este vorba de două seturi de documente create de către instructorii CC din județele Cluj, Turda și Someș, și, respectiv, un document *ultrasecret, destinat strict conducerii PCR*, publicat de Petre Țurlea, în anul 2000, care poartă titlul *Învățămintele alegerilor și sarcinile PC după victoria din 19 noiembrie 1946*¹⁵. Cele două seturi de informații, comparate, ne indică o fraudă masivă, cele peste 80% din voturile acordate, raportate oficial, fiind în cel mai bun caz doar dublate, deoarece așa cum se preciza în raportul ce analiza situația *reală* din județul Cluj era dată „pe baza informațiilor luate de la președinții și grefierii secțiunilor care uneori exagerează pentru a-și fi mărit meritele de a fi favorizat BPD-ul”¹⁶.

Printr-o uriașă fraudă, comuniștii au reușit astfel să dobândească o legitimitate politică externă a guvernământului lor – prin semnarea Tratatului de Pace, în februarie 1947 – dar și să poată începe construcția unui nou sistem politic, prin arestarea, în următoarele două luni a câtorva zeci de mii de români, care comiseseră acte politice anticomuniste/antiguvernamentale în timpul campaniei electorale.

¹¹ *Ibidem*, p. 310.

¹² Apud Holman to Bevin, tgr. 273, 25 noiembrie 1946, PRO, FO, 770/112.

¹³ Holman to Bevin, tgr. 1486, 22 noiembrie 1946, 22 noiembrie 1946, PRO, FO, 770/112.

¹⁴ Un raport ulterior, elaborat de Key, la 27 noiembrie, consemna declarația de bravură făcută de șeful de cabinet al lui Tătărescu, Demir Apostolescu, care susținea că introdusese doar în urna de la Ministerul de Externe peste 400 de voturi. Cf Key to Benett, tgr. 7458, 27 noiembrie 1946, PRO, FO, 770/112.

¹⁵ Petre Țurlea, *Alegerile parlamentare din noiembrie '46: guvernul procomunist joacă și câștigă. Ilegalități flagrante, rezultat viciat*, în „Dosarele istoriei”, anul V, nr. 11, 2000, pp. 35-36.

¹⁶ V. Țârău, I.M. Bucur, *Strategii și politici electorale în alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946*, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, 1998, p. 316, doc. 47.

Destructurarea societății civile în România 1947-1949

Desființarea și „autodizolvarea” partidelor politice

Fragil din punct de vedere organizatoric și lipsit de susținere populară, Partidul Comunist Român a fost *obligat* în perioada 1944-1947 să adapteze strategia de *front național*, acceptând să funcționeze în cadrul unui sistem politic multipartidist. Spre deosebire de celelalte state est-europene, în care competiția politică era dezvoltată între forțele de stânga și opoziție într-un cadru strict circumscris unui sistem politic cu *partid hegemonic*, România a avut o situație diferită, care își are originea esențială, în reușita actului de la 23 august 1944.

Ca urmare, comuniștii s-au văzut obligați să accepte proliferarea grupărilor politice și să creeze un propriu front, renunțând a mai coabita cu formațiunile politice democratice în Blocul Național Democrat. Alături de structurile de *front* create și administrate de PCR, în această perioadă, din rațiuni diferite, Frontul Național Democrat (FND, format din PCR, PSD și formațiuni de masă, precum, Frontul Plugarilor, Apărarea Patriotică, Uniunea Patrioților, Sindicatele Unite, Comitetul Democrat Evreiesc, Uniunea Populară Maghiară), respectiv Blocul Partidelor Democratice (cartel electoral format de PCR, împreună cu PSD, fără reprezentanții istorici ai acestuia, reuniți în Partidul Social Democrat Independent¹, PNL-Gheorghe Tătărescu, PNT-Anton Alexandrescu, Partidul Național Popular, partid creat de PCR din Uniunea Patrioților în ianuarie 1946, și Frontul Plugarilor), au funcționat și alte numeroase partide politice. Unele, cele *istorice*, Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal, tradiționale și democratice, s-au reorganizat și au început să funcționeze imediat după 23 august 1944. Altele au fost create și sponsorizate de către PCR, pentru a rupe din susținerea și electoratul acestor partide. Acestea au proliferat în perioada preelectorală și au funcționat ca supape pentru tactica electorală a PCR. Ca urmare, atunci când s-au acordat semne pe listele electorale, au apărut nume de organizații politice precum: Partidul Radical al Micii Burghezii, condus de N.N. Matheescu, Frontul Muncii raționalizate, Frontul Apărătorilor Patriei, Partidul Românesc al Luptătorilor (condus de Scarlat Băluță), Partidul Unității Naționale (condus de avocatul Virgil Serdaru), Partidul Liber Democrat (lider Ioan Gheorghe Vlădoianu), Gruparea Generației de Foc (condusă de maior Zamfir, Partidul Țărănesc Democrat (disidență a PNT, condusă de dr. Nicolae Lupu)². Toate aceste partide au funcționat doar în perioada electorală, ele dispărând imediat după alegeri. Obligați să accepte până la alegeri funcționarea într-un sistem politic multipartidist, în care au asumat un rol hegemonic, comuniștii au declanșat o acțiune brutală de suprimare a partidelor politice democratice.

Anul 1947 a cunoscut cinci mari campanii de arestări pe motive politice. Primele două, din martie și mai au vizat persoanele „vinovate” de eșecul comunist în alegeri, în special simpatizanți și membrii locali ai PNT și PNL. Arestările și internările în penitenciare nu s-au făcut în baza unor procese, ci în urma emiterii a două ordine secrete ale MAI, nr. 18 000, respectiv 50 000, din martie și mai 1947. De acum poliția secretă își intră în rol devenind principala instituție mandatată cu eliminarea „dușmanilor democrației”, cu sau fără suport juridic legal. Apoi, Partidul Național Țărănesc a făcut *obiectul* a trei valuri de arestări derulate în cursul lunilor iulie, august și decembrie. Procesul a început prin inițierea „operațiunii Tămădău”, căreia îi vor cădea victime o parte dintre fruntașii PNT. Înscenarea

¹ După ce la 9-10 februarie CC al PSD a convocat Congresul partidului pentru 10 martie, în interiorul acestuia s-a dat o luptă aprigă între reprezentanții unei opțiuni de participare independentă (Titel Petrescu) și cei ai participării pe listă comună cu comuniștii (Rădăceanu și Voitec) în alegeri. În urma victoriei ultimilor, partidul s-a scindat, Titel Petrescu formând un nou partid, cu care ulterior s-a aliat cu PNL și PNT; vezi pe larg Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, București, Editura Litera, 1994, pp. 152-153.

² Au fost publicate în „Monitorul Oficial”, nr. 188/1946 liste cu 80 de semne electorale alocate diferitelor grupări politice pentru alegerile din noiembrie 1946; vezi ANIC, fond Ministerul Justiției, dosar nr. 16/1946, ff. 65-66.

acestei încercări de părăsire a teritoriului țării a fost motivul pentru care guvernul a decis nu doar dizolvarea acestui partid și judecarea liderilor săi, ci și masive arestări ale membrilor și simpatizanților. Mai mult, aceste campanii de arestări au pregătit terenul îndepărtării ultimei instituții ce mai lega România de democrație, monarhia. Începută în vara anului 1947, prin desființarea Partidului Național Țărănesc, în urma operațiunii pusă la cale la Tămădău, de către structuri comunizate ale serviciilor de informații³, campania de desființare a partidelor politice din România a continuat până în anul 1953, atunci când au fost eliminate ultimele astfel de structuri, prin *autodizolvarea* Frontului Plugarilor și Uniunii Populare Maghiare în PCR. În fapt destructurarea sistemului partidist a fost o preocupare constantă a liderilor comuniști de-a lungul anilor 1947-1952.

După dizolvarea PNT, prin înscenarea unui nou proces al *marii trădări naționale*, au urmat presiuni asupra Partidului Național Liberal. Ambele formațiuni liberale au fost puse mai întâi în imposibilitatea de a funcționa. Cea tradițională, condusă de Constantin Dinu Brătianu, a fost afectată de valurile de arestări și a decis să își înceteze pentru o perioadă activitatea politică, în condițiile în care, lipsiți de posibilitatea de a se manifesta public, prin presă sau întruniri, orice inițiativă punea în pericol integritatea membrilor săi. Protestele înaintate de către liderii liberali guvernului Groza (mai ales cele din iulie 1947, cu prilejul respingerii Planului Marshall, și octombrie același an, împotriva încercărilor de suprimare a ziarului „Liberalul”) n-au adus nici un rezultat pozitiv. Pe fondul accentuării măsurilor represive⁴, a eliminării din listele Parlamentului a celor trei deputați liberali – din cauza neprezentării acestora la ședințe –, conducerea Partidului Național Liberal a luat decizia de a se înceta activitatea organizațiilor. Justificarea hotărârii: pentru a nu expune și mai mult pe membrii acestora la teroarea comunistă. Acest lucru s-a produs prin emiterea unei circulare, în noiembrie 1947, a liderului PNL Dinu Brătianu, odată cu încetarea apariției oficiului partidului „Liberalul”. Procesul de eliminare din viața publică a personalităților liberale a continuat și în următorii ani, apogeul fiind atins în noaptea de 5-6 mai 1950, când majoritatea demnitarilor români din perioada interbelică au fost arestați⁵. Această barbară acțiune represivă a fost întreprinsă împotriva unor persoane în vârstă, lipsite de posibilități economice, pedepsite prin numeroase măsuri administrative și care erau de multă vreme sub supravegherea strictă a organelor de Securitate.

Pe de altă parte, Partidul Național Liberal-Gheorghe Tătărescu, chiar dacă a colaborat cu PCR, a avut parte de o soartă similară. Din primăvara anului 1947, liderul acestuia, Gheorghe Tătărescu a început să critice unele dintre măsurile guvernului (legea oficiilor industriale, dar și alte inițiative economice), publicând un *memoriu* în acest sens. Reacția sa a fost tratată cu asprime de liderii comuniști, care l-au obligat să demisioneze din guvern, în noiembrie 1947. Chiar dacă a predat conducerea partidului lui Petre Bejan, cel care alături de alți deputați liberali din Cameră s-a delimitat de acțiunile lui Tătărescu, în încercarea de a asigura supraviețuirea partidului, el nu a putut opri represiunea împotriva acestuia (cu toate că în 28 martie 1948, cu prilejul alegerilor PNL a obținut 7 mandate din 414). Sub conducerea

³ Vezi Claudiu Secașiu, *Operațiunea Tămădău (14 iulie 1947). Un document inedit*, în Romulus Rusan (ed.), *Anul 1947 – căderea cortinei*, București, Fundația Academia Civică, 1997, pp. 558-569; *idem*, *Preliminariile asaltului final asupra PNT. Contribuția organelor de informații (1945-1947)*, în *Ibidem*, pp. 530-543.

⁴ În noiembrie a fost dată sentința în procesul Maniu, iar liberalii tătărescieni au fost eliminați din guvern.

⁵ Două studii cuprinse în vol. *Memoria închisorii Sighet*, Romulus Rusan (ed.), București, Fundația Academia Civică, 1999 tratează pe larg această problematică. Actele în temeiul cărora s-au derulat acțiunile de urmărire polițienească a demnitarilor se regăsesc în studiul lui Claudiu Secașiu, *Contribuții privind distrugerea elitei politice românești*, pp. 239-266. Consecințele acestei acțiuni și drama demnitarilor sunt tratate pe larg și nuanțat la Andreea Dobeș, Ioan Ciupea, *Decapitarea elitelor. Metode, mijloace, mod de acțiune*, pp. 153-238.

lui Bejan, fără activitate politică, sub stricta supraveghere a Securității, această *aripă* a PNL a supraviețuit până la începutul anilor cincizeci, când liderii săi au fost arestați⁶.

O soartă similară a avut și Partidul Social Democrat. Aripa sa colaboraționistă a fost înghițită de PCR, în două etape, în toamna anului 1947 – atunci când s-a convenit asupra unificării, cu prilejul Congresului PSD – și în 21-22 februarie 1948, atunci când cele două partide au format Partidul Muncitoresc Român. Pe de altă parte, PSDI a supraviețuit până în 1948-1949, atunci când liderii săi au fost arestați. Mai întâi Constantin Titel Petrescu, în mai 1948, apoi întregul Comitet Executiv, în iunie 1949 și în lunile care au urmat. Procesul împotriva liderilor social-democrați s-a desfășurat în ianuarie 1952 și a consfințit legalitatea deținerii acestora, condamnările primite, muncă silnică pe viață sau temniță grea pentru perioade de 10-25 ani, fiind pronunțate pentru că ar fi intenționat să *spargă unitatea clasei muncitoare*⁷.

Celelalte organizații cu un caracter politic și obștesc, create sau îngăduite de către PCR, au dispărut din viața publică treptat, în urma unor decizii luate de Secretariatul Biroului Politic al PMR. Mai întâi, în 1949, a fost discutată dizolvarea Partidului Radical Țărănesc. În fapt, liderii PMR au decis *autodizolvarea* acestuia, fără ca să fie și enunțat un comunicat în acest sens⁸. O mai lungă discuție s-a purtat în jurul *autodizolvării* Partidului Național Popular. După ce la 28 ianuarie 1949, secretariatul Biroului Politic al CC al PMR a decis desființarea acestuia și vărsarea cadrelor sale, sub coordonarea unei comisii conduse de Miron Constantinescu, în PMR⁹, în 7 februarie problema nu era încă tranșată, Secretariatul urmând să își dea acordul pentru publicarea rezoluției de *autodizolvare* în presă¹⁰. În 12 martie 1949, discuția a fost reluată și pentru că Teohari Georgescu a propus ca în contextul dizolvării PNP să fie desființate și PSDI, PNL-Bejan și PNL-Brătianu. Susținut de Gheorghiu-Dej, care a subliniat că „existența unor astfel de partide este incompatibilă cu conținutul regimului nostru”, Georgescu a supralicitat, considerând că trebuie realizat acest lucru imediat¹¹. În cele din urmă, așa cum am văzut, *autodizolvarea* acestor rămășițe ale partidelor istorice s-a petrecut mai târziu, însă PNP a fost dizolvat în martie, ziarul „Națiunea” fiind și el desființat în aprilie 1949.

Ultimele structuri desființate de către PMR au fost cele care, fără a fi fost partide politice, au îndeplinit funcțiuni similare acestora, Uniunea Populară Maghiară și Frontul Plugarilor. Ambele au fost dizolvate în PMR în 14 ianuarie 1953, cadrele lor, arhivele și tot ceea ce le aparținea trecând la PMR. Tot atunci și-au încetat activitatea: Comitetul Antifascist German, Comitetul Democrat Evreiesc, Comitetul Popular al populației Ruse și Ucrainiene, Comitetul Democrat Albanez, Comitetul Democrat Grec, Comitetul Democrat Bulgar, Comitetul Democrat Sârb, Comitetul popular al populației tătare și turce, organizațiile culturale „Casa Polonă” și „Colonia Cehoslovacă”, toate aceste organizații fiind integrate în diversele structuri ale PMR¹². Se consfințea astfel monolitismul politic în România.

⁶ Virgiliu Țărău, *Noaptea demnitarilor. Partidele politice de opoziție în vizorul Securității, ianuarie-mai 1950*, în Călin Vulcu-Morar, Călin Florea (editori), *Națiune și Civilizație*, Târgu-Mureș, 2002, pp. 405-419.

⁷ Vezi discuția la Nicoleta Ionescu Gură, *Stalinizarea României, Republica Populară Română 1948-1950: transformări instituționale*, București, Editura All, 2005, pp. 70-82.

⁸ *Stenogramele Biroului Politic al CC al PMR 1949*, vol. II, București, Arhivele Naționale ale României, 2003, pp. 305-309.

⁹ Vezi ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 6/1949; proces-verbal al ședinței Secretariatului, din 28 ianuarie 1949.

¹⁰ Ibidem, dosar nr. 11/1949; proces-verbal al ședinței Secretariatului, 7 februarie 1949.

¹¹ Ibidem, dosar nr. 22/1949.

¹² Ibidem, dosar nr. 107; ibidem, dosar nr. 108/ 1953, passim.

Destructurarea societății civile

O componentă esențială a programului de instituționalizare a regimului politic comunist în România a vizat restructurarea spațiului public, implicit a actorilor care constituiau voci importante în cadrul acestuia. Dacă subordonarea ideologică a presei și controlul asupra manifestărilor și întrunirilor publice s-au realizat în contextul funcționării Convenției de Armistițiu, respectiv a acțiunilor de intimidare coordonate de către autoritățile comuniste, din prima jumătate a anului 1947 a început și procesul de eliminare a nucleelor instituționale, asociative, care nu se puteau încadra în noua ordine politico-ideologică. Este vorba de toate acele structuri asociative care au funcționat în România de până atunci, chiar și în perioadele dictatoriale. Cum acestea erau create cu scopul de a agrega identități culturale, religioase, profesionale sau de a promova interese de grup, veneau în contradicție cu forma și substanța societății imparate de autoritățile comuniste, în care indivizii nu se puteau reuni decât în *cadre* puse la dispoziție de autorități (în Constituția din 1948, mai apoi în cea din 1952, respectiv în cea din 1965, cu modificările aduse ulterior, principalele drepturi și libertăți pentru cetățeni, libertatea cuvântului sau cea de întrunire, urmau a fi exercitate prin *punerea la dispoziția oamenilor muncii a locațiilor pentru desfășurarea acestora*). Or, într-un atare context, devenea evident că vechile structuri de reprezentare ale intereselor societății, în diversitatea lor, urmau să dispară, pentru a face loc acelor organizații de susținere a politicii PCR, create în acest scop încă din 1944-1945: sindicale (cu reprezentarea muncitorilor sau țăranilor, a diferitelor profesii), politice (Frontul Plugarilor, Uniunea Populară Maghiară, alte organizații de reprezentare a minorităților, femeilor – Uniunea Femeilor Antifasciste din România, continuată de Uniunea Femeilor Democrate din România –, tineretului – Tineretul Progresist etc), economice (economate), profesionale (uniuni de creație, asociații sportive, precum *Sportul Popular*) sau culturale.

Sub coordonarea autorităților polițienești, din 1947 a început acțiunea de dizolvare a tuturor organizațiilor și asociațiilor care contraveneau intereselor autorităților comuniste. Procedura, la fel ca și în cazul partidelor politice, s-a dezvoltat pe trei direcții. Una legală, prin care acestor structuri li se cerea relegalizarea, în acord cu prevederile juridice adoptate, prin care se făcea imposibilă continuarea activității până la acordarea acceptului autorităților. Cea de a doua, prin care aceste structuri erau catalogate ca fiind dușmănoase regimului și erau interzise, liderii lor fiind implicați în procese spectacol care să ilustreze pericolul social pe care îl reprezentau (a se vedea cazul asociațiilor de prietenie cu state occidentale, Marea Britanie, Franța, Statele Unite sau Italia, procesele având loc până în 1951). Cea mai uzitată a fost însă procedura *autodizolvărilor*, coordonată de către structurile polițienești ale statului. Început în 1947, acest proces prin care diverse asociații își încetează activitatea, a fost continuat până la începutul decadei următoare. Poliția, jandarmeria, mai apoi Securitatea și Miliția, realizau descinderi la sediile legale ale acestor asociații, ridicau actele, rețineau pe cei responsabili, și în urma anchetelor obțineau *autodizolvarea* formală a acestora. Diverse și având un grad de reprezentare socială și un impact public diferențiat, structurile asociative dispăreau, lăsând locul noilor canale de organizare și mobilizare socială, definite ideologic și menite a realiza integrarea socială în cadrul a ceea ce autoritățile au imaginat a fi *națiunea socialistă*. Pentru a realiza amploarea programului de distrugere a acestor nuclee ale societății civile – am identificat, până în prezent, circa 1000 de astfel de asociații desființate¹:

Societatea Văduvelor pensionare de Ofițeri din Județul Sibiu; Asociația Pensionarilor Publici; Asociația Solidară a Pensionarilor Civili din România; Asociația profesională a țășătorilor în bumbac în și cânepă din România; Reuniunea vânătorilor – Valea Hârțibaciului; Uniunea Generală a Industriașilor din România; Societatea Pantofarilor Patroni din Sibiu; Asociația „Surorilor de Caritate de Război”; Reuniunea meseriașilor din Gherla; Societatea

¹ Selecția operată de noi a avut ca principal criteriu ilustrarea diversității asociațiilor desființate, locale și naționale, profesionale sau culturale etc.

pentru exploatare forestiere²; Societatea Carpați, Cercul ieșenilor; Cercul bănețean, Asociația Comercianților și Industriașilor de textile, îmbrăcăminte și anexe din România; Clubul Regal; Asociația Română a Cinematografiștilor Amatori; Asociația „Veteranilor din războiul din 1887”; Aeroclubul Regal al României; Asociația generală a comercianților de coloniale, delicate și băuturi din România; Asociația Veteranilor din campania din 1913 – „Avântul Țării”³; Societatea ofițerilor de Rezervă „Mihai I”; Asociația Întreprinzătorilor de lucrări publice și private; Uniunea Națională a Foștilor Luptători Combatanți – Drapelul Românesc; Asociația Virtutea Militară de Război; Asociația Pensionarilor Subofițeri; Asociația „Tenis Club Român”⁴; Clubul Carpatin Român; Societatea de Înmormântare Dumbrava; Asociația depozitelor de medicamente din țară; Jokey Club⁵; Asociația Luptătorilor de la Sărata-Porumbacu; Societatea Națională de Gaz-Metan; Liga pentru Unitatea Culturală a tuturor românilor; Asociația Întreprinderilor Industriale din Arad; Asociația Centrală a Morarilor din România⁶; Asociația „Făuritorii României Mari”; Asociația „Ajutorul de înmormântare CFR” Buzău; Asociația funcționarilor judecătorești⁷; Asociația Sportivă „Maraton”; Gruparea Sportivă „Danubiana”; Asociația de Ajutor Reciproc „Mișcarea”; Asociația Culturală Corală „Diana”; Societatea Muzicală Negru-Vodă⁸; Asociația Veteranilor de Război; Asociația voluntarilor Arad⁹; Clubul Filateliștilor; Asociația pentru ocrotirea orbilor; Asociația pentru creșterea vitelor Siementhal; Asociația profesională a meseriașilor brutari¹⁰; Asociația Culturală Mihai Eminescu; Universitatea Populară Tulcea; Societatea de binefacerea „Sf. Fecioară Maria”; Clubul Călăreților București; Clubul Civil de Lectură Buteni¹¹; Asociația restauratorilor, hotelierilor și cârciumarilor din Sibiu; Asociația invalizi, orfani, văduve, prizonieri, luptători; Asociația Româno-Americană; Asociația Româno-Cehoslovacă; Asociația Winston Churchill; Asociația Cercul Moldovenilor; Ateneul Popular- Ionescu Gion¹².

O atare trecere în revistă, chiar și sumară, este edificatoare pentru efortul depus de autorități pentru distrugerea legăturilor societății românești cu valorile și structurile interbelice, dar și pentru eliminarea oricăror organizații care puteau să propună sau susțină idei sau interese contrare celor oficiale.

² Vezi actele de dizolvare în ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar nr. 109/1947.

³ Ibidem, dosar nr. 110/1947.

⁴ Ibidem, dosar nr. 111/1947.

⁵ Ibidem, dosar nr. 113/1947.

⁶ Ibidem, dosar nr. 114/1947.

⁷ Ibidem, dosar nr. 119/1947.

⁸ Ibidem, dosar nr. 120/1947.

⁹ Ibidem, dosar nr. 121/1947.

¹⁰ Ibidem, dosar nr. 122/1947.

¹¹ Ibidem, dosar nr. 123/1947.

¹² Ibidem, dosar nr. 125/1947.

Organizațiile de masă. Uniunea Tineretului Comunist

Un Leviathan organizatoric

Într-un stat totalitar, partidul comunist își disimulează statutul de partid-unic prin intermediul unei vaste, dense și complicate rețele de organizații menite a cuprinde cât mai mult din populația țării. Este vorba despre ceea ce ideologia comunistă numește „organizații de masă”. Lenin a fost primul care, în 1902, în faimosul text programatic „Ce-i de făcut?”, a distins între funcțiile partidului de avangardă (conspirativ, disciplinat, puțin numeros și compus doar din revoluționari de profesie) și cele ale organizațiilor de masă (cum ar fi sindicatele, care trebuia să aibă o cuprindere cât mai largă și, sub controlul secret al partidului, să prelungească influența acestuia spre toate categoriile de muncitori)¹. După câștigarea puterii de către bolșevici, Lenin s-a opus „facțiunii de stânga” din partid reprezentate de Troțki, care, printre altele, cerea desființarea sindicatelor și a altor organizații profesionale socotite a fi devenit „revolute” în noul context. Lenin a cerut, în schimb, preluarea, transformarea și controlul strict al acestora pentru a fi utilizate conform scopurilor partidului unic. Menirea organizațiilor de masă era, după cele afirmate de Lenin în alt text faimos, de a funcționa pe post de „curele de transmisie” între partidul comunist (care, pentru a-și păstra caracterul revoluționar, de clasă, trebuia să limiteze numărul membrilor) și „masa celor ce muncesc”. „Un adversar mai puternic, scria ideologul comunist, poate fi învins numai printr-o încordare maximă a forțelor și numai cu condiția *obligatorie* de a folosi cu maximum de atenție, grijă, prudență și pricepere orice «*fisură*», fie cât de mică, între dușmani [...], cât și orice posibilitate, oricât de mică, de a găsi un aliat de masă, fie chiar vremelnice, șovăielnice, nestatornice, nesiguri, condiționate”². Acest gradualism aparent, propovăduit de Lenin, avea, exclusiv, rațiuni tactice, puterea comunistă urmând a face anumite „compromisuri” cu vechea orânduire până ce comunismul se va fi instalat pe deplin.

Stalin a preluat teoria curelelor de transmisie și a făcut din ea model organizatoric pentru Uniunea Sovietică și, ulterior, pentru toate statele comunizate din Europa de Est. În accepțiunea lui Stalin, în rândul organizațiilor de masă intrau sindicatele, cooperativele, organizațiile de fabrică și uzină, asociații fără partid ale femeilor, organe de presă, organizații cultural-educative, uniuni ale tineretului, sovietele sau alte forme de organe alese etc.

Acestora le erau rezervate roluri ancilare, în siajul partidului comunist: de a aplica fără rest directivele centrului, de a dezbate cele mai eficiente căi de „transpunere în practică”, de a mobiliza masele, de a se constitui în rezervă de cadre pentru partid și pentru stat, de a fi o primă școală a comunismului, de a reprezenta interesele partidului acolo unde acesta nu se întindea organizatoric ș.a.³. În fapt, funcțiile organizațiilor de masă se suprapuneau într-o mare măsură peste cele ale partidului: mobilizarea politică și socială, (re)socializarea maselor în acord cu ideologia comunistă, recrutarea, selectarea și formarea noii elite, în fine, controlul social⁴. Pe scurt, deși regimul simula prin intermediul lor mecanismele democratice, organizațiile de masă erau încă un instrument de putere la dispoziția dictaturii comuniste.

¹ V. I. Lenin, *Ce-i de făcut. Probleme acute ale mișcării noastre*, în *Opere complete*, ediția a II-a, vol. VI (ianuarie-august 1902), București, Editura Politică, 1964, pp. 1-190.

² *Idem*, *Despre sindicate, despre momentul actual și despre greșelile lui Troțki*, în *Lenin despre sindicate, 1895-1923*, București, Editura Consiliului Central al Sindicatelor, 1958, pp. 767-789; vezi și *idem*, „*Stângismul*” – *boala copilăriei comunismului*, ediția a IV-a, București, Editura pentru literatură politică, 1953.

³ I. Stalin, *Problemele leninismului*, ediția a II-a, București, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1948, în special pp. 119-121.

⁴ Juan J. Linz, *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, în Fred Greenstein, Nelson Polsby (editori), *Handbook of Political Science*, vol. III, Adison Wesley, 1975, pp. 208-211.

Modelul sovietic

Regimurile totalitare se remarcă prin atenția extraordinară pe care o acordă încadrării politice a tinerilor și socializării politice primare⁵. Proiectul totalitar vizează cuprinderea tuturor tinerilor și copiilor, de la cele mai fragede vârste, într-un cadru organizat și îndoctrinarea sistematică a acestora în scopul creării „omului nou”. Ideologii comuniști împărtășeau cu alți autori de inginerii sociale din secolele XIX și XX credința în maleabilitatea radicală a ființei umane și în puterile melioriste, transformatoare, nelimitate ale propagandei și organizării. Totuși, această credință era dublată de o mizantropie structurală, bazată pe supoziții sumbre despre natura umană și a societății, care a deschis calea utilizării pe scară largă la nivel social a instrumentelor coercitive și de control. Deși colectivist, marxism-leninismul amesteca fascinația față de mulțime cu teama și neîncrederea față de aceasta. Ambivalența se observă foarte bine în cazul atitudinii față de tineri, care, pe de o parte, apăreau, din cauza legăturilor slabe cu vechiul regim, ca ipostazierea perfectă a „omului nou” și ca masă de manevră ideală, dar, pe de alta, erau tratați cu infinită suspiciune. De altfel, rețeaua de organizații comuniste s-a întins cu precădere spre categoriile de populație de care regimul își lega interesele și care, totodată, erau suspectate ideologic: tinerii, țăranii, intelectualii, soldații și, nu în ultimul rând, muncitorii.

Scrierile leniniste și staliniste, precum și experiența sovietică în organizarea tineretului au fost determinante pentru atitudinea față de tineri din statele comunizate după al doilea război mondial.

Lenin era preocupat încă din tinerețe de teama „idioată, filistină” față de tineri. „E nevoie de forțe tinere. Eu aș zice că merită să fie pur și simplu împușcați pe loc cei ce-și permit să spună că nu se găsesc oameni. [...] Trebuie să recrutăm tineretul pe o scară mai largă (...) *fără să ne temem de el*”, scria Lenin în perioada când pregătea revoluția împotriva regimului țarist și îi îndemna pe tineri inclusiv la acte de terorism⁶. După preluarea puterii de către bolșevici, noul regim a trecut la organizarea tinerilor într-o organizație comunistă unică. Așa s-a format Comsomolul (*Kommunisteski Soiuz Molodioji* - Uniunea Tineretului Comunist), care și-a ținut primul congres în octombrie-noiembrie 1918. Inițial autodeclarată ca organizație „independentă” și doar „solidară cu Partidul Comunist”, Uniunea și-a recunoscut la congresele ulterioare subordonarea față de PCUS.

Într-un discurs devenit canonic pentru propaganda comunistă, Lenin fixa, la al III-lea Congres al Comsomolului (octombrie 1920), „sarcinile Uniunilor Tineretului”. În viziunea lui Lenin, principala „sarcină” a tinerilor era învățarea comunismului, prin îmbinarea studiului cu activitățile practice. Se deschidea astfel calea, pe de o parte, spre îndoctrinarea masivă a tinerilor și, pe de alta, spre implicarea acestora, încă din timpul școlii, în activități economice patronate de noul regim. Lenin mai spunea că tinerii sunt datori să-și însușească „morala comunistă”, care este „deplin subordonată intereselor luptei de clasă”, și că trebuie să apere pe cale armată noul regim⁷.

Prescripții asemănătoare se găsesc și la Stalin. Pentru acesta, Comsomolul era cureaua de transmisie prin intermediul căreia partidul educa generația tânără și forma rezerve tinere pentru partid și pentru celelalte organizații de masă. „Aceasta, formula Stalin „dialectic”, este o organizație de masă a tineretului muncitoresc și țăranesc, nu o organizație de partid, dar care ține direct de partid”. Comsomolul trebuia să-și întărească nucleul proletar și să ducă o „luptă necruțătoare” împotriva „elementelor complet descompuse” din Uniune. Tineretul mai era dator să se implice în construirea societății comuniste și să-și apere patria împotriva

⁵ Julius Gould, *The Komsomol and the Hitler Jugend*, în „The British Journal of Sociology”, vol. 2, no. 4, Dec. 1941, pp. 305-314.

⁶ V. I. Lenin, *Scrisoare către A. A. Bogdanov și S. I. Gusev și Către S. I. Gusev*, în V. I. Lenin, *Despre tineret*, ediția a II-a, București, Editura Politică, 1963, pp. 149-155.

⁷ V. I. Lenin, *Sarcinile Uniunilor Tineretului*, ediția a XI-a, București, Editura Tineretului, 1959.

dușmanilor din afară și dinăuntru⁸. Așadar, Comsomolul se prefigura ca având triplă funcționalitate – ideologică, economică și militară⁹.

Apartenența la organizație era rezervată, până la mijlocul anilor 1930, cu precădere proletariatului și țăranimii sărace. Ulterior, pentru a fi sporit numărul membrilor, criteriul „de clasă” a fost înlocuit cu acela al loialității față de regimul sovietic. Dacă la primul Congres Comsomolul număra doar 22 000 de membri, până spre sfârșitul celui de-al doilea război mondial a atins dimensiuni gigantice, încorporând 15 000 000 de tineri, circa jumătate din populația tânără a Uniunii Sovietice. Organizația de pionieri, fondată în 1922, a căpătat un rol mai important, ajungând la rândul ei la dimensiuni uriașe (13-14 milioane de membri). Comsomolul controla activitatea Organizației Pionierilor (rezervată elevilor cu vârste între 9 și 14 ani), precum și pe aceea a Organizației „Octombriștilor” (care cuprindea copiii de până la 8 ani).

Uniunea Tineretului Comunist din România

Uniunea Tineretului Comunist din România are mai multe date de naștere. Istoria sa timpurie este efemeră, intermitentă și neclară, fiind, ulterior, după venirea comuniștilor la putere, falsificată și reinventată.

În 1951, PMR a format o Comisie care să stabilească data înființării UTC-ului, dar aceasta nu s-a putut hotărî asupra unui moment precis¹⁰. Până la urmă, s-a optat pentru 19-20 martie 1922, când a avut loc la București „Conferința generală a tineretului socialist”. În fapt, Conferința nu a fost decât o tentativă între altele a comuniștilor autohtoni, ghidați de Internaționala Tineretului Comunist (KIM), de a radicaliza tineretul cu orientare de stânga și de a deturna organizațiile de tineret social-democrate sau sindicale în scopul creării unei organizații de masă comuniste. KIM a fost creată de Comintern, în noiembrie 1919, la Berlin, pentru a servi ca interfață internațională a regimului bolșevic de la Moscova în efortul de a atrage tineretul din diferite zone ale lumii de partea comunismului¹¹. Rețeta aplicată de KIM era aceeași care a dus la propria formare: infiltrarea, radicalizarea și scindarea organizațiilor social-democrate și socialiste, urmată de constituirea unei organizații comuniste unitare.

Întocmai s-au petrecut lucrurile și în România, unde comuniștii locali și KIM au încercat să preia organizațiile de tineret ale Partidului Socialist (fostul Partid Social Democrat din România, rebotezat în 1918). După sciziunea Partidului Socialist în timpul Congresului de la București din mai 1921 (cunoscut, în istoriografia comunistă, ca prim congres al Partidului Comunist Român) și arestarea delegaților care au votat în favoarea afilierei la Internaționala a III-a, tinerii comuniști aflați în libertate au intenționat să provoace o sciziune similară în

⁸ I. Stalin, *Despre sarcinile Comsomolului*, București, Editura Tineretului a CC al UTM, 1953.

⁹ În timpul războiului civil, tinerii din Comsomol au activat pe post de agitatori, comisari sau trupe de șoc. La Congresul al V-lea (octombrie 1922), Uniunea a luat sub patronajul său flota navală de război. În al doilea război mondial, comsomoliștii au constituit o resursă umană importantă pentru Armata Roșie. În plan economic, Comsomolul a fost mobilizat, asemeni celorlalte organizații de masă, pentru realizarea planurilor cincinale, care au demarat în 1928. Dintre membrii organizației s-au recrutat o bună parte a stahanoviștilor. Tinerii activiști au fost trimiși cu miile pentru a participa la lichidarea „kulacilor” și pentru a sprijini colectivizarea. Au avut de asemenea un rol important în epurările din învățământ. Comsomolul însuși a trecut prin mai multe valuri de epurări. Marea Teroare s-a soldat cu decimarea aparatului central al organizației. Totuși, vechea gardă a partidului a fost afectată într-o mai mare măsură de represiunea stalinistă, așa încât, din deceniul patru, comsomoliștii au început să preia posturile din partid și din stat rămase vacante. După război, accentul în preocupările Comsomolului s-a mutat dinspre economie spre educație politică și activități „cultural-sportive”; vezi Ralph Talcott Fisher, *Pattern for Soviet Youth. A Study of the Congresses of the Komsomol, 1918-1954*, New York, Columbia University Press, 1959; Merle Fainsod, *The Komsomols – a Study of Youth under Dictatorship*, în „The American Political Science Review”, vol. 45, no. 1, Mar. 1951, pp. 18-40; M. I. Kalinin, *Drumul glorios al Comsomolului*, ediția a II-a, București, Editura Tineretului, 1948.

¹⁰ ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 106/1951, ff. 1-6.

¹¹ Gh. Moț, V. Ștefănescu, C. Mocanu, *Contribuții la istoria organizației marxist-leniniste de tineret din România*, vol. I, București, Editura Tineretului, 1959, pp. 79 și urm.

mișcarea de tineret social-democrată. Tentativele de „unificare” a organizațiilor tineretului de pe întreg teritoriul României sub conducerea comuniștilor și de afiliere a acestora la KIM au eșuat, în mare parte, ca urmare a opoziției social-democraților, a Comisiei Generale a Sindicatelor, dar mai ales din cauza măsurilor punitive ale autorităților, care priveau gruparea comunistă ca pe o mișcare anti-sistem. Singurul rezultat concret a fost desprinderea din organizațiile socialiste și sindicale a unor lideri și grupuscule radicale, care au activat sub diferite titulaturi. Cel mai activ grup a fost Comitetul Central provizoriu al Mișcării Tineretului Socialist, care a decis, în martie 1923, transformarea în Uniunea Tineretului Socialist (UTS) – nume înșelător, ales pentru a-i atrage pe social-democrați. Acest grup a convocat „Conferința generală a tineretului socialist”, aleasă se regimul comunist ca dată de naștere a UTC¹².

Între timp, Partidul Comunist din România, reorganizat în străinătate de Comintern, a preluat inițiativa, anunțând, pentru 1 mai 1924, transformarea UTS în Uniunea Tineretului Comunist din România (UTCdR) și afilierea acesteia la KIM. A fost un act formal, pe hârtie, decis conspirativ, neavând loc un congres propriu-zis de constituire¹³.

Primul statut al UTCdR, elaborat în 1925, specifica în articolul 1 că Uniunea este secție a KIM, iar, la articolul 3, că este „complet subordonată” PCR din punct de vedere politic. Deveneau membri aceia care recunoșteau nu doar statutul PCR, ci și pe acela al KIM. Membrii erau datori să respecte, sub amenințarea sancțiunilor, regulile stricte discipline revoluționare și normele de conspirativitate¹⁴.

Chiar în aceeași perioadă, între aprilie și decembrie 1924, autoritățile au emis mai multe decizii de interzicere a activității organizațiilor comuniste, culminând cu Legea Mârzescu care a scos PCR și UTCdR în afara legii. Până spre sfârșitul celui de-al doilea război mondial, comuniștii au activat în ilegalitate, nedepășind statutul de mișcare marginală. Activitatea UTCdR, care nu a numărat mai mult de câteva sute de membri¹⁵, s-a rezumat la publicistica și propaganda clandestină și la organizarea de acțiuni greviste și subversive. Conducerea Uniunii, care era numită și controlată de KIM, a fost măcinată, asemeni conducerii Partidului Comunist, de nenumărate lupte interne și epurări. În plus, a fost în permanență hărțuită și decimată de autorități.

În 1936, pe fondul slabelor performanțe, UTCdR s-a autodizolvat, ca urmare a deciziei KIM. Internaționala Tineretului Comunist va dispărea și ea, odată cu dizolvarea Cominternului în 1943¹⁶.

În februarie 1939, PCR a calificat desființarea UTCdR drept „o greșeală” și a hotărât reînființarea Uniunii. Nici de data aceasta UTCdR nu s-a bucurat de aderență de masă și nici de libertate de mișcare, organizația fiind persecutată de regimul antonescian.

Uniunea Tineretului Comunist (UTC) s-a reactivat după 23 august 1944, de data aceasta într-un mediu incomparabil mai favorabil, aflându-se sub protecția Armatei Roșii, a autorităților și a unui Partid Comunist din ce în ce mai puternic. Primul secretar general al UTC după 23 august a fost Nicolae Ceaușescu, care activase în Uniune în perioada interbelică și după 1939, fiind de mai multe ori închis. În fruntea UTC, Ceaușescu a păstrat metodele clandestine utilizate în perioada interbelică, nesesizând noul context politic, drept pentru care în scurt timp a primit alte însărcinări, în provincie¹⁷.

¹² Constantin Petculescu, *Crearea Uniunii Tineretului Comunist*, București, 1972.

¹³ „Tineretul Socialist”, 1 mai 1924.

¹⁴ Statutul provizoriu al Uniunii Tineretului Comunist din România, în *Documente din istoria Uniunii Tineretului Comunist din România, 1917-1944*, București, Editura Tineretului, 1958, pp. 103-115.

¹⁵ ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 615/1933, ff. 1-7.

¹⁶ *Documente din istoria Uniunii Tineretului Comunist...*, pp. 93 și urm.; C. Bărbulescu ș.a., *File din istoria UTC*, București, 1971, *passim*.

¹⁷ ANIC, fond CC al PCR - Secția Cadre, dosar C 2050, Nicolae Ceaușescu, ff. 1-24; Paul Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Dej*, București, Editura Fundației Culturale Române, p. 171.

Uniunea Tineretului Comunist a fost o piesă importantă în strategia „frontului popular” pe care Partidul Comunist a utilizat-o în ascensiunea sa spre putere. Asemeni Partidului Comunist, UTC a urmat politica de „compromisuri” recomandată de Lenin, căutând să se asocieze cu alte grupări de tineret, sub titulatura generoasă și înșelătoare a unor organizații-umbrelă, pentru a obține sprijin de masă. După cum explica Teohari Georgescu, Uniunea Tineretului Comunist a ajuns să fie considerată de către liderii comuniști, în primii ani de după război, „o organizație prea îngustă, îngustă și din punct de vedere politic prin denumirea sa care împiedica o parte din tineret să vină în Organizația Tineretului Comunist, și îngustă din punct de vedere al numărului mic de membri”¹⁸. În 1945, UTC cuprindea circa 63 000 de membri¹⁹.

Ca urmare, au fost create diferite paravane organizatorice în jurul UTC: *Frontul Unic al Tineretului Muncitoresc* (constituit în septembrie 1944, după modelul Frontului Unic Muncitoresc, din tineri comuniști și social-democrați), *Frontul Național Democrat al Tineretului* (creat formal în octombrie 1944, după modelul Frontului Național Democrat) și *Mișcarea Tineretului Progresist din România* (ianuarie 1945, formată, pe lângă comuniști și social-democrați, din tinerii Frontului Plugarilor, partidul lui Petru Groza creat în 1933, și din alte grupări care gravitau în jurul PCR). Nici una din aceste formule organizatorice nu a dus la rezultatele scontate. La Plenara din martie 1945, UTC admitea acest lucru, iar o lună mai târziu decidea formarea unei alte organizații-umbrelă, *Tineretul Progresist* (TP), care se va dovedi ceva mai eficientă. Președintele TP, Constantin Drăgoescu, era și secretar al organizației UTC. În TP vor intra comuniștii, social-democrații, „tineretul plugăresc”, tinerii țărâniști din facțiunea lui Anton Alexandrescu, cei liberali din facțiunea Gheorghe Tătărescu, precum și alte grupări mai mici. Pentru a da credibilitate noii organizații, UTC se autodizolvă oficial în iunie 1945. Programul TP era general și generos, promițând promovarea intereselor tineretului și nefăcând decât vag mențiuni la comandamentele comuniste. Activiștii comuniști au fost instruiți să nu facă „paradă de marxism” și să-și disimuleze activitatea politică în spatele unor acțiuni culturale, sportive sau sindicale. Filialele organizațiilor se constituiau în jurul unor „comitete de inițiativă”, urmând ca alegeri pentru desemnarea conducerii să aibă loc doar atunci când era asigurată victoria comuniștilor. „Ce, noi suntem legaliști? Noi suntem comuniști. Noi spunem: alegerile sunt bune atâta vreme cât dau rezultate democratice”, spunea Miron Constantinescu în primăvara anului 1946 la un instructaj cu tinerii activiști²⁰. „Democratic” însemna, în idiomul comunist, „favorabil comuniștilor”.

Activitatea TP s-a lovit de boicotul organizațiilor de partid ale liberalilor, țărâniștilor și social-democraților, de opoziția unor organizații sindicale, profesionale și religioase, precum și de rezistența tinerilor neîncadrați, în special a celor din mediul universitar și din zona rurală.

Drept urmare, la Plenara din ianuarie 1946, Partidul Comunist califica din nou desființarea UTC drept o greșeală, cerând reactivarea ei. Concomitent, continua să înființeze organizații de masă satelit. În august 1946 s-a înființat Federația Națională a Tineretului Democrat din România (FNTDR), ca o interfață internă pentru Federația Mondială a Tineretului Democrat (FMTD), creată în octombrie 1945 de Uniunea Sovietică pentru a prelua o parte din funcțiile KIM.

În perioada următoare, pe măsură ce Partidul Comunist își consolida puterea, au fost înființate organizații de tineret pe categorii: Frontul Democrat Universitar, transformat în mai 1947 în Uniunea Națională a Studenților din România (care număra, în 1948, 40 000 de membri dintr-un număr de 59 000 de studenți), Organizația Tineretului Sătesc (februarie 1948, cuprinzând 235 000 din cele 2 milioane de tineri țărani), Uniunea Asociațiilor de Elevi

¹⁸ Ibidem, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 84/1949, ff. 4-5.

¹⁹ Ibidem, fond CC al PCR - Cămară, dosar nr. 32/1945.

²⁰ Ibidem, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 41/1948, ff. 1-22.

(februarie 1948, numărând 200 000 de membri din 380 000 de elevi), Tineretul Uniunii Populare Maghiare (cuprinzând, tot în 1948, 32 000 de membri, din cei 90 000 de tineri maghiari), Frontul Tineretului Democrat Evreu (cu 30 000 de membri din circa 50 000 de tineri evrei)²¹. În fine, după constituirea Partidului Muncitoresc Român (PMR) prin unificarea PCR cu o parte din PSD, în februarie 1948, s-a format Uniunea Tineretului Muncitoresc (UTM)²². În această perioadă, secretar general al Uniunii era Mihai Dalea. În UTM intrau, la începutul anului 1948, 300 000 din cei 450 000 de tineri muncitori și din cei 3 300 000 de tineri ai României²³.

Începând cu 1948²⁴, după cucerirea deplină a puteri, PMR și-a pus problema unificării și epurării organizațiilor de tineret. Concomitent, tinerii au fost vizați de mai multe valuri de arestări. Inițial, din 1945, au fost arestați participanții la manifestațiilor anticomuniste, iar din 1948 au început arestările pe categorii, fiind urmăriți membrii organizațiilor de tineret liberale, țărăniști și legionare. Organizațiile de tineret politice și religioase au fost desființate²⁵.

Plenara CC al PMR din 22-24 decembrie 1948 a decis formarea organizației unice de tineret, după modelul Comsomolului²⁶. De altfel, Comsomolul a avut un rol decisiv în luarea acestei hotărâri, unificarea fiind cerută în cursul vizitei unei delegații UTM la Moscova, în 1948²⁷. Anunțarea intenției PMR și „prelucrarea” rezoluției PMR în organizațiile de tineret a stârnit proteste și incidente violente în mai multe zone din țară²⁸.

Congresul de „unificare”, de fapt de absorbție, a tuturor organizațiilor de tineret în Uniunea Tineretului Muncitor a avut loc, în prezența liderilor comuniști, la Sala Ateneului Român, în zilele de 19-21 martie 1949. Gheorghe Florescu, un fost tipograf, în vârstă de 38 de ani, care a fost și președinte al FNTD, a devenit prim-secretar al UTM, rămânând în funcție până în 1952²⁹.

Rezoluția Congresului a schițat sarcinile UTM în stilul gongoric al epocii: organizația era datoare să mobilizeze tineretul în producție pentru realizarea și depășirea planului de stat în industrie și agricultură; să selecteze cadre pentru funcțiile de partid și de stat; să educe tineretul în spiritul marxism-leninismului, al moralei proletare, al eroismului și patriotismului, al iubirii față de Uniunea Sovietică, PCUS și Stalin, față de Republica Populară Română și PMR; să cultive vigilența de clasă, ura neîmpăcată împotriva exploatatorilor, împotriva agenților slugarnici ai dușmanului de clasă dinăuntrul și din afara țării; să contribuie la ridicarea nivelului pregătirii profesionale și a nivelului cultural al tineretului, la lichidarea analfabetismului, la dezvoltarea sportului de masă; să combată putregaiul ideologiei burgheze, huliganismul, beția, atitudinile netovărășești față de femeie, ploconirea nedemnă față de

²¹ Ibidem, dosar nr. 124/1948, ff. 35-43.

²² ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 4/1948. Uniunea Tineretului Muncitoresc a fost, la origine, denumirea unei organizații formate de muncitorii ceferiști în februarie 1947, care a fost preluată imediat de PCR.

²³ Ibidem, f. 36; Ibidem, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 86/1949, f. 7.

²⁴ În 1948, conducerea UTM era asigurată de Gheorghe Florescu – secretar general, Petre Lupu, Pavel Lala, Drăgan Ilie, Manea Anton – secretari; Ibidem, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 52/1948, f. 24.

²⁵ Ioana Boca, *Studenții în anii '50*, în „Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă”, volumul I, 2002, pp. 234-235; Maria Someșan, *Universitate și politică în deceniile 4-6 ale secolului XX. Episoade și Documente*, București, Editura Universității București, 2004, pp. 241 și urm.

²⁶ *Rezoluția Ședinței Plenare a CC al PMR din 22-24 decembrie 1948 asupra activității Partidului în rândurile tineretului*, București, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1949.

²⁷ *Raport asupra problemelor discutate de delegația CC al UTM cu conducerea Comsomolului la Moscova*; ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 124/1948, f. 6.

²⁸ Ibidem, dosar nr. 74/1949, ff. 103-106.

²⁹ Ibidem, dosar nr. 88/1949, f. 1.

cultura imperialismului și deprinderile burgheze³⁰. Toate acestea vor fi preluate și în Statutul UTM, nerespectarea sarcinilor putând duce la sancțiuni sau la excluderea din organizație.

Așa cum se poate observa, UTM, ca și PMR, nu se rezuma la un set de cerințe strict politice, fixând standarde etice, atitudinale și caracteriale (și ele cu substrat ideologic) prin care urmărea o normare *in extenso* a gândirii și comportamentului membrilor. Acest lucru va permite intruziunea în viața personală a tinerilor, orice amănunt biografic din viața privată putând constitui pretext pentru o sancțiune politică.

Statutul și structura de organizare a UTM au copiat modelul Comsomolului – definiția organizației, natura relațiilor cu partidul, organizarea, funcțiile și modul de funcționare fiind, cu deosebiri ne semnificative, aceleași. Între conducerea UTM și aceea a Comsomolului au avut loc întâlniri frecvente la sfârșitul anilor 1940, partea sovietică ghidând atent structurarea UTM³¹. Au fost organizate periodic pelerinaje la Moscova ale liderilor și membrilor UTM, iar câteva zeci dintre ei au urmat Școala Centrală de Cadre a Comsomolului³². Au fost traduse sau scrise, în cantități industriale, materiale, broșuri și cărți privind „experiența Comsomolului”³³. Orice discurs privind tineretul din anii 1940-1950 începea cu invocarea modelului sovietic.

În același timp, structura UTM reproducea și dubla structura PMR, el însuși o copie a PCUS³⁴. UTM se afla sub coordonarea Secției organelor conducătoare de partid, sindicale și de tineret a Comitetului Central al PMR, cunoscută ulterior sub numele de Secția Organizatorică. „Organul suprem” al UTM era Congresul și, în cazuri excepționale, Conferința pe țară. Între Congrese, Uniunea era condusă de un Comitet Central (45 de membri în 1949), dar puterea reală era exercitată de un birou executiv (11 membri) și, mai precis, de secretariatul biroului (5 membri), condus de un prim-secretar. Organismele de conducere erau alese de organizațiile UTM, însă alegerile erau formale, partidul fixând în prealabil rezultatele. Pe lângă CC funcționau secții și comisii, iar în teritoriu conducerea era asigurată de comitete județene. Un număr de instructori făceau inspecții în teritoriu și verificau aplicarea deciziilor³⁵.

Secțiile au avut o geografie variabilă de-a lungul timpului, dar cele mai importante au rămas Secția Organizatorică (exercita controlul asupra organizațiilor Uniunii și verifica biografia membrilor UTM), Secția de Propagandă și Agitație (care răspândea mesajele în interiorul și în afara organizației, coordonând și sectorul presă), Secția Administrativă sau gospodărie (care gestiona fondurile și patrimoniul organizației), Secția de pionieri (care coordona organizația elevilor), Secția de Relații Internaționale (care asigura contactul cu Federația Mondială a Tineretului Democrat, Uniunea Internațională a Studenților, Comsomolul și alte organizații de tineret)³⁶.

Pentru instruirea cadrelor, UTM a avut la dispoziție din 1949 o școală centrală purtând numele „Filimon Sârbu” (cu circa o sută de absolvenți anual) și o întreagă rețea de școli de câteva luni sau secții pe lângă școlile de partid (prin care treceau câteva mii de activiști anual). La acestea se predau cursuri de istoria PCUS, a PMR și istorie universală, materialism

³⁰ Rezoluția Congresului de unificare a tineretului muncitor, 19-21 martie 1949, București, Editura Tineretului, 1949.

³¹ ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 84/1949, ff. 39-66.

³² Ibidem, ff. 21-29; ibidem, dosar nr. 65/1949, ff. 1-10; ibidem, dosar nr. 36/1950, ff. 19-27 ș.a.

³³ *Să învățăm din experiența gloriosului Comsomol al lui Lenin și Stalin*, București, Editura Frontul Plugarilor, 1948; *Ce cere Comsomolul de la comsomoliști*, București, Editura Tineretului, 1949; *Din experiența propagandiștilor comsomoliști*, București, Editura Tineretului a CC al UTM, 1952 etc.

³⁴ ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 23/1950, ff. 2-55; ibidem, dosar nr. 64/1955, ff. 1-50;

³⁵ Ibidem, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 3/1949, ff. 1-19.

³⁶ Ibidem, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 86/1949, ff. 1-6; ibidem, dosar nr. 87/1949, ff. 1-6; ibidem, dosar nr. 141/1952, ff. 1-21 etc.

dialectic, economie politică, cultură generală (adică noțiuni de limba română, limba rusă, matematică, fizică, geografie, științe naturale), tehnici de organizare și propagandă. Membrii de rând erau supuși îndoctrinării prin diferite metode – cercuri, lecții, ședințe, „prelucrări” prin care treceau sute de mii de persoane anual etc³⁷. În 1958, în plină criză politică, școala „Filimon Sârbu” a fost desființată, pe motiv de ineficiență, instruirea tinerelor cadre fiind preluată de „Ștefan Gheorghiu”³⁸. În timpul lui Nicolae Ceaușescu a funcționat o Școală Centrală de cadre a Uniunii.

Cele mai importante publicații periodice ale UTM/UTC au fost: „Tânărul Muncitor” (1947-1949, cu suplimentul „Brigadierul”), „Scânteia Tineretului” (apărută în 1944, seria a II-a din 1949), „Tânărul Leninist” (1951-1974), „Din experiența Comsomolului” (buletin devenit ulterior supliment în „Tânărul Leninist”), „Pionierul” (apărută în 1949, între 1953-1967 „Scânteia Pionierului”), „Instructorul de pionieri” (1951-1958), „Pogonici” (apărută în 1949, din 1967 „Luminița”, între 1956-1979 a avut suplimentul „Arici Pogonici”), „Licurici” (apărută în 1947, între 1953-1967 „Cravata Roșie”), „Cutezători” (din 1967), „Șoimii patriei” (din 1980; ediție în maghiară „A Haza Solymai”), „Știință și tehnică” (care mai edita „Colecția de povestiri științifico-fantastice”, „Tehnum”), „Racheta cutezătorilor” (1966-1974), „Viața Studențească” (din 1956), „Amfiteatru” (din 1966), „Ifjúmunkás” (din 1948), „Pionir” (1950-1967, urmată de „Jóbarát”), „Napsugár” (din 1957) etc. Periodicele, care aveau misiunea de a traduce pe înțelesul diferitelor categorii de tineri ideologia comunistă, au fost menținute sub un control strict de către UTM și PMR, fiind cenzurate sistematic.

Imediat după formarea organizației unice, PMR a cerut epurarea ei, operațiune care, într-o primă fază, a fost realizată sub pretextul „reînscrierii” membrilor în UTM – echivalentă campaniei de „verificare” a membrilor PMR. Ca și Partidul Comunist, organizația de tineret a oscilat între rolul de organizație de avangardă și acela de organizație de masă, înregistrând fluxuri și refluxuri în funcție de situația politică. Mai ales în perioada Dej, orice criză politică era însoțită sau urmată de dure campanii de epurare.

Efortul de la mijlocul anilor 1940 de a cuprinde cât mai mulți tineri în organizațiile pro-comuniste a făcut ca, după unificare, în UTM să se găsească membri care nu mai corespundeau criteriilor ideologice, politice și de clasă, instituite prin instrucțiunile date de partid. Deși Statutul UTM aprobat la Congres prevedea că putea fi membru al organizației orice tânăr „din rândurile tineretului muncitor și studios, de la orașe și sate”, cu vârsta între 15 și 25 de ani, care recunoștea programul, statutul și deciziile Uniunii³⁹, instrucțiunile din 1949 indicau că membrii UTM „vor fi recrutați din rândurile tinerilor muncitori și țărani săraci, din rândurile elementelor cele mai bune ale tinerilor țărani mijlocași, din tinerii funcționari, din rândurile elevilor și studenților cei mai apropiați din punct de vedere ideologic de proletariat”⁴⁰.

Reînscierea s-a făcut pe baza acestor criterii. Cei care erau primiți în UTM trebuiau, conform statutului, să aibă o recomandare de la un membru al PMR sau de la doi membri ai UTM și să prezinte o autobiografie, documentele fiind ulterior verificate. În urma procedurii, au fost excluși din organizație 538 de membri ai aparatului de conducere al Uniunii, reprezentând „elemente dușmănoase” (adică „chiaburi”, foști legionari sau cuziști, foști membri ai partidelor democratice, activiști religioși, în special ai cultelor minoritare, lideri UTM care nu respectau deciziile PMR etc), iar alți circa 5.500 au fost trimiși „la munca de jos” pentru că nu aveau „origine socială corespunzătoare” (în special „chiaburi”) sau pentru abateri de la statut și de la morala proletară (aici intra orice atitudine sau comportament care

³⁷ Ibidem, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 14/1956, ff. 220-222; ibidem, dosar nr. 4/1958, f. 135; ibidem, dosar nr. 30/1958, ff. 129-131

³⁸ Ibidem, dosar nr. 4/1958, f. 140.

³⁹ Ibidem, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 124/1948, f. 123, art. 8.

⁴⁰ *Instrucțiuni pentru reînscierea membrilor în Uniunea Tineretului Muncitor*, în ibidem, dosar nr. 87/1949, f. 7.

era considerat nepotrivit de responsabili comuniști). Din rândul membrilor obișnuiți, au fost date afară din UTM 33.800 de persoane, majoritatea „elemente dușmănoase”.

Excluderea din UTM nu era o simplă procedură administrativă. Încă din primii ani ai comunismului, excluderea putea însemna excludere socială, marginalizarea profesională și chiar putea deschide calea unei anchete penale. Originea socială și apartenența la o organizație comunistă erau criteriile cele mai importante care filtrau ascensiunea politică, socială și profesională în perioada Dej. „Reînscrierea” a fost una din căile importante prin care au fost epurate, în afara filialelor UTM, instituțiile, facultățile, școlile, unitățile armatei, întreprinderile etc. Nu întâmplător, procedura a provocat numeroase incidente violente (între care și uciderea unor responsabili utemiști). Întrucât organizațiile comuniste deveneau din ce în ce mai numeroase (UTM cuprindea în 1950 aproximativ o cincime din populația tânără, la sfârșitul anilor '50 o treime, după un deceniu, jumătate, iar în anii '80 marea majoritate a tinerilor), se poate spune că epurarea acestora a avut un impact social major, contribuind la schimbarea rapidă și brutală a profilului societății.

Cu ocazia reînscrierilor au fost recrutați alți 30.000 de tineri, UTM ajungând să numere după terminarea operațiunii 650.000 de membri. Compoziția socială, conform categoriilor comuniste, arăta astfel: 30,99% muncitori, 40,38% țărani muncitori, 6,20% funcționari, 18,65% elevi, 3,78% studenți. În organisme de conducere erau 62,5% muncitori și doar 12,7% țărani; 80,78% erau români, 19,22 de alte naționalități⁴¹.

„Am reușit să lichidăm vechea moștenire lăsată de organizațiile de tineret dinainte de unificare”, scria triumfalist autorul unui raport pe tema reînscrierilor, care, totuși, avertiza că „mai există agenți nemernici ai imperialiștilor anglo-americani și ai dușmanului de clasă intern rămași nedescoperiți, strecurați în rândurile noastre”. „Trebuie combătute tendințele de a cuprinde întregul tineret în UTM”, mai spunea acesta⁴².

Epurările vor continua, sub forma campaniilor de „îmbunătățire a compoziției de clasă”, și în perioada următoare, cu precădere în preajma unor ani „fierbinți”, după 1952, 1956 sau 1968.

Ținta principală a politicilor de recrutare în perioada Dej au fost muncitorii. Cu cât era mai mare ponderea acestora în UTM cu atât mai bună era considerată „compoziția socială”. La un moment dat, în anii '50, s-a atins un vârf de 35%⁴³, însă în restul perioadei Dej proporția acestora din totalul membrilor a oscilat între 25-30%. Cu toate eforturile UTM, la mijlocul anilor '50, doar 50% dintre tinerii muncitori din fabrici erau prinși în organizație⁴⁴. În anii '80, ponderea muncitorilor (categorie în care intrau și maeștrii și tehnicienii) a oscilat în jurul a 50%⁴⁵. Cuprinderea muncitorilor în organizațiile comuniste era o formă de legitimare, dar mai ales o modalitate de mobilizare a acestora pentru reconstrucția postbelică și pentru implementarea deciziilor de comunizare a economiei⁴⁶. Fie prin mobilizare forțată, fie prin punerea la punct a unui sistem de recompense materiale (facilitarea migrației dinspre sat spre oraș, asigurarea locuinței și a locului de muncă, excursii, concedii gratuite ș.a.) și simbolice (de exemplu, prin acordarea, în „întrecerile socialiste”, a titlului de „fruntaș”, „inovator”, „stahanovist”), tinerii au fost angajați în politicile transformiste ale regimului - în întreprinderile naționalizate, la a căror preluare au participat, pe „șantierul tineretului”, în

⁴¹ Ibidem, dosar nr. 25/1950, ff. 1-48; ibidem, dosar nr. 66/1949, ff. 1-28.

⁴² Ibidem, dosar nr. 25/1950, f. 17. Cerința avea la bază tot un comandament leninist: „Singurul partid de guvernământ din lume care se preocupă nu de sporirea numărului de membri, ci de creșterea lui calitativă, de curățirea rândurilor partidului de cei «strecurați» în el este partidul nostru – partidul clasei muncitoare revoluționare”; V. I. Lenin, *Opere*, vol. 30, București, 1956, p. 46.

⁴³ ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 13/1957, f. 119.

⁴⁴ Ibidem, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 45/1956, f. 49.

⁴⁵ Ibidem, fond CC al UTC, dosar nr. 62/1984, neinventariat și nepaginat.

⁴⁶ Gheorghe Florescu, *Despre sarcinile Uniunii Tineretului Muncitor în îndeplinirea planului cincinal*, București, Editura Tineretului, 1951.

munci comunitare etc. UTM era o pârghie între altele de mobilizare și de controlare a vieții profesionale și private a muncitorilor.

Prima dilemă majoră a regimului a fost legată de gradul de cuprindere în organizațiile sale a populației rurale. După cum se știe, aceasta era o dilemă istorică a mișcării comuniste, pentru care Lenin găsisese formula „alianței dintre muncitori și țărani”, mai precis, o parte a țărănimii. În România comunistă, am văzut că într-o primă fază au fost primiți în UTM cu precădere țăranii săraci. 40% din cei excluși prin reînscrisere erau țărani. Însă acest lucru pune problema reprezentativității Uniunii în condițiile în care trei sferturi din populația României consta în populație rurală. Apoi, demararea, în 1949, a „transformării socialiste a agriculturii” reclama o prezență masivă a organizațiilor comuniste în sate, mai ales că discursurile vremii rezervau tinerilor rolul de pionieri ai colectivizării. Așa încât, la scurt timp, s-a cerut încadrarea în UTM a tuturor tinerilor țărani angajați în Stațiuni de Mașini și Tractoare (SMT), Gospodării Agricole Colective (GAC), Gospodării Agricole de Stat (GAS) și a celor „mai buni țărani muncitori care susțin politica partidului”⁴⁷ – în această ultimă categorie intrând țăranii săraci sau mijlocași din sectorul particular care nu se găseau în contradicție cu partidul. În formularul de adeziune la UTM exista o rubrică privind „Profesia și averea părinților”⁴⁸, care viza descoperirea fiilor de „chiaburi”.

Primirea țăranilor în UTM a fost problematică pe toată durata colectivizării. Pe de o parte, activiștii utemiști căutau să cuprindă o parte cât mai mare parte din tineretul rural în organizație, dar pe de alta se străduiau să reducă ponderea acestuia în UTM, pentru a „îmbunătăți” compoziția socială. Spre sfârșitul anilor 1950, UTM reușise să cuprindă în rândurile sale doar circa 28,5% din populația rurală încadrabilă⁴⁹. Tot atunci, în UTM se aflau doar 30-35% țărani, în timp ce ponderea lor a coborât, și pe fondul schimbării profilului social al populației, în anii 1960 spre 25%, iar în anii '80 sub 20%⁵⁰.

Începând din 1950, activiștii utemiști au fost mobilizați pentru a ajuta la reușita colectivizării, aceștia participând la acțiunile propagandistice și de demascare puse la cale de regimul comunist. În consfăturile din organizație li se cerea să-și convingă rudele și apropiații să-și dea pământul la colectiv, să-i denunțe pe „chiaburi” și pe cei care se opuneau colectivizării și chiar să se opună căsătoriei dintre „chiaburi” și fete sărace. Documentele înregistrează însă constant și nemulțumirea conducerii partidului și a UTM față de felul în care cerințele erau puse în practică, semn că acestea nu erau respectate întotdeauna pe teren⁵¹.

După 1952, în urma demascării „devierii de dreapta”, a început o nouă epurare a UTM. Întrucât grupul „francșionist” în frunte cu Ana Pauker a fost acuzat, printre altele, că, prin „metoda înscrierii în bloc”, a făcut ca în partid să intre numeroși „legionari” și alte „elemente dușmănoase” (lucru pe care Ana Pauker l-a recunoscut public în „autocritica” sa forțată de partid), a început o nouă vânatoare împotriva acestora în PMR, în organizațiile comuniste și în instituții⁵². UTM a fost una din principalele ținte ale acestei campanii de epurare, între august 1952 și iunie 1953 fiind excluși din organizație pentru „deviere de dreapta” 1000 de activiști și peste 18 000 de membri. Aceasta în condițiile în care excluderile cumulate din perioada octombrie 1950-august 1952 nu au depășit cifra de 12 000⁵³. Criza a

⁴⁷ ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 35/1950, f. 31.

⁴⁸ Ibidem, dosar nr. 56/1953, f. 25.

⁴⁹ Ibidem, dosar nr. 37/1958, f. 3.

⁵⁰ Ibidem, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 23/1958, f. 3; ibidem, dosar nr. 14/1968, f. 3; ibidem, fond CC al UTC, dosar nr. 62/1984, neinventariat și nepaginat.

⁵¹ Ibidem, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 96/1951, f. 17; ibidem, dosar nr. 97/1951, ff. 1-12 ș.a.

⁵² Ibidem, dosar nr. 58/1953, f. 2; Scrisori ale Anei Pauker prin care își analizează în mod autocritic greșelile din activitatea sa (devierea de dreapta); *Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român, 23-28 decembrie 1955*, București, 1956, p. 128.

⁵³ ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 49/1953, ff. 42, ff. 53-54.

avut repercusiuni și asupra conducerii UTM, în această perioadă schimbându-se de mai multe ori ocupantul funcției de prim-secretar. Gheorghe Florescu a fost schimbat în august 1952, fiind urmat de Vasile Mușat, un strungar intrat în partid în 1945⁵⁴, care nu a rezistat pe post decât doi ani (august 1952-iulie 1954). Tot doi ani a rezistat și urmașul său, Cornel Fulger, un fost electrician (iulie 1954-iunie 1956). Prin Virgil Trofin⁵⁵, un activist din noul val (la bază ajustor mecanic și cazangiu de locomotive), care a lucrat ca ofițer la Direcția Superioară Politică a Armatei, Partidul a găsit mâna de fier pe care o dorea pentru a controla UTM. Acesta a rămas în funcție între iunie 1956 și iunie 1964, supraviețuind crizelor succesive din partid din a doua parte a anilor '50.

După revoluția din Ungaria din 1956, a venit rândul studenților și elevilor să devină o problemă pentru UTM. De fapt, din considerente ideologice, aceștia au fost priviți cu suspiciune de către comuniști din capul locului. Studenții au fost în primele rânduri ale manifestațiilor anticomuniste din anii 1945-1946, fiind totodată o țintă importantă a represiunii comuniste. În momentul unificării organizațiilor de tineret, Miron Constantinescu propunea ca UNSR și UAER să nu fie primite în UTM imediat, până nu sunt epurate⁵⁶. Până la urmă au fost primite, dar dintre cei excluși în urma procedurii de „reînscrisiere” 50% erau studenți și elevi. În instrucțiunile date în 1950 pentru înscrierea de noi membri, se spunea că vor fi admiși în UTM „elevii și studenții buni la învățătură, merituosi, devotați organizației și Partidului”⁵⁷. Au fost de asemenea fixate filtre ideologice pentru admiterea în învățământul superior, pe baza originii sociale și a apartenenței politice înainte de instalarea comunismului a tinerilor sau a părinților acestora⁵⁸. Absorbția studenților în UTM era foarte mare, de circa 80-90% din totalul de 57 000 de studenți⁵⁹, statutul de student fiind foarte greu de obținut fără îndeplinirea condiției intrării în UTM.

Ponderea elevilor și studenților în UTM a urcat până spre 30% în 1953⁶⁰, dar a început să se reducă sever după 1956. În 1957, procentajul scade sub 20%, iar în 1958-1959, sub 10%, cu o minimă de 7,7% în decembrie 1958⁶¹. Explicația stă în seria de evenimente dramatice înregistrate în a doua parte a anilor 1950. Ecoul provocat de revoluția maghiară din 1956 a stârnit efuziune și proteste în centrele universitare din România, cărora autoritățile le-au

⁵⁴ În documentele UTC, Vasile Mușat era descris astfel: „Muncitor. Serios în muncă. Spirit organizat. În munca de tineret a făcut progrese serioase. Se exprimă frumos și ușor. Adâncește problemele. Fire cam închisă. Puțin moale”; ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 123/1948, f. 1; „Este un element muncitoresc sănătos. A urmat școala de cadre a PMR Constanța, unde a acumulat multe cunoștințe. Este un tov. cu nivel politic, un bun vorbitor și cu pregătire teoretică. Este energic și își planifică munca. Uneori este puțin încăpățânat, iar critica și-o însușește greu”; ibidem, dosar nr. 88/1949, f. 7; vezi și ibidem, dosar nr. 105/1951, f. 3.

⁵⁵ Ibidem, fond CC al PCR - Secția Cadre, dosar T 313, Virgil Trofin, f. 1; Iată cum este descris în documentele UTM: „Lucrează în organizațiile de tineret imediat după 23 august. Este un tov. energic, capabil, cu putere de muncă și spirit organizatoric. Reușește să antreneze și pe alții alături de el și știe să se orienteze just. Nivel politic și spirit de observație dezvoltat. Este încrezut și cu atitudini de superioritate față de unii tov. Puțin sentimental”; ibidem, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 88/1949, f. 3; „Atașat partidului. Cinstit. Activ. Experiență organizatorică. Puțin molatec. Se supra-apreciază. Judecă uneori cu inima. Ajutat, are perspective serioase de creștere”, ibidem, dosar nr. 123/1948, f. 3; vezi și ibidem, 105/1951, f. 3. Pentru un portret al lui Trofin, vezi Vladimir Tismăneanu, *Virgil Trofin sau scurta memorie a Nomenklaturii*, în *Arheologia terorii*, ediția a II-a, București, Editura Allfa, 1998, pp. 119-124.

⁵⁶ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 63/1948, f. 3.

⁵⁷ Ibidem, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 35/1950, f. 31. În 1956, erau condiții similare: „Să fie primiți în UTC acei elevi și studenți care au atitudine corectă față de învățătură și disciplină, își însușesc și sprijină prin fapte politica partidului și guvernului, dovedind prin întreaga lor activitate că sunt demni de a face parte din organizația revoluționară a tineretului”; ibidem, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 13/1957, f. 201.

⁵⁸ Ioana Boca, *Studenții în anii '50*, în *loc. cit.*, p. 210.

⁵⁹ ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 3/1956, f. 4.

⁶⁰ Ibidem, dosar nr. 49/1953, f. 59

⁶¹ Ibidem, dosar nr. 15/1957, f. 2; ibidem, dosar nr. 15/1958, f. 40; ibidem, dosar nr. 23/1959, f. 59; ibidem, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 37/1958, f. 1.

răspuns cu arestări și epurări masive⁶². Apoi, „Raportul secret” al lui Hrușciiov din februarie 1956, în care erau denunțate crimele staliniste și „cultul personalității”, a avut la rândul-i ecou în România, provocând tentativa, eșuată, a lui Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi de a-l debarca pe Gheorghe Gheorghiu-Dej, prin evidențierea cultului personalității și a abuzurilor produse sub conducerea acestuia. Contraofensiva lui Dej s-a soldat cu noi epurări în PMR și în UTM⁶³.

Mijlocul anilor 1950 lăsa impresia unei relaxări în lagărul comunist. Moartea lui Stalin, în 1953, „spiritul Genevei” produs de aparenta îmbunătățire a relațiilor dintre Est și Vest în 1955 și discursul lui Hrușciiov din 1956 apăreau ca semne ale unui dezgheț incontestabil. În România, stoparea vremelnică a colectivizării după criza din 1952, Festivalul Mondial al Tineretului, organizat la București în 1953 pentru a ipostazia „fericirea” tineretului comunist, apariția în 1956 a Asociațiilor studențești care păreau o alternativă democratică la ultrapolitizatul UTM, efectul contagios al revoluției din Ungaria – toate acestea au fost interpretate în rândul tineretului ca semne ale schimbării⁶⁴. Concesiile minimale pe care comunismul le-a făcut au avut efectul pervers al creșterii așteptărilor⁶⁵.

După raportul lui Hrușciiov, regimul a organizat mii de „prelucrări” în organizațiile de partid din toată țara pentru a impune versiunea proprie, edulcorantă, asupra semnificației acestuia. Însă informările amănunțite trimise de activiștii din teritoriu relevau că prelucrările au suscitat un val de efecte neintenționate. Criticarea lui Stalin, fie și cu *sotto voce*, a stârnit o imensă confuzie după ce ani la rând membrii de partid au fost sufocați de propaganda pro-stalinistă și, în același timp, au provocat primele discuții publice curajoase de după instalarea comunismului. Astfel, în timpul dezbaterilor s-au auzit voci care cereau schimbarea liderilor PMR, denunțau URSS și criticau Partidul (pentru lipsa democrației interne, pentru aplicarea prea ușoară a sancțiunilor și excluderilor, pentru inventarea de dușmani imaginari, pentru exagerarea puterii chiaburilor, pentru abuzurile față de țărani și intelectuali). Erau de asemenea criticate Securitatea și miliția (pentru folosirea membrilor de partid în misiunile sale, pentru perchezițiile, arestările și trimerile în judecată abuzive, pentru folosirea metodelor brutale de interogatoriu), aparatul de propagandă și presă (pentru încurajarea cultului personalității), învățământul politic (pentru dogmatism) și instituțiile statului (pentru birocrație și nerespectarea legalității) etc⁶⁶. Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi, în încercarea lor de a-l discredita pe Gheorghe Gheorghiu-Dej, au lansat acuzații similare, subliniind nerespectarea principiului conducerii colective, precum abuzurile Securității și ale Ministerului Afacerilor Interne⁶⁷.

După izbucnirea revoluției din Ungaria, a fost organizată o nouă campanie de prelucrări care, la fel, s-a soldat cu discuții cvasi-libere în câteva zone din țară. În ședințele UTM, în special în București și în Transilvania (Timișoara, Cluj, Târgu-Mureș), s-au înregistrat solidarizări cu revoluționarii de la Budapesta și poziții antisovietice. În același

⁶² Ioana Boca, 1956 – *Un an de ruptură. România între internaționalismul proletar și stalinismul antisovietic*, București, Fundația Academia Civică, 2001.

⁶³ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, traducere de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, Iași, Editura Politom, 2005, pp. 173 și urm.

⁶⁴ *Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie și morală în România*. Alexandru Zub în dialog cu Sorin Antohi, Iași, Editura Polirom, 2002, pp. 38 și urm.; Florin Niculescu, *Festivalul mondial al tineretului, București, 1953*, în Romulus Rusan (ed.), *Anii 1949-1953. Mecanisme terorii. Comunicări prezentate la al VII-lea Simpozion al Memorialului de la Sighetu Marmației (2-4 iulie 1999)*, București, Fundația Academia Civică, 1999, pp. 83-86.

⁶⁵ Teoria „creșterii așteptărilor” din științele sociale s-a inspirat din scrierile lui Alexis de Tocqueville, care a observat că un regim tiranic devine vulnerabil nu neapărat în situații de sărăcie extremă sau ca urmare a exceselor represiei, ci tocmai în momentul în care face concesii, se angajează pe calea reformelor sau supralicitează promisiuni pe care nu le poate respecta.

⁶⁶ ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 26/1956, ff. 1-30; ibidem, dosar nr. 58/1956, ff. 1-7; ibidem, dosar nr. 59/1956, ff. 1-11.

⁶⁷ Ibidem, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 32/1956, ff. 1-116; ibidem, dosar 182/1956, ff. 1-25.

timp, regimul din România a fost acuzat că prezintă denaturat realitatea și a fost cerută retragerea trupelor sovietice din țară⁶⁸.

Mai multe din protestele studențești din toamna anului 1956 și-au avut focarul în ședințe ale UTM sau ale Asociațiilor studențești. În București, protestele din septembrie au pornit de la ședința pentru alegerea unui nou birou al organizației de bază a UTM din anul IV de Filologie. La Cluj, în octombrie, un grup de studenți de la Facultatea de Filologie-Istorie a Universității „Bolyai” a elaborat, cu ocazia constituirii Asociației studențești, un proiect de program în care se stipula că asociația este „liberă, democratică, autonomă”⁶⁹.

Dar, după cum spunea la un moment dat Jean-François Revel, „destinderea nu a fost un vis, a fost o capcană”. Același Hrușciiov care vituperase regimul stalinist a înăbușit în sânge revoluția maghiară. În România, membrii de partid și ai UTM care, în dezbaterile din vara și toamna lui 1956, au atacat conducerea centrală a PMR sau au criticat Uniunea Sovietică au fost excluși din organizații, iar unii, arestați. Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi au intrat în dizgrație, nereușind să atragă de partea platformei lor o masă critică din conducerea partidului. Regimul a conștientizat că prin aceste dezbateri s-a deschis cutia Pandorei, luând imediat măsuri pentru înghețarea discuțiilor publice și pentru pedepsirea protestatarilor.

Protestele studențești au fost un șoc pentru UTM. De la mijlocul anilor '50, PMR și-a pus serios problema mobilizării și disciplinării mediului studențesc. Responsabilii din PMR și UTM erau nemulțumiți din cauza apatiei și apolitismului studenților, iar, așa cum se știe, în timpul comunismului neutralitatea ideologică și escapismul reprezentau un păcat. Așa a apărut, în vara anului 1956, ideea formării Asociațiilor studențești, care, printr-un cadru mai relaxat și adaptat, aveau menirea de a-i atrage pe studenți⁷⁰. Președinte al comitetului de organizare a Asociațiilor studențești a fost desemnat Ion Iliescu, un tânăr activist în vârstă de 26 de ani, care a avut o carieră spectaculoasă în organizațiile de tineret comuniste. În 1957, acesta va deveni președintele nou formatei Uniuni a Asociațiilor Studențești din România⁷¹. Ideea constituirii Asociațiilor studențești nu a întrunit consensul membrilor Biroului CC al UTC, unii temându-se că Asociațiile vor fi deturnate și vor scăpa controlului partidului, lucru care, de altfel, s-a și întâmplat⁷².

⁶⁸ Ibidem, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 38/1956, f. 5; 1956. *Explozia. Percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria*, ediție întocmită de Corneliu Mihai Lungu și Mihai Retegan, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996, pp. 97, 104, 136-137, 145-146, *passim*.

⁶⁹ Ibidem, pp. 372-373.

⁷⁰ Stenograma ședinței CC al UTM din 15 mai 1956, în care se discută directiva partidului, în ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 3/1956, ff. 2-23.

⁷¹ Fiu al ilegalistului Alexandru Iliescu, a intrat în UTC în august 1944, a activat în Tineretul Progresist, apoi în UAER (ca responsabil cu organizarea, apoi secretar al secției sportive), fiind cooptat, cu ocazia „unificării” din martie 1949, în CC al UTM. Studenția și-a făcut-o la Moscova, unde a fost și secretar al Comitetului unional al studenților și aspiraților români aflați la studii în URSS (în 1952, numărul acestora era de 2.500; ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 122/1951, f. 3). După întoarcerea în țară, în 1954, a intrat în Biroul CC al UTM, apoi, din 1956, a devenit secretar al CC al UTM. Întrucât nu urmărea o școală de partid, a fost recomandat pentru a urma cursurile de trei ani la fără frecvență ale Institutului de Aspirantură „A. A. Jdanov”, școală de cadre – Ibidem, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 10/1957, ff. 184-185). Caracterizările de partid îl descriu astfel: „Origine socială muncitorească. (...) Devotat partidului. (...) Are inițiativă în muncă. Este priceput – oarecare nivel teoretic. Fiind tânăr, judecă cam pripit lucrurile. Are perspective de creștere” (Ibidem, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 123/1948, f. 10); „Este atașat partidului și organizației. Are inițiativă și putere de muncă. Nivel politic și ideologic corespunzător. S-a achitat întotdeauna de sarcinile primite. Duce muncă colectivă și are influență în rândurile elevilor. Este un tov. perseverent în muncă, nu se străduiește suficient în ridicarea nivelului său politic și câteodată este cam repezit. Are largi perspective de dezvoltare” (ibidem, dosar nr. 88/1949, ff. 9-10; vezi și ibidem, dosar nr. 105/1951, f. 6). Dosarul de cadre al lui Ion Iliescu nu a putut fi găsit la ANIC, însă reproducerea fișei sale de cadre a apărut în presă, într-un supliment al revistei „Academia Cațavencu” (www.catavencu.ro/pdf/supliment_Iliescu.pdf).

⁷² ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 3/1956, ff. 3-23.

În perioada următoare, UTM a decis să ia măsuri, în mai multe ședințe supravegheate de Nicolae Ceaușescu, care era pe atunci membru în Biroul Politic și responsabil cu Secția Organizatorică a PMR, deci răspundea de organizațiile de tineret. Ceaușescu a cerut să fie exmatriculați, dacă este nevoie, toți studenții dintr-o facultate și să fie trimiși „la sapă”, să fie scăzută ponderea utemiștilor din rândul studenților de la 80% la 25% și ca 80% dintre studenți să fie de origine muncitorească⁷³.

Primul secretar al UTM, Virgil Trofin, a lansat mai multe diatribe împotriva studenților și a dat dispoziție ca ședințele UTM și ale Asociațiilor studențești să fie supravegheate de muncitori. Trofin a înțeles că totul a pornit de la raportul lui Hrușciiov, dar, în opinia sa, nu se putea spune că „este o rușine epoca stalinismului” pentru că aceasta a fost „cea mai glorioasă epocă din istorie pur și simplu”⁷⁴.

La rândul său, spre sfârșitul anilor '50, Ion Iliescu, liderul studenților comuniști, s-a arătat revoltat de atitudinea „de împăciuatorism cras în rândul studenților”, i-a acuzat pe profesori că „nu știu să înarmeze studenții cu teoria marxist-leninistă pentru a lua poziție față de încercările dușmanilor”, a dat asigurări că „s-au luat măsuri împotriva elementelor care s-au dovedit a fi dușmănoase” și că s-a implicat personal în exmatriculări⁷⁵.

În timpul protestelor studențești din 1956, activiștii UTM au fost instruiți să prevină, să descurajeze, să denunțe, să demaște și să combată „manifestările dușmănoase” și au fost mobilizați, alături de activiștii de partid și de muncitori, pentru a supraveghea adunările studențești, pentru a înăbuși manifestările de protest, pentru a păzi obiectivele strategice și pentru a ocupa prin diferite ședințe și manifestări timpul liber al tinerilor. În București, au fost formate grupuri de tineri muncitori utemiști care i-au luat la bătaie pe „bandiți”, adică pe studenții protestatari, iar la Cluj, în 1957, activiștii utemiști au participat la reținerea unor tineri protestatari⁷⁶.

După 1956, au fost reținuți, în total, câteva mii de studenți, iar câteva zeci au fost condamnați. Au fost organizate nenumărate ședințe de demascare și prelucrare conduse de liderii și activiștii din PMR și UTM. Zeci de organizații UTM din toată țara au fost dizolvate. Pentru scurt timp, a fost stopată formarea asociațiilor studențești în zonele cu probleme și tot acolo a fost interzisă vremelnic primirea de studenți și elevi în UTM. S-au produs excluderi masive – conform statisticilor lunare, 300-500 de excluderi pe lună la nivel național în 1957⁷⁷ și între 600-1500 pe lună în 1958⁷⁸. Numărul total al membrilor UTM a cunoscut variații importante, fiind pentru prima dată după 1948 când UTM cunoștea un regres numeric. Astfel, dacă în ianuarie 1956, UTM avea 1.498.381 de membri, în ianuarie 1957 ajunge la cifra de 1 165 170, crește din nou până în octombrie 1957 la 1 373 562, ca să scadă încă o dată la 1 271 827 până în februarie 1958⁷⁹. Tot atunci, se înregistrează o schimbare spectaculoasă a „compoziției sociale”, care era controlată prin procedurile de primire și excludere din organizație. De exemplu, între 1 iulie 1956 și 1 iulie 1957 proporția muncitorilor din UTM

⁷³ Ibidem, dosar nr. 16/1956, f. 70; ibidem, dosar 11/1957, f. 193.

⁷⁴ Ibidem, dosar nr. 38/1956, ff. 92-111.

⁷⁵ Ibidem, dosar nr. 15/1959, ff. 40-41; ibidem, dosar nr. 7/1958, ff. 189-190; Ion Iliescu a dat exemplul exmatriculării unui student la Filosofie de la Institutul „Maxim Gorki” care a propagat „idei străine” și, un altul, al exmatriculării studenților care au participat în Cluj și Târgu Mureș la manifestările „naționaliste” organizate pe 24 ianuarie 1959. În presă, a apărut relatarea unui fost student la filosofie, Constantin Eretescu, care afirmă că Ion Iliescu a cerut exmatricularea sa; vezi „Evenimentul Zilei”, 27 august 2005 și replica dată de Iliescu, în Ibidem, 3 septembrie 2005.

⁷⁶ ANIC, fond CC al UTC - Secția Organizatorică, dosar nr. 45/1956, ff. 1-57; ibidem, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 7/1958, f. 217.

⁷⁷ Ibidem, dosar nr. 1/1956, ff. 1-48; ibidem, dosar nr. 15/1957, ff. 2-163; ibidem, dosar nr. 15/1958, f. 1.

⁷⁸ Ibidem, dosar nr. 15/1958, ff. 35-117.

⁷⁹ Ibidem, dosar nr. 1/1956, f. 1; ibidem, dosar nr. 15/1957, f. 2; ibidem, dosar nr. 13/1957 f. 113; ibidem, dosar nr. 15/1958, f. 35.

crește de la 27% la 35%, iar cea a elevilor și studenților scade de la 14% la 9%⁸⁰. Tinerii care frecventau institutele teologice au fost dați afară din UTM⁸¹.

Plenarele PMR din 1957 și 1958, care au dus la marginalizarea lui Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi, respectiv a „grupului” lui Constantin Doncea, au avut și ele repercusiuni asupra UTM. De altfel, excluderile masive din UTM din anii 1957-1958 sunt în strânsă legătură cu epurările din PMR. În iulie 1957, liderii UTM au trecut printr-o umilitoare ședință, în prezența aceluiași Nicolae Ceaușescu, în care au trebuit să-și exprime fiecare în parte adevărul față de rezoluția Plenarei în care au fost demascați Constantinescu și Chișinevschi și, eventual, să își facă autocritica în cazul în care avuseseră legături cu aceștia⁸². O telegramă în care era respinsă „cu indignare” poziția celor doi i-a fost trimisă lui Gheorghe Gheorghiu-Dej⁸³.

În 1958, PMR a cerut încă un tribut din partea UTM, fiind decisă sancționarea sau excluderea unui număr de membri ai CC al UTM⁸⁴, care trec și ei prin umilința autocriticii în fața lui Ceaușescu. Toate acestea se explică prin faptul că, după experiența anului 1956, conducerea PMR și-a concentrat atenția pe întărirea controlului asupra partidului și a organizațiilor de masă. Măsurile au dat roade, autoritățile având parte de liniște în cea mai mare parte a anilor '60.

Virgil Trofin a fost promovat în partid în 1964, lăsând funcția de prim-secretar al UTM lui Petru Enache, un strungar absolvent al Școlii Superioare de Partid „Ștefan Gheorghiu”, care a făcut carieră exclusiv în UTM. Acesta va face trecerea între Gheorghe Gheorghiu-Dej și Nicolae Ceaușescu, rămânând în funcție până în 1967 când a fost înlocuit de Ion Iliescu (1967-1971). Ceaușescu i-a promovat pe majoritatea activiștilor cu care a colaborat în anii '50 și în prima parte a anilor '60, în special lideri ai tineretului – Petre Lupu, Ion Ioniță, Virgil Trofin, Ion Iliescu, Cornel Burtică, Ștefan Andrei, Maxim Berghianu, Petre Blajovici, Paul Niclescu-Mizil, Cornel Onescu, Gheorghe Pană, Ion Stănescu, Ilie Verdeț etc⁸⁵. De altfel, deja majoritatea membrilor Comitetului Central al PCR de după 1965 avuseseră în prealabil o carieră în UTM⁸⁶. Totuși, o parte dintre favoriții lui Ceaușescu, cum ar fi Virgil Trofin sau Ion Iliescu, au intrat în dizgrație din anii '70, după ce regimul patronat de Ceaușescu a degenerat spre o formă extremă de patrimonialism, caracterizată de personalizarea și concentrarea radicală a puterii, de cultul personalității, tentații dinastice și

⁸⁰ Ibidem, dosar nr. 13/1957, f. 119.

⁸¹ Ibidem, dosar nr. 34/1958, ff. 27-28.

⁸² Ibidem, dosar nr. 25/1957, ff. 12-54. Se remarcă Ion Iliescu, singurul care are două intervenții autocritice, în care admite că a colaborat cu Miron Constantinescu și afirmă: „După evenimentele din Ungaria și Polonia ne putem da seama de pericolul pe care l-ar fi reprezentat pentru țara noastră orientarea pe care au încercat să o dea [M. Constantinescu și I. Chișinevschi] dezbaterilor documentelor congresului al XX-lea [al PCUS] și putem aprecia mai mult orientarea dată de partidul nostru care a știut cum să folosească aceste dezbateri pentru a dejuca încercările reacțiunii”.

⁸³ Ibidem, dosar nr. 13/1957, ff. 147-149.

⁸⁴ Ion Brad, membru supleant al CC al UTM, sancționat cu vot de blam și demiterea din poziția de responsabil al revistei „Cravata Roșie” pentru că nu a semnalat „ieșirile dușmănoase” ale poetei Doina Sălăjan din timpul revoluției din Ungaria (aceasta afirmase că tancurile sovietice nu au ce căuta pe străzile Budapestei) și pentru că a permis publicarea unor materiale cu referințe religioase; Fred Mahler, membru supleant, vot de blam pentru aceleași motive; Domokos Geza, membru al Biroului CC al UTM și responsabil al publicației „Ifjűmunkás”, vot de blam pentru articole „dăunătoare”, Camenco Petrovici, membru supleant, cadru didactic la Institutul de Studii Economice, primește inițial vot de blam, după care este exclus din CC și din învățământ, pentru „atitudine sovăielnică” în timpul revoluției din Ungaria și pentru că nu și-a denunțat colegi care criticau economia socialistă. Mai sunt sancționați Dumitru Popescu și Radu Cosașu (ultimul este demis) de la „Scântea Tineretului”, Asztalos Istvan și Ion Farcaș de la „Napsugár” ș.a.; ibidem, dosar nr. 7/1958, ff. 39-61, 84-87, 95-257; ibidem, dosar nr. 8/1958, ff. 40-87, 133-137.

⁸⁵ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 294.

⁸⁶ Este ilustrativ un simplu sondaj în lucrarea *Membrii CC al PCR, 1945-1989. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2004.

nepotism, de clientelism și corupție, de imprevizibilitatea și arbitrariul deciziilor, de nesiguranța pozițiilor, de estomparea liniilor de separație dintre partid și stat, dintre sfera privată și cea publică⁸⁷.

Ambiția refondatoare a lui Ceaușescu a avut efecte imediate și asupra UTM. După modelul rebotezării partidului, la Plenara lărgită a CC al UTM din 4 august 1965 numele organizației de tineret a fost schimbat în Uniunea Tineretului Comunist. Mai mult, Congresul al IV-lea al UTC a fost renumerotat, devenind Congresul al VIII-lea, considerându-se, în mod abuziv, ca prim congres Conferința generală a tineretului socialist din martie 1922. Începea astfel o nouă campanie de falsificare a istoriei UTM. Dacă în 1949, galeria canonizată a tinerilor eroi comuniști cuprindea nume precum Pavel Tcacenco (ucrainean, lider al PCR după 1926, mort în beciurile Siguranței), Lazăr Grünberg, Bernat Andrei (morți în timpul Holocaustului, în Transnistria, la Râbnita), Ștefan Plavăț (mort în luptele de partizani împotriva germanilor), Filimon Sârbu (militant antifascist), Iosif Clisch și Olga Bancic (implicați în Rezistența franceză), Nicolae Cristea, Haia Lipșiț (moartă după greva foamei în detenție), Constantin Tudose, Vasile Roaită (falsul erou de la Grivița)⁸⁸, după 1965 Nicolae Ceaușescu se singularizează, devenind, în scrierile istoricilor de curte, cel mai important erou interbelic al UTC.

Nicolae Ceaușescu s-a confruntat cu probleme din partea tineretului încă de la începutul regimului său, în anul de maximă glorie, 1968. Pe 24 decembrie 1968, în Ajunul Crăciunului, s-a produs o manifestație spontană a câtorva sute de studenți bucureșteni în timpul căreia s-a vociferat împotriva regimului și în favoarea Cehoslovaciei care tocmai trecuse printr-o intervenție sovietică. Inițial, studenții au pornit pentru un Colind, după care, conduși de studenta Ana Șincai, s-au prins în Hora Unirii în piețele capitalei, radicalizându-se pe măsură ce constatau prezența în preajma lor a activiștilor de partid și a Securității. Grupul a încercat să meargă spre Ambasada americană, dar a fost oprit, moment în care Ana Șincai a început să strige „Libertate, libertate pentru studenți”. Zarva produsă de colindători a atras atenția și simpatia locuitorilor capitalei. În cele din urmă, la Gara de Nord și în complexul Grozăvești, studenții au fost întâmpinați de activiști în frunte cu Cornel Pacoste, locțiitor al secretarului Comitetului de Partid al Centrului Universitar București, și cu Marin Rădoi, secretar al Comitetului de partid al municipiului București, care i-au convins să se disperseze. Față de acest incident relativ minor, autoritățile au reacționat disproporționat, arestând-o pe Ana Șincai⁸⁹ și alte două persoane, exmatriculând pe numeroși alții și convocând adunări pe facultăți în care au fost demascați participanții la Colind.

Operațiunea de restabilire a controlului a fost dusă de Securitate și activiștii de partid și de tineret. În informarea către Biroul CC al UTC pe care a făcut-o primul-secretar al Uniunii, Ion Iliescu, care deținea și funcția recent înființată de ministru al Tineretului, acesta a vorbit despre o „manifestare huliganică”, la care au participat sute de persoane și care s-a soldat cu arestări. Iliescu era scandalizat de lipsa de reacție a activiștilor UTC: „Mai ales când au venit elementele turbulente, studenții, cadrele de la municipiul UTC trebuiau să ia poziție.

⁸⁷ Ronald H. Linden, *Socialist Patrimonialism and the Global Economy: the Case of Romania*, în „International Organization”, vol. 40, no. 2, 1986, pp. 346-380; Juan J. Linz și Alfred Stepan (în *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1996, pp. 344-357) folosesc, pentru a desemna regimul ceaușist, un termen nu foarte reușit, „sultanism”, dar prin care înțeleg tocmai o formă extremă de patrimonialism, vezi și H. E. Chehabi, Juan J. Linz, *A Theory of Sultanism*, în H. E. Chehabi, Juan J. Linz (eds.), *Sultanistic regimes*, Baltimore and London, 1998, pp. 3-48.

⁸⁸ Lista se găsește în preambulul primului statut al UTM, ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 3/1949, f. 6.

⁸⁹ Aceasta a fost închisă la Văcărești, după care a fost mutată la Spitalul 9 (spital de boli psihice în care erau internați, ca și în alte zone din țară, adversari ai regimului) și, după un proces penal care a avut loc abia în mai 1969, a fost trimisă cu domiciliu forțat la Ploiești; vezi *Colindul studențesc din 24-25 decembrie 1968*, interviu cu Ana Șincai, realizat de Cezar Paul-Bădescu, în revista „22”, anul VI, nr. 51, 20-27 decembrie 1995, p. 6.

Studentii când mergeau pe lângă cămine strigau – veniți cu noi și aceștia îi urmau ca oile”. Unii membri ai CC și-au făcut autocritica pentru lipsă de reacție și au fost decise măsuri pentru evitarea unor situații similare⁹⁰.

Acesta a fost momentul în care scurtul interstițiu de destindere din interiorul UTC s-a apropiat de sfârșit, partidul cerând resuscitarea comandamentelor ideologice.

Începând din anii '60, Uniunea a început să renunțe la caracterul exclusivist, de avangardă, abandonând orientarea de clasă pentru a deveni cu adevărat o organizație de masă. Partidul cerea acum cuprinderea în organizațiile comuniste a „covârșitoarei majorități” a tineretului⁹¹.

Statutul a fost modificat succesiv pentru a lărgi sfera celor eligibili: în 1956, la Congresul al II-lea al UTM, vârsta acestora a fost extinsă la intervalul 14-26 de ani; în 1960, cu ocazia Congresului al III-lea, de la 14 la 28 de ani; în 1966, la Congresul al IV-lea (renumerotat drept Congresul al VIII-lea) se revine la limita superioară de 26 de ani, dar cu posibilitatea de prelungire la cerere până la 30 de ani; în 1971, la Congresul al IX-lea, nu mai există limită pentru prelungire; Congresul al X-lea din 1975 și Congresul al XI-lea din 1980 păstrează prevederile anterioare; Plenara din 1982, confirmată de Congresul al XII-lea din 1985, mărește limitele la 14-30 de ani.

Aceste schimbări se reflectă în creșterea spectaculoasă a numărului de membri. În 1960, UTM avea 1 900 000 de membri, în 1966, 2 250 000, apoi UTC însumează 2 400 000 de membri în 1971, ajunge la aproape 3 000 000 în 1975, ulterior, în 1985, la 3 900 000, pentru a atinge cifra de 4 100 000 în 1988⁹². În anii 1980, UTC avea peste 500 000 de cadre⁹³.

Recrutarea uteciștilor începea în clasa VIII-a, absorbția elevilor de la acest nivel în UTC fiind de 25% în 1983 și de 40% în 1988. În 1983, 90% dintre elevii clasei a IX-a erau uteciști, pentru ca în 1988 să intre în organizație 98% dintre aceștia. Începând cu clasa a X-a, practic toți elevii erau membri în UTC, intrarea în organizație făcându-se automat și obligatoriu⁹⁴. Instrucțiunile de uz intern cu privire la modul de primire în UTC din anii 1970 și 1980 amestecau criteriile politice cu cele meritocratice⁹⁵, în primă instanță intrând în UTC, de regulă, elevii cei mai buni la învățătură care nu aveau o problemă flagrantă la dosarul personal sau al părinților. În a doua etapă erau incluși toți ceilalți.

Sateți UTC – Organizația Pionierilor, UASR și Șoimii Patriei – au tins la rându-le spre dimensiuni de masă.

În 1949, existau 13 500 de pionieri (elevi între 9-14 ani), în 1960 numărul lor a ajuns la un milion, iar în anii '80, Organizația Pionierilor a ajuns să numere peste 2 500 000 de membri, incluzând totalitatea școlărilor până la 14 ani⁹⁶.

În 1976, PCR a decis formarea unei organizații de masă pentru copiii preșcolari și școlari cu vârste între 4-7 ani, pe care a denumit-o „Șoimii Patriei”. Atunci aceasta cuprindea 1 100 000 de copii, pentru ca în deceniul următor să ajungă la circa 1 500 000 de membri⁹⁷.

⁹⁰ ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 15/1968, ff. 130.

⁹¹ Ibidem, dosar nr. 5/1968, f. 39.

⁹² *Congresul al III-lea al UTM, 18-20 august 1960*, București, Editura Politică, 1960, p. 7; *Congresul al VIII-lea al Uniunii Tineretului Comunist din Republica Socialistă România, 23-26 martie 1966*, București, Editura Politică, 1966, p. 62; *Congresul al IX-lea al Uniunii Tineretului Comunist din Republica Socialistă România, 18-22 februarie 1971*, București, Editura Politică, 1971, p. 83; *Congresul al X-lea al Uniunii Tineretului Comunist din Republica Socialistă România, 3-5 noiembrie 1975*, București, Editura Politică, 1975, p. 18; ANIC, fond CC al UTC, dosar nr. 60/1985, nepaginat, ff. 205-208; ibidem, dosar 43/1988;

⁹³ Ibidem, dosar 7/1984, f. 74.

⁹⁴ Ibidem, dosar nr. 63/1983, f. 142; ibidem, dosar nr. 42/1988.

⁹⁵ Ibidem, dosar nr. 67/1983, ff. 141-175.

⁹⁶ Ibidem, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 32/1950, f. 31; ibidem, dosar nr. 7/1984, f. 74; *Congresul al III-lea...*, p. 55. În timpul lui Nicolae Ceaușescu, președinți ai Consiliului Național al Organizației Pionierilor au fost: Traian Pop (1966-1968), Virgiliu Radulian (1968-1975), Constantin Boștină (1975-1980), Mihai Hârjău (1980-1983) și Poliana Cristescu (1983-1989).

Uniunea Asociațiilor Studențești din România avea la formare, în 1957, în jur de 50 000 de membri, pentru ca după 1973, când își schimbă denumirea în Uniunea Asociațiilor Studenților Comuniști din România, să depășească suta de mii, iar în deceniul nouă tindea spre 150 000 de membri⁹⁸.

După Ion Iliescu, au urmat în poziția de prim-secretar al UTC și ministru al Tineretului: Marțian Dan (1971-1972) – absolvent al Universității „M. V. Lomonosov” din Moscova care a deținut și funcția de secretar al Comitetului UTM al studenților români din capitala sovietică, urmând, după întoarcerea în țară, o carieră politică în UTM; Ion Traian Ștefănescu (1972-1979), un jurist transformat în activist; Pantelimon Găvănescu (1979-1983), un muncitor absolvent de „Ștefan Gheorghiu”; Nicu Ceaușescu (1983-1987), fiul lui Nicolae Ceaușescu și virtualul moștenitor al conducerii partidului; în fine, o figură ștearsă, Ioan Toma (1987-1989), și el absolvent la „Ștefan Gheorghiu”.

Poziționarea lui Nicu Ceaușescu, în anii 1970, în conducerea UASCR și preluarea, începând cu 1983, a primei funcții din UTC arată, pe de o parte, importanța pe care organizațiile de tineret o aveau în cadrul mecanismelor puterii comuniste și este, pe de alta, unul din semnele cele mai evidente ale derivei regimului spre comunism dinastic, nepotism și clientelism. Soția lui Nicu Ceaușescu, Poliana Cristescu, a deținut în cea mai mare parte a anilor '80 poziția de secretar în CC al UTC și președinția Consiliului Național al Organizației Pionierilor. O bună parte din funcțiile în organizațiile de tineret erau ocupate de apropiați ai fiului președintelui. Proasta reputație a acestuia a contribuit la atmosfera de cinism, blazare și corupție din organizațiile de tineret.

Activitatea UTC s-a birocratizat și ritualizat, dispărând fervoarea din primul deceniu al comunismului. Principala funcție a organizațiilor de tineret era aceea de a servi în angrenajul baroc al cultului personalității, în care ocupau un loc foarte important. Până și ședințele Biroului CC al UTC s-au transformat în cadru pentru prestarea de omagii la adresa secretarului general⁹⁹.

Cultul personalității era nu doar o formă de consolidare a puterii familiei prezidențiale, ci și o modalitate complexă de exercitare a controlului social. Era una din formele de „etatizare a timpului”¹⁰⁰, de captare a energiilor private pentru reducerea spontaneității naturale a societății și mai ales de expunere permanentă într-un spațiu de supraveghere, panoptic.

Rolul organizațiilor de tineret era acela de pârghee, care, acționate birocratic, produceau manifestații de masă. Ocaziile pentru adunări populare erau numeroase, cele mai importante fiind sărbătorile naționale, ziua de naștere a șefului statului, aniversările istorice și vizitele de lucru. În 1989, de exemplu, Ceaușescu a făcut 38 de vizite de lucru, menținând ritmul din perioadele bune. În privința aniversărilor/comemorărilor, anul a oferit numeroase oportunități: 130 de ani de la formarea statului român modern, a 112-a aniversare a obținerii independenței, 45 de ani de la „victoria revoluției” din 23 august 1944, 50 de ani de la izbucnirea războiului „fascist”, 50 de ani de la manifestația de pe 1 mai 1939, legată de biografia Ceaușeștilor, și 100 de ani de la declararea lui 1 mai ca zi a muncii, 24 de ani de la înscăunarea lui Ceaușescu și 15 ani de regim prezidențial, 96 de ani de la formarea primului

⁹⁷ ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 104/1977, ff. 77-90; ibidem, dosar nr. 5/1977, ff. 1-18.

⁹⁸ Liderii UASR/UASCR au fost: Ion Iliescu (1957-1960), Cornel Burtică (1960-1962), Ștefan Bârlea (1962-1966), Mircea Angelescu (1966-1969), Ion Traian Ștefănescu (1966-1973), Constantin Boștină (1973-1975), Ion Sasu (1975-1980), Tudor Mohora (1980-1985), Ani Matei (1985-1989).

⁹⁹ Vezi, de exemplu, ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 7/1984, ff. 1-38. Între membrii Biroului CC din anii 1980 amintim pe Tudor Mohora, Ana Ferencz, Dinu Drăgan, Florea Voinea, Ani Matei, Ioan Toma, Dan Silviu Pavelescu, Ion Moraru, Dorel Mustățea și alții.

¹⁰⁰ Katherine Verdery, *Socialismul. Ce a fost și ce urmează*, traducere a M. Stroe și I. Codreanu, Iași, Institutul European, 2003, pp. 71-106.

partid muncitoresc din România, anul patru din cincinalul opt, 100 de ani de la moartea lui Eminescu, 40 de ani de la crearea organizației de pionieri, 40 de ani de la crearea organelor de miliție, 40 de ani de începutul cooperativizării agriculturii. Toate acestea însemnau mitinguri, spectacole, simpozioane, în distribuția cărora tineretul juca un rol important. Fervoarea aniversară culmina cu manifestațiile prilejuite de sărbătorile oficiale, 23 august, 1 mai, care adunau sute de mii de tineri, antrenați zeci de ore pentru caligrafia cultului.

Cu toate eforturile propagandistice ale regimului comunist, în 1989 tinerii au participat masiv la revoluția anticomunistă.

În 1989, Nicolae Ceaușescu afirma că „în România, nu există cetățean care să nu facă parte dintr-o organizație”¹⁰¹. Afirmatia era formal adevărată. Cu precădere după venirea la putere a lui Nicolae Ceaușescu, regimul politic s-a transformat, urmându-și vocația totalitară, într-un regim de includere (formula îi aparține politologului Kenneth Jowitt), tinzând să absoarbă întreaga societate în structuri aflate sub controlul său¹⁰². Spre deosebire de statele comuniste central-europene, care, din anii 1960, au evoluat spre regimuri post-totalitare¹⁰³, reducând presiunea asupra societății, regimul comunist din România a menținut un nivel de mobilizare extrem de ridicat.

Pentru a controla totalitatea populației regimul a creat o rețea de organizații, pe care din anii 1970 le va reuni sub umbrela Frontului Unității Socialiste (FUS). FUS a fost creat în 1974 și cuprindea, pe lângă Partidul Comunist Român, aproape 40 de organizații de masă, sindicale, uniuni și asociații obștești¹⁰⁴. În anii 1980, Partidul Comunist Român ajunsese la dimensiuni impresionante: îngloba 3 800 000 de oameni¹⁰⁵, ceea ce însemna peste 15% din populația țării. În termeni proporționali, era cel mai mare partid din Europa de Est, fiind, raportat la populația țării, de două ori mai mare decât PCUS. Uniunea Generală a Sindicatelor, în care erau integrați automat salariații, număra nu mai puțin de 7 800 000 de membri¹⁰⁶. Organizațiile Democrației și Unității Socialiste, rezervate celor care nu erau membri de partid, cuprindeau 4 100 000 de oameni¹⁰⁷.

Frontul, care din 1980 se va numi Frontul Democrației și Unității Socialiste, a ținut trei congrese (1974, 1980, 1985) și îl pregătise în amănunt pe al patrulea, care trebuia să aibă loc în 1990. Componenta Biroului Executiv al FUS/FDUS nu lasă nici o urmă de îndoială asupra dependenței stricte față de PCR. Nicolae Ceaușescu era președinte, iar posturile de vicepreședinți, secretari și membri ai biroului au fost deținute de lideri comuniști de rang înalt sau de activiști cu lungă carieră în organizațiile de tineret și sindicale.

FDUS avea rosturi multiple. Prin ambiguitatea statutului său, FDUS a atras în structurile sale de conducere și personalități care evitau să se asocieze public cu PCR –

¹⁰¹ „Scânteia”, 3 iunie 1989, p. 3; Ibidem, 15 august 1989, p. 6, interviu pentru revista „Newsweek”.

¹⁰² Kenneth Jowitt, *Inclusion and Mobilization in European Leninist Regimes*, în „World Politics”, vol. 28, nr. 1, Oct. 1975, pp. 69-96.

¹⁰³ Caracteristicile regimurilor post-totalitare au fost descrise de Juan J. Linz, Alfred Stepan, *op. cit.*

¹⁰⁴ FUS cuprindea: Organizațiile Democrației și Unității Socialiste, Uniunea Generală a Sindicatelor, UTC, UASCR, Organizația Pionierilor, Consiliul Național al Femeilor, Consiliile Muncitorilor de naționalitate maghiară, germană, sârbă și ucraineană, Uniunea Națională a Cooperativelor Agricole de Producție, Uniunea Centrală a Cooperativelor Meșteșugărești, Uniunea Centrală a Cooperativelor de Producție, Achiziție și Desfacere, Asociația Oamenilor de Știință, Consiliul Național al Inginerilor și Tehnicienilor, Uniunea Societăților de Științe Medicale, Uniunea Societăților Științifice ale Învățătorilor, Societatea de Medicină Veterinară, Uniunea Scriitorilor, Uniunea Artiștilor Plastici, Uniunea Compozitorilor, Consiliul Ziariștilor, Uniunea Arhitecților, Asociația Oamenilor de Artă din Instituțiile Teatrale și Muzicale, Asociația Cineaștilor, Asociația Juriștilor, Comitetul Foștilor Luptători și Veterani ai Războiului Antifascist, Comitetul Național pentru Apărarea Păcii, Societatea Crucea Roșie, Consiliul Național pentru Educație Fizică și Sport, Asociația Generală a Vânătorilor și Pescarilor Sportivi, Asociația Apicultorilor, Automobil Clubul Român, cultele.

¹⁰⁵ „Scânteia”, 29 iunie 1989.

¹⁰⁶ Mihnea Berindei, *România lui Ceaușescu – un naufragiu planificat*, I, în „22”, nr. 46, 17-23 noiembrie 1998, p. 10.

¹⁰⁷ ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 26/1989, nepaginat.

intelectuali, artiști, sportivi, lideri religioși și specialiști din diferite domenii, precum și o mare masă de oameni care nu erau membri de partid.

Apoi, prin intermediul Frontului, Ceaușescu simula înăuntrul și în afara țării mecanismele democratice. Liderul comunist român declara în 1989 că România este cel mai democratic stat din lume, la fel cum afirma Stalin în anii 1930 despre Uniunea Sovietică¹⁰⁸. Propaganda descria „cadrul democratic” din țară ca o veritabilă „democrație directă, participativă” sau ca o democrație plebiscitară¹⁰⁹.

În fine, prin FDUS, Ceaușescu punea în scenă un scenariu de tipul „poporul împotriva elitei”, contrabalansând puterea nomenclaturii prin invocarea și convocarea în arenă a societății, de la care se reclama tot mai mult în mod direct, fără mijlocirea partidului.

¹⁰⁸ „Scânteia”, 27 ianuarie 1989, p. 3.

¹⁰⁹ Ibidem, 2 septembrie 1989, p. 1; ibidem, 28 martie 1989, p.1.

CAPITOLUL II

REPRESIUNEA

Genocidul comunist în România

Conceptul de genocid¹

Câteva cuvinte despre conceptul de genocid, care este astfel definit de Convenția pentru reprimarea crimei de genocid, aprobată de Adunarea Generală ONU din 9 decembrie 1948: „... Genocidul se referă la oricare din actele de mai jos, comise cu intenția de a distruge, în totalitate sau numai în parte, un grup național, etnic sau religios, cum ar fi: a) omorârea membrilor unui grup; b) atingerea gravă a integrității fizice sau mentale a membrilor unui grup; c) supunerea intenționată a grupului la condiții de existență care antrenează distrugerea fizică totală sau parțială...”

O faptă intenționată cu caracter de genocid o reprezintă torturarea și înțemnițarea în condiții de exterminare a deținuților politici, în închisori și lagăre de muncă. Despre privarea populației de căldură, în timpul iernii, de hrană și apă în cantități normale, de asistență medicală corespunzătoare, de protecție ecologică etc s-ar putea eventual considera ca fiind lipsite de intenția distrugerii fizice sau parțiale a unor categorii de cetățeni ai țării. În ceea ce ne privește, considerăm că acele căpetenii comuniste care au gândit și aplicat aceste măsuri erau perfect conștiente de efectele lor catastrofale, dar le disimulau machiavelic, sub paravanul unor „obiective socio-economice importante pentru țară”.

Pregătirea genocidului

La începutul anului 1939, România încheia o perioadă relativ fericită a istoriei sale, perioadă care a durat numai 20 de ani. Evenimentele dramatice din Europa anilor 1938 și 1939, culminând cu pactul Molotov-Ribbentrop care avea să ducă la invadarea Poloniei de către Germania și URSS și începerea, la 1 septembrie 1939, a celui de-al doilea război mondial au marcat profund situația României pe plan politic și economic, precum și pe plan intern și internațional. În contextul abandonării *de facto* a țării noastre de către aliații săi tradiționali, Franța și Anglia, România practic înconjurată de neprieteni a fost silită, după cum se știe, să cedeze Rusiei Sovietice, Basarabia și Bucovina de Nord, Ungariei – Ardealul de Nord, iar Bulgariei – Cadrilaterul. A urmat abdicarea regelui Carol al II-lea și, în condițiile dictaturii mareșalului Ion Antonescu, subordonarea politică, economică și militară a țării către Germania nazistă. Angajându-se într-un război, care la început părea menit să redea patriei Basarabia și Bucovina răpite de sovietici, țara noastră a fost treptat antrenată într-o aventură militară fără nici o șansă, împotriva colosalelor forțe militare ale coaliției antihitleriste, totul soldându-se, după imense sacrificii umane și materiale, cu actul de la 23 august 1944, care a marcat începutul celei mai întunecate epoci din istoria modernă a țării.

Astfel, în primele zile de după 23 august 1944, au avut loc și primele fapte de genocid: capturarea unui număr important de prizonieri (aproximativ 100 000 de militari și civili) pe frontul de la Iași, deși ostilitățile dintre români și sovietici (ca urmare a declarării stării de armistițiu) încetaseră, iar armata noastră nu numai că încetase să opună rezistență rușilor, ci, la ordinul regelui, trecuse de partea lor, împotriva germanilor. În ceea ce ne privește, apreciem că această acțiune a fost o represiune în masă, petrecută pe

¹ Pentru detalii, vezi Gheorghe Boldur-Lătescu, *Genocidul comunist în România*, București, Editura Albatros; vol. I, (1992), vol. II (1994), vol. III (1998), vol. IV (2003, în colaborare cu Filip-Lucian Iorga); *idem*, *The Communist Genocide of Romania*, New York, Editura Nova Science Publishers Inc., 2004.

teritoriul țării noastre, împotriva unei armate care nu mai opunea rezistență, ci, practic, devenise aliată.

– Eliberarea prizonierilor români s-a făcut cu o întârziere nemaîntâlnită în istoria conflictelor militare, mulți dintre aceștia fiind exterminați în lagăre de muncă sau închisori, fără ca guvernele României să fi făcut proteste energice pentru eliberarea lor (supraviețuitorii fiind eliberați după 6 și chiar 12 ani de detenții în URSS). În iarna 1944-1945, Armata română a luptat din greu, dând noi sacrificii de sânge pe frontul de vest, iar în țară comuniștii, sprijiniți de ocupanții sovietici, se organizau pentru a pune mâna pe putere, deși numărul membrilor de partid era de doar câteva mii. Cei care îi sprijineau din teamă, oportunism sau pur și simplu din pasivitate erau însă mult mai mulți. La 6 martie 1945, Vîșinski, trimis de Stalin, impune formarea guvernului Groza, dominat de comuniști. Nu începe îndoială că, la această capitulare a conducerii țării, în fața presiunilor sovieto-comuniste, a contribuit decisiv și atitudinea de dezinteresare a puterilor aliate occidentale. România era pur și simplu vândută rușilor pentru mai multe decenii!

– **În acest context politic avea să se desfășoare deportarea în URSS a zeci de mii de sași și șvabi**, din ordinul Moscovei și cu complicitatea căpeteniilor comuniste din țară.

– **La 8 noiembrie 1945, agenții lui Teohari Georgescu, ministrul de Interne comunist, au înăbușit în violență și sânge o grandioasă manifestare anticomunistă în București** – ultima de acest fel până la 15 noiembrie 1987 (Brașov).

– **Măsluirea grosolană a alegerilor din noiembrie 1946 a oficializat instalarea regimului comunist.** Spre cinstea lor, partidele istorice, Național-Țărăniștii, Liberalii și Social-Democrații conduși de Titel Petrescu, s-au luptat cu curaj înainte, în timpul și după alegeri, înfruntând teroarea. Însă șansele lor erau practic nule. La Ialta, România fusese abandonată cu cinism în ghearele sovieticilor.

– **Cele mai dramatice evenimente ale anului 1947 au fost începerea proceselor politice împotriva opoziției, culminând cu judecarea și aruncarea în temniță a celor mai populari oameni politici români, Iuliu Maniu și Ion Mihalache, liderii PNT, precum și abdicarea impusă Regelui.**

Totul era pregătit pentru ca, începând cu anul 1948, România să devină o „republică populară”, în realitate – un satelit al Moscovei.

Teroarea dezlănțuită

Înființată la mijlocul anului 1948, **Securitatea (și Trupele sale speciale, ajutate direct de Miliție) a reprezentat principalul instrument al represiunii comuniste împotriva poporului român.** Modalitățile de a exercita teroarea au fost multiple, începând cu represiunea violentă: arestări, anchete, torturi, stabilirea condamnărilor (justiția, în special cea militară era practic aservită Securității), continuând cu teroarea psihologică – organizarea unei formidabile rețele de informatori, punerea la punct a unui diabolic sistem de diversiune și dezinformare a maselor, amenințări, șantaj și încheind cu presiunile făcute asupra întregului aparat de stat, economic și administrativ.

Declanșarea pe scară mare a terorii politice s-a produs în primăvara anului 1948. **Data de 14 mai a acestui an, un adevărat „Sfânt Bartolomeu” al României**, a marcat lansarea arestărilor politice în masă. „Campania” de arestări din acest an a început cu membrii Mișcării Legionare, cu care Teohari Georgescu încheiase în anul 1945 un „pact de neagresiune, și a continuat cu arestările masive ale național-țărăniștilor, liberalilor și social-democraților rămași fideli lui C. Titel Petrescu, precum și asupra numărului de organizații anticomuniste apărute spontan, ca urmare a unui reflex național de respingere a comunismului, în special în rândurile tineretului.

Este locul să arătăm că, abandonată de Occident, ocupată de trupele sovietice și cu un odios regim represiv la putere, România a găsit forța de a organiza cea mai numeroasă și mai activă Rezistență anticomunistă din toate țările est-europene.

O categorie specială o reprezintă rezistența din munții României unde, între anii 1945-1965, au luptat cu arma în mână mii de patrioți, cei mai mulți dintre ei căzând în timpul luptelor.

Crima împotriva fondului biologic al națiunii

În România, la fel ca în toate țările unde au guvernat timp de decenii, comuniștii au manifestat un profund dispreț pentru viața cetățenilor țării.

„Moartea unui om este o tragedie, dar moartea unui milion de oameni este o cifră statistică”. Acest sinistru sofism, atribuit lui Stalin, rezuma „filosofia” puterii comuniste privind „grija față de om”.

Enumerăm succint, în cele ce urmează, tragicele efecte pe care le-a avut, pentru viața poporului nostru, politica Partidului Comunist Român, inspirată din demagogiile și mincinoasele lozinci staliniste:

- **Întemnițarea și, în multe cazuri, asasinarea în închisori și lagăre de muncă a sute de mii de deținuți politici, oameni de toate vârstele și de toate categoriile sociale și profesionale.** De asemenea, au fost asasinați, la marginile satelor, mii de oameni, ridicați în toiul nopții din casele lor (estimarea numărului tuturor acestora se va face într-un alt paragraf);

- Rata mortalității, în special a mortalității infantile, a fost dintre cele mai ridicate din Europa, ca rezultat al condițiilor economice mizere, al dezastruoasei asistențe medicale, precum și al unei politici demografice criminale;

- Morbiditatea în România a fost extrem de ridicată în comparație cu țările dezvoltate. Subalimentația la nivel de masă, condițiile mizerabile de locuit, lipsa de igienă și de educație sanitară, asistența medicală precară și, în ultimii ani, frigul din locuințe, fabrici, școli, birouri și spitale au determinat o creștere dramatică a morbidității;

- Locul întâi în Europa, în ceea ce privește numărul de persoane cu handicap la mia de locuitori;

- Capacitatea de efort fizic și intelectual a fost în permanentă scădere în cei aproape 50 de ani de comunism;

- Irosirea timpului din cauza penuriei generalizate de produse, care a generat fenomenul „cozilor”, necunoscut în România antebelică;

- Șubrezirea psihică a demoralizării, la nivel de masă, ca urmare a terorii, propagandei și subminării valorilor tradiționale ale națiunii; scăderea rezistenței psihice a avut urmări nefaste asupra vigorii biologice a națiunii.

Gulagul românesc în cifre

Două probleme sunt esențiale pentru cunoașterea adevărului despre fenomenul concentraționar din perioada comunistă:

1. Câți deținuți politici au fost în țara noastră în perioada 23 august 1944-22 decembrie 1989?

2. Câți deținuți politici au murit în condiții de detenție sau din cauza detenției?

Câteva precizări preliminare. În categoria *deținuților politici* îi includem pe toți cei care au fost privați de libertate din motive politice, fiind închiși în penitenciare, aresturi ale Securității, locuințe conspirative, lagăre de muncă, zone de deportare sau spitale psihiatrice. Din rațiuni care țin de posibilitatea de a estima numărul deținuților politici, i-am considerat numai pe cei care au fost privați de libertate minimum două luni. Este o convenție evident arbitrară, dar absolut necesară pentru procesul de cuantificare.

Perioada în care numărul deținuților politici a fost foarte mare în țara noastră se întinde din primăvara anului 1948 până în vara anului 1964. După 1964, au existat în continuare deținuți politici, dar numărul lor a fost mai mic și îl vom estima separat.

Numărul închisorilor și al altor locuri de detenție cu relativ mulți ocupanți a fost de peste 130². Lista acestora, întocmită de AFDPR, a fost publicată în Albumul Memorial apărut în 2004. Întrucât au existat închisori sau lagăre de muncă cu cel puțin 5000 de deținuți în anumite perioade (Gherla, Aiud, Poarta Albă etc), dar cele mai multe cu 1000-3000 de deținuți, precum și penitenciare cu 400-500 „locuri”, vom estima capacitatea medie a unui penitenciar la 800 de locuri. Așadar, capacitatea totală a Gulagului din România a fost de $130 \times 800 = 104\,000$ locuri. (Deși după datele Fundației Academia Civică și nu numai, numărul locurilor de detenție depășește cu mult cifra de 200). Dacă admitem că nu toate erau în permanență „pline”, în perioada de „vârf” (1948-1964) numărul mediu de deținuți închiși *la un moment dat, într-un penitenciar*, a fost de aproximativ 75 000.

Durata medie de detenție politică trebuie estimată ținând seama că mulți dintre cei condamnați primeau pedepse mari (3-8 ani) sau foarte mari (9-25 ani) dar, pe de altă parte, foarte mulți erau cei reținuți pentru anchetă sau condamnați „administrativ” pe perioade de la 6 luni până la 60 de luni. Am considerat deci durata medie de detenție politică, în perioada 1948-1964, de 2 ani.

Din datele de mai sus, se poate deduce numărul deținuților politici din perioada amintită: $16:2 \times 75\,000 = 600\,000$. La acest număr trebuie adăugați:

- „prizonierii” capturați la Iași de sovietici (vezi paragraful 2 de mai sus): aproximativ 100 000 (informația provine de la Colonelul Ion Boldur Lătescu, veteran al celor două războaie mondiale, care a lucrat la Comisia Română de Armistițiu în anii 1944-1945);
- etnicii germani din Romdeportați de sovietici (aceeași sursă de informație): 150.000;
- deportații în Bărăgan și Dobrogea și în alte zone din țară, în perioada 1949-1962, în timpul colectivizării și al războiului ideologic cu Iugoslavia lui Tito: alți 200 000.

În privința deținuților politici din intervale 1945-1948 și 1965-1989, deci într-un răstimp de 27 de ani, estimăm un număr mediu de 3000 de deținuți, cu o durată de detenție de un an. Vom avea deci:

$$27 \times 3000 = 81\,000 \text{ deținuți politici.}$$

Așadar, pe baza estimărilor prudente de mai sus, rezultă totalul deținuților și deportații din perioada 1945-1989:

$$600\,000 + 100\,000 + 150\,000 + 200\,000 + 81\,000 = 1\,131\,000 \text{ oameni, la care se adaugă numărul oamenilor arestați și reținuți pentru perioade scurte de timp, până la 3 luni: } 1945-1948 = 80\,000; 1948-1964 (26 \text{ ani} \times 30\,000) = 780\,000.$$

Aceasta înseamnă că (așa cum rezultă din calculele AFDPR), prin închisorile, lagărele și alte locuri de detenție și deportare, au trecut 2 000 000 de oameni!³

Estimarea numărului celor care au decedat în condiții de detenție politică sau din cauza detenției este foarte dificilă. În ce privește numărul celor morți în detenție, executați, asasinați, lichidați, torționarii au avut o tehnică atât de perfecționată a ștergerii urmelor, iar arhivele au rămas atât de incomplete și inaccesibile, încât nu va putea fi cunoscut niciodată.

În calculele noastre nu am ținut seama de cetățenii asasinați în luptele din munți, fără judecată, sau fără a trece prin închisori. Că au existat asemenea crime o atestă gropile comune găsite în diferite locuri din țară; numai la Căciulați au fost numărate într-o groapă comună peste 300 schelete. Un adevărat Katyn românesc!

² A se vedea *Harta Gulagului românesc*, întocmită de Gheorghe Mazilu, fost deținut politic, în „Memoria” nr. 1 din 1990.

³ În absența unor date complete și sigure, Andrei Pippidi e de părere că aceste estimări depășesc cifra reală. După o informație comunicată în 1982 de Maria Golescu, care discutase și cu alți supraviețuitori ai Gulagului, ar fi fost 350000.

Reeducarea prin tortură

În vara anului 1948, la penitenciarul Suceava, Securitatea și conducerea închisorii organizează o acțiune de „reeducare pașnică” a deținuților politici, majoritatea acestora fiind studenți cu condamnări pentru „activitate legionară” desfășurată în perioada 1940-1948. Aceștia înființează în penitenciar o organizație cu scop de „reeducare” denumită „Organizația Deținuților cu Convingeri Comuniste – ODCC”. În partea a doua a anului 1948, Eugen Țurcanu, și el student condamnat pentru activitate legionară și participant la „reeducarea” condusă de studentul Alexandru Bogdanovici, se declară nemulțumit de modul „nesincer” în care își desfășoară acesta din urmă activitatea și propune radicalizarea acțiunii.

În primăvara anului 1949, sunt transferați, de la Suceava la penitenciarul Pitești, 80 de deținuți, printre care și majoritatea celor care participaseră la „reeducare”. Ajuns la Pitești, Țurcanu ia imediat legătura cu Securitatea și cu directorul închisorii, Alexandru Dumitrescu, în vederea continuării reeducării. Conform instrucțiunilor primite de la generalul Alexandru Nicolschi, adjunct al ministrului de interne, acțiunea intră într-o fază violentă.

Momentul care marchează începerea torturilor bestiale și generalizate coincide cu noaptea de Crăciun a anului 1949 și are loc în încăperea „4 spital”, o celulă mare cu aproximativ 100 de locuri, unde vreo 50 de „reeducați”, după o invitație la „reeducare” adresată celor din tabăra rezistenților și refuzată de aceștia din urmă, trec la atac înarmați cu bâte și scânduri desprinse din priciuri. Are loc o confruntare disperată, la care, la un moment dat, balanța înclină de partea „rezistenților”. Atunci, au intervenit gardienii penitenciarului care, timp de câteva ore, i-au masacrat literalmente pe cei care se opuneau „reeducării”, transformându-i pe toți într-o masă de carne sângerândă, având însă grijă să nu omoare pe nici unul dintre ei.

„Operațiunea 4 Spital” – seria I (vor urma și alte serii), a reprezentat începutul unui coșmar care a durat trei ani. Devine clar pentru victime că nu mai poate fi vorba de rezistența fățișă împotriva tortionarilor, ci doar de încercarea de a supraviețui în fața tăvălugului distrugător declanșat de Securitate cu ajutorul uneltelor acesteia – studenții „reeducați”. Supraviețuire, însă cu ce preț? Cu prețul denunțării în scris a unor fapte nedeclarate la Securitate („demascarea exterioară”) și a dezvăluirii de către fiecare victimă a gândurilor celor mai intime privind valorile supreme (credința în Dumnezeu, Patria, Familia, Prietenia) în scopul terfelirii acestora („demascarea interioară”).

La 25 ianuarie 1950 urmează seria a II-a la camera 4 spital, în care a fost torturat și Gheorghe Boldur Lătescu, care poartă și acum, după mai bine de 56 de ani, amintirile loviturilor lui Țurcanu (fractură de stern cu dureri iradiind în tot toracele). Au urmat apoi alte și alte serii, în mai toate celulele închisorii Pitești. Pe parcursul tragic al „reeducării” prin tortură, căreia i-au fost supuși mii de tineri patrioți, zeci dintre ei au fost uciși, iar mai multe sute au fost schilodiți. Sinistră ironie a soartei, unul dintre primii uciși a fost Alexandru Bogdanovici, primul conducător al „reeducării” la Suceava. „Reeducarea” de la Pitești, sub conducerea lui Țurcanu, a durat până la transferarea acestuia la penitenciarul Gherla, în septembrie 1951. Între timp, primele metastaze ale fenomenului Pitești aveau să apară la Canal, odată cu trimiterea la muncă silnică a unui grup de studenți trecuți prin „reeducare”, în anul 1950. Apoi la penitenciarul Gherla, tot în anul 1950, unde, până la venirea lui Țurcanu, „operațiile” de reeducare erau conduse de adjunctul acestuia – Țanu Popa.

La Gherla, reeducarea a luat forme dementiale. Pe lângă bătăile sălbătice aplicate în timpul demascărilor, extinse și la deținuții netrecuți prin Pitești, s-au organizat veritabile ritualuri satanice pentru distrugerea morală a victimelor. În această perioadă, mulți tineri s-au prăbușit moralmente și au trecut în tabăra tortionarilor.

Fenomenul Pitești s-a extins, în forme specifice, și în alte închisori, cum ar fi Târgu Ocna, Ocnele Mari, Târgșor, Baia Sprie, Aiud, dar, datorită numărului mai mic de „reeducați”

trimiși să aplice tehnicile de tortură, precum și curajului deținuților, care, în unele închisori (Târgu Ocna) au reușit să se opună, „reeducarea” nu a luat formele apocaliptice de la Pitești și Gherla.

E greu de stabilit cu exactitate când și de ce conducerea partidului comunist, care a organizat și supervizat „experimentul” Pitești, a luat hotărârea de a-l opri. Cert este faptul că, în primăvara anului 1952, Securitatea declanșează primele anchete privind ororile petrecute în penitenciarele și lagărele de muncă amintite mai sus.

Anchetele prin care au trecut torționarii au fost, în unele cazuri, extrem de dure, fără a atinge însă nivelul de maximă bestialitate a torționarilor în timpul „reeducării”. La data de 20 septembrie 1954, la Tribunalul Militar București, începe procesul lotului Țurcanu care cuprinde 22 de acuzați, împotriva cărora se rețin, în principal, învinuirile de „acte de teroare”, „crimă împotriva securității interne” precum și „întăită trădare”. Ședințele Tribunalului Militar, prezidat de faimosul general Alexandru Petrescu sunt secrete, iar în ședința din 10 noiembrie 1954 acesta îi condamnă pe toți la moarte.

La data de 17 decembrie 1954 sunt executați, la Jilava, prin împușcare, Eugen Țurcanu și alți 15 condamnați din același lot.

În data de 22 iunie 1955 este executat, tot la Jilava, Pușcașu Vasile din același lot, în timp ce sentințele lui Țanu Popa, Voinea Octavian și ale altor condamnați sunt comutate în „muncă silnică pe viață”.

În anul 1957 Securitatea organizează al doilea proces al „reeducării” (procesul Vică Negulescu) cu scopul de a arunca vina ororilor petrecute în închisorile românești asupra mișcării legionare care ar fi organizat întreaga acțiune spre a sabota „opera de reeducare a deținuților”. Înscenarea eșuează datorită curajului și inteligenței celor acuzați pe nedrept, ei arătând, în cursul procesului, că totul a fost organizat din ordinul Securității. Întregul lot de 8 acuzați a fost condamnat la pedepse între 15-22 ani muncă silnică. Cei condamnați, împreună cu 6 alți deținuți politici considerați foarte periculoși, sunt transferați la Jilava unde sunt literalmente zidiți în celule de exterminare special amenajate. Aici își vor găsi moartea 8 dintre ei, din cauza tuberculozei și diareei deshidratante.

Colectivizarea agriculturii

Caracterul criminal și efectele tragice ale colectivizării agriculturii sunt bine cunoscute de toți românii.

Consecința cea mai tragică și cu efecte pe termen lung a colectivizării a fost desființarea clasei țărănești ca principală producătoare a avuției naționale. Țăranii mijlocași și așa-ziii „chiaburi” reprezentau cea mai aptă categorie socială pentru adaptarea la exigențele unei agriculturi moderne, potențial competitivă pe plan internațional. Această categorie socială nu mai există, fie din cauza represiunilor din perioada colectivizării și de după aceea, fie în urma migrației la oraș unde s-a constituit o categorie socială nedefinită, nici țărani, nici orășeni, un fel de lumpenproletariat fără nici o perspectivă socială⁴.

Dezastrul economic

Datele oficiale privind evoluția economică din perioada 1938–1989 dezorientează pe cel ce le analizează. Astfel, datele publicate la finele anului 1988 indică o creștere a venitului național de 24 de ori față de anul 1938, ceea ce, ținând seama de mărimea numărului de locuitori, înseamnă o creștere de aproximativ 16 ori a venitului național pe locuitor. Acesta este estimat la 2500 de dolari pentru 1938, deci în 1938 venitul pe locuitor ar fi fost de 155 dolari, cifră aberant de mică, dacă facem comparație cu alte țări, de exemplu Grecia. Insistând puțin în comparație cu această țară, pentru care statisticile internaționale indică un venit național pe locuitor de 500 de dolari în 1938 și 3000 de dolari în 1988, deci o creștere de 6 ori

⁴ Pentru problemele demografice, a se vedea capitolul din raport dedicat special acestor chestiuni.

în 50 de ani, reiese clar falsitatea datelor statistice publicate de regimul comunist din România. Într-adevăr, valoarea de 155 de dolari este mult prea mică pentru România ținând seama de raportul real între economia celor două țări în 1938, iar valoarea de 2500 de dolari este mult prea mare dacă avem în vedere că economia Greciei era relativ prosperă în 1988, iar situația României dezastruoasă. Rezultă că nici nu poate fi vorba de o creștere de 16 ori a venitului nostru național pe locuitor. Care a fost creșterea lui reală în cei 50 de ani la care ne referim? După părerea noastră, mai mică decât cea a Greciei, care am arătat că a fost de 6 ori; deci, pentru România se poate vorbi de o creștere de 3-4 ori. Rezultă dimensiunea minciunii oficiale: de la 3-4 la 16, deci o deformare a realității prin umflarea de 4 ori a raportărilor.

Industrializarea aberantă, efectuată de regimul comunist în cei 40 de ani, cât a deținut puterea, reprezintă una din principalele componente ale dezastrului economic național. Ideea industrializării, corectă în principiu, a fost compromisă din cauza modului cum a fost gândită și pusă în practică de comuniști. Pe de altă parte, nu tot ce s-a întreprins pe linia industrializării a fost greșit, există incontestabil și unele realizări. Tragic este însă faptul că efortul supraomenesc, impus poporului român în cei 45 de ani de comunism, s-a risipit, în cea mai mare parte, în construcția unor investiții aberante, neproductive și nefuncționale, în crearea unor ramuri parazitare, și deci, a unor produse, de regulă de proastă calitate, nevandabile pe piața internațională sau vandabile în pierdere, toate acestea amplificate de uriașele pierderi cauzate de imbecilitatea planificării și conducerii hipercentralizate a economiei.

Lista erorilor criminale comise de comuniști în conducerea economiei cuprinde și alte puncte dintre care amintim: colectivizarea agriculturii (vezi paragraful precedent), cheltuirea unor sume uriașe pentru „ajutorarea” regimurilor teroriste, cheltuielile imense pentru organizarea aparatului represiv, a propagandei de partid, precum și pentru viața ultraluxoasă a nomenclaturii și familiei Ceaușescu.

Degradarea învățământului, științei și culturii

Reforma învățământului din anul 1948 a reprezentat o primă lovitură grea dată culturii române. Obiectivul declarat al reformei a fost „democratizarea” învățământului, trecerea la un învățământ de masă după modelul sovietic, al cărui sistem a fost copiat fără nici un discernământ. Consecințele au fost catastrofale: în câțiva ani învățământul românesc, creat cu trudă, a fost pur și simplu dat peste cap. Sacrificând cu brutalitate calitatea de dragul cantității, conducerea comunistă se lăuda, la mijlocul deceniului al șaselea, că a „eradicat” analfabetismul în țara noastră. În realitate, această acțiune a avut efecte de suprafață atât pe termen scurt, cât și pe termen lung. După câteva decenii de la prima reformă de tip comunist a învățământului (din nefericire au mai urmat și altele) s-a putut constata că alfabetizarea a fost, la nivelul maselor, o farsă: din zece oameni care, la prima vedere, toți știu să scrie și să citească, șapte n-au citit în viața lor nici o carte și nici un ziar, nu știu să scrie corect o cerere sau o scrisoare, folosul alfabetizării reducându-se, pentru aceștia la „știința” de a-și semna numele și la eventuala descifrare a denumirii unor firme.

Învățământul superior a suferit, și el, nefasta influență sovietică. Erau trimiși la studii sau la „specializări”, în URSS, tineri cu „origine sănătoasă” cărora, în mod deliberat, li se dădeau diplome pe bandă rulantă pentru ca apoi, reîntorși în țară (de multe ori căsătoriți cu rusoaice) să fie promovați în cele mai înalte funcții din economie, învățământ, știință și cultură.

Cercetarea științifică a avut, în primii ani de guvernare comunistă, o soartă ceva mai bună. S-au înființat mai multe institute de cercetare, în fruntea cărora au fost numiți savanți formați înainte de 1944 (de exemplu – Institutul de matematică creat de Simion Stoilow, Institutul de Fizică Atomică avându-l ca director pe Horia Hulubei, Institutul de Inframicrobiologie condus de Ștefan Nicolau etc). După 1968, fenomenul consolidării științei

și, implicit, a poziției cercetătorilor, i-a displicut Elenei Ceaușescu care, devenită „academician doctor inginer de renume mondial” (în realitate, o cvasianalfabetă), a trecut la „reorganizarea” științei românești. Ultimele două decenii de regim comunist au reprezentat o adevărată tragedie pentru cercetare și cercetători. Din ordinul „savantei”, s-au desființat institute care obținuseră rezultate remarcabile (de exemplu – Institutul de Matematică, în 1972) sau au fost create institute fantomă la conducerea cărora au fost numite rude ale familiei Ceaușescu sau ilustre nulități. După desființarea Institutului de Matematică, pentru Zoe Ceaușescu, fostă stagiară la acest institut, s-a creat o secție specială de creație științifică „condusă” de aceasta). Rezultatele „organizării” au însemnat efectiv bulversarea cercetării științifice din România, în consecință foarte mulți cercetători valoroși emigrând.

În domeniul literaturii și artei, imediat după preluarea abuzivă a puterii, partidul comunist a impus un control draconic, urmărind subordonarea acestora pentru a le utiliza în scop de propagandă.

Lista marilor personalități culturale sau științifice, lovite de persecuții sau chiar de represiune în anii comunismului, este din păcate foarte lungă: filosofi Lucian Blaga, Constantin Noica, Ion Petrovici și Vasile Băncilă, istoricii Gh. I. Brătianu și P. P. Panaitescu, poeții Nichifor Crainic, Radu Gyr și Vasile Voiculescu, matematicianul și poetul Dan Barbilian, profesorul și psihologul Onisifor Ghibu, geograful Simion Mehedinți, sociologul Dimitrie Gusti, juriștii Istrate Micescu, I. V. Gruia și Gh. Strat, medicii I. Simionescu și I. Trifu, profesorul inginer Aurel Beleş, economiștii Victor Slăvescu și M. Manoilescu, călugărul-teolog N. Steinhardt, logicianul Anton Dumitriu, sculptorul Gh. Anghel, scriitorii Al. Paleologu, Dinu Pillat și Păstorel Teodoreanu, actorul Constantin Tănase, artiștii lirici Dinu Bădescu, Șerban Tassian și Valentina Crețoiu reprezintă doar câteva nume din miile de oameni de cultură și știință care au fost înlăturați cu brutalitate din activitatea lor creatoare, mulți dintre ei ispășind ani grei de temniță, iar alții pierzându-și viața din cauza represiunilor sălbatice la care au fost supuși. Ce pierdere ireparabilă pentru țară au provocat comuniștii – un adevărat genocid cultural!

Mediul ambiant în pericol

Problematica generală a protecției mediului ambiant a apărut, în țara noastră, cu 10–15 ani mai târziu decât în restul Europei, din cauza faptului că România deceniului 6 și 7 era încă destul de „curată” din punct de vedere ecologic, iar pe de altă parte din cauza lipsei contactelor sistematice cu Occidentul, ceea ce a determinat o întârziere a sensibilizării specialiștilor și a opiniei publice în fața acestei probleme vitale a secolului XX.

După 1970, odată cu creșterea demențială a ritmului industrializării, dar și cu informarea mai largă, a specialiștilor din țara noastră, despre problemele ecologice și mișcările „verzilor” europeni, au apărut și la noi preocupări privind protecția mediului înconjurător și chiar un rudiment de legislație. Din păcate, majoritatea acestor preocupări au fost marcate de diabolica gândire orwelliană: pe de o parte se încerca, cu timiditate, tragerea unui semnal de alarmă, iar pe de altă parte se punea surdina acestui semnal, arătându-se că numai regimul „socialist” este în măsură să rezolve eficient gravele probleme ale degradării mediului. În aceste condiții, la sfârșitul anului 1989, atmosfera, apele, solul, flora și fauna, rezervațiile și monumentele naturale, orașele și statele și, în special, sănătatea locuitorilor erau grav afectate de multipli factori poluanți, ceea ce situa România pe unul din ultimele locuri din Europa în clasamentul situației ecologice.

Persecuțiile religioase

Vom distinge două tipuri de persecuții religioase: 1. represiunea brutală (lichidarea fizică sau aruncarea în temniță a preoților și credincioșilor, interzicerea unor culte, închiderea

sau dărâmarea lăcașurilor de cult) și 2. persecuțiile indirecte (propaganda ateistă, presiuni asupra clerului, infiltrarea în rândurile membrilor cultelor a unor agenți ai Securității).

Primele represiuni brutale s-au îndreptat împotriva greco-catolicilor, romano-catolicilor, adventiștilor și sioniștilor. Se cunoaște faptul că, din ordinul Moscovei, statul comunist a integrat forțat, în anul 1948, Biserica Greco-Catolică în cadrul Bisericii Ortodoxe. În această împrejurare, sute de preoți și credincioși greco-catolici și romano-catolici au fost aruncați în închisori.

Deși mulți preoți ortodocși au fost și ei închiși după 1948, Biserica Ortodoxă, ca instituție a fost cruțată, în special în timpul vieții patriarhului Justinian, care avea relații speciale cu Gheorghe-Dej (cu toate acestea, numeroase mănăstiri au fost desființate iar călugării – alungați). După moartea patriarhului Justinian, politica de menajare a Bisericii Ortodoxe se transformă într-una de infiltrare. Biserica a început să facă concesie după concesie în anii dictaturii lui Ceaușescu; acum au fost dărâmate zeci de biserici, erau bătuiți noaptea preoți cu har (cazul părintelui Galeriu), iar făptașii rămâneau neprinși. Pactul cu diavolul pe care l-a făcut conducerea Bisericii Ortodoxe, căci evident despre asta era vorba, se justifică astăzi, de către unii, ca singurul mijloc de a salva ceea ce mai era de salvat; într-adevăr, bisericile au fost pline de credincioși în cei 45 de ani de comunism.

Nomenclatura și Securitatea

Nomenclatura, alcătuită din potențații și privilegiații sistemului comunist, s-a format la scurt timp după instalarea prin fraudă și violență a noului regim. În interiorul „noii clase” putem distinge trei straturi: 1. marea nomenclatură; 2. nomenclatura locală; 3. alte categorii privilegiate.

Marea nomenclatură era alcătuită din aparatul central de partid și de stat, conducerea securității, armatei, justiției, precum și a altor organizații centrale. Numărul membrilor acestor veritabile noi protipendade era, la sfârșitul deceniului șapte, de ordinul sutelor, dar în deceniile opt și nouă a crescut considerabil. Nomenclatura locală reproducea, la nivel de județ, structura marii nomenclaturi centrale, redusă la scara respectivă. În acest al doilea strat intrau mii de privilegiați. Al treilea strat, foarte heteroclit, se desprindea din cele mai diferite categorii ca: ofițeri superiori de securitate și miliție, conducători de mari întreprinderi, diverși activiști de partid și sindicat, lucrători din comerț, profesori universitari, medici, scriitori, actori, ziariști, președinți de IAS sau CAP etc. Din categoria micilor nomenclaturiști, din cel de-al treilea strat, făceau parte zeci de mii de oameni.

Principala caracteristică a nomenclaturii de toate gradele o constituia posedarea unor veritabile privilegii de clasă, nelegate de vreun merit, ci doar de apartenența la noua clasă.

În afara traiului în lux sau, cel puțin în îndeplinire confortabilă, membrii celor trei nomenclaturi erau caracterizați, de regulă, de o totală indiferență față de sărăcia imensei majorități a populației, de lăcomia specifică proaspătului îmbogățit, precum și de o invidie devorantă față de „colegii” care aveau o poziție și mai avantajoasă.

Securitatea a reprezentat „brațul înarmat al partidului”, menirea ei fiind aceea de a impune, prin teroare și diversiune, dictatura comunistă. Puterea Securității era practic fără limite, chiar și activiștii de partid și de stat de rang temându-se de această organizație diabolică. Având în vedere scopurile sale, este o aberație să se aprecieze că au existat „securiști buni” alături de cei răi. Diferențe existau, incontestabil, între ei: cei mai de la vârful organizației trasau strategiile de urmat, cei din eșaloanele medii organizau practic acțiunile ajutați de „tehnicieni” („specialiști” în ascultarea convorbirilor, controlul corespondenței, cenzura de toate felurile, recrutarea informatorilor etc). Executanții de rang inferior arestau, spionau, torturau, ucideau.

Cifrele avansate de oficialități, după Revoluție, vorbeau despre vreo 10 000-15 000 de oameni care au format vechea Securitate. În realitate lucrau pentru Securitate, **sute de mii**

salarizați și alte sute de mii „voluntari”. Care era costul acestui diabolic mecanism, nu cred că se va afla vreodată. Aproximativ 10% din venitul național se cheltuia pentru complexul securist.

În loc de concluzii

Printre faptele cu caracter de genocid împotriva națiunii noastre se mai pot aminti:

- Deportările și teroarea din Basarabia și Bucovina;
- Distrugerea valorilor morale și introducerea dublei gândiri de tip orwellian;
- Tratarea cu dușmănie și amenințare (uneori a vieții) a românilor din Diaspora, de parcă n-ar fi fost frați de-ai noștri.

Câteva cuvinte despre responsabilitate și vinovăție pentru tot ce s-a petrecut în cei 45 de ani de comunism în România. Ele sunt, în primul rând, ale sistemului comunist care a înșăngerat și oprimat multe milioane de oameni, peste tot în lume unde a avut puterea. Dar ele mai sunt și individuale, ale căpeteniilor comunisto-securiste care au elaborat și pus în practică ordinele oprimate.

Toate acestea trebuie cunoscute, asumate și condamnate. Pentru Istorie, pentru un prezent și un viitor mai curat. Așa cum bolnavii trebuie să-și cunoască boala și să și-o trateze. Eventual, chirurgical.

Securitatea – instrument al Partidului

Comunismul românesc ca regim de ocupație

Arsenalul de încălcări ale drepturilor omului de care instrumentele represive ale regimului comunist s-au folosit ca „tăiș al sabiei” în lupta dusă pentru impunerea marxism-leninismului, fie el de nuanță stalinistă, apoi „dejistă” și la final „ceaușistă” nu a fost întâmplător. Baza ideologică a acțiunilor violente îndreptate împotriva inamicilor regimului comunist fusese fundamentată în mai multe scrieri de către V.I. Lenin, ideolog care nu a fost amendat vreodată de un activist de partid sau securist din România: „Caracteristica necesară, condiția *sine qua non* a dictaturii proletariului o constituie reprimarea prin violență a exploatatorilor ca clasă și, în consecință, violarea democrației pure, adică a egalității și a libertății față de această clasă”. În esența ei, dictatura proletariului presupunea „o luptă crâncenă, sângeroasă și nesângeroasă, violentă și pașnică, militară și economică, pedagogică și administrativă, împotriva forțelor și tradițiilor vechii societăți”¹.

Alternanța între brutalitate și mijloacele mai pașnice a fost aplicată și în România, pe parcursul întregului regim comunist. Relevantă în sensul utilizării brutalității pentru impunerea ocupației politico-militare sub acoperământul propagandistic larg al marxismului ni se pare o definiție a lui A.I. Vîșinski, tocmai partizanul impunerii guvernului Groza la 6 martie 1945. Acesta afirmase, într-un text public, dezvoltând tezele leniniste, că „dictatura proletariului exceptează inevitabil pe exploatatori de la beneficiul libertății” și, ca urmare, orice mijloace de eliminare a acestora sunt permise și organizate chiar de către stat: „statul înseamnă oameni înarmați și apendice materiale, adică instituții, organisme, organe, mecanism care acționează după toate regulile tacticii și strategiei de stat”. Chiar dacă uneori, în anumite perioade istorice, datorită împrejurărilor interne și externe represiunea cunoaște o oarecare diminuare, spune Vîșinski, „latura de constrângere a dictaturii proletariului nu poate fi pusă la o parte nici în perioada relativ pașnică de construcție socialistă. Organele de constrângere, armata și celelalte instituții sunt tot atât de necesare acum, în momentul construcției, ca și în epoca războiului civil. Fără aceste organe nu se poate asigura activitatea constructivă a dictaturii”². Același regim politico-militar, aceeași construcție instituțională fusese hărăzită și României, ca țară ocupată de Armata Roșie „Eliberatoare”.

Imediat după război, România se afla într-un stadiu de dezvoltare economică mult superior celui din URSS, iar prelevările unei părți substanțiale a producției industriale și agricole la prețurile dictate de Moscova, alături de întregul sistem de plată a despăgubirilor de război, au contribuit la distrugerea stabilității economice. Pauperizarea populației, aflată sub ocupația Armatei Roșii, nu a fost doar un rezultat al ocupației sau al greșelilor guvernului comunist în gestionarea economiei, ci și un proces căruia i se pot atribui, în opinia noastră, chiar rațiuni politice. Pe un fond de criză social-economică acută, provocată și întreținută de decizii de guvernare și administrație care puneau interesul ocupantului sovietic mai presus de interesul național, confruntarea politică se polarizase puternic. Totuși, dificultatea dobândirii mijloacelor de subzistență pentru majoritatea populației a fost de natură să reducă șansele coalizării unei structuri de rezistență eficientă la nivel național față de ascensiunea către putere a comuniștilor, susținuți direct de către sovietici. Singura formă de manifestare a acestei opoziții a rămas să se manifeste, din păcate fără eficiență, în plan politic. Și aici, transformările care au intervenit brutal în viața românilor odată cu instalarea guvernului Groza au pregătit terenul pentru câștigarea puterii, prin falsificarea alegerilor parlamentare; aceasta nu a putut fi sancționată de instituțiile abilitate ale statului (armată, poliție, justiție), deja controlate și epurate de comuniști.

¹ V.I. Lenin, *Stângismul, boala copilăriei comunismului*, ediția a II-a, București, Editura PCR, 1948, p. 31.

² A.I. Vîșinski, *Lenin, marele organizator al statului sovietic*, București, Editura PCR, 1945, p. 24.

În România, sovietizarea s-a produs prin teroare și presiuni și a fost cauționată în noiembrie 1946 de o fraudă electorală, pentru a masca sub aparența legitimității un regim care are toate atribuțiile unei ocupații străine: prezența trupelor Armatei Roșii pe teritoriul țării, un guvern marionetă care răspundea oricărei solicitări a Moscovei, chiar în dauna interesului național, restrângerea drepturilor și a libertăților cetățenești, până la sancționarea afirmării identității naționale și arestarea opozanților politici. Astfel, s-a realizat „impunerea sistemului social” al URSS, pe care Stalin îl definea în aprilie 1945 ca un regim politic dictat de realitatea militară a ocupației. Esența doctrinei staliniste a sovietizării a fost enunțată de liderul de la Kremlin la întâlnirea sa cu Tito din aprilie 1945: „în războiul acesta nu este la fel ca în cel trecut, ci cel care ocupă un teritoriu își impune și sistemul său social. Fiecare își impune sistemul său acolo unde ajunge armata sa. Altfel nici nu poate fi!”³.

În toate țările din estul și centrul Europei intrate în orbita Moscovei, partidele comuniste au acționat în preluarea puterii ca adevărate „brigăzi de șoc” ale „mișcării revoluționare”, după expresia lui Stalin, care au luat „măsuri reale pentru lichidarea asupririi capitaliste și moșierești”, pentru a ușura „situația popoarelor care lăncezesc sub jugul capitalismului”. În perspectiva impunerii mondiale a comunismului, noile regimuri instalate în țările ocupate la finele războiului de armată sovietică joacă un rol extrem de important, socotea Stalin: „a fost greu atâta timp cât *brigada de șoc* a fost una singură. Dar asta a fost odată. Acum lucrurile stau altfel. Acum au apărut noi *brigăzi de șoc* – țările de democrație populară”⁴.

Comuniștii din România au aplicat întocmai dogma leninistă și interpretările ei ulterioare din anii stalinismului, hrușciovismului sau brejnevismului. Au existat, e drept, divergențe – și nu întodeauna neglijabile – dar care nu au pus niciodată la îndoială situația României ca țară parte a blocului politico-militar bazat pe doctrina marxist-leninistă. Fie el cu afinități staliniste sau maoiste (în ultimii ani ai lui Dej), fie de inspirație hrușciovistă (în primii ani ai lui Ceaușescu), castristă, nord-coreeană, îndreptat spre colaborarea cu socialismul arab, sau spre cea cu regimurile de sorginte socialistă care au luat forma celor mai crude dictaturi (regimul lui Pol Pot sau cele din țările africane, cu care Ceaușescu menținea strânse relații), comunismul românesc s-a revendicat, indiferent de timp, din același substrat ideologic, comun tuturor acestor regimuri și totodată străin propriilor popoare.

Comunismul românesc a promovat același tip de construcție instituțională, bazat pe represiune și recunoscând primatul ideologiei asupra binelui propriului popor. Fie că aparatul a avut ochii îndreptați spre Moscova, fie că a preamărit rolul lui Ceaușescu, pentru a-l impune drept cult unui întreg popor, prea puțin din ceea ce a aparținut și a caracterizat regimul politic comunist în România poate fi socotit ca a fi avut un conținut menit binelui național. Gestul lui Ceaușescu de a nu permite armatei sovietice să tranziteze România în zilele fierbinți ale „primăverii de la Praga” nu poate fi pus pe picior de egalitate cu cel al liderilor comuniști din Cehoslovacia, care *au generat* această criză identitar-națională a comunismului. Acest mic semn de autonomie față de Moscova a avut un atât de larg ecou popular în România, încât chiar amploarea ecoului arată gradul mare de subordonare a țării unui sistem ideologic, politic, militar și economic perceput chiar și în atmosfera ceva mai liberală a anului 1968 ca fiind unul de ocupație, de care românii sperau să scape. Gestul dătător de speranțe al lui Ceaușescu a rămas un simplu gest. În locul așteptatei liberalizări, a dus la re-știrbirea atributelor României ca stat suveran. Țara a ajuns curând dominată la modul absolut de un dictator care și-a impus cultul personalității, în numele unei ideologii de sorginte străină, exercitându-și puterea prin intermediul aparatului de partid și al Securității și conferindu-i,

³ Milovan Djilas, *Întâlniri cu Stalin*, Craiova, Editura Europa, f.a., pp. 74-75.

⁴ I.V. Stalin, *Cuvântare rostită la Congresul al XIX-lea al PCUS*, București, Editura pentru Literatură Politică, 1952, pp. 4-5.

tocmai pentru a-i masca natura antinațională, trăsăturile unui naționalism de operetă. În fond, România anilor 1980 nu era esențial diferită de România anilor 1950, când consilierii sovietici comandau peste tot și țara era plină de *Sovromuri*. Avuția națională a României se risipea în aceeași mare măsură, dar de astă dată nu în folosul Moscovei, ci al proiectelor megalomane ale dictatorului și ale celor care i le susțineau, pe baze ideologice nediferențiate fundamental de cele anterioare. Politica internă a regimului comunist de pe parcursul ultimelor sale două decade a prejudiciat grav și cu consecințe istorice persistente interesul general al țării, în numele unei utopii devenite deja de familie, care anula, în fondul și forma ei, specificitatea națională.

Faptul că regimul comunist era unul de ocupație a fost exprimat cu sinceritate chiar de unii lideri ai partidului, la începuturile instaurării sale. Într-o lecție ținută în ziua de 17 octombrie 1949 la Universitatea serală de marxism-leninism, Teohari Georgescu afirma: „specificul condițiilor în care s-au născut țările de democrație populară constă în aceea că armata puternicului stat sovietic a zdrobit principala forță de șoc a imperialismului mondial, a împiedicat burghezia din aceste țări să dezlănțuie un război civil și a dat în felul acesta proletariatului, în frunte cu partidele comuniste, posibilitatea să smulgă din mâinile burgheziei puterea politică, s-o lipsească de principala ei forță economică și să treacă la construirea socialismului”. Prezența trupelor sovietice pe teritoriul țărilor din estul și centrul Europei a facilitat „clasei muncitoare” din aceste țări, condusă de partidele comuniste, „să folosească dezorientarea și demoralizarea moșierimii și a burgheziei, să folosească dezorganizarea aparatului de stat fascist și, ridicând masele poporului muncitor la luptă, să smulgă din mâinile claselor exploatare poziții hotărâtoare în stat. Așa s-au petrecut lucrurile și în țara noastră, în urma eliberării ei de către Armata Sovietică la 23 august 1944. Verigi importante ale aparatului de stat central și mai cu seamă ale celui local au fost rând pe rând smulse claselor exploatare în lupta aprigă de clasă. Deținând poziții destul de importante în aparatul de stat după 23 august, burghezia și moșierimea din țara noastră erau paralizate totuși în acțiunea lor, înainte de toate, prin prezența în țara noastră a armatelor socialiste ale Uniunii Sovietice”⁵. La rândul său, Gheorghiu-Dej a apreciat în dese împrejurări rolul esențial jucat de armata sovietică de ocupație în impunerea regimului comunist din România: în condițiile în care aceasta „stătea de strajă împotriva intervențiștilor americano-englezi, proletariatul din țările eliberate a smuls puterea din mâinile capitaliștilor și moșierilor. Fără ajutorul URSS, fără experiența ei ar fi fost imposibilă contruirea socialismului în țările de democrație populară”⁶. Așa au și stat lucrurile, cu toate că, ulterior, aceste pasaje au fost scoase din cărțile și manualele de istorie în anii național-comunismului, tocmai pentru a masca natura regimului politic din România: aceea de *ocupație sovieto-comunistă*.

Pe de altă parte, pe lângă elementul ideologic comun și toate diferențele specifice ale evoluției istorice, ceea ce face ca regimurile politice din statele fostului bloc comunist să poată fi considerate drept unele de ocupație este larga expertiză străină de care s-au bucurat întodeauna în instalarea și consolidarea lor. Securitatea, principalul instrument represiv al acestui regim de ocupație, nu a făcut excepție de la această regulă. Fără să mai insistăm, vom spune doar că acest fapt a fost recunoscut oficial, dar nu a fost făcut public. Într-o *Notă* de la Comitetul Central, nedatată, redactată probabil cu prilejul anchetelor care s-au făcut în 1967-1968 la Securitate se arăta: „după venirea consilierilor sovietici, la propunerea acestora au fost introduse unele măsuri organizatorice, metode de muncă, denumiri de funcții și termeni de

⁵ Teohari Georgescu, *Democrația populară – formă a dictaturii proletariatului. Sfaturile populare, baza politică a regimului de democrație populară*, lecție ținută în ziua de 17 octombrie 1949 la Universitatea serală de marxism-leninism, broșură de uz intern, București, Editura Fed, 1949, pp. 7-9.

⁶ Gh. Gheorghiu-Dej, *Alianța frățească cu URSS – cheazășia dezvoltării spre socialism a țărilor de democrație populară*, în „Pentru pace trainică, pentru democrație populară”, nr. 44 (156), 2 noiembrie 1951.

specialitate după modelul organelor de Securitate sovietice”⁷. Este un element care demonstrează faptul că, în fond, Securitatea a acționat ca un instrument al știrbirii suveranității naționale a României, prin supunerea sa unei comande străine. Chiar dacă aceasta, ulterior anului 1958, a luat forma unei „colaborări frățești” cu serviciile de informații sovietice.

Securitatea - instrument al terorismului de stat

Securitatea a fost parte a unui sistem politic a cărui regulă de recunoaștere „permite și/sau impune o aplicare nelegitimă, imprevizibilă și difuză, chiar și în ceea ce privește oameni evident nevinovați, a unor mijloace coercitive interzise de ordinea legală proclamată”. O instituție caracteristică unui sistem care „obstrucționează sau anulează activitatea juridică și transformă guvernul într-un agent activ în lupta pentru putere”. Aceasta este definiția terorismului de stat, dată de politologul argentinian Ernesto Garzon Valdes, în urma analizării practicilor totalitare sud-americane. Până acum, similitudinile între comunismul românesc și dictaturile militare sud-americane au fost sesizate mai degrabă difuz, mai ales în cercurile de discuții ale intelectualilor români la finele anilor 1980, fără să facă însă obiectul unei analize istorice sau politologice. Fără a intra într-o analiză de detaliu, prezentăm câteva dintre elementele sesizate de Garzon în funcționarea modelului sud-american al terorismului de stat, perfect aplicabile în spațiul politic al comunismului românesc. Prima caracteristică a elementelor sale funcționale presupune „o anumită organizare ideologică, bazată pe o dogmă, o idee proclamată ca absolută, neîndoieală și care servește pentru a scuza sau a justifica distrugerea oponenților ei”. În cazul românesc, „dictatura proletariatului” și mai apoi „făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate” au fost mobilul ideologic care a secretat o adevărată „doctrină de securitate” a regimului față de dușmanii săi interni sau externi. Partidul a proclamat, prin liderii săi, „linia”, iar Securitatea, ca instrument represiv, a impus-o și a apărut-o, prin chiar încălcarea drepturilor și libertăților înscrise în Constituțiile comuniste, care încetau să funcționeze atunci când o acțiune sau atitudine era considerată drept potrivnică ordinii de stat. Al doilea element caracteristic terorismului de stat, în viziunea lui Garzon, îl constituie „un organism coerent de propagandă care justifică sau argumentează în favoarea mijloacelor aplicate și contraatacă și stigmatizează pozițiile contrare”, iar cel de-al treilea presupune o riguroasă „disciplină internă” a membrilor organismului instituțional a cărui funcție este aplicarea mijloacelor coercitive⁸.

Aceste laturi se regăsesc și în cazul comunismului românesc, care a dezvoltat un amplu aparat de propagandă cu scopul de a justifica orice abuz împotriva libertății, ca fiind săvârșit în numele binelui comun cu care se identifica regimul, autoproclamat apărător al intereselor „oamenilor muncii”, opus „exploataților”. Riguroasa disciplină internă din aparatul militarizat al poliției politice comuniste oferă și ea o similitudine tulburătoare cu modelul terorismului de stat de tip sud-american. Sunt și alte trăsături comune. Astfel, afirmarea existenței unui „război vertical” cu un inamic care s-a infiltrat la fiecare nivel al societății, acționând ca agent al unei „conspirații internaționale” a cărei țintă este anularea valorilor proclamate drept absolute de către cei care dețin puterea, delimitarea imprecisă a acțiunilor pedepsite și eliminarea procedurilor juridice pentru determinarea a ceea ce constituie un act criminal, impunerea nelegitimă a mijloacelor coercitive sancționate chiar de ordinea legală proclamată (torturi, crime etc.), ca și larga utilizare a mijloacelor violente pentru privarea cetățenilor de libertate și proprietate, a represiunii ca politică de stat, de multe ori aplicată aleatoriu – sunt tot atâtea moduri de exercitare a puterii în regimul comunist care îl apropie până la confundare de trăsăturile terorismului de stat sud-american descrise de Garzon.

⁷ ASRI, fond Documentar, dosar nr. 9895, f. 6.

⁸ Ernesto Garzon Valdes, *El terrorismo de estado*, în „Revista de estudio politicos”, nr. 65, 1989.

Spre deosebire de modelul sud-american analizat, o caracteristică specifică pe parcursul întregului regim comunist din România a fost promovarea unui tip special de violență de stat, mai apropiată de cea aplicată de regimurile de ocupație. Violența este caracterizată public drept a fi întodeauna „fără cruțare” împotriva celor mai diverse categorii de oponenți ai regimului, întodeauna în numele binelui comun – numit fie dictatură a proletariatului, fie făurire a societății socialiste mutilateral dezvoltate. Teohari Georgescu, fostul ministru de Interne din anii 1948-1952 afirma în discursul citat mai sus, parafrazându-l pe Stalin, că „dictatura proletariatului trebuie să exercite violența nelimitată împotriva burgheziei, pentru a zdrobi împotrivirea ei”, prin „folosirea puterii de stat a proletariatului pentru organizarea socialismului, pentru desființarea claselor. În țara noastră și în celelalte țări de democrație populară care îndeplinesc funcțiile dictaturii proletariatului, zdrobirea împotrivirii exploataților și izolarea lor de masele largi constituie conținutul principal al luptei de clasă. Urmând exemplul dictaturii proletariatului de tip superior din Uniunea Sovietică, statele de democrație populară au purces la reprimarea prin violență a moșierimii și burgheziei, desființând partidele reacționare, îndreptând întregul ascuțit al justiției populare împotriva uneltirilor contrarevoluționare ale claselor exploatare și ale officinelor imperialiste de spionaj și diversiune”.

Organizarea primelor mari procese-spectacol staliniste, care își găsesc ulterior corespondent în prigoana publică îndreptată împotriva intelectualilor în anii 1980 sub pretextul participării la activitatea unei inventate secte a „mișcării transcendente”, nu a avut numai menirea să pedepsească, ci și să intimideze. Aceste măsuri fac parte din același scenariu, regăsibil sub aspecte diferite în toate statele din estul și centrul Europei, ca și în modelul terorismului de stat aplicat în societate „pe verticală”, pentru anihilarea inamicilor și controlarea totală a societății. Și în România, în momentul în care opoziția anticomunistă internă fusese practic decimată în urma acțiunilor brutale ale Securității, acțiunile represive au vizat practic, prin măsuri de control, fiecare cetățean. Fără ca acestea să-și piardă fondul, și-au schimbat doar forma.

Asemănările cu modelul analizat de Garzon se opresc însă aici. Spre deosebire de crimele comise de regimurile militare sud-americane, care sunt investigate fără ca autorii lor să poată beneficia de imunitatea prescrierii faptelor, în România inițiativa oficială a instrumentării unui așa-zis „proces al comunismului” a eșuat în derizoriu, majoritatea anchetelor demarate la finele anului 1991 cu privire la crimele fostei Securități au fost stopate, cu rare excepții, înainte de a se finaliza prin trimiterea în judecată a făptuitorilor, iar procurorii care s-au ocupat de asemenea cazuri au fost îndepărtați din sistem sau marginalizați. Petiționarilor care au reclamat dispariția unor apropiați în universul concentraționar din România comunistă li s-a răspuns, în genere, că „nu există date” în legătură cu respectivele persoane dispărute, fără ca organele statului să treacă la anchetarea serioasă a împrejurărilor acestor dispariții. Majoritatea disparițiilor au în spate executarea sumară a celor dispăruți, deși împotriva lor justiția nu se pronunțase prin condamnări la moarte. Execuțiile au fost premeditate, săvârșite cu sânge rece și în cunoștința încălcării normelor legale.

Brutalitatea și încălcările drepturilor omului ca politică de stat

Impus prin mijloace brutale specifice unui regim de ocupație, comunismul românesc s-a consolidat și s-a perpetuat pe o bază represivă. Analiza mecanismelor de administrare a actului de poliție politică în regimul totalitar comunist din România arată că brutalitatea a fost ridicată la rang de politică de stat, în numele „luptei de clasă” și a provocat un reflex de lungă durată, o „banalizare” a răului, întreținută cu ajutorul aparatului poliției politice. Majoritatea populației, terorizată de omniprezența și violențele acestui aparat a re-deprins modul de viață sub un regim de ocupație, din nefericire îndelung exersat istoric de români. Spre deosebire

însă de trecut, rigorile impuse de ocupația sovieto-comunistă în România, ca și în celelalte state intrate sub „cortina de fier”, au fost mult mai mari, iar teroarea mult mai „eficient” administrată. Rolul impunerii acestor rigori a fost preluat, în cazul specific al comunismului românesc, de către Securitate, ca principal instrument al terorismului de stat. În mod paradoxal – și nu întâmplător – *securitatea*, un termen care definește de regulă starea de confort și de absență a tulburărilor provocate de imixtiuni în viața privată a cetățeanului, a fost ales să numească o instituție care a practicat tocmai restrângerea până la anulare a drepturilor omului, pentru a impune rigorile partidului-stat, în numele dictaturii proletariatului și al făuririi socialismului.

Asemănarea comunismului românesc cu modelul terorismului de stat descris de Garzon este izbitoare: războiul necruțător dezlănțuit de autorități împotriva propriului popor, cu sprijinul material și logistic al sovieticilor, rolul esențial jucat în această permanentă „luptă de clasă” de către Securitate, ca instrument principal al reprimării oricărei împotriviri, dau substanță acestei asemănări. Li se adaugă ignoranța, servilismul și lipsa de scrupule utilizate drept criterii pentru selectarea și recrutarea celor care au administrat actul de poliție politică. Și, nu în ultimă instanță, scopul final urmărit – transformarea României într-o țară supusă intereselor Moscovei și a românilor într-o națiune pusă la cheremul Conducătorului Suprem și a unei subțiri pături de activiști de partid.

O imagine asupra rezultatelor aplicării politicii represive a statului a oferit în 1985 într-un celebru eseu disidentul est-german Jens Reich, reputat profesor de bio-matematică, în care autorul vorbea de o „pierdere a conștiinței în umbra STASI”, poliția politică din Republica Democrată Germană. Textul, intitulat *Siguranță și lașitate: gândacul în sticla de lampă*, pune puterea regimului în seama controlului exercitat de Securitate asupra mecanismelor fricii, pentru că „alături de frică se strecoară și lașitatea în fața autorității, constrângerea de a te purta bine, a fi pe linie și totodată acea abilită retragere în cochilie a melcului: un amestec între supunere și reflexul de a te preface mort”.

Reich observa, pe bună dreptate, că această tendință de a fi pe placul celor ce poruncesc „este moștenirea mea exersată în copilărie”, transformată însă de rigorile statului totalitar în comportament social. Ca urmare, reflexul general uman, „cuplat cu frica mea de Securitate mă face sclav, face din mine un cetățean model al RDG, mort de frică în gaura lui de șoarece. Ceea ce descriu nu este doar nevroza mea privată. Iluziile și reprezentările despre frică, în toate gradele de intensitate, aparțin tuturor și impregnează manifestarea noastră socială. Fiecare se programează în așa fel, încât să alunece cât mai lin din viața socială în cochilia vieții private. Pentru asta, cele mai eficiente servicii le face Securitatea, prin simpla ei existență, nu prin acțiuni. Ea declanșează un mecanism fin de autocenzură, subordonat conștiinței, care acționează ca un sistem de reflexe și anihilează din fașă toate ieșirile, împiedicând apariția unor conflicte cu sistemul. Observăm aceste mișcări de evitare în special la ceilalți, însă foarte rar la noi înșine”⁹. Reich descrie sincer dilemele morale ale individului în relația cu sistemul comunist în perioada anilor ‘80, când regimul era deja tacit acceptat de majoritatea populației, raportul cu instituțiile statului nu mai era unul antagonic, iar împotrivirea față de dictatură devenise mai degrabă accidentală. Răul impregnase universul cotidian, se banalizase. Rarele acte de disidență erau departe de a pune la îndoială legitimitatea regimului; ele urmăreau îndeobște o utopică reformare „din interior” a acestuia.

Până a se ajunge aici, primele două decenii următoare momentului instaurării în forță a comunismului au fost marcate, în scopul consolidării sale, de reprimări brutale ale oricărei împotriviri, care au avut un dublu scop: pe de o parte, să anihileze orice încercare de a contesta regimul nu doar în substanța legitimității sale, ci fie și prin refuzul acceptării normelor pe care le impunea existenței cotidiene și, pe de altă parte, să obțină, prin mijloace

⁹ Jens Reich, *Sicherheit und Feigheit - der Käfer im Brennglas*, în vol. *Staatspartei und Staatssicherheit*, sub coordonarea lui Siegfried Suckut și Walter Süss, Ch. Links Verlag, Berlin, 1997, pp. 25-38.

repressive sau propagandistice, administrate după caz, adeziunea formală a majorității populației față de autoritățile comuniste și politica partidului-stat.

Aparatul poliției politice a avut, tocmai de aceea, un rol esențial în acțiunea de consolidare a comunismului, prin mijloace ale terorismului de stat. Principala sa atribuție a constat în inocularea și administrarea sentimentului de frică, o componentă fundamentală în administrarea actului de poliție politică. Practic, acesta a fost rolul Securității în regimul comunist din România, iar evoluția aparatului său a fost circumscrisă acestui scop, în funcție de specificitatea contextului intern și internațional în care acționa.

Frica este un sentiment „înțepenit” în subconștient. Ceea ce definește activitatea aparatului represiv comunist cu precădere și acuitate în anii stalinismului, dar și în deceniile următoare este rigoarea aproape științifică cu care a acționat asupra mecanismelor sale de declanșare, pentru a o folosi în scopul propus (apărarea regimului în fața oricărei forme de disidență). În fond, Securitatea, ca și CEKA, modelul său originar, sau formele de organizare ale poliției politice care i-au succedat primului serviciu secret sovietic în sistemul totalitar comunist, au pus în practică doctrina leninistă, în accepția căreia dictatura proletariatului însemna „puterea neîngrădită de nici un fel de lege sau regulamente și bazată direct pe folosirea forței”, în care poporul revoluționar „își creează propriul tribunal și instituie forța, creează o nouă lege revoluționară”, care trebuie să legalizeze teroarea „în termeni clari, fără echivoc”, după cum nota Lenin într-o aserțiune care descrie funcțiile și caracteristicile terorismului de stat¹⁰.

Mijloacele de teroare utilizate de stat au urmărit menținerea fricii în stare difuză. Manipularea ei în această stare, posibilă ca o consecință a mijloacelor brutale cu care regimul comunist din România și-a tratat adversarii s-a dovedit atât de eficientă, încât a creat percepția unei puteri malefice de-a dreptul supranaturale a Securității. Frica, mai întâi cultivată și apoi întreținută de poliția politică în beneficiul puterii comuniste, a avut aceleași rezultate obținute cu două secole înainte de absolutismul monarhic și, la mijlocul secolului XX, de către nazism. De pildă, Franța „Regelui Soare” instituționalizase în paralel cu teroarea fățișă inspirată de prezența Bastiliei o supraveghere permanentă, exhaustivă și omniprezentă, capabilă de a face vizibil totul, cu condiția ca ea însăși să rămână invizibilă¹¹, definiție cu totul valabilă și pentru sistemul de lucru al Gestapo-ului în anii 1940 și al polițiilor politice din statele comuniste de mai târziu.

După acest principiu, deși raportată la numărul populației, suma celor care în anii regimului comunist din România au cunoscut în mod direct Securitatea este departe de a reprezenta o majoritate, totuși majoritatea populației a manifestat o adâncă teamă față de această instituție. Reflexul a fost îndelung exersat pe parcursul primelor două decenii ale regimului comunist, interval în care brutalitățile aparatului de Securitate au dus la prelungirea exigențelor regimului concentraționar dincolo de zidurile închisorilor și ale birourilor de anchetă. Din cauza acestor brutalități, frica a ieșit din sediul Securității, din pușcării și lagăre de muncă, a ajuns în stradă și a intrat în casele oamenilor pentru ca, la finele celor două decenii de consolidare a regimului, să reușească performanța unei manipulări care să nu mai reclame represiunea în forme dure. La mijlocul anilor 1960, rezistența anticomunistă din România era practic anihilată, iar exigențele regimului erau nu numai acceptate cu resemnare și însușite ca o parte a universului cotidian de larga majoritate a populației, ci proclamate și chiar asumate drept legitime și superioare democrației de mult mai numeroși cetățeni, în comparație cu momentul instaurării comunismului. Represiunea impregnase cotidianul și nu mai ieșea în evidență; răul se banalizase, la capătul a două decenii de administrare a fricii cu o rigoare științifică.

¹⁰ Dmitri Volkogonov, *Lenin. O nouă biografie*, București, Editura Orizonturi, 1994, pp. 269-270.

¹¹ Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, București, Editura Humanitas, 1997, pp. 300-301.

Acțiunea poliției politice de gestionare a fricii, pentru a constrânge mai întâi și în cele din urmă pentru a sădi convingeri, a stat la originea acestor transformări. Metoda fusese exersată deja cu succes de către CEKA și succesorii săi instituționali, încheind cu KGB-ul. Ea a fost copiată în amănunt de Securitate și, ca în Rusia Sovietelor, a fost folosită nu doar ca să anihileze împotrivirea față de regim (în Rusia, realizată deja pe parcursul războiului civil, iar în România în anii instaurării ocupației sovieto-comuniste), ci și să asigure fidelizarea împinsă până la fanatism a slujitorilor sistemului, nu o dată sacrificați pentru a păstra integritatea „liniei” impusă de partidul-stat și de voința Conducătorului. „Astăzi, omul nu mai vorbește liber cu cineva decât noaptea, cu capul sub pătură”, nota Isaac Babel în timpul terorii staliniste din anii 1930, iar Ilia Ehrenburg evalua astfel consecințele acțiunilor poliției politice: „nimeni nu mai îndrăznește să-și împărtășească scepticismul în legătură cu adevărul oficial. Cetățeanul de rând nu mai avea putința să descopere în ce măsură minciunile erau acceptate. Fiecare devenise o insuliță izolată”¹².

În URSS, ca și în celelalte state ale blocului sovietic aplicarea măsurilor represive a dus la „închiderea muncitorului în uzină, a țăranului pe ogorul său, a deținutului într-un lagăr de exterminare”¹³, într-un sistem riguros organizat, controlat și dominat prin frică. Aparatul polițienesc a generat această frică mai întâi prin acțiunile sale și apoi doar prin simpla existență sau doar prin invocarea sa. După acest model, Securitatea s-a transformat treptat într-un soi de demon fără chip, slujitor fidel, ferm și la nevoie crud al regimului. Terorismul de stat intra astfel în deplinătatea funcțiilor sale. „Neputința în fața răului înarmat este poate cea mai teribilă dintre umilințele la care este supus omul”, nota Adam Michnik¹⁴. „Braț înarmat” al partidului comunist, „tăiș al sabiei” în lupta de clasă, cum se autodefinia prin vocea ofițerilor ei, Securitatea a folosit mijloace brutale în primele două decenii ale regimului pentru a provoca frica, iar în anii 1970 și 1980 a cultivat-o pentru a-i controla și umili pe cei ce continuau să se îndoiască în tăcere de adevărurile proclamate de regim. Scopul ei a fost stabilit chiar prin legea prin care a luat ființă, fiind acela de poliție politică a regimului, iar unitățile ei au lucrat, cu mijloacele specifice unui serviciu de informații, în realizarea acestui scop.

Pe parcursul primelor două decade ale funcționării, brutalitățile aparatului de Securitate prelungiseră efectele torturilor aplicate celor reținuți dincolo de închisori și birouri de anchetă. Frica, în mod voit cultivată prin semnele percepute de către cei rămași acasă ale terorii dezlănțuite între zidurile de temniță, s-a impregnat în lumea celor liberi. Arestările la ore târzii din noapte, uneori fără un motiv plauzibil chiar în ordinea vremii, aveau un efect devastator nu numai asupra victimelor și a familiilor celor ce luau calea închisorii, ci și asupra vecinilor și a cunoscuților. După eliberarea foștilor deținuți politici, brutalitățile din anii instalării și consolidării regimului comunist au fost conștientizate cu o și mai mare pregnanță, iar teama față de poliția politică a ajuns să se transforme în reflex. Modul absolut prin care Securitatea domina în ultimele două decenii ale comunismului prin simpla ei prezență este rezultatul acțiunii ei brutale pe parcursul impunerii și consolidării regimului comunist. Instituția nu își modificase caracterul de poliție politică, ci doar mijloacele utilizate.

Investigarea modului de funcționare a Securității și de aplicare de către aceasta a măsurilor de poliție politică apropie până la confundare regimul comunist din România cu modelul dictaturilor sud-americane. Brutalitatea a fost utilizată până la banalizare, luând forma unui regim care dispunea cine cumpără televizoare sau cerea înregistrarea mașinilor de scris la Miliție. Practicarea îndelungă a unui terorism de stat îndreptat împotriva semenilor în

¹² Apud André Glucksmann, *Bucătăreasa și Mâncătorul de oameni. Eseu despre raporturile dintre stat, marxism și lagărele de concentrare*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 137.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Adam Michnik, *Scrisori din închisoare și alte eseuri*, Iași, Editura Polirom, 1997, p. 13.

scopul perpetuării puterii corpului politico-militar comunist a împins în cele din urmă arbitrariul în cotidian. Prin '89, Securitatea era de mai multă vreme un rău banal.

La fel a rămas până astăzi, când structurile ei continuă să impregneze societatea. Moștenitorii ei sunt clasa politică a foștilor activiști, securiști și informatori, care au tot interesul să păstreze în continuare, sub acoperirea unui discurs de subestimare a răului, cât mai puțin știrbite structurile și puterea ei. Voința politică a fostei Securități și a fostului activ al partidului comunist, dominantă în România ultimilor 17 ani și tradusă în decizii parlamentare sau administrative, face ca moștenirea trecutului comunist (între care arhivele sunt doar o mică parte, în comparație cu puterea economică și cea politică), să fie administrată tot de cei ce au susținut vechiul regim.

Decretul 221 despre aparatul de Securitate și rolul acesteia în regimul „democrat popular”

În hotărârea Secretariatului CC al PMR din 10 iulie 1948, se stabilea ca Direcția Generală a Securității Poporului să se organizeze „pe baze militare, introducându-se principii militare”, fără a se da publicității „schema de organizare, principiile, bugetul și personalul”, iar la punctul 6 se arată că Secretariatul „va da toată atenția nevoilor de cadre a DGSP, trimițând numai elemente verificate, ca în timpul cel mai scurt să se poată acoperi întreg efectivul, conform schemei de organizare”. Teohari primea sarcina ca “în timpul cel mai scurt să aplice în viață hotărârile de mai sus, astfel ca DGSP să poată îndeplini toate sarcinile ce-i stau în față”¹⁵.

Cadrele noii instituții apărute în urma reorganizării Direcției Generale a Siguranței Statului primeau prin Decretul 221 puteri speciale. La articolele 4–6 se arată că „ofițerii de Securitate sunt singuri competenți a instrumenta în infracțiunile ce primejduiesc regimul democratic și securitatea poporului”, care se extindea „în cadrul competenței lor materiale pe tot întregul țării. Instrucțiunile interioare de serviciu vor determina repartitia teritorială a activității obișnuite. Normele de numire, tratare și ieșire din serviciu, precum și drepturile și îndatoririle personalului Direcțiunii Generale a Securității Poporului sunt cele stabilite prin alăturatul statut al ofițerilor și subofițerilor DGSP ce face parte integrantă din prezenta lege, fără a se publica în Monitorul Oficial”. Același caracter ocult se păstra și în privința stabilirii bugetului noii instituții, care astfel ieșea în întregime din sfera oricărui controlul public sau al altor autorități ale statului: „Prin derogare de la dispozițiunile legii contabilității publice, bugetul Direcțiunii Generale a Securității Poporului va fi publicat numai prin suma sa globală, fără detalieri de posturi, în bugetul Ministerului Afacerilor Interne. Angajarea, efectuarea, justificarea și verificarea cheltuielilor din bugetul DGSP se face prin derogare de la legea contabilității publice, conform dispozițiunilor din legea fondului pentru cheltuieli în interese superioare de stat” (art.7)¹⁶.

Într-un *Comentariu* care însoțește publicarea Decretului 221 în Buletinul Direcțiunii Generale a Poliției din 5 septembrie 1945¹⁷, administrarea poliției politice ca atribuție esențială a noii instituții este exprimată explicit. Se arată că transformările politice, sociale și economice „inițiate în viața Statului nostru” odată cu instaurarea Guvernului Groza, „continuate într-un ritm mai rapid după 31 decembrie 1947, dată când ultimul bastion al imperialismului în țara noastră – monarhia – a fost înlăturat, ridică problema apărării drepturilor cucerite pentru popor, ca urmare a acestor transformări”. Această „apărare” era încredințată „Securității Poporului”, într-un context în care „lupta pe plan extern între concepțiile socialiste avansate și concepțiile capitaliste reprezentând trecutul cu formele lui de

¹⁵ Subliniere în document; ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, protocolul 1 al ședinței Secretariatului CC din 10 iulie 1948, p.v. nr. 13.

¹⁶ ASRI, fond D, dosar nr. 9036, f. 666.

¹⁷ Ibidem.

viață, care au fost depășite de mersul istoriei, se repercutează și pe plan intern”. În continuare, se avansa, drept argument al înființării Securității „ascuțirea luptei de clasă”, condiții în care „elementele burgheze și reacționare vor întrebuința orice mijoc prin care speră să întoarcă înapoi roata istoriei, prin care speră să-și recâștige pozițiile pierdute”. Ca urmare, clasa muncitoare „trebuie să se apere și să stârpească de la rădăcină acțiunile minorității, reprezentând clasa burghezo-capitalistă care, pierzând complet puterea politică, cu greu se resemnează să piardă și ultimele poziții economice”. Securitatea era în mod explicit definită drept instituție a statului, menită să poarte o luptă a majorității „democrat-populare” împotriva rămășițelor burgheze”, prin orice mijloace: „aparatul de stat va trebui să uzeze de mijloace de apărare în contra clasei exponente a minorității”. DGSP era socotită o unealtă a istoriei, care acționa pentru desființarea unei lumi incompatibile cu „vremurile în care exploatarea omului de către om trebuie să dispară”, iar Decretul 221 „consfințește o realitate istorică și obiectivă în țara noastră”. Nu contau mijloacele prin care Securitatea avea să lupte împotriva infracțiunilor „ce primejduiesc regimul democratic și securitatea poporului”, iar organizarea ei ca o instituție separată în cadrul MAI se impunea datorită caracterului special al infracțiunilor pe care le urmărea și al mobilului diferit „de care e călăuzit infractorul”, care caută „să zădărnicească instaurarea societății socialiste în țara noastră”. Încadrată „cu elemente verificate din punct de vedere politic și devotate trup și suflet clasei muncitoare”, Securitatea se va achita de misiunea ei, „devenind un pilon de susținere al regimului nostru de democrație populară”¹⁸.

Lupta deschisă a majorității, adică a „democrației populare” instaurate după 6 martie 1945 în România, împotriva „minorității” care continua să se împotrivească regimului comunist era legitimată drept o necesitate istorică. Represiunea era legiferată ca principal atribut al Securității, o instituție a cărei menire era să se afle în fruntea războiului pe care regimul de ocupație sovieto-comunist l-a dezlănțuit cu brutalitate în acei ani împotriva românilor. În mod esențial, aparatul acesteia funcționa și își asuma rolul de poliție politică, „tăiș al sabiei” în lupta de clasă.

Dacă în 1945-1947 acțiunile represive au fost întreprinse din interiorul vechilor structuri polițienești sau a celor cu atribuții informative, fiind utilizate și adaptate situațiilor în lupta împotriva opozițiilor politici de cei fideli comuniștilor aflați în interiorul acestor instituții, la 30 august 1948, poliția politică a devenit atributul explicit al unei instituții a statului. În acest context, pentru cei înregimentați deja în acțiunile represive ordonate de comuniști în vederea „consolidării democrației populare”, înființarea Securității nu a fost percepută drept un episod special, ci drept o *reorganizare* – așa cum apare de altfel menționat momentul în documente ale timpului, reorganizare marcată în același timp și de o schimbare de titulatură. Era practic o mai bună repartizare a atribuțiilor și o centralizare a activității represive de care se ocupa acum, cu preponderență, noua Direcțiune Generală a Securității Poporului.

Decretul 221 nu făcea decât să legifereze într-un text unic un complex de hotărâri anterioare ale conducerii comuniste, în baza cărora acțiunile îndreptate cu precădere împotriva opozițiilor regimului au fost în cele din urmă centralizate în sarcina acestei noi instituții. Nașterea Securității a fost rezultatul unui proces care a început la 6 martie 1945, dată după care infiltrarea Ministerului Afacerilor Interne de către comuniști a luat proporții din ce în ce mai serioase și s-a finalizat practic în 10 iulie 1948, când Secretariatul Comitetului Central al PMR lua în discuție și aproba propunerea ministrului de Interne, Teohari Georgescu, de reorganizare a Direcției Generale a Siguranței Statului, sub noua titulatură.

Ca și Republica Populară Română, Securitatea a fost înființată prin decret la finalul luptei de cucerire a puterii, ca un corolar al acestui proces. Înființarea ei reprezintă momentul de maturizare a represiunii ca armă politică, determinantă în impunerea, consolidarea și

¹⁸ Ibidem.

perpetuarea regimului comunist. Astfel, noul regim „s-a autocertificat în mod oficial drept un stat polițienesc”¹⁹. Securitatea, care avea ca scop declarat „apărarea cuceririlor democratice”, deci menținerea și consolidarea sistemului prin anihilarea oricărei disidențe față de linia impusă de conducerea comunistă, constituia transpunerea în România Populară a principiului exprimat de decretul leninist *Despre teroarea roșie*, adoptat în împrejurările eforturilor de impunere a puterii bolșevice: „Este esențial ca Republica sovietică să fie apărată de dușmanul de clasă prin izolarea acestuia în lagăre”. Regula este valabilă doar pentru cei a căror vină o constituia simpla apartenență la o categorie socială socotită ostilă, pentru că, firește, cei implicați în mod direct în „conspirații” trebuiau lichidați fizic²⁰. Acestea au fost, în mod esențial, reperele după care s-a ghidat Securitatea în activitatea ei.

Această organizare pune un mult mai mare accent pe funcțiile operative, de supraveghere informativă și pe acțiuni directe împotriva celor identificați ca „dușmani”, care puteau fi ridicați prin intermediul anchetelor și depuși în aresturile Securității, în urma informațiilor adunate și raportate de compartimentele cu atribuții de investigații. De asemenea, se pune un accent deosebit pe centralizarea deciziei și compartimentarea muncii, Direcția Generală coordonând toate acțiunile din teritoriu ale Serviciilor și Birourilor de Securitate, care aveau o dublă subordonare: mai întâi, față de Direcțiile centrale din segmentul de activitate, de la care primeau și executau dispoziții și ordine și apoi față de directorul Regionalei, care răspundea de coordonarea întregii activități de pe raza sa de competență și de aplicarea dispozițiilor primite de la centru de Serviciile din subordine. Faptul că, spre deosebire de fosta Direcție a Siguranței Statului, noua instituție era în întregime militarizată sporea eficiența de comandă, coordonare și control al modului de administrare a actului de poliție politică, scop explicit formulat în Decretul 221. Acest mod de lucru nu s-a schimbat esențial până la desființarea Securității în 1989. Atribuțiile, compartimentarea și coordonarea activității ei au fost descrise într-o lucrare sintetică, elaborată la începutul anilor 1970, intitulată *Bazele muncii de Securitate*, care din nefericire nu ne-a fost accesibilă.

Mijloace de tortură utilizate de Securitate

Literatura memorialistică dezvăluie numeroase fațete ale brutalității acțiunilor Securității din primele ei două decenii de funcționare. „Câinilor, o moarte de câine”, proclama o lozincă stalinistă, ilustrând duritatea politicii de teroare îndreptată de autoritățile comuniste împotriva celor care se împotriveau regimului totalitar. Securitatea s-a conformat: nu o dată, brutalitățile ei exersate în diverse forme de tortură, după ce au fost cunoscute și în afara lagărelor și închisorilor, i-au cutremurat și înspăimântat deopotrivă pe cei ce fuseseră închiși, ca și pe cei liberi. „Brațul înarmat” al partidului, „tăiș al sabiei” în lupta de clasă, Securitatea a utilizat neomenia din închisori și din lagăre, exersată în anii 1950, drept experiență pentru violența statală dezvoltată ulterior. Arestările în miez de noapte, imposibilitatea de a intra în contact vreme de ani de zile cu cei care luaseră calea temnițelor și chiar încarcerarea unor oameni fără vină au mărit lipsa de siguranță a cetățenilor.

În arsenalul de cruzimi ale regimului de dominație sovieto-comunistă la care românii au fost supuși, un rol deosebit de important l-a jucat tortura, cu repercursiuni atât în plan social, ca factor psihologic, de provocare și utilizare a fricii drept instrument de dominație, cât și pentru atingerea unor scopuri imediate, prin obținerea unor informații considerate utile de către aparatul de Securitate. În arhivele fostului Comitet Central al Partidului Comunist Român s-a păstrat un document clasificat strict secret, din 1 noiembrie 1967, care trece în revistă așa-numitele „metode necorespunzătoare” folosite înainte de 1964 de către

¹⁹ Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 74.

²⁰ Dmitri Volkogonov, *op. cit.*, pp. 269-270.

anchetatorii Securității. Acestea au fost clasificate în document în patru categorii, după cum urmează:

Folosirea bății, subalimentația prelungită și tortura, în scopul obținerii de declarații acuzatoare;

Presiuni morale pentru constrângerea anchetaților să declare ceea ce li se impunea;

Falsificarea unor declarații date de cei anchetați și folosirea de scrisori plastografiate pentru a obține recunoașterea unor fapte;

Redactarea unor declarații în lipsa anchetaților sau consemnarea unor răspunsuri ireale, pe care anchetații erau constrânși să le semneze²¹.

Tortura morală a fost preponderentă atât în cursul anchetelor, cât și pe parcursul detenției. Lena Constante, fostă deținută în lotul Pătrășcanu, membră de partid, declara în fața unui oficial al Comitetului Central în 1967 următoarele: „am fost amenințată cu arestarea părinților mei, domnul anchetator scriind ordinul în fața mea, dând și un telefon și spunând că-mi dă timp de gândire până a doua zi dimineța. Îngrozită la gândul arestării acestor bătrâni, mi-am spus că trebuie să duc minciuna pe drumul dictat de anchetă”²². Falsificarea declarațiilor în anchete sau obligarea deținuților să semneze declarații cu fapte ireale, dar care trebuiau să justifice noi arestări dublau efectele torturii morale, prin crearea sentimentului de culpabilitate față de cei incriminați prin aceste falsuri.

Anchetele, în ansamblul lor, erau, de fapt, niște scenarii deja scrise, în care anchetatorii erau siliți să-și joace rolurile: „Faptele erau astfel repartizate pe fiecare arestat, încât ele dădeau tabloul unei acțiuni organizate, antisovietice, antipartinice și antistatale. Șeful anchetei formula atât întrebările, cât și răspunsurile pentru fiecare arestat în parte, din birou”, relatează un fost anchetator al Securității²³. Problema care trebuia rezolvată consta în obținerea confirmării acestor vinovății prestabilite. În acest scop, se recurgea la mijloacele de tortură fizică, a căror prezentare acoperă zeci de mii de pagini de mărturii și depășește subiectul lucrării de față. Vom consemna, citând același document, doar câteva dintre acele mijloace de tortură a căror utilizare a fost recunoscută în 1967-1968 chiar de foști ofițeri de securitate. Trebuie precizat că utilizarea unor asemenea mijloace în anchetă se făcea cu aprobarea și uneori sub supravegherea anchetatorului șef, sau a altor cadre din conducerea Securității. Tortura nu constituia un simplu exces de zel, ci o atribuție de serviciu pe care ofițerii și subofițerii Securității și-o asumau odată cu îmbrăcarea uniformei. În 1967, un maior al poliției secrete relatează o astfel de scenă, la care, firește, nu uita să precizeze că nu a participat direct: „Deținutul a fost scos la anchetă și i s-a cerut să se dezbrace până la piele, după care, sub amenințarea că va fi împușcat dacă nu recunoaște activitatea sa criminală, a fost dus în beciul bucătăriei închisorii. Aici a fost bătut până la sânge, după indicațiile șefului anchetei. L-am văzut pe deținut, când după circa două ore de tortură era adus abia ținându-se pe picioare. Era cu carnea ruptă și plină de sânge și zbiera cât îl ținea gura. Anchetatorul șef susținea că anchetarea și bătaia în pielea goală au efecte psihologice deosebite asupra anchetatului”²⁴.

O altă metodă utilizată, după declarația aceluiași securist, consta în smulgerea părului din cap, prin înfășurarea câte unei șuvițe pe deget: „am văzut când un ofițer a smuls, începând de la ureche, o treime din părul alb [al deținutului], într-o singură anchetă”²⁵.

Cea mai des folosită printre metodele de constrângere, conform depozițiilor foștilor ofițeri de securitate, a fost bătaia la tălpi și palme. Arestatul era legat de mâini și de picioare, iar pe sub legături era trecut un drug de fier. Atârnat de acesta, cel anchetat era bătut cu o

²¹ *Documentar privind unele măsuri necorespunzătoare folosite în anchetarea cazului Lucrețiu Pătrășcanu*, în Arhiva Comitetului Executiv, 264, vol. XX, ff. 343-363.

²² Ibidem, f. 352.

²³ Ibidem, f. 356.

²⁴ Ibidem, f. 349.

²⁵ Ibidem, f. 350.

curea, până la leșin – procedura era numită, cu cinism de către anchetatori, *rotisor*. Inventivitatea torționarilor nu avea uneori limite, iar cel torturat nu rezista mijloacelor folosite. Aurel Florian²⁶, fost militant social-democrat, coleg de celulă cu Ion Țintaru, care a murit în 1950 în urma „tratamentelor” aplicate la Securitatea din Mureș, a relatat astfel chinurile cărora acesta nu le-a putut supraviețui: „Când l-au adus prima oară în arest, eu tocmai suportasem o anchetă în care mi-au fost smulse unghiile de la mâna stângă și am fost bătut la testicole. Mi-a spus ce e cu el, că e sigur că s-a făcut o confuzie și că va fi repede eliberat. La scurtă vreme l-au dus la anchetă. Când l-au adus, șiroia de sânge și avea un ochi aproape închis, era leșinat. Au turnat apă pe el și i-au făcut vânt în celulă. Am căutat să-l îngrijesc pe cât am putut. Mi-a povestit că el a susținut că a fost confundat cu altcineva și a fost arestat din greșală, iar anchetatorii l-au snopit din bătaie. După o vreme, l-au luat din nou. Se încăpățâna să tacă, nu puteau scoate, în afară de țipete de durere, nimic de la el. Asta i-a înversunat într-atâta pe ofițeri, încât bietul om a devenit curând calul lor de bătaie. Ce nu i-au făcut! I-au smuls unghiile, l-au bătut la testicole, l-au ars cu țigara. Odată l-au adus șiroind de sânge pe picioare, de se făceau băltoace: i-au găurit pulpele cu cuțitul și i-au băgat sare în rănilor deschise. Zilnic îl lua, îi prindeau mâinile cu cătușe și îl legau de picioare, apoi îi treceau printre mâini și picioare o rangă, pe care o așezau între două birouri. Așa, spânzurat, îl băteau până leșina. Era clar că nu va rezista mult. Trecuse puțin peste o săptămână de la arestare și corpul lui era tot o rană. Într-o noapte, l-au luat din nou și a fost pentru ultima oară. Am aflat că, beți fiind, securiștii i-au deschis un testicol cu cuțitul și i-au băgat sare înăuntru, și apoi l-au bătut până l-au ucis. Eu nu l-am mai văzut. Despre cum a murit și toate chinurile îndurate atunci mia povestit un gardian, care și el era speriat de cât de departe au ajuns brutele de securiști”.

Informațiile despre brutalitatea arestărilor și a mijloacelor de anchetă depășiseră nu numai zidurile închisorilor, ci și granițele țării. Presa română din exil scria: Arestările se fac de obicei noaptea. Sub pretextul că s-ar fi primit o reclamație, mai mulți polițiști, îmbrăcați în civil, percheziționează amănunțit locuința denunțatului ca să găsească... arme. Negăsind nimic compromițător, își cer scuze în mod perfid spunând că e vorba probabil de un denunț calomnios, dar nu fără a invita pe cetățean la poliție *pentru o scurtă declarație*. Luarea declarației durează câteodată luni și ani, fără ca familia să mai poată afla de urma celui dispărut, care zace undeva prin beciurile Securității sau între zidurile unei închisori. Imputările cele mai curențe sunt acelea de a fi ascultat posturile de radio *imperialiste* sau de a fi citit cărți apărute în *lumea capitalistă*. În prima fază a anchetei, arestatul este tratat cu binețuri. I se promite *iertarea* dacă va face o declarație *completă și cinstită*. În faza a doua, oricât ar fi fost declarația de sinceră, el este bătut, torturat, pentru a nu fi divulgat tot. E lovit cu o rangă de fier pe talpa picioarelor, supus la manevre sub supravegherea unor câini dresați sau așezat pe plăci fierbinți de oțel pentru a-l convinge să facă mărturisiri complete. Prin mărturisiri complete, zbirii înțeleg denunțarea și implicarea a cât mai multe persoane cu care pârâțul a avut de a face”²⁷.

Mijloacele deosebit de brutale nu au fost abandonate decât pentru scurte perioade de timp în istoria primelor două decenii ale Securității. Atunci când protestele internaționale puteau pune România în situații delicate în plan internațional, în special după admiterea RPR în Organizația Națiunilor Unite, se ordonau vremelnice îmbunătățiri ale tratamentelor deținuților din lagăre și închisori, ca și evitarea deceselor în anchetă. Efectul acestor măsuri nu era de durată, iar aparatul Securității, destinat prin selecție și formație represiunii brutale, se întorcea după o scurtă vreme, la vechile obiceiuri.

²⁶ Interviu realizat în aprilie 1992 la Târgu-Mureș, unde dl. Florian conducea la acea dată filiala locală a Partidului Social-Democrat.

²⁷ Ziarul „România”, an V, nr. 55, ianuarie-februarie 1951, editat de Comitetul Național Român, New York.

Metode uzuale de tortură din anchete, din închisori și din lagărele de exterminare

Cezar Zugravu, un fost deținut politic, a făcut, într-o comunicare publicată în „*Anale Sighet*” 5: *Anul 1947 – căderea cortinei* (Fundatia Academia Civică, București, 1997, pp. 478-486) un inventar, desigur incomplet, al metodelor de tortură fizică și psihică aplicate așa-zișilor „dușmani ai poporului”.

1. înjurăturile cele mai abjecte; 2. loviturile așa-zis „libere”, aplicate cu palma, pumnul sau piciorul, asupra părților sensibile ale corpului (obraz, gât, abdomen, testicole, coloana vertebrală); 3. bătaia la tălpi, cu diferite obiecte (cravașă, baston de cauciuc sau lemn), victima fiind fixată în poziții incomode; 4. bătaia la palme; 5. atârănarea anchetatului cu capul în jos; 6. bătaia cu bețe subțiri sau cu „vâna de bou”, anchetatul fiind mobilizat; 7. strivirea unghiilor cu un clește special; 8. arderea tălpilor cu flacăra oxiacetilenică; 9. bătaia testiculelor cu un creion greu, până la leșin; 10. prinderea mâinilor între două mese și bătaia la palme; 11. țipetele de groază sau gemetele unor rude apropiate sau ale unor necunoscuți (înregistrate pe benzi de magnetofon); 12. bătaia în cap cu un ciomag; 13. bătaia cu un ciomag în regiunea renală; 14. bătaia cu un sac de nisip; 15. bătaia cu vârful sau tocul cizmei peste gura victimei; 16. asmuțirea unui câine-lup asupra anchetatului, legat de un stâlp sau de un belciug; 17. spânzurarea (crucificarea) în niște belciuge fixate pe perete; 18. ancheta cu o pisică introdusă sub cămașa victimei; 19. bătaia cu un cablu peste gambe; 20. bătaia peste plăgi deschise; 21. aruncarea victimei pe o cale ferată, încât să simuleze o sinucidere; 22. smulgerea unghiilor de la mâini și picioare; 23. bătaia zilnică a deținuților condamnați la termene lungi de închisoare (în Zarca Aiudului, la Gherla și la Râmnicu Sărat); 24. ciomăgirea deținuților puși să alerge în cerc, în jurul torționarului; 25. ancheta cu țigara aprinsă, aplicată pe scrot sau abdomen; 26. „broasca” (aplicată în lagărul de exterminare Valea Neagră-Peninsula): întorși de la lucru, deținuții erau obligați să țopăie în poziția „pe vine”, cu mâinile în șolduri, fiecare ținând în spate un alt coleg; 27. bătaia reciprocă, la comandă, a câte doi deținuți; 28. deținuții erau obligați să stea în poziția „culcat”, cu obrazul lipit de noroi, în timp ce li se puneau întrebări; 29. „carcera” (în lagărul Valea Neagră era o cutie fără acoperiș, în care pedepsiții trebuiau să stea în picioare, înghesuiți câte doi, câte o noapte întreagă); 30. ancheta cu proiectoare puternice îndreptate spre ochii victimei; 31. interogatoriul fără întrerupere, zile și nopți întregi; 32. ancheta cu șocuri electrice; 33. ancheta cu regim alimentar cu sare în exces, fără apă; 34. ancheta cu izolare în celule umede, întunecoase cu șobolani; 35. „camera de chibzuință”: în timpul anchetei, deținutul era trimis să stea în picioare, ore și zile întregi, într-o cameră de izolare, cu mâinile legate la spate în cătușe cu „autostrângere”; 36. izolarea de unul singur a deținutului în celule strâmte, timp de săptămâni, luni sau ani; 37. legarea de pat în poziții incomode, pentru perioade lungi de timp (1-6 luni), a celor socotiți „recalcitranți”; 38. interdicția de a fi scoși la WC zile întregi; 39. bărbieritul cu barba nemuiată, torționarul scuipând obrazul celui în cauză, în loc de apă și săpun; 40. violarea fetelor și femeilor deținute; 41. „Crucificarea”.

(apud *Addenda* alcătuită sub egida Fundației Academiei Civice, coordonator Romulus Rusan, în Stéphane Courtois și alții, *Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represiune*, p. 743)

Prezentăm o listă cu câțiva dintre cei mai cunoscuți și mai odioși „torționari”

Albon Augustin, locotenent colonel. Numeroase mărturii ale supraviețuitorilor de la Canal îl pomenesc pentru cruzimea sa; el a inventat tortura „stâlpul infamiei”: deținutul era legat de stâlp, bătut și batjocorit de gardieni, brigadieri și deținuți. Se afirmă că a omorât mulți deținuți la Canal, bătându-i cu lopata sau călcându-i în picioare, călare pe calul său alb.

Alimănescu, fost delincvent, integrat ofițer în Securitate ca „ghid” pentru depistarea adăposturilor partizanilor, de către milițienii din comuna Șovarna, jud. Mehedinți. Pentru a-l

determina pe partizanul Ursunoiu să se predea, acesta, împreună cu alți securiști, i-au spânzurat fetița.

Androne, sergent major la colonia Salcia. O mărturie a unui fost deținut politic îl caracteriza ca fiind „o brută cu cap și chip lombrozian, demonstra zilnic ultimele tehnici de tortură, aplicate atât cu mâinile, cât și cu picioarele, când căuta să te lovească la testicule, dar și cu cei doi câini-lupi, dresați să muște”. O altă mărturie relatează: „a aliniat în șir indian șapte deținuți...după ce l-a ciomăgit bine pe primul, a trecut la al doilea. Lovea, icnea, înjura, iar lovea. Învârtea ciomagul cu pricepere, loviturile cădeau grindină pe spinările oamenilor” ,

Anghel Marin, căpitan la arestul din str. Uranus, București. În 1960 a anchetat-o, în lotul Noica-Pillat, pe Simina Mezincescu, pe care a torturat-o lovind-o cu capul de pereți și smulgându-i părul. De asemeni a anchetat-o și pe soția liderului național-țărănist Ion Mihalache, aflată în domiciliu obligatoriu, bătând-o sălbatic cu un baston pentru că nu a vrut să semneze o declarație redactată de el.

Aranici Pavel, colonel, secretar de stat în Ministerul de Interne între 27 ianuarie 1961 și 11 iunie 1963. În 1952 era șeful biroului „Bande” destinat capturării rezistenței anticomuniste din munți, a dat ordinul arestării și torturării familiilor celor fugiți pentru a descuraja sprijinirea partizanilor și pentru a grăbi predarea rebelilor. De asemeni a fost la originea ideii dresării unor câini antrenați să atace omul, pe care i-a trimis apoi în munți

Baciu Ioan, directorul Direcției Penitenciare, lagăre, colonii. A introdus în locurile de detenție metoda „ștergerii urmelor”, ordonând ascunderea în locuri necunoscute a cadavrelor deținuților

Bădicuș Tănase, locotenent major, Securitatea Pitești. A ucis mai mulți partizani din grupul de luptători Arnăuțoiu-Arsenescu din satul Nucșoara, a anchetat și bătut pe mulți săteni, bănuind că ar ajuta grupul. A anchetat-o pe Elisabeta Rizea pe care a torturat-o cu bestialitate.

Bistran Iosif, locotenent, Securitatea București. A condus ancheta Ecaterinei Bălăcioiu-Lovinescu, arzând ca „nefolositoare pentru anchetă” obiecte personale ale lui Eugen Lovinescu, cărți, manuscrise, autografe, scrisori.

Blehan Octavian, locotenent, anchetator la Suceava. A rămas în amintirea unui deținut politic pe care l-a anchetat cu o tortură groaznică: după ce l-a legat de mâini și de picioare și i-a astupat gura cu ciorapii, l-a bătut cu cravașa și cu biciul. În trecut, pentru că violase mai multe fete și femei, Blehan fusese condamnat la 8 ani închisoare.

Bob, sanitar la Gherla, avea obiceiul să-i bată până la sânge pe deținuți, cu bâta, după care îi invita la cabinetul medical să le panseze rănila deschise. Era un „monstru solid și bine legat”, relatează foștii deținuți.

Bondarenco Pantelimon (Pantiușa), general. A fost șeful D.G.S.P. din august 1948, ministru adjunct și locțiitor al ministrului de Interne (1949-1956). L-a arestat personal pe Lucrețiu Pătrășcanu. Singurul asasinat care i se atribuie personal este cel al lui Ștefan Foriș, în subsolul unei clădiri de pe Aleea Alexandru, în 1946. Ajutat de șoferul lui, Dumitru Neciu, Pantiușa l-a ucis cu o rangă de fier, apoi l-a aruncat într-o groapă săpată în prealabil în aceeași curte, acoperindu-l cu moloz.

Borcea Liviu, locotenent major la colonia Capul Midia de la Canal. Individ de o cruzime ieșită din comun. Supraviețuitorii spun că verifica starea cadavrelor înfigând în ele o țeapă lungă de fier. Cei decedați erau depozitați într-o magazie, ridicați săptămânal, apoi aruncați în gropi comune, fără nici un semn.

Brânzaru Emil, colonel, șeful echipei de bătauși profesioniști a Direcției de Cercetări Penale a M.A.I., echipă mobilă care se deplasa unde era nevoie. Fost boxer de categoria grea, era foarte brutal. Folosea diverse metode de tortură, strivirea organelor genitale, apropierea flăcării lumânării de ochi), bătea încă înainte de începerea anchetei, numind aceasta o „bâză”, un antrenament.

Briceag Nicolae, colonel, șef al Regionalei de Securitate Sibiu (1954) și adjunct al șefului Miliției Regiunii Cluj (1956-1967). La ancheta internă a Securității din 1968 s-a descoperit că la 4 dec. 1954, din ordinul ministrului Drăghici, îl executase pe Ibrahim Sefit, fost deținut de drept comun, care făcuse diverse servicii comuniștilor ilegaliști la închisoarea Văcărești, înainte de 1944.

Bulz Vasile, maior. În 1948 a ucis cu sălbăticie o studentă, Ecaterina Titi Gâtea, sfâșiindu-i sânii cu dinții, bătând-o și apoi sufocând-o, toate acestea sub ochii fratelui ei.

Burghișan Petre, căpitan la coloniile de la Galeș și Peninsula de la Canal. Renumit pentru cruzimea lui, îi înfometa pe deținuți și le interzicea să bea apă când era cald. A redus rația de hrană celor care nu-și făceau norma până la 20 de grame pe zi. Un deținut a murit de frig în carceră în urma ordinului lui.

Butyka Francisc, maior, șeful Direcției de Anchete Penale în Securitatea Statului (din 1952), șeful Direcției Anchete Penale al Regiunii București (1958). S-a ocupat de lotul Pătrășcanu și a fost principalul anchetator al lui Vasile Luca. După arestarea Ecaterinei Bălăcioiu-Lovinescu, aceasta fiind grav bolnavă, i-a propus asistență medicală în schimbul scrierii unei scrisori către fiica sa, Monica Lovinescu, cu o ofertă de colaborare a acesteia cu regimul. Refuzul ofertei a dus la moartea deținutei.

Cârcu Nicolae, la Poarta Albă îi bătea pe deținuți la infirmerie, cu parul, cu picioarele și cu pumnii. Pe un bolnav cu acte de eliberare, Tudor Velițki, l-a bătut până la moarte; la fel, a mai asasinat în bătai pe Mircea Niculescu și Ioachim Craiu, ambii înfometați până la distrofie (gradul III). Instalase o priză de curent electric în grajdul coloniei, unde electrocuta deținuții după ce îi bătuse deja. Pe Iosif Schwartz l-a bătut cu ciomagul, apoi l-a electrocutat. După 2 zile acesta a murit.

Cârnu Ioan, căpitan, Nucșoara. L-a bătut pe soțul Elisabetei Rizea de „i-a rupt carnea de pe el”. Pe Elisabeta Rizea a agățat-o într-un cui din tavan, de părul împletit în coadă, femeia s-a prăbușit, iar scalpul i-a rămas în tavan. Apoi a bătut-o cu un cauciuc, pe spate. Rănile fiind atât de grave a fost dusă la spital în cele din urmă, însă nu i se putea face nici o injecție, pentru că la orice înțepătură izburcea sângele. 10 zile Elisabeta Rizea a stat numai în frunte și în genunchi. Cârnu a bătut-o și în spital, într-o rezervă specială.

Chirion, locotenent, Canal. „Călăul nr. 1” al lagărului de la Peninsula, avea o putere diabolică în a născoci chinurile ce se practicau în brigăzile 13-14, cele ale studenților reeducatori. El l-a schingiuit pe dr. Simionescu care, nemaisuportând chinurile a simulat evadarea, fiind împușcat de gardieni. Împușca fără ezitare deținuți, sau, când nu o făcea el, pune arma în mâna unor deținuți obligându-i să ucidă.

Ciolpan Vasile, comandantul penitenciarului Sighet, a înmormântat în locuri secrete cincizeci de deținuți, neraportând superiorilor decesele. Sustrăgând lemnul pentru gospodăria sa, îi înmormânta fără sicrie.

Cocean, maior, București. La ancheta din noiembrie 1987 i-a bătut pe Marius Boeriu și pe Aurică Geneti. Marian Ricu relatează tot despre el: „m-a amenințat cu o scândură de lemn, zicând că dacă nu spun nimic, mă toacă”.

Condurache, colonel. La Periprava unde era el comandant, se lucra la tăiat stuf, în timpul iernii, cu apa până la piept, mișunând de șerpi. Deținuții erau obligați să transporte snopi de 80 de kg. Pe cei prăbușiți de efort îi sfâșiau câinii special dresați

Crăciun Gheorghe, colonel, Sibiu, șeful Direcției Regionale de Securitate Sibiu, A fost inventatorul unui instrument de tortură și pedeapsă: carcera de 60 cm pe 60 cm căptușită pe interior cu cuie. L-a împușcat în închisoare pe Petre Mărgineanu, fratele prof. Nicolae Mărgineanu, alături de alți 6 țărani răsculați.

Doicaru Nicolae, căpitan, ajuns treptat general, Constanța, Șeful Securității Constanța (1948), șeful Direcției de Informații Externe (1963-1978), prim-adjunct al Ministerului de Interne (1972-1978), A condus alături de Ceaușescu reprimarea țăranilor care s-au împotrivit

colectivizării. A ordonat prigoana, arestarea și uciderea partizanilor din Dobrogea (1949). A fost un timp șeful serviciului „Lichidări”, pentru răpirea și executarea adversarilor regimului.

Enoiu Gheorghe, colonel, București. Deosebit de violent, bătea personal anchetații, dezbrăcat până la brâu, acoperit de un cearceaf pentru a nu se murdări de sânge. A fost șeful anchetelor studenților arestați în toamna anului 1956, după protestele din mediile universitare. Studenții anchetați atunci și-l amintesc ca fiind de o duritate extremă.

Fecioru Ion, locotenent major, Poarta Albă. Considera că deținuții nu au „dreptul decât la soare și la aer”, obișnuia să sară cu calul peste trupurile deținuților.

Feller Moritz, locotenent, Botoșani. Torționar sadic, pe tatăl lui Ilie Alexoae l-a torturat folosind curentul electric de peste 80 de ori, pe Gh. Anghelache l-a bătut cu funia udă și l-a scuipat. Conform mărturiei lui Emanuel Babii, Toderiță Fediuc a decedat în urma bătăilor aplicate de Feller.

Fuchs (Fux) Iani, maior, Fălticeni- estase copii de 12 ani fiindcă se jucaseră de-a partizanii la marginea unei păduri, cu arme de jucărie. Conform documentelor interne ale Securității, pe acești copii i-a torturat într-un mod barbar. Tot la Fălticeni, superiorii lui veniți în control au relatat despre starea îngrozitoare a unei femei arestate de circa opt luni. Reținută într-o celulă al cărei pat nu avea scânduri, cu răni grave la șolduri, stătea direct pe ciment unde își făcea și nevoile. De jur-împrejurul ei forfoteau viermii, iar mirosul era sufocant. Femeia înnebunise deja, urlând de disperare când i s-a deschis ușa. Irina Itu, curiera personală a lui Iuliu Maniu și-l amintește și ea pe „fiorosul maior Fux” care i-a scos unghiile cu cleștele.

Goiciu Petre, colonel. În timpul directoratului lui, la Gherla, se băteau deținuții în mod curent, în camera de baie, care păstra pe pereți urmele de sânge, iar închisoarea răsună de urlete. În 1958 când un grup de deținuți s-au revoltat, Goiciu a tras cu mitraliera în celule. Obișnuia să bată până la leșin toate loturile noi care soseau. Din ordinul lui, timp de câteva luni, un deținut a fost zidit de viu, lăsându-i libere doar mâinile și un orificiu la înălțimea gurii. Goiciu îl vizita, înjurându-l zilnic. Când a fost scos, deținutul abia mai respira.

Gruia Manea, maior, Cluj. Mărturiile păstrate despre el vorbesc despre bătaia aplicată la tălpi cu o țevă de oțel, pe picioarele încălțate. La acești bocanci li se spunea „papucii lui Hristos”. Pe profesorul N. Mărgineanu l-a anchetat violent la Cluj chiar înainte de eliberarea deținuților politici din 1964. A fost exclus din Securitate și, ulterior, condamnat pentru deturnare de fonduri.

Iliescu Gr. Ion, sergent, Canal. Foștii deținuți au relatat că a prins cu câinii un grup de trei evadați pe care i-a călcat în picioare. Pe unul, care a încercat să-l lovească, a asmuțit câinii, apoi l-a împușcat pe loc, iar pe ceilalți doi i-a predat în stare de comă locțiitorului comandantului, Ghinea. Un al doilea evadat a decedat în decurs de câteva ore

Ioanițescu, maior. Aflat în inspecție la Grindu, la începutul anilor 60, l-a pedepsit pe deținutul Preda la izolare. A dat ordin ca, din oră în oră, în celula de pedeapsă să i se arunce câte o găleată cu apă rece. Treptat celula se acoperea cu un strat de gheață, iar maiorul, după ce a aruncat personal prima găleată, a supravegheat aplicarea ordinului.

Istrate Constantin, locotenent major, Gherla. Era șeful grupei care executa condamnările la moarte. Avea program pentru bătaie, duminica era zi fixă, aplica deținuților câte 25 de lovituri la fund. Împreună cu gardianul Șomlea l-a bătut pe Paul Goma cu o cruzime incredibilă, cu o zi înainte de eliberare.,

Italo, Huși. Rău, fără scrupule, nemilos, nu numai cu oamenii, dar și cu animalele, avea obiceiul să împuște câinii de pază care nu i se păreau suficient de feroce. Manifesta o frenezie a violenței, aplicând în tortură metoda „rotisorului” (deținutul, legat de mâni și de picioare era suspendat pe o rangă). Bătea deținuții cu cravașa, cu un cablu împletit, apoi cu ghioaga.

Jianu Marin, adjunctul lui Teohari Georgescu la Ministerul de interne. A introdus împreună cu Baciș Ioan reguli inumane de trai în închisorile politice.

Lazăr Tiberiu, Gherla. Într-un ipotetic clasament al cruzimii, Lazăr ar intra pe primele locuri. Un fost deținut relatează că în luna aprilie 1950, a doua zi de Paști, Lazăr, directorul penitenciarului Gherla, a organizat o bătaie a circa 100 de deținuți, pe care i-a aranjat în cerc, dându-le ordin să meargă în pas alergător, el aflându-se în mijlocul cercului, de unde a început să-i bată pe deținuți cu ciomege, lovindu-i unde nimerea. Când cădeau erau obligați să se ridice și să continue alergarea. După o oră de bătaie, aceiași deținuți au fost obligați să bea apă și li s-a dat ordin să se dezbrace de haină și cămașă, fiind forțați să se întindă cu pieptul gol de piatra mozaicului. Pe deținutul Maxim la Peninsula îl bătuse cu o piatră peste gură până îi scosese toți dinții.

Macavei Ioan, locotenent colonel, Cluj. Se mândrea cu numărul mare de condamnări la moarte din dosarele lui, ca și cu palmele date unui preot căruia începuse să îi curgă sângele șuvoaie. În 1992 i-a mărturisit lui Victor Lungu că cei condamnați „în contumacie” erau de fapt împușcați în drum spre tribunal și îngropați în locuri rămase necunoscute

Manciulea I. Petre, locotenent, Salcia. În februarie 1953 un subaltern al său declara: „lt. M.P a ales în fața mea 30-40 de deținuți și a început să-i bată cu pumnii, picioarele, arătându-mi că așa trebuie. A bătut așa de tare pe unul, lovindu-l cu pumnul în inimă, de a început să se zbată la pământ, făcând spume la gură și tremurând”.

Mândreș, căpitan, Pitești. Inspira teroare atât deținuților, cât și subalternilor, faptul ducând la o alianță nefirească între victime și călăi, de teama represiunilor aplicate de el. Avea sadica plăcere să practice, în miez de noapte, simulări de stingere a incendiilor, inundând camerele cu apă și apoi aruncând nisip. , Ion Ioanid, Închisoarea noastră cea de toate zilele

Marici Petre, sublocotenent. În 1951, la închisoarea Suceava, l-a trimis la carceră pe deținutul Pânzariu numai în cămașă și izmene, după ce-l bătuse. Carcera nu avea geam, iar deținutul a leșinat de frig. Cât timp se afla în nesimțire a aruncat terciul fierbinte peste el. În timpul căutării partizanilor grupului lui Liviu Mărgineanu, în septembrie 1952, a torturat familiile, suspecte că îi alimentează, inclusiv pe copii, pe care i-a dezbrăcat în pielea goală, i-a întins cu fața în jos în curte și a sărit de pe prispă pe trupurile lor. „Erau așa de bătuți că nu mai puteau fi recunoscuți sub valurile de sânge” relatează un martor. Pe cei condamnați la moarte îi executa personal. Îi ducea în cimitir și îi împușca cu un glonț în ceafă.

Maromet Nicolae, căpitan, Jilava, , Era fioros ca aspect, bâlbâit și incapabil să vorbească corect. Îi bătea personal pe deținuți, chiar și când erau scoși la plimbare. Mai avea obiceiul să sară pe deținuți cu calul.

Marunescu Vasile, căpitan, închisoarea Botoșani. O bestie cu chip de om. Printre cei care au fost torturați de el în anii 1961-1963 se numără Constantin Ticu Dumitrescu .

Micutelu Constantin, locotenent major, Pitești. Omologase o tortură personală: ridicarea celui în cauză cu scripetele până la tavan, de unde-i dădea drumul, brusc. Așa a omorât câțiva țărani care refuzaseră colectivizarea. Lui Anghel Ilie din Vișina i-a scos un testicol cu creionul. L-a anchetat și pe Constantin Noica de ale cărui țipete răsună închisoarea Pitești.

Moldovan, ofițer politic la Luciu-Giurgeni, unde deținuții aveau un regim strict de muncă forțată și înfometare și erau păziți cu câini care erau dresați să îi sfâșie dacă se prăbușeau la pământ. Deținuții morți erau zidiți direct în dig, ori, până se hotăra ce să se facă cu ei, erau lăsați pradă șobolanilor, pe o scândură, cu un cartonaș de identificare în gură.,

Muraviov, maior. La Aiud, cu prilejul unei percheziții a rămas în amintirea unui fost deținut ca având un comportament sadic. Deținuții fuseseră scoși toți afară din celule, lângă zidul celularului unde li s-a ordonat să se dezbrace la piele și să se alinieze culcați la pământ. Pentru că oamenii voiau să evite bălțile cu apă și noroi, Muraviov și-a pus cizma pe spatele unuia, împingându-l cu fața în noroi. După aceasta toți gardienii călcau peste deținuți, ca pe un pod viu.

Negulescu, căpitan, Târgșor. Pe Gheorghe Fedorovici, operat la coloana vertebrală, Securitatea l-a luat din spital în ghips, iar după anchetă a fost nevoie să fie operat din nou la

coloană. La Târgșor a ajuns cu ghips de la brâu în jos. Negulescu i-a rupt coloana în bătaie pentru a treia oară.

Oancă Constantin, căpitan, Craiova. Deținuților închiși în arestul unde ancheta el li s-a dat să mănânce ciorbă de iarbă. Era un anchetator deosebit de crud, există mărturii că a bătut cu o rangă o mamă pentru a spune unde este fiul ei, iar pe celălalt fiu l-a torturat în fața ei. Documentele de arhivă descriu metodele de tortură aplicate de el: de la ora 9,30 la 20 bătaie continuă la tălpi, ținerea în picioare, lovirea în cap cu saci de nisip, readucerea în simțiri cu șocuri electrice, întinderea corpului pe scripeți.

Pandele Nicolae, locotenent colonel, șeful Securității Iași (1948). Petre Arsinte, anchetat la Iași în timpul șefiei lui, scria: „după bătăi de nedescris, mi s-au legat degetele de la mâini cu câte un cablu electric și am fost supus la electrocutări în trepte, având senzația că întregul corp mi se descompune în celule. M-am trezit când mi se turna apă rece în cap și pe corp... ceea ce s-a repetat și alte dăți... mușchii faciali îmi erau măcelăriți de loviturile anchetatorilor, așa că nici nu puteam mânca”.

Pașca Vasile, subofițer, Dej. A participat la uciderea lui Alexandru Bel, țăran recalcitrant la colectivizare, condamnat în lipsă și devenit fugar în munți. În seara de Crăciun i s-a înconjurat casa, a fost capturat, dus la Târgu Lăpuș și torturat, apoi readus în satul lui, Cufoaia, pus să alerge în grădina propriei case. Securității așezați în semicerc trăgeau spre el ca să-l înspăimânte, Pașca, în schimb, l-a ținut, după care i-a strigat soției lui: „hai, scroafă puturoasă, ia-ți porcul din grădină, că a fost lichidat”.

Pavel Ion, locotenent major. La Salcia, când era el comandant, se practica bătăi fără nici o justificare, cu ranga de fier, cu cazmaua, lopata, cravașa, asasinate prin împușcare, introducerea deținuților în carcere dezbrăcați, iarna; obligarea deținuților de a intra în apă până la brâu pentru a tăia stuf și papură, chiar și iarna; alergarea deținuților de către supraveghetori călare și călcarea lor sub copitele cailor; scoaterea deținuților iarna, la muncă, dezbrăcați și pedepsirea lor să stea în apa înghețată ore în șir; expunerea deținuților în pielea goală, legați de mâini și de picioare, pentru a fi mușcați de țânțari; profanarea cadavrelor deținuților; îngroparea unor deținuți de vii în pământ, mulți deținuți murind astfel, sau rămânând schilozi pe viață. Ca urmare a acestor torturi, între iunie 1952 și martie 1953 au decedat 63 de deținuți, iar alții au ajuns invalizi pe viață.

Popa Ion, locotenent, Salcia. Bătea deținuții cu parul. În ianuarie 1953 a dat ordin ca deținutul Lunca Dionisie să fie izolat la carceră, dezbrăcat, omorându-l astfel.

Prisecaru, poreclit Cap-de-Mort, plutonier, Balta Brăilei. Căpitanul Stareșin a fost bătut într-un mod îngrozitor de Prisecaru, cu pumnii și picioarele, deținuții care asistau au văzut, în scurt timp, doar „o masă de carne și sânge, care zvâcnea totuși vie”.

Stănciugel Marin, brigadier. La Canal era supranumit Hercules. I se atribuie o crimă sinistră: a aruncat în cuptorul de cărămidă un deținut. Identitatea acestui deținut nu e certă, ar fi putut fi Dragoș Rambela, frontierist din București, fiu de general.

Șaramet (Șeremet), plutonier, colonia de la mina Căvnic. Lui îi aparține invenția carcerii cu sârmă ghimpată pe interior. Nu accepta întreruperea muncii la mina din Căvnic, pedepsele erau executate în timpul liber, după ieșirea din schimbul minier. A obținut și prime datorită hărniciei muncitorilor lui. Pe deținutul Tăbăcaru l-a lovit cu un piolet în cap, perforându-i craniul, acesta și-a pierdut memoria definitiv, comportându-se ca un copil de un an.,

Ștefan, locotenent. În 1950, ca locțiitor al comandantului Maromet de la închisoarea Jilava, a hrănit deținuții, o vară întreagă, cu iarba cosită de deasupra fortului pe care a fiert-o. Era deosebit de violent cu deținuții.

Ștrul Mauriciu, colonel, director al Securității Galați (1948). Foștii deținuți politici îi atribuie acte de o deosebită cruzime. În zona Vrancei, cu prilejul revoltelor țărănești din 1950-1951, Securitatea îi lega, pe cei capturați, cu sârmă ghimpată, scuipându-i și umilindu-i înainte de a-i împușca.

Țandără Franț, torționar, București. Ca torționar a aplicat următoarele metode: strângerea degetelor cu ușa, bătaia la testicole, sugrumarea, asfixierea, lovirea cu săculeții de nisip și cu cearșafuri ude. Fusesse instruit să simuleze nebunia și își exercita misiunea în saloane secrete ale Spitalului 9 la București. După propria mărturie a ucis, prin injecții letale, circa 100 de oameni.

Vasile Gheorghe, locotenent major, șeful secției Anchete a Direcției Securității Ploiești. Deși era șeful serviciului se ocupa și cu torturarea anchetaților care rezistau în anchete. Constantin Ticu Dumitrescu a fost bătut și torturat de acesta între anii 1949-1951. Datorită lui a murit în timpul anchetei Aurel Căzănișteanu, un tânăr de 33 de ani, la 6 luni după arestare.

Vârlan (Vârban) Dumitru, activist de partid, Vlașca. A condus trupele de securitate în Vlașca, la înăbușirea răscoalei țăranilor din Ciuperceni. A ucis, descărcând automatul în trupul ei, o fată de 19 ani, Maria Gărgăianu, care trăgea clopotul la biserică pentru a chema oamenii la răscoală. Fata, chiar moartă, încă mai atârna de frânghie, iar Vârlan s-a urcat în clopotniță și a aruncat trupul fetei, cu intestinele ieșite, în gol. Imaginea groaznică i-a făcut pe săteni să uite de frică, l-au prins pe Vârlan și l-au ucis, zdrobindu-l cu picioarele.

Vișinescu, director al închisorii Râmnicu Sărat în 1951, l-a torturat personal pe Ion Mihalache, de asemenea i-a refuzat îngrijirea medicală, ba mai mult, în plină iarnă, pune să se arunce apă peste el, în celulă.

Bibliografie

Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*.

Marius Oprea, *Banalitatea răului*.

Constantin Trifan în revista „Memoria”.

Florin Constantin Pavlovici, *Tortura pe înțelesul tuturor*.

Stejărel Olaru, *Cei cinci care au speriat Vestul*.

Marius Oprea, Stejărel Olaru, *Ziua care nu se uită*.

Cicerone Ionițoiu, *Criminali, schingiuitori, colaboraționiști*.

Doina Jela, *Lexiconul negru*.

Nicolae Steinhardt, *Jurnalul fericirii*.

Al. Maier, *Am fost medic la Gherla*.

Colecția *Anale Sighet*.

Arhiva de istorie orală a Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului din cadrul Memorialului Sighet (AIOCIMS)

Cezar Zugravu, *O antologie a crimei*.

Selecție realizată de Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului, Memorial

Sighet 2006

Legislația cu caracter represiv în România comunistă

În totalitarismul comunist, retorica „dușmanului de clasă” acoperă zone de referință întinse. Locul rezervat „dușmanului” este esențial. Deși toate doctrinele extremiste se servesc de principiul *cine nu este cu mine este împotriva mea*, împrumutat din Evanghelie, „nu toate continuă cu *cine este împotriva mea trebuie să piară* și nu toate dispun de mijloacele statului totalitar pentru a pune în practică acest principiu”¹. Dușmanul este identificat în interiorul țării, ascuns sub aparențe pașnice și inofensive; trebuie depistat și anihilat, împotriva lui se poartă „un război de exterminare” deplin justificat de aparatul de propagandă, la care este chemată întreaga suflare, prin lozinci mobilizatoare care cer „câinilor, o moarte de câine”, „să scăpăm de pleava societății” – după cum sunau sloganurile anilor stalinismului.

În realizarea acestui scop, pentru desfășurarea cu succes a „luptei de clasă”, în regimul totalitar comunist aparatul represiv este cel mai eficient și bine organizat. Rețeaua sa împânzește totul; izolat și desprins de celelalte instituții, este supus direct dictatorului, iar cei care îl compun sunt singura clasă „fățiș conducătoare”² și își impun criteriile și scara lor de valori societății. Răspunzând ordinelor „conducerii superioare de partid”, acest mănunchi de oameni și legi le definește drept interese superioare ale statului. De aici și complexitatea relațiilor stabilite cu ansamblul societății, în cadrul căruia operează în căutarea victimelor: greu de fixat în panopticul de instituții și figuri publice cotidiene, aparatul reprezintă legea și este în același timp deasupra ei. Securiști, procurori, judecători, milițieni, tribunale, gardieni, închisori, lagăre – un mister malefic le înconjoară și perpetuează puterea sistemului în timp. În apropierea lui, disprețul celui cinstit, servilismul micului slujbaş al regimului și interesul cinic al delatorului se împletesc cu teama. Legile și regulile utilizate de aparatul represiv în controlul exercitat asupra societății au la bază tocmai cultivarea acestui sentiment; așa se face că „victima și călăul nu sunt singurii actori ai dramei”³ – la ea participă întreaga societate.

Punctul de pornire al acestui mecanism de dominare a conștiințelor l-a reprezentat legiferarea terorii, care a debutat în sistemul comunist cu *Decretul despre teroarea roșie*, votat de conducerea Sovietelor la 5 septembrie 1918. În textul său se stipula izolarea „dușmanului de clasă” în lagăre de concentrare și împușcarea „conspiratorilor”: „Numele celor executați vor fi date publicității, specificându-se motivele pentru care s-a aplicat această măsură”⁴. Duritatea unor asemenea prevederi nu a dispărut odată cu încheierea Războiului Civil. Mai mult, în momentul în care în 1922 se trecuse la elaborarea Codului Penal sovietic, Lenin îl sfătuia pe autor: „Legea nu trebuie să abolească teroarea...”. Lenin a dictat în aceleași împrejurări ceea ce avea să devină esența punitivă a sistemului și baza de acțiune a poliției politice: „Propaganda, agitația, apartenența sau colaborarea cu organizațiile ce sprijină acea parte a burgheziei internaționale care nu recunoaște dreptul sistemului comunist de a înlocui capitalismul și încearcă să-l răstoarne prin forță, prin intervenție, prin blocadă, spionaj și alte metode similare, va atrage condamnarea la moarte”. Sugestiile au fost luate în considerare la elaborarea Secțiunii crimelor contrarevoluționare din Codul Penal al URSS⁵, care avea să capete sub Stalin, prin modificări și adăugiri, noi valențe represive.

Teroarea ca politică de stat este una din învățăturile leniniste. Dictatura proletariatului „nu înseamnă altceva decât puterea neîngrădită de nici un fel de lege sau regulamente și bazată direct pe folosirea forței”, notase Lenin în 1920. Poporul revoluționar „își creează propriul tribunal și instituie pedepse, aplică forța, creează o nouă lege revoluționară”; în

¹ Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, București, Editura Humanitas, 1996, p. 122.

² Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, București, Editura Humanitas, 1994, p. 557.

³ André Glucksmann, *op. cit.*, p. 16.

⁴ D. Volkogonov, *op. cit.*, p. 266.

⁵ *Ibidem*, p. 270.

opinia liderului bolșevic, violența aplicată în numele dictaturii proletariatului este „justiția revoluționară”. Doctrina leninistă, substanțial îmbogățită de practica terorii exercitată două decenii de către Stalin și legalizată prin Codul Penal sovietic au stat la baza legiferărilor punitive ale „democrațiilor populare” din Europa de est.

Codul Penal – baza publică a represiunii comuniste

La 27 februarie 1948 (după numai patru zile de la căderea în dizgrație a lui Lucrețiu Pătrășcanu) era republicat Codul Penal⁶. Modificările aduse acestuia sub coordonarea fostului ministru al Justiției au constituit baza legislativă prin care puterea judecătorească, substituită intereselor de clasă ale noului regim „democrat popular”, a pus la îndemâna Securității Poporului mijloace eficiente de acțiune împotriva opozanților politici. Ulterior, în funcție de necesitățile stabilite de aparatul represiv, s-au făcut modificări ale acestei prime variante, care contraveneau chiar unor principii fundamentale de drept. În momentele premergătoare ale arestării demnitarilor fostului regim, a unor personalități politice din partidele istorice, a fruntașilor legionari ori a foștilor polițiști, jandarmi sau ofițeri de informații, s-au schimbat și dispoziții generale ale Codului Penal. Aceste noi prevederi au încălcat îndeobște principiul potrivit căruia o lege nu poate acționa retroactiv (în cazul unor fapte petrecute înainte de promulgarea ei) și au dat Securității posibilitatea să efectueze valuri masive de arestări.

Astfel, dacă în articolul 1 din Dispozițiile generale ale Codului Penal în varianta sa din 1948 se prevedea la alineatul 1 că „nimeni nu poate fi pedepsit pentru o faptă care în timpul când a fost săvârșită nu era prevăzută de lege și nici condamnat la alte pedepse sau supus la alte măsuri de siguranță”, prin Decretul nr. 187 din 30 aprilie 1949⁷, acest alineat era reformulat, pierzându-și esența, întrucât nu se mai menționa principiul neaplicării retroactive a prevederilor penale. În urma modificării, Codul Penal stipula doar că „Legea penală are drept scop apărarea RPR și a ordinii sale de drept împotriva faptelor periculoase pentru societate, prin aplicarea măsurilor de apărare socială față de persoanele care săvârșesc asemenea fapte”⁸.

În Codul Penal din 1948, aplicarea retroactivă era dispusă explicit în cazul unor măsuri de siguranță, care însoțeau sau înlocuiau pedepse penale (de la internarea în ospicii, la stabilirea domiciliului obligatoriu, a interdicțiilor de a locui într-o anumită localitate sau a o părăsi ș.a.), dispunându-se: „Legile care prevăd măsuri de siguranță se aplică și infracțiunilor comise anterior punerii lor în vigoare” (articolul 4). Acest paragraf a dus în urma aplicării sale abuzive la încălcarea unor norme fundamentale de drept, fiind primul pas într-un complex de măsuri care i-au urmat: prin emiterea decretelor, hotărârilor și ordinelor MAI, s-a constituit „cadru legal” în care instituțiile cu atribuții represive au declanșat valurile de deportări, înființarea de colonii de muncă și stabilirea domiciliului obligatoriu, măsuri la care au fost supuși aproximativ 150000 de indezirabili ai regimului.

Dacă în Codul Penal în varianta sa din 1948 se prevede în primul articol principiul neaplicării retroactive a pedepselor (cum am văzut însă, cu excepția măsurilor de siguranță), în varianta modificată prin Decretul 187 din aprilie 1949, *Titlul 2, Capitolul I privind aplicarea legii penale în timp*, nu se mai face nici o mențiune privind acest principiu de drept. Ulterior, cum vom arăta mai jos, el a fost chiar încălcat explicit în conținutul unor decrete și hotărâri care nu au fost date publicității.

Paralel cu aplicarea retroactivă a unor măsuri, s-a trecut și la o mai clară definire a caracterului de clasă al legislației penale. Dacă în varianta Codului Penal din 1948 se stabilea la alineatul 2 al articolului 1 pedepsirea faptelor „socialmente periculoase”, arătate la

⁶ Codul Penal republicat a apărut în „Monitorul Oficial” nr.48 din 27 februarie 1948.

⁷ Publicat în „Buletinul Oficial” nr. 25, 30 aprilie 1949.

⁸ Vezi articolul 1 din *Codul Penal. Text oficial cu modificările până la data de 20 mai 1955, urmat de o anexă de legi penale speciale*, București, Editura de Stat pentru Literatură economică și juridică, 1955.

următorul paragraf ca „acele fapte care prin natura lor sau prin felul comiterii aduc atingere sau pun în primejdie siguranța statului sau ordinea socială”, prin Decretul 187 din aprilie 1949, alineatul 3, textul era astfel reformulat: „Faptele considerate ca periculoase pentru societate pot fi pedepsite și atunci când nu sunt anume prevăzute de lege ca infracțiuni”, urmând ca pentru incriminarea lor să fie utilizate dispoziții legale pentru „infracțiunile asemănătoare”. Acest text oferea practic puteri discreționare organelor de urmărire penală, fiind utilizat în speță de către Securitate, care în anchetele sale a folosit din plin, sub coordonarea consilierilor sovietici „tehnica probelor indirecte” și incriminarea „prin analogie” atunci când s-au stabilit infracțiunile. Textul a fost abrogat prin Decretul nr. 102 din 29 februarie 1956⁹, într-o perioadă în care autoritățile de la București încercau să țină pasul cu „spiritul Genevei”, dar lipsa sa a fost ulterior suplinită printr-o mai largă definire a obiectului legii penale. Astfel, în Codul Penal valabil de la data de 1 iunie 1958, articolul 1, care stabilea „legalitatea incriminării pedepsei și măsurilor de siguranță”, păstra definirea legii penale drept „apărătoarea RPR și a ordinii sale de drept”, indicând ca fiind periculoase pentru societate „orice acțiuni sau omisiuni care aduc atingere structurii economice, sociale sau politice, ori siguranței RPR, sau tulbură ordinea de drept statornicită de popor în frunte cu clasa muncitoare”¹⁰. Esența sistemului penal din România acelor ani putea fi și a fost definită atunci drept o „justiție de clasă”, îndreptată fățiș, declarat, împotriva opozițiilor regimului, fiind un instrument de lucru la îndemâna poliției politice.

*

Principalele prevederi penale cu caracter represiv între 1948-1964 au fost cuprinse la *Titlul I, Crime și delictes în contra statului din Cartea a II-a, Crime și delictes în special*, din Codul Penal al RPR. Cu modificări care țin de cuantumul unor pedepse sau de lărgirea spectrului incriminărilor, acestea au rămas în general cu același conținut în primele două decenii de regim comunist. Se poate sesiza totuși o drastică înăsprire, care a constat în creșterea atât a pedepselor, cât și în cea a posibilităților de acuzare aflate la îndemâna organelor de cercetare penală ale Securității, operată prin Decretul 318 din 1958¹¹. Nu întâmplător, întrucât în acel an s-a petrecut retragerea trupelor sovietice din RPR, pedepse exemplare (fără excepție, condamnarea la moarte) au fost prevăzute la *Secțiunea I, înalta trădare*, articolele 184-188 și 190-192, care incriminau crima de trădare de patrie, colaborare cu dușmanul pe timp de pace sau de război sau divulgarea de secrete privind capacitatea de apărare a țării. Articolul 189 pedepsea tot cu moartea „actul incriminat îndreptat contra unui aliat cu care România luptă în comun”¹². Anterior, la aceleași articole din Codul Penal se prevedea ca maximum de pedeapsă munca silnică pe viață¹³. Aceeași majorare de pedeapsă (de la muncă silnică la condamnarea la moarte) s-a operat prin Decretul 318 din 1958 în cazul articolului 194 din *Secțiunea II, Spionajul*. Sunt prevăzute pedepse cu moartea pentru spionii străini prinși pe teritoriul României, iar în paragraful următor al aceluiași articol este incriminată „transmiterea de secrete statelor străine, organizațiilor contrarevoluționare sau persoanelor particulare, când acestea sunt în serviciul unor puteri străine”¹⁴. Acest text a fost introdus în Codul Penal prin Decretul nr. 202 din 1953 la acea dată pedeapsa maximă prevăzută fiind de 25 de ani¹⁵. În urma Decretului 318, ea a fost majorată la muncă silnică pe viață. Nu numai divulgarea de secrete era drastic pedepsită, ci și cea a unor date care „nu sunt

⁹ Publicat în „Buletinul Oficial” nr. 6, 29 februarie 1956.

¹⁰ *Codul Penal. Text oficial cu modificările până la data de 1 iunie 1958, urmat de o anexă de legi penale speciale*, București, Editura Științifică, 1958, pp. 21-22.

¹¹ Publicat în „Buletinul Oficial” nr. 27, 21 iulie 1958.

¹² *Codul Penal...*, ediția 1958, p. 101.

¹³ *Codul Penal...*, ediția 1955, pp. 85-88.

¹⁴ *Codul Penal. Text oficial cu modificările până la data de 1 decembrie 1960, urmat de o anexă de legi penale speciale*, București, Editura Științifică, 1960, p. 111 (articolul 194, indice 2).

¹⁵ Publicat în „Buletinul Oficial” nr. 15, 14 mai 1953.

destinate publicității”, fără a intra în categoria secretelor de stat, sau chiar, pur și simplu, transmiterea de orice fel de alte documente și informații care „ar putea duce la subminarea regimului democrat popular”, faptă pasibilă de închisoare până la 15 ani (Decretul 202/1953), majorată la 25 de ani prin Decretul 318. Acest text de lege dispunea ca tentativa să fie pedepsită la fel ca și fapta consumată, sancționând drastic și refuzul de a se întoarce în țară al unui funcționar cu „însărcinare de stat sau de interes obștesc” plecat în străinătate (pedeapsa putea ajunge până la 25 de ani închisoare, fiind însoțită de confiscarea averii și interzicerea unor drepturi), în cazul în care acesta nu era condamnat la moarte în contumacie pentru trădare¹⁶.

Foarte des utilizate în condamnarea opozanților politici ai regimului în anii de maximă represiune (între 1948-1952 și 1957-1959) au fost articolele 207-218 din *Capitolul II* privind *Crime și delictе contra siguranței interioare a statului*, grupate în *Secțiunea I, Atentatul și complotul contra ordinii constituționale și sociale a RPR, Secțiunea I bis, Subminarea economiei naționale și sabotajul contrarevoluționar și Secțiunea II, Alte crime și delictе în contra siguranței interioare a statului*. Articolele din conținutul acestui capitol al Codului Penal al RPR au fost fie adăugite prin Decretul 202/1953, fie modificate în sensul înăsprii pedepselor prin Decretele 318/195 și 1/1959. Evoluția în timp a prevederilor penale care incriminează acțiunile îndreptate „contra siguranței interioare a statului” este sugestivă.

Articolul 207, care pedepsește actele de teroare, a avut în prima sa variantă din 1948 o formulare mai puțin impregnată de spiritul „ascuțirii luptei de clasă”. Se stipula că acela care comite „acte violente” sau instigări „în scop de a schimba forma constituțională a RPR” este vinovat de „crima de surpare a ordinii constituționale”, prevăzând pentru această infracțiune pedepse cu închisoarea între 5-10 ani și degradare civică de la 3 la 5 ani. Prin Decretul 318/1958, actele violente devin „acte de teroare”, fiind pedepsite cu moartea și confiscarea averii. Se adaugă două noi alineate, care prevăd sancționarea cu muncă silnică de la 5 la 25 de ani și degradare civică vreme de 10 ani pentru „amenințarea cu săvârșirea unor acte de teroare împotriva vieții, integrității corporale ori a sănătății membrilor organelor de stat sau a persoanelor care desfășoară o activitate cu caracter obștesc, comisă în legătură cu activitatea acestora”, respectiv cu închisoare corecțională între 3 și 12 ani și interdicție corecțională de la 1 la 5 ani pentru „orice altă amenințare sau defăimare a persoanelor arătate la alineatul precedent, comisă prin orice mijloace”¹⁷. În fine, prin Decretul 1 din 1959¹⁸ s-a stipulat ca tentativa de săvârșire a actelor de terorism din primul paragraf al articolului 207 să fie pedepsită la fel ca și fapta consumată. Practic, forma în care a operat în 1958-1959 acest articol al Codului Penal a împins protejarea sistemului și a nomenclaturii la apogeu, dând frâu liber Securității în depistarea a sute de „organizații teroriste” și mii de „acte de teroare”, a căror pericolozitate față de sistem era vădit exagerată sau chiar inexistentă.

O armă redutabilă împotriva opozanților regimului sau a celor care, fără să se opună comunismului, nu îi apreciau, mai mult sau mai puțin deschis, țelurile și mijloacele, s-a dovedit a fi complexul de incriminări prevăzute în paragrafele articolului 209. Acest articol care pedepsea „uneltirea contra ordinii sociale” a suferit practic cele mai numeroase modificări față de forma sa inițială, ajungând în anii de intensificare a represiunii un instrument penal foarte des folosit în formularea „concluziilor de învinuire” de către anchetatorii Securității. În primul Cod Penal al RPR din 1948, uneltirea nu a fost considerată o crimă, ci un delict, ceea ce automat modifica regimul pedepsei: se putea administra doar închisoare corecțională, o formă de detenție mult mai ușoară. Erau socotite delictе de uneltire contra ordinii sociale și pedepsite ca atare următoarele infracțiuni: propovăduirea prin viu grai a schimbării formei de guvernământ (închisoare de la 6 luni la 3 ani și interdicție corecțională

¹⁶ *Codul Penal...*, ediția 1960, p. 12 (articolul 194, indice 5).

¹⁷ Acest alineat a fost abrogat prin Decretul 212, publicat în „Buletinul Oficial” nr. 8, 17 iunie 1960.

¹⁸ Publicat în „Buletinul Oficial” nr.1, 14 ianuarie 1959.

de la 1 la 3 ani), propaganda pentru răsturnarea violentă a ordinii în stat, constituirea de asociații secrete în acest scop, sau stabilirea de legături cu persoane și asociații din străinătate în scopul uneltirii (fapte pentru care se prevedea închisoare corecțională de la 3 la 7 ani și interdicție corecțională de la 3 la 5 ani). În finalul articolului, prin alineatele 3 și 4 erau incriminate inițierea și participarea la „organizații de tip fascist, politice, militare și paramilitare”, respectiv propaganda în favoarea acestora, pentru care se riscau pedepse de la 3 la 10 ani închisoare corecțională, în cazul propagandei, sau muncă silnică între 15 și 25 de ani pentru inițiere sau participare. Prin Decretul nr. 469 din 1957¹⁹ s-a operat modificarea acestor prevederi. S-a renunțat la calificarea uneltirii drept delict, ea fiind socotită în noul text infracțiune, iar pedepsele au fost substanțial majorate. Textul prevedea de astă dată ca inițierea, constituirea sau participarea la organizații sau asociații care urmăresc „schimbarea ordinii sociale existente în stat sau a formei de guvernământ democratice” să fie sancționate cu muncă silnică de la 15 la 25 de ani și degradare civică pe o durată de 5 până la 10 ani. Propaganda în favoarea unei asemenea organizații sau sprijinul de orice natură acordat membrilor ei se pedepsea, conform alineatului 2, cu închisoare corecțională între 3 și 10 ani, urmată de o interdicție corecțională de 3-5 ani. Tentativa se pedepsea ca și fapta consumată. Ulterior, prin Decretul 318/1958, s-a introdus un nou alineat la acest punct, prin care se pedepseau cu muncă silnică între 5 și 25 de ani, urmată de degradare civică pe timp de 10 ani „formele de agitație care au avut ori au putut avea urmări deosebit de grave”, iar prin Decretul 212/1960 a fost incriminat faptul, la fel de drastic pedepsit, „de a lucra prin mijloace violente, pentru a produce teroare, teamă ori dezordine publică, cu scop de a schimba ordinea economică sau socială din România”.

Cea mai substanțială adăugire a prevederilor penale de la articolul 209 s-a făcut prin Decretul 202 din 1953, când s-a *introdus Secțiunea 1bis*, care condamna subminarea economiei naționale și sabotajul contrarevoluționar. Prin articolul 209 indice 1, aceste acte, săvârșite în instituții sau întreprinderi de stat „în scop contrarevoluționar, în folosul foștilor proprietari sau organizațiilor capitaliste interesate” se pedepseau cu muncă silnică între 5 și 25 de ani și confiscarea totală ori parțială a averii. Când consecințele au fost ori ar fi putut fi grave, se putea dispune pedeapsa maximă: condamnarea la moarte. Cu aceleași pedepse dure se sancționau prin articolele 209 indice 2 și 209 indice 3 distrugerii sau degradări „în scop contrarevoluționar”, de orice natură, săvârșite în instituții și unități ale economiei naționale, respectiv „neîndeplinirea cu știință sau îndeplinirea voit neglijentă a anumitor obligații”, socotită, în cazul în care submina într-un fel sau altul regimul de „democrație populară”, „sabotaj contrarevoluționar”. Prin articolul 209 indice 4, tentativa se pedepsea ca și fapta consumată²⁰.

În 1958, cu Decretul 318, din conținutul tuturor articolelor care incriminau subminarea economiei naționale și sabotajul s-a eliminat sintagma „în scop contrarevoluționar”, ceea ce a ușurat simțitor activitatea anchetatorilor Securității de „dovedire” a acestor fapte și a lărgit serios aria persoanelor incriminate. Pe lângă aceste infracțiuni de subminare a economiei sau sabotaj, anchetatorii mai aveau la îndemână și încadrările penale de la Titlul 3 bis, care priveau unele infracțiuni contra sistemului economic al RPR. La paragrafele articolului 268 se prevedeau pedepse cu închisoarea ajungând până la 5 ani, amenzi usturătoare și confiscări de bunuri chiar pentru infracțiuni mărunte, cum ar fi „lipsa de grijă gospodărească”, producția „de proastă calitate, neterminată sau fără respectarea normelor”, „degradarea din nesocotință, neprevedere sau ușurință a tractoarelor” sau o lipsă de interes similară în tratarea vitelor din gospodăriile agricole de stat ori colective, nepredarea la timp a cotelor de produse agricole, nerespectarea planurilor de însămânțări ș.a. Acest articol din Codul Penal își regăsește în mare parte din prevederi obârșia în legislația sovietică din

¹⁹ Publicat în „Buletinul Oficial” nr. 26, 30 septembrie 1957.

²⁰ *Codul Penal...*, ediția 1958, pp. 110-111.

vremea colectivizării, inspirată la rândul ei de unul dintre avertismentele lansate de Stalin la adresa colhoznicilor: „Vi se cere doar să munciți cinstit, să apărați bunurile colhozului, să aveți grijă de tractoare și de mașini, să vă îngrijiți de cai, să aduceți la îndeplinire sarcinile trasate de statul muncitorilor și al țăranilor, să întăriți colhozul și să-i expulzați pe chiaburi și pe acoliții lor, dacă s-au strecurat printre voi”²¹.

Actele de răzvrătire sau instigare la răzvrătire erau sancționate drastic prin articolele 210-212, ca și actele de rebeliune, prevăzute și pedepsite de articolele 258-262²². Restul prevederilor părții speciale din Codul Penal privind infracțiunile „contra siguranței interioare a statului” priveau uzurparea de funcții sau infracțiuni săvârșite de funcționari ai statului, ofensa adusă drapelului sau „delictul contra siguranței statelor străine, dreptului păcii și bunelor relații internaționale”.

Severitatea cu care erau pedepsite formele de opoziție față de regimul „democrat popular” nu se regăsește în cazul infracțiunilor de drept comun. Spre exemplu, asocierea în vederea comiterii unor crime sau delictelor de drept comun era pedepsită prin articolul 315 doar cu închisoare corecțională de la 2 la 6 ani. În aceeași ordine de idei, existau mari diferențe în modul de pedepsire a furturilor; în cazul în care un furt se producea în dauna avutului obștesc, pedeapsa ajungea la 12 ani, iar prin Decretul 446 din 21 septembrie 1957, promovat în timpul unei noi ofensive pentru realizarea colectivizării, se prevedea, pe lângă pedeapsa cu închisoarea, confiscarea totală a averii în cazul unor furturi de cereale „săvârșite fie pe câmp, fie în orice alte locuri”²³. Aceasta, în vreme ce un hoț învinuit de furt calificat în dauna avutului privat putea fi condamnat la un maximum de 5 ani de închisoare corecțională. Lipsa posibilității de individualizare a pedepselor și diferențele mari ale cuantumului de pedeapsă între furtul de la stat și cel în dauna unei persoane private a dat naștere la aberații judiciare semnalate și la nivelul conducerii superioare a partidului, dar fără succes: „Nu demult, un țăran de la Calafat a primit, pentru că a furat un borcan de 6 lei, 6 luni de închisoare, iar unuia care a furat sute de mii de lei, i se dă tot 6 luni. Eu consider că dacă pedeapsa nu este în raport cu vina nu este bine”, afirma Gheorghe Vasilichi în dezbaterile Plenarei CC a PMR din martie 1956²⁴. Dar constatarea a rămas fără efect în plan juridic.

Formulările tuturor incriminărilor ofereau Securității mari posibilități de acțiune împotriva oricărei forme de disidență, fie ea chiar pasivă. Cu atât mai mult cu cât, prin articolul 228, era pedepsită penal omisiunea denunțului. Acuzația a fost preluată din Codul Penal sovietic, ea fiind inspirată practic de celebra frază a lui Lenin, care spune că un bun comunist trebuie să fie în același timp un bun „cekist”. În prima formă a Codului Penal din 1948 era posibil de închisoare corecțională de la 1 la 2 ani cel care a omis să denunțe „când încă era timpul de a se împiedica consumarea faptului”, pregătirea unui complot (prevăzut și pedepsit de articolul 227) sau a actelor violente îndreptate împotriva regimului, stabilite la articolul 207. Denunțarea faptelor „înainte de a fi descoperite și în timp util, astfel ca să fie împiedicată consumarea” ducea la absolvirea de vină, iar cel ce după descoperirea faptei înlesnea arestarea complicilor putea fi iertat de o jumătate din pedeapsă.

Prin Decretul 469 din 30 septembrie 1957, s-a extins incriminarea omisiunii și asupra celor care nu denunțau actele de uneltire contra ordinii sociale, prevăzute de articolul 209 indice 1, pedeapsa fiind majorată la un cuantum cuprins între 2 și 7 ani închisoare corecțională și interdicție corecțională între 1 și 5 ani. După numai câteva luni, în plin val de arestări dezlănțuit de Securitate, prin Decretul 318 din 21 iulie 1958, s-a stabilit că erau culpabili de omisiune de denunț și cei care nu au adus la cunoștința „organelor competente” pregătirea actelor de subminare a economiei naționale sau sabotaj, pedeapsa fiind și ea

²¹ D. Volkogonov, *op. cit.*, p. 385.

²² *Codul Penal...*, ediția 1958, pp. 133-134.

²³ *Ibidem*, p. 32.

²⁴ Vezi Stenograma discuțiilor Plenarei CC al PMR din ziua de 25 martie 1956.

majorată: închisoare corecțională între 3 și 10 ani. Mai mult, se stipula că „actele pregătitoare” ale omisiunii denunțului „se pedepsesc ca și infracțiunea consumată”, iar prin articolul 230 alineatul 2 primeau aceeași pedeapsă cu făptuitorii „complicii, tănuitorii și cei care vor fi favorizat pe infractori”. Totodată, începând cu 1957, articolul 228 conținea invitații mult mai deschise la delațiune și colaborare cu organele represive față de cele prevăzute în Codul Penal din 1948. Astfel, prin Decretul 469 s-a dispus să fie scoase de sub urmărire penală „persoanele care, mai înainte de orice urmărire, vor fi înștiințat autoritățile competente sau care, chiar după ce culpabilii au fost descoperiți sau după ce s-a început urmărirea, au înlesnit arestarea acestora”, iar prin Decretul 1/1959 „generozitatea” organelor în cazul denunțătorilor avea să se extindă, în urma introducerii articolului 231: „nu se pedepsesc acei care, făcând parte dintr-un complot, îl denunță autorităților, mai înainte de a fi fost descoperit și de a se fi început săvârșirea faptei proiectate”. În același text de lege, incriminarea omisiunii de denunț de la articolul 228 a fost practic extinsă asupra nedeunțării tuturor infracțiunilor cu caracter politic, iar la pedeapsa condamnării cu închisoarea de la 3 la 10 ani s-a adăugat și o interdicție corecțională între 1 și 5 ani.

În finalul acestei prezentări comparative a modului în care a evoluat legislația în materie penală²⁵, se poate concluziona că, începând cu articolul 207 care pedepsea actele de teroare care amenințau să răstoarne „ordinea socială a RPR” și încheind cu articolul 231, care îi iartă de pedeapsă pe denunțători, prevederile cu caracter public cuprinse în Codul Penal și diversele decrete, care l-au modificat sau completat, au oferit organelor represive ale Securității o largă paletă de acțiune împotriva celor pe care regimul comunist i-a identificat drept dușmani ai stabilității și perpetuării sale. Pe parcursul dobândirii experienței în exercitarea puterii, în acțiunea permanentă de consolidare a ei, autoritățile comuniste au detaliat baza legislativă penală a represiunii, prevăzând măsuri drastice împotriva oricărei forme de disidență. Securitatea, ca instituție abilitată să exercite reprimarea, avea astfel la îndemână toate mijloacele de a trece la pedepsirea celor pe care îi socotea susceptibili de a fi complotat împotriva regimului sau chiar de a se fi gândit la aceasta. Pedepsele erau supradimensionate în raport cu faptele, pentru că prin administrarea lor nu se urmărea doar încarcerarea sau uciderea presupușilor vinovați, ci și intimidarea celor rămași liberi, câtă vreme se dovedeau supuși.

Măsurile cu caracter penal împotriva opoziției anticomuniste nu au ajuns să satisfacă însă nevoile Securității, stânjenită în primul rând în acțiunile represive de faptul că acestea trebuiau caucionate de instanțe de judecată. Divergențele între magistrați, s-au făcut nu o dată simțite deoarece, cu toate măsurile radicale de transformare a instanțelor în „Tribunale ale poporului” țineau totuși cont de apărarea legalității și respectau dreptul la apărare al inculpaților și aplicau sentințe mai mici decât cele dorite de aparatul Ministerului Afacerilor Interne. Conducerea de partid, a s-a arătat mult mai satisfăcută de rezultatele represiunii atunci când în 1946, în timpul cât a lipsit Pătrășcanu, plecat la Conferința de Pace de la Paris, locul i-a fost ținut de Teohari Georgescu. Când acesta a cumulat funcția de ministru de Interne și de Justiție, „cu totul altfel a fost privită justiția și magistratura, cu totul altfel procedau [magistrații], procesele de atunci cu totul altfel au fost rezolvate și altul era răsunetul în opinia publică. Fiecare simțea o mână forte, simțea că tov. Teo își impunea punctul de vedere și obliga pe magistrați să rezolve problemele așa cum cereau interesele masei”, constata Chivu Stoica la o ședință a Biroului Politic din 9 septembrie 1947. Meritele lui Teohari nu se opreau aici: „dacă Teo n-ar fi introdus în jandarmerie, în poliție elemente populare, nu știu unde am fi ajuns astăzi. El a călcat peste statute și legi, a mers pe o linie revoluționară și a avut bune rezultate în aparatul de stat al Internelor care se întărește, pe care poți să te bizui și care trimite

²⁵ Articolele citate se regăsesc în cele trei ediții principale ale Codului Penal: ediția 1955, pp. 85-100, ediția 1958, pp. 99-118 și ediția 1960, pp. 104-134, 162-171.

pe oamenii pe care Justiția nu-i condamnă, în lagăre”²⁶, constata același Chivu Soica. Într-adevăr, pentru a ocoli procedura penală clasică și a completa paleta de acțiuni ale poliției politice împotriva „dușmanilor regimului de democrație populară”, Ministerul Afacerilor Interne a inspirat începând din 1949 un complex de măsuri cu caracter secret care au permis lărgirea acțiunilor represive independent de deciziile justiției.

Legislația represivă cu caracter secret

Legislația penală, cuprinsă în Codul Penal și în legile speciale sau decretele publicate în „*Buletinul Oficial*” care l-au modificat și completat în primele două decenii, a fost adăugită cu o serie de măsuri legislative de natură să contureze mai exact cadrul de acțiune și să mărească eficiența organelor represive. Acestea au constat în așa-numite măsuri administrative luate de către organele Ministerului Afacerilor Interne asupra unor categorii de persoane, în baza unor decrete și hotărâri ale Consiliului de Miniștri care au avut în majoritatea lor un caracter secret. Secretizarea acestor măsuri represive a fost întreprinsă din mai multe rațiuni. Mai întâi, ele veneau în contradicție cu prevederile constituționale care enunțau (chiar dacă formal) drepturile și libertățile cetățenilor²⁷, pe care le încălcau în mod flagrant, dar și cu declarațiile pompoase ale autorităților comuniste privind libertatea care domnea în România. În *Raportul asupra proiectului de Constituție a RPR*, prezentat în fața Marii Adunări Naționale la 23 septembrie 1952, Dej afirmase: „Libertatea de conștiință, libertatea cuvântului, libertatea presei, libertatea de organizare etc sunt înscrise la loc de cinste în proiectul de Constituție”²⁸, declarație care ar fi fost contrazisă flagrant, dacă textele unor hotărâri ale Consiliului de Miniștri privind măsurile administrative ar fi fost făcute publice.

Pe de altă parte, imaginea țării, transformată într-un imens gulag de către regimul „democrat popular”, deja evocată în numeroase mărturii publicate în Occident de către presa străină și de cea română din exil²⁹ sau rostite la posturile de radio străine în limba română³⁰ ar

²⁶ Stenograma ședinței Biroului Politic din 9 septembrie 1947.

²⁷ În Constituțiile din 13 aprilie 1948 (*Titlul II*) și 27 septembrie 1952 (*Capitolul VII*), drepturi ale omului ca inviolabilitatea persoanei și a domiciliului, libertatea cuvântului, libertatea presei și libertatea de asociere erau prevăzute, dar dreptul de asociere era subordonat datoriei de „înregimentare în construirea socialismului”, iar celelalte libertăți trebuiau, după cum menționa articolul 85 alineatul II din Constituția din 1952, să se exercite „în conformitate cu interesele celor ce muncesc și în vederea întăririi regimului de democrație populară”. Eleodor Focșeneanu, *Istoria constituțională a României*, 1859-1991, București, Editura Humanitas, 1992, pp. 114-115, 130-131.

²⁸ Gheorghiu Dej, *Articole și cuvântări...*, pp. 527.

²⁹ Ziarul „România” editat de *Romanian National Committee*, (nr. 55, an V, New York, ianuarie-februarie 1961), sub titlul *Aspecte vechi și noi ale terorii în RPR*, arăta de pildă următoarele: „primim neconținut scrisori de la refugiații care au reușit recent să se salveze, informații care aduc lumini noi asupra situației din țară. Dăm mai jos câteva fragmente din ele: (...) în afară de arestările în masă destinate să intimideze populația, cele mai curențe sunt acelea destinate să recruteze brațe de muncă gratuite pentru lucrările din Deltă. Oamenii sunt adunați de pe stradă sub cele mai ridicole pretexte, cum ar fi de pildă îmbrăcămintea sau tunsoarea care n-ar corespunde moralei proletare și judecați de un tribunal de urgență, care în 24 de ore îi condamnă la reeducare într-o colonie de muncă”. De altfel, cu toată secretizarea măsurilor represive, uneori oficialii comuniști nu se puteau sustrage evidențelor și erau nevoiți ulterior, în scurtele perioade de „deschidere”, să recunoască tratamentele la care erau supuși deținuții politici în lagărele de muncă la începutul anilor ‘50. Astfel, ziarul „Le Monde” din 19 august 1953 (citat în *Buletinul Agerpres* – vezi ANIC, fond 80, dosar nr. 727, f. 256) reproduce după „New York Times” declarațiile lui Grigore Preoteasa, care explica de ce lucrările de la Canal au fost oprite: „Construcția Canalului era un proiect grandios în stilul realizărilor staliniste și mulți observatori puneau la îndoială posibilitatea pentru România de a-l duce la bun sfârșit. Nu este totuși nici o îndoială că lucrările s-au făcut până acum folosindu-se ca mână de lucru condamnați politici supuși unui regim *extrem de penibil*” (s.n.) Era o formă extrem de diplomatică de a escamota tratamentul criminal căroră le-au căzut victimă mii de oameni.

³⁰ La postul de radio *Europa Liberă* (în limba română), ora 18,45, din 3 septembrie 1953, se arăta: „Prima revendicare și cea mai mare pe care muncitorii o vor prezenta zilnic în fabrici, în birouri, pe ogoare, în sate și orașe este amnistia generală a sutelor de mii de prizonieri care gem în lagărele și închisorile comuniste știute și

fi fost fundamentată oficial chiar de autoritățile din RPR, dacă aceste măsuri ar fi fost cunoscute. Prin intrarea într-un circuit public a unor decrete, hotărâri ale Consiliului de Miniștri și ale MAI sau simple decizii ministeriale ale șefilor Securității, în baza cărora sute de mii de oameni au fost afectați de internarea în lagăre, deportări, fixarea de domiciliu obligatoriu sau confiscări de bunuri, fără ca toate aceste victime să fi făcut obiectul unei decizii judecătorești în acest sens, regimul de la București ar fi dezvăluit astfel mijloacele represive de multe ori cu un caracter vădit arbitrar prin care își asigura stabilitatea. Sistemul ar fi fost nevoit astfel să se liberalizeze sau, în caz contrar, mai ales în noul context internațional al primilor pași de „dezgheț” al relațiilor est-vest, România, semnatară a Convenției de la Geneva și admisă în 1955 ca membru al Națiunilor Unite, ar fi fost pusă într-o situație delicată³¹. Din aceste motive, asupra unei bune părți a legislației represive care a stat la baza acțiunilor Securității s-a păstrat un secret desăvârșit.

Chiar Codul Penal, o lege publică în esența ei, a fost modificat prin adăugirea unui articol care nu a fost niciodată publicat. Decretul cu nr. 62 din februarie 1955 a „completat” Codul Penal cu articolul 193 indice 1. În textul acestui articol era incriminată „activitatea intensă contra clasei muncitoare sau a mișcării revoluționare, desfășurată într-un post de răspundere în aparatul de stat sau într-un serviciu secret pe timpul regimului burghezo-moșieresc”, pedepsită cu temniță grea pe viață și confiscarea totală a averii. Al doilea paragraf stipula: „Dacă fapta prevăzută în alineatul precedent a fost săvârșită într-un alt post decât într-unul de conducere, pedeapsa va fi de detențiune grea de la 5 la 25 de ani și confiscarea totală ori parțială a averii”. În baza prevederilor citate, nepublicate în nici o ediție a Codului Penal, „au fost judecați și condamnați în 1955-1956 foști angajați ai Poliției, Siguranței și Serviciului Secret, arestați în anii 1948-1950”³². În unele cazuri cercetate³³, s-au pronunțat retroactiv pedepse egale cu perioada de detenție, ceea ce indică „legalizarea” unor abuzuri (lungi detenții fără proces), în contextul politic care a urmat Conferinței de la Geneva din 1955. Edificator pentru natura regimului comunist rămâne faptul că această tentativă de intrare în legalitate s-a făcut prin încălcarea unei norme juridice fundamentale, care nu permite administrarea unor pedepse prevăzute de lege săvârșite înainte de data intrării acesteia în

neștiute. Teroarea polițienească trebuie să înceteze: munca forțată, această rușine comunistă va trebui desființată. Vânzătorii și exploatatorii de sclavi români vor fi, în curând, aduși la judecată în fața Națiunilor Unite”. Gheorghiu-Dej adnota cu cinism pe marginea stenogramei emisiunii „Zău? Ce vorbești! Ne sperii!...”, completând în dreptul „sutelor de mii de prizonieri” cu propria apreciere: „bandiți de legionari și alte elemente dușmane”; ANIC, fond 80, dosar nr. 727, f. 249. De altfel, încălcările drepturilor omului în România au stârnit nu o dată „proteste energice din partea guvernelor occidentale și ale Națiunilor Unite”. O astfel de notă trimisă guvernului român de SUA și Marea Britanie, amintind violările grave ale drepturilor omului, cerea „să înceteze imediat actele inumane care însoțeau reformele lor economice și politice”; Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, București, Editura Litera, 1994, p. 227.

³¹ Fără îndoială, situația internațională a României evoluase, chiar dacă mai era evocat „disprețul arătat de guvernul român față de drepturile și libertățile persoanelor aflate sub jurisdicția lui”, care „a devenit într-adevăr atât de notoriu, încât se evocă la tot pasul condamnarea oamenilor liberi”, după cum se arăta în *Interpretation of Peace Treaties with Bulgaria, Hungary and Romania* a Curții de Justiție a Statelor Unite din 1956; *apud* Ghiță Ionescu, *op. cit.*, p. 227, nota 47. Schimbările semnificative de atitudine ale poziției SUA față de România au făcut parte din modificarea strategiei mai largi față de statele Europei de Est. În ianuarie 1955, un Memorandum elaborat de Biroul de Coordonare a Operațiilor din Departamentul de Stat constata imposibilitatea detașării din spațiul de hegemonie sovietic a vreunei țări satelite, fără riscul de confruntare deschisă cu URSS, ceea ce a dus la inițierea unui dialog cu guvernele țărilor din blocul sovietic, în încercarea de a încuraja treptat impunerea unei linii politice autonome față de Moscova; Liviu Țărău, în *căutarea României: recomandările făcute Departamentului de Stat de către Robert H. Thayer, ministrul SUA la București, la încheierea misiunii sale în România*, în vol. *România și relațiile internaționale în secolul XX*, *In Honorem Vasile Vesa*, Cluj Napoca, Editura Clusium, 2000, pp. 231-232.

³² Marius Lupu, Cornel Nicoară, Gheorghe Onișoru, *Cu unanimitate de voturi. Sentințe politice adnotate și comentate*, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 25.

³³ *Ibidem*.

vigoare. Bineînțeles, toate procedurile penale care au urmat Decretului 62 din 1995 s-au aplicat și ele în regim secret.

Completând legislația penală, o serie de măsuri legislative cu caracter secret au oferit Securității posibilitatea de a constitui în Republica Populară Română un adevărat „Arhipelag Gulag”, după expresia consacrată de cunoscutul scriitor Aleksandr Soljenițin, care au avut la bază modelul sovietic. O descriere a sistemului lagărelor din URSS conturează un tablou reîntâlnit în România anilor 1950, în urma aplicării unei largi arii de măsuri așa-numite „de siguranță”: „Arborând stindardul igienei sociale, statul înțelege să vindece societatea, să curețe și să reeduce. Gângăniile dăunătoare sunt adunate, în valuri succesive... Sunt loviți mai întâi diferiții marginali care amenință hegemonia politică, ideologică, culturală, socială a partidului și a conducerii sale. Se reduce opoziția politică și religioasă, se stârpesc agitația muncitorească și răscoalele țărănești, se colectivizează satele, este suprimat șomajul, suprimându-se șomerii. Cu fiecare dezinfecție, lagărele se extind. Ele îndreaptă, ele extermină. Totul este adunat aici: opozanți conștienți sau presupuși, credincioși fervenți, savanți sobri, hoți de cartofi, borfași, țărani amărâți, bandiți. Pentru a scoate la lumină societatea sa, statul produce lagărele”³⁴. Această practică a sistemului represiv comunist a fost de regulă asociată cu numele lui Stalin, dar „adevăratul părinte al execuțiilor, al terorii în masă și al organelor aflate deasupra statului”³⁵ a fost Lenin, care a ordonat pentru prima oară internarea în lagăre chiar a unui mare număr de femei și copii în timpul războiului civil, pe parcursul represaliilor sălbatice îndreptate împotriva cazacilor. Administrația de Stat a Lagărelor din URSS (prescurtat GULAG) avea să capete începând cu anii 1930 dimensiuni gigantice.

Așa cum reiese din Nota de studiu nr. 00880015 din 14 decembrie 1967 întocmită la Serviciul C al Consiliului Securității Statului³⁶, copiindu-se modelul sovietic, s-au instituit cu începere din 1949 măsuri de dislocare și fixare de domiciliu obligatoriu, internare în colonii și unități de muncă și fixare de loc de muncă obligatoriu unor categorii de persoane care, fără să poată fi incriminate penal, făceau obiectul unor dispoziții cu caracter represiv care aveau ca bază actele normative emise de Marea Adunare Națională sau Consiliul de Miniștri, dar și simple hotărâri și dispoziții ale MAI³⁷.

³⁴ André Glucksmann, *op. cit.*, p. 98.

³⁵ D. Volkogonov, *op. cit.*, p. 268.

³⁶ ASRI, fond D, dosar nr. 7778, vol. 36, ff. 36-42.

³⁷ Pentru o primă analiză a acestora, vezi Marius Oprea, *Legislația represiunii*, în Addenda la *Cartea Neagră a comunismului*, Stephane Curtois & alții, București, Editura Humanitas, Fundația Academia Civică 1998, pp. 748-755 și Ion Bălan, *Regimul concentraționar din România*, București, Editura Fundația Academia Civică, 2000, pp.79-104.

Cronologia și geografia represiunii

Pretutindeni și de la un capăt la altul al dominației sale, comunismul s-a menținut prin teroare, violență și crimă. Deși evoluția sa a fost diferită de la o țară la alta și de la o perioadă la alta, ceea ce l-a ajutat să supraviețuiască atâtea decenii a fost represiunea. Lupta de clasă, proclamată drept principiu ideologic, nu l-a împiedicat să extermine pe lângă adversarii asumați – „burghezii”, „moșierii”, „imperialiștii” și „fasciștii” – chiar pe aliații teoretici, pe „tovarășii de drum” și pe propriii protagoniști. Nefiind compatibil cu libertatea, comunismul a instaurat asasinatul fizic și moral drept instrument al tacticilor sale de supraviețuire. Chiar dacă, în calitate de membru fondator al Națiunilor Unite, a votat în 1948 *Declarația Universală a Drepturilor Omului*, Uniunea Sovietică a dat un exemplu și sateliților ei postbelici pentru încălcarea flagrantă a fiecăruia din cele 30 de articole ale acesteia¹.

Comunismul exportat în țările Europei Centrale și de Est a beneficiat de experiența a trei decenii de teroare în chiar patria sa, Uniunea Sovietică. Încă din mai 1943, când a desființat formal Cominternul, Stalin a încredințat unității INO (spionajul extern din cadrul NKVD) sarcina creării din rândul activiștilor refugiați la Moscova a unor Comitete naționale de eliberare pentru țările ce urmau să fie ocupate la sfârșitul războiului². Totodată, o altă unitate a NKVD, creată în același an, 1943, și destinată inițial pedepsirii spionilor din rândul populației sovietice și a prizonierilor sovietici repatriați din Occident (peste două milioane) se numea SMERȘ („*Smerti șpionah*” = „moarte spionilor”) și urma ca în țările ocupate după sfârșitul războiului să „consolideze noua formă de guvernare”³. Practic, *Operațiunea Gayaneh* de sovietizare a teritoriilor ocupate era, „avant la lettre”, o variantă „pe dos” a „*Declarației Europei Eliberate*” ce urma să se elaboreze în februarie 1945 la Ialta.

În România, planurile sovietice de ocupare a țării prin luptă au fost date peste cap de lovitura de palat de la 23 august 1944. Stalin ar fi preferat să instaleze direct un guvern comunist, cum a făcut în Polonia prin formarea în Lublin a Comitetului Național de Eliberare, pentru impunerea căruia a luptat cu îndârjire la Ialta și Potsdam⁴. Luați prin surprindere de inițiativa regelui Mihai I, care – deși cu 650.000 militari germani în țară – a rupt alianța cu Germania și, apoi, a format rapid un guvern militar, completat cu patru miniștri de coaliție, sovieticii au amânat 20 de zile semnarea armistițiului și au mimat în acest interval o „eliberare glorioasă”, parcurgând până în Banat și centrul Transilvaniei câteva sute de kilometri fără să tragă un foc de armă. Simulând că, până la încheierea armistițiului, au de-a face cu o țară și o armată inamice, trupele sovietice au luat prizonieri peste 150.000 militari români care așteptau să li se alăture⁵, apoi au devastat, rechiziționat, jefuit, violat și ucis, creând un haos care să le permită ulterior să poată pretinde restabilirea ordinii.

Acest stigmat original al terorii și samavolniciei, îndreptat în egală măsură împotriva armatei, a mediului politic și a populației civile, a prefătat cei 45 de ani în care regimul comunist s-a impus, s-a perpetuat și a supraviețuit ca regim terorist și criminal. „A fost una din multele tragedii din istoria românilor faptul că principalii arhitecți ai loviturii de la 23 august 1944, regele Mihai și liderii democrați, au răsturnat o dictatură militară doar pentru a fi practic răsturnați ei înșiși, în decurs de șase luni, de alt regim totalitar incipient”⁶.

Abuzurile și nelegiuirile sfidau atât autoritățile române (cele trei guverne de coaliție succedate între 23 august 1944 și 6 martie 1945), cât și dreptul internațional, și însuși

¹ v. textul *Declarației* pe http://www.onuinfo.ro/documente_fundamentale/declaratia_drepturilor_omului/

² Ion Mihai Pacepa, *Cartea neagră a Securității*, București, Editura Omega, 1999, p. 62.

³ *Ibidem*, pp. 105-107.

⁴ Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 37.

⁵ v. Memoriul Regelui Mihai I destinat președintelui Roosevelt, în Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, București, Editura Humanitas, 1991, pp. 245-259.

⁶ Dennis Deletant, *op.cit.*, p. 37.

Convenția de Armistițiu semnată la Moscova la 12 septembrie 1944. Comisia Aliată de Control era de fapt un supraguvern sovietic care nu ținea cont nici de reprezentanții anglo-americani, nici de guvernul legitim. Sub pretextul aplicării armistițiului și al defascizării administrației, ea dădea ordine guvernelor Sănătescu și Rădescu, iar atunci când nu reușea organiza mișcări ale așa-numitelor Formațiuni de Luptă Patriotică menite să destabilizeze țara, să impună miniștri și prefecți comuniști, să inducă ideea că „fasciștii” (cum erau denumiți guvernânții români sau politicienii democrați) nu sunt în stare să producă decât dezordine. Când nici aceste manevre nu reușeau, sosea ministrul adjunct de externe Andrei Vîșinski (procurorul-căluș din timpul Marilor Epurări ale anilor '30 și, ulterior, în iunie 1940, „gauleiterul” sovietizării Letoniei) care își impunea ordinele chiar Regelui Mihai, bătând cu pumnul în masă și trântind ușile. Două vizite ale sale, în noiembrie 1944 și februarie-martie 1945, s-au soldat, fiecare din ele, cu schimbarea guvernului⁷, iar cea din decembrie 1945, în compania ambasadorilor americani și britanici la Moscova, cu întreruperea grevei regale. În acest timp, au avut loc primele deportări în URSS: a inginerilor și tehnicienilor de origine germană care trebuiau să monteze fabricile transferate în Rusia; a 28 intelectuali și de oameni de afaceri armeni (anchetați la Moscova și deportați în Siberia)⁸; în sfârșit, a 75.000 etnici germani identificați doar după criterii de vârstă și deportați cinci ani în Donbas „pentru reconstrucția URSS” (între aceștia, chiar mici grupuri de etnici români, cum s-a întâmplat în Ardealul de Nord, încă neretrocedat României). Tot acum începea drama a 300.000 refugiați basarabeni și nord-bucovineni, hăituiți de Comisia Aliată și de Legația Sovietică în calitate de cetățeni sovietici care ar fi trebuit să se repatrieze⁹.

Mii de cetățeni români, maghiari, germani și austriaci au fost internați, începând din octombrie 1944, în lagărele de la Tg. Jiu, Caracal, Slobozia, în cadrul defascizării. Între ei, o mare parte nu aveau nici o legătură cu fascismul, dar, fiind anticomuniști, erau considerați ca atare pe baza falsului silogism: „dacă antifasciștii sunt comuniști, atunci anticomuniștii sunt fasciști”. Artizanul acestor operații mistificatoare era ipostaza românească a SMERȘ-ului, adică Brigada Mobilă înființată de NKVD în toamna lui 1944. Consilierii NKVD pentru România, Aleksandr Saharovski și Dmitri Fedicikin, au încredințat comanda acestui instrument odios, care dubla instituțiile „burgheze” (Siguranța, Poliția, Jandarmeria) unor vechi agenți ai NKVD-ului, lui Gheorghe Pintilie (Pantiușa Bondarenko) și lui Alexandru Nicolschi (Boris Grünberg). În același timp, SSI era controlat de un alt agent sovietic, Emil Bodnăraș, cel care a înființat și un serviciu de informații secrete al PCR (Secția a II-a de informații și contrainformații din cadrul Formațiunilor de Luptă Patriotică)¹⁰. Multe arestări și asasinat în această primă perioadă au fost făcute chiar de membri ai F.N.D. (Frontul Național Democrat era coaliția care cuprindea, în jurul Partidului Comunist, câteva partide și organizații satelite). Altele de către Formațiunile de Luptă Patriotică sau direct de către organele NKVD, acolo unde autoritățile române păreau că sunt prea îngăduitoare.

Guvernul „de largă concentrare democratică” impus la 6 martie 1945 a fost adus la putere de toți acești factori de forță și a trebuit, ulterior, să se arate demn de acest ajutor.

Potrivit unui raport din arhiva Oficiului de Studii Strategice american, încă la 7 martie 1945, deci a doua zi după instalarea guvernului Petru Groza, o comisie de activiști sovietici condusă de Evgheni Suhalov a prezentat unei delegații de patru activiști comuniști, condusă de Ana Pauker, un plan de comunizare a României pe următorii trei ani, plan atribuit fostului secretar al Cominternului Gheorghi Dimitrov. Un plan similar, pentru alte două perioade de

⁷ *Jurnalul generalului Sănătescu*, cu o prefață de Simona Ghițescu, ediția a doua, București, Editura Humanitas, 2006, p. 178.

⁸ Levon Harutunian, *Siberia – dus întors*, cuvânt înainte de Bedros Hoiasangian, București, Editura Ararat, 2001.

⁹ *România. Viața politică în documente. 1945*, coord. Ioan Scurtu, Arhivele Statului, 1994, pp. 252-262.

¹⁰ Claudiu Secașiu, în *6 martie 1945 – Începuturile comunizării României*, București, Editura Enciclopedică, 1995, pp. 146-157.

câte cinci ani, ar fi urmat să fie predat de sovietici în următoarele câteva săptămâni¹¹. Dintre cele zece puncte ale planului pe trei ani atrag atenția, în ce privește studiul nostru, două: suprimarea partidelor istorice prin arestarea, uciderea și răpirea membrilor lor și, respectiv, crearea unei organizații de poliție întemeiată pe o „miliție populară” de tipul NKVD. O privire retrospectivă arată că toate capitolele acestui instructaj au fost respectate cu rigurozitate.

În primele luni de la instalare, pentru a îndeplini articolele 13 și 14 din Convenția de Armistițiu, guvernul Groza a făcut o serie de procese răsunătoare împotriva „criminalilor de război și a vinovaților de dezastrul țării”. Cronologic, la 14 mai 1945 au fost condamnați 46 criminali de război. Apoi la 30 mai 1945 s-a dat sentința în lotul ziaristilor. Abia la 19 mai 1946 avea să se dea verdictul în Procesul Marii Trădări, după ce lotul Ion Antonescu fusese anchetat în URSS direct de organele SMERȘ¹². În octombrie 1946 și ianuarie 1949 au urmat alte loturi de demnitari antonescieni, încheindu-se astfel procesele criminalilor de război. În paralel, însă, Brigada Mobilă la întrecere cu jandarmeria și poliția – între timp comunizate - a făcut arestări masive în rândul membrilor partidelor istorice, al militarilor, al funcționarilor epurați, acuzați ei înșiși tot de fascism. Despre primele două luni ale guvernării sale, primul ministru, Petru Groza, a mărturisit unui ziarist englez, Archie Gibson, că în decursul lor s-au făcut 90.000 arestări¹³. Încă din mai 1946 fusese arestat generalul Aurel Aldea, fostul ministru de Interne în primul guvern Sănătescu, acuzat împreună cu alți 55 de „complici” (mulți dintre ei țărâniști) de organizarea cu un an în urmă a unei rețele de organizații subversive, „Mișcarea Națională de Rezistență”. Cu o zi înainte de alegeri, la 18 noiembrie 1946, s-a dat verdictul: Aldea a fost condamnat la muncă silnică pe viață și a murit trei ani mai târziu în închisoarea Aiud¹⁴.

În aceeași vară, 1946, avea loc o nouă avalanșă de arestări în rândul membrilor opoziției, adică ai partidelor din afara blocului pro-comunist (BPD). Scopul era ca național-țărâniștii, național-liberalii și social-democrații independenți să fie împiedicați să candideze și, evident, să participe la campania electorală.

După semnarea Tratatului de pace cu România, la 10 februarie 1947, Brigada Mobilă și justiția regimului s-au năpustit din nou asupra țărâniștilor și liberalilor, fiind arestați mii de oameni. Și de astă dată erau învinuiți de-a dreptul de „fascism”, „legionarism”, „spionaj în favoarea imperialiștilor anglo-americani” și „crime de război”. Acuzațiile erau lipsite de orice temei, iar arestările nu aveau nici o bază legală, fiind făcute în virtutea unui ordin ultrasecret al Ministerului de Interne. Persoanele arestate au fost trimise la închisorile din Gherla, Pitești, Craiova și Miercurea Ciuc și din alte locuri, iar numitorul lor comun era că făcuseră campanie în beneficiul partidelor de opoziție, în noiembrie 1946¹⁵.

„Legea pentru purificarea administrațiilor de stat” din 30 martie 1945, după ce enumera criteriile și motivele epurării, prevedea la articolul 10 „lagăre speciale” pentru munca obligatorie a salariaților îndepărtați din serviciu. Era vorba de o primă formă, nebuloasă, a condamnărilor administrative, exercitate direct de MAI, fără proces juridic, doar pe baza întocmirii unei liste. Această formă extrajudicială de punițiune a făcut mai târziu sute de mii de victime, internate în unități, colonii și locuri de muncă obligatorii, atât în anii 1950-1954 (edictate prin HCM nr. 2/3 ianuarie 1950, HCM nr. 104 din 22 august 1952, HCM nr. 337 din 11 martie 1954), dar și mai târziu în anii 1958-1962 (Decretul Prezidiului MAN nr. 89 / 17 februarie 1958). În privința legalității acestor forme de detenție, trebuie spus că multe din ele

¹¹ *România. Viața politică. ...* pp. 189-192.

¹² *Lotul Antonescu în ancheta SMERȘ. Moscova, 1944-1946. Documente din Arhiva FSB*, ediție îngrijită de Radu Ioanid, Iași, Editura Polirom, 2006.

¹³ Dennis Deletant, *op.cit.*, p. 54.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 56-57.

¹⁵ *Ibidem*, p. 59.

nici măcar n-au fost înregistrate, mobilul lor fiind adesea nici măcar politic, ci de natură personală („eliberarea” unei locuințe, scăparea de un vecin sau rival incomod).

Dacă arestările membrilor partidelor de opoziție erau o formă de tăiere a rădăcinilor, ceea ce a urmat în 1947-1948 era lovitura finală dată elitelor politice din România.

La 14 iulie 1947, pe micul aeroport Tămădău din Sud-Estul Bucureștilor au fost arestați câțiva membri marcanți ai partidului principal de opoziție (Național Țărănesc) care încercaseră să se refugieze în Occident. Partidul, care era cel mai temut și puternic opozant al regimului, a fost imediat scos în afara legii printr-un Jurnal al Consiliului de Miniștri. Întreaga conducere a fost arestată, iar în octombrie-noiembrie a avut loc procesul „bandei național-țărăniste”, care „a crescut fascismul în România” (cum scria în „Scânteia” Silviu Brucan). Iuliu Maniu și Ion Mihalache au fost condamnați la temniță grea pe viață, pentru „înaltă trădare”, iar principalii loc colaboratori la pedepse maxime. Iuliu Maniu, Ion Mihalache și Victor Rădulescu-Pogoneanu și-au asumat martiriul până la capăt, având să moară în detenție. Acest proces a dat tonul arestării și condamnării celor rămași în conducerea interimară, clandestină, a partidului. Aceeași soartă au avut-o în anii următori liberalii și social-democrații. Pe de altă parte, la 15 mai 1948 au fost arestați câteva mii de membri ai „Frățiilor de Cruce”, organizație naționalistă de tineri, care se revendica de la „Garda de Fier”, desființată în 1941. În același timp, au început procesele economice, în care erau incriminați pentru sabotaj numeroși oameni de afaceri. S-au fabricat apoi procese fantomă de tip sovietic, în care erau amestecați de-a valma acuzați de proveniență foarte deosebită, care – mulți – nici nu se cunoșteau între ei: industriași, membri ai partidelor democratice, francmasoni, preoți, studenți, membri ai fostei „Gărzi de Fier” sau oameni care aveau relații cu legațiile occidentale, în așa fel ca din „complexitatea” lotului să rezulte că sabotorii, legionarii și spionii americani erau legați printr-un plan comun de subminare a regimului.

La 15 iulie 1948 a fost emis ordinul 26500 Cabinet MAI, prin care, peste 12 zile, la 27 iulie, orele 2 noaptea, urmau să fie arestați foștii ofițeri de poliție, („cu excepția informatorilor valoroși”), asta pregătind ceea ce urma să se întâmple la 30 august, adică crearea Securității. Arestarea în masă a mii de polițiști a fost o operațiune fulger, precipitată de faptul că Tito se servise de fosta poliție regală sârbă în manevra de declarare a independenței față de Moscova, cu câteva săptămâni mai devreme.

Seria arestărilor a continuat în vara lui 1948 și în lunile următoare prin închiderea unui mare număr de preoți și episcopi greco-catolici care se opuseseră desființării Bisericii greco-catolice și includerii ei în cadrul Bisericii Ortodoxe. În același timp, au fost pe parcursul anilor valuri masive de arestări în rândul prelaților romano-catolici, acuzați de spionaj în favoarea Vaticanului (!) și a Statelor Unite (Nunțiul papal la București era un american!). Pe aceleași criterii absurde, urmărindu-se tăierea oricărei legături cu Occidentul, au avut loc marile procese de spionaj din jurul Misiunilor americană, engleză, franceză, iugoslavă, turcă și au fost arestați 300 de elevi și studenți care frecventaseră Biblioteca franceză.

Anii 1948 și 1949 au fost, totodată, anii arestării întregii conduceri a Partidului Social Democrat Independent, pedepsită pentru că a refuzat fuziunea cu Partidul Comunist Român. După o lungă anchetă, Constantin Titel Petrescu și ceilalți lideri au fost condamnați la pedepse ajungând până la muncă silnică pe viață, acuzați fiind de „înaltă trădare” sau „atitudine ostilă la adresa partidului”! (liderii istorici Ion Flueraș, Iosif Jumanca, George Grigorovici și Gh. Ene Filipescu au murit în închisoare)¹⁶. De remarcat că procesul din ianuarie 1952 a fost pus, retrospectiv, în legătură cu procesul de spionaj intentat funcționarilor

¹⁶ Victor Frunză, *Istoria comunismului în România*, București, Editura Victor Frunză, 1999; Nicoleta Ionescu-Gură, *Stalinizarea României*, București, Editura BIC All, 2005, pp. 70-73.

de la Oficiul de presă al Misiunii engleze, datorită, probabil, protestelor laburiștilor britanici față de soarta colegilor români¹⁷.

Securitatea învăța, încă, după modelul NKVD, să fantazeze scenarii prin care să dovedească legătura elitelor cu Occidentul și să imagineze, în chiar sânul elitelor, comploturi imaginare manipulate de spionajul străin¹⁸. „Procesul marii finanțe” era un astfel de exemplu, de o fantezie malefică. Lotul judecat includea, alături de oameni de afaceri (Alexandru Popp, Ioan Bujoiu, Max Auschnitt – acesta din urmă, în contumacie), universitari apolitici (Nicolae Mărgineanu), un amiral (Horia Macellariu), fruntași legionari (Nicolae Pătrașcu, Nistor Chioreanu), acționari și consilieri de la uzinele Reșița, ca și mulți alți acuzați, majoritatea necunoscându-se personal. Pedepsele acordate ajungeau, de asemenea, la muncă silnică pe viață și 25 ani detenție grea¹⁹.

În anii 1948-1952 au avut loc zeci de mii de arestări în rândul militanților din linia a doua a partidelor istorice, precum și al tinerilor din aceste partide, care acționau în clandestinitate. De asemenea, au fost zeci de mii de arestări ale unor elevi, studenți, muncitori și țărani care făceau parte dintr-o puzderie de organizații anticomuniste. La 15 august 1952 („Noaptea Sfintei Maria”) au fost din nou arestați țăraniști, preoți, studenți, într-o acțiune care a luat prin surprindere mii de persoane.

După ce elitele mature fuseseră anihilate, venise acum rândul generației tinere. Cel mai sinistru experiment a fost „reeducarea prin tortură”. Începută în 1949 în închisoarea Suceava, a continuat mai târziu cu înverșunare în închisoarea din Pitești și, apoi, ceva mai neconvins, în cele din Gherla și Tg. Ocna. Până la o mie de tineri, majoritatea studenți, au fost umiliți, forțați să-și renege convingerile, familia, credințele, să se maltrateze și tortureze între ei, practic să-și desființeze propria personalitate²⁰. „Fenomenul Pitești” - cum este foarte benign numit - a fost urmat de două procese, soldate cu peste 20 de condamnări la moarte din rândul studenților-torționari. Abia mai târziu a avut loc un alt proces, al securiștilor care s-au ocupat de „reeducare”. Ei au fost condamnați la pedepse ușoare de închisoare și au fost în scurt timp amnistiați. Acuzatorii stipulau că la Pitești s-a urmărit, la cererea liderului legionar Horia Sima, care se afla în Occident, și a „imperialiștilor americani”, compromiterea Securității. Asta a fost interpretarea oficială. În realitate, inițiatorii, în frunte cu Eugen Țurcanu, erau într-adevăr studenți legionari, dar au acționat tocmai încurajați de securiști și nu la semnale din afară.

A urmat epopeea Canalului Dunăre-Marea Neagră, care a început la sfârșitul anului 1949, considerat fiind de conducerea comunistă, de Gheorghiu-Dej și Ana Pauker, „un mormânt al burgheziei românești”. Dar pentru ca să devină un mormânt al acestei burghezii a trebuit să se găsească o formulă de arestare cu aparență legală sau cel puțin semi-legală. Atunci s-au emis rapid, la 3 ianuarie 1950, HCM-ul de care am vorbit, urmat de o ordonanță a Ministerului de Interne prin care erau arestați toți cei care „primejduiesc sau încearcă să primejduiască regimul de democrație populară și construirea socialismului sau care defăimează puterea de stat și organele sale, *dacă* (atenție! s.n.) *faptele lor nu constituie infracțiuni*” (a se citi: dacă nu există probe pentru a se face un proces). Procedura era următoarea, fiind copiată după originalul NKVD: conducerea Canalului cerea un număr oarecare de oameni care să lucreze, Ministerul de Interne încredința această sarcină Direcției de Anchete, care la rândul ei transmitea ordinul regiunilor de Securitate, iar acestea făceau

¹⁷ *Culegere de materiale privitoare la activitatea criminală a serviciilor de spionaj imperialiste pe teritoriul Republicii Populare Române*, București, Editura Direcției Generale Politice MAI, 1951, p. 68.

¹⁸ Pentru felul cum decurgea o asemenea anchetă este edificatoare impresionanta culegere de documente: Anton Golopenția, *Ultima carte*, editor Sanda Golopenția, București, Editura Enciclopedică, 2001.

¹⁹ Nicolae Mărgineanu. *Un psiholog în temnițele comuniste. Documente preluate din arhiva CNSAS*, ediție îngrijită de Cristina Anisescu, prefață de Adrian Neculau, Iași, Editura Polirom, 2006.

²⁰ Virgil Ierunca, *Pitești, laboratoire concentrationnaire (1949-1952)*. Préface de François Furet, Paris, Editions Michalon, 1996.

liste cu „reacționarii”, „paraziții”, „dușmanii poporului” care urmau să fie arestați. Fără să aibă loc măcar un simulacru de proces, o comisie formată din șapte generali și colonei de Securitate semna listele și astfel îi condamnă la pedepse între 12 și 60 de luni. (De notat că „internările administrative” erau calculate în luni, în timp ce sentințele propriu-zis juridice, la Tribunalele Militare, în ani.) Au fost zeci și sute de mii de astfel de condamnări extra-juridice. Numai pe șantierele Canalului Dunăre-Marea Neagră, după niște estimări minimale, au fost în fiecare moment în jur de 40000-60000 de deținuți. Dar „internații CR” (contrarevoluționari) puteau fi „repartizați” pe alte zeci și sute de șantiere, în întreprinderi agricole, mine, fabrici. Numărul persoanelor care au suferit internările administrative nu va putea fi vreodată stabilit cu precizie, din lipsa inițială a evidenței și din cauza distrugerii pe parcurs a numeroase probe, fapt sesizat de toate comisiile însărcinate să studieze problema. Sintezele făcute în anii 1953, 1955 și 1968 în interiorul MAI, respectiv al Consiliului Securității Statului, la cererea Partidului, au fost efectuate doar pe baza documentelor obținute în momentul respectiv de comisiile de anchetă și - lucru foarte important – numai pe baza evidențelor *de la ieșirea* din detenție, nu pe baza actelor (listelor) de internare. Liste au fost de ordinul miilor și fiecare cuprindea zeci și sute de nume. Câți au murit până la eliberare este încă și mai greu de stabilit.

La această masă de sclavi se adăugau militarii din detașamentele de muncă DGSM. Direcția Generală a Serviciului Muncii a fost înființată în 1951 și se ocupa cu recrutarea și exploatarea tinerilor cu „*origine socială nesănătoasă*” (burghezi, chiaburi, fii de deținuți politici sau având rude în străinătate), care nu aveau dreptul să poarte armă. Pentru că Tratatul de Pace limita plafonul de militari în termen, tinerii din „prisosul de contingent” al fiecărui an erau încorporați după acest criteriu în „armata cenușie” și obligați să presteze „muncă de interes public”. Prin acest infern, obligați să muncească în condiții inumane, au trecut până în anul 1960 peste 520.000 tineri²¹. Între ei, mulți intelectuali de valoare, ca viitorii compozitori Pascal Bentoiu și Ștefan Zorzor, ai căror părinți se aflau sau mureau în închisoare²².

O operațiune brutală, menită să decapiteze definitiv elita politică, a avut loc în noaptea de 5-6 mai 1950, când au fost arestați simultan în București (sau în localitățile unde au fost găsiți) și duși la Sighet în niște convoaie speciale 90 de demnitari ai regimului numit „burghezo-moșieresc”. Erau miniștri din toate guvernele perioadei 1919-1945, majoritatea în vârstă (70,80 sau chiar 91 ani), ajungându-se chiar la unele personalități care au făcut parte din guvernul pro-comunist Petru Groza, cum au fost Gheorghe Tătărescu (însoțit de trei frați!) sau Petre Bejan, Vântu, Radu Roșculeț, „tovarăși de drum” din formațiunile burgheze care acceptaseră să colaboreze până la un punct cu comuniștii. În vechea închisoare din secolul al XIX-lea, situată chiar pe frontiera sovietică, acest prim lot a fost în timp completat cu alte câteva, pe măsură ce „colectarea” foștilor miniștri sau secretari de stat avea loc. Au urmat loturi cu câteva zeci de preoți și episcopi greco-catolici, care fuseseră ținuti până atunci în domiciliu forțat în mănăstirile ortodoxe, apoi un lot de prelați romano-catolici, iar în august 1951 lotul Partidului Național Țărănesc, care, după procesul din 1947, fusese încarcerat la Galați. (Interesant este cum au fost duși Iuliu Maniu, Ion Mihalache și ceilalți de la Galați la Sighet, adică de pe o frontieră pe cealaltă frontieră sovietică, situată la antipodii.) Astfel, numărul celor deținuți în închisoarea Sighet a crescut la 180. Au murit 53, după datele pe care le avem. Au fost îngropați noaptea, pe ascuns, în gropi anonime, nu se știe nici până astăzi exact unde. Se bănuiește că în diferite cimitire, după 1952 în „Cimitirul Săracilor”, dar amestecați cu oamenii care nu aveau familie sau cu cei care mureau în azilul psihiatric sau în spitalul de boli cronice (mii de morminte). Între ei patru episcopi, câteva zeci de miniștri și

²¹ Alexandru Oșca, Vasile Popa, *Tratatul de Pace de la Paris – pretext pentru înființarea Serviciului Muncii* în „Anale Sighet 5” (editor Romulus Rusan), București, Fundația Academia Civică, 1997, pp. 181-189.

²² Pascal Bentoiu, *Direcția Generală a Serviciului Muncii (D.G.S.M.) – Mărturii ale unei experiențe personale* în „Anale Sighet 7”, București, Fundația Academia Civică, 1999, pp. 167-172; Ștefan Zorzor, în revista *Memoria* nr. 44-45, 2003, pp. 98-115.

secretari de stat, octogenarii Iuliu Maniu și Dinu Brătianu (președinți ai Partidului Național Țărănesc și Partidului Național Liberal, părinți ai democrației românești). Marele istoric Gheorghe Brătianu (Dinu Brătianu îl desemnase succesor la conducerea partidului) a murit la numai 55 ani²³. Cei care nu au murit până în 1955 au fost duși la Râmnicu Sărat, o închisoare care, de asemenea, avea linie cu ecartament dublu spre URSS. Acolo a murit după alți zece ani Ion Mihalache, devenit el însuși octogenar și într-o stare ultimă de degradare a sănătății. Acolo a zăcut într-o stare de paralizie cronică, dar demn până la capăt, eminentul diplomat Victor Rădulescu-Pogoneanu, unul dintre artizanii actului de la 23 august 1944 (a plătit acel curaj cu 15 ani de închisoare. În primăvara anului 1962 a fost dus cu targa la spitalul-inchisoare Văcărești, unde a murit). Constantin Bebe Brătianu, secretarul general al Partidului Liberal, a fost, însă, eliberat cu puțin timp înainte de a muri, tot într-un spital din București. Constantin Titel Petrescu, care contractase în închisoare o boală incurabilă, a murit la mai puțin de doi ani de la eliberare. Ca și un om foarte tânăr, cum era de pildă poetul Constant Tonegaru (arestat și învinuit de spionaj pentru că distribuia pentru familiile sărace pachete primite din Belgia, prin Biserica Catolică), care a murit după numai câteva săptămâni de „libertate” (avea 33 ani). Mii de alți deținuți aflați într-o stare de epuizare și boală extremă au murit în primele luni după sosirea acasă.

În același timp, au început așa-numitele *dislocări*, *evacuări* sau *strămutări*: familiile celor arestați, ca și persoanele care nu se bucurau de încrederea autorităților erau mutate în alte locuințe, improprii, în așa fel încât locul devenea disponibil pentru potențaii locali, iar atmosfera generală devenea tot mai timorată. Prin Decretul 83, în noaptea de 2/3 martie 1949, la orele 3 (în ajunul plenarei de partid care a decis colectivizarea agriculturii) 2972 de familii de mari proprietari (7804 persoane) au fost evacuate cu brutalitate, în câteva minute, din locuințele de la țară și deportate în alte localități, fiind fixate acolo cu „domiciliu obligatoriu”²⁴. O altă deportare, mult mai amplă, a avut loc la 18 iunie 1951, în noaptea de Rusalii, când 44000 de locuitori ai zonei de frontieră cu Iugoslavia (Banat și Mehedinți), pe o lățime de 25 de Km, au fost duși în Bărăgan. Era o regiune puțin populată, cu o climă aspră, și care ulterior a fost numită „Siberia românească”. Familii întregi au fost urcate în trenuri doar cu ce au putut să ia, cu bunici octogenari și copii mici - sugari chiar -, iar odată ajunse în Bărăgan au fost lăsate în câmp și au trebuit să-și construiască bordeie și să supraviețuiască fără să aibă locuri de muncă, producându-și singuri alimentele²⁵. Acești 44000 de oameni au fost ținuți până în 1955-1956, iar când s-au întors în localitățile lor și-au găsit casele și proprietățile confiscate. Iar locul lor în bordeie a fost luat imediat de foștii deținuți politici care erau aduși aici pentru un supliment de pedeapsă: 24 de luni, 60 de luni, chiar 72 de luni. Prin aceste *domicilii obligatorii* a trecut elita închisorilor românești, bineînțeles ce mai rămăsese din ea.

Revenind la valurile de arestări și procese: pentru că s-au solidarizat cu revoluția maghiară participând la o mare adunare, au fost arestați numai la Timișoara 2000 de studenți, încarcerați câteva zile într-o fostă cazarmă, la Becicherecu Mic. Inițiatorilor, studenți la facultatea de Mecanică, li s-au făcut procese sumare și au fost condamnați pe termene de până la 8 ani de închisoare. Alte sute de studenți au fost exmatriculați. De asemenea la Cluj au fost aduși în fața justiției studenți români și maghiari de la Litere și Arte Plastice. La București,

²³ Constantin C. Giurescu, *Cinci ani și două luni în penitenciarul de la Sighet*, București, Editura FCR, 1994; *Memoria închisorii Sighet* (editor Romulus Rusan), ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Fundația Academia Civică, 2003; Maria Brătianu, *Gheorghe Brătianu, enigma morții sale*, București, Fundația Academia Civică, 1996.

²⁴ Ion Bălan, *Regimul conconcentraționar din România, 1945-1964*, București, Fundația Academia Civică, 2000, pp. 70-72.

²⁵ Elena Spijavec, *Munci și zile în Bărăgan* (editor Romulus Rusan), București, Fundația Academia Civică, 2004; alte lucrări de reconstituire din diferite unghiuri a „*Rusaliilor negre*” au fost publicate de Smaranda Vultur, Daniel Vighi, Viorel Marineasa.

studenți în Medicină, Litere, Drept, Arhitectură, Filosofie, Ziaristică au fost arestați și condamnați pentru „agitație publică”, după ce intenționaseră să facă un miting în Piața Universității, chiar în ziua de 5 noiembrie, când revoluția din Budapesta fusese zdrobită de tancurile sovietice²⁶. Valul de arestări a crescut apoi exponențial. La Iași, în aprilie 1957, au fost arestați studenții de la Filologie-Istorie care pregătiseră aniversarea a 500 ani de la urcarea pe tron a domnitorului Ștefan cel Mare. Aceste noi contingente de deținuți erau trimise pe șantierele faraonice din Insula Mare a Brăilei (Salcia, Mărașu) sau în Delta Dunării, la Periprava. Asta în vreme ce în Polonia, Cehoslovacia și chiar în Ungaria se intrase într-o perioadă de destindere.

Apogeul acestui nou val de teroare a fost atins după retragerea trupelor sovietice, în iulie 1958, inspirată lui Hrușciov de Emil Bodnăraș. (Oricum, trupele staționau aici ilegal, ca și în celelalte țări ale lagărului sovietic; legal, trebuiau să plece după 10 februarie 1947, când a fost semnat Tratatul de Pace; pretextul menținerii lor era nevoia unui coridor de legătură cu zona sovietică din Austria; în 1955 sovieticii au părăsit Austria, dar au continuat să rămână în România și Ungaria). Când, pe neașteptate, Armata Roșie s-a retras, comuniștii români erau cei mai fideli aliați ai Moscovei, dar au considerat că este de datoria lor să fie „mai ortodocși decât Kremlinul” în privința aplicării dogmelor stalinist-leniniste. În perioada dintre 1958 și 1961, au fost arestate loturi masive de intelectuali, studenți, preoți, universitari, comparabile cu acelea din 1948-1952. Toate restanțele regimului (inclusiv întârzierea colectivizării) erau puse pe seama „slabei vigilențe revoluționare”. De la caz la caz, acuzațiile erau de „sabotaj”, „înscrieri subversive”, „discuții dușmănoase”, „ofensă adusă societății”, „uneltire contra orânduirii de stat”, „misticism”, „combaterea materialismului dialectic și istoric” (la preoți!). S-au reluat în această perioadă și procesele membrilor partidelor istorice, acuzați de „activitate clandestină” sau de încercări de reconstituire a partidului. Simplul fapt că se întâlneau la o înmormântare sau la o zi onomastică prilejuia Securității rearestarea, anchetarea și condamnarea unor foști deținuți abia eliberați din închisori, lagăre sau din *domiciliul obligatoriu*. Securitatea era neobosită în filarea lor și intervenea în justiție fabricând acuzațiile cu o fantezie criminală. De altfel, arhivele ei au dat la iveală *planuri de muncă* (de arestări!) și chiar documente interne care vorbesc de o „întrecere socialistă” (firește, bazată pe aceleași criterii!).

Sub semnătura lui Ion Gheorghe Maurer, un comunist considerat totuși mai liberal, care era atunci președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale, au fost reactualizate cuvânt cu cuvânt chiar hotărârile și ordinele din 1950 - 1954, emise atunci de Securitate, acum „legalizate” prin decretul 89/17 februarie 1958: „Pot fi stabilite în locuri anume destinate persoanele care prin faptele sau manifestările lor primejduiesc ori încearcă să primejduiască ordinea în Stat, dacă acestea nu constituie infracțiuni”.

Pentru intelectualii mai vârstnici au fost regizate umiltoare procese publice, în cadrul cărora erau expuși în fața unor săli de muncitori - de fapt, membri ai Securității -, acuzați fiind că s-au manifestat dușmănos față de regim. A fost cazul compozitorului Mihail Andricu, al sculptoriței Milița Pătrașcu, al familiei medicului Marius Nasta. După ce procesele se desfășurau la București, în principalele orașe din țară erau reproduse înregistrările lor audio, în fața unor săli de intelectuali. Deși „sălile de muncitori” cereau prin vociferări condamnarea la moarte a inculpaților, până la urmă erau eliberați, fără să se mai anunțe. Tot astfel, un grup de soliști de renume ai Operei din București (Șerban Tassian, Valentina Crețoiu, Dinu

²⁶ Ioana Boca, 1956, *un an de ruptură. România între internaționalismul proletar și stalinismul antisovietic*, București, Fundația Academia Civică, 2001.

Bădescu) au fost condamnați, printr-un proces sinistru, la 7 luni închisoare pentru „huliganism politic”²⁷. Țelul urmărit era ca prin aceste spectacole publice să fie intimidată intelectualitatea.

În acest context sumbru pentru cultura română, s-a desfășurat în 1960 *Procesul Noica-Pillat*, soldat cu verdicte draconice. Ca și în anii '50, era un proces fabricat, cu intenția de a reduce la tăcere elita culturii care încă nu fusese distrusă și de a înspăimânta pe eventualii curajoși care nu voiau să se supună dogmelor realismului socialist și izolării față de Occident²⁸.

Aici trebuie spus că de-a lungul celor 45 de ani au existat și trei eliberări consistente, fie prin grațieri, fie prin amnistii. Ele erau impuse de factori externi, dar în același timp motivate și de luptă pentru putere în cadrul partidului. Prima a fost în 1955, în atmosfera Convenției de la Geneva, când Eisenhower și Hrușciov au convenit asupra unei liberalizări a relațiilor internaționale, dar și a Gulagului, atât în URSS cât și din țările satelite. Era și o condiție pentru admiterea în ONU, ținând cont de flagrantele violări ale Declarației Universale a Drepturilor Omului, care fusese votată de forul mondial încă din decembrie 1948. Au fost desființate câteva închisori politice și o parte din deținuții cu pedepse mai mici au fost lăsați liberi, fiind rearestați sub diverse pretexte, după revoluția maghiară, în '56, '57, '58, '59, '60.

O a doua relaxare a fost în 1964. Grațierea, generală de astă dată, începută cu un an în urmă, a fost încheiată în august, având în primul rând o motivare externă: Partidul Muncitoresc Român (Comunist) își clama independența față de Moscova, antamând relații comerciale cu țările occidentale. La mijlocul lunii august 1964, închisorile și lagărele de muncă au fost „eliberate”, ceea ce nu înseamnă că politica de teroare și intimidare nu a continuat după moartea lui Gheorghiu-Dej și venirea lui Ceaușescu. Această continuitate s-a soldat cu mii, dar nu cu sute de mii de arestări și anchete ca în perioada Gheorghiu-Dej. Într-un singur registru de ieșiri din anii '80, la închisoarea Aiud, istoricul Marius Oprea a descoperit 331 de deținuți politici²⁹. Dar era un singur registru și, din păcate, accesul la aceste arhive este azi încă imposibil, „descoperirile” sunt întâmplătoare și nu se poate, nici pentru ultima perioadă, stabili numărul exact al deținuților politici.

În orice caz, deși relațiile externe erau deja total degradate și „clauza națiunii celei mai favorizate” era amenințată, în 1988 a fost aplicată o a treia grațiere importantă (e adevărat, cu ocazia celei de-a 70-a aniversări a dictatorului), deținuților politici permițându-li-se chiar ca, la ieșirea din închisoare, să emigreze în Occident. Era o modalitate a regimului de a-și asigura „liniștea”.

În schimb, Ceaușescu, după cum știm, a imaginat pentru teroare o metodă mult mai perfidă, prin politica de îndoctrinare și manipulare la scara întregii populații, prin schimbarea componenței sociale – mutarea țăranilor la oraș și închiderea lor în dormitoarele de la marginea marilor orașe – și, în general, prin ingineria social-educativă care a dus la crearea „omului nou” și la această degradingoladă care a caracterizat și caracterizează încă populația, prin introducerea masivă a supravegherii populației, prin urmărirea „la vedere”, prin creșterea numărului de informatori. Direcția de Cercetări Penale a Securității devenise un laborator al terorii și fricii, care deveniseră, împreună cu foamea și frigul, principalele arme de supunere a populației.

Orice gest de independență era sancționat, fie că era vorba de greva minierilor din Valea Jiului (1977), fie de mișcarea de la Brașov (1987), ai căror protagoniști au fost deportați

²⁷ Ioana Benteoiu, *Dragoste și voce de femeie – Valentina Crețoiu*, București, Editura Muzicală, 2003, pp. 109, 119 ; v. și înregistrările din arhiva de istorie orală a Centrului Internațional de Studii asupra Comunismului din cadrul Memorialului Sighet , AIOCIMS, București.

²⁸ Stelian Tănase, *Anatomia mistificării*, București, Editura Humanitas, 1997; v. și înregistrările audio cedate de autor pentru AIOCIMS.

²⁹ *O enigmă care împlinește șapte ani* (editor Romulus Rusan), București, Fundația Academia Civică, 1997, pp. 20-30.

spre alte locuri de muncă. Tot atât de prompt au fost înăbușite protestele lui Paul Goma (1977), ale SLOMR-ului doctorului Ionel Cană (1979) sau atitudinile curajoase ale Doinei Cornea, ale lui Vasile Paraschiv, Gheorghe Ursu (ucis în arest în 1985), Iulius Filip, ale sindicaliștilor de la Zărnești sau ale ziariștilor de la „România Liberă”.

*

Ne vom limita acum să enumerăm câteva din motivele (sau pretextele) arestărilor de-a lungul anilor. Deși Codul Penal s-a schimbat de mai multe ori (în 1948, 1955, 1968), cel mai des folosit era *articolul 209*, adică „uneltire împotriva ordinii sociale”, de fapt un articol-pretext, în care putea fi încadrat oricine, pentru ce a făcut sau nu a făcut. Pe de altă parte, în 1955, după Convenția de la Geneva și în perspectiva tot a primirii României la ONU, comuniștii au încercat să facă puțină „ordine” în evidența Gulagului și - pentru că erau foarte mulți oameni nejudecați și aflați în detenție încă din 1948, din 1950, din 1952 - au găsit soluția să adauge Codului Penal un articol secret, care, împotriva oricărui principiu de Drept, acționa retroactiv. Decretul 62 din februarie 1955 introducea în Codul Penal articolul 193/1, un articol de asemenea încăpător și elastic, care prevedea ca persoanele ce „s-au pus în slujba regimului burghezo-moșieresc” - respectiv prefecții, funcționarii din administrație, magistratură, poliție etc. - să fie condamnate pentru „activitate contra clasei muncitoare” (pedepse de la 2 la 8 ani închisoare), respectiv „activitate intensă contra clasei muncitoare” (pedepse până la 25 de ani de închisoare). Evident că recurgerea la aceste condamnări retroactive, cu termene de sentință executate deja, nu făcea cu nimic mai legală justiția comunistă.

Toate marile procese politice judecate de „justiția populară” au fost consiliate de „un tovarăș” din Biroul Politic al Comitetului Central, dacă nu de plenul său. Ana Pauker, de pildă, s-a ocupat de desființarea Bibliotecii franceze, propunând închiderea acesteia sau arestarea celor ce o frecventează (300 studenți au și împărțit această soartă). La începutul anului 1949 Biroul Politic al PMR s-a ocupat de prizonierii români repatriați, categorisiți ca „vârfuri reacționare”, instrumentându-li-se procese sau fiind internați în lagăre. Tot, în Biroul Politic al PMR s-au hotărât în diferite ședințe „măsuri politico-organizatorice pentru regiunile cu populație iugoslavă” (respectiv arestări și deportări), condamnarea „bandei subversiv-teroriste” din Banat, procesul „spionilor cu mască de diplomați” (de la misiunile engleză și americană), a „grupurilor de spioni și trădători aflați în slujba unor state imperialiste” (SUA, Anglia, Franța, Vatican, Italia, Turcia), a „grupului de spioni și trădători aflați în slujba clicii fasciste a lui Tito”. Tot aici s-a decis la 14 martie 1952 „eliberarea condiționată, pe timpul muncilor agricole (s.n.) a unor țărani condamnați pentru nesupunere în timpul colectărilor”. La 24 februarie 1953 „măsurile de evacuare din București și alte orașe a unor elemente dușmănoase”; la 2 septembrie 1953, ședința Biroului Politic al PMR s-a ocupat de alte procese ale unor „agenturi imperialiste” în care au fost incluși și sioniști („N-au decât să se desolidarizeze sioniștii de oamenii aceștia care au făcut spionaj. Noi de unde să știm că ei sunt sioniști, noi am dat peste ei făcând spionaj. În ce măsură statul Israel i-a încurajat sau nu, aste pot ei să știe mai bine decât noi”, spunea Gheorghe Gheorghiu Dej).

Într-o altă ședință a fost discutată finalizarea procesului Pătrășcanu: „Are o atitudine obraznică. La confruntări, care au avut loc, care au conturat și au dat greutate materialului, el a avut o comportare obraznică (...) Nu putem să stăm până la calendele grecești cu această bandă din cauză că Pătrășcanu are această atitudine”, spunea tot Gheorghiu Dej. Mai târziu s-a discutat „procesul celor aruncați din avion, parașutiștii”, Gheorghiu Dej hotărâ: „Aici nu este vorba de a-i condamna la pedepse diferite. Aici trebuie mers la o singură pedeapsă: împușcarea. Și un număr din acei care au dat adăpost, la fel, deci să împărțăsească aceeași soartă. La cei 40 o să dăm diferite pedepse, însă o parte vor trebui împușcați, iar comunicatul în așa fel întocmit, încât să știe că cei ce vor da adăpost măcar și pentru un ceas, fără să fi adus la cunoștința autorităților, aceștia vor împărțăși aceeași soartă ca și bandiții (...) Trebuie

întocmit un plan pentru ca aceste lucruri să ajungă la urechile acestor emigranți ca să refuze asemenea servicii. Să strecurăm în sufletele lor frica. O să batem în americani”³⁰.

Alte zeci de mii de procese se desfășurau după tipicul dictat de partid, fiind distribuite cu aceeași ușurință acuzații de „trădare”, „uneltire contra ordinii sociale”, „spionaj”, „sabotaj”. Dar existau și încadrări de genul: „diversiune”, „atitudine dușmănoasă”, „instigare publică”, „răspândire de publicații interzise”. Articolul 231 („favorizarea infractorului”) prevedea obligativitatea ca cei din o așa-zisă „bandă” să-și demaște colegii). Cei care „știau ceva” și nu-l demascau pe făptuitor erau, de asemenea, condamnați pentru „omisiune de denunț”, în baza articolului 228 (chiar fiind vorba de o mamă sau un frate). Mai era „trecerea frauduloasă a frontierei”- ar fi de văzut câte mii de oameni au fost arestați pentru că au vrut să plece din România, câți au fost condamnați și câți au fost chiar omorâți la frontieră sau chiar pe celălalt mal al Dunării, în Iugoslavia. Tot aici, în domeniul crimelor indirecte, al crimelor sociale, se pot include femeile care au murit în urma unor avorturi făcute ilegal, ca să scape de legile draconice ale natalității stabilite de Ceaușescu.

În ultimii zece ani Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului din cadrul Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței a adunat o impresionantă arhivă a fișelor de încarcerare. Pe această arhivă³¹ s-a întreprins un „Recensământ al populației concentraționale din România între anii 1945-1989”. Documentele pe care s-a operat fiind oficiale, studiul statistic realizat pe baza acestor fișe, care va fi definitivat și publicat în următorii 1-2 ani, va încerca să realizeze o analiză a proporțiilor interioare ale Gulagului românesc. Din calculul preliminar dat publicității în noiembrie 2005³², rezultă că, pe lângă elitele culturale, religioase, militare și politice³³, un număr impresionant de condamnați provin din rândul oamenilor simpli. Nu mai puțin de 28,8% din totalul condamnaților erau țărani, iar 13,5% muncitori. Chiar dacă cele două cifre reflectă oarecum proporțiile demo-sociale din anii '50, când s-a înregistrat unul din vârfurile Gulagului, totuși numărul mare de muncitori și țărani arestați în perioada instaurării comunismului ne permite să formulăm cel puțin două concluzii: 1) că politica partidului comunist, de „alianță cu clasa muncitoare și țărănimea muncitoare”, era o simplă lozincă ipocrită; și 2) că poporul român n-a primit cu brațele deschise comunismul, așa cum afirmă unii cercetători nostalgici.

Concluzii care justifică și argumentează calificativul de *terorism de stat* pe care o la fel de importantă parte a cercetătorilor îl atribuie regimului comunist³⁴.

³⁰ Mircea Chirițoiu, *Rolul Biroului Politic al PMR în instrumentarea proceselor politice din România anilor 1949-1953*, în “Anale Sighet 7”, București, Fundația Academia Civică, 1999.

³¹ Aflată în banca de date a C.I.S.A.C., în cadrul Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței.

³² v. site-ul www.memorialsighet.ro, *Recensământul populației concentraționale din România. 1945-1989* din cadrul secțiunii Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului.

³³ v. site-ul www.memorialsighet.ro, *Generația Unirii exterminată în Gulag*, din cadrul secțiunii Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului; *Recensământul populației concentraționale din România. 1945-1989; Reprimarea culturii (Scriitori în închisori)* din cadrul secțiunii Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței, Muzeu.

³⁴ Teza aceasta este dominantă în *Le livre noir du communisme* (coord. Stéphane Courtois), Paris, Robert Laffont, 1997, pentru ediția în limba română a căreia Fundația Academia Civică a alcătuit *Addenda* românească (v. *Cartea neagră a comunismului*, București, Humanitas – Academia Civică, 1998, pp. 727-776 și harta anexă).

ROMANIA - SISTEMUL CONCENTRATIONAR

1945 - 1989

A BUCUREȘTI ȘI ÎMPREJURIMI

- 1 VĂCĂREȘTI
- 2 BUCUREȘTI
- 3 CERNICA
- 4 CERNICA MĂNĂSTIRE
- 5 TIGĂNEȘTI MĂNĂSTIRE
- 6 PLĂTĂREȘTI
- 7 POPEȘTI LEORDENI
- 8 30 DECEMBRIE
- 9 MĂGURELE
- 10 JILAVA
- 11 URANUS
- 12 DOMNEȘTI
- 13 ȘTEFĂNEȘTI
- 14 RAHOVA
- 15 BRAGADIRU
- 16 GLINA
- 17 MALMAISON
- 18 PIATA PACHE PROTOPOESCU
- 19 PREFECTURA POLITIEI CAPITALEI
- 20 SANATORIUL BRĂNCOVENESC
- 21 GHENCEA
- 22 CALDĂRUȘANI
- 23 BĂNEASA
- 24 CUREL
- 25 ROȘU
- 26 CHTILA
- 27 MOGOȘOIA
- 28 SNAGOV
- 29 CĂCILĂUȚI-SRAGOV
- 30 TUNARI

B BALTA MARE A BRĂILEI ȘI BĂRĂGANUL

- 1 BRATEȘ
- 2 COTULUNG
- 3 BALDOVINEȘTI
- 4 TARCARA
- 5 ZAGNA MĂZĂRENI
- 6 ZAGNA VĂDENI
- 7 VĂDENI
- 8 BAC
- 9 CAFASU
- 10 CIREȘU
- 11 RATA
- 12 SMĂRDAN
- 13 SCHEI
- 14 MĂZĂRENI
- 15 GRADINA
- 16 STRĂMBA
- 17 CUZA VODĂ
- 18 SATU NOU
- 19 BUMBĂCARI
- 20 SALCIA
- 21 SAVANE
- 22 VALEA CĂLMĂȚUI
- 23 STÂNCUȚA
- 24 RULIA
- 25 STOIENEȘTI
- 26 ÎNSURĂȚEI
- 27 SATU NOU
- 28 URLEASCA
- 29 URLEASCA
- 30 FRECĂȚEI
- 31 MĂRAȘU
- 32 LUCU
- 33 PIETROU NOU
- 34 BORD
- 35 GIURGENI
- 36 RĂCHITOASA
- 37 BĂRĂGANU
- 38 FUNDATA
- 39 PERIEȚI
- 40 SLOBOZIA VECHIE
- 41 LĂTEȘTI
- 42 SLOBOZIA
- 43 PIUA PIETRI
- 44 VÎȘOARA
- 45 GURA IALOMIȚEI
- 46 TÂNDĂREI
- 47 LEPEȘTI-FETEȘTI
- 48 FETEȘTI
- 49 BOROSĂNI NOI
- 50 DOR MĂRUNT
- 51 SĂLCICARA
- 52 DROPIA
- 53 DĂLGA
- 54 SĂLCĂMI
- 55 STÂNCUȚA NOUĂ
- 56 BOROSĂNI
- 57 GALDĂU
- 58 FRUMUȘICA NOUĂ
- 59 MOSTIȘTEA
- 60 VALEA VILOR
- 61 ROȘETI
- 62 STÂNCUȚA NOUĂ
- 63 JEZERU
- 64 JEGĂLIA
- 65 OLACU
- 66 MOIEU
- 67 DICHEȘENI

LEGENDA

- PENITENCIARE
- LAGĂRE DE MUNCĂ FORȚATĂ
- △ CENTRE DE DEPORTARE
- LOCURI DE DEPOZIT, ANCHETĂ, SURVEILANȚĂ
- △ AZILE PSIHIATRICHE CU CARACTER POLITIC
- † GROPI COMUNE, ASASINATE, EXECUȚII

C DOBROGEA, CONSTANȚA ȘI CANALUL

- 1 CONSTANȚA
- 2 TATAIA
- 3 CAZINOU
- 4 STADION CONSTANȚA
- 5 VALUL LUI TRAIAN
- 6 "Km 4" (CANAL)
- 7 PIATRA
- 8 COȘADIN
- 9 MUSTATA (CANAL)
- 10 ȘCOLME (CANAL)
- 11 LUMINIȚA
- 12 OVIDIU
- 13 NĂVODARI
- 14 BASARABI
- 15 MIHA KOȘALNICEANU
- 16 POARTA ALBĂ
- 17 MEDGIDA
- 18 CASTELU
- 19 MIRCEA VODĂ
- 20 VALEA NEAGRĂ
- 21 SALIGNY
- 22 CHIRNOGENI
- 23 OSTROV
- 24 CERNĂVOBĂ
- 25 SEMENI
- 26 DOROBANȚU
- 27 HÂRȘOVA
- 28 DULGHERU
- 29 CAP MIDIA
- 30 MIDIA
- 31 CANARA
- 32 PENINSULA (CANAL)
- 33 LUMINA

D DOBROGEA, TULCEA ȘI DELTA DUNĂRII

- 34 CIAMURLIA
- 35 SÂNGHOL
- 36 TISTIMELU
- 37 STRACHINA
- 38 SFISTOPCA
- 39 GRINDU LETEA
- 40 C.A. ROȘETI
- 41 PERUPRAVA
- 42 CHILIA VECHIE
- 43 MĂCIN
- 44 GRINDU

© Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței, Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului

Recensământul populației concentraționare 1945-1989¹

Harta unităților din sistemul concentraționar a fost publicată în *Addenda* alcătuită de Fundația Academia Civică (Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului) pentru ediția în limba română a *Cărții negre a comunismului*². Ea cuprinde 240 unități de detenție, între care 44 penitenciare, 61 locuri de anchetă, depozit și surghiun, 72 lagăre de muncă forțată, 63 centre de deportare și domiciliu obligatorii, 10 azile psihiatrice cu caracter politic. Pe aceeași hartă mai figurau 93 de locuri de asasinat, gropi comune, lupte cu Securitatea soldate cu morți. Adăugându-se la această geografie sumbră mai mult de 100 de sedii regionale, raionale/județene, unde se desfășurau anchetele Securității, rezultă un total de aproape 450 locuri de detenție sau reprimare. Expusă pe peretele cel mai vizibil al holului de intrare în *Memorialul* de la Sighet, harta reprezenta o variantă minimală la cea dată (1998) și a putut fi completată deja cu încă aproape 20 locuri rezultate din investigațiile de istorie orală, din observațiile vizitatorilor *Memorialului*, din cercetările pe care le-am făcut între timp în programul *Recensământul populației concentraționare 1945-1989* desfășurat de C.I.S.A.C. Unii cercetători ai problemei fac prezumții de cifre mai mari, alții mai mici, alții nu se pot pronunța și fac trimiteri de la o sursă la alta, realizându-se astfel un cerc închis. Un impediment, de care am ținut seama cu multă prudență, este posibilitatea nedorită de a include în rândul închisorilor politice și pe acelea de drept comun. Este știut că unele au avut un regim mixt (drept comun+politic), după cum mulți deținuți politici erau camuflați în deținuți de drept comun (țărani „sabotori” din anii ’50 sau unii dizidenți din anii ’80).

Realitatea este că nu s-a făcut și, probabil, nu se va putea face curând o cercetare exhaustivă, din cauza accesului dificil la documentele oficiale, dar și a fragmentării fondurilor din diferite arhive, a neprelucrării multora dintre ele, a contradicției datelor din diferitele sinteze, a numeroaselor distrugeri, pierderi, dispariții, omisiuni constatate de diversele comisii care au analizat fenomenul represiv în România, atât în timpul comunismului (în 1952-1953, 1955, 1967-1968), cât și în prezent, de către Comisia noastră, cu ocazia cercetării făcute pentru prezentul raport (iulie-octombrie 2006).

Punctul de pornire pentru *Recensământul populației concentraționare 1945-1989* a fost în anii 1994-1997, când s-au inițiat cercetări pentru baza de date a *Memorialului Sighet*. În lipsa accesului la arhive, într-o primă perioadă, s-au făcut mii de înregistrări de istorie orală, ulterior inventariate și prelucrate digital (cele mai substanțiale sunt depuse în copie la *Hoover Institution* din Stanford, California). Pentru completarea surselor de informație s-a făcut apel prin presă către foștii deținuți/deportați și familiile lor, s-a consultat literatura memorialistică și s-a recurs la diferite modalități, ajungându-se până la urmărirea comemorărilor din rubricile de mică publicitate ale ziarelor. Dar principala sursă de informație au constituit-o cele zece simpozioane organizate la *Memorialul Sighet*, cu participarea a peste 800 cercetători și martori, din care a rezultat seria „*Anale Sighet*” (18.500 pagini), în care este urmărită și analizată perioada 1945-1989 din punct de vedere al evenimentelor, instituțiilor (inclusiv represive) și mentalităților. Nu au fost luate în considerație decât faptele, numele și locurile verificate prin cel puțin două surse diferite, astfel încât exponatele din *Memorial* să aibă o valoare științifică incontestabilă.

Pe măsură ce, treptat, Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului din cadrul *Memorialului Sighet* a obținut documente create de fostele instituții comuniste au putut fi completate și comparate datele repertoriate anterior. Astfel, s-a pregătit prelucrarea statistică a datelor *Recensământului*. Acesta este structurat pe „*fișe matricole penale*” existente. Fiecare

¹ Toate datele din acest studiu se găsesc în *Baza de date* pregătită de Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului, la Fundația Academia Civică din București, pentru *Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței* din Sighet.

² Stéphane Courtois, *op.cit.*

fișă constituie „biograma” unei persoane, trecerea acesteia prin angrenajul sistemului concentraționar, datele de identificare (inclusiv starea civilă, socială, profesională, etnică și confesională), motivul arestării/reținerii, deportării, strămutării, „evacuării” etc., condamnările suferite, amenzile și confiscările aferente sentinței, felul ieșirii din detenție (expirarea pedepsei, grațiere, amnistie, evadare, execuție, moarte).

Marea majoritate a fișelor aparțin persoanelor condamnate *prin proces*, în timp ce „prevenții”, „reținuții”, anchetații, „internații administrativ”, deportații, strămutații, „evacuații”, cei cu „domiciliu obligatoriu” apar doar accidental.

De asemenea, există fișe numai pentru o mică parte a celor morți în detenție. Se practica o „dublă contabilitate”, decesele fiind trecute într-un „registru special” al penitenciarului (la Oficiul Stării Civile din cadrul Sfatului Popular unele certificate de moarte au fost „reconstituite” de Securitate abia în vara anului 1957 pentru 7-8 ani anteriori). Haosul intenționat și cinic a fost atât de mare încât în anii 1952-1953 erau „condamnați” a doua oară, „în contumacie”, deținuți care muriseră cu 1-2 ani în urmă, tot în detenție – cazurile cele mai cunoscute fiind al istoricului Gheorghe Brătianu și al economistului Aurel Vlad.

Al treilea punct nevralgic al fișelor matricole este că ele prezentau rubrici diferite de la un penitenciar la altul și de la o perioadă la alta, iar unele rubrici erau necompletate, ceea ce a îngreunat studiul statistic. Din unele rapoarte ulterioare rezultă că actul de moarte a fost întocmit direct de penitenciar, din altele că decesul era comunicat la Sfatul Popular telefonic, alteori deloc. Desigur, problema ar putea fi descifrată dacă s-ar obține rapoartele „grupelor operative” (numite după 1956 „secțiunea K”, răspunzătoare de contrainformațiile în cadrul penitenciarelor), dar accesul este deocamdată imposibil.

Totuși, prin prelucrarea primară s-au obținut câteva date preliminare interesante.

Locurile de detenție

Din prelucrarea fișelor avute la dispoziție rezultă că, după indicele de „frecventare”, pe primele patru locuri de detenție se află, în ordine descrescătoare, penitenciarele Jilava 36,1%; Gherla 20,3%; Aiud 16,2%; Poarta Albă 12,7%.

Procentele nu reflectă însă doar ordinul de mărime al locului de detenție, ci și dinamica și specificul lui.

Jilava, cu peste o treime din „tregeri”, este locul de triaj pentru închisorile din afara și dinăuntrul arcului Carpaților și, totodată, locul de depozit pentru deținuții aflați în anchete sau procese la București. De același tip este închisoarea Rahova.

Gherla și Aiudul sunt închisori încăpătoare, pentru deținuți cu termene de pedeapsă îndelungate. Prima era populată mai mult de țărani, muncitori și tineri, a doua de „m.s.v-iști” („muncă silnică pe viață”) și de deținuți considerați irecuperabili. În ambele aveau loc execuții.

Poarta Albă, împreună cu Constanța, Midia, Capu Midia, Peninsula, Castelu, „9 Culme”, Cernavodă (cu trei puncte de lucru) și Bacul (închisoare plutitoare) erau puncte de lucru sau de comandă pe traseul Canalului Dunăre-Marea Neagră. Împreună cu Periprava și Salcia, situate în aval, pe Dunăre, erau lagărele de muncă cele mai dure, cu o mortalitate ridicată datorată condițiilor de muncă istovitoare.

Baia Sprie, Cavnic, Nistru, Borzești și Bicaz erau printre minele și șantierele exterminatoare în care munceau deținuții sclavi.

Brașov, Galați, Râmnicu Sărat, Botoșani, Pitești, Craiova, Codlea, Oradea erau închisori de exterminare, unde aveau loc, de asemenea, numeroase execuții.

Văcărești și Târgu Ocna erau închisori dotate cu spitale.

Mărgineni, Mislea, Miercurea Ciuc și Dumbrăveni erau închisori pentru femei.

Târgșor, Mărgineni și Cluj – pentru minori.

Sighet a fost o închisoare mică, însă specializată în lichidarea, prin moarte lentă a elitelor.

Amenajată într-o cetate medievală, închisoarea Făgăraș a fost locul de încarcerare al foștilor polițiști și SSI-ști.

Aiudul și Poarta Albă au avut și în anii '80 deținuți politici.

În ultimii ani, închisoarea Galați a fost demolată, Făgărașul a fost dezafectat, Pitești și Râmnicu Sărat au fost „cumpărate” de societăți private.

Închisoarea Sighet a fost transformată de Fundația Academia Civică într-un *Memorial al Victimelor Comunismului și al Rezistenței*, aflat din 1995 sub egida Consiliului Europei.

Elementele structurale ale fișelor matricole

La „*originea socială*”, 25,74% dintre fișe indică „țaran mijlocăș”, 22,78% - „țaran sărac”, 18,37% - „mic burghez”, 16,18% „muncitor”, 9,45% - „chiabur”. Aici și mai departe se impune observația că toate „cotele” specifice trebuie corelate cu cele din structura generală demografică a populației. Așa se explică predominanța masivă a țăranilor.

La rubrica „*studii*”, 33,59% indică „primare”, 19,37% - „liceale”, 17,8% gimnaziale, 17,09% - „superioare”.

La „*ocupație*”: 28,78% - „agricultor”, 13,5% „muncitor”, 9,34% „funcționar”, 5,63% „meseriaș”, 3,3% fără ocupație, 3,23% „pensionar”, 2,39% „preot”, 2,31% „militar”, 1,96% „inginer”, 1,94% „student”, 1,90% „elev”, 1,82% „învățător”, 1,80% „profesor”, 1,13% „polițist”, 1,02% „medic”, 0,35% „artist” (de remarcat, din nou, că procente mai reduse ale intelectualilor se datoresc „cotelor” mai scăzute în structura demografică a populației țării).

După „*starea civilă*”, 70,7% erau căsătoriți, 20,5% necăsătoriți, 2,36% divorțați și 2,07% văduvi.

Cât privește „*încadrarea juridică*”, de departe cele mai multe condamnări (30%) au fost pentru „uneltire contra ordinii sociale”, urmând „instigare publică” (5%), „trecerea frauduloasă a frontierei” (4,36%), „activitate contra clasei muncitoare” (2,52%), „agitație publică” (2%), „crime de război” (1,99%), „favorizarea infracțiunii” (1,69%), „omisiune de denunț” (1,46%), „crimă de uneltire” 0,86%, „trădare” (0,64%), „activitate contra clasei muncitoare” (0,48%), „deținere de arme” (0,47%), „publicații interzise” (0,41%). De notat că în cazul a 32,61% din fișe „încadrarea juridică” nu este specificată, iar restul procentelor de dispersează între alte delictе și crime: „răzvrătire contra ordinii sociale”, „subminarea economiei naționale”, „spionaj”, „ofensă adusă autorității”, „ofensă adusă superiorului”, „instigare contra unui stat străin”, „dezertare”, „crimă împotriva umanității” etc. După cum se vede, în imensa lor majoritate pedepsele au fost date pentru „*uneltire contra ordinii sociale*”, infracțiune descrisă în celebrul articol 209 Cod Penal, formulat atât de vag încât putea să încapă în el orice faptă reală sau imaginară. Totodată, un număr și mai mare de fișe (32,6%) nu înregistrează nimic la „încadrarea juridică”, ceea ce ne îndrituiește să credem că este vorba de „internările administrative” (*fără proces*). De unde ar rezulta că la fiecare două condamnări juridice ar corespunde o astfel de deținere extra-juridică.

După „*locul nașterii*”, cei mai mulți deținuți erau din București (9,8%), urmați de cei din județele Cluj (5,18%), Timiș (4,2%), Iași (4,17%), Bacău (3,49%), Hunedoara și Baia Mare (câte 2,74%), Bârlad (2,3%), Arad (2,29%), Argeș (1,9%), Bihor (1,4%).

Dintre „*tipurile de pedeapsă*”, cea mai frecventă a fost „închisoarea corecțională” (37%), urmând „munca silnică” (9,09%), „temnița grea” (6,72%), dar și aici trebuie notat că aproape 40% din sentințe nu au specificat tipul pedepsei.

Cea mai frecventă „*durată a pedepsei*” a fost cea de 4 ani (7,46%), urmată de cele de 5 ani (7,32%), 2 ani (6,18%), 1 an (4,64%), 6 ani (4,49%) și 10 ani (4,41%). Dar și pedepsele de 15 ani (3,71%), 20 ani (1,8%) și 25 ani (1,52%) cumulează procentaje impresionante.

Morții din detenție

Procentul *morților din detenție* rezultat din fișe este atât de insignifiant (majoritatea morților cunoscuți din alte surse nu apar), încât este evidentă operația de ștergere a urmelor pe care o practicau tortionarii. Din unele anchete interne ale Securității rezultă clar că se dădeau ordine exprese în acest sens. În vara anului 1957, dar poate și cu alte ocazii, s-au confecționat, tot la ordin, certificate de moarte retroactive, deschizându-se *registrele speciale* (asemenea registre au fost găsite până în prezent la Oficiile de Stare Civilă din Cluj, Sighet, Timișoara și Pitești). Să nu uităm, însă, infinitele feluri de a uide la care se pretau securiștii (în afară de „banalele” morți în celulă).

În anii 1945 și 1956 s-au înregistrat, mai ales în București, numeroase morți suspecte – pe stradă, în parcuri, în fața casei, în trenuri, pe câmp, în păduri. Dacă primele puteau fi atribuite agenților SMERȘ, în 1956 erau o formă de intimidare folosită de Securitate într-un moment când oamenii prinseseră gustul libertății, după Raportul secret al lui Hrușciiov la Congresul XX al PCUS (raport ținut într-o și mai mare taină de autoritățile de la București care refuzau destalinizarea).

În anii 1949-1956 au fost mii de crime comise asupra țăranilor care refuzau colectivizarea sau, mai grav, se răsculau contra ei (cele din județul Turda, din 1950, au fost recunoscute de maiorul Kovács, care primise ordin din partea șefului Securității regionale Cluj, colonelul-călau Mihai Patriciu). Aceste crime erau demonstrative, victima era lăsată la vedere în mijlocul satului, spre intimidarea populației. Două cazuri de acest fel au fost comise la Cufoaia (Lăpuș) asupra țăranului Alexa Bel, respectiv într-o comună din Argeș asupra partizanului anticomunist Marinescu Geagu. Elementul comun este că ambii au fost scoși din arestul Securității, duși cu o dubă în curtea propriei case și împușcați acolo, în fața vecinilor.

Au fost și numeroase execuții (în penitenciarele Jilava, Gherla, Aiud, Botoșani, Galați, Craiova, Codlea, Oradea), dar nu dispunem de o listă de nume sau măcar de numărul lor. Până în 1958, pedepsele capitale se dădeau doar pentru crima de trădare, dar prin înăsprirea termenelor de pedeapsă din Codul Penal introdusă în 1958 s-au extins și asupra altor încadrări juridice (inclusiv „uneltirea contra ordinii sociale”).

Dintre miile de crime de la Canal, cea comisă de un gardian împotriva doctorului Ion Simionescu (o cunoscută personalitate medicală) a rămas celebră. Crime „la vedere” au avut loc și la Gherla, ca și în alte închisori.

Morțile în cursul anchetelor au fost de ordinul miilor – cele mai cunoscute victime fiind episcopul Vasile Aftenie, sociologul Anton Golopenția, tânărul țăranist Aurel Căzănișteanu.

În 1991 au fost descoperite câteva zeci de schelete în curtea unei clădiri din Căciulați, care fusese sediul Securității raionale Snagov. Un expert argentinian adus în România special de către autoritățile vremii a închis ancheta, spunând că este vorba de o necropolă medievală (se menține această ipoteză sau este vorba, într-adevăr, de o crimă în masă a deținuților anchetați?). În primăvara anului 2000 au fost descoperite schelete în pivnița fostului sediu al Securității Tecuci, respectiv în subsolul fostului sediu al Formațiunilor de Luptă Patriotică din Bistrița-Năsăud (osemintele au fost luate la Procuratură, dar nu s-a comunicat până azi nici un rezultat). Același lucru s-a întâmplat la începutul anilor '90 în pădurile de pe Dealul Mărului și Dealul Balaurlui, din zona Neamțului (după o serie de articole apărute în presă s-a așternut și aici tăcerea).

Au fost, pe de altă parte, în anii 1949 și 1950, o serie de crime atroce comise de Securitate împotriva deținuților politici considerați prea periculoși ca să poată fi lăsați în viață. Așa s-a întâmplat în anul 1949 cu lotul de partizani din munții Banatului. Dacă Spiru Blănaru și încă patru deținuți au fost executați la 16 iulie pentru că primiseră sentința capitală, pentru alți șapte membri ai lotului s-a inventat o metodă diabolică de a fi uciși fără să rămână vreo urmă: la 2 august a fost simulat transferul lor din Penitenciarul Timișoara la Penitenciarul

Aiud. Cei șapte au fost duși, însă, în Pădurea Verde, la marginea Timișoarei, și împușcați. Locul unde au fost înmormântați a rămas până azi necunoscut. La 14 august 1949 certificatele de moarte au fost completate la Direcția Penitenciarelor și Coloniilor, și nu la Sfatul Popular, iar la rubrica „motivul decesului” au fost trecute cele mai banale diagnostice medicale: „insuficiență cardiacă”, „miocardită cronică”, „TBC pulmonar”, „hipertensiune arterială”. Încă un detaliu de un cinism fără margini: în adresa pe care au adresat-o „Penitenciarului Aiud”, temnickerii timișoreni cereau ca efectele deținuților „transferați” să fie înapoiate după ajungerea la destinație. În locul confirmării a apărut însă, în colțul din dreapta-sus a adresei, mențiunea: „Executați” (v. anexa 1) (fișa ne-a fost oferită de AFDPR Timișoara; mulțumiri domnului Teofil Botlung).

Tot în acei ani de lichidare a rezistenței din munți au mai existat „trenuri ale morții”, tot cu destinația Pădurea Verde – Timișoara: unul, în primăvara anului 1950, cuprindea 38 de deținuți din Penitenciarul Gherla, condamnați la pedepse între 15 ani și muncă silnică pe viață pentru complicitate la acțiunile partizanilor dobrogeni. Alte două loturi (partizani sau sprijinitori ai rezistenței din Munții Apuseni) au fost „transferați” din penitenciarele Gherla, Sibiu, Aiud, Pitești, Mislea (studenta Alexandrina Pop de 23 ani) în lunile martie-aprilie 1950 și uciși mișelește³. (v. anexele 2 și 3)

Pentru a obține o situație mai cuprinzătoare a acestei mase uriașe și diverse de victime ale represiunii am depus toate diligențele să obținem date suplimentare. Ne-am adresat în luna iulie a. c. Ministerului Administrației și Internelor, care a trimis o circulară către toate prefecturile, cerându-le să reconstituie certificatele de moarte aflate în Arhiva Primăriilor din localitățile indicate de noi în harta *România. Sistemul concentraționar. 1945-1989* și în anexele ei. Rezultatul a sosit nesperat de prompt, dar datele primite erau departe de a fi complete: la închisorile Botoșani, Râmnicu Sărat, Jilava apărau infinit mai puțini deținuți decedați decât cei din arhiva Centrului Internațional de Studii asupra Comunismului din cadrul Memorialului Sighet. Același lucru în localități cu lagăre de muncă, cu o tristă reputație în privința numărului de morți (s-a efectuat în anii '50, la Salcia chiar o anchetă internă MAI, în urma sesizărilor). Am dedus că: 1. arhivele existente sunt neconcludente din cauza neînscrierii *ab initio* a unui mare număr de decedați în registrele Sfatului Popular și a dispariției registrelor interne de morți din centrele de detenție. Lucrul a fost sesizat oficial cu patru decenii în urmă „o analiză a organelor de Securitate întreprinsă în anul 1967 asupra dosarelor celor internați în penitenciare și lagăre muncă a dezvăluit că pentru un număr de 1304 deținuți decedați nu s-au întocmit acte deloc, dosarele nefiind înregistrate în nici o evidență, nici la Consiliul Popular”⁴. 2. *Registrele speciale* alcătuite în 1957 nu sunt nici ele de găsit; 3. Arhivele „grupelor operative” (Serviciul K) sunt inaccesibile. 4. Numărul de fișe din arhiva *Recensământului* referitoare la morții din detenție este cu totul irelevant. Rata mortalității trebuie să fi fost cu mult mai mare. Un exemplu este Penitenciarul Sighet. Aici au fost internați între anii 1950-1955 circa 180 de deținuți, dintre care au murit 53 (trei au fost înscriși la timp în registrul normal al Oficiului Stării Civile Sighetu Marmăției, în timp ce pentru ceilalți 50 au fost reconstituite actele de moarte abia în 1957, de către securistul Nica Vasile, care a făcut același lucru și la Cluj și Timișoara). Rata mortalității este, deci, de 39,4 %. Sighetul este, evident, o excepție la limita de sus, datorită vârstei și fragilității deținuților, dar care este rata reală a mortalității la proporțiile întregii țări?

³ Eugen Șahan, *Transporturile morții în contextul „rezistenței naționale” (unele aspecte ale crimei politice în comunism)* în „Anale Sighet 1” (editor Romulus Rusan), București, Fundația Academia Civică, 1995. Tabelele anexate sunt reproduce de acolo. Ion Bălan, *Regimul concentraționar din România 1945-1964*, în „Biblioteca Sighet”, București, Fundația Academia Civică, 2000, p. 8.

⁴ Ion Bălan, *Regimul concentraționar din România 1945-1964*, în „Biblioteca Sighet”, București, Fundația Academia Civică, 2000, p. 8.

Nu se va putea formula o estimare nici măcar provizorie a acestora înainte de a se găsi documentele menționate la punctele 2) și 3).

Câte condamnări politice a emis Justiția comunistă

Nici în privința unei estimări mai complete a numărului de condamnați de către Tribunalele Militare nu am putut face progrese semnificative, cu toate că Serviciul Istoric al Armatei ne-a facilitat accesul la Sentențierul Centrului de Cercetare și Păstrare a Arhivelor Militare din Pitești. Cercetătorii Academiei Civice au lucrat alături de experții Comisiei, extrăgând prin sondaj sentințele politice dintr-o foarte mică parte a sentințelor Tribunalelor Militare pe care au putut-o consulta, pentru o perioadă de 12 ani. Rezultatul a fost că, pe acest eșantion, o majoritate din sentințe erau bazate pe articole cu caracter politic (restul fiind cu caracter specific militar). Însă, din păcate, timpul nu ne-a permis parcurgerea sutelor de mii de sentințe risipite în sutele de fonduri (numai în mică parte inventariate). Asprimea pedepselor diferă de la o perioadă la alta. Am observat că în anii 1948-1949 sentințele erau numeroase, dar în majoritatea cazurilor termenele erau relativ mici (câteva luni până la 2 ani). Pe măsura înăsprii „luptei de clasă”, termenele au crescut în progresie geometrică, ajungându-se ca după 1958 să se acorde pedeapsa cu moartea pentru o infracțiune care, în Codul Penal din 1948, era pedepsită cu închisoare între 3-7 ani.

Un alt fenomen interesant: în anii 1954-1955 sentințele politice s-au rărit la Tribunalele Militare; am observat, în schimb, că bună parte din procesele politice au fost transferate Tribunalelor Militare Teritoriale, care judecau în deplasare „restanțele” vechi de 7-8 ani. În mod special, pentru recuperarea reținuților din anii 1948-1949 care nu fuseseră judecați a fost introdus articolul 193/1 cu caracter retroactiv („*activitate contra clasei muncitoare*”). Avalanșa de procese care au fost finalizate atunci la repezeală a dus astfel la o oarecare descongestionare a penitenciarelor, căci bună parte din termenele din verdicte vizau tocmai timpul petrecut în detenție până la proces.

Am mai constatat că *1/3 din condamnații ale căror sentințe le-am consultat prin sondaj nu se regăsesc în baza de date a Recensământului*. Am dedus, prin raționament, că atât numărul de fișe din arhiva Centrului Internațional de Studii asupra Comunismului, cât și numărul de sentințe consultate prin sondaj sunt aleatorii și că pentru aflarea numărului real de condamnați politici din Tribunalele Militare este nevoie de mult mai multe căutări, nu numai la Sentențier, ci și la Arhiva Instanțelor Militare (la care, din păcate, nu ni s-a facilitat accesul, strict necesar).

La acest scepticism constructiv contribuie și faptul că numeroase familii de deținuți politici ne-au rugat să le găsim rudele în evidențele noastre, iar rezultatul a fost negativ. Asta înseamnă că numărul fișelor de care dispunem este el însuși cu mult inferior numeric cifrei reale de deținuți politici.

Până la accesul la Arhivele Instanțelor Militare (unde ni s-a spus că fondurile nu pot fi accesate, pentru că nu sunt încă inventariate) nu pot fi avansate decât cifre minimale, aproximative. Într-un studiu introductiv la o culegere de sentințe din arhiva APDPR Iași era avansată cifra de 549.000 condamnați politic (cu o medie de 5,5 ani)⁵. Ea rezulta dintr-un eșantion relativ redus de sentințe. O cifră mai apropiată de adevăr poate fi dedusă prin raportarea numărului mediu de persoane cuprinse într-un dosar penal politic (cinci) la numărul de astfel de dosare identificate cifric în momentul actual: 118.000 (comunicate de președintele Asociației Foștilor Deținuți Politici din România, Constantin Ticu Dumitrescu). Cifra de cca. 600.000 pare, astfel, cea mai plauzibilă pentru actualul stadiu al cercetărilor. Iar cifra internărilor administrative (estimată, cum am văzut, la o treime din numărul condamnărilor juridice) se ridică la 200.000. Adăugând pe țărani condamnați pentru delict

⁵ Marius Lupu, Cornel Nicoară, Gheorghe Onișoru, *Cu unanimitate de voturi. Sentințe adnotate și comentate*, București, Fundația Academia Civică, 1997, pp. 20-22.

mascate în „drept comun” (neplata cotelor, sustragerea de la treieratul pe aria gospodăriei colective, refuzul înscrierii în aceasta), pe prizonierii din perioada 23 august-13 septembrie 1944, ca și sutele de mii de deportați, strămutați, evacuați, pe deținuții din „domiciliile obligatorii”, pe basarabenii și bucovinenii repatriați cu forță în URSS, ca și pe cei 520.000 tineri forțați să muncească în „armata cenușie”, pe zecile de mii de „frontieriști”, pe femeile decedate din cauza politicii demografice, *cifra victimelor directe ale represiunii comuniste se ridică la 2 milioane*. Dacă adăugăm victimele indirecte (membri de familie care au suferit discriminarea socială), atunci suma globală a celor reprimăți crește semnificativ.

Urmări politice, discriminări sociale

În fișele de încarcerare, o rubrică curentă se referă la starea civilă și la numărul de fii/fiice ai deținutului. În unele cazuri a fost completată chiar cu numele și prenumele membrilor familiei. Evident că se urmărea luarea în evidență și a acestora, astfel încât, în dosarele de cadre, să nu-și poată ascunde „originea socială”. Foarte frecvent arestarea capului familiei ducea implicit la evacuarea locuinței, iar confiscarea, prevăzută într-un număr covârșitor de mare de sentințe politice, se extindea asupra averii întregii familii. Iată motivul pentru care multe soții au divorțat formal, pentru a salva partea de avere care le revenea legal (în principal, casa), pentru a nu fi date afară din serviciu sau pentru ca fiii/fiicele să scape de blestemul „originii sociale nesănătoase”. În alte cazuri, copiii erau adoptați formal de rude sau prieteni, pentru ca să poată purta un alt nume și să declare o altă origine socială. Și, chiar dintre aceștia, mulți nu scăpau de vigilența cadriștilor, care aplicau cu mult zel, în licee și universități, interdicția admiterii fiilor de „exploatare” și „dușmani ai poporului”, care era prevăzută periodic în hotărârile Comitetului Central al partidului sau în instrucțiunile „numerus clausus” emise de Ministerul Învățământului.

Urmărirea pe plan social (care se adăuga celei politice, de securitate) era aplicată și deținuților care-și ispășeau condamnarea sau „domiciliul obligatoriu” și se întorceau într-un târziu acasă. Fiind continuu supravegheați de Securitate și ținuti în evidență strictă de Miliție, aceștia erau readmiși în „câmpul muncii” doar în specialități și funcții inferioare celor de dinaintea arestării (la „munca de jos”), de obicei în alte localități decât cea de origine. Elevilor și studenților întorși din captivitate le era interzisă continuarea școlii, încât erau constrânși să-și continue viața în alte profesii decât cele la care aspiraseră prin vocație. Facultățile umaniste (Litere, Istorie, Filosofie, Drept) erau inaccesibile chiar și rudelor deținuților politici. Comunismul a stâlcit destinele a două generații de cetățeni ai României, a mutilat viețile a milioane de tineri. „Ura de clasă”, „lupta de clasă”, „vigilența revoluționară” au dus nu numai la reprimarea criminală a elitelor societății, ci și la un genocid social, proclamat teoretic prin principiile „dictaturii proletariatului”.

Epilog sentimental

Ne-am obișnuit (poate pentru că atâția ani victimele comunismului au fost uitate, contestate sau chiar hulite) să folosim sobrietatea științifică și să evităm abordarea sentimentală a cercetărilor. Acolo unde am găsit documente le-am folosit, acolo unde nu am avut, am preferat să semnalăm lacuna; unde am putut număra victimele am făcut-o; unde nu, am preferat aproximarea ordinului de mărime. Dar, chiar folosind precauția cea mai drastică pentru a evita riscul exagerării, ne facem vinovați față de fiecare ins năpăstuit din „marea de amar” (cum ar spune Eminescu), pentru că l-am transformat oricum într-o cifră sau într-o fracțiune de cifră, iar cifrele sunt prin definiție reci și distante.

În fiecare atom al acestui univers de suferință se ascunde un om, o biografie care trece prin cercurile infernului, dar își păstrează gândurile, sentimentele și memoria proprie. Luând fiecare caz în parte, te cutremuri mai mult decât în fața statisticii efectuate pe mii sau milioane de cazuri. Fixând un singur chip înțelegi mai mult decât dintr-un convoi de sclavi. Istoricul

care a murit la Sighet pentru că a refuzat să-și abjure scrierile; bătrânul colonel care a străbătut toate fronturile și a murit de septicemie după ce lipitorile i-au supt venele în orezăria unde fusese dus la muncă forțată; cei trei copii bănățeni – doi gemeni de un an și fratele lor mai mare – morți de frig în decurs de o săptămână în bordeiul deportării lor în Bărăgan; studentul care s-a sinucis la Pitești ca să scape de torturile „reeducării”; țăranul cu un iugăr de pământ, mort în închisoarea unde a ajuns pentru că pusese la poștă o scrisoare „cu conținut denigrator”; fiii și fiicele respinși de la școală ca „dușmani ai poporului”; mamele obligate să divorțeze de tații închiși pentru a salva „dosarul de cadre al copiilor”; savantul care și-a sacrificat viața pentru a salva de pneumonie un tânăr; marii ctitori ai României coborâți de pe culmile Unirii din 1918 în temnițele mucegăite de la Galați, Sighet, Aiud și Râmnicu Sărat...

Toate aceste frânturi de imagini sunt acuzații la adresa regimului criminal care ne-a scos pentru o jumătate de veac din Europa și a încercat să ne facă să uităm cine am fost...

... Nu toate victimele au fost martiri, dar toate ne roagă, din cerul lor, să nu le uităm.

Anexa 1

Penitențiarul Timișoara
Nr. 10658 din 2 August 1949

COPIE

Execuție

Penitențiarul Aiud

În conformitate cu ordinul D-lui Ministru al Afacerilor Interne Marin Jianu avem onoare a vă transfera prin organele Re. Direcției Regionale a Securității Poporului din Timișoara pe deșimuiți mai jos notați împreună cu dosarele cu notele condamnatoare, lot ce face parte din procesul bandei teroriste subversive:

1. Vornichescu Aurel condamnat la muncă silnică pe viață carceră Nr. 2177
2. Popovici Gheorghe condamnat la muncă silnică pe viață carceră Nr. 2178
3. Pușchiță Petre zis Lăbăr condamnat la 15 ani muncă silnică carceră 2179
4. Ghimbocă Nicolae zis Mieluț condamnat la 20 ani muncă silnică carceră Nr. 2180
5. Smulțea Gheorghe condamnat la 20 ani muncă silnică, carceră Nr. 2181
6. Ungureanu Teodor condamnat la 20 ani muncă silnică, carceră Nr. 2182
7. Lămăreanu Gheorghe condamnat la 10 ani închisoare corecțională carceră Nr. 2183.

Vă rugăm să binevoiți a dispune să ni se confirme primirea.

Totodată avem onoare a vă face cunoscut că susnumiții sunt echipați de la acest penitențiar cu următoarele obiecte: 1 veston, 1 pereche pantaloni, 1 pereche bocanci, 1 cămașă, 1 pereche ȧșor, 1 bonetă, pe care vă rugăm a le rădica de la susnumiți și a ni le restitui prin colet postal.

Director
(ss) St. Tomulescu

Am primit 7 / șapte / deșimuiți din P. Timișoara

Lt. de Miliție

(ss) indosafschil

[Signature]

Pentru conformitate

Șeful Secției

Lt. *[Signature]*

Anexa 2

Anexe

Tabel cu deținuții politici transferați din închisorile de execuție și uciși (loturile dobrogene)

Tabelul nr. 1

Nr. crt.	Numele și prenumele	Domiciliul	Cond.	Situația care conduse la deces, Transferat din penitenciar	Data uciderii
1	2	3	4	5	6
1	Anagosti Ion	Baia-Tulcea		ridic. pen., ucis	25.02 - 23.03.1950
2	Avrami Enache	Baia-Tulcea			
3	Cernușă Marin	Beidud-C-ja		ridic. Alud, ucis Timișoara	10.03.1950
4	Cernescu (?)	Constanța		transfer Timișoara și ucis	25.02 - 23.03.1950
5	Ciaturi Gheorghe	Vile Noi-C-ja		transfer Timișoara și ucis	25.02 - 23.03.1950
6	Concești Ion	Vișoara-C-ja		transfer Timișoara și ucis	25.02 - 23.03.1950
7	Constantin A. Ion	Nistorești-C-ja		ridicat din Gherla, momea la duba Tim.	10.03.1950
8	Crețu Gheorghe	Constanța		ridicat din penit. și ucis	25.02 - 23.03.1950
9	Dobromir N.	Casimcea-Tulcea	20 ani	ridicat Gherla, ucis Timișoara	10.03.1950
10	Doicescu Dumitru	M. Kogălniceanu C-ja		ridic. pen., ucis Timișoara	25.02 - 23.03.1950
11	Duță Marian	Tirgușor-C-ja	25 ani	ridic. Gherla, ucis Timișoara	10.03.1950
12	Enache Gheorghe	M. Kogălniceanu C-ja		ridic. pen. și ucis Timișoara	10.03.1950
13	Fudulea (?)	Babadag-Tulcea		transfer. Timișoara și ucis	25.02 - 23.03.1950
14	Gogu Alexandru	Beidud-C-ja	15 ani	ucis la Timișoara	10.03.1950
15	Gușă Gheorghe	Casimcea-Tulcea (din Gherla)	20 ani	transfer. Timișoara și ucis	10.03.1950
16	Jarnea Dumitru	Vișoara-C-ja		ridicat din pen., ucis Timișoara	25.02 - 23.03.1950
17	Lache Constantin	Tulcea	15 ani	ridicat din Gherla, ucis Timișoara	25.02 - 23.03.1950
18	Leca Vasile			ridicat din penit. ucis Timișoara	1949 - 1950
19	Leca Gheorghe	M. Kogălniceanu C-ja		ridic. penit. ucis Timișoara	10.03.1950
20	Leca Ion	M. Kogălniceanu C-ja		ridic. penit. ucis Timișoara	25.02 - 23.03.1950
21	Matei Petre	V. Alecsandri C-ja		ridic. penit. ucis Timișoara	10.03.1950
22	Mihăilescu D-ru	Clocoșeni-C-ja		ridicat din penit. ucis Timișoara	25.02 - 23.03.1950
23	Nicolae Iordan	Casimcea-Tulcea	18 ani	ucis la Timișoara	10.03.1950
24	Nișu Vasile	Gălbiori-C-ja		ridicat din penit.	1949 - 50

0	1	2	3	4	5
25	Prizan Ion	Nistorești-C-ja		ucis la Timișoara	10.03.1950
26	Perifan Gheorghe	Sinoe-C-ja		ridicat din penit.	1949 - 50
27	Pitigoi Ion	Constanța (din Gherla)	15 ani	ucis la Timișoara	10.03.1950
28	Popescu Scărișoreanu Al	Constanța		ridicat din penit. ucis Timișoara	25.02 - 23.03.1950
29	Puiu Ion (Enache)	M. Kogălniceanu C-ja		ridicat din penit. ucis Timișoara	25.02 - 23.03.1950
30	Puiu Constantin	M. Kogălniceanu C-ja		ridicat din penit. ucis Timișoara	25.02 - 23.03.1950
31	Roșculeț Nicolae	Casimcea-Tulcea (din Gherla)	25 ani	ucis la Timișoara	10.03.1950
32	Zache Constantin	V. Alecsandri C-ja		ridicat din penit. ucis Timișoara	10.03.1950
33	Stercu Stere	Babadag-Tulcea (din Gherla)	20 ani	ucis la Timișoara	25.02 - 23.03.1950
34	Stavrositu Iancu	Casimcea-Tulcea		transf. Tim. ucis	25.02 - 23.03.1950
35	Topilceanu Ion	Tirgușor-C-ja	15 ani	ucis Timișoara	10.03.1950
36	Tofan Gheorghe	Topologu-Tulcea (din Alud)	17 ani	ucis Timișoara	10.03.1950
37	Tomoșoiu Gh.	Casimcea-Tulcea (din Gherla)	MSV	ucis Timișoara	10.03.1950
38	Tudoran C-tia	Seraiu-C-ja (din Gherla)	15 ani	ucis Timișoara	10.03.1950

Anexa 3

Tabel cu deținuții politici transferați din închisorile de execuție și uciși la Timișoara și în alte locuri (alte loturi în afară de Dobrogea)

Tabelul nr. 2

Nr. crt.	Numele și prenumele	Data nașterii	Domiciliul	Din poartă	Cond.	Transferul	Data uciderei
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Bedelea M. Ioan	n. 1919	Mihail	Gherla	20 ani	ridicat pen. T.M. Cluj	23.03.1950
2	Cetkiesanu Ioa		Arnota			transf. Timișoara	1950
3	Dolca Emil	n. 1917	Alba-Iulia	Sibiu	20 ani	ridicat pen. T.M. Cluj	05.04.1950
4	Filip Ioan			Aiud	15 ani	transf. Timișoara	03.1950
5	Florin Mihai	n. 1905	Alba-Iulia	Gherla	15 ani	ridicat pen. T.M. Cluj	25.02.23.03.1950
6	Maxim C. Alexandru	n. 1926	Prahova	Sibiu	MSV	ridicat pen. T.M. Cluj	02.04.1950
7	Mirgiasanu Petre	n. 1903	Alba-Iulia	Sibiu		ridicat pen. T.M. Cluj	05.04.1950
8	Mikaleanu Nicolae		Arnota			transf. Timișoara	1950
9	Moldoveanu Simion	n. 1929	Blaj	Aiud	MSV	ridicat pen. T.M. Cluj	02.04.1950
10	Olteanu T. Emil	n. 1922	Galda de Sus	Gherla	20 ani	ridicat pen. T.M. Cluj	05.04.1950
11	Pele Ghiță		Arnota			transf. Timișoara	1950
12	Picoș Florian	n. 1899	Alba-Iulia	Sibiu	MSV	ridicat pen. T.M. Cluj	05.04.1950
13	Pop Alexandrina	n. 1927	Turda	Mislea	MSV	ridicat pen. T.M. Cluj	02.04.1950
14	Robu C. Ios	n. 1922	Timișoara	Pitești		ridicat pen. T.M. Cluj	02.04.1950
15	Vandor Victor	n. 1905	Alba-Iulia	Gherla	25 ani	ridicat pen. T.M. Cluj	02.04.1950
16	Anghelescu Mihai	n. 1920	București	Aiud	MSV	ridicat pen. T.M. Cluj	03.04.1950
17	Negrou Dumitru			Aiud	25 ani	transf. Timișoara	10.03.1950
18	Nijesca Nicolae	n. 1908	București	Aiud	MSV	ridicat pen. T.M. Cluj	02.04.1950

Tabel cu numele celor condamnați prin sentința nr. 1091/25.06.1949 în cazul componentilor lotului "Spiru Blănaru", executați sau uciși de securitate la Timișoara

Tabelul nr. 3

Nr. crt.	Numele și prenumele	Condamnares	Cauza morții	Locul deces.	Data decesului	Ora	Vârsta	Cauza decesului	Certificat deces
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Spiru Blănaru	moarte prin împușcare	executat		16.07.1949				
2	Domășeanu Petre	moarte prin împușcare	executat		16.07.1949				
3	Vernichescu Aurel	muncă silnică pe viață	ucis penit.	Timișoara	02.08.1949	13	51	insuf. card.	106/HTA 14.08.1957
4	Tănase Ion	moarte prin împușcare	executat		16.07.1949				
5	Popovici Gheorghe	muncă silnică pe viață	ucis penit.	Timișoara	02.08.1949	12	43	miocardită cronică	103/14.08.1957
6	Ungureanu Teodor	muncă silnică pe viață	ucis penit.	Timișoara	02.08.1949	12	36	TBC pulmonar	107/14.08.1957
7	Szultea Gheorghe	20 ani muncă silnică	ucis penit.	Timișoara	02.08.1949	13	21	TBC pulmonar	105/14.08.1957
8	Pușchiță Petre, zis Liber	15 ani muncă silnică	ucis penit.	Timișoara	02.08.1949	12	38	hipertensiune arter.	104/14.08.1957
9	Ghimboase Nic. zis Miotu	20 ani muncă silnică	ucis penit.	Timișoara	02.08.1949	12	48	TBC pulmonar	102/14.08.1957
10	Pușchiță Petre, zis Mutășcu	moarte prin împușcare	executat		16.07.1949				
11	Măcișescu Rozaliu	moarte prin împușcare	executat		16.07.1949				
12	Lunisoru Gheorghe	10 ani închis. corecțională	ucis penit.	Timișoara	02.08.1949	10	35	insuficiență cardiacă	101/14.08.1957

Anexa 4

Lista parțială a închisorilor, centrelor de anchetă, de deportare și a coloniilor de muncă din sistemul concentraționar românesc

Nr. Crt.	Localitatea	Judet	Tipul Inchisorii
1.	30 Decembrie	B	lagăr de muncă
2.	9 Culme	CT	lagăr de muncă
3.	Agaua	BR	gropi comune, asasinate, execuții
4.	Aiud	AB	penitenciar
5.	Alba Iulia	AB	penitenciar
6.	Alba Iulia	AB	gropi comune, asasinate, execuții
7.	Apateu	AR	gropi comune, asasinate, execuții
8.	Arad	AR	penitenciar
9.	Arad	AR	gropi comune, asasinate, execuții
10.	Arnota	VL	gropi comune, asasinate, execuții
11.	Bac Dunare		bac
12.	Băcau	BC	penitenciar
13.	Baia Mare	MM	penitenciar
14.	Baia Sprie	MM	lagăr de muncă
15.	Băița	BH	lagăr de muncă
16.	Bălăceanca	IF	azil psihiatric
17.	Baldovinești	BR	centru de deportare
18.	Băndoiu	BR	lagăr de muncă
19.	Băneasa	B	centru de ancheta
20.	Bărăganu	BR	centru de deportare
21.	Bârsești	VN	gropi comune, asasinate, execuții
22.	Basarabi	CT	centru de deportare
23.	Bascov	AG	centru de deportare
24.	Batăr	BH	gropi comune, asasinate, execuții
25.	Becicherec	TM	centru de deportare
26.	Beius	BH	lagăr de internare
27.	Belfir	BH	gropi comune, asasinate, execuții
28.	Berdea-Fetesti	IL	centru de deportare
29.	Bicaz	NT	lagăr de muncă
30.	Bistra	AB	gropi comune, asasinate, execuții
31.	Bistrița (mănăstire)	NT	loc surghiun
32.	Bordușani	IL	centru de deportare
33.	Borzești	BC	lagăr de muncă
34.	Botoșani	BT	penitenciar
35.	Botoșani	BT	gropi comune, asasinate, execuții
36.	Bragadiru	B	lagăr de muncă
37.	Brăila	BR	penitenciar
38.	Brașov	BV	penitenciar
39.	Brașov	BV	gropi comune, asasinate, execuții
40.	Brateș	GL	centru de deportare
41.	Brateș-Frumușița	GL	centru de deportare
42.	Brodac-Vaslui	VS	gropi comune, asasinate, execuții
43.	Bumbăcari (Calmatuiu)	BR	centru de deportare
44.	Burdușenii Noi	IL	centru de deportare
45.	Căciulați-Snagov	IF	gropi comune, asasinate, execuții
46.	Cacomeanca Nouă	CL	centru de deportare
47.	Cafasu	BR	centru de deportare
48.	Calafindești	SV	gropi comune, asasinate, execuții
49.	Căldărușani	B	lagăr de muncă
50.	Căldărușani(mănăstire)	B	loc de surghiun

51.	Călinești	MM	gropi comune, asasinate, execuții
52.	Câmpina (Voilă)	PH	azil psihiatric
53.	Canara	CT	lagăr de muncă
54.	Capu Midia	CT	lagăr de muncă
55.	Capu Midia	CT	gropi comune, asasinate, execuții
56.	Caracal	OT	lagăr
57.	Caransebeș	CS	penitenciar
58.	Caransebeș	CS	gropi comune, asasinate, execuții
59.	Castelu	CT	lagăr de muncă
60.	Cavnic	MM	lagăr de muncă
61.	Cazino	CT	șantier de muncă
62.	Ceamurlia	TL	gropi comune, asasinate, execuții
63.	Cernavodă	CT	lagăr de muncă
64.	Cernica (mănăstire)	B	loc de surghiun
65.	Cheile Runcului	AB	gropi comune, asasinate, execuții
66.	Chilia Veche	TL	lagăr de muncă
67.	Chirnogi	IL	lagăr de muncă
68.	Chitila	B	lagăr de muncă
69.	Chitirca	TL	lagăr de muncă
70.	Cianu	CJ	gropi comune, asasinate, execuții
71.	Cireșu	BR	centru de deportare
72.	Ciudanovița	CS	lagăr de muncă
73.	Ciurel	B	lagăr
74.	Cluj	CJ	penitenciar
75.	Cluj	CJ	gropi comune, asasinate, execuții
76.	Coasta Galeș	CT	lagăr de muncă
77.	Cobadin	CT	gropi comune, asasinate, execuții
78.	Cociuba Mare	BH	gropi comune, asasinate, execuții
79.	Codlea	BV	penitenciar
80.	Colibași	AG	penitenciar
81.	Constanța	CT	penitenciar
82.	Constanța	CT	gropi comune, asasinate, execuții
83.	Cotulung	BR	lagăr de muncă
84.	Cracul Porcului	MH	gropi comune, asasinate, execuții
85.	Cracul Stânei	MH	gropi comune, asasinate, execuții
86.	Craiova	DJ	penitenciar
87.	Craiova	DJ	gropi comune, asasinate, execuții
88.	Cricău	AB	gropi comune, asasinate, execuții
89.	Culme 5	CT	gropi comune, asasinate, execuții
90.	Cuza Vodă	BR	centru de deportare
91.	Dalga	CL	centru de deportare
92.	Dealul Balaurelui	NT	gropi comune, asasinate, execuții
93.	Dealul Crucii	BN	gropi comune, asasinate, execuții
94.	Dealul Mărului	NT	gropi comune, asasinate, execuții
95.	Dej	CJ	penitenciar
96.	Deva	HD	penitenciar
97.	Deva	HD	gropi comune, asasinate, execuții
98.	Dor Mărunt	CL	centru de deportare
99.	Dorobanțu	CT	lagăr de muncă
100.	Drajna	CL	centru de deportare
101.	Drauți	AR	lagăr
102.	Drobia	CL	centru de deportare
103.	Dulgheru	CT	gropi comune, asasinate, execuții
104.	Dumbrăveni	SB	penitenciar
105.	Excelsior	B	depozit detinuti
106.	Făgăraș-Cetate	BV	penitenciar
107.	Fălticeni	SV	centru de ancheta
108.	Feldioara	BV	lagăr

109.	Fetești	IL	centru de deportare
110.	Fizeșu Gherlei	CJ	gropi comune, asasinate, execuții
111.	Focșani	VN	lagăr, penitenciar
112.	Focșani	VN	gropi comune, asasinate, execuții
113.	Frătrăuți	SV	gropi comune, asasinate, execuții
114.	Frecăței	BR	centru de deportare
115.	Frumușița Nouă	IL	centru de deportare
116.	Fundata	IL	centru de deportare
117.	Fundulea	B	lagăr de muncă, centru de deportare
118.	Gai	AR	lagăr de muncă
119.	Galata	IS	penitenciar
120.	Galați	GL	penitenciar
121.	Galați	GL	gropi comune, asasinate, execuții
122.	Galeș	CT	lagăr de muncă
123.	Galicia	AG	centru de deportare
124.	Gătaia	TM	azil psihiatric
125.	Ghencea	B	lagăr, centru triere
126.	Gherla	CJ	penitenciar
127.	Gherla	CJ	gropi comune, asasinate, execuții
128.	Gilău	CJ	gropi comune, asasinate, execuții
129.	Gâldău	IL	centru de deportare
130.	Girișul Negru	BH	gropi comune, asasinate, execuții
131.	Giurgeni	IL	lagăr de muncă
132.	Grădina	BR	lagăr de muncă
133.	Grindu	TL	lagăr de muncă
134.	Grindu-Letea	TL	lagăr de muncă
135.	Gura Ialomitei	IL	centru de deportare
136.	Hălchiu	BV	lagăr depozit
137.	Halmagiu	AR	lagăr
138.	Hârșova	CT	lagăr de muncă
139.	Iași	IS	lagăr
140.	Ieud	MM	gropi comune, asasinate, execuții
141.	Iezer	CL	centru de deportare
142.	Însurăței	BR	centru de deportare
143.	Ioășel (Iosaș)	AR	gropi comune, asasinate, execuții
144.	Isalnita	DJ	lagăr de muncă
145.	Isverna	MH	gropi comune, asasinate, execuții
146.	Ițcani	SV	lagăr de muncă
147.	Ivănești	IL	centru de deportare
148.	Izvorul Dulce	BZ	gropi comune, asasinate, execuții
149.	Jebel	TM	azil psihiatric
150.	Jegălia	CL	centru de deportare
151.	Jilava	B	penitenciar triere
152.	Jilava	IF	gropi comune, asasinate, execuții
153.	Kilometrul 31	CT	lagăr de muncă
154.	Kilometrul 4	CT	lagăr de muncă
155.	Kilometrul 8	CT	lagăr de muncă
156.	Lăpușul Românesc	MM	gropi comune, asasinate, execuții
157.	Lătești	IL	centru de deportare
158.	Lechința	MS	gropi comune, asasinate, execuții
159.	Leresti-Fetești	IL	centru de deportare
160.	Luciu-Giurgeni	IL	lagăr de muncă
161.	Lugoj	TM	penitenciar
162.	Luminița	CT	lagăr de muncă
163.	Măcin	TL	lagăr de muncă, centru de deportare
164.	Măgurele	B	lagăr de muncă

165.	Malmaison	B	centru de ancheta
166.	Mamaia	CT	șantier de muncă
167.	Mănăstirea	IL	centru de deportare
168.	Marașu	BR	lagăr de muncă
169.	Mărgău-Răchițele	CJ	gropi comune, asasinate, execuții
170.	Mărgineni	PH	penitenciar
171.	Măzăreni	BR	centru de deportare
172.	Medgidia	CT	centru de deportare
173.	Mesentea	AB	gropi comune, asasinate, execuții
174.	Midia	CT	lagăr de muncă
175.	Miercurea Ciuc	HR	penitenciar
176.	Miercurea Nirajului	MS	gropi comune, asasinate, execuții
177.	Mihail Kogălniceanu	CT	gropi comune, asasinate, execuții
178.	Mircea Vodă	CT	centru de deportare
179.	Mislea	PH	penitenciar (femei)
180.	Modelu	CL	centru de deportare
181.	Mogoșoaia	B	lagăr de muncă
182.	Monteoru - Nereju	VN	gropi comune, asasinate, execuții
183.	Mostiștea	IL	centru de deportare
184.	Movila	CL	centru de deportare
185.	Movila Găldăului	IL	centru de deportare
186.	Muntele Băișori	CJ	gropi comune, asasinate, execuții
187.	Mușca	AB	gropi comune, asasinate, execuții
188.	Mustața	CT	lagăr de muncă
189.	Năvodari	CT	lagăr de muncă
190.	Neamț (mănăstire)	NT	loc de surghiun
191.	Nicula Gherlei	CJ	gropi comune, asasinate, execuții
192.	Obreja	AB	gropi comune, asasinate, execuții
193.	Ocnele Mari	VL	penitenciar (reeducare
194.	Ocnele Mari	VL	gropi comune, asasinate, execuții
195.	Olaru	CL	centru de deportare
196.	Onești	BC	lagăr de muncă
197.	Onești	BC	azil psihiatric
198.	Oradea	BH	penitenciar
199.	Ostrov	TL	lagăr de muncă
200.	Ovidiu	CT	lagăr de muncă
201.	Pădureni	TM	gropi comune, asasinate, execuții
202.	Pâncota	AR	lagăr
203.	Pâncota	AR	gropi comune, asasinate, execuții
204.	Papiu Ilarian	MS	gropi comune, asasinate, execuții
205.	Pelicanu	CL	centru de deportare
206.	Peninsula	CT	lagăr de muncă
207.	Peninsula	CT	gropi comune, asasinate, execuții
208.	Perieți	IL	centru de deportare
209.	Periprava	TL	lagăr de muncă
210.	Piatra Frecatei	TL	lagăr de muncă
211.	Pietroiu Nou	BR	centru de deportare
212.	Pitești	AG	penitenciar (reeducare
213.	Pitești	AG	gropi comune, asasinate, execuții
214.	Piua Pietrii	IL	lagăr de muncă
215.	Plătărești	B	lagăr de muncă
216.	Ploiești	PH	centru de ancheta
217.	Poarta Alba	CT	lagăr de muncă
218.	Poarta Albă	CT	gropi comune, asasinate, execuții
219.	Podari	DJ	azil psihiatric
220.	Poiana Mare	DJ	azil psihiatric
221.	Poieni – Tranișu	CJ	gropi comune, asasinate, execuții
222.	Popești-Leordeni	B	lagăr de muncă

223.	Poșaga	AB	gropi comune, asasinate, execuții
224.	Prefectura Poliției Capitalei	B	centru de ancheta
225.	P-ta Pache Protopopescu	B	centru de ancheta
226.	Răchitoasa	IL	centru de deportare
227.	Rahova (Calea ~)	B	centru de ancheta
228.	Râmnicu Sărat	BZ	penitenciar reeducare
229.	Răstolița – Mureș	MS	gropi comune, asasinate, execuții
230.	Rața	BR	șantier de muncă
231.	Roman	NT	lagăr
232.	Rosetti C.A.	TL	lagăr de muncă
233.	Roșiorii de Vede	TR	centru de deportare
234.	Roșu	B	lagăr de muncă
235.	Rubla (Însurăței)	BR	centru de deportare
236.	Săcel	HD	lagăr
237.	Saivane	BR	lagăr de muncă
238.	Salcâmi	CL	centru de deportare
239.	Salcia	BR	lagăr de muncă
240.	Salcia	BR	gropi comune, asasinate, execuții
241.	Sălcioara	IL	centru de deportare
242.	Saligny	CT	lagăr de muncă
243.	Sânpetru	BV	lagăr
244.	Sântana	AR	gropi comune, asasinate, execuții
245.	Săpoca	BZ	azil psihiatric
246.	Sarighiol	TL	gropi comune, asasinate, execuții
247.	Satu Mare	SM	penitenciar
248.	Satu Nou	BR	centru de deportare
249.	Săvinești	NT	lagăr de muncă
250.	Schei	BR	centru de deportare
251.	Sebiș	AR	lagăr
252.	Seimeni	CT	lagăr de muncă
253.	Sepreus	AR	gropi comune, asasinate, execuții
254.	Sfântu Gheorghe	CV	penitenciar
255.	Sfistofca	TL	lagăr de muncă
256.	Sibiu	SB	penitenciar
257.	Sibiu	SB	gropi comune, asasinate, execuții
258.	Sighet	MM	penitenciar
259.	Sighet	MM	gropi comune, asasinate, execuții
260.	Siret	SV	lagăr
261.	Slobozia	IL	lagăr
262.	Slobozia Nouă	IL	centru de deportare
263.	Slobozia Veche	IL	lagăr
264.	Snagov	B	centru de ancheta
265.	Somoșcheș	AR	gropi comune, asasinate, execuții
266.	Spinești	VN	gropi comune, asasinate, execuții
267.	Stadion	CT	șantier de muncă
268.	Stăncuța Nouă	IL	centru de deportare
269.	Stăncuța Schei	BR	centru de deportare
270.	Ștei (Dr. P. Groza)	BH	azil psihiatric
271.	Stoienesti	BR	lagăr de muncă
272.	Strachina	TL	lagăr de muncă
273.	Strâmba	BR	lagăr de muncă
274.	Stulpicani	SV	gropi comune, asasinate, execuții
275.	Suceava	SV	penitenciar(reeducare)
276.	Suceava	SV	gropi comune, asasinate, execuții
277.	Șuici	AG	gropi comune, asasinate, execuții
278.	Susani	AR	gropi comune, asasinate, execuții

279.	Țaga – Sântjude	CJ	gropi comune, asasinate, execuții
280.	Țândărei	IL	centru de deportare
281.	Țârcaia	BH	lagăr
282.	Târgșor	PH	Penitenciar (elevi)
283.	Târgu Jiu	GJ	lagăr
284.	Târgu Mureș	MS	penitenciar
285.	Târgu Ocna	BC	penitenciar
286.	Târgu Ocna	BC	gropi comune, asasinate, execuții
287.	Tatarca	GI	lagăr de muncă
288.	Tataia	CT	inchisoare
289.	Țigănești (mănăstire)	B	loc de surghiun
290.	Timișoara	TM	penitenciar
291.	Timișoara	TM	azil psihiatric
292.	Timișoara	TM	gropi comune, asasinate, execuții
293.	Timișul de Sus	BV	lagăr
294.	Tulcea	TL	penitenciar
295.	Turda	CJ	penitenciar
296.	Turnu Măgurele	TR	lagăr
297.	Ucureș	BH	gropi comune, asasinate, execuții
298.	Uranus (strada ~)	B	centru de ancheta
299.	Urleasca	BR	centru de deportare
300.	Urziceni	IL	lagăr
301.	Văcărești	B	penitenciar (spital)
302.	Vadu Izei	MM	gropi comune, asasinate, execuții
303.	Vadu Mitrești	MS	gropi comune, asasinate, execuții
304.	Vadu Oii	IL	lagăr de muncă
305.	Vadu Roșca	VN	gropi comune, asasinate, execuții
306.	Valea Călmațui	BR	centru de deportare
307.	Valea Neagră	CT	șantier de muncă
308.	Valea Nistrului	MM	lagăr de muncă
309.	Valea Viilor	IL	centru de deportare
310.	Valul lui Traian	CT	centru de deportare, lagăr de muncă
311.	Vaslui	VS	penitenciar
312.	Vătași	TR	gropi comune, asasinate, execuții
313.	Vicovu de Sus	SV	gropi comune, asasinate, execuții
314.	Viișoara	IL	centru de deportare
315.	Vima Mare	MM	gropi comune, asasinate, execuții
316.	Vulcan	HD	lagăr
317.	Zagna-Măzăreni	BR	centru de deportare
318.	Zagna-Vădeni	BR	centru de deportare
319.	Zam-Sâncraiu	CJ	gropi comune, asasinate, execuții

Anexa 5

Generația Unirii exterminată în Gulag

Iuliu Maniu (1873-1953)

Organizator și participant la Marea Adunare de la Alba Iulia care a proclamat la 1 decembrie 1918 Unirea Transilvaniei cu România. A fost apoi ales președinte al Consiliului Dirigent (guvernul de tranziție al Transilvaniei până la 4 aprilie 1920), fruntaș al Partidului Național Român, președinte al Partidului Național Țărănesc (din 1926), președinte al Consiliului de Miniștri (1928-1930). Între 1938 și 1944, se manifestă ca ferm opozant față de regimurile de esență totalitară ce s-au succedat în fruntea țării: autoritarismul carlist, legionarismul și dictatura militară a lui Antonescu. Joacă un rol important în preliminariile și actul de la 23 august 1944, devenind într-o primă etapă ministru fără portofoliu în primul cabinet Sănătescu. După preluarea puterii de către comuniști la 6 martie 1945, aceștia și-au propus distrugerea lui Iuliu Maniu și a PNT, considerați ca principal obstacol în calea comunizării României. În iulie 1947, partidul este scos în afara legii, iar Maniu, Mihalache și ceilalți conducători sunt arestați, judecați și condamnați. În etate de aproape 75 de ani la data arestării, Maniu este condamnat, la 11 noiembrie 1947, la temniță grea pe viață pentru „înaltă trădare și spionaj în favoarea anglo-americanilor”. Este întemnițat întâi în penitenciarul Galați, iar din august 1951 la Sighet. Aici va fi exterminat la 5 februarie 1953 și aruncat într-o groapă anonimă.

În Occident, s-a aflat despre moartea lui Maniu, ca și despre cea a lui Dinu Brătianu, abia în octombrie 1955. Radio „Europa Liberă” a redat atunci emoția profundă pe care această veste a trezit-o în străinătate. Salvador de Madariaga, președintele Internaționalei Liberale, declara: „Maniu a murit în închisoare. Brătianu a murit în închisoare. Regimului care se laudă cu cinism și ipocrizie că este eliberatorul popoarelor i-a fost atât de teamă de Maniu, s-a temut atât de mult de Brătianu, încât a trebuit să-i îngroape de vii pentru ca poporul să nu le mai audă vocea”. Paul Reynaud, fost prim-ministru al Franței, deplângea „aceste timpuri în care libertatea oamenilor a dispărut de pe o jumătate a feței pământului. Figura lui Iuliu Maniu – spunea el – se înalță, ca una din cele mai mărețe, printre rezistenții Europei. Maniu a fost unul dintre creatorii Națiunii Române. A luptat întreaga viață pentru libertatea popoarelor. A pierit odată cu libertatea”.

Iuliu Hossu (1885-1970)

Episcop greco-catolic de Gherla (din 1917) și apoi de Cluj-Gherla (din 1930), militant pentru Unire, este cel care a citit la 1 decembrie 1918 la Alba Iulia „Proclamația de Unire cu Țara”. Membru al Consiliului Dirigent, a făcut parte din delegația care a prezentat Hotărârea de Unire Regelui Ferdinand, la București. Senator de drept în Parlamentul României. După Dictatul de la Viena, rămâne în Transilvania ocupată de horthyști, protestând în numeroase rânduri împotriva represiunii la care era supusă populația românească, dar și cea evreiască, de către autoritățile maghiare.

Arestat la 28 octombrie 1948, va rămâne privat de libertate timp de 22 de ani, trecând prin diverse închisori și locuri de domiciliu obligatoriu. Între 25 mai 1950 și 4 ianuarie 1955 a fost închis împreună cu alți 50 de preoți și episcopi greco și romano-catolici în penitenciarul Sighet. I s-a stabilit apoi domiciliu obligatoriu pe termen nelimitat, întâi la mănăstirea Ciorogârla, apoi la mănăstirea Căldărușani. Grav bolnav, a murit la 28 mai 1970 la spitalul Colentina din București. În martie 1969 Papa Paul al VI-lea îl declarase cardinal „in pectore” al Bisericii Catolice.

Silviu Dragomir (1888-1962)

Istoric, participant la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 și secretar al acesteia, profesor la Universitatea din Cluj, membru titular al Academiei Române (1928), fost ministru de Stat, apoi ministru al Minorităților; autorul unor importante lucrări despre istoria Europei de Sud-Est, despre legăturile dintre țările române în epoca medievală, despre revoluția de la 1848 din Transilvania, precum și al monografiei conducătorului acesteia, Avram Iancu.

Arestat la 1 iulie 1949, a fost internat la Sighet în mai 1950 pe timp de 24 luni, detenția fiindu-i „justificată” abia peste un an, prin Decizia M.A.I. nr. 334/1951; pedeapsa i-a fost majorată cu 60 luni, conform Deciziei M.A.I. nr. 559/1953. Eliberat în 1955, a trăit la Cluj, până la moartea sa, în 1962.

Ioan Lupaș (1880-1967)

Istoric, participant la Marea Adunare Națională de la 1 decembrie 1918, demnitar în Consiliul Dirigent, deputat în Parlamentul României, ministru în mai multe guverne interbelice, membru corespondent al Academiei Române (1914), apoi membru titular (1916), președintele Secției de Istorie a Academiei Române (1932-1935), fondator, alături de Alexandru Lapedatu, al Institutului de Istorie Națională din Cluj (1920); lucrări fundamentale despre istoria Transilvaniei

Arestat la 5/6 mai 1950, a fost internat la Sighet pe timp de 24 luni, încadrat ulterior în Decizia M.A.I. nr. 334/1951; pedeapsa majorată cu 60 luni, conform Deciziei M.A.I. numărul 559/1953. A fost eliberat la 5 mai 1955.

Ion Nistor (1876-1962)

Istoric și militant unionist bucovinean, membru al comitetului de organizare a Adunării Naționale de la Cernăuți care a hotărât unirea cu România, în cadrul căruia a redactat Actul Unirii. Profesor la Universitățile din Viena și Cernăuți, rector al Universității din Cernăuți, profesor universitar la București, membru al Academiei Române (1911), director al Bibliotecii Academiei Române, fruntaș al Partidului Național Liberal, fost ministru de stat, reprezentând Bucovina, apoi, succesiv, ministru al Lucrărilor Publice, al Muncii și, în final, al Cultelor și Artelor.

Arestat la 5/6 mai 1950, a fost internat la Sighet pe timp de 24 luni, încadrat ulterior în Decizia M.A.I. nr.334/1951; pedeapsa majorată cu 60 luni, prin Decizia M.A.I. nr. 559/1953. Eliberat la 5 iulie 1955.

Mihai Popovici (1879-1966)

Demnitar în Consiliul Dirigent, fruntaș al Partidului Național Țărănesc, ministru – succesiv - al Lucrărilor Publice, al Finanțelor, de Interne și al Justiției.

Arestat la 21 august 1947, pentru „activitate intensă în Partidul Național Țărănesc”, a fost internat la Sighet pe timp de 24 luni, încadrat ulterior în Decizia M.A.I. nr. 334/1951; pedeapsa majorată cu 60 luni, prin Decizia M.A.I. nr. 559/1953. Eliberat la 5 iulie 1955.

George Grigorovici (1871-1950)

Membru fondator al Partidului Social-Democrat din Bucovina, deputat în Parlamentul austro-ungar înainte de 1918, a militat pentru unirea Bucovinei cu România. Președinte al CC al PSDR (1936-1938).

După instaurarea regimului comunist, liderii social-democrați, care se pronunțaseră în 1921 contra transformării mișcării social-democrate în partid comunist, printre care a fost și Grigorovici, au fost arestați. A murit în închisoarea Văcărești la 18 iulie 1950.

Ion Mihalache (1882-1963)

Combatant în primul război mondial, decorat cu ordinul „Mihai Viteazul”, învățătorul Ion Mihalache înființează după Unire Partidul Țărănesc, care prin fuziunea cu Partidul Național din Transilvania formează în 1926 Partidul Național Țărănesc. Mihalache participă în guvernele din anii 1928-1933 ca ministru al Agriculturii și ministru de Interne. Împreună cu Iuliu Maniu se opune dictaturii regale și Frontului Renașterii Naționale, când PNT este dizolvat. După război se opune sovietizării țării, fiind arestat în iulie 1947, după înscenarea de la Tămădău, și condamnat în noiembrie la muncă silnică pe viață. După regimul exterminator din penitenciarele Galați și Sighet este transferat în 1955 în arestul Ministerului de Interne, unde refuză orice fel de tranzacție cu anchetatorii. Transferat în închisoarea de la Râmnicu Sărat, moare, la 5 martie 1963, după 16 ani de detenție, la vârsta de 81 de ani.

Pantelimon Halippa (1883-1979)

Publicist și om politic, vicepreședinte (1917) și președinte (1918) al Sfatului Țării de la Chișinău, promotor al Unirii cu România, ministru al Basarabiei în mai multe guverne de după 1918, ministru al Lucrărilor Publice, al Comunicațiilor, al Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, senator și deputat (1918-1934), membru corespondent al Academiei Române (1918).

Arestat în 1950 și înțemnițat la Sighet fără a fi judecat, a fost predat în 1952 autorităților sovietice, care l-au condamnat la 25 ani muncă silnică. A fost readus în țară, fiind de astă dată închis la penitenciarul Aiud până în 1957.

Ilie Lazăr (1895-1976)

Doctor în Drept al Universității din Cluj. La sfârșitul războiului, organizează împreună cu alți fruntași români administrația românească în comitatul Maramureș, organizează Gărzile Naționale și reprezintă Maramureșul la Marea Adunare de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, apoi însoțește delegația ardelenilor la predarea actului Unirii la București. După 1918, a fost deputat, membru în delegația permanentă a Partidului Național Țărănesc, organizator al gărzilor țărănești „Iuliu Maniu”, șef al organizațiilor muncitorești centrale.

În timpul dictaturii carliste a fost internat în lagărul de la Turnu (Vâlcea), iar în timpul celei antonesciene la Târgu Jiu. Arestat prima oară la 27 mai 1946, a fost condamnat la 7 luni închisoare corecțională, pentru „omisiunea denunțării complotului”, în procesul „Mișcării Naționale de Rezistență”, fiind eliberat condiționat la 8 decembrie 1946. Implicat în „înscenarea de la Tămădău”, este arestat a doua oară, la 14 iulie 1947. Anchetat la Ministerul de Interne, a refuzat orice cooperare cu cei care-l anchetau. A fost condamnat la 12 ani temniță grea, în procesul conducătorilor Partidul Național Țărănesc, pentru „complot în scop de trădare” (noiembrie 1947). Încarcerat la Galați, Sighet, Râmnicu Sărat, Periprava, a fost eliberat abia la 9 mai 1964. După eliberare a trăit la Cluj, unde a murit în 1976.

Ion Flueraș (1882-1953)

Lider al Partidului Social Democrat din Transilvania, membru al Consiliului Dirigent al Transilvaniei (1918-1920), președinte al Confederației Generale a Muncii (1926-1938). A fost reținut timp de 3 luni, în 1945, de către autoritățile comuniste pe motiv că a răspândit „manifeste interzise”. A fost rearestat în iunie 1948 și condamnat la 15 ani temniță grea pentru „crimă de înaltă trădare”. A murit în închisoarea Gherla la 7 iunie 1953.

Gheorghe I. Brătianu (1898-1953)

La 18 ani, după ce debutase ca elev în „Revista Istorică” a lui Nicolae Iorga, Gheorghe Brătianu se înrolează voluntar, având consimțământul scris al tatălui său, Ion I.C. Brătianu, și

pleacă pe front. În 1917 este rănit în luptele de pe Valea Troțușului și trimis în spatele frontului. În 1918 revine pe frontul din Bucovina și este rănit din nou.

Studiază istoria la Paris, trece prin arhivele de la Geneva și Napoli, obține doctoratul sub îndrumarea lui Nicolae Iorga și, mai târziu, a lui Ferdinand Lot. După performanțe istorice strălucite devine la 30 de ani membru corespondent al Academiei. În noiembrie 1940 condamnă public asasinarea de către legionari a magistrului său, Nicolae Iorga. Va deveni în anul următor, la 1 martie, director al Institutului de Istorie Universală fondat de acesta cu câțiva mai înainte. În 1943 devine membru al Academiei Române.

În 1947 i se stabilește arest la domiciliu în București, str. Biserica Popa Chițu, unde revizuieste și termină patru din lucrările sale de istorie. În 1948 este exclus din Academia Română.

În mai 1950 este arestat fără mandat și dus la penitenciarul Sighet, unde va muri în 1953. Memoriile unui coleg de suferință spun că, în închisoare, Brătianu desenase pe un perete un plan de istorie universală.

Opera lui Gheorghe Brătianu, fragmentată în scrierea ei de război și întreruptă definitiv de anii de detenție, este una din cele mai obiective și convingătoare pledoarii despre unitatea poporului român în spațiul carpato-pontic.

Aurel Vlad (1875-1953)

Promotor al Unirii din 1918, membru în Consiliul Dirigent, membru al Partidului Național Român și apoi fondator și fruntaș P.N.Ț., ministru al Finanțelor, ulterior al Cultelor și Artelor. Arestat de Securitatea din Sibiu în noaptea de 5/6 mai 1950, la 75 ani, a fost internat fără forme legale la Penitenciarul Sighet, unde a murit la 2 iulie 1953. Pedepsa administrativă i-a fost majorată după moarte cu 60 luni, conform Deciziei M.A.I. numărul 559 din 6 august 1953.

Daniel Ciugureanu (1885-1950)

Fruntaș al Partidului Național Moldovenesc și unul dintre promotorii Unirii Basarabiei cu România. A fost președinte al Consiliului de Miniștri al Republicii Independente Moldovenești, apoi ministru de stat, reprezentând Basarabia, în patru guverne interbelice. Arestat la 5/6 mai 1950, ar fi murit - potrivit memoriilor lui C.C. Giurescu - la 6 mai 1950, la Turda, în timpul transportării foștilor demnitari spre penitenciarul Sighet. Potrivit evidențelor fostei Securități, a decedat la 19 mai 1950, în penitenciarul Sighet, actul de moarte fiindu-i întocmit abia în 1957.

Sever Bocu (1874-1951)

Om politic și ziarist bănățean. Studii la Academia Comercială din Viena și *Hautes Études* din Paris. A fost unul dintre promotorii activismului politic în susținerea cauzei naționale în Banat. În perioada primului război mondial s-a ocupat de organizarea detașamentelor de voluntari pentru a lupta împotriva Imperiului austro-ungar. Ia parte, la Paris, la tratativele care au premers Conferința de Pace, aducând argumente de ordin politic, social, etnic, demografic în favoarea unirii Banatului istoric cu România. Din 1921 este deputat în parlamentul României din partea PNR; unul din fruntașii PNȚ din Banat în perioada interbelică. La alegerile din noiembrie 1946 devine singurul deputat al PNȚ din județul Timiș-Torontal, dar va refuza să participe la lucrările Parlamentului în semn de protest față de falsificarea scrutinului. Este arestat în noaptea de 5/6 mai 1950 și încarcerat la Sighet, unde a și murit la 21 ianuarie 1951. Certificatul său de deces a fost emis abia la 20 iulie 1957.

Ghiță Popp (1883-1967)

Om politic și publicist transilvănean, cu studii de Drept la Viena și Budapesta. În 1915, condamnat la muncă de Curtea Marțială din Cluj pentru că a cerut guvernului de la București intrarea în război pentru eliberarea Transilvaniei și Banatului. Se înrolează în armata română și contribuie la formarea regimentelor de voluntari români dintre prizonierii armatei austro-ungare aflați în Rusia. Participant cu drept de vot la Marea Adunare de la Alba Iulia. Trimis de Consiliul Dirigent la Paris, ca ziarist, pe lângă misiunea română de la Conferința de Pace. Deputat în Parlamentul României în perioada interbelică, este apoi delegat în august-septembrie 1944 la Moscova, în Comisia de Armistițiu. Este condamnat în ianuarie 1948 la 10 ani de închisoare pentru „insurecție armată”. După ce execută pedeapsa este internat alți 5 ani în domiciliu obligatoriu la Lătești, în Bărăgan.

Onisifor Ghibu (1883-1972)

Pedagog, doctor în filosofie și pedagogie la Jena, militant pentru Unire, demnitar în Consiliul Dirigent, profesor la Universitatea din Cluj, unul dintre fondatorii școlii de pedagogie românești; lucrări privind istoria învățământului, membru corespondent al Academiei Române (1919)

După o primă arestare în 1945, este rearestat la 10 decembrie 1956 și condamnat la 2 ani închisoare corecțională pentru că „a întreprins acțiuni împotriva regimului democrat popular al RPR”. A fost eliberat la 13 ianuarie 1958.

Zenovie Pâclișanu (1886-1957)

Teolog greco-catolic, istoric, secretar al Marii Adunări Naționale de la 1 decembrie 1918, membru al Comisiei de încheiere a Concordatului cu Vaticanul, consilier în Ministerul Afacerilor Externe pentru problemele Ardealului, membru al delegației române la Conferința de Pace de la Paris, membru corespondent al Academiei Române (1919) Arestat la 6 decembrie 1949, eliberat în 1953 și rearestat în aprilie 1957, a murit în arestul „A” MAI București la 31 octombrie 1957, cu o săptămână după condamnarea sa la 12 ani temniță grea (recursul declarat a fost respins la 15 săptămâni după moarte).

Emil Hațieganu (1878-1959)

Membru al Consiliului Dirigent al Transilvaniei, fruntaș al Partidului Național Român și apoi al P.N.Ț., ministru al Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, apoi ministru de stat, reprezentând Transilvania, în guvernele național-țărăniște. Din ianuarie până în noiembrie 1946 ministru fără portofoliu, reprezentând P.N.Ț., în guvernul Petru Groza. Arestat pentru „activitate P.N.Ț.” la 6 noiembrie 1948, a fost condamnat la 3 ani închisoare pentru „sabotaj”. Internat la Sighet pe timp de 36 luni, conform Deciziei M.A.I. numărul 638/1951; pedeapsa majorată cu 60 luni, conform Deciziei M.A.I. numărul 671/1953. Eliberat la 15 iunie 1955.

Iosif Jumanca (1893-1949)

Membru al Partidului Social Democrat din Transilvania, membru al Consiliului Național Român Central (1918) și al Consiliului Dirigent al Transilvaniei (1918-1920), deputat în Parlamentul României. În 1921 s-a pronunțat împotriva aderării Partidului Socialist Român la Internaționala a III-a.

Arestat de autoritățile comuniste, a murit la Jilava în 1949.

Iuliu Moldovan (1882-1966)

Medic, demnitar în Consiliul Dirigent al Ardealului, membru corespondent al Academiei Române (1920), fruntaș P.N.T., fost subsecretar de stat la Ministerul Muncii, Sănătății și

Ocrotirilor Sociale, director al „Astrei” (1932-1947), profesor universitar la Cluj, întemeietorul școlii de Igienă și Sănătate publică din Cluj; lucrări despre sistemul sanitar românesc.

Arestat la 5/6 mai 1950, a fost internat la Sighet pe timp de 24 luni, încadrat ulterior în Decizia M.A.I. nr. 334/1951; pedeapsa majorată cu 60 luni, conform Deciziei M.A.I. numărul 559/1953. Eliberat la 5 iulie 1955.

.

Sistemul penitenciar în România comunistă

Închisoarea, locul unde se execută pedeapsa și sunt disciplinați infractorii, a devenit în România comunistă locul în care s-a petrecut eliminarea, reeducarea, torturarea, supravegherea și distrugerea fizică și psihică a tuturor celor care se opuneau, ar fi putut să se opună sau nu puteau accepta noua ordine politico-economico-socială dispusă de autoritățile comuniste. În mod firesc, copiind modelul sovietic al *Gulagului*, liderii comuniști români au transformat instituțional și procedural – în termenii regimului detenției – întregul sistem penitenciar moștenit, adăugându-i treptat forma și substanța unui adevărat infern. Vom prezenta, pe scurt, organizarea și funcționarea acestuia până la începutul anilor șaizeci, pentru ca apoi să ilustrăm acest fenomen prin patru studii de caz dedicate penitenciarelor Aiud, Gherla Sighet și Canalului Dunăre-Marea Neagră.

Rețeaua penitenciarelor din România număra, în 1945, 74 de închisori cu o capacitate de circa 15 000 de locuri¹. Prin ordine succesive capacitatea acestora a crescut – scriptic, pentru că noi construcții nu s-au realizat – pentru a putea adăposti pe cei pe care regimul urma să îi pedepsească la 14 martie 1947. A fost, de asemenea, schimbată destinația diferitelor unități penitenciare. Astfel cele mai importante închisori pentru majori deveneau: Aiud (pentru executarea pedepselor politice, muncă silnică pe viață); Craiova, Gherla și Oradea, pentru executarea pedepselor de muncă silnică pe timp mărginit; Alba Iulia, Arad, Dumbrăveni pentru pedepse de temniță grea². Rămasă, până la 6 martie 1949, în subordinea Ministerului Justiției, condus de Lucrețiu Pătrășcanu, Direcția Generală a Penitenciarelor a introdus treptat prin ordine circulare măsuri de înăsprire a regimului de viață în penitenciare.

Din 1948-1949, în contextul edificării sau transformării instituțiilor specifice regimului comunist, penitenciarele au trecut în subordinea Ministerului Afacerilor Interne. Militarizarea sistemului penitenciar, dar mai ales noul regulament secret destinat închisorilor unde erau depuși deținuții politici, adoptat în septembrie 1948, copiat sau inspirat din cele sovietice a marcat trecerea spre regimul de exterminare lentă, fizică și psihică a opozanților, prin izolarea totală de familii și societate, prin înfometare și condițiile inumane de trai, prin lipsa asistenței medicale și prin permanenta supraveghere³. Nenumărate mărturii ale supraviețuitorilor menționează politizarea totală a detenției de la sfârșitul anului 1948. Apariția ofițerilor politici, locțiitori ai comandanților (care și ei au fost selectați din rândul activiștilor de partid), precum și primenirea *politică* a corpului gardienilor a dus la instaurarea unei adevărate terori asupra deținuților, care a atins apogeul odată cu declanșarea reeducării – în cea mai monstruoasă și violentă fațetă a sa, în anii 1949-1952, la Târgșor, Pitești, Gherla și Ocnele Mari⁴. De acum, având preparate noi spații de recluziune și oameni educați să le

¹ La 4 decembrie 1945, prin Decizia nr. 57286, se făcea următoarea *specializare* a Penitenciarelor: **pentru majori, de drept comun:** Aiud (muncă silnică pe viață și legionari) și Satu Mare; penitenciare pentru muncă silnică pe termen mărginit: Caransebeș, Craiova, Oradea și Sighet; penitenciare pentru executarea pedepselor de temniță grea: Arad și Alba Iulia; pedepsele corecționale până la 6 luni la: Abrud, Baia, Bârlad, Beiuș, Bistrița Botoșani, Brașov, Cîmpulung Moldovenesc, Cîmpulung Muscel, Dorohoi, Făgăraș, Hațeg, Miercurea Ciuc, Odorhei, Oravița, Piatra Neamț, Râmnicu Sărat, Rădăuți, Roman, Sighișoara, Slatina, Sfântu Gheorghe, Târgoviște, Tecuci, Tulcea, Turda și Vaslui; pedepse corecționale până la 2 ani: Brăila, Călărași, Caracal, Cluj Tribunal, Dej, Focșani, Giurgiu, Huși, Lugoj, Ploiești, Râmnicu Vâlcea, Târgu Jiu, Târgu Mureș și Turnu Severin; corecțională de la 2 la 12 ani la Buzău, Brăila, Constanța, Deva, Galați, Ocnele Mari, Pitești, Sibiu, Timișoara, Văcărești; la penitenciarul Dumbrăveni urmau să fie internați toți criminalii de război; **pedepsele politice** urmau a fi executate la Zalău; **penitenciare speciale:** Mislea (pentru femei) Suceava (pentru recidiviști), etc. Cf. Arhiva Penitenciarului de Maximă Siguranță Aiud (APMSA), Dosar cu ordine permanente, 1945.

² Ibidem, Dosar cu ordine circulare pe linia muncii de evidență pe anul 1947.

³ Ibidem, Dosar 53, cu ordine circulare primite pe linia muncii de evidență pe anul 1948. Ordinul are 11 pagini.

⁴ Fără a putea face aici o radiografie a acestui cumplit proces al reeducării se cuvine să precizăm că el nu a fost o *creație* a deținuților implicați – mai apoi judecați pentru aceasta – ci, așa cum reiese din ancheta făcută în anii 1953 și 1954 – cf. ANIC, fond CC al PCR – Secția Administrativ-Politică, dosare 33 și 34 – a fost o *comandă*

administreze politic, autoritățile comuniste au declanșat masive campanii de arestări, internări și preveniri pe temeuri politice împotriva tuturor celor susceptibili de a fi inamici ai ordinii pe care urmăreau să o instaureze. Foști demnitari, elite ale vieții economice, politice, culturale, religioase, dar și simpli muncitori sau țărani au străbătut și cunoscut până în 1964 – alții până în 1989 – binefacerile reeducării în universul concentraționar comunist.

În anii 1948-1955 au funcționat penitenciarele:

Categoria I: Aiud⁵, Gherla, Jilava;

Categoria II (penitenciare „închise”, pentru deținuți cu grad sporit de periculozitate): Arad, Caransebeș, Cluj (Tribunal, Principal), Constanța, Craiova , Făgăraș (Central/Principal), Galați, Mărgineni, Mislea (femei), Ocnele Mari, Oradea, Orașul Stalin [Brașov] (Tribunal, Cetate), Pitești , Ploiești, Rahova, Suceava, Târgșor, Târgu Ocna (penitenciar-spital TBC), Timișoara, Văcărești (spital);

Categoria III: Alba Iulia, Bacău, Baia Mare, Botoșani, Brăila, Buzău, Cluj (minori), Dej, Deva, Dumbrăveni (femei), Focșani, Iași, Rahova II, Râmnicu Sărat, Sibiu, Satu Mare, Sighet (principal, 200), Târgu Mureș;

Categoria IV: Bârlad, Bistrița, Caracal, Carei, Călărași (1953/59), Câmpulung Moldovenesc, Câmpulung Muscel, Codlea, Dăeni, Giurgiu, Făgăraș (raional), Fălticeni, Dorohoi, Huși, Ișalnița, Lugoj, Miercurea Ciuc (femei), Odorhei, Oravița, Petroșani, Piatra Neamț, Rădăuți, Râmnicu Vâlcea, Roman, Sfântu Gheorghe, Sighișoara, Sighet (raional), Slatina, Târgoviște, Târgu Jiu, Tecuci, Tulcea, Turda, Turnu Măgurele, Turnu Severin, Vaslui, Zalău⁶.

Treptat, ca formă a detenției politice, pentru internații administrativi, au fost înființate un număr impresionant de colonii sau unități de muncă, devenite parte integrantă a sistemului penitenciar. Între acestea remarcăm pe cele de la: Arad, Baia Mare, Baia Sprie, Bârcea Mare, Bicaz, Borzești, Brad, Brâncoveni, CRM București, Buzău, Capu Midia , Castelu, Căvnic, Câmpulung, Cernavodă – cu trei colonii –, Chilia Constanța, Chirnogi, Crâșcior, Culmea, Dădulești, Doicești, Domnești, Dorobanțu, Dudu, Fântânele, Fundulea, Galeșu , Giurgeni, Ghencea, Iași, Ițcani, Km. 31, Lucăcești, Mărculești, Mogoșoaia, Nistru, Onești, Onești Baraj, Peninsula/Valea Neagră, Periprava, Periș, Poarta Albă , Roșia Montană, Roșia Pipera, Roznov, Salcia, Grădina, Băndoiu, Strâmba, Stoeni, Piatra-Frecăței, Saligny, Sibiu, Simeria, Slatina, Spanțov, Tătaru, Târnăveni, Toporu, Vlădeni, Zlatna.

dată expres și urmărită de comandanți ai securității. Îi vom nominaliza aici pe cei responsabili pentru desfășurarea procesului: Pantiușă Bodnarenko, Marin Jianu, Alexandru Nicolschi, precum și cei trei șefi ai Biroului Inspecții din direcția Penitenciarelor, Lagărelor și Unităților de Muncă, Iosif Nemeș, Tudor Sepeanu și Ioan Băciu.

⁵ Conform deciziei 13132 din 14 martie 1947 a Directorului Penitenciarelor și Institutelor de Prevenție, Dimitrie Băzălan, care specializa spațiile de executare a pedepselor privative de libertate, Aiud-ul se încadra în prima categorie, aceea a penitenciarelor pentru majori, având pedepse de muncă silnică pe viață. Conform deciziei, închisoarea urma să fie împărțită în două cartiere: primul, destinat celor condamnați la muncă silnică pe viață și a sabotorilor, iar al doilea, pentru celelalte categorii de deținuți politici, Cf. APMSA, Dosar cu ordine circulare pe linia muncii de evidență, passim.

⁶ Pentru locurile detenției și cifrele precizate vezi și Ioan Ciupea, Stăncuța Todea, *Represiune, sistem și regim penitenciar în România, 1945-1964*, în Ruxandra Cesereanu (coord.), *Comunism și represiune în România comunistă. Istoria tematică a unui fratricid național*, Iași, Editura Polirom, 2006, în special pp. 42-47 și pp. 73-74.

Studii de caz

Închisoarea din Sighet (1950 -1955)

Închisoarea din Sighet a fost construită la sfârșitul secolului al XIX-lea, în timpul regimului austro-ungar fiind considerată una din închisorile cele mai moderne și riguroase ale epocii. Destinația inițială a imobilului era găzduirea deținuților de drept comun, acest caracter menținându-se și în perioada interbelică. Începând de la jumătatea anului 1947, în penitenciarul de la Sighet, au fost închise diverse persoane pentru motive politice (țărani maramureșeni care nu reușeau să-și achite cotele obligatorii la produsele agricole, fiind condamnați pentru sabotaj, elevi și studenți din zonă, membri ai unor organizații anticomuniste) însă caracterul penitenciarului era de drept comun.

Din luna mai 1950, închisoarea din Sighet a devenit, pentru mai bine de cinci ani, un penitenciar exclusiv politic, unde a fost întemnițată elita politică a României interbelice. Primul lot de foști demnitari¹ a fost adus la Sighet, la 7 mai 1950². La 26 mai 1950, a fost transferat aici lotul episcopilor și preoților greco-catolici, arestați încă din octombrie 1948, pentru refuzul de a trece la religia ortodoxă³. Pe parcursul anului 1950, a mai fost adus la Sighet un al doilea lot de foști demnitari, la începutul lunii iulie, iar, la 26 octombrie a fost transferat un al doilea grup de episcopi și preoți greco-catolici. La sfârșitul anului 1950 și în cursul anilor 1951-1952 au fost transferați la Sighet, de la diverse penitenciare din țară, atât foști miniștrii din guvernele interbelice, cât și episcopi sau preoți catolici condamnați în cadrul unor procese cu un evident caracter politic⁴.

Fără să fie judecați sau condamnați, majoritatea deținuților au fost arestați și închiși la Sighet în baza unor decizii ale Ministerului de Interne, respectiv ale Securității. Odată catalogați, pe criterii politice sau ideologice, drept „dușmani ai regimului” sau „dușmani ai poporului”, temeiul juridic al arestării și detenției foștilor demnitari era asigurat. Vina

¹ Vasile Ciolpan, directorul închisorii din acea perioadă descrie, într-un interviu din 1990, cum arătau foștii demnitari aduși la Sighet, la începutul lunii mai 1950: „Au fost aduși 83 de oameni. Bătrâni, slabi, bolnavi, speriați. Niște umbre. Unul din ei, [Constantin] Brătianu, am avut trei în penitenciar, a fost scos pe brațe din dubă și dus în celula lui. Nu putea merge. Era în comă. Așa ajunsese. Am întrebat ce s-a întâmplat. «Nimic. E bătrân» mi s-a spus. «Și ce să fac cu el?» am insistat. «O să-l îngropi în secret într-un loc ferit», mi s-a spus. Era un bătrân frumos cu barbă albă”; *Închisoarea din Sighet acuză. 1950-1955*, Baia Mare, Editura Gutinul, 1991, pp. 22-23.

² În primăvara anului 1950, în cadrul Ministerului de Interne s-a redactat un tabel cuprinzând „foștii miniștri începând din anul 1918 până la 6 martie [1945] propuși pentru arestare”, în care pe lângă numele foștilor miniștri sau subsecretari de stat erau trecute funcția pe care o îndeplinise persoana respectivă, vârsta, situația familială, apartenența politică precum presupusele vinovății sau atitudini dușmănoase care să permită încadrarea lor în așa-zisele unități de muncă. Pe prima pagină a acestui tabel a fost trecută următoarea mențiune nesemnăată: „Toate elementele politice – care au avut un rol în viața politică a țării. Să se găsească motive de internare în proces”. Întrucât nu s-au găsit „motive de internare în proces”, conducerea Ministerului de Interne a optat pentru internările administrative, iar pe baza acestui tabel, în urma unui ordin trimis direcțiilor regionale de securitate de colonelul Gavril Birtaş, directorul Direcției I a Securității, în noaptea de 5/6 mai 1950 urmau să fie arestați peste 80 de foști demnitari. A fost o operațiune pregătită și desfășurată minuțios, la nivelul întregii țări, la care au participat 228 de securiști, ce s-a soldat cu arestarea a 84 de persoane; A se vedea în acest sens Claudiu Secașiu, *Noaptea demnitarilor. Contribuții privind distrugerea elitei politice românești în „Analele Sighet 6: Anul 1948. Instituționalizarea comunismului”*, editor Romulus Rusan, București, Fundația Academia Civică, 1998, pp. 894-911; Tatiana A. Pokivailova, *Notă informativă expediată de la București la Moscova în legătură cu arestarea a 66 de lideri politici din România*, în „Analele Sighet 6”, pp. 889-893.

³ Arhiva Penitenciarului Baia Mare, fond Penitenciarul Sighet Principal, neprelucrat.

⁴ A se vedea în acest sens Andrea Dobeș, Ioan Ciupea, *Decapitarea elitelor. Metode, mijloace, mod de acțiune*, în Alexandru Rațiu, Gheorghe Pătrașcu, Gheorghe Andreica, Nuțu Roșca, Andrea Dobeș, Ioan Ciupea, Claudiu Secașiu, *Memoria închisorii Sighet*, ediția a II-a, București, Fundația Academia Civică, 2003, pp. 202-226; 251-260.

arestaților nu consta în altceva decât în simplul fapt că aparțineau unei anumite „categorii” care trebuia eliminată din noua societate.

O schimbare în statutul juridic al înțemnițaților de la Sighet a intervenit în urma aplicării prevederilor Decretului nr. 6 din 14 ianuarie 1950, în baza căruia au fost înființate coloniile de muncă. În baza acestui decret, prin mai multe decizii ale Ministerului de Interne, atât foștii demnitari⁵, cât și ierarhii și preoții catolici⁶ erau internați administrativ în unitatea de muncă „evidență specială Dunărea”, pentru o perioadă cuprinsă între 24 și 60 luni.

Supraviețuitorii Sighetului povestesc de trei elemente principale care definesc viața din închisoare: foamea, frigul și izolarea, toate acestea având, de fapt, același scop, lichidarea sistematică a deținuților. De altfel, întreg regimul din penitenciar a fost conceput parcă pentru a-i dezumaniza, umili și batjocori pe deținuți. Aceste scopuri erau urmărite atât prin regimul zilnic (muncile la care erau supuși indiferent de vârstă sau de starea sănătății), cât și prin regimul alimentar sau cel sanitar. Înfrigurați, înfometați, terorizați, nu atât fizic cât psihic, aveau de acceptat și violențele de limbaj, trivialitățile unor oameni lipsiți de orice instrucție, dar deveniți șefi ai unor foști miniștri, academicieni sau ofițeri de rang superior. Supuși mereu verificărilor neașteptate ale gardienilor⁷, găsiți vinovați de încălcarea unor reguli scrise sau nescrise, deținuții erau aruncați la „neagra”, o celulă mică, fără ferestre, cu un lanț în mijloc, care vara era ca un cuptor, iar iarna ca un frigider. Mâncarea era redusă la minimum și nu se permitea nici un contact cu nimeni. Mai multe zile petrecute la „neagra” însemnau îmbolnăvirea sigură a celui pedepsit. Fiecare dintre memorialiștii universului concentraționar au evocat cu groază perioadele lungi de izolare, iar pierderea obișnuinței vorbirii și gravele dereglări ale sistemului nervos sunt doar două din cele mai des amintite urmări ale izolărilor⁸.

Într-o apreciere generală privind condițiile de viață de la Sighet, foștii deținuți considerau foamea⁹ drept „cel mai mare chin al temniței”¹⁰. Astfel, episcopul Iuliu Hossu

⁵ La 1 august 1951, Ministerul Afacerilor Interne a emis Decizia nr. 334, prin care 89 de foști demnitari aflați în penitenciarul din Sighet erau internați administrativ pentru 24 luni, iar prin Decizia Ministerului Securității Statului nr. 559 din 6 august 1953 termenul era prelungit cu încă 60 de luni; ASRI, fond D, dosar 9572, vol. 9, ff. 35-37; 290; 370-372.

⁶ Prin Decizia Ministerului Afacerilor Interne nr. 64 din 30 ianuarie 1952, erau internați administrativ 32 de ierarhi și preoți catolici, cu termene ce variau între 12 și 24 luni, iar prin Decizia Ministerului Afacerilor Interne nr. 684 din 28 decembrie 1953 pedepsele au fost majorate cu 24 luni; Ibidem, ff. 22-23).

⁷ Unul dintre elementele nelipsite în penitenciarul din Sighet, ca de altfel în toate închisorile politice, erau perchezițiile desfășurate la orice oră din zi și din noapte. Episcopul Iuliu Hossu descrie cum se desfășurau acestea: „Foarte des ne făceau percheziție noaptea, către miezul nopții, răvășind și aruncând pe jos ce biata de rufărie aveam; scormoneau prin saltea, nu rămânea nimic neatins, orice petec de hârtie, nici ac, nici ață de cusut; sarea pe care ne-o dădeau, ținută într-o cârpă, era confiscată și aruncată în mijlocul camerei. Percheziționarea era din ce în ce mai amănunțită; la început rozaliile nu s-au confiscat, după aceea tot ce era religios era confiscat; ne-am făcut rozare din pâine, le-au confiscat și pe acelea; *Credința noastră este viața noastră. Memoriile Cardinalului Dr. Iuliu Hossu*, ediție îngrijită de pr. Silvestru Augustin Prunduș, Cluj, Editura Viața Creștină, 2003, p. 230.

⁸ A se vedea în acest sens Andrea Dobeș, Ioan Ciupea, *op.cit.*, pp. 192-290.

⁹ Episcopul Ioan Ploscaru a descris în amintirile sale perioada detenției, oprindu-se asupra regimului alimentar de la Sighet: „Regimul alimentar la această închisoare era calculat cu mare grijă, atât ca deținutul să nu moară imediat, ci să fie slăbit treptat prin înfometare. Alimentele, pe lângă faptul că erau puține, se stricau din cauza proastei gospodării. Se aducea de la magazie o anumită cantitate de cartofi, dar la curățat se aruncau jumătate; varza pusă la murat fără să fie bine curățate frunzele stricate, ajungea să aibă un anumit miros de aliment degradat; fasolea cu gărgărițe, arpacașul cu viermi. Meniul era aproape zilnic, același. Dimineața terci, adică porumbul măcinat cu tot cu cocean și fiert în apă. În timp ce mâncam trebuia să scuipăm resturile de cocean, deoarece nu se putea înghiți. Uneori în loc de terci ne dădeau surogat de cafea preparat din orz prăjit. La prânz un singur fel de mâncare: supă de ceapă, ori supă de varză, de arpacaș, fasole sau de cartofi. Mergeam cu gamela la ușă unde gardianul turna fiecăruia un polonic din această apă colorată în care mai pluteau și ceva din alimentele mai sus arătate. Câteodată se aduceau deșeuri de la abator din care părțile bune erau culese de gardieni, iar oasele, bucăți de burtă de vacă, nespălate, sau tendoane mai rătăceau prin gamela noastră. Seara tot un polonic cu ceva ce se voia mâncare pentru a ne potoli foamea. Rația de pâine era de 250 grame, dar niciodată nu avea această greutate. Vinerea primeam în loc de pâine o bucată de mămăligă. Pentru bolnavii de stomac sau

scria în memoriile sale referitor la regimul alimentar din închisoare: „La Sighet am văzut, am simțit și am trăit foamea. Se vorbește de atâtea ori de foame și nu ne dădeam și nu ne dăm destul de bine seama ce este foamea; în temnița Sighetului am învățat ce este foamea. Pentru a vedea gradul de foame care era al tuturor același, pomenesc că, ieșind să aducem apa de la robinetele din anticamera WC-ului, la ușă în colț era o mică cantitate de grăunțe de porumb, care au fost alese din fasole; îmi venea să iau din grăunțe să le mănânc așa, roase și crude, dar nu era cu ce să le rod pentru că măselele pe rând s-au măcinat și au căzut”¹¹.

Istoricul Constantin C. Giurescu nota și el în amintirile sale referitoare la perioada detenției de la Sighet: „În cursul primei săptămâni n-am avut, de altfel, decât arpacaș și fasole, masa de seară fiind întotdeauna repetarea celei de la prânz, dar mai slabă, uneori mult mai slabă. Chiar din a treia zi a detențiunii la Sighet, începe să-mi fie foame, o foame aproape permanentă și care, în ultimele zile, ajunge o adevărată obsesie. La jumătate de ceas după ce ai isprăvit de mâncat prânzul ti-e foame; senzația crește treptat și atinge maximum la cinci și jumătate seara, în momentul când, de obicei, sună clopotul de cină. După zeama chioară de seară, nu ai nici măcar jumătatea de ceas de răgaz de la prânz; ți-e foame chiar din momentul când ai terminat de mâncat”¹².

Potrivit documentelor oficiale ale penitenciarului, în anul 1950, deținuții din închisoarea de la Sighet aveau ca rație „250 gr. pâine (5 zile pe săptămână), 250 gr. mălai (2 zile pe săptămână) și câte 50 gr. mălai zilnic, pentru terci, iar dintre alimentele raționalizate zahăr 250 gr. lunar, ulei 50 gr. lunar, și carne 250 gr. săptămânal”¹³. La 21 octombrie 1950, Direcția Generală a Penitenciarelor stabilea alimentele de bază pentru hrana deținuților în timpul iernii 1950-1951: „În tot timpul iernii, alimentele de bază pentru hrana deținuților vor fi prazul, cartofii și varza. Veți folosi în cea mai largă măsură cartoful pentru alimentarea deținuților, pe considerentul că sunt supuși unei degradări rapide, având mai ales în vedere calitatea lor inferioară. Veți înlocui ceapa, arpacașul și fasolea prin praz în modul următor: ceapa va fi înlocuită parțial prin praz, care o va înlocui și la prăjit. Va fi micșorată rația zilnică de arpacaș pentru fiecare deținut, iar rația astfel micșorată va fi înlocuită parțial prin praz. În acest sens, în compoziția mâncării de praz vor intra și 25-30 gr. arpacaș. Fasolea se oprește din consum, fiind lăsat ca o rezervă după epuizarea tuturor celorlalte alimente, pe considerentul că poate fi conservată în condiții bune, datorită rezistenței ei. Varza, va constitui deasemenea un aliment de bază al deținuților, pe tot timpul iernii”¹⁴.

Începând din vara anului 1953, regimul alimentar din penitenciarul de la Sighet se ameliorează simțitor, iar acest lucru a fost remarcat și de foștii deținuți: „La 1 iulie 1953, dimineața în loc de terci, am primit cafea neagră, accentuat dulce; surprindere generală la noi în celulă și în celelalte; înainte de masă, la distribuirea pâinii milițianul oferă porție dublă, o bucată de pâine de 500 de gr.; apoi am văzut că primim marmeladă dublă, de două ori cât înainte; apoi, în loc de arpacaș, care s-a rărit până la completa dispariție, primeam gamela plină de macaroane cu marmeladă, altădată cu brânză, apoi griș cu lapte, griș cu marmeladă și mai mare surpriză, la câteva zile au început să ne dea câte o ceașcă de lapte; de două ori carne pe săptămână, care nu se mai servea pescuită din ciubărul cu ciorba, ci pe o tavă, cusută din scânduri, erau bucățele așezate în șire, pe care le luam noi pe rând, la ușa celei; mai târziu s-a dat carne de trei ori pe săptămână, laptele seara se dădea tot după masă, ca lapte acru ori

ulcer regimul alimentar de la Sighet era calea rapidă spre o moarte sigură”; Ioan Ploscaru, *Lanțuri și teroare*, Timișoara, Editura Signata, 1993, pp. 167-168.

¹⁰ *Ibidem*, p. 123.

¹¹ Iuliu Hossu, *op. cit.*, pp. 243-246

¹² Constantin C. Giurescu, *Cinci ani și două luni în penitenciarul din Sighet (7 mai 1950-5 iulie 1955)*, introducere de Dinu C. Giurescu, ediție îngrijită, anexe și indice de Lia Ioana Ciplea, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994, p. 74.

¹³ Arhiva Penitenciarului Baia Mare, Fond Penitenciarul Sighet Principal, neprelucrat.

¹⁴ *Ibidem*.

altădată cafea cu lapte dimineața iar noi nu știam ce poate însemna această îmbunătățire după mai bine de trei ani: moartea lui Stalin sau apropierea eliberării”¹⁵.

Fraza repetată mereu „medicamentele sunt inutile, să lăsăm natura să lucreze”¹⁶ de medicul închisorii de la Sighet caracterizează regimul sanitar¹⁷ din penitenciar, unde pe lângă vizita de rutină¹⁸, a doctorului Iosif Lungu¹⁹ deținuții primeau doar niște banale medicamente. Deținuții politici de la Sighet au fost lipsiți, datorită caracterului special al închisorii, bazat pe un regim de izolare totală, de posibilitatea unor tratamente medicale de specialitate.

În perioada 1950-1955, personalul închisorii din Sighet a cunoscut o permanentă schimbare, rare fiind cazurile în care unii din gardieni au rămas în funcție de la mijlocul anului 1950 până în luna iulie 1955. Istoricul Constantin C. Giurescu caracteriza astfel sistemul din penitenciar: „Neîncrederea tuturor în toți, spionajul tuturor contra tuturor, acestea erau principiile de bază în raporturile dintre cei ce alcătuiau personalul închisorii. O atmosferă de teroare nu numai în ceea ce privește pe deținuți, dar și pe gardieni”²⁰.

¹⁵ Iuliu Hossu, *op. cit.*, p. 330

¹⁶ Alexandru Rațiu, *Biserica furată*, Cluj-Napoca, Editura Argus, p. 40.

¹⁷ Generalul Gheorghe Mihail, fost deținut la Sighet, a reliefat câteva trăsături ale regimului sanitar: „Asistența medicală era iluzorie, iar medicamentele, inexistente. Cele mai curente afecțiuni se datorau subalimentației, care ducea la scăderea în greutate, „topirea” mușchilor, la slăbiciune extremă, gingivite, căderea dinților, la boli de inimă, de ficat și rinichi, la afecțiuni intestinale și la ulcere. Sunt frecvente și bolile pulmonare, de la bronșite, angine, pleurezii, la numeroase cazuri de tuberculoză; nu lipsește nici tifosul exantematic, datorită păduchilor care colcăie peste tot; mulți suferă de tulburări psihice, nevroze, psihoze, coșmaruri, schizofrenie, deliruri, insomnii, instabilitate psihică, multe dintre ele necesitând tratamente și spitalizări sau izolări”; *Generalul Gheorghe Mihail* în „Memoria”, nr. 27, p. 32.

¹⁸ Episcopul Iuliu Hossu nota în memoriile sale: „Doctorul trecea prin toate celulele o dată pe săptămână, dar cel puțin la noi nu spunea nici un singur cuvânt; privirea întunecată, părea supărat pe noi; se uita în jur, tăcea și ieșea; dacă cineva dintre frați cerea ceva pentru stomac spunea sanitarului să noteze; cât am fost la Sighet nu s-a atins cu mâna de nici un bolnav la noi. Sanitarul, înalt și puternic ca un munte, se târguia pentru tot aspirinul, nu era darnic deloc, deși era un om deschis și intra câteodată în vorbă cu frații”; Iuliu Hossu, *op. cit.*, p. 298.

¹⁹ Iosif Lungu născut în 1910 la Iași, absolvent, în 1938, a Facultății de Medicină a Universității din Iași. În mai 1947, și-a schimbat numele din Ludescher în Lungu, iar în luna iunie a fost repartizat la Spitalul Sighet ca medic secundar la secția maternitate, iar din 1948, a trecut la secția de chirurgie. Membru PCR din 1945, a devenit, doi ani mai târziu, secretarul organizației de bază din Spitalul Sighet. Prin Decizia nr. 578 din 1 iulie 1950, semnată de Marin Jianu, ministrul adjunct de Interne, a fost angajat cu jumătate de normă „ca medic consultant la penitenciarul Focșani, cu serviciul la penitenciarul Sighet, începând din data de 1 mai 1950, cu un salariu de 11 600 lei”. În paralel, Lungu Iosif, medic chirurg, specialist în obstetrică-ginecologie, spre a putea da un randament mai mare”; Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor, dosar nr. 561.

²⁰ Constantin C. Giurescu, *op.cit.*, p. 105.

Directorul închisorii în perioada mai 1950-iunie 1955 a fost Vasile Ciolpan²¹. Din mărturiile celor care au trecut prin închisoarea din Sighet, confirmate prin documentele de arhivă, în perioada 1950-1955, în penitenciar au existat patru ofițeri de securitate, aceștia fiind de fapt cei care controlau totul în închisoare, atât pe deținuți, cât și pe gardieni. Primul dintre securiștii din penitenciar, locotenentul Manea Petru, poreclit de deținuți „Mutul”, avea obiceiul să spună că suferă și el de aceleași boli de care se plângeau deținuții. După el a venit un personaj „mic de statură și rău”, locotenentul Berteș Vasile, numit de deținuți și „Tebeceul”, înlocuit la rândul său de sublocotenentul Tâmp Gheorghe, poreclit „Gorila”²². În luna noiembrie 1953, în penitenciar apare un nou ofițer de securitate, Satmari Alexandru, având gradul de locotenent major. Profesorul Constantin C. Giurescu își amintește că Nicolae Sibiceanu²³ l-a botezat imediat „Martel”, după numele coniacului întrucât avea trei stele pe epolet²⁴. Misiunea ofițerilor de securitate din penitenciar era de a ține sub observație activitatea din închisoare, având posibilitatea de a întocmi rapoarte despre toți angajații, inclusiv despre director. În activitatea informativă aceștia se bazau pe relațiile și notele informative furnizate atât de o parte a personalului închisorii, cât și de unii deținuți²⁵.

O categorie aparte din cadrul personalului o reprezentau gardienii, unii apreciați în unele cazuri de deținuți, alții fiind detestați. În foarte puține cazuri deținuții cunoșteau numele real al gardienilor, în general aceștia primeau nume convenționale pentru a putea fi recunoscuți. Numele convenționale ale gardienilor erau date fie după asemănarea lor cu persoane cunoscute de toți în cadrul unui colectiv, fie după profesia lor anterioară, fie după unele caracteristici fizice. În codul propriu al deținuților unii gardieni erau desemnați numai cu inițiale, acestea exprimând modul în care erau ei apreciați. Astfel, sunt menționați unii gardieni cu siglele: B1, B2, B3 – B venind de la bestie sau J1, J2, J3 - de la javră. Iată câteva

²¹ Vasile Ciolpan s-a născut la 8 ianuarie 1920, în comuna Vișeu de Jos, județul Maramureș, dintr-o familie de țărani săraci. Absolvent a trei clase primare, a lucrat ca muncitor forestier la diferite exploatare din țară. În luna martie 1944 a fost înrolat în armata maghiară, în Batalionul 12 Vânători de Munte, luptând pe Frontul de Est, în zona Colomea din Ucraina. La 23 iulie 1944 a fost luat prizonier de armata sovietică, fiind dus în lagărul 100/i din localitatea Novozaporoje. În timp ce era în lagăr, la 8 aprilie 1945, s-a înscris în Divizia Horea, Cloșca și Crișan, alcătuită din prizonieri de război români în URSS, comandată de generalul Mihail Lascăr. În luna octombrie 1945, Vasile Ciolpan s-a întors în țară cu Divizia Horea, Cloșca și Crișan, fiind lăsat la vatră în februarie 1946. În primăvara anului 1947 s-a angajat pe șantierul Salva-Vișeu, iar după absolvirea Școlii de partid de trei luni de la Baia Mare fost numit secretar cu propaganda în zona natală. În urma recomandării trimise de Comitetul județean de partid Maramureș, prin Decizia nr. 22 598 din 15 iulie 1949, semnată de Marin Jianu, ministru adjunct de Interne, a fost angajat „educator politic” la penitenciarul Sighet, prin Decizia 367 din 8 mai 1950, semnată de Marin Jianu, începând din 1 mai 1950, Vasile Ciolpan a fost încadrat „director la penitenciarul Plătărești [prin Decizia nr. 474 din 8 iunie 1950, penitenciarul Plătărești (Ilfov) a fost mutat la Sighet] din data de 1 mai 1950, cu un salariu de 12 500 lei”. La 1 iulie 1951, prin Decizia nr. 268/951, a devenit cadru militar, primind gradul de locotenent și funcția de director al penitenciarului din Sighet. În urma mai multor rapoarte trimise de Satmari Alexandru, ofițerul de contrainformații al închisorii și a unor anchete succesive în penitenciar, la 9 iunie 1955, a fost destituit din funcția de comandant al penitenciarului Sighet, fiind acuzat de „abateri grave de la regulament, prin reaua gestionare a obiectelor de valoare și a efectelor particulare ale deținuților, prin lipsa unei evidențe legale, prin lipsurile constatate la efectele particulare ale deținuților și prin încurajarea și tolerarea sustragerii de alimente din rația deținuților, alimente ce au fost consumate de cadrele unității în frunte cu comandantul”. La 31 august 1955 a fost trecut în rezervă și trimis în judecată fiind învinuit de „abuz și neglijență în serviciu”, dar la 27 aprilie 1956, Procuratura Militară Cluj a hotărât clasarea dosarului „întrucât din ancheta efectuată nu rezultă o lipsă reală cu privire la obiectele personale din pachetele deținuților, iar cei interesați (adică deținuții – n.n.) nu au reclamat acest fapt”. După trecerea în rezervă, Vasile Ciolpan a lucrat la un centru de colectare a laptelui și la Sfatul popular raional Sighet; Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor (AANP), dosar nr. 1302.

²² Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 129.

²³ Nicolae Sibiceanu (1907-?), membru al Partidului Național Liberal, subsecretar de stat în perioada interbelică. Arestat în noaptea de 5/6 mai 1950 a fost încarcerat la Sighet până în luna iulie 1955.

²⁴ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 97.

²⁵ Informații orale oferite de Alexandru Satmari lui Robert Fürtös, iunie 2003.

exemple de nume date gardienilor din penitenciarul de la Sighet: „Habsburgul”, „Mongolul”, „Pithecantropus Erectus”, „Nazone”, „Aviatorul”, „Păsărilă”²⁶.

Condițiile inumane din penitenciar, adăugate vârstei înaintate a celor înțemnițați și stării lor de sănătate precare, au contribuit substanțial la rata ridicată a mortalității celor închiși la Sighet, încât în perioada mai 1950- iulie 1955, dintr-un număr de aproximativ 200 de persoane, 53, adică 25%, au decedat. Printre aceștia erau prim-miniștri, academicieni, profesori universitari și episcopi. Trupurile acestora au fost transportate în timpul nopții cu o căruță, inițial în cimitirul orașului, iar de la mijlocul anului 1952, la Cimitirul Săracilor, situat la marginea Sighetului și aruncate în gropi rămase până azi anonime²⁷.

În intervalul mai 1950- iulie 1955, la penitenciarul din Sighet, cu trei excepții din anul 1955²⁸, nu s-au întocmit acte de moarte pentru cei decedați, această operațiune realizându-se abia în 1957²⁹, în urma presiunilor venite din partea familiilor celor dispăruți³⁰.

²⁶ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 106-129.

²⁷ Vasile Ciolpan declara la 4 iunie 1955, în fața unei comisii de anchetă din cadrul Direcției Penitenciare Lagăre și Colonii: „Începând de pe data de 5/6 mai 1950, a început să sosească dube cu deținuți. Odată cu deținuții a venit și fostul ministru adjunct de Interne, Jianu Marin, împreună cu fostul colonel Baciuc Ion, care a stat vreo două zile aici în localitate. Însăși fostul ministru a repartizat deținuții pe camere, la una din dube a venit un deținut deja mort și unul nebun, pe cel mort a dat ordin să vie căruța de la spital și a fost dus la spital pentru a fi îngropat și a spus că să se facă un proces-verbal de constatare a morții și să semneze doi medici, dar să se păstreze secretul. Întrebând că pe viitor cum să se procedeze, mi s-a spus că tot la fel să se facă proces-verbal și să semneze doi medici. A mai spus că împreună cu comandantul Securității din oraș să căutăm un loc pentru a-i putea înmormânta, dar în timpul nopții și să nu anunțăm moartea lor. Fostul colonel Baciuc a fost de față când s-a hotărât felul cum va trebui în viitor să se procedeze cu cei morți și în felul acesta am stabilit locul, cu fostul căpitan al Securității județene din Sighet, Mureșan Alexandru, cu care am stabilit unde trebuia să fie înmormântați. În anul 1950, în 1951 și în 1952, până într-un timp i-am îngropat în cimitirul orașului, dar datorită faptului că la orice oră din noapte mai circulau oameni, am intervenit din nou pe lângă comandantul Securității din oraș pentru a stabili un nou loc mai ascuns. După câteva zile de la intervenția mea, am fost chemat de căpitanul Stern, care mi-a indicat locul unde trebuia să-i transport pe cei morți, adică în cimitirul spitalului, care este în afară de oraș. Pentru păstrarea secretului, îngroparea cadavrelor s-a efectuat numai noaptea, iar mormintele au fost mascate ca să nu se mai poată identifica. Deținuții decedați în anul 1950 și în 1951 au fost îngropați cu sicrie, iar după această dată, îngroparea nu s-a mai făcut cu sicrie, deoarece nu mai aveam scândură”; AANP, dosar nr. 1302.

²⁸ Este vorba de Ion Sandu (economist, ministru adjunct în guvernul Groza), Constantin Simian (fruntaș PNT, fost subsecretar de stat la MAI) și Grigore Dimitrescu (membru PNL, fost guvernator al BNR) decedați în intervalul mai-iunie 1955; Arhiva Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței (AMVCR), Fond Penitenciar Sighet Principal, dosar Acte de moarte, ff. 152-154.

²⁹ Având în vedere contextul intern și internațional din vara anului 1955, când penitenciarul redevine de drept comun, autoritățile s-au confruntat cu tot mai multe presiuni din partea familiilor celor morți la Sighet, care doreau să afle ce s-a întâmplat în acești ani. Nedispunând de nici un act legal, nu puteau reglementa juridic o serie de situații care presupuneau existența unor asemenea documente, pretinse de lege. În luna iunie 1956, ministrul adjunct al Afacerilor Interne, generalul Gheorghe Pintilie a ordonat serviciului care se ocupa cu evidența deținuților din Ministerul de Interne să comunice sfaturilor populare din țară că „deținuții respectivi au murit în penitenciar în anul, luna, ziua, pentru ca Sfaturile Populare să-i scoată din evidență”²⁹. Dacă se iau în considerare și presiunile externe se poate explica de ce în 1957 autoritățile au început o campanie de întocmire a certificatelor de deces, potrivit Decretului 200/1957, privind înregistrarea deceselor din penitenciare. În aceste condiții își începe activitatea maiorul Vasile Nica de la Direcția Generală a Penitenciarelor, care a plecat de la București, din ordinul Ministerului de Interne, a trecut pe la mai multe penitenciare din țară, printre care Timișoara și Cluj, înainte de a ajunge la Sighet. Analizând actele de moarte întocmite la Sighet se constată următoarele: din 51 de acte, 42 sunt datate 20 iulie 1957, iar 9 au data de 13 august 1957, toate având semnătura lui Vasile Nica; ACNSAS, fond D, dosar 73, vol.1, ff. 2-21; AMVCR, fond Penitenciar Sighet Principal, dosar Acte de moarte.

³⁰ La 4 iunie 1955, Vasile Ciolpan, directorul penitenciarului din Sighet a declarat, în fața unei comisii de anchetă din cadrul Direcției Penitenciare Lagăre și Colonii: „Faptul că noi n-am făcut nici un act de deces, ci numai proces-verbal este că așa ni s-a dat ordine verbale de către fostul ministru Jianu și de fostul colonel Baciuc Ion, constituind pentru noi o sarcină de partid și de stat și, mai mult, un secret de stat. În anul 1955, când a venit comisia de anchetă în frunte cu tov. căpitan [Ioan] Târnoveanu, mi s-a arătat că acest lucru este ilegal. În urma acestui fapt am făcut raport și am cerut lămuriri de felul cum trebuie să fac cel puțin în viitor. După raport am

În anul 1955, pe fondul destinderii pe plan internațional și odată cu creșterea interesului României vremii de a fi acceptată în Organizația Națiunilor Unite, autoritățile comuniste au hotărât să întreprindă câteva măsuri de bunăvoință. În acest sens trebuie văzută eliberarea unui număr important de deținuți politici sau transformarea penitenciarului din Sighet, a cărui faimă a ajuns în Occident, din nou, în închisoare de drept comun. Prin Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 1199 din 26 iunie 1955, deținuții din penitenciarul Sighet au fost împărțiți în trei categorii: o parte puși în libertate, alții eliberați din penitenciar, dar fixându-li-se domiciliu obligatoriu, iar cei din a treia categorie urmau să fie transferați la alte penitenciare³¹. Astfel, la începutul lunii iulie 1955, o mică parte din deținuții politici de la Sighet au fost eliberați revenind la familiile lor, nu și la fostele lor locuințe, confiscate între timp de autoritățile comuniste, însă majoritatea au fost trimiși cu domiciliu obligatoriu în Bărăgan sau transferați la alte penitenciare din țară.

Până în luna august 1977, când a fost dezafectat, în penitenciarul din Sighet au mai fost încarcerați doar ocazional deținuți politici, pentru perioade foarte scurte, însă nu din rândul elitelor.

primit ordin că trebuie să facem acte de deces la Sfatul Popular al orașului, iar acest ordin dat l-am și pus în practică cu primul caz care l-am avut. Pentru că dacă ar fi fost ordin ca să le facem acte de deces n-ar fi constituit niciodată o greutate, ci din contră o ușurință prin faptul că n-ar fi trebuit să facem groapă noaptea și nici nu l-am fi înmormântat noaptea, ci am fi lucrat ziua și fără nici o teamă din partea nimănui. Dar fiind ordin că este secret și că noi trebuie să aplicăm dictatura proletariatului, așa cum ne-a învățat partidul, noi am aplicat acest lucru cu cel mai mare secret și mai ales când am cunoscut că cine sunt deținuții n-aș fi spus un cuvânt nimănui, mai bine să se fi întâmplat orice decât să arăt cuiva ce se petrece la noi”; AANP, dosar nr. 1302.

³¹ ACNSAS, dosar 123, vol. 1, ff. 1-76.

Penitenciarul Aiud

Închisoare de tristă amintire, destinată unora dintre cei mai periculoși dușmani ai regimului de democrație populară: membri ai grupărilor anticomuniste, contrarevoluționari proveniți din rândul fostelor elite politice, armatei, poliției, siguranței, SSI-ului, criminali de război, legionari, clerului de toate confesiunile, Aiudul se distinge între unitățile *gulag-ului românesc* prin faptul că a adăpostit nu doar până în 1964, ci până în anul 1989, deținuți ale căror *infracțiuni* erau definite politic. Exceptând valoroasele volume memorialistice, apărute după 1989, în care foștii *pensionari* ai penitenciarului Aiud au relatat evenimente, momente și fenomene legate de acest loc de *detenție, supraveghere și reeducare*, investigațiile istorice au ocolit această problemă din rațiuni ce au ținut de posibilitățile de documentare. Cercetarea realizată în arhiva actualului Penitenciar de maximă siguranță Aiud, ne permite o reconstituire mai nuanțată și mai bogată interpretativ asupra unor aspecte legate de rolul jucat de această închisoare în spațiul concentraționar comunist din România. Mișcarea populației penitenciare, numărul celor decedați în închisoare (conform cercetărilor în registrul special al morților de la penitenciar și al registrelor de stare civilă de la Primăria Aiud, numărul acestora ajunge la un minim de **782**, în perioada 1945-1989¹), categoriile de deținuți, pe epoci, categorii socio-profesionale, caracteristicile reeducării, ale regimului de detenție sunt câteva dintre aspectele la care ne vom referi. Precizăm că, în actualul stadiu al cercetării istorice, datele prezentate sunt fragmentare, deoarece mare parte din arhiva Penitenciarului Aiud a fost predată, în chiar anii regimului comunist, la Ministerul Afacerilor Interne, Unitatea 0915/K, București.

Scurt istoric al Penitenciarului Aiud.

Închisoarea datează încă din sec. al XVIII-lea, fiind mai cunoscută din a doua jumătate a secolului al XX-lea. În 1881-1882 s-a construit o clădire cu două etaje, *zarca* (*cușcă* în limba maghiară), având celule mici, pentru izolarea infractorilor periculoși. Între anii 1889 și 1892, s-a adăugat un nou pavilion, cu trei etaje, având forma literei „T”, destinat celor care aveau de executat pedepse corecționale sau de muncă silnică. În prima jumătate a secolului al XX-lea, penitenciarul Aiud a devenit o unitate *principală* de executare a pedepselor (corecționale, de muncă silnică și temniță grea) pentru deținuți de drept comun și politici. Se cuvine remarcat și faptul că în epoca interbelică (mai precis între anii 1926-1943) aici au fost internați, pentru executarea pedepselor și un număr 143 de activiști politici comuniști², alături de alți condamnați pentru fapte *politice* (legionari, în majoritatea lor aduși în anii 1941-1944).

Transformarea spațiului penitenciar, în acord cu exigențele ideologice și experiența sovietică în materie, într-unul de tip *gulag*, a dus la transferul închisorilor, lagărelor și coloniilor în subordinea Ministerului Afacerilor Interne. Cei care coordonau de acum destinul penitenciarului Aiud au fost numiți pe criterii politice, fiind recrutați și propuși de către reprezentanții MAI (Direcția Penitenciare, lagăre și colonii și Direcția Generală a Securității Poporului) și consacrați ca atare de către Secretariatul Biroului Politic al CC al PCR³. Cei care au condus penitenciarul, în perioada 1948-1989, au fost: maior Farcaș Alexandru, 1948-1950; căpitan Dorobanțu Nicolae, 1950-1953; col. Koller Ștefan, 1953-1958; col. Crăciun Gheorghe, 1958-1964; col. Volcescu Iorgu, 1965-1973; col. Moldovan Traian, 1973-1978,

¹ Precizăm un număr minim și cert, determinat pe baza înregistrărilor oficiale din cele două documente. Pe baza lucrărilor memorialistice am identificat alte câteva zeci de nume, pe care nu le-am adăugat, urmând ca acestea să fie certificate și din o a doua sursă.

² Arhiva Penitenciarului de Maximă Siguranță Aiud (în continuare APMSA), dosar nr. 51; tabel cu situații statistice pe anul 1949. Filele documentelor citate nu sunt numerotate corespunzător, de multe ori dosarele fiind legate între ele, astfel că vom cita doar dosarul, anul, și tipul de document (statistică, tabel, adresă etc).

³ A se vedea, spre exemplu, dosarul numirii lt.col. Koller Ștefan, în funcția de comandant al penitenciarului Aiud, în august 1955. Cf. ANIC, fond CC al PCR - Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 6/1955.

lt.col. Damian Mihai, 1978-1981; col. Rus Vasile, 1981-1987 și col. Târțan Vasile, 1987-1991.

Dinamica populației penitenciare. Evaluări cantitative 1944-1964

Analiza care urmează este realizată pe baza datelor investigate din fondul păstrat în Arhiva Penitenciarului Aiud, în special a celor rămase în custodia serviciului de evidență. În principal au fost avute în atenție statisticile lunare cu privire la mișcarea populației penitenciare, diversele evaluări cantitative solicitate de autoritățile ierarhic superioare din București, corespondența secretă legată de transferul arhivei penitenciarului la București în deceniile șase și șapte ale secolului trecut. Este de precizat că dată fiind fluctuația mare a deținuților în penitenciar și calitatea consemnărilor de evidență până la sfârșitul anilor 1940, cifrele trebuie privite cu circumspecție și prudență, nefiind vorba – în actualul stadiu al cercetării – de o evaluare finală. Fiind însă prima cercetare realizată pe baza documentelor interne, de evidență penitenciară, chiar și fragmentară, ea poate fi relevantă pentru cunoașterea dimensiunilor represiunii politice la Aiud. Așa cum se va putea observa, în analiza noastră am operat câteva segmentări cronologice (1944-1948; 1948-1954; 1954-1957; 1958-1962; 1962-1964; 1965-1989), pe care le-am considerat relevante atât din perspectiva numărului de internați/încarcerați, cât și a regimului de detenție.

Penitenciarul din Aiud a fost de-a lungul perioadei comuniste situat în epicentrul sistemului represiv din România comunistă, fiind, alături de cele de la Jilava și Gherla, prin numărul și calitatea celor deținuți, închisoare de *categorii I*. Spre deosebire de celelalte închisori, cea din Aiud a fost una care și-a păstrat caracterul de spațiu de pedepsire, reeducare și izolare de-a lungul întregii epoci comuniste. Cei ajunși la Aiud între anii 1945-1989 au fost considerați de regim ca fiind cei mai periculoși dintre deținuții politici. Legionarii, foștii demnitari, reprezentanții de marcă ai elitelor politice, sociale, culturale, economice au populat închisoarea considerată a fi fost o adevărată *golgotă* în spațiul concentraționar românesc aici fiind aduse dreptat toate categoriile care anterior constituiseră elita statului român.

Din septembrie 1948, în urma aplicării ordinului nr. 17249 al *DGP*, condamnările politice urmau a fi executate în următoarele închisori: Aiud, Gherla, Pitești și Târgșor. Penitenciarul din Aiud trebuia să îi găzduiască pe cei mai periculoși dintre aceștia: criminalii de război și cei de profesii intelectuali (ordinul preciza următoarele categorii: avocați, arhitecți, comercianți, farmaciști, medici, ingineri, învățători, profesori, preoți, scriitori, subofițeri, ziariști, precum și toți cei care fuseseră bancheri, chiaburi, moșieri, industriași și diverși patroni⁴. Închisoarea și-a păstrat același caracter până în 1964 – cu mențiunea că în anii șazeci foștii legionari au fost categoria predominantă. După 1964 și până în 1989 la Aiud au fost aduși toți aceia care au fost condamnați pentru infracțiuni asimilate politic, contra securității statului (în anul 1965 numărul acestora a evoluat de la 47, în ianuarie, la 139 în decembrie)⁵.

a. 1944-1948

Până în 1948 la închisoarea din Aiud s-au păstrat multe dintre normele de organizare și funcționare a vieții de penitenciar caracteristice perioadei interbelice. Accesul la ziare și cărți, posibilitatea de a se intra în contact cu familia (corespondență, dar și vizite), primirea de

⁴ APMSA, Dosar cu ordine permanente, 1948-1949.

⁵ Conform unui document publicat și comentat de Marius Oprea, la Aiud, în perioada 1965-1989, au fost deținute 324 de persoane condamnate pe motive politice; Marius Oprea, *Rezistența anticomunistă – cazuri între 1964-1989*, în vol. *O enigmă care împlinește șapte ani*, București, Fundația Academia Civică, 1997, pp. 19-30.

suplimente de hrană, o supraveghere limitată și nu foarte agresivă – ceea ce a condus și la existența unui mare număr de evadări⁶.

Încă în 1944 aici au fost depuși arestații sau internații considerați a fi periculoși din punct de vedere politic. Alături de legionarii rămași în penitenciar, aici au fost aduși cei considerați a fi vinovați de *crime de război, spionii și trădătorii*. Chiar dacă până în vara anului 1945, în contextul tensiunilor interne, generate de ascensiunea treptată și agresivă a comuniștilor la putere, din închisoare au evadat destul de multe persoane, fiind, pe de altă parte, eliberați mai mulți deținuți condamnați pentru fapte politice, detenția de acest tip nu a dispărut. Astfel, dacă la sfârșitul anului 1944, în închisoare se mai aflau 851 de condamnați politic (și alți 6 preveniți), un an mai târziu numărul lor scăzuse la 163 (1 prevenit). În mod firesc, categoriile asimilate detenției politice au cunoscut în anii următori creșteri consistente. La sfârșitul anului 1946, în penitenciarul Aiud se găseau 345 de condamnați politici (criminali de război, legionari, spioni, trădători și membri ai unor organizații considerate subversive) și 93 de persoane, reținute sau arestate, incluse în categoria preveniților. Un an mai târziu, în închisoare erau 256 de condamnați și 314 preveniți, pentru ca anul 1948 să se încheie cu un bilanț de 1269 preveniți și 889 condamnați. În adresa nr. 10596, transmisă la Direcția Penitenciarelor din București, în data de 3 decembrie 1948, Biroul evidență din Penitenciarul Aiud consemna faptul că de la 23 august 1944 fuseseră deținuți un număr de 2504 condamnați și 1683 preveniți. Același document preciza faptul că doar în anii 1947-1948, în Aiud au fost internați peste 1221 de cetățeni, care nu fuseseră reținuți pe baza unui act de natură juridică, ci a unora de factură polițienească⁷. Tot în această perioadă se preciza că au decedat 47 de persoane⁸. Analiza realizată de noi cu privire la decese, în registrul special al celor decedați la Aiud, ne indică o cifră mult mai mare celor morți în anii menționați (5 în 1945, 3 în 1946 – este posibil ca cifra să fi fost mai mare, fără însă a se consemna acest lucru în registru, 110 în 1947⁹, 31 în 1948). Rezultă un număr de 149 decedați între 1945-1948, din care mai mult de jumătate aveau pedepse precizate sau notații care indică vinovății politice. Diferențele apărute pot fi legate de neglijența celor care au elaborat documentele de evidență, precum și de faptul că fiind un penitenciar mare, în care erau transferați deținuți din întreaga Românie, în această perioadă, este posibil ca unele notații să fi fost realizate fără a avea la bază documente penitenciare. În orice caz, în actualul stadiu al cercetării se cuvine reținută relativitatea cifrelor.

Pentru perioada 1944-1948 și regimul detenției a cunoscut o treptată metamorfozare în sensul înăsprii situației deținuților care erau condamnați sau internați pentru fapte politice¹⁰.

Anul 1947 a adus cu sine și transformarea penitenciarului Aiud în cea mai importantă și grea închisoare din România. Conform deciziei 13132 din 14 martie 1947, a Directorului Penitenciarelor și Institutelor de Prevenție, Dimitrie Băzălan, care împărțea pe diverse categorii spațiile de executare a pedepselor privative de libertate, Aiudul se încadra în prima categorie, aceea a penitenciarelor pentru majori, având pedepse de muncă silnică pe viață.

⁶ Conform fișelor de încarcerare, în perioada 1946-1949, au evadat un număr de 16 deținuți. Până în 1946, numărul celor evadați a fost mult mai mare, unele dintre evaluările făcute în penitenciar avansează aproape 100 de nume în acest sens; vezi APMSA, Dosar diverse statistici 1947-1949.

⁷ Pentru dinamica arestărilor și reținerilor de persoane este interesantă evaluarea făcută de serviciul evidență din penitenciar, în noiembrie 1948. Astfel, doar în august 1947 (în contextul acțiunii de desființare a PNȚ) au fost internate 221 persoane – dintre care 4 femei –, fiind prevenite alte 121, toate având reținute ca infracțiuni *activități legate de siguranța statului*. Dintre cei preveniți, în cursul lunilor următoare au fost eliberați un număr de 51; APMSA, Dosar statistici 1947.

⁸ Ibidem, Dosar privind situația comparativă a deținuților, 1944-1948.

⁹ O adresă-tabel trimisă la București, la sfârșitul anului 1947, precizează un număr de 87 decedați care fuseseră internați pe motive politice.

¹⁰ Chiar și după eliberare deținuții rămâneau în supravegherea autorităților polițienești. În fapt, din 26 iulie 1946, acestea îi eliberau pe deținuții politici de la Aiud (dar foarte probabil și din alte închisori, conform ordinului 15533 al MAI) și nu administrația penitenciară. Cf. APMSA, Dosar cu ordine permanente 1948.

Conform deciziei, închisoarea urma să fie împărțită în două cartiere: primul, destinat celor condamnați la muncă silnică pe viață și a sabotajilor, iar al doilea, pentru celelalte categorii de deținuți politici¹¹. A urmat înăsprirea regimului penitenciar. Prin decizii succesive a fost limitat dreptul la vizitarea deținuților, la transmiterea și primirea corespondenței, a primirii alimentelor și medicamentelor – ceea ce a cauzat cu siguranță și rata extremă de mortalitate întâlnită în penitenciar, 110 decedați –, a ieșirii din spațiul închisorii, a accesului la presă și alte produse culturale etc¹². Se făcea astfel tranziția spre cea de a doua etapă a funcționării penitenciarului, aceea a consacrării sale ca închisoare politică de maximă rigoare.

b. 1948-1954

Anul 1948 a marcat nu doar tranziția legală a României spre *regimul democrației populare*, ci și transformarea treptată a spațiului penitenciar în acord cu exigențele ideologice și experiențele sovietice. În cazul penitenciarului Aiud, anul 1948 se distinge printr-o amplă acțiune de reorganizare a activităților penitenciare în sens politic (schimbarea regimului detenției, noi categorii și forme de executare a pedepselor, înrăutățirea alimentației și asistenței sanitare etc), dar și prin creșterea accentuată a numărului celor condamnați, preveniți sau internați în penitenciar¹³. De remarcat că în acest an s-a produs și transferul puterii administrative de la Guțan, la noul comandant, maiorul Alexandru Farcaș¹⁴. În fapt, pe parcursul primelor luni ale anului 1948 s-au făcut o serie de investigații cu privire la activitatea penitenciarului de până atunci, mai ales în ceea ce privește felul în care au fost tratați deținuții politici. Ca urmare a neregulilor semnalate – spre exemplu, întreaga conducere a penitenciarului Aiud a fost sancționată pentru că a părăsit unitatea pentru a face campanie electorală în luna martie 1948¹⁵ – a fost înlocuit directorul, fiind primenit și corpul administrativ și cel al gardienilor. În același timp, s-a trecut, prin ordine succesive, la instituirea unor noi proceduri ale administrației penitenciarului în raporturile cu deținuții politici, aceștia fiind izolați de restul depușilor din penitenciar.

La 29 mai 1948, Direcția Penitenciare, Serviciul Îndrumărilor, preciza printr-o adresă-ordin că, până la acel moment *infractorii politici au beneficiat de un regim de favoare*, care va înceta, urmând ca detenția să fie înăsprită „fără nici o îngăduință, nici o slăbiciune pentru acești infractori, care la timpul lor n-au făcut decât să împrăștie mizerie și suferință în sânul poporului muncitor”¹⁶.

În toamna anului 1948, printr-un ordin al Direcției Generale a Securității Poporului, transmis prin Serviciul Îndrumări din Direcția Penitenciarelor, situația *politicilor* urma să fie schimbată radical¹⁷. Astfel, ordinul nr. 46689 din 17 septembrie 1948 preciza că deținuții politici, preveniții și internații pentru fapte politice urmau să fie izolați în spațiul închisorii, cazarea fiind într-o clădire separată, plimbarea, redusă la o oră, trebuia să fie făcută în zone izolate pentru a nu permite contactul cu alți deținuți. Vizitele și vorbitorul erau interzise cu

¹¹ Ibidem, Dosar cu ordine circulare pe linia muncii de evidență, passim. În 1945, prin decizia 57836, din 4 decembrie, închisoarea din Aiud fusese evidențiată ca închisoare pentru legionari (primul cartier) și pentru cei care aveau pedepse de muncă silnică pe viață.

¹² Ibidem, Dosar cu note informative și telefonice secrete privitoare la deținuți pe anul 1947.

¹³ În fapt, încă de la începutul anului 1948, prin mai multe ordine venite de la București s-a precizat izolarea spațiilor penitenciare de contactele cu exteriorul. Cum cel din Aiud era situat relativ în centrul orașului, dar beneficia de ziduri de incintă înalte, aici ordinele i-au vizat mai ales pe cei care intrau în contact cu deținuții, respectiv pe membri familiilor, avocați, personal administrativ. Nu în ultimul rând a fost interzis, cu desăvârșire – prin ordinul 6993 din 10 februarie 1948 al Direcției penitenciarelor – accesul diplomaților și cetățenilor străini în penitenciar. Cf. APMSA, Dosar cu ordine circulare 1948.

¹⁴ Ibidem, Proces verbal nr. 2716, 9 octombrie 1948.

¹⁵ Ibidem, Dosar 53, cu ordine circulare primite pe linia muncii de evidență pe anul 1948, adresa nr. 18339 din 9 aprilie 1948.

¹⁶ Ibidem, Dosar cu ordine circulare, 1948.

¹⁷ Ibidem, Dosar 53, cu ordine circulare primite pe linia muncii de evidență pe anul 1948. Ordinul are 11 pagini.

desăvârșire, contactul cu lumea exterioară fiind exclus. Implicit, dreptul la alimente suplimentare era restricționat la maxim, corespondența era limitată la două scrisori pe lună (una primită, alta trimisă) și doar cu membrii familiei, și numai după ce în prealabil erau cenzurate de către administrația penitenciarului. Asistența medicală devenea extrem de greu de acordat, în condițiile în care cazurile grave trebuiau tratate în penitenciar, și doar după o aprobare prealabilă a Direcției Penitenciarelor, se putea proceda la internarea deținuților în spital¹⁸.

O altă importantă modificare în statutul deținuților politici apare în 13 septembrie 1948, atunci când s-a ordonat de către D. Băzălan ca toți condamnații politici ce urmează a fi eliberați să fie păstrați în continuare în penitenciar, ca internați ai biroului local de Securitate¹⁹. În acest fel, alături de preveniți sau internați de către Securitate apare o nouă categorie, de reținuți politici, aceia care deși își ispășiseră pedeapsa, erau considerați periculoși și astfel urmau să fie păstrați în Penitenciar²⁰. În fapt, de acum toate eliberările deținuților politici urmau să fie realizate de către Securitate, ordine succesive venite de la MAI, DGSP, în cursul anilor 1949-1953, precizând caracterul secret al operațiunilor de eliberare din Penitenciar²¹.

Schimbarea regimului penitenciar, atenta supraveghere și coordonare politică a detenției era necesară pentru a face față fluxului masiv de locatari politici ai penitenciarului Aiud. Dacă până în 1948 nu s-a depășit numărul maxim de deținuți care puteau fi depuși (1263), valurile succesive de arestări din primăvara aceluiași an au dus la suprapopularea închisorii. Astfel, în urma depunerii legionarilor și polițiștilor, conform ordinelor MAI nr. 5 și 26500, din acel an, populația penitenciară a ajuns, în aprilie, la cifra de 2159 (dintre care condamnați politici și de drept comun 1611, iar preveniți politici 548)²². Din toamna anului 1948 se constată o reducere treptată a numărului de deținuți de drept comun și o creștere accentuată a depunerilor de încarcerări pe motive politici. Într-un an, din octombrie 1948 și până în noiembrie 1949 au intrat în penitenciarul Aiud un număr de 4009 deținuți politici²³. Cât privește numărul total al deținuților perioadei 1948-1954, este greu de estimat, mai ales că evidențele statistice penitenciare nu precizează transferurile majore către alte unități penitenciare. Totuși, o evaluare a acestor date indică o medie anuală, după cum urmează: 2200 deținuți în anul 1950 (cifra maximă fiind de 2986, în 31 mai 1950, iar cea minimă de 1768 în decembrie același an); 1800 deținuți în 1951 (maxim în decembrie, 2044 și minim în mai, 1621); 2100 deținuți în 1952 (maxim 2246 în iulie și minim 1983 în ianuarie). În anii

¹⁸ La pct. 11 din ordin se preciza: „în nici un caz nu veți interna pe nici unul din acești deținuți în vreun spital din localitate, fără aprobarea acestei Direcțiuni”. De asemenea, în cazul în care se prescria regim alimentar pe caz de boală, acesta nu putea să fie acordat *fără ordinul aprobator al acestei direcțiuni*. Ibidem

¹⁹ Ibidem, Dosar cu situații statistice, 1948, vol. I. De atunci s-a instituit obligativitatea semnării de către deținuții politici care urmau să fie eliberați a unui formular, intitulat în mod pervers „angajament”. Prin semnarea respectivului document, deținuții se obligau să nu divulge nici o informație legată de perioada detenției.

²⁰ Prin ordinul Direcției Generale a Penitenciarelor DGP nr. 10290 din 6 decembrie 1949, care *constata că eliberările se făceau mult prea ușor*, s-a indicat ca eliberarea să fie făcută numai după împlinirea, cumulată, a unor condiții precum: „a muncit continuu, manifestându-și hotărârea de a se îndrepta; dacă a dat dovadă de atașament față de regimul de democrație populară, sprijinind autoritățile din penitenciar împotriva elementelor dușmănoase, incorigibile...”

²¹ În fapt, în acești ani numărul deținuților politici eliberați a fost extrem de redus: 440 în 1948, 216 în 1949; 495 în 1950; 286 în 1951 (dintre care 33 predați DGSS pentru cercetări). Cf. APMSA, Dosar nr. 4. Procese verbale și tabele nominale de Arhiva predată DGPCM în anii 1952-1956. *passim*.

²² Vezi evidențele interne ale penitenciarului în Dosar statistic pe anul 1948, vol. I. Este de precizat și faptul că masiva creștere din aprilie 1948, de la 1127 la peste 2000 s-a datorat și transferurilor din alte penitenciare.

²³ Pe luni *intrările* arată astfel: 1948-380 (octombrie); 363 (noiembrie); 195 (decembrie); 1949 – 623 (ianuarie), 165 (februarie), 441 (martie), 307 (aprilie), 208 (mai), 129 (iunie), 356 (iulie), 258 (august), 278 (septembrie), 214 (octombrie), 92 (noiembrie). Evaluarea a fost realizată pe baza datelor cuprinse în tabelele statistice din anii 1948-1949. Numărul maxim de deținuți de la Aiud în aceeași perioadă a ajuns la 2471 în noiembrie 1949. Numărul va scădea apoi datorită transferării a numeroși deținuți la Canalul Dunăre-Marea Neagră.

1953-1954 putem constata o creștere constantă a numărului de deținuți politici (în medie 2300), cei de drept comun constituind mai puțin de 5% din totalul celor deținuți la Aiud. Spre exemplu, din totalul de 2328 deținuți în septembrie 1954, doar 46 aveau condamnări de drept comun, restul având reținute în sarcină infracțiuni politice. În noiembrie 1954, pe categorii politice, cei 2286 deținuți *contrarevoluționari* erau împărțiți după apartenență politică, respectiv pentru faptele comise, astfel: 890 legionari, 5 spioni, 193 trădători, 67 vinovați de crime contra umanității, 2 erau condamnați pentru dezastrul țării, 7 erau reținuți pentru fapte comise contra păcii, 93 fuseseră jandarmi, 2 polițiști, 274 au fost încadrați în organizații subversive după 23 august 1944, 9 au desfășurat propagandă contra țării, 110 foști membri ai PNT, 44 ai PNL, 4 ai PSDI, 9 fuseseră condamnați pentru instigare, 16 pentru agitație, 2 pentru nedunțare, 6 pentru deținere de armament, 29 pentru încercare de trecere frauduloasă a frontierei, 30 pentru favorizarea infractorului, 168 pentru alte fapte cu un caracter politic și 326 erau criminali de război. După durata pedepsei, 330 aveau termene de până în 5 ani, iar 1934 peste 5 ani²⁴.

Dincolo de cifre, să reținem faptul că din 1949 categoria deținuților politici se îmbogățește cu un nou tip de infracțiune, cel legat de trecerea frontierei, precum și de constanta prezență în statistici a celor ținuti în penitenciar (internați sau preveniți) de către Securitate²⁵. Din 1953 se constată o treptată legalizare a deținerii în penitenciar, justiția și securitatea condamnând penal sau administrativ, după caz, pe toți cei care anterior fuseseră doar preveniți sau internați.

În ianuarie 1950, maiorul Farcaș este înlocuit la comanda penitenciarului Aiud cu cpt. Mihail Dorobanțu. Memorialistica îl reține pe acesta ca pe unul dintre cei mai diabolici și sadici comandanți ai închisorii²⁶. În perioada cât el a fost comandant, au murit la Aiud un număr de 177 deținuți (82 în 1950, 31 în 1951, 32 în 1952, 38 în 1953). El și-a continuat cariera de torționar, după 1953, la închisoarea de femei de la Mislea. Din 1953 și până în 1958 conducerea închisorii din Aiud a fost preluată de colonelul Ștefan Koller, care s-a făcut remarcat nu doar prin completa izolare a deținuților politici (lui i se datorează inițiativa de a pune obloane la ferestrele penitenciarului, pentru ca deținuții să nu mai poată vedea orașul), ci și prin faptul că a transferat din infirmerie pe toți deținuții bolnavi de TBC, răspândindu-i în toate celulele penitenciarului. În toamna anului 1953, Koller a instaurat o adevărată teroare asupra deținuților, care au avut de suferit și pentru că iarna aceluia an a fost una extrem de geroasă.

În următorii doi ani, pe fondul relaxării parțiale a represiunii, în urma aplicării decretului nr. 52 din 1950, privitor la eliberarea condiționată, dar și al amnistierilor și grațierilor acordate în anii 1954-1955, prin Decretul 421/1955, populația penitenciară de la Aiud s-a redus. A fost vorba de o relativă reducere, pentru că în locul celor eliberați au sosit aici deținuți politici de la Sighet și Oradea (foști demnitari politici interbelici și membri ai partidelor Național Țărănesc și Național-Liberal). Ca urmare, în cei doi ani s-a înregistrat o medie a deținuților după cum urmează: 1954 – circa 2400 (cu maxim de 2708 în martie și un minim de 2286 în noiembrie); 1955 – circa 1700 (maxim în iulie 1955, 2165, când sunt aduși un număr de 526 de politici de la penitenciarele menționate mai sus, și un minim de 1620 în decembrie)²⁷. Din 1956, chiar dacă aparent mișcarea populației penitenciare stagnează în jurul

²⁴ APMSA, Dosar cu situații statistice pe anul 1954, f. 32.

²⁵ Din totalul deținuților, în anii 1949-1952, circa 80% erau reținuți pentru infracțiuni *politice*, iar din aceștia, în medie 20-30% erau intrați fără decizie judecătorească.

²⁶ Mai mulți memorialiști, între care Cicerone Ionițoiu, Demostene Andronescu și Gheorghe Laghiu, consemnează nenumărate acțiuni de pedepsire fizică la adresa foștilor demnitari în perioada în care Dorobanțu a fost director.

²⁷ Cifre preluate din dosarele statistice pe anii 1954-1955.

cifrei de 1700, fluxurile represiunii încep să își vadă din nou roadele²⁸. Cum eliberările au continuat lent pe parcursul anului 1956 (531 eliberați, din care 152 pe baza adreselor MAI, 348 prin aplicarea decretului 52/1950, alți 31 fiind eliberați pe baza decretelor Prezidiului Marii Adunări Naționale), se poate constata că arestările și internările au crescut în intensitate în a doua jumătate a anului și la începutul anului 1957, atunci când populația penitenciară atinge cifra de 2000, scăzând până la sfârșitul anului cu câteva zeci de persoane²⁹. Situația se prezintă asemănător și în cursul anului 1958, deținuții politici rămași în penitenciar la 31 decembrie 1958 fiind în număr de 1261³⁰. De remarcat că în perioada în care Ștefan Koller a fost comandantul închisorii, noiembrie 1953-decembrie 1958, au decedat un număr de 56 deținuți, consemnați în registrele oficiale (22 în 1954, 10 în 1955, 9 în 1956, 5 în 1957 și 10 în 1958).

Numirea la conducerea penitenciarului Aiud a colonelului Gheorghe Crăciun (fost șef al Direcției Regionale a Securității Poporului Sibiu) a schimbat treptat situația din această închisoare. El a început o nouă etapă a *reeducării*, una mai sofisticată și mai puțin violentă, concepută și organizată sub stricta lui supraveghere. Mai întâi din penitenciar au fost transferați majoritatea deținuților de drept comun, în locul lor fiind aduși de pretutindeni din țară foștii membri legionari. În primele zece luni ale anului 1959 au intrat un număr de 1834 deținuți, în majoritatea lor *politici* și au ieșit din penitenciarul Aiud un număr de 1451 deținuți, din care: 763 transferați, 23 eliberați la termen, 286 eliberați pe baza aplicării Decretului-Lege 720/1956, 371 deținuți grațiați pe baza decretului 315/1959 și 9 deținuți decedați. Procesul a continuat și pe parcursul anului următor, astfel că, la Aiud, în 26 octombrie 1960, conform adresei nr. 6492 a comandantului penitenciarului Crăciun Gheorghe către DGPCM, *personal* colonelului Constantinescu, se aflau 3204 deținuți contrarevoluționari, după apartenența politică: 9 liberali, 15 țărâniști, 9 cuziști, 6 social democrați, 102 cu apartenență politică necunoscută, alți 109 neîncadrați politic și 2856 legionari³¹. Mișcarea populației penitenciare stagnează, așa că începutul anului 1962 se deschide cu un număr de 3174 deținuți contrarevoluționari și 391 de drept comun³². Aceștia vor fi transferați în toamna aceluiași an, astfel că operațiunea *reeducării* a continuat doar în prezența deținuților contrarevoluționari (în decembrie rămăseseră 2803³³). A fost vorba de o reeducare prin muncă (de la sfârșitul anului 1959 deținuții contrarevoluționari au fost duși să muncească în fabrică) și activități culturale – așa cum a fost denumită oficial³⁴ – care s-a derulat pe parcursul anilor 1962-1964 și a presupus presiuni psihologice majore asupra unor oameni care stăteau în închisoare de aproape două decenii. Memorialistica a ilustrat etapele reeducării. Încă de la sfârșitul anului 1961, a început să se discute despre declanșarea unui astfel de proces. Munca în fabrică și organizarea de *cluburi de discuții* în incinta fostelor biserici din penitenciar, precum și acordarea unui regim de favoare pentru unii dintre deținuți

²⁸ Din 1956 și până în 1959 au ieșit din penitenciarul Aiud un număr de 1451 deținuți, din care: 763 transferați, 23 eliberați la termen, 286 eliberați pe baza aplicării Decretului-Lege 720/1956, 371 deținuți grațiați pe baza decretului 315/1959 și 9 deținuți decedați.

²⁹ O contribuție la această scădere a avut-o și marea grevă (23 zile) din luna mai a anului 1957, în urma căreia o parte dintre deținuții politici responsabili pentru aceasta au fost transferați la închisoarea de la Râmnicu Sărat.

³⁰ APMSA, Dosar cu deținuții contrarevoluționari, Tabel nominal, 31 decembrie 1958.

³¹ Ibidem, Dosar *Tabel nominal cu deținuții C.R. pe categorii politice*, 55 file. De remarcat este și faptul că majoritatea celor arestați în anii 1958-1959, pentru *uneltire* (art. 209 Cod Penal) au fost transferați în alte colonii de muncă ale MAI, tocmai pentru a face loc legionarilor care urmau să fie supuși reeducării.

³² Cf. APMSA, Dosar referitor la Apelul Nominal al deținuților contrarevoluționari în dimineața zilei de 28.01.1962.

³³ Ibidem, Dosar cu situații statistice pe anul 1962.

³⁴ Un *Plan de Măsuri*, aprobat de colonelul Crăciun în mai 1963, preciza că „scopul întregii activități culturale educative ce va fi desfășurată pe parcursul anului 1963 pentru reeducarea deținuților din formațiunea 0622 Aiud este transformarea acestora în elemente utile societății noastre socialiste”; APMSA, Dosar activități culturale-educative, 1963.

a fost un semnal în acest sens. Au urmat apoi discuțiile individuale cu acei deținuți considerați reprezentativi. Au fost scoși din penitenciar și plimbați cu mașina pentru a vedea realizările comunismului. Au fost șantajați, interogați, puși să mărturisească. Unii au cedat.

Momentul de cotitură pare să fi fost momentul în care adunați în sala mare de *activități* culturale, deținuții au asistat la lecturarea de către Tănase Rădulescu a autodemascării scrise de Radu Gyr. Au urmat altele. Procesul s-a extins și în celule. Acolo pe lângă șefii de celulă a apărut un locțiitor responsabil de activitatea cultural educativă. Discuțiile se desfășurau după un program prealabil convenit cu administrația închisorii. Responsabilii din celular raportau direct cu privire la evoluția *activității de convingere*, direct colonelului Crăciun sau locțiitorului acestuia colonelul Ivan. Procesul s-a oficializat atunci când, în ianuarie 1963, conducerea închisorii a organizat o nouă întrunire, la „club”. Cinci dintre liderii legionari și-au citit autodemascările în prezența administrației penitenciarului, a liderilor regionali de partid și a celorlalți deținuți. Era vorba de un grup de deținuți deja grațiați: Gheorghe Parpalac, Victor Biriș, Ion-Victor Vojen, Ion Dumitrescu-Borșa și Dumitru Stăniloae. Au urmat alții, oameni de cultură sau lideri politici. Puțini au fost cei care au rezistat acestei forme de uzură psihologică, dar și regimului de izolare și claustrare administrat în Zarcă. Până la urmă *omul a cedat*, așa cum plastic a exprimat unul dintre supraviețuitorii acelei reeducări, Demostene Andronescu: „Faptul că în reeducarea de la Aiud, ca și în cea de la Pitești, oameni aduși în situația limită s-au comportat omenește, adică s-au îndoit, s-au lepădat, au renegat și s-au renegat, acest lucru nu-i dezonoarează pe ei, ci pe cei ce i-au adus, prin torturi fizice și sufletești, în această situație”, pentru a conchide că „neputând fi sfinți, am fost cu toții, până la capăt, oameni. Fiecare cu neputințele și cu limitele lui, fiecare cu tragedia, cu îndoielile și înfrângerile lui”³⁵. În fapt, au fost victime ale unui sistem politic totalitar, care urmărea cu înverșunare să scoată din oameni ceea ce era rău, pentru a-i putea controla, șantaja și dezumaniza. Reeducarea s-a încheiat o dată cu marele val de eliberări din anul 1964. Totuși detenția politică a continuat la Aiud până în 1989.

³⁵ Demostene Andronescu, *Reeducarea de la Aiud*, în „Puncte cardinale”, 1993-1996, nr. 8/93-2/96.

Penitenciarul Gherla

Unul dintre cele mai mari penitenciare ale spațiului concentraționar comunist din România a fost cel de la Gherla, regiunea Cluj. Având o lungă istorie, ce coboară până în secolul al XVI-lea, consacrată în secolul XVIII-lea, în vremea Mariei Tereza ca spațiu de recluziune pentru cei condamnați pentru infracțiuni grave, penitenciarul Gherla a primit forma în care a funcționat în perioada comunistă (de la o capacitate de sub 1000 persoane la una de peste 3000) la sfârșitul sec. al XIX-lea. Atunci a fost construită clădirea principală (Celularul Mare), pe trei nivele, având forma literei U.

Închisoarea Gherla a devenit cunoscută publicului, mai ales din relatările memorialistice, prin bestialitatea unora dintre cei care au condus-o: Lazăr Tiberiu, 1948-1950; căpitan Constantin Gheorghiu 1950-1952 – în epoca conducerii sale aici având loc cumplita reeducare organizată de slt. Sugigan Gheorghe și slt. Avădanei Constantin, pusă în practică de studenții veniți din lotul Pitești, Popa Țanu, Livinski și alți torționari; căpitan Goiciu Petrache, 1952-1959 – devenit cunoscut prin cruzimea și incultura care îl caracteriza, dar și prin *copii săi fideli*, Șomlea, Istrate, Mihalcea, cei care l-au ajutat să instituie și să mențină teroarea; Iosif Domokos, în aniișaizeci) Gherla a fost locul de ispășire a pedepselor pentru condamnații politici de cele mai diverse tipuri. Dar a fost și locul multor execuții, comandate în principal împotriva foștilor membri ai rezistenței anticomuniste, precum și al unor prelungite torturi, parte a reeducării inamicilor ordinii comuniste. Victimele perioadei 1945-1964 la închisoarea Gherla (589 de persoane au fost identificate până în prezent pe baza registrelor de stare civilă de la Primăria Gherla și din registrele penitenciare), condamnații, internații sau preveniții, au provenit din rândul claselor medii, al oamenilor obișnuiți, al liber profesioniștilor, intelectualilor sau micilor întreprinzători, dar și a tineretului studios, elevi și studenți, penitenciarul specializându-se în acest sens treptat.

După ce în epoca interbelică aici a funcționat un institut de prevenție, din 1945 închisoarea Gherla este trecută în categoria penitenciarelor de categoria I. Mai apoi, în 1947, ea devine închisoare pentru condamnații având pedepse de muncă silnică pe termen mărginit. În faza inițială, până în 1948, aici au fost destul de puțini internați, atât deținuți de drept comun, cât și deținuți politici. Ultima categorie era formată din cei care aveau reținute fapte contra securității statului (100 în iulie 1946, din totalul de 175 deținuți; 106 în iulie 1948, din totalul de 259)¹. În mod evident, din vara anului 1948 aici au început să fie aduși tot mai mulți deținuți politici, astfel că, la sfârșitul anului, din cei 703 deținuți, peste 600 erau internați, preveniți sau condamnați pentru fapte de natură politică. În fapt, de acum Gherla devine închisoarea celor condamnați la temniță grea pe motive politice, în majoritatea lor țărani și muncitori, elevi și studenți, membri ai grupurilor de rezistență din munți (peste 1600 au fost aduși aici până în 1952), dar și membri ai fostelor partide politice din perioada interbelică.

La mijlocul anului 1950, la Gherla se aflau circa 1600 deținuți, din care 104 de drept comun, 1 sabotor, 1186 condamnați pentru fapte politice și 304 internați de către Direcția Generală a Securității Poporului. Numărul deținuților politici a fluctuat pe parcursul următorului an, în condițiile în care o parte dintre aceștia au început să fie transferați la Canal, în timp ce alții au intrat, fiind transferați de la alte penitenciare. Astfel, la 1 iulie 1951, populația penitenciară cuprindea 811 condamnați pentru infracțiuni politice, 6 sabotori, 136 internați DGSP și 41 de condamnați de drept comun. Clasificarea pe infracțiuni a pedepselor politice, la acea dată, este după cum urmează: 454 uneltire contra ordinii sociale, 72 pentru

¹ Cercetarea registrelor penitenciare de la Gherla a fost realizată în primă instanță de Stăncuța Todea, care mai apoi, împreună cu Ioan Ciupea au elaborat prima evaluarea cantitativă a evoluției populației penitenciare la Gherla; vezi Stăncuța Todea, Ioan Oprea, *Represiune, sistem și regim penitenciar în România, 1945-1964*, în Ruxandra Cesereanu, (coord.) *Comunism și represiune în România comunistă. Istoria tematică a unui fratricid național*, Iași, Editura Polirom, 2006. Cifrele folosite în acest material provin din cercetările celor doi autori.

încercare de trecere frauduloasă a frontierei, 58 port ilegal armă, 42 instigare publică, 35 înaltă trădare, 19 coaliție contra securității statului, 13 favorizarea infractorului, 10 răzvrătire, 8 omisiunea denunțării complotului. Pentru alte 261 infracțiuni politice este reținută în sarcina deținuților „apartenența la fostele partide politice și la grupuri și organizații anticomuniste”. Asupra acestor deținuți s-a declanșat cumplitul proces al *reeducării* de la Gherla.

Proiectat încă din 1950- atunci când doi dintre cei mai odioși conducători ai Securității, Marin Jianu și apoi Tudor Sepeanu au organizat *rețeaua informativă* a legionarilor aflați în penitenciarul Gherla, dar pus în practică numai din vara anului 1951, procesul reeducării a reeditat experiențele de la Pitești și Târgu Ocna dar a și condus – prin faptul că a devenit mai „public” decât ar fi trebuit – la încetarea sa în această formă violentă². Aici campania de *autodemascare* a ținut din iunie 1951 și până la sfârșitul anului. Era exact perioada în care la Gherla au fost transferați deținuții studenți de la Pitești. Ultimele transporturi de acolo au sosit în 19 august și 6 septembrie 1951 (117 și 54 deținuți) formate din călăi și victime ale „reeducării de la Pitești”. Pe parcursul campaniei de *lămurire și reeducare* au fost folosite cele mai cumplite tehnici de tortură, care au dus la decesul a numeroși deținuți³, alții fiind grav răniți⁴.

La sfârșitul anului 1951, pe fondul inspecțiilor de la București, campania de teroare încetează, loturile de studenți reeducatori fiind transferate în alte penitenciare sau colonii de muncă (în special la Baia Sprie). În locul acestora au sosit noi locatari pentru penitenciar. La 1 decembrie 1951 statisticile penitenciarului Gherla înregistrau prezența a 1192 condamnați pentru infracțiuni politice, 81 internați ai DGSP și 6 sabotori. Dintre condamnările politice: 791 erau pentru uneltire, 152 pentru instigare, 86 pentru port ilegal armă, 58 pentru crima de înaltă trădare, 37 pentru crime de război, 21 pentru favorizare, 17 pentru omisiunea denunțului, 12 pentru agitație publică, 4 acte de teroare, 2 acțiuni pentru răsturnarea ordinii în stat, 2 ofensa națiunii române. 734 dintre condamnații politici au precizat și apartenența la

² În septembrie 1951 de la penitenciarul Gherla a ajuns la DGSP o notă informativă – în fapt o autodemascare – a deținutului Vintilă Weiss, în care acesta *dezvăluia* o mare afacere de spionaj în care erau implicați mai mulți lideri ai PMR. Transferat la București din ordinul lui Nicolschi, Weiss a retractat tot ceea ce declarase prezentând condițiile inumane, de teroare, abuz fizic și psihic, în care a dat respectivele declarații. Însărcinat cu anchetarea complotului, noul șef al Biroului Inspecții (devenit Operativ) din Direcția penitenciarelor, lt. col Stoilescu Coman, a trecut la investigarea celor petrecute la Gherla, luând declarații de la cei implicați. Aceștia, conform declarației sale din 12 iulie 1953, „au rămas surprinși că li se cere socoteală pentru faptele ce le-au comis în cursul activităților lor de *autodemascare*, afirmând că ei nu înțeleg a fi trași la răspundere pentru unele fapte pentru care altădată erau felicitați... cu ocazia inspecțiilor făcute la Gherla de ministrul adjunct Marin Jianu, col. Baciș și lt. Col. Tudor Sepeanu”. Vezi declarația lui Stoilescu în ANIC, fond CC al PCR-, Secția Administrativ Politică, dosar nr. 33/1953, pp. 308.

³ O parte dintre cei implicați în reeducarea de la Gherla, ofițerii politici și medical penitenciarului au fost arestați și condamnați. Astfel arestat în 1.IX.1953, anchetat, în 26.VII.1954, dr. Viorel Bărbosu, medicul penitenciarului, dezvăluia că înscrisese diagnostice false pentru cei decedați în „reeducare”. În 20.IV.1957, fostul medic al penitenciarului a fost condamnat la 5 ani, în lotul unora dintre ofițerii MAI care patronaseră „reeducarea”. În același lot, ofițerii politici de la Gherla, Constantin Avădanei (arestat în 24 III 1953) și Gheorghe Sucigan (arestat în 13 III 1953), au fost condamnați la 6, respectiv 7 ani. Au fost grațiați la scurtă vreme de la condamnare. Cf. *Memorialul ororii. Documente ale procesului reeducării în închisorile Pitești, Gherla*, coord. Silvia Colfescu, Vremea, București, 1995, p. 68 și p. 782.

⁴ Declarațiile succesive date de Vintilă Weiss ilustrează ingeniozitatea brutalităților comise împotriva deținuților: de la bătaia colectivă, până la cele mai obscene și perverse tehnici de degradare a omului. Cf. ANIC, fond CC al PCR - Secția Administrativ Politică, dosar nr. 33/1953 și dosar nr. 34/1953, passim. Poate și numai pentru că a organizat și a permis degradarea omului până la acest nivel, sistemul comunist trebuie condamnat cu multă fermitate. Cât îi privea pe cei care l-au organizat, răspunsul l-a dat fostul ministru adjunct de Interne, Marin Jianu, care răspundea de penitenciare, și care declara în anchetă, la 26 mai 1951, că în 1951, „la un penitenciar din țară, de care nu-mi aduc aminte, unui deținuț au fost forțați...să-și mănânce materiile fecale...” Întrebat fiind despre unele atrocități săvârșite la Penitenciarul Gherla, în urma cărora au murit mai mulți deținuți, răspundea că nu cunoștea, nefiind sesizat –, „am fost informat că la Gherla lucrurile merg bine”. Cf. M. Oprea, *Banalitatea răului*, pp. 323-324.

diferite organizații subversive: Organizația Vlad Țepeș (129), Avântul Tineretii (89), Lot Suceava (61), Grup Constanța (33), MRN Lupșa (31), Grup Ionescu-Diamandi (16), Organizația Craiova (13), Organizația Național Creștină (11), Cetatea lui Ștefan (11), Gruparea Albastră (11), 2+1 Huși (9), Popșa Maramureș (7), Muntele Mare Alba (5), Cruce și Spadă (4), organizații regionale legionare: Timișoara (56), Cluj (29), Galați (19), Sibiu (16), Brașov (8), Mureș (7), Frății de Cruce (26), Mănunchiul de Prieteni (9) ș. a.

Transferul acestor deținuți politici a coincis cu numirea, în mai 1952, în fruntea penitenciarului a celui care a continuat teroarea, dar prin alte mijloace – cel mai adesea și prin exemplul propriu – căpitanul Petrache Goiciu (devenit colonel, atunci când s-a pensionat, în 1959). Fost director al Penitenciarului Galați, obișnuit de acolo cu deținuți politici de prim rang – în perioada când a funcționat ca director acolo au fost depuși liderii PNT (Iuliu Maniu, Ion Mihalache și alții) – Goiciu a instituit un extrem de riguros regim de detenție și muncă. În fapt, asistat de cel care avea să îi devină ginere, lt. Mihalcea, el a procedat la o rapidă transformare a reeducării prin violență în una bazată pe muncă și violență⁵. Potrivit celor care i-au supraviețuit, memorialiștilor, în perioada în care a funcționat ca director, arbitrariul și voința sa erau suverane: „Bă, banditule, bă! sau Bă, bandiților, bă! Fiți atenți la ce vă spun eu! Aici - în închisoarea asta, eu vă dau să mâncați! Eu vă dau să beți! Eu vă apăr ca să nu vă linșeze clasa muncitoare! Eu sunt tatăl vostru! Eu sunt mama voastră! Eu sunt Dumnezeuul vostru! ...tu-vă Dumnezeuul mamei Noastre de bandiți!”... „. Caracterul și comportamentul său au fost plastic și cu forță creionate în lucrarea „Gherla”, scrisă de Paul Goma în 1976 (ediția în limba franceză, cea în limba română a apărut în 1990), și mai apoi de alți supraviețuitori ai penitenciarului Gherla.

Anii 1952-1955 au adus o creștere accentuată a numărului de deținuți politici în prima parte a intervalului, urmată de o scădere spre sfârșitul acestuia (de la 1606 în iulie 1952, la 1929 în iulie 1953, pentru a se reduce la 1407 în decembrie 1954, respectiv 427 în decembrie 1955). Creșterea este explicată de noua legislație represivă, dar și de transferarea unora dintre foștii lucrători de la Canal, respectiv de eliberările care au avut loc începând din a doua jumătate a anului 1954. De la sfârșitul anului 1955 se înregistrează o nouă etapă de creștere a detenției politice la Gherla. În decembrie sunt aduși 209 contrarevoluționari⁶, apoi în lunile următoare sunt aduși alți circa 200, astfel că în iulie 1956 regăsim în statisticile penitenciare 842 deținuți politici, pentru ca în decembrie același an să fie înregistrați 1255⁷. În continuare, evoluția populației penitenciare a fost următoarea: iulie 1957 – 1.622, decembrie 1957 – 2.253, iulie 1958 – 2.852, decembrie 1958 – 3.317, iulie 1959 – 4.466, decembrie 1959 – 2.525, iulie 1960 – 2.461, decembrie 1960 – 2.480, iulie 1961 – 2.552, decembrie 1961 – 2.914, iulie 1962 – 2.983, decembrie 1962 – 2.630, iulie 1963 – 2.545, decembrie 1963 – 2.039, iulie 1964 – 858, decembrie 1964 – 608 deținuți de drept. Această dinamică a

⁵ Până în 1953 o parte dintre foștii reeducatori au rămas pe poziții importante în penitenciar. Spre exemplu, trei dintre ei ei au dus la bun sfârșit ceea ce începuse Goiciu, adică asasinarea fostului lider social democrat Ion Flueraș, în 1953; vezi Mihai Rădulescu, *Traiul și sfârșitul lui Ion Flueraș la Gherla*, „Memoria”. nr. 39, 2/2002.

⁶ Între cei transferați se regăsesc mulți basarabeni sau foști cetățeni ai URSS. Cf. A. Vișa, *Din închisorile fasciste în cele comuniste din URSS și România*, București, 1997, p. 401. Autorul citat a fost arestat în 26 II 1948, predat sovieticilor în 1 V 1958, dus la închisoarea militară sovietică din Constanța, anchetat de ofițeri MVD (în sediul „Comandamentului unității militare de tancuri/sovietic”), condamnat de Tribunalul Militar Sovietic din Constanța (octombrie 1948) la 20 de ani muncă silnică pentru spionaj, apoi dus în URSS. În urma amnistiei generale, din URSS (august 1955), o parte dintre deținuții români au fost grațiați, alții obligați la executarea în continuare a pedepsei. Capitolul consacrat detenției de la Gherla poartă titlul „Din lac în puț”. Între cei aduși la Gherla, „grupul sovietic”, s-au aflat: fostul ministru Pantelimon Halippa (dus din închisoarea de la Sighet în URSS, 1952), colonelii SSI Nicolae Trohani, Constantin Perju, Alexandru Fulga. Au murit aici: col. Ion Scurtu (28 V 1956), Sabin Calotescu (13 II 1957), Constantin Perju, Alexandru Fulga. Au murit aici: col. Ion Scurtu (28 V 1956), Sabin Calotescu (13 II 1957), preot Teodor Petcu (12 III 1957), prof. Sergiu Usanievici (11 IX 1956), comisarul Iacob Pănuș (2 XI 1958).

⁷ Creșterea a fost explicată de majoritatea memorialiștilor și istoricilor prin faptul că la Gherla au fost internați cei mai mulți dintre cei care protestaseră în toamna anului 1956, cu prilejul revoltei din Ungaria.

populației penitenciare este consonantă cu cea din restul unităților sistemului penitenciar din România în perioada 1955-1964.

Dincolo de cifre, pentru că ele nu spun totul despre fenomen, se cuvine să revenim la regimul penitenciar. Acesta s-a înrăutățit treptat, astfel că deținuții, aflați în camere supraaglomerate, subalimentați, epuizați de muncă, terorizați de toanele și bătăile gardienilor și membrilor administrației penitenciare, au făcut – ceea ce făcuseră și deținuții de la Aiud – o grevă, care, pentru trei zile, i-a făcut să se simtă liberi. La 14 iulie 1958 din camera 86, cea a „frontieriștilor”, a început totul. Deținuții de toate categoriile, de la elevi și studenți la adulți, oameni „liberi ori bolnavi de libertate”, în permanent conflict cu administrația s-au revoltat. Au desprins și aruncat în curte obloanele de la ferestrele cu vedere spre oraș, au scandat revendicări (Vrem pachet și vorbitor! Suntem deținuți politici! Să vină procurorul! Să vină Crucea Roșie! Ne omoară Goiciu!⁸, au semnalizat cu cearceafuri și cămăși albe, au cântat „Deșteaptă-te Române!”, „Pe-al nostru steag”, „Marseilleza”, s-au baricadat în cameră timp de două zile. Administrația a intervenit în forță cu focuri de armă, furtun cu apă al pompierilor, a fost spartă ușa, iar camera evacuată, rebelii fiind crunt bătuți, dispersați. A urmat ancheta, în regim de pedeapsă cu 250 de grame de pâine și o gamelă cu apă caldă la două-trei zile, bătaii crunte și un proces în care 22 dintre greviști au fost condamnați pe termene între 5 și 15 ani. Ei vor fi eliberați în 1964, de la diferite alte închisori. Unul dintre ei, Virgil Dinuț, a murit în lagărul de la Grindu, în 1962⁹.

Din 1958 la Gherla au fost reluate execuțiile. 28 de condamnați *politici* au fost executați între august 1958 și iulie 1960. În aceeași perioadă au decedat 200 deținuți (34 în 1958, 72 în 1959 și 94 în 1960). A fost etapa de apogeu a morbidității la Gherla, comparabilă doar cu cea din anul 1947, când au murit aici 86 deținuți. Schimbarea lui Goiciu, mai întâi cu fostul său adjunct, cpt. Istrate, apoi cu un colonel, Alexandrescu, nu a dus la îmbunătățirea traiului în penitenciar, chiar dacă de acum penitenciarul beneficia de instalație de apă curentă și de încălzire centrală. Aceasta și în condițiile în care populația penitenciară continua să crească. Spre exemplu, în zilele de 15, 17, 19, 22 februarie 1960 au fost aduși la Gherla, după desființarea închisorii de la Făgăraș, loturi ale deținuților de acolo, în majoritate foști polițiști, jandarmi, agenți ai serviciilor secrete. Cercetările realizate de Ioan Ciupea și Stăncuța Todea au identificat un număr de circa 470 deținuți sosiți în acele zile. Statistica penitenciarului indică în februarie 1960 prezența a 2495 condamnați *contrarevoluționari*, la începutul lunii, pentru ca la final acesteia să fie înregistrați 2940¹⁰.

Primii ani ai decadei a șaptea au adus o îmbunătățire treptată a regimului penitenciar. Mai aerisit, după plecarea a numeroase contingente în coloniile din Delta, penitenciarul a început să fie reorganizat, iar deținuților le-a fost administrată – este adevărat într-o manieră mai ușoară – o nouă porție de reeducare.

⁸ Paul Goma, *Gherla*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 73.

⁹ O relatare a revoltei, aparținând unui condamnat la 13 ani, Ovidiu Vasilescu, a fost publicată în „Memoria”, nr. 44-45, vezi pp. 44-58, cu datarea: 14-16 iunie 1958. Alte relatări, cu datarea 14 VII 1958; la Alexandru Maier, *Am fost la Gherla* Dreptul la adevăr, Târgu Mureș, Editur Mentor, pp. 134-138, la Paul Goma, *Gherla* p. 71, la I. Antohe, *Răstigniri în România după Ialta* București, Editura Albatros, 1995, p. 40.

¹⁰ Transportați pe calea ferată cu vagonul dubă, de la gara Gherla deținuții au fost aduși cu un camion „Praga” cu prelată. La descărcarea camionului în penitenciar a fost convocat și, fostul student în Medicină, deținutul Alexandru Maier. După decenii medicul rememora: [19 februarie 1959, după datarea memorialistului, 22 februarie 1960, după documentele din Arhiva Penitenciarului] „Pe bena camionului, cu șube în spinare, doi criminali ai Gherlei, frații Șomlea. (...) Misiunea lor era acum simplă: (...) descărcau oameni. Îi aruncau jos în spatele camionului. Acesta era încărcat, în formă de piramidă, cu o grămadă de oameni ce se înălța la 2,5-3 metri. Care mai puteau, gemeau și se văitau. Majoritatea erau amușiți pe veci. Am împietrit în prag. Căpitanul Istrate nu ne-a dat răgaz de meditație. (Erau de față căpitanul Tudoran, doi ofițeri de contrainformații și niște gradați). Comandantul Gherlei, Istrate, ne-a poruncit: «Alegeți din grămadă ce-i viu! Ce-i mort, puneți lângă perete, unul lângă altul, în linie! » Alexandru Maier, *Am fost medic la Gherla*, București, Editura Albatros, 1998, pp. 168-171.

„Ne aflam deja în 1962, s-a început reeducarea, nu în stil Pitești, mai discretă. S-a recurs la o altă stratagemă: deținuții au fost împărțiți în grupe de câte 100 de persoane și o dată pe săptămână, între orele 17 și 19, trebuia să participăm la o activitate de club. Un deținut primea o carte, trebuia să o citească, să îi facă recenzia, să o prezinte celorlalți și obligatoriu restul timpului trebuia afectat discuțiilor. Majoritatea participanților dormitau... Alegerea cărților puse în discuție nu ne aparținea...”. Calitatea și cantitatea hranei s-au îmbunătățit treptat; în anul 1963 aveam deja parte de două feluri de mâncare la prânz. ... După anul 1962, trebuia să fi comis un delict deosebit de grav ca să mai ajungi la izolare. S-a intrat de fapt în legalitate, o legalitate dirijată de la centru... Într-o dimineață... observ că se scot toate băncile din camere..., sunt așezate în ordine, ca la o sală de ședințe, apoi toate ușile celulelor se deschid și, la un semnal, toți deținuții se revarsă pe scări și se adună la parter, în hol, pe bănci. Așa ceva nu se mai întâmplase niciodată. Acum toți deținuții aveau posibilitatea să se vadă, să comunice direct!... o febrilitate și o emoție de nedescris... în sfârșit a apărut comandantul ... Ne-a invitat să luăm loc și ne-a spus că are să ne comunice o veste foarte gravă. Cu o zi în urmă [22 XI 1963], în SUA, în timpul vizitei pe care președintele J. F. Kennedy o făcuse la Dallas, acesta a fost asasinat..., nu mult după aceea, la parter, a început perioada de proiecții regulate) de filme¹¹.

Totul s-a încheiat în 1964, atunci când penitenciarul a redevenit un spațiu pentru deținuții de drept comun. În iulie 1964, la Gherla mai erau 340 de contrarevoluționari; au fost eliberați până în august-septembrie același an. Rămâneau să își termine stagiile de pedeapsă 604 deținuți de drept comun.

¹¹ *Ibidem*, pp. 236-237, 240, 263-264.

Canalul Dunăre-Marea Neagră (1949-1953)

Începerea lucrărilor de construcție a Canalului Dunăre-Marea Neagră a fost decisă în ședința Biroului Politic al CC al PMR din 25 mai 1949, precizându-se că acțiunea urma să facă parte din „programul de reconstrucție economică a țării și de construire a socialismului”¹. Pe baza hotărârii luate în cadrul Biroului Politic², Consiliul de Miniștri a emis, în aceeași zi, Hotărârea nr. 505, referitoare la „începerea lucrărilor pregătitoare pentru construirea Canalului Dunăre-Marea Neagră”³. Principalele scopuri ale construirii Canalului erau, potrivit hotărârii de înființare, de a asigura „transportul cel mai ieftin și mai scurt pe apă spre Marea Neagră, industrializarea regiunii de sud-est a țării, crearea condițiilor pentru îmbunătățirea agriculturii, combaterea secetei care amenință continuu acest ținut, asanarea Văii Carasu”⁴. Organismul abilitat pentru executarea tuturor operațiunilor de „proiectare, studii și construcții montaj” era Direcția Generală a Lucrărilor Canalului Dunăre-Marea Neagră, subordonată direct Consiliului de Miniștri⁵. Primul director general al Direcției Generale a Canalului, cu rang de ministru, a fost numit, în septembrie 1949, Gheorghe Hossu, urmat, în perioada 1951-1952, de Mayer Grunberg și Vasile Postecă, până în 1953⁶.

La 22 iunie 1949, prin HCM nr. 613 a fost adoptat Memoriul tehnico-economic al lucrărilor de Canal, elaborat de o comisie sovieto-română⁷, iar Direcția Generală a Canalului a solicitat ministerelor să ceară întreprinderilor din subordine recrutarea de personal pentru șantierele de la Canal⁸.

Lucrările au început în vara anului 1949, mai întâi cu acțiunile pregătitoare: construcția barăcilor pentru muncitori, căi de comunicație și acces spre șantier, modificări de linii ferate, instalații de apă⁹. La 3 septembrie 1949, a apărut ziarul „Canalul Dunăre-Marea Neagră”, organul de presă al comitetului de partid, al comitetului sindical și al Direcțiunii Generale a Canalului. În primul număr era reprodusă cuvântarea Anei Pauker, rostită cu prilejul sărbătorii a cinci ani de la actul de la 23 august 1944, referitoare la Canal, care urma să fie construit „fără burghezie și împotriva ei”¹⁰.

¹ În expunerea sa, Gheorghiu Dej a subliniat: „Problema construirii Canalului a preocupat anumite cercuri legate de vechile regimuri, dar au rămas simple deziderate, pentru că sistemul capitalist nu îngăduia lucrări mari, care nu aveau în vedere profiturile, ci îmbunătățirea situației maselor muncitoare”; ANIC, fond CC al PCR - Cămin, dosar nr. 53/1949, f. 5.

² În ședința Biroului Politic din 25 mai 1949, Chivu Stoica a precizat că această lucrare „are o importanță istorică întrucât construirea socialismului se face prin construcții de asemenea anvergură, care schimbă nu numai înfățișarea economică a regiunii, dar și mentalitatea oamenilor, pentru că acest șantier va fi un laborator, unde se vor crea cadre, se vor face școli de pregătire tehnică”; ANIC, fond CC al PCR - Cămin, dosar nr. 53/1949, f. 6.

³ Potrivit inginerului Paul Sfetcu, șeful de cabinet al lui Gheorghiu-Dej, ideea construirii Canalului ar fi fost sugerată comunistilor români de Stalin cu ocazia vizitei la Moscova din 1948; Lavinia Betea, Paul Sfetcu, *Stalin decide: construim Canalul!* în „Magazin istoric”, anul XXXI, nr. 12 (369), decembrie 1997, pp. 13-14.

⁴ „Buletinul Oficial al RPR”, nr. 33, 26 mai 1949, p. 1.

⁵ Marian Cojoc, *Istoria Dobrogei în secolul XX. Canalul Dunăre-Marea Neagră (1949-1953)*, București, Editura Mica Valahie, 2001, p. 16.

⁶ *Ibidem*, p. 17.

⁷ Prin Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 613/1949 a fost pus la Dispoziția Direcției Generale a Canalului, un fond de 8,1 miliarde lei pentru lucrările de proiectare, cercetare și construcție necesare în anul 1949; ANIC, CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 181/1949, f. 2.

⁸ Era nevoie de topografi, ingineri, tehnicieni, sudori, fierari, tâmplari, lăcătuși, dar și personal administrativ și auxiliar, iar în București și principalele orașe ale țării s-au înființat birouri de recrutare a forței de muncă pentru Canal; Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc (1948-1965)*, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 165.

⁹ ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 181/1949, f. 2.

¹⁰ De altfel, această lozincă a fost instalată pe un stâlp în fața cantinei muncitorești de la Cernavodă; Doina Jela, *Cazul Nichita Dumitru. Încercare de reconstituire a unui proces comunist (29 august-1 septembrie 1952)*, Editura Humanitas, București, 1995, p. 32.

Forța de muncă de pe șantierele Canalului provenea din trei zone distincte: munca liberă plătită, cu oameni provenind din diverse categorii sociale, cu profesii diferite, recrutați din toată țara¹¹; militari în termen, din care unii lucrau în construcții, în timp ce alții erau însărcinați cu paza obiectivelor sau a deținuților; munca forțată a deținuților, în marea lor majoritate politici, cu condamnări administrative sau penale. Considerați în actele oficiale drept „forță de muncă pentru completarea efectivelor muncitorești” și având statutul de „coloniști MAI”, deținuții au reprezentat categoria umană supusă la cele mai grele munci de la Canal¹².

La 24 martie 1950, la nivelul conducerii Ministerului de Interne, în prezența lui Marin Jianu, ministru adjunct, a generalului Alexandru Nicolschi și a colonelului Gavril Birtaş, s-a discutat utilizarea deținuților din penitenciare la „diferite munci în interior și exterior”, hotărându-se folosirea pe șantierele de la Canal a următoarelor categorii de deținuți: „condamnații pentru port ilegal de armă și pentru trecere frauduloasă de frontieră, cu pedepse până la 12 ani, condamnații cu pedepse până la 10 ani, pentru infracțiuni politice ca uneltiri împotriva ordinii sociale și anume: răspândirea de zvonuri sau informații false, privitoare la situațiunea economică a țării, nemulțumiri ale populației etc. (art. 198 C.P.), instigarea locuitorilor de a se ridica contra ordinii constituționale și sociale și uneltire contra ordinii sociale (art. 207-209 C.P.), încercarea de a provoca răsvrătire (art. 210 C.P.), producerea dezordinei în Stat prin uzurparea de funcțiuni militare (art. 121 C.P.), crimele și delictele prevăzute în art. 213 și 214 C.P., omisiunea denunțării infracțiunilor contra liniștii publice (art. 337 C.P.) adică a asocierii pentru comitere de crime și delictes (art. 315 C.P.), a organizării în formațiuni militare fără încuviințarea autorităților (art. 326 C.P.), a fabricării, transportării și păstrării de arme și explozibile (art. 335 C.P.), ațâțarea contra liniștii publice, adică purtarea de embleme, steaguri, uniforme nepermise de lege, îndemnarea la desordine (art. 323-324, 328, 329, 331 C.P.), strângerea, fabricarea, transportarea sau păstrarea în mod clandestin de arme, muniții de orice fel, mașini infernale în scop de a le întrebuința el însuși sau a le da făcătorilor de rele (art. 335-336 C.P.), răspândire de publicații interzise, adică reproducerea, vânzarea sau distribuirea de scrieri, desene sau imprimate, interzise de autoritățile în drept (art. 325 C.P.), instigarea publică, adică instigarea directă a publicului la nesupunere către legi sau către autorități sau la comiterea de crime sau delictes (art. 327 C.P.), precum și încercarea de a întreprinde sau întreprinderea de acțiuni împotriva formei de guvernământ democratice, injuria rasială, adică atingerea în orice mod a onoarei sau prestigiului naționalităților conlocuitoare sau a unei persoane și aplicarea de tratamente diferențiate pe temeiul de rasă, limbă etc (art. 327 bis și 330 C.P.)”¹³.

Numărul deținuților din coloniile de muncă de la Canal a variat în funcție de amploarea lucrărilor, remarcându-se o creștere numerică semnificativă: de la 19,2% în septembrie 1949 și 20,7% în iunie 1950, se ajunge la 43,8% în luna mai 1951, pentru ca, în noiembrie 1952, deținuții să ajungă la 82,5% din totalul muncitorilor de la Canal. Pe parcursul anului 1953, efectivul de deținuți a evoluat de la 47,5 în trimestrul I, la 62,4% în trimestrul III¹⁴. Sugestiv pentru modul în care se făceau internările administrative este declarația din 16 martie 1968 a col. Ilie Bădică, directorul Unităților de Muncă în perioada 1950-1953: „Arestările acestor deținuți se făceau după nevoi și, în general, pentru nevoile necesare construcției Canalului Dunăre-Marea Neagră. Dacă la Canal trebuiau 5000 de oameni,

¹¹ Doina Jela, *Canalul Morții*, în Ruxandra Cesereanu (coord.), *Comunism și represiune în România. Istoria unui fratricid național*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 129.

¹² Marian Cojoc, *op.cit.*, p. 69.

¹³ Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente (1949-1989)*, studiu introductiv de Dennis Deletant, Iași, Editura Polirom, 2002, pp. 105-106.

¹⁴ Exprimate în cifre, aceste procente înseamnă 6400 deținuți în septembrie 1949, 5382 în iunie 1950, aproximativ 15 000 în vara anului 1950, 20 768 în noiembrie 1952, 20 193 în aprilie 1953 și 14 244 în iulie 1953; Marian Cojoc, *op.cit.*, pp. 73-77.

tovarășul [Gheorghe] Hossu, directorul general al Canalului, dădea telefon tovarășului Teohari [Georgescu, ministrul de Interne] și apoi intra în funcțiune aparatul colonelului Dulgheru [Mișu, șeful Direcției Anchete a Securității] care împărțea sarcinile, stabilind ce număr de deținuți să aducă fiecare regiune. Arestările se făceau după nevoile Canalului și nu după vina anumitor elemente dușmănoase regimului”¹⁵.

Proiectul Canalului Dunăre-Marea Neagră prevedea un traseu ce urma valea Carasu, din Cernavodă spre Poarta Albă, apoi spre nord prin dealul Nazarcea spre Năvodari, debarșând în mare prin portul Tașaul, Capul Midia de azi, având o lungime de 65-70 de km, de-a lungul căreia erau înșirate mai multe colonii de muncă forțată¹⁶: Cernavodă (Columbia), cu un efectiv variind între 1200 și 8000 de deținuți; Saligny, cu un efectiv ce a variat între 2000 și 8000 de deținuți, majoritatea femei, deținutele condamnate politic fiind amestecate cu cele de drept comun; Km 5, cu circa 2000 de deținuți; Km 31, cu aproximativ 1500 de deținuți; Poarta Albă, cu un efectiv care a variat între 10 000 și 12 000 de deținuți; Galeș cu aproximativ 3000 de deținuți; Noua Culme, cu un efectiv variind între 2000 și 7500 de deținuți; Tașaul, cu circa 1500 de deținuți; Peninsula, numită și Valea Neagră, cu un efectiv între 6000 și 8500 de deținuți; Capul Midia¹⁷, cu un efectiv ce varia între 500 și 2500 de deținuți. De asemenea, mai funcționau două lagăre speciale la Eforie cu 300 de deținuți și Constanța (Stadion) cu 400 de deținuți, cât și lagărele auxiliare, așa-numitele întreprinderi agricole, de la Seimeni, Saligny, Medgidia, Basarabi, Năvodari și Castelu¹⁸.

Colonia de la Cernavodă, situată în partea nordică a localității, era considerat un lagăr special pentru deținuții „contrarevoluționari” folosiți la diferite lucrări de excavații¹⁹. Poarta

¹⁵ ACNSAS, fond D, dosar nr. 54, vol. 3, ff. 60-61.

¹⁶ Un fost deținut politic descrie cum arăta o colonie de muncă de la Canal: „Lagărul, dreptunghiular și în pantă, era înconjurat de o dublă rețea de sârmă ghimpată, înaltă de cel puțin 3 metri, cele două șiruri de pari și de sârmă ghimpată fiind la câțiva metri unul de altul, și străjuite fiind la colțuri și, din loc în loc, în lungul laturilor – și desigur la poartă –, de câte un observator înalt, cu acoperiș, tronconic și deschis spre cele patru puncte cardinale, astfel încât santinela de pe platforma lor să poată vedea pe oricine s-ar apropia de gardurile de sârmă, fie din interiorul lagărului, fie din afara lui. Lângă poartă pe stânga, se afla clădirea administrației lagărului, unde-și avea biroul și comandantul, dar, bineînțeles, locuințele tuturor securiștilor se aflau peste drum de lagăr, unde erau și barăcile soldaților. În interior, de-a lungul rețelelor de sârmă, pământul era arat și greblat proaspăt pe o lățime de câțiva metri. De-a lungul celor două laturi lungi ale platoului, se aflau înșirate în paralel o serie de barăci, lungi de circa 20 de metri, intrarea era la mijloc într-un fel de mic vestibul, din care se deschideau cămăruțe – pentru brigadieri – iar în dreapta și stânga câte o încăpere mare, cu priciuri duble pe două laturi, o sobă pe una din laturile înguste și două-trei ferestre pe una din laturile lungi. Acesta era planul celor mai multe dintre barăci, deși mai erau și unele de alte dimensiuni și în alt fel împărțite în interior, pentru bucătăria lagărului, pentru magazii, pentru infirmerie și, bineînțeles, pentru administrația lagărului și pentru corpul de gardă. În mijlocul lagărului era un spațiu liber de cel puțin un hectar, în pantă, ca tot terenul, numit platou, pe care erau adunați deținuții pentru orice formalitate oficială, ca și pentru formarea brigăzilor dimineața înainte de pornirea la lucru”; Vladimir Dumitrescu, *Închisorile mele. Memorii, postfață de Silvia Marinescu-Bîlcu*, București, Editura Albatros, 1994, pp. 18-19.

¹⁷ Referitor la regimul aplicat în coloniile de muncă de la Canal, un fost deținut politic, medic de profesie, a declarat în timpul anchetei din 1953: „Deținuții erau scoși la muncă continuu, atât ziua, cât și noaptea și în toate duminicile, fără nici un repaus, atât pe ploaie, furtună sau zăpadă și, când noaptea târziu ne întorceam de pe șantier, complet uzi și înghețați, eram introduși în barăci și îngheșuiți unul lângă altul, pe niște priciuri de lemn, fără să ni se permită să ne uscăm îmbrăcăminte, astfel că dormeam cu veștmintele ude, iar dimineața plecam din nou pe șantier, cu îmbrăcăminte neuscată și, cum era timp de iarnă, îmbrăcăminte de pe noi înghețată”; Monica Grigore, Oana Ionel, *Colonia de muncă forțată Capul Midia: punct terminus al Canalului suferinței* în vol. *Arhivele Securității*, București, Editura Nemira, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, 2004, p. 102.

¹⁸ Arhiva Centrului Internațional de Studii asupra Comunismului din cadrul Memorialului Sighet, fond colonii și lagăre de muncă, neinventariat.

¹⁹ Un fost deținut de la Cernavodă, a dezvăluit, în timpul anchetelor, abuzurile la care erau supuși deținuții: „Într-o dimineață am asistat la o nouă scenă din aceeași piesă. În timp ce detașamentele ieșeau pe poartă pentru a se aduna la locul de muncă, doi-trei epileptici au căzut din cauza bolii pe care o aveau chiar în fața porții de la ieșire. Brigadierul [Nicolae] Cârcu cu toate că era iarnă grea, zăpadă și ger, n-a binevoit să aprobe ca acești

Albă a fost cea mai mare colonie de muncă de la Canal, în luna iunie 1950, colonia având peste 6000 de deținuți, iar în martie 1952, erau aproximativ 12 000. Rata mortalității era foarte ridicată, doar într-o singură zi, 17 februarie 1953, au murit 10 deținuți²⁰. Norma zilnică de muncă era de 3m³ de pământ excavat de către fiecare deținut, transportul cu roaba la 100-150 de metri, încărcări și descărcări de vagoane cu o normă de 7m³/deținut/zi, construirea de barăci și clădiri, sfărâmarea pietrei la carieră sau construirea de căi ferate²¹. La Saligny, la câțiva kilometri de Dunăre, se lucra cu roaba, se descărcau și se încărcau vagoane cu pământ scos din săparea Canalului, iar la Capul Midia²², colonia cea mai îndepărtată și mai inaccesibilă, la patruzeci de kilometri de portul Constanța, după cum nota un fost deținut politic „munca era dintre cele mai grele, regimul cel mai inuman, iar șefii cei mai crunți”²³. Deținuții trebuiau să facă blocuri mari de ciment de aproximativ o tonă, pentru construcția unui dig, iar totul se făcea manual: transportul sacilor de ciment, amestecarea cimentului cu lopata, transportarea cimentului în forme pe târgi supraîncărcate²⁴.

La colonia de la Midia, în luna martie 1952, deținuții munceau la ecluza care trebuia să facă legătura între Canal și lacul Tașaul, iar pentru aceasta era nevoie să se sape o porțiune de plajă, care era de fapt o masă stâncoasă. Artificierii dinamitau peretele, deținuții spărgeau piatra și o încărcau în vagoane, de unde era transportată la marginea lacului Tașaul și descărcată, tot de deținuți. Norma era de trei vagoane pe zi. Infiltrațiile de apă făceau ca deținuții să muncească 12 ore pe zi cu picioarele în apa rece de 3-4°C. Se muncea continuu, schimburile alternând de la 8 dimineața la 8 seara și de la 8 seara la 8 dimineața.

Colonia de muncă Km 31 era considerată unitate de pedeapsă, aici lucrând împreună deținuți politici, frontieriști și cei de drept comun. Un fost deținut politic descrie în memoriile sale atmosfera din această colonie: „Munca era deosebit de grea. Trebuia să intri în mocirlă până la genunchi, câte o dată până la brâu, și să smulgi papură, stuf, sălcii și alte plante. Apoi se drena apa și, în cele din urmă, se trecea la săparea Canalului. Încărcam vagonul cu rădăcini de plante, îl împingeam cam 400 m, apoi îl descărcam. Brigadierii și supraveghetorii cu bâta în mâini ne amenințau și ne îndemneau la treabă. Intram în apă, și din nou începeam să smulgem rădăcini și să încărcăm vagonul. Aveam momente de totală rătăcire, gânduri de nimicire, de sinucidere. Seara, ajungeam la barăci morți de oboseală, mâncam ce apucam, ne

nenorociți să fie ridicați din zăpada unde căzuseră. Ba din contră a ordonat ultimului detașament care urma să iasă pe poartă să treacă peste ei călcându-i. Cu toate acestea n-a fost nici unul din cei 80 din front s-o facă, cu toate că privirile d-lui prim erau îndreptate spre picioarele celor care nu vroiau să execute ordinul său. În același timp însă o căruță încărcată cu gunoi trasă de doi cai se îndrepta spre poartă. Un gând diabolic îi împinge până acolo bestialitatea, încât îi comandă căruțașului să treacă cu caii și căruța peste cele trei epave nenorocite culcate în zăpadă, lucru pe care încearcă să-l și facă căruțașul, fără pic de șovăire, însă în ultimul moment, cei trei au fost trași de sub copitele cailor de câțiva deținuți”; ACNSAS, fond D, dosar 19, vol. 6, f. 21.

²⁰ Într-o declarație din 16 martie 1968, colonelul Ilie Bădică, directorul Unităților de Muncă în perioada 1950-1953, a menționat: „În colonia de la Cernavodă în iarna anului 1952-1953 au murit peste 70 de deținuți, bolnavi și bătrâni, aduși din diferite penitenciare din țară”; ACNSAS, fond D, dosar 54, vol. 3, f. 63.

²¹ Un fost deținut politic de la Canal nota în memoriile sale: „La Poarta Albă ca să mutăm 1 km de cale ferată la o distanță de 200 m, desfăceam calea ferată în 10 tronsoane de câte 100 m. Între două traverse intra câte un om și, astfel, 100 de oameni se înșirau între cele 2 șine. La comanda brigadierului ridicam cu toată puterea. Fiecare dintre noi trebuia să se angajeze cu maximum de efort pentru a disloca calea ferată. Dacă nu reușeam, foloseam ranga sau lomul [rangă de oțel folosită în operațiile de așezare a șinelor de cale ferată]. După ce o dislocam, toți cei 100 intram între traverse, prindeam fiecare cu nădejde și, la comandă, ridicam și porneam spre locul unde trebuia să o montăm”; Gheorghe Băgu, *Mărturisiri din întuneric*, București, Editura Tehnică, 1993, p. 135

²² În timpul anchetei privind abuzurile din coloniile de muncă de la Canal, un fost deținut de la Capul Midia a declarat: „Bolnavi cu răni grave, slăbiți în ultimul hal, astfel că nu mai rămăsese decât scheletul de ei erau trimiși în cârji la lucru. Au fost cazuri când au venit de pe șantier deținuți morți de frig sau în agonie”; ACNSAS, fond D, dosar 19, vol. 6, f. 34.

²³ Constantin Cesianu, *Salvat din infern*, traducere de Maria Alexe, București, Editura Humanitas, 1992, pp. 309-310.

²⁴ *Ibidem*, p. 170.

scoteam bocancii și cădeam pe paturi îmbrăcați și uzi. Dimineața, când venea deșteptarea, năuci de somn și înghețați de frig, cu ochii umflați de răceală, ne încălțam cu obielele și bocancii uzi, beam cafeaua sau ceaiul, ne încolonam și așteptam la poartă ca să fim numărați. După numărare, plecam cu cântec la locul de muncă”²⁵. Peninsula, numită și Valea Neagră, situată la 20 km de Midia, era specializată în munca la carierele de piatră, iar deținuții trebuiau să scoată blocuri enorme pentru diguri, piatra fiind spartă cu ciocanul și cărată manual la vagoane, pentru a fi folosită pentru susținerea liniilor ferate și a drumurilor din lagăre. Această muncă era foarte dură, aici fiind trimiși deținuții cu pedepse mari.

Coloniile de muncă de la Canal erau conduse de un comandant, secondat de un adjunct, în timp ce ofițerul operativ, însărcinat cu activitatea informativă din colonie, conducea un birou special, format din câțiva ofițeri și un număr semnificativ de informatori, prin intermediul cărora știa tot ce se întâmplă în colonie. Paza era asigurată de militari în termen, iar coloniile erau înconjurată de garduri duble de sârmă ghimpată, înalte de 3-4 metri de-a lungul cărora erau miradoare cu soldați înarmați cu puști mitralieră, ce aveau ordin să tragă după trei somații rapide: „Lagărul era înconjurat de o dublă rețea de sârmă ghimpată, înaltă de 3-4 metri, de-a lungul căreia erau miradoare din care, cu puștile mitralieră în poziție de tragere, soldații supravegheau toate mișcările deținuților. Era strict interzis să te apropii la mai puțin trei-patru metri de această rețea, sub amenințarea deschiderii focului armelor automate din miradoare. Cel care făcea imprudența să intre în această zonă foarte vag delimitată era somat de trei ori rapid și apoi urma o rafală de pușcă mitralieră. Era fulgerător și fără drept de apel. Am auzit adesea oameni care nu mai puteau îndura suferințele spunând: o să mă arunc în sârma ghimpată. Și nu arareori se auzeau somațiile drastice ale santinelor, urmate de focurile de armă care puneau capăt zilelor nefericitului deținut. Această măsură era pe atât de atroce, pe cât era de inutilă, căci rețeaua de sârmă ghimpată era atât de înaltă, atât de solidă și atât de încălțită încât era absolut imposibil de trecut prin ea. Dar ea avea darul de a te face să simți mai bine faptul că administrația era decisă să întrețină teroarea. De altfel totul se petrecea foarte repede și între prima somație și declanșarea tirului nu era un interval mai mare de trei secunde și deținutul, care din greșeală ar fi ajuns în această zonă, nici n-ar fi avut timp să se întoarcă”²⁶.

Programul zilnic al deținuților din coloniile de muncă de la Canal²⁷ prevedea trezirea la 3.30 dimineața, apoi urma spălarea, alinierea pe platou, numărătoarea, chinuitoare întrucât putea dura și o oră datorită lipsei de minimă educație a brigadierului și ofițerului de serviciu, încolonarea pentru masă, un lichid negru și cald generic numit cafea, o bucată de pâine și un cubuleț de marmeladă, după care deținuții plecau la muncă. Nu erau scutiți de lucru decât cei accidentați sau deținuții cu febră de peste 39°C, iar cei care nu reușeau să-și îndeplinească norma mai multe zile la rând erau băgați în așa-numita „carceră”²⁸.

Ioan Slobodă, șeful Direcției Coloniilor de Muncă a declarat, în timpul anchetei din 1953, că deținuții de la Canal trebuiau să lucreze nouă ore, dar când existau lucrări urgente se

²⁵ Gheorghe Bâgu, *op. cit.*, p. 132.

²⁶ Constantin Cesianu, *op. cit.*, pp. 200-201.

²⁷ În perioada aprilie-mai 1952, Alexandru Drăghici, în acel moment șeful Direcției Generale Politice din MAI, a vizitat șantierele de la Canal, constatând că regimul de muncă și de viață al deținuților nu este specific unui regim de detenție, ci era un regim „liberal” și „boieresc”, viitorul ministru de Interne, considerând că deținuții trăiau mai bine decât ostașii care-i păzeau; Ștefan Marițiu, *Procesele publice de la Canalul Dunăre-Marea Neagră*, în Romulus Rusan (ed.), *Anii 1949-1953. Mecanisme terorii*, București, Fundația Academia Civică, 1999, p. 305.

²⁸ „Carcera”, în coloniile de muncă de la Canal, era reprezentată de o ladă de lemn, dispusă în picioare, având o lățime de 60 de cm și o înălțime de până la 2,10 metri. Unul din pereți reprezenta ușa, iar printre scândurile prost îmbinate pătrundea cu ușurință ploaia și vântul, întrucât aceste „carcere” erau situate afară, de regulă lângă corpul de gardă. Deținuții erau introduși în „carceră” seara, la întoarcerea de la lucru, fiind lăsați doar în cămașă și indispensabili, nevoiți să îndure frigul, în special în sezonul de toamnă-iarnă; Constantin Cesianu, *op. cit.*, pp. 230-231.

lucra și 10 sau 11 ore. Din cauza volumului mare de muncă, mâna de lucru trebuia exploatată la maxim, iar Marin Jianu²⁹, ministru adjunct de Interne a hotărât, în vara anului 1952, că și deținuții bolnavi trebuiau să realizeze o jumătate de normă. În cazul nerealizării planului, deținuții trebuiau să lucreze în două schimburi, câte 12 ore zilnic³⁰.

În luna ianuarie 1953, la Ministerul de Interne, în prezența ministrului Pavel Ștefan și a colonelului Ioan Slobodă, s-a hotărât împărțirea deținuților din coloniile de muncă în trei categorii, în funcție de această împărțire urmând să primească și norma de hrană. Altfel, deținuții care depășeau normele cu peste 30%, aveau o masă de peste 3200 de calorii, cei care realizau norma, fără să o depășească primeau sub 3000 de calorii, iar deținuții care nu reușeau să-și îndeplinească norma primeau doar 2400 de calorii³¹.

Atât din parcurgerea lucrărilor cu caracter memorialistic, cât și din declarațiile din timpul anchetei din 1953 privind abuzurile din coloniile de muncă de la Canal, se poate constata că în rândul deținuților politici foamea era endemică, existând mărturii despre consumul de iarbă, câini, pisici, larve de cărăbuși, plante sau alte vietăți considerate nutritive³².

Alături de foamea continuă și munca extenuantă, deținuții de la Canal erau supuși la numeroase bătăi și torturi fizice. Un raport întocmit la solicitarea Consiliului Securității Statului, la 17 martie 1968, menționa câteva din abuzurile la care erau supuși deținuții de la Canal: „Fără nici o justificare, mulți deținuți au fost bătuți cu ranga de fier, casmaua, lopata, cureaua de la ventilatorul tractoarelor, unii dintre ei murind în urma traumatismelor, iar alții rămânând schilozi pentru toată viața. S-au practicat și alte metode: asasinarea prin împușcare, interzicerea tratamentului deținuților bolnavi, contrar indicațiilor medicale și scoaterea lor la muncă în mod forțat, fapt care a dus la moartea unora; pedepsirea unor deținuți de a sta cu picioarele în apa înghețată; legarea unor deținuți de mâini și ținerea lor în timpul iernii în zăpadă și carceră dezbrăcați, iar vara, în soare pentru a fi mușcați de țânțari; folosirea unor instalații electrice pentru electrocutarea unor deținuți, alergarea cu cai a deținuților, călcarea lor cu copitele, precum și dezbrăcarea și tăvălirea lor prin mărăcini; asasinarea prin împușcare și profanarea cadavrelor deținuților”³³.

Lipsa alimentației și a unui tratament medical adecvat³⁴, la care s-au adăugat eforturile fizice foarte mari și condițiile de muncă precare au condus la o mortalitate ridicată în rândul

²⁹ La o întâlnire cu reprezentanții conducerii Direcției Generale a Canalului, desfășurată la începutul lunii iunie 1952, la Constanța, Marin Jianu a cerut vigilență sporită față de deținuți: „Va trebui ca vigilența pe șantierele Canalului să nu dispară nici un moment, fiindcă dușmanii aceștia nu au altă treabă decât a gândi cum au gândit și înainte de a fi aici, de a sabota, de a uneli, de a face jocul lor, iar dacă nu suntem atenți, lăsăm pe acești dușmani să-și facă jocul. De aceea, atrag atenția ca în organizarea muncii pe șantiere să se țină cont de elementele cu care lucrăm, să simtă acești oameni că fac închisoare”; Marian Cojoc, *op. cit.*, p. 72.

³⁰ Monica Grigore, Oana Ionel, *op. cit.*, p. 101.

³¹ *Ibidem*, p. 103.

³² Semnificativă este declarația medicului Alexandru Popovici, deținut la colonia de muncă Capul Midia: „Locotenentul major [Liviu] Borcea, în afară de faptul că se purta brutal cu deținuții, pe care îi bătea zilnic, fără nici un motiv, practica în același timp și o altă metodă de terorizare a deținuților și anume metoda înfometării. Toată iarna, din ordinul locotenentului-major Borcea, ni se dădea ca hrană numai năut, arpacaș și o ciorbă de ceapă. Din cauza eforturilor supraomenești la care eram supuși la muncă, a frigului și a statului în picioare, foamea în rândul deținuților devenise atât de chinuitoare, încât deținuții erau nevoiți să se hrănească cu ierburi, rădăcini și chiar cu animale ca pisici, câini, șerpi, broaște. Chiar și eu personal, pentru a-mi potoli foamea, am strâns iarbă de pe jos și am mâncat-o, numai ca să am ceva în stomac”; *ibidem*, p. 104.

³³ ACNSAS, fond D, dosar 19, vol. 6, f. 30-31.

³⁴ Un exemplu în acest sens găsim în declarația medicului Gheorghe Munteanu, deținut în colonia de la Cernavodă: „În ziua de 5 martie 1953 a fost internat în infirmeria coloniei deținutul Răpciug Ion. Acesta a stat 15 zile la carceră în lanțuri și apoi a fost trecut în infirmerie fiindcă i se umflaseră picioarele și nu le mai simțea, fiind ridicat și adus pe targă pentru a i se da îngrijirile medicale necesare. L-am reținut în infirmerie deoarece membrele inferioare erau tumefiate până aproape de genunchi, iar labele picioarelor până la mijlocul gambelor erau de culoare neagră-vinete, fără puls și reci. Am întocmit foi de evacuare la spital, dar până la 16 martie nu

deținuților. Numărul deținuților politici morți în coloniile de la Canal poate fi estimat la câteva mii, deși datele oficiale ale MAI din 1968 înregistrează un număr mult mai mic, de 656 decese, însă, așa cum declara colonelul Ilie Bădică, șeful Unităților de Muncă, din dispoziția conducerii MAI „multă vreme decesele nu au fost anunțate la Sfatul Popular”³⁵.

Ritmul lent în care avansau lucrările, în pofida sumelor imense investite în construcția Canalului au determinat autoritățile să găsească așa-numiți vinovați pentru starea dezastruoasă a lucrărilor. În realitate era vorba de niște „țapi ispășitori”, întrucât cel mai simplu motiv ce putea fi invocat era sabotajul economic³⁶. Astfel, conducerea tehnică a Canalului a fost arestată și condamnată în urma unor procese-spectacol după modelul sovietic de la sfârșitul anilor 1930. Imediat după arestarea celor considerați vinovați de acțiuni de „sabotaj”, înainte ca ancheta să stabilească ce fapte au săvârșit, în presa centrală și locală s-a început o adevărată campanie împotriva celor arestați, calificați drept sabotori și diversioniști, solicitându-se pedepsirea lor exemplară³⁷.

La 1 septembrie 1952, în cadrul unui proces de tip stalinist, Tribunalul Militar Teritorial București, în deplasare la Poarta Albă, a pronunțat sentința în procesul „bandei de sabotori și diversioniști de la Canalul Dunăre-Marea Neagră”. Cinci persoane au fost condamnate la moarte pentru sabotarea „propășirii economiei naționale a RPR”, iar alte cinci la pedeapsă ce variaua între 20 de ani și muncă silnică pe viață³⁸. Dintre cei condamnați la moarte, Aurel Rozei-Rozenberg, Nicolae Vasilescu-Colorado și Dumitru Nichita au fost executați la 13 octombrie 1952, iar în cazul lui Petre Cernătescu și Gheorghe Georgescu pedeapsa a fost comutată în muncă silnică pe viață³⁹.

Între 8-10 septembrie 1952 a fost judecat de Tribunalul Militar Teritorial București un alt proces de sabotaj la Canal, iar prin sentința nr. 6 din 10 septembrie 1952 au fost condamnate 15 persoane pentru „sabotarea propășirii economiei naționale”⁴⁰.

am putut obține evacuarea. Trimiterea la spital era necesară pentru a se face amputarea și a salva viața deținutului. În ziua de 16 martie, deținutul a murit în infirmerie” ; ACNSAS, fond D, dosar 19, vol. 6, f. 36.

³⁵ Marian Cojoc, *op.cit.*, p. 91.

³⁶ Semnificativ în acest sens este următorul fragment din sinteza întocmită în 1968 de comisia de anchetă a partidului, privind procesele de „sabotaj” judecate la Canal în august-septembrie 1952: „Din documentele existente reiese că situația lucrărilor Canalului Dunăre-Marea Neagră era dezastruoasă și ea se datora concepției greșite a întregii construcții care, în consecință, era sortită eșecului. S-a trecut la execuția lucrărilor fără a se asigura condițiile organizatorice, tehnice, materiale și umane necesare, cheltuindu-se jumătate din fondurile alocate încă din faza de început a lucrărilor. Pentru a se acredita ideea că neregurile existente pe șantierul Canalului erau consecința unei acțiuni de sabotaj și a se abate atenția de la adevăratele cauze menționate mai sus, s-au înscenat acțiuni judiciare împotriva unor oameni nevinovați. În aceste două procese s-au sacrificat oameni, trei persoane nevinovate de săvârșirea vreunei fapte penale fiind și executate, în scopul justificării unei idei total compromise”; ACNSAS, fond D, dosar 54, vol. 3, f. 196.

³⁷ Următorul fragment, publicat în ziarul Scânteia, din 1 august 1952, este concludent: „Constructorii Canalului Dunăre-Marea Neagră au primit cu o profundă satisfacție știrea descoperii și arestării bandei de sabotori și diversioniști. Pe șantierele Canalului au avut loc mitinguri fulger, în care constructorii au comentat comunicatul apărut în presă. S-a cerut cea mai aspră pedeapsă pentru ticăloșii care, mânați de ură împotriva poporului și turbând de furie împotriva succeselor tot mai mari pe care le dobândesc constructorii Canalului și întreg poporul muncitor au încercat să încetinească lucrările uneia din marile noastre construcții socialiste”; ACNSAS, fond D, dosar 54, vol. 3, ff. 186-187.

³⁸ Aurel Rozei-Rozenberg, șeful sectorului planificare, inginerul Petre Cernătescu, consilier tehnic, șeful sectorului mecanic, inginerul Gheorghe Georgescu-Topuslău, inginerul șef al Atelierele Centrale Medgidia, inginerul Nicolae Vasilescu-Colorado, șeful Sectorului Ecluză Cernavodă și mecanicul de locomotivă Nichita Dumitru au fost condamnați la moarte, în timp ce inginerul Nicolae Frangopol, șeful Diviziei plan-producție din sectorul planificare și inginerul Mircea Ciorapciu, șeful sectorului tehnic de execuție au fost condamnați la muncă silnică pe viață, inginerul Oprișan Ionescu, șef de grupă în Sectorul Tehnic și inginerul Constantin Nițescu, șef adjunct mecanic 25 ani muncă silnică, Petre Vieru, mecanic de locomotivă la 20 ani muncă silnică; ACNSAS, fond D, dosar 54, vol. 3, ff. 145-148.

³⁹ Ibidem, f. 148.

⁴⁰ Inginerii Gheorghe Crăciun, Emilian Hossu și Gheorghe Garofeanu au fost condamnați la muncă silnică pe viață, inginerul Ion Sgură, subinginerul Nicolae Naghel, inginerii agronomi Boris Străistaru, Vicențiu Bercescu,

Ca un efect al proceselor din toamna anului 1952 de la Canal, cei mai buni muncitori, de teama unor noi procese, au plecat pe alte șantiere, iar proiectanții și inginerii au început să încarce proiectele prin coeficienți de siguranță mai mari pentru a preveni un eventual eșec ce putea fi interpretat drept sabotaj. De altfel, lucrările de construcție a Canalului au continuat în același ritm greoi⁴¹, datorat atât utilajelor suprasolicitate și a erorilor de proiectare, cât și a permanentului amestec al activiștilor de partid în problemele de producție și a folosirii masive a muncitorilor necalificați⁴².

Comisia de partid constituită în 1967-1968 pentru a analiza activitatea Ministerului de Interne⁴³ și a Securității în timpul lui Gheorghiu-Dej a stabilit, în cazul proceselor de la Canal, pe baza studierii materialului de anchetă, a declarațiilor unor inculpați, a unor anchetatori și a membrilor completului de judecată⁴⁴, că hotărârile pronunțate în anul 1952 erau „netemeinice și nelegale” întrucât „recunoașterile inculpaților sunt rezultatul constrângerilor fizice și morale pentru a mărturisi că sunt vinovați de fapte pe care nu le-au comis”⁴⁵. Mai mult, unii dintre martorii au pus în sarcina acuzaților fapte săvârșite chiar de ei, iar în timpul procesului „nu s-au făcut verificări tehnico-economice, expertize și nu există acte de constatare a avariilor ce ar fi fost produse”⁴⁶.

După înscenarea așa-numitor „proceselor ale sabotajelor”, prin HCM nr. 801 din 8 septembrie 1952, Direcțiunea Generală a Canalului Dunăre-Marea Neagră a trecut în subordinea Ministerului de Interne, scopul declarat fiind „întărirea disciplinei și ordinii în cadrul lucrărilor de construcție”⁴⁷.

După moartea lui Stalin, între 8-13 iulie 1953, conducerea Partidului Comunist Român, în frunte cu Gheorghiu Dej a vizitat Moscova, întâlnindu-se cu liderii sovietici. Cu acest prilej, Nikita Hrușciov, prim-secretar al CC al PCUS a criticat investițiile enorme, egale

Ion Ninulescu și Alexandru Stănescu, șefii unor sectoare din cadrul unor gospodării agricole de la Canal, Menelas Farmachi, referent la Sectorul tehnic, Constantin Dănilă, contabil șef la gospodăriile agricole ale DGC și mecanicii Dinu Butoianu, Constantin Lipan, Constantin Ianoș, Florea Dimancea au fost condamnați la pedepse cuprinse între 8 și 25 ani muncă silnică. În urma recursurilor formulate de inculpați, s-a hotărât rejudecarea procesului, iar la 25 ianuarie 1954, Procuratura a decis să claseze cauza întrucât faptele imputate inculpaților se încadrau în categoria „neglijenței în serviciu”, amnistiată prin Legea 4/1954; Ștefan Marițiu, *op.cit.*, pp. 311-312.

⁴¹ În ședința Consiliului de Miniștri din 5 martie 1953 s-a discutat despre probleme de natură tehnică și organizatorică existente pe șanierile de la Canal, subliniindu-se lipsa personalului calificat (strungari, mecanici de locomotivă, maiștri, impegai), insuficiența spațiilor de cazare pentru muncitori, dificultățile aprovizionării cu apă potabilă, precaritatea asistenței sanitare etc.; ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri - Stenograme, dosar nr. 4/1953, ff. 1-59.

⁴² Florian Banu, *Radiografia unei mistificări. Procesul sabotajelor de la Canal*, în „Arhivele Securității”, București, Editura Nemira, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității CNSAS, 2004, p. 139.

⁴³ Semnificativ pentru modul în care se discuta despre pedepsirea unor vinovați pentru abuzurile din anii '50 este următorul fragment, reproducând intervenția lui Ion Gheorghe Maurer din cadrul Comitetului Executiv al CC al PCR din 19 septembrie 1968, privind riscurile care puteau să apară în cazul organizării unui proces fostului ministru de Interne, Alexandru Drăghici: „Apărarea lui Drăghici va scoate la iveală o serie de lucruri urâte nu numai în ceea ce privește anumite practici ale unei anumite părți a conducerii într-o anumită epocă, dar și legătura acestor practici cu alte practici de unde s-au inspirat. Procesul ar lua un caracter nu numai împotriva unor elemente ale conducerii române, dar ar lua un caracter de proces care se face într-un stat care este foarte sensibil la aceasta. Nu am avea nimic de câștigat în aceasta, dimpotrivă, în asemenea condiții, noi nu am putea lăsa procesul public, adică să-l dezbatem, ar trebui să-l facem în ședință secretă, iar în ședință secretă s-au făcut toate porcăriile pe care le dăm acum și căutăm să le îndreptăm. Așa că mie mi se pare că soluția cea mai bună este să lăsăm lucrurile să se îndrepte către prescripție din punct de vedere judiciar”; ANIC, fond CC al PCR - Cămară, dosar nr. 156/1968, ff. 14 -15.

⁴⁴ Generalul Alexandru Petrescu a fost rechemat din rezervă, special pentru acest proces, și desemnat președintele completului de judecată, precizându-i-se de la început scopul misiunii sale: „judecarea de urgență a unui grup de sabotori de la Canal, ale căror fapte sunt dovedite” urmând să se conformeze indicațiilor „ce le va primi de la organele Securității, care se aflau la Constanța”; Ștefan Marițiu, *op.cit.*, p. 309.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 308.

⁴⁶ ANIC, fond CC al PCR - Cămară, dosar nr. 156/1968, f. 21.

⁴⁷ Marian Cojoc, *op. cit.*, p. 34.

cu totalul investițiilor din agricultură, angajate în activitatea de construcție a Canalului. Mai mult, liderul sovietic a afirmat: „Canalul acesta nu ne unește, ci ne desparte. Este o idee rușinoasă”⁴⁸. În mod cinic, liderii sovietici nu mai doreau să audă de construcția Canalului, deși acțiunea a demarat în urma indicațiilor sovietice, din anul 1948. După întoarcerea delegației românești în țară, s-a constituit Comisia guvernamentală pentru lichidarea lucrărilor de la Canal, iar la 18 iulie 1953, aceasta a hotărât sistarea oricăror activități constructive de pe șantier⁴⁹.

La 17 iulie 1953, prin Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 20.404 s-a decis încetarea oficială a lucrărilor de construcție de la Canal⁵⁰, urmând ca fondurile alocate șantierelor de la Canal să fie destinate „măririi producției agricole, alimentare și a mărfurilor de larg consum, în scopul ridicării nivelului de trai al poporului și satisfacerea nevoilor mereu crescânde, materiale și culturale, ale oamenilor muncii”⁵¹. Organizatoric, sarcina încheierii operațiunilor de la Canal a revenit Comisiei de Lichidare a Lucrărilor Canalului Dunăre-Marea Neagră⁵².

Oficial, la mijlocul anilor 1950, nu se putea recunoaște faptul că ritmul de creștere economică a României în acea perioadă nu putea să permită susținerea unei lucrări de asemenea anvergură, motivându-se eșecul acțiunii atât prin greșeli de natură tehnică, cât și prin sabotarea lucrărilor din partea „dușmanilor poporului”⁵³. Lucrările de construcție a Canalului Dunăre-Marea Neagră au fost reluate, din ordinul lui Nicolae Ceaușescu, 20 de ani mai târziu, în 1973⁵⁴.

⁴⁸ Mircea Chirițoiu, *Lichidați Canalul, liniștit, fără țipete* în „Magazin istoric”, nr. 7, iulie 1999, p. 28.

⁴⁹ Marian Cojoc, *op. cit.*, p. 162.

⁵⁰ Dintre lucrările realizate pe șantierele Canalului în intervalul 1949-1953, pot fi menționate: excavații realizate în valea Carasu, folosit ulterior drept canal de irigații; atelierele mecanice din Medgidia și uzina termoelectrică de la Ovidiu; mutarea liniei ferate Cernavodă - Saligny de pe amplasamentul Canalului; mutarea stației Dorobanțu cu 1 km spre nord pentru executarea podului de la Poarta Albă; construirea unei noi linii ferate (Dorobanțu - Nazarcea – Tașaul) de 34 km cu 5 stații; realizarea liniei ferate la fabrica de ciment Medgidia; construirea orașelor Poarta Albă și Năvodari; Arhiva Centrului Internațional de Studii asupra Comunismului din cadrul Memorialului Sighet, fond Colonii și lagăre de muncă, neinventariat.

⁵¹ Ștefan Marițiu, *op. cit.*, pp. 312-313.

⁵² Marian Cojoc, *op. cit.*, p. 143.

⁵³ Constantin Cheramidoglu, *Regimul de muncă la Canalul Dunăre-Marea Neagră (1952)*, în „Arhivele Totalitarismului”, anul IV, nr. 10, 1/1996, p. 108.

⁵⁴ Monica Grigore, Oana Ionel, *op.cit.*, p. 115.

„Reeducarea” de la Pitești și Gherla (1949-1951)

Cunoscută datorită cărții lui Virgil Ierunca drept „fenomenul Pitești”¹, acțiunea de „reeducare” desfășurată în perioada 1949-1951 în câteva închisori și colonii de muncă din cadrul sistemului concentraționar românesc², s-a bazat pe utilizarea terorii fizice combinată cu diverse tehnici de abuz psihic, scopul urmărit fiind distrugerea personalității individului³.

Acțiunea de „reeducare” a debutat în vara anului 1948 în penitenciarul Suceava, dar în această fază a fost lipsită de violență, vizându-se mai ales însușirea doctrinei marxiste prin lecturi și dezbateri pe marginea materialelor propagandistice. Inițiatorul acțiunii a fost Alexandru Bogdanovici⁴, care, pentru a da consistență acțiunii sale, a adresat, în intervalul august-decembrie 1948, mai multe memorii conducerii administrative și de partid⁵. Începând din luna februarie 1949, în conducerea „reeducării” din penitenciarul Suceava apare un nou personaj, Eugen Țurcanu⁶, a cărui rol crește o dată cu constituirea Organizației Deținuților cu Convingeri Comuniste⁷, cu o structură asemănătoare formelor organizatorice ale partidului comunist⁸. Această asemănare nu era pe placul autorităților comuniste și, în aprilie 1949,

¹ Virgil Ierunca, *Fenomenul Pitești*, Paris, Limite 1981, (ediția românească, București, Editura Humanitas, 1990).

² Alături de închisorile din Pitești și Gherla, unde acțiunea de „reeducare” a cunoscut intensitatea maximă, au existat tentative de extindere a acțiunii și în penitenciarele din Brașov și Ocnele Mari, sanatoriul-penitenciar TBC de la Târgu Ocna, precum și în colonia de muncă Peninsula; Costin Merișca, *Tragedia Pitești. O cronică a „reeducării” de la Pitești*, Institutul European, 1997, pp. 22-24; 37-39.

³ Un fost deținut politic, trecut prin „reeducarea” de la Pitești, considera pe bună dreptate că la Pitești „s-a urmărit destrămarea psihică a deținuților și, în parte s-a reușit: în laboratorul experimental de la Pitești a intrat un om, omul de lângă noi, și la celălalt capăt a ieșit un cadavru, o epavă, un monstru sau un om ce poartă stigmatul unor cumplite suferințe”; Nicu Ioniță, *Teroarea-psihofiziologie și psihopatologie*, în *Anii 1949-1953. Mecanisme terorii*, Romulus Rusan (ed.), București, Fundația Academia Civică, p. 29. *Analele Sighet* 7.

⁴ Născut la 8 iunie 1922, la Soroca, student la Facultatea de Drept din Iași, legionar, condamnat în 1943 la 6 luni închisoare corecțională, în luna februarie 1944 a evadat din închisoare. În 1945 a fost din nou condamnat la 3 ani închisoare corecțională, fiind eliberat condiționat la 15 martie 1947. Rearestat la sfârșitul lunii mai 1948, a fost condamnat prin Sentința Tribunalului Militar Iași nr. 137 din 5 februarie 1949 la „18 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică și confiscarea averii” pentru uneltire contra ordinii sociale, întrucât din luna noiembrie 1947, a condus Corpul Studențesc Legionar Iași; Centrul de Cercetare și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice „General Radu Rosetti” din Pitești, Tribunalul Militar Iași, Sentențier 1-236/1949.

⁵ ASRI, fond P, dosar 26979, vol. 3. f. 319; vol. 6. f. 230.

⁶ Fiul lui Gheorghe și Elena, s-a născut la 8 iulie 1925 în comuna Păltiniș, regiunea Suceava. A activat în cadrul Frăților de Cruce participând la rebeliunea legionară în Câmpulung. Reușește să urmeze timp de aproape 3 ani cursurile Facultății de Drept din Iași, devenind membru în Biroul Politic al organizației locale a partidului comunist. Denunțat pentru trecutul său legionar, a fost arestat, 25 iunie 1948, iar prin Sentința 137 din 5 februarie 1949 a Tribunalului Militar Iași, condamnat la 7 ani închisoare corecțională pentru activitate legionară. Transferat de la Suceava, la penitenciarul Pitești, în aprilie 1949, a condus acțiunea de „reeducare” a studenților prin metode de o violență ieșită din comun. La 18 august 1951 a fost mutat la penitenciarul Gherla unde și-a continuat acțiunea până în decembrie 1951. Cei care l-au cunoscut îl caracterizează ca fiind de o inteligență ieșită din comun dublată de o memorie formidabilă. Însă și-a folosit aceste calități în scopuri diabolice: cu o cruzime și bestialitate ce depășește orice imaginație, a torturat, potrivit propriilor declarații, peste 300 de deținuți. La 19 decembrie 1951 a fost transferat la Jilava. Ridicat de DGSS, la 2 iunie 1952, a fost supus unei anchete dirijate, privind acțiunea de „reeducare” care trebuia să ajungă la concluziile dinainte stabilite de oficialii Ministerului de Interne. În 1954, în urma „procesului” organizat de autoritățile comuniste a fost condamnat la moarte și confiscarea averii, prin Sentința nr. 32 din 10 noiembrie 1954 a Tribunalului Militar pentru Unitățile MAI, pentru „crima de acte de teroare în grup și acte de pregătire la crima de uneltire contra securității interne a RPR”. La 17 decembrie 1954 a fost executat la Jilava, iar decesul a fost înregistrat la Sfatul Popular al comunei Jilava la 5 octombrie 1962; Arhiva Centrului Internațional de Studii asupra Comunismului din cadrul Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței de la Sighet, în continuare ACIMS. Recensământul populației concentraționale, Fișa de încarcerare nr. 438; 11/953,

⁷ ASRI, fond P, dosar 26979, vol. 6. f. 217.

⁸ Organizația avea o conducere formată dintr-un secretar (E. Țurcanu) și câțiva responsabili pe diverse probleme: propagandă și agitație (A. Bogdanovici), cadre, organizatoric, cultural; ASRI, fond P, dosar 26979, vol. 1, f. 75.

referentul politic al penitenciarului⁹ i-a atras atenția lui Eugen Țurcanu că „a făcut o greșală folosind formele organizatorice de partid în activitatea reeducării”¹⁰. Încă din penitenciarul Suceava, Țurcanu i-a cerut lui Bogdanovici să dezvolte latura informativă a „reeducărilor” întrucât „atât partidul, cât și Securitatea au nevoie de informații, iar aceste informații trebuie să le furnizăm noi”¹¹. După transferarea lui Țurcanu la Pitești, în aprilie 1949, rolul Organizației Deținuților cu Convingeri Comuniste s-a încheiat, fiind nevoită să se autodizolve în urma ordinului primit din partea administrației penitenciarului¹².

Așa cum rezultă din mai multe declarații din timpul anchetelor din 1953-1954¹³, acțiunea de „reeducare” din închisoarea Suceava era cunoscută atât de conducerea închisorii (directorul Aurel Tiron), cât și de anumite persoane din conducerea Direcției Generale a Penitenciarelor. Astfel, inspectorul Iosif Nemeș, șeful Serviciului Inspecției, a vizitat în două rânduri penitenciarul Suceava, iar printre cei care au fost scoși la raport cu ocazia acestor inspecții s-a numărat atât Eugen Țurcanu, cât și Alexandru Bogdanovici¹⁴. Acest aspect este important de reținut atunci când se analizează problema transferului studenților legionari de la penitenciarul Suceava la închisoarea din Pitești, întrucât acesta a fost coordonat de la centru și nu s-a realizat întâmplător¹⁵.

Penitenciarul Pitești a fost ales pentru acest experiment datorită amplasamentului, întrucât era o închisoare de maximă securitate aflată în afara orașului, departe de orice așezare umană, fiind propice aplicării tehnicilor de tortură, deoarece nimeni nu putea auzi țipetele deținuților. În toamna anului 1949, în penitenciarul din Pitești erau închiși aproximativ 1000 de studenți, arestați în cursul anului 1948, majoritatea foști legionari. Asupra lor se va focaliza acțiunea de „reeducare”, declanșată la 6 decembrie 1949. Caracteristica specială a „reeducării”¹⁶, care avea mai multe etape¹⁷, era coabitarea în aceeași celulă a victimei și a călăului, aceștia fiind, în majoritate cazurilor, în relații de prietenie. După ce erau supuși la torturi sistematice¹⁸, iar capacitatea lor de rezistență era anihilată¹⁹, deținuții erau obligați să

⁹ Sublocotenentul Stângă a fost numit referent politic al penitenciarului Suceava în luna martie 1949; Mircea Stănescu, *Istorie și memorie a reeducării*, în *Experimentul Pitești-reeducarea prin tortură*, editor Ilie Popa, vol. I, Pitești, Fundația Culturală Memoria-Filiala Argeș, 2003, p. 95; în continuare *Experimentul Pitești-reeducarea prin tortură*.

¹⁰ ASRI, fond P, dosar 26979, vol. 1, f. f. 92.

¹¹ Ibidem, f. 93.

¹² Ibidem, f. 94.

¹³ A se vedea în acest sens ASRI, fond P, dosar 26979, vol 3, f. 319-328.

¹⁴ Ibidem, vol. 3, f. 319.

¹⁵ Andrea Dobes, *Aspecte privind începutul acțiunii de „reeducare” în penitenciarul Suceava (1948-1949)*, în *Experimentul Pitești - Reeducarea prin tortură*, p. 112-113.

¹⁶ În lucrările cu caracter memorialistic, „reeducarea” a fost prezentată sub diverse aspecte, Grigore Dumitrescu, *Demascarea*, München, 1978; Virgil Ierunca, *Fenomenul Pitești*, ed. cit., 1990, D. Bacu, *Pitești: centru de reeducare studențească*, București, Editura Albatros, 1991, Gheorghe Băgu, *Mărturisiri din întuneric*, București, Editura Tehnică, 1993; Viorel Gheorghită, *Et ego! Sărata – Pitești – Gherla – Aiud - Timișoara*, Editura Marineasa, 1994; Nicolae Călinescu, *Preambul pentru camera de tortură*, Timișoara, Editura Marineasa, 1994; Ioan Muntean, *La pas, prin „reeducările” de la Pitești, Gherla și Aiud sau Ridică-te Gheorghe, ridică-te Ioane*, București, Editura Majadahonda, 1997; Aurel Vișovan, *Dumnezeul Meu, Dumnezeu Meu, pentru ce m-ai părăsit?*, vol. 1 Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 1999; Dumitru Gheorghe Bordeianu, *Mărturisiri din mlaștina disperării*, vol. 1; București, Editura Gama, 1995; Octavian Voinea, *Masacrarea studențimii române în închisorile de la Pitești, Gherla și Aiud*, București, Editura Majadahonda, f.a.; Traian Popescu, *Reeducare. Terorismul din închisorile Pitești și Gherla* în „Analele Sighet 7”, p. 532-545; Mihai Timaru, *Mecanismele terorii*, în „Analele Sighet 7”, pp. 546-552; Aurel Brazdă, *Victimă și martor ocular al Fenomenului Pitești la Gherla între 1950 și 1952*, „Analele Sighet 7”, p. 553-570; Ștefan Domocoș, *Tot despre reeducarea de la închisoarea Gherla*, în „Analele Sighet 7”, p. 571-577.

¹⁷ Ruxandra Cesereanu coord., *Tortură și oroare: fenomenul Pitești (1949-1952)*, în *Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui frătridic național*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 157.

¹⁸ Câteva declarații ale unor deținuți, scrise în 1952, în timpul anchetei, sunt sugestive: „După bătaia pe care am descris-o, am fost scos într-o zi în mijlocul camerei împreună cu încă doi deținuți, care erau vopsiți pe față cu

scrie așa-numitele demascări, în care trebuiau să dezvăluie tot ce au ascuns cu ocazia anchetelor de la Securitate²⁰. Demascările aveau forma unor note informative și conțineau aspecte privind activitatea personală sau a unor cunoscuți împotriva regimului. Problemele cele mai frecvente, prezente în cadrul demascărilor, vizau organizațiile subversive, depozitele de muniție și armament, rețelele de trecere frauduloasă a frontierei, persoanele bănuite de spionaj în favoarea Occidentului, posesorii de cărți interzise, valută, metale prețioase sau numele unor angajați din sistemul penitenciar care s-au comportat mai blând față de ei în închisoare. Ultimele faze ale „reeducării” urmăreau distrugerea personalității și a moralului

pastă de dinți și cremă de ghetă. Am fost obligați să ne sărutăm reciproc în fund, după aceasta m-au forțat să-mi bag degetul în fund și apoi să-l sug. După aceasta, timp de două săptămâni am fost obligat să fac în fiecare seară și dimineață lungi și istovitoare exerciții fizice, ca fandări, culcări și să mă dau peste cap pe ciment, în cameră. Un alt mijloc de tortură la care am fost supus, era acela de a sta dezbrăcat numai în cămașă pe cimentul ud, trebuind să mă uit totodată la becul ce ardea în tavan. În timpul acestor poziții chinuitoare, nu eram lăsați să mâncăm decât tot așa, fie într-un picior, fie cu mâinile ridicate în sus. Cine își schimba poziția, era bătut. Într-o zi am fost dus la closet și obligat să-l curăț cu mâinile, ca apoi fără să-mi dea voie să mă spăl, m-au pus să-mi mănânc pâinea. Tot în acest timp un deținut mi-a dat pe la gură cu un băț cu materii fecale, iar în momentul când am protestat, am fost bătut de către aceștia, apoi am fost pus să stau trei zile în poziții chinuitoare, șezând cu picioarele întinse și corpul aplecat pe spate, având în permanență lângă mine un planton care mă lovea în momentul în care îmi schimbam poziția indicată”. (Gabor Chirică, fragment din procesul verbal de interogatoriu, 11 aprilie 1952, *apud Memorialul Ororii. Documente ale procesului de reeducare din închisorile Pitești, Gherla, București*, Editura Vremea, 1995, p. 14, „Colectivul camerei a acționat asupra mea timp de două luni, întrebuițând următoarele metode de maltratare și torturare: bătaia în nenumărate rânduri la fund, tălpi și palme cu coada de mătură, bătaia la vârful degetelor, am fost bătut peste spate cu coada de mătură, cu vârful cozi de mătură la piept, bătut peste mușchii de la mâini, bătut peste fluierile picioarelor cu coada de mătură, am fost izbit de perete, am fost puși să ne batem unul pe altul, am fost forțați să mâncăm din gamelă fără lingură întinși pe burtă, să mâncăm pâinea din 3 înghițituri, stând într-un picior, am fost pus în poziții chinuitoare și anume: pe șezut cu mâinile întinse pe genunchi, în picioare lângă perete timp de mai multe zile și nopți, stat într-un picior cu mâinile în sus, stat în picioare cu mâinile în sus și bagaj în spate, am fost forțat să stau la 1/2 m de la perete, cu capul lipit de perete și mâinile la spate și alte poziții chinuitoare. Am fost mânjit de 3 ori pe la gură cu un băț plin de excremente omenești, nu ni se dădea apă, am stat în poziții incomode timp de două săptămâni, am făcut în nenumărate rânduri culcări și flexiuni”. (Obreja Aurel, fragment din procesul verbal de interogatoriu, 21 aprilie 1952 *ibidem*, pp. 23-24); „A doua zi, în timpul mesei nu ni s-a permis să mâncăm normal, ci stând în genunchi, cu mâinile la spate, trebuind să mâncăm cu gura direct din gamelă. Fiind o poziție grea îți pierdeai echilibrul și cădeai cu fața în gamelă s-au pe ciment. Acest gen de tortură a fost aplicat timp de o săptămână. La trei zile după prima bătaie, am fost luați din nou de către aceeași deținută, dezbrăcați trântiți la podea și bătuți din nou cam un sfert de oră fiecare. În timpul bătăii, un deținut și-a făcut necesitățile și a fost silit să-și mănânce excrementele. După aceasta am fost puși să ne sărutăm în fund unul pe altul și să ne tragem de organele genitale. Într-altă zi dimineața, mi-au băgat în gură un băț cu materii fecale, luat de la closet. În aceeași noapte am primit cea mai cruntă bătaie dintre toate: am fost pus să mă dezbrac în pielea goală, mi s-au pus ochelari la ochi și am fost dus într-un colț al camerei. Aici mi s-a aplicat o bătaie sistematică, cu o curea împletită sau cu un prosop împletit. Întâi am fost bătut la cap timp îndelungat, apoi peste fiecare parte a corpului. Această bătaie a durat 1-2 ore. După aceea am fost pus iar într-o poziție chinuitoare, iar eu am leșinat, nemaiputând suporta durerile. În jurul zilei 20 iulie am fost bătuți la tălpi și la fund, fiind dezbrăcați în pielea goală. După aceasta ne-au întors fața la perete și toți cei aflați în cameră, trecând prin fața noastră, ne-au scuipat în fund, iar pe noi ne-au pus apoi să ne lingem reciproc în fund, în spectacolul întregii camere. În zilele acestea nu ni s-a dat să bem apă de loc. Fiindu-mi sete, am cerut să beau. Drept răspuns, cei cinci care erau în aceeași serie de bătaie cu mine, au fost puși să mă scuipe în gură”. (Stoica Aureliu, fragment din procesul verbal de interogatoriu, 23 aprilie 1952, *ibidem*, pp. 33-34).

¹⁹ Așa cum remarca un fost deținut, trecut prin „reeducare”, rezistența la tortură a fost diferită de la o persoană la alta: „Între puterea de rezistență a omului la chin și punctul de topire a metalelor există o oarecare asemănare. Unii au cedat numai când l-au văzut pe altul plin de sânge și schilodiți în bătăi, fără ca ei înșiși să fi luat vreo palmă. Alții au cedat după o palmă sau după o bătaie bună, alții la sute de bătăi, alții s-au sinucis sau au înnebunit iar alții au fost uciși. Unii au cedat după o zi de tortură, alții după o lună, unii după luni iar alții după ani de tortură. Toți am fost însă topiți, în termeni comuniști muiati, conform afirmației: De beton armat să fiți și tot o să vă muier. Dar cum să nu ne topim, când carne nu mai aveam, iar ciolanele ne erau umflate și negre de ciomege?”; Dumitru Gh. Bordeianu, *op.cit.*, p. 193.

²⁰ În cadrul penitenciarului din Pitești, Eugen Țurcanu avea o cameră specială, în care exista hârtie, cerneală și toc, aici fiind aduși deținuții bătuți pentru a-și scrie demascările; (ACNSAS, fond D, dosar 19, vol. 6, f. 182.

deținuților, întrucât ei trebuiau să demonstreze că s-au rupt complet de trecut. Cei ajunși în această fază trebuiau să-și facă „demascarea publică”, prin intermediul unei autobiografii, în fața celorlalți deținuți din cameră, sub supravegherea comitetului de „reeducare”. Pentru a fi apreciată, autobiografia trebuia să fie cât mai negativă, iar cel torturat trebuia să acuze²¹, folosindu-se de ficțiune, tot ce avea mai drag: familia, credința, prietenii și în cele din urmă pe el însuși²². Majoritatea studenților de la Pitești erau creștini practicanți, iar acum erau nevoiți să-și nege credința, hulind împărtășania și cântând cântece religioase în care erau introduse cuvinte obscene. Relațiile din cadrul familiei trebuiau prezentate în modul cel mai aberant cu putință, din care să rezulte cât mai multe legături incestuoase, marcate de perversiuni sexuale²³. Abia de acum deținutul „reeducat” putea intra în faza finală, în care era obligat să-și tortureze cel mai bun prieten²⁴. Dacă „reeducatorii” apreciau că era prea blând în bătaile pe care le administra, se considera că acțiunea nu a reușit, iar deținutul era supus din nou „reeducării”²⁵.

Documentele oficiale din timpul „procesului” organizat de autorități în toamna anului 1954 menționau câteva din metodele de tortură folosite în timpul „reeducării”: „Bătaia deținuților cu ciomege, cu vână de bou, curele, frânghii, picioare de la paturi, cozi de mătură, ținerea deținuților în poziții chinuitoare timp îndelungat cu ochii la bec, într-un picior, cu bagaje de la 20 la 40 kg pe spate, statul cu fața la perete, pe șezut, cu mâinile întinse la picior, smulgerea părului din cap și a mustăților cu mâna, pe viu, sau cu ajutorul unui aparat confecționat dintr-un nasture prins cu ață, strivirea degetelor de la mâini și picioare prin folosirea unui instrument special confecționat de ei, punerea unei cantități exagerat de mare de sare în mâncare fără să le dea apă deținuților, obligarea deținuților sub teroare de a mânca în poziții incomode, fără să folosească mâinile, de a mânca mâncarea fierbinte, direct, fără să o mestece, opărindu-și limba și esofagul, dezlipindu-se piele de pe limbă și buze, obligarea deținuților sub tortură să mănânce materii fecale, fie ale lor, fie ale altor deținuți, să bea urină, urinându-se în gura lor, punerea deținuților să se bată cap în cap unii cu alții până li se umflau capetele și cădeau în nesimțire, dezbrăcarea deținuților complet, după care erau trecuți printr-un cerc de bătauși care-i loveau până ce cădeau în nesimțire, apoi erau călcați în picioare și bătuți cu diferite corpuri tari și cu picioarele până le rupeau coastele și își pierdeau cunoștința, apăsarea pe coșul pieptului de către mai mulți deodată, lovirea deținuților cu bocancii și cu cărămizi peste piept, față sau alte părți sensibile ale corpului, punerea deținuților cu capul în

²¹ Un exemplu în acest sens este mărturia unui fost deținut de la Pitești, reproducă într-o notă a Consiliului Securității Statului din 18 martie 1968: „Am fost bătut pe tot corpul cu vâna de bou. Mi-au fost strivite degetele de la mâini și picioare cu cleștele de lemn. Mi s-a dat mâncare fierbinte. Am fost obligat să mănânc materii fecale și să beau urină. Mi s-a smuls părul din cap cu o sfoară. Aceste chinuri m-au determinat să dau declarații mincinoase, spunând că toată familia mea a făcut spionaj”; ASRI, fond D, dosar 10.844, vol. 3, f. 56.

²² Semnificativ în acest sens este mărturia unui fost deținut, trecut prin „reeducarea” de la Pitești: „Trebuia să mă autobătjocoresc, să spun că am fost un prefăcut, un escroc, că i-am mințit pe alții. Mi-am dat seama ce vor și m-am scuipat singur cât au vrut ei”; Eugen Măgirescu, *Moara dracilor* în „Memoria”, nr. 13, p. 39.

²³ Un fost deținut supus „reeducării” își amintea: „Unii dintre noi au inventat sau au exagerat fapte pe care nu le-ar putea crede nici cea mai bolnavă minte, numai ca să fie sincer crezuți și să scape de torturi. Erai întrebat dacă în afară de furt, minciună, înșelătorie, pe care trebuia să le mărturisești public, ai mai comis și perversiuni sexuale, deoarece prostituția conștiinței privind mai ales perversiunile și relațiile sexuale”; Dumitru Gh. Bordeianu, *op.cit.*, p. 187.

²⁴ Gestul de a-și lovi prietenul continuă să-i obsedeze și azi pe unii din „foștii piteșteni”: „Știu că am lovit, dar nu în fața amenințării, ci a confuziei care mă învăluise, incapabil fiind de a mai gândi și raționa. Că am lovit tare sau nu, nu mai are nici o importanță, ci faptul că am lovit omul care îmi era cel mai drag și de la care învățasem atâtea lucruri. Am lovit omul pentru care aș fi fost capabil să merg la moarte. Cu voie sau fără voie, încet sau tare, nu mai are importanță, ci faptul că am lovit contează și de aici a început căderea”; *Ibidem*, p. 90.

²⁵ Pentru amănunte, vezi Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc (1948-1965)*, Iași, Editura Polirom, 2001, pp. 157-1963; Banu Rădulescu, *Preambul la „Dosarul Pitești”*, în „Memoria”, nr. 1, pp. 18-27 și nr. 2, pp. 16-24.

closet și cu picioarele în sus”²⁶. Datorită acestor torturi sistematice aplicate deținuților²⁷, în perioada „reeducării” din penitenciarul Pitești (decembrie 1949-august 1951), au fost înregistrate 21 cazuri de deces²⁸.

Acțiunea de „reeducare” din penitenciarului Pitești a fost sprijinită atât de Alexandru Dumitrescu²⁹, directorul închisorii³⁰, cât și de cei trei ofițeri de informații din penitenciar (Ion Marina, Mihai Mircea și Marin Iagăru). În perioada desfășurării „reeducării”, în penitenciarul Pitești au avut loc mai multe inspecții din partea unor persoane din conducerea Ministerului de Interne, fapt care întărește convingerea că acțiunea era nu doar cunoscută la nivel central, ci și orientată în direcția dorită. Printre cei care au inspectat penitenciarul Pitești în intervalul 1950-1951, se regăsesc Marin Jianu³¹, ministru adjunct în Ministerul Afacerilor Interne³² și

²⁶ ASRI, fond P, dosar nr. 26979, vol. 11, ff. 228-229.

²⁷ Într-un document oficial se făceau câteva referiri la cauzele deceselor unor deținuți din penitenciarul Pitești supuși „reeducărilor”: „Unul dintre deținuți după ce a fost bătut crunt a fost lovit în ficat, dându-i-se lovitura de grație, după care a decedat. Altul, după o bătaie groaznică a fost pus cu capul descoperit la geam deschis iarna, primind meningită și decedând. Un altul a murit bolnav de inimă după 5 luni de torturi”; ACNSAS, fond D, dosar 19, vol. 6, f.178.

²⁸ Cronologic, această listă se prezintă astfel: Iliescu Vasile (28 ianuarie 1950), Cucu Mircea (ianuarie 1950), Băderescu Bazică (4 februarie 1950), Șerban Gheorghe (10 februarie 1950), Vătășoiu Gheorghe (18 februarie 1950), Ionescu Teofronie (21 februarie 1950), Niță Corneliu (26 februarie 1950), Poenaru Hanibal Cornel (28 februarie 1950), Nistor Constantin (februarie 1950), Turtureanu Ion (13 aprilie 1950), Bogdanovici Alexandru (15 aprilie 1950), Bucur Mircea (24 aprilie 1950), Gavrilesco Eugen (25 aprilie 1950), Neacșa Constantin (8 mai 1950), Cantemir Vasile (14 mai 1950), Iosub Mihai (29 iulie 1950), Vasilescu Marin (30 iulie 1950), Călinescu Nicolae (29 august 1950), Pintilie Ioan (14 ianuarie 1951), Balanișcu Chirică (4 iulie 1951), Limborea Paul (8 iulie 1951); Mircea Stănescu, *Asupra numărului morților din reeducarea „de tip Pitești” (1949-1951)*, în *Experimentul Pitești-Reeducarea prin tortură*, pp. 369-370.

²⁹ Fiul lui Dumitru și Elena, născut la 20 iunie 1914 în comuna Dragotești, regiunea Craiova, absolvent a 6 clase liceale, până în august 1945 a fost funcționar inferior PTT, fiind apoi încadrat în Direcția Generală a Penitenciarelor și numit director al penitenciarului Ploiești. A deținut această funcție până în iunie 1946, când a fost retrogradat din funcție pentru „lovirea gardienilor și favoruri făcute deținuților”. În iulie același an, a fost numit director al penitenciarului Pitești. A fost arestat la 12 iulie 1953, deoarece „în perioada 1949-1953 îndeplinind funcția de director al penitenciarului Pitești împreună cu alții au ajutat și favorizat banda de legionari a lui Țurcanu Eugen să întreprindă în penitenciare o serie de acte de teroare, creând o atmosferă de teroare la locurile de deținere și cauzând chiar victime”. Condamnat prin sentința nr.101 din 16 aprilie 1957 a Tribunalului Militar al Regiunii a II-a la 7 ani muncă silnică și confiscarea totală a averii pentru „crimă de favorizare a actelor de teroare”. La 17 iunie 1957 a fost transferat la penitenciarul Văcărești, de unde a fost mutat, la 21 iunie 1957, la închisoarea Jilava. Două zile mai târziu a fost transferat la Ocnele Mari, iar la 13 noiembrie 1957, eliberat prin grațierea pedepsei conform Decretului 534/957 al Prezidiului Marii Adunări Naționale; ACIMS, Recensământul populației concentraționale, Fișa de încarcerare nr. 27/55, 580/956; AANP, dosar 23.

³⁰ În referatul întocmit în luna septembrie 1954, de maiorul de securitate Nicolae Toma, cuprinzând rezultatul cercetărilor privind acțiunea de „reeducare” se preciza: „Dumitrescu Alexandru a repartizat deținuții în camere în penitenciar în scopul desfășurării acțiunii de așa-zisă demascare. A semnat procesul verbal de constatare a morții deținutului Șerban Gheorghe, mort în urma bătăilor, deși știa că acest proces verbal este fals. A dat ordin de a se pune diagnostice false pe actele de înmormântare ale deținuților ce au decedat în urma bătăilor, a ordonat gardienilor și milițienilor să bată deținuții, el însuși făcând acest lucru. Informațiile obținute în timpul așa-numitei demascări referitoare la activitatea deținuților, înainte de arestare și din penitenciar, le-a trimis Direcției Generale a Penitenciarelor și Regiunii de Securitate Pitești, iar cele ce priveau penitenciarul Pitești le-a oprit”; ASRI, fond P, dosar 26979, vol. 23, ff. 281-283.

³¹ Fiul lui Gheorghe și Ioana, s-a născut la 2 august 1913 în comuna Aninoasa, regiunea Craiova. Provenind dintr-o familie nevoiașă, părăsește comuna natală pentru a urma o școală de ucenici ceferiști la București. A lucrat la Atelierele „Grivița” unde intră în contact cu activitățile din ilegalitate ale partidului comunist participând, în 1932, la o acțiune de „lipire de fluturași”. După instalarea guvernului Groza, la 6 martie 1945, a fost încadrat în MAI mai întâi ca agent informator, apoi ca detectiv, iar în cele din urmă, comisar ajutor. A fost numit de Teohari Georgescu secretar general al MAI, iar de la 2 aprilie 1948 până în 26 ianuarie 1952, a fost ministru adjunct. După căderea în dizgrație a lui Teohari Georgescu a fost și el arestat, la 18 februarie 1953. În dosarul său de anchetă este descrisă și ascensiunea sa rapidă în cadrul MAI: „A parcurs cu repeziciune toate gradele începând de la agent informator cu care a fost încadrat, până la funcția de ministru adjunct. Această ascensiune rapidă nu se datora calităților și meritelor sale, ci exclusiv lui Teohari Georgescu, care l-a ridicat

colonelul Tudor Sepeanu³³, șeful Serviciului Inspecției din Direcția Generală a Penitenciarelor³⁴.

succesiv în toate funcțiile, cu scopul de a avea în persoana lui Jianu Marin un executant orb și o persoană docilă.” Eliberat în 1954, a fost trimis la „munca de jos”, fără să fie luate în discuție abuzurile și crimele, care au ieșit la iveală odată cu anchetarea sa, printre care și rolul său în „reeducare”; Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente 1949-1989*, studiu introductiv de Dennis Deletant, Iași, Editura Polirom, 2002, pp. 558-559.

³² Cu ocazia inspecției din februarie 1950, Marin Jianu le-a explicat celor care se ocupau de „reeducare” despre modul în care trebuie desfășurată munca „la început cu bătaie pentru intimidare”, cerându-le totală discreție în privința metodelor cât și a lucrurilor discutate. Referitor la această inspecție, semnificativ este un fragment din declarația lui Popa Alexandru, adjunctul lui Eugen Țurcanu: „Cu această ocazie dl Marin Jianu a inspectat toate camerele din acest penitenciar în care erau încarcerăți deținuți. Când d-sa a venit la Camera Nr. 4 de pe Secția Spital, cameră în care se aflau deținuții care fuseseră bătuți, dând cu ochii de deținutul Bălănescu, la care erau vizibile urmele bătăii, având capul deformat și umflat, iar fața vânătă, d-sa l-a întrebat pe acesta ce-a pățit, la care Bălănescu, așa cum fusese învățat să spună, a răspuns că a căzut pe ghiață la closet și s-a lovit la cap. La acest răspuns dl Marin Jianu s-a întors către dl gardian Ciobanu, din paza penitenciarului, care-l însoțea și i-a spus acestuia, râzând: «Să luați măsuri, să spargeți ghiața de la closet». Menționez faptul că d-sa știa bine că Bălănescu nu căzuse pe gheață și că fusese bătut deoarece în penitenciarul Pitești closetele sunt interioare, prevăzute cu calorifer și afară de aceasta în luna februarie 1950, timpul era călduros, neexistând zăpadă sau ghiață în afara clădirii și deci cu atât mai puțin în interiorul clădirii”. Într-o declarație scrisă în 1953, în timpul cât a fost anchetat, Marin Jianu a recunoscut că știa despre „autodenunțurile” pe care le făceau deținuții în închisori, fără să aibă cunoștință de faptul că au fost obținute prin folosirea violenței: „Știu de la colonelul Teodor Sepeanu, colonelul Dulgheru [Mișu, șeful Direcției Anchete a Securității] și generalul [Alexandru] Nicolschi, că în închisori, ca rezultat pozitiv al activității departamentului proaspăt înființat de inspecți, legionarii din detenție au început să facă autodenunțuri din proprie inițiativă, făcând noi dezvăluiri, care nu apăruseră în timpul anchetării lor dinaintea proceselor. L-am întrebat pe colonelul Sepeanu cum s-au realizat aceste rezultate. Mi-a răspuns că, folosindu-se metodele de iluminare utilizate de ofițerii acestui departament și informațiile pe care ei le-au obținut, au reușit să-i convingă pe legionarii întemnițați să se autodenunțe. Nu mi s-a spus că s-ar fi folosit în acest sens și alte metode sau presiuni fizice”; ASRI, fond P, dosar 26979, vol 1, ff. 78-79; Dennis Deletant, *op.cit.*, p. 173.

³³ Fiul lui Bazil și Frida, s-a născut la 23 octombrie 1914 în București. A absolvit Școala de Ofițeri de Cavalerie de la Târgoviște și a urmat cursurile Facultății de Drept timp de 3 ani. În 1941 părăsește armata „prin demisie” și în schimbul unor sume de bani s-a ocupat de protejarea evreilor de efectele legislației antisemite a regimului antonescian. Cunoscător a patru limbi străine (germană, franceză, engleză și rusă) s-a „orientat perfect” după 23 august 1944 când a intrat în Formațiunile de Luptă Patriotică fiind numit ajutor al comandantului trupelor de pază de la Comitetul Central. A intrat apoi în cadrul SSI unde s-a remarcat ca „fiind un bun bătauș” în anchetarea lotului fruntașilor național-țărăniști. Odată cu înființarea Securității, în august 1948, a fost numit șef al Direcției Regionale de Securitate București. În luna mai 1950, la propunerea generalului Gheorghe Pintilie, a fost numit șef al Serviciului Inspecției din Direcția Generală a Penitenciarelor, ocupându-se cu organizarea acțiunilor informative în rândul deținuților. Informat de Gheorghe Sucigan, șeful Biroului Inspecției din penitenciarul Gherla despre metodele violente folosite de studenți în cadrul acțiunii de „reeducare” din penitenciar, Tudor Sepeanu a avut următoarea replică: „Foarte bine, lasă-i să se bată între ei, numai voi să nu-i bateți, voi să nu vă amestecați între ei, lăsați-i să se frece unii pe alții, că aceștia au ascuns multe la securitate în timpul anchetelor și au multe de spus”. La 15 martie 1953 a fost arestat, fiind învinuit că „între anii 1949-1953, deținând funcții în serviciul de informații din Direcția Generală a Penitenciarelor a ajutat și favorizat banda de legionari a lui Țurcanu Eugen ca să întreprindă în penitenciare – în special la Pitești și Gherla – o mulțime de acte de teroare care au avut ca urmare crearea unei atmosfere de teroare la locurile de deținere și cauzarea a numeroase victime”. În timpul anchetei a declarat că informațiile obținute prin „metoda autodemascării” le-a predat superiorilor săi, Gheorghe Pintilie și Alexandru Nicolschi, din partea cărora a primit și instrucțiuni despre „modul de lucru în problema penitenciarelor și, deci, și a autodemascărilor”. Prin sentința nr. 101 din 16 aprilie 1957 a Tribunalului Militar al Regiunii a II-a fost condamnat la „8 ani muncă silnică și confiscarea totală a averii” pentru „crima de favorizare a actelor de teroare”. La 13 noiembrie 1957 a fost eliberat fiind grațiat prin Decretul 534/957 al Prezidiului MAN. După eliberare a adresat numeroase memorii conducerii de partid și de stat, în care a încercat să-și prezinte „nevinovăția” și „reaua credință” a celor care l-au arestat. Nu era capabil să întelegă că o reabilitare a sa ar fi compromis partidul, ca organizator al crimelor petrecute la Pitești și Gherla; ASRI, fond P, dosar nr. 26979, vol. 23, ff. 242-248; vol. 24, f. 119; ACNSAS, fond D, dosar 19, vol. 1, f. 127; vol. 2, f. 44-49, 62; Marius Oprea, *op.cit.*, pp. 565-567.

³⁴ Într-un interogatoriu din 17 mai 1954, Eugen Țurcanu a descris întâlnirea cu Tudor Sepeanu, de la jumătatea lunii iunie 1950, precizând că au avut „o lungă discuție între patru ochi”. Cu acest prilej, Țurcanu a întrebat dacă

În luna iunie 1950, acțiunea de „reeducare” de la Pitești a fost extinsă la penitenciarul Gherla, rezervat până atunci țăranilor și muncitorilor. Un prim grup de aproximativ 90 de studenți considerați „reeducați”, conduși de Alexandru Popa³⁵, adjunctul lui Eugen Țurcanu, a fost transferat la Gherla, la 7 iunie 1950. În vederea declanșării acțiunii de „reeducare” în penitenciar, Alexandru Popa a luat legătura cu Gheorghe Sucigan, ofițerul informativ al penitenciarului, pentru a-l sprijini în demersul său³⁶. Într-o primă fază, au fost culese date despre persoanele care urmau să fie „reeducate”. Au fost introduși în celule informatori, de regulă studenți veniți de la Pitești, care strângeau date despre starea de spirit a deținuților și despre discuțiile acestora, după care aceste informații erau centralizate și folosite drept repere pentru începerea „demascărilor”. La Gherla „reeducarea” propriu-zisă a debutat la începutul lunii septembrie 1950, fiind stopată oficial în decembrie 1951, după transferarea grupului de „reeducatori”, în frunte cu Eugen Țurcanu, la Jilava, la 19 decembrie 1951³⁷.

Întrucât acțiunea de „reeducare” era coordonată de la nivel central³⁸ și organizată cu ajutorul unei rețele speciale, la Gherla principalul sprijin al echipei de „reeducatori” l-a reprezentat locotenentul Gheorghe Sucigan³⁹, șeful Biroului Inspecției din penitenciar⁴⁰.

dorește să-i prezinte situația „reeducării”, însă acesta i-a replicat că „nu este nevoie, deoarece o cunoaște bine”. În schimb i-a trasat niște dispoziții clare referitoare la activitatea ce urma să o desfășoare în penitenciarul Pitești: să înceteze o perioadă cu brutalitățile pentru „a crea atmosfera că s-a terminat, pentru ca deținuții să nu se mai teamă și să se manifeste în voie”, întrucât principala sarcină a lui Țurcanu era obținerea a cât mai multor informații legate de activitatea deținuților înainte de arestare, fapt ce ar fi putut duce la noi arestări. Țurcanu a declarat că, în finalul discuției cu Tudor Sepeanu, a fost sfătuit ca în condițiile în care tactica prevăzută nu aducea rezultatele dorite „să le dea [deținuților] un cutremur de nouă grade”. Referitor la folosirea metodelor violente în acțiunea de „reeducare”, într-o declarație din 16 martie 1954, colonelul Tudor Sepeanu a precizat: „Bătaia în acțiunea de demascare a fost o metodă de bază, însă nu cea mai principală, dar bătaia era o metodă care se practica în mod organizat în cadrul acțiunii de demascare ce s-a desfășurat în penitenciarul Pitești. Dacă bătaia a fost metoda principală în cadrul acțiunii de demascare din penitenciarul Pitești și dacă în urma bătaii au fost victime sau deținuți grav răniți în această situație îmi iau toată răspunderea mea și mă consider vinovat de toate torturile și ororile săvârșite în urma acțiunii de așa-zisa demascare în tot timpul cât am condus Serviciul de Inspecții din Direcția Generală a Penitenciarelor însă nu mi s-a raportat de nimeni că s-au întâmplat astfel de fapte”; ASRI, fond P, dosar 26979, vol. 23, f. 281, *Memorialul Ororii*, p. 125- 128.

³⁵ Fiul lui Gheorghe și Sultana, s-a născut la 13 noiembrie 1924 în Prașila (Sorocea). Arestat la 12 iunie 1948 și condamnat la 6 ani pentru activitate contrarevoluționară. A fost adjunctul lui Eugen Țurcanu în timpul „reeducărilor” de la Pitești, ocupându-se de începerea acțiunii la penitenciarul din Gherla. Poreclit de ceilalți deținuți Popa Țanu, s-a remarcat printr-un sadism feroce în torturarea deținuților. Condamnat la moarte prin Sentința nr. 32 din 10 noiembrie 1954, iar prin Decretul 459/957 al Prezidiului Marii Adunări Naționale pedeapsa a fost comutată în muncă silnică pe viață. Conform Decretului 5/963 pedeapsa a fost redusă la 25 ani muncă silnică. Eliberat la 30 iulie 1964 de la penitenciarul Aiud, fiind grațiat prin Decretul 411/964; ASRI, fond P, dosar 26979, vol. 11, ff. 192–193; ACIMS, Recensământul populației concentraționare, Fișa de încarcerare nr. 292.

³⁶ Popa Gh. Alexandru, Declarație din 13.08.1953, *apud Memorialul Ororii* p. 110.

³⁷ Flori Stănescu, *Reeducarea de la Gherla* în „Arhivele Totalitarismului”, anul III, nr. 4/1995, p. 144.

³⁸ Astfel, o notă din 21 aprilie 1950, emisă de Serviciul Inspecției din Ministerul de Interne preciza referitor la acțiunea de „reeducare”: „Organele noastre au căutat permanent să intensifice și să sprijine această acțiune. (...) Întrucât acțiunea a dat rezultate, propunem extinderea experienței și la celelalte penitenciare din țară”; (Mircea Stănescu, *Organisme politice românești 1948-1965. Documente privind instituțiile și practicile*, București, Editura Vremea, 2003, pp. 302-304).

³⁹ Fiul lui Gheorghe și Ana, s-a născut la 11 mai 1924 în comuna Mădăraș (Bihor). În 1950, după un curs de patru luni a primit gradul de locotenent și a fost numit șeful Biroului Inspecției din penitenciarul Gherla, unde a lucrat până în august 1951, când a fost transferat la București. La 28 februarie 1953 a fost arestat, deoarece „între anii 1949-1953 în Serviciul de Informații din Direcția Generală a Penitenciarelor a ajutat și favorizat banda de legionari a lui Țurcanu Eugen ca să întreprindă în penitenciare o serie de acte de teroare care au avut ca urmare crearea unei atmosfere de teroare la locurile de deținere și cauzarea numeroase victime”. Întrucât în timpul anchetei nu a vrut să semneze declarațiile scrise de anchetatori privind apartenența sa la serviciile de spionaj occidentale, a fost supus unui „regim sever de înfometare, timp de 9 luni de zile, pedeapsa cu carcera și răpirea somnului timp de câte 5-6 zile în șir”. Condamnat prin Sentința nr. 110 din 16 aprilie 1957 la 7 ani muncă silnică, a fost eliberat la 13 noiembrie 1957 în baza Decretului 534/957 al Prezidiului Marii Adunări Naționale.

Alexandru Popa, inițiatorul „reeducării” din penitenciarul Gherla, a precizat în timpul anchetei în ce a constatat ajutorul primit din partea locotenentului Gheorghe Sucigan: „Izolări de deținuți în camerele de demascare, înființarea de noi camere de izolare, plasarea agenților noștri în munci de răspundere în cadrul atelierelor în vederea adunării materialului de spionaj, recrutarea ca informatori ai Biroului de Inspecții a oamenilor recomandați de noi, trimiterea ca șefi de Secții la et. I și III a d-lor milițieni ceruți de noi, deconspirări de informatori, divulgarea directivelor primite de d-sa de la București, asupra materialului informativ ce interesa Biroul de Inspecții”⁴¹.

În luna iulie 1950, Marin Jianu, ministrul adjunct de Interne a inspectat penitenciarul Gherla⁴², iar cu această ocazie le-a spus deținuților din camera 107: „Veți putea continua și aici, ce ați început la Pitești însă să aveți grijă să păstrați conspirativitatea acestei acțiuni, iar în această problemă veți sta de vorbă numai cu tov. slt. [Gheorghe] Sucigan”⁴³. Într-o declarație din anchetă, Gheorghe Popescu⁴⁴ a menționat că în timpul vizitei la penitenciarul Gherla, Marin Jianu le-a cerut studenților din comitetul de „reeducare” să folosească bătaia într-o măsură mai mică „mai mult pentru intimidare, la început”, întrucât la Pitești au fost „prea duri”, îndemnându-i pe „reeducatori” să pună accent mai ales pe identificarea abaterilor comise de „persoane din cadrul securității și a penitenciarului pentru că vrea să-și purifice cadrele”⁴⁵.

În timpul acțiunii de „reeducare” din penitenciarul Gherla, în intervalul septembrie 1950–decembrie 1951, s-au înregistrat 12 cazuri de deces ca urmare a maltratărilor la care au fost supuși deținuții⁴⁶. La solicitarea lui Gheorghe Sucigan, ofițerul informativ al închisorii,

În 1958, a fost reîncadrat în MAI, funcționând ca angajat civil la penitenciarul Mărgineni până la 1 iulie 1961, când a fost transferat la gospodăria anexă a penitenciarului Oradea. Între timp a adresat mai multe memorii conducerii de partid prin care solicita „achitarea de orice penalitate pe linie juridică, reîncadrarea în postul deținut la data arestării, iar timpul petrecut în detenție să fie socotit ca vechime în câmpul muncii”. În 1966, datorită agravării unei boli mai vechi de rinichi, a decedat; ASRI, fond P, dosar 26979, vol. 23, f. 242-248; vol. 24, f. 59; ACNSAS, fond D, dosar 19, vol. 1, f. 128-135.

⁴⁰ Referitor la începutul acțiunii de „reeducare” de la Gherla, într-un raport confidențial al Securității, din septembrie 1954, se preciza: „Sucigan Gheorghe recunoaște că a dat aprobarea să înceapă așa-zisa demascare în urma discuțiilor ce le-a avut cu șeful său, Sepeanu Tudor, căruia i-a prezentat acel plan pe care l-a aprobat, după care el a organizat camerele de la etajul III unde s-a desfășurat așa-zisa demascare și a numit milițienii de la acel etaj, punându-i în curent cu cele ce s-au întâmplat”. Acest document evidențiază implicarea colonelului Tudor Sepeanu în extinderea „reeducării” la penitenciarul Gherla. Într-o declarație făcută în timpul anchetei, el a recunoscut că a dat „aprobare lui Sucigan Gheorghe să folosească acțiunea de așa-zisa demascare în penitenciarul Gherla, însă acesta nu a raportat niciodată că în sus-zisa acțiune s-a folosit bătaia și torturarea deținuților”. Documentele oficiale contrazic însă varianta colonelului Tudor Sepeanu, menționând că acesta „cunoștea că la penitenciarul Gherla se folosea metoda bății pentru obținerea de informații”, fapt confirmat și de o declarație făcută în timpul anchetei de Avădanei Constantin, fostul șef al Biroului Inspecții din penitenciar, în care menționa că „Sepeanu Tudor cunoștea că la penitenciarul Gherla se folosea metoda bății pentru obținerea de informații”; ASRI, fond P, dosar 26979, vol. 23, f. 208-284.

⁴¹ Popa Gh. Alexandru, Declarație din 25. 08. 1953, *apud Memorialul Ororii*, p. 213.

⁴² Cu ocazia anchetării fostului ministru de interne, Teohari Georgescu, printre cei interogați s-a aflat și Marin Jianu. Cerându-i-se să vorbească despre vizita de la penitenciarul Gherla unde în opinia anchetatorului „s-au săvârșit unele atrocități despre care ați avut cunoștință”, nu vrea să recunoască, susținând în mod categoric, că „nu a fost niciodată la penitenciarul Gherla și nu a cunoscut atrocități comise în penitenciare ce s-ar fi soldat cu cazuri mortale”. De remarcat e faptul că anchetatorul nu mai insistă, deși afirmase că „ancheta posedă dovezi” despre nesinceritatea lui Marin Jianu; ASRI, fond P dosar nr. 40 009, vol. 14, f. 78.

⁴³ Popa Gh. Alexandru, Declarație din 13.08.1953, *apud Memorialul Ororii*, p. 150.

⁴⁴ Fiul lui Constantin și Ecaterina, s-a născut la 13 august 1929 în Chișinău. Condamnat inițial la 8 ani pentru activitate contrarevoluționară, a fost condamnat la moarte prin Sentința nr. 32 din 10 noiembrie 1954 și executat la 17 decembrie 1954 în penitenciarul Jilava; ASRI, fond P, dosar 26979, vol. 11, ff. 192-193.

⁴⁵ ASRI, fond P, dosar 26979, vol. 5, ff. 341-342.

⁴⁶ Lista cuprinde, în ordine cronologică, doar cazurile de deces din penitenciarul Gherla legate de acțiunea de „reeducare”: Dâmbu Vasile (6 octombrie 1950), Cristea Ion (7 octombrie 1950), Radovan Dumitru (18 noiembrie 1950), Tâmpa Ion (1 decembrie 1950), Dimciu Garofil (12 decembrie 1950), Dumitru Andrei (12

Viorel Bărbos⁴⁷, medicul penitenciarului a falsificat fișele medicale și actele de constatare a deceselor, deși știa despre „acțiunea de maltratare a deținuților, a căutat să mușamalizeze, a pus diagnostice false celor morți arătând că aceștia au murit, fie în urma unei boli vechi fie pe baza unei morți naturale⁴⁸”.

Extinderea „reeducării” la colonia de muncă Peninsula de la Canal a contribuit la deconspirarea secretului acțiunii, atât prin intermediul deținuților care se eliberau, cât mai ales în urma unui incident petrecut în luna iulie 1951. În urma torturilor sistematice⁴⁹ aplicate de grupul de „reeducatori”, doctorul Ion Simionescu, internat în colonia de muncă Peninsula, a intrat, la 10 iulie 1951, în zona interzisă, cu intenția de a fi împușcat de soldatul de pază din miradorul de supraveghere. Vestea morții doctorului Simionescu a ajuns în Occident, iar la Radio Londra s-a vorbit despre torturarea deținuților politici în închisorile din România⁵⁰. În acest context, autoritățile au decis, în luna decembrie 1951, să stopeze acțiunea de „reeducare”. De acum, principala preocupare a conducerii Ministerului de Interne a fost găsirea unei soluții ce urmărea disculparea autorităților de ororile „reeducării” din închisorile de la Pitești și Gherla. Modalitatea aleasă a fost cea a unui proces⁵¹ precedat, în perioada 1952-1954, de o anchetă dirijată, în care vinovățiile autorităților puteau fi recunoscute până la un anumit nivel⁵².

Considerând că în timpul anchetei au fost strânse suficiente probe care să le dovedească vinovăția, autoritățile comuniste au trimis în judecată grupul de „reeducatori” din jurul lui Eugen Țurcanu. Dar nu în totalitatea sa⁵³, ci doar foștii legionari, întrucât s-a încercat

decembrie 1950), Popescu Gheorghe (ianuarie-martie 1951), Popescu Petre (22 mai 1951), Dincă Ion (20 august 1951), Rusu Ion (august 1951), Ionescu C. Constantin (1951), Marghita Iosif (1951); Mircea Stănescu, *Asupra numărului morților din reeducarea „de tip Pitești” (1949-1951) în Experimentul Pitești-Reeducarea prin tortură*, p. 369-370.

⁴⁷ Fiul lui Ion și Gabriela, s-a născut la 11 ianuarie 1921 în Târgu Lăpuș, regiunea Baia Mare. Absolvent, în 1946, al Facultății de Medicină din Cluj, s-a înscris în partidul comunist în 1947, fiind angajat, la 1 decembrie 1947, la penitenciarul din Cluj în funcția de „gardian, cu atribuțiuni de medic”. În februarie 1949 a fost transferat la penitenciarul Gherla, la început ca medic consultant, apoi ca angajat permanent. Arestat la 1 septembrie 1953, întrucât „deși știa despre acțiunea de maltratare a deținuților, nu a denunțat acest lucru, ci dimpotrivă a căutat să mușamalizeze, a pus diagnostice false celor morți, arătând că aceștia au murit fie în urma unei boli vechi fie unei morți naturale, favorizând prin aceasta acțiunea de teroare și asasinat dusă de deținuții legionari”. A fost condamnat prin Sentința nr. 101/16 aprilie la 5 ani temniță grea pentru „nedenunțarea actelor de teroare”. Eliberat la 13 noiembrie 1957 de la penitenciarul Ocnele Mari, în baza Decretului 534 / 957 a Prezidiului Marii Adunări Naționale AANP; dosar nr. 3017).

⁴⁸ ASRI, fond P, dosar 26979, vol. 23, f. 285.

⁴⁹ Un fost deținut politic, trecut prin „reeducare” descrie torturile la care erau supuși deținuții în coloniile de muncă de la Canal: „Seara, într-o barcă, după ce se întorceau brigăzile de la muncă, călăii își invitau colegii la discuții. Îi torturau și-i băteau până la moarte și, ca să nu se audă strigătele și răcnetele celor chinuți, puneau pe doi să cânte din acordeon, iar pe alții să chiuie și să joace. Muribunzii erau stivuiți ca lemnele în pădure, unii peste alții, până la tavan. Aici, bestialitatea n-a cunoscut limite. Victimele erau obligate să mănânce fecale, să vorbească cu morții, să se închine popește, să se bată și să se omoare între ei, să joace și să chiuie sau să cânte în timpul torturii”. (Gheorghe Băgu, *op.cit.* p. 115)

⁵⁰ Mircea Stănescu, *Istorie și memorie a reeducării*, în *Experimentul Pitești-reeducarea prin tortură*, p. 99.

⁵¹ Deși a fost gândit inițial ca un „proces-spectacol”, caracterul ireal și absurd al variantei oficiale a determinat autoritățile să mențină întregul proces în cel mai desăvârșit secret.

⁵² Relevantă pentru această recunoaștere parțială a vinovățiilor este fragmentul următor conținând concluziile referatului oficial, din luna septembrie 1954: „Întreaga activitate criminală desfășurată de legionari în penitenciare, a fost tolerată și sprijinită de elemente aventuriere ca Nemeș Iosif, Sepeanu Tudor și Dumitrescu Alexandru care au căutat să-și creeze platforme prin așa-zisul material informativ pe care șefii bandei legionare s-au oferit să-l predea. În mod conștient au tolerat desfășurarea acelei activități criminale, au sprijinit-o fără a aduce la cunoștința altor organe superioare decât cele ce conduceau Serviciul Operativ sau Inspecții din Direcția Generală a Penitenciarelor”; ASRI, fond P, dosar 26979, vol 23, f. 288.

⁵³ Încă din timpul anchetelor, Eugen Țurcanu a prezentat o listă cu numele persoanelor implicate în acțiunea de „reeducare” în care, alături de foștii legionari, apar patru frontieriști, zece condamnați pentru organizații subversive, cinci pentru activitate în PNȚ, cinci acuzați de a fi aparținut tineretului regalist, unii dintre ei (Titus

prezentarea acțiunii de „reeducare” ca o inițiativă a unor deținuți legionari, care la comanda lui Horia Sima au organizat și desfășurat actele de teroare din închisori pentru a compromite regimul comunist. O notă din 1 septembrie 1954, în care erau prezentate concluziile anchetei oferea câteva instrucțiuni în vederea organizării procesului: „Este necesar ca judecarea procesului să fie făcută în ședință secretă, într-un complet de judecată format din tovarăși aleși, iar în ceea ce privește apărarea să fie făcută de un număr restrâns de avocați, dintre cei mai atașați regimului”⁵⁴.

În perioada 20 septembrie 10 noiembrie 1954, la Tribunalul Municipiului București a avut loc procesul grupului de „reeducatori” cuprinzând 22 de foști legionari⁵⁵, în frunte cu Eugen Țurcanu. În cadrul procesului nu au existat martori ai apărării, iar cei 26 de martori ai acuzării erau fie persoane special instruite, care nu puteau să spună ceea ce știau, ci doar varianta impusă de anchetatori, fie acei martori care aveau misiunea de a relata faptele de groază, torturile la care au fost supuși⁵⁶. Avocații apărării, desemnați din oficiu, i-au acuzat pe inculpați la fel ca și procurorul militar, intervenția acestora deosebindu-se doar într-o singură privință. În timp ce avocatul desemnat să apere grupul de acuzați din care făcea parte și Eugen Țurcanu solicita „o pedeapsă dreaptă”⁵⁷, ceilalți avocați⁵⁸ însărcinați cu apărarea restului grupului au cerut „să se înlăture pedeapsa capitală”⁵⁹.

Ultimul cuvânt al acuzaților, așa cum a fost consemnat de grefier, nu a reprezentat altceva decât o recunoaștere integrală a presupusei lor vinovății⁶⁰. Un caz aparte îl constituie Eugen Țurcanu. Acesta, așa cum aprecia anchetatorul său, în toată perioada cercetărilor „nu a recunoscut nimic din activitatea criminală pe care au desfășurat-o el și alți legionari din ordinul său”⁶¹, adică nu a consimțit să accepte scenariul elaborat de Securitate în legătură cu

Leonida, Cori Gherman, Ion Bogdănescu, Dan Diaca) remarcându-se prin sadism în torturarea deținuților; ASRI, fond P, dosar 26979, vol 6, f. 326-329.

⁵⁴ ASRI, fond P, dosar 26979, vol 23, f. 76.

⁵⁵ Grupul avea următoarea componență: Eugen Țurcanu, 29 ani, student la drept, Alexandru Popa, 30 ani, student la agronomie, Vasile Pușcașu, 31 ani, student la drept, Vasile Păvăloaie, 29 ani, inginer silvic, Mihai Livinschi, 28 ani, student la drept, Ion Stoian, 25 ani, fost elev de liceu, Grigore Romanescu, 26 ani, student la drept, Octavian Voinea, 32 ani, student la politehnică, Aristotel Popescu, 31 ani, student la medicină, Nuți Pătrășcanu, 31 ani, student la medicină, Cornel Pop, 30 ani, student la medicină, Nicolae Cobîlaș, 37 ani, avocat (nu a participat la „reeducare”, fiind introdus în lot pentru a susține varianta oficială a unui complot legionar), Maximilian Sobolevski, 29 ani student la medicină, Dan Dumitrescu, 32 ani, student la medicină, Octavian Zbranca, 32 ani, funcționar, Constantin Juberian, 28 ani, student la drept, Cornel Popovici, 26 ani, student la pedagogie, Ion Voin, 31 ani, student la medicină, Ion Cerbu, 30 ani, student la teologie, Gheorghe Popescu, 25 ani, student la chimie, Constantin P. Ionescu, 27 ani, fost elev de liceu, Cristian - Paul Șerbănescu, 32 ani, tipograf; ASRI, fond P, dosar 26979, vol 11, ff. 223-224.

⁵⁶ Octavian Voinea, *op.cit.*, p.132

⁵⁷ Avocatul Grigore Dobrovici, desemnat cu apărarea lui Țurcanu Eugen, Popa Alexandru, Pușcașu Vasile și Păvăloaie Vasile, a precizat că „toți s-au încadrat în mișcarea legionară când erau elevi, strecurându-li-se în suflet otrava legionară care a smuls din ei tot ceea ce este omenesc, ei au devenit unelte docile, manechine, care au executat ordinele comandamentului legionar”; ASRI, fond P, dosar 26979, vol. 11, f. 189.

⁵⁸ Astfel avocatul Cornel Dumitrescu în apărarea acuzaților Popescu Aristotel, Pătrășcanu Nuți, Pop Cornel, Cobîlaș Nicolae și Sobolevski Maximilian a menționat că „acuzații au fost sinceri în declarațiile lor, sunt victime ale concepției legionare, organizație în descompunere, ei n-au mai putut rezista și au căzut sub teroarea șefului lor încadrându-se în așa-zisa acțiune de reeducare și demascare”; ASRI., fond P, dosar 26979, vol. 11, ff.189.

⁵⁹ ASRI, fond P, dosar 26979, vol. 11, ff. 188-189.

⁶⁰ Semnificativ pentru limbajul folosit de acuzați în recunoașterea propriilor lor vinovății sunt următoarele fragmente: „Am fost un element rău și, în afară de această activitate din penitenciare, când eram afară am dus și o activitate în sens negativ prin beții și urgii, am devenit bolnav de plămâni dormind prin Cișmigiu și pe diferite scări fiindcă sora mea văzând ce fel de om sunt nu îmi mai lasă cheile de la casă. M-a vindecat regimul dar nu meritam”. (Vasile Pușcașu); „Sunt rod al educației legionare așa se explică ceea ce am făcut. Nu pot fi împăcat cu propria mea conștiință, văd limpede că activitatea legionară m-a făcut din om neom întrucât mi-e scârbă de mine. Sunt vinovat și îmi aștept pedeapsa justă” (Cornel Pop); ASRI, fond P, Ddsar 26979, vol. 11, f. 189-191.

⁶¹ Ibidem, vol 6, ff. 401-402

acțiunea de „reeducare”. De asemenea, a fost singurul care a refuzat să semneze primirea citației întrucât nu recunoștea „fapta de acte de teroare la crima de uneltire contra securității interne a RPR”⁶². Însă în timpul procesului, în mod curios, și-a schimbat atitudinea și a susținut varianta oficială privind acțiunea de „reeducare”: „Așa cum a arătat dl Procuror, lucrul cel mai oribil este că, pe lângă că (sic!) organizația legionară își făcea de cap în penitenciare și colonii în scopul intereselor sale, urmărea ca toate crimele prin care se realizează aceste scopuri legionare să fie trecute pe seama regimului pentru a-l compromite și să dea apă la moară dușmanilor regimului”⁶³.

La 10 noiembrie 1954, Tribunalul Militar pentru Unitățile MAI, prezidat de generalul-maior de justiție Alexandru Petrescu⁶⁴, prin Sentința nr. 32 a condamnat „la moarte și confiscarea averii personale” întregul grup pentru „crimă de acte de teroare în grup și acte de pregătire la crima de uneltire contra securității interne a RPR”.⁶⁵ La 11 decembrie 1954, Prezidiul Marii Adunări Naționale a respins cererile de grațiere făcute de 16 condamnați⁶⁶, printre care și Eugen Țurcanu, fără a preciza însă nimic despre situația celorlalți șase membrii ai lotului, iar la 17 decembrie 1954, la penitenciarul Jilava, sentința a fost pusă în aplicare⁶⁷. După ce, la 22 iunie 1955, a fost executat la Jilava și cel de-al 17-lea membru al grupului (Vasile Pușcașu)⁶⁸, cei cinci foști „reeducatori”⁶⁹ având o situație neclară⁷⁰, întrucât cererile lor de grațiere nu au fost respinse, dar nici admise, au fost utilizați ca martori ai acuzării⁷¹ în diferite procese, prin care se încerca acreditarea ideii existenței unui „comandament legionar” care ar fi coordonat acțiunile de „reeducare” din penitenciarele Pitești și Gherla.

Implicarea autorităților în cadrul acțiunii de „reeducare” a fost redusă la câteva personaje de rang inferior din Ministerul de Interne, instituție care avea vinovați oricând pregătiți, chiar în structurile proprii, ce puteau fi sacrificați la orice oră în vederea justificării abuzurilor și crimelor pe care le patrona⁷². Aceste persoane, care potrivit raportului oficial din septembrie 1954, au cunoscut și sprijinit „acțiunile criminale, fără a aduce la cunoștință altor organe superioare”,⁷³ au fost arestate în cursul anului 1953 și supuse anchetelor Securității, pentru ca, la 15 mai 1955, dosarul să fie trimis Procuraturii Generale, pentru definitivarea cercetărilor întrucât era „o problemă specială”⁷⁴. Primul termen de judecată a fost fixat pentru

⁶² Ibidem, vol. 11, ff.36

⁶³ ASRI, fond P, dosar 26979, vol. 11, f. 191.

⁶⁴ În perioada interbelică, Alexandru Petrescu judecase mai multe procese ale comuniștilor aflați în ilegalitate, fiind trecut, după război, pe lista vinovaților de dezastrul țării. În toamna anului 1944, la insistențele ministrului Justiției, Lucrețiu Pătrășcanu, a fost scos de pe această listă în schimbul obligației de a judeca procesele politice instrumentate de comuniști; Stelian Tănase, *Clienții lui tanti Varvara: istorii clandestine*, București, Editura Humanitas, 2005, p. 184.

⁶⁵ ASRI, fond P, dosar 26979, vol. 11, f. 193.

⁶⁶ Iată lista nominală a celor 16 persoane cărora li s-a respins recursul: Eugen Țurcanu, Ion Stoian, Nicolae Cobilaș, Cristian-Paul Șerbănescu, Grigore Romanescu, Cornel Pop, Cornel Popovici, Octavian Zbranca, Ioan Voin, Ion Cerbu, Gheorghe Popescu, Constantin P. Ionescu, Constantin Juberian, Mihai Livinschi, Vasile Păvăloaie, Maximilian Sobolevski. *Memorialul Ororii*, p. 762.

⁶⁷ Ibidem, pp. 763-765.

⁶⁸ Ibidem, pp. 767-768.

⁶⁹ Era vorba de Alexandru Popa, Octavian Voinea, Aristotel Popescu, Nutti Pătrășcanu și Dan Dumitrescu; Ibidem, p. 769.

⁷⁰ Abia în anul 1957 se va limpezi situația lor juridică, întrucât, probabil și ca o recompensă pentru sprijinul oferit autorităților ca martori ai acuzării în diferite procese, prin Decretul 4591/1957 al Prezidiului Marii Adunări Naționale pedeapsa cu moartea a fost comutată în muncă silnică pe viață; Ibidem, p. 777.

⁷¹ În mărturiile sale, Octavian Voinea, unul din cei cinci acuzați, descrie scenariul pus la cale de Securitate: „Acuzatul devenit un martor de meserie trebuia să-și însușească lecția predată de anchetator și să o redea papagalicește în fața completului de judecată în calitate de martor al acuzării”; Octavian Voinea, *op.cit.*, p.139.

⁷² Constantin Aioanei, Cristian Troncotă, *Rezistența anticomunistă în penitenciarele din România (1945-1964)*, în „Arhivele totalitarismului”, anul II, 1994, nr. 3, pp. 60-74.

⁷³ ASRI, fond P, dosar 26979, vol. 23, f. 288

⁷⁴ Ibidem, f. 97

data de 9 decembrie 1955, fiind apoi reprogramat pentru data de 3 ianuarie 1956, dar în cursul anului 1956 cauza a fost amânată de mai multe ori (ianuarie, martie, august, septembrie), iar în urma evenimentelor din Ungaria, procesul a fost întrerupt, fiind reluat abia în luna martie 1957⁷⁵.

La 16 aprilie 1957, prin Sentința nr.101 a Tribunalului Militar al Regiunii a II-a Militare se clarifica situația grupului de foști angajați ai Ministerului de Interne, implicați în „reeducare”: Tudor Sepeanu, șeful Biroului Inspecției din Direcția Generală a Penitenciarelor, a fost condamnat la 8 ani muncă silnică, Alexandru Dumitrescu, fostul director al penitenciarului Pitești și Gheorghe Sucigan, șeful Biroului de Inspecție al penitenciarului Gherla, la 7 ani muncă silnică, Constantin Avădanei, ofițerul informativ de la penitenciarul Gherla, la 6 ani muncă silnică, doctorul Viorel Bărbos, medicul penitenciarului Gherla, Mihai Mircea și Ioan Marina, șeful Biroului de Inspecție al penitenciarului Pitești, respectiv ajutorul său, la 5 ani muncă silnică⁷⁶. În realitate, era vorba doar de condamnări simbolice, marcate de perspectiva unor grațieri iminente. De altfel, la o lună după ce sentințele de condamnare au rămas definitive⁷⁷, întregul grup a fost eliberat, la 13 noiembrie 1957, în baza Decretului 534/ 957 al Prezidiului M.A.N.⁷⁸.

Varianța oficială asupra acțiunii de „reeducare” stabilea drept vinovați pentru inițierea și desfășurarea actelor de teroare din penitenciare, foștii studenți legionari, deși este evident că într-un stat totalitar, nu se putea acționa fără aprobarea conducerii centrale, iar rețeaua închisorilor nu putea fi controlată de adversarii comunismului, de legionari. De menționat este și amploarea fenomenului, recunoscută de autorități în sentința procesului din noiembrie 1954: „Au fost uciși în penitenciarul Pitești și Gherla peste 30 de deținuți și au fost maltratați, torturați și schingiuiți peste 780 de deținuți, la Pitești și alte sute de deținuți la Gherla, peste 70 de deținuți la Târgșor, 7-8 deținuți în orașul Stalin, 5-6 în coloniile de muncă de la Canalul Dunăre - Marea Neagră în perioada de la 1949 până la 1952 din care deținuți peste 100 au rămas cu infirmități foarte grave”⁷⁹. Cu atât mai mult, această acțiune de masă nu putea să se desfășoare fără știrea celor aflați în fruntea ierarhiei Ministerului de Interne. Este illogic și imposibil ca la mijloc să se fi aflat doar niște neînsemnați inspectori, directori de penitenciare, ofițeri informativi sau gardieni⁸⁰.

Intervenția în cadrul ședinței Biroului Politic al CC al PMR din 3 aprilie 1956 a liderului comunist Miron Constantinescu demonstrează foarte clar că utilizarea metodelor violente în penitenciare a fost cunoscută și la nivelul conducerii partidului. Astfel, Miron Constantinescu a precizat, printre altele, că a fost foarte impresionat când a aflat „de la tov. Dej despre schingiuirile organizate de legionari în închisori și m-am întrebat cum a putut să se petreacă așa ceva. Nu vreau să afirm că conducerea Ministerului Afacerilor Interne încurajează actele abuzive, dar ea le-a permis, le-a tolerat. Iar Ministerul Afacerilor Interne nu lucrează de la sine ci a avut o legătură, pe tov. Gheorghiu-Dej. Mă întreb cum a fost posibil ca tov. Gheorghiu – Dej nu a luat măsuri, sesizat fiind de aceste abuzuri?”⁸¹ Fără îndoială că această remarcă face parte din răfuiala grupării Miron Constantinescu-Iosif Chișinevschi cu

⁷⁵ ACNSAS, fond D, dosar 19, vol. 1, f. 131; vol. 2, f. 59.

⁷⁶ Ibidem, ff. 242-243.

⁷⁷ La 14 octombrie 1957, prin decizia Tribunalului Suprem sentința a rămas definitivă; Ibidem, vol. 22, f. 70, 200; vol. 24, f. 59.

⁷⁸ Ibidem, vol. 23, f. 248.

⁷⁹ Ibidem, vol 11, f. 229.

⁸⁰ Potrivit lui Piotr Wierzbiski acest lucru este specific regimurilor comuniste unde doctrina susține că partidul sau orice altă instituție a statului sunt întotdeauna infailibile, chiar și atunci când diferiți înalți funcționari ai acestuia greșesc. În această situație se încearcă găsirea de „tapi ispășitori” prin „trecerea răspunderii pentru greșelile vinovaților numărul 1, 3, 5, 10 asupra vinovaților cu numărul 2, 6, 20”; Piotr Woerzbiski, *Structura minciunii*, București, Editura Nemira, 1996, p. 107.

⁸¹ Alina Tudor, Dan Cătănuș, *O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu – Iosif Chișinevschi (1956-1961)* București, Editura Elion, 2001, pp. 53-54.

Gheorghiu-Dej, însă ea ilustrează foarte clar că problema „reeducării” nu era necunoscută conducerii de partid.

La mijlocul anilor 1960, anchetele comisiei de partid⁸² au demonstrat că în acțiunea de „reeducare” din penitenciare de la începutul anilor 1950 au fost implicate persoane din conducerea Securității. Declarațiile făcute cu acest prilej de foști ofițeri din cadrul Ministerului de Interne au evidențiat implicarea generalului Gheorghe Pintilie⁸³, șeful Direcției Generale a Securității în acțiunea de „reeducare”. Semnificative în acest sens sunt declarațiile, cu o evidentă tentă de disculpare, ale colonelului Ilie Bădică⁸⁴, fostul director al Unităților de Muncă din Ministerul de Interne: „Cele mai mari crime care s-au văzut și întâlnit în perioada anilor 1949-1951 și este vorba aici de așa-zisa demascare care era condusă personal de tov. Pintilie. Nimeni nu avea dreptul să intre în penitenciare decât organul care era desemnat cu asemenea drepturi. Vă spun aceasta pentru că eu când am venit la penitenciare am făcut primul drum la Ocnele Mari. Am vrut să merg prin celule să văd care este situația dar la unele dintre ele nu mi s-a permis să intru. Am întrebat de ce nu mi se permite, că sunt directorul direcției, și mi s-a răspuns că este ordinul tov. Pintilie să nu intre nimeni. Totuși am intrat în trei din ele și m-am îngrozit ce am putut vedea: oameni cu capul umflat, bătuți groaznic, unii zăceau pe jos văitându-se. Am întrebat ce se întâmplă aici și mi s-a spus că nu se știe pentru că nu se dă voie să se știe. Se băteau legionarii între ei. Erau schingiuiți ca să spună cine din sat sau localitatea respectivă a fost legionar și acela ca să scape de bătaie spunea pe cine îi venea în minte, chiar dacă nu fusese. Am luat măsuri interzicând din momentul acela să se mai practice asemenea metode. Imediat ofițerul a și plecat la București să raporteze despre amestecul meu în această acțiune. La București, [Tudor] Sepeanu mi-a atras atenția că nu este cazul să mă amestec că aceasta este o acțiune mare pe care o conduce direct tovarășul ministru adjunct Pintilie. Eu i-am raportat colonelului [Ioan] Baci⁸⁵ despre

⁸² Scopul acestui demers era de consolida legitimitatea lui Nicolae Ceaușescu, ca apărător al legalității socialiste prin acuzațiile formulate la adresa abuzurilor și crimelor săvârșite în anii 1950, cu referire directă la Gheorghiu Dej și Alexandru Drăghici, fostul ministru de Interne; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, traducere de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, postfață de Mircea Mihăieș, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 234.

⁸³ Având o biografie dificil de reconstituit, a fost cel mai însemnat personaj din conducerea Securității din anii 1950. Născut în 1902, a fost cunoscut sub numele de Pantelei Bodnarenko sau Pantiușa. În anii 1925-1926 a fost încadrat în Secția NKVD din Tiraspol și în 1928 a trecut clandestin Nistrul, cu acte false de cetățean român. Misiunea sa era sprijinirea acțiunilor Partidului Comunist din România în anii ilegalității. Tot el trebuia să depisteze și să înlăture din rândul comuniștilor ilegaliști pe cei care deveneau informatori ai Siguranței. În 1937 a fost condamnat la 20 ani temniță grea pentru spionaj în favoarea Uniunii Sovietice. A executat 7 ani la Doftana, Văcărești și Caransebeș. După 23 august 1944, sub acoperirea de șef al Secției Organizatorice a Comitetului Central, a fost principalul agent al serviciilor secrete sovietice ce a acționat în direcția sovietizării României, dar și a unei atente supravegheri a noilor autorități comuniste. La 28 martie 1948 a fost ales deputat de Ialomița în Marea Adunare Națională, pentru ca la 28 august să fie numit șeful DGSP. Primește gradul de general locotenent și devine adjunctul ministrului de Interne, conducând Securitatea atât în anii represiunilor staliniste, cât și după aceea, făcându-se vinovat de arestarea, internarea în colonii de muncă sau deportarea a aproape 400 000 de oameni. După Congresul al IX-lea al partidului comunist a fost îndepărtat din structurile Securității, dar Ceaușescu nu a îndrăznit să meargă mai departe cu demascarea lui. În ultimii ani ai vieții a fost atent supravegheat de Securitatea, pe care cu ani în urmă, el însuși a creat-o. A murit la 11 august 1985, în vila sa din cartierul Primăverii, la vârsta de 83 de ani; Marius Oprea, *op.cit.*, pp. 556-558.

⁸⁴ S-a născut la 6 decembrie 1913, la Capul Dealului (Dolj), a absolvit 5 clase primare, iar la Moscova, în timpul celui de al doilea război mondial a urmat „Școala Antifascistă” de 4 luni. Înrolat în Armata Roșie, la 15 noiembrie 1943, ca sublocotenent, a fost numit, la 15 decembrie 1945, ofițer politic în cadrul Inspectoratului General al Armatei pentru Educație, Cultură și Propagandă. Între 30 decembrie 1949-15 iulie 1953 a fost directorul Unităților de Muncă din cadrul Ministerului de Interne. Până la trecerea sa în rezervă, la 30 noiembrie 1958, a deținut diverse funcții (șef Serviciu Pază, loțiitor director) în Direcția Penitenciare și Colonii de Muncă; AANP, Fișa de serviciu nr. 2661.

⁸⁵ S-a născut la 20 februarie 1913 la Corabia, absolvent a 5 clase primare, a lucrat ca ospătar la diferite restaurante din București și Brașov. În luna noiembrie 1944, s-a înscris în Partidul Comunist, fiind numit, în 1947, prefect al județului Brașov. La 1 septembrie 1949 a fost încadrat în M.A.I. cu gradul de colonel, fiind numit director

cele întâmplătoare, că se omoară oamenii între ei, lucruri de care și el știa că se practică și la Pitești și în coloniile de muncă, dar că și lui îi spusese Sepeanu să nu se bage în asemenea probleme. În 1951, se apropia de sfârșit, ce fusese de aflat se aflase, iar tov. Pintilie a dat ordin să se termine”⁸⁶. Relevantă este în acest sens și concluzia comisiei de anchetă din anii 1967-1968, referitoare la dosarul „reeducării”: „În ancheta penală și judiciară din acest dosar nu s-a urmărit stabilirea acelor cadre MAI care au avut cunoștință și au contribuit la săvârșirea atrocităților de mai sus”⁸⁷. Mai mult, într-o notă din 28 iunie 1968, adresată Consiliului Securității Statului, semnată de locotenent colonelul Nicolae Diaconu și maiorul Gheorghe Mateuț, se preciza foarte clar că acțiunea de „reeducare” din penitenciarele Pitești și Gherla era cunoscută de „fosta conducere a Ministerului Afacerilor Interne și în primul rând de Pintilie Gheorghe și Nicolschi Alexandru, care au patronat și condus de fapt această acțiune”⁸⁸. Într-un referat redactat la 1 februarie 1971, privind activitatea desfășurată de colonelul Tudor Sepeanu în cadrul acțiunii de „reeducare” din anii 1950, trimis de Ion Stănescu, președintele Consiliului Securității Statului lui Emil Bodnăraș, la acea dată vicepreședintele Consiliului de Stat, se menționa: „Apreciem ca neechitabil [față de condamnarea lui Teodor Sepeanu] faptul de a nu fi fost tras la răspundere penală și Pintilie Gheorghe, autorul moral și material al introducerii și aplicării metodelor ce s-au practicat de deținuții legionari în penitenciare”⁸⁹.

Analiza documentelor accesibile până în acest moment evidențiază faptul că acțiunea de „reeducare” din perioada 1949-1951, desfășurată în penitenciarele Pitești și Gherla, nu a fost o „activitate criminală a unor bande de legionari, dusă în penitenciare datorită lipsei de vigilență și a neglijenței criminale din partea unor organe ale penitenciarelor respective”⁹⁰, cum se menționa în concluziile anchetei oficiale din luna septembrie 1954. Persoane importante⁹¹ din conducerea unor instituții din cadrul Ministerului de Interne – Securitate, Direcția Generală a Penitenciarelor – nu numai că au cunoscut, ci au fost direct implicați în fenomenul „reeducării”. Cu siguranță, deschiderea totală a arhivelor⁹², va permite cunoașterea și studierea rolului jucat de persoanele aflate la conducerea Ministerului de Interne în cadrul acțiunii de „reeducare” de la începutul anilor 1950.

general al Direcției Generale a Penitenciarelor. A deținut această funcție până la 15 aprilie 1954; AANP, dosar 43.

⁸⁶ ASRI, fond D, dosar 10.844, vol. 3, ff. 62; 90-91.

⁸⁷ Ibidem, vol 2, f. 56.

⁸⁸ ACNSAS, fond D, dosar 19, vol. 1, f. 128.

⁸⁹ Ibidem, vol 2, f. 55.

⁹⁰ ASRI, fond P, dosar 26979, vol. 11, f. 229.

⁹¹ Generalul Alexandru Nicolschi, director general adjunct în Direcția Generală a Securității, a fost considerat de mai mulți istorici că ar fi fost conducătorul din umbră al acțiunii de „reeducare”. Rămâne ca cercetările ulterioare, bazate pe documente de arhivă, inaccesibile până în acest moment, să confirme sau să infirme această ipoteză. Printre cei care-l incriminează, folosind, în special, lucrări cu caracter memorialistic sunt istorici de prestigiu ca Dennis Deletant și Marius Oprea; Dennis Deletant, *op.cit.*, p. 157; Marius Oprea, *op.cit.*, p. 566.

⁹² Esențiale pentru a cunoaște gradul de implicare a unor personaje din ierarhia superioară a Ministerului de Interne din acea perioadă în acțiunea de „reeducare” sunt atât rapoartele și informările întocmite de Grupa / Biroul Operativ din închisorile Pitești și Gherla, cât și sintezele realizate pe baza acestora de conducerea Serviciul Inspecției din penitenciare, instituția care a supervizat desfășurarea „reeducării”. Cel mai probabil, aceste documente se găsesc în arhiva Biroului „K”, organism însărcinat cu activitatea de contrainformații din penitenciare.

Internarea în lagăre de muncă

În numeroase cazuri, ofițerii Securității nu reușeau, cu toate eforturile, să adune dovezi pentru condamnarea celor suspectați prin simpla lor apartenență la categorii sociale socotite „dușmănoase”. Întrucât nu puteau fi luate măsuri represive împotriva lor în baza Codului Penal sau a unor legi publice, iar deportarea și fixarea domiciliului obligatoriu erau considerate a nu anihila potențialul pericol reprezentat pentru regim de persoanele respective, s-a trecut la elaborarea unui complex de legi cu caracter secret care să reglementeze un nou tip de detenție, pentru care nu era necesară pronunțarea unei sentințe penale.

Astfel au apărut pe teritoriul României numeroase lagăre numite în timp și în funcție de tipul lor de organizare unități, colonii și batalioane de muncă. Decizia de înființare a acestora a fost luată, după cum arăta Teohari Georgescu în cuvântul său¹ în fața șefilor din DGSP și a directorilor Regionalelor de Securitate în 28 februarie 1950, la nivelul conducerii partidului comunist: „Am spus că nu putem trimite în Justiție elementele contra cărora nu avem fapte concrete, dovezi. Sigur că aici nu poate fi vorba decât de o lipsă a noastră. Partidul nostru și Guvernul, în grija pe care o are de a asigura buna desfășurare a muncii în țara noastră, a tuturor oamenilor cinstiți, sa gândit să dea pentru organele noastre posibilitatea ca acele elemente care nu puteau fi încadrate în texte de lege, ca acelea din cod[ul penal, pentru că] așa cum spunea un tovarăș, nu aveam dovezile concrete, sa venit cu o lege care permite Ministerului nostru ridicarea tuturor acelor care agită, care duc activitatea dușmănoasă, care duc activitatea împotriva regimului nostru și care nu se încadrează în texte de lege, dar duc această activitate. Săi trimitem să se obișnuiască cu o muncă, cu o altă viață”.

Legea la care făcea referire Teohari Georgescu era Decretul nr. 6 din 14 ianuarie 1950 al Prezidiului Marii Adunări Naționale², care a fost emis în urma analizării unei Hotărâri a Consiliului de Miniștri din ziua precedentă și semnat de președintele C.I. Parhon. Acesta a dus la înființarea *unităților de muncă*, instrumente „pentru reeducarea elementelor dușmănoase RPR și în vederea pregătirii și încadrării lor pentru viața socială în condițiunile democrației populare și construirii socialismului”. În aceste unități erau trimiși, pe lângă foștii deținuți politici în legătură cu care Securitatea considera că „la expirarea pedepsei nu se dovedesc a fi reeducați”, „acei care prin faptele sau manifestările lor, direct sau indirect, primejduiesc sau încearcă să primejduiască regimul de democrație populară, îngreunează sau încearcă să îngreuneze construirea socialismului în RPR, precum și acei care, în același mod, defăimează puterea de stat sau organele sale, dacă aceste fapte nu constituiesc sau nu pot constitui, prin analogie, infracțiuni”. Trimiterea în unitățile de muncă era dispusă prin decizii ale MAI, pe o durată de minimum 6 luni, până la 2 ani. Ea putea fi redusă „în raport cu rezultatele reeducării” (ceea ce nu s-a întâmplat), sau prelungită, fără a putea depăși 5 ani. Părăsirea unităților de muncă „fără autorizație scrisă prealabilă” se pedepsea cu închisoare corecțională de la 6 luni la 5 ani (mai mare decât cea prevăzută în Codul Penal pentru evadarea din penitenciar, care era între 3 și 6 luni).

S-a hotărât, pentru coordonarea acțiunilor represive prevăzute de Decretul 6, crearea unei Direcții a Unităților de Muncă în cadrul Ministerului Afacerilor Interne. Prin Decretul 60 din 10 martie 1950³ se stabilea ca organizarea unităților de muncă să se facă prin decizia Ministrului MAI (anterior, aceasta cădea în sarcina Consiliului de Miniștri). În martie 1950, în funcția de director general al Unităților de Muncă (și totodată director general adjunct al Direcției Recrutării și Repartizării Forței de Muncă) a fost numit Ilie Bădică⁴.

¹ ASRI, fond D, dosar nr. 10090, ff. 80-90.

² Ibidem, dosar nr. 10957, ff.1-2.

³ Ibidem, f. 3.

⁴ Născut în 1913, eliberat din această funcție în 31 martie 1966, când a fost numit la conducerea Direcției Generale a Rezervelor Statului (până la 4 iulie 1975). Vezi Ion Bălan, *op. cit.*, pp. 98-99.

Problema unor pedepse suplimentare față de cele aplicate prin sentințe penale opozanților regimului preocupase de mai multă vreme Securitatea. În 1949, deci înainte de introducerea măsurilor așa-zis administrative prin Decretul 6, se dispusesese ca deținuții politici cu pedepse de peste un an, după expirarea acestora, să fie „depuși” de către penitenciare „la organele județene de Securitate”. Aici, în cazul unui aviz negativ privind eliberarea, se stabilea să fie trimiși la muncă în mine și se alegeau cu grijă „zonele unde vor fi trimiși cei cărora le expiră pedeapsa și nu prezintă garanție”⁵. Din ianuarie 1950 situația era mult schimbată: Securitatea avea la îndemână un instrument represiv extrem de eficient, întrucât termenii generali folosiți pentru a desemna categoria celor ce puteau fi internați în lagăre lăsa loc interpretărilor adecvate poliției politice și nu a ezitat să îl pună de îndată în practică.

Prin Ordinul 100 al Direcției Cabinet din 3 aprilie 1950⁶ din Securitatea Poporului, semnat de directorul general Pintilie Gheorghe, se dezvoltau și se interpretau prevederile Decretului 6, în acord cu teza „ascuțirii luptei de clasă”. Se arăta că „dușmanul de clasă din țara noastră, fabricanții și moșierii expropriați, bancherii și marii negustori, elemente deblocate și epurate din aparatul de stat și chiaburii, slugi ale imperialismului, caută prin orice fel de mijloace ca: zvonuri alarmiste, injurii, manifestări rasiale și șovine, instigări, misticism religios, mergând până la acte de teroare, sabotaj, diversiune, să creeze agitație, să alarmeze populația, să îndemne la nesupunere, să împiedice construirea socialismului”. Tocmai de aceea, „în dezvoltarea art. 1 din Decret”, se precizau care „vor fi categoriile de cetățeni care vor intra în obiectivele Securității cu propuneri de a fi trimiși în unități de muncă”.

Firește, era vizat „dușmanul de clasă”, așa cum era definit în preambulul Ordinului 100. Intrau în atenția organelor represive cei care „lansează sau răspândesc zvonuri alarmiste tendențioase, dușmănoase, ascultă și difuzează propaganda deșănțată a posturilor de radio imperialiste, toți cei care aduc injurii PMR, conducătorilor săi”, ca și URSS-ului și lui Stalin. De asemenea, erau pasibili de internarea în lagăr cei ce frecventează „bibliotecile, concertele și în general manifestările propagandistice ale legațiilor imperialiste” sau întrețin legături cu funcționarii lor și familiile acestora, instigatorii la „manifestări rasiale și șovine” și la nesupunere și neexecutare „în contra măsurilor guvernului”. Astfel, denigrarea sau împotrivirea la colectivizare, colectări, planurile de însămânțări și comasări, prozelitismul religios, transmiterea de știri „tendențioase, alarmiste, dușmănoase prin corespondență internă sau externă” atrăgea trimiterea în lagăr. Aceeași măsură privea și „elemente cu un trecut reacționar cunoscut sau foștii exploatare care ocupă încă în producție posturi de răspundere” care dovedeau „delăsare gravă, nejustificată prin incapacitatea lor profesională”. În privința modului de lucru, Pintilie Gheorghe arăta că Direcția Generală a Securității Poporului va dispune prin decizie internarea în unități de muncă a persoanelor de mai sus depistate de Direcțiile Regionale din teritoriu⁷.

Până în 1952, procedura de mai sus a fost utilizată, în conformitate cu „măsurile administrative” dispuse prin Decretul 6, pentru alimentarea „unităților de muncă” de la Canalul Dunăre-Marea Neagră și din Balta Brăilei, dar și de pe alte șantiere din țară cu forța de muncă gratuită a „dușmanilor poporului”, Securitatea răspunzând cu dărnicie tuturor solicitărilor. Audiat la Comitetul Central în 1968, Ilie Bădică, fostul director al Direcției Generale a Unităților de Muncă din MAI, avea să declare: „Arestările acestor deținuți se făceau după nevoi și în special după nevoile Canalului Dunăre-Marea Neagră. Dacă la Canal trebuiau 5000 de oameni, tovarășul Hosu, directorul general al Canalului, dădea telefon la tov. Teohari și apoi intra în funcțiune aparatul colonelului Dulgheru, de la Direcția de Anchete, care împarte sarcinile, stabilind ce număr de deținuți să aducă fiecare Regiune. Știu acestea pentru că lagărul de la Rahova [de triere a deținuților – n.n] era anunțat dinainte să se ducă cu

⁵ ASRI, fond D, dosar nr. 10089, f. 187.

⁶ Ibidem, dosar nr. 7778, vol. XXXVI, ff. 64-65.

⁷ Ibidem.

dubele la gară, să aștepte trenul x din regiunea y, adică arestările se făceau după nevoile Canalului și nu după vina anumitor elemente dușmănoase regimului”⁸.

În 12 august 1952, sistemul măsurilor administrative, care își probase eficiența pe parcursul a doi ani, a fost unificat și amplificat printr-o *Hotărâre pentru înființarea coloniilor de muncă, a domiciliului obligatoriu și a batalioanelor de muncă a Consiliului de Miniștri*, cu nr. 1554. În capitolul 1 al textului, se arăta că măsura este dictată de „rezistența tot mai activă a elementelor dușmănoase și [de] faptul că acestea încearcă încontinuu să saboteze în mod organizat măsurile Guvernului și Partidului”, pentru „a ușura supravegherea activității elementelor dușmănoase”. Acestea urmau să fie trimise „la munca de utilitate socială”, într-o amplă acțiune a Securității de curățare a celor mai importante „centre vitale ale țării”, prin „internarea administrativă pentru efectuarea muncii obligatorii”. Măsura era definită drept „excepțională” și provizorie”, în scopul ei organizându-se „colonii de muncă, domiciliu obligatoriu și batalioane de muncă”⁹. Acest complex de măsuri care a reinstaurat în România atmosfera de teroare a marilor valuri de arestări din anii 1948-1950 a fost probabil gândit nu numai ca o amplă acțiune represivă, ci și spre a demonstra fermitatea conducerii de partid, în contextul celor două mari evenimente social-politice ale anului: reforma bănească, resimțită de majoritatea populației ca o decizie administrativă de confiscare a lichidităților financiare și „devierea de dreapta”, soldată cu arestarea „troiciii” Pauker-Luca-Teohari, care a provocat un adevărat cutremur în masa largă a membrilor de rând ai partidului.

În conformitate cu HCM 1554/1952, puteau fi reținuți și internați în *colonii de muncă* cei socotiți că, „direct sau indirect, primejduiesc sau încearcă să primejduiască regimul de democrație populară, îngreunează sau încearcă să îngreuneze construirea socialismului în RPR, precum și acei care, în același mod, defăimează puterea de stat sau organele sale, dacă aceste fapte nu constituiesc sau nu pot constitui prin analogie infracțiuni”¹⁰. În această largă categorie erau înscriși toți cei enumerați în Ordinul 100 al directorului general al Securității Poporului din 3 aprilie 1950, începând cu colportorii de zvonuri și încheind cu cei ce vizitează bibliotecile legațiilor occidentale la București. Se prelua chiar ad-litteram formularea dată de Pintilie documentului analizat mai sus, adăugându-se însă și alte categorii susceptibile de a fi trimise la muncă forțată în lagăre, „cadrele active ale fostelor grupuri și partide moșierești”, fiind incluse aici, alături de dușmanii tradiționali ai comuniștilor, activiștii sioniști, ca și membrii grupării politice social-democrate a lui Titel Petrescu, sau foștii tovarăși de drum ai comuniștilor, liberalii lui Gheorghe Tătărescu și Petre Bejan¹¹. Mai lua calea lagărelor „vechea agentură a fostului (SSI), vechea agentură a Marelui Stat Major, a Siguranței, Poliției” (cei care nu fuseseră încă arestați)¹², foștii condamnați pentru sabotaj, speculă și

⁸ Ion Bălan, *op. cit.*, pp. 98-99.

⁹ ASRI, fond D, dosar nr. 10957, f. 8.

¹⁰ Ibidem, f. 25.

¹¹ Trimiterea în lagăr a membrilor a fost precedată de arestarea liderilor. Titel Petrescu a fost arestat în noaptea de 6 spre 7 mai 1948. Arestarea sa „a surprins mult conducerea titelistă. Aceasta spera că lipsa de activitate publică a PSDI va înlătura arestările și va aduce cel mult o dizolvare a partidului. Imediat ce au aflat, o parte dintre cei rămași în libertate au avut o consfătuire în grădina Cișmigiului (le era teamă de a se întâlni la sediu)”; ASRI, fond D, dosar nr. 2108, f. 474. Vezi și *Cartea Albă a Securității...*, I, p. 455. Ca o ironie a sorții, la această întâlnire de taină participa și Gheorghe Cristescu, primul secretar al Partidului Comunist Român... La rândul lor, cu toate eforturile și compromisurile făcute, nici Gheorghe Tătărescu și nici Petre Bejan (care candidase pe liste la alegerile din martie 1948 în fruntea formațiunii sale pseudo-liberale și susținuse actul de naționalizare din 11 iunie 1948) nu au scăpat de rigorile detenției comuniste; Șerban Rădulescu-Zoner, Gheorghe Cliveti, Gheorghe Onișoru, Dumitru Șandru, Apostol Stan, *Istoria Partidului Național Liberal*, București, Editura All, 2000, pp. 289-291.

¹² În 1952, când era acuzat că nu respectase linia partidului, menținând în funcție vechi cadre și întârziind arestarea foștilor polițiști sau ofițeri de informații, Teohari Georgescu se apăra afirmând: „În ce măsură am aplicat linia Partidului, se poate judeca după următoarea situație: în 1951 a trecut la Ministerul de Interne Serviciul de Contraintformații al Armatei. Acest serviciu avea peste 1000 de oameni. Odată cu trecerea la Interne,

trecere frauduloasă de frontieră, chiaburii care „sabotează măsurile luate de guvern”, frontieriști”, rudele celor fugiți peste graniță înainte și după 1945 (tată și copii majori bărbați), „condamnații pentru infracțiuni împotriva securității RPR care la expirarea executării pedepsei, prin comportarea lor nu prezintă încredere de a fi folositori societății”.

Laolaltă cu toți aceștia, erau trimiși în coloniile de muncă „recidiviștii de drept comun care au mai mult de 3 condamnări și care reprezintă un pericol pentru liniștea și asigurarea avutului oamenilor muncii”. După cum relevă mărturiile supraviețuitorilor, din rândurile acestora din urmă aveau să fie recrutați majoritatea brigadierilor și a șefilor de baracă, personaje care sporeau atmosfera de teroare în rândul deținuților politici prin comportamentul lor brutal, încurajat de paza lagărelor: „Baraca nr. 6 e considerată de toată lumea drept un loc de penitență sporită. Nu pentru că aici e mai puțină căldură sau mai puțină ventilație. Cei 100 de oameni câți încap în cele trei etaje de paturi produc cu propriile lor corpuri energia lor calorică necesară, iar aerisirea se mai face și prin pereții de scândură. Încăperea de la intrare, căreia deținuții îi spun lavabou, are acoperișul spart și acolo plouă ca la un adevărat duș. Alta este însă cauza pentru care i se spune acestei barăci stereotipe purgatoriul nr. 6. Aici sunt cazați și criminalii de drept comun condamnați la muncă silnică pe viață, figuri sinistre ce nu mai au nimic de pierdut, gata oricând să te înjunghie dacă îi superi cu ceva. În baracă ne-a primit șeful de cameră, condamnat la muncă silnică pe viață pentru tâlhărie și crimă. Ne-a repartizat în paturile libere de lângă ușă, alături de hârdaiele în care în timpul nopții deținuții își făceau nevoile. Noul nostru șef ne-a făcut un instructaj analfabetic și violent, presărat din loc în loc cu înjurături la adresa mamelor noastre. Sergentul care ne-a însoțit n-a intervenit, cum într-o naivitate anacronică ne așteptam să o facă, ba chiar ne așteptam s-o facă, ba chiar se arăta mulțumit de faptul că șeful de baracă îi luase locul de educator”, arăta un fost deținut din coloniile de muncă de la Canal¹³.

Internarea în colonii de muncă urma să se dispună, în conformitate cu art. 4 al HCM 1554/1952, prin decizia unei „Comisii speciale care va fi înființată în cadrul Ministerului Afacerilor Interne și care va lua hotărâri pe baza propunerilor Direcției Generale a Securității Poporului și Direcției Generale a Miliției”. Președinte al acestei Comisii a fost numit Pintilie Gheorghe, prin Decizia 744 din 25 august a MAI, semnată de ministrul Alexandru Drăghici¹⁴. Directorul Securității își aproba astfel propriile propuneri, alături de membrii comisiei (general maior Nicolschi Alexandru, colonel Aurel Corin, maiorii Butika Francisc, Marin Vintilă, Einhorn Wilhelm din Securitate și lt.col. Erdely Iosif, de la Miliție). Fostul Birou Unități de muncă, din cadrul Direcției a VIII-a Cadre din Securitate era atașat cu tot personalul pe lângă această comisie.

Prin Hotărârea 1554, unitățile de muncă înființate în 1950 se transformau automat în colonii de muncă. Părăsirea lor fără bilet de eliberare se considera evadare, fiind pedepsită potrivit „legilor în vigore”, iar durata internării administrative era cuprinsă între 6 luni și 5 ani.

Pe lângă acestea, se mai înființau și *batalioane de muncă*, „acolo unde [Partidul] va avea necesități”. În batalioanele de muncă erau „mobilizați pentru muncă și vor munci sub pază” bărbați apti de muncă „dovediți că cca. 6 luni pe an nu muncesc și că nu au o ocupație precisă și permanentă”, misiții, micii speculanți, meseriașii fără autorizație și neîncadrați în câmpul muncii, „cei ce trăiesc prin vânzarea obiectelor personale acumulate” ș.a. Toți urmau să fie salariați pentru munca prestată cu un salariu asemănător celui curent pentru activități similare și urmau să fie demobilizați din batalioanele de muncă „atunci când vor termina lucrarea sau dacă au avut merite”. Trimiterea în batalioane de muncă era stabilită de aceleași

din acești 1000 peste 600 au fost arestați ca elemente vechi, în frunte cu fostul șef al serviciului, colonelul Evulescu”; ASRI, fond P, vol. XXII, f. 218.

¹³ Emil Manu, *Înfernurile noastre. Jurnal de detenție*, București, Editura Crater, 1993, p. 60.

¹⁴ ASRI, fond D, dosar nr. 10957, f. 66.

comisii care decideau stabilirea domiciliului obligatoriu, cu consultarea unor reprezentanți regionali ai partidului, Securității și Miliției. Fuga din batalioanele de muncă se pedepsea cu închisoare între 5 și 10 ani¹⁵.

În 11 martie 1954, prin Hotărârea nr. 337 a Consiliului de Miniștri se decidea desființarea coloniilor și batalioanelor de muncă, probabil ca urmare a abuzurilor petrecute în interiorul acestora, semnalate și anchetate de Procuratură în anul 1953, în urma cărora au fost trimiși în judecată foștii comandanți ai lagărelor de la Canal și de la coloniile de muncă Salcia și Cernavodă. Aici, ca urmare a unor atrocități greu de închipuit, au murit mii de oameni¹⁶. După desființarea coloniilor de muncă, „toate persoanele care la data prezentei hotărâri se află internate administrativ vor fi deferite organelor de urmărire penală pentru cercetarea faptelor comise sau vor fi puse în libertate”. Ca singură măsură suplimentară în afara pedepselor penale sau a deciziei de internare în fostele colonii de muncă, MAI urma să stabilească domiciliu obligatoriu pentru cei din închisori și lagăre care „dovedesc că nu s-au reeducat”¹⁷.

Ultima măsură arbitrar-represivă din seria „măsurilor administrative” în sprijinul activității Securității a fost dispusă prin Decretul 89, emis la 17 februarie 1958 de Prezidiul Marii Adunări Naționale și semnat de Gheorghe Stoica, prin care s-a decis că „pot fi stabilite în locuri de muncă anume destinate persoanele care prin faptele lor primejduiesc sau încearcă să primejduiască ordinea de stat, dacă acestea nu constituie infracțiuni”. În baza acestui decret, s-a adoptat în 5 martie 1958 Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 282, prin care erau trimise în „locuri de muncă anume destinate” (în minele de cărbuni) următoarele categorii de persoane: foști legionari, „de la șefi de garnizoană inclusiv, în sus”, a legionarilor și a celorlalte elemente care „mai prezintă pericol” după eliberare și „primejduiesc sau încearcă să primejduiască securitatea statului”, dacă faptele lor nu puteau fi condamnate prin Codul Penal. Comisia care stabilea cine anume urmează să fie trimis la muncă forțată, pe o durată cuprinsă între 2 până la 6 ani era formată din doi adjuncți ai ministrului de interne și un adjunct al procurorului general¹⁸.

S-a păstrat și sumarul unui *Regulament privitor la primirea, internarea, regimul și supravegherea în locurile de muncă anume destinate*, care arăta că internații în astfel de locuri de muncă erau permanent percheziționați, puteau fi pedepsiți în caz de abateri sau la refuz de hrană, aveau dreptul la pachete și vizite, într-un regim mai ușor decât cel penitenciar, dar totuși strict supravegheat¹⁹.

Alături de deportări și stabilirea domiciliului obligatoriu, internarea în lagăre a fost o măsură administrativă cu un efect represiv important. Folosită pe scară largă de Securitate,

¹⁵ Ibidem, ff. 13-14.

¹⁶ Este greu de estimat numărul total al victimelor, în actualul stadiu al cercetărilor, care totuși pe ansamblu este de ordinul miilor. Pentru soarta foștilor comandanți de lagăr anchetați în urma crimelor comise, edificator este cazul lui Augustin Albon. Intrat în DGSP cu gradul de căpitan la înființarea acesteia, a fost director al Direcției a VI-a (Paza Guvernului). Albon era originar din Turda (fiu al lui Ion și al Mariei, născut la 22 mai 1910), unde fusese ceaprazar. După intrarea sa în partid, ajunsese în 1945 să lucreze în Siguranță. La înființarea Canalului, a părăsit DGSP pentru a primi misiunea de a asigura paza unităților de muncă de aici. Evocat în numeroase mărturii ale supraviețuitorilor pentru cruzimea sa, a „patentat” un mijloc de tortură specific, denumit „stâlpul infamiei”. Deținutul legat la acest stâlp era bătut și batjocorit de gardieni, brigadieri și deținuți. Se afirmă că a omorât mai mulți deținuți la Canal, bătându-i cu lopata sau călcându-i în picioare, călare pe calul său alb. Om scund, solid și taciturn, obișnuia să se adreseze deținuților: „cu gamela să săpați Canalul, bandiților!” A fost avansat în 1954 în funcția de director general al Penitenciarelor, dar la scurtă vreme a fost arestat și încarcerat la Jilava, fiind, după unele surse, condamnat la 25 de ani de închisoare, din care a executat doi sau trei. După eliberare nu s-a mai întors în Turda, rămânând în București, unde a lucrat, până la pensie, ca inspector al croitorilor CENTROCOOP; Doina Jela, *Lexiconul negru. Ueltele ale represiunii comuniste*, București, Editura Humanitas 2001, pp. 26-27.

¹⁷ ASRI, fond D, dosar nr. 10957, f. 15.

¹⁸ Ibidem, dosar nr. 7778, vol. XXXVI, f. 68.

¹⁹ Ibidem, f. 69.

aceasta a afectat un mare număr de oameni și, prin caracterul ei arbitrar, a avut un ecou notabil în plan social, în raport cu scopul urmărit de poliția politică a regimului comunist.

Amploarea internărilor în lagărele de muncă

În 1967-1968, Consiliul Securității Statului a documentat trimiterea „în unități, colonii și locuri de muncă obligatorie a unui număr de circa 29 000 persoane”²⁰. Cifra mai poate suporta adăugiri, întrucât chiar un document al Securității arăta că „posibilitățile de a stabili în mod cât mai complet șirul abuzurilor și ilegalităților sunt limitate de faptul că în arhivele Securității Statului nu se pot identifica multe documente. Din relatările unor ofițeri ce muncesc în prezent în acest sector rezultă că în anul 1954 fostul șef al Serviciului de evidență, colonel Popescu Gheorghe (Gogu)²¹, în prezent ambasador în Birmania, a ordonat distrugerea fișelor de evidență pentru aproximativ 17 000 persoane ce au fost internate administrativ. Ca urmare, dosarele în arhiva Securității nu se pot găsi decât cu mari greutăți”²². Numărul total al celor internați în lagăre de muncă poate fi estimat la cel puțin 50 000 victime ale măsurilor administrative utilizate de Securitate, în condițiile în care numai un dosar de arhivă verificat în 1967-1968 arăta că în perioada 4 ianuarie–26 iunie 1952 s-au emis 118 decizii ale MAI, prin care s-au trimis în lagăre 3963 oameni. Numai în zilele de 3 martie și 1 aprilie 1952 s-a dispus internarea unui număr de 316, respectiv 437 persoane. Practic, așa cum se arăta în sintezele prezentate Comitetului Central, situația scăpase oricărui control, Securitatea dezlănțuind un val de teroare care nu-și putea justifica amploarea²³.

Există date exacte pentru primii ani de funcționare a acestor măsuri. Astfel, în 1950 au fost trimise în unități de muncă 5154 persoane, în 1951 alte 2519, pentru ca în 1952, odată cu organizarea coloniilor de muncă, numărul să crească la 11 913, în vreme ce pentru anii 1953-1954 s-au găsit date privind internarea administrativă a 2491 persoane. S-a mai stabilit că între 1957-1963 au fost trimise în locuri de muncă obligatorii pe o durată de 2 până la 6 ani în baza Decretului 89/1958 alte 3658 persoane, dintre care 2696 pentru că „au instigat și au participat la răzmerițe”, 545 de deținuți care „nu au dovedit că s-au reeducat” și 117 foști comandanți legionari²⁴.

În realitate, examinarea dosarelor a arătat cu totul altceva, și anume că Securitatea a purtat un război necruțător împotriva muncitorilor și țăranilor, deci tocmai împotriva categoriilor sociale în numele cărora dezlănțuise lupta de clasă. Din cele 3658 persoane trimise între 1958-1964 la „muncă obligatorie”, îndeosebi în mine, 1899 erau țărani, 436 muncitori, 207 profesori și învățători, 241 funcționari etc. Dintre ei, 634 nu aveau nici un motiv „la dosar” pentru a suporta această pedeapsă și nici antecedente penale²⁵. Cea mai numeroasă categorie au constituit-o și în rândurile „populației” din coloniile de muncă de la Canal și din Balta Brăilei tot muncitorii și țăranii care se împotriveau colectivizării și impunerii cotelor agricole. Numai din fosta regiune Oltenia, după cum relevau documente găsite în 1967, au fost trimiși în lagăre de muncă 1095 țărani²⁶, iar o analiză din martie 1968 asupra unui lot martor de 7000 de fișe ale unor persoane internate arată că „măsurile represive au fost îndreptate împotriva a 1355 țărani, 1570 muncitori și tehnicieni, 767 învățători și profesori, 136 medici, 166 ingineri etc. Din cele 7000 de fișe examinate rezultă că numai 11

²⁰ Arhiva Comitetului Ex. al CC, nr. 264/18.02.1972, vol. IV, f. 7.

²¹ Gogu Popescu a fost numit la înființarea Securității, în august 1948, director al Direcției a II-a Contraspionaj. Învățător, originar din Târgoviște, a organizat bandele de bătăuși comuniști la alegerile din 1946, în calitate de șef al organizației de partid Dâmbovița. După îndepărtarea din Securitate a avut parte de o carieră diplomatică, fiind numit ambasador în Birmania și apoi în Ghana; Doina Jela, *op. cit.*, p. 233.

²² Arh.C.Ex. al CC, nr. 264/18.02.1972, vol. IV, f. 17.

²³ Ibidem, f. 16.

²⁴ ASRI, fond D, dosar nr. 7778, vol. 36, ff. 41-42.

²⁵ Arh.C.Ex. al CC, nr. 264/18.02.1972, vol. IV, f. 17.

²⁶ Ibidem, f. 14.

persoane sunt foști industriași, 15 moșieri și 25 foști polițiști”²⁷. Securitatea încălcase în mod flagrant principiile pe care declara în ton cu partidul că luptă să le apere, comportându-se ca o armată într-un teritoriu ocupat și dezvăluind astfel adevăratul caracter al regimului sovieto-comunist.

Trimiterea în lagăr se făcea cu totul arbitrar, nefiind respectate nici măcar formal dispozițiile privind măsurile administrative, care și așa, cum s-a văzut, aveau prevederi care puteau fi interpretate într-un mod larg de către Securitate. Practic, oricine în afara nomenclaturiştilor putea fi trimis în lagăr. Un studiu făcut de Procuratura Generală în anul 1953 descoperise în toate coloniile de muncă deținuți numai pe bază de adrese, însoțite de tabele nominale. În martie 1953, în lagărul Peninsula de la Canal, 2293 persoane se aflau numai în baza unor astfel de documente sumare, iar în iulie același an 1500, Procuratura Generală constatând că aceste persoane sunt „deținute în mod ilegal”. Opoziția Securității a făcut să nu se poată dispune eliberarea acestora, iar investigațiile procurorilor în coloniile de muncă au încetat din cauza aceluiași presiuni²⁸. Abuzurile continuau în privința termenelor de internare, care erau depășite fără ca deținuții să fie eliberați. La 20 iulie 1953, se aflau în această situație 402 deținuți din coloniile de muncă de pe cuprinsul României Populare²⁹.

Regimul de exterminare din lagărele de muncă

Abuzuri grave „s-au săvârșit și în ceea ce privește regimul de detenție, cel alimentar, asistența sanitară”, după cum consemna sec un document al Consiliului Securității Statului din 1968³⁰ cu privire la unitățile și coloniile de muncă. Le ilustrează pe larg o întreagă literatură memorialistică³¹. În lagăr „toate erau dificile și greu de suportat: condițiile de muncă erau barbare, vânturile năpraznice și neobosite, hrana insuficientă, cazarea improvizată”³². Bolile făceau ravagii printre „oameni adunați de prin toate închisorile politice din țară, extenuați de foamete și frig, de umezeala acelor saivane în care locuisem, obosiți de munca epuizantă. Erau anemiați, distrofici și dintre aceștia din urmă au fost destui cei care au alunecat în cașexie”³³ – ultima fază de slăbire generală a organismului, din care greu se mai putea redresa cineva”³⁴.

Dar poate că cel mai greu de suportat au fost cruzimile absurde pe care oamenii le-au suportat sau la care au fost martori, marcați apoi pe tot restul vieții de cele trăite și văzute. Exemplele ar putea umple o lungă monografie. Ele au fost consemnate și de rapoartele în urma unor controale făcute în coloniile de muncă în anul 1953, când Procuratura Generală a investigat mai multe crime petrecute în acestea. Scene de o violență excesivă care s-au petrecut în lagăre au avut darul să impresioneze și au influențat probabil decizia de închidere a lor în 1954. Chiar documente ale Securității relevă crizimi deosebite petrecute aici. Numai în luna ianuarie a anului 1953 au murit în coloniile de muncă de la Canalul Dunăre-Marea Neagră un număr de 133 deținuți, potrivit evidențelor fostei poliții secrete. Cele mai multe decese s-au înregistrat la coloniile Peninsula și Poarta Albă (46, respectiv 30)³⁵.

²⁷ Ibidem, f. 17.

²⁸ Ibidem, f. 1.

²⁹ Ibidem, f. 16.

³⁰ Ibidem, p. 18.

³¹ Vezi retrospectivile bibliografice pe tema *Rezistența anticomunistă în România*, publicate în „Arhivele Totalitarismului” nr. 5 (4)/1994, pp. 244-266, nr. 6 (1)/1995, pp. 250-287, nr. 7 (2)/1995, pp. 202-221, nr. 8 (3)/1995, pp. 237-246, nr. 9 (4)/1995, pp. 203-220, nr. 10 (1)/1996, pp. 215-241, nr. 11-12 (2-3)/1996, pp. 221-233.

³² Cătălin Ropăla, *Periprava. Memorial din gulagul românesc*, București, Editura Majadahonda, 1997, p. 117.

³³ Fază în care metabolismul consumă țesuturile, omul intrând într-o fază de „autodevorare”.

³⁴ Constantin Horujenco, *Povestiri din întuneric*, Galați, Editura Alma, 1997, p. 108.

³⁵ ASRI, fond D, dosar nr. 10971, ff. 15-20.

În coloniile de muncă se practica pe scară largă bătaia, încarcerarea pe termen lung, utilizarea la munci grele a deținuților bolnavi, iar rațiile de hrană neîndestulătoare au făcut ca moartea multora să fie cauzată pur și simplu de foame și istovire. Dacă tratamentul inuman aplicat deținuților în lagărele din România a caracterizat universul concentraționar ca și în celelalte state ale blocului sovietic, în unele perioade, în anumite locuri de detenție, regăsim puternice accente de sadism în aplicarea acestui tratament. Ca urmare, la multe dintre lagărele Canalului Dunăre-Marea Neagră se înregistra în 1952 o medie a mortalității de peste 30 de deținuți pe lună³⁶, iar între aceștia unii își găseau sfârșitul în chinuri care, dacă nu ar fi consemnate chiar de documente ale Securității, ar fi greu de imaginat. Astfel, după 15 zile de carceră, un deținut a fost dus la infirmerie cu ambele picioare cangrenate, pentru că fusese legat cu lanțuri peste „cizmele de cauciuc ce le avea în picioare. Când a fost adus la infirmerie și i s-au tras cizmele, i s-a dezlipit și talpa picioarelor, care putrezise”. Medicul coloniei penitenciare i-a făcut trimitere pentru Spitalul din Cernavodă, dar comandantul nu a aprobat-o. Deținutul, un tânăr de 23 de ani, a murit în chinuri cumplite după 11 zile, în infirmeria lagărului³⁷.

În sadismul lor, unii comandanți de lagăr obișnuiau să se distreze, punându-i la cele mai grele munci pe epileptici și distrofici, sau scoțându-i la muncă în ger, desculți și numai în cămăși. Neîndeplinirea normelor de muncă era sancționată cu muncă neîntreruptă fără hrană timp de 24 de ore, urmată de carceră. Unii deținuți au fost bătuți până la desfigurare, rămânând infirmi pe viață. Un proces verbal din arhivele fostei Securități consemna depoziția unui deținut maltratat din colonia de muncă de la Cernavodă: „în luna decembrie 1952, fiind grav bolnav, am primit de la infirmerie un bilet de scutire și am fost întors la dormitor. Caporalul care făcea de serviciu m-a scos însă afară în pumni și picioare, umplându-mă de sânge și m-a dus la comandant. Acesta m-a bătut până am leșinat. După ce m-am trezit din leșin, mi-a luat mantaua și m-a pedepsit să muncesc fără mâncare și odihnă 36 de ore. Am fost trimis la muncă, dar eu i-am spus caporalului că nu pot lucra. El a pus trei deținuți să mă arunce în Dunăre, apoi m-a bătut cu o lopată, m-a legat cu lanțuri și m-a dus din nou la comandant. Acesta m-a pedepsit cu trei luni de carceră. După 42 de zile am fost scos și dus la infirmerie. Comandantul m-a văzut acolo și mi-a spus: *ai să te întorci în carceră și ai să stai acolo până mori*. Atunci am încercat să mă sinucid, tăindu-mi venele cu o lamă. Pentru asta, comandantul l-a pus pe un deținut să mă bată cu picioarele în testicule și în gură, nenorocindu-mă pe viață și desfigurându-mă”. Deținutul a fost băgat din nou la carceră, dar a fost salvat de ofițeri superiori veniți în inspecție la colonia penitenciară, care au mai găsit de la Cernavodă alți șase deținuți morți, care continuau să fie ținuți în carcerile lagărului, pentru că, după cum declara comandantului acestuia, nu și-au încheiat pedeapsa³⁸.

Rapoartele făcute în împrejurările anchetelor din 1953 în coloniile de muncă de la Canal și din Balta Brăilei de către medici deținuți sunt relevante asupra ravagiilor pe care frigul și foamea le provoca, decimându-i pe deținuți în special în lunile de iarnă. „Deținutul a fost adus pe targă din carceră, fără cunoștință, cu respirația foarte rară, fără puls aproape și, cu toate îngrijirile ce i-am dat la infirmerie (injecții de camfor și cofeină), după ½ oră a încetat din viață. Era în evidență cu distrofie și în diferite rânduri fusese scutit de muncă de către serviciul medical. Nu a fost adus la vizita medicală înainte de a fi încarcerat și nici nu am fost chemați spre a-l vizita la carceră, în tot timpul în care a fost încarcerat”. Un alt deținut „a încetat din viață chiar în cabinetul de consultații al infirmeriei, în timp ce abia îi făcusem injecții de cofeină și camfor. Nu am fost chemați de a-l vizita înainte de a-l încarcera și nici nu a fost vizitat de noi acolo. (...) Nu s-a ținut seama de către conducerea coloniei de scutirile

³⁶ Ibidem, ff. 177-180.

³⁷ Ibidem, ff. 3-11, *Referat* întocmit de lt.maj. Munteanu Horia, la 15 iunie 1953 și ff. 33-35, declarația medicului Gheorghe Munteanu.

³⁸ Ibidem, f. 31.

medicale și bolnavi, chiar distrofici gravi au fost scoși pe șantierele de lucru, aducându-i seara pe brațe, pe alții înghețați complet și chiar morți”. Astfel, un deținut „distrofic gradul 3, a fost adus în agonie, înghețat, de pe șantier și a murit după câteva ore, în infirmerie”, iar un altul „a fost adus mort, înghețat pe șantier”. Toate cazurile, afirma medicul, înșirând un lung pomelnic de morți în lunile ianuarie și februarie ale anului 1953, ar fi putut fi evitate: „în afară de aceștia, sunt numeroase alte cazuri de deținuți înghețați, dar care au putut fi readuși la viață în urma îngrijirilor noastre. Toți deținuții politici care înghețau pe șantierele de lucru erau distrofici, fiind slăbiți și nu mai aveau caloriile necesare pentru a se apăra contra frigului, fie că unii erau ușor îmbrăcați, fără cămăși, și unii chiar cu picioarele goale. Dimineața, la ieșirile cordoanelor de lucru pe poartă, erau scene îngrozitoare, cu bătați sângheroase și cu chinuri de iad, ce ar fi trebuit să înduioșeze și inimile de piatră”, nota același medic al coloniei penitenciare Cernavodă într-o declarație care s-a păstrat în arhivele Securității³⁹.

Unele dintre crimele din lagărele de muncă au fost anchetate de Procuratura Generală, care a sintetizat și condițiile de deținere în fraze sugestive. „Au fost cazuri când deținuții erau asasinați prin împușcare, îngropați de vii în pământ, obligați iarna să intre în apă până la brâu și să taie stuf, introduși iarna în carceră descoperite, uneori dezbrăcați, în poziții chinuitoare – doi în picioare și doi cu capul în jos. În timpul verii, erau dezbrăcați, legați de mâini și expuși mușcăturilor de țânțari. Manifestările de bestialitate continuau și după moartea deținuților, ale căror cadavre, neînhumate timp îndelungat, roase de șobolani, erau profanate și chiar introduse în carceră, sub pretextul că torturile n-au fost îndeajuns de aspre”⁴⁰. Pentru atrocitățile descrise mai sus, care s-au petrecut în colonia penitenciară Salcia, au fost trimiși în judecată 21 de ofițeri și subofițeri, care au fost găsiți vinovați și au fost condamnați în 1954 la pedepse de până la 25 de ani închisoare. Un an mai târziu, ministrul de interne Alexandru Drăghici i-a absolvit de pedeapsă și le-a șters din cazier incriminările. Mai mult, a dispus ca majoritatea lor să fie reîncadrați în MAI. Printr-un decret al Prezidiului Marii Adunări Naționale, „acestor cadre li s-a acordat vechimea neîntreruptă în MAI pe toată durata detenției, iar conducerea Ministerului de Interne le-a acordat câte o sumă de bani echivalentă cu salariul pe trei luni și câte o lună de zile de concediu la casele de odihnă ale MAI pentru refacerea stării fizice”⁴¹. Procurorul general adjunct Alexandru Voitinovici, care ordonase anchetele din 1953 și descoperise mii de persoane deținute ilegal, a fost retrogradat din funcție, fapt care dovedește că Securitatea inspirase crimele produse în lagărele de muncă și stabilirea condițiilor de detenție, exterminarea deținuților și inclusiv trimiterea lor ilegală în lagăre fiind o acțiune deliberată a poliției politice comuniste⁴².

*

Cei vii și cei morți erau în coloniile de muncă în egală măsură subiect de batjocură. La colonia penitenciară Salcia, într-o zi din iarna anului 1952 „au fost mai mulți morți. Pentru a-i putea identifica, le-a pus cartoane în gură, pe care le scria numele”⁴³. Un deținut a fost adus de la lucru mort, „cu un astfel de carton în gură, iar gura încleștată i-a fost deschisă cu un topor. Morții se înhumau după 7-8 zile, din lipsă de scândură”. Represiunea a produs uneori scene de dimensiuni mitologice. După ce un brigadier l-a bătut până la moarte pe un deținut, acesta „a fost pus pe o targă în care bătuse piroane de fier. Când l-a adus la infirmerie, mort, corpul lui era în întregime perforat”⁴⁴.

³⁹ Ibidem, pp. 34-35.

⁴⁰ ASRI, fond D, dosar nr. 10844, vol. I, ff. 1-3, *Notă privind procesul intentat unor cadre și deținuți de la fosta colonie de muncă Salcia*, din anii 1953-1955, nedată, probabil din 1967. Poartă mențiunea *Strict secret de importanță deosebită*.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Arh.C.Ex. al CC, nr. 264/18.02.1972, vol. IV, f. 2.

⁴³ ASRI, fond D, dosar nr. 10844, vol. II, ff. 45-46.

⁴⁴ Ibidem, f. 46.

Ilegalitatea măsurilor administrative de internare în lagăre și stabilire a domiciliului obligatoriu

În urma sarcinilor primite la Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Consiliul Securității Statului a trecut în 1967-1968 la analizarea abuzurilor și ilegalităților „în activitatea unor cadre din aparatul de Securitate”, urmărind între altele „modul în care s-a instituit și aplicat măsura internării administrative în locuri anume destinate”⁴⁵. Sintezele care au rezultat incriminează încălcări ale legii, dar afirmă legitimitatea acestor măsuri, ceea ce dovedește că, în fond, caracterul de poliție politică al Securității nu se diminuase, ci era mai bine camuflat sub masca „legalității socialiste”. Abuzurile și crimele produse sub acoperirea „măsurilor administrative” erau considerate „justificate în principiu”: „este cunoscut că între anii 1950-1958 [perioadă analizată de Comisia Consiliului Securității Statului – n.n.] elementele dușmănoase din țară și din exterior își intensificaseră activitatea ostilă împotriva regimului democrat-popular, creau greutăți în construcția socialismului, calomniau și defăimau politica partidului, ajungând până la săvârșirea de acte de teroare, sabotaj și diversiune. În aceste condiții, se impunea ca organele de partid și de stat să inițieze măsuri energice pentru a preveni și zădărnici orice încercare de a atenta la cuceririle revoluționare ale clasei muncitoare. Socotim deci justificată de principiu luarea unor măsuri de a împiedica elementele reacționare să întreprindă acțiuni dușmănoase, inclusiv internarea în colonii de muncă obligatorie, dar numai împotriva acelor care, în mod real, prezentau pericol pentru securitatea statului”⁴⁶.

Modul în care au fost concepute reglementările privind măsurile administrative au fost criticate, întrucât „prin conținutul lor larg și generic, fără stabilirea unor criterii de delimitare precisă a acelor persoane care prin manifestările lor constituiau un pericol real pentru securitatea statului de cele care își manifestau unele nemulțumiri personale și care nu periclitaau ordinea socială și de stat *au avut consecințe negative în justa aplicare a dispozițiilor din actele normative respective* [s.n.]”.

Justețea acestor măsuri represive era însă contrazisă chiar de analiza prevederilor constituționale. Astfel, Constituția RPR din 1948 prevedea la articolele 48 și 30 că „nimeni nu poate fi arestat sau deținut mai mult de 48 de ore, fără un mandat al Parchetului, al organelor de instrucție stabilite de lege sau autorizarea instanțelor judecătorești conform prevederilor legii” și că „nimeni nu poate fi condamnat și ținut a executa o pedeapsă decât în baza hotărârilor judecătorești în conformitate cu legea”. Prevederile, reluate în articolul 87 al Constituției din 1952, care garanta la articolul 87 libertățile cetățenești, au fost încălcate flagrant de către actele normative cu privire la măsurile administrative⁴⁷. Prin caracterul lor larg și evaziv, au dat posibilitatea extinderii represiunii, astfel încât oricare dintre cetățenii României putea fi arestat și trimis în lagăr sau deportat în regim de domiciliu obligatoriu, în condițiile în care foarte multe dintre incriminările conținute de aceste prevederi nu constituiau infracțiuni nici măcar prin analogie cu diverse texte ale Codului Penal.

Modul de aplicare a fost de asemenea viciat, fiind subordonat nevoii de mână de lucru gratuită la proiectele megalomane ale regimului. Folosirea deținuților pe șantierele de la Canal și la gospodăriile agricole ale MAI din Balta Brăilei fusese reglementată în urma unei ședințe la Ministerul de Interne din 24 martie 1950, la care au participat ministrul adjunct Marin Jianu, care coordona activitatea Direcției Generale a Penitenciarelor și Alexandru Nicolschi, subdirectorul Securității. În urma acestei decizii, s-a hotărât înființarea unei comisii de triere a deținuților din închisori și aresturi, pentru a-i selecta pe cei apti de muncă și cu pedepse sub 12 ani și a-i trimite să lucreze la Canal, în mine sau gospodării agricole de stat⁴⁸. Șantierele

⁴⁵ Arh.C.Ex. al CC, nr. 264/18.02.1972, vol. IV, f. 7.

⁴⁶ Ibidem, p. 11.

⁴⁷ Ibidem, p. 12.

⁴⁸ ASRI, fond D, dosar nr. 10090, ff. 182-184.

erau însă în primul rând alimentate cu noi arestați în baza măsurilor administrative, măsură determinată de gratuitatea, dar și de eficiența dovedită anterior de mâna de lucru formată din deținuți. De exemplu, după cum relevă un *Raport al Direcțiunii Generale a Canalului* pe perioada iunie-septembrie 1949 în sectoarele unde se utiliza munca salariată planul de lucru se realizase în proporție de 78%, în vreme ce unitățile de muncă organizate de Ministerul Afacerilor Interne „își îndeplinesc planul lor fiindcă există acolo un comandament”, după cum arăta Chivu Stoica la Ședința Secretariatului CC al PMR din 22 septembrie 1949, întors dintr-o inspecție la Canal⁴⁹.

Reamintim depoziția din 1968 a colonelului în rezervă Ilie Bădică, fostul locțiitor al comandantului Direcției Generale a Penitenciarelor și șef al coloniilor de muncă, care arăta că aceste arestări în baza măsurilor administrative se făceau arbitrar, în funcție de nevoile de brațe de muncă. Direcția de Anchete penale a Securității asigura cifrele solicitate de comandanții de lagăr, operând rețineri în teritoriu, după tabelele propuse de Direcțiile Regionale și aprobate de ministrul de interne. Cât de arbitrar erau aceste arestări, relevă o sinteză a Securității din 1968: 300 de studenți de la Facultatea de Medicină din București au fost internați în anul 1951 în lagărul de triere Rahova, urmând să fie trimiși în unități de muncă, doar pentru că „neavând manuale de specialitate la facultate, au mers să studieze la Biblioteca franceză”⁵⁰.

Cei reținuți înainte de a fi trimiși în lagăre de muncă erau mai întâi cercetați de către Securitate, cercetare care s-a prelungit uneori până la patru ani, fără ca această perioadă să se scadă, cum se proceda cu arestul preventiv, din durata stabilită a internării. La Bicăz, în iunie 1953 erau 63 de deținuți cărora nu li s-a inclus în noua pedeapsă timpul de reținere anterior. În 1968, s-au examinat 1500 de dosare prin sondaj, constatându-se că în majoritatea cazurilor reținerea persoanelor s-a făcut fără respectarea formelor legale prevăzute, ilegalitate acoperită ulterior de complexul de măsuri pentru internări sau deportări administrative. Astfel, se exemplifica acoperirea legală a arestării foștilor polițiști, jandarmi și lucrători SSI prin Ordinul 26500/1948 al Securității, a foștilor legionari (Ordinul 5/1948) și a celor care comentau negativ reforma bănească (Ordinul 8/20/1952), realizată tocmai prin aceste măsuri. În afara menționării unor astfel de ordine care au stat la baza arestării, la dosarele celor trimiși în lagăre nu figurau alte motive care să justifice privarea lor de libertate, a cărei durată era stabilită de asemenea arbitrar, fără criterii bine determinate. La dispunerea internării se avea în vedere doar apartenența la o anumită categorie socio-profesională, și nu la gradul de pericolozitate pentru regim. Semnificativ pentru încălcarea legilor în vigoare este că, dintre toți cei trimiși în coloniile de muncă, numai 1600 aveau mandate de arestare semnate de Procuratură, iar caracterul abuziv și aleatoriu al internărilor este demonstrat de faptul că, după desființarea coloniilor de muncă și cercetarea penală a deținuților, numai 509 din totalul acestora au fost trimiși în judecată pentru faptele comise⁵¹.

Practica trimiterii în lagăr numai în baza apartenenței la o categorie socială socotită ostilă comunismului era în epocă larg răspândită în toate statele blocului sovietic. Acțiunea se derula conform mecanismului prin care decizia politică (spre exemplu, cea de colectivizare a agriculturii) era în genere urmată de un complex de măsuri represive care asigurau punerea ei în practică. Brutalitatea statală, asigurată în România Populară prin intermediul Securității, se solda cu efecte notabile: „se reduce opoziția politică și religioasă, se stârpesc agitația muncitorească și răscoalele țărănești, se colectivează satele, este suprimat șomajul suprimându-se șomerii... Cu fiecare *dezînsecție*, lagărele se extind. Ele îndreaptă, ele extermină. Totul este adunat aici: opozanți conștienți sau presupuși, credincioși fervenți,

⁴⁹ ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 81/1949, f. 11.

⁵⁰ Arh.C.Ex. al CC, nr. 264/18.02.1972, vol. IV, f. 13.

⁵¹ Ibidem, ff. 15-17.

savanți sobri, hoți de cartofi, borfași, țărani amărâți, bandiți... Pentru a scoate la lumină societatea sa, statul produce lagărele”⁵².

Împotriva acestor măsuri nu exista nici o posibilitate de apărare a cetățeanului. În prevederile care au consacrat măsurile administrative nu este specificată nici o posibilitate de atac a deciziei de deportare sau trimitere în lagăr, ceea ce contravenea dreptului constituțional la apărare, dar, mai mult, îi pune în mod formal pe cei supuși acestor măsuri în situație de inferioritate față de deținuții politici, care în procesele penale derulate puteau declara recurs împotriva sentințelor – chiar dacă recursul nu schimba, în majoritatea cazurilor, nimic.

Măsurile administrative care prevedeau deportările și internarea în lagăre a cetățenilor României Populare s-au produs prin cauționarea de către conducerea de partid și de stat a planurilor represive ale Securității. Acest sistem „a creat posibilitatea să se comită ilegalități și abuzuri grave, care puteau avea implicații deosebite în viața politică și socială a țării”, se recunoștea ulterior⁵³. Ministerul Afacerilor Interne și conducerea Securității căpătaseră puteri sporite și o largă autonomie decizională, răspunzând numai în fața „conducerii superioare de partid”. Astfel se explică atât procedurile ilegale utilizate în elaborarea complexului de acte normative care au dus la internările în lagăre de muncă și deportări, cât și modul abuziv în care ele au fost aplicate.

*

Concluzii

Prevederile în baza cărora a funcționat sistemul represiv din România primelor două decenii de socialism, articolele din Codul Penal și măsurile administrative privind deportarea, domiciliul obligatoriu sau internarea în colonii penitenciare pedepseau orice formă de opoziție, politică sau religioasă față de regimul comunist. Ele nu sunt inovații juridice românești ale timpului, ci au conținut esența legilor penale sovietice în domeniu. Multe din pasajele care privesc infracțiunile de natură politică sunt o punere în practica judiciară din RPR a prevederilor din Codul Penal sovietic sau a ordinelor de deportare ori internare în GULAG. Ca și în URSS, incriminările de natură politică au fost modificate în timp, devenind, atunci când a fost necesar, mult mai drastice decât în formularea inițială. Astfel, în România, spre finalul primului deceniu de „republică populară”, se poate constata o înăspritare fără precedent a pedepselor pentru infracțiuni politice, ca și revenirea la sistemul internării în locuri de muncă obligatorie și a deportării în regim de domiciliu obligatoriu a celor care ar fi putut să se opună regimului, măsuri de natură să consolideze dictatura impusă de Gheorghiu Dej, în condițiile retragerii trupelor sovietice, care au asigurat până în 1958 stabilitatea regimului sovieto-comunist.

„Temeiurile legale” puse la îndemâna Securității începând cu 1957, în acțiunea de lichidare a oricărei forme de împotrivire sau chiar dezacord cu autoritățile, manifestat fățiș ori abia schițat, au dus la dezlănțuirea unui val de arestări de aceeași amploare cu cel din momentele instalării regimului de „democrație populară”, ca și la internări în lagăre de muncă a celor care „încearcă să primejduiască ordinea de stat”. Dacă în 1948-1952 represiunea a avut ca rațiune consolidarea puterii de curând cucerită de către comuniști, prin lichidarea adversarilor politici, în 1958-1959 problema nu se mai pune în aceeași termeni. La doi ani după denunțarea de către Hrușciov la Congresul XX al PCUS a abuzurilor staliniste în materie de poliție politică, dezlănțuirea în România a valului represiv de la finele anilor 1950, precedat de înăsprirea prevederilor penale și a celor administrative privind domiciliul obligatoriu și trimiterea la muncă forțată marchează un moment în care la București

⁵² A. Glucksmann, *op. cit.*, p. 97.

⁵³ Se făcea referire la încălcarea hotărârilor CC al PMR privind înscrierea țăranilor pe bază de consimțământ liber în gospodării agricole. Dar, în 1968, ca și în anii '50 se ignora în mod voit faptul că aceste încălcări antrenate de implicarea Securității în accelerarea procesului de colectivizare s-au făcut din dispoziția conducerii de partid.

Gheorghiu-Dej a ținut să demonstreze că, indiferent de prezența trupelor sovietice în țară, poate asigura securitatea internă. În mod paradoxal, tocmai când Armata Roșie (privită de majoritatea românilor ca un simbol al ocupației sovieto-comuniste) își părăsea amplasamentele, s-a realizat o revenire la austeritatea și dogmatismul din anii stalinismului. Această înăsprire a controlului exercitat asupra societății prin pârgھیile aparatului represiv a avut darul să dovedească (și a făcut-o din plin) că zilele regimului nu sunt numărate, așa cum a fost tentată să creadă larga majoritate a populației, care punea încă semnul egal între puterea comuniștilor în România și prezența aici a trupelor rusești.

Independent de modul în care a evoluat conținutul unor prevederi în timp, Codul Penal și măsurile administrative dispuse prin Decrete ale Marii Adunări Naționale, Hotărâri ale Consiliului de Miniștri sau Decizii ministeriale ale MAI privind deportările, domiciliul obligatoriu și internările în lagăre de muncă, acestea au fost încă de la instaurarea „democrației populare” principalul instrument de exercitare a represiunii. Articolele penale care au pedepsit infracțiunile de natură politică au avut un caracter public, cu o singură excepție⁵⁴ și au constituit baza „legală” a măsurilor represive întreprinse de Securitate. Prevederile speciale așa-zis „administrative”, cu un caracter secret datorită caracterului lor neconstituțional, au completat baza de acțiune a unor pusee represive ale regimului, manifestate mai întâi în 1948-1952. Devenind în 1957-1958 excesive în conținut și fiind aplicate exagerat, aceste măsuri legislative au provocat și întreținut o atmosferă de teroare, similară cu cea din perioada cuceririi și consolidării puterii de către comuniști. Caracterul lor arbitrar reflectă chiar caracterul regimului instaurat în România după 6 martie 1945.

Pe tot parcursul celor 45 de ani de putere comunistă în România, legislația cu caracter represiv a dat posibilitatea Securității să facă în timp dovada faptului că se poate substitui cu succes unei armate de ocupație, pe care vreme de un deceniu de la crearea sa doar o secondase în asigurarea stabilității regimului. Poliția politică, bazată pe un întreg complex de prevederi, a transformat represiunea în fapt cotidian. Deținuții transportați către lagărele Canalului în camioane nu mai stârnesc reacția nimănui: „în drumul nostru întâlnim oameni liberi care-și cultivă grădina, care lucrează pe lângă casă. Nici unul nu se sinchisește de noi, așa de mult s-au obișnuit cu existența coloniei de muncă forțată. Îmi dau seama din atitudinea lor că sistemul penitenciar e sinonim cu orânduirea socialistă”⁵⁵. După atâția ani de semne vizibile ale regimului polițienesc instaurat de Securitate, faptul nu era de mirare și tocmai acest tip de reacție a asigurat perpetuarea regimului. Totalitarismul „scoate la iveală ce lasă în penumbră democrația: și anume că la capătul drumului indiferenței și al conformismului apar lagărele de concentrare”⁵⁶.

⁵⁴ Este vorba de articolul 193 indice 1 din Codul Penal, nepublicat în edițiile acestuia, prin care se condamnă retroactiv foștii polițiști.

⁵⁵ Emil Manu, *op. cit.*, p. 121.

⁵⁶ Tzvetan Todorov, *op. cit.*, p. 147.

Deportările și dislocările de populații din România anilor 1950. Instituția domiciliului obligatoriu

Deportările și dislocările de populații au fost în perioada anilor 1945-1964 o practică politică curentă, care a afectat un număr imens de persoane. Prin ele se viza distrugerea existenței unor categorii largi de oameni, a unor familii și comunități. De inspirație stalinistă, ele au reprezentat forme de violență, din rațiuni politice, a unor drepturi fundamentale ale oamenilor (dreptul la proprietate, la o viață normală, la libertate de mișcare etc). Ele vizau o sporire a controlului asupra societății, trebuiau să genereze frică, erau menite să intimideze, să sporească sentimentul insecurității, să destructureze comunitățile divizându-le și polarizându-le prin aplicarea principiului ideologic al luptei de clasă. Toate acestea au reprezentat arme eficiente pentru a duce populația la supunere și tăcere, pentru a grăbi la sate procesul de colectivizare și de trecere a proprietății individuale în mâinile statului. Comunitățile rurale sau urbane din care s-au făcut dislocări au pierdut o forță de muncă importantă și au suferit o traumă de natură umană și colectivă, destrucându-se și pierzând un important capital economic și social. Efectele dislocării s-au reflectat și în modul de funcționare al familiei, care s-a văzut deposeată de posibilitatea de a transmite de la o generație la alta, bunuri reale și simbolice. Relațiile dintre generații au fost afectate și de faptul că membri ai aceleiași familii s-au văzut divizați și obligați să se situeze de părți diferite ale baricadei, astfel că și memoria lor e una divizată și adesea conflictuală, amenințată de diverse forme de uitare generate de tăceri vinovate, de compromisuri, de opțiunile diferite în ce privește modul de raportare la regimul comunist.

Vom sublinia în continuare cele mai importante valuri de dislocări și consecințele lor, vom urmări ce categorii de persoane erau vizate, ce efecte au avut dislocările asupra lor, cum s-a creat treptat instituția domiciliului obligatoriu și cum, pentru cine și în ce scop, a funcționat ea.

Serviciul D.D.O (Dislocări și Domicilii Obligatorii) a funcționat până în 21 iulie 1956, când un document precizează că, la ordinul MAI, se desființează acest serviciu, numerele de decizii de fixare de domiciliu obligatoriu (D.O.) urmând a fi date în continuare de Serviciul C din MAI al cărui șef era lt. col. Einhorn Wilhelm¹.

Documentele consemnează Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 1554 din 22 august 1952 și decizia M.A.I. Nr. 744 din 25 august 1952 pentru înființarea coloniilor de muncă, a domiciliului obligatoriu și a batalioanelor de muncă ca fiind cadrul legal² al unor decizii care privesc trimiterea în colonii de muncă și fixarea de D.O. precum și întrunirea comisiilor ce iau aceste decizii³.

În realitate, instituția domiciliului obligatoriu funcționa dinainte de această dată, fixarea de D.O. fiind o practică curentă încă din anii 1949-1950.

Au fost dislocați țărani care s-au răsculat în Bihor și Arad în anul 1949⁴, la fel cei din sudul țării, din Teleorman. De menționat că la aceștia se face referire în documentele care recomandă reținerea lor în Bărăgan și după data la care se ridicaseră restricțiile celor mai mulți dintre dislocați. „Comisia Specială de Verificare a elementelor dislocate în comunele noi” îi menționează într-un raport din anul 1954 ca „elemente care au participat la răzmerițele chiaburești, care au instigat și au avut un rol de conducere în aceste răzmerițe”⁵. Într-un raport al Direcției Generale a Securității Statului Bacău din 28. 08. 1951, semnat de locotenent

¹ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 55, vol. 50, f. 511.

² Ibidem, vol. 19, f. 4.

³ Ibidem, ff. 15-22.

⁴ Vezi ibidem, dosar 173, care conține date referitoare la aceste revolte și măsurile extreme de reprimare luate.

⁵ Ibidem, dosar nr. 55, vol. 46, f. 161.

colonel de securitate C. Câmpeanu⁶ se face referire la *evenimentele din 7 iulie 1950 (răscoale provocate de elemente reacționare) din comunele Siliștea, Ciuperceni, Purani, Corbii Mari, Corbii, Ciungului, Baci, Sârbeni și altele* din fostul județ Vlaşca și se consemnează ordinul dat de ministrul Jianu pentru trierea chiaburilor răsculați, întocmirea de fișe personale și trimiterea lor în U.M.* O notă informativă a lt. Cristea Toma din același dosar și pe aceeași problemă din 12 septembrie. 1951⁷ se precizează că ordinul ministrului Jianu cerea ca să se facă într-o singură zi investigații în comunele respective și să fie trecute în tabele pentru a fi dislocați. Ridicarea lor s-a făcut în aceeași noapte și ulterior li s-a cerut și întocmirea de fișe personale pentru cei dislocați în vederea unei eventuale încadrări a lor în U.M. lucru care, se pare, nu s-a realizat. Oricum acest caz arată legătura strânsă între cele două tipuri de pedepse, asimilate, ambele, pedepsei administrative.

Conform situației prezentate într-un raport oficial numărul elementelor dislocate în anul 1949 ar fi următorul: din regiunea Oradea 336 de familii, Baia Mare 8, Arad 18, Sibiu 9, Cluj 13, Suceava 16, Bacău 5, Câmpulung 26, Mureș 12, total 443 de familii⁸.

Dislocarea din 1949 a marilor proprietari de pământ, din toate zonele țării (împreună cu membrii familiei cu care locuiau împreună), în virtutea Decretului-lege 83/1949, cărora li s-a stabilit domiciliu obligatoriu în alte regiuni decât cele din care erau originari⁹, după ce li se confiscaseră casele și toate bunurile, vizează o categorie care a fost supusă unei persecuții constante și de lungă durată. O imagine a felului în care s-au desfășurat lucrurile o găsim într-o „Sinteză informativă privind problema țărănească de pe întreaga rază a județului Olt” pe perioada 8 februarie-4 martie 1949, în care se relatează :

„În noaptea de 1-2 martie 1949 la ora 2 au început pe întreaga rază a județului Olt operațiunile oamenilor clasei muncitoare pentru strângerea moșierilor expropriați în vederea trecerii la stat a tuturor bunurilor ce posedau aceștia, rămase de la reforma agrară din 1945, bunuri ce aparțineau clasei muncitoare, operațiuni ce s-au desfășurat în cea mai mare ordine și liniște pe întreaga rază a județului, fără a se da naștere la tulburări, cu toate că în unele comune s-a lucrat cu indiscreție și au dispărut aceste elemente exploatare ale țării, totuși, țărănimea ajutată de clasa muncitoare a putut înfăptui acest mare act revoluționar sută la sută”¹⁰.

În arhiva CNSAS dosarele I 72436, I 72437, I 72438, I 72439, I 72440, I 72442, I 72443, I 72444, I 72445, I 72446, I 72447, I 72448 sunt dosare de evidență pe obiectiv sau problemă și conțin date sistematizate pe raioane ale „foștilor moșieri, chiaburi, capitaliști, exploatare” luați în evidență și supuși unor acțiuni de verificare în scopul punerii sub urmărire a celor care în ochii organelor de securitate erau considerați „dușmănoși”. Dosarele de acest tip (ale serviciilor raionale MAI) indică din primele pagini deschiderea unui „dosar de problemă” pe tema „foști moșieri, capitaliști, chiaburi” în perioada 1956-1959 (când aceste „elemente” devin din nou, se înțelege, obiect de urmărire și preocupare), acompaniind acest act inaugural de un „istoric” al problemei¹¹. Hotărârea de deschidere a dosarelor pe problema „Moșieri, exploatare, chiaburi etc” ne dezvăluie de obicei raționamentul care stă la baza punerii lor sub urmărire: e necesară *o evidență clară a acestora, pentru că nu privesc cu ochi buni reformele petrecute pe țărâm economic.... reforma care le-a luat averile și i-a*

⁶ Ibidem, dosar nr. 185, ff. 46-47.

* Unitate de Muncă.

⁷ Ibidem, f. 59.

⁸ Ibidem, dosar nr. 172, ff. 368-369 .

⁹ Ibidem, dosar nr. 55, vol. 53, f. 165.

¹⁰ Ibidem, dosar nr. 911/2, ff. 34-35.

¹¹ Ibidem, fond Informativ, dosar nr. 72440 ff. 2-3; ibidem, dosar nr. 72448, ff. 2-4.

*pus în situația de a munci pentru a-și câștiga existența*¹² sau pentru că sunt considerați „elemente contrarevoluționare”¹³.

Diferitele rapoarte din aceste dosare contabilizează numărul „foștilor chiaburi, moșieri, exploatatori” alături de cel al foștilor membri PNL, PNT, PSDI trecuți în evidență operativă, indicând și situația agenturii și a bazei operative¹⁴, arătând cum se făceau recrutările și care erau motivele de punere sau repunere sub urmărire¹⁵. Dosarele care conțin notele informative asupra „foștilor exploatatori suspecti”¹⁶ sunt edificatoare pentru a sesiza motivele de urmărire la data întocmirii notelor informative și „sarcinile” pe care le primește informatorul, menționate ca atare în josul notei, sub rubrica Observații. Spicuim câteva dintre aceste Sarcini care indică obiectivele Securității în anul 1964: informatorul („sursa”) este instruit să afle poziția „obiectivului” față de regim, „din cine e format anturajul său, ce discută cu privire la evenimentele politice și familiare”¹⁷, „comportarea și relațiile celui în cauză la domiciliu” (e vorba de o informatoare recrutată dintre vecini¹⁸). În 1967 un alt colaborator este instruit să informeze despre „turiștii străini care îl vizitează pe urmărit și legăturile acestora”¹⁹. Lista obiectivelor urmăririi mai include „convingerile politice actuale”²⁰.

La data de 12.03.1964, MAI Direcția Regională Banat cere prin persoana maiorului de securitate Steksal Wiliam și a lt. major Bota Gheorghe note de verificare pentru 549 de persoane din categoria „foștilor exploatatori”, în timp ce un raport pe anul 1960 al Direcției regionale Dobrogea, serviciul Raional Tulcea menționează luarea în evidență a 142 de persoane pentru urmărirea cărora sunt puși în mișcare 3 agenți²¹. Pe aceeași „problemă”, în raionul Gorj sunt întocmite liste ale celor care, aflați cu D.O. la Târgu Jiu, sunt luați în evidență operativă activă²², pe listă figurând și numeroși „foști moșieri”.

După cum se poate vedea, problema „foștilor moșieri” aflați cu D.O. în diverse colțuri ale țării e asociată unui cadru mai larg, care cuprinde pe de o parte „elemente chiabure” și foști acționari, proprietari de firme, de imobile, de farmacii, restaurante, cârciumi, mori, batoze etc. iar, pe de altă parte, e discutată în același cadru cu problema membrilor diverselor culte, ai diverselor partide, altele decât cel comunist, ținute sub strictă supraveghere (conform dosarului de urmărire a lui Pascu Ioan zis „Bacon” din Vișeu de Sus, începută în 1962, pe motiv că în anii 1930-1934 a fost membru PNT Maniu, și continuată până la moartea acestuia în 1985²³).

Una dintre obsesiile acțiunilor de supraveghere informativă este orientarea constantă spre anturaj, spre cercul de prieteni intimi, încercându-se recrutarea informatorilor în special din rândul acestora (unele dintre încercările reușite de acest fel, îl privesc între altele pe un fost moșier²⁴) după ce s-au întreprins asupra lor acțiuni de verificare. Demn de menționat ni se pare și faptul că cei care fuseseră deja supuși unei acțiuni de reprimare ca moșieri, chiaburi etc (fuseseră expropriati și dislocați, ei și familiile lor), erau în continuare oprimați și urmăriți ca

¹² Cf. cu hotărârea de deschidere, la 2 februarie 1958, a dosarului de problemă pentru raionul Pecica, Direcția Regională MAI Timișoara; ibidem dosar nr. 72436, f. 1.

¹³ Deschiderea dosarului de problemă, în Hunedoara la 11.II.1957, închis la 7.XII.1967, ibidem, dosar nr. 72444, ff. 1-2.

¹⁴ Cf., de pildă, situația din raionul Pitești la 1 iulie 1964, în ibidem, dosar nr. 72438, ff. 6-18 sau raportului semnat de șeful Biroului raional cpt. Tănase Marin, ibidem, ff. 49-52.

¹⁵ Ibidem, dosar nr. 72438, ff. 125-126.

¹⁶ Cf. Ibidem, fond Documentar, dosarele nr. 3398, vol. 3 și 4.

¹⁷ Ibidem, dosar nr. 3398, vol. 3, f. 9, f. 15.

¹⁸ Ibidem, f. 13.

¹⁹ Ibidem, f. 2.

²⁰ Ibidem, fond Informativ, dosar nr. 72444, f. 9.

²¹ Ibidem, fond Documentar, dosar nr. 3399, ff. 44-50.

²² Ibidem, dosar nr. 3394, ff. 1-5.

²³ Ibidem, fond Informativ, dosar nr. 77446, vol. 1 și 2.

²⁴ Ibidem, dosar nr. 72444, f. 7.

„foști moșieri” sau rude ale „foștilor moșieri”²⁵. Mai mult decât atât, alături de cei puși sub urmărire pentru că au avut D.O. sunt luați în evidență și cei care „au rude în țările capitaliste” și „prieteni intimi ai elementelor foste exploataatoare”²⁶, punându-se „sub control secret corespondența expedită și primită” de aceste „elemente”²⁷. Din sintezele întocmite de Securitate putem desprinde și o altă preocupare constantă legată de foștii moșieri cu D.O.: „priza acestora în mase și influența ce o exercită”²⁸ în anturaj.

În ce îi privește pe moșierii dislocați („elemente strămutate”) în martie 1949 o Situație numerică a foștilor moșieri, întocmită de Direcțiunea generală a Miliției la 24 ianuarie 1951²⁹ menționează un total de 4375 capi de familie și un total de 8528 de persoane dintre care 1573 sunt din orașul București și 6955 din regiuni.

În alte dosare cercetate am identificat diferite situații nominale întocmite la nivelul diferitelor orașe sau raioane: D 2973, I 72441 (ff. 6-11), I 72449 (ff. 4-9, ff. 34-35 care conțin situația a 23 de foști moșieri dislocați împreună cu familiile lor la Satu Mare, caz pentru care se invocă decizia MAI nr. 239/1952, ff. 36-38, ff. 42-44, care menționează numărul de persoane dislocate din Raionul Satu Mare), D 3399 (cu situația foștilor moșieri din raionul Tulcea, în cazul cărora se menționează, de pildă, că, în baza legii pentru desăvârșirea exproprierii, au rămas 55 de case de la 34 de persoane), D 440 (la f. 4 se menționează că există 23 de foști moșieri cu D.O. pe raza raionului Aiud la data de 2 ian. 1958; un raport cu moșierii cu D.O. din raionul Aiud din 11. 06. 1952 e menționat și în D 2617 f. 19), D 304/1 (la f. 33-43 sunt menționați cei strămutați în Alba și cei cu D.O. în Alba), D. 304/2 (îi menționează începând cu f. 6 pe foștii moșieri cu D.O. de pe raza raionului Sebeș), D 2617/1 (conține la f. 2 și urm. un tabel „cu persoane expropriate în urma deciziei de reformă agrară din 1 martie 1949, originari din alte județe și plasate în raza serviciului Mureș”, iar la ff. 10-11 o sinteză a MAI din raionul Gherla cu privire la foști moșieri expropriați cu D.O. în Gherla, la ff. 29-32 un tabel cu moșieri expropriați din alte județe cu D.O. în Tg. Mureș). Exemplele ar putea continua. În cele mai multe cazuri e vorba de orașe mici, unde cei dislocați puteau fi mai ușor supravegheați și unde prestigiul și influența pe care o aveau în satele de unde fuseseră strămutați nu se mai putea exercita. Părăsirea localității de domiciliu obligatoriu antrena pedepse de la 15 la 20 de ani de închisoare (așa cum prevede HCM nr. 1554/1952) pentru toți cei aflați în această situație.

Putem reface situația pe prefecturi a moșiilor expropriate, după tabelele întocmite de aceste prefecturi la acea dată³⁰. Pe acești așa ziși „foști moșieri” îi regăsim până târziu în anii 1980 aflați în atenția organelor de securitate, alături de alți foști proprietari de toate categoriile.³¹

Deportarea în Bărăgan

În 1951 a avut loc a altă mare deplasare de populație. Datorită numărului foarte mare de familii ridicate în aceeași noapte (în jur de 44000 – vezi mai jos) și a duratei pe care au fost deportați (aproape 5 ani) pentru această categorie ar fi mai nimerită utilizarea termenului de deportare. De data asta era vorba de zona de sud vest și sud a țării, vizând populația situată la 25 de km de frontiera cu Iugoslavia, de pe teritoriul Banatului și a părții sud vestice a Olteniei. Deportarea s-a făcut cu întreaga familie ce ocupa aceeași reședință, indiferent de vârstă, pe baza unor liste întocmite din timp de autoritățile locale în colaborare cu Securitatea

²⁵ Cf. Ibidem, fond Documentar, dosar nr. 2617, ff. 10 -11, f. 19.

²⁶ Ibidem, fond Informativ, dosar nr. 72444, f. 8; ibidem, fond Documentar, dosar nr. 2617, ff. 12-15.

²⁷ Ibidem, fond Informativ, dosar nr. 72444, f. 10. Vezi și acțiunea de verificare nr. 848, ibidem, f. 19.

²⁸ Ibidem, fond Documentar, dosar nr. 2617, ff. 10-11.

²⁹ Ibidem, dosar nr. 3393, f. 1-3.

³⁰ Cf. Arhivele Naționale Timiș (ANT), fond Prefectura Timiș-Torontal, dosar nr. 75/1949.

³¹ Regăsim, de pildă, un tabel nominal din 25 august 1981 cu elementele dislocate în Târgu-Secuiesc, Regiunea Autonomă Maghiară; ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 2973.

și ținute secrete. Pentru a masca și a legitima deportarea, în ordinul de deportare, respectiv în directiva cu caracter secret nr. 200/1951 ce făcea referință la Decizia Consiliului de Miniștri nr. 344 din 15 martie 1951, articolul 6³², era invocată necesitatea de a menține siguranța de-a lungul frontierei iugoslave, date fiind relațiile încordate cu Tito, conducătorul țării învecinate, care avusese curajul să se opună lui Stalin în problema colectivizării. Era deci automat considerat un dușman pentru o Românie în care Gheorghiu-Dej aplica neabătut măsuri de tip stalinist. Propaganda în termeni cât se poate de agresivi împotriva lui Tito, făcea verosimil pretextul invocat, iar acuzația de „titoism” era o rațiune suficientă pentru a fi trecut pe listele de deportare.

Obligați să-și părăsească în câteva ore casele, având dreptul de a lua cu ei doar ceea ce încăpea într-o căruță, cei ridicați în noaptea de 18 spre 19 iunie 1951 (a doua zi de Rusalii, în anul respectiv) pentru a fi duși la gară și îmbarcați în vagoane folosite de obicei la transportul animalelor, aveau să pornească într-o direcție necunoscută³³. Mulți credeau, datorită memoriei încă recente pentru ei a deportărilor din URSS (mai ales cei care erau refugiați de acolo, basarabeni și bucovineni, ale căror familii fuseseră deportate spre destinații necunoscute) sau spre URSS (cazul etnicilor germani – ianuarie 1945), că vor fi duși în Siberia. Au ajuns, în realitate, după o săptămână de călătorie în vagoane de vite pe care le-au împărțit cu o altă familie sau cu animalele pe care le luaseră de acasă, în vasta câmpie din partea de sud a României, în Bărăgan, unde au fost instalați în câmpul liber. Locul pe care, la doar câteva săptămâni de la instalare au început construirea sub amenințare a caselor din chirpici acoperite cu paie conform unor modele STAS (case mici și mari), era marcat de un țaruș cu un număr. Locul purta urme ale culturilor abandonate. Terenurile respective aparținuseră până în urmă cu doar câțiva ani unor proprietari, obligați la rândul lor să-și părăsească locuințele și moșiile după ce li se fixase domiciliu obligatoriu în altă parte³⁴.

Martorii³⁵ descriu această instalare forțată ca pe o adevărată bătălie pentru supraviețuire, marcată de lipsa acută a apei, de cea a lemnului de încălzit, de boli, de hrana insuficientă, de supravegherea strictă, de frig, zăpadă și viscol, de lupta cu animalele care ocupau locul pe jumătate sălbăticit, de nesiguranță, de munca istovitoare pentru a avea dreptul la rația de pâine sau pentru a înălța cât mai repede un adăpost. În mod neașteptat, consemnările la zi ale Securității, care prin agenții ei transmitea cel puțin în primele luni³⁶ rapoarte (note) săptămânale spre forurile superioare care întocmeau apoi sinteze, confirmă ceea ce martorii povestesc, în rubrici privitoare la „starea de spirit” a celor deportați,

³² Publicată în Viorel Marineasa, Daniel Vighi, *Rusalii '51. Fragmente din deportarea în Bărăgan*, Timișoara, Editura Marineasa, 1994, pp.199-209 și reluată în ediția a II-a, pp.175-183 (sursa indicată de autori este Arhiva Asociației Foștilor Deportăți în Bărăgan, dosar nr. 1, ff. 1-10, fără altă precizare).

³³ Asupra condițiilor în care s-a făcut ridicarea, cf. sintezele publicate în Viorel Marineasa, Daniel Vighi, Valentin Sămânță, *Deportarea în Bărăgan. Destine-Documente-Reportaje*, Timișoara, Editura Mirton, 1996, pp. 49-80, sursa indicată fiind Arhivele Statului Timișoara, (actuala Direcție Județeană a Arhivelor Naționale Timiș (ANT). Arhivele primăriilor din localitățile din care au avut loc deportări conțin și ele procese verbale cu inventare ale obiectelor de toate tipurile lăsate de deportați în case, în graba plecării, pentru care au fost despăgubiți în mică măsură sau deloc. Episodul plecării și al ridicării de acasă este bine subliniat în istorisirile martorilor și pus în contrast cu cel al întoarcerii și al instalării în Bărăgan.

³⁴ E vorba de dislocări din 1949 a 3000 de mari proprietari de pământ (împreună cu membrii familiei cu care locuiau împreună) din toate zonele țării, cărora li s-a stabilit domiciliu obligatoriu în alte regiuni decât cele din care erau originari; cf. ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 55, vol. 53, f. 165).

³⁵ Când ne referim la martori avem în vedere numeroasele interviuri cu povestiri de viață înregistrate între anii 1991-1997 (dar și mai târziu) de Smaranda Vultur, la peste 40 de ani de la deportare, cu cei care în momentul deportării aparțineau generației tinerilor între 16 și 35 de ani, din care o mare parte erau capi de familie. O parte din aceste interviuri au fost publicate în Smaranda Vultur, *Istorie trăită - istorie povestită. Deportarea în Bărăgan, 1951-1956*, Timișoara, Editura Amarcord, 1997.

³⁶ Pentru aceste aspecte, vezi comentarii mai ample în Smaranda Vultur, *Deportări în Bărăgan. Limbaj, morală și moravuri*, în „22”, nr. 814, anul XVI, 11-17 octombrie 2005, pp. 16-18 și în *Deportări în Bărăgan (II) Limbaj, morală și moravuri* în „22”, nr. 817, anul XVI, 1-7 noiembrie, 2005, p. 15.

înregistrând plângerile sau protestele acestora sub eticheta de „manifestări dușmănoase”³⁷. Sub aceeași etichetă sunt menționate și zvonurile care circulau printre deportați, rezultat direct al izolării și al incertitudinilor legate de viitor. Rapoartele Securității înregistrează și o intensă activitate de recrutare de informatori³⁸ printre cei deportați, menită să faciliteze supravegherea, folosind în acest scop victimele șantajabile sau ușor de intimidat pentru a culege informații despre eventuale încercări de regroupare politică sau de revoltă. Supravegherea a durat până târziu, Securitatea plângându-se în permanență că măsurile luate nu au fost suficiente, astfel încât, în martie 1955, în preajma eliberării deportaților din Bărăgan, generalul Alexandru Nicolschi cere serviciului Dislocări și Domicilii Obligatorii de de la Ministerul Afacerilor Interne să pună „accent pe recrutarea agenturii” (a informatorilor), implicând în această acțiune pe șefii birourilor din regiuni și raioane³⁹.

Localitățile construite de deportați sunt: Vișora, Olaru, Dâlga, Fundata, Dropia, Pelican, Ezeru, în regiunea București: Salcâmi, Răchitoasa, Movila Gâldăului, Valea Viilor, Lătești, în regiunea Constanța: Măzăreni, Zagna, Bumbăcari, Schei, Frumușița, Rubla (Valea Călmățuiului) în regiunea Galați.

Documente aflate în fondul CC al PCR-Cancelarie cu nr. 109/1951 ne arată că acțiunea de ridicare a celor deportați a fost gândită și organizată la nivelul cel mai înalt al partidului și în mod minuțios. Dosarul început la 6 martie 1951 și terminat în iunie 1951 (luna ridicării și deplasării în Bărăgan a familiilor deportate) conține Directiva CC al PMR, instrucțiuni, planuri operative și stenograma de ședință ale „Comisiei Centrale de conducere a operațiunilor de dislocare” a unor categorii de cetățeni din zona de frontieră cu Iugoslavia și un Raport general și sinteză cu privire la încheierea operațiunii de dislocare⁴⁰. Directiva indicată mai sus arată clar că acțiunea a fost pregătită din timp și dirijată de la nivel central de partid. Directiva CC al PMR este de a se constitui două comisii.

Una dintre ele se ocupă în special de aspectele administrative și e condusă de ministrul adjunct de la Ministerul Agriculturii, Vidrașcu Ion. Ea e formată din delegați ai Ministerului Agriculturii, Ministerului Afacerilor Interne, Ministerului Finanțelor, Ministerului Comerțului Interior, Comisiei de Stat a Planificării, Comitetului de Stat pentru Colectări, Direcțiunii Generale a Treburilor Consiliului de Miniștri, Departamentului Gospodăriei Locale și Centrocoopului⁴¹. Documentul arată în ce condiții această comisie trebuia să se ocupe, prin colectivele organizate la nivel local, de inventarierea și preluarea bunurilor pe care dislocații nu aveau cum să le ia cu ei și de destinația ulterioară a acestor bunuri, trebuia să organizeze deplasarea cu trenul și instalarea în comunele din Bărăgan și să se ocupe de continuarea în bune condiții a muncilor agricole în satele din zona de deportare. Precizarea că aceste comisii (colective) vor funcționa sub controlul și îndrumarea permanentă a Organizației de Partid regională⁴² confirmă rolul conducător pe care partidul și-l arogă în această acțiune, deși rezultă că în unele situații putea să se ajungă la dislocarea majorității salariaților din sfaturile populare sau regionale sau la împușinarea drastică a organizațiilor de partid⁴³.

Hotărârea propriu-zisă de dislocare e confirmată de un proces-verbal care se întocmește la 6 martie 1951⁴⁴ și în care sunt expuse criteriile deportării (categoriile vizate), etapele în care se va face ea, organizarea operațiunii de dislocare și de supraveghere a celor

³⁷ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 172, f. 62, ff. 101-103 ff. 173-196.

³⁸ Ibidem, dosar nr. 191, ff. 2-24.

³⁹ V. Marineasa, D. Vighi, *Rusalii '51*, ediția a II-a, pp. 206-207. În privința recrutării unor informatori chiar dintre deportați sau foști deținuți, ne aflăm, ca și în alte cazuri, în fața unui raport paradoxal între victimă și călău ce merită analizat mai pe larg.

⁴⁰ ANIC, fond CC al PCR-Cancelarie, dosar nr. 109/1951, f. 1.

⁴¹ Ibidem, f. 2.

⁴² Ibidem, f. 4.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem, ff. 9-23.

dislocați (un ofițer de miliție sau un sergent la 100 de persoane dislocate) și din care rezultă că toate aceste operațiuni sunt atribuțiile unui colectiv condus de ministrul Afacerilor Interne Teohari Georgescu și din care mai fac parte miniștri adjuncți: Gheorghe Pintilie, Alexandru Drăghici, Mihail Burcă și Marin Jianu. Categoriile vizate de deportare sunt aceleași cu cele din Directiva cu caracter secret nr. 200/1951, în preambulul enumerării acestor categorii apărând mențiunea că e vorba de elemente periculoase sau care pot deveni periculoase⁴⁵. Atunci când se transmit instrucțiuni pentru cum să acționeze colectivele din comune în vederea ridicării celor ce vor fi deportați se vorbește de „operațiunea de curățire a comunelor de elemente dușmănoase”⁴⁶, iar în Raportul asupra operațiunii de evacuare a elementelor dușmănoase din zona de frontieră cu Iugoslavia⁴⁷ se vorbește de *cei* mai înverșunați dușmani ai regimului – titoiștii și chiaburii⁴⁸.

Tot MAI s-a ocupat de întocmirea listelor de deportare pe categoriile menționate⁴⁹. Din același proces verbal rezultă colaborarea pe teren, alături de ofițerii de securitate a celor din trupele MAI, a unor ofițeri sau comandanți ai Miliției, a trupelor de grăniceri și a Armatei. Se precizează la punctul XV că măsurile prevăzute au aprobat Conducerea Partidului⁵⁰.

A doua comisie se ocupă de executarea întregii operațiuni. Alături de miniștri adjuncți ai MAI menționați (Alexandru Drăghici, Marin Jianu, Mihail Burcă) ea îi mai include pe general maior Vladimir Mazuru și general lt. de miliție Pavel Cristescu. Împreună ei alcătuiesc Comisia Centrală de Conducere a operațiunilor de dislocare⁵¹. Condușă de ministrul adjunct Alexandru Drăghici, ea are în subordine un colectiv de conducere a muncii la nivelul fiecărui raion⁵².

Au fost puși la dispoziția raioanelor un număr de 180 de ofițeri sau sergenți de securitate și același număr de ofițeri sau sergenți de miliție aleși dintre membri de partid cu posibilități de orientare pe teren⁵³ care trebuiau să lucreze pe lângă sfaturile populare pentru a aduna datele necesare întocmirii listelor în cel mai mare secret (li s-a creat un pretext: verificarea operațiunii eliberării buletinelor de identitate). Deconspirarea acțiunii la orice nivel al executării ei e asimilată, de altfel, cu divulgarea secretului de stat⁵⁴.

Stenograma ședinței ținută la Timișoara în 16 iunie 1951⁵⁵, deci cu două zile înainte de ridicarea celor vizați, ședință condusă de Alexandru Drăghici, dar la care dau instrucțiuni și Jianu și Burcă ne lămurește asupra detaliilor acțiunii și asupra temerilor că se va opune rezistență izolat sau în grup. În acest caz recomandarea e de a interveni prompt și violent, dar se vede din text preocuparea de a evita astfel de situații și de a le preîntâmpina.

Deosebit de importante sunt cele două rapoarte care se întocmesc de cele două comisii: cea însărcinată cu preluarea bunurilor, care a funcționat prost din lipsă de bani și organizare, determinate de ținerea secretă a operațiunii și cea a MAI care raportează date despre trupele MAI, ale securității, ale miliției și ale grănicerilor desfășurate în zonă despre condițiile în care s-a făcut ridicarea și transportul celor deportați în noaptea de 17 spre 18 iunie 1951 (e vorba de 20271 de militari dintre care 10229 au fost folosiți pentru evacuarea și transportarea celor ridicați, iar ceilalți la blocarea frontierei cu Iugoslavia). Acțiunea e caracterizată ca una dintre cele mai serioase operațiuni militare și politice în timpul căreia

⁴⁵ Ibidem, f. 9.

⁴⁶ Ibidem, f. 31.

⁴⁷ Ibidem, ff. 61-84.

⁴⁸ Ibidem, f. 70.

⁴⁹ Ibidem, f. 12.

⁵⁰ Ibidem, f. 17.

⁵¹ Ibidem, f. 62.

⁵² Ibidem, f. 18.

⁵³ Ibidem, f. 13.

⁵⁴ Ibidem, f. 39.

⁵⁵ Ibidem, ff. 47-60.

Directiva Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, care a fost bine și temeinic pregătită, a constituit un ghid prețios⁵⁶, iar ostașii, sergenții și ofițerii din Trupele MAI, din Miliție și Securitatea Statului, au fost însuflețiți de un înalt patriotism și pătrunși de ură împotriva dușmanului de clasă, dând dovadă de devotament față de Patrie, dovedindu-se demni de încrederea ce li s-a acordat⁵⁷.

În sfârșit, Sinteza asupra desfășurării operațiunii⁵⁸ precizează că aria de deportare e situată de-a lungul zonei de frontieră cu Iugoslavia, de la Raionul Sânicolaul Mare până la raionul Vânu Mare și Plenița-Regiunea Dolj și semnalează problemele și defecțiunile apărute pe parcurs în regiunile implicate în operațiune: regiunea Timișoara, Severin, Dolj și Gorj (între altele e semnalată sinuciderea unui „chiabur” la Jimbolia, încercări de fugă și de revoltă, solidarizări cu cei ridicați sau delațiuni, abuzuri sau acte de indisciplină ale soldaților și ofițerilor).

Datele din dosarul 109/1951 care privesc perioada de pregătire și aplicare a deciziei de deportare trebuie corelate cu cele care privesc acțiunea de ridicare a restricțiilor domiciliare.

În 29 iunie 1954 MAI emite ordinul nr.161 prin care ministrul de atunci Alexandru Drăghici cere explicit o verificare a elementelor dislocate în satele noi⁵⁹ în vederea ridicării restricțiilor domiciliare pentru o parte dintre cei dislocați. Criteriile sunt specificate în ordin și ele îi împart pe cei cărora li se ridică restricțiile în cei care au dreptul să se întoarcă în zona de frontieră și cei care nu au acest drept, stabilind comisia care urmează să facă verificările și care se compune din lt. col. Wilhelm Einhorn, cpt. Adrian Stelea, cpt. Ion Munteanu, lt. maj. Gheorghe Zalotca, lt. Ion Catalina⁶⁰. Aceștia vor semna dosarele de verificare din fiecare comună. La 27 iulie 1955 se ia decizia 6100 semnată de locțiitorul ministrului MAI gen. loc. Gheorghe Pintilie prin care se ridică restricțiile de D.O. unui număr de 3692 familii.⁶¹

Am consultat rapoartele întocmite cu acest prilej pentru fiecare dintre cele 18 comune. Aceste dosare conțin liste cu numele și datele de identificare ale capilor de familie, însoțite de o descriere a stării materiale a fiecărei familii în momentul dislocării, cu precizarea acelor date biografice care au contat ca motive de dislocare. Sunt menționați nominal în unele cazuri, cel mai adesea însă numeric, membrii familiei.

Pe lângă dosarele cu cei rămași s-au întocmit și dosare cu cei care trebuiau să rămână pe loc, eliberați, în marea lor majoritate prin decizia 6200 din 20 decembrie 1955⁶². Rămân pe loc după acest al doilea val de ridicări de D.O. un număr de 112 familii, eliberate abia în 1956. Tot în decembrie 1955 se ridică restricțiile domiciliare pentru 472 de familii de naționalitate sârbă⁶³.

Printre cei cărora li se ridică restricțiile în prima etapă, adică în iulie 1955 sunt în special basarabeni și bucovineni, persoane foarte în vârstă sau cele în care decedase capul de familie care fusese la originea dislocării. Li se adaugă un număr de 91 de familii menționate drept „cazuri speciale”⁶⁴ care se referă în realitate la familii în care un copil care făcuse armata la grăniceri trecuse granița în mod ilegal în Iugoslavia.

Dosarele care conțin aceste date sunt pentru cele 18 comune mai sus menționate: pentru regiunea București – dosarul 55, vol. 22 și dosarul 55, vol. 26, 27, 28, 29, 30, 31; pentru regiunea Constanța, dosarul 55, vol. 45 și dosarul 55, vol 32, 33, 34, 35, 36; pentru regiunea Galați, dosarul 55, vol.23 și dosarul 55, vol. 37, 38, 39, 40, 41, 42.

⁵⁶ Ibidem, ff. 82-83.

⁵⁷ Ibidem, f. 83.

⁵⁸ Ibidem, ff. 93-99.

⁵⁹ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 55, vol. 46, ff. 3-6.

⁶⁰ Ibidem, f. 4.

⁶¹ Ibidem, vol. 24, f. 2.

⁶² Ibidem, vol. 46, f. 41.

⁶³ Ibidem, ff. 51-52 și ff. 124 -158.

⁶⁴ Ibidem, vol. 43.

O decizie din 10 iulie 1956 a MAI semnată de generalul Alexandru Nicolschi⁶⁵ indică un număr de 199 de capi de familie, plus aparținătorii familiei (372, ceea ce face să fie vorba de un total de 571 de persoane), cărora li se ridică restricțiile domiciliare abia în iulie 1956, dar fără dreptul de se stabili în raza raionului de unde au fost dislocați. Printre ei am identificat rude ale foștilor partizani din grupul de rezistență din munți din Domașnea-Severin (o parte dintre „bandiți” fuseseră executați). Se pare că această listă completează numărul celor cuprinși în statistica din dosarul 55, vol. 47 (nefiind incluși în tabelele din aceste dosare) și, deși nu se indică rațiunile dislocării lor, putem presupune că era vorba de rude ale unor persoane care făcuseră închisoare sau erau reținute din motive politice. Am identificat printre ei și dislocați în Bărăgan din zona de vest a țării care nu fuseseră eliberați nici prin decizia MAI 6100 din 27 iulie 1955⁶⁶ și nici prin decizia 6200/1955 din 20 decembrie 1955⁶⁷. Am urmărit câteva astfel de situații de dislocați (Roncov Laslo Iacob, Strumer Darinca, Velciov Vichente, Wogel Mihai Pavlov Velimir, Perisach Leopold, Laub Ioana și alții) căutându-i pe listele cu cei cărora nu li se ridică restricțiile în 1955 și consemnați ca „rămași” la fața locului (vezi lista dosarelor pe satele noi menționate mai sus la deportările în Bărăgan) și pe listele cu cele 112 familii indicate să rămână cu restricții în februarie 1956⁶⁸. Se poate ușor vedea că printre circumstanțele agravante, care au dus la prelungirea pedepsei era faptul că deținuseră mori, cinematografe, restaurante (expropriate de altfel încă din 1948 sau 1949).

O altă formă de clasificare și contabilizare a celor dislocați în Bărăgan o constituie situații numerice pe comune în funcție de categorii sociale și naționalități⁶⁹. Astfel în comuna cea mai mare, Olaru, au fost dislocate 689 de familii și 6 elemente cu D.O. dintre care 309 elemente foste exploatoare, 195 țărani, 101 muncitori, 68 funcționari, 52 fără ocupație. Alternarea criteriului ideologic cu cel ocupațional la repartitia pe categorii sociale (numărul indică, cu excepția celor 6 elemente cu D.O., numărul familiilor dislocate) ne arată că statutul de *elemente* e atribuit în conformitate cu primul criteriu, așa cum la repartitia pe naționalități intervine ca un criteriu suplimentar vina de a fi fost fugit de pe teritoriul URSS. La Olaru sunt astfel înregistrați 272 de români, 163 fugiți din U.R.S.S. (adică basarabeni și bucovineni români), 169 de germani, 74 iugoslavi (sârbi), 11 alte naționalități. Din totalul de 3433 de familii dislocate în regiunea București, rezultă din situația mai sus amintită că 1031 de familii sunt fugite de pe teritoriul URSS. Pentru cei care nu cunosc mai îndeaproape istoria deportărilor în Bărăgan e destul de greu de știut că aceste familii au fost deplasate forțat în Bărăgan din Banat împreună cu românii, germanii, sârbii, maghiarii, bulgarii etc. din această regiune, după ce fuseseră colonizate acolo în anii 1945-1947 în urma refugiului lor din 1940 sau 1944 din URSS. Un Oficiu al Colonizărilor creat pe lângă Ministerul Agriculturii și Domeniilor s-a ocupat de instalarea lor în Banat. Asupra statutului lor de refugiați, coloniști sau fugiți din URSS se decide în funcție de perspectivă: dacă în 1951 vina politică e mascată prin indicarea originii („originari din Basarabia stabiliți pe teritoriul RPR după 1 iunie 1940”) în listele făcute în preajma ridicării domiciliului obligatoriu sunt numiți „transfugi sau fugiți de pe teritoriul Uniunii Sovietice”. O parte dintre ei și dintre macedoneni nu vor avea voie, la ridicarea interdicției, să se stabilească în regiunile de frontieră spre care fuseseră inițial dirijați și de unde fuseseră apoi ridicați. Dar această interdicție de revenire în zona de frontieră viza și alte categorii de deportați, cărora li se limita astfel încă o dată posibilitatea de deplasare pe teritoriul țării.

⁶⁵ Ibidem, vol. 50, ff. 229-252.

⁶⁶ Cf. ibidem, vol. 24.

⁶⁷ Cf. ibidem, vol. 46, f. 41 și f. 167.

⁶⁸ Ibidem, ff. 20-41.

⁶⁹ Ibidem, dosar nr. 191, f. 32 pentru Regiunea București, f. 45 pentru Regiunea Constanța și f. 51 pentru Regiunea Galați.

Compararea categoriilor indicate ca deportabile în 1951 cu cele indicate în documentele întocmite la plecarea din Bărăgan, când în tabelele făcute pe localități se indică la fiecare cap de familie motivul pentru care a fost adus în Bărăgan, ne indică schimbările de ordin politic intervenite după moartea lui Stalin, dar și continuitățile cu epoca dominată de tutela acestuia. Astfel, deși un raport al MAI din 10 aprilie 1956⁷⁰ explică măsura deportării prin rațiuni de securitate la frontieră, dacă urmărim acuzațiile aduse capilor de familie de pe listele cu cei care urmează a fi eliberați, constatăm acuzații dintre cele mai diverse: exploatare, naționalism, contrabandă, suspiciune de spionaj etc, aceleași cu cele prevăzute în directiva după care s-a făcut ridicarea.

Menționăm că, spre deosebire de deportarea germanilor în Donbas (URSS în ianuarie 1945), deportarea în Bărăgan nu a avut un caracter etnic. Singurii care au fost deportați pe baza apartenenței lor la un grup etnic au fost cei „de origine macedoneană” (macedo-români) și cei „originari din Basarabia stabiliți pe teritoriul RPR după 1 iunie 1940”.

Supravegherea de către Securitate a celor aflați cu D.O. în Bărăgan, înainte și după deportare

În afara rapoartelor și notelor informative trimise de Securitate constant de la fața locului de care am vorbit mai sus, Direcția Regională a Securității Statului Severin trimite către DGSS București la data de 22.X.1951 un număr de 84 de dosare de suspecți care fuseseră dislocați din zona de frontieră de pe raza de acțiune a regiunii respective⁷¹. E vorba de raionul Orșova, raionul Reșița (comunele Dognecea și Șoșdea) și Moldova Nouă (lista indică și numele foștilor colaboratori care fuseseră dislocați; interesantă e acțiunea de reactivare a unei foste colaboratoare din Turnu Severin dislocată în satul nou Borcea din raionul Călărași⁷²). E ușor să ne dăm seama și de faptul că, de multe ori, la baza dislocării a stat o acțiune de urmărire anterioară prin informatori, acțiune din care derivă etichetarea ca „suspect” a unuia sau altuia dintre dislocați (e cazul de pildă al lui Capdebou Iuliu din Orșova, în cazul căruia se indică legături de prietenie cu „elemente nesănătoase”, „suspecte și dușmănoase regimului de Democrație Populară”, precum și unele afirmații făcute „omului nostru”, alias colaboratorului securității⁷³). Urmărirea celor dislocați în Bărăgan a continuat și după întoarcerea acasă a celor din zona de vest a țării, ea reorientându-se spre deținuții politici cărora li se fixase D. O. acolo între timp și în anii care vor urma.

Abia în 1964 satele vechi aveau să dispară prin distrugere intenționată. Casele au fost în marea majoritate demolate, pământul arat. Făcea parte din politica partidului această ștergere a urmelor într-un moment în care, oficial cel puțin, încetaseră detențiile cu caracter politic. Au mai rezistat câteva case din sate cum au fost Fundata sau Rubla.

Timp de cinci ani „satele noi” din Bărăgan au funcționat însă după modelul unor lagăre de muncă. Neavând voie să se deplaseze pe o rază mai mare de 15 km, cei deportați trebuiau să lucreze la fermele de stat din apropiere⁷⁴.

Bilanțul pe care Asociația Foștilor Deportați în Bărăgan l-a făcut pe baza documentelor la care a avut acces și care se află acum în fotocopii în arhiva asociației, ridică la 40 320 de persoane, respectiv 12 791 de familii totalul celor deportați⁷⁵. Tabelele publicate cuprind situația pe raioane, localități, dar și pe categoriile care au stat la baza deportării⁷⁶. După alte estimări găsite în dosarele de la CNSAS numărul lor se apropie de 44 000⁷⁷.

⁷⁰ Ibidem, f. 167.

⁷¹ Ibidem, dosar nr. 173, ff. 271 -274.

⁷² Ibidem, ff. 275-276.

⁷³ Cf. ibidem, ff. 277-278.

⁷⁴ Cf. tabelul publicat în V. Marineasa, D. Vighi, *op.cit.*, pp. 202-203.

⁷⁵ Ibidem, pp. 200-201.

⁷⁶ Ibidem, pp.191-201.

⁷⁷ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 55, vol. 47.

Am încercat să vedem în ce fel sunt prezente cifrele și clasificările în documentele secrete ale Ministerului de Interne, mai ales în cele întocmite în preajma și cu ocazia ridicării restricției de domiciliu obligatoriu. Această ridicare a restricției s-a făcut treptat și diferit în raport cu categoriile de deportați.

Un raport din 24 ianuarie 1956 privind punerea în aplicare a deciziilor MAI 6100 din august 1955 și 6200 din decembrie 1955, decizii prin care sunt indicate condițiile în care se va face ridicarea restricțiilor și întoarcerea la vechile domiciliu, menționează că din cele 9233 de familii dislocate (deportate) din zona frontierei de sud-vest a României (regiunile Arad, Timișoara și Craiova conform noii distribuiri teritoriale din acel moment), 4742 părăsiseră Bărăganul la acea dată, în timp ce altele se pregăteau de plecare⁷⁸. Sunt menționate restricții pentru cei „fugiți din URSS” și pentru macedo-români care nu au dreptul să se stabilească în zona de frontieră din care fuseseră aduși în Bărăgan și nici în capitală. Același raport ne amintește că în conformitate cu Decizia MAI nr. 200/1951 care a stat la originea deportării, pe lângă cei deportați în „localitățile speciale” din regiunile București, Constanța și Galați, au mai fost dislocate 620 de familii care au avut dreptul să își aleagă locul de domiciliu obligatoriu⁷⁹. Cifra includea 225 de familii ale cetățenilor străini (majoritatea germani și sârbi), 225 de familii ale ofițerilor demși din funcțiile lor și ale unor funcționari epurați, care nu proveneau din zona de frontieră și 20 de familii ale celor condamnați din motive politice sau de drept comun. Aceștia nu aveau dreptul să revină în zona de frontieră. Numărul lor e cu mult mai mare în rapoartele făcute la ridicare: 835 de familii compuse din 1835 de persoane⁸⁰. În schimb, cifra celor dislocați (deportați) în comunele noi din Bărăgan, din același raport și dosar (cifra estimată de altfel în ziua ridicării) – 9420 de familii cu 31553 de persoane – e mult mai mică decât cifra indicată în dosarul de sinteză făcut în decembrie 1953 unde se precizează că: 43 891 (10 099 familii) sunt „cei dislocați din regiunea de Vest a țării”⁸¹.

Documentele conținând bilanțuri de același tip ne arată nu doar cum a evoluat atitudinea față de „vinovăția” celor deportați sau dislocați, ci și pe ce baze s-a construit ea în timp, lucru reflectat în schimbarea categoriei sau a restricțiilor ce li se impun celor vizați.

O statistică secretă a Consiliului de Securitate a Statului din 16 februarie 1968, semnată de vicepreședintele acestui consiliu, Constantin Stoica, elaborată în contextul în care Ceaușescu decisese deja să se debaraseze de Alexandru Drăghici, cerând o verificare a legalității actelor semnate de fostul ministru de Interne, menționează că, numărul persoanelor „considerate periculoase pentru securitatea statului” căroră li s-a impus domiciliu obligatoriu între 1953-1964 se ridică la 60 000, dintre acestea 44 000 reprezentând persoanele deportate între 1951 și 1956 din zona de vest a țării⁸². Restul sunt cei 3000 de mari proprietari dislocați în 1949, 9000 de persoane evacuate în 1952 din aglomerări urbane și 4000 de persoane care se află acolo pentru „diverse motive”, (fiind greu de stabilit dacă e vorba de deținuți politici sau de alte categorii). Numărul celor căroră li s-a stabilit domiciliu obligatoriu este raportat de această dată la numărul total de persoane care au suferit „pedepse administrative” în care sunt cuprinse și cele care au fost internate în lagăre de muncă (22.077 de persoane) sau li s-a fixat un loc de muncă obligatoriu (3663 de persoane). Rezultă de aici că numărul persoanelor care au suferit „pedepse administrative” s-a fi ridicat la 82 700⁸³. E posibil însă ca cifrele pe

⁷⁸ Ibidem, vol. 46, ff. 108-112.

⁷⁹ Ibidem, ff. 49.

⁸⁰ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 109/1951, f. 80.

⁸¹ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 55, vol. 47, f. 1-3.

⁸² Ibidem, vol. 53, f. 163.

⁸³ Menționăm că această sumbră contabilitate nu include numărul destul de important de familii dislocate în urma revoltelor țărănești care au avut loc în anul 1949 în Bihor, Turda, Baia Mare, în contextul pregătirii colectivizării forțate (mărirea dincolo de orice limită a cotelor), dar și în partea de sud a României, în Teleorman și Ilfov pentru care există suficiente informații în Arhiva CNSAS. Un alt document întocmit în același context, semnat de președintele Consiliului Securității Statului (ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 55, vol. 53, ff.

categorii să nu fie foarte exacte, având în vedere de pildă că în Sinteza numerică a foștilor moșieri întocmită în 24 ianuarie 1951 se menționează cifra de 4375 capi de familie și 8528 de persoane⁸⁴ și nu 3000.

Dislocarea ca măsură suplimentară de reprimare sau despre represiunea în lanț

O notă din 300/23 decembrie 1953⁸⁵ întocmită la ordinul verbal al ministrului de Interne⁸⁶, conține un bilanț al celor care la acea dată se aflau cu D.O. în întreaga țară, totalul fiind de 51 341 elemente.

Dintre aceștia, **43 891** sunt „cei dislocați din regiunea de Vest a țării“ (**10 099** familii), la fila 4 fiind menționate și cele 18 localități ce s-au înființat cu această ocazie în Bărăgan, dar paginile în care aceste familii ar trebui menționate, respectiv tabelul A lipsește. Regăsim însă numele capilor de familie în dosarele întocmite cu ocazia ridicării treptate a restricțiilor în iulie 1955 și apoi în decembrie 1955, în conformitate cu dispozițiile 6100 și 6200/ 1955 (vezi mai sus).

În schimb, în dosarul nr. 55, vol. 47 sunt indicate nominal cele: - 1463 de familii dislocate de Comisia MAI (tabel B); - 2911 persoane dislocate din regiunea Stalin (tabel C); - 1097 din regiunea Constanța (tabel D); - 823 din regiunea București (tabel E); - 696 din regiunea Hunedoara (tabel F); - 189 din regiunea Ploiești (tabel G); - 172 din regiunea Cluj (tabel H); - 99 din regiunea Oradea (tabel I)

Tabelele întocmite precizează profesia, domiciliul dinainte de dislocare, data dislocării și motivul pe scurt. E vorba, în cazul celor înregistrați în tabelele de mai sus, de persoane de cele mai diferite meserii sau profesii – agricultor, dulgher, avocat, medic, contabil, tipograf, comerciant, măcelar, viticultor, profesor, artistă, muncitor, scriitor, fotograf, casnică, zugrav, farmacist, cioban, elev, bancher, patron, fabricant, dactilografă, electrician, pantofar etc – care sunt evacuate din casă și dislocate forțat în alte localități, unde li se fixează D.O. conform prevederilor Decretului 239/1952.

În categoria celor 1463 de dislocați în baza a diferite decizii date de comisia MAI în anii 1952 și 1953 (tabel B)⁸⁷ sunt menționate motivații ale fixării de domiciliu obligatoriu dintre cele mai variate. Detalierea listei ne permite să identificăm:

- 361 de persoane, membri sau cu funcții (consilieri locali, au fost primari, prefecți sau simpli casieri) mai ales în PNT (mai ales Maniu, dar și Mihalache) și PNL (Brătianu, Bejan, Tătărescu)⁸⁸.

- 62 foști legionari sau simpatizanți legionari.

- 58 au fost membri în PCS (Partidul Crucile cu săgeți), PNC–Goga Cuza, PSDI–Titel Petrescu, Partidul vieții maghiare etc.

- o altă categorie de persoane vizate din punct de vedere politic include membri ai Grupului Etnic German, pe cei care au avut legături cu diferite organizații considerate

177-194), ne dă o idee despre amploarea abuzurilor comise, a ilegalităților diverselor acțiuni ale Securității, încercând, totuși, să le găsească circumstanțe atenuante. Despărțirea partidului de propriul său trecut, chiar și atunci când s-a făcut sub semnul unei dorințe de reformare sau de revizuire critică a strategiilor a stat sub semnul unei ambiguități fundamentale, continuitățile jucând un rol mult mai important decât dorința de ruptură.

⁸⁴ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 3393, ff. 1–3.

⁸⁵ Se precizează că nota este incompletă, pentru că evidența de la Direcția Generală a Miliției e incompletă și se arată că s-au făcut unele greșeli, drept care se cere verificarea tuturor celor cu D.O., pentru a se vedea dacă au existat abuzuri, în special în ce îi privește pe cei care „au deținut funcții în producție ca ingineri, tehnicieni, maiștri, meseriași etc“.

⁸⁶ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 55, vol 47, ff. 1-3.

⁸⁷ Ibidem, ff. 9-197.

⁸⁸ Doar o mică parte dintre ei s-au făcut remarcați prin manifestări dușmănoase, cum ar fi Crăciun Ioan (ibidem, f. 13) din Cenadul Mare – Timiș, care, pe lângă faptul că a făcut politică PNT, a vrut să arunce în aer sediul PMR din Cenad. Poate de aceea distanța la care i s-a stabilit D.O. este mai mare decât la alții (Regiunea Suceava).

subversive, au fost moșieri sau au avut manifestări dușmănoase în legătură cu reforma bănească din 1952 (nr. 518 Teleki Ernest), foști colonei sau alte cadre militare deblocate, lansatori de zvonuri alarmiste (nr. 514 Roman Ioan) sau ascultători de posturi străine de radio, șoferi la misiunea germană și franceză din București, fugiți de regimul sovietic, suspecți de spionaj, cei care au făcut „crime contra păcii“, au făcut „slujbe bisericești contra URSS“ (nr. 521, Tursa Octavian), au tăinuit fugari sau au avut legături cu ei, „au organizat în casa lor conferințe filosofice, după care se critica regimul“ (nr. 522, Ursescu Gheorghe, arhitect din București dislocat în com. Călugăra, reg. Bacău), au fost funcționari sau traducători pe la diferite „legații străine imperialiste” sau au avut legături de prietenie cu persoane de la astfel de legații, au călătorit în străinătate la Paris sau Londra, au fost chiaburi, au fost condamnați pentru delict de uneltire, au rude fugite din țară, au fost condamnați pentru trecere frauduloasă a frontierei, au făcut parte din „bande teroriste“.

- 137 au fost arestați „pentru fapte politice“ și apoi eliberați, câțiva au fost recidiviști, pentru alții, aproape jumătate – de la nr. 771 până la 1463 – sunt invocate diferite decizii ale Ministerului Securității Statului, HCM-uri sau simple procese verbale.

Toate aceste categorii sau situații care motivează fixarea de domiciliu obligatoriu se repetă la dislocații menționați în tabelele pe regiuni, adăugându-se după caz și alte criterii.

La regiunea Stalin, de pildă, din care sunt dislocate aproape 3000 de persoane, sunt menționați:

- fost ofițer în armata SS și proprietar de una vilă, dislocat cu întreaga familie compusă din soție și trei copii, din care doi minori, soția unui criminal de război, foști ofițeri deblocați, sau soții ale acestora.

- călugări franciscani⁸⁹, mutați în septembrie 1951 de la o mănăstire la alta din alt județ, pentru motivul că sunt „capabili de activitate dușmănoasă“, arestați de Securitate.

- acționari la diferite bănci sau case de economii, foști proprietari de pământ, fabrici, ateliere, brutării, păduri, cariere de piatră, firme, depozite, camioane, autobuse, mori, cafenele, cârciume, restaurante, sanatorii, spitale și comercianți⁹⁰, proprietari de imobile⁹¹. Dincolo de scopul pentru care a fost redactat, un astfel de tabel ne dă o imagine a patrimoniului și a potențialului economic al regiunii, menționând și pe deținătorii lor dinainte de expropriere. Se adaugă acestora proprietari de mine sau cei care au făcut parte din administrația acestora (printre dislocații din regiunea Hunedoara⁹²) sau proprietari de șalupe sau vase de pescuit pentru regiunea București (respectiv orașul Giurgiu) și pentru regiunea Constanța, de mașini de cursă și sonde petroliere, pentru regiunea Ploiești.

- sunt menționați⁹³ și foști chiaburi din regiune, obligați și ei să-și părăsească domiciliile în mai 1952, deși fuseseră expropriați.

Toate cele 2911 persoane din regiunea Stalin (Brașov) au fost dislocate la aceeași dată: 27 mai 1952, fixându-li-se D.O. în cele mai diverse zone ale țării, mai apropiate sau mai depărtate, în special din Transilvania.

Cele 1097 de persoane dislocate din regiunea Constanța în 5 august 1952 includ aproape aceleași categorii, grosul formându-l categoriile de „foști“ enumerate mai sus (apare și un proprietar de șalupă, e ceva mai mare numărul celor care au deținut arme în mod ilegal și al celor care au fost condamnați pentru furt sau erau recidiviști).

Tabelul cu cei dislocați din regiunea București în 3-7 iunie 1952⁹⁴ cuprinde un număr de 823 de persoane, în cea mai mare parte, adică 793, dislocate din Giurgiu. Excepția o

⁸⁹ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 55, vol. 47, ff. 211-213

⁹⁰ Ibidem, ff. 240-315 și ff. 358- 420

⁹¹ Ibidem, ff. 420-440

⁹² Ibidem, ff. 745-830.

⁹³ Ibidem, ff. 315-358.

⁹⁴ Ibidem.

reprezintă 4 călugări iezuiți, cărora li se fixează D.O. în altă zonă a țării și 26 de călugărițe catolice, aflați cu toții inițial la mănăstirea Agnes din București. În dreptul acestora din urmă, se menționează la rubrica „motivul pe scurt”: „capabili de activitate dușmănoasă și instigație în masă”.

Lista celor dislocați din Giurgiu cuprinde un mare număr de comercianți. Dacă vom compara motivațiile înscrise pe listele de plecare din iunie 1952 cu referatele ce li se întocmesc aceluiași persoane în momentul ridicării restricțiilor domiciliare, adică în ianuarie 1954⁹⁵, vom putea observa că ei sunt încadrați la categoria chiaburi, motiv pentru care se face și o detaliată prezentare a bunurilor pe care le posedau la ridicarea lor în 1952. Ca și în cazul dosarelor făcute cu ocazia ridicării restricțiilor celor deportați în Bărăgan, ce conțin descrieri de același tip (al căror sens e de a motiva ridicarea restricției sau rămânerea pe loc) avem de a face cu documente utile nu doar studierii represiunii în comunism (cine era cu precădere vizat și de ce), ci și unei analize de tip socio-economic sau socio-profesional, ce ne-ar aduce o imagine mai exactă asupra standardelor după care se desfășura viața comunităților rurale sau urbane până în momentul prigoanei declanșate de comuniști împotriva proprietății private.

Ne atrage atenția printre motivațiile dislocării de pe listele făcute la plecare în regiunea București⁹⁶ și mențiunea „născut în Macedonia” (61 de persoane, toate cu D.O. în raionul Câmpulung Moldovenesc, comunele Vama, Prisaca, Frumosu) „născut în URSS venit în țară după 1940” (174 de persoane⁹⁷) și „născut în Iugoslavia” (un caz) sau „născut la Viena” (un caz). Faptul că „macedonenii” (macedo-românii) și basarabenii sau bucovinenii fugiți din URSS sunt menționați ca o categorie aparte, la fel cum se întâmplase cu un an înainte în cazul celor deportați în Bărăgan din zona de vest a țării, ne arată că ei continuau să fie percepuți ca o categorie periculoasă, ce trebuia îndepărtată din zona de frontieră a țării.

În ce îi privește pe călugări, aceștia sunt vizați și de dislocările din raza Direcției MAI Hunedoara realizate în 3 mai 1952 și 6 septembrie 1952 (cu excepția călugărilor franciscani de la mănăstirile din Deva, Hunedoara, Alba Iulia, Orăștie, Sebeș Alba, dislocați, ca și cei din regiunea București, deja în septembrie 1951, cu fixarea de domiciliu obligatoriu la alte mănăstiri din Regiunea Cluj, Regiunea Autonomă Maghiară și la Baia de Criș-Brad). În rest e vorba de un mare număr de persoane care au fost condamnate politic, s-au manifestat dușmănos contra regimului, lansând zvonuri alarmiste sau care aveau rude fugite din țară.

Diferite petiții⁹⁸, trimise de cei care au fost supuși dislocării CC al PMR, Prezidiului Marii Adunări Naționale sau lui Gheorghiu-Dej personal (direcționate apoi spre Securitate care ia decizia rezolvării lor favorabile sau nu sunt edificatoare pentru motivele foarte diverse care puteau duce la dislocare, cum ar fi criticarea reformei monetare din februarie 1952 sau încercarea unui copil minor de a fugi în străinătate care atrage dislocarea mamei și a surorii sale. Aceste petiții ne indică faptul că în multe cazuri a fost vorba de abuzuri și că în principal evacuările din case și dislocările din diverse orașe și orașele în conformitate cu Decretul 239/1952 îi priveau pe deținătorii de imobile sau alte proprietari ce urmau să fie apoi ocupate (preluate și repartizate) de noua putere comunistă.

Examinarea voluminosului dosar 55 (vol. 47), ne indică folosirea „pedepsei administrative” (căreia îi pot fi asimilate dislocările și fixarea de domiciliu forțat) drept măsură suplimentară de pedepsire a unor persoane care fuseseră deja expropriate sau chiar deținute, pedeapsa extinzându-se și asupra rudelor lor.

O categorie aparte de persoane vizate de evacuările din case, consemnate de securitate ca dislocări, o reprezintă rudele apropiate ale foștilor „înalți demnitari”.

⁹⁵ Ibidem, dosar nr. 191, f. 129.

⁹⁶ Ibidem, dosar nr. 55, vol. 47.

⁹⁷ În unele cazuri e vorba de soția sau soțul unei persoane născute în URSS.

⁹⁸ Cf. ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 55. vol. 19, ff. 3, 42, 43, 45, 69, 81, 148, 149 și ff. 185-187.

În cazul lor se invocă Decizia MSS nr. 239/1951⁹⁹. Dosarul 3387, vol 1, cuprinde tabele cu 801 elemente pentru care se propune „fixarea de domiciliu obligatoriu în centre neaglomerate și ținerea sub supraveghere informativă”. Referatul însoțitor cu nr. 324/25 decembrie 1951 semnat de lt. maj. de securitate Munteanu I.¹⁰⁰ precizează că este vorba de rude ale foștilor miniștri, deputați senatori, prefecți, pretori și primari din orașe și că propunerea de dislocare e motivată de faptul că foștii demnitari sau cei care au făcut parte din „fostul aparat de stat burghezo-moșieresc au lovit în interesele clasei muncitoare și țărănimii muncitoare”, sunt „elemente ostile regimului”, „se manifestă dușmănos” și „prin poziția lor de clasă și activitatea din trecut pot fi oricând folosiți ca dușmani”. Așa cum rezultă din fișele întocmite fiecărei persoane în parte rezultă că în unele cazuri se cere și confiscarea averii (e vorba, de pildă, de cazul fratelui și surorii lui Ion Mihalache¹⁰¹), deși nu se manifestaseră ostil.

Pentru alte 1412 de persoane din aceeași categorie (adică rude de foști demnitari) se propune prin același referat să fie lăsate la domiciliile lor, dar să fie supravegheate informativ¹⁰². Exceptarea de la dislocare e motivată fie de vârsta înaintată și de absența unor manifestări ostile, fie de încadrarea lor în muncă, fapt prin care se dovedesc „elemente folositoare regimului”. Cele două dosare ne dau o imagine asupra gradului în care elita fostului regim era supusă persecuțiilor și controlului. Găsim și o întreagă serie de atitudini sau acțiuni care definesc pentru organele de securitate „manifestarea dușmănoasă”: de la „crearea unei stări de spirit nefavorabile regimului” la unii, la nemulțumirea altora „că regimul le-a tăiat posibilitățile de a huzuri”, de la „menținerea unor legături cu elemente reacționare” până la faptul că „nu agreează regimul” (sau „nu vede cu ochi buni realizările regimului”). Influența publică a unei persoane („are priză în rândul maselor”) ca și trecutul ei compromițător din punct de vedere politic joacă un rol important în incriminarea ei, așa cum era de așteptat.

Dosarul 187 conține și procesele verbale de dislocare ale rudelor foștilor demnitari (1707 persoane), semnate de general maior Vladimir Mazuru. Găsim aici un tablou destul de complet al situației anterioare dislocării a celor mai importante familii din elita bucureșteană, precum și indicații asupra stării lor din momentul în care li se stabilește evacuarea din case. E precizată motivația dislocării și reiese clar că cei dislocați fuseseră supuși unei acțiuni de urmărire și verificare constante. În cele mai multe cazuri unul sau mai mulți membri ai familiei erau arestați (cazul Margaretei Ioana Vulcănescu, soția lui Mircea Vulcănescu¹⁰³). E un exemplu printre altele al stigmatului de tip tribal, cum îl numește Goffman, aplicat în stalinism.

Evacuarea forțată din casă, pierderea sau abandonarea unor bunuri importante (a unei locuințe stabile în primul rând), a mijloacelor de întreținere, prin abandonarea ocupației principale sau a locului de muncă, dificultatea de a găsi unul și de reîncropi un domiciliu în locuri îndepărtate de casă sunt doar câteva dintre traumele pe care le-au suferit cei vizați de astfel de măsuri.

În aceeași categorie s-ar include și cei cărora li se ridică restricțiile domiciliare, fără a li se permite întoarcerea în raza raionului de unde au fost dislocați, ceea ce înseamnă de fapt o prelungire a perioadei de dislocare, chiar dacă au o anume (limitată) libertate de deplasare. E cazul în primul rând al unei părți a celor deportați în Bărăgan, cărora li se amână sau suspendă dreptul de a se întoarce în zona de frontieră, de a se instala în București sau în alte centre aglomerate. Fac parte din această categorie o parte dintre cei „fugiți din URSS” și dintre

⁹⁹ Ibidem, ff. 157-158.

¹⁰⁰ Ibidem, dosar nr. 3387, vol. 1, f. 1.

¹⁰¹ Ibidem, f. 5.

¹⁰² Cf. ibidem, vol. 2, f. 1.

¹⁰³ Ibidem, dosar 187, f. 50.

macedo-românii care fuseseră, după refugiarea, respectiv primirea lor în România, colonizați în Banat, pentru a fi apoi din nou deportați în Bărăgan în 1951. Dar nu numai de ei.

Dislocarea categoriilor mai sus menționate era o măsură ce se adăuga deci unor pedepse anterioare: deposedarea de pământ sau reducerea la o condiție de mizerie prin sistemul de cote și supracote a țăranilor, naționalizarea și confiscarea bunurilor celor care reprezentau marea sau mica burghezie din orașe sau orașele sau chiar de la sate.

„Elemente dislocate“ sau „elemente cu D.O.“

O categorie de același tip o reprezintă deținuții politici care își ispășiseră pedeapsa, dar care, conform Deciziei Consiliului de Miniștri nr. 337 din 11 martie 1954, „cu privire la reeducarea foștilor condamnați contrarevoluționari“ primesc domiciliu obligatoriu în satele noi (numite și „localități sau comune speciale) din Bărăgan, „în scopul prevenirii unor noi infracțiuni la legile Republicii Populare Române“ cum se menționează pe formularele tip (cf. decizia prin care i se fixează D.O. timp de 12 luni în Movila Gâldăului, odată cu expirarea pedepsei la 24 VII 1957, lui Anghel Alexandru¹⁰⁴).

Considerați „elemente contrarevoluționare, care în timpul detenției nu au dovedit dorința de a se reabilita“, sau „deosebit de periculoși pentru securitatea Statului“ cum precizează formularul tip, ei apar în statisticile ulterioare privitoare la satele noi din Bărăgan, sub numele de „elemente cu D.O.“¹⁰⁵. Pedeapsa le era astfel prelungită printr-o așa numită „pedeapsă administrativă“, a cărei durată nu le era de la început cunoscută, ea variind între 6 și 60 de luni, dar putând fi prelungită de la un an la altul fără vreo explicație¹⁰⁶.

Dosarul 55, vol. 50, cuprinde un număr mare de decizii de acest tip și decizii de ridicare de D.O. Așa cum rezultă din semnăturile pe decizii, soarta celor cărora li se prelungea sau ridica pedeapsa era decisă de general maior Evghenie Tănase, locțiitor al ministrului MAI¹⁰⁷, de ministrul adjunct general maior Gheorghe Pintilie¹⁰⁸ sau de general maior Alexandru Nicolschi, care semnează printre altele decizia nr. 6161 din 5 noiembrie 1955 de fixare de D.O. pentru 60 de luni la Lătești a Mariei Antonescu, de pildă¹⁰⁹.

Notele - raport din 10 aprilie 1956 privind munca informativă-operativă desfășurată de organele MAI asupra „elementelor cu D.O.“ din raza regiunii București, respectiv Constanța și Galați¹¹⁰ emise de Serviciul Dislocați și Domicilii obligatorii arată că pentru urmărirea acestor elemente au fost instalate în fiecare comună comandaturi MAI compuse din câte 2 ofițeri de Securitate. Notele sunt urmate de liste de fișe de persoane pentru fiecare sat din raza celor trei regiuni¹¹¹ clasificate în următoarele categorii: legionari, PNȚ–Maniu, PNL, PSDI, GEG, bănuți de spionaj, organizații subversive, secte interzise, contrarevoluționari, manifestări dușmănoase, călugări etc. Fișele celor considerați periculoși sunt însoțite de rapoarte asupra situației în care se află agentura din comunele respective. Din acestea rezultă clar că după plecarea celor deportați din zona de vest, atenția organelor de securitate se focalizează asupra „elementelor cu D.O.“ rămase în satele noi (la fiecare sat se indică pe lângă numărul acestora pe categoriile menționate și numele celor rămași în Bărăgan din cei ridicați în 1951 din zona de vest – e vorba de cele 112 familii cărora nu li se ridicaseră restricțiile). Se pune problema recrutării unor noi informatori, având în vedere că o parte se întorseseră în satele de unde fuseseră ridicați și se poate vedea din aceste dosare și cum se făcea munca de recrutare.

¹⁰⁴ Ibidem, dosar nr. 55, vol 50, f. 162.

¹⁰⁵ Ibidem, dosar nr. 191, ff. 32, 41, 55.

¹⁰⁶ Ibidem, ff. 168-268.

¹⁰⁷ Ibidem, dosar nr. 55, vol. 50, ff. 1-5.

¹⁰⁸ Ibidem, ff. 162, 183, 189.

¹⁰⁹ Ibidem, f. 541.

¹¹⁰ Ibidem, dosar nr. 191, f. 167, f. 207 și 244.

¹¹¹ Ibidem, ff. 168-268.

O constantă a muncii de urmărire o reprezintă atenția focalizată spre cei care au făcut parte din partidele dezavuate de comuniști pe care le-am enumerat mai sus (și nu numai legionari cum se crede de obicei), foștilor moșieri, chiaburi, „exploatare”, preoților, călugărilor și așa-zisilor sectanți, celor care au avut legături cu străinii. Ei și rudele lor apropiate au fost victimele predilecte, suferind mai multe feluri de privațiuni și pierderi. În cazul lor dislocarea oferea, pe lângă prelungirea în altă formă a unei pedepse anterioare, ocazia unei supravegheri mai intense și atente.

În concluzie nu sunt îndoieli asupra caracterului represiv al dislocărilor și fixărilor de D.O. El vizează deposedarea familiilor și indivizilor de bunurile care constituiau principalele lor mijloace de supraviețuire, pierderea reperelor de stabilitate și punerea celor vizați de astfel de măsuri într-o stare de nesiguranță extremă.

Fenomenul a vizat categorii foarte largi de populație, din zona rurală și urbană deopotrivă, fiind un atentat la libertatea individuală, la viața de familie și la viața comunităților. Incitarea la ură în numele ideologiei luptei de clasă a dus la fracturarea societății, la încurajarea delațiunii, la nesiguranță, teamă și suspiciune. Astfel încât, pe lângă pierderile de natură materială, au avut loc importante modificări în comportamentul uman, în sistemul de relații umane și în mentalități, lucruri care se reflectă și în comportamente, atitudini sau acțiuni din perioada de tranziție.

Cercetarea întreprinsă arată legătura strânsă dintre tema dislocărilor din mediul rural și alte teme de menționat în raport, în primul rând cu procesul colectivizării. Dislocarea a fost o armă pentru a facilita procesul colectivizării forțate și a împiedica orice opoziție față de acesta. Ca măsură represivă ea trebuie privită și în contextul categoriei mai largi a deplasărilor forțate de populație și al asimilării locurilor de domiciliu obligatoriu (cel puțin în cazul Bărăganului) cu niște lagăre de muncă forțată.

Caracterul abuziv al măsurilor de dislocare și fixare a domiciliului obligatoriu

Chiar și în 1967, Securitatea mai insista asupra faptului că „măsura domiciliului obligatoriu s-a impus față de o seamă de persoane care, prin poziția lor socială și activitatea politică desfășurată în trecut, prezentau un pericol pentru ordinea socială și de stat”. Se recunoștea însă că actele normative care au statuat această măsură „contravin unor prevederi constituționale și altor legi. Astfel, Constituția din anul 1948, ca și cea din 1952, prevedeau garanții în legătură cu libertatea persoanei și inviolabilitatea domiciliului. Ori, multe din dispozițiile actelor normative arătate au încălcat în mod grav aceste garanții constituționale”¹¹².

Ceea ce caracteriza toate aceste măsuri în vederea dislocărilor și a stabilirii domiciliului obligatoriu este faptul că ele conțineau enunțuri generale, fără a determina precis categoriile de persoane în legătură cu care organele MAI erau împuternicite să ia asemenea măsuri și nici durata lor în timp. Astfel, acțiunile au fost arbitrare, comițându-se grave abuzuri și ilegalități, împotriva cărora cei care le-au căzut victimă nu se puteau plânge. Aceste abuzuri au sporit, în condițiile în care și organele de Miliție au luat măsuri de dislocare a unor familii, în foarte multe cazuri în mod neîntemeiat, cum arăta un referat al Procuraturii Generale din 7 august 1953. În acest an, în câteva rânduri, procurorii au solicitat Direcției Generale a Miliției să li se pună la dispoziție actele normative în baza cărora se întreprindeau aceste măsuri, dar au fost refuzate. Mai mult, generalul Ilie Drăgan a comunicat că în viitor nu va mai da nici un fel de detalii asupra acestor operațiuni¹¹³, al căror caracter ilegal și abuziv nu a putut fi limitat. Ulterior, Procuratura a participat chiar la cauționarea ilegalităților, prin fostul procuror general adjunct Gheorghe Bucșan, care a făcut parte din Comisia MAI pentru internări în colonii de muncă din 1958 și a semnat numeroase astfel de decizii.

¹¹² Arh. C.Ex.CC, dosar nr. 264/18.02.1972, vol. IV, ff. 19-20.

¹¹³ Ibidem, f. 23.

De altfel, după cum recunoșteau chiar ofițeri de Securitate în 1967, dispozițiile încălcau dreptul la apărare, întrucât „nici unul dintre actele normative care au reglementat luarea măsurii de fixare a domiciliului obligatoriu nu conținea prevederi cu privire la posibilitatea unei căi de atac din partea celor ce se considerau îndreptățiți și nici un organ competent să soluționeze asemenea situații”. O altă ilegalitate conținută de actele normative analizate constă în stabilirea de pedepse penale pentru cei ce părăseau domiciliul obligatoriu. Lăsând la o parte atât mărimea lor exagerată (între 15 și 20 de ani închisoare), în condițiile în care infractorii aflați în executarea pedeselor la penitenciar erau condamnați între 3 și 6 luni în cazul evadării, cât și încălcarea principiului gradării pedepsei, prevăzut în art. 23 al Codului Penal și a cuantumului maxim al închisorii corecționale, care era de 12 ani (art. 22), trebuie spus că administrarea de pedepse cu închisoarea nu era de competența Consiliului de Miniștri.

Deportarea și domiciliul obligatoriu au fost resimțite ca o restrângere gravă a libertății. „După două săptămâni, mi-am zis: noi suntem ca și arestați. Numai că suntem arestați în familie. Ne-or chemat, programat, câte o sută la Miliție, ne-or pus D.O. pe buletine și ne-or obligat să semnăm o declarație pe care or citit-o: *Dom'le, dumneata ești deportat 5 ani aicea, n-ai voie să părăsești raza de 30 de kilometri*”, explică un țăran din Banat care era statutul său după punerea în aplicare a Deciziei MAI 200 în noaptea de Rusalii a anului 1951. Studii asupra deportărilor relevă că cele mai mari urme și traume le-a lăsat această perioadă asupra copiilor: „Copil fiind, nu am avut nici o jucărie. Aveam șapte ani când am văzut cea dintâi păpușă”; „Eram în clasa a VI-a când am mâncat pentru prima oară ciocolată”¹¹⁴.

Cu toate că s-a recunoscut în 1967 caracterul ilegal și abuziv al măsurilor, nici una dintre victimele deportărilor coordonate de Securitate nu a fost până la căderea regimului comunist în mod oficial reabilitată¹¹⁵, în afara faptului că li s-a permis, pur și simplu, să se întoarcă acasă.

¹¹⁴ Miodrag Milin, Liubomir Stepanov, *Golgota Bărăganului*, Uniunea Democrată a Sârbilor și Carașovenilor din România, 1996, p. 196.

¹¹⁵ Aceasta s-a realizat prin Decretul-Lege nr. 118 din 1990 privind acordarea unor drepturi persoanelor persecutate din motive politice de dictatura instaurată cu începere de la 6 martie 1945, precum și celor deportate în străinătate ori constituite în prizonieri, care acorda vechime în muncă pentru timpul cât o persoană „a avut stabilit domiciliu obligatoriu” sau „a fost strămutată în altă localitate” (articolul 1, lit.d, e).

Universul concentraționar reflectat în memorialistica românească

Introducere

Violențele și ororile sistemului comunist totalitar din România, în primul rând cele din închisorile și lagărele de detenție, au găsit o oglindă fidelă în numeroase memorii și amintiri publicate de victime. Din 1990 (când a început publicarea acestor cărți) până astăzi, în 2006, memorialistica românească despre detenția comunistă (sub toate formele ei) numără aproape 150 de lucrări, cărora li se adaugă în jur de 100 de lucrări de istorie, politologie și mentalitate despre Gulagul românesc și perioada comunistă¹. Majoritatea memoriilor românești de detenție privitoare la Gulagul autohton se vor a fi, parțial sau total, niște anatomii ale puterii și totalitarismului, unele reportericește tratate, altele, majoritatea, confesiv. O bună parte dintre memorialiști sunt intelectuali (scriitori, oameni politici, prelați, universitari etc.); dintre numele cele mai cunoscute, ale căror memorii au fost receptate cu ecou amplu în presa culturală și nu numai, amintim câteva: N. Steinhardt, C. Noica, Lena Constante, Paul Goma, Ion Ioanid, Adriana Georgescu, Petre Pandrea, Iuliu Hossu, Nicolae Mărgineanu, Belu Zilber, Richard Wurmbrand.

Câteva dintre memoriile de detenție, redactate chiar în timpul comunismului, au fost confiscate de organul de represiune, drept care autorul în cauză s-a văzut silit să reia o a doua variantă a manuscrisului „dușmănos”. *Jurnalul fericirii* de N. Steinhardt, publicat în 1991, este o a treia variantă, revizuită, completată și corectată de autor pe baza primelor două versiuni (întâia versiune a fost confiscată de Securitate și în cele din urmă i-a fost înapoiată autorului). La fel, *Monarhia de drept dialectic* de Belu Zilber (publicată după căderea comunismului, în 1991, sub pseudonimul Andrei Șerbulescu) a fost confiscată de Securitate și redactată apoi de autor într-o a doua variantă; în cele din urmă, prima versiune a fost recuperată de Editura Humanitas, care publicase *Monarhia de drept dialectic*, și tipărită sub titlul *Actor în procesul Pătrășcanu* (în 1997), fiind semnată de data aceasta cu numele real al autorului, Belu Zilber.

Majoritatea amintirilor de acest tip sunt redactate după detenție, cu două excepții, jurnalul de lagăr (*Ziar de lagăr*) ținut de Onisifor Ghibu și redactat la locul ispășirii, la Caracal, și memoriile de închisoare ale episcopului greco-catolic Iuliu Hossu (*Credința noastră este viața noastră*) redactate în perioada domiciliului obligatoriu la mănăstirea Căldărușani. Explicația posibilității redactării jurnalului de detenție în primul caz este datorată faptului că, în 1945, atunci când Onisifor Ghibu cunoaște lagărul de la Caracal, Gulagul românesc nu este gândit și organizat meticulos, Onisifor Ghibu având parte mai degrabă de un pre-Gulag. În al doilea caz, memoriile lui Iuliu Hossu sunt redactate după închisoare și într-o perioadă de oarecare destindere politică, deși episcopul greco-catolic era constrâns să trăiască în regim de domiciliu obligatoriu, care era, totuși, mult mai permisiv decât cel de detenție.

Unele mărturii de detenție sunt deghizate în romane autobiografice sau literatură de ficțiune, dar travestiul lor este transparent. Orientativ și clasificator, teoreticianul și criticul literar Adrian Marino vorbește despre două modalități esențiale de abordare a detenției ca temă literară în cadrul memorialisticii: „prin literaturizare, stilizare, întreg ansamblul de procedee literare tipice, și prin mărturie directă, documentară, pe cât posibil obiectivă”². Dar cele două modalități, și mai cu seamă a doua, nu reprezintă niște formule standard, perfect încadrabile, de aceea Adrian Marino adaugă cu înțelegere critică pentru o posibilă formulă hibridă: „Că și această relatare rece se transformă, poate fi recuperată până la urmă tot ca «literatură» este o altă poveste”³. Același comentator va avertiza asupra a trei aspecte-capcană

¹ O bibliografie relativ completă a acestor lucrări se găsește în Ruxandra Cesereanu, *Gulagul în conștiința românească. Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste*, Iași, Editura Polirom, 2005.

² Adrian Marino, *O carte de sertar*, „Tribuna Ardealului”, nr. 68, 1993.

³ *Ibidem*

ce riscă să denatureze amintirile din detenția comunistă, fie ele camuflate sau nu: *trucarea eroizantă, înfrumusețarea emfatică și „literaturizarea” amatoristică*⁴.

Memorialistul Al. Mihalcea (*Jurnal de ocnă*) dorește să preîntâmpine riscul înfrumusețării imaginii deținutului politic român, considerând că o icoană a acestuia ar echivala cu imaginea falsă a eroilor proletcultiști. Intenția unui alt memorialist, Ion Cârja (*Canalul morții*), este, pe de altă parte, aceea ca mărturia sa să fie sursă de inspirație pentru oamenii de artă care ar putea immortaliza expresiv Gulagul românesc. Cu alte cuvinte, Ion Cârja însuși, deși este mărturisitor de gradul întâi, își consideră depoziția mai degrabă ca o scriere pregătitoare, iar nu ca un text exemplar. Această autodepreciere ține de modestia excesivă a unui nonscriitor.

Un mărturisitor precum Paul Goma (în *Gherla*) va pune problema *adevărului-adevărat* din acest tip de memorii, iar intervenția sa răspunde indirect și aprioric temerilor lui Adrian Marino, deoarece Paul Goma susține că, deși amintirile despre detenție sunt documente subiective, ele nu împietesc asupra corectitudinii evenimentelor narate; cu alte cuvinte, ele sunt subiective, dar oneste, deși *variante* ale adevărului.

Există amintiri despre detenție cu accente romanești, precum memoriile lui Marcel Petrișor legate de Jilava sau lucrarea *Tărâmul Gheenei* de Costin Merișca. În primul caz, Marcel Petrișor relatează la persoana a treia, schimbă, din prudență, numele foștilor deținuți care sunt încă în viață, păstrând intacte doar numele celor morți. La rândul său, Costin Merișca folosește pentru narare tot persoana a treia, schimbând din pudoare doar numele eroului, care este el însuși.

Din punct de vedere stilistic și structural, memoriile despre Gulag alcătuiesc un Turn Babel. *Gherla* de Paul Goma este, de pildă, deghizată într-un pseudodialog care înglobează frânturi despre detenție. Particularitatea lui Paul Goma constă însă și în stilul incomod, radical, specific unui autor cu vocație de pamfletar, al cărui credo este să scrie *pe viu*, fără vreo cosmetică a suferinței.

Unele amintiri despre detenție sunt scrise într-un stil melodramatic și degajă impresia unei anumite falsități, prin lipsa unui puls interior și printr-un fel de demagogie asupra detenției (chiar limbă de lemn anticoncentraționară), altele sunt pătimașe, fiind marcate de „cercul de fier al urii”. Foarte interesant este cazul lui Nicolae Mărgineanu (*Amfiteatre și închisori*), ale cărui mărturii sunt explicit selectate, autorul evitând să transcrie atrocități specifice detenției sale, din jenă patriotică. Nicolae Mărgineanu va diferenția, de altfel, între *memoriile* unor personalități și *mărturiile* ce aparțin celor mărunți și cenușii. Autorul face respectiva precizare, aderând modest la categoria mărturiilor. O clasificare apropiată susține și Gabriel Bălănescu (*Din împărăția morții*), refuzând genul de memorii (căci nu se consideră o personalitate exotica) sau de amintiri (căci acestea nu pot fi decât paradisiace) și pledând pentru formula de *cronică rezumată*. Constantin Cesianu, analist meticolos al Canalului (*Salvat din infern*), insistă și el pe ideea de mărturie și experiență, încercând o delimitare teoretică; autorul evită programatic orice estetizare, marșând pe un demers viu: „nu este vorba nici de un roman, nici de o încercare literară. Este vorba despre o *mărturie*. Nu caut nici senzaționalul, nici amuzantul. Expunerea mea poate părea adesea ternă. N-are importanță. Spune adevărul”⁵. Autorul precizează că demersul său este selectiv și specializat pe mici monografii ale închisorilor, ce riscă o descriere uscată, dar care ține de un stil veridic. Pentru ideea de mărturie, iar nu de literatură improvizată, pledează și Ioan Victor Pica atunci când își asumă scrierea unei „cărți de foc” despre rezistența din munți: „Istorie vor face cu siguranță alții, mie revenindu-mi un rol mult mai simplu, și anume acela de a spune ce am văzut, auzit

⁴ Adrian Marino, *Politică și cultură. Pentru o nouă cultură română*, Iași, Editura Polirom, 1996, p. 40.

⁵ Constantin Cesianu, *Salvat din infern*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 48.

și simțit”⁶. Uneori, memorialistul Gulagului este marcat de o „anume sfială a mărturisirii”⁷, provenită fie din temperament, fie din dorința de a nu părea vindicativ și inchizitorial; el tânjește către dreapta măsură văzută ca o componentă esențială a mărturiei.

Din acribie istorică, Constantin C. Giurescu⁸ folosește termenul livresc *testimoniu* pentru a reda mai exact sensul de dovadă și de document obiectiv. Autorul consideră că își scrie amintirile despre închisoare, fără ură și fără părtinire, doar cu scop istoric. Deținuții politici sunt istorie, fiindcă fac parte din istorie, clamează toate memoriile de detenție care își asumă un rol testamentar. În general, închisoarea politică este o matrice formatoare și un ecran interior de proiecție; pentru Ion D. Sârbu, ea este, prin excelență, metafora în mic a lumii⁹.

Există și depoziții ingenios realizate sub aspect tehnic; este cazul mărturiei epistolare a lui Maxim Holban (deținut care a cunoscut Kolîma siberiană), încastrată în comentariul fiului său, Ioan Holban (mărturia este prezentă în volumul colectiv *Basarabia în Gulag*, coordonat de Serafim Saka).

Unele texte, precum *Jurnalul fericirii* de N. Steinhardt, *Drumul crucii* de Aurel State sau *Jurnalul unui figurant* de George Tomaziu sunt redactate într-un stil elaborat, aproape baroc, elitist, altele sunt scrise dintr-o suflare, într-un stil pitoresc primitiv-naiv. În ultimul caz este vorba despre Anița Nandriș-Cudla (*20 de ani în Siberia*), dar și despre *Povestea Elisabetei Rizea din Nucșoara*, care, deși aluvionară (fiind o carte vorbită), are prospețime și spontaneitate. Elisabeta Rizea își înțelege depoziția ca peun „zbierăt” animalic, cu efect cathartic și cu funcție psihologică; ea distinge acest „zbierăt” de țipătul sau strigătul uman, căci doar un „zbierăt” animalic, iar nu un strigăt decorativ, ar mai putea trezi sufletele și mințile îndoctrinate: „Că-mi vine să zbier, nu să țip, că nu mai pot” și „Îmi vine să zbier ca o vacă, prin câte am trecut”¹⁰. La fel de viu este dialogul despre detenție dintre Oana Orlea și Mariana Marin (*Ia-ți boarfele și mișcă!*), întrucât pentru a reda atmosfera penitenciară, fosta deținută politică Oana Orlea folosește un limbaj crud, rememorând inclusiv lingvistic Gulagul. La polul opus Aniței Nandriș-Cudla sau Elisabetei Rizea, stau amintirile elevate (oricât ar fi de dure) ale Lenei Constante (*Evadarea tăcută și Evadarea imposibilă*), între acești doi poli situându-se reportajul concis al Adriannei Georgescu (*La început a fost sfârșitul*).

Una dintre memoriile excepționale despre detenția comunistă este *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, cartea în mai multe volume a lui Ion Ioanid; tocmai fiindcă în lipsa unei opere colective, a unui tratat despre Gulagul românesc, în genul *Arhipelagului Gulag* al lui Aleksandr Soljenițin, amintirile lui Ion Ioanid alcătuiesc o panoramă a închisorilor românești realizată aproape cu ochi de expert. Memoria lui Ion Ioanid seamănă cu o arhivă în care fiecare închisoare constituie o carte a vieții scrisă sub semnul calmului narativ și al privirii sub lupă: sunt descrise „cartierele” fiecărui spațiu punitiv și mai ales microcosmosul celulei. De aceea, nu este de mirare că autorul propune stabilirea unui tabel nominal al tuturor deținuților politici anticomuniști din România.

⁶ Ioan Victor Pica, *Libertatea are chipul lui Dumnezeu*, prefață de Mihai Sin, Târgu-Mureș, Editura Arhipelag, 1993, p. 9.

⁷ Viorel Gheorghită, *Et ego Sărata Pitești-Gherla-Aiud. Scurtă istorie a devenirii mele*, Timișoara, Editura Marineasa, 1994, p. 7.

⁸ Constantin C. Giurescu, *Cinci ani și două luni în penitenciarul de la Sighet (7 mai 1950-5 iulie 1955)*, introducere de Dinu C. Giurescu, ediție îngrijită, anexe și indice de Lia Ioana Ciplea, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994, p. 31.

⁹ Ion D. Sârbu, *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal - glosse* -, I-II, ediția a II-a, revăzută și adăugită, ediție îngrijită, tabel cronologic și referințe critice de Toma Velici și Elena Ungureanu, prefață de Ovidiu Ghidirmic, postfață de Marin Sorescu, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1996; trimiterea este la volumul II, p. 178.

¹⁰ *Povestea Elisabetei Rizea din Nucșoara. Mărturia lui Cornel Drăgoi*, culese și editate de Irina Nicolau și Theodor Nițu, prefață de Gabriel Liiceanu, București, Editura Humanitas, 1993, pp. 31, 86.

În general, critica a demarat rar clasificări ale memoriilor despre detenție sau ale literaturii acesteia, tocmai din cauza varietății lor ieșite din comun. Totuși, au fost distinse o viziune detașată (la C. Noica), o alta sarcastic-furibundă (la P. Goma), una infernal-disperată (la T. Mihadaș), o alta profund creștină (la N. Steinhart), una obiectivă și neutrală (I. Ioanid și Max Bănuș)¹¹.

Mărturisitorii Gulagului nu își amintesc din paseism, componenta nostalgică sau „poezia amintirii” este inexistentă, întrucât cel care a trecut prin Gulag își transcrie coborârea în infern din datorie morală, justițiară, depozițională și de-abia apoi, poate, din necesitate defulatorie-cathartică; memoria și cuvântul sunt patronii spirituali ai mărturisitorului, rememorarea fiind o revanșă târzie și parțial recuperatoare.

Deținutul politic român ca tip uman

Utilizând observația lui George Tomaziu, deținutul politic român intra, în viziunea aparatului de represiune, în categoria „obiectelor”, a nemișcătoarelor și a necuvântătoarelor, a celor fără suflare¹²; el este *ceva*, iar nu *cineva*, și uneori ajunge să se perceapă el însuși ca fiind obiect. Majoritatea memorialiștilor folosesc alt termen, acela de *nimic* și *nimeni*, definind deținutul ca pe o frântură de neant, dar controlată de funcționarii neantizării, mai ales în timpul anchetei. Membrii aparatului de represiune îi numesc pe deținuți, înscriindu-i într-o serie de jivine abjecte, mai ales „viermi”, „păduchi”, „putregaiuri”, „gângăni”; deținuții înșiși își radiografiază lucid condiția impusă, de epave viermuitoare. Perspectiva aceasta voit degradantă urmărea să legitimizeze forțat poziția organelor de represiune care se erijau în postura unor „aleși” și „arieni” comuniști.

Din punct de vedere ideologic, deținuții politici din România comunistă (așa cum reiese din memorialistică) aveau diferite coloraturi: erau liberali, țărăniști, social-democrați, legionari, comuniști. Majoritatea proveneau din liberali, țărăniști și legionari. Din punct de vedere social, Gulagul românesc a fost populat cu intelectuali, țărani și muncitori. Din punct de vedere religios, Gulagul românesc a fost unul „ecumenic”: populat de deținuți greco-catolici și ortodocși, în principal, dar și de romano-catolici, protestanți ori, mai rar, reprezentanți ai altor culte (evrei, de pildă, sau musulmani).

În opinia lui Ion Cârja, deținutul politic român avea un nivel politic deficient, el nefiind organizat în mod conștient și nici antrenat pentru rezistența în Gulag. De aceea, meseria de deținut politic se învață treptat și anevoios. Totuși, deținutul politic român râvnește să se diferențieze de semipolitici (frontieriști) și mai ales de deținuții de drept comun. Prin suferința care înnobilează și prin cauza politică, detenția sa primește o altă dimensiune. El este un deținut de conștiință.

Petre Pandrea, un mărturisitor și meditativ fervent al condiției deținutului politic din România comunistă, vede în acesta „un prizonier al războiului civil intern” (între clase), sacrificat printr-un fratricid. „Românii au talent de pușcăriași, știu să îndure destinul cu resemnare”, comentează Pandrea, referindu-se la o anumită tradiție a pușcăriei politice la români. Structura deținutului politic i se revelează lui Petre Pandrea a fi, cel puțin la Aiud, aceea a unui monah silit: deținutul nu mai are trup și mers normal, ci se târăște, iar gestică sa este onctuoasă, de prelat, mimica, supusă și umilă față de autorități, fiind vorba însă de o „umilitate monastică”. „Deținuții sunt monahi, cu fizionomii patetice, în lupte spirituale, în castitate, posturi și rugăciuni”. Înfometați, cașectici și filiformi, aproape că nu mai au nevoi fiziologice, ajungând la o corporalitate angelicală: „Devenisem îngeri fără fecale”¹³.

¹¹ Nicolae Baltă, *Rezumatul unei detenții*, „Contrapunct”, nr. 25, 1991.

¹² George Tomaziu, *Jurnalul unui figurant. 1939-1964*, traducere de Mariana și Gabriel Mardare, prefață și postfață de Gabriel Mardare, București, Editura Univers, 1995, p. 164.

¹³ Petre Pandrea, *Reeducarea de la Aiud*, ediție îngrijită de Nadia Marcu Pandrea, București, Editura Vremea, 2000, pp. 30, 50, 83, 88, 120.

Memorialiștii detenției comuniste românești alternează între a încadra deținutul politic român într-o postură grandilocventă sau într-una temperată. Adrian Marino¹⁴ refuză eroismul și emfaza detenției, căci, în optica sa, deținutului român i se potrivește ipostaza tip Ivan Denisovici (celebrul personaj al lui Aleksandr Soljenițin din nuvela *O zi din viața lui Ivan Denisovici*), drept care analistul optează pentru categoria majoritară a rezistentului pasiv, considerând că, în detenția comunistă, nu poți fi erou 24 de ore din 24. Atunci când vorbește totuși despre eroism, Adrian Marino se referă la două tipuri: „unul sublim, spectaculos, al marilor gesturi și sacrificii, și un altul modest, cotidian, obscur, adesea anonim, al sacrificiului și mortificării zi de zi”¹⁵.

Unii mărturisitori proveniți dintre prelați văd în detenție un har de a putea închina lui Dumnezeu suferințele și mărturisirea de credință. Exagerarea binecuvântării închisorii (chiar ca ipostază a unei probe de încercare a credinței) este un risc al mărturiilor fețelor bisericești. Creștinarea dobândită de N. Steinhardt în închisoare nu-l face mai orgolios în suferința sa, dimpotrivă, aceasta îi aduce o seninătate nerăzbunătoare; de altfel, el împarte locuitorii detenției comuniste după o grilă religioasă: sfinți, eroi, seniori, și *îndrăzneți* ai binelui, pe de o parte (aceștia sunt cei pe care tot el îi numește unificator „leii”), și Vmiorlăiții înfrângerii și trădării”, „năpârci și târătoare”¹⁶.

Femeile trecătoare prin Gulagul românesc, de la Elisabeta Rizea la Lena Constante, nu apasă pedala eroismului. Oana Orlea, care prezintă felul în care a învățat *meseria* de deținută politică, își consideră suferința ca fiind minoră față de cea a atâtor „sfinți” anonimi, ierarhizându-și aspru detenția (singurii *aleși* sunt cei care rezistă la tortură până mor, consideră Orlea).

În fiecare memorialist al detenției transpare tipul de deținut pe care el îl reprezintă prin propria experiență și se cuvine spus că figura „cruciatului” (în care intră, paradoxal, pe de o parte, un aspect de gherilă, pe de alta, un aspect ascetic) este semnificativ reprezentată. Două cazuri au, în acest sens, un statut aparte: Paul Goma și N. Steinhardt. Paul Goma (*Gherla și Culoarea curcubeului* '77) este războinicul răspunzând la represiune prin legea talionului; lui N. Steinhardt îi este specifică nonviolența chistică. Dificil, cusurgiu, mușcător, Paul Goma este un războinic malițios: îi atacă pe „răi” cu voluptate, iar pe cei „buni” sau „destul de buni” își propune să-i facă „foarte buni”; este pătimăș și face alergii la amoralii-imorali; dreapta sa credință este propria experiență, iartă, dacă iartă, dar nu uită. Sfătos, delicat, N. Steinhardt mărturisește despre patimile sale în detenție ca despre o școală a creștinismului. El are o grație anume în suferință, fiind un senior candid, gata să ierte și să uite, generos, pașnic și milostiv. Doar împreună Paul Goma și N. Steinhardt alcătuiesc cruciatul deplin, prin unirea contrariilor: primul insistă pe latura ofensivă, al doilea, pe cea ascetică.

La fel de bine ar putea fi încadrat Ion Ioanid în casta războinicilor (adevărat, temperați, nu colerici ca Paul Goma) sau Elisabeta Rizea, după cum Richard Wurmbrand (*Cu Dumnezeu în subterană*) este un înțelept dintr-o categorie oarecum aparte față de N. Steinhardt; căci cel din urmă este un iluminat în detenție, dar Richard Wurmbrand este un misionar. Dintre „cruciați” ar mai putea face parte cei pe care Alexandru Soljenițin îi numea „evadații în suflet”, marcați de obsesia evadării pe tot parcursul detenției; dintre aceștia se desprinde figura remarcabilă a aceluiași Ion Ioanid.

Din punct de vedere social, figura predilectă pe care o elogiază Gabriel Bălănescu pentru comportamentul în detenție este aceea a țaranului român, credincios, sobru, simplu, echilibrat, dotat cu un bun-simț structural, „închegat” și „rotund”; lauda penitenciară pe care i-o aduce o echivalează pe cea academică formulată cândva de Liviu Rebreanu: „Condiția sufletească pe care o trăia în închisoare n-avea variațiile de intensitate ale intelectualului sau

¹⁴ Adrian Marino, *Autobiografie: Ani de închisoare*, „Memoria”, nr. 2, 1990.

¹⁵ Adrian Marino, *Politică și cultură*, p. 81.

¹⁶ N. Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1991, pp. 32, 100.

târgovețului. Era mereu egal cu sine, înfruntând greutățile senin și împărtășind micile bucurii, reținut”¹⁷.

Un caz deosebit îl reprezintă femeile mărturisitoare ale Gulagului, care și ele ar putea fi încadrate în seria „cruciatelor”: impetuoase și zgomotoase precum Elisabeta Rizea și Oana Orlea sau mai interiorizate precum esteta Lena Constante, Dina Balș ori Adriana Georgescu; în mărturiile lor, spectacolul detenției are o tentă mai aspră decât în mărturiile masculine, probabil din cauza vocației feminine de a înfățișa mai viu durerea. Adriana Georgescu este marcată de atmosfera de viermuială și de subuman: „Cine ar fi putut să redea acea penumbră mișunătoare de respirații omenеști, acele siluete de umbră întinse direct pe ciment, ghemuite pe closetul acoperit, proiectate spre fereastră, aceste gâturi descărnate, acest rânjet pe fețe, toată aceasta omenire subterană care, ca să se miște, ia forma unor șobolani sau cârțițe?”¹⁸. Dina Balș (*Drumuri pustiite*) descrie nonfuncționalitatea organismului femeiesc, care, în condițiile detenției, se atrofiază și se inhibă. Lena Constante (*Evadarea imposibilă*) prezintă și ea starea larvară și grotescă a femeilor, prezentând toate elementele mizeriei fiziologice. Galeria feminină izbutită de Lena Constante este expresivă prin culoare și varietate, căci autoarea inventariază deținute discrete, pasionale, hieratice, triviale, înțelepte, boeme etc, cele mai chinuite în detenție fiind însă femeile-mame (de fapt, inventarul Lenei Constante este și unul psihologic: ese vorba despre deținute pasiv-respectuoase, din frică, disperare, boală etc; deținute active, nesupuse și deținute delatoare). Față de celelalte mărturisitoare, Lena Constante descrie toate mizeriile fiziologice tipice; ea este pe rând diafană și aspră, delicată și cinică. Mila este sentimentul predominant al autoarei și nu dragostea creștinească sau prietenia. Celulele descrise reprezintă diferite lumi stratificate, de la celula rustică la celula-cușcă, la celula ticsită sau la celula letargică etc. Cenușul nu este doar culoarea matricială a spațiului penitenciar descris de Lena Constante, ci devine o stare mentală (cenușul de stafie, pre și postmortuar), iar celula se preschimbă într-un microcimitir mizer, cu accese nebunești uneori. Am insistat pe mărturia Lenei Constante, deoarece aceasta este singura care încearcă o sinteză asupra detenției feminine, decalată pe propriile etape punitive: dacă *Evadarea tăcută* punctează claustrarea mutilantă a mărturisitoare, trăită sub semnul ipseității, *Evadarea imposibilă* transcrie experiența colectivității larvare.

În privința tipologiei umane din detenție, Viorel Gheorghită susține că au existat puțini asceți structurali în Gulag; atunci când celula și mediul nu erau patronate de un suflet tare, de un maestru care să dea ton vieții spirituale și să o călăuzească, deținuții puteau fi vivificați de către un fel de hâtrii sfătoși, istorisitori de pățanii, al căror rol era acela de a povesti pitoresc. Aceștia facilitau detenția la nivel sufletec și temporal, nu neapărat moral, și aveau funcția unor Șeherezade improvizate.

Un alt tip de deținut este decăzutul; acesta poate ajunge astfel datorită temperamentului și caracterului său sau datorită unor presiuni exterioare care îi manipulează total voința și conștiința; majoritatea servesc drept cobai pentru experiențele antropologice și sociale ale regimului. În această serie intră mai ales deținuții marxiști, considerați niște jucători lipsiți de dexteritate ai sorții, căci o dată epuizată aventura decepționantă a comunismului, ei sunt aruncați la groapa de gunoi a penitenciarelor, cu statutul de „cadavre vii”. Belu Zilber spune despre ei și despre sine însuși, de fapt: „Pentru vechii comuniști, presiunea morală a partidului este extraordinară. Toți știu ce este înăuntru, dar o dată aruncați la gunoi se simt gunoi, un fel de mort care știe că este iremediabil ieșit dintre cei vii și trebuie să se obișnuiască cu viermii, până devine vierme”¹⁹.

¹⁷ Gabriel Bălănescu, *Din împărăția morții*, Timișoara, Editura Gordian, 1994, p. 166.

¹⁸ Adriana Georgescu, *La început a fost sfârșitul. Dictatura roșie la București*, ediție îngrijită de Micaela Ghițescu, prefată de Monica Lovinescu, București, Editura Humanitas, 1992, p. 160.

¹⁹ Andrei Șerbulescu, *Monarhia de drept dialectic. A doua versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, prefată de G. Brătescu, București, Editura Humanitas, 1991, p. 44.

Despre decăzuți relatează atât Ion Ioanid (atunci când nuanțează categoria canaliilor în oportuniști, delatori și „creiere spălate”), cât și N. Steinhardt. Paul Goma este obsedat în cadrul decăzuților mai ales de figura aflată la polul de jos: colaboraționistul și delatorul, glosând pe marginea formulei pe care o ridică la rang ontologic: a trăi înseamnă a trăda, a trăda înseamnă a avea ce mânca. Goma demontează meticulos mecanismul delațiunii văzute ca o artă neagră prin care erau terorizați atât deținuții, cât și gardienii; existau însă delatori și delatori: cei ajunși în ultimul stadiu de manipulare, total obedienți față de regim, apoi cei care mai oscilau între frica față de autorități și frica față de deținuții intransigenți, și cei care, făcând concesii față de nevoile deținuților, puteau fi chiar reconvertiți, ajungând uneori să-și redobândească respectul de sine. Paul Goma se mai referă la o categorie aparte de deținuți, aceia care devin complicii gardianului, devenind un fel de paznici în interiorul celei. Petre Pandrea vede în delator sau „ciripitor”, cum i se spune în argou penitenciar, o „târfă masculină periculoasă”²⁰. Gabriel Bălănescu încearcă un portret social al acestora, văzând în fauna delatorilor niște hibrizi deșrădăcinați, „un fel de târgoveți desprinși de țarină, dar neasimilați de oraș”²¹.

Reprezentanții represiunii

În galeria negativă a Gulagului aflată de partea Puterii, se impun trei portrete așa cum apar acestea în memorialistica de detenție: anchetatorul, torționarul și gardianul; dar se cuvine precizat că așa cum există un executor propriu-zis al torturii (pe care îl numim torționar), această funcție poate să o exercite atât anchetatorul, cât și gardianul (iar uneori chiar indivizi aflați pe o scară ierarhică înaltă, precum ofițerul politic sau directorul închisorii, al lagărului etc.).

Gardianul, anchetatorul sau comandantul închisorii erau studiați uneori ca niște cobai de către deținutul politic, cu aceeași curiozitate cu care gardianul (și seria ierarhică următoare) îl studia pe deținut. Rar au existat și reprezentanți umani ai represiunii, despre care mărturisesc câțiva dintre memorialiștii detenției, așa cum au existat și cazuri extreme, dostoievskiene, de convertiți proveniți dintre membrii aparatului de represiune. Puținii gardieni sau anchetatori „normali” erau sancționați atunci când tortura sau brutalitatea nu era aplicată cu originalitate și râvnă diabolică. Exista deci și o teroare a terorizatorilor, lesne de înțeles pentru un sistem de represiune care trebuia să provoace spaimă și într-o parte și în cealaltă a zidului; prin urmare, au existat și cazuri de călăi deveniți victime din cauza inaptitudinii lor structurale de a fi călăi. N. Steinhardt, obsedat de excesul de zel al unor torționari, va clasifica gardienii în zeloși și moderați, cruzi-inventivi și umani, subliniind însă că existența gardienilor moderați nu probează normalitatea regimului comunist. Dimpotrivă, tocmai fiindcă moderații sunt excepții, „în regimul comunist binele poate fi realizat numai *întâmplător*, pe căi *ocolite*, *ocolite* și *nelegale*, nelegale adică neconforme cu principiile, prin urmare neprincipiale (concluzie: între ideea de Bine și comunism există o discrepanță de principiu)”²².

De obicei, însă, perspectiva asupra membrilor aparatului de represiune este într-un total negativ. Constantin C. Giurescu acordă cea mai amplă parte a cărții sale gardienilor, pe care îi clasifică în funcție de comportamentul față de deținuți în două tipuri: sclerați și neutri (aceștia având uneori accese de omenie); sclerații sunt clasificați, la rândul lor, criteriul fiind moral, în bestii și javre. În interviurile pe care le-a dat, Corneliu Coposu vede în majoritatea gardienilor niște troglodiți de tip asiatic, lombrozieni, retardați mintal; el amintește cazul unuia dintre torționarii săi, care fiind bolnav oligofren era capabil să bată non stop o jumătate de zi. Înrudit cu Constantin C. Giurescu prin viziunea asupra călăilor este Teohar Mhadaș.

²⁰ Petre Pandrea, *op. cit.*, p. 283.

²¹ Gabriel Bălănescu, *op. cit.*, p. 135.

²² N. Steinhardt, *op. cit.*, p. 228.

Acesta vede în galeria satrapilor Securității niște devoratori umani sau îi înscrie coleric într-un bestiar plebeu (ca pe delatori), numindu-i „șerpi”, „hiene”, „vulpi”, „păduchi”, care au „rături” și „copite” (semn al animalicului, dar și al diavolului), robiți trupului și onomatopeic-porcești, într-o varietate ce atinge scatologicul²³. Inumani precum locuitorii altei planete, ca dumnezei ai închisorilor, gardienii, anchetatorii, ofițerii politici și directorii închisorilor au, după cum declară mai mulți memorialiști, „un adevărat orgasm al puterii”.

În general, membrii aparatului de represiune din România comunistă au primit un fel de mitizare malefică: unii mărturisitori îi percep ca pe niște „lilieci” noptateci, ceea ce trimite la ideea de devoratori, căpcăuni, vampiri. Petre Pandrea se ocupă în mod special de figura acestora, văzându-i și el ca pe „fiii întunericului”, „întruchipările eternului Caliban”, „cuprinși de febră genocidală”. Mercenarii tineri mai cu seamă sunt „huligani de stânga, incuți și fără informație elementară politică, cu ortografie deficitară”. Cum Gulagul se dovedește a fi de fapt o formă de canibalism din partea membrilor aparatului de represiune, nu este de mirare că actanți decisivi sunt atât „licheaua fanatizată”, cât și „gangsterul ideologic modern”²⁴.

Unul din personajele lui Marcel Petrișor, care a trecut prin reeducarea prin tortură de la Pitești, își amintește în delir de toți călăii săi, văzând în ei fiara din Apocalipsă. Marcel Petrișor va face chiar portretul unui asemenea individ, care se dovedește a fi un hibrid animalic, demn de un bestiar fantastic: „Un trup de porc sub un cap de gorilă, cu fruntea ca o coadă de șobolan, cu ochii permanent injectați de sânge și pe buze cu un grai articulat numai în fața superiorilor, în clipe de grație”²⁵..

Fostele deținute politice opinează variat despre seria anchetator-torționar-gardian. Întrebată despre raportul victimă-călău, răspunsul Oanei Orlea este unul variat: călăul se mulează pe psihologia victimei, astfel că existau atât ultraduri, cât și călăi îngăduitori, atât călăi cuțiti, cât și grosolani notorii, atât fanatici, cât și blazați. Dar toți aveau structura călăului; deși gradul lor malefic varia, el ținea de același conținut întunecat al represiunii. Oana Orlea pune problema necesității unei mărturii scrise a torționarilor, nu fiindcă ar fi inflație de mărturii ale victimelor, dar, susține fosta deținută politică, în viața de după detenție, călăii sunt priviți cu indulgență, căci „Românul are tendința de a-și scuza călăii”²⁶.

Arestată de autoritățile comuniste, care râvneau să instrumenteze un proces de tip stalinist împotriva lui Lucrețiu Pătrășcanu, Lena Constante are parte de o anchetă terifiantă, gradată, patronată de comisari furibunzi, care fie programează teroarea, fie îi insuflă speranțe false, aducând-o pe cea anchetată în pragul unei dedublări schizoide: pe de o parte femeia umilită, suferindă și inocentă, pe de alta, femeia-martor, dorită de acuzator. Gardienii vor fi și ei nuanțați de Lena Constante: există sadicii perfecți, brutalii conformiști acționând de teama denunțurilor și, foarte rar, gardienii îmblânziți, conștienți de păcatul meseriei lor. Lena Constante explică neomenia din penitenciarele de femei prin fanatismul comunist, orizontul mărginit al gardienilor, beția puterii, complexe de inferioritate și frica ierarhică. Autoarea analizează psihologic bestializarea gardienilor. De altfel, foarte tranșant va pune Lena Constante și problema iertării călăilor; căci dacă cei de la baza piramidei terorii pot fi absolviți parțial, „vârfurile” nu pot fi iertate, drept care mărturisitoarea afirmă următoarele: „eu cred că noi toți, cei care am suferit în carnea, inima și spiritul nostru, suntem foarte departe și pe drept cuvânt de iertarea călăilor”²⁷.

Adriana Georgescu va cunoaște torționari fără scrupule (cel mai faimos fiind Alexandru Nicolschi, „omul-șobolan”, coordonator al reeducării de la Pitești), regimul său

²³ Teohar Mhadaș, *Pe muntele Ebal*, Cluj, Editura Clusium, 1990, pp. 30, 164.

²⁴ Petre Pandrea, *op.cit.*, pp. 40, 70.

²⁵ Marcel Petrișor, *Secretul Fortului 13. Reeducări și execuții. Memorii II*, Iași, Editura Timpul, 1994, p. 20.

²⁶ Oana Orlea, *Ia-ți boarfele și mișcă! Interviu realizat de Mariana Marin*, București, Editura Cartea Românească, 1991, p. 112.

²⁷ Lena Constante, *Evadarea imposibilă. Penitenciarul politic de femei Miercurea Ciuc. 1957-1961*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1993, p. 88.

alternând între sfaturile unor binevoitori perfizi și chinurile fizice la care o supun anchetatorii excitați de ura de clasă, dar și de feminitatea intransigentă a victimei lor. Costin Merișca, în *Tărâmul Gheenei*, va face observația că, la anchetarea femeilor și mai ales a fetelor tinere, funcționarii aparatului de represiune manifestau o „bestialitate masculă”, care se manifesta lingvistic mai întâi, apoi tactil-torționar. Țipătul fetelor torturate va rămâne pentru Costin Merișca cel mai chinuitor eveniment auditiv din închisori.

Annie Samuelli (*Gratiile despărțitoare*) face o observație interesantă, aceea că deținutele politice îi considerau pe membrii aparatului de represiune a aparține genului neutru, refuzându-le o identitate sexuală ori recunoașterea vreunei forme de virilitate. Bărbați cu adevărat nu erau considerați a fi decât deținuții politici. Prin această stratagemă, deținutele politice se apărau psihologic și în același timp le acordau doar deținuților politici un rang viril (chiar dacă simbolic).

O mențiune aparte o merită anchetatorul fals-serafic (de precizat, figură brută, dar mai onestă, gardianul nu poate fi decât rău sau moderat, niciodată ipocrit), despre care amintește atât Nicolae Mărgineanu, cât și Ion Ioanid. Acest tip de anchetator mimează destinderea și bunăvoința, dar rolul său este nociv, întrucât conceptul subteran pe care mizează este reeducarea pe cale orală: „*Noi nu dorim de altfel să distrugem oamenii, ci noi dorim numai să-i îndreptăm ca să-i aducem pe calea cea bună*”²⁸. Ion Ioanid va întâlni și el un anchetator manierat, abil și tenace, care captează treptat psihologia anchetatului său. Uneori tocmai anchetatorul „serafic” este cel care provoacă cedarea deținutului. Lucid, Ion Ioanid meditează asupra acestui adversar cu toate atuurile și asupra relației de coexistență între anchetator și anchetat. Spartan, Ion Ioanid se antrenează moral și psihologic în vederea înfruntării, dar el știe că victoria va fi fără drept de apel, cel puțin exterior, a anchetatorului: „Raportul dintre tortura din anchetă (morală, fizică, de scurtă sau lungă durată) și rezistența fizică și morală a anchetatului nu poate fi determinată dinainte. De felul în care anchetatorul își drămuiește ancheta, de felul în care îți administrează și-ți dozează torturile în timp, depinde totul. După părerea mea, în teorie anchetatorul perfect ar trebui să câștige întotdeauna partida, chiar și atunci când ar avea de-a face cu cel mai rezistent și rutinat arestat”²⁹.

Ideea de cuplu între victimă și călăul „serafic” este utilizată și gândită de către eminențele represiunii doar în cazurile speciale ale unor deținuți proveniți fie dintre intelectualii rasați, dar fragili interior (precum Constantin Noica, a se vedea eseul-mărturie al acestuia, *Rugați-vă pentru fratele Alexandru*), fie în cazul unor lideri politici intransigenți și inabordabili prin metode dure. Ideea de cuplu între anchetat și anchetator primește astfel o încărcătură maladivă, căci deținutul cedează (dacă cedează) dintr-un fel de politețe și din mulțumire de sine. Despre acest tip de anchetator care induce în eroare va depune mărturie și Viorel Gheorghiuță, descriind mai întâi cadrul de tip *captatio benevolentiae* („aparent, ambianță elevată, luminoasă, îmbietoare la dialog. Nimic din rigiditatea cazonă, nimic dezagreabil, nimic amenințător”) și apoi omul, nu o bestie, ci un manierat; „Un tovarăș inteligent, cinic, crud, dar domn”³⁰.

Relația anchetat-anchetator este studiată anatomic de N. Steinhardt. Frica, slăbiciunea victimei măresc voluptatea agresorului, observă mărturisitorul, jalonând două structuri psihologice: torționarul abil, teoretic, și victima perfectă: „Ori poate că secretul teroarei este de a pune pe terorizat în situația de a-l provoca pe terorist să ceară din ce în ce mai mult. De a stabili între cei doi o strânsă colaborare, ca între partenerii actului sexual, ca între operat și chirurg. De a-l obliga pe terorizat să refacă procesul de gândire al teroristului și a-i atribui intenții mai crude și raționamente mai subtile decât are în realitate”³¹. Deținutul

²⁸ Nicolae Mărgineanu, *Amfiteatre și închisori*, Cluj, Editura Dacia, 1991, p. 86.

²⁹ Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, București, Editura Albatros, vol. I, 1991, p. 271.

³⁰ Viorel Gheorghiuță, *op. cit.*, p. 133.

³¹ N. Steinhardt, *op. cit.*, p. 214.

devine vulnerabil și atunci când i se inculcă ceea ce unii memorialiști numesc „complexul delincventului”; candid și impresionabil, deținutul politic se lasă uneori impregnat de vinovăția pe care i-o injectează mental membrii aparatului de represiune.

Fanfaron și fudul, bufonul represiunii se înscrie într-o serie caricaturală ce frizează nu atât comicul (căci nu aceasta este dimensiunea Gulagului), cât absurdul. Paul Goma excelează în a face portretele lingvistice ale călăilor săi, fie că este vorba despre gardienii sadici de la Gherla din 1958 sau despre anchetatorul grobian de la închisoarea Rahova din 1977. Corneliu Coposu atestă și el (în interviurile pe care le-a dat), pe lângă limbajul trivial al torționarilor, injurii și sudălmi inventive, competența bestială a torționarilor verificându-se și astfel.

Latura grotescă a reprezentantului aparatului de represiune putea fi percepută atât în violențe punitive trupești, cât și în violențe psihologice. Unul dintre amănuntele șocante asupra căruia insistă memorialiștii detenției este percheziția corporală, care culmina cu o percheziție anală, provocând umilirea și degradarea deținutului, iar uneori violentarea lui sufletească până la deces chiar.

Florin Constantin Pavlovici își concepe mărturia ca pe un compendiu al torturilor³², dar nu inventariate ca într-un dicționar, ci relatate pe parcursul experienței de detenție a autorului, ca într-un *bildungsroman* lent al schingiuirilor de tot felul, inclusiv al acelor mai puțin spectaculoase. Personajele sale principale, actorii săi, sunt în primul rând torționarii, într-o serie aproape teatrală. Primul anchetator al lui Pavlovici, locotenentul Voicu, îi arată, de pildă, victimei sale diferite instrumente de tortură (baston, furtun cu miez de oțel, cuțite, clești, box cu ghinturi, revolver), dar de lovit îl lovește doar cu bastonul de cauciuc, pumnii și picioarele: panoramarea instrumentelor de tortură a avut loc doar pentru intimidare. Un alt torționar care intră pe rol la un moment dat este locotenentul Ștefan de la Jilava, care în 1950 izbutise performanța de a hrăni deținuții cu supă de iarbă. Următorul portret îi este făcut unui soldat din lagărul de la Salcia, care se specializase în a-și asmuți câinele asupra deținuților considerați leneși. În același lagăr, un ofițer poreclit Harști era specializat pe lovitura la fese. Plutonierul Hahău, poreclit astfel după felul în care denumea ciomagul, este într-atât de dependent și identificat cu instrumentul său de tortură, încât a devenit chiar un om-ciomag. Sergentul Androne este și el un „artist” al ciomagului, dublat de un „artist” al injuriilor. Memorialistul descrie apoi torționari specializați pe maltratarea intelectualilor, cărora le lovesc mai cu seamă capul, creierul fiind vizat, întrucât schingiuitorii considerau că de acolo vine răul. Există apoi călăi înșelători, al căror fizic induce în eroare: așa este sergentul Negoită, al cărui chip îngeresc nu îl împiedică să chinuie deținuții diavolește. Urmează caraliul Șoșoiu, specializat în bătaia la tălpi, considerată a fi o pedeapsă sănătoasă, și plutonierul poreclit Cap-de-Mort, care preschimbă victima într-o masă informă de carne și sânge. Nu în ultimul rând, maiorul Ioanițescu de la lagărul Grindu, care ordonă și supraveghează tortura prin înghețare metodică a unui deținut, sau comandantul Goiciu de la Gherla, care ordonă zidirea de viu a unui deținut. Observația generală a lui Florin Constantin Pavlovici este aceea că tortura poate fi întâmplătoare (aceasta stimulează, de obicei, fantezia și inventivitatea călăului), dar că ea este mai ales organizată și rutinizată (tehnicită), oricare dintre cele două forme fiind, însă, la fel de periculoasă. Nu există membru al aparatului de represiune care să nu fi schingiuit niciodată deținuți: unii au avut, poate, momente de îndoială ori milă față de victime, dar de torturat i-au torturat cu siguranță pe alții.

Figura torționarului român s-a impus însă în mod extrem prin intermediul unui fenomen aberant, reeducarea de la Pitești. R. Patapievici vede în fenomenul Pitești un experiment de „inginerie socială”, pe care îl proiectează, extinzându-l în timp, la scară națională: „Fenomenul Pitești nu a încetat în 1952, el a continuat prin mijloace sociale, nu penitenciar-sadice, până după 1989. Ceea ce numim azi «poporul român» este rezultatul experimentului Pitești aplicat

³² Florin Constantin Pavlovici, *Tortura pe înțelesul tuturor*, Chișinău, Editura Cartier, 2001.

întregii României de după 1946. Acest experiment de inginerie socială, din nefericire a reușit. Nu Stalin & Caragiale sunt tutelarii, ci Țurcanu & Nicolschi”³³. Reeducarea prin tortură de la Pitești, considerată de către Țurcanu însuși a fi o metodă de șoc, consta în transformarea victimelor în călăi, ajungându-se la experimentul unor hibrizi, prin dezumanizare metodică: „De-a lungul experienței de la Pitești, categoria martorului inocent a fost pur și simplu suprimată”³⁴ afirmă, de altfel, Virgil Ierunca, cel mai cunoscut analist al fenomenului. Executorul acestui fenomen (având o mână de schingiuitori) a fost Eugen Țurcanu, un torționar cu geniu machiavelic, care ajunsese să-și fascineze uneori chiar și victimele; Virgil Ierunca vede în Țurcanu un Verhovenski dus dincolo de limita răului și un al doilea marchiz de Sade³⁵, în timp ce unii memorialiști văd în el un doctor Mengele românesc; dar Țurcanu este torționarul prin excelență, în carne și oase, astfel încât partitura sa este mai degrabă aceea de Mengele și nu de personaj dostoevskian. Se cuvine precizat totuși că puțini dintre cei care au participat la reeducare au fost călăi structurali (excepție primul lot de reeducatori), majoritatea fiind torționari conjuncturali, siliți, sau din instinct de conservare. Numărul lucrărilor de memorialistică axate pe descrierea reeducării de la Pitești (și Gherla) este de aproape 20, cele mai importante texte fiind semnate de Dumitru Gh. Bordeianu, Grigore Dumitrescu, Costin Merișca, Ștefan Ioan I. Davidescu, Mihai Buracu, Mihai Rădulescu, Viorel Gheorghiuță, Mihai Timaru, Aurel Vișovan, Octavian Voinea.

Care este, însă, raportul afectiv dintre victima mărturisitoare a Gulagului și fostul său torționar, anchetator sau gardian, după ce evenimentele tragice și-au pierdut din actualitate? Este posibilă, în general și în particular, iertarea călăilor? Răspunsul este variat, de la milostivirea creștinească a lui N. Steinhardt, la atitudinea lui Teohar Mihadaș, care nu învinovățește pe nimeni, decât pe sine, la neputința individuală de a ierta a Lenei Constante sau la recta sentință de Vitorie Lipan a Elisabetei Rizea: „Să-i chinuie Dumnezeu, nu să-i chinui io, cum m-au chinuit ei pe mine...” sau „Îi iert eu, da nu-i iartă Dumnezeu”³⁶. Unii nu formulează o sentință directă, ci apelează la celebrele cuvinte ale lui Nicolae Iorga: „cine uită nu merită”. Pentru Richard Wurmbrand, a cărui vocație misionară este primordială, nu se pune problema uitării sau a iertării călăilor, ci a iubirii lor, în sensul în care „Putem urî păcatul, iubind în același timp pe păcătos”³⁷. Paul Goma pledează pentru neiertarea călăilor și pentru judecata lor, adăugând pe lângă acestea neuitarea, începând din chiar clipa în care este torturat: „și m-am hotărât să nu-i uit în vecii vecilor, nu să mă răzbun, ci să nu-i uit și, mai ales, mai ales SĂ NU-I TAC”; „Trebuie să memorizez, trebuie să înmagazinez, CA SĂ SCRIU DUPĂ CE VOI IEȘI.”; „Lasă, lasă, te țin eu minte, te pun eu într-o carte!”, îl amenință Goma în gând pe unul dintre anchetatorii săi³⁸. Un alt mărturisitor propune imitarea modelului iudaic legal-punitiv de după Holocaust: „Avem multe de învățat. De pildă, de la evrei; după 50 de ani, ei continuă să vâneze torționarii și să-i aducă în fața justiției. Nu iartă nimic! Noi suntem obișnuiți să iertăm și ne calcă cine vrea în picioare. Iertarea este un sentiment creștinesc, dar trebuie stabilite anumite limite. Pe cine iertăm? Cum iertăm?”³⁹. Ion D. Sârbu propune chiar un portret etic al victimei și al călăului, fișându-le în paralel și diferențiindu-le, pentru a nu fi confundate niciodată: „Victima este orice individ social care nu are posibilitatea să opteze, nici să se apere, nici să fie răzbunat. Călău ar fi orice funcționar al puterii (neales liber de popor) care execută orbește ordinele de sus, fără să îi pese de răul sau

³³ H.-R. Patapievici, *Politice*, cu ilustrații de Dan Perjovschi, București, Editura Humanitas, 1996, p. 52.

³⁴ Virgil Ierunca, *Fenomenul Pitești*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 10.

³⁵ *Ibidem*, pp. 18, 66.

³⁶ *Povestea Elisabetei Rizea din Nucșoara*, pp. 26, 87.

³⁷ Richard Wurmbrand, *Cu Dumnezeu în subterană*, traducere de Marilena Alexandrescu-Munteanu și Maria Chilian, București, Editura Casa Școalelor, 1994, p. 10.

³⁸ Paul Goma, *Culoarea curcubeului '77 (Cutremurul oamenilor)*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 221; și *Gherla*, București, Editura Humanitas, 1990, pp. 223, 231.

³⁹ Traian Mihai Neamțu, *De ce, Doamne?*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 79.

păcatul pe care îl comite, nefiind răspunzător de crimele comise, neîncercând vreodată cea mai mică remuşcare sau căinţă.” Tot Sârbu propune iertarea călăilor, dar având drept condiţie căinţa acestora şi existenţa unui necesar stâlp al infamiei: „Cred în iertarea păcătosului. Cu condiţia să se căiască. Nu cer tăierea capetelor celor care au încălcat norma de drept şi norma morală, dar pretind să fie afişată pe ziduri crima lor şi urlată la toate megafoanele. Ca să nu se mai repete”⁴⁰. Alţi memorialişti ai detenţiei discută iertarea călăilor pornind de la exclamaţia chistică „Iartă-i, Doamne, că nu ştiu ce fac”, dar demolând-o, căci torţionarii nu sunt simpli roboţi, ci personalizează tortura prin zel, simţindu-se împliniţi prin rău, ştiind deci ceea ce fac. Corneliu Coposu consideră pedepsirea penală a călăilor a fi irelevantă, dat fiind că nu condamnarea unor indivizi este importantă, cât condamnarea unor idei; de altfel, Corneliu Coposu îi consideră pe majoritatea torţionarilor a fi nişte iresponsabili patologici care ar trebui mai degrabă internaţi în ospicii şi trataţi psihic, iar nu încarceraţi. Ion Ioanid are opinia cea mai exact formulată: „Astăzi, toţi sau aproape toţi deţinuţii declară că nu au sentimente de răzbunare. Probabil că nici eu nu încerc asemenea sentimente, dar, în orice caz, resping ideea «convieţuirii victimelor cu torţionarii», fără ca torţionarii să fie traşi la răspundere. Trebuia, *trebuie* făcut procesul comunismului” [...]. „Ar trebui să repet ce-a spus Monica Lovinescu într-un episod al *Memorialului durerii*: sunt pentru iertare, dar ca să iertăm trebuie să ştim *pe cine* iertăm”⁴¹.

⁴⁰ Ion D. Sârbu, *op. cit.*, vol. II, pp. 60, 267.

⁴¹ Ion Ioanid, *Interviu* în „România literară”, nr. 25, 1999.

Rezistența armată anticomunistă

Rezistența armată anticomunistă din România sau „rezistența din munți”, cum a mai fost numită, a reprezentat decenii la rând un fenomen istoric despre care s-a știut extrem de puțin. Descoperită după 1989 ca temă publică, în condițiile unei relativ abundente memorialistici și afluxului de surse arhivistice, rezistența armată nu a scăpat mitizării (paradoxal într-o epocă a demitizării), exagerărilor, dar a și continuat să fie supusă demonizării, cum se întâmplase în timpul regimului comunist. Subiectul trebuie însă abordat istoric, analizându-i cauzele, etapele, zonele de manifestare, componența politică și socială, precum și semnificațiile.

Cauze

Cauzele acestui fenomen se găsesc în contextul istoric de la jumătatea și de la sfârșitul anilor 1940. Ocuparea României de către Armata Roșie spre sfârșitul celui de-al doilea război mondial, cu întregul cortegiu de abuzuri care a urmat, impunerea la conducerea țării a Partidului Comunist și a sateliților acestuia, fără legitimitate în ochii populației, aplicarea măsurilor care vizau transformarea în spirit sovietic a statului și societății, altfel spus restrângerea libertăților politice, represiunea pe scară largă, inclusiv apariția Gulagului românesc, desființarea Bisericii Greco-Catolice, naționalizarea (confiscarea) bunurilor unor întregi categorii sociale, colectivizarea forțată a agriculturii etc. au fost cauzele majore ale apariției fenomenului rezistenței armate anticomuniste. Niciodată foarte extinsă, rezistența armată anticomunistă a reprezentat totuși o realitate pe care nu au ignorat-o nici liderii comuniști, nici structurile represive ale Bucureștiului.

Etape și zone

S-au propus până acum mai multe date privind durata rezistenței armate anticomuniste: 1944-1958¹, 1944-1962², 1945-1962³ sau 1946-1958⁴. Credem că despre acest fenomen putem discuta între anii 1944-începutul anilor 1960, cu maximă intensitate până la începutul anilor '50. Fără a exista o delimitare rigidă, pot fi depistate două etape ale rezistenței: 1944-1947 și 1948-începutul anilor 1960. În prima fază a rezistenței statul încă nu era deplin controlat de comuniști – deși ei au ajuns să joace principalul rol în guvern după 6 martie 1945 –, existând forțe care se opuneau „înroșirii” depline a puterii. Faza a doua a rezistenței s-a desfășurat în condițiile existenței statului totalitar, care făcea demersuri accelerate de controlare a teritoriului și populației, inclusiv prin perfecționarea instrumentelor represive, ceea ce făcea situația anticomuniștilor cu atât mai grea.

Fenomenul pe care îl avem în vedere a apărut în 1944, odată cu intrarea trupelor sovietice în nord-estul României. Din pricina abuzurilor săvârșite de soldații sovietici, dar și a practicii generalizate a efectuării de rechiziții de către Armata Roșie, precum și a evacuării populației autohtone din zona frontului în spatele acestuia, numeroși locuitori de la poalele Obcinelor Bucovinei s-au refugiat în păduri, între liniile frontului. Pentru a se putea apăra împotriva atacurilor unor patrule rusești și cu ajutorul forțelor militare regulate din Bucovina,

¹ Cristian Troncotă, *Procesul Mișcării Naționale de Rezistență. 1946*, în „Arhivele Totalitarismului”, nr. 3/1995, p. 120.

² Eugen Șahan, *Aspecte din rezistența românească împotriva sovietizării în perioada martie 1944-1962*, în „Analele Sighet”, vol. 2, 1995, pp. 213-294; Adrian Brișcă, *Rezistența armată anticomunistă din România*, în „Arhivele Totalitarismului”, nr. 22-23, 1-2/1999, pp. 42-67; *Mișcarea armată de rezistență anticomunistă din România, 1944-1962*, București, Editura Kullusys, 2003.

³ Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, în românește de Delia Răzdolescu, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 78.

⁴ Cicerone Ionițoiu, *Rezistența armată anticomunistă din Munții României. 1946-1958*, ediția a II-a, București, Editura Gândirea românească, 1993.

localnicii au constituit mai multe grupuri de partizani sub conducerea lui Vladimir Macoveiciuc, Ion Vatamaniuc, Vladimir Tironeac și Constantin Cenușă, reunind câte 15-20 de membri – țărani, premilitari, dispensați sau militari aflați în concediu –, bine înarmați și instruiți de către instructori germani și români. Misiunile îndeplinite de partizanii bucovineni au vizat aducerea populației locale refugiate între cele două fronturi în zona rămasă sub administrație românească, patrulări în păduri, acțiuni de recunoaștere și culegerea de informații despre forțele sovietice din zonă, dar și efectuarea unor diversiuni în spatele Armatei Roșii. Lovitura de stat desfășurată în București la 23 august 1944 a determinat încetarea activității grupurilor de partizani bucovineni. Unii dintre ei au reușit să iasă din dispozitivul german, în vreme ce alții au fost nevoiți să se retragă spre Vest. Sovieticii – care nu aveau obiceiul de a-i ierta pe cei care îndrăzniseră să li se opună – i-au supus represiunii pe partizanii români, aceștia fiind judecați, condamnați și aruncați în imensitatea Gulagului. Urmăriți cu insistență, unii partizani au continuat lupta, fiind anihilați în anii următori, în vreme ce alții au (re)intrat în rezistență după 1948⁵.

Lovitura de stat de la 23 august 1944 a dus la ieșirea României din Axă, ceea ce a reprezentat un dezastru pentru Germania, motiv pentru care aceasta a încercat să recâștige pozițiile pierdute. Germanii au mizat pentru atingerea scopurilor pe Mișcarea Legionară (care însă avea și obiective proprii, urmărind refacerea structurilor ei teritoriale și revenirea la putere în București), dar și pe Grupul Etnic German. Cercurile politice românești tradiționale sperau că vor avea parte de sprijinul Occidentului, care să-i tempereze pe sovietici și chiar să-i determine pe aceștia să părăsească România. În măsura în care în contextul ultimelor luni de război o contraofensivă germană ar fi determinat o intervenție anglo-americană, aceasta nu ar fi putut decât să avantajeze această țară. Însă planurile germanilor și legionarilor, implicând forțe (inclusiv grupuri de gherilă) și contacte diverse au fost sortite eșecului. România era ocupată de forțe sovietice puternice, constând atât în trupe ale Armatei Roșii, cât și în unități NKVD. Unii dintre comandanții Armatei Române asupra cărora existau bănuieli de infidelitate au fost neutralizați, în vreme ce liderii acțiunii antisovietice au fost capturați și au sfârșit în Gulag. Pentru a preveni repetarea unor asemenea acțiuni, dar și pentru că era în logica propriului lor sistem, sovieticii au luat măsuri care să slăbească opoziția internă din România. Încercarea Germaniei de readucere a României sub controlul său se dovedise o utopie, iar rezistența progermană și-a pierdut rostul de a fi prin înfrângerea în tranșee a puterii care o inspirase⁶.

Prin instalarea la conducerea României a guvernului Petru Groza, la 6 martie 1945, țara a revenit la o formă de dictatură. Manifestarea opoziției politice a devenit problematică, în condițiile în care controlul polițienesc devenea cu fiecare zi mai clar și mai eficient. Întrucât poziționările contrare guvernului erau reprimare, au apărut numeroase grupări subversive, scopul principal fiind lupta anticomunistă. Între acestea s-au numărat și organizațiile „Tinerimea liberă” și „T”. Prima dintre ele a fost condusă de Mircea Ștefanovici, cu rădăcini de stânga, însă alunecând rapid pe poziții anticomuniste în contextual represiunii inițiate de guvernul Groza. Cea de-a doua a fost inițiată de Remus Țețu și a ajuns să grupeze îndeosebi membri ai tineretului național-liberal, dar și tineri național-țărăniști ori chiar social-

⁵ Adrian Brișcă, Radu Ciuceanu (editori), *Rezistența armată din Bucovina. 1944-1950*, vol. I, București, INST, 1998; Dorin Dobrințu, *Bucovineni contra sovietici. Rezistența armată anticomunistă din Bucovina (martie-august 1944 – iulie 1946)*, în „AIO – Anuarul Institutului de Istorie Orală”, vol. V, 2004, pp. 123-182.

⁶ Perry Biddiscombe, *Proding the Russian Bear: Pro-German Resistance in Romania, 1944-1945*, în „European History Quarterly”, vol. 23, no 2, April 1993, pp. 193-232; Florin Constantiniu, *Prima încercare de scoatere a Armatei Roșii din România, în 6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, București, Editura Enciclopedică, 1995, pp. 288-294; Günter Klein, *Începuturile rezistenței antisovietice în România (23 august 1944-6 martie 1945)*, în 6 martie 1945. *Începuturile comunizării României*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 295-311; Dorin Dobrințu, *Un „23 august invers”? Tentativa de readucere a României în Axă (toamna 1944- primăvara 1945)*, în „Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă”, vol. II, 2003, pp. 221-290.

democrați, programul fiind unul explicit liberal. Contactele cu cercurile politice democratice nu au lipsit, prevăzându-se chiar recurgerea la lupta armată în condiții favorabile, în mod special în cazul izbucnirii unui război între anglo-americani și sovietici. Descoperite de serviciile represive ale guvernului, cele două organizații au fost anihilate, membrii lor fiind arestați, anchetați, judecați și condamnați. Prin procesul desfășurat în septembrie 1945 la București s-a urmărit inclusiv discreditarea partidele democratice, dar această încercare a reprezentat un eșec pentru autorități, în condițiile în care acestea încă nu dețineau controlul absolut nici asupra justiției și nici asupra presei, iar reprezentanții străini fuseseră de față. Totuși, lecția a fost învățată de guvernul dominat de comuniști, cum s-a văzut în perioada următoare⁷.

Declanșarea „grevei regale”, în vara anului 1945, a reliefat în mod clar că poziția anticomuniștilor era slabă în confruntarea cu un regim care era dispus să utilizeze toate mijloacele, legale sau nu, pentru a-și extinde și impune controlul asupra instituțiilor statului. În acest context au apărut organizații antiguvernamentale cu programe mai radicale. Cele mai importante aveau să se dovedească organizațiile subversive „Haiducii lui Avram Iancu – Divizia Sumanelor Negre”, așa-numita „Mișcare Națională de Rezistență”, „Graiul Sângelui” și așa-numitul „Grup Înarmat Sinaia”. Organizația „Haiducii lui Avram Iancu” a fost inițiată de un grup de foști membri ai Batalionului de Voluntari „Iuliu Maniu”, în frunte cu Gavril Olteanu, și s-a dovedit foarte activă în plan propagandistic, practicând un anticomunism verbal de pe poziții naționaliste, chiar șovine. Aceasta însă a dăunat imaginii organizației, dacă avem în vedere că au existat reproșuri din partea anumitor cercuri politice democratice, iar comuniștii, în ochii cărora toți naționaliștii erau fasciști, au avut pretexte suplimentare pentru reprimarea grupării. Generalul Aurel Aldea, contraamiralul Horia Măcellariu și alți ofițeri superiori și oameni politici de diferite nuanțe au inițiat „Mișcarea Națională de Rezistență”, care a căutat să strângă laolaltă grupurile de rezistență din România, stabilind contacte cu partidele politice de opoziție, cu Palatul Regal și cu Misiunile Statelor Unite ale Americii și ale Marii Britanii la București. „MNR” nu a depășit faza discuțiilor, a stabilirii legăturilor preliminare, posibilitățile sale de acțiune fiind extrem de limitate. Organizația „Graiului Sângelui” a fost constituită de Ion Vulcănescu și s-a limitat la conceperea unor documente privind prezentul și viitorul statului/națiunii. „Grupul Înarmat Sinaia” – numele i-a fost atribuit de serviciile represive românești – a fost constituit de militari din unitățile de vânători de munte din zona Sinaia-Predeal-Brașov, dispunând de cantități de armament și muniții depuse în munții din apropiere. Cele patru formațiuni amintite au avut un număr destul de redus de membri activi, iar activitatea „Haiducilor lui Avram Iancu” și a „Graiului Sângelui” s-a limitat doar la conceperea și răspândirea de manifeste. Aderenții acestor formațiuni au sperat, alături de opoziția politică și de o bună parte a populației României, că regimul prosovietic de la București se va prăbuși în contextul izbucnirii unui război între lumea liberă și Kremlin. Infiltrate de serviciile de informații ale guvernului Groza, aceste organizații au fost ținute mult timp sub control, iar în cele din urmă anihilate. După anchete în care s-au folosit metode brutale, a avut loc un proces (sentința s-a pronunțat pe 18 noiembrie 1946), scopul principal fiind cel din anul precedent, compromiterea opoziției politice⁸.

⁷ Dan Cernovodeanu, *Una dintre primele mișcări de rezistență anticomunistă: Organizația „T”*, în „Arhivele Totalitarismului”, nr. 24-25, 3-4/1999, pp. 211-218; Petre Țurlea, *Procesul organizației „T”*, București, Editura Libra, 2000; Dorin Dobrințu, *În numele libertății. Organizațiile anticomuniste „Tinerimea Liberă” și „T” (1945)*, în „Xenopoliana”, vol. XIII, nr. 1-4/2005, pp. 127-149.

⁸ Dorin Dobrințu, *Începuturile rezistenței armate anticomuniste în România*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, tom XXXIV, 1997, pp. 127-133; Radu Ciuceanu, Octavian Roske, Cristian Troncotă (editori), *Începuturile Mișcării de Rezistență în România*, vol. I, 11 aprilie 1945-31 mai 1946, București, INST, 1998; vol. II, 1 iunie-18 noiembrie 1946, București, INST, 2001; Nicoleta Raluca Spiridon, *Preliminariile rezistenței armate, 1944-1946*, în „Experimentul Pitești”. Comunicări prezentate la Simpozionul „Experimentul Pitești-reeducarea prin tortură”. Opresiunea țărănimii române în timpul dictaturii comuniste, ediția a IV-a, Pitești, 24-26

Anihilarea acestor organizații anticomuniste/antisovietice, dar și a altora care au activat în anii 1945-1947, a marcat într-un fel sfârșitul primei etape a rezistenței anticomuniste subversive în România. Cea de-a doua fază, care a început în 1948 și a durat mai bine de un deceniu, a stat sub semnul durității confruntărilor armate și a amplorii represiunii, dar și al izolării grupurilor de partizani. Rezistența din această perioadă s-a manifestat îndeosebi în regiunile montane și împădurite ale României. S-au conturat 14 zone de rezistență, în care s-au remarcat diferite formațiuni anticomuniste: Bucovina, Moldova, Vrancea, nordul Transilvaniei, Transilvania centrală, Munții Apuseni, Crișana, Arad, Banat, Oltenia, Munții Făgăraș-versantul nordic, Munții Făgăraș-versantul sudic și Munții Iezer, Muntenia și Dobrogea. Momentul de vârf al rezistenței armate a fost atins la sfârșitul anilor 1940 și începutul anilor 1950. Ultimele grupuri constituite – aflate însă de câțiva ani în pasivitate – au fost lichidate în 1957-1958, iar ultimii partizani-fugari izolați înarmați au fost anihilați la începutul anilor 1960.

Cauzele (re)aparității fenomenului luptei armate anticomuniste la sfârșitul anilor 1940 în Bucovina au fost multiple, de la persecutarea foștilor partizani antisovietici, a celor care nu erau de acord cu noile realități politice din țară și până la radicalele măsuri de natură economică ale regimului, în mod special colectivizarea agriculturii. Printre partizanii care s-au remarcat la sfârșitul anilor 1940 și în anii 1950 s-au numărat Constantin Cenușă, Vasile Motrescu, Cozma Pătrăucean, Constantin Gherman, Gavril Vatamaniuc, Grigore Sandu, Gheorghe Vasilache ș.a. Ei au acționat fie ca fugari izolați, fie reunindu-se în grupuri ori chiar în organizații (spre exemplu „Gărzile Decebal”) care își fixaseră ca program lupta împotriva regimului „democrat-popular”. Partizanii bucovineni aveau în cea mai mare parte stagii pe fronturile celui de-al doilea război mondial, în special în Rusia, unde câștigaseră o utilă experiență de luptă. Ca peste tot în țară, autoritățile comuniste nu tolerau manifestările de opoziție, cu atât mai puțin pe cele armate, astfel încât și acești opozanți au fost anihilați, unii fiind împușcați, alții judecați și aruncați în închisori, împreună cu susținătorii lor. Ultimul partizan-fugar izolat din această zonă, Gheorghe Munteanu, a fost capturat în 1961⁹.

Chiar dacă în cea mai mare parte Moldova nu oferea condiții favorabile unei mișcări de partizani, și în această provincie a României aveau să ia ființă mai multe organizații și grupuri anticomuniste, atât în mediul rural, cât și în cel urban, cele mai multe subversive, dar și câteva înarmate, implicate în acțiuni de gherilă. Grupări importante s-au dovedit a fi cele conduse de Vasile Cămăruță și Vasile Corduneanu, organizația „Frontul Patriei” și „Centrul de rezistență” de la Uturea. Cele mai multe au fost de dimensiuni reduse, cuprinzând câțiva membri, dar au existat și unele mari. Toate aveau susținători în localități, fără de care supraviețuirea lor ar fi fost problematică, dacă nu imposibilă. Câteva organizații au avut programe politice, mai mult sau mai puțin articulate, în vreme ce altele urmăreau destul de

septembrie 2004, editor și coordonator Ilie Popa, Pitești, Fundația Culturală Memoria, Filiala Argeș, 2005, pp. 401-418.

⁹ Adrian Brișcă, Radu Ciuceanu (editori), *op. cit.*, vol. I; Adrian Brișcă (ed.), *Rezistența armată din Bucovina*, vol. II, 1 octombrie 1950-10 iunie 1952, București, INST, 2000; Constantin Hrehor, *Muntele mărturisitor. Anii rezistenței/anii suferinței*, Iași, Editura Timpul, 2002; Dorin Dobrințu, *Sfidarea Securității în Bucovina. Grupul de rezistență armată anticomunistă Gavril Vatamaniuc (1949-1958)*, în „Revista de Istorie Socială”, vol. VIII-IX, 2003-2004, pp. 363-412; *Idem*, *Nesupunere în Bucovina. Grupurile de rezistență armată anticomunistă Cenușă-Motrescu, Pătrăucean-Gherman și Cenușă-Pătrăucean (1948-1951)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, vol. XLII, 2005, pp. 451-481; *idem*, *Rezistența armată anticomunistă din Bucovina: „Gărzile Decebal” și grupul Grigore Sandu (1949)*, în *Memoria*, nr. 51-52, 2-3/2005, pp. 33-48; Marian Olaru, *Bucovinenii împotriva comunismului: frații Vasile și George Motrescu*, prefață de Dimitrie Vatamaniuc, postfață de Vasile I. Schipor, Suceava, Editura Universității, 2006; *Jurnale din rezistența anticomunistă. Vasile Motrescu, Mircea Dobre, 1952-1953*, ediție îngrijită de Liviu Țăranu, Theodor Bărbulescu, cuvânt înainte de Ion Gavrilă-Ogoranu, București, Editura Nemira, 2006, pp. 23-211.

confuz opoziția la comunizare. Majoritatea nu au reprezentat în fapt decât asocierea de conjunctură/temporară a unor fugari politici¹⁰.

În Curbura Carpaților, mai precis în Vrancea, au activat la începuturile regimului comunist două formațiuni importante de partizani. Grupul Ion Paragină a apărut în 1948, în zona Panciu, ca urmare a inițiativei unor legionari, dar curând s-au alăturat și național-țărăniști, național-liberali sau oameni fără apartenență politică. Membrii formațiunii erau studenți, elevi, învățători, profesori, preoți, mici comercianți sau țărani. Partizanii au realizat manifeste și un ghid de luptă (*Manualul haiducului*), au adunat armament, au făcut instrucție militară și au stabilit contacte utile în eventualitatea declanșării unui conflict între sovietici și occidentali. Infiltrat de Securitate, grupul a fost distrus în octombrie 1949¹¹. Locuitorii din Vrancea istorică, deznădăjduiți la sfârșitul anilor 1940, deoarece principalele surse de existență – munții și pădurile – le fuseseră confiscate („naționalizate”), erau supuși la impozite grele și erau agresați zilnic în felul lor încă arhaic de organizare socială. Așteptau și ei – ca mai toți românii și est-europenii – să se schimbe situația, să le vină un ajutor de undeva, chiar și cu prețul izbucnirii unui nou război, altfel spus „să vină americanii”. Vrâncenii erau oameni simpli, munteni cu puține legături cu lumea, dar cu un curaj vecin cu nebunia, dispuși a urma pe cineva cu un proiect cât de cât coerent de înlăturare a regimului comunist. În acest context a apărut organizația „Vlad Țepeș II”, inițiată de Victor Lupșa, originar din județul Trei Scaune. Organizația a avut nuclee în trei județe – Putna, Trei Scaune și Râmnicu Sărat – cuprinzând sute de persoane, mai ales țărani, dar și muncitori, funcționari, intelectuali, ofițeri deblocați și studenți. A existat un program de trecere simultană la acțiune în cele trei județe amintite în noaptea de 23/24 iulie 1950. Insurgenții au preluat controlul localității doar la Bârsești, ceea ce a atras intervenția rapidă și brutală a Securității în toate satele în care au fost depistate nuclee ale organizației. S-au înregistrat ciocniri cu Securitatea, mai mulți rebeli fiind uciși, sute de persoane arestate, iar familiile lor maltratate. Procesele (au existat 18 loturi cu peste 300 de inculpați) s-au soldat cu condamnări la moarte și ani grei de detenție. Victor Lupșa s-a predat după câțiva ani, fiind executat în 1956¹².

În nordul Transilvaniei s-au constituit mai multe grupări anticomuniste. Frații Vasile și Ioan Popșa au încercat în 1949 să unifice rezistența de pe Valea Izei, inițiind subgrupurile din Ieud, Rozavlea și Dragomirești, în care au fost implicate zeci de persoane, formațiuni anihilate în timpul confruntărilor din 1949-1950. Un alt grup important a fost format prin reunirea formațiunilor conduse de pădurarul Nicolae Pop zis Achim (în 1944 acesta salvase mai mulți evrei care urmau a fi deportați de maghiaro-germani în lagărul de exterminare de la Auschwitz, motiv pentru care ulterior avea să primească – împreună cu Maria Pop și Aristina Pop, viitoare Săileanu – din partea Memorialului Yad Vashem, Israel, distincția de „Drept între popoare”) și preotul greco-catolic Atanase Oniga. Acționând în Munții Țibleșului,

¹⁰ Neculai Popa, *Represiune și rezistență în ținutul Neamțului*, București, Editura Vremea, 2000; Cezar Zugravu (ed.), *O istorie a rezistenței și a represiunii, 1945-1989*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2002; Dorin Dobrințu, *Fapte uitate: Iașul și rezistența anticomunistă (1946-1950)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, vol. XLI, 2004, pp. 389-412; *idem*, *Un „front” puțin cunoscut: rezistența armată anticomunistă din nordul Moldovei (1948-1954)*, în „Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași”, serie nouă, Istorie, tom L, 2004, pp. 219-251; *idem*, *Formațiuni din rezistența armată anticomunistă în sudul Moldovei (1945-1958)*, în „AIO – Anuarul Institutului de Istorie Orală”, vol. VI, 2005, pp. 163-192.

¹¹ Laura Stancu, Liviu Burlacu, *Organizația de rezistență „Paragină” în atenția Securității*, în vol. - *Totalitarism și rezistență, teroare și represiune în România comunistă*, București, CNSAS, 2001, pp. 146-153; Laura Vlădoiu-Stancu, Liviu Burlacu (editori), *Manualul haiducului – cod de instructaj al organizației de rezistență „Paragină”*, în „Arhivele Securității”, vol. 1, 2002, pp. 219-227; Mihai Timaru, *Amintiri de la Gherla*, Timișoara, Editura de Vest, 1993; *idem*, *Destinul unui ofițer. Amintiri*, București, Fundația Academia Civică, 2000.

¹² ASRI, fond P, dosar nr. 64409, vol. 1-25; „În 1948 ne-au luat muntele...”. *Răscoala țărănească din Munții Vrancei – 23 iulie 1950. Destăinuirile participanților*, I, a consemnat Ruxandra Mihăilă, în „Memoria”, nr. 11, 1994, p. 35-45; II, în „Memoria”, nr. 13, 1995, pp. 102-105.

versantul Lăpuşului, acest grup s-a dovedit cel mai important din nordul Transilvaniei. Securitatea a reuşit să-l anihileze complet abia în 1953. Ultimii partizani izolaţi din nordul Transilvaniei au fost anihilaţi în 1956-1958 (Gheorghe Paşca şi Vasile Blidaru)¹³.

Centrul Transilvaniei a cunoscut activitatea mai multor formaţiuni anticomuniste. „Garda Albă”/„Liga Naţională Contra Comunismului”/ „Organizaţia de rezistenţă a partizanilor din Munţii Rodnei” (apar toate cele trei denumiri) a fost înfiinţată de Leonida Bodiu, fost ofiţer al Armatei Române, căzut prizonier la sovietici, întors în ţară cu Divizia „Tudor Vladimirescu”, luat prizonier de germani, revenit în România după război. Zona de acţiune a organizaţiei cuprindea o parte a judeţului Năsăud, nuclee importante existând în comunele Parva, Rebra şi Rebrişoara, formate din intelectuali de ţară, ţărani înstăriţi, mijlocaşi şi săraci. În legătură cu această organizaţie au fost şi doi scriitori importanţi, Teohar Mihadaş şi Constant Tonegaru. Şi această organizaţie a fost anihilată în ianuarie-februarie 1949. Câţiva membri (inclusiv liderul) au fost asasinaţi fără judecată, cum s-a mai întâmplat în Transilvania, dar şi în alte regiuni din ţară. Ceilalţi arestaţi au fost judecaţi şi condamnaţi la ani grei de recluziune¹⁴. O altă organizaţie din această zonă a purtat denumirea de „Partizanii Regelui Mihai – Armata Secretă”/„Partizanii Majestăţii Sale Regele Mihai I” sau „Garda Albă”/„Armata Albă”, fiind constituită în anul 1948, la Cluj, din iniţiativa lui Alexandru (sau Vasile) Suciu, Gheorghe Mureşan şi Lazăr Bondor. Ea s-a extins în localităţile din jur, de la Turda până la Gherla, inclusiv în sate. Iniţiatorii îşi propuneau să lupte împotriva regimului comunist şi pentru readucerea regelui în fruntea ţării. Gruparea a fost distrusă în primăvara anului 1949 ca urmare a trădării. Unii dintre anticomunişti au reuşit să scape, refugiindu-se în păduri şi angajându-se în lupta armată. S-a remarcat îndeosebi un grup condus de preotul greco-catolic Eusebiu Cutcan, anihilat la sfârşitul anului 1950¹⁵.

În Munţii Apuseni a existat unul din marile bazine de rezistenţă armată anticomunistă. Pe versantul oriental al Munţilor Apuseni s-a constituit în anul 1948 „Frontul Apărării Naţionale. Corpul de Haiduci”, sub conducerea maiorului Nicolae Dabija şi a subinginerului Traian Macovei. Partizanii şi-au construit un adăpost-fortificaţie („cazemată”) în Muntele Mare, iar în localităţile de la poalele munţilor s-au constituit grupări de sprijin (cum a fost cazul „Ligii Apusene a Moţilor”), dar şi o reţea care oferea informaţii cu privire la acţiunile autorităţilor. Maiorul Dabija a conceput un plan care viza nici mai mult, nici mai puţin decât declanşarea unei insurecţii în 1949, când se aştepta şi izbucnirea războiului dintre sovietici şi americani. Se avea în vedere ocuparea prin forţă a instituţiilor statului, a unor depozite de armament şi muniţii, precum şi a unor puncte strategice din ţară, în special a unor defilee. S-au pus la punct legături cu Bucureştiul şi s-au făcut demersuri pentru stabilirea unor contacte

¹³ Ştefan Bellu, *Pădurea răzvrătită. Mărturii ale rezistenţei anticomuniste*, Baia Mare, Editura Gutinul, 1993; Camelia Ivan Duică (ed.), *Rezistenţa anticomunistă din Maramureş. Gruparea Popşa, 1948-1949*, Bucureşti, INST, 2005; *Jurnale din rezistenţa anticomunistă. Vasile Motrescu, Mircea Dobre, 1952-1953*, ediţie îngrijită de Liviu Țăranu, Theodor Bărbulescu, cuvânt înainte de Ion Gavrilă-Ogoranu, Bucureşti, Editura Nemira, 2006, pp. 213-249; capitolul *Solidaritate şi salvare. Români printre cei “Drepţi între Popoare”*, subsecţiunea *Lista cetăţenilor români distinşi de Yad Vashem cu titlul Drept între Popoare*, în Comisia Internaţională pentru Studiarea Holocaustului în România, *Raport final*, Preşedintele comisiei: Elie Wiesel, Editori: Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu, Iaşi, Editura Polirom, 2005, p. 313; Dorin Dobrinu, „Oamenii de pădure”. *Rezistenţa armată anticomunistă din nordul Transilvaniei (1945-1958)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Bariţ» din Cluj-Napoca”, Series historica, vol. XLIII, 2004, pp. 317-371; Andreea Dobeş, *Speranţă şi iluzie în anii '50. Aspecte privind rezistenţa armată anticomunistă în Maramureş*, în „AIO – Anuarul Institutului de Istorie Orală”, vol. V, 2004, pp. 96-122.

¹⁴ Teohar Mihadaş, *Pe muntele Ebal*, Cluj, Editura Clusium, 1990; Viorel Bodiu, *Fratele meu, ostaş în divizia «Tudor Vladimirescu», împuşcat ca anticomunist pe Dealul Crucii*, în „Memoria”, nr. 22/1997, pp. 122-127.

¹⁵ Liviu Maliţa, Ovidiu Pecican, *Urmăriţi, prindefi, arestaţi pe individul Eusebiu Cutcan, fost preot...*, interviu cu Eusebiu Cutcan, în „Apostrof”, nr. 5-6-7/1990, pp. 40-41; Dan Curean, *După 40 de ani Stoica Stoian rupe tăcerea*, în „Nu”, nr. 56, 11-18 noiembrie 1991, p. 9; Valentin Naumescu, Gabriel Năsui, *Şi crucea şi spada simbolizează biruinţa*, interviu cu Eusebiu Cutcan, în „Echinoc”, nr. 10-11/1991, p. 4.

cu cercuri diplomatice occidentale din capitală. Securitatea a preîntâmpinat însă declanșarea unei acțiuni anticomuniste ample în Munții Apuseni, formațiunea lui Nicolae Dabija fiind distrusă, mai mulți partizani murind în luptă, alții fiind prinși atunci sau mai târziu. Un proces desfășurat la Sibiu, în octombrie 1949, s-a soldat cu condamnarea la moarte și executarea unora dintre partizanii capturați, în vreme ce alții au fost asasinați, în pofida sentințelor care prevedeau pedepse cu închisoarea. O altă formațiune de pe același versant oriental al Munților Apuseni, în zona comunelor Băișoara și Muntele Băișoarei, a fost condusă de comandorul Diamandi Ionescu. Partizanii au fost implicați în acțiuni curajoase contra autorităților comuniste (în august 1949 ei au ocupat comuna Muntele Băișoarei, de unde administrația de partid și de stat a fost înlăturată pentru scurtă vreme), dar în urma represiunii brutale au fost anihilați. Unii dintre luptători sau susținătorii lor au fost executați pe loc, alții au fost judecați și condamnați la moarte sau la diferite perioade de detenție¹⁶. În partea de sud-est a Munților Apuseni a ființat aproape un deceniu un grup condus de Leon Șușman și Simion Roșă, mai degrabă o formațiune aflată în așteptare decât una activă în plan paramilitar¹⁷.

În Depresiunea Huedinului au existat mai multe formațiuni anticomuniste. Una dintre acestea a fost „Echipa Cruce și Spadă”, condusă de Gheorghe Gheorghiu zis Mărășești și Gavrilă Forțu. Constituită în 1948 la București, organizația a „migrat” în zona Huedin, unde beneficia de susținători. Intervenția rapidă și hotărâtă a Securității a dus la distrugerea grupării, membrii acesteia fiind în cea mai mare parte prinși, judecați și condamnați (însă nici unul la moarte). Liderii și alți câțiva partizani au fost asasinați, cadavrele lor fiind expuse în public. Teodor Șușman din comuna Răchițele, în partea sudică a Depresiunii Huedin, a fost unul dintre numeroșii oameni persecutați de regimul comunist pentru originea socială, pentru prestigiul său construit pe valori tradiționale și pentru convingerile nonconformiste. Împreună cu fiii săi mai mari, Teodor junior și Visalon, el a pus bazele unui grup înarmat care a rezistat mai mulți ani în zona Munților Vlădeasa, în partea nordică a Apusenilor. Formațiunea a devenit treptat una dintre cele mai importante din rezistența armată anticomunistă din România, potrivit clasificărilor întocmite de Securitate. După ani de confruntări cu Securitatea, unii partizani s-au sinucis (liderul și cei doi fii mai mari, la date diferite), alții au fost uciși în luptă (Mihai Jurj) sau au fost prinși și condamnați la moarte și executați (Roman Oneț) ori la închisoare (Lucreția Jurj), la fel ca numeroși susținători ai lor. De asemenea, în aceeași regiune a Huedinului a existat o organizație subversivă, cunoscută sub denumirile de „Frontul Național Creștin Iuliu Maniu”, „Gruparea de luptă pentru Libertate, Patrie și Cruce” sau „Grupul” Iosif Capotă-Alexandru Dejeu. Această formațiune s-a limitat însă la difuzarea de manifeste anticomuniste¹⁸.

¹⁶ Mircea Arieș, Florin Mircea Corcoz, *Crimă și teroare în Apuseni! Din nou...Securitatea*, V, în „România liberă”, nr. 740, 8 septembrie 1992, p. 1; *Frontul Apărării Patriei Române*, în „Memoria”, nr. 13/1995, pp. 66-67; Ioan Gligor, *Evenimentele dramatice din comuna Bistra (1946-1953)*, în „Memoria”, nr. 39, 2/2002, pp. 116-121; Ion Cârja, *Canalul morții*, [București], Editura Cartea Românească, 1993, *passim*.

¹⁷ Elisabeta Neagoe, *Grupul de rezistență Leon Șușman (1948-1957)*, în *Mișcarea armată de rezistență anticomunistă din România, 1944-1962*, București, Editura Kullusys, 2003, pp. 45-71; Marcel Luduș, *O crimă a Securității: împușcarea fraților Șușman la Poșaga*, în „Nu”, nr. 80, 3-4 iunie 1992, p. 14; Anton Moisin, *Uciderea preotului Roșă Simion. Un crâmpel din Rezistența greco-catolică în centrul Ardealului (1948-1957)*, în „Dreptatea”, nr. 637, 15 iulie 1992, pp. 2.

¹⁸ Cornel Jurju, Cosmin Budeancă, „Suferința nu se dă la frați...” *Mărturia Lucreției Jurj despre rezistența anticomunistă din Apuseni (1948-1958)*, prefată de Doru Radosav, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002; Doru Radosav, Almira Țentea, Cornel Jurju, Valentin Orga, Florin Cioșan, Cosmin Budeancă, *Rezistența anticomunistă din Apuseni. Grupurile: „Teodor Șușman”, „Capotă-Dejeu”, „Cruce și Spadă”. Studii de istorie orală*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2003; *Rezistența armată anticomunistă din România. Grupul „Teodor Șușman” (1948-1958). Mărturii*, editori: Denisa Bodeanu, Cosmin Budeancă, studiu introductiv: Cornel Jurju, Cosmin Budeancă, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2004; Oana Ionel, Dragoș Marcu, *Rezistența împotriva comunismului prin difuzarea de manifeste. Cazul Iosif Capotă*, în *Mișcarea armată de rezistență anticomunistă din România, 1944-1962*, București, Editura Kullusys, 2003, pp. 111-132.

Crișana a fost unul din bazinele mici de rezistență, dar și aici s-au înregistrat mai multe organizații subversive și grupuri înarmate: grupul Ștefan Popescu, organizațiile „G4” și „Vlad Țepeș II”. Acestea au avut o componență politică, socială și etnică diversă, unele fiind conduse de foști membri ai unor partide (Partidul Național Țărănesc), altele fiind apolitice. Au fost alături oameni bine situați social sau de condiție modestă, tineri (majoritari) sau bătrâni, îndeosebi români, dar și maghiari, cei mai mulți bărbați, dar nelipsind femeile¹⁹.

În zona Aradului, rezistența armată s-a manifestat îndeosebi în partea estică. Gligor Cantemir și Ioan Bogdan au condus organizații extinse în partea montană a Aradului în anii 1948-1949, lichidate însă destul de repede de Securitate. Unii dintre cei care au scăpat de arestare s-au regrupat în formațiuni mai mici, care s-au dovedit deosebit de active în anii următori, fiind necesare concentrări apreciabile de forțe pentru distrugerea lor. A fost cazul grupului Zaharia Berău-Ioan Lulușa-Pavel Dobrei sau al grupului Ilie Sasu. Grupurile de rezistență din zona Aradului au pus probleme însemnate Miliției și Securității în perioada în care au existat, fiind implicate și în confruntări armate, soldate cu victime de ambele părți. În cele din urmă și ele au fost infiltrate și distruse²⁰.

Una dintre zonele în care fenomenul rezistenței armate s-a manifestat intens și timp îndelungat a fost cea a Banatului. Colonelul Ion Uță – care dispunea de o importantă experiență militară, administrativă și politică (era membru al Partidului Național Țărănesc) – a fost unul din cei mai importanți lideri ai rezistenței bănățene. Oamenii din jurul lui au fost mai ales țărani din satele de munte ale județului Severin, dar au existat contacte și în orașele importante din Banat. Legându-și speranțele de izbucnirea mult-așteptatului război dintre Est-Vest, colonelul Uță a inițiat un plan de constituire a unui „Bloc Național”, care să unifice toate grupurile de rezistență din Banat și să declanșeze o răscoală anticomunistă generală în regiune. Informate la timp, structurile represive ale statului comunist au intervenit în forță la începutul anului 1949, în timpul luptelor fiind uciși mai mulți partizani, inclusiv colonelul Uță. Sub conducerea avocatului Spiru Blănaru, a comandorului Petru Domășneanu și a notarului Gheorghe Ionescu, având orientări politice diferite (primii erau legionari, iar cel din urmă național-liberal), la sfârșitul anilor '40 ai secolului trecut s-au constituit mai multe formațiuni anticomuniste în aceeași zonă montană a județului Severin. Pentru anumite perioade aceste formațiuni s-au unificat, dar datorită concepțiilor politice diferite, precum și orgoliilor liderilor au apărut fricțiuni, ceea ce a dus la destrămarea lor. Mai ales grupurile conduse de Blănaru și Ionescu au avut ciocniri dure cu numeroasele efective ale Securității aflate în zonă. Victoria a fost în cele din urmă a Securității, liderii și cei mai mulți membri fiind prinși. Inginerul Aurel Vernichescu și avocatul Ioan Târziu, foști membri ai Partidului Național Țărănesc, erau în toamna-iarna anului 1948-1949 liderii unei formațiuni de rezistență care activa în satele de la sud și est de orașul Caransebeș. „Organizația Națională Creștină de Luptă Împotriva Comunismului, Partizanii României Mari” (cunoscută și sub numele de „Vulturul Negru” sau „Bastionul Negru”) a fost constituită la Timișoara în toamna anului

¹⁹ Antonio Faur, *Căpitanul Ștefan Popescu – liderul grupului de rezistență din sudul Bihorului (1946-1950)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Bariț» din Cluj-Napoca”, vol. XLIII, Serie Historica, 2004, pp. 651-663; Gabriel Moisa, *Rezistența anticomunistă [din nord-vestul României]*, în Ion Zainea (coord.), Corneliu Crăciun, Antonio Faur, Mihai Drecin, Gabriel Moisa, Augustin Țărău, Nicolae Mihu, *Democrație occidentală și democrație populară: evoluția spectrului politic în nord-vestul României (1944-1950)*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2004, p. 169-238; Cornel Onaca, *Martori și martiri. Din temnițele comuniste*, Oradea, Editura Imprimeriei de Vest, 2000.

²⁰ Steliana Breazu, *Grupul de rezistență anticomunistă al lui Gligor Cantemir din Munții Zarandului și Munții Codrului, pe Valea Crișului Alb*, în „Analele Sighet”, vol. 2, 1995, p. 334-337; Gheorghe Poenaru, *O organizație de rezistență anticomunistă din județul Arad, în perioada 1948-1956*, în „Analele Sighet”, vol. 1, 1995, p. 257-262; Corneliu Cornea, *Jurnalul detenției politice în județul Arad, 1945-1989*, prefată de Viorel Gheorghită, Arad, Editura Mirador, 2000; Dorin Dobrințu, *Organizații și grupuri de rezistență armată anticomunistă din zona Aradului (1948-1956)*, în „Acta Transylvanica. Anuarul Centrului de Istorie a Transilvaniei”, vol. I, 2004, pp. 171-202.

1948 din inițiativa lui Ion Tănase, funcționar particular, și el fost membru al Partidului Național Țărănesc. Formațiunea s-a extins în zona Banatului, plănuind declanșarea, la 18/19 martie 1949, a unei răscoale anticomuniste prin atacarea simultană și ocuparea instituțiilor publice, a sediilor Partidului Comunist etc. în principalele orașe din regiune, dar și în sate. Între cele două formațiuni amintite s-a stabilit o colaborare în februarie-martie 1949. Securitatea a prevenit însă acțiunea acestor anticomuniști, trecând la reținerea membrilor și susținătorilor organizației. Liderii și membrii importanți ai tuturor organizațiilor amintite mai sus au fost reușiți într-un lot exemplar, judecat la Timișoara, în iunie 1949, în cadrul unui proces-spectacol. S-au pronunțat mai multe condamnări la moarte, aduse la îndeplinire, iar ulterior alți partizani au fost asasinați, chiar dacă nu primiseră decât condamnări la închisoare. În afară de aceste grupări, în Banat au mai activat și altele, subversive sau înarmate. De asemenea, au existat și luptători anticomuniști izolați. Cel mai cunoscut caz a fost al lui Ion Banda, considerat ultimul luptător anticomunist din Banat, dar și din România, el fiind anihilat abia în 1962²¹.

Cele mai importante formațiuni anticomuniste din Oltenia au fost „organizația subversivă Carlaonț-Ciuceanu”, grupul „Arnota” și „Mișcarea Română de Rezistență”. Membrii acestora aveau fidelități politice diverse (erau țărâniști, liberali, legionari, social-democrați) ori erau apolitici, aveau profesii diferite (foști militari de carieră, inclusiv ofițeri superiori, profesori, învățători, studenți, elevi, ingineri, muncitori, țărani). Unele dintre aceste grupări au fost implicate în ciocniri cu Securitate, dar au fost anihilate cu duritate, înregistrându-se victime de o parte și de alta²².

Munții Făgăraș-versantul nordic s-au dovedit din perspectivă istorică una dintre cele mai importante zone de luptă contra regimului comunist din România. Profitând de avantajul geografiei – Munții Făgăraș constituiau cel mai important masiv muntos din Carpații românești – mai mulți tineri din localitățile situate în fostul județ Făgăraș, aproape toți membri ai Frăților de Cruce (organizația de tineret a Mișcării Legionare), s-au implicat după 1948-1949/1950 în acțiuni deschise contra regimului comunist. Acești studenți, elevi de liceu, muncitori, țărani și pădurari au constituit o formațiune care a purtat denumirile de „Grupul carpatin făgărășan”, „Grupul 73 Carpatin de eliberare națională” sau pur și simplu grupul Gavrilă (Securitatea utiliza formula „banda Gavrilă”). Cel mai cunoscut lider a fost Ion

²¹ Miodrag Milin (coord.), *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului (Zona Domașnea-Teregova). Interviu și evocări*, Timișoara, Editura Marineasa, Editura Presa Universitară Română, 1998; *idem* (coord.), *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului (Zona Mehădia-Iablanița-Brezova). Interviu și evocări*, Timișoara, Editura Marineasa, 2000; *idem* (ed.), *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului în documente*, București, Fundația Academia Civică, 2000; Ileana Silveanu, *Cărările speranței. Destine ale rezistenței anticomuniste din Banat*, vol. I, III-IV, Timișoara, Editura Marineasa, 1998, 2002-2003; Adrian Brișcă (ed.), *Rezistența armată din Banat*, vol. I, 1945-1949, București, INST, 2004; Dorin Dobrinu, „Organizația Națională Creștină de Luptă împotriva Comunismului, Partizanii României Mari” și planul de răsculare a Banatului (1948-1949), în „Analele Științifice ale Universității “Al. I. Cuza” din Iași (serie nouă). Istorie”, tom LI, 2005, p. 293-316; *idem*, „Rămășițele grupului Ion Uță”: formațiunile de rezistență din Banat conduse de frații Duicu, Dumitru Mutașcu și Dumitru Ișfănuș (1949-1954), în „Annales Universitatis Apulensis”, Series Historica, vol. 9/I, 2005, p. 193-215.

²² Dumitru Andrecă, *Drumuri în întuneric (Destine mehedințene: 1945-1964). Transcrieri după înregistrări audio efectuate în anii 1994 și 1998*, București, Fundația Academia Civică, 1998; Cristina Păiușan (ed.), *Grupul Mișcarea Română de Rezistență din Oltenia, 1949-1952*, în „Arhivele Totalitarismului”, nr. 28-29, 3-4/2000, p. 139-154; Aristide Ionescu, *Dacă vine ora H, pe cine putem conta?*, ediția a III-a readăugită, București, Editura Ramida, 2001; Radu Ciuceanu (ed.), *Mișcarea Națională de Rezistență din Oltenia*, vol. I, 1947-1949, București, INST, 2001; vol. II, 1949-1952, București, INST, 2003; vol. III, 1953-1980, București, INST, 2004; Monica Grigore, *Grupul Arnota, un episod al rezistenței anticomuniste românești din nordul Olteniei*, în *Mișcarea armată de rezistență anticomunistă din România, 1944-1962*, București, Editura Kullusys, 2003, p. 99-110; Dorin Dobrinu, „Arnota” - un grup de rezistență armată anticomunistă din Oltenia montană (1949), în Dumitru Ivănescu, Marius Chelcu (editori), *Istorie și societate în spațiul est-carpatic (secolele XIII-XX). Omagiu profesorului Alexandru Zub*, Iași, Editura Junimea, 2005, pp. 431-451.

Gavrilă, probabil personajul cel mai potrivit pentru o asemenea funcție. În munți au fost puțini partizani, nu mai mult de 11-14, dar ei s-au adaptat noilor condiții și s-au dovedit extrem de eficienți în acțiunile de gherilă, chiar dacă împotriva lor au fost mobilizate efective însemnate ale Securității, trupelor de Securitate și Miliției, precum și un număr apreciabil de informatori. Într-un context extrem de ostil, luptătorii făgărășeni au rezistat câțiva ani, fapt datorat (și) sprijinului masiv al localnicilor. Insistențele Securității au dat în cele din urmă rezultate, ultimii partizani fiind atrași într-o ambuscadă, capturați, judecați, condamnați și executați la Jilava. Numeroși susținători au fost și ei judecați și condamnați la diferite termene de detenție. Dintre partizani, singurul care a scăpat a fost chiar liderul, Ion Gavrilă, care s-a ascuns timp de mai mult de 20 de ani, capturarea sa în 1976 neavând consecințe penale²³.

Pe versantul sudic al Munților Făgăraș și în Munții Iezer au activat alte importante grupări de rezistență armată. Și aici au jucat un rol important atât geografia, cât și structura populației (oameni întreprinzători, susținători ai partidelor istorice). Inițiatorii rezistenței armate din zonă au fost câțiva militari de carieră, deblocați după marile epurări puse în practică de Partidul Comunist. Colonelul Gheorghe Arsenescu, un ofițer competent, care participase la luptele de pe frontul de Răsărit, iar după război devenise membru activ al Partidului Național Liberal-Tătărescu, a constituit împreună cu alți musceleni o organizație anticomunistă, iar ulterior un grup înarmat, instalat în 1948 lângă comuna Dragoslavele, grup distrus de Securitate în primăvara anului 1949. Refugiat la București în iarna 1948-1949, colonelul Arsenescu a stabilit legătura cu diferiți anticomuniști, dintre care s-a distins fostul locotenent Toma Arnăuțoiu, originar din comuna Nucșoara, județul Muscel, și el dispunând de experiență de luptă (fusesse chiar rănit pe frontul de Apus), intrat în Partidul Național Țărănesc după ieșirea din cadrele active ale armatei. Nutrind convingerea că războiul între sovietici și americani era iminent, cei doi ofițeri au pus în 1949 bazele unei organizații de rezistență armată în zona Nucșoara. Intitulată „Haiducii Muscelului” (s-au mai utilizat și denumirile „Gruparea de partizani (haiduci) de pe râul Doamnei”, „Rezistența Națională” și „Partizanii Libertății”), această formațiune a fost structurată paramilitar, din ea făcând parte îndeosebi săteni din Nucșoara. Au existat mai multe ciocniri cu Securitatea, formațiunea divizându-se în vara-toamna anului 1949, unii din oameni urmându-l pe Gheorghe Arsenescu, alții pe Toma Arnăuțoiu. Grupul condus de Arsenescu a fost anihilat repede (toamna anului 1949), doar liderul reușind să scape și să se ascundă în zona Câmpulung mai bine de un deceniu. În schimb, grupul Arnăuțoiu a dat mari bătăi de cap Securității ani la rând. Supraviețuirea acestor partizani s-a datorat atât curajului lor (câțiva dintre ei au fost uciși sau răniți, același lucru întâmplându-se și cu securiști, milițieni sau membri ai PMR), dar și devotamentului de care au dat dovadă susținătorii lor. Chiar dacă la un moment dat partizanii au intrat într-o conspirativitate cvasi totală, poliția politică a continuat urmărirea, iar în 1958 a reușit să-i depisteze și să-i anihileze. Numeroase persoane au fost grupate în loturi, judecate și condamnate la moarte (executate la Jilava, inclusiv Toma Arnăuțoiu) sau la ani grei de detenție. Colonelul Arsenescu a fost și el capturat în 1960, judecat, condamnat la moarte și executat, în vreme ce susținătorii săi au primit grele pedepse privative de libertate²⁴.

²³ Iuliu Crăcană, *Rezistența anticomunistă din Munții Făgăraș între anii 1948-1955. Grupul Gavrilă*, în *Mișcarea armată de rezistență anticomunistă din România, 1944-1962*, București, Editura Kullusys, 2003, pp. 9-44; Ion Gavrilă-Ogoranu, *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc. Din rezistența anticomunistă în Munții Făgăraș*, vol. I-II, Timișoara, Editura Marineasa, 1993, 1995; vol. IV, Făgăraș, Editura Mesagerul de Făgăraș, f.a. [2004]; Ion Gavrilă-Ogoranu, Lucia Baki Nicoară (editori), *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc. Rezistența anticomunistă în Munții Făgărașului*, vol. III, Timișoara, Editura Marineasa, 1999; Ioan Victor Pica, *Libertatea are chipul lui Dumnezeu*, prefață de Mihai Sin, [Cluj-Napoca], Editura Arhipelag, 1993; Gheorghe Urdea-Slătinaru, *Între speranță și moarte*, în „Memoria”, nr. 9/1993, pp. 79-85.

²⁴ Alexandru Marinescu, *Pagini din rezistența armată anticomunistă. Zona Nucșoara-Făgăraș*, în „Memoria”, nr. 7, 1992, p. 47-58; *Povestea Elisabetei Rizea din Nucșoara. Mărturia lui Cornel Drăgoi*, culese și editate de Irina Nicolau și Theodor Nițu, prefață de Gabriel Liiceanu, București, Editura Humanitas, 1993; Ion

În Muntenia s-au afirmat mai multe formațiuni înarmate anticomuniste. Grupul Dumitru Apostol s-a format în 1948 și era compus din legionari. El a activat în Munții Argeșului, dar a fost distrus în mai 1949, represiunea fiind excesiv de dură, înregistrându-se morți în luptă și asasinate discreționare. În zona localității Lehliu, în inima Bărganului, a activat în anii 1950-1952 grupul maiorului Constantin Hocic. Grupurile Șerban-Drăgoi și Șerban-Voican au acționat în județul Muscel, dar și ele au fost distruse de Securitate în anii 1951-1952, respectiv în anul 1957²⁵.

În Dobrogea rezistența armată anticomunistă s-a manifestat mai ales între macedo-români, din rândurile lor provenind liderii (Gogu Puiu, frații Nicolae și Dumitru Fudulea, Nicolae Ciolacu etc.) și cei mai mulți dintre membri. În privința apartenenței politice, cei mai importanți partizani erau legionari, nelipsind totuși țărâniștii, liberalii și chiar membrii nominali ai PCR și UTM. Din punct de vedere social, era vorba în majoritate de țărani, dar și de învățători, militari deblocați sau activi, personal de cult etc. Rezistența dobrogeană a atins un vârf în 1949-1950, în urma luptelor mai mulți partizani fiind uciși, capturați, judecați, condamnați la moarte sau la închisoare (mulți dintre aceștia au fost asasinați în așa-numitele „trenuri ale morții”). Rezistența din sud-estul României a fost lichidată complet în anii 1951-1952²⁶.

Concentrarea rezistenței armate anticomuniste în special în regiunile montane este explicabilă, deoarece acolo existau condiții propice din punct de vedere geografic. Totuși, grupuri subversive și chiar paramilitare au existat și în zonele deluroase și de câmpie, uneori chiar în orașe.

Caracteristici, semnificații

Unii martori au făcut referire la crearea în anul 1947 a unui „Comandament unic”²⁷ al rezistenței anticomuniste din România ori chiar a „Frontului Anticomunist”²⁸, în care ar fi intrat toate forțele care se opuneau totalitarismului de esență răsăriteană. Însă o asemenea aserțiune nu se susține documentar. Inițiativele de înfruntare a comunismului în România au fost numeroase, dar izolate. Este drept că a existat în 1945-1946 o încercare de unificare a rezistenței de către organizația cunoscută sub numele „Mișcarea Națională de Rezistență”.

Constantinescu-Mărăcineanu, „Un erou de legendă. Colonelul Gheorghe Arsenescu”, în *Analele Sighet*, vol. 8, 2000, p. 565-571; Ioana-Raluca Voicu-Arnăuțoiu (ed.), *Luptătorii din munți. Toma Arnăuțoiu. Grupul de la Nucșoara. Documente ale anchetei, procesului, detenției*, București, Editura Vremea, 1997; Aurora Liiceanu, *Rănilor memoriei. Nucșoara și rezistența din munți*, Iași, Editura Polirom, 2003.

²⁵ ASRI, fond D, dosar nr. 2168, dosar nr. 2168, ff. 238, 283-285, 345; Răzvan Ciolcă, Claudia Căpățână, *Dumitru Apostol (1905-1950)*, în „Arhivele Totalitarismului”, nr. 21, 4/1998, pp. 229-230; *idem*, *Rezistența anticomunistă de pe Valea Topologului. Interviu cu Dumitru Apostol*, în „Arhivele Totalitarismului”, nr. 22-23, 1-2/1999, p. 217-225; Vasile Novac, Gheorghe Nicolescu, *Grupul de rezistență Șerban-Voican din Capu Piscului, Muscel. 1952-1958*, în „Arhivele Totalitarismului”, nr. 15-16, 2-3/1997, pp. 138-157.

²⁶ Nicolae Ciolacu, *Haiducii Dobrogei (rezistența armată anticomunistă din Munții Babadagului, Dobrogea)*, Hallandale, Florida, Colecția „Omul Nou”, 1995; Olimpia Cotan, Tașcu Beca (editori), *Rezistența. Mărturii, însemnări inedite, documente, note despre lupta de Rezistență Nord Dobrogeană, 1946-1964*, Constanța, Editura Fundației „Andrei Șaguna”, 1995; Constantin Ionașcu (ed.), *Rezistența anticomunistă din Dobrogea*, Constanța, Editura „Ex Ponto”, 2000; Silvia Angelescu, „Născută din nevoile țăranilor”. *Rezistența anticomunistă din Dobrogea*, în „AIO. Anuarul Institutului de Istorie Orală”, vol. II, 2001, pp. 293-310; Dorin Dobrințu, *Macedo-românii și rezistența armată anticomunistă din Dobrogea (1948-1952)*, în Leonidas Rados (ed.), *Interferențe româno-elene (secolele XV-XX)*, cu o prefață de Alexandru Zub, Iași, Fundația Academică „A.D. Xenopol”, 2003, pp. 233-275; Marian Cojoc (ed.), *Rezistența armată din Dobrogea, 1945-1960*, București, INST, 2004.

²⁷ Ion Gavrilă-Ogoranu, *Rezistența armată anticomunistă din munții României*, în „România liberă”, nr. 1164, 27 ianuarie 1994, p. 2; *idem*, *Rezistența armată anticomunistă din munții României*, în „Analele Sighet”, vol. 1, 1995, p. 99; *Idem*, *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc*, vol. IV, Făgăraș, Editura Mesagerul de Făgăraș, f. a. [2004], pp. 2-3.

²⁸ Radu Ciuceanu (ed.), *Cuvânt introductiv*, în *idem* (ed.), *Mișcarea Națională de Rezistență din Oltenia*, vol. I, 1947-1949, București, INST, 2001, p. 32.

Câțiva foști militar activi – colonelul Ion Uță în Banat și maiorul Nicolae Dabija în Munții Apuseni – au încercat la sfârșitul anilor '40, în mod izolat, să declanșeze insurecția, având ca scop extinderea la nivel zonal și apoi național. Rezistența a fost constituită din numeroase grupuri risipite îndeosebi în zonele montane și/sau împădurite ale României, dar fără nici o legătură între ele. În aceste condiții viziunea a lipsit, fiecare formațiune luptând pentru propria-i supraviețuire.

Securitatea a monitorizat îndeaproape rezistența anticomunistă și a întocmit mai multe statistici, unde au fost incluse atât grupurile înarmate, cât și cele subversive. Bunăoară, un raport al Securității din ianuarie 1959, când rezistența era pe cale de a aparține trecutului, menționa 1196 de „organizații și grupări contrarevoluționare/subversive” distruse în intervalul 23 august 1944-1959. Acestea erau astfel împărțite pe ani: 1944: 1; 1945: 15; 1946: 5; 1947: 16; 1948: 119; 1949: 200; 1950: 89; 1951: 69; 1952: 74; 1953: 60; 1954: 50; 1955: 26; 1956: 42; 1957: 68; 1958: 182²⁹. Fenomenul rezistenței a avut un vârf la sfârșitul anilor '40, pentru ca ulterior ea să cunoască un declin. Acest fapt se explică atât prin existența unor speranțe în rândurile anticomuniștilor, legate mai ales de ivirea unui context extern favorabil, cât și prin măsurile represive generalizate ale regimului de la București. Înregistrarea unui mare număr de formațiuni anihilate în a doua jumătate a anilor '50 trebuie legată de valul contestatar prilejuit de reverberațiile Revoluției maghiare (1956) și de revenirea la cote înalte a terorii. Desigur, prudența este obligatorie în interpretarea acestor cifre (mai ales că structurile represive au inventat uneori ori au supradimensionat acțiunile subversive ale „dușmanilor poporului”), însă chiar dacă am reduce la jumătate numărul formațiunilor anticomuniste și tot ar fi suficient pentru a înțelege un fenomen care s-a aflat pe prima pagină din agenda Securității.

Deși în rezistența armată anticomunistă au participat în zdrobitoare majoritate etnicii români, nu au lipsit etnicii ucraineni, germani ș.a.m.d. Componenta socială a rezistenței a fost diversă, însă dominată clar de țărani. Liderii au fost cel mai adesea oameni cu prestigiu ori având o bogată experiență publică, militari sau civili. În vreme ce în primii ani postbelici au existat unii lideri politici sau militari destul de importanți care s-au implicat în rezistență, după 1948 liderii au fost strict locali, fără acel capital simbolic indispensabil pentru coagularea opoziției și nemulțumirilor existente în diferite părți ale țării. Luptătorii din munți, cei care au ținut efectiv armele în mâini, au fost îndeosebi bărbați, dar au fost prezente și câteva femei. Femeile au deținut însă un loc important mai ales în rețelele de sprijin ale rezistenței.

Apartenența politică a rezistenței a fost diversă: membri ai Partidului Național Țărănesc și ai Partidului Național Liberal, ai Mișcării Legionare și chiar ai Partidului Comunist și Frontului Plugarilor, desigur, de la nivelele inferioare ale acestora din urmă. Însă cei mai mulți luptători anticomuniști au fost apolitici, toți intrați în conflict cu noul regim³⁰.

²⁹ ASRI, fond D, dosar nr. 7778, vol. 3, ff. 71-81, 112.

³⁰ Securitatea arestase în primele luni ale anului 1949 nu mai puțin de 804 membri ai grupurilor de partizani, ai organizațiilor de sprijin și favorizatori ai rezistenței. O trecere în revistă a vârstei, categoriei sociale și afilierii politice sunt relevante pentru demonstrația noastră. Vârsta: 1) 347 aveau între 35-50 de ani (43%); 2) 250 între 25-35 de ani (31%); 3) 125 între 17-25 de ani (16%); 4) 82 peste 50 de ani (10%). Categoria socială: 1) 360 erau țărani săraci (45%); 2) 180 țărani mijlocii (22%); 3) 71 muncitori (9%); 4) 45 țărani „chiaburi” (6%); 5) 30 mic-burghezi (4%); 6) 25 studenți (3%); 7) 17 funcționari-pensionari (2%); 8) 15 preoți (2%); 9) 15 comercianți (2%); 10) 12 profesori-învățători (1%); 11) 11 meseriași (1%); 12) 10 militari deblocați (1%); 13) 4 liber-profesioniști (sub 1%); 14) 3 subofițeri militari (sub 1%); 15) 3 elevi (sub 1%); 16) 2 notari (sub 1%); 17) 1 fără profesie (sub 1%). Afilierea politică: 1) 448 erau neîncadrați politic (56%); 2) 88 erau din PNT-Maniu (11%); 3) 24 simpatizanți PNT (3%); 4) 73 din Mișcarea Legionară (9%); 5) 13 simpatizanți legionari (2%); 6) 79 din Frontul Plugarilor (10%); 7) 42 din PCR/PMR (5%); 8) 12 din UTC/UTM (1%); 9) 15 din PNL-Brătianu (2%); 10) 6 din Grupul Etnic German (1%); 11) 2 din PNL-Bejan (sub 1%); 12) 2 din PSDI (sub 1%) (ASRI, fond „D”, dosar nr. 2168, f. 423. Vezi și Dorin Dobrinu, *Rezistența armată anticomunistă la începutul „republicii populare”*, în „Analele Sighet”, vol. 6, 1998, pp. 233-235).

Numărul partizanilor nu a fost nici un moment mare, formațiunile reunind efective de la două-trei persoane până la câteva zeci. Resursele de care au dispus partizanii au fost limitate, armamentul fiind format doar din arme ușoare (puști, carabine, pistoale-mitralieră, mitraliere, pistoale, revolvere, grenade), în mare parte rămase din timpul războiului; echipamentul era constituit din ceea ce se afla la îndemână; hrana și puținele medicamente le erau oferite de susținătorii aflați în satele sau orașele din apropierea munților. Rețelele de sprijin (constituite mai ales din rude, prieteni și oameni cu idei politice și religioase identice) au jucat un rol major în menținerea capacității de luptă a partizanilor, fără existența acestora neputându-se imagina durata atât de mare a rezistenței.

Lupta împotriva partizanilor a fost dusă de Securitatea „ordinară” și de trupele de Securitate, dar și de Miliție. Efectivele implicate în depistarea și anihilarea partizanilor au variat în funcție de diferiți factori locali și de perioada istorică: au existat operațiuni în care au fost implicate efective mici ale Securității, dar și operațiuni la care au participat mii de oameni. Pentru combaterea rezistenței, Securitatea a folosit, pe lângă trupe, și rețelele de informatori. Au fost recrutați oameni din anumite categorii socio-profesionale, mai ales dintre pădurari, cabanieri, factori poștali etc., ajungându-se ca încadrarea în astfel de profesii să depindă de semnarea unor angajamente de colaborare. Dar informatori s-au înregistrat și în rândurile clerului, ale profesorilor și învățătorilor, ale țăranilor ș.a.m.d. Unii dintre aceștia au făcut însă joc dublu, ei susținându-i în mod real pe partizani, ceea ce presupunea asumarea unor mari pericole. În contrapartidă și aparent paradoxal, la nivelele inferioare ale administrației de stat și chiar ale membrilor PCR, au existat simpatizanți și uneori susținători ai rezistenței.

Prin lupta lor împotriva comunismului partizanii români și-au pus în pericol viața și libertatea. Unii dintre luptătorii anticomuniști au fost uciși sau răniți în timpul luptelor, alții fiind capturați, anchetați și judecați, împreună cu susținătorii lor, de Tribunalele Militare București, Iași, Cluj, Galați, Timișoara etc. Pedepsele pe care le-au primit aceștia au fost deosebit de grele, inclusiv la moarte și muncă silnică pe viață. Execuțiile celor condamnați ca urmare a unor sentințe au avut loc la Jilava, Timișoara, Sibiu, Cluj, Constanța, Iași, Gherla, Brașov, Botoșani etc. Pe lângă acestea au existat și numeroase execuții sumare, încălcându-se chiar sentințele pronunțate în instanțele vremii, astfel de cazuri înregistrându-se în diferite locuri din România, din Banat până în Moldova, și din Dobrogea până în Maramureș. Partizanii și susținătorii lor rămași în viață și condamnați au populat Gulagul românesc, familiile lor fiind persecutate, chiar deportate, mai ales în Bărăgan sau în Dobrogea³¹. Toate aceste experiențe-limită i-au marcat iremediabil pe supraviețuitori și pe urmașii acestora.

Rezistența armată anticomunistă a fost o luptă pentru libertate, dar și o luptă pentru supraviețuire, într-o vreme în care libertatea și demnitatea indivizilor, dar și a națiunii române erau călcate în picioare de sovietici și de executanții lor fideli din interior, comuniștii. Fără

³¹ Într-o notă-raport întocmită de Securitate la 25 iunie 1959, referitoare la „situația elementelor contrarevoluționare din România, aflate în închisori pentru ispășirea pedepselor, sau în curs de anchetă la organele de securitate”, erau trecute 12 073 persoane încarcerate „pentru participare și activitate în diferite organizații și bande teroriste”. Se preciza că dintre aceste persoane, „un număr de peste 5000 de elemente au făcut parte din organizațiile și bandele conduse de legionari”. Erau date mai multe exemple, însă o bună parte din formațiunile amintite nu fuseseră inițiate și conduse de legionari, cum a fost cazul cu formațiunile „Haiducii lui Avram Iancu”, „Garda Albă”, „Vlad Țepeș II”, Dumitru Ișfănuț, Mircea Vlădescu etc, care avuseseră o componentă preponderent țărănistă, chiar dacă din unele făcuseră parte și legionari (ASRI, fond „D”, dosar nr. 7778, vol. 3, ff. 165-166). Avem motive să credem că raportul a fost construit pentru a se susține o teză dragă Securității, că rezistența anticomunistă era de inspirație legionară: „Concluzia care se trage din analiza situației deținuților contrarevoluționari este următoarea: legionarii sunt în fruntea majorității organizațiilor și bandelor teroriste, membrii acestor organizații și bande, deși sunt foarte pestriți, făcând parte din cele mai diferite partide politice burgheze (sau fără de partid) și din diferite categorii sociale, activitatea desfășurată de aceștia este în întregime legionară, iar scopul lor, unic, este de a submina pe toate căile regimul de democrație populară, prin sabotaje în industrie, agricultură, transporturi, prin spionaj și teroare etc”; *ibidem*, ff. 166-167.

nici o îndoială, nu toți românii s-au supus totalitarismului devastator impus de Stalin țării lor, deși în zdrobitoare majoritate au făcut-o, unii (și nu puțini) punând umărul din plin la „edificarea” comunismului. Partizanii anticomuniști au încercat să prezeve sau să recâștige măcar o parte din demnitatea României. Reușita a fost doar parțială și doar temporară. Rezistența armată anticomunistă face parte, chiar dacă nu integral, chiar dacă nu fără rezerve, din acel restrâns trecut recent recuperabil și utilizabil pentru memoria colectivă românească, pentru memoria unei națiuni care are puține momente și fenomene în care să se regăsească după cel mai devastator experiment politic, social și cultural din istoria sa, comunismul.

Mișcările studențești din 1956

Ecourile relativei liberalizări de după cel de-al XX-lea congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice s-au făcut simțite și în societatea românească, chiar dacă liderii comuniști români s-au arătat refractari la politica de destalinizare promovată de Hrușciov. Cei mai activi în conturarea unei platforme contestatare împotriva regimului comunist din România s-au dovedit a fi studenții. Încă din primăvara-vara anului 1956 în mediile studențești au apărut primele semne de nemulțumire față de regim, nemulțumiri exprimate uneori deschis, în ședințe UTM sau pe căi ocolitoare, în discuții pe holurile facultăților sau în camerele de cămin.

În primăvara anului 1956 conducerea de la București a luat mai multe decizii care aveau drept scop o intensificare a monitorizării spațiului universitar. Măsurile adoptate de Biroul Politic al PMR ne arată teama factorilor decizionali de la București de a nu se ajunge la o confruntare deschisă. Studenților li s-au promis condiții mai bune în campusuri, acces preferențial la manifestări sportive și culturale, extinderea bazei materiale (cămine, cantine, baze sportive, case de cultură, tabere studențești). Pentru o mai bună gestionare a problemei studențești conducerea PMR a decis și înființarea unei noi structuri în care să fie înglobați toți studenții, indiferent dacă erau sau nu membri ai UTM, Uniunea Asociațiilor Studențești. Deși la nivelul discursului public noua organizație își clama apolitismul, ea se afla, de fapt, sub controlul direct al partidului.

Toate aceste decizii nu fac decât să demonstreze tensiunile din mediul studențesc. Odată cu revenirea studenților la cursuri, în septembrie 1956, s-a văzut că măsurile anterioare luate de autorități nu au avut efectul scontat. În loc să se producă o scădere a nemulțumirilor, asistăm la o acutizare a crizei, pe fundalul derulării evenimentelor din Ungaria și Polonia. Începând cu luna septembrie s-au desfășurat mai multe adunări în facultăți în care studenții și-au exprimat în mod deschis nemulțumirile. Ei au adus în discuție probleme nedezbătute până atunci – relațiile dintre URSS și România, necesitatea prezenței trupelor sovietice în România, colectivizarea forțată a agriculturii, situația grea a studenților, falsitatea afișată de conducători și de presa oficială în contradicție cu realitatea – care erau și revendicările susținute de unguri și polonezi. Studenții erau nemulțumiți și de sistemul de acordare a burselor, de politizarea excesivă a programei de învățământ, de birocratizarea structurilor UTM.

Autoritățile erau conștiente de existența unei mase critice în rândul studenților. Într-o informare a Ministerului Afacerilor Interne către Biroul Politic al CC al PMR, din octombrie 1956, erau semnalate mai multe cazuri de studenți bucureșteni care „făceau agitație”¹, iar într-un alt raport erau menționate cazurile altor studenți bucureșteni care își îndemnau colegii la solidarizare cu studenții polonezi și cehi, dar și la acțiuni care să ducă la schimbarea guvernului². Informatorii Securității din universități raportau despre întâlnirile care aveau loc pe holurile facultăților sau în camerele de cămin unde se comentau ultimele știri auzite la posturile de radio străine. Pe zidurile facultăților au apărut inscripții cerând o luare de poziție a studențimii române și o solidarizare a sa cu colegii din celelalte state est-europene.

În 27 septembrie a avut loc o primă confruntare între studenți și activiștii de partid, cu ocazia alegerilor pentru conducerea organizației UTM a anului IV de la Facultatea de Filologie din București³. La sfârșitul ședinței, după peste 10 ore de dezbateri, timp în care au

¹ „La Univ. C.I. Parhon a fost prins studentul Mustață Constantin din anul I al Facultății de Științe Juridice, cursul fără frecvență, scriind pe perete o inscripție instigatoare cu următorul conținut: «Studenții cehoslovaci sunt în grevă împotriva comunismului, studenții români ce așteaptă?»”; ANIC, fond CC al PCR - Secția Cămin, dosar nr. 113/1956, f. 27.

² 1956. *Explozia. Percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria*, ediție întocmită de Corneliu Mihai Lungu și Mihai Retegan, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996 (în continuare se va cita 1956. *Explozia...*), p. 192.

³ ANIC, fond CC al PCR - Secția Cămin, dosar nr. 113/1956.

fost aduse critici regimului de la București, studenții și-au impus proprii candidați, dintre cei care fuseseră cei mai combativi, neținând cont de nici o indicație. Rezultatul acestei adunări s-a văzut o lună mai târziu, după intervenția directă a Biroului Politic al CC al PMR în rezolvarea „crizei”: exmatricularea unor studenți, câteva excluderi din UTM și sancționarea întregii organizații⁴.

Declanșarea revoluției din Ungaria în 23 octombrie 1956 a provocat o dinamizare a mediilor studențești. La Cluj, în 24 octombrie, la Institutul de Arte Plastice a avut loc o întrunire „neoficială”, la care au participat circa 300 de studenți de la ambele Universități, „Babeș” și „Bolyai”. Studenții erau nemulțumiți de supraîncărcarea programului de studii, de prezența obligatorie la cursuri, de criteriile și modul de acordare a burselor studențești, cerând, în același timp, autonomie universitară⁵. Participanții au decis convocarea unei mari adunări studențești care ar fi trebuit să aibă loc pe un stadion din oraș, moment în care s-ar fi prezentat și un program de revendicări. Inițiativa a rămas însă fără rezolvare pentru că inițiatorii acestui protest au fost arestați de Securitate chiar a doua zi. Balázs Imre și Aristid V. Târnovan, studenți în anul V, respectiv anul IV la Institutul de Arte Plastice au fost acuzați de acțiune de „agitatie publică”, fiind condamnați de Tribunalul Militar Cluj la câte 5 ani închisoare corecțională⁶.

În 24 octombrie mai mulți studenți din anul V de la Facultatea de Filologie din București au fost și ei arestați după ce au purtat mai multe discuții despre situația din Ungaria, iar doi dintre ei au depus la sediul ziarului „Scânteia Tineretului” un text, pentru a fi publicat, în care era criticată conducerea de partid. Ștefan Negrea și Teodor Lupaș au fost trimiși în judecată sub acuzația de „instigare publică”, conform articolului 327 din Codul Penal, primind câte o condamnare de trei ani⁷.

În 27 octombrie, la Timișoara, un grup de studenți de la Politehnică a avut inițiativa organizării unei mari adunări la care să participe studenți de la toate facultățile din oraș. Ne referim la cel mai organizat protest al studențimii din toamna anului 1956. În 3 zile inițiatorii au cooptat un număr extrem de mare de colegi de la toate facultățile timișorene, metoda de anunțare nefiind una oficială, ci cea a transmiterii „de la om la om”. În 30 octombrie cantina Institutului Politehnic era arhiplină, cca 3000 de studenți fiind prezenți, conform estimărilor⁸. Anunțată în ultimul moment, conducerea institutului a participat la ședință, alături de doi lideri de partid veniți de la București, Petre Lupu și Ilie Verdeț. Tinerii au abordat subiecte ca prezența trupelor sovietice în România, colectivizarea forțată a agriculturii, folosirea la construirea Canalului Dunăre-Marea Neagră a deținuților politici, nivelul scăzut de trai al întregii populații și și-au exprimat fățiș sentimentele antisovietice (s-au strigat lozinci ca

⁴ Vezi și Ioana Boca, 1956 – un an de ruptură. *România între internaționalismul socialist și stalinismul antisovietic*, București, Fundația Academia Civică, 2001, pp. 145-149.

⁵ *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1956-1968)*, volum editat de Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Andrea Varga, Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2003, documentul nr. 15, pp. 188-191.

⁶ Arhiva Centrului Internațional de Studii asupra Comunismului din cadrul Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței, fond Recensământul populației concentraționale din România, 1945-1989 (în continuare se va cita ACIMS, Recensământul populației concentraționale).

⁷ Arhiva postului de radio „Europa Liberă”, fond România, document nr. 2431/1962, p. 13; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1997, pp. 487-488; ACIMS, Recensământul populației concentraționale. Ștefan Negrea a murit în timpul detenției, în închisoare Gherla, la 3 noiembrie 1958. Teodor Lupaș, la expirarea pedepsei, a primit „domiciliu obligatoriu” în Bărgan. După 1964 și-a reluat studiile de Filologie, fiind apoi profesor într-o școală din provincie.

⁸ Vezi și Aurel Baghiu, *Printre gratii*, Cluj-Napoca, Editura Zalmoxis, 1995; Ioan Munteanu, *Manifestația anticomunistă a studenților de la Timișoara din octombrie 1956*, în Romulus Rusan (ed.), *Anii 1954-1956. Fluxurile și refluxurile stalinismului*, București, Fundația Academia Civică, 2000; Caius Muțiu, Teodor Stanca, Aurel Baghiu, *Mișcările studențești anticomuniste din octombrie 1956 din Timișoara văzute și prezentate de inițiatorii și principalii organizatori*, în Romulus Rusan (ed.), *op. cit.*; Mihaela Sitariu, *Oaza de libertate*, Iași, Editura Polirom, 2004.

„Afară cu rușii din țară!”, „Vrem libertate”). Memoriul⁹ prezentat de studenți cu această ocazie se referea nu numai la probleme de ordin studențesc, ci și la situația generală din țară. Printre doleanțele studenților: lichidarea definitivă a cultului personalității, desființarea sistemului de norme din economie, reducerea cotelor și impozitelor din agricultură, mărirea salariilor tuturor categoriilor de salariați, relații bazate pe principiul egalității cu toate statele, retragerea imediată a trupelor sovietice, încheierea de convenții economice cu toate statele, inclusiv cele capitaliste, libertatea presei și a cuvântului, schimbarea criteriilor de acordare a bursei pentru ca un număr mare de studenți să beneficieze de ele, eliminarea limbii ruse, a marxismului și a economiei politice din programa universitară. Studenții au avertizat că neprimirea unui răspuns din partea autorităților în termen de 3 zile va duce la declanșarea unei greve generale, cerând totodată ca nici o măsură represivă să nu fie luată împotriva celor care au participat la adunare. S-a constituit un comitet studențesc, format din reprezentanți ai tuturor facultăților, care a fost împuternicit să prezinte a doua zi autorităților locale și presei programul de revendicări.

Oficialitățile prezente le-au promis studenților că vor transmite la București toate cerințele lor și că le vor da un răspuns, însă în momentul încheierii adunării participanții au fost reținuți de către forțele militare care înconjuraseră între timp campusul și au fost transportați la o unitate militară de lângă Timișoara, la Becicherecul Mic, unde au fost încarcerați pentru câteva zile. Cca 900 dintre cei 2000 de studenți arestați au fost supuși anchetelor Securității. Organele represive au trecut la o triere a studenților pentru depistarea celor care se evidențiaseră în timpul discuțiilor, restul fiind eliberați după câteva zile. Liderii protestului au fost duși direct la sediul Securității din Timișoara și supuși anchetelor.

Chiar în timpul desfășurării adunării de la Timișoara Biroul Politic al CC al PMR s-a întrunit în regim de urgență, luând decizia arestării studenților protestatari timișoreni. Membrii Biroului Politic au înființat și un organism de criză, Comandamentul General, în alcătuirea căruia intrau Nicolae Ceaușescu, secretar al CC al PMR, Alexandru Drăghici, ministrul Afacerilor Interne și membru al Biroului Politic, Leontin Sălăjan, ministrul Forțelor Armate, membru al CC al PMR, sub conducerea lui Emil Bodnăraș, membru al Biroului Politic. Atribuțiile noului organism erau foarte largi: coordonarea activităților serviciilor de informare ale statului, puterea de decizie pentru reprimarea oricăror acțiuni care ar amenința ordinea de stat, inclusiv dreptul de a ordona deschiderea focului și dreptul de a declara stare excepțională în orice regiune a țării, subordonarea unor instituții importante - MFA, MAI, Procuratura Militară și instanțele militare de judecată¹⁰. Comandamentul putea declara stare excepțională în anumite regiuni ale țării, iar trupele MFA și ale Securității erau pregătite pentru a interveni în orice moment la ordinul comandamentului. Printre atribuțiile comandamentului se specifica în mod explicit că putea lua măsuri pentru suspendarea cursurilor în institutele de învățământ superior.

De altfel, a doua zi, în 31 octombrie, cursurile tuturor facultăților din Timișoara au fost suspendate. Criza nu s-a încheiat însă după arestarea liderilor și reținerea participanților la adunarea studențească. În zilele următoare tulburările din mediile studențești au continuat. O grevă a foamei printre studenții din căminele mediciniștilor un marș pe străzile Timișoarei, inițiat de studenții de la Silvicultură, la care au participat cca 1000 de persoane, au determinat autoritățile să folosească forța pentru calmarea situației. Pentru a li se permite revenirea la cursuri, studenților li s-a impus semnarea unor desolidarizări de adunarea din 30 octombrie. Zeci de studenți au fost exmatriculați în lunile următoare, fiind acuzați de „abateri grave de la disciplină”, de „atitudine dușmănoasă”, de „participare la acțiunea studenților de la Politehnică”.

⁹ Vezi textul integral al memoriului în Caius Muțiu, Teodor Stanca, Aurel Baghiu, *op. cit.*, pp. 688-689.

¹⁰ 1956. *Explozia...*, p. 144.

Din cei circa 2000 de studenți reținuți în acele zile la Timișoara, doar la 30 li s-a întocmit dosar penal. Studenții au fost aduși în fața justiției, fiind împărțiți în două loturi. Tribunalul Militar Timișoara a dat sentințele în 22 noiembrie și 13 decembrie. Pedepsele au variat între 3 luni și 8 ani închisoare. Cele mai mari pedepse le-au primit inițiatorii adunării de protest, Caius Muțiu, Teodor Stanca și Aurel Baghiu, câte 8 ani închisoare corecțională. Ceilalți au fost condamnați la închisoare între 3 luni și 7 ani¹¹. Rapiditatea cu care s-a trecut la judecarea și condamnarea studenților protestatari, precum și încadrarea lor la un articol al Codului Penal care nu prevedea pedepse foarte mari, articolul 327 (instigare publică), și nu articolul 209 (uneltire contra ordinii sociale) arată că autoritățile au dorit o rezolvare imediată a crizei de la Timișoara, încercând, în același timp, să evite provocarea unor noi tensiuni în mediile studențești prin pedepsirea mai dură a protestatarilor.

În 10 noiembrie Biroul Politic a desemnat un colectiv, format din Ilie Verdeț, adjunct al Secției Organe a CC al PMR, Virgil Florea, adjunct al secției Știință și Cultură a CC al PMR, Nicolae Oniga, adjunct al Secției de Propagandă și Agitație a CC al PMR. Nicolae Șipoș, ministru adjunct al Ministerului Învățământului, Aurel Pop, director al Direcției Științelor Sociale din Ministerul Învățământului și Ion Cârcei, secretar al CC al UTM, care a fost trimis la Timișoara pentru rezolvarea tuturor problemelor de după proteste. Grupul a primit atribute largi, fiind înputernicit să ia toate măsurile organizatorice, politice și educative pe care le considera necesare¹². În perioada imediat următoare 16 organizații UTM din facultățile timișorene au fost dizolvate¹³, iar constituirea Asociațiilor Studențești și alegerea liderilor consiliilor, în cazul în care erau deja constituite, au fost stopate. Abia la începutul anului 1957 se vor alege consiliile asociațiilor studențești din centrul universitar Timișoara.

Să menționăm că, odată cu declanșarea evenimentelor revoluționare din Ungaria, liderii comuniști români au luat măsuri urgente pentru evitarea unei situații similare în România. Au fost create organisme speciale subordonate direct Biroului Politic. S-au constituit la nivel local colective care controlau executarea tuturor hotărârilor guvernului și conducerii partidului și trimiteau orice informație „specială” la București, unde s-a format un colectiv central coordonat de Nicolae Ceaușescu, membru al Biroului Politic al CC al PMR și secretar al CC al PMR. Un alt comitet, sub șefia lui Alexandru Moghioroș, membru al Biroului Politic al CC al PMR, era însărcinat cu rezolvarea operativă „a tuturor problemelor legate de aprovizionarea populației și mai ales a centrelor muncitorești cu produse alimentare”¹⁴. Conducerea PMR nu numai că era informată de toate arestările ce aveau loc, dar chiar viza mandatele de arestare emise de MAI, sarcina de a coordona această problemă revenind unui alt comitet special condus Gheorghe Apostol, membru al Biroului Politic al CC al PMR.

În ciuda acestor măsuri, informările primite din țară indicau o atmosfera tensionată la nivelul societății românești. Înăbușirea nucleului revoluționar de la Timișoara nu a pus capăt protestelor din mediile studențești.

În 2 noiembrie, de Ziua Morților, studenți de la Universitatea „Bolyai” din Cluj, purtând la reverul hainei steagul maghiar și o cocardă de doliu¹⁵, s-au strâns în cimitirul orașului, aducând în acest fel un omagiu tinerilor care luptau la Budapesta. Securitatea a

¹¹ Au mai fost condamnați Valentin Rusu la 7 ani, Friederich Barth, Heinrich Drobny la 6 ani, Gheorghe Pop la 5 ani, Ladislau Nagy la 4 ani, Nicolae Balaci, Aurelian Păuna, Octavian Vulpe, Iulian Stanciu la 3 ani, Gheorghe Păcuraru și Victor Daiciuc la 2 ani, Ioan Petca, Axente Treba, Ioan Ilca, Alexandru Daraban, Mircea Moraru, Matei Cristian, Lazăr Dezideriu, Romulus Tașcă la 1 an, Cornel Cormoș și Radu Valentin la 6 luni, Nicolae Boldea și Gheorghe Tamaș la 3 luni, trei studenți fiind achitați: Paul Marius, Teodor Stanca, Aurel Baghiu, *op. cit.*, p. 676.

¹² ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 44/1956, f. 1.

¹³ Ibidem, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 38/1956, f. 110.

¹⁴ 1956. *Explozia...*, p. 93.

¹⁵ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 915, vol. I, f. 25v.

trecut la arestarea celor considerați a fi avut inițiativa acestei întruniri. Dávid Gyula, Páskándi Geza și Bartis Ferenc au fost acuzați de „organizarea unei manifestații revoluționare” și condamnați la câte 7 ani închisoare.

În octombrie au apărut primele zvonuri și despre declanșarea unei greve generale în centrul universitar București. La începutul lui noiembrie, din inițiativa studenților mediciști Alexandru Ivasiuc și Mihai Victor Serdaru s-a încercat organizarea unei manifestații de stradă programată pentru 5 noiembrie în Piața Universității. Doleanțele studenților bucureșteni erau asemănătoare cu cele ale timișorenilor. Ei cereau, printre altele, eliminarea din programa universitară a limbii ruse și a marxismului, considerate instrumente ale ideologiei comuniste. Printre problemele ridicate de studenții bucureșteni se regăseau și situația grea a țăranilor, prezența nejustificată a trupelor sovietice în România, salariile mici ale muncitorilor, problemele cu care se confruntau studenții (burse mici, condiții proaste de viață în campusurile studențești). Studenții au sperat într-o solidarizare a populației cu protestul lor, declanșându-se astfel o mișcare similară cu cea din Ungaria. În acest sens locul desfășurării manifestației nu a fost ales întâmplător, Piața Universității găsindu-se în centrul orașului, iar la ora 15 era, de obicei, aglomerată. Prin București au fost răspândite manifeste care îndemneau la acțiuni împotriva regimului comunist¹⁶.

Deși mai mulți studenți, printre care și inițiatorii au fost arestați în 3 și 4 noiembrie, în după amiaza zilei de 5 noiembrie grupuri de studenți s-au aflat în Piața Universității în speranța că manifestația anunțată va avea loc. Conform mărturiilor celor prezenți, zeci de studenți au fost atunci în piață. Arestările operate de Securitate în zilele anterioare și chiar în dimineața de 5 noiembrie, împânzirea pieței cu trupe de intervenție și lipsa unui lider care să aibă curajul de a ieși în față au dus la eșecul protestului. Începând cu aceeași seară autoritățile au trecut la arestarea a zeci de studenți de la Medicină, Filologie, Drept, Politehnică, Arhitectură, Teatru, unii fiind reținuți pentru câteva zile, pentru alții întocmindu-se actele de trimitere în judecată¹⁷. Anchetele au fost dure, folosindu-se inclusiv bătaia. Anchetatorul principal al studenților a fost căpitanul Gheorghe Enoiu de la Direcția de Anchete Penale a Securității, alături de el regăsindu-i, printre alții, și pe locotenent major Vasile Dumitrescu, locotenent Gheorghe Blidaru, locotenent Horia Brestoiu, locotenent Nicolae Domnița, locotenent major Florea Gheorghiu, locotenent major Gheorghe Mihăilescu, locotenent major Iosif Moldovan, locotenent major Dumitru Preda¹⁸.

¹⁶ Organizația condusă de inginerul Mihai Grama (din care făceau parte și doi studenți filologi, Demostene Andronescu și Marcel Petrișor – aflat în legătură cu Alexandru Ivasiuc) a răspândit în octombrie mai multe manifeste destinate tinerilor: „Studenți și studente, Guvernul român aservit Uniunii Sovietice caută prin motive ieftine să vă inducă în eroare! Studenți și studente, la luptă pentru eliberarea patriei. Trăiască România liberă, independentă și conducătoare”¹⁶. „Studenți, urmați pilda studenților ungari. Încă nu este târziu”; ASRI, fond Penal, dosar nr. 25595, f. 304, 355. Membrii acestui grup au fost arestați în noiembrie 1956-ianuarie 1957, condamnările mergând până la muncă silnică pe viață. Un grup de studenți de la Facultatea de Filosofie (Dumitru Arvat, Remus Resiga, Ion Zane) a redactat și difuzat în noiembrie circa 40 de manifeste intitulate *Soldați, muncitori și țărani, Cetățeni, Frați muncitori, Teatrul de păpuși, Cetățeni, Fraților, Frați muncitori, Tovarăși comuniști, Soldați, muncitori, În zadar poporul!*; ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 845, vol. I, f. 58. Cei trei, alături de colegii lor Alexandru Bulai și Aurel Lupu, au fost arestați la sfârșitul anului 1957-începutul anului 1958, condamnările variind între 3 ani închisoare corecțională și 18 ani muncă silnică. Studenții Radu Surdulescu, Dan Mugur Rusiescki, Florin Caba și Eugenia Florescu au redactat în seara zilei de 5 noiembrie mai multe manifeste: „Jos rusa și marxismul. Vrem știință nu politică în universități. Urmăți exemplul studenților unguri, cehi, polonezi”, „Sprijiniți națiunea maghiară, lupta ei pentru libertate. Demascați adevăratul vinovat, imperialismul rus. Demascați presa comunistă.”, „Stalin a murit. Hrușciov îi critică terorismul. Șepilov «luptă» la ONU în timp ce sângele maghiar curge. Gheorghiu Dej elogiază loialitatea «criticilor» lui Stalin”, „Rușii acasă, 12 ani este de ajuns, se vor îneca în ei. Pentru aceasta trebuie să luptăm. Rușii acasă”; ibidem, dosar nr. 423, vol. IX, ff. 232-233.

¹⁷ Vezi și Ioana Boca, 1956 – un an de ruptură. România între internaționalismul proletar și stalinismul antisovietic, București, Fundația Academia Civică, 2001.

¹⁸ ACNSAS fond Penal, dosarele nr. 311, 312, 423; ASRI, fond Penal, dosarele nr. 23064 și 25595.

Au fost formate mai multe loturi de studenți care au compărut în fața judecătorilor de la Tribunalul Militar București, cele mai multe procese fiind judecate în prima jumătate a anului 1957. Studenții au fost etichetați ca „elemente reacționare, fii ai foștilor exploatare și membri ai partidelor burghezo-moșierești, avocați, comercianți, foști ofițeri și preoți” care au trecut la „acțiuni contrarevoluționare intenționând ca prin acte de teroare și crime ... să creeze dezordine și să lovească în statul nostru democrat popular”¹⁹. Pedepsele nu au depășit 5 ani de închisoare, dar mulți dintre studenți au fost trimiși, la expirarea pedepsei, cu domiciliu obligatoriu în Bărăgan. Prin sentința nr. 481 a Tribunalului Militar București din 1 aprilie 1957 au fost condamnați studenții mediciști din lotul considerat a fi al „inițiatorilor”. Alexandru Ivasiuc, șeful grupului, a fost condamnat la 5 ani închisoare corecțională, Mihai Victor Serdaru, Dan Stoica (student la Arhitectură) și Mihai Rădulescu (student la Filologie) au primit 4 ani, Constantin Iliescu, Alexandru Tătaru, Remus Petcu 2 ani, Paul Iliescu, Vasile Brânzan 1 an, Christl Depner (studentă la Filologie) 6 luni închisoare corecțională, toți fiind încadrați la delictul de agitație publică. La 23 mai a fost dată sentința și în cazul lotului de studenți de la Facultatea de Științe Juridice (cei care au fost prezenți în 5 noiembrie în Piața Universității). Dan Mugur Rusiescki, șeful lotului, a fost condamnat la 4 ani închisoare, Radu Surdulescu și Florin Caba, la 3 ani închisoare, Alexandru Malinescu (student an I I.A.T.C.) și Eugenia Florescu, la 2 ani închisoare, Mircea Tatos, Aurel Moldovan și Dan Constantin Stavarache (Facultatea de Medicină) la câte 1 an închisoare corecțională, Paul Mitroi, Alexandru Dincă și Mihai Cezar Busuioc, la 6 luni închisoare, iar Radu Gabrea (Politehnică), Vladimir Trifu și Marin Stănescu au fost achitați.²⁰ În februarie 1957 fusese judecat un alt lot de studenți, majoritatea de la Politehnică (și ei găsiindu-se în 5 noiembrie, la ora 15, în Piața Universității, cu intenția de a participa la manifestație). Tribunalul Militar București i-a condamnat pentru delictul de „instigare publică” pe Horia Șerban Popescu la 1 an și 6 luni închisoare corecțională, Marian Rozenzweig la 1 an închisoare, Tiberiu Ionescu la 6 luni, Adrian Cristea și Nicoale Cernăianu la câte 4 luni închisoare corecțională.

O altă preconizată manifestație, stabilită pentru 15 noiembrie, va rămâne la stadiul de proiect incipient, inițiatorii săi (Mihai Stere Derdena, Dumitru Constantin și Dan Onaca, studenți la Facultatea de Filosofie din București) fiind arestați înainte de a putea transmite mai departe această inițiativă. Programul lor de revendicări prevedea retragerea imediată a trupelor sovietice de pe teritoriul României, desființarea cotelor obligatorii impuse țăranilor, dar și alcătuirea unui guvern condus de Titel Petrescu, organizarea de alegeri libere și reinstaurarea pluralismului politic²¹. Prin sentința 302 din 27 februarie 1957, Tribunalul Militar București i-a condamnat pentru „crima de uneltire contra ordinii sociale” pe Mihai Derdena și Dan Onaca la 5 ani închisoare, iar pe Constantin Dumitru la 1 an închisoare corecțională²².

La mijlocul lunii noiembrie au mai fost operate și ale arestări atât la Cluj, cât și la București.

Un grup de studenți de la Facultatea de Filologie-Istorie a Universității „Bolyai” a elaborat, cu ocazia constituirii asociațiilor studențești, un proiect de program care prevedea crearea unei asociații libere, democratice, autonome, cu legături cu alte asociații similare din străinătate, nesubordonată unor organe superioare centrale, autonomie universitară, desființarea frecvenței obligatorii²³. În semn de solidaritate cu revoluționarii de la Budapesta, la ședința comitetului de conducere al Asociațiilor Studențești din 12 noiembrie 1956 unul dintre participanți, Varhegy István a propus ținerea unui moment de reculegere pentru tinerii

¹⁹ ASRI, fond Penal, dosar nr. 23064, vol. II, f. 1.

²⁰ Ibidem, vol. V, ff. 391 r.-v.

²¹ Al. Mihalcea, *Jurnal de ocnă*, București, Editura Albatros, 1994, p. 429.

²² ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. 621, vol. I, f. 26v.

²³ Vezi textul în 1956. *Explozia...*, p. 372.

căzuți în luptă²⁴. Reținuți în 18 noiembrie 1956, cei cinci studenți, Varhegyi István, Nagy Benedek, Koczka György, Kelemen Kálmán, Eva Sarosy au fost anchetați și judecați în aprilie 1957 de Tribunalul Militar al Regiunii a III a Militare Cluj, care i-a condamnat pentru „agitație publică” la pedepse privative de libertate între 3 și 7 ani²⁵. Arestările studenților clujeni au provocat solidarizări în mediul universitar. În acest context se înscrie arestarea unui lot de profesori și studenți de la Politehnica din Cluj, în frunte cu profesorul Raul Volcinski. Acesta a fost condamnat la muncă silnică pe viață, iar ceilalți membri ai grupului au primit condamnări de la 10 ani în sus.

La 22 noiembrie 1956 a fost arestat studentul filolog Paul Goma, motivele invocate fiind instigarea studenților să participe la acțiuni provocatoare în timpul revoluției din Ungaria și scrierea unor fragmente cu conținut dușmănos pe care le-a citit în fața studenților de la secția Literatură și Critică Literară²⁶. O lună mai târziu, la 28 decembrie, a fost arestat și colegul lui Goma, Horia Florian Popescu, cel cu care plănuise declanșarea unei greve prin care să ceară eliberarea colegilor lor arestați în luna octombrie și începutul lui noiembrie. În decembrie au fost reținuți și interogați de Securitate și alți studenți de la Facultatea de Filologie, colegi cu Goma și Popescu, fără însă să li se întocmească acte de trimitere în judecată. Sentința nr. 487 a Tribunalului Militar București a fost dată la 3 mai 1957, Goma și Popescu fiind condamnați la câte doi ani închisoare corecțională pentru delictul de agitație publică. Pedepselor mici aplicate de instanță li s-au adăugat însă ani de domiciliu obligatoriu.

În a doua jumătate a lunii noiembrie protestele se sting, însă tensiunile din mediile studențești continuă, datorită măsurilor represive luate de autorități. Deciziile conducerii de la București au fost direcționate, într-o primă instanță, spre reprimarea brutală a oricărui protest. Biroul Politic al PMR a luat mai întâi decizia arestării studenților protestatari, iar în ceea ce privește pe studenții timișoreni s-a luat, așa cum menționez, chiar măsură suspendării cursurilor din centrul universitar Timișoara. Lunile noiembrie 1956-ianuarie 1957 au fost marcate de arestările operate de Securitate printre studenți.

Campania represivă post-1956 a fost de proporții. La sfârșitul lunii noiembrie, într-o ședință cu instructorii teritoriali ai CC al PMR se preciza că erau deja condamnați 60 de studenți pentru care se propunea excluderea din UTM²⁷. Este evident că cifrele oficiale nu reflectă totalitatea persoanelor care au fost reținute după protestele din toamna anului 1956. Doar la Timișoara în 30 octombrie au fost reținuți și anchetați de Securitate 900 de studenți. Amploarea protestelor care au cuprins în toamna anului 1956 mediile studențești este confirmată chiar de unul dintre liderii PMR, Petre Lupu, care declara că „dacă ar trebui să fie excluși din UTM sau scoși din universități ar trebui să excludem o masă foarte serioasă de tineri”²⁸. Un an mai târziu, în raportul prezentat la ședința MAI din decembrie 1957, autoritățile anunțau că în cursul anului 1957, ca urmare directă a evenimentelor din toamna anului 1956, au fost identificate „242 elemente suspecte de activitate dușmănoasă”²⁹, fiind arestate 169 de persoane din rândul „elementelor contrarevoluționare”³⁰. Conform unei alte statistici oficiale în 1957 au fost arestate 852 de persoane acuzate de „uneltire contra ordinii sociale”, la care se adaugă alte 327 persoane câte fuseseră arestate în 1956, 1017 persoane acuzate de „agitație publică” și 78 de persoane pentru „răspândire de manifeste”³¹.

În același timp mediile studențești au fost puse sub o strictă supraveghere. La 12 noiembrie 1956 rectoratele institutelor de învățământ superior trimiteau tuturor facultăților

²⁴ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 915, vol. I, f. 135.

²⁵ ACIMS, Recensământul populației concentraționare; ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 915.

²⁶ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 312, f. 2.

²⁷ ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 45/1956, f. 29.

²⁸ Ibidem, f. 49.

²⁹ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 114, f. 226.

³⁰ Ibidem, f. 230.

³¹ Ibidem, dosar nr. 53, f. 79.

adrese prin care li se cerea o monitorizare atentă a tinerilor³². Printr-o decizie a Ministerului Învățământului, decanatele au fost obligate să afișeze, pentru a fi aduse la cunoștința studenților, articolele din regulamentul învățământului superior referitoare la frecvență, disciplină, și sancțiunile legate de nerespectarea regulamentului³³. Autoritățile au organizat adunări pentru condamnarea publică a celor implicați în proteste³⁴. La consfătuirea din 13 decembrie 1956 cu primii secretari ai comitetelor regionale UTM, instructorii CC și responsabili de publicații și a celorlalte instituții coordonate de CC al UTM, s-a decis ca până la 1 ianuarie 1957 să fie organizate adunări generale UTM în care „elementele dușmănoase” să fie puse în discuție și excluse din organizație³⁵.

Forurile decizionale de la București au trecut apoi la o evaluare a situației și luarea măsurilor care să evite declanșarea în viitor a unei crize similare.

Au fost luate măsuri pentru „pacificarea” masei studențești. Încă de la începutul crizei, în luna octombrie Biroul Politic a decis mărirea burselor și a stabilit noi criterii de acordare a acestora. În noiembrie au fost trimise pe teren echipe care să verifice condițiile din căminele și cantinele studențești. Ministerul Învățământului a primit o suplimentare de buget de 750 000 lei pentru reparațiile necesare în campusurile studențești. Administrația a fost instruită să asigure studenților cele mai bune condiții în perioada examenelor (decembrie 1956), iar profesorii au primit instrucțiuni să fie mai indulgenți cu studenții în timpul examenelor.

„Curățarea” populației studențești de „elementele” care se împotriveau partidului a fost principala direcția spre care s-au îndreptat măsurile luate de autorități. „Trebuie să știm câți dușmani mai există în țara noastră și încercă să lupte împotriva partidului nostru”³⁶ declara, în acest sens, într-o ședință de partid, Virgil Trofin, primul secretar al CC al UTM.

S-au introdus criterii noi de admitere în facultăți, revenindu-se la verificarea dosarelor candidaților și s-a trecut la „epurarea” studenților³⁷. La 13 noiembrie 1956 în ședința Biroului Politic s-a decis ca Ministerul Învățământului să întocmească un program concret de măsuri care să ducă la „îmbunătățirea compoziției sociale” a studenților³⁸, ceea ce însemna de fapt reactivarea „dosarului” pe baza căruia se putea intra în facultate la începutul anilor 50, contând apartenența politică și originea socială a candidatului. Exmatriculările din facultăți au început imediat. Primii vizați au fost foștii deținuți politici cărora li se permisesese în anii 1955-1956 revenirea în facultăți. În 19 noiembrie 1956, Ministerul Învățământului a trimis o circulară către toate instituțiile de învățământ superior solicitându-le ca, în termen de 7 zile, să trimită la Direcția generală a Învățământului Superior o situație a reînmatriculărilor din perioada 1955-1956, cerându-se în mod expres să se indice studenții care au avut condamnări politice³⁹. Foștii deținuți politici au fost victimele colaterale ale mișcărilor studențești din toamna anului 1956, pentru că, deși marea majoritate nu a avut nici o implicare în acțiunile protestatare, au fost primii vizați de măsurile represive ale autorităților⁴⁰. Exmatricularea celor

³² Arhivele Naționale, filiala municipiului București (în continuare se va cita ANB), fond Institutul de Medicină și Farmacie, dosar nr. 10/1956, f. 6.

³³ Ibidem.

³⁴ ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 38/1956, f. 173.

³⁵ Ibidem, f. 172.

³⁶ Ibidem, f. 111.

³⁷ În 23 noiembrie la o ședință cu activiști ai CC al PMR, unul dintre participanți declara că „va trebui să se introducă din nou rubrica în chestionarele studenților «ocupația părinților» înainte de 23 Aug. 1944 și în prezent, să se vadă ce fiii sunt, de moșieri, de chiaburi, de funcționari sau de muncitori!”; ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 45/1956, f. 25.

³⁸ 1956. *Explozia...*, p. 243.

³⁹ ANB, fond Institutul de Medicină și Farmacie, dosar 3/1956, f. 159.

⁴⁰ „Subsemnatul Lupășteanu V. Octavian, domiciliat în București, Raionul Gh. Gheorghiu Dej, Str. Spiru Haret No. 1, vă aduc la cunoștință următoarele: În ziua de 20 decembrie 1956, dată la care eram student în anul VI la Facultatea de Medicină Generală din București, am fost exmatriculat în condițiile pe care le expun. În timp ce mă găseam în amfiteatrul Dr. V. Babeș pentru a asista la cursul de Igiena Muncii am fost chemat, împreună cu

cu „dosar” necorespunzător a început chiar în decembrie 1956-ianuarie 1957, fără să se țină cont de situația școlară a celor exmatriculați⁴¹, prin ordin direct al Ministerului Învățământului (ordinul ministrului prevedea exmatricularea tuturor celor care s-au făcut vinovați de diferite delictе). În câteva luni după declanșarea acestui val de excluderi și exmatriculări, câteva zeci de studenți fuseseră deja victime unor acuze ca „fiu de preot”, „fii de moșieri, exploataatori”, „legionari”, sau că „își ascunseseră originea socială”.

Tonul campaniei de exmatriculări a fost dat de Nicolae Ceaușescu, membru al Biroului Politic al CC al PMR, care, într-un discurs ținut la București, în 15 noiembrie 1956, recomanda eliminarea urgentă din facultăți a tuturor foștilor deținuților politici⁴², dar și a oricărui student care avea o atitudine critică față de regim, pentru a fi un exemplu pentru toți ceilalți studenți. „Să fie clar înaintea celorlalți ce consecințe are o purtare greșită și că partidul nostru veghează asupra atitudinii lui”⁴³.

În 1957 a fost emisă hotărârea 1003/1957 „pentru îmbunătățirea compoziției sociale a studenților”. Pe baza acestei hotărâri s-a început o nouă campanie de exmatriculări din facultăți. Multe dintre aceste exmatriculări aveau loc în cadrul unor ședințe UTM sau adunări studențești, transformate în adevărate procese publice de demascare. Fii de preoți, de foști ofițeri, de chiaburi, de condamnați politici, tineri „mistici”, „cosmopoliți”, „împăciunitoriști”, foști deținuți politici, toți au fost vizați de noua hotărâre⁴⁴.

După protestele studenților din toamna anului 1956 s-a trecut și la o restructurare a UTM, liderii partidului considerând că organizația nu își făcuse suficient datoria, contribuind la declanșarea crizei. Conducerea UTM a convocat în luna noiembrie adunări cu studenții din toate centrele universitare pentru a fi discutate evenimentele din ultima perioadă.

La ședința activului CC al UTM din 18 noiembrie 1956, condusă de Virgil Trofin, primul secretar al UTM, discutarea activității organizației în rândul studenților în timpul evenimentelor din Ungaria a fost principalul punct pe ordinea de zi. Liderii UTM s-au văzut nevoiți să recunoască că membrii organizației din facultăți se găsiseră printre protestatari. Se

alți nouă colegi, de către Tov. Cernoiu Ion membru în comitetul U.T.M. al anului VI, într-o altă încăpere în care se aflau vreo douăzeci colegi membri UTM și patru-cinci tovarăși necunoscuți mie – ulterior am aflat că erau membri în org. de bază UTM din IMF – unde mi s-a adus la cunoștință de către tov. Cernoiu Ion că „datorită evenimentelor din Ungaria și situației internaționale considerăm că prin reînmatricularea dvs. s-a făcut o greșeală pentru că dvs. ați fost condamnați, pentru ce nu știm, și în consecință vă excludem din viața studențească” (s.n.). Un alt tov. (din org. UTM – IMF) luând cuvântul ne-a spus că datorită faptului că în trecut am uneltit împotriva statului democrat-popular și am suferit o condamnare politică suntem considerați și în prezent cu aceeași mentalitate, deci dușmani ai regimului, și în consecință org. UTM a anului VI Med. Generală a luat hotărârea să ne excludă din rândurile studenților. (s.n.) Același tovarăș ne-a spus că după două-trei zile vom primi fiecare decizia de exmatriculare (lucru care nu s-a produs nici până în prezent) dar că din același moment nu mai suntem primiți la cursuri și stagii. (...) Apoi, fără să mi se dea dreptul la cuvânt am fost invitați să părăsim sala și Institutul”; ANB, fond Institutul de Medicină și Farmacie, dosar nr. 18/1956, f. 12. Documentul integral este reprodus de Ioana Boca, *Studenți în anii 50*, în „Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă, vol. I, 2002, pp. 234-235.

⁴¹ Este cazul, spre exemplu, studentului medicinist Mircea Selten, din anul V de la Medicină Generală. Arestat în 1947 pentru că era membru al tineretului național-țărănist, condamnat la 10 ani închisoare, a fost eliberat în iunie 1956 și în același an s-a reînscris la Facultatea de Medicină. Trei luni mai târziu a fost însă exmatriculat, prin ordin al Ministerului Învățământului. Într-un memoriu adresat ministrului, în februarie 1957, Selten solicita ca „ținând seama că mai am 3 semestre până la absolvirea facultății și având în vedere că am 32 de ani, vârstă la care este foarte greu să încep pregătirea pentru altă meserie, vă rog să dispuneți să se revină asupra exmatriculării mele, pentru a-mi putea face o carieră, terminându-mi facultatea la care mai am atât de puțin”; ANB, fond Institutul de Medicină și Farmacie, dosar 18/1956, f. 23.

⁴² „...nu se mai poate întâmpla ca studenții din anul II să admită că în rândul lor să fie 6 studenți eliberați din închisoare. Cum se poate permite așa ceva?”, în 1956. *Explozia...*, p. 255.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Vezi liste cu studenți exmatriculați în Adina Berciu-Drăghicescu, Ovidiu Bozgan, *O istorie a Universității București, 1864-2004*, Editura Universității din București, 2004, pp. 296-304; Ioana Boca, *Studenți în anii 50*, în „Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă”, vol. 1, 2002, pp. 236-242.

recunoștea că organizații întregi participaseră la acțiunile protestare. S-a decis excluderea imediată din UTM a tuturor elementelor „străine de politica partidului nostru, ... străine de ideile pentru care luptă clasa muncitoare”⁴⁵. Erau vizați și foștii deținuți politici, fiind propusă nu doar excluderea lor din UTM, ci și exmatricularea din facultăți. Dacă organizațiile de bază se împotriveau excluderii unui student, organele superioare ale UTM aveau dreptul de a interveni, sancțiunile mergând până la dizolvarea întregii organizații. Excluderea din UTM trebuia însoțită de exmatricularea din facultate⁴⁶. Epurarea îi viza pe toți cei bănuși a fi împotriva partidului, chiar dacă nu se manifestaseră deschis⁴⁷. Trofin recomanda chiar revenirea la practicile „demascărilor publice” de la începutul anilor 1950.

S-a trecut la o reevaluare a dosarelor tuturor membrilor organizației considerându-se că în instituțiile de învățământ superior exista un număr mult prea mare de „elemente necorespunzătoare”⁴⁸. Fiecare membru urma să fie verificat minuțios, fiind desemnată o comisie de evaluare care să studieze fiecare caz.

În ceea ce privește conducerea organizațiilor de bază ale UTM, se recomanda verificarea acestora și „infirmarea” lor în cazul în care nu corespundeau cerințelor partidului, chiar dacă erau printre studenții cu rezultate bune la învățătură. S-a dat astfel startul unei epurări la nivelul nu doar a simplilor membri ai organizației, ci chiar a conducerii UTM.

După protestele din toamna anului 1956 autoritățile au monitorizat cu atenție sporită mediile studențești. Securitatea a folosit toate mijloacele – informatori, delatori, filaj – pentru identificarea focarelor „reacționare” și eliminarea lor din rândul studențimii. Valul de arestări din 1958-1959 – declanșat atât ca o reacție la protestele din 1956, cât și ca o măsură preventivă, în contextul retragerii trupelor sovietice – a amintit de teroarea de la începutul anilor 1950. Zeci de studenți au fost arestați în această perioadă, pentru mulți atitudinea din timpul protestelor din 1956 fiind factor agravant în stabilirea pedepsei. Arestaților li se adaugă alte zeci de studenți exmatriculați.

Amintim câteva nume din sutele de studenți care au căzut victime represiunii post-1956: Alexandru Bulai, Remus Resiga, Dumitru Arvat, Ioan Zane, Aurel Lupu (toți studenți ai Facultății de Filosofie din București, arestați în decembrie 1957-martie 1958, condamnările mergând până la 18 ani de temniță grea⁴⁹); Aurelian Popescu, Alexandru Zub, Mihalache Brudiu și Dumitru Vacariu (studenți ai Universității din Iași, arestați în martie 1958 pentru că organizaseră, cu un an înainte „sărbătoarea de la Putna”, cu ocazia aniversării a 500 de ani de la înscăunarea lui Ștefan cel Mare⁵⁰); Stela Pogorilovschi, Gloria Barna, Aurel Covaci, Grigore Vereș (studenți sau foști studenți ai Facultății de Filologie din București, arestați în martie 1958, printre acuzele aduse fiind și atitudinea lor din timpul Revoluției maghiare⁵¹), Varo Ioan, Lako Elemer, Peterfi Irina, Vastag Ludovic, Pall Ludovic (studenți și cadre didactice din Cluj, acuzați că în toamna anului 1956 s-au solidarizat cu Revoluția din Ungaria⁵²).

Frământările societății românești din toamna anului 1956, care au culminat cu protestele deschise ale studențimii, au demonstrat liderilor comuniști că după 10 ani de la

⁴⁵ ANIC, fond CC al UTC, dosar nr. 38/1956, f. 102.

Trofin declara că „toate aceste elemente care deschis sau mai puțin deschis și-au manifestat în această perioadă împotriva noastră trebuiesc imediat excluse și nu avem puține”; Ibidem.

⁴⁶ Ibidem, dosar nr. 36/1956, f. 100.

⁴⁷ „Sunt elemente care nu s-au manifestat dușmănos nici deschis, nici nedeschis, dar cunoaștem că sunt elemente dușmănoase, fiii de moșieri, chiaburi, ce caută aceștia în organizație? În aceste cazuri cu chibzuială, cu grijă trebuiesc scoși afară”; ibidem, dosar nr. 38/1956, f. 102.

⁴⁸ Ibidem, dosar nr. 36/1956, f. 102.

⁴⁹ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 845, vol. I, f. 58.

⁵⁰ Alexandru Zub, *Un program de redresare națională la Iași, în 1957*, în Romulus Rusan (ed.), *Anii 1954-1956. Fluxurile și refluxurile stalinismului*, București, Fundația Academia Civică, 2000.

⁵¹ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 1060.

⁵² Ibidem, dosar nr. 915.

preluarea puterii, în ciuda unei politici agresive de implementare a unor noi valori, societatea românească mai avea disponibilități de revoltă, chiar dacă nu s-au manifestat la nivelul celor din Ungaria, Polonia sau Germania.

Studentii au căutat diverse căi pentru a-și transmite mesajele revendicative. Au încercat folosirea unui cadru instituționalizat pentru a-și exprima nemulțumirile, sperând să convingă autoritățile să le rezolve măcar o parte din doleanțe. Alții s-au gândit și la alte mijloace de presiune asupra autorităților, cum ar fi o grevă, fără însă a trece la acțiuni concrete. A fost și inițiativa unui manifestații stradale care să poată implica și alte categorii de populație. Existența unor informatori chiar din rândul studenților, supravegherea atentă de către autorități a mediilor studențești și, ca un factor determinant, invazia sovietică în Ungaria în 4 noiembrie 1956, au dus la eșecul acestor acțiuni. Însă, așa cum declara unul dintre studenții arestați atunci, credem că importantă a fost intenția și nu reușita în sine. Iar reacțiile forurilor decizionale de la București în timpul și după criza studențească demonstrează că într-un fel studenții și-au atins scopurile.

În ciuda anumitor scăpări, lipsuri, naivități, mișcarea studențească din toamna anului 1956 a fost singura care a reușit să organizeze o acțiune de protest cu un program bine stabilit, cu revendicări care vizau întreaga societate românească. Revendicările comune din toate centrele universitare arată că doleanțele exprimate reprezentau cele mai stringente nevoi ale tinerilor și ale societății românești în general. Inexistența unui centru de coordonare, lipsa unui sprijin din partea altor grupuri ale societății, acțiunile anticipate ale autorităților de oprire a oricăror mișcări au dus la eșuarea acestui protest.

Proteste muncitorești în România comunistă

Studierea caracteristicilor, amplitudinii și obiectivelor protestelor muncitorești din România comunistă este îngreunată, în mod inevitabil, de puținătatea lucrărilor de specialitate legate de istoria socială, în general, și de sociologia clasei muncitoare din România modernă, în particular. În același timp, numeroase lucrări de istorie socială europeană (sec. XIX-XX), care au analizat și caracteristicile protestelor muncitorești în diferite perioade și în diverse țări europene, pot constitui un punct de plecare pentru cercetările pe cazul românesc¹. În lucrările de specialitate care discută caracteristicile protestelor muncitorești se subliniază faptul că muncitorii care lucrau în medii cu pericol sporit și în condiții dificile (cum ar fi industriile minieră și petrolieră sau industria grea) au dezvoltat un spirit crescut de solidaritate umană și profesională, ceea ce a condus la o capacitate ridicată a acestora de a se angaja în mișcări protestatere de amploare². De asemenea, s-a observat că muncitorii din fabricile sau complexele industriale mari, cu forță de muncă numeroasă, au avut o capacitate sporită de autoorganizare, dezvoltând tradiții de „luptă” sindicală, ceea ce le-a permis să se coordoneze mai ușor în timpul acțiunilor de protest.

Greva – spontană sau organizată – a reprezentat forma cea mai des întâlnită a protestului muncitoresc. În același timp, muncitorii au folosit și alte forme de protest, cum ar fi încetinirea ritmului de lucru și, uneori, sabotarea procesului de producție. La rândul lor, grevele, ca principală formă de protest, se împart în două mari categorii: greve defensive și greve ofensive. Grevele defensive au ca obiect menținerea unor beneficii (program redus de lucru, prime pentru lucrul în medii toxice sau cu pericolozitate ridicată, furnizarea de echipament special de protecție, acordarea de suplimente alimentare, etc.). Grevele ofensive pot avea ca obiect obținerea unor drepturi precum cele menționate mai sus sau pot avea obiective politice generale. În plus, existența unei tradiții sindicale, precum și a unei tradiții muncitorești „din tată în fiu” în anumite locuri de muncă favorizează apariția unor proteste muncitorești organizate, cu obiective și programe clar conturate și, prin urmare, cu șanse mai mari de succes.

De asemenea, grevele pot fi: violente sau non-violente; cu sau fără ocuparea locului de muncă; capabile sau nu să genereze greve de solidaritate; temporare sau cu durată nedeterminată. Un aspect important îl constituie solidarizarea celor aflați în grevă, cum ar fi alianța dintre muncitorii calificați și cei necalificați, precum și susținerea acordată de maiștri și de personalul tehnic mediu sau cu studii superioare (ingineri). Capacitatea greviștilor de a rezista fizic și psihic în cazul unor greve prelungite a depins și de susținerea pe care familiile greviștilor au primit-o de la colegii și prietenii celor aflați în conflict cu regimul communist. Toate aceste elemente trebuie luate în considerare atunci când sunt analizate desfășurarea și urmările protestelor muncitorești care au avut loc sub regimuri dictatoriale comuniste.

Momentul cel mai semnificativ în istoria protestelor de masă cu participare muncitorească împotriva dictaturilor comuniste din Europa Centrală și de Est a fost nașterea sindicatului liber „Solidaritatea” în Polonia, în august 1980. Despre această mișcare s-a scris

¹ Vezi, de exemplu, Eda Sagarra, *A Social History of Germany, 1648-1914*, London, Methuen, 1977; Jürgen Kocka, *Facing Total War. German Society 1914-1918*, Leamington Spa, Warwickshire, Berg Publishers, 1984; John M. Merriman, *The Red City. Limoges and the French Nineteenth Century*, New York, Oxford University Press, 1985; Roger Price, *A Social History of Nineteenth-Century France*, New York, Holmes & Meier, 1987; Tim McDaniel, *Autocracy, Capitalism and Revolution in Russia*, Berkeley, University of California Press, 1988; Allan Mitchell, Istvan Deak (coord.), *Everyman in Europe. Essays in Social History*, vol. II, Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall, 1990, Peter N. Stearns, Herrick Chapman, *European Society in Upheaval: Social History Since 1750*, New York, Macmillan, 1992; și Peter N. Stearns (coord.), *The Other Side of Western Civilization. Readings in Everyday Life*, vol. II, Fort Worth, Harcourt Brace Jovanovich, 1992.

² Minerii, în special, au dovedit un spirit de solidaritate excepțional și o capacitate sporită de a se angaja în proteste organizate, de lungă durată, vezi Stearns și Chapman, *European Society in Upheaval*, p. 292.

enorm, datorită influenței pe care a avut-o asupra evoluției comunismului nu numai în Polonia, ci și în Europa de Est³. În cele ce urmează, vor fi menționați doar cei mai importanți factori care au determinat nașterea sindicatului liber polonez: caracterul specific al locurilor de muncă în care au fost inițiate protestele, modul în care a fost condusă greva de la Gdansk și contextul politic, economic și social care a dus, în Polonia, la crearea alianței dintre muncitori și intelectualii critici, și care a permis structurarea rapidă a sindicatului la nivelul întregii țări⁴. În ce privește specificitatea locurilor de muncă în care s-a născut „Solidaritatea” trebuie menționat faptul că șantierele navale de la Gdansk au constituit un mediu muncitoresc caracterizat prin condiții de muncă dificile și prin existența unei forțe de muncă numeroase, venită în mare parte din zone îndepărtate ale Poloniei și care era dependentă de salariul primit pe șantier.

În privința tipului de protest care a dus la nașterea „Solidarității” trebuie menționate următoarele elemente esențiale. Greva de la Gdansk a fost: non-violentă, cu ocuparea locului de muncă și non-stop. În continuare, au fost făcuți alți trei pași importanți, nemaîntâlniți în nici o altă țară aflată sub regim comunist, care au dus la apariția excepționalului fenomen numit „Solidaritatea”: apariția grevelor de solidaritate în alte locuri de muncă de pe teritoriul țării, crearea comitetelor de grevă inter-fabrică, menite să coordoneze grupurile de muncitori aflați în grevă și solicitarea dreptului de a se înființa un sindicat liber, independent de structurile sindicale oficiale⁵. Având în vedere influența deosebită pe care crearea „Solidarității” a avut-o asupra prăbușirii regimurilor comuniste din Europa Centrală și de Est, se poate afirma că o analiză a protestelor publice și a revoltelor muncitorești din România comunistă nu poate face abstracție de modul în care s-au desfășurat evenimente similare în mediile muncitorești din Polonia comunistă.

După cum s-a afirmat mai sus, cercetarea sistematică a istoriei sociale a mediilor muncitorești din România comunistă se află de-abia la început. Cu toate acestea, pe baza datelor pe care le avem la îndemână în acest moment, se poate afirma că perioada comunistă din România se poate împărți, în funcție de caracteristicile principale ale protestelor și revoltelor muncitorești, în trei mari perioade, după cum urmează: (1) 1945-1958; (2) 1958-1977; și (3) 1977-1989. Aceste trei perioade vor fi analizate luând în considerare caracteristicile generale ale protestelor muncitorești discutate mai sus.

Prima perioadă, 1945-1958, se caracterizează prin proteste spontane, non-violente, defensive, de mică amploare, generate de condițiile grele de muncă, de mărirea normelor de lucru sau de neplata salariilor. Informațiile privind aceste proteste provin, în cea mai mare parte, din mărturii orale. Coroborarea informațiilor provenind din diverse surse indică faptul

³ Vezi, în special, Alain Touraine, François Dubet, Michel Wieviorka, Jan Strzelecki, *Solidarity. The Analysis of a Social Movement. Poland 1980-1981*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983; Jadwiga Staniszkis, *Poland's Self-Limiting Revolution*, Princeton, Princeton University Press, 1984; David S. Mason, *Public Opinion and Political Change in Poland, 1980-1982*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985; Michael D. Kennedy, *Professionals, Power and Solidarity in Poland. A Critical Sociology of Soviet-Type Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991; Roman Laba, *The Roots of Solidarity. A Political Sociology of Poland's Working-Class Democratization*, Princeton, Princeton University Press, 1991; și Michael H. Bernhard, *The Origins of Democratization in Poland. Workers, Intellectuals, and Oppositional Politics, 1976-1980*, New York, Columbia University Press, 1993.

⁴ În Polonia comunistă, bazele alianței dintre clase au fost puse, practic, prin crearea Comitetului pentru Apărarea Muncitorilor (Komitet Obrony Robotników – KOR), care a fost fondat de 14 intelectuali polonezi în luna septembrie 1976. Obiectivul principal al KOR l-a constituit acordarea de asistență victimelor reprimării revoltelor muncitorești din iunie 1976. Activitatea KOR a fost structurată pe două niveluri: 1) acordarea de ajutor medical și financiar victimelor represiunii și familiilor acestora și 2) oferirea de informații cu privire la victimele represiunii prin intermediul scrisorilor deschise și al manifestelor. Printre membrii KOR s-au numărat: Jacek Kuron, Edward Lipinski, Jan Jozef Lipski și Adam Michnik; vezi Bernhard, *The Origins of Democratization in Poland*, pp. 76-99.

⁵ Pentru detalii suplimentare, vezi Kennedy, *Professionals, Power and Solidarity in Poland*, p. 56.

că aceste proteste s-au produs, în general, în locuri de muncă în care existau tradiții muncitorești din perioada interbelică, cum ar fi industria petrolieră (în special în Valea Prahovei), industria minieră (Valea Jiului), industria construcțiilor de mașini și industria siderurgică (cum ar fi uzinele „Grivița”, „23 August” și „Vulcan” din București, sau combinatele siderurgice de la Reșița și Hunedoara). De asemenea, proteste de mică amploare au avut loc în porturile fluviale Galați, Brăila și Turnu Severin⁶.

Anumite mărturii susțin ipoteza că muncitorii protestatari aveau încă o oarecare încredere în liderii comuniști provenind din mediile muncitorești și că diferențierea între „noi” (poporul) și „ei” (nomenklatura) nu opera încă la nivelul întregii societăți românești. Astfel, într-un document provenind din arhivele postului de radio Europa Liberă se vorbește despre o vizită efectuată de către Gheorghe Apostol, membru al Biroului Politic al CC al PMR și vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, la Combinatul Siderurgic Hunedoara, în martie 1954, cu prilejul inaugurării unui nou furnal. Cu acea ocazie, se spune în document, o delegație a muncitorilor s-a prezentat în fața înaltului demnitar comunist cu o listă de cereri dintre care cele mai importante erau: creșterea salariilor, acordarea de echipament de protecție de către combinat, furnizarea la timp a lemnului de foc pe timp de iarnă și soluționarea problemei locuințelor pentru muncitori, având în vedere că mulți dintre aceștia locuiau în barăci. Deși li s-a promis că problemele lor vor fi rezolvate, situația muncitorilor nu s-a îmbunătățit în urma vizitei lui Apostol⁷.

Salariile insuficiente stăteau la baza unei alte probleme cu care se confruntau autoritățile comuniste, și anume, aceea a furturilor din întreprinderi. În general, bunurile sustrase se împărțeau în două mari categorii: bunuri care puteau fi vândute sau schimbate pentru alte bunuri sau pentru alimente și materiale folosite în gospodărie pentru reparații sau îmbunătățiri⁸. Lipsurile și mizeria din cartierele muncitorești bucureștene sunt evocate de numeroase mărturii, precum, spre exemplu, descrierea condițiilor de viață din cartierul Grivița din București, considerat un „bastion al clasei muncitoare”, datată decembrie 1955. Unii muncitori ceferiști, se arată în document, în special mecanici de locomotivă, obișnuiau să cumpere produse alimentare din provincie (carne, brânză, ouă, etc.) la prețuri reduse și să le revândă în București pentru a-și suplimenta câștigurile mizere⁹. O altă mărturie, din luna iunie 1958, vorbește despre consumul de alcool în rândurile muncitorilor, care, se spune în document, „în zilele de salariu se grăbesc spre cârciumi și deseori se întorc acasă fără nici un ban”. Din acest motiv, se spune mai departe în document, în zilele de salariu, numeroase femei își așteptau soții la poarta fabricilor pentru a-i împiedica să-și cheltuiască toți banii pe băutură¹⁰. În linii mari, această perioadă – caracterizată prin proteste sporadice și de amploare redusă, care nu au afectat în vreun fel elita Partidului Muncitoresc Român în frunte cu Gheorghe Gheorghiu-Dej – se încheie în jurul anului 1958.

Se poate afirma că, odată cu retragerea trupelor sovietice din România, în anul 1958, pentru clasa muncitoare din România începe o nouă perioadă, ce se va întinde până în anul 1977. Perioada 1958-1977 se caracterizează prin strategia de „naționalizare” a modelului sovietic pe care elita conducătoare de la București a aplicat-o pentru a se menține la putere în urma valului de destalinizare lansat în anul 1956 de liderul de la Kremlin, Nikita Hrușciiov, în urma Congresului XX al PCUS. Această strategie s-a bazat pe revenirea la valorile naționale

⁶ Pentru o trecere în revistă a unui număr de 35 de proteste publice și revolte muncitorești din România comunistă vezi Tabelul 1 în Dragoș Petrescu, *A Threat from Below? Some Reflections on Workers' Protest in Communist Romania*, în „Xenopoliana”, anul VII, nr. 1-2, 1999, pp. 165-168.

⁷ OSA/RFE Archives, Romanian Fond, Unit No.300/60/1/837, Item 11095/54: 3-4.

⁸ Un electrician care lucra la Combinatul Siderurgic din Hunedoara în perioada 1951-1954 își amintea că muncitori furau cabluri, bucăți de tablă și, practic, orice obiect „care le cădea în mână”. OSA/RFE Archives, Romanian Fond, Unit No. 300/60/1/837, Item 11095/54: 3.

⁹ *Ibidem*, Item 4019/56: 4.

¹⁰ *Ibidem*, Item 4623/58: 2.

și pe un program de industrializare forțată. Acest program a dus la creșterea populației angajate în industrie și, respectiv, la scăderea ponderii populației angajate în agricultură. Astfel, populația angajată în industrie a crescut de la 19,2% în 1960 la 30,6% în 1975. În același timp, ritmul industrializării a fost mai înalt decât ritmul urbanizării, ceea ce a făcut ca forța de muncă din industrie să fie formată în principal din muncitori navetiști, cu alte cuvinte din muncitori care locuiau la sat. De exemplu, în cazul Întreprinderii de Automobile Pitești (IAP), la nivelul forței de muncă existente la 31 iulie 1971, 57,5% din totalul acesteia era formată din navetiști¹¹. Clasa muncitoare din România comunistă (inclusive maiștrii) a crescut de la 23,7% din totalul populației în 1956, la 39,9% în 1966 și la 54,3% în 1977. În cifre absolute, datele oficiale arătau o creștere de la 2 212 500 persoane în 1960, la 3 018 700 în 1965 și la 4 089 100 persoane în 1972¹².

Această creștere numerică rapidă a dus însă la o hibridizare socială cu efecte imediate în privința pierderii tradițiilor muncitorești în marile centre industriale ale țării. Astfel, o mărturie orală din decembrie 1955 indică faptul că la acea dată se putea observa deja că doar muncitorii mai în vârstă mai dovedeau un anumit spirit de solidaritate, iar această tendință s-a agravat odată cu creșterea numărului de angajați, mulți dintre aceștia provenind din zonele rurale¹³. Se poate astfel argumenta că, în perioada analizată, între clasa muncitoare și regimul communist s-a produs o acceptare tacită, ceea ce a dus și la o incidență mai redusă a protestelor din mediile muncitorești. Cu toate acestea, existența unor conflicte de muncă punctuale, spontane, defensive și de amploare redusă nu poate fi exclusă. Mai mult, există dovezi clare că în această perioadă au avut loc inițiative individuale curajoase, ale unor muncitori care nu s-au lăsat impresionați de liberalizarea simulată de regimul communist de la București după aprilie 1964. Cazul cel mai spectaculos în acest sens îl constituie inițierea, în noiembrie 1968, a opoziției deschise față de regim a muncitorului electromecanic Vasile Paraschiv, semnatarul de mai târziu al scrisorii de denunțare a nerespectării drepturilor omului către Conferința de la Belgrad inițiată de Paul Goma. Conform propriilor declarații, Paraschiv a decis, în urma Plenarei CC al PCR din aprilie 1968, prin care au fost reabilitați o serie de militanți comuniști, că nu mai poate fi de acord cu „politica, practicile și metodele de lucru” ale partidului¹⁴.

Mișcarea muncitorească de cea mai mare amploare din perioada Ceaușescu a fost revolta minerilor din Valea Jiului din august 1977: 35 000 de mineri dintr-un total de 90 000 au intrat în grevă, punând capăt perioadei de acceptare tacită de către clasa muncitoare a regimului communist din România. Greva a început la mina Lupeni, unde s-au adunat și minerii din celelalte mine din regiune: Lonea, Uricani, Bărbăteni, Vulcan, Paroșeni, Aninoasa, Livezeni, Dâlja, Petrila. Greva s-a declanșat în dimineața zilei de 1 august la mina Lupeni, și a avut toate caracteristicile unui protest muncitoresc matur: a fost o grevă non-violentă, cu ocuparea locului de muncă și pe durată nedeterminată. Până la căderea regimului communist din România, despre desfășurarea acestei explozii sociale au existat trei mărturii ale unor participanți direcți: o scrisoare din 18 septembrie 1977, trimisă către Europa Liberă, sub semnătura a 22 de mineri în numele unui grup de 800 de oameni; o scrisoare semnată doar cu inițialele I.D., trimisă de la Petroșani 10 septembrie; o mărturie orală mai târzie, din 1986,

¹¹ Vezi C. Ștefănescu, C. Moroșan, I. Soare, *Monografia Uzinei de Autoturisme Pitești*, Pitești, 1972, pp. 20-21, p. 26.

¹² Andreas C. Tsantis, Roy Pepper (coordonatori), *Romania. The Industrialization of an Agrarian Economy Under Socialist Planning*, Washington D. C., The World Bank, 1979, pp. 542-43.

¹³ OSA/RFE Archives, Romanian Fond, Unit No. 300/60/1/837, Item 4019/56: 5.

¹⁴ Paraschiv a ieșit din PCR în noiembrie 1968, începând astfel de unul singur o luptă inegală pentru respectarea drepturilor omului de către regimul communist de la București; vezi *Declarație a învinutului Vasile Paraschiv privind concepția sa politică și materialele trimise postului de radio Europa Liberă (13 noiembrie 1976)*, în Oana Ionel, Dragoș Marcu (coordonatori), *Vasile Paraschiv – Lupta mea pentru sindicate libere în România*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 166.

oferită lui N.C. Munteanu pentru Europa Liberă de un grevist, Istvan Hosszu, care s-a prezentat drept un miner de origine etnică maghiară. La acestea se adaugă mărturia referitoare mai ales la represiunea care a urmat, depusă de un fost miner de la Lupeni la Amnesty International în 1978¹⁵.

Trebuie menționat că greva minerilor din Valea Jiului a fost, în esență, o grevă defensivă, provocată de revenirea la programul de lucru de opt ore, nerespectarea zilelor de repaos, penalizările pentru nerespectarea normelor cu până la 30-35% din salarii, înăsprirea legislației privind pensionarea – este vorba de Legea 3 din 30 iunie 1977 privind pensiile de asigurări sociale de stat și asistență socială – pe fondul înrăutățirii generale a condițiilor de muncă și de viață din Valea Jiului¹⁶. Conform mărturiilor existente până în decembrie 1989, greviștii ar fi ales un comitet de grevă condus de trei persoane: doi ingineri: doi bărbați, Ioan Dobre și Jurcă, precum și „o femeie din activul de partid și de UTC de la Lupeni”¹⁷.

Ulterior, s-a dovedit că numele real al primului era Constantin (Costică) Dobre, prenumele său fiind transmis eronat în străinătate. Celelalte două persoane nu au putut fi identificate. În mărturia sa, Constantin Dobre (la vremea respectivă miner la mina Paroșeni), afirmă că a coordonat protestul împreună cu prietenul său, Gheorghe Maniliuc (miner la mina Aninoasa)¹⁸. A fost înființat și un post de coordonare a grevei, în ghereta portarului de la Poarta 2 a minei Lupeni. Greviștii au pregătit o listă de 17 revendicări, aprobată de ansamblul participanților, pe care au cerut să o prezinte personal lui Nicolae Ceaușescu¹⁹. Pe data de 2 august, autoritățile au trimis la fața locului, pentru a negocia cu greviștii, o delegație compusă din înalți demnitari, condusă de doi membri CPEX: Ilie Verdeț, prim-vicepreședinte al

¹⁵ Primele două mărturii, împreună cu documentele Amnesty, au fost publicate în „Roumanie. Crise et Répression: Un dossier de L'Alternative”, Supplément au no. 20, Janvier 1983, pp. 13-15. Interviu de aproape șase ore dat de Hosszu după ce a părăsit România în 1986, a fost publicat precedat de o prezentare a acestor evenimente de către Mihnea Berindei în „L'Autre Europe”, nr. 11-12, 1986, pp 152-160. După estimările lui Hosszu, între 30 000 și 35 000 de mineri au intrat în grevă. Pentru un rezumat al celor povestite de Hosszu, vezi OSA/RFE Archives, Romanian Fond, Unit 300/60/1/837, Item 1750/86.

¹⁶ Vezi textul complet al Legii 3 din 30 iunie 1977 privind pensiile de asigurări sociale de stat și asistență socială și comentarii pertinente privind cauzele grevei în Ioan Velica, Dragoș Ștefan Velica, *Lupeni '77. Laboratorul puterii*, Deva, Editura Polidava, 2002, pp. 39-71. Vezi și OSA/RFE Archives, Romanian Fond, Unit 300/60/1/837, Item 1750/86: 572. Alte mărturii privind cauzele și desfășurarea grevei din Valea Jiului, luate la douăzeci de ani de la evenimente, vezi în Mihai Barbu, Gheorghe Chirvasă, *După 20 de ani. Lupeni '77-Lupeni '97*, Petroșani, Cotidianul „Matinal” & Editura Cameleonul, 1997.

¹⁷ În mărturia sa, Hosszu regretă că nu cunoștea numele ei, dar auzise că, până la data la care depunea mărturie, fusese deja eliberată din închisoare. Cele trei persoane nu erau organizatorii, ci cei care s-au impus pentru a formula nemulțumirile și a evita exploziile de violență.

¹⁸ Afirmția este susținută de rezultatele cercetărilor privind greva din Valea Jiului efectuate de Mihai Barbu și de Marian Boboc. Pentru mărturia lui Dobre, vezi Constantin Dobre, *Adevărul adevărat despre greva minerilor din Valea Jiului, Lupeni, 1-3 august 1977*, în Mihai Barbu, Marian Boboc, *Lupeni '77. Sfânta Varvara versus tanti Varvara*, ediția a II-a, Deva, Editura Corvin, 2005, pp. 180-270. De asemenea, Dobre afirmă că s-a propus doar înființarea unui comitet de grevă, dar că propunerea nu s-a materializat (vezi p. 211).

¹⁹ Sursele de dinainte de decembrie 1989 vorbesc despre o listă de 17 revendicări, printre care se numărau: reintroducerea programului de lucru de șase ore; reducerea vârstei de pensionare la cincizeci de ani; revenirea la acordarea de ajutoarele sociale și pensiile de invaliditate anulate de Legea 3/1977; îmbunătățirea condițiilor de lucru și de securitate în mină; îmbunătățirea aprovizionării cu alimente și a îngrijirii medicale în Valea Jiului; crearea de locuri de muncă în industria ușoară din Valea Jiului pentru femei (cu alte cuvinte, crearea de locuri de muncă pentru soțiile și fiicele minerilor); eliminarea corupției la toate nivelurile; autorizarea transferurilor fără penalizări; înlocuirea medicilor care erau în subordinea directă a secretarului de partid; revenirea la drepturile pe care le aveau minerii în 1955-1957 (salopete și echipament de lucru gratuite, două mese calde pe zi gratuite); suprimarea penalităților salariale; crearea de comitete muncitorești la nivel de întreprindere abilitate să destituie directorii incapabili sau corupți; informație corectă prin mass-media despre cauzele și desfășurarea grevei; semnarea unui acord prin care Ceaușescu în persoană să se angajeze că nici un grevist nu va avea de suferit. Pentru detalii, OSA/RFE Archives, Romanian Fond, Unit 300/60/1/837, Item 1750/86: 573, și mărturiile incluse în „Roumanie. Crise et Répression” și „L'Autre Europe”. În mărturia sa, Constantin Dobre prezintă o listă de 23 de revendicări; vezi Constantin Dobre, *op. cit.*, pp. 215-216.

Consiliului de Miniștri, și Gheorghe Pană, președintele Consiliului Central al UGSR și ministru al Muncii. Tratatul înșă eșuează, minerii exprimându-și neîncrederea totală în echipa respectivă²⁰. Au fost luați ostateci și obligați să-l contacteze telefonic pe Ceaușescu, pentru a-i cere să vină la fața locului. A doua zi, pe 3 august, acesta a sosit în Valea Jiului. Aflat în fața greviștilor, Ceaușescu a fost constrâns să se declare de acord cu toate revendicările acestora, inclusiv cu cererea de a nu pedepsi pe nimeni pentru participarea la grevă. În consecință, minerii au decis să reia lucrul, unii intrând în schimb chiar în aceeași zi.

Trebuie menționat că autoritățile comuniste au răspuns foarte diferit în cazul grevei minerilor în comparație cu mișcarea Goma, pe care Ceaușescu a catalogat-o ca pe o acțiune de denigrare a României de către „agenturi” străine, recomandând suprimarea ei imediată. Revolta muncitorilor, grupul social pe care partidul comunist pretindea că îl reprezintă, a stârnit derută în conducerea de partid. Prin urmare, reacția regimului a fost mult mai precaută. Pe 4 august, în prima ședință CC de după întoarcerea lui Ceaușescu din Valea Jiului, amploarea evenimentelor era minimalizată prin folosirea unui limbaj eufemistic (cuvântul grevă este evident evitat), în timp ce deplasarea făcută de secretarul general la chemarea minerilor este tratată ca o obișnuită „vizită de lucru”²¹. Cu acest prilej, se discută doar despre „probleme legate de organizarea muncii”, care necesită luarea unor măsuri de urgență pentru satisfacerea unora dintre doleanțele minerilor legate de aprovizionarea cu alimente în zonă, calitatea serviciilor medicale, asigurarea de locuri de muncă pentru soțiile minerilor, eliminarea corupției, etc. Răspunderea pentru această situație era pusă de la bun început pe seama activului de partid din zonă și a Direcției Minelor, hotărându-se constituirea unei comisii a CC, sub conducerea lui Verdeț, care să investigheze nivelul responsabilităților pe plan local²².

În urma anchetei partidului, apare în raportul de uz intern o primă definiție a evenimentelor din Valea Jiului: „neajunsurile” provocate de organele locale „au determinat anumite nemulțumiri și o atmosferă necorespunzătoare în rândul unor categorii de oameni ai muncii îndeosebi din întreprinderile miniere, care au condus în primele zile ale lunii august la dezorganizarea producției, manifestări de indisciplină și dezordine, cu influențe negative asupra îndeplinirii planului de stat la producția de cărbune”. Interesant de remarcat este faptul că motivele revoltei erau destul de corect identificate, corespunzând în general revendicărilor minerilor: „aprovizionarea necorespunzătoare a populației cu produse industriale și agroalimentare, neasigurarea asistenței medicale corespunzătoare, slaba gospodărire a fondului locativ, neluarea la timp a măsurilor necesare în vederea prevenirii și lichidării unor abuzuri și tendințe de favoritism, insuficienta receptivitate față de unele probleme de viață ale personalului muncitor”²³. La toate acestea, se adăugau și condițiile mizere de lucru, prezentate sub forma rămânerii în urmă față de programul de mecanizare stabilit și a calității necorespunzătoare a întreținerii și reparațiilor utilajelor. Acestea determinau frecvente

²⁰ Din echipă mai făceau parte Constantin Băbălău, ministrul Minelor, Petrolului și Geologiei; Ilie Rădulescu, primul secretar al Comitetului Județean de partid Hunedoara; Clement Negruț, primarul și primul secretar al Petroșaniului și directorii generali ai Combinatului Huilei.

²¹ Pentru rolul „vizitelor de lucru” în asigurarea suportului popular al regimului Ceaușescu după preluarea puterii, vezi Cristina Petrescu, *Vizitele de lucru, un ritual al Epocii de aur*, în Lucian Boia (coordonator), *Miturile comunismului românesc*, vol. II, București, Editura Universității București, 1997, pp. 105-111; reluat în Lucian Boia, (coordonator), *Miturile comunismului românesc*, București, Editura Nemira, 1998, pp. 229-238.

²² La această ședință nu a participat decât un număr foarte restrâns de membri ai CC: Janos Fazekas, Ion Ioniță, Iosif Uglar, Teodor Coman, Nicolae Nicolaescu, Nicolae Bozdog, Gheorghe Boboce, Nicolae Popovici, Vasile Potop, Silviu Curticeanu, Ion Ceterchi. Vezi „Stenograma ședinței de lucru a CC din 4 august 1977”, ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 91/1977, ff. 1-7.

²³ Vezi „Raport privind activitatea politică, economică și socială din municipiul Petroșani” (de fapt, din Valea Jiului, după cum reiese din program, n.n.), datat 29 august 1977, în ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 12/1977, f. 34 r.-v.

defecțiuni și întreruperi din muncă în abataje, imputate muncitorilor²⁴. În plus, se menționau și problemele generate de lipsa cronică a personalului direct productiv, ceea ce rezultase în generalizarea lucrului obligatoriu duminicile²⁵. Din aceste motive, raportul menționa că se ajunsese în situația în care „organizarea lucrului în zilele de repaos și creșterea numărului de penalizări ca urmare a nerealizării normelor și planului de producție au generat unele nemulțumiri în rândul personalului muncitor din subteran”²⁶. Erau desemnate ca vinovate pentru această „stare de lucruri”: organele și organizațiile de partid locale, Ministerul Minelor, Petrolului și Geologiei, conducerea Centralei cărbunelui Pietroșani și consiliile oamenilor muncii din întreprinderile miniere. Cu alte cuvinte, vinovăția era delegată la nivele inferioare de decizie, „conducerea superioară” a partidului nepunându-și problema unei autocritici care să ducă la revizuirea viziunii staliniste asupra transformării economico-sociale a României.

Raportul menționa măsurile deja luate și pe cele preconizate pentru remedierea situației, legate de reorganizarea producției pentru asigurarea personalului pentru trecerea la programul de lucru de șase ore (care a fost reintrodus imediat, începând din 8 august), de „dezvoltarea fondului locativ”, „îmbunătățirea aprovizionării cu produse agroalimentare și industriale” și a „asistenței medico-sanitare”, dar și de „îmbunătățirea activității” de partid, sindicat și UTC în „domeniul organizatoric și politico-educativ”²⁷. De asemenea, merită menționat că tuturor celor ce lucrau direct în mină li s-au majorat salariile cu 5% începând chiar cu 1 septembrie 1977 și li s-a asigurat câte o masă caldă pe zi din cele două cerute²⁸.

Concluzionând, autoritățile comuniste nu au folosit direct forța pentru reprimarea grevei. Totuși, începând chiar din august, au fost luate măsuri preventive pentru împiedicarea unei noi solidarizări a minerilor: până la 4000 de oameni dintre participanții la revoltă au fost forțați să se mute din Valea Jiului în alte zone miniere din țară, în multe cazuri fiind și retrogradați²⁹.

²⁴ Spre exemplu, în raport putem citi: „Producția extrasă cu tăiere mecanizată este de numai 22,4%, iar cea extrasă din abataje complet mecanizate de 7,42%. În programul de mecanizare pentru perioada 1976-1977, a fost prevăzută aducerea din import și introducerea în abataje a 9 complexe și 12 combine pentru strate groase, din care până în prezent s-au procurat numai 6 și respectiv 4 bucăți; din cele 6 mașini de extracție prevăzute nu s-a adus nici una, iar din 160 stații de transformare în construcție antigriztoasă s-au procurat doar 37; de asemenea nu s-a adus nici un explozor din 293 prevăzute”. Vezi *Ibidem*, ff. 34 v.-35 r.

²⁵ Raportul nefavorabil dintre personalul auxiliar și cel productiv era perceput de muncitori ca o nedreptate a regimului. „În acest an, ponderea muncitorilor direct productivi a fost de 39% față de personalul de deservire ce reprezenta 50%”, era menționat în raport. Această situație genera la rândul ei supraîncărcarea volumului de muncă al muncitorilor prin „recurgerea în tot mai mare măsură la organizarea activității în zilele de repaos; astfel, în 7 luni din acest an 13,7% din producția de cărbune s-a realizat în zilele de repaos față de numai 1,4% în 1974”; *Ibidem*, f. 35 v.

²⁶ Raportul adaugă: „În primele 7 luni din acest an, din cele 10 întreprinderi miniere, la un număr de 6 personalul tehnic, administrativ și muncitorii din sectoarele de servire (abataj) au fost penalizați lună de lună”. Textul precizează de asemenea că în ultimul trimestru peste 40% din cei 9300 muncitori acordanți (adică lucrând în acord global, n.n.) nu și-au realizat normele de muncă”. *Ibidem*, f. 25 r.-26 v.

²⁷ Programul de măsuri care a însoțit raportul detaliază măsurile, desemnând și responsabili respectivi. *Ibidem*, dosar nr. 18/1977, ff. 83-93.

²⁸ Discuțiile cu privire la această hotărâre s-au purtat în ședința CPEx din 12 septembrie 1977. Elena Ceaușescu este cea care s-a opus definitiv revendicării minerilor, susținută parțial și de Ceaușescu, de a primi câte două mese pe zi, spunând că le este de ajuns câte una la intrarea în mină. Vezi *Ibidem*, dosar nr. 100/1977, 23 v. Mărturia lui Hosszu ne arată că, treptat, situația a revenit la cea anterioară grevei: programul de lucru a revenit la opt ore, clauzele din legea pensiilor s-au aplicat restrictiv, singurele îmbunătățiri vizibile fiind cele din domeniul asistenței medicale și a asigurării de locuri de muncă. Vezi „L’Autre Europe”, nr. 11-12, 1986, pp. 160.

²⁹ În privința acestei cifre, datele furnizate de foștii participanți pentru Amnesty International coincid cu numărul de mineri nou angajați în Valea Jiului, conform datelor oficiale. Pentru datele furnizate de mineri privind transferurile forțate, inclusiv o listă de persoane adoptate de Amnesty International, vezi „Roumanie. Crise et répression”, pp. 14-15. Pentru datele oficiale privind pregătirea de noi muncitori în domeniul mineritului, vezi „Consfătuirea de lucru cu primii secretari și secretarii cu probleme organizatorice, cu Comitetele județene de partid din 21-23 septembrie 1977”, ANIC, fond CC al PCR - Cămară, dosar nr. 106/1977, f. 66 v.

Mai mult, principalii animatori ai grevei au fost în final arestați, judecați și condamnați³⁰. În sfârșit, există și cazuri în care s-a mers până la lichidare fizică³¹.

Altfel, pentru Ceaușescu remediu problemelor ridicate de mineri consta în „ridicarea nivelului ideologic” în vederea inducerii unor „convingeri materialiste despre lume și viață” și a „combaterii concepțiilor mistico-religioase”. În acest scop, măsurile ce se impuneau, după secretarul general erau atragerea minerilor în activitățile legate de festivalul Cântarea României, participarea la coruri, fanfare, brigăzi artistice³². Pe scurt, greva dezvăluise că minerii nu deveniseră încă „oameni noi” și în acest sens trebuia acționat. Este interesant de remarcat modul în care a fost tratată greva în discuțiile din cadrul partidului: problemele în legătură cu „așa-zisele evenimente din Valea Jiului”, după formularea oficială nu s-au pus niciodată deschis. Din toate documentele ședințelor purtate în cadrul partidului, reiese că discuțiile au fost mereu purtate într-un limbaj pur ideologic, care avea drept scop minimalizarea amplitudinii protestului și falsificarea adevăratei semnificații a primei mari greve pur muncitorești cu care se confrunta PCR de la luarea puterii. În prima Plenară a CC de după grevă, care a avut loc abia la 26-27 octombrie, în informarea oficială făcută de Verdeț cu acest prilej, completată de Ceaușescu, nu se vorbește decât de „nemulțumiri (...) pe fondul unei acumulări de nereguli, abuzuri și încălcări grave ale legilor și hotărârilor CC”, ca și cum la originea grevei nu s-ar fi aflat însăși politica partidului, ci modul defectuos în care ea a fost aplicată la nivel local³³.

Greva minerilor din Valea Jiului, deși a reprezentat un protest bine organizat și de care regimul a trebuit să țină seama, a avut obiective mai ales economice, cu referire directă la problemele locale. Mai mult, simplul fapt ca greviștii au ținut să discute personal cu Ceaușescu arată că aceștia aveau încă impresia că secretarul general al PCR nu era corect informat cu privire la situația din țară și că muncitorii sperau că, odată pus în temă, el va lua măsurile ce se impuneau. Totuși, pe parcursul grevei, protestul a îmbrăcat și nuanțe politice, sloganul cu care au fost întâmpinați trimișii partidului fiind „Lupeni 29” și „Jos burghezia proletară!”. Mai mult, Ceaușescu a fost huiduit și batjocorit atunci când a încercat să negocieze revendicările. Ulterior, datorită faptului că autoritățile au început persecuțiile împotriva participanților imediat după grevă, în ciuda asigurărilor date personal de secretarul general că nu vor fi repercusiuni, cel puțin o parte a foștilor greviști s-a radicalizat³⁴. Se poate chiar considera că gestul de a trimite o scrisoare la Europa Liberă a marcat politizarea criticilor aduse de mineri regimului comunist. Greviștii nu și-au propus crearea unui sindicat

³⁰ Pentru amănunte, vezi Mihai Barbu, Marian Boboc, *Lupeni '77. Sfânta Varvara versus tanti Varvara*, ediția a II-a, pp. 12-145. Vezi și Ioan Velica, Dragoș Ștefan Velica, *Lupeni '77 – Laboratorul puterii*, în *Romulus Rusan* (ed.), *Anii 1973-1989. Cronica unui sfârșit de sistem*, București, Academia Civică, 2003, pp. 66-68.

³¹ Vezi cazul Dumitru Blaj, urmărit constant de Securitate până în 1980, când a dispărut brusc, fiind ulterior găsit mort la morgă, conform mărturiei soției sale, Anica Blaj. Pentru detalii, vezi interviul realizat de Mihai Barbu cu Anica Blaj în Mihai Barbu, Gheorghe Chirvasă (coord.), *După 20 de ani. Lupeni'77-Lupeni'97*, Petroșani, Cotidianul „Matinal” & Editura Cameleonul, 1997, pp. 10-15.

³² ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 18/1977, f. 91.

³³ Interesant de remarcat este și faptul că această informare este făcută la cererea lui Alexandru Sencovici, vechi ilegalist, membru de partid din 1925, care trecuse prin experiența Plenarei din 1958, cea care a condamnat discuțiile „antipartinice”, ceea ce se traduce prin critici aduse conducerii partidului făcute în cadru informal. „De ce să auzim noi de la unul și de la altul ce s-a întâmplat acolo – spune acesta. Noi preferăm o informație oficială”. Vezi stenograma ședinței plenare a CC al PCR din 26-27 octombrie 1977 în ANIC, fond CC al PCR - Cămară, dosar nr. 121, f. 36. Tot la această plenară a fost desemnat și principalul vinovat pentru „starea de lucruri” din sectorul minier: fostul ministru al Minelor, Petrolului și Geologiei, Bujor Almășan, care deținea portofoliul industriei miniere, reorganizat sub diferite formule, din 21 martie 1961 și până la 27 ianuarie 1977. Pedepsa a constat doar în vot de blam.

³⁴ Ceea ce i-a făcut pe mineri să-și piardă încrederea în promisiunile lui Ceaușescu a fost vizita făcută de acesta imediat după grevă, pe 5 august, în Uniunea Sovietică. Faptul că acesta s-a întâlnit cu Brejnev a arătat că politica de așa-zisă independență era doar o fațadă. Vezi mărturiile minerilor în „Crise et répression”, op. cit., p. 14.

liber independent, care să le apere interesele³⁵. Totuși, tardiv, unii dintre ei au aderat la mișcarea Goma, conștienți fiind că reprezenta o inițiativă pentru apărarea drepturilor omului. Din păcate, acesta a fost un gest pur simbolic, care nu a dus la crearea unei alianțe între clase, pe modelul polonez din 1976, care ar fi putut constitui punctul de plecare al unei mișcări mai structurate împotriva regimului Ceaușescu.

Pe acest fundal, în 1979 lua ființă Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România (SLOMR), a cărui declarație de constituire a fost transmisă repetat de Europa Liberă în perioada 3-5 martie³⁶. SLOMR s-a născut din inițiativa lăudabilă a unor persoane conștiente de faptul că apariția unui sindicat liber ar fi oferit un sprijin sporit împotriva abuzurilor regimului în sfera relațiilor de muncă. În acel moment, ideea înființării sindicatelor independente circula în întreg blocul comunist, inclusiv în Uniunea Sovietică, fiind extrem de mediatizată prin posturile de radio străine. Comparând programele sindicatelor lansate anterior, se poate afirma că SLOMR s-a inspirat în mare măsură din acestea. Majoritatea punctelor din programul SLOMR se regăsesc și la syndicatele libere deja existente în Polonia, Cehoslovacia sau URSS și, ca și acestea, se referă la probleme legate direct de respectarea drepturilor omului în raporturile de muncă³⁷.

Dintre toate inițiativele sindicale din blocul sovietic, cea care a reușit să supraviețuiască și să atragă o imensă susținere societală, jucând un rol esențial în 1989, a fost celebra Solidaritate poloneză. Sindicatul liber înființat în august 1980 la Gdansk, pe coasta Mării Baltice, a apărut în urma unei greve care s-a răspândit în mai multe întreprinderi și a asocierii unui număr important de intelectuali disidenți acestei inițiative muncitorești. SLOMR a precedat Solidaritatea și, prin urmare aceasta nu i-a servit drept model. Comparându-le, însă, se poate înțelege mai bine de ce impactul lor social a fost atât de diferit. În primul rând, sindicatul românesc a fost o inițiativă mai degrabă intelectuală destinată muncitorilor și nu una muncitorească. Apoi, merită menționat că, spre deosebire de Solidaritatea poloneză, SLOMR nu s-a născut în urma unei greve sau a unui conflict de muncă prelungit, ceea ce a făcut ca solidarizările cu acest sindicat, deși estimate la până la 2000 de persoane³⁸, să fie mult mai limitate ca număr și răspândire geografică decât în Polonia.

³⁵ Trebuie menționat faptul că minerii au cerut formarea unor comitete muncitorești, abilitate să destituie directorii. Aceasta poate fi considerată drept o formă incipientă de organizare sindicală.

³⁶ O cronologie a lansării și represiunii contra SLOMR a fost publicată în „L'Alternative”, nr. 2, ianuarie-februarie 1980, pp. 45-46.

³⁷ SLOMR își propunea să lupte împotriva concedierilor și pensionărilor abuzive, a condițiilor mizere de lucru, igienă și securitate la locul de muncă, a ridicării normelor, a programului de lucru prelungit neplătit și a mobilizării la muncă așa-zis „voluntară”, la mitinguri și manifestații. În același timp, cereau revizuirea legii pensiilor, respectarea timpului liber și reducerea săptămânii de lucru. Declarația constitutivă a SLOMR a fost publicată în „Roumanie. Crise et répression”, pp. 20-22.

³⁸ Potrivit datelor furnizate de inițiatorii acestui sindicat, după lansarea lui ar fi aderat câteva sute de persoane în intervalul de două luni până la reprimarea cercului de inițiatori. În plus, a existat o listă de 1487 de persoane, care se pare că alcătuiseră anterior, în 1978, un sindicat al muncitorilor, țăranilor și militarilor din Târgu-Mureș, și care au aderat în bloc la SLOMR, prin Virgil Chender, un frezor din Sighișoara, dispărut fără urmă după ce a fost arestat. În documentele Securității despre SLOMR, se precizează că multe dintre persoanele respective nu au putut fi identificate pe baza datelor personale (nr. buletin de identitate, adresă) înscrise pe liste de semnatari. Este însă posibil ca datele din aceste documente să fie distorsionate, ofițerii de securitate având interesul să minimalizeze amploarea mișcării pentru a se disculpa pentru a nu fi reușit să o prevină, precum este posibil și ca datele oferite de organizatori (mai ales lista de 1487 de persoane a lui Chender), să fi fost exagerate în sensul opus. Prin urmare, se poate doar concluziona că SLOMR a atras între câteva sute și 2 000 de persoane în decurs de două luni. Vezi datele strânse de Comitetul francez pentru apărarea drepturilor omului în România, publicate în „Roumanie. Crise et répression”, pp. 19-20 comparativ cu datele luate din ACNSAS de Oana Ionel și Dragoș Marcu, pentru secțiunea *Vasile Paraschiv și „Securitatea lui din volumul Vasile Paraschiv - Lupta mea pentru sindicate libere în România. Terorismul politic organizat de statul comunist*, Iași, Editura Polirom, 2005, pp. 368.

În acest sens, reproducem mărturia din 1982 a unui muncitor din Cluj, fost membru al SLOMR, care din perspectiva actuală reprezintă o analiză extrem de surprinzătoare prin acuratețea ei: „Noi avem un handicap teribil în lupta contra regimului Ceaușescu: noi nu suntem organizați la nivel național. Atâta timp cât nu vom fi în măsură să organizăm mișcări de protest în care întreaga țară deodată, atâta timp cât intelectualii și studenții nu se raliază luptei muncitorilor, noi nu reprezentăm o amenințare pentru regim. (...) La noi nu există nici o forță care ar putea juca un rol moderator, precum Biserica Catolică în Polonia”³⁹.

SLOMR a fost redus la tăcere în scurt timp ca urmare a măsurilor imediate luate de autoritățile comuniste. Regimul a acționat rapid, arestându-i la 10 martie pe inițiatori, economistul Gheorghe Brașoveanu și medicul Ionel Cană, precum și pe preotul Gheorghe Calciu-Dumitreasa, care nu aderase la SLOMR, dar fusese cel care îi pusese în legătură pe cei doi⁴⁰. Vasile Paraschiv, fost semnat al mișcării Goma, cunoscut Securității ca persoană care „ridica probleme”, a fost împiedicat să se solidarizeze cu SLOMR, după ce întâi citise textul declarației de constituire a acestuia într-o ședință. A fost arestat, bătut groaznic, apoi sechestrat la domiciliu cu telefoanele întrerupte⁴¹. Spre deosebire de Mișcarea Goma, SLOMR nu a sucombat imediat după arestarea inițiatorilor. Din 10 martie și cel puțin până la ultimul comunicat al SLOMR, pe 19 aprilie, s-au succedat diverși alți putători de cuvânt (I. Popovici, A. Nagy, G. Stancu, N. Dascălu, M. Vlad, A. Comșa, R. S. Ghiță), mereu existând cineva care să preia inițiativa după fiecare val de arestări. Fiecare dintre aceste persoane transmitea către Europa Liberă noile liste de aderenți și monitoriza persoanele arestate, pentru a le proteja prin organisme internaționale, precum Amnesty International. Represiunea semnatărilor a fost mai dură decât în cazul mișcării Goma, aplicându-se diverse tratamente: urmărire, izolare la domiciliu, diverse presiuni inclusiv asupra familiilor, bătăi, internări în spitale psihiatrice și, în sfârșit, condamnări la închisoare pentru diverse delictе, care variau între parazitism și complot împotriva ordinii socialiste⁴². Faptul că, la fel ca și în cazul mișcării Goma, au existat liste persoane care includeau și datele personale ce permiteau ușor identificarea, a ajutat enorm Securitatea, care a putut astfel să-i depisteze rapid. După SLOMR, asemenea încercări de a lansa mișcări colective, cu liste nevirtuale detaliate, nu au mai apărut decât în 1988, odată cu valul de proteste post-Brașov.

În ciuda faptului că regimul comunist de la București a avut de înfruntat o grevă de mari proporții în 1977, iar apoi a trebuit să suprimе o încercare de constituire a unui sindicat liber, condurea partidului în general și Ceaușescu în special au refuzat să accepte faptul că politica de dezvoltare economică extensivă cu accent pe industria grea crea grave probleme sociale. După cum am arătat mai sus, soluțiile adoptate pentru prevenirea unor evenimente similare nu au rezultat în urma unei reanalizări a acestei politici, ci dintr-o combinație de concesiї parțiale făcute greviștilor cu măsuri de întărire a controlului polițienesc și ideologic. Prin urmare, Ceaușescu și-a continuat politica economică ce ducea țara la ruină, lucru din ce în ce mai evident în anii 1980. Măsurile luate de regim au afectat în primul rând populația,

³⁹ Această mărturie a fost dată în urma declarării Legii Marțiale în Polonia în decembrie 1981. A fost publicată prima dată în Nicolas Henri, *Un vent glacial sur la Roumanie (II)*, în „Journal de Genève”, 2 februarie 1982.

⁴⁰ Părintele Gheorghe Calciu-Dumitreasa fusese condamnat politic ca fost legionar și participase la „reeducarea” de la Pitești. El este cunoscut și pentru predicile „neortodoxe” care i-au atras concedirea din 1978 de la Institutul Teologic. Arestat în 1979, a fost condamnat pentru „complot” la zece ani de închisoare, recursul fiind respins. A fost eliberat de autoritățile comuniste în 1985 la presiunea americanilor care amenințau cu refuzul reînnoirii clauzei națiunii celei mai favorizate. Predicile sale au fost publicate în volumul *Șapte cuvinte pentru tineri*, București, Editura Anastasia, 1996.

⁴¹ Pentru mai multe detalii, vezi Oana Ionel, Dragoș Marcu (coordonatori), *Vasile Paraschiv – Lupta mea pentru sindicate libere în România*, pp. 367-371.

⁴² Cană și Brașoveanu au fost condamnați, împreună cu Calciu-Dumitreasa pentru „complot”. Conform sentinței Tribunalului Militar București nr. 35 din 4 mai 1979 ei au primit șapte, respectiv cinci ani și jumătate de închisoare, după recurs pedepsele lor fiind reduse la cinci, respectiv trei ani. Vezi Oana Ionel, Dragoș Marcu, *op. cit.*, pp. 368-369.

care a trebuit să facă față unor condiții extreme. Mai mult, hotărârea lui Ceaușescu de a plăti integral datoria externă României a dus la aplicare unor politici de austeritate alimentară și energetică nemaîntâlnite în Europa pe timp de pace.

În aceste condiții, greve de mai mică amploare decât în Valea Jiului au avut loc în mod continuu. Pe baza datelor transmise la Europa Liberă, există informații despre greve ce ar fi avut loc în august 1980 în București, din cauza măririi normelor, condițiilor de lucru inacceptabile, penalizărilor salariale și penuriei alimentare. Cea mai importantă, cu patru zile de manifestații, a avut loc la uzina „23 August”, unde Ceaușescu a fost din nou chemat de greviști la fața locului, ca și în Valea Jiului⁴³. În 1981, se pare că au fost mai multe greve la începutul anului, atât în București, cât și la complexele petrochimice de la Ploiești și Pitești, toate fiind centre industriale importante, grupând un număr mare de muncitori⁴⁴. Se pare că, tot în 1981, penuria de alimente din ce în ce mai accentuată ar fi generat și degenerarea manifestațiilor oficiale de la Timișoara, prilejuate de sărbătorirea lui 23 august, unde manifestații ar fi strigat „Ceaușescu-pâine” în loc de „Ceaușescu-PCR”⁴⁵.

O cotitură radicală în ceea ce privește aprovizionarea populației cu produse alimentare au constituit-o decretele din 9 și 17 octombrie 1981. Primul definea ca infracțiune, pedepsită conform Codului Penal cu șase luni până la cinci ani de închisoare, specula cu alimente, unde conform decretului respectiv se încadrau toți cei care cumpărau alimente de bază („ulei, zahăr, făină, mălai, orez, cafea, precum și alte produse”) în cantități mai mari decât cele necesare consumului familial pe o lună. În plus, se prevedeau pedepse similare celor ce cumpărau produse făinoase (pâine, paste, etc.) pentru hrana animalelor⁴⁶. Decretul din 17 octombrie mergea cu un pas înainte și interzicea achiziționarea de alimente în afara localităților de reședință sau a celor în care se afla locul de muncă, fiecare județ fiind răspunzător pentru propria aprovizionare. Fără să introducă explicit cote de consum, decretul obliga astfel autoritățile județene să treacă, în primul rând, la raționalizarea a pâinii, făinei și mălaiului în limita cantităților disponibile pe plan local⁴⁷.

Pe fondul acestor măsuri, a izbucnit pe data de 19 octombrie 1981 un protest semnificativ prin amploare al minerilor din orașul Motru, cel mai important centru minier din județul Gorj. Potrivit mărturiilor unor participanți, revolta a fost provocată în principal de măsura de introducere a rațiilor de consum pentru pâine ca urmare a decretului din 17 octombrie⁴⁸. În acest mic centru urban de provincie aflat într-o zonă pre-montană, eminentă minieră, Comitetul Orășenesc de Partid a decis stabilirea unei rații zilnice de numai 400 grame de pâine de persoană, care corespundea posibilităților de autoaprovizionare pe plan local. Această decizie a provocat reacția imediată a minerilor de la mina Roșița, urmași de minierii de la mina Leurda, care au refuzat să-și ridice rația și să intre în schimb. În final, conform informațiilor ajunse la Europa Liberă, se pare că greva s-ar fi extins și la minele din Lupoia și Horăști⁴⁹.

Spre deosebire de greva minerilor din Valea Jiului din august 1977, revolta din bazinul Motru s-a desfășurat după un scenariu diferit: minierii revoltați din cauza raționalizării pâinii,

⁴³ Informații despre această grevă au ajuns în Occident și au fost publicate în „Roumanie. Crise et répression”, p. 27.

⁴⁴ Informații despre aceste greve se găsesc în arhivele Europei Libere de la Budapesta, sintetizate în Dragoș Petrescu, *A threat from below?*, în *loc. cit.*, p. 167.

⁴⁵ Vezi „Roumanie. Crise et répression”, p. 87.

⁴⁶ Se pare că acest decret, care prin ultima prevedere lovea în primul rând în țărani, a generat revolte la sate. Există informații în acest sens cu privire la sate din regiunea Motru. Vezi Ibidem, p. 87. Textul decretului 306 din 9 octombrie 1981 a fost publicat în „Buletinul Oficial”, nr. 77, 9 octombrie 1981.

⁴⁷ Pentru decretul 313 din 17 octombrie 1981, vezi „Buletinul Oficial”, nr. 79, 17 octombrie 1981.

⁴⁸ Vezi Gheorghe Gorun, *Rezistența la comunism. Motru '981*, Cluj, Editura Clusium, 2005, pp. 56-57. Lucrarea propune o reconstrucție atentă a evenimentelor din 1981 din bazinul Motru și se bazează pe numeroase mărturii orale.

⁴⁹ Vezi „Roumanie. Crise et répression”, *op. cit.*, p. 87.

în loc să intre în schimb, au decis să meargă la sediul organizației orășenești a PCR ca să ceară socoteală pentru situația alimentară dezastruoasă. Astfel, greviștii s-au deplasat dinspre exploatarea miniere (mai ales minerii de la Roșiuța și Leurda) spre orașul Motru, unde au înconjurat sediul Comitetului Orășenesc de Partid. Apoi, mulțimea furioasă – compusă din mineri aflați în grevă cărora li s-au adăugat locuitori ai orașului – a atacat și a încercat să ocupe clădirea respectivă începând cu orele 15:00, pe data de 19 octombrie⁵⁰. Această ieșire în stradă a permis intervenția concertată a trupelor de miliție, armată și securitate, prin focuri trase în aer și prin utilizarea tunurilor cu apă. Intervenția a început în jurul orei 22:00, dar luptele de stradă s-au încheiat abia spre dimineață, pe la ora 3:00⁵¹. Represiunea împotriva celor care au inițiat greva a avut loc imediat, în perioada 22-28 octombrie, iar în urma procesului din 2 decembrie 1981 nouă persoane au fost condamnate la închisoare pe termene variind între 6 și 8 ani⁵². Trebuie remarcat faptul că, spre deosebire de greva din 1977, care a fost non-violentă, de ocupație și pe durată nedeterminată, revolta de la Motru a fost violentă, cu atacarea sediului organizației locale de partid, ceea ce le-a dat autorităților ocazia să intervină în forță și să pună capăt protestului în doar câteva ore⁵³. Este demn de remarcat că minerii nu au cerut venirea lui Ceaușescu pentru negocieri, ceea ce poate marca faptul că imaginea acestuia se erodase deja pe fondul lipsurilor din ce în ce mai acute⁵⁴.

Nici acest protest nu au determinat regimul comunist să pună capăt politicii de sacrificare a populației de dragul îndeplinirii planului. În 1983, generalizarea acordului global prin decretul din 13 septembrie, care însemna legalizarea penalizărilor din salariu în cazul nerespectării planului la scara întregii economii, a produs un nou val de greve: în septembrie la câteva mine din bazinul Maramureș (Baia Borșa, Gura Baia, Torioaga, „16 mai”, Burloaia, Măgura, „1 mai”), iar în noiembrie 1983, la Uzina de Autocamioane „Steagul Roșu” din Brașov⁵⁵. Pe parcursul anilor 1980, grevele la nivel local au continuat sporadic. Există informații referitoare la diverse revolte provocate de reducerile salariale datorită acordului global și de criza profundă de produse alimentare. Astfel, proteste nonviolente au avut loc, conform informațiilor ajunse la Europa Liberă, în Timișoara (februarie 1985), Arad (august 1986), Cluj și Turda (noiembrie 1986), și la Uzilele Nicolina din Iași (februarie 1986), unde peste 1000 de muncitori au intrat în grevă⁵⁶.

Ultimul mare protest muncitoresc, izbucnit pe fondul unei frustrări profunde a populației în condițiile crizei structurale a regimului comunist, a avut loc la Brașov, pe data de 15 noiembrie 1987. A fost un protest care, prin amploarea sa, a zguduit nu numai întreaga Românie, chinuită de frig, foame și frică, ci și opinia publică occidentală, care datorită semnalului de alarmă tras la Brașov a înțeles în ce mizerie cruntă se zbătea populația acestei țări. Revolta a izbucnit la Uzina de Autocamioane „Steagul Roșu” în dimineața zilei respective. Conform mărturiilor unor participanți direcți, încă din seara zilei de 14 noiembrie li se comunicase muncitorilor din schimbul al III-lea că salariile le vor fi diminuate cu 30%

⁵⁰ Unul dintre participanți, Viorel Nișulescu, susține că la mina Roșiuța s-a scandat, printre altele, și „Jos Ceaușescu!” și „Jos dictatorul!”. În măsura în care aceste informații se pot verifica și din alte surse, se poate afirma că revolta din bazinul Motru marchează o radicalizare politică a muncitorilor din România comunistă. Vezi Gheorghe Gorun, *op.cit.*, p. 58.

⁵¹ *Ibidem*, pp. 67-78.

⁵² *Ibidem*, pp. 89-93.

⁵³ La nivel de partid, se pare că vinovatul desemnat a fost Virgil Trofin, eliminat din CPEx și CC la Plenara 25-26 noiembrie 1981. Ca fost ministru al Minelor, Petrolului și Geologiei între 18 decembrie 1979 și 7 septembrie 1981, a fost desemnat ca responsabil pentru „neregulile constatate la Combinatul Minier Oltenia (raportări fictive și depozitare necorespunzătoare care a dus la degradarea unor cantități de cărbune).

⁵⁴ Există chiar mărturii potrivit cărora Ceaușescu ar fi vizitat zona după ce situația a fost calmată, pe 9 noiembrie 1981, când ar fi fost huiduit, iar în elicopter s-ar fi aruncat cu pietre. Vezi „Roumanie, Crise et répression”, *op. cit.*, 87.

⁵⁵ Informații despre aceste greve au fost publicate în „L’Alternative”, nr. 26, martie-aprilie 1984, p. 39.

⁵⁶ Vezi Dragoș Petrescu, *A threat from below?*, pp. 167-168.

din cauza depășirii cheltuielilor de producție planificate⁵⁷. În același timp, muncitorilor din schimbul III li s-a cerut să rămână în fabrică pentru a vota, împreună cu muncitorii ce urmau să intre în schimbul I, în alegerile locale ce se organizau în ziua următoare, duminică, 15 noiembrie 1987.

Vestea diminuării salariilor i-a revoltat pe muncitori, care au cerut explicații de la conducerea întreprinderii. Inițial, grupul de protestatari număra aproximativ două sute de muncitori, dar în momentul în care grupul a ajuns în fața clădirii administrative a uzinei, martorii oculari vorbesc despre o mulțime de câteva mii de oameni, adunați din diverse secții. Conducerea uzinei a refuzat să discute cu muncitorii revoltați. Prin urmare, după ce au spart câteva geamuri ale clădirii administrative, greviștii au decis să se deplaseze către clădirea Comitetului Județean de Partid Brașov.

Un grevist își amintește că din mulțimea de 7-8000 de oameni au pornit spre centrul orașului doar 2-300⁵⁸. În același timp, participanții povestesc că, după ieșirea grupului de protestatari pe poarta uzinei de autocamioane, pe parcursul a câtorva sute de metri străbătuți pe Calea București în direcția centrului Brașovului, numărul manifestanților a crescut rapid, astfel încât, atunci când au ajuns în față Comitetului Județean de Partid, mulțimea număra aproximativ 8000 de oameni⁵⁹. Trebuie menționat faptul că, odată ieșiți pe poarta uzinei, greviștii au început să cânte „Deșteaptă-te, române”. Potrivit unuia dintre participanți, atunci când mulțimea a ajuns în fața Comitetului Județean de Partid s-a strigat pentru prima dată „Jos Ceaușescu!” și „Jos dictatura!”. Apoi, protestatarii au pătruns în clădire, de unde au început să arunce publicații oficiale ale PCR, cărora cei de afară le-au dat foc. După cum afirma un participant, Marius Boieriu: „Cred că au fost câteva mii de kilograme de propagandă comunistă arse acolo în fața Comitetului Județean din Brașov”⁶⁰. Un alt aspect deosebit de important, semnalat de către toți participanții la evenimentele de la Brașov, este rapiditatea cu care populația orașului s-a alăturat protestului și și-a dovedit solidaritatea cu muncitorii revoltați⁶¹.

Reprimarea revoltei a început în jurul prânzului, odată cu apariția trupelor USLA dotate cu câști și scuturi. Potrivit martorilor oculari, trupele de intervenție au folosit gaze lacrimogene și tunuri cu apă. Intervenția a durat între două și patru ore, astfel încât protestul s-a încheiat în cursul după-amiezii, pe data de 15 noiembrie⁶². Ca urmare a revoltei muncitorești de la Brașov, 62 de muncitori au fost deportați⁶³. Comparând filmul evenimentelor, se poate constata că protestul de la Brașov, din noiembrie 1987, a fost asemănător celui din bazinul minier Motru, din octombrie 1981. Un grup relativ numeros de muncitori, afectați direct de măsurile economice luate de autorități și care nu au primit un răspuns satisfăcător din partea conducerii întreprinderii de stat respective, au luat hotărârea de a se deplasa la sediul consiliului de partid local. Pe drum, muncitorilor li s-au alăturat numeroși localnici, inclusiv femei și copii. Odată ajunși în fața sediului consiliului de partid local, mulțimea furioasă a trecut la acțiuni violente (spargerea geamurilor, incendierea literaturii de propagandă

⁵⁷ Desfășurarea revoltei muncitorești de la Brașov a fost reconstituită de către unsprezece muncitori participanți la revoltă, în cadrul unei lungi discuții organizate pe data de 8 noiembrie 2002 la sediul Fundației Academia Civică din București, cu ocazia aniversării a cinsprezece ani de la evenimente. Vezi Romulus Rusan (coord.), *O zi de toamnă, cândva... 15 noiembrie 1987, Brașov*, București, Fundația Academia Civică, 2004.

⁵⁸ Vezi mărturia lui Dănuț Iacob în *Ibidem*, pp. 16-19.

⁵⁹ Vezi mărturia lui Iosif Farcaș în *Ibidem*, p. 46. Un alt participant, Eugen Tudose, estimează la 6-7000 numărul manifestanților. Vezi mărturia lui Eugen Tudose în *Ibidem*, p. 36. Vezi și Vasile Gogea, *Fragmente salvate, 1975-1989*, Iași, Editura Polirom, 1996, 173.

⁶⁰ Vezi mărturia lui Marius Boieriu în R. Rusan (coord.), *O zi de toamnă, cândva...* p. 40.

⁶¹ Vezi mărturiile lui Dănuț Iacob, Iosif Farcaș și Dan Anghel în *Ibidem*, p. 19, p. 46 și respectiv, p. 44.

⁶² Vezi Vasile Gogea, *Fragmente salvate*, p. 174 și mărturia lui Marius Boieriu în Romulus Rusan (coord.), *O zi de toamnă, cândva...15 noiembrie 1987, Brașov*, p. 40.

⁶³ Vezi Dennis Deletant, *Romania under communist rule*, 2nd rev. ed., Bucharest, Civic Academy Foundation, 2006, p.199.

comunistă, devastarea birourilor și a bufetului etc.). Aceste acțiuni violente au oferit autorităților pretextul de a interveni în forță și de a reprimă revolta la capătul a câtorva ore de confruntări. Ulterior, cei mai activi protestatari au fost arestați, condamnați și deportați în regiuni îndepărtate din țară pentru a sparge solidaritățile create în timpul revoltei.⁶⁴

Revolta muncitorească de la Brașov a constituit un moment de cotitură, mai ales prin numărul impresionant de reacții interne și externe⁶⁵. În primul rând, a provocat imediat o sporire semnificativă a luărilor de poziție și a contestațiilor individuale, în special din partea intelectualilor critici, unii dintre ei ieșind în disidență deschisă abia după această revoltă de proporții. Apoi, pe termen mai lung, revolta a determinat reapariția unor acțiuni colective și a mișcărilor sindicale, inițiative care nu mai apăruseră după reprimarea brutală a SLOMR. Dintre mișcările înființate în perioada post-Brașov trebuie amintit sindicatul „Libertatea”, înființat în luna mai 1988 de către șapte foști deținuți de la Aiud, printre care disidentul Radu Filipescu, Gheorghe Năstăsescu (cel care fusese arestat pentru că răspândise manifeste în București) și Iulius Filip (muncitorul care trimisese o scrisoare de solidarizare cu „Solidaritatea” poloneză)⁶⁶. De asemenea, a apărut și sindicatul liber de la Zărnești, în iunie 1988, inițiat de șase muncitori dintre care o parte au semnat și scrisoarea de protest împotriva sistematizării satelor a Doinei Cornea⁶⁷. În bună parte, aceste inițiative au reprezentat tentative de structurare a unei opoziții împotriva regimului, organizate de intelectuali în colaborare cu muncitorii. În sfârșit, solidarizările au început să se multiplice, culminând cu valul de scrisori colective din 1989 dintre care amintim: scrisoarea deschisă adresată lui Ceaușescu în august 1988, în fapt un protest împotriva distrugerii satelor, redactată de către Doinea Cornea și semnată de alte 28 de persoane; scrisoarea celor șase veterani de partid și scrisoarea celor șapte intelectuali din martie 1989; scrisoarea împotriva realegerii lui Ceaușescu la Congresul al XIV-lea, semnată, printre alții, de Dan Petrescu și Doina Cornea.

Evenimentele de la Brașov au determinat, de asemenea, o mai bună conștientizare a gravității situației României în Occident și desfășurarea unor manifestații de solidaritate cu românii, fără precedent ca amploare, organizate de opozițiile democratice din celelalte țări din

⁶⁴ Cu privire la reacția conducerii PCR față de revolta de la Brașov, vezi Constantin Moraru, *15 noiembrie 1987 în documente de arhivă*, în Romulus Rusan (ed.), *Anii 1973-1989. Cronica unui sfârșit de sistem*, București, Fundația Academia Civică, 2003, pp. 773-778.

⁶⁵ O constatare frapantă este similitudinea între interpretările date evenimentelor de la Brașov de către Mihai Botez, unul dintre principalii opozanți, și cele ale lui Silviu Brucan, fost redactor-șef adjunct la „Scânteia”, ambasador în Statele Unite și la Națiunile Unite în anii 1960; conform comunicatelor UPI și Reuters, 27 nov. 1987, AFP și The Independent, 28 nov. 1987; „Radio Free Europe. Domestic Bloc”, 1 dec. 1987; Vlad Socor, *The Worker's Protest in Brașov. Assesment and Aftermath*, în „Radio Free Europe. Background Report. Romania”, 4 dec. 1987, p. 3; E. Lhomel, *Roumanie, l'année politique, un pouvoir desavoué, une population épuisée*, în „L'USSR et l'Europe de l'Est, La Documentation Française, Notes et études documentaires”, no. 4.867-4.868, 1998, p. 195. Aceeași similitudine în ceea ce privește verdictul stării grave de criză, dar și a originilor și a soluțiilor sugerate, între textele opoziției și cele făcute publice de către foști conducători de partid: 1) scrisoarea deschisă a lui Károly Király (membru al CPEX până în 1972, și al Consiliului de Stat până în 1975), adresată în august 1987 lui Ceaușescu; conform Vlad Socor, *Károly Király's Letter to Ceaușescu*, „Radio Free Europe. Situation Report. Romania”, nr. 1, 13 ianuarie 1988, pp. 29-31 și E. Lhomel, *art. cit.*; 2) scrisoarea deschisă din martie 1989 semnată de șase personalități ale partidului, conform BBC International Service, 10 martie 1989; RFE Romanian Service, 11 martie, comunicatele AP, Reuters, AFP, 12 martie; „Le Monde”, 12-13 martie, „Libération”, „The Independent”, 13 martie, „Philadelphia Inquirer”, „Nepszabadság”, „L'Unità”, 14 martie, „Süddeutsche Zeitung”, „Die Welt”, „New York Times”, 15 martie, Michael Shafir, *Former Senior RCP Officials Protest Ceușescu's Policies*, în „Radio Free Europe. Situation Report. Romania”, nr. 3, 29 martie 1989, pp. 3-14.

⁶⁶ Sindicatul „Libertatea” și-a anunțat înființarea trimițând o scrisoare Conferinței de la Viena, care conținea un program de reforme vizând atât liberalizarea politică, cât și reforme în sfera economică, legate mai ales de legislația muncii. În același timp, se cerea respectarea drepturilor omului, reproducându-se o listă de deținuți politici aflați încă în închisoare: Florentin Scalețchi, Lucian Iancu, Alexandru Mateescu, Nicolae Lițoiu, Dumitru Iuga. Vezi „La Nouvelle Alternative”, nr. 13, mai 1989, pp. 42-43.

⁶⁷ Pentru informații despre măsurile luate împotriva celor de la Zărnești, vezi *Ibidem*, p. 59.

Est. Din acel moment, denunțarea regimului Ceaușescu s-a amplificat în instanțele și organismele internaționale (conferința post-Helsinki de la Viena, Biroul internațional al muncii, ONU) sau europene (Consiliul Europei, Parlamentul european). Numeroase guverne și partide politice occidentale au adoptat poziții asemănătoare. Operațiunea de solidaritate internațională de adoptare a satelor românești, Operation Villages Roumains – inițiată în Belgia la începutul anului 1989 – a luat amploare, jucând un rol esențial în sensibilizarea opiniei publice occidentale față de situația României. Pe scurt, Brașovul a constituit un catalizator pentru mobilizarea internă și internațională împotriva regimului de la București.

Din perspectivă istorică, se poate afirma că, deși a reprezentat protestul muncitoresc cel mai bine condus din întreaga perioadă comunistă, greva minerilor din Valea Jiului din 1-3 august 1977 a rămas fără urmări. Atunci, greva izbucnită la mina Lupeni a avut toate datele unui protest muncitoresc matur, organizat, cu revendicări bine articulate. A fost vorba despre o grevă non-violentă, cu ocuparea locului de muncă și pe durată nedeterminată. Datorită faptului că minerii din Valea Jiului nu s-au angajat în acțiuni violente, autoritățile nu au avut pretextul de interveni în forță pentru a dispersa grupurile compacte de protestatari. Mai mult, faptul că minerii greviști au decis să ocupe locurile de muncă, în loc iasă pe străzi pentru a demonstra sau pentru a asedia sediile reprezentanților locali ai puterii, a transformat locurile de muncă respective în potențiale centre de rezistență, făcând dificilă o eventuală intervenție a trupelor speciale sau a armatei. Din păcate, revendicările minerilor au avut mai degrabă un caracter economic. Simplul fapt că aceștia au cerut să discute direct cu Nicolae Ceaușescu arată că, pe atunci, secretarul general al partidului se bucura încă de o oarecare încredere în rândurile muncitorilor. Greva din Valea Jiului ar fi fost poate prilejul cel mai nimerit pentru apariția unui sindicat independent de structurile oficiale. Deși scriitorul Paul Goma inițiasă o mișcare pentru drepturile omului în primăvara aceluiași an 1977, cele două acțiuni – mișcarea Goma și greva din Valea Jiului – nu au dus la structurarea unei mișcări care să transceadă barierele de clasă și care să oblige partidul unic să-și modifice strategia socială, economică și culturală. În aceste condiții, regimul și-a continuat „neabătut” politica de sacrificare a populației de dragul „construirii societății socialiste multilateral dezvoltate”. Astfel, se poate afirma că anul 1977 a fost un moment ratat al opoziției anticomuniste din România, în timp ce anul 1987 a reprezentat începutul unui val de mobilizare împotriva regimului, care a culminat cu Revoluția din decembrie 1989.

Disidența în regimul comunist.

Considerații generale: disidență, rezistență, exil, cooptare

Disidența față de regimurile comuniste din blocul sovietic reprezintă un fenomen cu caracteristici și dinamică proprii, asociat sfârșitului anilor 1970 și anilor 1980. Mai precis, este un fenomen a cărui apariție a fost posibilă numai datorită unor schimbări fundamentale pe plan internațional, inițiate prin semnarea Actului Final de la Helsinki în 1975, care s-au suprapus peste un proces paralel de transformări interne a regimurilor comuniste. Acest lucru nu înseamnă, desigur, că în perioadele anterioare nu ar fi existat critici sau proteste împotriva acestor regimuri. Impuse prin forță și fraudă electorală, regimurile comuniste din întreaga Europă Centrală și de Est s-au confruntat de la bun început cu diverse forme de rezistență. În România, cea mai notabilă formă de contestare a fost așa-numita „rezistență armată” sau „rezistența în munți,” al cărei scop, niciodată realizat din păcate, a fost crearea unei rețele clandestine capabile să provoace o revoltă națională împotriva puterii comuniste nelegitime. În afară de aceasta, există deja la acest stadiu al cercetărilor destule dovezi ale existenței unor răscoale țărănești, greve muncitorești și revolte studențești, cele mai multe suprimate în mod brutal de către regim. Toate aceste forme de contestare, care au apărut ca reacție la instaurarea dictaturii comuniste, au dispărut treptat după ce au cunoscut un vârf în anul 1956.

În cazul României, până la începutul anilor 1960, atât teroarea îndreptată împotriva tuturor celor ce se revoltaseră sau erau considerați potențiali opozanți, cât și pierderea speranței într-o intervenție occidentală salvatoare, au contribuit la anihilarea aproape totală a capacității societății de a acționa împotriva regimului. Acțiunile de contestare a regimului au re izbucnit în forță abia în 1977, an marcat de două evenimente de o importanță deosebită: mișcarea pentru drepturile omului, inițiată de scriitorul Paul Goma, și greva minerilor din Valea Jiului. Din acel moment și până la prăbușirea sa, regimul comunist se va confrunta continuu cu proteste mai mult sau mai puțin semnificative. Cu toate acestea, cu excepția revoltei de la Brașov din noiembrie 1987, nici un alt protest nu le va mai egala în amploare pe cele din 1977. Atât în România, cât și în întregul lagăr comunist, manifestările de nemulțumire față de regimurile comuniste au crescut brusc în intensitate în a doua jumătate a anilor 1970, dând naștere așa-numitului fenomen disident. Acest fenomen se va dezvolta sinuos, dar continuu, de-a lungul anilor 1980, contribuind la prăbușirea regimurilor comuniste din anumite țări.

Prima chestiune care impune o clarificare este însăși natura aparte a disidenței în comparație cu alte forme de protest, anterioare sau contemporane acestui fenomen. Evenimentul care a influențat cel mai mult evoluția fenomenului disident a fost Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa, încheiată în august 1975 la Helsinki prin semnarea, de către toate cele 35 de state participante, a unui Act Final. Acest document cuprindea, pe lângă prevederile legate de colaborarea în domeniul militar sau în cel economic, și un capitol aparte privind respectarea drepturilor omului și cetățeanului. Aceste prevederi au fost cele care au oferit un temei legal mișcărilor disidente din întreg blocul sovietic¹. Odată ce reprezentanții țărilor comuniste au semnat acest acord, criticii regimurilor respective – disidenții – și-au putut structura protestele referindu-se direct la documentul respectiv. Desigur, nu toate protestele de după anul 1975 s-au referit explicit la drepturile omului. Important este faptul că, după Helsinki, toate abuzurile regimurilor comuniste au putut fi tratate ca fiind violări flagrante ale drepturilor omului, pe care autoritățile comuniste se

¹ Pentru Actul Final al Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, semnat de 33 de state europene, plus SUA și Canada, vezi Gheorghe Gheorghe, *Tratatele Internaționale ale României, 1965-1975*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, pp. 438-455. Pentru o evaluare globală a întregului proces inițiat la Helsinki vezi Richard Davy (coord.), *European Détente. A Reappraisal*, London, The Royal Institute of Foreign Affairs, 1992.

angajaseră să le respecte prin acest acord internațional². Astfel, drepturile omului și cetățeanului au devenit punctul de referință al tuturor disidenților ce voiau să sensibilizeze opinia publică internațională. Cu alte cuvinte, Actul Final de la Helsinki – asupra căruia căzuseră de comun acord state comuniste și ne-comuniste – i-a ajutat pe criticii din Europa de Est să-și internaționalizeze protestele prin apelul la diverse instanțe occidentale: guverne ale statelor semnatare, organizații care monitorizau respectarea drepturilor omului sau diverse agenții de presă.

Luată în serios atât de disidenții din Est, cât și de guvernele din Vest, drepturile omului și cetățeanului au devenit după Helsinki o chestiune centrală în relațiile diplomatice³. Acest document internațional ar fi putut rămâne literă moartă – așa cum fusese Acordul de la Ialta – dacă statele occidentale, la rândul lor, nu ar fi luat în serios problema drepturilor omului, începând treptat să le ceară guvernelor comuniste să se conformeze angajamentelor luate. Mai mult, apelurile occidentale ar fi putut rămâne la rândul lor inoperante atât timp cât Actul Final de la Helsinki nu prevedea, de fapt, nici o pârghie legală pentru impunerea respectării lui. Însă, demersurile occidentale au coincis cu criza economică profundă cu care s-au confruntat, pe rând, toate statele comuniste începând cu mijlocul anilor 1970. Împrumuturile externe reprezentau un mijloc de presiune pe care Occidentul l-a putut folosi în cazul țărilor datornice pentru a cere respectarea promisiunilor făcute la Helsinki. Pe scurt, conjunctura economică defavorabilă a avut și un rezultat în plan politic datorită faptului că guvernele comuniste nu-și mai puteau permite să trateze cu dispreț total problemele drepturilor omului atât timp cât aveau nevoie de capital occidental. Aceasta nu înseamnă că nu au mai existat deținuți politici după 1975, ci doar că ei nu mai puteau să dispară fără urmă din momentul în care Vestul afla de existența lor, ca pe vremea Marii Terori staliniste⁴.

Spre deosebire de contestările anterioare, disidența post-Helsinki diferă față de alte forme anterioare de protest și pentru că a evitat în mod deliberat să atace deschis vreunul din

² În Europa de Est, spre deosebire de Occident, aceste drepturi nu fusesă niciodată până atunci un punct esențial pe vreo agendă politică din perioada modernă, nici înainte și nici după venirea comunismului la putere. Rudolf Tökes remarca, luând în considerare evoluția istorică a Europei Centrale și de Est, că politica din această regiune a fost dominată de probleme de securitate (în dauna libertății de multe ori) și de drepturi colective (în dauna celor individuale). Pe scurt, drepturile individuale au fost întotdeauna neglijate în această parte a continentului în favoarea drepturilor colective. Actul Final de la Helsinki a făcut din drepturile omului o temă importantă și în această parte a continentului datorită faptului că le-a oferit criticilor din interior ai comunismului un limbaj pe care potențialii parteneri occidentali puteau să-l înțeleagă. Vezi Rudolf Tökes, *Human Rights and Political Change in Eastern Europe* în Rudolf L. Tokes (coord.), *Opposition in Eastern Europe*, Baltimore & Londra, The John Hopkins University Press, 1979, p. 12.

³ Trebuie menționat că a existat mult scepticism față de acordurile de la Helsinki în momentul semnării lor. Vezi în acest sens, spre exemplu, mărturiile fostului director al Europei Libere, George Urban, *Radio Free Europe and the Pursuit of Democracy. My War Within the Cold War*, New Haven, Yale University Press, 1997, în special pp. 123-136. Desigur, perspectiva s-a modificat treptat, iar căderea comunismului a confirmat rolul extrem de important al acestor acorduri. Iată cum evaluează Henry Kissinger la începutul anilor 1990 rolul statelor occidentale în general și cel al Statelor Unite în special: „Eu cel puțin am fost sceptic la început în legătură cu impactul Coșului III. (...) Noi am susținut Coșul III referitor la drepturile omului pentru a susține o ameliorare a durității regimurilor comuniste, precum și pentru a stabili criterii internaționale care să-i oblige pe sovietici să nu mai suprimă revoltele (...) Putem fi mulțumiți cu ceea ce s-a realizat fără a ne însuși creditul ce se cuvine acordat unor personalități precum Havel, Walesa sau contemporanii lor, care au transformat o chestiune diplomatică într-un triumf al spiritului uman”. Vezi Henry Kissinger, *Years of Renewal*, Londra, Weidenfeld & Nicholson, 1999, p. 663.

⁴ Publicul românesc, chiar dacă nu a urmarit „pe viu” la posturile de radio occidentale desfășurarea fenomenului disident, are la dispoziție traducerea celei mai cuprinzătoare istorii intelectuale a fenomenului disident. Vezi Vladimir Tismăneanu, *Reinventing Politics. Eastern Europe from Stalin to Havel*, New York, The Free Press, 1992, apărută la Editura Polirom, 1997. Există în traducere românească și colecțiile de articole ale lui Timothy Garton Ash, un martor angajat al mișcărilor de opoziție din Europa Centrală, *The Uses of Adversity. Essays on the Fate of Central Europe*, Cambridge, Granta Books, 1989 și *The Magic Lantern. The Revolutions of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague*, New York, Vintage Books, 1993.

elementele care țin de însăși esența regimurilor comuniste. Apelurile pentru respectarea drepturilor omului nu cereau schimbarea vreunei legi fundamentale a regimului, ci nimic mai mult decât respectarea unui angajament deja luat de către respectivul regim⁵. Desigur, atât timp cât regimurile comuniste nu preluaseră puterea și nu se mențineau la conducere în mod legitim, prin votul exprimat liber al cetățenilor, ele erau nevoite să recurgă continuu la constrângere. În acest sens, violarea drepturilor omului făcea parte din însăși natura lor. Totuși, atât timp cât aceste drepturi erau înscrise chiar și în constituțiile comuniste, protestele care nu cereau altceva decât respectarea lor nu atacau direct ordinea politică, socială sau economică a regimului. Pe scurt, mizele și strategiile mișcărilor disidente au fost diferite de cele ale mișcărilor anterioare. Beneficiind de experiența Revoluției maghiare și a Primăverii de la Praga, care testaseră limitele de toleranță admise de sovietici⁶, disidenții nu au contestat nici alianța cu Uniunea Sovietică și nici natura socialistă a regimurilor aflate la putere. Mișcările pentru drepturile omului, pentru pace sau cele ecologiste nu puneau direct în pericol regimul. Miza inițială a acestor mișcări nu a fost căderea regimurilor comuniste, ci schimbarea treptată în cadrul sistemului, inițiată „de jos”. Strategia disidentă, formulată pentru prima dată de către disidentul polonez Adam Michnik în eseul *Noul evoluționism*, avea ca obiectiv lărgirea sferei drepturilor omului și a libertăților cetățenești, în condițiile în care încercarea marxist-revizionistă de a impune schimbări „de sus”, prin intermediul instituțiilor statului communist, se dovedise o iluzie⁷. Această strategie a însemnat implicit respingerea politicii, domeniu monopolizat de elita comunistă, și retragerea în „antipolitică”, pentru a folosi conceptul introdus de scriitorul maghiar Gyorgy Konrád în scopul de a sublinia faptul că țelul disidenților nu era cucerirea puterii, ci regenerarea societății⁸. Cum au gândit disidenții că acest lucru putea fi realizat? „Trăind în adevăr”, după cum a argumentat fostul președinte al Republicii Cehe și fost disident al Cehoslovaciei, Václav Havel, preluând o idee a lui Aleksandr Soljenițin. Cu alte cuvinte, refuzând minciuna zilnică care făcea din fiecare cetățean ce o accepta un susținător al regimului⁹. Scopul ultim al disidenței era mai degrabă libertatea de a gândi, scrie sau chiar cânta, pe scurt, de a crea un spațiu alternativ, în afara controlului statului-partid¹⁰.

În sfârșit, pentru a înțelege specificul disidenței din anii 1970 și 1980 în comparație cu formele anterioare de protest mai trebuie subliniat că acest fenomen a fost posibil și datorită unor importante transformări interne suferite de regimurile comuniste. În anii terorii staliniste,

⁵ La Praga, după lansarea documentului de constituire al Cartei 77 circula gluma: „De ce nu a semnat Husak Carta? Pentru că a făcut același lucru la Helsinki”. Pentru detalii privind formarea Cartei, vezi Václav Havel, *Disturbing the Peace. A Conversation with Karel Hvizdala*, New York, Alfred A. Knopf, 1990.

⁶ Programul guvernului revoluționar al lui Imre Nagy prevedea, pe lângă introducerea pluripartidismului, retragerea trupelor sovietice și ieșirea din Tratatul de la Varșovia. Vezi în acest sens documentele reproduse în Paul Zinner (coord.), *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe*, New York, Columbia University Press, 1956, pp. 428-32. Programul de Acțiune al Partidului Communist din Cehoslovacia, documentul cel mai important al Primăverii de la Praga, deși nu pune sub nici o formă în discuție relațiile cu Uniunea Sovietică, prevede introducerea unei relative democratizări în viața politică și a unor reforme limitate în sfera economică. Vezi Jaromir Navratil et al. (coord.), *The Prague Spring 1968. A National Security Archive Documents Reader*, Budapest, Central European University Press, 1998.

⁷ Adam Michnik, *Letters from Prison and Other Essays*, Berkeley, University of California Press, 1986.

⁸ Gyorgy Konrád, *Antipolitics*, San Diego, Harcourt Brace Jovanovich, 1984.

⁹ Václav Havel et al., *The Power of the Powerless*, New York, M.E. Shape, 1990.

¹⁰ Intelectualii est-europeni, după cum subliniază G. M. Tamás – unul dintre cei mai cunoscuți disidenți maghiari, originar din Transilvania – au preluat conceptul occidental de societate civilă, dar l-au folosit într-un context diferit. Ei au susținut constituirea asociațiilor voluntare, dar nu pentru a crea solidarități într-o societate atomizată – problemă cu care se confruntă societățile moderne liberal-democratice –, ci pentru a crea nuclee autonome, pluraliste, care să îngrădească tendințele uniformizatoare ale statului communist. Vezi G. M. Tamás, *The Legacy of Dissent*, în Vladimir Tismăneanu (coord.), *The Revolutions of 1989*, London, Routledge, 1999, pp. 181-197. Pentru versiunea românească vezi *Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor*, trad. de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, Iași, Polirom, 1999.

nu ne-am putea închipui un protestatar supraviețuind gestului disperat de a se opune regimului. Însă, în urma procesului de profundă transformare a regimurilor comuniste din blocul sovietic, început după moartea lui Stalin, disidența a devenit treptat posibilă¹¹. Spre deosebire de perioada stalinistă, după venirea lui Hrușciiov la putere regimurile comuniste din întreg blocul sovietic au încetat să mai recurgă la teroarea arbitrară, care afecta în mod aleatoriu toate clasele și grupurile sociale, asigurând un control aproape total asupra societății. Mai mult, unele forme de nonconformism au început să fie treptat tolerate, creându-se astfel premisele apariției disidenților. Cu alte cuvinte, exprimarea publică a criticilor la adresa regimului nu mai atrăgea după sine și suprimarea imediată a celui ce îndrăznise să facă un asemenea gest. Desigur, procesul de transformare al regimurilor comuniste în post-stalinism a fost gradual și a implicat transformări multiple. Odată ce elita politică, economică și intelectuală pre-comunistă fusese lichidată în lagăre de muncă și închisori, potențialul de revoltă al populației fusese distrus. Ca urmare, teroarea și-a pierdut din intensitate și, mai ales, din importanța pe care o avea în cadrul mecanismelor de control al societății, dar s-au introdus metode noi de constrângere, mai sofisticate. În cazul României, deținuții politici care supraviețuiseră experiențelor cumplite din Gulagul autohton, dar de inspirație sovietică, au fost amnistiați în 1964. Securitatea, însă, și-a continuat activitatea, acționând cu precădere preventiv pentru a împiedica coagularea nemulțumirilor în proteste colective, dar folosind alte strategii decât pura represiune, strategii poate chiar mai persuasive, dar mai puțin brutale.

Trebuie însă menționat și faptul că, simultan cu rafinarea metodelor de control a societății, a avut loc un proces paralel de cooptare a unor segmente diverse ale populației, care a contribuit la diminuarea potențialului exploziv. În acest sens, au fost folosite diverse strategii. În România, în cazul celor mai mulți, amplul program de modernizare lansat în anii 1960 — care implica atât industrializarea accelerată a țării, cât și o urbanizare progresivă — a permis unei părți semnificative a populației să trăiască mai bine decât trăise vreodată sau, cel puțin, mai bine decât în anii stalinismului. Procese similare au avut loc în tot lagărul comunist, astfel încât, după anii 1960, regimurile respective își asigurau supraviețuirea pe baza pe așa-numitul „nou contract social”: în schimbul garantării unui loc de muncă, al unui trai nu prea îmbelșugat, dar sigur, majoritatea cetățenilor acceptau regimul fără să protesteze deschis¹². Un asemenea mecanism a funcționat și în România, lucru care se uită de multe ori atunci când se vorbește despre perioada comunistă. Chiar dacă aici nu a avut loc o reală destalinizare, ci numai o „schimbare simulată”¹³, regimul lui Ceaușescu, cel puțin în primul deceniu, nu s-a mai bazat în primul rând pe teroarea pură, orchestrată de Securitate, ci pe cooptare.

Spre deosebire de represiune, care ducea la o împărțire dihotomică a societății în călăi și victime, strategia de control prin cooptare a provocat mai multe tipuri de răspunsuri. Cel mai reprezentativ din punct de vedere numeric a fost și cel așteptat de regim: conformismul. Există, desigur, o ierarhie a nivelurilor de cooptare în sistem, care începe cu acceptarea unor funcții importante în aparatul statului-partid, și merge până la acceptarea unei umile slujbe

¹¹ O definiție interesantă a etapelor prin care au trecut regimurile din Europa de Est după moartea lui Stalin: post-stalinism, post-totalitarism și post-comunism, vezi la Miklos Haraszti, *The Beginnings of Civil Society: The Independent Peace Movement and the Danube Movement in Hungary*, în Vladimir Tismăneanu (coord.), *In Search of Civil Society: Independent Peace Movements in the Soviet Bloc*, New York, Routledge, 1990, pp. 71-87.

¹² Desigur, cooptarea funcționa diferit pentru fiecare categorie socială. În cazul intelectualilor, spre exemplu, cooptarea însemna permisiunea acordată pentru a călători în Occident sau pentru publicarea unui volum. Pentru conceptul de „nou contract social”, vezi studiul lui Antonin J. Liehm, „The New Social Contract and the Parallel Polity”, în Jane Leftwich Curry (coord.), *Dissent in Eastern Europe*, New York, Praeger Publishers, 1983, p. 174.

¹³ Conceptul a fost tratat pe larg în Michael Shafir, *Romania - Politics, Economics and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, London, Frances Pinter Publishers, 1985.

într-o instituție oarecare (în locul refuzului total de a fi salariatul statului comunist). La limită, însă, se poate spune că regimul comunist a supraviețuit atâtea decenii datorită susținerii tacite – pe baza mecanismului „noului contract social” – a tuturor celor care acceptau să trăiască în România fără să-și exprime public nemulțumirea față de regim. Aceasta a dus, în cazul celor mai mulți dintre români, la dihotomia dintre gânduri și vorbe, la duplicitatea care se manifesta cotidian în toate activitățile publice și chiar private. Din această cauză, atunci când, datorită crizei structurale profunde, „noul contract social” a început să fie contestat, procesul de renaștere a societății civile din România a fost lung și sinuos.

Respingerea cooptării putea fi făcută în mai multe feluri. Cel mai radical răspuns a fost *disidența*, fenomen semnificativ în țările Europei Centrale, dar foarte marginal în România. În acest sens, trebuie să clarificăm un aspect al definiției, care este deseori eludat în România. În literatura de specialitate produsă în Occident - singurul loc în care se putea scrie în libertate pe această temă înainte de 1989 - conceptelor de disident/disidență, deși preluate din jurnalism, li s-a asociat un înțeles precis și unanim acceptat de către cei care studiau comunismul.

Astfel, un disident este o persoană aflată în dezacord cu fundamentele ideologice, politice, economice sau morale pe care se bazează societatea în care trăiește, dar care nu numai că gândește diferit, dar și declară acest lucru *în public*, nu doar în familie sau în cercul privat al celor mai apropiați prieteni¹⁴. În acest sens, mai trebuie adăugat că, în general, disidenții trebuiau să fie și oameni ai condeiului, persoane cu un anumit grad de educație, care să fie capabile să articuleze în scris criticile față de sistemul comunist și, mai ales, să le facă inteligibile unei audiențe străine¹⁵. Pe scurt, disidenții, cel puțin cei care au ajuns să fie cunoscuți ca atare, au fost ceea ce am putea numi intelectuali publici. Termenul de disident ca atare nu a fost inventat de cei care puteau fi încadrați în această categorie. Mai mult, termenul a fost adoptat fără entuziasm de către cei în cauză din nevoia de a-și autodefini propriile acțiuni protestatare într-un limbaj comun cu occidentalii.

Cu toate acestea, este un termen care, în sensul precizat mai sus - de persoană care își exprimă public dezacordul cu regimul communist - a făcut carieră până în 1989, fiind preluat din jurnalism în mediile universitare și politice. În România, definiția aceasta este departe de a fi folosită consecvent. Datorită faptului că românii ce se încadrează în stricta accepțiune a termenului - disidenții sunt cei care au criticat deschis, „în gura mare”, comunismul, asumându-și toate riscurile care decurgeau de aici - au fost în număr foarte mic, definiția a fost folosită după 1989 și cu referire la persoane care nu și-au făcut niciodată publice opiniile critice, dar care, spre deosebire de mulți alții, nici nu au ridicat osanale regimului. În cele ce urmează, disidența din România comunistă va fi analizată în sensul discutat mai sus și unanim acceptat de către cei care au urmărit evoluția blocului sovietic în anii 1970 și 1980.

Totuși, pentru a defini corect specificul contextului românesc în comparație cu alte foste țări comuniste, trebuie precizat că, în afară de disidență, a existat și o altă formă de respingere a cooptării. Mult mai bine reprezentată decât disidența, aceasta îi include pe cei care nici nu au criticat regimul, dar nici nu l-au susținut deschis, și este cunoscută în mediile intelectuale din România sub numele de „rezistență prin cultură”. În condițiile în care disidenții români au fost mult mai puțini decât în alte țări, rezistenții - tolerați de regim, dar neînregimentați lui—au contribuit semnificativ alături de disidenți la limitarea controlului ideologic al partidului. Deși nu au fost persecutați de Securitate precum disidenții și nu se pot încadra în categoria victimelor comunismului, rezistenții au fost, în general, urmăriți de

¹⁴ Deși inițial termenul se referea mai degrabă la membrii marcanți de partid care deviaseră de la ideologia oficială, termenul de disident a ajuns să-i desemneze cu precădere pe cei din afara partidului care, încurajați de contextul internațional post-Helsinki, îndrăzneau să-și facă publice opiniile critice la adresa regimului. Vezi definiția dată termenului de disident de Roy Medvedev în *On Soviet Dissent*, London, Constable, 1980, p. 1.

¹⁵ Vezi definiția dată de Havel în eseul său *The Power of the Powerless*, p. 3.

poliția politică, marginalizați profesional și împiedicați să aibă o carieră normală în condițiile în care regimul răsplătea exclusiv mediocritatea obediență partidului. În domeniile umaniste și artistice, existența unei asemenea categorii de persoane, al căror scop nu era criticarea regimului, ci simpla supraviețuire onestă în cadrul profesiei alese, a fost semnificativă și pentru faptul că a contracarat amatorismul promovat intens de regim mai ales după înființarea, în anul 1976, a festivalului „Cîntarea României”.

În sfârșit, trebuie menționat cel de-al treilea tip de refuz al cooptării de către regim: emigrarea¹⁶. Desigur, nu toți românii puteau să aleagă această cale în condițiile în care orice călătorie într-o țară necomunistă nu era accesibilă oricui. Unii și-au riscat viața trecând fraudulos frontiera, alții s-au folosit de o simplă ieșire dincolo de Cortina de Fier pentru a cere azil politic, iar alții au făcut cerere, au așteptat cu anii și au plecat cu forme legale de emigrare. De fapt, dreptul la liberă circulație este menționat și în Actul Final de la Helsinki, iar mulți dintre disidenți l-au invocat direct, unii chiar folosindu-se de această mențiune pentru a putea emigra. Desigur, nu orice exil a fost unul politic: mulți au plecat din motive economice, fără alt gând decât acela de a trăi mai bine, lucru perfect legitim la urma urmei. Dintre cei refugiați din motive politice, cei care „au ales libertatea” pentru că nu puteau trăi în constrângerile impuse de regimul comunist, un număr semnificativ de români au devenit foarte activi în emigrație, contribuind decisiv la susținerea disidenței din țară. După cum am subliniat, vizibilitatea disidenților în Occident era o condiție absolut necesară pentru supraviețuirea acestora și ea depindea direct de publicarea scrisorilor deschise, a protestelor și a diverselor analize critice la adresa regimului sau de difuzarea lor la posturile de radio străine. În acest sens, spre exemplu, românii exilați care lucrau pentru posturile de radio Europa Liberă și Vocea Americii au jucat un rol cheie. De asemenea, sensibilizarea organizațiilor pentru apărarea drepturilor omului, a mass-mediei și a oamenilor politici occidentali, esențiale pentru supraviețuirea oricărui disident, s-au realizat numai prin ajutorul românilor de peste graniță, mai ales a celor din Franța, Germania și Statele Unite. Pe scurt, disidența internă nu ar fi fost posibilă fără susținerea exilului.

Disidența nu a dus în mod direct la căderea comunismului. După cum am mai subliniat, miza disidenților nici nu a fost schimbarea regimurilor, pentru că acest lucru a părut de neconceput pentru multă vreme. Dar atunci când, la sfârșitul anilor 1980, conjunctura internațională s-a schimbat odată cu abandonarea doctrinei Brejnev¹⁷, disidenții din țările Europei Centrale au constituit contraelita care a cerut schimbarea. Evident, schimbarea s-a produs inclusiv în România, chiar dacă regimul comunist a fost mult mai puțin contestat decât în celelalte țări. Dar, în timp ce în Europa Centrală valul de entuziasm al primelor alegeri libere a adus la putere reprezentanți ai fostelor mișcări disidente care au câștigat competiția electorală cu reprezentanții vechii puteri, în România puterea a rămas în mâinile celor din eșalonul secund al partidului, cei mai vizibili eroi ai revoluției din decembrie. Consecința pe termen lung este faptul că, în timp ce grupul de la Vișegrad și-a orientat de la început întreaga politică în favoarea integrării europene, România a dus o politică ezitantă și ambiguă, cu binecunoscutele consecințe tragice asupra întregului proces de tranziție spre o democrație reală. România și Bulgaria intră în Uniunea Europeană cu întârziere față de țările Europei Centrale, și asta pentru că au fost mai puțin pregătite pentru acest pas. Această întârziere se datorează și faptului că în aceste țări puțini au fost cei care și-au făcut publice

¹⁶ Sociologul american Albert O. Hirschman a evidențiat faptul că, în cadrul oricărei organizații sau societăți există trei forme posibile de răspuns față de conducerea politică: loialitatea, protestul și abandonul. Vezi lucrarea sa devenită clasică *Exit, Voice, and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*, Cambridge, Harvard University Press, 1970.

¹⁷ Pentru o relatare succintă a modului în care s-au derulat evenimentele ce au dus la prăbușirea regimurilor comuniste în Europa de Est, vezi Daniel Chirot, *What Happened in Eastern Europe in 1989?* în Vladimir Tismăneanu (coord.), *The Revolutions of 1989*, London, Routledge, 1999, pp. 19-50.

convingerile democratice înainte de 1989, criticând deschis comunismul în ciuda riscurilor pe care le aducea acest gest.

Disidența din România, 1977-1989

După 1975, ca reacție la semnarea Actului Final al Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, a luat naștere un nou val de contestare a comunismului în întreg blocul sovietic. În 1976, în Polonia, grevele muncitorești au dus la crearea Comitetului pentru Apărarea Muncitorilor (KOR), transformat ulterior în Comitetul pentru Autopărare Socială (KSS-KOR), care au fost în bună măsură precursori ai sindicatului liber Solidaritatea. În fosta Cehoslovacie s-a constituit mișcarea pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale cunoscută sub numele de Carta 77, după anul în care a fost lansată. În Ungaria, disidența democratică a devenit mai vizibilă prin presă și publicațiile (semi)clandestine¹⁸. Toate au fost mișcări protestatare care au supraviețuit într-o formă sau alta până la căderea comunismului datorită protecției internaționale operante în cadrul de cooperare inițiat la Helsinki, dar și din cauza unei mai mari disponibilități a regimurilor respective pentru dialog social, cel puțin în anumite momente.

După cum s-a afirmat mai sus, în cazul României, numărul celor care au îndrăznit să critice public sau să conteste regimul comunist folosindu-se de noul context internațional a fost mult mai mic. Mai mult, spre deosebire de celelalte țări, nu a existat nici o mișcare colectivă care să poată activa continuu, ci au existat cu precădere disidenți solitari, împiedicați să se organizeze într-o opoziție mai coerentă. Pe scurt, absența unor mișcări protestatare similare celor din alte țări menționate mai sus este unul dintre aspectele care au făcut să se vorbească mult despre „pasivitatea românească”¹⁹. Opoziția românilor față de regimul lui Nicolae Ceaușescu a fost descrisă în lucrările occidentale ca o sumă de acțiuni sporadice și localizate, lipsite de coeziune și fără impact asupra restului societății²⁰, evaluare

¹⁸ Cea mai bună monografie despre Comitetul pentru Apărarea Muncitorilor (KOR) este Jan Jozef Lipski, *KOR. A History of the Workers' Defence Committee in Poland, 1976-1981*, Berkeley, University of California Press, 1985. Bibliografia referitoare la Solidaritate este copleșitoare; câteva dintre cele mai citate lucrări sînt: Timothy Garton Ash, *The Polish Revolution. Solidarity*, London, Granta Books, 1991; Michael H. Bernhard, *The Origins of Democratization in Poland. Workers, Intellectuals, and Oppositional Politics, 1976-1980*, New York, Columbia University Press, 1993; David Ost, *Solidarity and the Politics of Antipolitics. Opposition and Reform in Poland since 1968*, Philadelphia, Temple University Press, 1990, Alain Touraine et al., *Solidarity. The Analysis of a Social Movement. Poland 1980-1981*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983. Din literatura referitoare la formarea Cartei 77, cea mai amănunțită este Gordon H. Skilling, *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*, London, George Allen & Unwin, 1981. Pentru o analiză pertinentă a grupurilor de opoziție din Ungaria, vezi Rudolf Tökes, *Hungary's Negotiated Revolution. Economic Reform, Social Change, and Political Succession, 1957-1990*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, pp. 167-210.

¹⁹ Acesta este și motivul pentru care, cu excepția unor capitole din volume dedicate formelor de disidență din întreaga regiune sau a unor referiri în lucrări bazate pe abordări comparative, nu există în lumea anglo-saxonă nici o analiză occidentală dedicată disidenței din România publicată înainte de 1989. Dintre studiile referitoare la disidența românească merită menționat capitolul scris de Vlad Georgescu într-o perioadă în care România încă era comparată cu alte țări din blocul sovietic. Vezi Jane Leftwich Curry (coord.), *Dissent in Eastern Europe*, New York, Praeger Publishers, 1983.

²⁰ În acest sens, trebuie menționat că opoziții din România au fost mult mai mediatizate în Franța, unde exista un grup din emigrație extrem de activ în acest sens. Membri ai acestui grup au creat în 1977, împreună cu tineri istorici și sociologi francezi, Comitetul francez pentru apărarea drepturilor omului în România, transformat în 1980 în Liga pentru apărarea drepturilor omului în România de la Paris. Reviste dedicate Estului, precum „L'Alternative” (între 1979 și 1985); La „Nouvelle Alternative” (între 1986 și 1989); „L'Autre Europe” (între 1985 și 1989), au publicat în paginile lor numeroase texte critice la adresa regimului de la București primite din țară, precum și analize pătrunzătoare ale politicilor aberante ale liderului român. Trebuie menționat în mod deosebit numărul special din „L'Alternative”, intitulat „Roumanie. Crise et répression, 1977-1982”, ianuarie 1983. În plus, reviste ca „Les Temps Modernes”, „Politique internationale” sau „L'Esprit” au inclus deseori comentarii despre situația generală din România și despre persecuțiile împotriva opoziților regimului. Articole pe aceste teme au apărut și în presă, mai ales în „Le Monde”, „Libération” și „Le Figaro”.

care rămâne valabilă chiar și din perspectiva cuiva care a trecut prin această perioadă de pe poziția unui participant la evenimente sau a celui care privește înapoi de pe poziția cercetătorului care are la dispoziție „arhivele disidenței”.

Analiza de față nu își propune să întocmească o listă exhaustivă a tuturor celor care au criticat public regimul Ceaușescu. O asemenea întreprindere necesită o cercetare de durată. Dacă până în 1989 nu se putea scrie despre acest subiect decât în Occident, după 1989, arhivele românești care acoperă această perioadă au rămas cvasi-inaccesibile, prin urmare sursele primare s-au îmbogățit deocamdată foarte puțin. În același timp, trebuie ținut cont de faptul că evaluările făcute în Occident cu privire la protestele parvenite din România au fost tributare capacității acestora de a se face vizibile în exterior, ceea ce înseamnă că multe dintre ele au rămas necunoscute din cauza izolării României comparativ cu alte țări comuniste. Șansa opozanților români de a fi mediatizați în Occident era mult mai redusă decât a celor central-europeni; în perioada despre care vorbim nu mai existau corespondenți de presă în România, numărul ziariștilor occidentali care reușeau să viziteze țara era incomparabil mai mic decât în cazul celorlalte state comuniste europene. Mai mult, spre deosebire de central-europeni sau de ruși, românii nu aveau o editură în străinătate care să publice și să popularizeze ceea ce nu se putea publica acasă, fiind vizibili numai în anumite reviste ale exilului sau în cele specializate în problemele Estului și numai cu intermitențe în presă. Astfel, vizibilitatea lor dincolo de Cortina de Fier depindea aproape exclusiv de legăturile personale sau ocazionale cu străinătatea și de accesul lor la posturi de radio, precum Europa Liberă, Vocea Americii sau BBC. Acestea fiind spuse, trebuie totuși subliniat că, deși fragmentar reconstruită, contestarea regimului comunist din România rămâne în istoria recentă un act esențial pentru faptul de a fi contribuit la fisurarea monopolului discursiv al regimului prin discursul critic alternativ pe care l-a produs.

Cronologic, primul protest românesc post-Helsinki a fost așa-numita mișcare Goma, botezată astfel după numele inițiatorului și principalului său promotor, scriitorul Paul Goma²¹. Mișcarea Goma, după cum a fost denumită de jurnaliștii occidentali, ar fi putut reprezenta o intrare a disidenței din România în sincronism cu mișcările pentru apărarea drepturilor omului care se înfiripau în Europa Centrală. Din păcate, nu a fost decât o încercare ratată de a constitui ceva similar Cartei 77²². Documentul principal al acestei mișcări a fost o scrisoare deschisă adresată Conferinței pentru Securitate și Cooperare, parte a întrunirilor din cadrul de cooperare internațională deschis la Helsinki, care avea loc la Belgrad²³. Inițial semnată doar de opt persoane, dintre care două erau soții Goma, scrisoarea

²¹ Paul Goma este singurul semnatar al unei scrisori de solidarizare cu Carta 77, trimisă către Pavel Kohout, unul dintre cei mai cunoscuți scriitori cehi în momentul respectiv. Merită menționat un fragment din scrisoare: „Trăim, supraviețuim în același lagăr, în aceeași Biafra (capitală: Moscova) - scria Goma. Voi, cehii și slovaci, ați avut un '68; polonezii un '56, un '71 și un ...mereu; germanii de est au avut Berlinul și au un Biermann. Noi, românii, nu avem asemenea repere. Dar nu totdeauna suferința este direct proporțională cu intensitatea strigătului de revoltă. Voi (ca, de altfel, polonezii, germanii de est, ungurii, bulgarii) voi sunteți sub ocupație rusească; noi, românii, ne aflăm sub ocupație românească - la urma urmei, mai dureroasă, mai eficace decât una străină. Trăim cu toții sub același călcâi [...]. Aceeași lipsă de drepturi elementare, aceeași batjocorire a omului, aceeași nerușinare a minciunii - peste tot. Peste tot: sărăcie, haos economic, demagogie, nesiguranță, teroare”. Textele lui Goma și ale mișcării Goma au fost publicate în Franța în diverse reviste: „Les Temps Modernes”, iulie 1977; „Roumanie. Crise et repression”, op.cit., sau în volume separate: *Le Dossier Paul Goma. L'écrivain face au socialisme du silence*, prezentat de Virgil Tănase, Paris, Édition Albatros, 1977.

²² Modul în care această mișcare a debutat, a evoluat și s-a stins după întemnițarea inițiatorului ei este descris, dintr-un punct de vedere personal, dar echilibrat, în Paul Goma, *Le tremblement des hommes*, Paris, Édition Seuil, 1977. Pentru ediția română, vezi *Culoarea curcubeului '77. Cutremurul oamenilor*, Oradea, Editura Multiprint, 1993.

²³ Iată câteva fragmente din scrisoare, care ilustrează că, atât Carta cât și mișcarea Goma, au plecat de la aceeași idee a respectării drepturilor garantate de constituțiile comuniste și întărite de Acordul de la Helsinki: „Drepturile garantate prin legile interne și tratatele internaționale semnate de către guvernele statelor totalitare, precum articolul din Constituția RSR care se referă la drepturile civile (art. 17); dreptul la muncă (art. 18); dreptul la

a stârnit interesul românilor tot mai nemulțumiți de regimul Ceaușescu. În decurs de două luni și ceva, din februarie - când știrea lansării acestei Carte românești a ajuns prin diverse canale în Occident și a fost intens mediatizată de diverse posturi de radio, în special de Europa Liberă - și până la sfârșitul lui martie - moment după care Goma este arestat - au fost adunate peste 200 de semnături de susținere. Acest număr este aproximativ același cu cel al semnatarilor inițiali ai Cartei 77. Spre deosebire de modelul ei, care, deși sinuos, și-a continuat activitatea în Cehoslovacia până la căderea regimului, mișcarea Goma nu a supraviețuit în condițiile în care inițiatorul ei a fost trimis în închisoare, apoi supravegheat la domiciliu, pentru a sfârși în exil forțat. Din păcate, prea puține figuri publice și respectate, capabile să constituie un exemplu pentru ceilalți, i s-au alăturat²⁴. Cooptarea de către regim a unei părți a intelectualității explică acest lucru numai parțial; multe se datorează rivalităților de breaslă și animozităților reciproce dintre promotorul mișcării și „confrații” săi, care într-o bună măsură continuă și astăzi²⁵. În sfârșit Securitatea, acționând la „indicațiile lui Ceaușescu”, a jucat un rol decisiv.

Ceaușescu a reacționat extrem de violent la știrea apariției acestui protest, mai ales că Goma i s-a adresat direct pentru a-l invita să semneze împreună Carta 77, motivând că în România existau doar doi oameni care nu se temeau de Securitate: secretarul general al PCR și el însuși²⁶. În arhive există două stenograme revelatoare cu privire la poziția lui Nicolae Ceaușescu față de drepturile omului și de mișcarea Goma: „Legat de securitatea europeană, mă gândesc să luăm o poziție ceva mai fermă față de toate aceste acțiuni ale unor cercuri reacționare, ale unor agenții de presă, care încearcă să abată preocupările de la securitatea europeană la probleme minore, pe probleme de sprijinire chiar a unor elemente reacționare, să reactiveze o serie de agenturi străine. (...) Sigur, nu știu dacă încercarea care (*sic!*) o fac unii de a lega România de Cehoslovacia sînt numai din aceștia sau sunt și din partea altor «agenturi». Până și România care este considerată mai liberală este pusă în discuție. Cred că activizarea acestor cercuri este mai complexă. Așa observ eu. (...) Cred că în acest sens trebuie să respingem și să luăm poziție asupra acelor cercuri care activează organizațiile fasciste, teroriste, pentru că realmente așa este. La noi l-au găsit pe Paul Goma, care *este un derbedeu*, a stat și în închisoare. Trebuie să luăm atitudine mai fermă și față de

educație (art. 21); la liberă asociere (art. 27); libertatea cuvântului, a presei, a întrunirilor și demonstrațiilor (art. 28); libertatea de gândire (art. 30); inviolabilitatea persoanei (art. 31); și a reședinței personale (art. 32); secretul corespondenței și al convorbirilor telefonice (art. 33), nu sunt respectate. În același timp, dreptul la libera circulație a persoanelor, ideilor, informației nu este respectat, iar dreptul la cetățenie este transformat într-o obligație. (...) De asemenea, considerăm că nu se poate accepta extinderea principiilor neamestecului în treburile interne la sfera drepturilor civice fundamentale”. Textul integral a fost publicat în Goma, *Culoarea Curcubeului* '77, pp. 70-72.

²⁴ Alături de Goma au mai semnat acest protest doar alți doi intelectuali cunoscuți: Ion Negoîtescu și Ion Vianu. Negoîtescu a sprijinit public mișcarea inițiată de Goma printr-o scrisoare adresată acestuia, care s-a citit și la Radio Europa Liberă. El pleda pentru limitarea mișcării la revendicarea libertății de exprimare, un scop mai bine precizat decât respectarea drepturilor omului în general și, de aceea, mai probabil de a fi obținut, considera el. Vezi Ion Negoîtescu, *În cunoștință de cauză. Texte politice*, Cluj, Dacia, 1990. Ulterior, Negoîtescu a fost șantajat cu un proces de homosexualitate și a fost nevoit să renunțe la poziția anterioară scriind un articol care lauda politica culturală a regimului în „România literară”. Vezi scrisoarea lui Ion Vianu adresată lui Goma în Matei Călinescu și Ion Vianu, *Amintiri în dialog*, București, Editura Litera, 1994. Deși decisese deja să părăsească definitiv România, Vianu i se alătură lui Goma văzând că nimeni altcineva dintre scriitorii cunoscuți nu o face, gest care l-a costat postul de la Facultatea de Medicină.

²⁵ A se vedea în acest sens cele trei volume ale jurnalului lui Paul Goma și reacțiile stîmte de acestea; Paul Goma, *Jurnal*, București, Editura Nemira, 1997.

²⁶ În cazul în care Ceaușescu ar semna Carta pentru drepturile omului a cehilor și slovacilor, el s-ar dovedi, argumenta Goma, consecvent cu atitudinea sa din 1968, când a condamnat invazia din Cehoslovacia, oferind exemplu românilor, care în acest fel nu se vor mai teme să se alăture celor ce cereau respectarea drepturilor omului în țările comuniste. Ca urmare a difuzării acestor scrisori, Ceaușescu a condamnat public virulent „trădătorii de neam”. Vezi Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Consfătuirea pe țară a unităților de control ale oamenilor muncii - 17 februarie 1977*, București, Editura Politică, 1977.

corespondenții străini. Trebuie să-i poftim să facă bine să-și vadă de treabă. (...) Noi ar trebui să fim puțin mai ofensivi în această direcție. Presa noastră nu este destul de activă în privința aceasta. Nu este vorba să apărăm măsurile din Cehoslovacia, pentru că au alt caracter, dar nici nu trebuie să admitem ca la adăpostul acesta să se reactiveze cercurile fasciste, reacționare”²⁷.

Limbajul folosit de Ceaușescu în 1977, deseori referințe la „agenturi”, îi vor părea extrem de cunoscute cititorului familiar cu filmul procesului și execuției acestuia în decembrie 1989. În acest sens, trebuie adăugat că liderul român și-a modificat de-a lungul timpului extrem de puțin viziunea asupra politicii externe, formată în perioada „coexistenței pașnice”. El nu a înțeles niciodată de ce statele occidentale au început să acorde o importanță din ce în ce mai mare problemei drepturilor omului în perioada post-Helsinki. Pentru Ceaușescu, politica internațională trebuia să se concentreze pe menținerea păcii și a securității, nu pe câteva cazuri marginale, considera el, de indivizi care își „trădau țara”, denigrând sistemul comunist. Toate intervențiile occidentale în favoarea opozanților erau considerate drept inadmisibile intruziuni în afacerile interne ale României.

În privința măsurilor care trebuiau luate în cazul unor asemenea „trădători”, precum Paul Goma, luările de poziție ale soților Ceaușescu în ședința CPEX din 30 martie 1977, exprimate într-un limbaj buruinos, sunt extrem de relevante.

Nicolae Ceaușescu: „În legătură cu unele probleme privind activitatea *măgarului acesta de Goma*, care continuă să ia legătura prin telefon, și acum, la Europa Liberă, s-a publicat o listă cu aproape 180 de oameni care au semnat-o (*până în acel moment, n. n.*).”

Elena Ceaușescu: „Libertatea este libertate, dar pentru a-și bate joc de popor (*sic!*), de eforturile lui, pentru aceștia nu există nici un fel de libertate”.

NC: „Trebuie loviți, propriu-zis, fără cruțare. Aceasta ca măsură generală, tovarăși, care să fie luate peste tot unde avem asemenea oameni. Să discutăm pe aceea (*sic!*), care nu au asemenea manifestări, să-i facem să înțeleagă, să-i determinăm ca fiecare să-și vadă de treabă acolo unde este pus. Cu acesta care este aici, cu Goma, nici un fel de mișcare. Întrerupt telefonul, orice legături, cum încearcă să ia legătura cu ambasadorul, *arestat public, pentru spionaj și trimis în judecată*. Fără nici un fel de discuții și toți care vor proceda așa. Aceștia care sunt pe lista aceasta, cu organele de securitate respective, o comisie de partid în fiecare județ, să stea de vorbă cu ei, să se vadă dacă este așa sau nu, pentru că nu s-a stat de vorbă cu nici unul și să se procedeze în raport cu poziția pe care o vor avea. Chiar dacă este așa cum se spune aici că ia (*sic!*) dat telefon, să fie puși în colectivul de întreprindere în discuție, judecați, și ce vor hotărî muncitorii. *Dacă vor să-i bată, să-i bată*. Să-i lăsăm, într-adevăr, pe oameni să-i judece și aici care se dovedesc așa, nu pot rămâne în întreprinderile respective”²⁸.

La ordinele lui Ceaușescu, Securitatea a reacționat rapid, arestându-l pe Goma chiar a doua zi, lipsind în acest fel mișcarea de singurul centru de coordonare existent. De asemenea, Securitatea a intervenit extrem de eficient apoi pentru a-i persuadea pe semnatori să retracteze și a-i împiedica pe alții să se ralieze mișcării. Metodele folosite, conform indicațiilor primite, au fost atât persuasive, cât și represive. Dacă ar fi să dăm crezare documentelor accesibile din arhivele Securității, pentru mulți dintre cei implicați această mișcare în numele drepturilor omului a fost doar o trambulină pentru emigrare, un mijloc de a obține așa-numitul „pașaport Goma”²⁹. Cert este că datorită aprobării cererilor de emigrare ale multora dintre semnatori,

²⁷ Vezi stenograma ședinței CPEX din 16 februarie 1977, în ANIC, fond CC al PCR - Cămară, dosar nr. 12/1977, f. 3 v.- 4 r.

²⁸ Vezi stenograma ședinței CPEX din 30 martie 1977, în ANIC, fond CC al PCR - Cămară, dosar nr. 42/1977, ff. 1-5.

²⁹ O notă a Securității din 12 martie 1978 menționează că din totalul de 430 de persoane care au încercat sau chiar au reușit să-l contacteze pe Goma, pentru 184 cererea de emigrare a fost aprobată, 170 și-au retras sprijinul, mulți dintre ei luând poziție în public împotriva lui Goma, iar 76 încă își mai mențineau poziția, sperând că li se

mișcarea a sucombat spontan, prin dispariția suținătorilor. În același timp, însă, trebuie spus că, după 1977, Securitatea a fost reorganizată cu ajutorul tehnicii de vârf în domeniul calculatoarelor, importată din Statele Unite la începutul anilor 1970, ceea ce a dus la o mult mai bună cooperare la nivelul întregii țări pentru a preveni coagularea unor proteste colective.

După acest moment, inițiativele de auto-organizare în numele drepturilor omului au continuat, deși cu un impact mult mai limitat. Este vorba de mișcări mai degrabă efemere, dar care arată că, sub inspirația unor mișcări similare din Europa Centrală, ideea apărării drepturilor omului supraviețuiește mișcării Goma³⁰. Totuși, în afara încercării ratate din 1979 de a constitui un Sindicat Liber al Oamenilor Muncii, o Solidaritate *avant la lettre* și *à la roumaine*³¹, formele principale de solidarizare în fața agresiunii regimului au rămas grevele muncitorești. În ceea ce privește formele discursive de protest colectiv, cele coagulate în jurul unui document programatic sau măcar a unei scrisori deschise, acestea au reapărut doar la sfârșitul anilor 1980.

Din 1977 și până în 1989, disidența din România a constat în principal dintr-o sumă de gesturi izolate ale unor oameni curajoși, care au refuzat avantajele cooptării, îndrăznind să critice deschis regimul. Cu alte cuvinte, istoria disidenței românești din acea perioadă nu poate fi decât o sumă de biografii individuale. Tocmai datorită obedienței generalizate, gesturile lor singulare au avut mai multă semnificație decât un gest similar născut din mijlocul unei societăți civile mult mai active.

Acțiunile de protest, chiar de opoziție, fie individuale, fie în grupuri mici de 3, 4 persoane, împotriva lui Ceaușescu au fost pedepsite exemplar prin condamnări publice hotărâte de Tribunalele Militare. În 1984 erau la închisoarea din Aiud în jur de 30 de deținuți politici, încadrați la infracțiunea de propagandă împotriva orânduirii socialiste sau complot. Trei tineri din satul Băleni-Sârbi, jud. Dâmbovița, venind spre casă în seara zilei de 22 august 1983 au șters de pe șosea textul activiștilor de partid: „Trăiască 23 august!” și au scris cu var „Jos Ceaușescu”. Condamnările care au urmat au fost pe măsură : Victor Totu – 7 ani, Gheorghe Pavel – 6 ani, Florea Vlăsceanu – 6 ani. Constantin Purcaru în vârstă de 26 de ani și Ion Ilie în vârstă de 42 de ani, director economic la un trust de construcții, amândoi din Pitești, cam în aceeași perioadă, în 1982 și 1983, dar independent unul de celălalt, au răspândit manifeste în tot orașul. Au fost condamnați la 7, respectiv 6 ani de închisoare. Gheorghe Gherghina și Ionel Nicolae au răspândit în 1978, printr-o fantă făcută în podeaua automobilului lor, manifeste de solidaritate cu sindicatul lui Paul Goma. În 1982, în urma unei anchete legate de alte fapte, Securitatea a aflat de la fiul lui Ion Nicolae despre acțiunea celor doi. Au fost condamnați la 6 ani, respectiv 7 ani de închisoare. Marin Iancu, colonel de

va aproba emigrarea. Chiar dacă transformarea oricărui protest într-o revendicare personală era o metodă „clasică” a Securității, faptul că aproape jumătate din cei implicați emigraseră deja la data la care a fost scrisă nota arată că pentru ei conta în principal respectarea acestui drept al omului. Vezi *Cartea Albă a Securității. Istorii literare și artistice. 1969-1989*, București, Presa Românească, 1996, p. 130. Securitatea a mai făcut ulterior o evaluare a mișcării Goma, în care indică o cifră aproximativ identică de persoane (431), care l-au căutat telefonic, l-au vizitat la domiciliu sau i-au trimis scrisori pentru a adera la mișcare. Dintre acestea, 20 erau din sfera „creației literar-artistice”, apreciate de Securitate ca reprezentând „persoane periferice, (...) nereprezentând valori sau nume cunoscute în țară și străinătate”. Vezi „Istoric în problema «Activitatea dușmănoasă desfășurată de unele persoane din domeniile artă și cultură»”, datat de editori în 1980, în Florica Dobre (coord.), Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa, *Securitatea. Structuri-cadre. Obiective și metode*, vol. II (1967-1989), București, Editura Enciclopedică, 2006, pp. 525.

³⁰ Este vorba de Comitetul creștin pentru apărarea drepturilor religioase și ale conștiinței, inițiat în aprilie 1978 de doi pastori bapțiști dar în ideea unei asocieri ecumenice, și de Sindicatul național al cetățenilor pentru apărarea persoanelor închise în mod abuziv, lansat în noiembrie 1979, probabil după modelul VONS din Cehoslovacia. Vezi „Roumanie. Crise et répression”, op. cit., p. 18. Pentru detalii privind rezistența de natură religioasă, vezi capitolul respectiv din raport.

³¹ Pentru detalii cu privire la acest sindicat liber, vezi capitolul despre greve muncitorești.

miliție, a scris o scrisoare pe care a vrut să o trimită de Europa Liberă. Cel căruia dorea să îi ceară să ducă scrisoarea în străinătate era informator al Securității și l-a trădat. Marin Iancu a fost arestat și condamnat la 8 ani de închisoare. Barabas Francisc, împreună cu prietena lui, Márton Piroška, și cu Barabas János au răspândit în Miercurea Ciuc, într-o noapte, cu ajutorul bicicletelor, manifeste pe care scria „Jos Ceaușescu, Jos Cizmarul”. Au fost în cele din urmă descoperiți, arestați și condamnați la 7, 5 și 6 ani. Borbely Ernő, Buzas Laszlo și Biro Katalin au vrut să facă niște tipărituri și au fost arestați și condamnați la 7, 6 și 5 ani închisoare. Ion Bugan din Tecuci și-a montat pe mașină un tablou a lui Ceaușescu sub care scria „Jos Ceaușescu, Jos Călăul”, a plecat din Piața Unirii și în dreptul străzii Lipscani a fost blocat de echipaje ale miliției, arestat și condamnat la 10 ani de închisoare. Arpad Viski, actor din Sfântu-Gheorghe, a fost condamnat la 6 ani de închisoare pentru faptul că a vorbit și comentat în mod repetat, la cozi, sărăcia, mizeria și conducerea aberantă a lui Ceaușescu. În mod foarte suspect, posibil pentru că nu își ținea gura, după eliberarea din anul 1984, a fost găsit spânzurat într-o pădure de lângă Sfântu-Gheorghe. Gheorghe Năstăsescu, maestru constructor din Iași, a venit în București în februarie 1983, s-a suit pe o schelă de pe str. Lipscani și a aruncat mai multe manifeste și a vorbit lumii care s-a adunat despre mizeria la care s-a ajuns din cauza lui Ceaușescu. A fost coborât de agenții apăruiți imediat, arestat și condamnat la 9 ani închisoare. Nicolae Lițoiu și Gheorghe Manu au primit condamnări de 15 și 8 ani pentru că au pus petarde la „Casa albă” a partidului din Ploiești și au aruncat manifeste de pe terasa magazinului Omnia³².

Numărul disidenților a crescut sensibil numai după revolta de la Brașov din 15 noiembrie 1987, care a zguduit serios regimul și a mobilizat societatea³³. Această mobilizare timidă față de alte țări, dar mai viguroasă în comparație cu anii anteriori, se datorează și schimbărilor interne de la Moscova inițiate de Mihail Gorbaciov, care i-au făcut pe români să se uite cu speranță la răsărit pentru prima dată în istorie.

În sfârșit, exemplul Europei Centrale – Polonia, în primul rând, cu o Solidaritate tot mai activă după 1987, dar și Cehoslovacia și Ungaria – a fost, datorită popularizării prin intermediul posturilor de radio străine, stimulator pentru disidenții români. Mulți dintre ei s-au inspirat din textele devenite clasice ale disidenților din țările vecine, au preluat și adaptat ideile acestora contextului românesc sau s-au asociat unor proteste colective inițiate în blocul sovietic³⁴. Înainte de a aminti disidențele din anii 1980, trebuie subliniat încă o dată că mulți dintre cei care au avut atitudini critice față de regimul lui Ceaușescu s-au pierdut fără urmă în închisori sau spitale psihiatrice³⁵. Lipsiți de mijloacele de a se face auziți în Occident pentru a

³² Vezi Herma Köpernik Kennel, *Jogging cu Securitatea. Rezistența tânărului Radu Filipescu*, București, Universal Dalsi, 1998.

³³ Trebuie menționat că, la 16 februarie 1987, un grup relativ numeros de studenți ieșeni a manifestat împotriva frigului și a întreruperilor în alimentarea cu energie electrică și apă potabilă a căminelor studențești. Tereza Culianu-Petrescu își amintește că protestatarii scandau: „Vrem lumină să-nvățăm și apă să ne spălăm!” (comunicare verbală, noiembrie 2006). Vezi și Marin Nedelea, *Istoria României în date, 1940-1995*, București, Editura Niculescu, 1997, p. 360.

³⁴ Un gest semnificativ de asociere cu disidenții din alte țări a venit de la câțiva foști membri ai Partidului Național Țărănesc: Corneliu Coposu, Nicolae Carandino și Ion Puiu. În octombrie 1986, ei s-au solidarizat cu disidenții maghiari, polonezi, cehi și slovaci, care formulară o scrisoare comună pentru aniversarea Revoluției maghiare din 1956. Cei trei și-au exprimat „admirația pentru ungurii care au luptat atât de eroic pentru libertatea lor în urmă cu treizeci de ani”. Vezi Vladimir Socor, *Three Romanians Reported to Have Endorsed Joint Dissident Statement*, în „Romanian Situation Report”, nr. 6, noiembrie 1986, OSA/RFE Archives, Romanian Fond, 300/60/3/Box 18, File Opposition 1987. Mesajul lor a fost făcut public în Occident de către Ion Rațiu la o conferință de presă organizată la 22 octombrie 1986 la Londra. Pe atunci, Rațiu era liderul Uniunii Mondiale a Românilor Liberi, al cărei scop, printre altele, era și sprijinirea disidenților din România.

³⁵ Trebuie subliniat faptul că proteste împotriva regimului au existat continuu, dar mulți dintre autorii lor au rămas necunoscuți datorită faptului că și-au organizat extrem de naiv acțiunile și nu au știut cum să se facă auziți în Occident, drept care autoritățile i-au putut fie interna în spitale psihiatrice, fie trimite în închisoare. Radu Filipescu, care a fost închis între 1983 și 1986, a întâlnit multe asemenea cazuri. Vezi Herma Köpernik Kennel,

fi protejați sau pur și simplu neînțelegând importanța vizibilității externe, au dispărut înainte ca să le fie recunoscut curajul de a spune nu măsurilor arbitrare ale dictaturii. Dintre cei care au fost preluați de diverse organizații din Occident, supraviețuind cu bine experienței disidenței, unii au rămas autorii unui singur act disident. Alții au reușit prin talentul și tenacitatea lor să fie continui prezenți la posturile străine cu texte critice și după prima ieșire publică, construindu-și în timp notorietatea ca disidenți. În sfârșit, foarte puțini au reușit să coaguleze în jurul lor un grup, transformând disidența solitară în protest colectiv. Analiza de față se va referi în special la aceștia.

Dintre cei care s-au impus de-a lungul unei perioade mai îndelungate de timp ca disidenți consecvenți ai dictaturii ceaușiste, chiar în perioade în care foarte puțini îndrăzneau să critice regimul, se cuvin menționați: Mihai Botez, Dorin Tudoran, Radu Filipescu, Doina Cornea, Gabriel Andreescu, Dan Petrescu și Mircea Dinescu. Mihai Botez este cel care, încă din 1977, a încercat împreună cu Vlad Georgescu să înființeze, după modelul polonez, o universitate clandestină în București³⁶. Deși constant urmărit și hărțuit de Securitate din acel moment, el s-a impus ca un critic constant al regimului. Scrisorile sale către Vlad Georgescu, devenit directorul secției în limba română a Europei Libere, constituie un corpus important de analize ale societății comuniste, făcute dintr-o perspectivă ce amintește de revizionismul marxiști din Europa Centrală³⁷. Dorin Tudoran a fost, după momentul Goma, primul scriitor român care a decis, în 1982, să facă publică atitudinea sa critică față de regimul comunist, evoluând rapid de la o critică limitată la domeniul literar la un atac la adresa sistemului însuși. Împins de autorități să emigreze în 1985, el a fost unul dintre extrem de activii susținători din emigrație ai disidenților din țară prin intermediul postului Vocea Americii. Ulterior, la sfârșitul anilor 1980, alături de Vladimir Tismăneanu, a contribuit la publicarea primei (și singurei) reviste dedicate culturii alternative din România comunistă, „Agora”³⁸. Radu Filipescu reprezintă prin curajul său un caz aparte: el este cel care, în 1983, a tipărit și a împărțit prin București zeci de mii de manifeste chemând la grevă generală. O asemenea faptă a fost încadrată de justiția comunistă la infracțiunea de propagandă împotriva ordinii socialiste, conform articolului 166, paragraful 2 din Codul Penal, și „răsplătită” cu 10 ani de

Jogging cu Securitatea. Rezistența tânărului Radu Filipescu, București, Editura Universal Dalsi, 1998, pp. 106-144.

³⁶ Vlad Georgescu, unul dintre cei mai cunoscuți foști directori ai secției române a Europei Libere, a fost arestat cu o zi înaintea lui Paul Goma, pe motiv că întreținea legături cu ambasadorul Statelor Unite. Cu această ocazie, Ceaușescu s-a înfuriat serios pe Securitate pentru că nu a reușit să-l împiedice să-și depună la ambasadă dosarul pentru o bursă la Woodrow Wilson Center din Washington. „De altfel, acesta este un măgar, așa de ultima speță și eu le-am dat aprobare să-l aresteze, dar cu întârziere, după ce a depus documentele, cu întârziere (*sic!*), la ambasada americană. De ce trebuia să stați să depună documentele. Avem din acest punct de vedere niște carențe foarte serioase în activitatea organelor de securitate”. Vezi stenograma ședinței CPEX din 30 martie 1977, ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosar nr. 42/1977, f. 2. Faptul că era cunoscut de americani, l-a salvat pe Vlad Georgescu, care a fost în final eliberat și lăsat să plece în Statele Unite.

³⁷ Mihai Botez a beneficiat și de susținerea soției sale, Mariana Celac, cea care a trimis în străinătate planurile de sistematizare a Bucureștiului pentru a sensibiliza opinia publică occidentală în legătură cu distrugerea patrimoniului istoric și cultural. O scurtă biografie a lui Mihai Botez se poate găsi în cartea sa *Intellectualii din Europa de Est*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1993, pp. 8-10. De asemenea, scrisorile trimise prietenului său Vlad Georgescu și citite la Radio Europa Liberă au fost publicate recent. Vezi *Scrisori către Vlad Georgescu*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2003. Texte ale sale au fost publicate înainte de 1989 și în străinătate. Vezi Mihai Botez, *L'Eurocommunisme vu de loin*, în „L'Alternative”, nr. 3, pp. 17-18. Vezi și scrisorile lui deschise către CC al PCR în OSA/RFE Archives, Romanian Fond, 300/60/3/Box 5, File Dissidents: Mihai Botez.

³⁸ Activitatea disidentă a lui Dorin Tudoran se poate reconstitui în bună măsură din volumul său *Kakistocrația*, Chișinău, Editura Arc, 1998. În plus, merită o mențiune specială textul său *Frig sau frică? Asupra condiției intelectualului român de astăzi*, publicat inițial în „L'Alternative”, nr. 29, septembrie-octombrie 1984, și nr. 30, noiembrie-decembrie 1984, care reprezintă o excelentă analiză a cauzelor pentru care au existat atât de puțini intelectuali disidenți în România. Vezi și *Kakistocrația*, pp. 31-76. Vezi și OSA/RFE Archives, Romanian Fond, 300/60/3/Box 9, File Dissidents: Dorin Tudoran.

închisoare. Eliberat după trei ani în urma intervențiilor internaționale, a făcut ulterior foarte multe pentru protejarea deținuților politici întâlniți în închisoare prin popularizarea lor în Occident. Mai mult, în ciuda detenției, și-a reluat activitatea disidentă, continuând cu încăpățănare să creadă că românii au nevoie numai de o scânteie pentru a se revolta. Revoluția din 1989 i-a dat dreptate³⁹. Doina Cornea a fost una dintre personalitățile disidente cu activitate de lungă durată, începută încă din 1982, cu o primă scrisoare trimisă la Europa Liberă. Preocupată la început doar de declinul educației sub comunism, critica ei, inspirată de morala creștină și tradițiile intelectuale interbelice, s-a radicalizat după greva muncitorilor de la Brașov din 1987. Până la căderea regimului, a fost una dintre vocile critice cele mai radicale, autoare a unui text ce propunea un amplu program de reforme, capabilă să atragă solidaritatea altora în critica pe care a lansat-o față de aberantul program de sistematizare⁴⁰. Și activitatea disidentă a lui Gabriel Andreescu, legată în principal de monitorizarea cazurilor de violare a drepturilor omului, a luat un curs nou după greva de la Brașov, în urma căreia a fost arestat pentru prima oară. Din acel moment, a devenit un autor important de texte critice la adresa regimului și unul dintre disidenții români cei mai cunoscuți în afara țării, invitat constant la conferințe alături de alți intelectuali critici din Europa comunistă, dar împiedicat mereu să participe la asemenea evenimente⁴¹. Dan Petrescu a ieșit public pentru prima dată la începutul lui 1988, dar în cei doi ani până la căderea comunismului a devenit poate criticul cel mai prolific și cel mai subtil al regimului Ceaușescu. Pe lângă numeroase analize scurte asupra sistemului comunist și mecanismelor sale de control, el este coautorul, împreună cu Liviu Cangeopol, al unei radiografii excepționale a României din ultimii ani ai dictaturii ceaușiste. Textul respectiv, un dialog de lungimea unei cărți, a reprezentat la vremea respectivă cea mai radicală critică a comunismului românesc, care cerea schimbarea sistemului comunist însuși. Bazat pe informații directe și exemple luate din viața cotidiană, volumul respectiv rămâne și astăzi o sursă valoroasă pentru studiul comunismului. În plus, merită menționat faptul că Dan Petrescu și Doina Cornea sunt co-semnatarii unei scrisori colective, care cerea ca la Congresul al XIV-lea din noiembrie 1989 Ceaușescu să nu mai fie reales⁴². O altă solidaritate notabilă s-a creat în jurul poetului Mircea Dinescu, care s-a remarcat ca disident la sfârșitul lui 1988, începând cu o critică limitată la probleme specifice

³⁹ Activitatea lui Radu Filipescu este descrisă pe larg în Herma Köpernik Kennel, *Jogging cu Securitatea*. Deși povestea pare foarte romanțată, Filipescu a confirmat că, dincolo de tonul cărții, faptele sunt autentice. Vezi și OSA/RFE Archives, Romanian Fond, 300/60/3/Box 8, File Dissidents: Radu Filipescu.

⁴⁰ Doina Cornea a fost unul dintre disidenții români cei mai mediatizați, textele ei fiind publicate în „La Nouvelle Alternative”, „L’Autre Europe”, „Le Monde”. De asemenea, ea apare și în filmul din 1988 al jurnalistului belgian Jose Dubié, intitulat „Dezastrul roșu”, care a fost difuzat de aproape toate televiziunile din Vest, producând un val de simpatie fără precedent pentru România datorită imaginilor atât de neobișnuite pentru occidentali, pe care numai cei mai bătrâni le puteau asocia cu experiența războiului. A se vedea antologia textelor trimise de Doina Cornea la Radio Europa Liberă în *Scrisori deschise și alte texte*, București, Editura Humanitas, 1991. Pentru comentarii privind impactul Doina Cornea ca figură disidentă, transmise de Radio Europa Liberă, vezi OSA/RFE Archives, Romanian Fond, 300/60/3/Box 7, File Dissidents: Doina Cornea.

⁴¹ Gabriel Andreescu se referă la modul în care a devenit și a înțeles să fie disident în *Spre o filozofie a dizidenței*, București, Editura Litera, 1992, pp. 155-197. Pentru textele disidente ale lui Andreescu vezi și OSA/RFE Archives, Romanian Fond, 300/60/3/Box 6, File Dissidents: Gabriel Andreescu.

⁴² Trebuie menționat că și Dan Petrescu a beneficiat la Iași de susținerea unui grup de prieteni, dintre care mulți i s-au asociat ulterior în disidență (Alexandru Călinescu, Luca Pițu, Liviu Cangeopol, Liviu Antonesei, Dan Alexe), dar înainte de toate a contat pe sprijinul necondiționat al soției sale, Tereza Culianu-Petrescu. Toate textele critice ale lui Dan Petrescu sunt cuprinse în ultima ediție română a dialogului său cu Liviu Cangeopol. Dialogul ca atare a fost publicat prima dată de Vladimir Tismăneanu în „Agora”, revista de cultură alternativă la a cărei apariție a contribuit ca redactor. Vezi „Agora”, vol. 3, nr. 1, februarie 1990, pp. 45-258. Din păcate, datorită avaturilor transmițerii textului de la autori la editori, acesta a fost publicat abia după Revoluție, pierzând mult din impact. Pentru ediția română cea mai completă, vezi Dan Petrescu, Liviu Cangeopol, *Ce-ar mai fi de spus. Convorbiri libere într-o țară ocupată*, București, Editura Nemira, 2000. Vezi și OSA/ RFE Archives, Romanian Fond, 300/60/3/Box 6, File Dissidents: Dan Petrescu.

culturii pentru a se radicaliza spre sfârșitul anului următor⁴³. Ieșirea lui în disidență este importantă și pentru că a coincis cu momentul în care numărul intelectualilor critici a crescut brusc. Mai mult, el a fost cel care a atras pentru prima dată solidaritatea de breaslă a altor colegi. În această ultima perioadă, imediat premergătoare colapsului sistemului, au apărut câteva încercări de formulare a unor proteste colective, unele interceptate și anihilate de Securitate⁴⁴, altele duse până la capăt în forme mai radicale, precum scrisoarea împotriva realegerii lui Ceaușescu, menționată mai sus, sau scrisoarea „celor șapte” care s-au solidarizat cu Dinescu. În sfârșit, a existat și o scrisoare a „celor optsprezece”, difuzată chiar în decembrie 1989, pe când Timișoara se revolta deja împotriva dictaturii lui Ceaușescu⁴⁵.

Pe lângă aceste proteste venite din mijlocul societății românești ce abia începea să se auto-organizeze în vreme ce regimurile din țările vecine se clătinau serios, a existat și o scrisoare colectivă de protest din interiorul partidului, semnată de șase veterani comuniști marginalizați de Ceaușescu. În România, ea a avut un impact limitat în rândul populației, dar în străinătate ecoul acestei scrisori a fost incomparabil mai mare decât cel al scrisorilor semnate de intelectualii critici⁴⁶.

Din 1977 și până în 1989, supraviețuirea dincolo de primul gest de protest public a disidenților de mai sus și a altora nemenționați aici, dar nu mai puțin curajoși, a fost posibilă, ca și în cazul celorlalte țări comuniste, numai datorită noului cadru de colaborare internațională, inaugurat de Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa de la Helsinki. Până în acest moment este clar că regimul comunist din România în general, și Ceaușescu, în particular, au desconsiderat profund ideea de drepturi ale omului. Mai mult, toate intervențiile occidentale în favoarea disidenților erau considerate drept intervenții străine în treburile interne ale țării și erau tratate ca atare, cu riscul deteriorării relațiilor diplomatice. Aceste intervenții îi păreau lui Ceaușescu cu atât mai suspecte cu cât mulți dintre disidenți erau fie de origine maghiară, fie de alte confesiuni decât cea ortodoxă. Toate presiunile diplomatice de acest gen erau puse pe seama manevrelor emigrației maghiare ultranaționaliste, care încerca să agite problema Transilvaniei și prin urmare erau total ignorate. Aceste intervenții au fost motivul pentru care liderul român devenise obsedat de plata datoriei externe. În acest fel, Ceaușescu spera să scape de orice intervenție în favoarea disidenților. Rezultatul, însă, nu a fost cel scontat. Până în momentul în care a reușit să-și plătească datoriile externe, la începutul lui 1989, România era deja izolată pe plan internațional, fiind condamnată pentru grosolanele încălcări ale drepturilor omului nu numai de țările occidentale, dar și de țări din blocul comunist, precum Ungaria și URSS⁴⁷.

⁴³ Multe dintre scrisorile lui Mircea Dinescu au fost publicate inițial în „Libération”. Pentru scrisorile deschise ale lui Mircea Dinescu vezi și OSA/RFE Archives, Romanian Fond, 300/60/3/Box 7, File Dissidents: Mircea Dinescu.

⁴⁴ A se vedea modul în care a eșuat încercarea unui grup de intelectuali din București de a formula un protest comun în *Cartea Albă a Securității*. Istorie literare și artistice pp. 394-408.

⁴⁵ Pentru protestul împotriva realegerii și „scrisoarea celor șapte”, vezi Dennis Deletant, *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*, London, Hurst & Company, 1995, 282-284 și 291-292. Pentru „scrisoarea celor optsprezece”, vezi *Cartea Albă a Securității*, p. 457, iar pentru o relatare privind modul în care s-a înfiripat acest protest, vezi Stelian Tănase, *Ora oficială de iarnă*, Iași, Institutul European, 1995.

⁴⁶ Pentru o analiză detaliată a semnificației acestei scrisori, vezi Cristina Petrescu, *The Letter of the Six: On the Political (Sub)Culture of the Romanian Communist Elite*, „Studia Politica”, Vol. V, nr. 2, 2005, pp. 355-384.

⁴⁷ Singurul mecanism de presiune care a funcționat în cazul lui Ceaușescu a fost reînnoirea anuală a clauzei națiunii celei mai favorizate de către Statele Unite. Pentru că Ceaușescu se mândrea cu faptul că era, credea el, favoritul Occidentului, acesta a făcut tot posibilul să păstreze această clauză, care nu mai fusese oferită decât Poloniei, apoi retrasă după Legea Marțială, și mult mai târziu Ungariei. Atât timp cât disidenții erau puțini, era suficient să le îngăduie să emigreze pentru a atenua criticile. Atunci când numărul protestelor s-a înmulțit, în 1988, Ceaușescu a preferat să renunțe la clauză decât să mai răspundă la presiunile occidentale. Din acest motiv, cadrul de cooperare internațională inițiat la Helsinki nu a avut decât o mică influență în ceea ce privește îmbunătățirea situației drepturilor omului în România. Mai multe despre funcționarea clauzei națiunii celei mai

Desigur, întrebarea, la care încă nu s-a găsit un răspuns convingător, este de ce în România anilor 1980, în plină criză economică și mizerie morală, nu s-au ridicat mai multe voci care să critice regimul? Puținii ziariști străini care au reușit să călătorească în România în ultimii ani ai regimului ne-au transmis imaginea unei țări aflate în cea mai neagră sărăcie, populată de oameni abrutizați, incapabili să protesteze împotriva regimului pentru precaritatea condițiilor de viață⁴⁸. Cu alte cuvinte, de ce în țările Europei Centrale, aflate sub regimuri mult mai puțin dure decât cel de la București, au existat mereu voci care au criticat regimul în numele unor mișcări pentru respectarea drepturilor omului, pentru pace sau pentru conservarea mediului, în timp ce în România lucrurile au stat altfel? Motivele care au împiedicat dezvoltarea unor mișcări disidente comparabile cu cele din alte țări sunt multiple dar, în general, au fost avansate două categorii de explicații.

Prima subliniază faptul că tradițiile politice ale României, caracterizate prin slăbiciunea societății în raport cu statul atotputernic, snt diferite de cele ale Europei Centrale, mult mai apropiate de tradițiile occidentale ale unei societăți civile puternice, datorită multor experiențe istorice comune cu Vestul, începând de la Renaștere și Reformă și până astăzi. Al doilea tip de explicații subliniază specificitatea regimului comunist din perioada ceașistă, bazat pe naționalism, deci mai atrăgător decât unul internaționalist și prosovietic⁴⁹, dar, în același timp, exercitând prin Securitate o constrângere fără egal în blocul sovietic⁵⁰.

Naționalismul, care în țări precum Ungaria și Polonia a fost una dintre pozițiile de pe care a fost criticat regimul comunist, a reprezentat în România lui Nicolae Ceaușescu monopolul exclusiv al puterii, implicând un segment important al intelectualității în discursul despre națiune⁵¹. Celebra scenă a balconului din 21 august 1968, când Ceaușescu a condamnat intervenția în Cehoslovacia a trupelor Tratatului de la Varșovia, câștigând astfel sprijinul multor români, nu a dat însă semnalul unui început de liberalizare, ci pe acela al unei închideri, care a culminat cu un regim de „socialism dinastic”⁵², bazat pe un cult al personalității fără egal în Europa comunistă și pe o politică naționalistă dusă la extrem⁵³. În plus, nu se poate trece tocmai peste activitatea Securității de prevenire a oricăror proteste colective, a cărei amploare și complexitate abia începe a fi studiată pe baza noilor documente declassificate de SRI și SIE. Ca primă evaluare, datele avansate de Dennis Deletant arată că aparatul poliției secrete române a fost de trei ori mai mic decât cel al Stasi⁵⁴, astfel că, atât timp cât nu există o analiză mai detaliată, este greu de susținut că aceasta ar fi reprezentat aparatul represiv cel mai bine pus la punct din întreg blocul sovietic. Totuși, după cum au mărturisit, mulți dintre cei care au cochetat cu disidența fără să se hotărască să facă pasul

favorizate ca pârghie de presiune asupra regimului de la București, vezi în Vojtech Mastny (coord.), *Helsinki, Human Rights and European Security. Analysis and Documentation*, Durham, Duke University Press, 1986 și Roger Kirk, Mircea Răceanu, *Romania versus the United States. Diplomacy of the Absurd, 1985-1989*, New York, St. Martin's Press, 1994.

⁴⁸ Vezi spre exemplu David Selbourne, *Death of the Dark Hero. Eastern Europe, 1987-1990*, London, Jonathan Cape, 1990, pp. 44-46.

⁴⁹ Michael Shafir consideră că, mai mult decât orice altceva, naționalismul regimului comunist din România a contribuit la canalizarea posibilelor disidențe și cereri de reformă din sfera afacerilor interne spre cea a relațiilor externe. Vezi cartea sa *Romania. Politics, Economics and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, London: Frances Pinter Publishers, 1985, p. 148.

⁵⁰ Dennis Deletant susține că regimul lui Ceaușescu s-a bazat pe constrângere, deosebirea principală față de predecesorul său, Gheorghiu Dej, fiind aceea că accentul se mutase de pe pedepsire pe prevenirea oricăror încercări de critica regimul. Vezi cartea sa *Ceaușescu and the Securitate*.

⁵¹ Vezi Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, Berkeley, University of California Press, 1991.

⁵² Vladimir Tismăneanu, *Byzantine Rites, Stalinist Follies: The Twilight of Dynastic Socialism in Romania*, în „ORBIS”, vara 1986, pp. 65-90.

⁵³ Dintre lucrările occidentale care analizează cultul personalității în România, vezi Jaques Rupnik, *The Other Europe*, London, Weidenfeld and Nicholson, 1988.

⁵⁴ Dennis Deletant, *Ceaușescu and the Securitate*, p. 380.

decisiv, memoria terorii anilor 1950, combinată cu uciderea – posibil demonstrativă – a inginerului Gheorghe Ursu în închisoare, în 1985, i-au împiedicat pe mulți dintre români să își facă publice protestele.

Recapitulând, trebuie spus, din păcate, că până la Revoluția din 1989, în România ceaușistă nu se poate afirma că ar fi existat mișcări disidente organizate provenite din cadrul societății. Nici măcar protestul efemer al lui Goma nu a fost o mișcare în sensul de structură organizată cu un plan de acțiune bine formulat. Nu se poate vorbi nici de apariția unei aripi reformatoare din cadrul partidului, capabilă să negocieze trecerea de la un regim la altul. Din acest motiv, în 1989, schimbarea de regim din România a fost violentă. Tot din acest motiv, primele alegeri libere au adus la putere pe cei din eșaloanele doi și trei de cadre comuniste. Abia revoluția electorală din 1996 a adus o reală schimbare a elitei politice – motiv pentru care România este un caz „excepțional” printre celelate foste state satelite ale Moscovei. Această tranziție întârziată și sinuoasă din perioada post-comunistă nu se poate explica fără a lua în considerare și faptul că evoluția post-stalinistă a României, până în 1989, a fost „excepțională” sau, altfel spus, nu a urmat aceeași traiectorie generală ca în restul țărilor din blocul sovietic⁵⁵. În ciuda faptului că ar fi existat câteva personalități influente care ar fi putut pune sub semnul întrebării dogmatismul politicii partidului, revizionismul marxist nu s-a transformat într-un curent influent în interiorul elitei aflate la conducere și, prin urmare, nu a existat nici o aripă reformistă care să susțină destalinizarea, așa cum s-a întâmplat în țările Europei Centrale⁵⁶. În schimb, aparenta politică externă independentă în cadrul blocului sovietic, aplaudată multă vreme de Occident, l-a făcut pe Ceaușescu să fie, pentru multă vreme, cel mai important „disident” al României⁵⁷.

⁵⁵ Vladimir Tismăneanu a elaborat pe această temă în *Romanian Exceptionalism? Democracy, Ethnocracy and Uncertain Pluralism in Post-Ceaușescu Romania*, în Karen Dawisha, Bruce Parrott (coord.), *Politics, Power and the Struggle for Democracy in South-East Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, pp. 403-450.

⁵⁶ În ce privește cultura politică a comunismului românesc, cea mai bună analiză îi aparține lui Vladimir Tismăneanu. Vezi articolul său *From Arrogance to Irrelevance. Avatars of Marxism in Romania*, în Raymond Taras (coord.), *The Road to Disillusion. From Critical Marxism to Postcommunism in Eastern Europe*, Armonk, New York, M. E. Shape, 1992, pp. 135-150.

⁵⁷ Vezi în acest sens și părerea exprimată de Michnik în emisiunea lui Nicolae Manolescu din mai 1997, referitor la modul în care era privit Ceaușescu chiar de criticii regimului comunist din celelalte țări est-europene după ce a condamnat invadarea Cehoslovaciei în august 1968.

Disidența religioasă

Propaganda ateistă a fost încă de la începuturile regimului comunist o realitate, reluată cu putere în anii 1970, după așa-numita minirevoluție culturală, care a dus și la aberantul cult al personalității, apogeul fiind atins în anii 1980¹. Puțini cetățeni români au refuzat să participe la acest deșănțat cult de inspirație stalinistă. Între cei refractari s-au situat (și) membrii unor comunități creștine neoprotestante, mai exact evanghelice, pentru care exista o evidentă incompatibilitate între a fi creștin și adulator, chiar și formal, al liderului partidului-stat. Unii dintre acești creștini practicanți nu doar că au refuzat să se înscrie pe linia oficială a regimului, dar au și trecut la contestatarea deschisă a acestuia, așa cum au mai făcut-o unele grupuri de intelectuali, muncitori, membrii unor comunități etnice².

Opoziția față de regimul Ceușescu pornită din interiorul comunităților (neo)protestante are explicații de natură religioasă, politică și sociologică (generațională)³. Mai ales între bapțiști au apărut nemulțumiri legate de neacordarea de către „organele” de stat a unor autorizații pentru construirea de noi lăcașuri de cult sau extinderea celor existente, absolut necesare pentru a face față creșterii considerabile a numărului de membri. Concepțiile religioase ale bapțiștilor, entuziasmul lor i-a determinat să se angajeze în ridicarea de biserici fără aprobarea autorităților și să se lanseze în acțiuni evanghelistice în afara lăcașurilor de cult, ceea ce era inacceptabil pentru regimul comunist. Existența în bisericile baptiste a unor membri cu idei moderne asupra raporturilor dintre Stat și Biserică, dar având și legături între ei au dus în cele din urmă la apariția unor întrebări privind relațiile dintre confesiunea lor și statul comunist, în mod special cu Departamentul Cultelor⁴. Între anii 1973 și 1989, dar în mod special între 1973-1979/1980, Uniunea Bisericilor Baptiste a trecut printr-o criză majoră, care a fost provocată de relația dintre Biserică și Stat, pe de o parte, dar și de cea dintre generații/grupuri interne, pe de altă parte, de altfel cauze interdependente.

Cel care a demarat acțiunea de contestare mai întâi în interiorul Uniunii Baptiste, apoi în raport cu statul a fost Iosif Țon (cu o sinuoasă biografie anterioară⁵), reîntors în România în 1972, după studii la Oxford. Țon a exercitat o influență considerabilă asupra coreligionarilor săi, în mod deosebit asupra pastorilor tineri. El și-a diseminat ideile în mai multe lucrări programatice. Prima a fost *Doctrina Baptistă despre Biserică* (ultima parte a acesteia era intitulată *Cine își va pierde viața*), în care era prezentată situația existentă în bisericile baptiste din România, inclusiv toate imixtiunile statului în activitățile de cult. Acțiunea lui viza în primul rând recăștigarea drepturilor pierdute de comunități. Rezumată sub forma unei scrisori de pastorul Vasile Taloș, iar prin implicarea lui Vasile Brânzei, Iosif Serac și Pascu Geabou semnată de 50 de pastori, lucrarea a fost depusă la registratura conducătorului statului⁶. Expediate în Anglia textele au fost tipărite în engleză și română și difuzate de Keston College (o organizație înființată de reverendul Michael Bourdeaux în anii 1960, care monitoriza

¹ Vezi Klaus Heitmann, *Cultul personalității: Nicolae Ceaușescu*, în „22”, nr. 6, 6-12 februarie 2001, pp. 10-11.

² Emil Freund, *Nascent dissent in Romania*, în Jane Leftwich Curry (ed.), *Dissent in Eastern Europe*, New York, Praeger, 1983, pp. 60-68; Vlad Georgescu, *Romanian dissent: its idea*, în Jane Leftwich Curry (ed.), *op. cit.*, pp. 182-194.

³ Vezi Dorin Dobrinu, *Libertate religioasă și contestare în România lui Nicolae Ceaușescu: Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (ALRC)*, în *Analele Sighet*, vol. 10, 2003, pp. 203-227.

⁴ Trevor Beeson, *Discretion and Valour. Religious conditions in Russia and Eastern Europe*, Revised edition with a Foreword to the first edition by Sir John Lawrence, London, Collins, Fount Paperbacks, Philadelphia, Fortress Press, 1982, pp. 372-373; Alan Scarfe, *Romanian Baptists and the State*, în „Religion in Communist Lands”, vol. 4, nr. 2, Summer 1976, p. 15.

⁵ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 1087, vol. 1-2, ibidem, dosar nr. 109 833, vol. 1-3.

⁶ Iosif Țon, *Confruntări*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 1999, pp. 11-77; Trevor Beeson, *op. cit.*, pp. 372-373; Alan Scarfe, *op. cit.*, pp. 15-18; Alan Scarfe, *A Call for Truth: An Appraisal of Romanian Baptist Church - State Relationships*, în „Journal of Church and State”, Autumn 1979, pp. 435-438.

situația religioasă din țările comuniste), inclusiv în Statele Unite ale Americii. În acel moment se pregătea Conferința Europeană de la Helsinki, iar la Washington aveau loc discuții pentru acordarea clauzei națiunii celei mai favorizate. Toate acestea au determinat autoritățile de la București să poarte discuții cu protestatarii și cu Uniunea Baptistă. Restricțiile au fost ridicate, iar de ele au beneficiat și celelalte culte evanghelice⁷. Un alt document, *Locul creștinului în socialism*, a fost redactat de Iosif Țon în 1974, încercând să explice modul în care puteau creștinii să trăiască într-un stat a cărui ideologie era virulent ateistă. Și acesta a fost trimis în Anglia și publicat sub titlul *Manifestul creștin*. Un exemplar a fost expediat lui Ceaușescu. Autoritățile au reacționat în maniera binecunoscută: percheziții, confiscarea bibliotecii, a notițelor personale și a corespondenței celui care îndrăznise să tulbure apele. Fiind acuzat de „propagandă care pune în pericol securitatea statului“, Țon a fost timp de 6 luni în arest la domiciliu. În favoarea lui s-au inițiat acțiuni de protest. Datorită rezistenței sale în fața amenințărilor, a sprijinului tacit al coreligionarilor din țară și intervențiilor din afară, autoritățile s-au văzut nevoite să înceteze ancheta și arestul la domiciliu⁸.

Afirmarea doctrinei drepturilor omului pe scena internațională în anii 1970, apariția unor organizații influente care monitorizau situația din toată lumea, în mod deosebit din țările cu regimuri dictatoriale și totalitare, au determinat guvernele să ia în considerare noua problemă. În mod deosebit interesul arătat de americani a fost foarte important, aceasta mai ales odată cu ajungerea la Casa Albă a președintelui Jimmy Carter⁹. Noua conjunctură a fost utilizată și de protestatarii din România. În mod deosebit pentru evanghelici era o încurajare faptul că noul președinte american era un binecunoscut baptist practicant¹⁰, cu o sensibilitate sporită în materie de libertate religioasă. De asemenea, audierile din Congresul SUA legate de acordarea clauzei națiunii celei mai favorizate pentru România s-au dovedit o reală tribună pentru apărătorii drepturilor omului, o modalitate propice pentru exercitarea unor presiuni asupra regimului totalitar de la București¹¹.

În acest timp măsurile autorităților române împotriva neoprotestanților români au fost reluate cu și mai mare putere (retrogradări din funcție și concedieri, amenzi pentru adunarea în locuințe particulare pentru rugăciune, comuniune și studiu biblic, presiuni împotriva elevilor și studenților de a nu mai frecventa bisericile)¹². Au continuat diferendele între liderii Uniunii Baptiste și contestatari, iar raporturile cu Departamentul Cultelor au atins un nivel critic¹³.

Din inițiativa lui Iosif Țon, Pavel Nicolescu și Aurelian Popescu a fost alcătuită lucrarea *Culte neoprotestante și drepturile omului în România*, în care erau documentate numeroase cazuri de persecuție pe motive religioase din întreaga țară, puse în oglindă cu tratatele internaționale semnate de guvernul de la București. Într-un material intitulat *Chemarea la adevăr* – și care se dorea o introducere la precedentul – se preciza că „este vorba de o

⁷ Iosif Țon, *op. cit.*, pp. 22-24; Alan Scarfe, *op. cit.*, p. 433.

⁸ Iosif Țon, *op. cit.*, pp. 81-119.

⁹ Joseph F. Harrington, Bruce Y. Courtney, *Relații româno-americane. 1940-1990*, traducere de Mihaela Sadovschi, Prefață de V. Fl. Dobrinescu și Kurt W. Treptow, Iași, Editura Institutul European, 2002, pp. 388-417. Și noul ambasador român la Washington între 1976-1978, Nicolae M. Nicolae, sesiza noua realitate; vezi Nicolae M. Nicolae, *O lume așa cum am cunoscut-o. Amintirile unui fost ambasador al României*, București, Editura Pro Domo, 2000, p. 80 și p. 125.

¹⁰ Potrivit lui Nicolae M. Nicolae, Carter era un „om profund religios și moral“ (Nicolae M. Nicolae, *op. cit.*, p. 77), „un baptist profund religios“ (*ibidem*, p. 83). Nicolae Ceaușescu remarcă și el religiozitatea lui Carter, dar pentru liderul român aceasta nu putea fi decât o slăbiciune; Ion Mihai Pacepa, *Orizonturi roșii. Amintirile unui general de securitate*, în românește de Horia Gănescu și Aurel Ștefănescu, București, Editura Venus, 1992, pp. 174-181, 254-256.

¹¹ Joseph F. Harrington, Bruce Y. Courtney, *op. cit.*, *passim*.

¹² Iosif Țon, *op. cit.*, p. 24.

¹³ Alan Scarfe, *Romanian Baptists Congress*, în „Religion in Communist Lands”, vol. 5, nr. 2, Summer 1977, pp. 94-98; Trevor Beeson, *op. cit.*, p. 375.

persecuție sistematică, dar mascată, a credincioșilor, cruntă și totuși dificil de sesizat din afară, extrem de dureroasă pentru cei ce o îndură și totuși greu de înțeles pentru observatorul extern“. Erau scoase în evidență măsurile administrative împotriva împotriva credincioșilor evanghelici, excluderea lor din funcții de conducere la care erau îndreptățiți ca urmare a studiilor și competenței; persecutarea copiilor evanghelicilor în școli (mai ales în licee și universități); împiedicarea exercitării libere a cultului; hărțuirea și insultarea pastorilor; interzicerea adunării în familii; presiuni pentru transformarea unor credincioși în informatori. Acest document a fost semnat de șase pastori și laici evanghelici (Iosif Țon, Pavel Nicolescu și Aurelian Popescu, bapțiști, Constantin Caraman, penticostal, și Silviu Cioată, creștin după Evanghelie)¹⁴. Ca și lucrările anterioare, și aceasta a fost expediată ambasadelor SUA și Marii Britanii, unor persoane și organizații occidentale, inclusiv la postul de radio „Europa liberă”¹⁵, care a și difuzat-o la 3 aprilie 1977. Textul evidenția că România, chiar dacă era semnatară a *Actului Final* al Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa (1 august 1975, Helsinki), nu-și respecta obligațiile internaționale, persecutându-și proprii cetățeni¹⁶. În dosarul privind România al Comisiei Helsinki, reunită la Belgrad în 1978, avea să se regăsească și acest document elaborat de evanghelicii români¹⁷. Represiunea împotriva semnatarilor a fost însă rapidă și dură, toți fiind arestați chiar a doua zi după difuzarea textului la „Europa Liberă”. De fapt, tot atunci au fost reținuți și disidenții Paul Goma și Vlad Georgescu, o dovadă clară că regimului îi era teamă de contestare, în mod deosebit de cea mediatizată¹⁸. Anchetati și bătuți timp de 6 săptămâni, acuzați de trădare și conspirație (ceea ce îi expunea chiar condamnării la moarte în cazul unui proces), protestatarii evanghelici au fost în cele din urmă eliberați, cel mai probabil pentru a se evita complicațiile interne și internaționale. În același timp, persecuțiile împotriva credincioșilor evanghelici, mai ales împotriva copiilor acestora, au încetat¹⁹. Rearestați în toamna aceluiași an, ei au amenințat că vor fi acuzați de homosexualitate și că vor fi internați în clinici de psihiatrie. A urmat demiterea lor din posturi și interdicția de a predica în biserici²⁰. De asemenea, Securitatea a pus în aplicare măsuri de compromitere a celor 6 disidenți evanghelici²¹.

Nesoluționarea cererilor cultelor neoprotestante a determinat o susținută acțiune petiționară, dar și intervenții occidentale în favoarea lor. În contrapartidă, după cum se menționa într-un document, Ministerul de Interne al Bucureștiului a „întreprins măsuri de influențare și de temperare a stărilor de spirit necorespunzătoare în rândul credincioșilor neoprotestanți și acționează în continuare pentru cunoașterea și prevenirea eventualelor activități de natură a prejudicia interese ale statului român”²². Reducerea la tăcere prin șantaj, compromitere, teroare a opozanților regimului era o practică obișnuită a serviciilor represive

¹⁴ ANIC, colecția Gabanyi, dosar nr. 161, ff. 2-18; Iosif Țon, *op. cit.*, pp. 125-133; Sergiu Grossu, *Calvarul României Creștine*, f.l., Editura „Convorbiri literare” – ABC Dava, 1992, pp. 128-133.

¹⁵ *Cartea Albă a Securității*, vol. IV, *Perioada 1968-1978*, București, 1995, p. 399; *Cartea Albă a Securității. Istorie literare și artistice (1969-1989)*, București, 1996, p. 100.

¹⁶ Iosif Țon, *op. cit.*, p. 126.

¹⁷ Alan Scarfe, *Dismantling a Human Rights Movement: A Romanian Solution*, în „Religion in Communist Lands”, vol. 7, nr. 8, Autumn 1979, p. 167.

¹⁸ *Cartea Albă a Securității*, vol. IV, pp. 398-399; *Cartea Albă a Securității. Istorie literare...* p. 100; Pavel Nicolescu se solidarizase cu acțiunea lui Paul Goma, fiind „unul dintre primii semnatori de prestigiu” ai apelului din 1977 al scriitorului disident; Dennis Deletant, *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, traducere din engleză de Georgeta Ciocâltea, București, Editura Humanitas, 1998, p. 215, 229)

¹⁹ Iosif Țon, *op. cit.*, p. 127.

²⁰ Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 219.

²¹ *Cartea Albă a Securității*, vol. IV, pp. 439-440.

²² *Ibidem*, pp. 431-432.

românești. Anturajul celor avuți în vedere era înțesat cu informatori, frecvent se făceau razii, se inițiau acțiuni de izolare și de discreditare socială²³.

Cea mai radicală acțiune contestatară pornită din lumea evanghelicilor români a fost fără îndoială cea inițiată de un grup de nouă bapțiști – Pavel Nicolescu, Nicolae Traian Bogdan, Emerich Iuhasz, Ioan Brisc, Petru Cocârțeu, Ioan Moldovan, Nicolae Rădoi, Ludovic Osvath și Dimitrie Ianculovici, care în aprilie 1978 au pus bazele Comitetului Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (ALRC). Comitetul a solicitat imediat aderarea la organizația elvețiană Christian Solidarity International (cu sediul la Zürich)²⁴. Membrii săi au trimis autorităților superioare de stat și conducerii Uniunii Baptiste o *Declarație* și un apel intitulat *Încetați prigoana*. În declarație erau invocate *Constituția* și tratatele internaționale semnate de România (*Declarația Universală a Drepturilor Omului, Pactul Internațional cu privire la drepturile civile și politice, Actul final de la Helsinki pentru Securitate și Cooperare în Europa*). Scopul declarat al Comitetului era cuprins în șase puncte: „afirmarea valorilor morale și spirituale ale religiei creștine; apărarea libertății religioase și de conștiință; apărarea și ajutorarea tuturor celor persecutați din cauza convingerilor religioase; promovarea legăturilor interconfesionale între creștinii din România și cu cei din străinătate; informarea opiniei publice din România și străinătate asupra persecuției religioase din România; analizarea fenomenului religios în contextul societății socialiste“. Declarația era semnată de cei nouă membri fondatori ai ALRC²⁵. În apelul către conducătorii PCR și ai guvernului român, ai Departamentului Cultelor, ai reprezentanților Justiției, ai Securității și ai liderilor Cultului Baptist, se cerea încetarea persecuțiilor religioase în România. Concetățenii semnatarilor apelului erau îndemnați la solidaritate: „să ne unim vocea împotriva discriminărilor și a nedreptăților, împotriva încălcărilor de orice fel a drepturilor fundamentale ale omului“²⁶.

Acțiunea protestatarilor religioși a fost catalogată de conducătorii cultelor, inclusiv de cei ai Uniunii Baptiste, ca activitate politică. Răspunsul celor direct vizați a fost că și liderii cultelor erau implicați în politică, dar în beneficiul partidului comunist, pe când membrii ALRC făceau „politică împotriva regimului comunist, apărând drepturile Bisericii“, ale creștinilor persecutați, indiferent de confesiune²⁷. Deși inițiată de evanghelici, organizația a ajuns să aibă un caracter interconfesional²⁸.

Implicarea acestor cetățeni români în contestarea atotputerniciei regimului comunist are explicații (parțiale) în viziunea eschatologică a tuturor membrilor organizației. Nu trebuie să pierdem din vedere că în anii 1970 a avut loc în România, în pofida asaltului ateist și a măsurilor represive ale regimului, o veritabilă renaștere religioasă. Proclamarea judecății lui Dumnezeu asupra oricărei forme de păcat și injustiție, inclusiv a compromisului colaborării (conducerii) Bisericii cu Statul, potența opoziția față de ambele autorități²⁹.

ALRC s-a angajat în acțiuni revendicative care atingeau practic toate aspectele vieții religioase și culturale din România. La 5 iulie 1978, Consiliul de Stat, Ministerul Justiției, Departamentul Cultelor și Uniunea Baptistă au primit *Programul de Revendicări elaborat de*

²³ Pentru unele detalii asupra tehnicilor Securității, vezi H.-R. Patapievic, *Lucrarea Securității*, în „22”, (I) nr. 9/27 februarie-5 martie 2001, p. 5; (II) nr. 10/6-12 martie 2001, p. 5; (III) nr. 11/13-19 martie 2001, p. 7; Marius Oprea, *Modalitatea de racolare a informatorilor*, în *Istoria recentă în Europa. Obiecte de studiu, surse, metode*, București, Colegiul Noua Europă, 2002, pp.198-204.

²⁴ ANIC, colecția Gabanyi, dosar nr. 161, f. 65; Petru Cocârțeu, *Viziunea unei națiuni*, f.l., Editura Macarie, 1998, pp. 99-100.

²⁵ ANIC, colecția Gabanyi, dosar nr. 161, ff. 66-67.

²⁶ Ibidem, ff. 68-70.

²⁷ Pavel Nicolescu, *După mine, expresia „Biserică de stat” nu are nici un sens*, interviu realizat de Mihai Suciu, în „Creștinul Azi”, nr. 2, 19, iunie 1993, p. 12.

²⁸ Petru Cocârțeu, *op. cit.*, pp. 99-100.

²⁹ Paul Negruț, *Biserica și Statul. O interogație asupra modelului „simfoniei” bizantine*, Oradea, Editura Institutului Biblic „Emanuel”, 2000, pp. 143-144.

Comitetul pentru „Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință” (ALRC). Acesta avea să se dovedească cel mai important act al organizației. Chiar în preambul era subliniată loialitatea față de țară a semnatarilor, dar și calitatea de creștini (practicanți), fiind menționată dorința de a contribui la „apărarea drepturilor fundamentale ale omului, la respectarea prevederilor constituționale”. Se constata neschimbarea timp de 30 de ani a poziției Partidului Comunist Român față de religie și încordarea relațiilor dintre stat și biserică, ceea ce provoca „o permanentă stare de suferințe și tensiune pentru credincioși”. Întrucât o asemenea situație nu mai putea continua, se considera necesară o schimbare de atitudine. Organelor centrale de partid și de stat li se cereau satisfacerea unui număr de 24 de puncte, care depășeau cadrul confesional, în conformitate cu prevederile constituționale ale României, precum și a acordurilor internaționale cu referire la drepturile omului pe care aceasta le ratificase, contestându-se expres monopolul ideologic al partidului comunist asupra societății românești. În încheiere se sublinia: „Noi nu suntem marxiști, ci creștini [...]. Idealul nostru, al creștinilor, este o biserică liberă într-un stat liber” (subl. n.)³⁰. Programul a fost semnat de 27 de persoane (25 de baptiști, un ortodox și un pentecostal): Pavel Nicolescu, Dimitrie Ianculovici (purători de cuvânt ai organizației), Ioan Moldovan, Nicolae Traian Bogdan, Petru Cocârțeu, Emerich Iuhasz, Nicolae Rădoi, Ioan Brisc, Ludovic Osvath, Gheorghe Brașoveanu, Pavel Spunei, Nicolae Păulescu, Ionel Prejban, Trifon Gîrboni, Vasile Dochîța, Ioan Dîmbeanu, Zoltan Vereș, Ioan Flonta, Radu Căpușan, Iosif Enyedi, Viorel Codreanu, Marin Bălaș, Vasile Lucaci, Viorel Zerge, Ioan Teleagă, Ioan Teodosiu și Ioan Mircu³¹.

Represiunea împotriva membrilor ALRC a fost puternică și concertată, fiind vorba de acțiuni ale Departamentului Cultelor, Securității, autorităților locale, dar și ale conducerii Uniunii Baptiste: licențieri din posturile ocupate, supraveghere, arestări, maltratări, condamnări (așa s-a întâmplat cu Nicolae Rădoi, Petru Cocârțeu, Ionel Prejban, Dimitrie Ianculovici, Ludovic Osvath și Nicolae Traian Bogdan)³². Mai mult chiar, unii dintre membrii și colaboratori ALRC aveau să moară în condiții suspecte: Sabin Teodosiu, Petru Clipa, Nicolae Traian Bogdan etc³³. Într-un context extrem de dificil, ALRC a continuat să monitorizeze situația religioasă în România și să ceară oprirea persecuțiilor contra credincioșilor diferitelor confesiuni³⁴.

Merită precizat că deși ALRC a avut un început evanghelic (baptist), el a luat întotdeauna atitudine în fața opririi credincioșilor ortodocși, în special a celor din Oastea Domnului³⁵, precum și în favoarea greco-catolicilor. Rapoartele și documentele Comitetului au atras atenția asupra tuturor creștinilor rău tratați de autorități³⁶. ALRC a intervenit în apărarea preotului ortodox Gheorghe Calciu-Dumitreasa, care protestase împotriva demolării bisericii Enei din București, în 1977, iar la începutul lui 1978, în timpul unei predici, prezentase ateismul ca o „filosofie a disperării”³⁷. În 1979, după arestarea lui Calciu-Dumitreasa, Pavel Nicolescu l-a vizitat la închisoare pe preotul ortodox³⁸.

³⁰ ANIC, colecția Gabanyi, dosar nr. 161, ff. 71-78. Vezi și Sergiu Grossu, *op. cit.*, pp. 135-137.

³¹ Ibidem.

³² Alan Scarfe, *op. cit.*, pp. 170, 173-174; *idem*, *A Call for Truth...*, p. 448; Sergiu Grossu, *op. cit.*, pp. 137-142, 152; Petru Cocârțeu, *op. cit.*, pp. 100, 134; Paul Negruț, *op. cit.*, p. 144.

³³ Petru Cocârțeu, *op. cit.*, pp. 100-101, 135. Vezi și Sergiu Grossu, *op. cit.*, pp. 196-202.

³⁴ Sergiu Grossu, *op. cit.*, pp. 156-160.

³⁵ Un exemplu îl oferă un document al ALRC, emis la 23 august 1978, și publicat sub titlul *The „Lord's Army,” Movement in the Romanian Orthodox Church*, în „Religion in Communist Lands”, vol. 8, nr. 4, Winter 1980, pp. 314-317.

³⁶ Trevor Beeson, *op. cit.*, p. 376; Fiona Tupper-Carey, *Romania*, în „Religion in Communist Lands”, vol. 18, nr. 2, Summer 1990, p. 183.

³⁷ Alan Scarfe, *Dismantling a Human Rights...*, p. 167; *idem*, *The „Lord's Army” Movement...*, p. 317; Fiona Tupper-Carey, *op. cit.*, p. 183. Pentru predicile (șapte la număr) ținute sub denumirea de *Cuvinte către tineri*, în martie-aprilie 1978, de preotul refractar la obediența față de autorități, vezi Gheorghe Calciu-Dumitreasa,

Autoritățile au reușit în cele din urmă să reducă ALRC la tăcere în România, apelându-se la expulzarea din țară a liderilor (în 1979) și a multor membri ai organizației³⁹, ceea ce se întâmplase, de exemplu, și cu scriitorul disident Paul Goma în 1977. Activitatea organizației a continuat în Statele Unite ale Americii, membrii săi atrăgând atenția lumii libere asupra persecuțiilor religioase din teritoriul controlat de comuniștii români⁴⁰. Însă exemplul a fost contagios chiar în țară, alți protestatari fiind încurajați în lupta lor pentru drepturile religioase, de fapt, prin extensie, pentru drepturile omului⁴¹. Alături de cererile pentru alegeri libere ale mișcării inițiate de Paul Goma sau de crearea unui sindicat liber, solicitările ALRC aveau un caracter radical, dovedindu-se incompatibile cu regimul comunist. Cu alte cuvinte, puneau sub semnul întrebării însuși sistemul⁴².

În timpul regimului Ceaușescu, „susținătorii cei mai fervenți ai campaniei pentru dreptul la practicarea credinței religioase au fost baptiștii și alte grupări protestante“, după cum nota un atent observator al realităților românești⁴³. Comparativ cu numărul lor totuși redus, acțiunea evanghelicilor a reprezentat un moment remarcabil în contestarea regimului comunist. Puțin cunoscută după 1989, nevalorizată politic, ea nu a scăpat observatorilor atenți și neselectivi în privința faptelor istorice⁴⁴.

Războiul întru cuvânt. Cuvintele către tineri și alte mărturii, Ediție îngrijită, prefață și note de Răzvan Codrescu, București, Editura Nemira, 2001, pp. 23-64.

³⁸ Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 221.

³⁹ Petru Cocârțu, *op. cit.*, pp. 100, 134; Alan Scarfe, *Dismantling a Human Rights...*, pp. 166-167.

⁴⁰ Joseph Harrington, Bruce Y. Courtney, *op. cit.*, pp. 452-453.

⁴¹ Paul Negruț, *op. cit.*, p. 144.

⁴² În 1984, Vlad Georgescu nota în sinteza sa de istorie a românilor despre implicațiile contestării deschise a regimului: „[...] cererea de alegeri libere [...] formulată de grupul lui Paul Goma, sau cea de sindicat liber, expusă de mai multe ori după 1977, sunt în realitate cereri radicale, de natură a provoca modificări sistemice, sunt deci incompatibile cu regimul socialist (subl. n.). Brutalitatea cu care incipientele mișcări disidente au fost reprimare arată de altfel că regimul a fost și este conștient de pericolul tacticii legaliste“; Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, ediția a III-a, București, Editura Humanitas, 1992, p. 294.

⁴³ Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 221. Pentru o privire comparativă a atitudinilor diferitelor denominații de pe eșichierul religios al epocii Ceaușescu, vezi *Ibidem*, pp. 200-224.

⁴⁴ Spre exemplu, Alan Scarfe, Emil Freund, Vlad Georgescu, Sergiu Grossu, Dennis Deletant (ale căror lucrări au fost citate mai sus); Mihnea Berindei, *România lui Ceaușescu – un naufragiu planificat*, II, în „22“, nr. 47, 24-30 noiembrie 1998, pp. 12-13; Virgil Nemoianu, *Jocurile divinității. Gândire, libertate și religie la sfârșit de mileniu*, ed. îngrijită de Ioan I. Ică Jr., București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 139; Daniel Barbu, *Pesimismul luminat, sau despre posibilitatea gândirii de stânga*, prefață la Norberto Bobbio, *Liberalism și democrație*, București, Editura Nemira, 1998, p. 13; *idem*, *Republica absentă. Politică și societate în România postcomunistă*, București, Editura Nemira, 2000, p. 53. Vlad Georgescu avea să surprindă cu exactitate esența acțiunii: „creștinii evanghelici se mișcau în mod clar și curajos în câmpul politicii, promovând reforme care ar fi schimbat nu numai relațiile Biserica-Stat, ci însăși natura statului totalitar“; Vlad Georgescu, „Romanian dissent: its idea“, în *loc. cit.*, p. 189.

Securitatea și metodele de recrutare a informatorilor

Observații generale

Constituirea, extinderea și gestionarea unei rețele informative eficiente, având ca scop *controlul total asupra populației*, a fost principalul obiectiv al Securității statului în toate etapele funcționării sale istorice. Încă de la înființare, au fost emise norme și ordine interne prin care s-au stabilit regulile generale ale muncii în rețea¹, astfel încât ea să asigure pe de-o parte cunoașterea profundă a stării de fapt, a situației din țară, și pe de altă parte să permită prevenirea și descurajarea oricărei acțiuni ostile regimului comunist. Rețeaua informativă a fost principalul instrument de control al Securității asupra populației, deopotrivă prin atribuțiile pe care le îndeplinea și prin amplitudinea la care a ajuns să funcționeze. Gradul ei de extindere și modul de dirijare au evoluat și s-au adaptat, reflectând traseul ideologic stabilit de partid, dar funcțiile de bază au rămas aceleași: culegerea de informații cu valoare operativă direct de la sursă, privind atitudinea cetățenilor față de regim, urmată de prevenirea și anihilarea oricăror acțiuni neconforme ideologiei oficiale. În consecință, în cele patru decenii de funcționare a Securității metodele de recrutare și modul de lucru cu rețeaua informativă au evoluat în limitele respectării acestor două obiective principale.

Scopul, obiectivele și circumstanțele recrutării

Rețeaua informativă a Securității a fost alcătuită de-a lungul timpului din mai multe categorii de surse, diferențiate în funcție de nivelul la care puteau acționa operativ și, implicit, de valoarea informațiilor pe care le puteau furniza sau la care puteau accede.

1. *Persoana de sprijin* era folosită pentru a culege informații la un nivel elementar, de primă sesizare, pentru redactarea rapoartelor de investigații (care conțineau simple date biografice sau profesionale), pentru filajul la domiciliu sau pentru realizarea unor combinații operative. În primii ani de funcționare a Securității sarcinile îndeplinite de persoana de sprijin reveneau *informatorului necalificat*, cele două categorii fiind, în esență, echivalente. Acestea erau surse care nu dispuneau de aptitudini deosebite pentru culegerea de informații și nu aveau experiență sau posibilități prea mari de pătrundere într-un anumit mediu. În orice caz, atât informatorii necalificați, cât și persoanele de sprijin se recrutau „din rândul cetățenilor patrioți”, foarte disponibili și care de multe ori contactau din proprie inițiativă organele de informații.

2. *Informatorul*, definit de la bun început drept „elementul de bază al acțiunii informative”², este principala categorie de surse pe care se baza rețeaua Securității, fiind recrutat și dirijat pentru culegerea sistematică de informații despre persoane, evenimente, acțiuni, medii profesionale etc. Informatorul era selectat și instruit să desfășoare o activitate mult mai ofensivă decât persoana de sprijin, lucra într-o manieră sistematică, bine organizată, avea acces la informații foarte utile despre persoana sau mediul pe care îl supraveghea, avea aptitudini dovedite pentru genul acesta de activitate, avea o bună acoperire în mediu și nu risca să fie deconspirat. În această categorie puteau fi incluși atât cei proveniți „din mijlocul elementelor străine de clasa muncitoare” (inclusiv deținuți politici, recrutați prin șantaj sau constrângere), cât și persoane atașate regimului, dar nesuspectate în anturajul în care urmau să fie dirijate.

3. *Rezidentul* poate fi definit ca un informator cu calități excepționale, capabil să se substituie ofițerului în anumite situații și să țină legătura cu alte surse din rețea (5-10

¹ Instituția Securității, sub diferitele ei denumiri (Direcția Generală a Securității Poporului, Ministerul Securității Statului, Direcția Generală a Securității Statului, Consiliul Securității Statului și Departamentul Securității Statului) a trecut, ca unitate distinctă a Ministerului Afacerilor Interne, prin mai multe organizări și restructurări, dintre care cele mai importante s-au produs în 1949, 1952, 1963, 1967 și 1972.

² ASRI, fond D, dosar nr. 9897, f. 188.

persoane). Putea prelua informații pe care le preda ofițerului și putea trasa sarcini în locul acestuia. Cu aprobarea ofițerilor superiori, putea dirija și informatori, însă de regulă avea în legătură persoane de sprijin. Spre deosebire de ofițeri, rezidenții nu puteau recruta singuri alte persoane. Rezidenții se alegeau din rândul cadrelor de partid sau UTC, al ofițerilor în rezervă (caz în care puteau primi în legătură până la 30 de persoane de sprijin, în unele etape ale funcționării Securității), ori al informatorilor cu calități și rezultate deosebite. Spre deosebire de informatori, rezidenții nu se recrutau niciodată din rândul nemembrilor de partid; în plus, nu puteau fi recrutați prin constrângere, ori din rândul persoanelor cu antecedente politice sau penale.

4. *Gazda casă de întâlniri* era persoana care, în mod secret și organizat, își punea locuința la dispoziția ofițerilor de Securitate pentru întâlniri conspirate cu informatorii din rețea. Gazda nu participa la întâlniri și nu cunoștea conținutul discuțiilor care se purtau la domiciliul său, însă avea obligația de a asigura deplina conspirativitate asupra relației cu ofițerul. Gazda casei de întâlniri nu se recruta niciodată din rândul cetățenilor străini or al celor care făceau obiectul unor acțiuni de urmărire, iar locuința conspirativă era folosită, de regulă, de către un singur ofițer.

Toate aceste tipuri de surse care alcătuiau rețeaua informativă erau înregistrate ca atare în evidențe, primeau nume conspirative și puteau „promova” sau „retrograda” dintr-o categorie în alta, în funcție de sarcinile mai mult sau mai puțin complexe pe care le puteau rezolva la un moment dat sau ca rezultat al unor schimbări în activitatea lor profesională. De pildă, o persoană de sprijin cu calități dovedite în culegerea de informații putea fi trecută în categoria superioară a informatorilor, cu aprobarea șefilor ierarhici ai ofițerului de legătură; de asemenea, un informator care nu mai avea acces la informațiile de interes pentru ofițer (în idiomul Securității, „nu mai dispunea de posibilități” pe lângă obiectiv) putea fi trecută în categoria persoanelor de sprijin sau a colaboratorilor ori direct în evidența pasivă. Dirijarea, verificarea și evaluarea activității tuturor categoriilor de surse se făcea periodic, la intervale și după criterii bine stabilite. În funcție de evaluările periodice și de posibilitățile lor informative în mediul în care erau utilizate, sursele puteau fi menținute în rețea perioade mai scurte sau mai lungi de timp (mergând uneori până la zeci de ani) și puteau fi predate în legătura altei unități a Securității, odată cu schimbarea domiciliului sau a locului de muncă, dacă se considera util sau necesar. Din toată această ierarhie, informatorii și rezidenții au fost considerați de la bun început „sursele de bază, cele mai serioase și conspirative (sic!) pentru obținerea rezultatelor care ne interesează în investigație”³.

Indiferent de gradele și nuanțele care departajau diversele categorii de surse, scopul introducerii lor în rețea, adică scopul recrutării, era supravegherea unui mediu sau anturaj, de multe ori supravegherea unei singure persoane⁴, despre care existau date ori suspiciuni că ar avea opinii sau atitudini diferite față de cele acceptate oficial. Excepție face recrutarea în scopul compromiterii, care merită o discuție separată, fiind mai degrabă o măsură extremă într-o acțiune complexă de urmărire. Motivele recrutării unei surse coincid cu motivele urmăririi altor persoane, fiind în consecință extrem de diverse: atitudine ostilă sau dușmănoasă față de regim, comentarii necorespunzătoare la adresa conducerii de partid și de stat, intenții de evaziune (termen care desemnează atât emigrarea legală, cât și trecerea frauduloasă a frontierei), redactarea unor „scrieri cu conținut interpretabil” sau a unor lucrări „de sertar”, misticism, prozelitism sau simplă apartenență la un cult religios, fie el și recunoscut legal, ascultarea și colportarea știrilor transmise de posturi de radio străine (inclusiv din țările socialiste), existența unor rude sau prieteni în străinătate, relațiile

³ Ministerul Securității Statului, *Directiva despre munca informativă de investigații a organelor Ministerului Securității Statului*, 1953, p. 8.

⁴ Pentru recrutarea în vederea dirijării exprese pe lângă o persoană, menționată chiar în *Angajament*, vezi ACNSAS, fond R, dosar nr. 1019.

neoficiale cu cetățenii străini⁵, comentariile elogioase la adresa țărilor capitaliste, bancurile politice, vizitarea bibliotecilor și a centrelor culturale străine (deși funcționau legal pe teritoriul României) etc. O categorie aparte de urmăriți este cea a foștilor deținuți politici, a membrilor fostelor partide burgheze, a ofițerilor deblocați și a urmașilor acestora, în jurul cărora se construia o rețea informativă mult mai extinsă și mai complexă. Ei formează categoria urmăriților „din oficiu”, supravegheați perioade foarte lungi de timp (unii dintre ei zeci de ani), fără vreun alt motiv în afara celui strict biografic. La polul opus se află categoria de urmăriți denumită foarte sugestiv „persoane fără antecedente”, în care intrau toți cei despre care nu se știa nimic compromițător din perspectiva securității regimului și care *tocmai din acest motiv* puteau deveni suspecti. Altfel spus, „persoanele fără antecedente” sunt urmărite în calitate de „suspecți din motive încă necunoscute”.

Urmărirea informativă din motivele arătate mai sus intra în sarcina Direcției I a Securității (informații interne) sau a echivalentului său la nivel local, Serviciul 1 din inspectoratele județene⁶. În principiu, constituirea și extinderea rețelei de informatori de către celelalte direcții sau servicii era motivată prin specificul muncii: informații economice, contraspionaj, informații externe, cercetări penale etc. Alfel spus, fiecare direcție recruta în principal în scopul culegerii de informații din domeniul pe care îl supraveghea și pentru care fusese înființată. Existența unor linii de muncă diferite de profilul Direcției I, cu o încărcătură ideologică mai puțin evidentă, este argumentul preferat de apărătorii distincției „Securitate represivă” – „Securitate protectivă”, în care ultima reprezintă interesul național. *Ca o primă observație generală, trebuie spus că și rețeaua informativă a Direcțiilor cu profile de muncă aparent „neutre” ideologic avea ca sarcină nespecifică, dar permanentă, culegerea de informații utile Direcției I.* Pe lângă supravegherea procesului de producție, prevenirea fraudelor, a pierderilor, sabotajelor sau accidentelor, informatorii acestor unități centrale și teritoriale urmăreau obligatoriu și „starea de spirit”, comentariile și nemulțumirile colegilor, prin care se puteau preveni acțiuni de protest, tentative de emigrare, redactarea de materiale cu conținut critic sau contestatar etc. Astfel de informații erau transmise imediat ofițerilor de la Serviciul 1 sau de la Direcția I, fiind prelucrate în sensul unei supravegheri generale a populației. În concluzie, *delimitarea formală a liniilor de muncă nu impunea restricții în privința recrutării și dirijării informatorilor, nu „specializa” decât la modul general activitatea acestora și, prin urmare, nu exclude ab initio comiterea faptelor de poliție politică*⁷.

Motivul recrutării informatorilor coincide cu însăși rațiunea de a fi a Securității, și anume, *supravegherea întregii populații și a tuturor activităților desfășurate pe teritoriul*

⁵ Relațiile sau contactele cu cetățenii străini aflați pe teritoriul României au fost reglementate prin legi speciale, între care cea mai importantă este Legea 23/1971, care prevedea obligația fiecăruia de a se prezenta la organele de miliție pentru a declara prezența unui cetățean străin la domiciliul său, precum și întocmirea unor rapoarte detaliate la locul de muncă, dacă relația se stabilea pe linie de serviciu. Orice alt fel de contact, fie el și sporadic sau accidental, era considerat „relație neoficială” și putea deveni motivul unei acțiuni de urmărire.

⁶ Valabil pentru toată perioada de funcționare a Securității, exceptând intervalul 1953-1967, când profilul Direcției I au fost informațiile externe. În rest, liniile de muncă ale principalelor direcții au fost următoarele, în intervalul 1967-1989: Direcția I – Informații interne; Direcția II – Contrainformații economice; Direcția III – Contraspionaj; Direcția IV – Contrainformații militare; Direcția V – Securitate și gardă demnitari; Direcția VI – Cercetări penale (fostă Direcția X, anchete penale – 1967-1972); Direcția Generală de Informații Externe (DGIE, 1967-1972), transformată în Departamentul de Informații Externe (DIE - 1972), respectiv Centrul de Informații Externe (CIE – 1978-1989). La acestea se adaugă unitățile sau serviciile speciale, cu atribuții ca instalare și exploatare a tehnicii operative („T”), filajul („F”), interceptarea și controlul corespondenței („S”), apărarea secretului de stat („C”) și dezinformarea („D”). La nivelul inspectoratelor județene, liniile de muncă se regăseau în numărul serviciului: Serviciul 1 pentru informații interne, Serviciul 2 pentru contrainformații economice ș.a.m.d. Corespondentul DIE/CIE era Grupa Operativă Teritorială (GOT - UM 0544).

⁷ O bună ilustrare a exploatării informațiilor privind „starea de spirit” și comentariile de natură politică în dosare de urmărire deschise din motive economice se regăsește în ACNSAS, fond I, dosar nr. 782.

României, astfel încât stabilitatea deplină a regimului comunist să fie asigurată. Metodele de recrutare și modul de lucru în rețea sunt consecința directă a acestui scop gigantesc, instituit pe criterii strict ideologice, și nu funcționale. Atât în formele „slabe” de urmărire (supravegherea informativă generală, mapa de lucru sau mapa de verificare), cât și în cele mai intense (prin dosar de urmărire informativă sau urmărire cu prioritate), recrutarea și utilizarea surselor sunt decisive, respectând obligatoriu aceleași reguli.

Metodele de recrutare

Indiferent de circumstanțele în care se făcea introducerea în rețea a unei surse noi – în detenție sau în libertate – ea era precedată de „punctare” și de un studiu detaliat, care avansa de la informațiile biografice obișnuite (obținute de la vecini, colegi de școală sau de serviciu, prieteni sau rude, și consemnate în rapoarte de investigații) la un comentariu psihologic nuanțat, în care se evaluau: gradul de instruire generală a candidatului, aptitudinile în culegerea de informații, șansele și gradul de apropiere de obiectivul urmărit, capacitatea de disimulare și, implicit, riscul de a fi deconspirat. Contactul direct cu ofițerul, desfășurat sub acoperire sau sub un pretext oarecare, era hotărâtor pentru a se înainta propunerea de recrutare, supusă întotdeauna aprobării ofițerului ierarhic superior. De asemenea, candidatul era verificat prin celelalte surse din rețea, care puteau da referințe favorabile sub impresia că se culeg informații despre o persoană urmărită, și nu despre un viitor informator. În felul acesta, rețeaua se completa fără să se încalce regula conspirativității depline, regulă asupra căreia voi reveni.

Pentru o descriere adecvată a metodelor de recrutare utilizate de Securitate se poate folosi ca referință categoria *informatorilor*, cea mai bine reprezentată statistic și având în plus avantajul că ilustrează aplicarea fără restricții a tuturor procedurilor operative (spre deosebire de categoria gazdei casei de întâlniri sau a rezidenților, care nu puteau fi recrutați prin constrângere). Putem distinge două metode fundamentale aplicate constant de Securitate: *recrutarea prin constrângere sau șantaj* și *recrutarea prin convingere* (sau „pe baza sentimentelor patriotice”), ultima și în versiunea *recrutare legendată*, ca variantă secundară a recrutării prin convingere.

Recrutarea prin constrângere sau pe bază de material compromițător a fost o metodă utilizată constant în toate etapele istoriei Securității, deși literatura de specialitate o consideră tipică pentru epoca violent-represivă a regimului comunist, din primii săi ani de funcționare. Recrutarea prin constrângere se aplica frecvent în cazul persoanelor cu antecedente politice sau penale: foști deținuți politici, membri ai partidelor burgheze, foști legionari, ofițeri deblocați și descendenți ai tuturor acestor categorii, deopotrivă. Metoda s-a extins treptat și asupra condamnaților de drept comun, în special asupra condamnaților pentru tentativă de evaziune, asupra celor avertizați de Securitate la finalul unei acțiuni de urmărire, dar și asupra celor sancționați la locul de muncă, pe linie profesională. Elementele de constrângere sau de șantaj erau identificate de ofițer în perioada studiului pentru recrutare, utilizarea lor fiind supusă aprobării șefilor ierarhici, în raportul prin care se făcea propunerea de introducere a noii surse în rețea. La nevoie, *orice amănunt biografic putea deveni un element constrângător sau un element de șantaj*: originea socială „nesănătoasă”, în special nedeclarată în documentele de cadre, existența unor rude sau prieteni apropiați cu un trecut politic „ostil clasei muncitoare” sau emigrați în străinătate, existența unei sancțiuni la locul de muncă, solicitarea unui transfer de serviciu, a unei locuințe din fondul locativ de stat sau a unui pașaport, intenția unei rude apropiate de a urma o facultate controlată ideologic, nevoia de tratament medical greu accesibil etc.

La rândul lui, *materialul compromițător* putea fi un document extras din dosarul de cadre (și din care putea rezulta un detaliu biografic suspect), o semnalare scrisă (notă

informativă, declarație, denunț, scrisoare anonimă trimisă direct Securității⁸ sau corespondență interceptată, în special cu străinătatea), înregistrarea unei convorbiri telefonice, o fotografie realizată pe parcursul filajului, și din care rezulta că persoana vizată frecventa un anturaj necorespunzător sau întreținea relații extraconjugale, o percheziție la domiciliu (secretă sau cu martori), în care se ridicau obiecte sau cărți cu caracter suspect etc. Dacă prin investigațiile obișnuite nu se putea identifica un material compromițător care să permită recrutarea, el putea fi „plantat” și printr-o combinație operativă la care participau civili (vecini, colegi de serviciu, rude) sau cadre sub acoperire.

Elementul de constrângere sau șantaj era invocat deschis de către ofițer chiar în timpul procesului de recrutare, și din acest motiv alegerea și evaluarea sa prealabilă erau decisive. *Faptul că acceptul asupra colaborării cu Securitatea a fost dat prin constrângere sau prin folosirea de material compromițător era consemnat explicit în raportul privind modul cum a decurs recrutarea, fapt care atestă lipsa oricărei restricții procedurale și, implicit, a oricărui scrupul legal în metodele de lucru ale Securității.* Recrutarea prin constrângere funcționa, cu rare excepții, în mediile de maxim interes operativ, în care o colaborare benevolă era foarte puțin probabilă (foștii deținuți politici, opozanții declarați ai regimului, adepții cultelor religioase etc.). Avantajele acestei metode deveneau și mai evidente în condiții de detenție: *recrutarea deținuților prin constrângere sau șantaj era folosită curent pentru supravegherea „elementelor recalcitrante”, prevenirea acțiunilor de protest și rezistență în închisori, descurajarea încercărilor de a lua contact cu ceilalți deținuți, cu familia sau cu apărătorul legal („privilegiu” acordat doar în ultimii ani ai regimului comunist), obținerea de informații în afara anchetei și, mai ales, controlul psihologic total asupra deținuților, în special a celor politici.*

În detenție, principalele elemente de șantaj sau constrângere erau chiar drepturile deținuților, garantate de legislația română (dreptul la hrană, la medicamente și asistență medicală, dreptul la vizită), și, respectiv, amenințarea cu represalii interzise de aceeași legislație (pedepsele fizice, privarea de somn, izolarea, carcera, tortura)⁹. Mai presus de toate a funcționat însă *șantajul prin reducerea pedepsei*, în special în cazul deținuților de drept comun recrutați pentru supravegherea informativă a deținuților politici. *Securitatea a folosit constant recrutarea și dirijarea deținuților de drept comun în celule ocupate de deținuți politici, sub promisiunea reducerii pedepsei, inclusiv în ultimii ani ai regimului Ceaușescu, când detenția politică era oficial inexistentă în România*¹⁰. În cazul deținuților politici șantajul mergea până la *recrutarea în ultimele zile de detenție*, după emiterea decretului de eliberare, dar într-un moment în care deținutul nu știa că e deja liber. Amenințarea cu prelungirea detenției într-un moment de maximă tensiune psihologică funcționa mai ales în cazul celor care rezistaseră la presiuni mult mai dure de-a lungul executării pedepsei. Semnarea unui *Angajament* de colaborare în momentul eliberării din închisoare promitea, pe de-o parte, neprelungirea discreționară a privării de libertate și, pe de altă parte, o viață normală, fără stigmatul detenției politice. Distinct față de documentul care îi putea transforma în colaboratori, deținuții erau obligați să semneze și un angajament de păstrare a secretului privind cele petrecute în închisoare; refuzul putea atrage după sine sancțiuni dure, mergând până la prelungirea abuzivă a detenției, după expirarea pedepsei prevăzute în sentință.

Recrutarea informatorilor pe bază de sentimente patriotice e consemnată în documentele de arhivă ca metodă predilectă, recomandată și folosită constant ca etalon al

⁸ Pentru fabricarea de scrisori anonime folosite ca material compromițător în vederea recrutării, vezi Ibidem, fond R, dosar nr. 1161.

⁹ Pentru recrutarea prin șantaj în timpul detenției, vezi Ibidem, dosar nr. 486; ibidem fond I, dosar nr. 1217; ibidem, fond R, dosar nr. 2420.

¹⁰ Pentru recrutarea deținuților de drept comun în scopul supravegherii deținuților politici de la Aiud în 1986 (!), sub promisiunea reducerii pedepsei, vezi Ibidem, fond I, dosar nr. 234; ibidem, dosarele 1147, 1126, 1125, 1124 și 1121.

muncii de Securitate, ca indicator al spiritului civic și, în egală măsură, al priceperii ofițerului. La modul ideal, orice recrutare trebuia să exprime, prin textul *Angajamentului*, sentimentele patriotice ale informatorului și atașamentul său față de regim: chiar din prima frază se invoca „apărarea patriei și a cuceririlor revoluționare” ca obligație a fiecărui cetățean, iar nerespectarea acestei îndatoriri urma să fie sancționată în temeiul unei legi niciodată precizate. *Informatorul semna o adeziune aparent benevolă la o activitate în principiu obligatorie, pe baza unei legi neidentificate*. Regulile generale ale introducerii unei persoane în rețea se respectau și în cazul recrutării din sentimente patriotice: „punctarea” candidatului, studiul în vederea recrutării, verificarea prin alte surse și prin rapoarte de investigații, obținerea aprobării ofițerilor superiori, asigurarea conspirativității. Recrutarea se putea face la locul de muncă, la sediul Securității, la sediul Miliției, într-o casă conspirativă, în biroul ofițerului de contrainformații în cazul militarilor sau chiar la domiciliul candidatului, însă doar cu condiția fermă a respectării conspirativității.

Existența unui factor constrângător chiar și în cazul recrutării pe bază de sentimente patriotice rezultă fie din durata foarte mare a întâlnirii cu ofițerul (care în unele cazuri putea depăși 24 de ore, lucru prevăzut chiar în primele directive interne ale Securității)¹¹, fie din însăși invocarea pretensei obligații legale de a colabora, menționată în textul *Angajamentului*. Dincolo de modificările minore suferite de-a lungul timpului, formula uzuală care încheia *Angajamentul* era următoarea: „Îmi iau angajamentul să păstrez în secret absolut legătura și munca mea cu organele Securității Statului. Pentru divulgarea acestei legături și a informațiilor ce le voi furniza port răspunderea penală conform legilor /...”¹². Or, *trebuie subliniat că nici o lege promulgată pe teritoriul României nu stipula obligația cetățenilor de a furniza informații în mod conspirat Securității și nu sancționa penal refuzul colaborării*. Prezența elementului constrângător și în recrutarea pe bază de sentimente patriotice e mult mai evidentă în cazul militarilor în termen, recrutați de Biroul de Contrainformații al unității: aflat în fața unui ofițer superior și a unui text în care se invocă obligația legală de a furniza informații pentru apărarea patriei, soldatul își dădea consimțământul, fără a fi prevenit că relația va continua și după eliberare, cu un scop mult mai puțin nobil. Putem conchide că recrutarea pe bază de sentimente patriotice se baza fie pe cointeresarea candidatului (care stabilea astfel o relație amiabilă și avantajoasă cu autoritățile), fie pe intimidare, fie pe manipularea sa prin înșelătorie. Această ultimă variantă a recrutării „pe bază de sentimente patriotice” este perfect ilustrată de metoda introducerii legendate în rețea.

*Legenda*¹³ era o ficțiune construită de ofițer (în urma studiului de recrutare) pentru a-și convinge candidatul de necesitatea și mai ales de *caracterul moral și legitim al colaborării* cu Securitatea. Legenda prelua și specula în primul rând detalii din viața profesională a candidatului, dar și alte elemente biografice care puteau susține ideea că, prin colaborarea sa cu ofițerul, persoana vizată îndeplinea o misiune civică. Legendarea era metoda consacrată de disimulare a adevăratului scop al recrutării unei persoane (în speță, urmărirea celor apropiați), folosirea de argumente fictive fiind practică în cazul celor care nu puteau fi constrânși ori șantajați să colaboreze, și nici nu puteau fi convinși prin retorica obișnuită. Dacă și metoda legendei eșua, ofițerul folosea *variante de retragere*, o ficțiune complementară, un pretext (de regulă profesional) care motiva aparent contactarea persoanei respective. Ca și legenda, varianta de retragere era pregătită din timp, adaptată profilului candidatului și supusă aprobării superiorilor, în raportul cu propunerea de recrutare.

¹¹ Pentru descrierea unui proces de recrutare care a durat 36 de ore, neîntrerupt, vezi Ibidem, fond R, dosar nr. 1161, f. 78.

¹² Ministerul Securității Statului, *Directiva despre munca informativă....*, 1953, p. 10.

¹³ „Legenda informativă - versiunea verosimilă folosită cu scopul de a asigura conspirarea și secretizarea muncii de securitate și a realiza inducerea în eroare a dușmanului”, în *Instrucțiuni privind organizarea și desfășurarea activității informativ-operative a organelor de securitate*, Departamentul Securității Statului 1987, p. 7.

Existența binomului legendă-variantă de retragere¹⁴ între metodele standard ale Securității dovedește, pe de-o parte, că *nu exista obligația legală de a colabora*, invocată în textul *Angajamentului* și, pe de altă parte, că *recrutarea nu se făcea printr-un consimțământ autentic, liber asumat, nici chiar în cazul ideal al recrutării „pe bază de sentimente patriotice”*. La rigoare, putem spune că informatori autentici, recrutați din convingere și nu prin presiuni sau înscenări, sunt doar cei care s-au oferit voluntar să furnizeze informații (fiind totuși verificați la fel de riguros ca și ceilalți) și cei care au răspuns fără nici o ezitare la solicitarea ofițerului, înțelegând perfect ce li se cere. La polul opus stau *recrutarea elevilor* și *recrutarea în scopul compromiterii*, două situații care se constituie în cazuri-limită și în același timp în exemple peremptorii de încălcare a drepturilor civile elementare în activitatea curentă a Securității.

Recrutarea elevilor (a minorilor în general) viza folosirea lor cu predilecție ca *persoane de sprijin*, pentru supravegherea mediului școlar pe o linie de muncă distinctă (în „problema învățământ” sau în „problema tineret studios”). Chiar dacă funcționau pe o treaptă modestă în ierarhia Securității (persoană de sprijin sau colaborator), elevii introduși în rețea puteau furniza informații de primă sesizare foarte utile, verificate la alte nivele și apoi exploatare informativ în acțiuni de urmărire. Recrutarea elevilor se făcea de regulă în localul școlii, iar ținta culegerii de informații erau fie profesorii semnalati cu atitudini suspecte față de regim, fie persoane provenind din familii urmărite (pentru descendența lor socială, pentru relații în străinătate, intenții de emigrare, comentarii critice etc.). Pe lângă legendă, la recrutarea elevilor se foloseau ca argumente constrângătoare sancțiunile școlare, corijențele, amenințarea cu repetenția sau cu interzicerea accesului într-o instituție de învățământ superior¹⁵. Introducerea în rețea se făcea prin semnarea unui angajament, uneori pe un formular tipizat, text în care accentul cădea cu deosebire pe *păstrarea strictă a secretului colaborării, inclusiv față de familie. Această ultimă condiție încălca flagrant drepturile minorului, constrâns să-și asume obligații pretins legale în relație cu o instituție a statului, fără acordul părinților sau al tutorilor de drept*.

Recrutarea în scopul compromiterii nu avea ca scop extinderea rețelei informative și obținerea de informații, ci izolarea unei persoane sau „destrămarea unui anturaj”¹⁶. La această metodă se recurgea în acțiunile complexe de urmărire, dacă alte măsuri de descurajare și intimidare eșuau. În timpul falsei recrutări se încălca voit regula de bază a conspirativității: „candidatul” (adică urmăritul) era adus la sediul organelor Ministerului de Interne în văzul lumii, pentru o „discuție” care nu dura suficient pentru a trece drept anchetă și nu avea consecințe vizibile asupra celui în cauză. Astfel, se acredita în rândul anturajului ideea că persoana a fost recrutată, urmarea fiind izolarea de familie sau de prieteni. În detenție, simularea recrutării se făcea fie prin acordarea unor „favoruri” nesolicitate, dar refuzate altora, fie prin lansarea deliberată a zvonului despre recrutarea cuiva, având ca efect tot izolarea deplină de ceilalți deținuți. Ca și legendarea, recrutarea în scopul compromiterii atestă duplicitatea Securității în raport cu propria retorică și propria conduită: *pe de-o parte, în documentele oficiale se clamează obligația cetățenească de a colabora, iar pe de alta această relație obligatorie și pretins legală se instituie prin constrângere, înșelătorie și șantaj*.

O categorie distinctă în ierarhia celor care alcătuiau rețeaua informativă o constituiau *sursele nerecrutate*, adică sursele speciale provenite din rândul *oamenilor de cultură*, al *persoanelor cu funcții oficiale* și al *membrilor de partid*. Așa cum am arătat, în primii ani de

¹⁴ Legenda și varianta de retragere se foloseau nu doar la recrutare, ci și în acțiunile de urmărire, în situații operative mai complexe. Un caz de control medical legendat asupra unei persoane urmărite, vezi ACNSAS, fond I, dosar nr. 2149, ff. 34-35.

¹⁵ Pentru exemple privind recrutarea elevilor, Ibidem, dosar nr. 211; ibidem, fond R, dosar nr. 106.

¹⁶ Pentru un exemplu elocvent de recrutare în scopul compromiterii, în anul 1988, vezi Ibidem, fond I, dosar nr. 1308, vol. 1, f. 8.

funcționare a Securității, din rândul acestora din urmă se recruta „elita”, adică rezidenții și informatorii, fiind înscriși în evidențe și utilizați fără nici un fel de restricții. După emiterea Hotărârii CC al PCR nr. 119 din 16 martie 1968, pentru recrutarea și înscrierea în evidențe a informatorilor „proveniți din rândul oamenilor de știință, artă și cultură sau cei ce intră în nomenclatura organelor de partid (deși nu sunt membri de partid)”, avizul introducerii în rețea intra exclusiv în sarcina șefilor direcțiilor centrale și teritoriale sau a locțiitorilor acestora, precum și a șefilor de servicii independente. Semnificația acestei avizări la nivel foarte înalt ține în principal de cerința unei mai mari conspirativități privind infiltrarea mediilor politice și profesionale speciale: sursele membri de partid, persoanele cu funcții de conducere sau oamenii de cultură se recrutau de către ofițeri cu grad superior, erau dirijați către obiective urmărite prin acțiuni supravegheate de conducerea unității și mai ales erau introduși în rețea numai cu acordul prealabil al factorilor politici, în speță, al conducerii de partid la nivel central sau local. Corolarul acestei situații îl reprezintă *urmărirea* membrilor de partid, a persoanelor cu funcții și a oamenilor de cultură – tot cu avizul conducerii politice și prin acțiuni aprobate și coordonate la nivel superior. În rest, regulile muncii operative erau aceleași: „punctarea” și studiul în vederea recrutării, stabilirea în concret a sarcinilor pe care sursa le avea de rezolvat, analizele și evaluările periodice erau identice.

Valoarea informațiilor primite de la o sursă specială era direct proporțională cu reputația profesională, prestigiul social și credibilitatea persoanei. O dovadă a tratamentului preferențial acordat de Securitate informatorilor membri de partid sau surse speciale o constituie faptul că aceștia *nu erau obligați să semneze un angajament sau să furnizeze informații în scris*. Relația cu ofițerul nu debuta niciodată de pe poziții de forță, metoda constrângerii nu putea fi folosită, întâlnirile aveau loc de comun acord iar informațiile puteau fi furnizate verbal, caz în care ofițerul întocmea rapoarte informative detaliate. Acest tip de document consemna cu maximă acuratețe activitatea surselor speciale, având prin conținut o valoare similară notelor informative obișnuite, dar prezentând în plus avantajul că asigura conspirarea perfectă a informatorului față de alți ofițeri operativi care ar fi avut acces la informațiile obținute¹⁷.

Supravegherea mediului cultural, în special a celui literar și artistic, a presupus introducerea în rețea a unor surse de rang înalt, în mare parte membri de partid, dirijate în mediul lor profesional mai ales *în scop preventiv*. Dacă în alte medii informatorii erau instruiți astfel încât să se asigure cunoașterea în profunzime a stării de fapt, în mediile protejate (artă, cultură, presă, învățământ, culte, justiție și sănătate) ei aveau ca sarcină principală *prevenirea* unor situații indezirabile pentru regim: apariția de lucrări literare sau științifice „cu conținut necorespunzător” sau „interpretabil”, transmiterea de manuscrise în străinătate, schimbul de publicații sau de informații cu colegi de breaslă din afara țării, redactarea unor texte cu caracter protestatar (memorii, petiții, scrisori deschise), inițierea oricăror forme de disidență etc. Informatorii din mediile protejate primeau sarcini mult mai complexe din partea ofițerilor de legătură, funcționând, în special după desființarea Direcției Generale a Presei și Tipăriturilor, ca veritabili *agenți ai cenzurii*: obțineau informații despre proiecte editoriale, despre textele în curs de redactare sau de apariție, sustrăgeau manuscrise din redacții pentru a permite Securității o lectură în avanpremieră, recenzau în note informative extinse operele confrăților, recomandându-le sau, dimpotrivă, semnalând mesajul lor îndoielnic (pasaje obscure, trimiteri ideologice subversive, „șopârle”), modificau planurile editoriale după indicațiile ofițerilor, propuneau retragerea de manuscrise sau tiraje întregi din circulație și mai ales duceau „muncă de lămurire” pe lângă cei urmăriți. Acționând ca *agenți de influență* în

¹⁷ Instrucțiunile nr. P.2 din 26.01.1970, privind activitatea de evidență, dispecerat și arhivă, aprobate de Ion Stănescu, președinte al Consiliului Securității Statului, modifică substanțial informația din fișele de evidență (Model 1), în care nu se mai notează numele conspirativ și numele ofițerului de legătură, tocmai pentru „o cât mai bună conspirare a persoanelor ce fac parte din rețeaua informativă a unităților de securitate”.

cadru breslei, sursele speciale îndeplineau sarcina principală a Securității în mediile protejate, și anume *prevenirea opoziției deschise față de regim și obținerea unor produse culturale perfect integrate ideologic*. Frecvent, recrutarea informatorilor din rândul oamenilor de cultură avea ca unic scop „influențarea pozitivă” a unei persoane suspectate că pregătește texte „cu conținut ostil sau interpretabil”, memorii adresate autorităților, scrisori deschise către instituții din țară sau din străinătate, lucrări „de sertar”, proiecte artistice neautorizate oficial (chiar și în rândul mișcării artistice de amatori), ori simple teze de doctorat discutabile sub aspect ideologic.

Folosirea surselor informative în mediile protejate respecta principiile de bază ale muncii în rețea, cu observația că semnarea angajamentului și furnizarea de note scrise nu erau obligatorii: sursele speciale erau și ele verificate periodic prin alți informatori sau prin „mijloacele specifice” (înregistrări, filaj, controlul corespondenței), dar contactele, legendele și variantele de retragere erau pregătite minuțios, cu mai multă prudență, iar relația cu ofițerul se construia la un nivel mai degrabă protocolar, după contacte „profesionale” repetate la locul de muncă. Ofițerul de obiectiv, cel care răspundea oficial de bunul mers al instituției, putea folosi vizitele de lucru în scopul contactării și studierii de noi surse: sub pretextul rezolvării unor probleme curente evalua potențialul operativ al unei persoane, făcea recomandări care implicau o întâlnire viitoare sau pur și simplu culegea informații „în orb”, sub legendă, de la persoane neintroduse oficial în rețea.

Cu atât mai facilă era *culegerea de informații de la persoanele cu funcții de conducere în obiectivul supravegheat* (indiferent de profilul acestuia), persoane cărora li se cereau în mod direct și neconspirat *orice fel de date* privind oamenii din subordine, sub motivul asigurării bunului mers al instituției, al prevenirii unor acțiuni de spionaj sau a unor infracțiuni economice. Deși „persoana oficială” nu era înscrisă în evidențe ca sursă¹⁸, în fapt putea juca oricând un astfel de rol, la solicitarea expresă a ofițerului, făcută sub o identitate neconspirată, chiar dacă scopul real al contactării era legendat. Folosirea persoanelor cu funcții oficiale în acțiuni de urmărire mergea de la obținerea pe orice căi a informațiilor cu valoare operativă la convocarea lor ca martori la „atenționări”, „avertizări” sau „puneri în discuție publică”, toate metode de intimidare și descurajare la care Securitatea a apelat constant.

O situație extremă, care impune o tratare separată, este *simularea obținerii de informații de la sursele din rețea* – altfel spus, *simularea recrutării de noi informatori*. Pe scurt, este vorba de *prelucrarea unor documente cu caracter oficial*, utilizate curent în instituțiile de stat, indiferent de profilul lor (rapoarte de activitate, note de serviciu, note explicative, dări de seamă, caracterizări, recomandări pentru dosarele de cadre, recomandări pentru obținerea accesului la documente secrete sau a avizului de plecare în delegații externe ș.a.m.d.) *astfel încât să pară că ofițerul a primit informațiile de la sursele din rețea*. Deși procedeul era interzis de regulamentele interne, ofițerii de obiectiv comiteau frecvent acest abuz, fie din comoditate, fie pentru că nu reușeau să îndeplinească norma de informatori prevăzută în perioada respectivă. Ei ajungeau astfel să mistifice documente procurate de la persoanele cu funcții oficiale, de la serviciile de protocol pe care le supravegheau direct, de la serviciul personal, de la informatori sau pur și simplu obținute prin sustragere, și să le transforme în note informative adăugându-le un antet specific, schimbând semnăturile cu nume real în nume conspirative și atribuindu-le unor surse care n-au existat niciodată în realitate¹⁹. *Înregistrarea fictivă și manipularea înscrisurilor* pentru a simula introducerea de

¹⁸ Sursele nerecrutate nu erau înregistrate în evidența generală sau în evidența rețelei informative; totuși, ofițerul de legătură ținea o evidență proprie a acestor persoane, dintre care multe ajungeau să fie incluse oficial în rețea, după o perioadă de „punctare” și studiu, de la caz la caz.

¹⁹ Astfel de documente – rapoarte depuse de angajați la Serviciul Protocol, sub incidența legilor speciale privind relațiile cu străinii – se regăsesc, de ordinul zecilor, în dosarul de obiectiv Radioteleviziunea Română; ACNSAS, fond D, dosar nr. 135. Se poate lesne observa adăugarea antetului și transformarea numelui real al semnatarului în nume conspirativ de către aceeași persoană care întocmește olograf Nota Biroului.

noi informatori în rețea sunt o altă ilustrare a abuzului ca practică uzuală a Securității, în care falsul în documente în detrimentul persoanei se făcea fără nici o sancțiune.

Pe lângă folosirea persoanelor cu funcții oficiale, *exploatarea „în orb”* constituia o altă metodă prin care ofițerul de Securitate putea culege informații fără să recurgă la recrutarea standard. Exploatarea unei surse „în orb” avea loc sub acoperirea unei legende sau a unei identități false (nume de serviciu și calități oficiale fictive, cu observația că folosirea numelui de serviciu era curentă în cazul ofițerilor DIE/CIE chiar și în contactele „deschise” cu informatorul). Metoda „în orb” presupunea obligatoriu construirea unei legende, de regulă în jurul unui pretext profesional, care să-i permită ofițerului un dialog amplu cu interlocutorul fără ca acesta să sesizeze adevăratul scop al discuției. Informațiile obținute erau de multe ori mai valoroase decât cele furnizate de sursele recrutate prin metodele clasice, dat fiind că dialogul era benevol, fără nici o constrângere psihologică. Dacă abordarea urmăritului de către ofițer nu era posibilă, putea fi dirijat și un informator care, sub legenda indicată, să obțină tot „în orb” informațiile necesare. Utilizarea unor asemenea informații și consemnarea lor în documente se supunea regulilor generale, dovadă că metoda exploatării „în orb” era considerată la fel de necesară și de legitimă ca recrutarea obișnuită, indiferent dacă era folosită de un informator sau de un ofițer acoperit. Este o dovadă în plus că, în ciuda retoricii oficiale care declara obligatorie în baza legii colaborarea organizată și conspirată cu Securitatea, *metodele concrete de obținere a informației erau gândite să ocolească refuzul fără să-l sancționeze, pentru că nu exista nici un temei legal al sancțiunii.*

În ce privește informatorii membri de partid, aceștia intra formal în categoria surselor nerecruitate, adică neînregistrate oficial în evidența generală a rețelei. Exceptând primul deceniu de funcționare a Securității, recrutarea unui membru PCR s-a făcut numai cu avizul conducerii politice superioare (la nivel județean sau central), dosarul fiind distrus după încetarea legăturii, în cazul în care fusese deja deschis înainte de înscrierea titularului în partid²⁰. Recrutarea prin constrângere sau prin material compromițător nu intra în discuție, acceptul fiind de la sine înțeles în virtutea unei sarcini de serviciu sau a obligațiilor pe linie partid. Credibilitatea surselor înregimentate politic era în principiu mai mare decât a celor obișnuite. În mod corespunzător, sarcinile cu care erau dirijați în rețea informatorii membri de partid deveneau mai importante, iar refuzul colaborării (foarte puțin probabil) era sancționat în primul rând politic. Motivele recrutării membrilor de partid²¹ nu diferă de cele valabile pentru sursele obișnuite, iar modul de lucru era identic: puteau furniza informații în scris sau verbal, primeau nume conspirativ, erau verificați, evaluați periodic și recompensați dacă era cazul. Singura diferență notabilă față de ceilalți informatori stă în *gradul sporit de conspirativitate*: prezența lor în rețea nu era consemnată în evidențe și urmele arhivistice ale colaborării lor se distrugeau tocmai din acest motiv. Consecințele acestei relații ultra-conspirate cu Securitatea sunt însă la fel de grave, chiar dacă astăzi au ajuns mult mai greu de dovedit.

Așa cum am spus, modul de lucru cu informatorul era în esență identic pentru toate categoriile de surse, indiferent de circumstanțele diferite ale introducerii lor în rețea. Încă de la recrutare, de multe ori odată cu semnarea angajamentului, se stabilea lista de legături sau relații, chiar dacă sursa nu urma să fie dirijată în mod expres pe lângă persoane, ci primea sarcini mai generale (urmărea „starea de spirit din rândul populației”, supraveghea procesul de

²⁰ Vezi Ibidem, fond R, dosar nr. 976 pentru închiderea dosarului de rețea prin intrarea titularului în partid și folosirea lui în continuare ca sursă, cu aprobarea conducerii politice. Totuși, în teritoriu s-au făcut excepții de la regula distrugerii dosarelor informatorilor membri de partid, datorate cel mai probabil unor defecțiuni birocratice; ibidem, dosar nr. 938.

²¹ Deși introducerea lor în rețea se făcea după reguli și aprobări speciale, motivele recrutării informatorilor membri de partid puteau fi cât se poate de triviale. Din documentele de arhivă reiese că titularul, membru de partid, este recrutat doar pentru supravegherea generală a clienților unui magazin cu circuit închis, destinat nomenclaturii PCR; ACNSAS, fond R, dosar nr. 1010.

producție, semnala pierderile economice etc.). Lista de relații îi indica ofițerului despre cine putea solicita și primi informații, sau persoanele pe lângă care informatorul „avea posibilități”. După recrutare se stabilea și un sistem de legătură, o parolă și un număr de telefon la care ofițerul și sursa se puteau contacta reciproc, în afara programului de întâlniri fixat de comun acord. Ritmul întâlnirilor, adică ritmul furnizării informațiilor, în scris sau oral, varia de la caz la caz, în funcție de situațiile intervenite pe parcurs. Întâlnirile periodice se țineau în locuri bine conspirate sau în spații publice care puteau păstra anonimatul. Denumirea de „casă conspirativă” înscrisă în antetul notelor sau al rapoartelor informative nu se referă neapărat la un imobil, putând desemna la fel de bine un parc, o piață publică sau un birou de întreprindere. În detenție, întâlnirea cu sursa putea avea loc mai ales în camera de anchetă sau la infirmerie. Sediul Securității sau al Miliției nu era folosit pentru astfel de întâlniri, ci, așa cum am arătat, pentru destrămarea unui anturaj sau compromiterea unei persoane printr-o falsă recrutare.

Dirijarea unui informator, mai ales a celor păstrați în rețea timp de zeci de ani, presupunea, pe lângă stabilirea de sarcini concrete și termene până la care trebuiau rezolvate, și construirea unei relații personale între ofițer și sursă, astfel încât interesul pentru menținerea colaborării să fie reciproc. Exceptând cazurile în care obținerea de informații se baza pe constrângere – situație în care și valoarea lor operativă era sensibil mai mică – informatorul era „stimulat” fie printr-o abordare foarte prietenoasă din partea ofițerului (care se interesa de problemele personale, dăruia mici atenții cu prilejul zilei de naștere sau chiar aniversa recrutarea sursei)²², fie prin recompense.

Potrivit normelor interne ale Securității, *recompensarea* sau retribuirea informatorilor nu lua forma unui salariu sau a unor venituri fixe, ci a unor sume de bani sporadice (dar care puteau fi consistente, în funcție de dificultatea sarcinilor pe care informatorul le rezolva), a unor cadouri (suplimente de hrană pentru cei aflați în detenție, alimente, îmbrăcăminte, medicamente, lucrări de specialitate imposibil de găsit în țară), dar mai ales a unor favoruri, în special în cazul recrutării în detenție (pachete, scrisori, dreptul la vorbitor, la asistență medicală, anularea unei pedepse etc.). De cele mai multe ori, la propunerea ofițerului informatorul beneficia de protecție sau de susținere profesională atunci când solicita un transfer, o promovare, un pașaport, o repartitie de locuință etc. Astfel de stimulente (denumite uneori „luări în protecție”), destinate doar informatorilor de încredere, recrutați „pe bază de sentimente patriotice”, se acordau cu aprobarea superiorilor ierarhici; obiectele sau cheltuielile se decontau folosind chitanțe, semnate de beneficiar cu numele real sau cu cel conspirativ. De asemenea, printr-un raport special ofițerul de legătură făcea recomandări privind acordarea unui pașaport, includerea sursei într-o delegație oficială, transferul pe un post mai bine plătit²³ sau chiar avansarea în funcție la locul de muncă, atunci când interesele operative o cereau. În cazul informatorilor din rândul oamenilor de cultură, „marele premiu” oferit ca recompensă pentru serviciile făcute Securității era, alături de garanția publicării operei proprii, fie permisiunea de a studia sau de a călători în străinătate, fie promisiunea unei relații mai blânde cu autoritățile, pentru cei cu un trecut politic „încărcat”. Obținerea de recompense ori de beneficii materiale nu putea fi însă o *condiție explicită a acceptării colaborării*: directivele interne recomandau o atenție sporită pentru cazurile în care apărea o asemenea suspiciune (de pildă, la recrutarea deținuților de drept comun condamnați pentru furt, delapidare sau alte infracțiuni economice). Recompensarea informatorilor nu era atât un mod de a-i răsplăti pentru rezolvarea unor sarcini dificile, cât mai ales un mod de a-i îndatora pe viitor: frecvent, odată cu trasarea de sarcini noi, ofițerul îi amintea sursei de sprijinul pe care i-l acordase în trecut, recompensa putând deveni și un element de șantaj. În special

²² Vezi ACNSAS, fond R, dosar nr. 142, în care se consemnează stabilirea de comun acord a întâlnirilor cu ofițerul la o dată fixă a lunii, astfel încât să se țină cont de data de naștere a sursei.

²³ Ibidem, fond I, dosar nr. 2470.

solicitarea unui pașaport sau a avizului de călătorie deschidea calea unei viitoare colaborări „din obligație”, ca reacție la un favor deja acordat. În plus, prin metoda „prelucrării contrainformative”, care preceda obligatoriu orice deplasare legală în străinătate, ofițerul studia și persoanele nerecrutate, dar care aveau calitățile necesare pentru a fi introduse în rețea în viitor.²⁴ De la caz la caz, în funcție de contextul biografic și profesional, *orice putea fi transformat într-o recompensă*. Prin acest gen de complicitate, Securitatea și-a îndeplinit o bună parte din sarcinile operative. Mult mai important este însă faptul că *metoda recompensării i-a asigurat un control foarte eficient asupra carierei informatorilor din rețea și implicit o influență directă și profundă asupra vieții profesionale, culturale și științifice din România, în ansamblul ei*.

Acordarea de recompense, întotdeauna consemnată în rapoarte sau în formulare speciale, semnalează că relația ofițer-informator a decurs perfect. Este cazul ideal, dar nu și cel mai frecvent. Majoritatea dosarelor de rețea descriu situații în care dialogul cu sursa e mai degrabă convențional, iar trasarea și îndeplinirea sarcinilor îmbracă forma unor obligații de serviciu, de care ambele părți se achită fără entuziasm. Prezența informatorului în rețea dura atât timp cât acesta „avea posibilități” pe lângă persoanele urmărite, se prezenta la întâlniri și rezolva măcar o parte din sarcinile date de ofițer. Sunt însă numeroase cazurile de abandonare a sursei cu următoarele motivații: rezultate slabe, „sub posibilități”, neprezentare la întâlniri, eschivare în îndeplinirea sarcinilor, furnizare de informații lipsite de valoare sau chiar mincinoase²⁵ (situație în care „dezinformatorul” risca represalii, cel puțin sub forma deschiderii unei acțiuni de urmărire împotriva sa), sau *refuzul deschis și explicit al colaborării*²⁶.

Riscul unui astfel de refuz după semnarea *Angajamentului* apărea mai ales în cazul recrutării sub legendă, după ce informatorul sesiza că motivul real al contactării sale era cu totul altul decât cel declarat inițial de ofițer. Nu de puține ori sursa încerca să scape invocând probleme de sănătate, obligații de serviciu, probleme de familie și chiar *probleme de conștiință* (motiv invocat mai ales de persoanele cu o solidă educație religioasă). În cazuri limită, informatorii forțau abandonarea simulând boli de nervi sau deconspirând cu bună știință relația cu ofițerul, prevenindu-și rudele și apropiații că Securitatea a cerut informații despre ei. Refuzul colaborării înainte sau după recrutarea propriu-zisă nu putea fi sancționat legal, așa cum se invoca în textul *Angajamentului*, dar putea avea consecințe grave: deschiderea unui dosar de urmărire care să clarifice motivele reale ale refuzului (suspectându-se invocarea unui pretext), șicane profesionale sistematice, avizul negativ la solicitarea unui pașaport, avizul negativ pentru promovarea în anumite funcții, pentru transferul de serviciu sau pentru accesul la documente secrete etc. În cazul deținuților, în special politici, urmările unui refuz al colaborării deveneau dramatice: înăsprirea condițiilor de detenție, pedepse suplimentare, tortură și, așa cum am arătat, prelungirea abuzivă a privării de libertate în afara sentinței judecătorești, chiar dacă tentativa de recrutare se făcea la ieșirea din închisoare, iar colaborarea urma să se producă în libertate. Eșecul unei recrutări sau refuzul ulterior al colaborării avea urmări nefaste și pentru ofițer, fiind dovada unui studiu pentru recrutare prost făcut și al inabilității sale profesionale. În plus, urmele arhivistice ale unui astfel de eșec se păstrau, dosarele de rețea care descriu recrutări eșuate sau refuzuri de colaborare fiind clasate alături de cele obișnuite²⁷.

²⁴ Pentru recrutarea sub pretextul sau cu prilejul prelucrării contrainformative înaintea călătoriilor în străinătate, vezi Ibidem, fond R, dosar nr. 210.

²⁵ Ca ilustrare a dezinformării prin note informative mincinoase, vezi Ibidem, dosar nr. 91980.

²⁶ Pentru situații de refuz explicit al colaborării, vezi Ibidem, dosarele 102, 97, 369, 362 și 1001; ibidem, fond I, dosar nr. 1937.

²⁷ Motivul înregistrării și arhivării unui dosar de rețea în care se consemnează *refuzul colaborării*, înainte sau după semnarea *Angajamentului*, este unul singur: prevenirea repetării unei astfel de situații, în cazul în care persoana ar fi intrat mai târziu în atenția altui ofițer.

În cazul în care informatorul se dovedea util și disponibil, era menținut în rețea perioade lungi de timp, uneori și zeci de ani, practic atâta vreme cât putea fi dirijat pe lângă obiectivul urmărit. Legătura se păstra cu unitatea care îl avea în rețea și nu neapărat cu ofițerul care a făcut inițial recrutarea: un informator valoros putea trece în legătura mai multor ofițeri, din aceeași unitate sau din alta (dacă își schimba domiciliul sau locul de muncă), putea fi reactivat după abandonare – dacă abandonarea nu s-a făcut din vina sursei – putea avansa dintr-o categorie în alta, cu sau fără semnarea unui nou *Angajament*, cu același nume conspirativ sau cu altul diferit etc. Chiar și în cazul surselor care deveneau membri de partid după recrutare sau după scoaterea oficială din rețea – caz în care, potrivit normativelor interne, dosarul de informator se distrugea – contactul cu ofițerul se putea menține și sursa putea furniza în continuare informații. Dincolo de regulile interne care impuneau o și mai mare conspirativitate în cazul surselor membri de partid, care dispăreau oficial din evidențe, importantă era menținerea în fapt a relației de colaborare cu Securitatea.

Concluzii

Categoriile de surse, normele interne și metodele de lucru în rețeaua informativă a Securității descriu o instituție care în patru decenii de existență a funcționat cu un singur scop: *controlul total asupra populației, pentru garantarea stabilității regimului comunist*. Motivele recrutării civililor ca informatori coincid cu motivele urmăririi altor civili, indiferent de vârstă, profesie, origine socială sau orientare politică. Aria de cuprindere a rețelei informative a avansat odată cu extinderea categoriilor de urmăriți: de la reprezentanții ori susținătorii vechiului regim și familiile lor la categoria „persoane fără antecedente” – cu toții au făcut obiectul unei supravegheri continue. Altfel spus, informatorii au fost recrutați pentru a urmări *pe toată lumea*, de la persoanele incompatibile cu regimul comunist prin trecutul lor, la persoane cu totul inofensive, suspecte tocmai prin neutralitatea lor. Prezența în rețea a surselor din cele mai diverse medii – de la deținuți politici la elevi, de la oameni de cultură la foști ilegaliști sau membri de partid – dovedește că *întreaga populație era vizată, fără excepție*. Extinderea rețelei informative la nivelul populației de vârstă școlară sau al pensionarilor „fără antecedente” atestă și o schimbare de perspectivă în evoluția Securității, ca instituție: dacă în primii ani de funcționare scopul dirijării informatorilor o constituiau „*elementele dușmănoase*”, urmărite pentru a fi reprimate, cu timpul, țintă au ajuns *toți cetățenii*, urmăriți pentru a fi împiedicați să reacționeze critic la adresa regimului și pentru a deveni complet obedienți. *Rețeaua informativă s-a extins pe măsură ce Securitatea a trecut de la etapa violent-represivă la cea obsesiv-preventivă*.

Amploarea acestei gigantice operațiuni de supraveghere și control nu poate fi stabilită statistic, după numărul surselor incluse oficial în rețea, cel puțin din următoarele motive:

- i) *deschiderea unui dosar de informator*, chiar și însoțită de semnarea unui *Angajament*, nu era urmată întotdeauna de furnizarea efectivă de informații. Persoanele care refuzau colaborarea sau renunțau la ea, din diverse motive, erau menținute în evidențele Securității, din considerente operative (spre știința altor ofițeri care ar fi încercat să le recruteze).
- ii) *Securitatea folosea frecvent ca surse și persoane nerecrutate oficial*, deci neînregistrate în evidențe: membri de partid (beneficiarii unor reglementări speciale), persoane cu funcții de conducere, oameni de cultură, artiști, prelați etc.

Cu alte cuvinte, rețeaua putea include simultan falși informatori cu acte în regulă și adevărați informatori nerecrutați, protejați de regulile interne privind conspirarea surselor.

Metodele de recrutare, de exploatare informativă și de recompensare a informatorilor *dovedesc caracterul ilegal și abuziv al acțiunilor Securității, prin raportare chiar la drepturile civile prevăzute în Constituțiile comuniste*: folosirea șantajului, a înșelătoriei și a constrângerii pentru a forța acceptarea colaborării, inclusiv în cazul minorilor, favorizarea

colaboratorilor pe plan profesional și social, ca recompensă pentru activitatea depusă, falsul în documente în scopul raportării de recrutări fictive, precum și sancționarea refuzului colaborării, atât în detenție, cât și în libertate, *în absența unei legi care să prevadă obligativitatea relații conspirative cu Securitatea*, sunt tot atâtea exemple de abuzuri instituționale și de încălcări grave ale drepturilor omului comise de regimul comunist.

CAPITOLUL III

SOCIETATE, ECONOMIE, CULTURĂ

Instituțiile juridice în perioada comunistă

Măcinate de perioada de dictatură anterioară preluării puterii de către regimul comunist, instituțiile juridice ale statului de drept au suferit lovitura decisivă odată cu instaurarea regimului comunist. La nivel legislativ, această perioadă a coincis cu mutații semnificative la nivelul principiilor de drept și al rolului justiției în societate. Domnia legii a fost rapid înlocuită cu o politică a abuzului, iar independența justiției cu supunerea sa față de forțele politice.

Procesul de supunere a justiției începe imediat după preluarea puterii politice de către comuniști, acesta fiind unul dintre obiectivele prioritare ale noului regim. Instanțele de judecată au fost subordonate, succesiv, prin legea din 31 martie 1945 privind judecarea criminalilor de război – care stabilea că, în compunerea unui complet de judecată vor intra 2 judecători profesioniști și 7 reprezentanți ai poporului – și prin legea de organizare a justiției din 24 noiembrie 1947, care extindea acest mod de formare a completului de judecată. Opera de anulare a independenței instanțelor de judecată a fost completată printr-o puternică epurare a corpului judecătorilor și prin desființarea principiului inamovabilități, astfel încât cariera judecătorilor se afla în puterea executivului. De altfel, în textul legii se afirma explicit: „judecătorii trebuie să apere interesele clasei muncitoare, să protejeze noua democrație și să pedepsească inamicii poporului”. Această nouă formă de justiție, l-a făcut pe ministrul de Interne să afirme că „sprijinindu-se pe instituția asesorilor populari ce au la baza lor Constituția și legile ce decurg din ea (justiția, n. n.), lovește cu necruțare nu numai în oficinele de spionaj și în bandele de complotiști, dar și în acele elemente exploatare care vor să împiedice construirea socialismului”¹. Ulterior, în 1948, toți avocații au fost excluși din barouri, fiind ulterior reprimiți doar aceia care au primit aprobare din partea unor comisii dominate de comuniști, fapt care a condus la reducerea numărului acestora la sub 20 de procente din numărul anterior epurării.

Acest proces a continuat cu elaborarea Constituției din 1948, urmată de cea din 1952 și de cea din 1964, cu modificarea legislației penale începând cu 1948 și a celorlalte izvoare principale ale dreptului. Tot acest ansamblu, instituit rapid, din primii ani ai preluării puterii, a permis instaurarea terorii ca politică de stat.

Caracterele generale ale legislației comuniste

Legislația comunistă a adus în lumea juridică românească un set de caracteristici care lipsesc, în mod normal, unui sistem legislativ. Aceste caracteristici sunt relativ numeroase, însă unele dintre ele sunt grăitoare pentru a justifica lipsa de legitimitate, juridic vorbind, a regimului comunist și consecințelor produse de acesta.

Caracterul de clasă al legislației emise în perioada comunistă este una din aceste trăsături. Întreaga legislație represivă a primilor ani de comunism a fost construită pe ideea de luptă de clasă, în condițiile în care mare parte din normele juridice aplicabile erau îndreptate față sau nu contra unor întregi grupuri sociale. Se pot identifica extrem de multe norme juridice, majoritatea cu caracter represiv, care stabilesc diverse sancțiuni ori impun interdicții unor categorii determinate de persoane, identificate ca grupuri: chiaburii, foștii proprietari de

¹ Teohari Georgescu, *Democrația populară - formă a dictaturii proletariatului. Sfaturile populare, baza politică a regimului de democrație populară*, lecție ținută în ziua de 17 octombrie 1949 la Universitatea serală de marxism-leninism, broșură de uz intern, București, 1949, p. 14.

întreprinderi etc. O astfel de caracteristică este de neacceptat într-un stat de drept, întrucât impune o legislație discriminatorie, ce violează orice principiu de drept, precum și norme de *jus cogens* ale dreptului internațional.

Caracterul complet discriminatoriu al legislației represive poate fi ușor ilustrat printr-un singur exemplu: prin Ordinul nr. 100 al Direcției Cabinet din 3 aprilie 1950² din Securitatea Poporului, în acord cu teza „ascuțirii luptei de clasă”, se arăta că „dușmanul de clasă din țara noastră, fabricanții și moșierii expropriați, bancherii și marii negustori, elemente deblocate și epurate din aparatul de stat și chiaburii, slugi ale imperialismului, caută prin orice fel de mijloace ca: zvonuri alarmiste, injurii, manifestări rasiale și șovine, instigări, misticism religios, mergând până la acte de teroare, sabotaj, diversiune, să creeze agitație, să alarmeze populația, să îndemne la nesupunere, să împiedice construirea socialismului”. Firește, era vizat „dușmanul de clasă”, așa cum era definit în preambulul Ordinului nr. 100. Intrau în atenția organelor represive cei care „lansează sau răspândesc zvonuri alarmiste tendențioase, dușmănoase, ascultă și difuzează propaganda deșănțată a posturilor de radio imperialiste, toți cei care aduc injurii PMR, conducătorilor săi”, ca și URSS-ului și lui Stalin. De asemenea, erau pasibili de internarea în lagăr cei ce frecventează „bibliotecile, concertele și în general manifestările propagandistice ale legațiilor imperialiste” sau întrețin legături cu funcționarii lor și familiile acestora, instigatorii la „manifestări rasiale și șovine” și la nesupunere și neexecutare „în contra măsurilor guvernului”. Astfel, denigrarea sau împotrivirea la colectivizare, colectări, planurile de însămânțări și comasări, prozelitismul religios, transmiterea de știri „tendențioase, alarmiste, dușmănoase prin corespondență internă sau externă” atrăgea trimiterea în lagăr. Aceeași măsură privea și „elemente cu un trecut reacționar cunoscut sau foștii exploatatori care ocupă încă în producție posturi de răspundere”³.

Caracterul secret al legislației represive este o altă trăsătură care îndepărtează legislația comunistă, în special cea din primii ani ai deceniului al VI-lea, de ideea de stat de drept. Caracterul public al oricărei legi, tradus în noțiunea de accesibilitate a normei juridice, este unul dintre elementele esențiale ale acesteia. În lipsa posibilității de a cunoaște legislația represivă, persoanele au fost condamnate ori sancționate cu măsuri privative de libertate, fiind astfel deschisă calea abuzurilor, cu atât mai mult cu cât multe din aceste măsuri au fost aplicate de către organe ale puterii administrative – de regulă, cele de miliție și de securitate. Caracterul secret al unei importante părți a legislației represive a fost determinat și de faptul că statul român ratificase o mulțime de tratate internaționale, inclusiv cele privind protecția unor drepturi fundamentale.

Astfel au fost Decretul nr. 62 din februarie 1955, care a „completat” Codul penal cu art. 193¹. În textul acestui articol era incriminată „activitatea intensă contra clasei muncitoare sau a mișcării revoluționare, desfășurată într-un post de răspundere în aparatul de stat sau într-un serviciu secret pe timpul regimului burghezo-moșieresc”, pedepsită cu temniță grea pe viață și confiscarea totală a averii. Tot un caracter secret a avut și Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 1154, privind „domicilierea în centrele aglomerate”. La art. 2 se arăta că se pot stabili în orașe „angajații organelor și instituțiilor de stat”, ai întreprinderilor și organizațiilor obștești, militarii mutați în interes de serviciu și descendenții acestora, numai în baza obținerii unei repartiții de locuință și a unei vize de mutare eliberată de Miliție⁴. Această hotărâre a fost completată ulterior. Astfel, la 22 august 1952 se aproba o nouă hotărâre a Consiliului de Miniștri pentru înființarea coloniilor de muncă, a domiciliului de muncă și a batalioanelor de muncă. HCM 1554/1952 este însă mult mai elaborată, cuprinzând 20 de articole structurate pe cinci capitole. Purtând mențiunea „nepublicată”, acest text de lege secret a constituit baza

² ASRI, fond D, dosar 10089, ff. 64-65.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, dosar 7778, vol. 36, f. 47.

măsurilor așa-zis administrative luate până în 1954 la abrogarea sa. În privința dislocărilor, se motiva că acestea s-au decis „pentru a ușura supravegherea activității elementelor dușmănoase și străine de clasa muncitoare și pentru a curăți cele mai importante centre vitale ale țării de elementele dușmănoase” (art. 1)⁵.

Exemplele ar putea continua, însă ar fi inutil. Caracterul secret al legislației indică nivelul de ipocrizie în materie legislativă atins de către regim, prin încercarea de a ascunde legislația represivă a epocii propriei populații ori cancelariilor străine, creându-și astfel un alibi de imagine și lăsând senzația că măsurile represive care s-au luat de-a lungul timpului reprezentau o inițiativă locală a unor autorități represive, nu politica statului comunist.

Prin publicarea unor decrete, hotărâri ale Consiliului de Miniștri și ale MAI sau simple decizii ministeriale ale șefilor Securității, în baza cărora sute de mii de oameni au fost afectați de internarea în lagăre, deportări, fixarea de domiciliu obligatoriu sau confiscări de bunuri, fără ca toate aceste victime să fi făcut obiectul unei decizii judecătorești în acest sens, regimul de la București ar fi dezvăluit astfel mijloacele represive de multe ori cu un caracter vădit arbitrar prin care își asigura stabilitatea. Sistemul ar fi fost nevoit astfel să se liberalizeze sau, în caz contrar, mai ales în noul context internațional al primilor pași de „dezgheț” a relațiilor est-vest, România, semnatară a Convenției de la Geneva și admisă în 1955 ca membru al Națiunilor Unite, ar fi fost pusă într-o situație delicată⁶. Din aceste motive, asupra unei bune părți a legislației represive care a stat la baza acțiunilor Securității s-a păstrat un secret desăvârșit.

Caracterul ideologic al legislației este evident pentru oricine parcurge constituțiile comuniste, care au fost utilizate nu atât pentru a regla raporturile dintre instituțiile statului și a stabili drepturile fundamentale, ci pentru a afirma principii de natură politică. Această trăsătură conduce la faptul că regăsim în actele fundamentale ale României din acea vreme formulări care astăzi par hilare și care, juridic vorbind, nu pot fi socotite norme juridice, ci cel mult declarații politice, al căror loc nu este într-un text de lege. Exemplele perfecte sunt art. 7 din Constituția din 1948 – „Bunurile comune ale poporului constituie temelia materială a propășirii economice și a independenței naționale a Republicii Populare Române”, art. 12 din același act – „Munca este factorul de baza al vieții economice a Statului. Ea este o datorie a fiecărui cetățean. Statul acordă sprijin tuturor celor ce muncesc, pentru a-i apăra împotriva exploatării și a ridica nivelul lor de trai” sau art. 23 din actul fundamental – „Statul încurajează și sprijină dezvoltarea științei și a artei și organizează institute de cercetări, biblioteci, edituri, teatre, muzee, conservatoare”. În mod identic, Constituția din 1952 conține cel puțin la fel de multe articole declarative care expun idei „înălțătoare” fără nici un fel de finalitate juridică, cum ar fi art. 3 – „Republica Populară Română s-a născut și s-a întărit ca rezultat al eliberării țării de către forțele armate ale Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste de sub jugul fascismului și de sub dominația imperialistă, ca rezultat al doborârii puterii moșierilor și capitaliștilor de către masele de la orașe și sate în frunte cu clasa muncitoare, sub conducerea Partidului Comunist Român”; art. 6 – „Fundamentul formațiunii social-economice socialiste este proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție care are fie forma proprietății de stat (bun comun al poporului), fie forma proprietății cooperatiste-colectiviste (proprietatea gospodăriilor agricole colective sau a organizațiilor cooperatiste). În formațiunea socialistă a economiei naționale este lichidată exploatarea omului de către om. Formațiunea socialistă, căreia îi aparține rolul conducător în economia națională a Republicii Populare Române, constituie baza dezvoltării țării pe calea socialismului. Statul de democrație populară, proclamând ca principală sarcină a sa construirea socialismului, întărește și lărgeste

⁵ Ibidem, f. 51.

⁶ Liviu Țirău, *În căutarea României: recomandările făcute Departamentului de Stat de către Robert H. Thayer, ministrul SUA la București, la încheierea misiunii sale în România*, în volumul *România și relațiile internaționale în secolul XX*, In Honorem Vasile Vesa, Cluj Napoca, Editura Clusium, 2000, pp. 231-232.

neîncetat formațiunea socialistă, asigură creșterea neîntreruptă a bunei stări materiale și a nivelului cultural al oamenilor muncii” sau art. 8 – „Pământul în Republica Populară Română aparține celor ce-l muncesc”. Treisprezece ani mai târziu, sub considerentul de a întări fundamentul „juridic” al puterii politice, apare o nouă Constituție care proclamă alte celule de bază ale regimului socialist prin art. 1 – „Republica Socialistă România este stat al oamenilor muncii de la orașe și sate, suveran, independent și unitar”, art. 2 – „Întreaga putere în Republica Socialistă România aparține poporului, liber și stăpân pe soarta sa. Puterea poporului se întemeiază pe alianța muncitorească-țăărănească. În strânsă unire, clasa muncitoare – clasa conducătoare în societate –, țărănimea, intelectualitatea, celelalte categorii de oameni ai muncii, fără deosebire de naționalitate, construiesc orânduirea socialistă, creând condițiile trecerii la comunism” sau art. 26 – „Cetățenii cei mai înaintați și mai conștienți din rândurile muncitorilor, țăranilor, intelectualilor și ale celorlalte categorii de oameni ai muncii se unesc în Partidul Comunist Român, cea mai înaltă formă de organizare a clasei muncitoare, detașamentul ei de avangardă. Partidul Comunist Român exprimă și slujește cu fidelitate năzuințele și interesele vitale ale poporului, îndeplinește rolul conducător în toate domeniile construcției socialiste, îndrumă activitatea organizațiilor de masă și obștești, precum și a organelor de stat”.

În plus, legislația emisă în perioada comunistă ignoră, explicit ori implicit, o parte a principiilor fundamentale de drept. Exemplul cel mai relevant este cel al principiului legalității în materie penală, potrivit căruia nimeni nu poate fi condamnat decât în baza unei legi scrise și decât pentru fapte care erau calificate ca fiind infracțiuni la momentul comiterii ei. Acest principiu de bază al oricărei legislații penale moderne este contrazis prin dispozițiile Decretului-lege 187/1949, care permite sancționarea persoanelor prin analogie, chiar dacă fapta lor nu este infracțiune. Dispoziția se reia în multe acte normative, permițând sancționarea oricărei fapte, indiferent dacă legea o permitea sau o interzicea, și deschizând calea spre abuzuri.

Constituțiile comuniste

Adoptarea constituțiilor comuniste, în intervalul postbelic, la nivelul întregii Europe dominate de puterea sovietică, marchează un moment de ruptură în istoria dreptului public, anunțând intenția noilor regimuri de a modela societatea în acord cu proiectul lor totalitar. Departate de a avea un rol marginal, constituțiile comuniste și cele autohtone nu fac excepție de la regulă, având o funcție centrală, aceea de a permite existența cadrului legal de dominație al partidului unic⁷.

Ceea ce se poate observa, din punct de vedere general, este imposibilitatea plasării legilor fundamentale din perioada comunistă (cele adoptate în 1948, 1952 și 1965) în categoria constituțiilor autentice. Dacă acceptăm, pornind de la sugestiile lui Giovanni Sartori, că finalitatea actelor constituționale, încă de la debutul secolului XIX, a fost aceea de a proteja libertatea individuală și de a limita autoritatea guvernământului, noile legi cu vocație constituțională de după 1948 nu pot fi încadrate în această serie istorică. Departate de a fi instrumente a căror vocație este ocrotirea libertății și îngrădirea puterii de stat, ele au ca misiune originară crearea condițiilor de supraviețuire ale unui stat totalitar⁸. De aici, un aspect care nu poate fi ignorat în analiza celor 3 constituții comuniste din istoria României. Acestea nu mai utilizează setul de concepte cu care opera dreptul constituțional clasic în România,

⁷ În definiția totalitarismului propusă de Raymond Aron, prezența partidului unic este un element central; vezi și capitolul dedicat ficțiunilor constituționale sovietice în vol. *Democratie et totalitarisme*, Paris, Gallimard, 1996, pp. 24 -262.

⁸ Pentru distincția dintre constituțiile autentice și cele fără vocație constituțională vezi textul classic al lui Giovanni Sartori, *Constitutionalism: A Preliminary Discussion*, în „The American Political Science Review”, 4/1962, pp. 853-864.

după anul 1866. Odată cu schimbarea de regim, dispar din vocabularul constituțional ideile de separație sau echilibru al puterilor, noțiunile de regim reprezentativ și de mandat imperativ, viziunea legată de existența unui set de drepturi fundamentale de la care nu se poate deroga.

În noua ecuație constituțională, al cărei model de inspirație este constituția sovietică din 1936, singurul aspect relevant este abilitatea statului de democrație populară de a atinge obiectivele fixate de puterea politică. În această ordine de idei, o calificare corectă a legilor fundamentale adoptate în perioada comunistă este înscrierea lor în familia pseudoconstituțiilor: orice apropiere de constituțiile democrațiilor constituționale este nelegitimă intelectual și contraproductivă.

Baza constituțională a partidului unic

Mutațiile evocate se reflectă la fiecare nivel al discursului constituțional comunist. Acesta propune câteva elemente de o noutate absolută, dintre care unul este reprezentat chiar de instituirea constituțională a monopolului politic al partidului unic și totalitar. Abandonarea pluralismului politic, vizibilă încă din anii 1946-1947, devine regulă constituțională în deceniul care se deschide o dată cu legea fundamentală de la 1948. Crearea partidului unic muncitoresc, prin absorbția Partidului Social Democrat, dă naștere instrumentului pe care noua constituție din 1952 îl va investi cu statut privilegiat. Constituția din 1952 este prima ce recunoaște și ocrotește acest monopol: oficializarea legală a unei realități politice permite incriminarea penală a oricărei forme de conturare a unei alternative la regimul de dictatură.

Rolul deținut de către PMR este vizibil în chiar articolul ce reglementează dreptul la asociere. În noua formulă propusă de Constituția din 1952, partidul unic are vocația de a reprezenta interesele claselor conducătoare în stat. Edificarea totalitarismului se reflectă în limitarea severă a posibilității de asociere politică. Relația privilegiată dintre oamenii muncii și PMR legitimează soluția de acordare în favoarea acestuia din urmă a unei poziții supraordonate în raport cu societatea și cu instituțiile de stat. Preeminența totalitară transpare și în formularea de la ultimul alineat al articolului 86. Interpret al voinței claselor dominante în stat, Partidul Comunist, redenumit partid muncitoresc, deține prerogativa de a decide întreg cursul de evoluție politic: „Partidul Muncitoresc Român este forța conducătoare atât a organizațiilor ce muncesc, cât și a organelor și instituțiilor de stat. În jurul lui se strâng laolaltă toate organizațiile celor ce muncesc din Republica Populară Română”⁹.

Controlul constituțional al partidului unic figura ca o axiomă politică, vizibilă în textul Constituției din 1952. În absența unei concurențe libere între partide, sensul întregii reprezentări, la nivel local și național, era denaturat. În cazul comunismului autohton, ca și al celorlalte regimuri de obediență sovietică, ritualul alegerilor devenea unul lipsit de relevanță civică. În nici un moment, nici chiar în condițiile unei relaxări aparente a terorii instituționale, sistemul totalitar nu se va abate de la această regulă: „Art. 100. Dreptul de a depune candidaturi este asigurat tuturor organizațiilor oamenilor muncii: organizațiilor Partidului Muncitoresc Român, sindicatelor profesionale, cooperativelor, asociațiilor de tineret și altor organizații de masă, precum și asociațiilor culturale”¹⁰.

Semnificația principului analizat în economia constituțiilor comuniste autohtone este relevantă și de menținerea lui în noua lege fundamentală din 1965. Transformarea Republicii Populare în Republică Socialistă nu va modifica maniera în care se exercită controlul de partid la nivelul statului și al societății. Menirea partidului unic este de a imprima întregii comunități și instituțiilor de stat direcția de evoluție compatibilă cu proiectul comunist. Pluralismul ideologic este de neimaginat în contextul evocat. De aici, relația dintre alianța muncitoresc-țăărănească, alianță pe care se întemeiază puterea poporului, și rolul pe care actul

⁹ Citat după Ioan Muraru, Gheorghe Iancu, *Constituțiile Române. Texte, note, prezentare comparativă*, București, Regia Autonomă “Monitorul Oficial”, 1995, p. 148.

¹⁰ *Ibidem*, p. 150.

juridic de la 1965 îl încredințează Partidului Comunist Român. În varianta de la 1965 statutul său este fixat dincolo de orice ambiguitate: „Art. 3. În Republica Socialistă România, forța conducătoare a întregii societăți este Partidul Comunist Român”¹¹.

Detaliile suplimentare din textul constituțional vizează clarificarea raportului care se naște între puterea de stat, comunitate și partidul unic. Supravegherea exercitată de PCR este, în baza constituției înseși, totală. Amprenta cuvântului partinic este de regăsit în orice domeniu al vieții sociale. Având calitatea de voce a poporului muncitor, partidul este legitimat politic să fie prezent în luarea fiecărei decizii legate de evoluția României socialiste. Punctul de plecare al hegemoniei totalitare este de găsit în chiar prevederea legii fundamentale: „Art. 26. Partidul Comunist Român exprimă și slujește cu fidelitate năzuințele și interesele vitale ale poporului, îndeplinește rolul conducător în toate domeniile construcției socialiste, îndrumă activitatea organizațiilor de masă și obștești, precum și a organelor de stat”¹².

Rafinarea viziunii totalitare este vizibilă în Constituția de la 1965. Controlul partinic este dublat de inventarea unei structuri care să mascheze prezența partidului unic, fără ca monopolul acestuia din urmă să fie afectat în vreun fel. Sensul articolului 25, privitor la alegerea Marii Adunări Naționale (parlamentul unicameral al RSR), este decodabil fără dificultate. În condițiile existenței legale a unui singur partid politic, organizația numită Frontul Democrației și Unității Socialiste primește abilitarea constituțională de a fi singura în măsură să depună candidaturi. Relația dintre Front și partidul unic este indicată precis: „Frontul este cel mai larg organism permanent, revoluționar, democratic, cu caracter reprezentativ, care constituie cadrul organizatoric de unire, sub conducerea PCR, a forțelor politice și sociale ale națiunii noastre socialiste, a tuturor organizațiilor de masă și obștești”. Finalitatea instituirii acestui cadru fictiv de asociere politică: „participarea întregului popor la înfăptuirea politicii interne și externe a partidului și statului, la conducerea tuturor domeniilor de activitate”¹³.

În raport cu activitatea Instanțelor de judecată, partidul a avut grijă ca, prin dispozițiile legislației pertinente, să își asigure dependența justiției. Judecătorii nu s-au bucurat niciodată de inamovabilitate, iar numirea judecătorilor în cadrul instanței supreme s-a realizat, potrivit legilor constituționale din întreaga perioadă, de către Marea Adunare Națională, pe o perioadă determinată de timp. Astfel, s-a garantat faptul că orice judecător al instanței supreme va avea grijă să dea dovadă de obediență față de regim, încât să își asigure prelungirea mandatului său limitat în timp. Pentru a nu lăsa loc de posibile demarcări, Marea Adunare Națională era și organul care verifica constituționalitatea legilor, pe care, de altfel, le emitea ea însăși.

Pe scurt, prin limitarea dreptului de a depune candidaturi pentru organul legislativ – Marea Adunare Națională –, Partidul și-a asigurat dominația asupra organului legislativ, prin numirea guvernului de către MAN. Prin rolul auto-asumat al partidului, acesta și-a asigura puterea executivă, iar prin numirea, pe o durată de timp limitată, a judecătorilor instanței supreme de către MAN, și-a asigurat dominația asupra puterii judecătorești. În acest mod, Partidul a acaparat toate puterile în stat, iar sistemul instituțional al totalitarismului a devenit complet.

Negarea drepturilor fundamentale prin legislația comunistă

Discursul constituțional comunist, încă de la debuturile sale sovietice, se prezintă ca unicul în măsură să ofere poporului muncitor accesul direct și total la decizia politică în cadrul statului. Ficțiunea democrației populare sau socialiste se menține pe întreaga durată a regimului comunist în România. În nici un moment, RPR/RSR nu se va autocaracteriza decât

¹¹ *Ibidem*, p. 157.

¹² *Ibidem*, p. 162.

¹³ *Ibidem*, p. 161.

ca stat ce respectă libertățile individuale și adâncește principiile democratice, până la ultimele lor consecințe.

Precizarea esențială ține de finalitatea exercitării drepturilor cetățenești – ele nu pot fi imaginate ca intrând în conflict cu interesele populare (interese reprezentate de partidul unic), după cum nu pot periclita ordinea regimului în cauză. Pe această cale, drepturile sunt vidate de substanță, prin eliminarea programatică a garanțiilor ce acordau credibilitate existenței lor legale. Din acest punct de vedere, distanța dintre democrația populară sau socialistă și statul de drept postbelic poate fi identificată cu precizie. Regimul totalitar comunist proclamă libertățile fără a dubla declarația de intenții de instituirea unor instrumente cu rol de protecție juridică efectivă.

Referirea la dreptul de proprietate este relevantă, în acest context. Evoluția lui indică trecerea de la conceptul de „proprietate privată”, apărută de legea civilă, la stadiul de „proprietate personală”, reductibilă la avutul individual și rezultată din muncă. Interdicția exploatării capitaliste servește ca pretext ideologic pentru lichidarea proprietății private în spațiul industrial, bancar și agrar. Indiferent de identitatea atribuită (moșier, chiabur, bancher), proprietarul este destinat să dispară, în acord cu dialectica politică și constituțională comunistă. Constituționalizarea procedurii de naționalizare, fără despăgubire și arbitrară ca realizare, impunerea principiului planificării și deciziei centralizate în economie, accentul pus pe virtuțile proprietății cooperatiste în agricultură sunt tot atâtea dimensiuni ale proiectului comunist vizibile în discursul constituțional.

Pe scurt, legislația constituțională comunistă nu a fost una care să ignore, la prima vedere, protecția unor drepturi fundamentale ale persoanei, însă acest deziderat s-a realizat doar la nivel formal, printr-o simplă dispoziție în textul Constituției, fără a exista alte norme care să garanteze o protecție reală a drepturilor consacrate. În plus, există anumite drepturi fundamentale care nu primesc nici un fel de protecție constituțională, exemplul cel mai evident fiind cel al dreptului la un proces echitabil, despre care constituțiile române din perioada comunistă nici măcar nu amintesc la nivel formal.

Alte drepturi fundamentale beneficiază, așa cum spuneam, de o oarecare protecție prin textele constituționale, însă reglementarea lor este formală din cel puțin două motive: formularea legii este incompletă, iar lipsa unor mijloace concrete de garantare a respectării acestor drepturi afectează garantarea concretă a acestora. Pentru a lua un singur exemplu, art. 28 din Constituția din 1965 prevede că „Cetățenilor Republicii Socialiste România li se garantează libertatea cuvântului, a presei, a întrunirilor, a mitingurilor și a demonstrațiilor”. O astfel de prevedere este evident incompletă, întrucât nici un astfel de text constituțional nu poate fi socotit complet fără stabilirea unor limite ale exercitării libertății de expresie – spre exemplu, pentru protecția demnității și onoarei altei persoane – ceea ce probează faptul că garantarea constituțională este pur formală, fără ca regimul care a instituit-o să aibă cea mai mică intenție de a o pune în aplicare. Mai mult, tot la această concluzie se ajunge dacă luăm în considerare faptul că norma constituțională nu prevede nici un mijloc concret de garantare a exercițiului acestui drept. Nici legislația cu forță juridică inferioară nu instituia vreun sistem de garantare concretă a exercitării drepturilor fundamentale. Multe din actele represive – legislația privind deportărilor, cea privind naționalizările etc. – nu permiteau controlul aplicării lor de către justiție, lăsând loc oricărei forme de abuz în aplicarea lor. Dacă la aceste aspecte adăugăm faptul că, oricum, așa cum am văzut mai sus, justiția era controlată în întregime de către Partid, se poate ajunge la concluzia că regimul comunist nu a instaurat decât un regim pur formal de garantare a drepturilor fundamentale, care nu putea să producă nici un rezultat real.

Originile sistemului de drept penal totalitar se află în constituțiile epocii comuniste, ce reduc gestul de rezervă intelectuală sau de credință religioasă la un act de subminare a ordinii publice. Acordarea cu generozitate a drepturilor de natură socială (dreptul la odihnă, dreptul la

pensie și la ocrotirea familiei) face parte din modalitățile prin care statul comunist imaginează un pact social *sui generis*. În schimbul asigurării cadrului material de viață, în condiții de planificare, comunitatea de cetățeni renunță la exercitarea critică a libertăților individuale. Represiunea este destinată să-i sancționeze pe cei ce nu subscriu la clauzele întemeietoare ale noii societăți totalitare.

Caracterul ilegal al regimului

Chiar plecând de la o garantare incompletă și formală a drepturilor fundamentale, regimul comunist și-a încălcat frecvent propria legislație și acele garanții minime care au scăpat în prevederile constituționale. Teroarea declanșată odată cu instaurarea regimului comunist a avut la bază reglementări juridice care violau flagrant atât alte prevederi ale legislației în vigoare, cât și prevederile tratatelor internaționale la care statul român era parte.

Astfel, art. 30 din Constituția din 1948 prevede și faptul că nimeni nu poate executa o pedeapsă decât în urma condamnării pronunțate de către o instanță judecătorească. Nu mult timp după aceea, prin hotărârea, nepublicată, a Consiliului de Miniștri nr. 1554/1952 se dispune trimiterea în colonii de muncă a „elementelor dușmănoase” pe baza unor decizii emise de către o comisie din cadrul Ministerului Afacerilor Interne, pe baza propunerilor Direcției Generale a Securității și a Direcției Generale a Miliției. Or, din simplul fapt că legea nu o menționează ca atare, nu se poate trage concluzia că internarea într-o colonie de muncă nu ar fi o pedeapsă, având toate caracteristicile acesteia. În aceste condiții, legislația privind coloniile de muncă de care au „beneficiat” zeci de mii de persoane este într-o contradicție totală cu prevederile constituționale.

În mod identic, deși toate Constituțiile emise în perioada comunistă proclamau libertatea conștiinței, a exprimării și a vieții intime, numeroase acte de forță juridică inferioară sancționau orice manifestare de acest gen contrară ordinii instituite de către Partid, exemplele evocate mai sus, în alt context, fiind o probă suficientă în acest sens. Afirmarea, prin dispozițiile tuturor Constituțiilor a dreptului la libertatea de expresie, este contrazisă flagrant prin toate acele norme juridice cu forță juridică inferioară, care sancționau orice manifestare contra regimului. Afirmarea dreptului la libertatea de alegere a religiei rămâne o afirmație formală, în condițiile în care alte acte juridice au sancționat orice manifestare religioasă contrară „ordinii” comuniste. Tot astfel, deși constituțiile comuniste garantau, într-o formă mai mult sau mai puțin precară, dreptul de proprietate, perioada inițială a guvernării comuniste a fost marcată de încălcări cu caracter de sistem ale dreptului de proprietate. Astfel, deși Constituția în vigoare la acel moment stabilea în art. 8 că „Proprietatea particulară și dreptul de moștenire sunt recunoscute și garantate prin lege”, prin Decretul nr. 256 din 1 martie 1949¹⁴, au fost trecute „în proprietatea statului, ca bunuri ale întregului popor exploatarea agricolă moșierești (...) cu întreg inventarul viu, mort și clădiri”. După o zi, Decretul nr. 83¹⁵ din 2 martie stabilea pedepse drastice pentru proprietarii care aveau să se opună „prin orice mijloace” acestor confiscări, pedepsiți cu închisoare între 5 și 15 ani, ca și pe cei care „vor tăinui, vătăma, distruge, înstrăina, muta sau micșora” propriile bunuri, devenite peste noapte ale statului. Cu închisoare între 3 și 12 ani și amendă între 25.000 și 200 000 lei erau pedepsiți funcționarii publici sau împuterniciții care „nu vor executa sau vor împiedica executarea însărcinărilor ce le revin”.

Practic, orice text constituțional care consacra unul dintre drepturile fundamentale este contrazis flagrant atât prin dispozițiile legislației represive, cât și prin practicile autorităților statului. Astfel, protecția oferită drepturilor și libertăților fundamentale prin Constituțiile comuniste este una strict declarativă, lipsită de conținut și care a rămas legată de un spirit propagandistic comun tuturor normelor cu caracter constituțional. În consecință, orice

¹⁴ Publicat în „Buletinul Oficial” nr. 1 din 2 martie 1949.

¹⁵ ASRI, fond D, dosar 7778, vol. 36, ff. 44-45.

afirmație potrivit căruia regimul comunist a protejat exercitarea, chiar parțială, a unor drepturi fundamentale nu are suport concret. Mai mult, legislația comunistă este contrară tratatelor internaționale în materia drepturilor fundamentale pe care statul român le ratificase. România a ratificat ambele pakte internaționale privind drepturile fundamentale emise sub tutela ONU. Simpla lecturare a textului acestor tratate – care garantează, între altele, dreptul de a nu fi supus torturii ori unor tratamente inumane ori degradante, dreptul de proprietate, accesul la justiție etc. – conduce la concluzia lipsei oricărui punct comun al legislației comuniste cu tratatele internaționale ratificate, la acel moment, de către statul român.

Paradoxal, nici măcar legislația represivă, discriminatorie, secretă și contrară oricăror principii de drept nu a fost respectată de către regimul comunist. Astfel, dacă legislația represivă secretă a fost, potrivit propriilor prevederi, îndreptată contra chiaburilor și clasei capitaliste, în realitate, de multe ori Securitatea pare să fi purtat un război necruțător împotriva muncitorilor și țăranilor, deci tocmai împotriva categoriilor sociale în numele cărora dezlănțuise lupta de clasă. Spre exemplu, din cele 3658 persoane trimise între 1958-1964 la „muncă obligatorie”, îndeosebi în mine, 1899 erau țărani, 436 muncitori, 207 profesori și învățători, 241 funcționari etc. Dintre ei, 634 nu aveau nici un motiv „la dosar” pentru a suporta această pedeapsă și nici antecedente penale¹⁶. De aceea, modul în care au fost concepute reglementările privind măsurile administrative a fost criticat de responsabili ai regimului, întrucât „prin conținutul lor larg și generic, fără stabilirea unor criterii de delimitare precisă a acelor persoane care prin manifestările lor constituiau un pericol real pentru securitatea statului de cele care își manifestau unele nemulțumiri personale și care nu periclitaau ordinea socială și de stat au avut consecințe negative în justa aplicare a dispozițiilor din actele normative respective”¹⁷.

De altfel, chiar conducătorii regimului au admis faptul că legislația represivă contravenea dispozițiilor constituționale în vigoare la acel moment. Spre exemplu, Direcția Securității Statului recunoștea că actele normative care au statuat această măsură „contravin unor prevederi constituționale și altor legi. Astfel, atât Constituția din anul 1948, cât și cea din 1952 prevedeau garanții în legătură cu libertatea persoanei și inviolabilitatea domiciliului. Or, multe din dispozițiile actelor normative arătate au încălcat în mod grav aceste garanții constituționale”¹⁸. La același moment, s-a admis de către lideri ai Securității că dispozițiile respective încălcau dreptul la apărare, întrucât „nici unul dintre actele normative care au reglementat luarea măsurii de fixare a domiciliului obligatoriu nu conținea prevederi cu privire la posibilitatea unei căi de atac din partea celor ce se considerau îndreptățiți și nici un organ competent să soluționeze asemenea situații”. O recunoaștere implică a atrocităților este și faptul că abuzurile petrecute în interiorul acestora au fost semnalate și anchetate de Procuratură în anul 1953, în urma cărora au fost trimiși în judecată foștii comandanți ai lagărelor de la Canal și de la coloniile de muncă Salcia și Cernavodă.

De asemenea, potrivit unui studiu făcut de Procuratura Generală în anul 1953 au fost descoperite în toate coloniile de muncă deținuți numai pe bază de adrese, însoțite de tabele nominale. În martie 1953, în lagărul Peninsula de la Canal, 2293 persoane se aflau aici numai în baza unor astfel de documente sumare, iar în iulie același an 1500, Procuratura Generală constatând că aceste persoane sunt „deținute în mod ilegal”. Opoziția Securității a făcut să nu se poată dispune eliberarea acestora, iar investigațiile procurorilor în coloniile de muncă au încetat din cauza acelorași presiuni¹⁹. Abuzurile continuau în privința termenelor de internare,

¹⁶ Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dosar nr. 264/18.02.1972, vol. 4, f. 17.

¹⁷ Ibidem, f. 11.

¹⁸ Ibidem, ff. 19-20.

¹⁹ Ibidem, f. 1.

care erau depășite fără ca deținuții să fie eliberați. La 20 iulie 1953, se aflau în această situație 402 deținuți din coloniile de muncă de pe cuprinsul României Populare²⁰.

În aceste condiții, este mai mult decât evident că faptele comise de către agenții regimului comunist pot fi calificate ca infracțiuni, inclusiv în baza legislației de la momentul comiterii lor. Tot astfel, văzând consecințele acelor fapte, se poate trage concluzia că anumite persoane din structurile regimului se fac vinovate de acte care pot fi calificate drept crime contra umanității. Potrivit art. 356 Cod penal și a Convenției pentru prevenirea și reprimarea crimei de genocid ratificată de România la 4 noiembrie 1950, constituie infracțiune de genocid: „Săvârșirea în scopul de a distruge în întregime sau în parte o colectivitate sau un grup național, etnic, rasial sau religios, a vreuneia dintre următoarele fapte: a) uciderea membrilor colectivității sau grupului; b) vătămarea gravă a integrității fizice sau mintale a membrilor colectivității sau grupului; c) supunerea colectivității ori grupului la condiții de existență sau tratament de natură să ducă la distrugere fizică; d) luarea de măsuri tinzând la împiedicarea nașterilor în sânul colectivității sau grupului; e) transferarea forțată a copiilor aparținând unei colectivități sau unui grup în altă colectivitate sau în alt grup”. Față de faptele enumerate în acest raport este o certitudine că fapte de genocid au fost comise în perioada 1945-1989, astfel încât regimul comunist poate fi calificat ca fiind unul criminal față de propriul popor, chiar dacă sancționarea concretă a multor dintre aceste fapte este împiedicată de imposibilitatea aplicării retroactive a legii penale ori de imperativul interpretării stricte a normei penale.

Consecințe ulterioare lui decembrie 1989

Realitatea legislației comuniste este cea a unei legislații care, dincolo de oscilarea între formulări pompoase și reglementări ale terorii, a fost cea a unui stat fără sistem juridic, în sensul propriu al cuvântului. Un sistem – juridic sau de orice fel – se manifestă prin relații ferme între elementele ce-l compun. Un sistem juridic presupune norme juridice care să acopere toate domeniile vieții sociale, o ierarhie a acestora, cunoașterea și acceptarea lor de către destinatari și un sistem judiciar care să asigure aplicarea lor. Statul român postbelic nu a beneficiat de nici una dintre acestea. Normele juridice scăpau de sub reglementare multe domenii care erau reglate de către puterea administrativă – exemplul cel mai evident fiind cel al dreptului de proprietate, în condițiile în care prevederile constituționale în materie citate mai sus numai norme juridice nu pot fi socotite. De asemenea, nenumărate acte ale guvernului intrau în contradicție vădită cu Constituția, tratatele internaționale la care statul era parte – România a ratificat cu conștiinciozitate toate tratatele internaționale privind drepturile omului – ori legile, inversând ierarhia logică a normelor, legislația terorii a fost în mare parte secretă – din păcate, mai este și astăzi – iar sistemul judiciar era lipsit de orice urmă de independență. În aceste condiții, legislația României comuniste nu poate purta numele de sistem juridic, ci mai degrabă de haos juridic.

Consecințele acestor situații sunt vizibile încă și astăzi. Haosul legislativ, dificultățile sistemului judiciar și neîncrederea în legi și în aplicarea lor sunt rezultatul cel mai profund produs. Un sistem juridic poate fi anulat în câteva luni – așa cum s-a întâmplat imediat după preluarea puterii de către Partid – dar nu poate fi recreat printr-un proces invers tot în câteva luni. Ajunge să spunem că în 1994 încă mai exista, chiar în cadrul Ministerului de Justiție, legislație secretă cu privire la drepturile și obligațiile persoanelor deținute – „legislație nepublicată” este exprimarea corectă politic – sau să amintim faptul că o bună parte a problemelor integrării au avut legătură de independența justiției pentru a proba cele afirmate mai sus.

²⁰ Ibidem, f. 16.

Economia de comandă

Evoluția economiei românești este marcată de consecințele celui de-al doilea război mondial și de factori de natură obiectivă și/sau subiectivă, determinați de împrejurări interne și externe, care, în unele privințe, au fost mai mult sau mai puțin favorabile, iar în altele limitative.

Consecințe ale celui de-al doilea război mondial. Reparațiile de război și SOVROM-urile

Marile pierderi suferite de economia românească în anii 1940-1943 se amplifică la începutul anului 1944¹. Ca urmare a evoluției frontului, autoritățile germane, în baza tratatelor militare și economice anterior încheiate, sporeau tot mai mult cererile față de autoritățile românești. La acestea se adaugă pagubele provocate de bombardamentele masive și tot mai frecvente ale aviației Puterilor Aliate, cu deosebire în zonele Valea Prahovei și București, soldate cu mari pierderi materiale și cu serioase diminuări ale producției. Totodată, pătrunderea frontului sovieto-german pe teritoriul României determină autoritățile să procedeze la dispersarea a numeroase întreprinderi industriale, cu deosebire din Moldova. Cele mai mari pierderi le-au înregistrat industria petrolieră și căile ferate. Astfel, producția de țiței a înregistrat în 1944 cel mai scăzut nivel din timpul războiului, 3,52 milioane t, adică 63% din media anilor 1941-1943. O scădere a cunoscut și producția de cărbuni, care, în 1944, era de 2,27 milioane t, adică 79% din media anilor 1941-1943. Transporturile feroviare au suferit distrugerii de 1337 km linii, adică 10% din cele în funcțiune în 1944, la care se adaugă peste 3000 macaze, poduri, depouri, clădiri etc. Au fost scoase din funcțiune triajele București, Ploiești și Brașov. În zona Capitalei, distrugerile au afectat 65% din atelierele CFR, 25% din gări și 35% din instalații. Din parcul total de locomotive, de 3548, erau defecte circa 33%, iar diferența prezenta un grad avansat de uzură ca urmare a folosirii intensive pe parcursul războiului. Traficul feroviar de mărfuri în 1944 reprezenta 4,44 milioane t/km, respectiv 75% din media anilor 1941-1943. Transportul maritim, fluvial și rutier înregistrează, de asemenea, diminuări însemnate, ca urmare a insecurității provocate de raidurile aeriene. Din cauza dificultăților întâmpinate de industria petrolieră și de transporturi, dar și altele, activitatea productivă în numeroase întreprinderi din cele mai diferite domenii a cunoscut întreruperi, stagnări și/sau chiar încetarea lucrului, cu efecte directe asupra populației, întrucât aprovizionarea frontului era prioritară.

Agricultura se confruntă și ea cu probleme complexe. Datorită factorului climateric favorabil, recolta anului 1944 a fost considerată drept bună, dar însemnate suprafețe cultivate au rămas neculese din cauza operațiunilor militare și/sau a lipsei de forță de muncă și de tracțiune. Astfel, numai pentru grâu și porumb, statisticile vremii indică 56 000 ha neculese. La acestea se adaugă distrugerile de depozite de cereale, provocate de operațiunile militare, însemnate cantități de cereale luate cu titlu de captură ș.a. Șeptelul suferise, de asemenea, mari pierderi.

Legile adoptate în timpul războiului cu privire la accelerarea creșterii producției industriale, controlul prețurilor produselor industriale, agricole și ale celor din import, limitarea dreptului la beneficii al întreprinzătorilor sau înghețarea salariilor nu au putut opri degradarea nivelului de trai al populației, fenomen care s-a agravat cu deosebire în a doua jumătate a anului 1944. În lucrări de prestigiu din literatura de specialitate se apreciază că

¹ Cu privire la consecințele celui de-al doilea război mondial asupra economiei românești, vezi: T. Lache, Gheorghe Țuțui, *România și Conferința de pace de la Paris din 1946*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978; I. Alexandrescu, *Economia României în primii ani postbelici (1945-1947)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1997; M. Irimeia, *23 August 1944. Consecințe economice*, Ploiești, Editura Prahova, 2002 ș.a.

între 1940-1944 indicele general al costului vieții a crescut față de 1933, considerat 100, la 180 în 1940, 258,8 în 1941, 381,9 în 1942, 515,5 în 1943 și 771 în 1944. Menționăm că pentru anul 1944 indicele reprezintă media, el înregistrând cote spectaculoase în a doua jumătate a anului respectiv, 678,3 în iulie și 1423,0 în decembrie.

În intervalul 23 august 1944 – 9 mai 1945, economia românească a pus la dispoziția frontului însemnate cantități de armament, muniții, alimente, carburanți ș.a.

Intrarea României în rândul Puterilor Aliate împotriva Germaniei fasciste s-a concretizat în semnarea *Convenției de armistițiu între Guvernul României și Guvernele Națiunilor Unite*, parafată la 12 septembrie 1944 la Moscova². Această convenție a constituit temelia statutului juridic al României până la încheierea păcii și a influențat fundamental evoluția economiei ei o lungă perioadă de timp, chiar și după semnarea tratatului de pace.

Convenția de armistițiu consacră României statutul – și implicit tratamentul – de țară învinsă, așa cum reiese, de altfel, din preambulul ei: „Guvernul și Înalțul comandament al României, recunoscând faptul înfrângerii României în războiul împotriva Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste, Regatului Unit și Statelor Unite ale Americii și a celorlalte Națiuni Unite, acceptă condițiunile armistițiului prezentate de către Guvernele sus-menționatele trei Puteri aliate, acționând în interesul Națiunilor Unite“. Menționăm câteva clauze din convenția respectivă.

România era obligată, prin articolul 11, la plata, în produse, a unor grele despăgubiri, eșalonate pe 6 ani, cu precizarea că, în caz de neîncadrare în termen, potrivit graficului stabilit de Comisia Aliată de Control, să dea suplimentar, pentru fiecare lună întârziere, 5% din produsul nelivrat la termen, potrivit indicației autorităților de resort sovietice. Partea română era obligată să remedieze eventualele defecțiuni ale mașinilor și utilajelor. Cuantumul despăgubirilor se ridică la 300 milioane dolari SUA, la paritatea de 35 de dolari o uncie de aur, iar prețurile mărfurilor românești ce urmau a fi livrate erau cele mondiale din 1938, cu o majorare de 15% pentru material rulant și de 10% pentru celelalte, deși, în realitate, pe piața mondială aceste prețuri crescuseră față de cele din 1938 cu 33%. Cele 300 milioane de dolari reprezentau, după calculele făcute în acei ani, peste 55% din venitul național al României, evaluat în 1945 la 519 milioane dolari, și se compuneau din produsele redade în tabelul 1.

Produsele pe care România era obligată să le livreze potrivit Convenției de armistițiu din 12 septembrie 1944

Tabelul 1

Categoria de produse – U.M.	Cantitate
Produse petroliere – t	10195800
Cereale – t	682700
Vite – capete	990000
Material lemnos – mc	1967483
Vase maritime și fluviale (din existent și noi) – buc.	355
Utilaj industrial (nou și din existent, precum și utilaj petrolier) – dolari SUA	28034893,5
Utilaj feroviar (din existent) – locomotive – buc.	150
– locomotive cu ecartament îngust – buc.	40
b) utilaj nou – locomotive – buc.	300

² „Monitorul Oficial“, nr. 264, 14 noiembrie 1944, pp. 7334-7340.

– vagoane acoperite de marfă – buc.	6000
– cisterne 4 osii – buc.	1200
– perechi de roți – buc.	16000
– ramificații cale ferată – t	16000
– material pentru construcția podurilor – t	6000

Sursa: I. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 39.

Aplicarea Convenției, cu deosebire a articolului 11 al ei, a stârnit numeroase animozități determinate de modalitățile concrete de livrare, eşalonare și evaluare a produselor considerate ca având valoarea totală de 300 milioane dolari. La 16 ianuarie 1945, după 45 de zile de negocieri, s-a semnat la București o *Convenție între Guvernul URSS și România asupra mărfurilor care urmează să fie livrate, în compensarea daunelor cauzate Uniunii Sovietice prin operațiunile militare și ocuparea teritoriului sovietic*³.

Pe timpul negocierilor acordului pentru aplicarea prevederilor articolului 11 din Convenția de Armistițiu, respectiv 28 octombrie 1944-16 ianuarie 1945, reprezentanții României au făcut mari eforturi pentru a diminua povara economică a acestui articol. Efortul Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului nu a avut susținere politică. Constantin (Dinu) Brătianu, în ședința Consiliului de Miniștri din 16 ianuarie 1945, sublinia: „Când o parte din presa de la noi spune că condițiile Armistițiului sunt foarte ușoare, că într-adevăr s-a făcut României un tratament nesperat de dulce, aceasta slăbește puțințele noastre de muncă și slăbește puțințele Comisiei de a rezista și de a apăra interesele românești”⁴.

Pentru a cuantifica efortul economic al României necesar plății despăgubirilor în primul an de aplicare a Convenției, experți ai Ministerului de Finanțe au comparat cuantumul acestora cu disponibilul de export al economiei țării, datele estimate fiind obținute prin ajustarea cifrelor din domeniul comerțului exterior al anului 1938, ținând cont de teritoriile care nu mai aparțineau României: Bucovina de Nord, Basarabia și Cadrilaterul. Disponibilitățile ajustate trebuie tratate cu numeroase rezerve întrucât, pe fundalul anului 1944, multe din ele au fost afectate de operațiuni militare. Cu rezervele precizate, experții amintiți apreciau la 45-50% livrările către URSS din disponibilul de export al României⁵.

Pe perioada derulării Convenției de Armistițiu, pentru reglementarea relațiilor româno-sovietice s-au încheiat și alte convenții, minute, note diplomatice etc. Numai în Monitorul Oficial sunt consemnate 87 de acte normative referitoare la acest fapt. Aceasta demonstrează un caracter nu tocmai prietenos al raporturilor româno-sovietice.

SOVROM-urile. Un moment aparte al raporturilor româno-sovietice, în primul an de după evenimentele de la 23 august 1944, îl reprezintă semnarea la Moscova, la 8 mai 1945, a *Acordului privind livrări reciproce de mărfuri dintre România și Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste*⁶.

Prevederile acordului, coroborate cu înțelegerile dintre Puterile Aliate din iulie-august 1944 de la Potsdam (Berlin) au condus la crearea societăților mixte sovieto-române – SOVROM – bazate teoretic pe principiul parității aportului de capital român și sovietic⁷. Erau

³ „Monitorul Oficial“, nr. 25, 1 februarie 1945, pp. 664-667.

⁴ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri - Stenograme, dosar 1/1945, pp. 51-71; stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 16 ianuarie.

⁵ ANIC, fond Pan Halipp, dosar 79/1945, ff. 7-11; *Memoriu asupra executării Convenției de Armistițiu (23 ianuarie 1945)*, ANIC, fond Casa Regală, Diverse, dosar 14/1944, ff. 11-29; notă de informare privind aplicarea articolelor 10,11 și 12 din Convenția de Armistițiu (ianuarie 1945).

⁶ „Monitorul Oficial“, partea I, nr. 133, 15 iunie 1945, pp. 5028-5030; ANIC, fond CC al PCR - Secția Economică, dosar 18/1945, ff. 2-15; protocol de colaborare economică între Regatul României și URSS.

⁷ Problema SOVROM-urilor necesită un studiu mai adânc, cu deosebire în arhive. Dosarele Cancelariei CC al PCR, precum și cele ale Secției Economice nu cuprind informații referitoare la aspecte legate de activitatea

considerate societăți anonime, pe durată nelimitată. Capitalul societății exprimat în acțiuni nominative era deținut în proporție de 50% de către fiecare parte. Organele de administrație ale societății erau formate din Adunarea Generală a acționarilor, Consiliul de Administrație, Directorul General și Subdirectorul General.

Sistemul de societăți sovieto-române a cuprins ramuri esențiale ale economiei naționale și a fost format din următoarele unități: 1. Sovrompetrol, înființată la 17 iulie 1945⁸; 2. Sovromtransport, înființată la 19 iulie 1945⁹; 3. Sovrombanc, înființată la 1 august 1945¹⁰; 4. Tars, înființată la 8 august 1945¹¹; 5. Sovromgaz, înființată la 20 martie 1946; 6. Sovromlemn, înființată la 20 martie 1946¹²; 7. Sovromfilm înființată în cursul anului 1946¹³; 8. Sovromconstrucția, înființată la 4 iulie 1948¹⁴; 9. Sovromchim, înființată în august 1948; 10. Sovromtractor, înființată în august 1948; 11. Sovrommetal, înființată la 4 iulie 1949; 12. Sovromcârbune, înființată la 4 iulie 1949; 13. Sovromutilajpetrolier, înființată la 15 august 1952; 14. Sovromnaval, înființată la 15 august 1952; 15. Sovromasigurare¹⁵; 16. Sovrom Kvarțit.

Dintre SOVROM-urile menționate, o situație deosebită, prin domeniul de activitate, o reprezintă Sovrom Kvarțit (Cuarțit). Înființat la 30 decembrie 1951 este lichidat la 22 octombrie 1956 printr-un acord secret între Guvernul României și Guvernul URSS. Printr-un protocol semnat între cele două guverne, la 22 octombrie 1956, Guvernul URSS transmite Guvernului României cota-parte sovietică, calculată pe baza bilanțului din 1 octombrie 1956, iar societatea își va înceta activitatea la 1 noiembrie 1956. Valoarea cotei-părți sovietice reprezintă 617.836.000 lei la 1 octombrie 1956¹⁶. Problema relațiilor româno-sovietice, în ceea ce privește producția și comercializarea uraniului, este una deosebit de sensibilă chiar și două decenii mai târziu. Lichidarea SOVROM-urilor, unele în 1956 și ultimele în 1959 a creat numeroase animozități între guvernele celor două țări. Dovadă în acest sens este faptul că agenda discuțiilor lui Nicolae Ceaușescu pentru vizita de partid și guvernamentală în URSS din 3-11 septembrie 1965 cuprindea la punctul 9 „Problema uraniului”, iar la punctul 10

SOVROM-urilor, decât accidental. O situație similară este și în legătură cu datele referitoare la prezența Armatei sovietice pe teritoriul României. Probabil, fie nu erau consemnate aceste date, fie fac parte din fonduri arhivistice cu regim deosebit. Precizările referitoare la SOVROM-uri se bazează parțial pe informațiile cuprinse în Monitorul Oficial al României și parțial pe informații din presa vremii, cu rezerve serioase în privința veridicității informațiilor din presa de partid din epocă.

⁸ Legea nr. 262 în „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 80, 3 aprilie 1946, p. 3431 și urm. cuprinde Actul constitutiv, Statutele de funcționare și Anexele care nominalizau întreprinderile ce intrau în componență.

⁹ Legea 616, în „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 162, 1 august 1945, p. 6583 și urm. care cuprinde Actul constitutiv, Statutele de funcționare și Anexele care nominalizau întreprinderile ce intrau în componență; Legea 662 în ibidem nr. 195, 24 august 1946, p. 9197 și urm., completează și modifică Actul constitutiv.

¹⁰ Ministerul industriei și comerțului, Convenție de înființare, Act constitutiv, Statute și Anexa cu nominalizarea băncilor românești componente, în „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 245, 26 octombrie 1945, p. 9429 și urm.

¹¹ Ministerul comunicațiilor și lucrărilor publice, Convenție de înființare, Act constitutiv, Statute, Anexa cu nominalizarea întreprinderilor românești componente, în „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 245, 26 octombrie 1945, p. 9436 și urm.

¹² Legea nr. 320, în „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 101, 1 mai 1946, p. 4404 și urm.; Act constitutiv și Statute în „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 150, 2 iulie 1946, p. 6882 și urm.; Statute republicate, în ibidem, nr. 154, 6 iulie 1946, p. 7067 și urm.

¹³ „România liberă” din 25 septembrie 1954 menționează că a fost înființat în 1946 și desființat în 1952, fără alte amănunte.

¹⁴ Menționat în „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 131, 8 iunie 1948, p. 4952 în legătură cu încheierea unui contract de executare de lucrări pe str. Academiei nr. 34 din București.

¹⁵ Menționat de I. Alexandrescu, *op.cit.*, p. 218.

¹⁶ *Acord între Guvernul Republicii Populare Române și Guvernul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste cu privire la lichidarea Societății Miniere Sovieto-Române „Cuarțit” și cu privire la dezvoltarea pe mai departe a colaborării dintre cele două guverne în domeniul extragerii și prelucrării minereului de uraniu în Republica Populară Română*, vezi ANIC, fond CC al PCR - Relații Externe, dosar 37/1965, ff. 211-213.

problema „Obligații financiare mai vechi (SOVROM)”¹⁷. Stenograma discuțiilor dintre delegația românească și sovietică nu dovedește că s-au discutat toate problemele de pe agenda de lucru a lui Nicolae Ceaușescu.

Tratatul de pace din 1947. La 8 august 1946, Guvernul Franței a adresat Guvernului României invitația oficială de participare la Conferința de Pace. Delegația a fost condusă de Gh. Tătărescu, ministrul afacerilor externe.

Declarația României la Conferința de Pace a fost expusă de Gh. Tătărescu și însoțită de un memoriu în care erau consemnate amendamentele la proiectul Tratatului de pace, care, în esență, se refereau la acordarea statutului de cobeligeranță României, din care ar fi decurs despăgubiri din partea Germaniei și Ungariei împotriva cărora a dus război începând cu 24 august 1944, precum și la statutul Dunării. Declarația și Memoriul României au produs o impresie deosebit de bună, după cum arată presa din acei ani, dar nu au găsit răspunsul convenit din partea marilor puteri.

Definitivarea Tratatului de pace cu România a avut loc în noiembrie 1946, la Conferința de la New York a miniștrilor afacerilor externe ai celor patru mari puteri. România a înaintat și acestei Conferințe un memoriu în care argumenta necesitatea corectării unor prevederi prea aspre privind obligațiile ei militare, economice și de altă natură, iar în privința regimului internațional al Dunării cerea ca reglementarea navigației pe aceasta să aparțină numai statelor riverane, dar cererile nu sunt acceptate.

La 10 februarie 1947, la Paris, delegația României semnează Tratatul de pace între România și Puterile Aliate și Asociate, care consemnează încetarea stării de război și a regimului de armistițiu¹⁸. Totodată, delegația României face și o declarație în care arată însemnătatea Conferinței de Pace pentru climatul de bună înțelegere între popoare și că România va depune toate eforturile pentru a îndeplini obligațiile ce-i revin prin dispozițiile tratatului, deși unele dintre acestea sunt excesive, iar altele nedrepte. Tratatul cuprinde 40 de articole și 6 anexe, dintre prevederile cărora reținem câteva. României nu i se acordă statutul de cobeligeranță și, ca urmare, ea nu a avut posibilitatea să-și valorifice creanțele împotriva Germaniei naziste și Ungariei horthyste și să fie despăgubită pentru daunele suferite în perioada 23 august 1944-9 mai 1945. Totodată, se mențineau obligațiile materiale asumate de ea prin Convenția de armistițiu anterior semnată, și, în plus, i se impuneau noi obligații. Astfel, articolul 26 din Tratat stipula că activele germane din România vor trece în patrimoniul URSS, articolul 27 prevedea că bunurile românești aflate în țările aliate puteau fi blocate și lichidate, în scopul stingerii creanțelor acestor țări împotriva României, iar potrivit articolului 28 România era obligată să renunțe la orice pretenții față de Germania, cu excepția celor rezultate din contractele încheiate anterior datei de 1 martie 1939. Ca urmare a acestei prevederi, România trebuia să renunțe la creanțele sale împotriva Germaniei, care se ridicau în acel moment la circa 1 miliard de mărci, și să plătească creanțele Germaniei împotriva României, care atingeau 1250 milioane mărci ș.a. Totodată, granițele României erau menținute potrivit celor stipulate în Convenția de armistițiu, Transilvania revenea la Țara-mamă, prin anularea *de jure* a Dictatului de la Viena, Basarabia, Bucovina și ținutul Herța rămâneau în componența URSS, iar Cadrilaterul rămânea Bulgariei.

În concluzie, urmările celui de al doilea război mondial au fost pentru România dintre cele mai păgubitoare, sub aspect material, uman și politic. Material, pierderile totale se ridică la aproximativ 3,7 miliarde dolari (la cursul anului 1938), după cum urmează: circa 1 miliard până în august 1944, circa 1,2 miliarde din august 1944 până în mai 1945 și circa 1,5 miliarde pentru aplicarea Convenției de armistițiu¹⁹. Menționăm că între cifrele recunoscute oficial și

¹⁷ Ibidem, f. 2.

¹⁸ Legea nr. 304, în „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 199, 30 august 1947, traducere revizuită, p. 7822 și urm.

¹⁹ Cifră recalculată; vezi M. Irimiea, *op.cit.*

cele avansate, prin recalculare, de către unele cercetări recente, există unele deosebiri²⁰. Uman, tributul de sânge al armatei române se ridică la circa 1 milion de victime – decedați, dispăruți și prizonieri care nu s-au mai întors. Politic, ca urmare a înțelegerilor intervenite între marile puteri, România intră în conul de penumbră european, numit „sfera de influență sovietică“, fapt care își pune amprenta asupra derulării ulterioare a vieții ei economice, sociale și politice.

Refacerea economiei și naționalizarea

Este aproape unanim recunoscut că refacerea economiei românești s-a desfășurat între anii 1945-1950, dar pentru a formula aprecieri cât mai riguroase privind procesul de refacere și încheierea lui trebuie avute în vedere numeroasele aspecte – economice, sociale, politice ș.a., unele distincte, altele mai puțin evidente, dar care se interinfluențează, uneori stimulându-se reciproc în sensul dorit, iar alteori îngreunându-se, de asemenea, reciproc, în realizarea dezideratului privind atingerea nivelului economic antebelic. La sfârșitul anului 1944 și în prima parte a celui următor, activitatea economică este canalizată, cu eforturi umane și materiale deosebite, spre satisfacerea nevoilor frontului, ceea ce a afectat grav nivelul de trai al populației. Decalajul accentuat dintre cererea și oferta de bunuri de consum individual a determinat creșterea spectaculoasă a inflației, extinderea deosebită a „pieței negre“, apelul la cartelări/raționalizări de produse alimentare și de altele, toate acestea fiind însoțite și de revendicări salariale. Nivelul scăzut al resurselor materiale și financiare, ca urmare a efortului de război și a distrugerilor provocate de acesta, dezorganizarea producției, datorită stării transporturilor, a celor feroviare îndeosebi, blocarea devizelor în străinătate, statutul conferit României prin Convenția de armistițiu și mai ales obligațiile ei economice, stipulate în Convenție, precum și greutățile inerente procesului de trecere la producția de pace a unora din industriile care au produs pentru război ș.a., impuneau adoptarea unor măsuri cu caracter etatist-dirijist, menite să contracareze sau măcar să limiteze stările de lucruri extrem de grave și să conducă la normalizarea vieții economico-sociale, la sporirea producției, redresarea comerțului, a circulației bănești, ameliorarea condițiilor de trai ș.a. Elaborarea unui ansamblu coerent și eficient de măsuri în acest sens este întârziată în bună măsură de disputele politice dintre factorii de putere tradiționali și cei sprijiniți și/sau impuși direct de reprezentanții Moscovei, privită ca centru de putere politico-militară, și care impuneau orientarea vieții economico-sociale românești după modelul celei sovietice.

Nu trebuie omisă nici situația creată de seceta din anii 1945-1946, iar în unele zone ale țării chiar și în 1947. În aceste împrejurări, au fost luate o serie de măsuri menite să atenueze impactul urmărilor războiului asupra economiei și a nivelului de trai al populației, unele dintre ele având un caracter populist-reformator, dar care vizau și limitarea și, în perspectivă, eliminarea capitalului și a inițiativei particulare. Astfel, în 1945 și în prima parte a anului 1946 sunt adoptate numeroase legi, dintre care le reținem pe câteva. La 3 mai 1945 este adoptat un pachet de legi format din: legea pentru reglementarea salariilor și înființarea economatelor; legea de reglementare a regimului prețurilor și circulației mărfurilor; legea pentru reprimarea speculei ilicite și a sabotajului economic; legea pentru aducerea în circulație a mărfurilor; legea pentru înființarea organelor de control cetățenesc. În iulie 1945 este adoptată o nouă lege referitoare la circulația produselor agricole, prin care Institutul Național al Cooperației era învestit cu calitatea de mandatar al statului pentru cumpărarea (achiziționarea) produselor agricole vegetale de la producătorii agricoli.

Pentru a dispune de cantitatea de produse agricole necesare în vederea îndeplinirii obligațiilor stipulate în Convenția de armistițiu, pentru însămânțări, consumul armatei și al populației civile, formarea unor rezerve ale statului ș.a., guvernul, prin legea menționată,

²⁰ În actualul stadiu al cercetării nu pot fi apreciate scurgerile de venit național pe seama funcționării SOVROM-urilor. Unele estimări indică circa 40%.

introduce principiul livrării obligatorii de către producătorii agricoli a unei părți și, ulterior, a întregului surplus din următoarele produse agricole: grâu, secară, orz, orzoaică, ovăz, orez, porumb, mei, mazăre, soia, linte, semințe oleaginoase și semințe furajere de orice fel, respectiv a produselor care depășeau nevoile proprii de însămânțare și de consum gospodăresc. Potrivit legii, cantitățile de produse ce trebuia livrate erau determinate în raport cu suprafața însămânțată cu fiecare din produsele menționate, ținându-se seama de productivitatea regiunii sau a zonei.

Iar în februarie 1946, printr-o altă lege, Institutul Național al Cooperăției obține și calitatea de mandatar al statului pentru vânzările de produse de strictă necesitate în mediul sătesc. Potrivit acestei legi, producătorii agricoli puteau cumpăra mărfuri industriale la prețuri oficiale într-o proporție care varia, în funcție de produsul solicitat și de felul cerealelor livrate, între 20-60% din contravaloarea produselor agricole livrate obligatoriu. Tot în februarie 1946, este adoptată legea de reorganizare a Oficiilor economice județene, înființate încă din 25 mai 1945, ca organe administrative și economice, înzestrate cu competență și răspundere în ceea ce privește problemele județului și preocupările guvernului referitoare la controlul producției – colectarea, circulația, repartiția, distribuția și consumul produselor, precum și la controlul prețurilor, organizarea și supravegherea activității organelor de control județene.

Dintre măsurile cu caracter legislativ-reformator adoptate în a doua jumătate a deceniului cinci și care au vizat controlul segmentelor fundamentale ale economiei, patru au avut un rol și, mai ales, urmări deosebite. Astfel, prin legea pentru reforma agrară, adoptată în 23 martie 1945, o reformă care începuse în fapt încă din februarie același an, s-a urmărit desființarea marii proprietăți funciare și, în egală măsură, câștigarea unei mai mari adeviziuni electorale în favoarea noii puteri care se instala. Prin Legea din 28 decembrie 1946 este etatizată Banca Națională a României, statul asigurându-și astfel îndrumarea, dirijarea și controlul creditelor acordate de toate instituțiile de credit și premisele reformei monetare, care va fi înfăptuită la 15 august 1947, ceea ce a însemnat o limitare relativ drastică a capitalului și a inițiativei particulare. La acestea se adaugă Legea naționalizării principalelor mijloace de producție, din 11 iunie 1948²¹.

Naționalizarea, numită în documentele noii puteri politice „un act fundamental”, cu „rol hotărâtor” în transformarea revoluționară a societății românești”, a reprezentat un proces amplu, sistematic și pregătit minuțios²².

La sfârșitul anului 1947, toate pârghiile puterii de stat erau profund transformate și subordonate partidului unic. Administrația publică, magistratura, armata, presa și radioul fuseseră epurate de elementele „dușmănoase” față de puterea politică exercitată de comuniști. Victoria comuniștilor în alegerile din 1946 a permis folosirea aparenței de transformări economico-sociale pe cale parlamentară, dar în spatele acestei aparențe funcționa un amplu mecanism de represiune.

Recensământul întreprinderilor economice efectuat la 15 octombrie 1947²³ a dat statului o imagine precisă asupra numărului, dimensiunilor și situației acestora, permițându-i să selecteze întreprinderile ce urmau a fi naționalizate. S-a constatat cu acest prilej că, din totalul de 36 729 de întreprinderi existente în țară, statul dispunea de 1186 de întreprinderi industriale. Ponderea acestora, calculată după numărul salariaților, era în industria extractivă de circa 15%, iar în cea prelucrătoare de 21%. Statul era proprietarul tuturor întreprinderilor de produs tutun, sare, chibrituri, alcool, care erau monopoluri de stat, iar în domeniul transporturilor deținea 94% din forța motrice și 92% din totalul personalului utilizat (din 5711

²¹ Legea nr. 119 pentru naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări miniere și de transporturi, în „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 133 bis, 11 iunie 1948, p. 5047 și urm.

²² ANIC, fond CC al PCR - Secția Economică, dosar nr.16/1946, ff. 6-11; ibidem, dosar nr. 2/1947, ff. 1-13; ibidem, dosar nr. 4/1947, ff. 1-3; ibidem, dosar nr. 14/1947, f. 11; ibidem, dosar nr. 15/1947, ff. 43-52; ibidem, dosar nr. 20/1948, ff. 1-20.

²³ Decizia Ministerului industriei și comerțului, în „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 228, 3 octombrie 1947, p. 8909.

întreprinderi de transport, 5046 aparțineau statului). Proprietatea de stat era reprezentată, de asemenea, în domeniul agriculturii, în comerț, în sectorul financiar bancar.

Cucerirea puterii politice a permis pregătirea naționalizării din punct de vedere juridic. Marea Adunare Națională a adoptat la 13 aprilie 1948 prima Constituție a RPR²⁴, care conținea prevederi pregătitoare pentru naționalizarea preconizată. În Constituție se preciza că bogățiile de orice natură ale subsolului, zăcămintele miniere, apele, pădurile, izvoarele de energie naturală, căile de comunicație feroviare, rutiere, pe apă și pe mare, poșta, telegraful, telefonul și radioul aparțin statului, ca bunuri comune, dar se stipula expres că, atunci „când interesul general cere, mijloacele de producție, băncile și societățile de asigurare, care sunt proprietate particulară a persoanelor fizice sau juridice, pot deveni proprietatea statului, adică bun al poporului, în condițiile prevăzute de lege”. Trecerea la efectuarea naționalizării avea deci cale liberă, din toate punctele de vedere.

Înfăptuirea propriu-zisă a naționalizării s-a făcut după un plan general de acțiune. Partidul comunist a organizat comisii județene pentru naționalizare și colective pentru fiecare întreprindere ce urma să fie naționalizată. Aceste colective, formate din persoane atent selectate de către cadrele de partid, aveau ca principal obiectiv al activității supravegherea patronilor. S-a urmărit păstrarea secretului operației până la adoptarea legii pentru a preveni eventualele acte de împotrivire. Operațiunile de preluare a întreprinderilor naționalizate au fost efectiv terminate în două zile, respectiv 10 și 11 iunie 1948. Felul în care a fost efectuat actul în sine a conjugat acțiunea partidului comunist cu celelalte pârghii ale puterii de stat.

Prin votul Marii Adunări Naționale de la 11 iunie 1948 era deschisă calea pentru impunerea modelului sovietic de dezvoltare economică. Prin legea adoptată la 11 iunie 1948 au fost naționalizate 8894 întreprinderi industriale, din care 3560 de interes local. Potrivit recensământului industriei din 31 octombrie 1948, ponderea sectorului de stat, format din întreprinderi de subordonare centrală și din cele de interes local, calculată după numărul de salariați, era în industrie de 76%, în transporturi și comunicații de 98%, în comerț și credit de 42%. În industrie, ponderea sectorului de stat varia de la o ramură la alta: astfel, în industria energetică era de 89%, în cea extractivă de 70%, în metalurgie de 80%, în chimie de 77%, în industria lemnului de 80%, în cea alimentară de 85% etc. După forța motrice, potrivit datelor aceluiași recensământ, sectorul de stat deținea 80% din industria energetică, 58% din cea extractivă și 80% din cea prelucrătoare. Efectele legii respective au fost întregite ulterior printr-un șir de alte legi, care au operat trecerea sub controlul statului a unor linii de cale ferată particulară, a industriei cinematografice, a instituțiilor sanitare particulare, farmaciilor, depozitelor de medicamente, a unei părți a fondului de locuințe ș.a. În 1949, este instituit monopolul statului asupra comerțului exterior, prin Decretul din 28 iulie 1949 pentru reglementarea operațiunilor de import, export și tranzit. Iar pentru facilitarea și coordonarea relațiilor economice externe ale României, în decembrie 1949 este înființată Camera de Comerț Exterior a României. Din considerente de oportunitate politică, cu scopul de a antrena o mare adeziune a populației pentru noua putere care se instala, naționalizarea nu a cuprins pământul, întreprinderile mici, cele care aveau sub 10 lucrători și sub 20 CP, și comerțul mic. Acestea din urmă au constituit însă domeniul unei politici sistematice de îngrădire – limitare – lichidare, desfășurată în deceniul 1950-1960.

Legile amintite au creat suportul legal pentru instituirea monopolului statului în economie, trecerea la o economie condusă de la centru, prin instituții înființate în acest scop și care trebuiau, prin atribuțiile lor, să răspundă comandamentelor puterii care se instala, dar într-o anumită măsură și unor cerințe obiective ale vieții economice. Astfel, prin legea din 5 aprilie 1947, este înființat Ministerul Industriei și Comerțului, prin reorganizarea și contopirea Ministerului Economiei Naționale, a Subsecretariatului Aprovizionării, a Comisariatului

²⁴ „Monitorul Oficial“, partea I, nr. 87 bis, 13 aprilie 1948, p. 3379 și urm.

Prețurilor, a Comisariatului pentru Comerț Exterior și a Subsecretariatului industriei de stat²⁵. Iar prin legea de la 1 iulie 1948 este înființată Comisia de Stat a Planificării și sunt reorganizate ministerele economice pe ramuri de producție. Ca urmare, în a doua jumătate a anului 1948, întreprinderile de stat, devenite majoritare, își desfășoară activitatea pe bază de programe lunare de producție.

Spre sfârșitul deceniului cinci se trece la planificarea centralizată, primele planuri fiind anuale, cel din 1949 și cel din 1950, planuri care, potrivit comunicatelor oficiale, au fost depășite cu 8% și respectiv 3,4%. În literatura de specialitate se apreciază că la sfârșitul anului 1950 s-a încheiat refacerea economică, atunci când volumul producției industriale l-a depășit pe cel din 1938 și s-a atins nivelul antebelic la produsul social și la venitul național din același an. După 1950, timp de patru decenii, viața economico-socială s-a desfășurat pe baza planurilor cincinale.

În legătură cu evoluția economiei românești în perioada 1950-1989 trebuie menționat că datele statistice cuprinse în anuare și în alte lucrări din acea perioadă sunt relativ incerte, ele având, în mare parte, un caracter propagandistic. Primul anuar statistic în perioada de după al doilea război mondial a fost editat în 1957 și cuprinde date începând, cu deosebire, din 1955. Datele cuprinse în anuarele statistice, precum și continuitatea și comparabilitatea lor în timp sunt relative și datorită modificării structurii anuarelor statistice, evoluției sistemului monetar, a sistemului și metodologiei stabilirii prețurilor, modificării metodologiei de calcul și de exprimare a unor indicatori ș.a. Pentru eliminarea – măcar parțială – a lipsei de precizie a datelor statistice pe care se întemeiază interpretarea faptelor și fenomenelor economice din perioada 1950-1989, am folosit cu predilecție Anuarul Statistic al României pentru anul 1990, care cuprinde, în parte, date recalculat pentru perioada menționată, precum și capitole și indicatori noi, nepublicați până atunci. În egală măsură, am folosit date statistice cuprinse în lucrări de certă reputație științifică, editate înainte și după 1989 în țară, precum și de organisme internaționale²⁶.

Industrializarea forțată și dezvoltarea extensivă

În perioada 1951-1989 dezvoltarea economiei, care s-a desfășurat pe baza planurilor cincinale, a fost centrată pe dezvoltarea industrială, prin care, potrivit strategiei și politicii oficiale a timpului, cu unele accente sau nuanțe diferite de la o etapă la alta, se urmărea transformarea României într-un stat industrial-agrar cu o economie eficientă, lichidarea decalajelor de dezvoltare economică dintre zone, regiuni, județe și apropierea nivelului dezvoltării economico-sociale a acestora, crearea unei structuri moderne a economiei în profil de ramură, departamental și teritorial, în care industria să aibă rolul central, atragerea și folosirea rațională în procesul dezvoltării a resurselor disponibile din fiecare zonă și unitate teritorială, în concordanță cu nevoile țării și ale zonei sau unității teritoriale. Realizarea acestor deziderate, judicioase în sine, cu eforturile și eficiența cuvenite, a fost însă afectată de conceperea dezvoltării industriale axate pe industria grea și înfăptuirea ei în condițiile planificării centralizate și ale unor numeroase restructurări organizatorice, ale instituirii unor organe și organisme de conducere și de control, ale căror activități se suprapuneau adesea, ceea ce a generat decizii contradictorii și chiar eronate, subiectivism în activitatea industrială, raportări de date statistice false pentru a nu deranja organele centrale de decizie ș.a.

²⁵ „Monitorul Oficial“, partea I, nr. 89, 19 aprilie 1947, p. 3042 și urm.

²⁶ E. Dobrescu, *Ritmuri creșterii economice*, București, Editura Politică, 1968; I. Blaga, *Industrializarea*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983; C. Grigorescu (coord.), *Dezvoltarea agriculturii în corelație cu industria*, București, Editura Politică, 1984; *Étude sur la situation économique de l'Europe en 1988-1989*, CEE/ONU, New York, 1990; *Rapport sur le développement dans le monde 1990*, Washington, Banque Mondiale, 1990; C. Ionete, *Criza de sistem a economiei de comandă în etapa sa explozivă*, București, Editura Expert, București, 1993; C. Grigorescu (coord.), *Nivelul dezvoltării economico-sociale a României în context european*, București, Editura Expert, 1993, ș.a.

Transpunerea în fapt a modelului producției industriale bazat pe industria grea s-a concretizat într-un efort investițional, realizat prin forțarea investițiilor în acest sens, în defavoarea consumului populației și cu prețul unor profunde dezechilibre sectoriale. În tabelul 2 prezentăm ponderea fondului de consum și a fondului de acumulare în venitul național, în perioada 1951-1989.

**Venitul național utilizat pentru fond de consum
și fond de acumulare, în perioada 1951-1989 (%)**

Tabelul 2

Anii	Fond de consum	Fond de acumulare
1951-1955	75,70	24,30
1956-1960	82,90	17,10
1961-1965	74,50	25,50
1966-1970	70,50	29,50
1971-1975	66,30	33,70
1976-1980	64,00	36,00
1981-1985	69,30	30,70
1986-1989	74,30	25,70

Sursa: *Anuarul Statistic al României 1990*, p. 240.

În perioada menționată, investițiile în economia națională au cunoscut o curbă ascendentă până în 1986 și o tendință de scădere în intervalul 1986-1989, așa cum reiese și din datele cuprinse în tabelul 3.

**Investiții realizate în economia națională și în industrie,
pe grupele A și B, în perioada 1950-1989**

Tabelul 3

anii	Investiții realizate în economia națională mil. lei în prețuri curente	Investiții realizate în industrie		din care:			
		mil. lei în prețuri curente	în procente față de investiții în economia națională	Grupa A		Grupa B	
				mil. lei în prețuri curente	în procente față de investiții în industrie	mil. lei în prețuri curente	în procente față de investiții în industrie
950	6304	2751	43,64	2372	86,23	379	13,77
960	27665	11828	42,75	10051	84,98	1777	15,02
970	79990	37961	47,75	32139	84,66	5822	15,34
980	210451	107058	50,87	89880	83,95	17178	16,05
985	246302	119121	48,36	106980	89,81	12141	10,19
986	249001	124668	50,0	110941	88,99	13727	11,01

			7				
987	245473	116047	47,27	102695	88,49	13352	11,51
988	240208	114592	47,70	101532	88,60	13060	11,40
989	236411	102527	43,37	88437	86,26	14090	13,74

Sursa: *Anuarul Statistic al României 1990*, pp. 526-527.

Din datele din tabelul 3 se desprind importante concluzii privind politica investițională generală. Astfel, este evident faptul că investițiile efectuate în economia națională înregistrează o tendință de creștere permanentă, în proporții diferite de la un interval la altul, până în 1986, iar ulterior o tendință de scădere. În cadrul investițiilor efectuate în economia națională, cele alocate industriei ocupă locul central, ele situându-se în jurul a 45-46%, în unii ani atingând chiar și peste 50%. Deosebit de semnificativă este alocarea investițiilor industriale pe cele două grupe ale industriei. Astfel, grupa A, în care erau incluse ramurile producătoare de mijloace de producție, adică de bunuri investiționale, respectiv industriile metalurgică, siderurgică, constructoare de mașini, extractivă ș.a., a beneficiat de cea mai mare parte a investițiilor, de peste 80% în întreaga perioadă, apropiindu-se, uneori, chiar de 90%. Grupa B, în care erau incluse industriile producătoare de bunuri de consum individual, industriile alimentară, textilă, de pielărie ș.a., a beneficiat, în medie, de aproximativ 11% din investițiile industriale, rareori ajungând în jurul a 16%. Toate acestea confirmă conceperea și aplicarea cu consecvență a modelului producției industriale bazate pe industria grea, cu toate implicațiile negative care l-au însoțit, în ceea ce privește ansamblul și structura economiei românești, dar mai ales nivelul de trai al populației.

Efectuarea unor investiții de asemenea proporții s-a concretizat în sporirea numărului de întreprinderi, atât al celor de stat cât și al celor cooperatiste, dar al celor din urmă în mai mică măsură, așa cum rezultă din datele cuprinse în tabelul 4.

Numărul întreprinderilor industriale, în perioada 1960-1989

Tabelul 4

Întreprinderi, număr	1960	1970	1980	1985	1986	1987	1988	1989
Total								
din care:	1658	1731	1752	1913	2048	2072	2091	2102
– industrie de stat de subordonare re- publicană și locală	1319	1372	1334	1456	1520	1526	1532	541
– industrie cooperatistă	339	359	418	457	528	546	559	561

Sursa: *Anuarul Statistic al României 1990*, p. 420.

Totodată, așa cum rezultă din tabelul 5, datele privind evoluția valorii complete de inventar a fondurilor fixe ale economiei naționale și a ponderii în cadrul acestora a celor ale industriei, care în perioada 1950-1989 are o curbă ascendentă de creștere, atestă și ele accentul pus pe dezvoltarea extensivă a economiei în general și a industriei în special.

**Valoarea fondurilor fixe ale economiei naționale
și ale industriei, în perioada 1950-1989**

Tabelul 5

Anii	Fonduri fixe ale economiei naționale – mild. lei	Fonduri fixe ale industriei	
		mild. lei	% în total fonduri fixe ale economiei naționale
1950	210,1	40,9	19,46
1960	337,9	92,1	27,25
1970	766,2	271,9	35,48
1980	1880,3	820,2	43,62
1981	2035,9	893,3	43,87
1982	2211,2	978,3	44,24
1983	2397,2	1069,9	44,63
1984	2613,8	1172,1	44,84
1985	2797,9	1263,6	45,16
1986	2992,2	1372,7	45,87
1987	3182,0	1471,4	46,24
1988	3359,2	1574,7	46,87
1989	3526,1	1673,6	47,46

Sursa: *Anuarul statistic al României 1990*, pp. 248-249.

Dezvoltarea extensivă a industriei a antrenat importante modificări în structura populației ocupate, în sensul creșterii celei salariate în general și cu deosebire a celei ocupate în industrie, așa cum reiese din tabelul 6. Concomitent cu creșterea populației ocupate în industrie s-a micșorat cea ocupată în agricultură, ponderea acesteia în totalul populației ocupate reprezentând 74,1% în 1950 și 27,5% în 1989.

**Populația ocupată în economie și în industrie,
în perioada 1950-1989**

Tabelul 6

Anii	Populație ocupată în economie, mii persoane	Populație ocupată în industrie	
		mii persoane	% în total populație ocupată
1950	8377,2	1000,7	12,0
1960	9537,7	1440,2	15,1
1970	9875,0	2276,8	23,0
1980	10350,1	3678,7	35,5
1985	10586,1	3927,8	37,1
1986	10669,5	3978,4	37,3
1987	10718,6	4013,8	37,4
1988	10805,4	4064,6	37,6
1989	10945,7	4169,0	38,1

Sursa: *Anuarul Statistic al României 1990*, p. 102-103.

Accentul pus pe dezvoltarea industriei grele este reflectat de dinamica producției industriale pe grupele A și B. Astfel, în perioada 1950-1989 producția industrială totală a crescut de 44 ori, în ritm mediu anual de 10,2%, cea a ramurilor din grupa A de 61 ori, iar cea a ramurilor din grupa B de 25 ori, în ritm mediu anual de 11,1% și respectiv 8,6%. Creșterea mai mare s-a înregistrat până în 1980, ulterior ritmul mediu anual fiind de 3,3% în anii 1981-1989 și de 2,6% în anii 1986-1989. Pe grupele A și B, ritmurile au fost de 3,1% și 3,8% și, respectiv de 2,2% și 3,9%, ceea ce reflectă o atenție sporită acordată în ultimul deceniu dezvoltării producției industriale de bunuri de consum.

Ca urmare a dezvoltării industriale, în perioada 1950-1989 a crescut producția principalelor produse industriale pe locuitor, ca, de exemplu, la energie electrică de la 130 la 3276 kWh, cărbune extras de la 239 la 2871 kg, țesături de la 12 la 48 mp, încălțăminte de la 1 la 5 perechi, carne de la 9 la 30 kg, brânzeturi de la 1 la 4 kg, zahăr de la 5 la 30 kg, televizoare de la 14 (în 1970) la 22 bucăți/1000 locuitori, frigidere de la 1 (în 1960) la 20 bucăți/1000 locuitori, autoturisme de la 1 (în 1960) la 62 bucăți/10000 locuitori ș.a. În literatura de specialitate este menționată adesea creșterea deosebită a producției de oțel pe locuitor, care, în 1988, era în România de 621 kg, depășind, uneori, cu mult producțiile din alte țări, care erau, de exemplu, în SUA de 363 kg, Suedia de 577 kg și Franța de 319 kg. Nivelul acestui indicator exprimă la scară redusă dezechilibre sectoriale ale economiei românești, rezultat al politicii industriale din perioada menționată. Sub aspect strict cantitativ, rezultatele sunt remarcabile, dar

ele au fost însoțite de numeroase neajunsuri de ordin calitativ, care se manifestă cu deosebire între anii 1980-1989.

Astfel, un prim aspect negativ este acela că procesul de alocare a unor uriașe sume pentru dotarea cu fonduri fixe a industriei s-a desfășurat concomitent cu prelungirea duratei normate de funcționare a lor și chiar cu menținerea în funcțiune după expirarea acesteia. Altfel spus, sporirea fondurilor respective a avut loc paralel cu un proces de creștere a gradului de uzură fizică și morală, reînnoirea lor tehnică fiind nesemnificativă la nivelul ansamblului economiei naționale, prin aceasta urmărindu-se micșorarea ratei amortizării și, implicit, a costurilor de producție. În tabelul 7 redăm, după calcule recent efectuate, decalajul dintre efortul de înzestrare a industriei cu fonduri fixe și valoarea rămasă a acestora.

Decalajul dintre valoarea de inventar a fondurilor fixe din industrie și valoarea rămasă a acestora, în perioada 1980-1989

Tabelul 7

	1980	1985	1987	1989
Fonduri fixe la valoarea de inventar – mld. lei	820,2	1263,6	1471,4	1673,6
Fonduri fixe la valoarea rămasă – mld. lei	545,0	780,5	888,0	1.026,2
Grad de uzură – %	33,6	38,2	39,6	38,7

Sursa: C. Ionete, *op. cit.*, p. 89.

Menținerea în funcțiune a utilajelor cu grad avansat de uzură fizică și morală se răsfrânge negativ asupra economiei românești. Ea impune o creștere semnificativă a activității de întreținere și de reparații. Astfel, fondurile bănești alocate pentru întreținere și reparații curente cunoaște o curbă permanent ascendentă, de la 21,7 miliarde lei în 1975 la 80,0 miliarde lei în 1987, fapt care nu este de natură să conducă la reducerea cheltuielilor de producție. La aceasta se adaugă și calitatea scăzută a mărfurilor românești și, implicit, lipsa lor de competitivitate pe piețele străine. Acest al doilea aspect se resimte cu deosebire în comerțul exterior și se măsoară în deficitele balanței comerciale. În privința duratei normate de serviciu a utilajelor industriale, cazul României, în comparație cu alte țări, prezintă o situație cu totul aparte, așa cum se observă în datele din tabelul 8.

Durata normată de serviciu a utilajelor industriale, în România și alte țări

Tabelul 8

Țara	Durata normată de serviciu a utilajelor industriale, în ani
SUA	6
Japonia	5-6
URSS	12,5
RDG	16
România	20-30

Sursa: C. Ionete, *op. cit.*, p. 90.

Un alt aspect negativ al politicii industriale l-a constituit faptul că marile beneficiare de investiții în general, de cele industriale în special, au fost cinci ramuri: industria constructoare de mașini, energia electrică și termică, combustibili, chimia și metalurgia. Astfel, potrivit datelor statistice recalculate, în intervalul 1980-1989 ponderea investițiilor alocate fiecăreia dintre aceste ramuri în totalul investițiilor industriale s-a situat între 17,7% – 28,9%, 10,8% – 25,2%, 13,2% – 22,1%, 9,5% – 14,7% și 10% – 14,2%.

Dezvoltarea extensivă a industriilor respective, cunoscute ca mari consumatoare de energie, a dus la creșterea consumurilor energetice ale industriei, a căror pondere în nivelurile înregistrate pe economie este prezentată în tabelul 9.

**Ponderea consumurilor energetice și de energie electrică în industrie,
în totalul consumurilor pe economie, în perioada 1981-1989**

Tabelul 9

Consumuri	1981-1985	1986-1989
Consumuri energetice	73,9	77,2
Consumuri de energie electrică	77,4	79,5

Sursa: C. Ionete, *op. cit.*, p. 90

În condițiile exploziei prețurilor, încă de la începutul anilor '70, la toate sursele de energie, dezvoltarea extensivă a industriilor în general și a celor energofage în special a avut ca rezultat creșterea cheltuielilor de producție și scăderea profitabilității activității industriale, iar în unele situații chiar pierderi, care au fost suportate de la bugetul statului.

Alocarea investițiilor industriale ramurilor menționate mai sus, ramuri preferate ale politicii industriale de atunci, s-a făcut și cu prețul neglijării, am putea spune al sacrificării chiar, a altor ramuri industriale, între care și industria alimentară, căreia, în anii 1980-1989, i s-a alocat mai puțin de 5% din totalul investițiilor industriale. Rezultatul n-a întârziat să apară. Oferta scăzută de produse alimentare pe piața internă a dus la apariția „pieței paralele“, a prețurilor de speulă și, implicit, la diminuarea consumului populației și a nivelului de trai, dar și la îngustarea pieței interne, un fenomen care are efect de bumerang asupra posibilităților viitoare de dezvoltare a unei părți a capacității de producție a industriei. În prima parte a perioadei menționate, fenomenul a îmbrăcat forma mascată a unei mase monetare disponibile și a creșterii economiilor populației. În cea de a doua, el îmbracă forma evidentă a deprecierii monetare, prin creșterea prețurilor și scăderea veniturilor reale ale populației.

Direcționarea preferențială și sistematică a investițiilor industriale către cele cinci ramuri menționate determină o reacție în lanț de dezechilibre la nivel macroeconomic. Astfel, ca urmare a creșterii capacităților de producție în ramurile respective peste posibilitățile de aprovizionare cu materii prime și energie indigene, apare subutilizarea capacităților de producție. Pentru a atenua acest dezechilibru, se recurge la importul de materii prime și de energie. Produsele obținute sunt însă necompetitive, datorită utilajelor și tehnologiilor învechite, ceea ce accentuează criza energetică și de materii prime, precum și slaba profitabilitate a industriei. Se conturează astfel un cerc vicios, pentru depășirea căruia se apelează la folosirea parțială a unor capacități de producție, conservarea altora, suprasolicitarea resurselor interne de combustibili, de petrol îndeosebi ș.a. Toate acestea nu reușesc însă să modifice principal efectele negative ale politicii economice din acea vreme. Unele încercări de atenuare a acestora, a celor ale crizei energetice îndeosebi, conduc la investiții nefundamentate științific, aberante chiar. În acest sens, exemplificăm cu unele obiective industriale, care, la timpul lor, au creat numeroase neajunsuri economiei românești, provocând mari daune nu numai acesteia, ci și mediului înconjurător. Astfel, pentru exploatarea carboniferă la suprafață din bazinul Rovinari,

au fost dislocați 20 000 de locuitori și scoase din circuitul agricol 6 000 hectare. Cărbunele obținut, lignitul, nu a îmbunătățit balanța energetică, dar a agravat procesul de degradare a mediului natural din zonă. În egală măsură de păgubitoare și dăunătoare a fost centrala electrică de la Anina, prevăzută să funcționeze prin arderea de șisturi bituminoase. După lucrări de investiții de peste 8 miliarde lei și mutarea unui munte, obiectivul a fost abandonat, pentru că arderea șisturilor bituminoase nu s-a dovedit realizabilă. Iar în cazul în care centrala respectivă ar fi funcționat, mai trebuia soluționată și problema evacuării anuale a 9,5 milioane tone de zgură și cenușă. O situație aproape similară se constată și în cazul proiectatului Combinat Căliman, lucrările fiind abandonate după ce se făcuseră investiții de peste 3 miliarde lei.

Revenind la problema utilizării capacităților de producție industrială, subliniem că, în legătură cu aceasta, în lucrări recente de specialitate, sunt prezentate date recalculat pentru anii 1985-1989, cuprinse în tabelul 10.

**Volumul capacităților de producție industrială neutilizate,
pe principalele cauze, în perioada 1985-1989**

Tabelul 10

Indicatori	1985	1986	1987	1988	1989
Capacitatea medie de producție – mld. lei	1731,2	1810,0	1863,0	1929,5	1829,8
Grad de utilizare – %	79,3	80,7	78,8	79,5	78,1
Mărimea capacității neutilizate – mld. lei	358,4	349,3	395,0	395,3	400,2
din care, datorită:					
– lipsei de materii prime și energie – %	44,0	42,6	44,3	44,8	52,0
– lipsei de forță de muncă – %	2,3	2,4	2,5	2,5	2,9
– lipsei de desfacere – %	11,3	14,4	13,7	13,2	14,4

Sursa: C. Ionete, *op. cit.*, p. 76.

Deși capacitățile de producție ale industriei erau subutilizate, construcțiile de obiective industriale nu s-au redus. Ca urmare, s-a ajuns ca în 1989 economia românească să fie angajată în lucrări la 21 400 obiective de investiții, în valoare de 1300 miliarde lei, care depășeau în acel moment posibilitățile de realizare a lor la termen. În literatura de specialitate se arată că, în acel an, erau necesare fonduri suplimentare în valoare de 435,4 miliarde lei, pentru ca obiectivele începute să poată fi date în funcțiune integral. Întrucât investițiile erau finanțate în cea mai mare parte de la bugetul statului, lucrările în curs de execuție exercitau o presiune continuă asupra acestuia.

Subutilizarea cronică a capacităților de producție, deci implicit a forței de muncă din industrie, mascată adesea prin concedii fără plată, program redus de lucru ș.a., a limitat substanțial creșterea produsului social și mai ales a venitului național, dacă avem în vedere că, în perioada 1985-1989, contribuția industriei (calculată pe baza valorilor exprimate în prețuri curente) la crearea produsului social și a venitului național reprezenta circa 66% și, respectiv 59%. Datele privind dinamica produsului social și a venitului național creat în industrie, prezentate în tabelul 11 oferă o imagine concludentă în acest sens.

**Dinamica produsului social și a venitului național creat în industrie,
în perioada 1950-1989**

Tabelul 11

1989 în procente față de				
	1950	1980	1985	1988
Produs social ori	35	137	107,8	97,8
Venit național ori	39	108	94,2	92,4

Sursa: *Anuarul Statistic al României 1990*, pp. 238-239.

În același sens a afectat produsul social și venitul național și dinamica productivității muncii în industrie, care, în perioada 1970-1989 prezintă o evoluție descrescătoare, așa cum reiese din tabelul 12.

**Dinamica productivității muncii pe un salariat în industrie,
în perioada 1970-1989**

Tabelul 12

1989 în procente față de					Ritm de creștere – %	mediu	anual
					1971- 1989	1981- 1989	1986- 1989
Productivitatea muncii în industrie	970	980	985	988	6,6	2,9	1,7

Sursa: *Anuarul Statistic al României 1990*, p. 518.

O imagine de ansamblu asupra evoluției industriei românești în perioada 1938-1989 ne oferă datele privind dinamica producției industriale, cuprinse în tabelul 7.13.

Dinamica producției industriale, în perioada 1938-1989

Tabelul 13

Ani comparați								
Ani de bază	1938	1950	1960	1970	1980	1985	1988	1989
1938	100	147	502	17 ori	48 ori	58 ori	66 ori	65 ori
1950		100	340	11 ori	33 ori	40 ori	45 ori	44 ori
1960			100	334	966	12 ori	13 ori	13 ori
1970				100	289	348	394	386
1980								

					100	120	136	134
1985						100	113,3	110,9
1988							100	97,9

Sursa: *Anuarul Statistic al României 1990*, pp. 432-433.

Datele din tabel atestă o substanțială creștere cantitativă a producției industriale, dar, cum am arătat mai sus, ea a fost însoțită și de multe consecințe negative, ale căror efecte se manifestă cu deosebire în ultimul deceniu, când ritmul mediu anual de creștere cunoaște o tendință evidentă de diminuare, la 3,3% în perioada 1981-1989 și la 2,6% în perioada 1986-1989, în timp ce în perioada 1951-1989 el a fost de 10,2%.

Desigur, evoluția și dezvoltarea economiei românești, inclusiv a industriei, în perioada 1950-1989, s-a desfășurat sub conducerea nemijlocită a partidului unic/partid-stat, tehnocrației fiind doar în situația de a găsi și promova soluții potrivit obiectivelor impuse de conducerea de partid. Dezvoltarea economiei în general, și a industriei în special, atât cât a avut loc aceasta, a reprezentat prețul unei jumătăți de secol de represiune.

Sfârșitul anilor 1980 a coincis cu accentuarea politicii represive, inclusiv în plan economic. Cu sprijinul unor specialiști din domeniul sănătății (dr. Iulian Mincu) și din alte sectoare, conducerea PCR, și în primul rând Nicolae Ceaușescu au luat decizii cu grave consecințe în planul vieții cotidiene a cetățenilor României: penuria artificială organizată statal, reducerea dramatică a consumului de electricitate pentru uzul cetățenilor, dar nu numai²⁷ justificarea pe baze fals științifice a unor politici deliberate de înfometare a populației. La toate acestea trebuie să adăugăm reducerea consumului de gaze și obligarea populației la un trai în condiții insuportabile, la temperaturi sub 10°C. Spre a relua titlul unui eseu al scriitorului disident Dorin Tudoran, România acelor ani era dominată de foame, frig și frică. Alimentele naturale lipseau, legumele deveniseră o raritate, erizarurile (de la nechezol la soia) erau glorificate ca trufandale. O întreagă oaste de poeți de curte și ziariști insensibili a contribuit la glorificarea acestei revoltătoare stări de fapt. Din toate punctele de vedere, inclusiv economic, România anilor 1980 ajunsese într-o situație de criză revoluționară. Obsesia lui Nicolae Ceaușescu și a camarilei sale, izvorâtă înainte de toate dintr-o filosofie autarhică, de a achita, într-un interval foarte scurt, întreaga datorie externă (de peste 8 miliarde de dolari), a dus la deteriorarea accelerată a bazei tehnologice a economiei, a industriei turistice și a condițiilor de viață. Vocea economiștilor de profesie a amuțit. Cozile interminabile, soldate întotdeauna cu rezultate incerte, au devenit viața de zi cu zi a cetățenilor români. Chiar unii membri ai CPEx erau șocați de ceea ce se petrecea în planul consumului populației, însă au preferat să-și păstreze reacțiile în secret; le-au menționat peste ani în memoriile lor autojustificatoare.

²⁷ Situația s-a agravat după adoptarea planului de măsuri privind aplicarea Decretului nr. 272/1987 referitor la raționalizarea consumului de gaze naturale și energie electrică. Într-un Raport emis la 16 februarie 1988 de Secția Organizatorică a CC al PCR se menționa că în toate întreprinderile consumul neproductiv s-a diminuat și că „s-a redus complet iluminatul public din sate, comune, aproape în totalitate în orașe și cu circa 50% în municipii”; ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 4/1988, f. 13v.

Colectivizarea agriculturii, 1949-1962: decizie politică, etape, rezistență și represiune

După acapararea și consolidarea puterii, în 1949 comuniștii s-au lansat în ceea ce avea să fie cea mai lungă, mai dificilă și mai criminală campanie de inginerie socială implementată în România comunistă: colectivizarea agriculturii. Scopul declarat al colectivizării era modernizarea agriculturii românești și introducerea structurilor socialiste la sate. Dacă naționalizarea mijloacelor de producție industriale și financiare a putut fi înfăptuită într-un interval de timp relativ scurt (1948-1952), procesul de colectivizare a fost de departe cea mai amplă campanie politică condusă de elitele comuniste pentru mai bine de o decadă (1949-1962). El a afectat întreaga populație rurală a României, care în 1948 reprezenta în fapt majoritatea covârșitoare a populației țării, aproximativ 12 000 000 de locuitori dintr-un total de 16 000 000¹. Începută într-o perioadă în care noul regim comunist era încă în curs de consolidare, colectivizarea a jucat un rol esențial în instituționalizarea și perfecționarea practicilor sale administrative și a sistemului său represiv. Numeroși țărani au fost spoliați, umiliți, maltratați, închiși și chiar uciși, ororile acestei crunte campanii de represiune fiind documentate de mii de pagini de arhivă conținând sentințe judecătorești de condamnare la ani grei de închisoare ale țăranilor ce își apărau proprietatea, rapoarte secrete ale Securității și conducerii Partidului Muncitoresc Român, precum și de mărturiile cutremurătoare ale supraviețuitorilor acelei perioade². Prin amploarea, durata și implicațiile sale, prin măsurile de represiune extrem de violente folosite de regim, care au implicat aparatul de partid, administrația de stat, miliția, Securitatea, armata, trupele de grăniceri și formațiuni paramilitare de presiune, *procesul de colectivizare apare în fapt ca un adevărat război împotriva țăranimii*. Acest război s-a bazat pe principiul luptei de clasă, prin care partidul-stat a încercat să spargă solidaritatea țăranimii, să transforme din temelii structura socială a lumii rurale și să o subordoneze planurilor sale de inginerie socială. Datorită faptului că țăranimea constituia nu numai majoritatea populației și principala categorie socială a țării dar era și păstrătoarea unui mod de viață tradițional, *colectivizarea apare ca un război împotriva poporului român, menit să distrugă proprietatea privată la sate și să-i transforme pe țăranii liberi în lumpenproletari angajați în realizarea iluzoriei utopii sociale a regimului*.

¹ Dan Cătănuș, Octavian Roske (ed.), *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică*, vol. I, 1949-1953, București, INST, 2000, p. 14.

² Pentru istoria represiunii în timpul colectivizării pot fi consultate diverse arhive românești: ANIC, fondurile CC al PCR - Cancelarie, CC al PCR - Secția Administrativ - Politică, CC al PCR - Secția Organizatorică; filialele județene ale Arhivelor Naționale; ACNSAS, fondurile Documentar și Penal; Arhivele Direcției Instanțelor Militare, inclusiv Arhivele Tribunalele Teritoriale București, Iași, Cluj și Timișoara; Arhivele Militare Române din București și Pitești, în special sentențierul. Mărturiile victimelor se regăsesc în numeroase înregistrări de istorie orală la Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului, al Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței, din București; Centrul A Treia Europă, din Timișoara; Centrul de Istorie Orală al Radiodifuziunii Române, din București; Institutul de Istorie Orală. Vezi și mărturiile care se regăsesc în următoarele studii: Ionuț Costea, *Procesul colectivizării și memorie generațională. Studiu de istorie orală*, în „Anuarul Institutului de Istorie Orală”, vol. I, 1998, pp. 289-297; Sanda Diaconescu, *Drăgoești - satul martir*, în „Memoria”, nr. 7, 1992, pp. 78-96; Ioan Folea, *Transformarea socialistă a agriculturii, așa cum este ea prezentată de țăranii brăileni în declarațiile lor*, în *Analele Sighet 2* - vol. 2, 1995, pp. 113-126; Lavinia Ivașcu, „Noi nu am fost oameni că am fost chiaburi”. *Mărturii privind colectivizarea în Maramureș*, în *Analele Sighet 8* - vol. 8, 2000, pp. 305-308; Nuțu Roșca, *Rezistența comunei Bârsana la colectivizarea forțată*, în *Analele Sighet, 2* - 1995, pp. 133-137; Florin Cioșan, *Colectivizarea agriculturii. Studiu de caz (localitățile Teaca și Ocnița, jud. Bistrița-Năsăud)*. *Cercetare de istorie orală*, în „Anuarul Institutului de Istorie Orală”, vol. I, 1998, pp. 298-336; Rodel Rujan, *Procesul colectivizării în Mândruloc și Cicir, jud. Arad*, în „Anuarul Institutului de Istorie Orală”, vol. II, 2001, pp. 329-350; Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi (editori), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*, cuvânt înainte de Gail Kligman și Katherine Verdery, Iași, Editura Polirom, 2005.

Partidul Comunist a invocat numeroase argumente economice, ideologice și politice, în favoarea colectivizării. Din punct de vedere economic, nevoia colectivizării era sprijinită pe convingerea că proprietatea mică, țărănească, era în esență sa nerentabilă și nu se putea adapta la cerințele economiei moderne, fiind astfel condamnată la dispariție de progresul tehnologic. Această critică putea părea pertinentă, mai ales în condițiile fărâmițării proprietății țărănești și a crizei agriculturii postbelice, cauzată de efectele războiului. Mai presus de argumentele economice erau însă argumentele de natură ideologică și politică. Potrivit dogmei marxist-leniniste, numai o agricultură practică pe suprafețe mari de exploatare, deținute de stat – singurul investitor capabil să producă și să implementeze tehnologia agricolă modernă – putea da rezultate menite să susțină procesul de urbanizare și industrializare socialistă.³ Mai mult, existența unei țărâni libere, neinclusă în sistemul economic socialist și situată în afara sferei de control a partidului-stat, era de neconceput pentru autoritățile comuniste. Pe de o parte, dogma marxist-leninistă afirma că „mica proprietate generează capitalism zi de zi, ceas de ceas, spontan și în proporții de masă”. Pe de altă parte, prin proprietatea asupra pământului, țărâna controla resurse necesare nu numai plății datoriilor de război și supraviețuirii populației urbane, ci și dezvoltării economice a țării. Reorganizarea socială a lumii rurale prin exproprierea și exploatarea sistematică a țărânilor era astfel considerată o condiție fundamentală pentru implementarea proiectului comunist de industrializare forțată a României.

Transformarea lumii rurale a permis partidului-stat în formare nu numai acumularea de resurse economice vitale pentru a ataca programul de industrializare forțată. Ea era importantă și pentru redefinirea relațiilor dintre stat și comunitățile locale. Ofensiva ideologică pentru introducerea luptei de clasă la sate și pentru crearea „omului nou” a sfârșit prin impunerea unui nou set de relații sociale, politice și economice în mediul rural. Partidul-stat s-a infiltrat adânc în viața comunităților, controlând mijloacele de producție și remunerare și impunând țăranilor un nou stil și ritm de viață, străin tradițiilor locale și aservit centrului politic. În fine, procesul de colectivizare a fost însoțit și de o campanie de sovietizare forțată a lumii rurale. Numeroase delegații de țărani și tehnicieni sovietici au vizitat România, pentru a convinge țăranii să abandoneze formele de muncă și de viață tradiționale și să adopte „experiența sovietică,” în timp ce delegații de țărani români au fost trimise în URSS pentru a cunoaște, la față locului, realizările sovietice. Aceste vizite erau amplu mediatizate, propaganda oficială prezentând agricultura sovietică ca fiind „cea mai avansată din lume”⁴.

Partidul Comunist și problema agrară. Decizia politică a colectivizării

După intrarea sa în viața politică legală la 23 august 1944, poziția Partidului Comunist în problema agrară a fost una deosebit de cameleonică, îmbinând dezinformarea deliberată cu pragmatismul politic. Cu toate că scopul final al programului Partidului Comunist în domeniul agricol era colectivizarea agriculturii, comuniștii s-au axat în primii ani postbelici pe necesitatea desăvârșirii „revoluției burghezo-democratice”, care să creeze condițiile transformării socialiste a agriculturii. De aceea, deși România implementase în 1921 cea mai radicală reformă agrară din Europa, comuniștii cereau în mod stăruitor rezolvarea problemelor agrare postbelice prin exproprierea moșierilor și împrăștierea țăranilor⁵. Pentru a destabiliza situația politică a țării și a slăbi opoziția anticomunistă, Partidul Comunist îndemna țăranii la împărțirea ilegală a marilor proprietăți, chiar și înainte de legiferarea reformei

³ Vezi, pe larg, David Mitrany, *Marx Against the Peasant: A Study in Social Dogmatism*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1951.

⁴ Pentru un astfel de exemplu, vezi Stenograma consfătuirilor care au avut loc la Gospodăriile agricole Colective, SMT și GAS din Regiunea Constanța, cu ocazia vizitei delegației guvernamentale sovietice între 18-24 iulie 1952”, în ANIC, fond CC al PCR - Secția Agrară, dosar nr. 60/1952, ff. 1-109.

⁵ Vezi „Scânteia”, 21 septembrie 1944.

agrare. Deși, așa cum subliniază Henry Roberts, „ceva trebuia fără discuție făcut” pentru a scoate agricultura românească din criza postbelică, iar unele critici ale comuniștilor împotriva stării de lucruri din agricultură puteau fi „în general valide”, perspectivele colectivizării – judecate prin prisma realităților din Uniunea Sovietică – apăreau sumbre⁶.

Motivată în primul rând de imperative politice și nu de considerente economice, reforma agrară din 23 martie 1945 nu a avut drept scop consolidarea micii proprietăți, ci distrugerea marilor proprietăți agricole⁷. După înfăptuirea reformei agrare, comuniștii continuau să păstreze o tăcere ostentativă în legătură cu planurile lor de colectivizare a agriculturii, pozând, tactic, în apărători ai proprietății țărănești⁸. Spre exemplu, în timpul campaniei electorale pentru alegerile parlamentare din 1946, broșura *Comuniștii și proprietatea particulară* dădea asigurări că „de rezultatul alegerilor depinde ca țăranii să poată lucra în liniște și culege roadele de pe ogorul lor”⁹. După acapararea puterii însă, în vara anului 1947, comuniștii au declanșat o campanie tacită de confiscare a unor noi categorii de proprietăți rurale. La sfârșitul lui 1947, după abolirea monarhiei, proprietățile familiei regale au fost naționalizate; la 3 august 1948 au fost confiscate pământurile școlilor confesionale; la 3 noiembrie bunurile rurale ale instituțiilor sanitare particulare; iar la 2 decembrie 1948 proprietățile Bisericii Greco-Catolice¹⁰. La nivel oficial, partidul continua să propage lozinca sprijinirii micilor proprietari. Rezoluția PMR din 21-23 februarie 1948 recomanda însă cooperarea ca mijloc de ameliorare a stării economice a țăranilor. În primăvara aceluiași an, Gheorghiu-Dej continua să nege zvonurile potrivit cărora statul ar fi intenționat să colectivizeze proprietatea agricolă privată¹¹.

Între primăvara anului 1945 și primăvara anului 1949 singura schimbare majoră în domeniul agrar a constituit-o introducerea *cotelor*, care au reprezentat un adevărat coșmar pentru țăranimea din România la jumătatea secolului trecut. În condițiile scăderii dramatice a producției agricole cauzate de război, colectările ofereau un răspuns imediat la nevoile alimentare ale populației urbane și la exploatarea economică a țării de către puterea de ocupație sovietică, două sarcini dificile, pe care politica economică falimentară a regimului comunist nu le putea satisface. Înainte de orice, colectările s-au dovedit însă un instrument al luptei de clasă în mediul rural. Sistemul colectărilor a pregătit terenul pentru instalarea structurilor agriculturii socialiste, prin ruina deliberată a gospodăriilor țărănești înstărite ce rezistau colectivizării și prin întărirea controlului politic asupra populației rurale. Acest sistem de exploatare sistematică a vlăguit gospodăriile țărănești înstărite, adevărate motoare ale economiei rurale, conducând astfel la ruina comunităților țărănești în ansamblul lor. Sistemul colectărilor a fost organizat cu ajutorul unui amplu cadru legislativ, extrem de represiv, care descria în detaliu obligațiile producătorilor și stabilea pedepse aspre împotriva proprietarilor care refuzau să predea cotele specificate. El a fost implementat de aparatul de partid la nivel local, sprijinit de autoritățile locale, de miliție, și de justiție.

Istoria colectărilor poate fi împărțită în patru perioade distincte. Prima perioadă, situată între anii 1945-1947, a fost marcată de o relativă prudență în aplicarea sistemului cotelor. A doua perioadă, din anii 1948-1952, s-a caracterizat printr-o acută instabilitate legislativă, cu treceri imprevizibile de la radicalism la relaxare, reflectând atât tranziția la un

⁶ Henry L. Roberts, *The Change in Economic and Agrarian Policy, în Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, Hamden, Conn., Archon Books, 1969, pp. 318-331.

⁷ Vezi Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1945 în România*, București, INST, 2000.

⁸ Vezi pe larg *Idem*, *Colectivizarea agriculturii și problema agrară: Repere social-politice*, în Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi (editori), *op. cit.*, pp. 45-65.

⁹ *Comuniștii și proprietatea particulară*, f.l., Editura Partidului Comunist Român, 1946.

¹⁰ ANIC, fond Reforma agrară din 1945 – Centrala, dosar nr. 71/1948, ff. 1-2; „Monitorul Oficial”, 3 august 1948, 177; *ibidem*, fond Ministerul Afacerilor Interne – Direcția Administrației de Stat, dosar nr. 8/1949, f. 4; „Monitorul Oficial”, 2 decembrie 1948, 281; toate citate în Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 51.

¹¹ Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 322.

sistem general planificat în economia românească, cât și lupta pentru putere din interiorul elitei conducătoare. Anii 1953-1956 reprezintă o perioadă de deschidere prin lansarea sistemului de contracte și achiziții pentru a compensa slăbiciunile agriculturii socialiste, care se anunța încă de la începuturile sale costisitoare și nerentabilă. Ultima perioadă, 1957-1962, marchează trecerea de la cote la contracte, pragmatismul politicii de partid în chestiunea asigurării fondului de stat prin contracte contrastând însă cu caracterul violent al colectivizării după 1958¹².

Colectările forțate au prefațat și însoțit un alt proces, de care țăranii se temeau chiar mai mult, colectivizarea agriculturii. Diferite documente rămase de la liderii PMR responsabili de problemele agrare conțin date care evidențiază legătura strânsă dintre colectări și colectivizare. Bunăoară, Ana Pauker sublinia în 29-30 mai 1951, la ședința cu primii secretari și cu secretarii cu problemele agrare: „colectarea este un impozit pe care noi îl punem asupra țăranilor, asupra gospodăriilor țărănești”. Destinația produselor colectate era (în ordine): aprovizionarea muncitorilor și salariaților din orașe, a armatei, dar și exportul, pentru importul de mașini și materii prime necesare industrializării, „pentru construirea socialismului”. Pauker atrăgea atenția că – chiar și la câțiva ani de la instaurarea regimului „democrat-popular” – „e și azi un mic capitalist în felul lui țăranul individual mic burghez”. Clișeele privind „datoria către Stat” a țăranilor de a-și achita cotele erau des întâlnite în textul menționat. Furată de propria-i retorică, militanta comunistă insista că țăranii „trebuie să înțeleagă că e un sacrificiu mai mic, dar trebuie să-l facă, de a da patriei hrana [pe] care se cuvine s-o dea prin colectare, și să fie o rușine, să fie stigmatizat în sat acela care într-un fel sau altul ar căuta să se sustragă de la această datorie elementară”. În cele din urmă, Pauker ajungea la concluzia că problema produselor agricole nu avea să fie rezolvată în mod real decât prin colectivizare¹³.

În primele zile ale lunii martie 1949 două măsuri de importanță capitală au fost adoptate de guvernarea comunistă. Prin emiterea decretului 83/2 martie 1949 erau expropriate proprietățile mai mari de 50 de ha, care făcuseră obiectul legii nr. 187/23 martie 1945 (reforma agrară), aplicarea având loc chiar în noaptea de 2/3 martie 1949¹⁴. Pe teren s-a acționat într-un mod conspirativ (termenul era utilizat chiar în documentele oficiale), cei vizați fiind luați practic prin surprindere¹⁵. Deși se folosea termenul de „moșieri” pentru desemnarea victimelor, în realitate și în cea mai mare parte era vorba de fermieri, deținătorii unor exploatări agricole în bună măsură mecanizate și modernizate¹⁶. Au fost expropriate atât pământul, cât și inventarul viu, instalațiile agricole, produsele agricole, creanțele, titlurile și participările decurgând din activitatea exploatărilor moșierești (art. 2). Rezistența la confiscare sau tănuirea bunurilor se pedepseau cu 5-15 ani de muncă silnică și confiscarea averii (art. 4)¹⁷. Prin acest decret moșierii și familiile lor au fost dislocați, fixându-li-se domiciliu obligatoriu pe termen nelimitat în diferite localități din țară. Cei negăsiți pe moșiile lor au primit domiciliu obligatoriu pe timp nelimitat în orașele unde au fost identificați.

Estimările privind numărul persoanelor deportate diferă considerabil. Din unele statistici ale Securității reiese că au fost afectate în acest fel 2 000 de familii, cuprinzând 3 000

¹² Pentru detalierea informațiilor din acest paragraf vezi, pe larg, Octavian Roske, *Colectivizarea și mecanismul colectărilor: istorii paralele*, în Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi (editori), *op. cit.*, pp. 113-135.

¹³ ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 61/1951, ff. 1-6.

¹⁴ ASRI, fond Documentar, dosar nr. 7778, vol. 36, ff. 44-45.

¹⁵ ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 144/1949, ff. 1-5.

¹⁶ Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, traducere din limba engleză de Ioan Stanciu, București, Editura Litera, 1994, p. 218.

¹⁷ „Buletinul Oficial”, nr. 1, 2 martie 1949. Și în Gheorghe Iancu, Virgiliu Țărău, Ottmar Trașcă (editori), *Colectivizarea agriculturii în România. Aspecte legislative. 1945-1962*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, pp. 86-88.

de persoane¹⁸. Henry Roberts aprecia numărul familiilor deportate în noaptea de 2/3 martie 1949 la 17 000¹⁹. Având în vedere că statistica Ministerului Agriculturii din noiembrie 1948 înregistrase doar 7 703 de exploatari particulare de peste 50 ha care fuseseră afectate de dispozițiile legii din 23 martie 1945, cercetătorul Dumitru Șandru deduce că peste 9 000 de țărani au împărțit, de asemenea, soarta moșierilor²⁰. În orice caz, se știe cu certitudine că expropriații au fost luați în plină noapte din casele lor, fiind privați practic de truda lor sau a generațiilor anterioare. Locuințele lor au fost ocupate de echipe constituite anterior și au primit destinații variate: sedii ale întreprinderilor agricole de stat, ale viitoarelor gospodării agricole colective, ale primăriilor, ale posturilor de miliție etc. Însă în timpul derulării acestei operațiuni s-au înregistrat furturi ale valorilor mobile, dar și devastări inutile²¹.

Transferurile de proprietate au continuat în anii următori, comuniștii putând astfel clama distrugerea definitivă a moșierimii ca și clasă socială. Deportarea moșierilor a fost însă o măsură ilegală, dat fiind că decretul 83/1949 nu conținea prevederea dislocării și fixării domiciliului obligatoriu. Această situație a fost remarcată mai apoi de autorități, iar pentru a avea un temei legal s-a emis Hotărârea Consiliului de Miniștri (HCM) nr. 1154/26 octombrie 1950, modificată prin HCM nr. 344/15 martie 1951, prin care doar parțial era reglementată problema stabilirii de către Ministerul Afacerilor Interne (MAI) a domiciliului obligatoriu pentru „unele categorii de persoane”²². În contextul luptelor pentru putere de la vârful partidului comunist din anii 1960, dislocările și fixarea domiciliului obligatoriu petrecute în martie 1949 au fost considerate ilegale²³.

Plenara din 3-5 martie 1949 a Comitetului Central al PMR avea să marcheze o cotitură radicală în politica agrară, hotărându-se trecerea la „transformarea socialistă a agriculturii”, altfel spus la crearea gospodăriilor agricole colective. Crearea gospodăriilor agricole anula, în fapt, reforma agrară din 1945, deși în anii anteriori comuniștii ținuseră să garanteze proprietatea privată, la nivel declarativ.²⁴ Strategia autorităților comuniste de transformare a lumii rurale s-a bazat pe divizarea comunităților țărănești și spargerea solidarității sociale prin introducerea principiului luptei de clasă la sate.²⁵ Eliminarea moșierimii dereglase deja mecanismele sociale, lăsând țăranii săraci fără mijloace de existență și forțându-i să colaboreze cu statul, care se substituise marilor proprietari de pământ prin reforma agrară și confiscările din 1949. În continuare, s-a trecut la asmuțirea țăranilor săraci împotriva țăranilor înstăriți, o politică denumită oficial « limitarea chiaburilor”. Preluând nu doar ideile ci chiar și formulele staliniste, Gheorghe Gheorghiu-Dej expunea politica partidului față de populația rurală: „Ne sprijinim pe țăranimea săracă, strângem alianța cu țăranimea mijlocașă și ducem o luptă neîntreruptă împotriva chiaburimii”²⁶. Cinci categorii de agricultori erau identificate în

¹⁸ ASRI, fond Documentar, dosar nr. 7778, vol. 27, ff. 81, 89; vol. 32, f. 3.

¹⁹ Henry L. Roberts, *op. cit.*, 323.

²⁰ Dumitru Șandru, *Colectivizarea agriculturii și problema agrară...*, p. 52.

²¹ Pentru mai multe detalii, vezi *idem*, *Decretul 83/1949*, în „Arhivele Totalitarismului”, I, nr. 1/1993, pp. 133-145; Mihai Râpeanu, *Deportări și confiscări în baza decretului 83/1949*, în *Analele Sighet 2 – 1995*, pp. 406-410; Augustin Țărău, *Aplicarea decretului nr. 83/1949 în județul Bihor (Noaptea moșierilor)*, în „Crisia”, vol. XXVI-XXVII, 1999, pp. 223-244; Nicoleta Ionescu-Gură, *Decretul 83. Începutul sfârșitului la sate*, în „Magazin istoric”, nr. 10, octombrie 2000, pp. 27-31, nr. 11, noiembrie 2000, pp. 40-44.

²² ASRI, fond Documentar, dosar nr. 7778, vol. 36, ff. 36-37.

²³ *Ibidem*, vol. 27, f. 82.

²⁴ Victor Frunză, *Istoria Stalinismului în România*, București: Editura Humanitas, 1990, p. 43.

²⁵ Gail Kligman, Katherine Verdery, “Social Dimensions of Collectivization: Forming Class Warfare in Transylvania,” în Vladimir Tismăneanu, Marc Morje Howard, Rudra Sil, eds., *The World order after Leninism: Essays in Honor of Jen Jowitt*, Seattle: University of Washington Press, 2006, pp. 127-146.

²⁶ *Rezoluția ședinței plenare a C.C. al P.M.R. din 3-5 martie 1949 asupra sarcinilor partidului în lupta pentru întărirea alianței clasei muncitoare cu țăranimea muncitoare și pentru transformarea socialistă a agriculturii*, în *Rezoluții și hotărâri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. I, 1948-1950, ediția a II-a, s.l. [București], Editura pentru Literatură Politică, 1952, p. 95; Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, București, Editura pentru Literatură Politică, 1953, p. 261.

România: 1) țăranii lipsiți de pământ, proletariatul agricol, cuprinzând 2,5% din totalul populației; 2) țăranii săraci, 57%; 3) țăranii mijlocași, 34%; 4) chiaburii; 5) resturile moșierimii, ultimele două pături cuprinzând 7%²⁷. Spre deosebire de Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice din 1929, în care se prevedea expres lichidarea culacilor, Plenara Partidului Muncitoresc Român fixa ca obiectiv imediat „îngrădirea” chiaburilor, ulterior urmând să se treacă la „desființare[a] completă a exploatarei chiaburești la sate, mobilizând în această luptă întreaga țărănime muncitoare, când condițiile vor fi pregătite”²⁸. Rezoluția CC al PCR din 3-5 martie 1949 a devenit, indubitabil, „textul de bază în problema colectivizării (...) cea mai clară declarație a politicii agricole a comunismului român”²⁹.

Încercarea partidului de a introduce lupta de clasă la sate nu a dat rezultatele scontate, țăranii manifestându-și în diverse feluri solidaritatea lor cu moșierii sau cu țăranii înstăriți³⁰ și împărțind simbolic universul sătesc între „noi”, comunitatea tradițională, și „ei,” respectiv autoritățile comuniste și colaboratorii lor, stigmatizați drept „trântori”, „împingători”, sau „cozi de topor”. Mai eficiente au fost însă măsurile de discriminare administrativă și represiune politică. Cei mai afectați de colectivizare în primii ani au fost țăranii înstăriți, desemnați drept chiaburi, un cuvânt de origine turcă, *chibar*, ce însemna la origine nobil sau om bogat, de vază, dar care în limbajul oficial a ajuns să aibă conotații profund negative. Aceștia erau discriminați de partidul-stat, chiar demonizați de către propaganda regimului. Exemplul cel mai clar de discriminare în rândurile agricultorilor era impozitul agricol, aplicat/perceput „în spiritul luptei de clasă”³¹. În contextul aplicării deciziei PMR de „transformare socialistă a agriculturii” s-au înregistrat numeroase cazuri de confiscare a averii țăranilor înstăriți. Bunăoară, o comisie constituită de conducerea partidului în 1950 evidenția că metoda confiscării unor proprietăți private fusese utilizată de conducerea unor gospodării agricole colective pentru completarea suprafeței de teren a acestora și pentru asigurarea clădirilor. Măsura fusese inițiată în majoritatea cazurilor de „organele” județene de partid, punerea în practică a dispoziției revenind Comitetelor Provizorii județene, structurilor Ministerului de Interne și Ministerului de Justiție. Confiscări fuseseră făcute și din inițiativa Comitetelor Provizorii locale (primăriilor). De cele mai multe ori directivele de confiscare fuseseră trasate în „ședințe de lucru”, la care participaseră „organele de partid”, Comitetele Provizorii județene, „organele” Ministerului de Interne și Ministerului de Justiție. În alte situații, sarcinile fuseseră trasate direct Parchetului sau Miliției. Chiar și din perspectiva comisiei comuniste însărcinate cu verificarea modului de aplicare a acestor măsuri se înregistraseră abuzuri: confiscări de bunuri fără respectarea normelor legale, înscenări care să ofere pretextul pentru arestarea și încarcerarea țăranilor (de exemplu, introducerea unor arme și muniții în domiciliile acestora, „găsite” apoi de Securitate), nerespectarea unor sentințe ale Justiției (se confiscaseră până și obiectele de uz casnic, deși legea interzicea acest lucru). În urma confiscărilor parțiale unii chiaburi fuseseră transformați în mijlocași, dar existaseră și

²⁷ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 261.

²⁸ *Ibidem*, p. 302.

²⁹ Ghiță Ionescu, *op. cit.*, p. 219.

³⁰ În unele zone, țăranii s-au opus deportării marilor proprietari de pământ, de care erau legați prin numeroase legături economice sau de rudenie, forțând autoritățile să renunțe temporar și să reia operația de arestare peste câteva zile, la adăpostul nopții. Alteori, comunitatea sâtească a sprijinit țăranii declarați chiaburi cu ajutor material sau în muncă pentru a preda cotele oneroase impuse de către stat (vezi Open Society Archive, Budapesta, Fonds 300: Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research, Subfonds 60: Romanian Unit, Series 1: 202 Agriculture, RL 2966/1959, „Persecutions, Illegal arrests, deportations. Source Athens, 68 years old Greek-Romanian refugee-epatriate merchant”, f. 2). Vezi, de asemenea, și Gail Kligman, *Crearea autorității comuniste: luptă de clasă și colectivizare la Ieud, Maramureș*, în Dorin Dobrințu, Constantin Iordachi (editori), *op. cit.*, pp. 231-257.

³¹ ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 161/1949, f. 15.

cazuri în care mijlocașii fuseseră considerați chiaburi și li se confiscaseră bunurile. În unele situații sechestrile asigurătoare puse de Parchet fuseseră transformate în confiscări, fără a se aștepta o decizie legală în acest sens. În diverse zone, „organele locale” confiscaseră bunuri fără intervenția Justiției, forțându-i pe chiaburi să părăsească localitățile unde domiciliau sau să facă donații către GAC-uri. Confiscări avuseseră loc și în comunele unde nu existau gospodării colective³².

Derularea procesului de colectivizare: etape și dimensiuni

În România, precum în URSS, definirea strategiei de abordare a procesului de colectivizare a polarizat opțiunile diferitelor facțiuni concurente ale noii elite politice, forțându-le să-și definească loialitățile și contribuind astfel la tranșarea luptelor pentru putere în perioada 1952-1953, soldate în cele din urmă cu eliminarea grupului condus de Ana Pauker. Datorită rezistenței dârze a țăranimii la colectivizarea agriculturii, pe de o parte, precum și a ezitărilor politice de la centru, pe de altă parte, procesul de colectivizare a avut o istorie lungă și foarte sinuoasă, marcată de ofensive violente dar și de retrageri tactice sau forțate ale autorităților.

Procesul de colectivizare s-a desfășurat în două valuri principale, 1949-1953 și 1953-1962, împărțite la rândul lor în numeroase etape sau stadii³³. Primul val al „transformării socialiste a agriculturii” (1949-1953), coincide în bună măsură cu perioada în care, în întregul lagăr comunist, exceptând Iugoslavia lui Tito, Moscova a încercat să impună colectivizarea rapidă, în vreme ce liderii locali căutau să implementeze acest proces în mod gradual. Robert Levy identifică cinci stadii distincte ale colectivizării din România: 1) martie 1949-februarie 1950; 2) februarie-15 iunie 1950; 3) 15 iunie-septembrie 1950; 4) octombrie 1950-ianuarie 1952; și 5) ianuarie 1952-aprilie 1953), marcate de directive politice contradictorii venite de la București, de lupte intestinale pentru putere între facțiuni politice rivale în sânul partidului și de ezitățile de a urma în totalitate modelul sovietic de colectivizare³⁴. De-a lungul acestui prim val, ezitățile autorităților au cauzat progrese forțate, dar și retrageri dramatice. Manevrele menite să tempereze colectivizarea reprezentau o încercare zadarnică în fața presiunii sovietice. Ele explică însă, alături de rezistența notabilă a țăranimii române, curente schimbătoare și măsurile contradictorii din primul val al colectivizării în România. Cel mai semnificativ eveniment politic al primului val a fost eliminarea grupului condus de Ana Pauker din conducerea partidului și a secției agrare a Comitetului Central, considerat responsabil pentru abuzurile dar și pentru întârzierea în campania de colectivizare. În 3 iulie 1952, odată cu eliminarea „deviaționiștilor de dreapta”, Gheorghe Gheorghiu-Dej anunța reînceperea luptei deschise împotriva chiaburilor dezlănțuind în toată țara o nouă campanie de arestări și procese³⁵.

Satele colectivizate în primul val erau situate, în general, în regiuni în care agricultura suferise profund de pe urma războiului și a secetei din anii 1945-1946, și în care țăranii săraci constituiau o masă de manevră foarte vulnerabilă la presiunile administrative ale partidului-stat, mai ales în condițiile dereglării mecanismelor sociale locale prin eliminarea și deportarea moșierimii. Este însă interesant de semnalat faptul că multe localități în care se înființaseră gospodării agricole de producție încă din 1949 au încheiat procesul de colectivizare numai în anii 1961-1962. Deși în aceste localități campania de colectivizare înregistrase progrese însemnate, odată cu înregimentarea țăranilor săraci potențialul de colectivizare își atinsese

³² Ibidem, fond CC al PCR – Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 110/1950, ff. 57-61.

³³ Analiza acestor două valuri se bazează pe Robert Levy, *Primul val al colectivizării: politici centrale și implementare regională, 1949-1953*, și Marius Oprea, „Transformarea socialistă a agriculturii”: *asaltul final, 1953-1962*, în Dorin Dobrințu, Constantin Iordachi (editori), *op. cit.*, pp. 66-82, respectiv pp. 83-112.

³⁴ Robert Levy, *op. cit.*, pp. 66-82.

³⁵ Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii în România, 1949-1962*, în „Arhivele Totalitarismului”, vol. 1, nr. 1/1993, p. 160.

în fapt limitele, colectivizarea totală fiind posibilă numai prin folosirea forței. O categorie aparte de sate colectivizate în primul val erau cele situate în zone considerate nesigure de către partid, sau în care mișcările de rezistență anticomunistă erau mai puternice, precum în Dobrogea sau Maramureș. În aceste zone, colectivizarea timpurie era o formă de represiune sau chiar de „pedepsire” și disciplinare a populației locale, existând o corelație directă între intensitatea rezistenței anticomuniste și violența procesului de colectivizare³⁶.

Cel de-al doilea val al asaltului final în campania de colectivizare a agriculturii demonstrează supunerea politică totală a elitelor politice din România față de Uniunea Sovietică³⁷. Primul stadiu s-a situat între vara anului 1953-decembrie 1955, perioadă denumită „anii stagnării”, deoarece după moarta lui Stalin colectivizarea a fost temperată, punându-se accentul pe consolidarea gospodăriilor deja existente. A doua fază corespunde anului 1956 și se regăsește doar la nivelul discursului și proiectului politic de reluare a colectivizării. Din considerente legate de situația externă – evenimentele din Ungaria în 1956, dar și posibilitatea declanșării unor mișcări contestatatoare de amploare în țară – punerea în practică a proiectului s-a amânat. Cel de-al treilea stadiu este cuprins între anii 1957-1962.

În 1957 s-a pregătit reluarea colectivizării cu un experiment local în regiunea Galați, ale cărui rezultate au fost considerate încurajatoare de către conducerea partidului³⁸. Procesul a reînceput în forță în regiunea Constanța, unde au fost mobilizați peste 30 000 agitatori de partid (pentru un total de circa 661 000 de locuitori; excluzându-se populația urbană, țăranii deja colectivizați, bătrânii și copiii, rezultă o proporție de un activist pentru circa trei țărani necolectivizați!), sub conducerea secretarului regional de partid, Vasile Vâlcu³⁹. La capătul unei campanii de o violență fără precedent, Constanța avea să fie declarată prima regiune colectivizată din România pe data 7 noiembrie 1957, pentru a coincide cu cea de-a 40-a aniversare a Marii Revoluții Socialiste din 1917, căreia îi era dedicată. Realizată la instigarea consilierilor sovietici, colectivizarea în timp record a Dobrogei făcea parte dintr-un plan general de socializare completă a regiunii Constanța, provincia fiind privită drept un *experiment-pilot* în modernizarea socialistă. „Succesul” său, intens cosmetizat de propaganda oficială, a fost popularizat în numeroase broșuri propagandistice ce exagerau metamorfoza sa miraculoasă din „cea mai înapoiată provincie din țară” în regiunea cu cel mai ridicat standard de viață al populației rurale din România⁴⁰. Exemplul Dobrogei a declanșat o acerbă competiție mimetică între organizațiile regionale de partid pentru înfăptuirea colectivizării. Succesiunea colectivizării regiunilor țării a urmat însă o logică politică, prioritate având zonele multietnice de graniță, precum Dobrogea și Banatul, cele considerate nesigure din punct de vedere politic, precum Maramureșul, dar și câmpia Bărăganului, considerată vitală pentru aprovizionarea capitalei. Alte regiuni mai omogene din punct de vedere etnic și de o importanță economică sau geopolitică mai redusă, precum Suceava, au fost printre ultimele colectivizate. Procesul s-a încheiat oficial în România în martie 1962 – cu trei ani înainte de termenul oficial stabilit de partid –, după 13 ani de acțiuni sistematice împotriva țăranimii. Pe 27-28 aprilie 1962 avea loc la București o sesiune extraordinară a Marii Adunări Naționale, unde Gheorghiu-Dej proclama încheierea

³⁶ Vezi Constantin Iordachi, „Constanța, prima regiune colectivizată”: *Specific regional, colectivizare și propagandă în Dobrogea, 1949-1962. Studiu de caz: Satul Jurilovca, județul Tulcea*; și Gail Kligman, *Crearea autorității comuniste: luptă de clasă și colectivizare la Ieud, Maramureș*, în Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi (editori), *op. cit.*, pp. 177-209, respectiv 231-257.

³⁷ Marius Oprea, *op. cit.*, p. 83.

³⁸ ANIC, dosar nr. 62/1956, Protocol nr. 25 al ședinței Secretariatului CC din 11 iunie 1956, ff. 1-2, apud Marius Oprea, *op. cit.*, pp. 93-97.

³⁹ „Scânteia”, 19 Octombrie 1957, p. 1.

⁴⁰ Constantin Iordachi, *op. cit.*, pp. 177-209.

„transformării socialiste a agriculturii”. Formele socialiste de proprietate dețineau 96% din suprafața arabilă a țării și 93,4% din suprafața agricolă⁴¹.

Chiar dacă procesul de colectivizare s-a încheiat oficial în aprilie 1962, anii următori nu au fost lipsiți de tensiuni în mediul țărănesc. Bunăoară, într-un *Buletin Informativ Special cu privire la unele manifestări și acțiuni negative în cadrul gospodăriilor agricole colective*, întocmit de Ministerul Afacerilor Interne la 4 noiembrie 1964, erau trecute în revistă numeroase nemulțumiri ale țăranilor din agricultura socialistă. Circulase intens zvonul privind producerea unor „schimbări” în sectorul socialist, mulți țărani colectiviști exprimându-și speranța că GAC-urile se vor destrăma, iar ei își vor redobândi pământul, animalele și atelajele cu care intraseră în colhoz, în vreme ce alții au crezut că vor primi loturi mai mari de pământ în folosință. Toate acestea au dus la apariția într-o serie de localități a unor acțiuni deschise pentru destrămarea GAC-urilor și a întovărășilor. Țăranii erau nemulțumiți nu doar pentru că le fuseseră confiscate bunurile prin colectivizare, ci și pentru că ei practic munceau aproape pe gratis în formele socialiste de agricultură. O formă deosebit de răspândită de protest a țăranilor față de mizeria spre care erau împinși a fost refuzul de a ieși la lucru, de-a lungul și de-a latul țării înregistrându-se veritabile greve agricole, într-o epocă în care noțiunea era utilizată în România doar pentru a desemna realitățile trecutului sau existente în „țările capitaliste”. În același timp a apărut și s-a generalizat un fenomen care avea să devină obișnuință în deceniile următoare: „furtul” din Gospodăriile Agricole Colective⁴², considerat de țărani ca o formă legitimă de remunerare și redistribuire a veniturilor acestora, dar criminalizat de regim ca o formă de sabotare a agriculturii socialiste.

Războiul regimului comunist contra țăranimii: rezistență și represiune

Afectați profund și în masă prin sistemul spoliator al cotelor și prin colectivizare, țăranii din România au căutat diverse căi de ieșire din impas, cel mai adesea printr-un complicat sistem de adaptare și de negociere cu autoritățile locale⁴³. Însă au existat și destule momente în care mase de țărani s-au pus în mișcare, apărându-și sau cerându-și drepturile prin mijloace violente, stârnind îngrijorarea factorilor de decizie de la București, oricum puțin (ca să nu spunem deloc) dispuși să țină cont de opiniile și de interesele agricultorilor privați.

Impunerile la plata cotelor erau atât de mari în 1949, încât unor țărani nu li se lăsase decât sămânța necesară pentru următorul an agricol. Spre exemplu, un țăran milocaș din comuna Gogoșița, județul Dolj, care recoltase 3 300 kg de grâu, a rămas cu doar 150 kg de grâu de sămânță. Astfel de situații au fost numeroase în anumite județe, în actele PMR fiind nominalizate Hunedoara și Someș. În unele locuri, pentru a îndeplini planul, autoritățile au mers din casă în casă și au luat inclusiv semințele⁴⁴. Pe ansamblul României, recolta de grâu s-a dovedit mai slabă în anul 1949, motiv pentru care autoritățile de la București au considerat că baza planului de colectare erau unele județe din Banat și Ardeal. În vederea realizării planului, s-a luat decizia efectuării treierii la arie, prelevările forțate de cereale putându-se face mult mai ușor și eficient pentru stat⁴⁵. Cotele exagerate, care practic îi lăsau pe țărani fără truda lor de peste an, și impunerea plăților către muncitorii de la batoze în bani (fără mare valoare) și nu în natură, cum era cutuma, aveau să provoace mari răscoale. Pe lângă aceste cauze, nu trebuie să pierdem din vedere că aroganța activiștilor de partid, lipsa lor de

⁴¹ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Raport cu privire la încheierea colectivizării și reorganizarea conducerii agriculturii, prezentat la sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naționale, 27 aprilie 1962*, București, Editura Politică, 1962, p. 5.

⁴² ANIC, fond CC al PCR - Secția Administrativ - Politică, dosar nr. 17/1962, ff. 59-75.

⁴³ Vezi Dorin Dobrințu, Constantin Iordachi (editori), *op. cit., passim*.

⁴⁴ ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 161/1949, ff. 13-14.

⁴⁵ Ibidem, f. 10.

considerație pentru oamenii satelor s-a dovedit în diferite locuri a fi scânteia care a declanșat marile mișcări țărănești din vara anului 1949⁴⁶.

Răscoale țărănești s-au produs în anul 1949 în județele Botoșani (comuna Roma)⁴⁷, Dorohoi (comunele Vorniceni, Avrămeni, Grămești, Dersca, Căndești, Brăești, Cracalia, Dimăcheni, Havârna, Hilișeu, Mihăileni, Zamostea, Liveni, Adășeni și Mitoc)⁴⁸, Rădăuți (comunele Calafindești, Frătăuții Noi, Rogojești, Milișăuți, Văscăuți, Bălcăuți, Negostina, Condești, Horodnicul de Sus și Morjinca, Ruși)⁴⁹, Suceava (Bălăceana și Stroești)⁵⁰, Bihor (comunele Cheț, Almașul Mare, Almașul Mic, Chenetea, Cociuba Mare, Tăuteu, Bicaciu, Giriș, Girișul Negru, Batăr, Belfir, Coroiu, Ucuriș, Ursad, Craiova (azi Craiva), Susag, Diosig, Arpășel, Tulca, Talpoș, Suiug, Marginea, Saldabagiul, Barcău, Barba, Bicaciu și Marțihaza)⁵¹, Arad (comunele Șomoșcheș, Moțiori, Berechiu, Apateu, Șepreuș, Țipar și Vârșand)⁵², Sălaj (zona Zalău)⁵³, Brașov (comunele Drăguș, Ucea de Sus, Arpașul de Jos și Sebeș)⁵⁴, Târnava Mare (comunele Zorghiș și Chijapla)⁵⁵, Făgăraș, Turda și Mureș⁵⁶. Speriate de amploarea răscoalelor, în special a celor din județele Bihor, Arad și Rădăuți, dar și de posibilitatea extinderii acestora, autoritățile comuniste au intervenit imediat și fără milă. Din ordinul expres al forurilor conducătoare, trupele de Securitate, Miliție sau Grăniceri au deschis focul împotriva țăranilor revoltați, înregistrându-se numeroase victime, dar au procedat și la execuții sumare (16 în județul Bihor și 12 în județul Arad). De asemenea, sute de persoane au fost arestate, judecate și condamnate de Tribunalele Militare la pedepse grele. Autoritățile au procedat și la deportarea familiilor celor uciși/executați sau închiși, locul de destinație fiind Dobrogea. Conform datelor disponibile, din județele Bihor și Arad au fost deportate 1 548 de persoane doar în intervalul 3-12 august 1949, iar din județele Rădăuți, Suceava și Dorohoi aproape 100 de persoane în noaptea de 8/9 august 1949⁵⁷. Ironia sorții, după pacificarea zonelor răsculate, treieriișul a fost reluat, ritmul colectărilor intensificându-se⁵⁸.

⁴⁶ Vezi Dorin Dobrinu, *Colectivizarea, cote și revolte țărănești în vestul României (1949)*, în „Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă”, vol. I, 2002, p. 291.

⁴⁷ ASRI, fond Documentar, dosar nr. 1908, f. 358; ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 144/1949, ff. 52-58.

⁴⁸ ASRI, fond Documentar, dosar nr. 1908, ff. 353-357, 384-386; Ibidem, dosar nr. 7611, vol. 1, ff. 61-74.

⁴⁹ Ibidem, dosar nr. 1908, ff. 156, 352; ibidem, dosar nr. 4638, ff. 93-102; ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 41/1959, f. 4; ibidem, dosar nr. 161/1949, f. 13; AN Suceava, fond Poliția Orașului Rădăuți, dosar nr. 10/1949, ff. 1, 2-3 bis, 9.

⁵⁰ Dorin Dobrinu, *Transformarea socialistă a agriculturii, răscoalele țărănești și deportările din nordul Moldovei (1949)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, vol. XXXIX-XL, 2002-2003, pp. 459-487.

⁵¹ ASRI, fond Documentar, dosar nr. 1908, ff. 102-105, 107-108, 111-114, 144-150, 203-206, 240, 306-308; ibidem, dosar nr. 4638, ff. 45-46, 65 bis, 290-292; ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 41/1959, ff. 3-4; ibidem, dosar nr. 71/1949, ff. 3-8 bis; ibidem, dosar nr. 176/1949, ff. 1-20; Petru M. Ardelean, *O răscoală țărănească din 1949*, în „Dreptatea”, nr. 492, 8-9 noiembrie 1991, p. 3; Steliana Breazu, Eleonora Criste, *Revolta țărănească de la Ucuriș-Bihor din anul 1949*, în *Analele Sighet* 7 – 1999, p. 698.

⁵² ASRI, dosar nr. 1908, ff. 61-65, 128, 144-150, 158, 170, 200, 270; ibidem, dosar nr. 4638, ff. 19-38, 66-69; ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 41/1959, f. 3-4; dosar nr. 71/1949, ff. 8 bis-10.

⁵³ ASRI, dosar nr. 1908, ff. 144-150, 201-202, 209-210.

⁵⁴ Ibidem, f. 435-436.

⁵⁵ Ibidem, f. 401.

⁵⁶ ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 161/1949, f. 11.

⁵⁷ Ibidem, dosar nr. 71/1949, ff. 22-33, 39-50; Dorin Dobrinu, *Colectivizarea, cote și revolte țărănești...*, pp. 282-318; *Idem*, *Transformarea socialistă a agriculturii, răscoalele țărănești...*, pp. 459-487.

⁵⁸ ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 161/1949, f. 11. În arhivele fostului Comitet Central al Partidului Comunist Român există mai multe fotografii legate de răscoalele din iulie-august 1949 în județele Arad și Bihor, inclusiv cu țăranii executați și expuși apoi în satele lor pentru înspăimântarea localnicilor. De asemenea, în perioada imediat următoare au fost fotografiate lungi coloane de căruțe care transportau grâul în depozitele statului, precum și țăranii cu fețe radioase (încingând chiar hore) în momentul predării cotelor (vezi

Nemulțumirile față de colectări aveau să se mențină în lumea rurală și în anul 1950. Autoritățile au instituit pentru țărani practica plății în natură a tuturor datoriilor (rata de împrumut, muncile SMT, uiumul pentru treierat etc.). Însă prețul cerealelor pentru datorii a fost socotit la fel ca prețul grâului pentru colectare, adică deosebit de mic. Aceasta a dus la preluarea de la țărani a unor cantități mari de cereale la un preț scăzut⁵⁹. În unele zone țărani au încercat să rezolve situația prin depunerea unor contestații în mod individual sau în grup⁶⁰. Situația era dramatică, înregistrându-se în mod oficial numeroase cazuri în care țărani săraci și mijlocași rămăseseră după predarea cotelor fără nici un bob de grâu⁶¹. În alte regiuni, în fața inflexibilității autorităților, puțin dispuse să ia în considerare cererile agricultorilor, aveau să izbucnească răscoale. Astfel s-a întâmplat în luna iulie 1950 în partea de sud a țării, în mod deosebit în județele Vlașca, Ilfov și Ialomița. Prin numărul localităților atinse și al țăranilor implicați cele mai importante s-au dovedit revoltele din județul Vlașca (comunele Ciuperceni, Siliștea, Berceni, Tudor Vladimirescu, Cămineasca, dar ulterior și Baciul, Udeni, Cosmești, Blejești, Scurtu, Negreni, Sârbeni, Corbii Mari, Corbii Ciungi, Ghimpați etc.)⁶². În unele localități s-au înregistrat cazuri în care membri ai PMR, ai organizațiilor de masă și funcționari (președinți ai Comitetelor Provizorii/primăriilor, secretari etc.) s-au situat de partea țăranilor răsculați, devenind chiar liderii acestora. Și de această dată s-a înregistrat tendința extinderii acestei forme de exprimare a nemulțumirii țăranilor⁶³, tulburările fiind mult mai extinse în satele din România, fapt probat de notele și sintezele întocmite de birocrăția vremii⁶⁴. Așa cum se procedase în anul precedent în vestul sau nordul țării, și răscoalele din sudul României au fost reprimare cu duritate⁶⁵.

Sectorul socialist a înregistrat o creștere în agricultură în anii 1957-1958, mai ales în forma mai acceptabilă pentru țărani a întovărișirilor. Regimul nu renunțase însă la ideea colectivizării, pregătindu-se pentru definitivarea procesului, ceea ce avea să ducă la noi violențe în mediul rural. În multe zone ale României au avut loc răscoale țărănești. Cele mai ample s-au produs în localitățile Suraia, Răstoaca și Vadu Roșca, din actualul județ Vrancea, unde s-au înregistrat victime, iar zeci de persoane au fost arestate și condamnate la ani grei de temniță⁶⁶.

Plenara CC al PCR din 26-28 noiembrie 1958 a prevăzut, alături de reluarea industrializării, un ritm accelerat pentru colectivizarea agriculturii⁶⁷. Așa se și explică de ce au

foto în ibidem, dosar nr. 43/1949, ff. 27-45). Fără îndoială, era vorba de o regizare stângace din partea autorităților.

⁵⁹ ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 7/1950, f. 50.

⁶⁰ Ibidem, f. 29.

⁶¹ Ibidem, f. 31.

⁶² ASRI, fond Documentar, dosar nr. 4640, ff. 148-149, 151-159; Ancu Damian, Florentin Breazu, Ion Bălan (editori), *Colectivizarea în Vlașca, 1949-1950. Documente*, București, Editura Vinea, 2002, *passim*.

⁶³ ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 7/1950, ff. 2-3.

⁶⁴ Ibidem, ff. 1-50. Spre exemplu, o revoltă generalizată s-a produs în 1950, pe aceeași temă a colectărilor, în satul Piscuri, comuna Sărdănești, județul Gorj. Țăranii s-au luptat cu Miliția și Securitatea trimise împotriva lor, înregistrându-se victime de ambele părți (ibidem, ff. 42-43; ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 7, vol. 13, ff. 3-4).

⁶⁵ Anghel Gâdea, *Se trage fără avertisment*, în „22”, nr. 36, 11-17 septembrie 1992, p. 10; Maria Stoian-Gărăgăianu, *Clopotele din 7 iulie...*, în „Memoria”, nr. 8, pp. 118-120; Cornel P. Călin, *7 iulie 1950 - răscoala țăranilor din Vlașca*, în „Memoria”, nr. 8, pp. 120-125; Ion Bălan, *Mișcări țărănești în județul Vlașca. 1949-1950*, în „Arhivele Totalitarismului”, nr. 2-3/1996, pp. 59-64; Florentin Breazu, *Pârjolul din Vlașca*, în „Magazin istoric”, nr. 10, octombrie 1999, pp. 17-21.

⁶⁶ Vezi Viviana Ioan, *Dreptul la proprietate. Noi nu avem de dat pământ la colectiv*, în „22”, nr. 46, 30 noiembrie 1990, p. 14; Cicerone Ionițoiu, *Subjugarea țărănimii. Revolta din comuna Vadu Roșca*, în *Analele Sighet* 8 – 2000, pp. 309-314; Cătălin Augustin Stoica, *Instituționalizarea partidului-stat și a proprietății colective în Vadu Roșca și Nănești, județul Vrancea*, în Dorin Dobrințu, Constantin Iordachi (editori), *op. cit.*, pp. 445-470.

⁶⁷ Vezi Marius Oprea, *op. cit.*, pp. 103-104.

crescut mișcările de protest ale celor direct vizați. Revolte țărănești au avut loc în județele Cluj (comuna Cuceu), Gorj (comuna Măceșul de Jos), Mehedinți (comunele Ciuperceii Noi și Calafat), Olt (comunele Dăbuleni și Vâlcele), Dolj (comunele Cioroiași și Băilești), Teleorman (comunele Dobrotești, Negreni și Tătărești) și Suceava (comuna Drăgoiești)⁶⁸.

Cifrele (cunoscute ale) represiunii în lumea rurală. În contextul relaxării moderate de la începutul anilor '60, Gheorghe Gheorghiu-Dej, ajuns liderul necontestat al PMR, a căutat să scoată în evidență încă o dată că dacă existaseră abuzuri în perioada de început a „construirii” socialismului aceasta se datorase demult înlăturărilor Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu. Spre jumătatea anului 1960, Procuratura a oferit Comitetului Central date statistice privind numărul țăranilor „condamnați pentru diferite infracțiuni în sectorul agricol”, în anii 1950-1953, precum și cifre privind aplicarea decretului nr. 155/4 aprilie 1953, prin care fuseseră grațiați țărani condamnați la pedepse privative de libertate până la 2 ani. Se preciza că faptele fuseseră „folosite în multe cazuri în sensul de a se face presiuni asupra unor țărani în legătură cu transformarea socialistă a agriculturii. În total, în anii 1950-1953 fuseseră condamnați 89 401 țărani pentru neîndeplinirea planului de cultură/însămânțări și nepredarea cotelor, iar 80 077 pentru infracțiuni încadrate în articolul 183/1949 (nedesmiriștiri, nestropitul pomilor și viei, nevărutitul pomilor, netransportarea lemnului, încălcarea circulației băuturilor alcoolice, specula, exercitarea clandestină a meseriilor și comerțului), la ambele categorii nivelul maxim fiind atins în 1952⁶⁹.

Gheorghiu-Dej a folosit în mod public și selectiv datele extrase de Securitate din arhivele terorii. A făcut-o mai întâi la Moscova, în octombrie 1961, când a expus în fața Congresului al XXII-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice o dare de seamă, care avea să fie reluată la Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 30 noiembrie-5 decembrie 1961. Dej preciza că peste 80 000 de țărani fuseseră arestați și trimiși în judecată între anii 1949-1952, cei mai mulți dintre ei “țărani muncitori” (prin aceasta înțelegându-se în epocă categoriile țăranilor săraci și mijlocași). Dintre aceștia, peste 30 000 fuseseră judecați în procese publice⁷⁰. Micul Stalin bucureștean a pus toate aceste victime exclusiv pe seama măsurilor represive luate de troica Ana Pauker-Vasile Luca-Teohari Georgescu.

Există însă și date mai detaliate pentru anumite perioade. Astfel, între 1 septembrie 1948 și 7 noiembrie 1949 Securitatea reținuse 23 597 de persoane, 10 152 fiind țărani (4 518 mijlocași, 2 979 săraci, 2 655 chiaburi)⁷¹. O notă-raport din 1 decembrie 1961, care privea situația arestărilor făcute de MAI și procuratură în rândurile țăranilor în anii 1951-1952, menționa 34 738 de persoane: 22 088 erau țărani chiaburi, 7 226 țărani cu gospodărie mijlocie, iar 5 504 țărani cu gospodărie mică. Tot atunci existaseră 438 de procese publice în care fuseseră implicați țărani⁷². Cele mai mari cifre se înregistraseră în regiunile MAI Hunedoara, cu 16 146 de țărani arestați (14 394 chiaburi, 1 254 mijlocași și 498 cu gospodărie mică), Oradea cu 9 760 (2 919 chiaburi, 2 854 mijlocași și 3 987 cu gospodărie mică), Cluj cu 4 025 (1 715 chiaburi, 1 811 mijlocași și 463 cu gospodărie mică) și Constanța cu 1 484 (1 210 chiaburi, 257 mijlocași și 17 cu gospodărie mică). Cele mai multe regiuni avuseseră mai puțin de 1 000 de arestați. Ultimele locuri reveniseră regiunilor MAI Suceava, cu doar patru

⁶⁸ Octavian Roske, *op. cit.*, pp. 165-168.

⁶⁹ ANIC, fond CC al PCR - Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 17/1960, ff. 1-4.

⁷⁰ „Scânțea”, nr. 5.371, 7 decembrie 1961, pp. 1-2. Vezi și în Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări, iunie 1961-decembrie 1962*, București, Editura Politică, 1962, p. 206.

⁷¹ ASRI, fond Documentar, dosar nr. 9047, vol. 3, f. 43.

⁷² Ibidem, dosar nr. 7778, vol. 27, ff. 9-10, 91. Alte date întocmite de MAI, Serviciul “C” [Arhiva], probabil tot în anii 1960, reliefau că în 1951-1952 fuseseră arestate 4 644 de persoane provenind din „mediul țărănesc”. Dintre acestea, 38 făcuseră parte din grupuri de rezistență armată, iar 4 606 se evidențiaseră prin „agitație cu caracter dușmănos împotriva transformării socialiste a agriculturii” (1 305 în 1951 și 3 301 în 1952) (ibidem, vol. 3, ff. 92, 99).

țărani chiaburi reținuți (unul condamnat, iar trei încadrați în colonii de muncă), Ploiești cu 98 de țărani (65 chiaburi, 28 mijlocași și cinci cu gospodărie mică) și Bacău cu 99 (55 chiaburi, 32 mijlocași și 12 cu gospodărie mică)⁷³. Avalanșa cifrelor represiunii în lumea rurală nu se oprea aici. 4 865 de țărani au fost încadrați în anii 1950-1954 în colonii și unități de muncă, ei adăugându-li-se altor 17 212 de oameni⁷⁴. Pentru 1 899 de țărani (1 407 foști legionari, doi foști țărâniști, doi foști liberali și 488 neîncadrați) se fixase „loc de muncă”, alături de 1 734 de persoane cu profesii diverse⁷⁵. Dintr-un total de 11.526 de persoane cu domiciliu obligatoriu, 1.643 erau țărani (facem precizarea că aici nu intrau „comunele speciale” din Bărăgan; vezi *infra*)⁷⁶.

Colectivizarea a fost folosită nu numai ca o formă principală a luptei de clasă la sate; ea a servit și ca un instrument de represiune împotriva unor categorii etnice (sârbi, germani) sau religioase (greco-catolici) devenite indezirabile, în special în regiuni de graniță considerate nesigure. Cu riscul de a repeta informații din alte părți ale acestui Raport, amintim că prin decizia nr. 200/1951 au fost dislocate/deportate din zona frontierei cu Iugoslavia (raioanele Sânnicolau Mare, Timișoara, Deta, Reșița, Oravița, Mehadia), precum și din regiunea Constanța (raioanele Băneasa și Constanța) 10 099 de familii, totalizând 43 899 de persoane. Acestea aparțineau unui variat spectru etnic: români (mulți dintre ei basarabeni, bucovineni și macedo-români, refugiați din teritoriile cedate de România, în 1940, Uniunii Sovietice, respectiv Bulgariei), sârbi, germani etc. În privința apartenenței sociale/profesionale, în majoritate erau familii de țărani, preponderant cu o bună situație materială. Întreaga operațiunea a fost coordonată de o comisie a MAI, în fruntea căreia se găsea generalul Gheorghe Pintilie, ministru adjunct în amintitul minister și șeful Securității⁷⁷. Cu puține bunuri asupra lor, dislocații au fost urcați în camioane și duși la cele mai apropiate gări, de unde cu ajutorul trenurilor de vite și de marfă au fost expediați spre Bărăgan, mai precis în regiunile București, Constanța și Galați, unde s-au constituit 18 comune noi (menționate în documentele Securității drept „comune speciale”): Dropia, Pelicani, Ezerul și Olaru, în raionul Călărași; Măzăreni și Zagna, în raionul Brăila; Rubla, Schei și Bumbăcari, în raionul Călmățui; Brateș, în raionul Galați; Salcâmi, Valea Viilor, Răchitoasa, Moila Gâldăului, Lătești, în raionul Fetești; Fundata și Vișoara, în raionul Slobozia; Dâlga Nouă, în raionul Lehliu. Lăsați practic în câmp liber, deportații au fost nevoiți să depună eforturi deosebite pentru a supraviețui într-un mediu ostil atât din punct de vedere geografic, cât și social și politic. Nu întâmplător, Bărăganul a primit denumirea de „Siberie a României”⁷⁸.

⁷³ Ibidem, vol. 3, ff. 85-86.

⁷⁴ Ibidem, vol. 27, ff. 83-84.

⁷⁵ Ibidem, ff. 125-126.

⁷⁶ Ibidem, f. 127. Un document nedatat, dar realizat cel mai probabil la jumătatea anilor '50, menționa că 166 de țărani avuseseră domiciliu obligatoriu până la cinci ani, unul singur până la șapte ani, iar 150 pe termen nelimitat (Ibidem, f. 128). Pentru informații suplimentare privind dimensiunea represiunii împotriva țărănimii în primii ani ai colectivizării, vezi *Cartea Albă a Securității*, vol. I, 23 August 1944-30 August 1948; vol. II, August 1948-Iulie 1958; vol. III, 1958-1968. f.l. [București]: Serviciul Român de Informații, 1994-1997; Liliana Bocu, *Condamnarea țăranilor - începutul dezastrului. Procesele ale Tribunalului Regiunii a III-a Militare Cluj*, în *Analele Sighet 2* – 1995, pp. 85-89; Dan Cătănuș, Octavian Roske (editori), *Colectivizarea agriculturii în România. Represiunea*, vol. I, 1949-1953, București, INST, 2004; Dorin Dobrințu, *Dinamica represiunii comuniste împotriva țărănimii din România (1951-1959)*, în „Arhiva Istorică a României”, serie nouă, vol. I, nr. 2, 2004, pp. 253-267; idem, *Colectivizarea agriculturii și represiunea împotriva țărănimii din România (1949-1962)*, în Ruxandra Cesereanu (coordonator), *Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid național*, Iași, Editura Polirom, 2006, pp. 108-125.

⁷⁷ ASRI, fond Documentar, dosar nr. 7778, vol. 36, ff. 37-38; vol. 27, ff. 81, 89.

⁷⁸ Ibidem, vol. 36, ff. 37, 55; ibidem, vol. 27, f. 127; Daniel Vighi, Viorel Marineasa, *Rusalii '51. Fragmente din deportarea în Bărăgan*, Timișoara, Editura Marineasa, 1994; Daniel Vighi, Viorel Marineasa, Valentin Sămânță, *Deportarea în Bărăgan, 1951-1956. Destine – Documente – Reportaje*, Timișoara, Editura Mirton, 1996; Smaranda Vultur, *Istorie trăită – istorie povestită. Deportarea în Bărăgan (1951-1956)*, Timișoara, Editura Amarcord, 1997; Ion Bălan, *Regimul concentraționar din România, 1945-1964*, București, Fundația Academia

Represiunea partidului-stat împotriva țăranilor era la cote ridicate și la sfârșitul anilor '50. Pentru diverse învinuiri, mii de țărani au fost condamnați la diferite termene privative de libertate, dar și la confiscarea averii, inclusiv a locuințelor, pentru care familiile lor au fost obligate să plătească chirie. Toate aceste fapte sunt demonstrabile prin numeroasele documente produse chiar de hiperbirocrăția regimului comunist⁷⁹.

La 18 martie 1959 se aflau în închisori, condamnați sau în anchetă, ori încadrați în „locuri de muncă” 4 625 de țărani. Conform apartenenței politice, 744 fuseseră membri ai Mișcării Legionare, 270 membri ai PNT, 167 membri ai PNL, 51 în „alte partide burgheze”, 241 în PCR și/sau UTC, 3 152 în „diverse”⁸⁰. În lunile următoare datele aveau să sufere ușoare modificări, la 30 mai 1959 găsindu-se în Gulagul românesc 4 928 de țărani. Din punct de vedere politic, 870 fuseseră legionari, 320 țărăniști, 219 liberali, 63 în „alte partide burgheze”, 263 în PCR sau UTC, 3.194 cu „diverse” încadrări (2 556 pentru „uneltire contra ordinii de stat și terorism”, 24 pentru „trădare de patrie și spionaj”, 339 pentru „omisiune de denunț și favorizarea infractorilor”, 36 pentru „sabotaj-diversiune în sectorul industrial-agricol-transporturi”, 223 la „culte și secte”, 58 pentru „răspândire de manifeste și deținere de publicații interzise”, 43 pentru „crime contra păcii și umanității”, 177 pentru „furt din avutul obștesc etc.”). Țăranii reprezentau atunci grupul cel mai important de deținuți politici⁸¹. La 18 august 1959 se găseau în sistemul concentraționar 5 341 de țărani „contrarevoluționari”, 3 686 dintre aceștia fiind condamnați, iar 1 655 în prevenție. Reținerile pe ani arătau astfel: în 1956, 705 țărani; în 1957, 1 308; în 1958, 1 829; în 1959, 1 499. Pentru „amnistie și grațiere” fuseseră propuși 655 dintre arestați, ceilalți 4 676 urmând să rămână în custodia „organelor” represive⁸².

Modelul sovietic și „devieri locale:” colectivizarea agriculturii românești în perspectivă comparată

Procesul de colectivizare implementat în România a emulat modelul sovietic⁸³. Deși forme de colectivizare a agriculturii au fost inițiate în Rusia Sovietică încă din 1920, politica agrară a generat dezbateri și conflicte aprinse în sânul partidului bolșevic. În 1929, odată cu asumarea puterii depline, I. V. Stalin a declanșat o campanie furibundă de deculacizare și colectivizare a agriculturii sovietice. Deculacizarea avea drept scop ruinarea economică și eliminarea fizică a țăranilor înstăriți (denumiți *culaci*) sau pur și simplu a celor rezistenți, prin uciderea sau deportarea lor în centre de muncă forțată, adevărate lagăre de exterminare, plasate în special în Siberia. Colectivizarea agriculturii însemna abolirea proprietății private la

Civică, 2000, pp. 146-168; Smaranda Vultur, *Deportări în Bărăgan. Limbaj, morală și moravuri*, în „22”, nr. 814, 11-17 octombrie 2005, pp. 16-18; nr. 814, 11-17 octombrie 2005, p. 15.

⁷⁹ Abia la sfârșitul anilor '50-începutul anilor '60, când colectivizarea se apropia de punctul final în diferite regiuni, conducerea Partidului Muncitoresc Român a decis restituirea proprietăților celor condamnați. Vezi în acest sens ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 15/1961, ff. 1-213; dosar nr. 16/1961, ff. 1-249; dosar nr. 50/1961, ff. 1-152; dosar nr. 51/1961, ff. 1-154; dosar nr. 52/1961, ff. 1-117; dosar nr. 53/1961, ff. 1-155. Bunăoară, într-un an de zile numai în regiunea Galați, prin decretul nr. 79/1960 au fost grațiați 112 țărani (ibidem, dosar nr. 52/1961, ff. 2-21), iar prin decretul nr. 100/1960 încă 10 țărani (ibidem, ff. 21-22). În aceeași regiune, prin decretul nr. 332/1959 mai fuseseră grațiați alți 167 țărani (ibidem, ff. 23-47).

⁸⁰ ASRI, fond Documentar, dosar nr. 7778, vol. 3, f. 162.

⁸¹ Ibidem, ff. 160-161, 165, 168-171.

⁸² Ibidem, ff. 154-155, 157.

⁸³ Pentru studii generale privind colectivizarea în Rusia Sovietică, vezi Moshe Lewin, *Russian Peasants and Soviet Power. A Study of Collectivization*, Evanston, Northwestern University Press, 1968; R. W. Davies, *The Socialist Offensive. The Collectivization of Soviet Agriculture, 1929-1930*, London, Macmillan, 1980; Robert Conquest, *The Harvest of Sorro. Soviet Collectivization and the Terror-Famine*, New York, Oxford, 1986; Kentm, Pilimco, 2002 (Ediția în limba română: *Recolta durerii. Colectivizarea sovietică și teroarea prin foamete*, București, Editura Humanitas, 2003); Lynne Viola, *The Best Sons of the Fatherland: Workers in the Vanguard of Soviet Collectivization*, New York, Oxford, 1987; Sheila Fitzpatrick, *Stalin's Peasants. Resistance and Survival in the Russian Village After Collectivization*, Oxford, Oxford University Press, 1994.

sate prin naționalizarea pământului și a inventarului agricol, și înregimentarea țăranilor în cooperative agricole de producție, ca muncitori zilieri⁸⁴. În 1932-1933, teroarea împotriva țăranimii a atins cote inimaginabile prin înfometarea deliberată a țăranimii ucrainene, soldată cu un număr de victime estimate de unii autori între șase și zece milioane⁸⁵. Întreaga campanie de colectivizare în Uniunea Sovietică s-a soldat cu peste douăzeci de milioane de victime, la care se adaugă țăranii condamnați la închisoare sau chiar la moarte pentru sabotaj ori furt din gospodăriile colective, pe baza decretului din 1932⁸⁶.

După 1945, ca parte a procesului general de sovietizare a Europei Centrale și de Est, modelul sovietic de colectivizare a fost transferat și în această regiune. După acapararea puterii de către comuniști, colectivizarea agriculturii a fost un test major al supunerii elitelor comuniste din noile țări-satelit față de Moscova, în delimitarea dependenței lor economice și a autonomiei lor politice. Dacă procesul de colectivizare în Europa Centrală și de Est, în general, și deci și în România, în particular, a fost, într-adevăr, nu numai instigat, ci și atent supervizat de la Moscova, ritmul său și mai ales gradul de colectivizare a agriculturii au fost decise în fapt de elitele politice naționale. Cercetătorul englez Nigel Swain distinge patru mari tipuri de agricultură socialistă în Europa Centrală și de Est, toate relativ diferite de modelul sovietic: 1) modelul stalinist, care a funcționat în România și Albania; 2) modelul neo-stalinist, care a funcționat în Cehoslovacia, Bulgaria și Germania de Est; 3) modelul mixt, care a funcționat în Ungaria; 4) modelul colectivizării „incomplete” sau abandonate, care a funcționat în Polonia și Iugoslavia⁸⁷. În Iugoslavia și Polonia, colectivizarea agriculturii a fost abandonată în 1953 și respective 1956, sectorul privat în agricultură coexistând astfel cu sectorul socialist. Deși creșterea gospodăriilor țărănești era îngăduită, totuși proprietatea privată în lumea rurală a fost *de facto* tolerată de către autorități. În Bulgaria, Cehoslovacia și Germania de Est, proprietatea privată a țăranimii a fost în cea mai mare parte desființată. Sistemul socialist în agricultură a asigurat însă țăranilor toate beneficiile acordate muncitorilor salariați, în general, inclusiv pensii de bătrânețe. Mai mult, prin diferite strategii, țăranii au putut să cultive loturi mici de pământ în afara gospodăriilor colective, ceea ce le-a asigurat o anumită prosperitate materială, în ciuda crizelor repetate ale agriculturii socialiste.

În Ungaria, regimul a experimentat mai întâi modelul neo-stalinist al agriculturii. După 1968 însă, deși sectorul socialist rămânea predominant, autoritățile au tolerat proprietatea privată a țăranilor asupra unor loturi mici de pământ, instituind o adevărată diviziune a muncii: gospodăriile țărănești se specializaseră în creșterea animalelor, în timp ce sectorul de stat se axa pe producția de cereale pe suprafețe mari. Această economie mixtă, pe de o parte, precum și autonomia managerială a gospodăriilor colective, pe de altă parte, a generat o agricultură performantă, cu efecte benefice asupra țăranimii maghiare⁸⁸.

În România, ca și în Albania, colectivizarea a fost cvasitotală, cu excepția unor regiuni de munte unde existența gospodăriilor agricole colective era practic imposibilă. Proprietatea privată în agricultură a fost total abolită, cu excepția locurilor de casă și grădină. Țăranii au fost forțați, prin diverse metode de constrângere, ca și de lipsa oricărei alternative, să lucreze

⁸⁴ Robert Conquest, *op. cit.*, p. 4.

⁸⁵ Lynne Viola, V.P. Danilov, N.A. Ivmitiskij, D. Koslov (eds.), *The War Against the Peasantry, 1927-1930. The Tragedy of the Soviet Countryside*, New Haven, Yale University Press, 2005; Miron Dolot, *Execution by Hunger: The Hidden Holocaust*, New York, Norton, 1985.

⁸⁶ Vezi Lynne Viola, *The Campaign to Eliminate the Kulak as a Class, Winter 1929-1930: A Reevaluation of the Legislation*, în „Slavic Review”, vol. 45, no. 3, Autumn, 1986, pp. 503-524; John L. Scherer, Michael Jakobson, *The Collectivization of Agriculture and the Soviet Prison Camp System*, în „Europe-Asia Studies”, vol. 45, Issue 3, 1993, pp. 533-546.

⁸⁷ Nigel Swain, *Rural life in modern societies with a particular focus on the countries in Central and Eastern Europe*, în David Brown, Anna Bandlerova (eds.), *Rural Development in Central and Eastern Europe*, Nitra, Slovak Agricultural University, 2000, pp. 21-34.

⁸⁸ Vezi *Idem*, *Collective Farms Which Work?*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985; *Idem*, *Hungary: The Rise and Fall of Feasible Socialism*, London, Verso, 1992.

în sectorul cooperatist sau cel de stat, pentru beneficii minime, cu mult sub remunerația din sectorul industrial, ceea ce a dus, cu puține excepții, la sărăcirea populației rurale. Simptomatic pentru eșecul agriculturii socialiste este faptul că, chiar și în aceste condiții, producția particulară a țăranilor asigura totuși o proporție însemnată a consumului alimentar al țării. Însuși Nicolae Ceaușescu admitea în 1984 că, deși loturile în folosință ale țăranilor cooperatori și terenurile necooperativizate reprezentau doar 15% din suprafața agricolă a țării, ele asigurau 49% din efectivele de vaci pe țară, 49% la ovine și 57% la păsări ouătoare. Nemulțumit de ineficiența sectorului socialist care consuma mai mult decât producea, în ianuarie 1986 Ceaușescu a reinstituit de facto sistemul de rechiziții forțate al anilor 1948-1952, menit să exploateze sistematic puterea de muncă a țărănimii în folosul statului, cerând ca „toți deținătorii de teren agricol să aibă plan de cultură și de creștere a animalelor”, predarea către stat a produselor agricole fiind o „obligatie patriotică a fiecărui țăran”⁸⁹.

Concluzii

1. *Lunga istorie a colectivizării demonstrează inabilitatea partidului* – în fapt, în 1949, o grupare relativ recentă de activiști fanatici dar slab pregătiți ideologic, fără experiență politică, și dotați cu o cunoaștere superficială a realităților lumii rurale – *de a îngenunchea și desființa o clasă socială fundamentală a societății românești*. Numai eforturile sistematice și de amploare ale partidului-stat pe parcursul a mai mult de treisprezece ani, precum și folosirea pe scară largă a unor tehnici de teroare fizică și psihologică bazate pe trupele de Miliție și de Securitate, dar și pe echipe de funcționari, muncitori, proletari agricoli și cadre ale Armatei, au dus, gradual, la îngenuncherea și înregimentarea țărănimii, nevoită să treacă de la rezistența activă împotriva regimului la una pasivă. Prin implicațiile sale, *colectivizarea se dovedește a fi un fenomen central al instaurării regimului comunist și nu o simplă anexă a politicii de urbanizare și industrializare*.

2. *România a implementat, alături de Uniunea Sovietică și Albania, cea mai radicală campanie de colectivizare din blocul socialist, și a organizat cea mai centralizată și etatistă agricultură*. Deși presiunea sovietică explică decizia de colectivizare, modalitățile, metodele și gradul de colectivizare au fost decise în mare măsură de liderii politici naționali, mai ales după moartea lui Stalin. Regimul Dej în ansamblul său, în mod special conducerea partidului și a Secției agrare a Comitetului Central al PMR din anii 1949-1962, apar astfel ca principalii responsabili de implementarea colectivizării forțate în România. Dintre aceștia menționăm pe Gheorghe Gheorghiu-Dej⁹⁰, Ana Pauker, Teohari Georgescu, Alexandru Drăghici, Alexandru Moghioroș, Nicolae Ceaușescu, Eugen Alexe, Janos Fazekas, Vasile Vâlcu, Ion Cozma și Vintilă Marin, care s-au implicat direct în colectivizare, în aspectele politice și represive.

Propaganda oficială a regimului Dej a încercat să acrediteze ideea falsă că singurii responsabili de abuzurile săvârșite în campania de colectivizare ar fi fost aripa „cominternistă,” „moscovită” sau „antinațională” a partidului, formată din Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu. Potrivit aceleiași propagande, aripa „națională” sau „patriotică” a partidului, în frunte cu Dej, ar fi corectat aceste abuzuri și ar fi adoptat o cale de mijloc, graduală și moderată în procesul de colectivizare, în acord cu interesele populației. Studii recente de istorie politică au respins însă ca nefondată împărțirea elitelor comuniste în două

⁸⁹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvântare la Consfătuirea de lucru privind activitatea în agricultură, dezvoltarea mai puternică a producției vegetale și animale în gospodăriile personale ale membrilor cooperatori și ale producătorilor particulari*, 17 ianuarie 1984, București, Editura Politică, 1984, pp. 6, 8, *apud* Octavian Roske, *Colectivizarea și mecanismul colectărilor: istorii paralele...*, p. 130.

⁹⁰ Cinismul lui Gheorghiu-Dej, lipsa lui de considerație față de oameni sunt binecunoscute. Țăranii au simțit și ei din plin, alături de ceilalți cetățeni ai României, aceste „calități” ale liderului de la București. Cu puțin timp înainte de încheierea colectivizării agriculturii, Dej s-a adresat unui grup de țărani moldoveni cu cuvintele: “De moarte și de colhoz nu puteți scăpa” (Gheorghe Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viață*, București, Editura Evenimentul Românesc, 2000, p. 109).

tabere politice omogene („moscovită” versus „națională”) în funcție de originea etnică a membrilor lor și de relația acestora cu Moscova, evidențiind o amalgamare a elitelor cu mult mai complexă. Mai mult, documentele campaniei de colectivizare arată că gruparea Pauker – deși declarată singura vinovată de abuzurile colectivizării de către propaganda lui Gheorghiu-Dej – se pronunțase împotriva colectivizării forțate și imediate⁹¹, un plan susținut și apoi realizat chiar de grupul Dej, ce se autoproclama „național”. Gruparea Pauker a fost eliminată în 1952, dar campania violentă de colectivizare avea să fie reluată în anul 1957 și continuată până la impunerea cvasitotală a sistemului, în 1962.

3. *Colectivizarea agriculturii românești a avut efecte profunde și de durată pentru societatea românească, care se fac din plin simțite și în perioada postcomunistă.* Deși avea ca scop declarat modernizarea agriculturii românești, colectivizarea nu a condus, în decursul anilor, la „recuperarea decalajelor” nici în raport cu celelalte state europene, nici măcar în comparație cu cele socialiste. Mai presus de toate, cu puținele excepții ale unor gospodării colective model, precum cea de la Sântana, județul Arad⁹², ea nu a adus țăranilor colectivizați bunăstarea materială promisă, ci – din contra – a condus la înfometarea lor, mai ales în condițiile crizei economice generalizate de la sfârșitul anilor 1980, când în unele zone țăranii erau nevoiți să-și procure unele alimente de strictă necesitate de la oraș.

Bazată pe o concepție mecanicistă și anacronică despre modernizare, colectivizarea agriculturii a bulversat însă lumea rurală, a afectat-o din toate punctele de vedere. În ciuda propagandei comuniste în favoarea colectivizării, nostalgia după vechile proprietăți private a fost o realitate a lumii rurale în timpul comunismului. Desființarea colectivelor și restituirea proprietăților agrare după 1989 au fost cel mai probabil, în pofida aplicării haotice, selective și chiar discriminatorii, singurele soluții de ieșire dintr-un sistem deopotrivă inefficient și lipsit de etică. Chiar dacă nu au scăpat de subdezvoltare, țăranii au beneficiat de o reparație mai mult decât simbolică. Una dintre puținele de care au avut parte vreodată.

⁹¹ În 1951, atunci când procesul colectivizării era deja în al treilea an de aplicare, Pauker, care răspundea de această problemă pe linie PMR, recunoștea că „s-au făcut, după cum se știe, gospodării [agricole colective] fără consimțământul țăranilor, prin siluirea în unele locuri sălbatecă a voinței țăranilor, mergând chiar până la spânzurarea de brațe, la amenințarea cu arestări și alte chestiuni de acestea”. Ea își manifesta însă convingerea că „drumul nostru nu este altul decât colectivizarea țăranimii. Drum socialist nu există altul. Pot să existe forme diferite, însă țelul este acesta: colectivizarea țăranimii. Există termene diferite, mai încet sau mai repede, dar acolo trebuie să ajungem” (ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 61/1951, ff. 6-7). Pentru atitudinea Anei Pauker față de colectivizare, vezi pe larg și Robert Levy, *Ana Pauker: The Rise and Fall of a Jewish Communist*, Berkeley, University of California Press, 2000 (Ediția în limba română: *Gloria și decăderea Anei Pauker*, Iași, Editura Polirom, 2002).

⁹² Vezi Călin Goina, „Ce poți face azi nu lăsa pe mâine”: cazul colhozului model „Viața Nouă”, Sântana, în Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi (editori), *op. cit.*, pp. 368-392.

Criza economică a anilor 1980. Chestiunea penuriei

În anii 1980, România comunistă a trecut printr-una dintre cele mai severe crize economice din istoria sa. Cauzele acestei crize au fost multiple. Pe de-o parte, sâmburii crizei erau conținuți în însăși logica sistemului său politic și economic. Economii socialiste au fost sugestiv denumite „economii de penurie”¹. Ca tip particular de sisteme redistributive², economiile comuniste vizau acumularea de resurse (inclusiv mijloace de producție) la Centru, ce urmau a fi apoi redistribuite populației pe criterii strict politice. Acumularea cu orice preț a resurselor la Centru se baza, printre altele, pe planificarea centralizată și minuțioasă a tuturor activităților economice, deși „Centrul nici nu avea capacitățile logistice de a planifica *totul* și nici mijloacele de a controla măsura în care sarcinile de plan erau îndeplinite”³. În plus, regimurile comuniste din Europa Centrală și de Est (printre alte regimuri „frățești”) își propuseseră drept obiectiv reducerea decalajelor economice dintre aceste țări și „Vest” (țările capitaliste). Tributari viziunii leniniste, pentru liderii comuniști est-europeni principala (dacă nu singura) cale de reducere a acestor decalaje era industrializarea masivă și cu orice sacrificii a acestor țări. Acest lucru s-a tradus (mai ales în România) prin neglijarea deliberată a nevoilor de consum ale populației. Din această cauză, unii analiști ai regimurilor comuniste le definesc drept „dictaturi asupra nevoilor”⁴. Acumularea de resurse în mâinile Centrului, planificarea excesivă și aberantă, alături de politicile de industrializare extensivă au condus la apariția penuriei la o serie largă de bunuri în toate țările comuniste din Centrul și Estul Europei și în fosta Uniune Sovietică.

Alături de logica sistemului redistributiv, criza economică a țărilor comuniste a fost declanșată și de o serie de factori exogeni, cum a fost de pildă criza economică globală de la începutul anilor 1970 (criza petrolului din 1973). Curând după această criză, în încercarea de a-și continua politicile de dezvoltare economică (prin industrializare), regimurile comuniste din Centrul și Estul Europei au apelat la credite externe, furnizate îndeosebi de țările arabe. Se pare că apelul la aceste credite a fost masiv și s-a făcut aproape fără discernământ, astfel că multe țări socialiste s-au trezit prinse în capcana ratei dobânzilor. Unele regimuri comuniste (Polonia și Ungaria) au direcționat o parte din aceste împrumuturi externe pentru a acoperi nevoile de consum ale populației. De asemenea, în anii 1980, în încercarea de a atenua efectele crizei economice, Polonia și mai ales Ungaria au acceptat și încurajat existența legală a unui sector economic privat ori a așa-numitei „economii secundare”⁵.

¹ János Kornai, *Economics of Shortages*, Amsterdam, North-Holland Publishing Co., 1980. Vezi de asemenea, lucrarea aceluiași Kornai, *The Socialist System. The Political Economy of Communism*, Princeton, Princeton University Press, 1992.

² Pentru o analiză clasică a sistemelor redistributive, vezi lucrarea lui Karl Polanyi *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press, Boston, [1944] 1957.

³ Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, Princeton, Princeton University Press, 1996, p. 20.

⁴ Ferenc Fehér, Agnes Heller, György Márkus, *Dictatorship over Needs. An Analysis of Soviet Societies*, Basil Blackwell, New York, 1983.

⁵ În unele lucrări, sintagma „economie secundară” este folosită pentru a face referire la activități economice ilegale, care țin uneori de speculă și piața neagră, subsumate uneori conceptului de „economie informală”. În aceste pagini, „economia secundară” are sensul consacrat în studiile asupra economiilor comuniste și se referă la acele activități economice private care erau tolerate ori acceptate *legal* de regimurile socialiste (a se vedea la acest punct Martha Lampland, *Pigs, Party Secretaries, and Private Lives in Hungary*, în „American Ethnologist”, 1991, no. 3, pp. 459-479; Akós Róna-Tas, *The Great Surprise of the Small Transformation. The Demise of Communism and the Rise of the Private Sector in Hungary*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1997. Și în România au existat încercări de reformă prin intermediul economiei secundare; inițiate în anii 1960, acestea au fost însă abandonate în anii 1970 după care sectorul privat a fost redus la dimensiuni insignifiante; vezi la acest punct și studiul semnat de Horst Brezinski, Paul Petersen, *The Second Economy in Romania*, în Maria Łoś (ed.), *The Second Economy in Marxist States*, London, Macmillan Press, 1990, pp. 69-84.

România sub Ceaușescu a urmat însă o altă cale, care a adâncit și mai mult dimesiunile crizei. Astfel, împrumuturile externe au fost în principal direcționate către continuarea industrializării extensive (și îndeosebi către dezvoltarea industriei grele), într-o perioadă în care economia mondială (mai ales cea capitalistă) pune accent pe restructurare, flexibilizare, dezvoltarea serviciilor și în special a tehnologiei informațiilor. Dezvoltarea industriei grele s-a făcut, evident, în detrimentul nevoilor de consum ale populației. Ceea ce însă a dat o lovitură năucitoare nivelului de trai în România deceniilor opt și nouă a fost decizia aberantă a lui Ceaușescu de a plăti integral și într-un interval de timp scurt datoria externă a țării.

Plata datoriei externe s-a făcut cu sacrificii uriașe din partea populației, care a trebuit să îndure și să facă față unor serii repetate și îndelungate de lipsuri în ceea ce privește aprovizionarea cu alimente, bunuri de larg consum și accesul la diverse servicii. Astfel, în 1981 conducerea de partid a decis raționalizarea pâinii, a laptelui, zahărului, a cărnii și a produselor din carne. În paralel, se impune un program de „alimentație rațională”, în care „sub pretextul că populația mănâncă prea mult, că se consumă prea multe calorii, s-au fixat cantitățile alocate anual cetățenilor pentru perioada 1982-1985”⁶. Ulterior, „rațiile individuale anuale prevăzute inițial în *programul științific de alimentație* au scăzut, astfel încât ele să nu depășească 2800-3000 de calorii zilnic”⁷.

Din ianuarie 1982 s-a început limitarea distribuirii energiei electrice către populație; până la căderea regimului comunist în 1989, livrarea curentului electric către populație se oprea de câteva ori pe zi, fără niciun program ori logică aparente și fără anunțarea prealabilă a consumatorilor casnici. Simultan, cetățenii erau îndemnați să economisească energia electrică prin scoaterea din funcțiune pe timpul iernii a frigiderelor, prin neutilizarea mașinilor de spălat și a altor bunuri electrocasnice sau prin nefolosirea ascensoarelor⁸. Furnizarea energiei termice către consumatorii casnici a fost de asemenea supusă raționalizării, fapt ce a avut consecințe dramatice – dacă nu chiar letale – asupra stării de sănătate a populației. Benzina și motorina au fost și ele raționalizate și, în încercarea de a limita și mai mult consumul acestora, regimul a procedat la restricționarea dreptului de circulație al vehiculelor proprietate personală în zilele de duminică. În același timp, în mass media aveau loc campanii periodice prin intermediul cărora se aducea la cunoștința publicului existența unor cazuri de neglijență și risipă a energiei electrice, a apei menajere sau a combustibililor⁹. De asemenea, „presa de partid transmite[a] apleuri repetate către țărani de a înlocui munca mecanică prin cea manuală, prin înlocuirea camioanelor și tractoarelor cu căruțe trase de cai”¹⁰.

Așa cum am menționat anterior, lipsa unor bunuri și servicii era caracteristică multor țări ale lagărului socialist. În România anilor 1980, *penuria de bunuri și servicii a luat forme mult mai severe decât în alte țări „surori”*. Bunăoară, produse alimentare de bază precum pâinea, uleiul și zahărul erau „raționalizate” și – în teorie – puteau fi obținute numai pe baza unor cartele individuale sau familiale. În practică, însă, deținerea unor cartele nu garanta în niciun fel că produsele astfel „raționalizate” puteau fi și procurate. Adeseori, achiziționarea produselor „pe cartelă” era un proces extrem de anevoios, cetățenii fiind nevoiți să stea ore în șir la cozi pentru a obține bunuri care, teroretic, le erau garantate de către autorități prin cartele. Chestiunea era și mai dramatică – și degradantă – în cazul locuitorilor din mediul rural (și mai ales în cazul țăranilor cooperatori) care se confruntau cu și mai mari dificultăți decât orașenii în a-și procura ulei, zahăr sau chiar pâine.

⁶ Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 290.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics, and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, London, Frances Pinter Publishers, 1985, p. 118.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 310.

Carnea și produsele din carne erau de asemenea raționalizate și cu toate acestea erau foarte greu de procurat. Bunăoară, înainte de căderea regimului, autoritățile hotărâseră că în București, salamul se va vinde numai pe baza buletinului de identitate care atesta calitatea de rezident al Capitalei. Mai mult, fiecare rezident legal al Bucureștiului putea cumpăra, după ore bune de stat la o coadă, maxim 200 de grame de salam. (Pentru o cantitate mai mare, se stătea de mai multe ori la coadă). Crescătorilor de animale din mediul rural le era interzis să își sacrifice vițeii pentru consumul propriu sau pentru vânzare; în general, creșterea animalelor și sacrificarea lor pentru autoconsum sau pentru piață erau strict reglementate. Ouăle, orezul, făina, laptele și produsele din lapte făceau și ele parte din lista produselor care erau de multe ori inaccesibile populației. Unele dintre aceste produse (carnea și produsele din carne, cașcavalul, brânza) erau folosite ca „monedă” pentru a obține alte produse, pentru a avea acces la unele servicii sau pentru a obține diverse favoruri de la superiorii ierarhici ori de la alți indivizi. Lista bunurilor greu accesibile mai cuprindea și hârtia igienică, medicamente și vată medicinală, detergentul sau săpunul. (Trebuie notat că planificarea în regimul Ceaușescu ajunsese până la a specifica în documente oficiale că „igiena unui locuitor al țării se poate rezolva cu 1,9 kilograme de săpun anual”¹¹).

Pentru a-și procura astfel de bunuri, mulți dintre cetățenii României erau prinși într-un păianjeniș de relații sociale denumite generic „pile”. Acesta era echivalentul a ceea ce în Uniunea Sovietică era desemnat drept „blat” – „modalități de a obține sau aranja ceva pe baza relațiilor personale”¹². Atât de omniprezente erau „pilele” în viața românilor, încât aceștia ajunseseră să glumească cu amărăciune spunând că acronimul PCR se referă de fapt la „Pile, Cunoștințe și Relații”. Cunoștințele și relațiile erau, spuneam, necesare pentru obține diverse bunuri „rare” în comunism precum carnea sau produsele din carne, ouă, ulei, zahăr, benzină, cafea etc.

Aceste rețele sociale aveau o compoziție extrem de eterogenă; „pilele” ori „relațiile” legau indivizi între care existau diferențe importante de clasă ori statut social (macelari și profesori universitari, vânzători la „Alimentara” și ingineri, cercetători științifici și vânzători la „Aprozar” (magazine de legume și fructe), șefi de depozite de combustibili și medici etc). Cultivarea unor relații privilegiate cu vânzătorii (de la macelărie, pâine, „aprozar”, șefi de depozite de combustibili) ilustrează una dintre caracteristicile „pieții” din sistemele economice socialiste. Dacă, pe piața capitalistă, cumpărătorul este actorul principal, pe piața socialistă, vânzătorul este cel care dictează. În comunism, spune Kornai, avem de-a face cu o competiție acerbă între cumpărători, care se luptă între ei pentru a intra în grațiile vânzătorului; în comunism, „cumpărătorul încearcă sa-l fleteze pe vânzător pentru a-i câștiga favorurile”¹³.

Ceea ce se tranzacționa prin „pile” sau „relații” era *accesul* la unele *bunuri* și – extrem de important – la alte *servicii* (asistență medicală de calitate, avorturi, bilete în stațiuni, meditații pentru elevi etc) sau *favoruri* (înscrierea copiilor la școli „bune”, promovarea examenelor, amânarea stagiului militar, transferuri de la un loc de muncă la altul, avansarea în carieră etc). Ca și în Uniunea Sovietică unde, se spunea că „blatul este mai puternic decât Stalin”, în România, pilele jucau un rol crucial nu doar pentru supraviețuirea indivizilor, ci pentru însăși funcționarea sistemului. „Relațiile” pe care directorii de întreprinderi le aveau unii cu alții sau cu superiorii ierarhici din ministere îi ajutau să obțină materiile prime și investițiile necesare pentru a face sarcinilor absurde ale planului cincinal¹⁴. Deși „pilele, cunoștințele și relațiile” implicau uneori aspecte ilegale, ca tip de relații sociale „pilele” nu

¹¹ *Ibidem*, p. 290.

¹² Alena Ledeneva, *Russia's Economy of Favours. Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, p. 12.

¹³ János Kornai, *The Socialist System. The Political Economy of Communism*, ed. cit., 248.

¹⁴ Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, ed. cit., p. 21

sunt integral reductibile la fenomene precum mita, corupția, relațiile de tip clientelar sau clientelismul de partid¹⁵. „Pilele” în România sau „blatul” în Uniunea Sovietică sunt *relații sociale a căror existență s-a datorat unui sistem economic caracterizat de lipsuri cronice și a unui sistem politic care privilegia (implicit sau explicit) anumite categorii sociale în defavoarea altora*¹⁶.

Întorcându-ne la chestiunea bunurilor „rare” din comunism, pe lângă produse de bază precum pâinea, zahărul, uleiul, ouăle, laptele, carnea, exista și o serie de alte bunuri care făceau obiectul fascinației și dorinței intense a populației, cum ar fi cafeaua, portocalele, bananele, ciocolata, bomboanele „cubaneze”, guma de mestecat, băuturile răcoritoare Pepsi ori Coca Cola, țigările „bune” (i.e., de import), blugii, pantofii sport adidas, băuturile spirtoase (coniacul și whiskey-ul), combinele muzicale, radiocasetofoanele, videorecorderele, casetele audio și video, discuri cu muzică, reviste (Pif, Rahan, Bravo), cataloage de modă (Neckermann sau Quelle), deodorante (Fa sau Rexona erau cele mai populare brand-uri), parfumuri.

Unele dintre aceste bunuri puteau fi achiziționate din magazine speciale, cu plata în valută, denumite „Shop”. Acestea erau însă accesibile numai cetățenilor străini sau cetățenilor români care dețineau legal valută (le fusese trimisă de rude din străinătate sau o dețineau întrucât lucraseră peste hotare). Majoritatea românilor își procurau însă astfel de bunuri de pe piață neagră sau prin intermediul „pachetelor” trimise de rudele și prietenii plecați „definitiv” peste hotare. Bunurile de import aveau o viață aparte în România anilor 1980. Bunăoară, țigările „bune” erau păstrate pentru a fi fumate la ocazii speciale (nunți, botezuri, alte reuniuni). Cele mai căutate ori „bune” țigări erau Kent, urmate de Marlboro, Dunhill, Salem, Vikend (din fosta Iugoslavie), BT (Bulgarian Tobacco), țigările albaneze Apollonia și DS (denumite informal, „Drumul Spitalului”). De foarte mult ori, țigările „bune” (Kent, în special) erau modalitatea preferată ori curentă de a recompensa serviciile unui medic sau reprezentau monedă de schimb pentru obținerea unor alte bunuri și favoruri.

De asemenea, a avea blugi, adidași sau a fuma țigări „bune” erau de multe ori indicatori de status. În unele cazuri, sticlele de băutură străină, golite de conținutul original și reumplute apoi cu ceai, ori pachetele de țigări străine – goale sau nu – erau expuse cu mândrie în vitrina din sufragerie, alături de nelipsitele bibelouri, mileuri și poze de familie. Cutiile goale de „bere străină” sau de băuturi răcoritoare erau folosite ca recipiente pentru cafea sau ca suporturi pentru colecția de pixuri sau stilouri¹⁷. Până și banalele brichete de plastic aveau o viață aparte și mult mai îndelungată decât în țările lor de origine (în Vest): după golirea lor, brichetele erau reumplute cu gaz în ateliere speciale, care erau parte a unei micii industrii de reparare și umplere a brichetelor.

Așadar, anii 1980 în România comunistă au fost anii unei severe crize economice și politice. Așa cum am menționat anterior, criza economică (manifestată prin lipsuri cronice de bunuri și servicii) a afectat toate țările lagărului socialist în aceeași perioadă. Și la acest punct însă România a constituit o excepție prin dimensiunile impresionante și efectele dramatice ale

¹⁵ Pentru o analiză clasică a relațiilor clientelare, vezi S. N. Eisenstadt, Luis Roniger, *Patrons, Clients and Friends. Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Societies*, Cambridge, London, Cambridge University Press, 1984; pentru analiza clientelismului de partid, vezi Andrew G. Walder, *Communist Neo-Traditionalism. Work and Authority in Chinese Industry*, Berkeley, University of California Press, 1986; pentru o discuție scurtă asupra distincției dintre relații clientelare, clientelism de partid și „pile”, vezi Cătălin Augustin Stoica, *Instituționalizarea Partidului-Stat și a Proprietății Colective în Vadu Roșca și Nănești*, în Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi (coord.), *Țărâna și Puterea. Colectivizarea Agriculturii în România, 1949-1962*, Iași, Editura Polirom, 2005 p. 467, nota 55.

¹⁶ Alena Ledeneva, *op. cit.*, p. 37.

¹⁷ Liviu Chelcea, *The Culture of Shortage During State-Socialism. Consumption Practices in a Romanian Village in the 1980s*, în „Cultural Studies”, 16 (1) 2002, pp. 16-43.

crizei asupra populației. *Extrema severitate a crizei economice din România socialistă a fost rezultatul deciziilor aberante ale lui Ceaușescu și conducerii de partid de a continua cu politica de industrializarea extensivă și de a plăti integral și în timp cât mai scurt datoriile externe ale țării.*

Astfel, cetățenii României socialiste care, în teorie, trăiau într-una dintre cele mai prospere și faste perioade din istoria acestei țări, în practică erau nevoiți să depună eforturi însemnate pentru a supraviețui. Alimente de bază (pâinea, zahărul, uleiul, ouăle, laptele, carnea) deveniseră bunuri *rare*, în ciuda măsurilor de raționalizare instituite de regim. Importurile de bunuri de consum și de alte produse, precum medicamentele au fost drastic reduse. Populația și nu mamuții industriali a fost cea care a trebuit să suporte cu stoicism „raționalizările” la capitolul energie electrică, termică sau combustibilii. Efectele acestor lipsuri și privațiuni au fost însemnate, mai ales în ceea ce privește starea de sănătate a populației (subnutriție, [re]aparitia și proliferarea unor boli specifice țărilor sărace/perioade istorice anterioare etc). Mai mult, prin politica sa din anii 1980, regimul Ceaușescu a renunțat se pare chiar la una din mult trâmbițatele funcții ale statului comunist, cea socială. Alienarea față de regim și nemulțumirea populară au înregistrat în această perioadă de criză cote îngrijorătoare, pe care Ceaușescu, prea prins în propriile-i fantasmе ideologice, le-a ignorat până în fatidica zi de 22 decembrie 1989.

Regimul comunist și cultele religioase

Studierea raporturilor dintre Biserică și Stat în perioada postbelică și a dimensiunilor represiunii îndreptate împotriva clerului este o întreprindere dificilă, având în vedere numeroasele obstacole cu care se confruntă cercetătorul în tentativa de a ajunge la documentele relevante. În general, arhivele ecleziastice au rămas inaccesibile pentru istoricii de rând, iar Arhiva Secretariatului de Stat pentru Culte s-a deschis abia recent pentru un număr mai semnificativ de cercetători.

Însă pentru a surprinde cadrul în care au evoluat Bisericile din România după 1945 este aproape obligatorie și analiza izvoarelor edite, mai ales a principalelor acte normative care au reglementat organizarea și funcționarea cultelor religioase. Multe din abuzurile îndreptate împotriva clerului au avut o bază legală, iar represiunea a fost în unele cazuri facilitată de modificarea componenței adunărilor ecleziastice, operată în urma schimbării legilor adoptate în perioada interbelică.

Bazându-ne pe documente din Arhiva Secretariatului de Stat pentru Culte (ASSC), care înmagazinează o bună parte din rezultatele muncii împuterniciților, regulamente și o parte din caracterizările acestor funcționari, interviuri cu persoane care au funcționat în aparatul Ministerului, am încercat să oferim o imagine de ansamblu a mecanismului de funcționare a acestui departament și să construim profilul împuternicitului de culte în relația sa cu cultele religioase. La începutul anilor 1950 se structurează acest profil al funcției, reacția cultelor față de această intruziune începe să prindă contur, mecanismele de negociere, de răspuns și de protecție se manifestă. Pe lângă o posibilă caracterizare a potențialului candidat pentru o astfel de funcție în aparatul administrativ al statului (cu exemple ale activității de control, supraveghere, autoritate impusă, pedepsire), am zăbovit și asupra atribuțiilor împuternicitului și a răspunsului cultelor religioase.

Modificarea legislației privitoare la cler

Într-o primă fază, aceea de tranziție către un regim totalitar (1944-1948), fie că a fost vorba de Gheorghe Gheorghiu-Dej, Vasile Luca, Emil Bodnăraș, Petru Groza, Petre Constantinescu-Iași, cu toții au avut un rol însemnat în numirea și ascensiunea unor responsabili cu politica religioasă, prelați, conducători de asociații preoțești și a altor elemente supuse sau percepute ca docile. Însă simpla numire în aceste demnități administrative și ecleziastice a unor persoane de încredere n-ar fi putut contribui la subordonarea Bisericii dacă nu ar fi fost însoțită, începând chiar din momentul martie 1945, de un întreg eșafodaj legislativ care să servească interesele conducerii PCR în domeniul relațiilor dintre stat și culte. Încă din toamna anului 1944, în contextul declanșării artificiale a unei crize politice, sub pretextul epurării instituțiilor de fasciști, s-a ajuns la adoptarea unor acte normative de epurare prin care se înființau comisii de verificare a instituțiilor ecleziastice (clericii diferitelor culte erau asimilați funcționarilor, fiind salariați de la bugetul de stat).

La 8 octombrie 1944 a intrat în vigoare Legea nr. 486 privitoare la purificarea administrațiilor publice, prin care funcționarii statului puteau fi licențiați din serviciu în cazul în care au avut o atitudine abuzivă ori o ținută nedemnă, s-au pus sub orice formă în slujba unor interese străine și au militat în vreo organizație politică sau paramilitară: legionară, fascistă sau hitleristă, sau au servit scopurile unor organizații dictatoriale¹. În baza legilor 486 și 594 din 1944, privitoare la purificarea administrației publice, au fost licențiați din serviciu mai mulți preoți și teologi, dar presa comunistă a continuat campaniile de demascare, nemulțumită de ritmul epurării.

¹ „Monitorul Oficial”, partea I-A, anul CXII, nr. 233, duminică, 8 octombrie 1944, p. 6559.

Chiar și părintele Gala Galaction era inclus în tabelele cu scriitorii români care ar fi capitulat în fața fascismului². Aceste atacuri nu au împiedicat deloc conducerea comunistă să accepte ulterior în fruntea organizațiilor din FND, în special Uniunea Patrioților și Uniunea Preoților Democrați din România, mai mulți clerici legionari în frunte cu Constantin Burducea și Valerian Zaharia, și chiar pe Gala Galaction. Acești clerici, la fel ca și ceilalți *țovarăși de drum*, având un trecut compromițător, erau șantajabili și predispuși la obediență și „reeducare” în variantă comunistă. Propensiunea către „reeducare” a fost stimulată după cucerirea puterii politice de către comuniști și aliații lor, la 6 martie 1945, când, între altele, s-a modificat și s-a înăsprit legislația privind curățirea aparatului de stat. Decretul-lege pentru purificarea administrațiilor publice lărgea categoriile de funcționari și salariați care puteau fi îndepărtați din serviciu, încurajând premisele multor abuzuri, și stabilea internarea în lagăre speciale a celor culpabili³. În lagărul de la Caracal au ajuns în primăvara anului 1945 și numeroși clerici⁴, însă la puțin timp mulți dintre ei au fost eliberați într-un context în care guvernării comuniști solicita, prin Ministerul Cultelor, „colaborarea necondiționată” a Bisericii în procesul de „democratizare” și netezeau această apropiere avantajoasă prin acte de clemență, inclusiv prin iertări de pedeapsă și anulări condiționate ale unor decizii de epurare. Cu toate acestea, în anii 1945-1947 consultările dintre ierarhia ortodoxă și Ministerul Cultelor în probleme de revizuire a legislației bisericești nu s-au desfășurat în cele mai bune condiții, vădind mefiența prelaților față de interlocutorii care se transformaseră în instrumente în mâna Partidului Comunist.

Pe de altă parte, nu puțini dintre cei pasibili de epurare au devenit *surse* pentru noile servicii secrete puse în slujba PCR, iar în notele lor informative s-au dovedit chiar sfătuitoari malefici ai puterii. O astfel de sursă sugera autorităților alegerea în cât mai multe demnități ecleziastice a unor arhierei de încredere care să modifice componența „reacționară” a Sinodului. Ulterior, s-a acționat pentru infiltrarea în Adunările eparhiale și în Congresul Național Bisericesc a unor susținători ai guvernului procomunist, precum și pentru impunerea unor legi de pensionare și punere în retragere a membrilor înaltului cler și de modificare a organizării Bisericii Ortodoxe, care au și fost promulgate la 30 mai 1947⁵. Primul act normativ îl viza în mod special pe IPS Irineu Mihălcescu și era edictat pe fondul ascensiunii spectaculoase a arhiereului Justinian, fostul preot de țară Ioan Marina, către demnitatea ecleziastică cea mai înaltă. De altfel, acesta din urmă avea să ajungă patriarh peste un an, după decesele *suspecte* ale lui Nicodim Munteanu și Irineu Mihălcescu⁶. Cea de-a doua lege înlocuia principiul democratic de alegere a adunărilor eparhiale, prin votul tuturor bărbaților ortodocși majori, cu „cooptarea” controlată politic⁷.

Între 1945-1947 Statutul de organizare a BOR a fost și un fel de scut ce a ferit Biserica Ortodoxă de imixtiunile brutale ale puterii procomuniste în alegerea ierarhilor și în structurarea corporațiilor bisericești. Tocmai din acest motiv, începând din 1948, un obiectiv important al Ministerului Cultelor a fost înlocuirea vechilor statute de organizare ale cultelor religioase, precum și abrogarea Legii Cultelor din 1928. În prima parte a anului 1948 s-au

² *Ce au făcut scriitorii români în timpul războiului*, în „Scânteia”, anul I, nr. 16, vineri, 6 octombrie 1944, p. 2.

³ *România. Viața politică în documente 1945*, culegere de documente întocmită de Tudor Bucur, Marin Radu Mocanu, Ioana Alexandra Negreanu, Silvia Popovici, Ioan Scurtu, Natalia Tampa, București, Arhivele Statului, 1994, pp. 230-231.

⁴ Onisifor Ghibu, el însuși deținut la Caracal, a identificat 57 de preoți ortodocși; Onisifor Ghibu, *Ziar de lagăr. Caracal, 1945*, ediție îngrijită de Romeo Dăscălescu și Octavian Ghibu, cuvânt înainte de Romeo Dăscălescu, tabel cronologic, postfață și note de Octavian Ghibu, București, Editura Albatros, 1991.

⁵ „Monitorul Oficial”, partea I-A, anul CXV, nr. 121, vineri 30 martie 1947, pp. 4324-4326.

⁶ Cicerone Ionițoiu, *Persecuția Bisericii*, Freiburg, Consiliul Național, 1983, p. 18; *idem*, *Preoți cu crucea-n frunte*, în „Altarul Banatului”, nr. 1-3, 1996, p. 82; Sergiu Grossu, *Calvarul României creștine*, traducere din limba franceză de Mioara Izverna, ediția a II-a, București, Editura Vremea, 2006, p. 201.

⁷ „Monitorul Oficial”, partea I-A, anul CXV, nr. 121, vineri 30 martie 1947, pp. 4325-4326; Cristian Vasile, *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist*, București, Curtea Veche Publishing, pp. 138-139.

adus câteva amendamente la această lege care stabileau atribuțiile Prezidiului RPR; în plus, jurământul prelaților era făcut față de noua „republică populară”. La 2 martie 1948, Legea Cultelor era iarăși modificată, iar noul art. 18 prevedea că „toate cultele sunt datoare a face servicii religioase atât la solemnitățile naționale prevăzute prin legi sau jurnale ale Consiliului de Miniștri, cât și la cele ocazionale, comunicate prin Ministerul Cultelor”; atât arhieriei, cât și preoții erau obligați ca, la intrarea în funcțiune, să jure „a fi credincioși poporului și de a apăra RPR împotriva dușmanilor din afară și dinăuntru”⁸. În timp ce prelații greco-catolici și-au manifestat fățiș reticențele, locțiitorul de patriarh, Justinian Marina, nu a avut obiecții față de textul legii modificate.

Decretul nr. 177 din 4 august 1948, în fapt noua lege a cultelor, împrumuta formulări și concepte din legislația sovietică. În noul act normativ se renunța la un principiu fundamental al legii pentru regimul general al cultelor din 1928, acela că „statul garantează tuturor cultelor o deopotrivă libertate și protecție, întrucât exercițiul lor nu atinge ordinea publică, bunele moravuri și legile sale de organizare”⁹. În schimb, Decretul nr. 177 pleca de la prezumția de vinovăție a tuturor cultelor, căci, deși garanta formal libertatea de conștiință și libertatea religioasă pe tot cuprinsul RPR, stipula la art. 6 următoarele: „cultele religioase sunt libere să se organizeze și pot funcționa liber dacă practicile și ritualul lor nu sunt contrare Constituției, securității sau ordinii publice și bunelor moravuri”¹⁰. Astfel, prin noul decret, statul prelua în întregime conducerea problemelor ecleziaștice¹¹, iar Ministerul Cultelor era mai mult decât un for de supraveghere și control. Începând din momentul adoptării acestui act normativ, fișele pe care organele de securitate le întocmeau clericilor cuprindeau și rubrica *atitudinea față de legea cultelor din 4 august 1948*. Preoții și cântăreții bisericești care erau semnalați cu manifestări „antidemocratice” erau fie suspendați, fie scoși din funcțiune.

Legea Cultelor a fost completată de Decretul nr. 178 pentru organizarea Ministerului Cultelor, edictat tot la 4 august 1948. Actul normativ proclama Ministerul Cultelor drept „serviciu public prin care statul își exercită dreptul de supraveghere și control pentru a garanta folosința și exercițiul libertății conștiinței și libertății religioase”. Legea de organizare a Ministerului Cultelor enumera și atribuțiile Departamentului, între acestea: supravegherea și controlul asupra tuturor cultelor religioase și asupra așezămintelor lor, dreptul de a avea *delegați speciali* pe lângă organele centrale sau pe lângă instituțiile și așezămintele cultelor religioase, precum și dreptul de a suspenda sau anula orice hotărâri sau măsuri de ordin administrativ-bisericesc, cultural, educativ, filantropic sau fundațional, care ar contraveni statutelor de organizare ale cultului sau actelor de fundație, ordinii publice, legilor de administrație și siguranță generală a statului, cu privire la asociațiile sau fundațiile de drept privat¹². Acest act normativ a fost înlocuit în februarie 1949 cu o altă lege de organizare, care nu a adus însă modificări esențiale.

Mecanisme de opresiune și control. Împuternicitul de culte

Împuternicirii pentru culte din teritoriu¹³ apar în legea de organizare a Ministerului Cultelor cu denumirea de „delegați speciali”. Începând cu a doua jumătate a anului 1948, acești funcționari, la fel ca și ceilalți angajați, nu mai depind atât de ministrul titular al departamentului sau de primul ministru, cât de conducerea PMR, de Comitetul Central al

⁸ „Monitorul Oficial”, partea I-A, anul CXVI, nr. 51, marți 2 martie 1948, p. 1902.

⁹ *Biserica noastră și cultele minoritare. Marea discuție parlamentară în jurul legii cultelor*, îngrijire de ediție, studiu introductiv și note de Constantin Schifirneț, București, Editura Albatros, 2000, p. 427.

¹⁰ „Monitorul Oficial”, partea I-A, anul CXVI, nr. 178, miercuri 4 august 1948, p. 6392.

¹¹ Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, traducere din limba engleză de Ion Stanciu, București, Editura Litera, 1994, p. 212.

¹² „Monitorul Oficial”, partea I-A, anul CXVI, nr. 178, miercuri 4 august 1948, p. 6396.

¹³ Câteva amănunte privind atribuțiile împuternicirilor, vezi la Adrian Nicolae Petcu, *Ministerul Cultelor și slujitorii altarului în anii „democrației populare”*, în „Pro Memoria”, nr. 3/2004, p. 317.

Partidului. Procesul-verbal al ședinței Secretariatului CC al PMR din 25 noiembrie 1948 indică destul de clar noua subordonare, căci în discursul său Gh. Gheorghiu-Dej propunea formarea *pe linie de partid*, la Ministerul Cultelor, a unui organ care să se ocupe zi de zi de manifestările din sânul clerului și să aibă permanent legătura cu Secretariatul. „În fiecare județ să fie cineva care să știe ce se întâmplă în biserici și să poată informa partidul” – conchidea Dej¹⁴. Ministerul Cultelor era subordonat CC al PMR, mai precis Secției Administrativ-Politice¹⁵, iar primul ministru Petru Groza avea să joace mai degrabă un rol secundar în planificarea poziției regimului față de diferitele culte.

În conversații despre perioada comunistă cu preoți, pastori, funcționari ai bisericii sau chiar credincioși apropiați de administrația parohiilor de care aparțineau, apare frecvent figura împuternicitului de culte. Personajul este în centrul majorității situațiilor conflictuale pe care parohia sau deserventul de culte¹⁶ le-a experimentat. Pentru unii figura împuternicitului este strict legată de pedepsirea lor, pentru alții – de șicanele inevitabile prin care a trecut un *deservent de culte* în perioada comunistă. Împuternicitul nu e un simplu funcționar comunist, ci un individ cu o autoritate extinsă asupra domeniului pe care-l administrează, cel al cultelor. Concept transferat din experiența sovietică în cadrul politicii de supraveghere și control asupra cultelor religioase, împuternicitul este în ambele cazuri ultima verigă a legăturii dintre statul comunist și cultele religioase, personajul responsabil cu implementarea politicii guvernului, primul, și în majoritatea cazurilor singurul reprezentant al statului, cu care deserventul își „negociază” poziția¹⁷. Intervenția acestuia, deseori brutală, în viața cultului se bazează pe un set de regulamente și de libertăți pe care acest funcționar le primește direct de la centru, de la ministerul specializat și, în multe cazuri, de la Securitate, al cărei subordonat chiar este în dese rânduri. Șocul pe care, putem presupune, l-a avut această intervenție agresivă a statului în viața cultului, se manifestă în cele mai variate forme și se păstrează până la finalul perioadei comuniste.

Deținerea controlului. Atunci când descrie regimul comunist, Djilas vorbește despre câteva dintre paradoxurile sale. În general venirea la putere a unei clase, strat de societate sau partid este considerată ca evenimentul final ce rezultă din formarea și dezvoltarea acestui grup. În cazul instaurării regimului comunist, această clasă a fost formată abia după schimbarea regimului¹⁸. Din această situație paradoxală rezultă multe din problemele pe care le întâmpină autoritățile în perioada de început. Lipsa aparatului birocratic și a specialiștilor fideli cerințelor noului regim și dogmei impuse de acesta, specialiști care să realizeze tranziția de la un sistem la celălalt, face ca, într-o primă fază, acesta să fie funcțional doar cu ajutorul forței și, mai rar, al compromisului.

Pentru rezolvarea situației cultelor funcționează la nivel central un Minister care, conform acestui paradox al instaurării regimului comunist, este servit de un aparat tehnic (funcționari, inspectori) moștenit dintr-o perioadă anterioară sau de un personal care funcționează după un model anterior. Ministerul angrena în 1956, când a fost restructurat și transformat în Departament al Cultelor în cadrul Ministerului de Interne, 342 de posturi, avea 4 direcții și 10 servicii. Dintre cei 342 de angajați, 198 erau inspectori teritoriali

¹⁴ *Stenogramele ședințelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. I, 1948, ediție întocmită de: Camelia Moraru, Laura Neagu, Constantin Moraru, Constantin Neagu, Claudiu Dincă, George Mocanu, studiu introductiv de Ioan Scurtu, București, Arhivele Naționale ale României, 2002, p. 386.

¹⁵ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 78/1953, f. 24.

¹⁶ Denumirea din actele oficiale dată preoților, pastorilor, personalului clerical.

¹⁷ Pentru o privire evaluativă asupra mecanismului de funcționare a relației dintre stat și Biserică și a rolului pe care împuternicitul (inspectorul de culte) îl are în spațiul sovietic, vezi Tatiana A. Chumachenko, *Church and state in Soviet Russia. Russian Orthodoxy from World War II to the Khrushchev years*, New York, M.E. Sharpe, 2002.

¹⁸ Milovan Djilas, *The New Class. An Analysis of the Communist System*, London, Thames and Hudson, 1957, p. 38.

(împuțerniciți). După restructurări repetate, în 1968, Departamentul rămăsese cu 185 posturi, din care 73 de inspectori teritoriali, iar după 1970 cu 136 posturi, dintre care 42 de inspectori teritoriali¹⁹. Reducerea înseamnă în cazul Ministerului/Departamentului Cultelor nu doar eficientizarea muncii acestora și rutinizarea activității lor, ci și împărțirea de atribuții cu Securitatea.

Până la formarea cadrelor proprii de către noul regim Ministerul va funcționa cu specialiști selectați dintre cei aparținând regimului trecut. Se poate presupune că mecanismul de selectare implică o grijă sporită datorată și sensibilității subiectului pe care acest departament îl are în subordonare. În general sunt preferați între asociații Ministerului nu atât fideli ai regimului, într-un fel sau altul, ci persoane care, prin trecutul lor, puteau fi șantajate. Între acești asociați se află de exemplu personalități ale Bisericii implicate în mișcarea legionară (Liviu Stan, Valerian Zaharia, Iustin Moisescu), foști greco-catolici care aspirau la funcții (Roman Nemeș), deservenți ai unor culte de etnii diferite de cea a majorității credincioșilor – rotația între sași și maghiari pentru cultele reformate etc. Aceștia au un statut de tehnocrat și rareori putere decizională care, în majoritatea cazurilor, rămâne la cadre comuniste²⁰.

Organizarea acestei instituții a statului este piramidală și se extinde, odată cu stabilizarea regimului, până la un nivel local din ce în ce mai mic. La baza acestui mecanism stă așa numitul „împuțernicit de culte”, preluat după modelul sovietic, asigurând practic legătura între stat și culte la nivel local. Prin împuțernicit politica și cerințele statului ajung în teritoriu la deserventul obișnuit și tot prin el se obțin informările despre activitatea cultelor pe baza cărora se trece la alcătuirea sau reformularea politicii regimului și informările care asigură controlul cultelor la nivel de teritoriu. Împuțernicitul de culte este un personaj ce reprezintă statul comunist și care recurge la imixțiuni frecvente în viața cultelor pe care le supraveghează și controlează. Activitatea sa se centrează pe transmiterea cerințelor și regulamentelor centrului, dar și pe supravegherea implementării lor. Este cel care culege informațiile statistice pentru centru, cel care este chemat ca mediator în conflictele dintre culte, cel ce pedepsește sau recompensează sau cel care propune pedeapsa sau recompensa pentru nivelul ierarhic superior. Impactul pe care l-a avut în viața cultelor din România comunistă a fost extrem. De la pozițiile oficiale ale Bisericilor împotriva aparatului împuțernicitului și până la plângerile individuale ale deservenților de culte avem reacții care vorbesc despre tensiunile existente între cele două părți.

În distribuția împuțerniciților întâlnim o ierarhie clar stabilită. Îi găsim astfel pe împuțerniciți atașați fiecărei administrații regionale și raionale. În cadrul acestei administrații împuțernicitul nu este integrat, el raportându-se direct la centru – Ministerul Cultelor. Există cazuri când acești funcționari intră în conflict cu organele locale tocmai din cauza acestei dualități administrative și a ieșirii lor de sub controlul administrației locale. Într-o primă fază de tranziție, care se extinde până în 1952, în această activitate cu un anumit specific sunt angrenate persoane care într-un fel altul sunt legate de viața cultelor (foști preoți, clerici caterisiți, studenți la Teologie, chiar și preoți care odată cu încetarea mandatului lor se întorc în rândul deservenților²¹).

Documentele de arhivă surprind înlocuirea primei generații de împuțerniciți, în special a celor regionali, care coordonează activitatea împuțerniciților raionali. În general, persoanele care au ocupat inițial aceste posturi erau legate într-un fel sau altul cu Biserica, în multe cazuri având probabil chiar o pregătire teologică sau o încadrare în rândul deservenților de cult. În

¹⁹ ASSC, fond Departamentul Cultelor - Atribuții, 1970, nepaginat.

²⁰ Sheila Fitzpatrick, *The Cultural Front. Power and Culture in Revolutionary Russia*, Ithaca and London, Cornell University Press, 1992, pp. 150-155.

²¹ Vezi Dudu Velicu, *Biserica Ortodoxă în perioada sovietizării României. Însemnări zilnice 1945-1947*, vol. I, ediție îngrijită de Alina Tudor Pavelescu, București, Arhivele Naționale ale României, 2004.

locul lor sunt aduse cadre comuniste, atașate regimului, dar cu o pregătire care le permite nu doar să impună deservenților și ierarhiei directive de la centru, ci și să analizeze anumite situații, să discearnă importanța acestora, să rezolve multe dintre ele fără a apela la ajutorul Ministerului sau al administrației locale, să decidă asupra posibilității aplicării unei directive centrale. În cadrul acțiunii de cenzură a cărților necorespunzătoare din bibliotecile eparhiilor, împluternicitul regional Eugen Giurgiu din Cluj sesizează într-o informare din 1952 exagerarea Ministerului în aplicarea unei măsuri care nu era privită cu ochi buni de cler: „e vorba de ridicat un număr foarte mare de cărți (...) [și astfel] s-a amânat puțin această chestiune [ridicarea cărților interzise], pentru ca între timp să se constate că la mijloc e probabil vorba de o greșală cu ocazia întocmirii listei cu cărțile necorespunzătoare la Ministerul nostru, întrucât multe din aceste cărți sunt pur și simplu numai cărți de rugăciuni, iar altele au fost aprobate pentru imprimare chiar de actuala conducere a Inspectoratului Presei din Cluj. Rog să binevoiți a dispune, dacă e cazul să fie revizuită lista ce mi s-a trimis, pentru a nu se comite o eventuală greșală. Episcopului reformat încă nu i s-a comunicat nimic din precauțiune. Rog deci instrucțiuni”²².

Astfel de cazuri sunt frecvente. Ministerul ajunge chiar să recomande o încercare de rezolvare pe plan local a problemelor care pot să apară ca urmare a cererilor sale. Astfel, multe dintre problemele cu care se confrunta Ministerul veneau din tentativele eșuate de rezolvare la nivel de împluternicit regional. Însă acum persoana care deține funcția de împluternicit regional începe să fie investită cu autoritate. Dacă într-o fază inițială împluternicitul era ales din rândul funcționarilor cultului și funcția sa era de a administra autoritatea statului fără a o deține – impunerea sa în această funcție fiind un rezultat direct al nevoii de a avea o persoană care cunoaște cultele pe care le supraveghează din interior și, mai mult, o persoană șantajabilă care, la rândul său, să poată șantaja în faza următoare –, împluterniciții la nivel regional sunt specialiști, cadre comuniste fidele unei dogme comuniste, fapt care îi situează în opoziție cu universul religios pe care au datoria de a-l controla. Aceasta situație este una ideală, însă, și puține persoane reușesc să funcționeze pe un astfel de raționament.

Din analiza unor varii documente, precum și a contextului politic putem doar presupune motivațiile unei astfel de translații de la un tip de împluternicit la altul. În primul rând, în 1952 se încheie o perioadă de formare a cadrelor comuniste, a noului aparat administrativ al regimului, un interval agitat în plan politic, când are loc și o verificare a fidelității funcționarilor față de grupul care rămâne la putere. Această situație se verifică doar la un nivel înalt al aparatului administrativ al Ministerului Cultelor. Există o explicație ce ține și de „bucătăria” Ministerului. Nevoia de a înzestra aparatul funcționăresc cu autoritate rezidă din pierderea controlului asupra activității cultelor la nivel teritorial. În primul rând în cazul rezolvării problemei greco-catolice, în strictă relație cu problema romano-catolică, o problemă a contestării și opoziției față de stat, exprimată din subterane, apoi în cazul cultelor neoprotestante, fără conducere centrală care să poată fi controlată și trasă la răspundere pentru disfuncțiunile din teritoriu. Se mai adaugă problemele din teritoriu în relația cu Biserica Ortodoxă Română, care impun prezența unui funcționar al statului capabil de a exercita autoritate.

Trecerea de la un tip de împluternicit la altul, relevată în documente de arhivă se face deseori fără multe pregătiri prealabile. Ministerul impune ca funcționarea postului să nu sufere din cauza acestei tranziții, însă inevitabil există situații în care preluarea funcțiilor de către noile cadre necesită un efort consistent, existând numeroase sincope atât în relația cu cultele administrate, cât și cu centrul decizional. În relatarea împluternicitului Regiunii Autonome Maghiare apare descrierea unui astfel de program la preluarea funcției:

²² ASSC, fond Direcția Studii, dosar 72/1952, vol. 2, f. 20; adrese, referate, diverse situații cu privire la bibliotecile din cuprinsul unor eparhii din țară.

„netrimiteră imediată a procesului verbal de ședință nu se datorește neglijenței, ci faptului că am fost supraaglomerat cu lucrări și, de altfel, este primul proces-verbal pe care l-am întocmit după ocuparea acestui post și ieșirea din instructaj. Eu am nevoie de un timp mai lung pentru întocmirea unei asemenea lucrări, căci sunt scos din producție, care învăț doar acum munca de birou. (...) Pentru a nu întârzia cu lucrările, în fiecare zi lucrez de dimineața de la ora 8 *până seara la ora 22* și îmi dau tot interesul și, în consecință, nu este just ca să fiu în continuu amenințat cu sancționări disciplinare, ci să fiu ajutat în muncă, pentru a putea face față întocmai”²³.

Descrierea este importantă și pentru că arată nivelul controlului practicat de centru asupra cadrelor din teritoriu și modalitățile prin care acestea sunt sancționate în cazul în care performanțele lor sunt sub așteptările și cerințele Ministerului.

În cazul împuterniciților raionali, procesul de selecție nu este revelat de documentele de arhivă. Se poate observa însă un anumit tip de funcționar cu educație sumară, care este un executant al cererilor venite de la centru. Răspunsul lui la solicitările funcției este în majoritatea cazurilor filtrat în informările trimise la centru de către împuternicitul regional, superiorul direct. Este însă interesant că, în executarea cererilor venite de la centru, împuternicitul raional nu ezită să implice destul de des organele statului – în special miliția – și să uzeze de forță, impunându-se în fața credincioșilor și deservenților de culte. Este de presupus că multe dintre aceste acte de violență rămân nesancționate de centru pentru că rămân necunoscute. Împuternicitul este deci mai puțin un negociator, cum se întâmpla deseori până la această dată și mai mult un funcționar care impune, de multe ori prin forță, cerințele venite de la centru. Odată investit cu autoritate, reprezentantul Ministerului poate să o folosească și pentru uz personal. Există multe cazuri de corupție în rândul funcționarilor la nivel local, dar și central. Sunt cazuri de vânzări de funcții ierarhice²⁴, se ajunge la o coabitare între victimă și torționar prin rodarea unui sistem de beneficii (mese la mănăstiri, daruri în bani sau în natură pentru mici servicii oferite – scrisoare de bună purtare pentru a-ți înscrie copilul la facultate etc)²⁵.

Un alt criteriu în selecția împuterniciților este cel etnic. Supravegherea cultelor, în Transilvania în special, ține nu doar de anumite cunoștințe teologice, de administrare și organizare a Bisericii, ci și de etnia credincioșilor. Astfel, în regiunile cu majoritate etnică maghiară sau germană, împuterniciții provin din etnia respectivă sau cunosc limba respectivă. Criteriul lingvistic produce numeroase situații-limită. O perioadă semnificativă de timp rapoartele care vin de la împuterniciții de etnie maghiară sunt practic ininteligibile persoanelor de la Minister. Pe marginea rapoartelor informative, cel care citește documentul se întreabă constant ce mesaj a vrut să transmită respectivul împuternicit. În alte cazuri, în special la anumite reuniuni ale cultelor ce au credincioși de origine germană, există constrângeri lingvistice care îl împiedică pe împuternicit să perceapă mesajul discuțiilor.

Atribuțiile de control. Inițial în relația pe care statul a avut-o cu Biserica au apărut trei tipuri de rezolvare a problemei cultelor și a religiei. Acestea sunt descrise într-un studiu al Direcției de Studii din Ministerul Cultelor despre problema monahismului. Făcând un transfer, aceasta politică a statului în cazul monahismului ortodox și romano-catolic se pliază pe poziția pe care autoritățile au avut-o în rezolvarea relației cu cultele religioase. Documentul prezintă cele trei posibilități pe care le are statul în rezolvarea problemei monahale și, extinzând, asupra problemei cultelor religioase în general. Specialistul care redactează acest

²³ Ibidem, dosar 86/1954, vol. 13/a, f. 4; raport de activitate, Kolozsvári Tiberiu.

²⁴ Vezi cazul inspectorului Gheorghe Nenciu, director în Departamentul Culte, care, în 1977, a fost învinuit de facilitarea obținerii funcției de arhiereu vicar în cazul călugărului Nicolae Vasile Veniamin, contra sumei de 100 000 de lei. După ce o comisie de anchetă l-a găsit vinovat, Gheorghe Nenciu a fost exclus din partid și concediat de la Minister; ibidem, fond Gheorghe Nenciu, 1977, nepaginat.

²⁵ Interviu cu Gheorghe David (31 ianuarie 2006), realizat de Anca Șincan.

document de politică a statului este extrem de realist în legătură cu posibilitățile pe care le are statul. Este familiar cu situația sovietică și astfel oferă nu doar propunerile, ci și o scurtă caracterizare a gradului de implementare.

Astfel, statul comunist are la dispoziție opțiunea unei coabitări cu fenomenul monastic, non-intervenția în chestiunea mănăstirilor lăsând rezolvarea potențialelor probleme în seama timpului. Odată cu modernizarea statului, misticismul și, într-un final, religia ar dispărea pe cale naturală. Aceasta primă opțiune nu este niciodată luată în serios. Cei care concep astfel de propuneri nu sunt niște idealisti și iau în considerare un model sovietic preexistent. O altă opțiune, radicală, este cea a desființării acestor lăcașuri de cult, a interzicerii practicării cultului, dar care nu este luată serios în considerare din cauza extremismului său și opoziției pe care o astfel de măsură a statului ar putea-o trezi în rândul populației. Rămâne astfel soluția infiltrării în interiorul cultului și a subminării acestuia, a îngrădirii prin regulamente care să fie transformate în obligații ce să ducă, în opinia celui care propune soluția, la o descreștere treptată a influenței religiei în instanța ei instituțională în societatea care pe parcurs ar fi educată după principii opuse celor religioase²⁶. Este un principiu intervenționist care îmbina compromisul (acceptarea funcționării cultelor religioase) cu o permanentă imixtiune în activitatea, organizarea și funcționarea cultului respectiv.

Există astfel, urmând acest principiu, câteva categorii de probleme asupra cărora Ministerul Cultelor, prin împuterniciți, își îndreaptă activitatea de supraveghere și control. Una dintre cele mai vizibile este problema prozelitismului, cu variantele sale – misionarismul și catehizarea. Asupra ei se stăruie și datorită faptului că este o activitate constantă a cultelor religioase și, dacă o reacțiune politică este ușor de înăbușit și pedepsit, o astfel de acțiune din partea cultelor, mascată în activitatea obișnuită a cultului și făcută la nivelul întregii țări, este aproape imposibil de urmărit. Împuternicitul de culte trebuie să fie atent ce este considerat un serviciu divin comun și ce poate fi etichetat ca prozelitism. Articolul 2 din Legea Cultelor se referă strict la această activitate: „Ura confesională manifestată prin acte, care stânenesc liberul exercițiu al unui cult religios recunoscut, constituie un delict care se pedepsește conform legii”²⁷. În fapt, prin această reglementare se încearcă nu protejarea de acțiunile prozelite ale altor culte, de „furtul de credincioși”, ci îngrădirea unei acțiuni care duce direct la mărirea numărului de credincioși.

Cea mai importantă acțiune „prozelită” era însă dusă de statul comunist care dorea scoaterea *cetățenilor* de sub influența religiei, indiferent sub ce formă se afla aceasta. Chiar și prozelitismul care există este în mare parte controlat și în unele cazuri chiar orchestrat de către stat. Una din cele mai mari acțiuni prozelite a fost „revenirea greco-catolicilor” la Biserica Ortodoxă, acțiune aflată direct sub organizarea și autoritatea statului. Un alt exemplu îl reprezintă cazul neoprotestant. Recunoașterea celor patru Biserici neoprotestante de către statul comunist poate fi încadrată în această acțiune de a controla numărul de credincioși. Permițând cultelor neoprotestante să existe în limitele legii statul comunist își asigura un permanent element de șantaj pentru cultele tradiționale.

În fapt, aceste două acțiuni prin care statul intervine brutal în viața cultelor se soldează cu extrem de multe probleme pentru administrația Ministerului Cultelor. De la sfârșitul lui 1948 se intensifică supravegherea acțiunilor încadrate sub titulatura de prozelitism. Cultele vizate sunt în special cel romano-catolic și cele neoprotestante. Supravegherea Bisericii Romano-Catolice decurgea din acțiunea constantă a slujitorilor acestei Biserici de a integra credincioșii greco-catolici care refuzau să „revină” la Biserica Ortodoxă. Împuterniciții erau rugați să monitorizeze constant localitățile unde exista populație care aparținuse Bisericii Greco-Catolice. Credincioșii erau urmăriți la ce biserică participă la serviciul religios, dacă au

²⁶ ASSC, fond Direcția Studii, dosar 85/1951, vol. 11, f. 178; Originea și dezvoltarea monahismului. Monahismul în țara noastră, trecut istoric al vieții monahale.

²⁷ „Monitorul Oficial”, partea I-A, nr. 178, 4 august 1948.

contacte cu foști preoți greco-catolici nereveniți sau cu preoți romano-catolici. Împuterniciților li se cereau statistici cuprinzătoare despre vârsta, starea socială, meseria, atitudinea față de noul regim, date care să ofere Ministerului o imagine globală a fenomenului. Unele informații surprind o realitate greco-catolică pe care discursul oficial al Bisericii Ortodoxe Române și al Ministerului o ascund permanent. Astfel, într-un document referitor la problema greco-catolică se menționează că: „dacă, la început, acțiunea nereveniților părea că se limitează la cercuri restrânse de intelectuali sau în genere, de mici burghezi, în urmă s-a constatat că ea s-a extins, prinzând din ce în ce mai mult și mediul rural. În unele localități, paralel cu frecventarea bisericii romano-catolice, se semnalează și reacțiunea unor asociații religioase și practicarea unor rituri tipic catolice (marienele, rozariul), atât în rândul credincioșilor vârstnici, cât și în rândurile tineretului. Din materialul cules de pe teren rezultă că asemenea orientare spre romano-catolicism, în loc de a se reduce, este în plină creștere, fiind privită cu multă îngrijorare de toate elementele reacționare din clasele răsturnate indiferent de credința lor religioasă”²⁸.

Intervenția Ministerului se bazează pe aceste informații din teren. În 1953 împuterniciții primesc în însărcinare supravegherea și controlul Bisericii Romano-Catolice, aflată până atunci sub monitorizarea directă a centrului²⁹. Se considera că „datorită antrenării împuterniciților în această problemă, Ministerul are acum posibilitatea să cunoască mai bine care sunt problemele mai grave, ce mijloace folosesc elementele dușmănoase, care le sunt punctele de sprijin la diferite parohii etc. În această privință împuterniciții vor reuși să restrângă toate acestea”³⁰.

În cazul neoprotestanților situația se prezintă diferit. Activitatea acestor culte se centrează pe prozelitism. Numărul lor este nesemnificativ la sfârșitul anilor 1940, acesta fiind un alt motiv pentru care ei au primit autorizația de funcționare din partea noului regim. Pe parcursul câtorva ani problema neoprotestantă va deveni una presantă pentru împuternicitul de la nivel local. Volatilitatea neoprotestanților, lipsa unui centru – la care să se facă apel în caz de probleme și care să fie constrâns, cum sunt în general centrele ierarhice ale celorlalte culte, sau infiltrat cu elemente fidele regimului – toate acestea transformă acțiunea de supraveghere într-o operațiune extrem de minuțioasă, dar rareori coerentă. Realitatea locală prezintă problema confesiunilor neoprotestante ca pe una dintre cele mai ardente, activitatea împuternicitului fiind îndreptată preponderent către aceste culte. „Un alt fenomen caracteristic cultelor neoprotestante este prozelitismul, care la penticostali se practică cu multă intensitate, dând naștere la o tensiune interconfesională. Astfel, în ultimul timp, în regiunea Oradea, numărul lor a sporit cu cca 1100 de membri, înființând 4 noi comunități, fără a cere în prealabil aprobarea Ministerului, așa cum prevede Legea Cultelor. Cazuri de prozelitism au mai fost semnalate și în regiunile Timișoara, Bacău, Cluj și București în care scop organizează adunări cu credincioșii din mai multe localități” – se preciza într-o notă informativă cu privire la manifestările și atitudinea unor credincioși și deservenți neoprotestanți³¹.

Verificarea și supravegherea acestor culte este înlesnită de sprijinul primit de la Biserici în detrimentul cărora neoprotestanții făceau acțiunile prozelite. Pentru culte funcționa un sistem de verificare care se baza pe copierea măsurilor ce produc rezultate pozitive în viața unui cult. Astfel, în problema prozelitismului descoperim implementarea metodelor neoprotestante de prozelitism la Biserici „tradiționale”, ca cea Ortodoxă sau cele

²⁸ ASSC, fond Direcția Studii, dosar 80/1954, vol. 1, f. 3; problema reveniților greco-catolici.

²⁹ Ibidem, dosar 86/1953, vol. 3/b, f. 5; referate cu privire la reglementarea situației dintre cultul romano-catolic și Statul român.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem, dosar 95/1953, vol. 13/a, f. 2.

vechi protestante³². Activitatea catehetică a Bisericii Ortodoxe este o replică fidelă a activității catehetice a Bisericii Romano-Catolice care, prin cateheză, suplinea desființarea școlilor confesionale. Pe lângă aceste metode de contracarare a acțiunilor prozelite, unele culte foloseau relația lor cu statul pentru a opri aceste acțiuni; în unele cazuri se verifica sprijinul bazat pe afinitate pe care reprezentantul statului îl oferă unui cult sau altuia. Împuterniciții foloseau aceste sincope pentru a controla activitatea prozelită.

Atribuțiile împuternicitului. Un împuternicit la culte era o persoană extrem de solicitată. În special în zonele în care se întâlnesc un număr mare de culte recunoscute și nerecunoscute de regimul comunist. Legătura pe care acesta o stabilește între Minister și culte necesită implicarea sa în activitatea cultului. Pentru a putea verifica, supraveghea, controla, impune măsurile și regulamentele stabilite la centru pentru funcționarea cultului, pentru a putea informa Ministerul asupra numărului, acțiunilor suspecte sau din contră asupra acțiunilor prin care deservenți ai cultelor sprijină regimul, pentru a putea da sugestii asupra rezolvării unor probleme sau chiar pentru a rezolva situații conflictuale, împuternicitul trebuie să fie familiar cu organizarea, structura, administrarea, ierarhia cultului. El trebuie să își infiltreze oameni în structura de conducere a cultului sau să-i folosească în mod adecvat pe cei existenți, trebuie să speculeze orice tensiune existentă între deservenți, între aceștia și ierarhie, între credincioși și deservenți. O atenție sporită trebuie să fie direcționată spre modalitățile de premiere a loialității și de pedepsire a opoziției. Pentru aceasta, împuternicitul este obligat – de la începutul anilor 1950 acest lucru este chiar reglementat de către Minister – să participe la acțiunile cultelor: conferințe interconfesionale, conferințe în sprijinul luptei pentru pace, conferințe ale protopopilor și preoților, adunări ecleziastice, servicii divine, întâlniri ale ierarhilor cu vizitatori din străinătate. Împuternicitul trebuie să știe de la numărul preoților salariați din bugetul statului până la numărul și numele cărților aflate în bibliotecile parohiale.

Împuterniciții sunt cei care fac legătura între reprezentanții cultelor și autoritățile locale, destule fiind cazurile în care acestea din urmă, nedorind compromiterea lor *doctrinară*, nu se afișează alături de reprezentanții cultelor și refuză invitațiile acestora la diverse ocazii. Împuterniciții chiar se văd nevoiți să explice nu doar rolul important pe care cultele l-ar putea avea în diverse acțiuni sociale și culturale (problema lucrărilor agricole, susținerea Constituției, lupta pentru pace sau ajutorul pe care îl dau la integrarea benevolă a tuturor credincioșilor în noua orânduire, problema naționalizării sau a colectivizării), dar chiar importanța funcției pe care o ocupă. Răspunzând direct doar în fața Ministerului, împuterniciții sunt adeseori în afara sferei de control a aparatului administrativ local, relațiile dintre aceștia și organele locale fiind nu de puține ori problematice³³.

Până acum atribuțiile descrise sunt acelea ale unui intermediar între stat și instituțiile religioase. Dar aici apare problema autorității împuternicitului, a statutul său: el poate face propuneri, poate, împreună cu autoritățile locale să intervină acolo unde crede că este cazul – cu siguranță că în mare parte se respectă niște reguli și cerințe ale Ministerului, însă mulți o fac și pe cont propriu. Ministerul se întemeiază în dezvoltarea politicii sale pe informările și sugestiile date de către împuternicit; sunt cazuri care sunt lăsate la latitudinea acestuia, iar centrul intervine la celelalte ministere pentru a-i lăsa împuternicitului mână liberă în rezolvarea problemelor din teritoriu. Împuternicitul știe cine colaborează, unde trebuie depusă

³² Acest fapt poate fi observat în generalizarea sistemului multiplicării biletelor cu rugăciuni. Folosit inițial de neoprotestanți, el va fi adoptat cu succes de câteva mănăstiri ortodoxe, în special de către acelea legate de Vladimirești. Împuterniciții găsesc deseori bilete care dau sfaturi și îndeamnă pe cititor să le multiplice și să le retransmită: „Vă roagă maica Veronica să nu faceți treburi duminică. Cine va găsi acest bilet să scrie alte 40 de bilete în 15 zile. Dacă nu va scrie, va avea o mare nenorocire. Cine va scrie, va avea o mare bucurie”; ASSC, fond Direcția Studii, dosar 74/1955, vol. 1, f. 110.

³³ Ibidem, dosar 77/1954, vol. 2, f. 72; ședință cu protopopii de pe raza Episcopiei Buzăului - inspector șef Șimăndan Ilie; interviu cu Gheorghe David (15 februarie 2006), realizat de Anca Șincan.

presiune pentru a forța o colaborare; el intervine în anturajul ierarhilor pentru a cunoaște intențiile acestora, uzează de tehnici de intimidare sau de recompensă pentru a-și duce la bun sfârșit treaba. În ultimii ani ai regimului cultele religioase erau controlate până la cel mai nesemnificativ nivel: *politica de cadre* a acestora, numirile, transferurile, înaintările în rang erau aproape în întregime decise de funcționarii Departamentului din teritoriu. Aceștia, în colaborare cu anumite persoane situate în poziții de decizie sau care aveau o perspectivă asupra cultului (consilierii) și formării de personal (spre exemplu secretarii Institutelor teologice), au influențat decisiv modul în care s-au hotărât mișcările de personal în cadrul Bisericii în conformitate cu necesitățile statului comunist și, în multe cazuri, în conformitate cu propriile dorințe³⁴.

În majoritatea cazurilor amestecul împuterniciților în viața de cult este vizibil. De exemplu, în cazul alegerilor consiliilor eparhiale, aceștia sunt prezenți „la stabilirea listelor, potrivit instrucțiunilor date de Minister... [Împuterniciții] au colaborat cu organele locale, dar așa cum rezultă din mai multe rapoarte, procedându-se în felul acesta, s-a dat prilej unor ierarhi să se dezintereseze de alegeri, socotindu-le ca o chestiune a Ministerului. Astfel s-au petrecut lucrurile în eparhia Buzăului, Clujului”. Înlocuirea conducătorilor cultelor cu oameni care sprijină regimul se face în special la nivelul mediu pe plan local – cazul protopopilor sau al arhierilor vicari. Ministerul este organismul care aprobă candidatura și alegerea oricărei persoane din conducerea cultului iar aceasta se făcea pe baza rapoartelor primite de la împuterniciții din teritoriu.

Activitatea acestor funcționari este dirijată în multe cazuri de două centre decizionale, Ministerul Cultelor și Securitatea, din aparatul căreia fac parte o mare parte din împuterniciți. Sarcinile împuterniciților sunt atent dirijate de centru prin circulare și cereri.

Acțiunea cultelor de protejare și răspuns. Ținând cont de numărul uriaș de atribuții pe care împuternicitul le are în teritoriu și de modul în care Ministerul este dependent de informațiile și cunoștințele pe care le dezvoltă acest personaj este mai puțin surprinzător că acesta primește în multe cazuri mână liberă pentru a rezolva problemele care se ivesc în relația dintre stat și culte. Deși multe din acțiunile întreprinse de împuternicit sunt coordonate de la centru prin cereri diverse, politica Ministerului se bazează aproape exclusiv pe aportul informațional venit din teritoriu. Astfel autoritatea împuternicitului crește. Apar constant în această perioadă chestionări ale deservențelor cultelor asupra activității, rolului și autorității acestui personaj³⁵.

Documentele nu oferă posibilitatea urmăririi dialogului pe care împuterniciții îl au cu deservenții cultelor și în special cu ierarhia, în cazurile în care au contact cu prelații. Sunt însă rare cazurile în care ierarhia își exprimă deschis, la Minister, poziția față de relația cu împuterniciții. Este însă de presupus că există un cod de comportare care în majoritatea cazurilor se respectă. Cu cât însă se coboară pe scara ierarhică, cu atât împuternicitul are o autoritate mai mare asupra deserventului de culte. Sunt informații despre atitudini brutale ale împuterniciților față de unii deservenți, mai ales neoprotestanți³⁶, despre o poziție deferentă față de ortodocși și protestanții vechi și una de control reciproc față de romano-catolici. Această atitudine are mai multe explicații. Lipsa unei centralizări și a unui centru ierarhic bine stabilit în cazul Bisericilor neoprotestante face ca enoriașii acestor culte să fie mai puțin

³⁴ Ibidem.

³⁵ ASSC, fond Direcția Studii, dosar 87/1954, volum 2/a, f. 9; caracterizări ale unor deservenți din parohii reformate.

³⁶ Într-o notă informativă care privește situația pastorului Lațis se preciza că acesta „nu are caracterul pe care trebuia să-l aibă un pastor ca și conducător de cult și nu se ține de cuvânt, lucru ce l-au constatat și Organele de Stat și ale Puterii de Stat, fapt care l-a făcut, căci cu ocazia sărbătorii de 15 august, Sf. Marie la Ortodocși, *acest Lațis a fost prins făcând prozelitism în comuna Copalnic Mănăștiur, în urma căruia Miliția i-a tras un toc de bătaie, pentru care, știindu-se vinovat, nu a reclamat cazul nimănui /nici conducerii cultului/*”; ASSC, fond Direcția Studii, dosar 95/1953, vol. 2, f. 2; notă informativă cu privire la caracterizarea unor pastori.

protejați în fața comportamentului autoritar al împluternicitului, în timp ce ortodocșii au în multe cazuri o legătură directă cu Ministerul prin ierarhul respectivei eparhii și care pot denunța astfel de comportamente. În cazul romano-catolic, un cult care face obiectul unui număr însemnat de acțiuni ale corpului împluterniciților, exista o situație specială. Supravegherea este mai pronunțată din cauza caracterului și poziției speciale ale acestui cult în raport cu statul comunist, orice deservent al cultului fiind ori un potențial colaborator ori un reacționar. Măsurile luate de împluterniciți trebuie să fi fost mai subtile. Autoritatea împluternicitului era însă evidentă din moment ce, din raportul său, trimis autorităților statului, decurgea acțiunea care era adoptată față de deservent: închisoarea, încetarea plății salariului sau, dimpotrivă, renunțarea la pedeapsa cu domiciliu obligatoriu și achitarea unui salariu special. În majoritatea cazurilor acest raport conținea chiar sugestiile pentru pedeapsa sau recompensa pentru deservenții supravegheați.

Culte auveau și ele metodele lor de a se proteja. În primul rând era absolut necesar ca acțiunile împluterniciților să fie cunoscute³⁷. Deși, în majoritatea cazurilor, cererile venite de la Ministerul Cultelor erau comunicate ierarhic, există nenumărate cazuri în care împluterniciții aleg să trateze cu persoane în rangul doi în conducerea Bisericii, oameni pe care ministerul îi câștigase, mai ales când superiorii ierarhici ai acestora din urmă erau reticenți cu implementarea cerințelor venite de la autoritatea statală. Dublarea ierarhică, împluternicierea eșalonului doi în conducerea cultelor cu oameni care colaborau cu împluterniciții tocmai pentru că menținerea lor în funcție era ombilical legată de această cooperare sunt foarte frecvente în epocă. Documentele de arhivă înregistrează două tipuri de reacții. Una a colaboratorului care se plânge de nedreptățile îndurate în sânul organizației din care face parte (amenințări voalate sau împluternicirea accesului la acțiunile conducerii cultului)³⁸ și cealaltă a împluternicitului care consemnează aceste lucruri, de unde s-ar putea deduce că organismul bisericesc își forma mijloace de apărare și își izola trădătorii din interior³⁹. Astfel există o constantă preocupare pentru a afla de ce anume sunt interesați împluterniciții, ce spun aceștia, care sunt argumentele lor și care sunt acțiunile pe care aceștia le desfășoară. În multe cazuri aceste informații au fost de folos. Împluterniciții recunosc că planurile lor sunt dejucate, preoții sunt mutați din parohii pentru a se evita contactul cu un anume împluternicit, acei clerici al căror salariu fusese întrerupt la cererea împluternicitului sunt plătiți din banii de la centrul eparhial sau din banii altor parohii vreme îndelungată până în momentul când împluterniciții află și raportează situația la Minister.

Un control strict, care lua mai multe forme, era realizat și de Minister care se ocupa de educarea cadrelor. Împluterniciții regionali erau chemați periodic la centru pentru ședințe de formare. Rezultatele muncii acestora erau atent controlate de inspectorii din Minister, notele informative sunt deseori completate cu întrebări, chestionări asupra veridicității informațiilor, corecturi, de la cele mai simple, ce țin de limbajul folosit, până la unele de substanță, care corelau mai multe documente provenite din direcții diferite. Fiecărui împluternicit i se făceau astfel de evaluări. Împluterniciții regionali îi evaluau pe cei raionali, inspectorii de minister pe cei regionali. Controlul era exercitat și prin inspecții de la centru, dar și prin înștiințări ale reprezentanților cultelor, plângeri sau caracterizări. Eficace era însă și autocontrolul exercitat

³⁷ Împluternicitul Regiunii Stalin, spre exemplu, „din discuția pe care [a] avut-o cu consilieri de la Sibiu, [a] putut afla că delegați[i] Mitropoliei la conferințele de orientare și interconfesionale fac rapoarte speciale asupra celor ce vorbește împluternicitul”; Ibidem, dosar 76/1954, vol. 1 bis, f. 12.

³⁸ Ibidem, dosar 77/1952, vol. 7/2, f. 10; notă informativă a împluternicitului regiunii Bihor (Laza Petru).

³⁹ Vezi cazul episcopului vicar Sabin Truția (fost preot greco-catolic) impus în administrarea Episcopiei de la Cluj, în angrenajul episcopului Nicolae Colan. Acesta din urmă, pentru a se proteja de delațiunile vicarului, îi interzicea accesul la întâlnirile cu consilierii în problemele de administrare a eparhiei. La plângerea lui Truția către împluternicit și către Minister, s-a intervenit solicitându-i-se brutal episcopului Colan să îi permită lui Sabin Truția să funcționeze în cadrul administrației eparhiei; Ibidem, dosar 85/1954, volum 14/a, f. 63; diverse lucrări în legătură cu cazul preotului vicar Sabin Truția de la Episcopia Ortodoxă Cluj.

de împluternicit. Rezultatul era crearea unui mecanism de control reciproc între culte, împluternicit și Ministerul care a îngăduit supraviețuirea și menținerea unui *statu quo* în viața Bisericii de-a lungul regimului comunist.

Infiltrarea în viața cultelor din România comunistă a împluternicitului a semnalat prima ruptură cu trecutul instaurată de noul regim în relația sa cu Biserica. Șocul a fost atenuat într-o perioadă inițială de lipsa cadrelor comuniste care a dus la folosirea în cadrul aparatului împluterniciților a unor personaje aflate în legătură directă cu cultele, foști preoți, studenți la teologie, preoți caterisiți. Acest lucru a îngăduit cultelor religioase să-și formeze un mecanism de negociere și control asupra reprezentantului statului. După o perioadă inițială, când Ministerul s-a folosit de funcționarii pe care îi moștenise de la vechiul regim, s-a produs schimbarea acestora cu cadre comuniste. Se face astfel trecerea de la un funcționar care administra autoritatea Ministerului la unul care exercita autoritatea, care este înzestrat cu ea. Mecanismele dezvoltate de cultele religioase până la acest moment fac ca această trecere să-i găsească pregătiți în a folosi negocierea, pentru a ocoli directivele care loveau direct în activitatea lor. A fost suficientă această perioadă pentru a descoperi punctele slabe ale reprezentantului statului.

Alianțele făcute de ierarhia cultelor cu varii grupări ale conducerii comuniste, negocierea la nivel local și corupția care caracteriza aparatul de control al Ministerului au fost pârguri suficiente pentru a permite majorității Bisericilor o prezență în viața credincioșilor. Pe de altă parte, corupția, luptele interne, atașamentul față de ideologii extremiste ale perioadei anterioare instaurării regimului comunist au făcut din majoritatea cultelor ținte ușor de controlat și manipulat. Bisericile au făcut nenumărate compromisuri cu regimul totalitar, morale, economice, ideologice și de câteva ori chiar dogmatice. Strategiile de negociere, compromisurile repetate – și ale cultelor, dar și ale reprezentanților statului – au permis cultelor să mențină o viață religioasă funcțională oglindită în numărul de credincioși, funcționarea (cu sincope), a serviciului religios, menținerea așezămintelor religioase (cu varii excepții) etc. Eșecul acestor negocieri și compromisuri conduce direct la intervenția brutală a statului în viața cultului.

Arestările din rândurile clerului și represiunea antimonahală

Această intervenție brutală s-a vădit mai ales în prima perioadă a comunismului românesc, între 1945-1964. Dicționarul elaborat în cadrul INST consemnează cifra de 1725 de preoți ortodocși arestați⁴⁰. Încă din primele luni de la instalare, guvernul procomunist a operat numeroase arestări în rândurile clerului și chiar premierul Petru Groza, altminteri un obedient executant al directivelor venite dinspre PCR, și-a exprimat rezervele față de modul brutal în care s-a acționat⁴¹. În acest context a fost reținut, chiar din ordinul ministrului Cultelor, cunoscutul călugăr Arsenie Boca de la mănăstirea Sâmbăta⁴². Până în vara anului 1945 numărul preoților (ortodocși, greco-catolici, luterani etc) arestați și închiși în lagărul de la Caracal a crescut sensibil. Deși eliberați din lagăr în același an, clericii s-au aflat și în continuare pe listele de suspecți, fiind în permanență pândiți de o nouă arestare.

După alegerile falsificate din noiembrie 1946 situația opoziției democratice devenea tot mai precară, noua putere trecând la arestări și la înăsprirea cenzurii. Un destin asemănător se profila și pentru clerul implicat în vreun fel în politica de partid, autoritățile întetându-și

⁴⁰ Sabrina P. Ramet contrapune docilitatea ierarhiei ortodoxe în raport cu puterea politică atitudinii clerului inferior care ar fi plătit pozițiile ostile față de regim cu 6000 de arestați; Sabrina P. Ramet, *Church and State in Romania before and after 1989*, în Henry F. Carey (ed.), *Romania since 1989: politics, economics, and society*, Lanham, Lexington Books, 2004, p. 254. Evaluările trebuie privite cu multă circumspecție, întrucât ele se sprijină pe surse care nu se întemeiază pe cercetări sistematice privind proporțiile persecuției împotriva personalului de cult.

⁴¹ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 23/1945, f. 4.

⁴² Arhiva Ministerului Justiției-Direcția Instanțelor Militare (AMJDIM), fond Penal, dosar nr. 21342, f. 1.

presiunile pentru a determina supunerea cultelor religioase față de „democrația” în variantă stalinistă. Cu metode brutale s-a intervenit și pentru tranșarea conflictului de la Mitropolia Moldovei din 1946-1947. Organele de poliție din Iași nu au fost deloc neutre în disputa care a izbucnit la Mitropolie între IPS Irineu Mihălcescu și vicarul său, Justinian Vasluiuanul, susținut de guvern⁴³. Mai mulți clerici din eparhie s-au solidarizat cu mitropolitul Irineu: în Iași a circulat chiar un manifest în care era denunțată campania dusă de presa procomunistă împotriva mitropolitului Irineu al Moldovei⁴⁴.

În anul 1948, o dată cu apariția Securității, arestările din rândurile clerului au cunoscut o creștere sensibilă. Securitatea a anchetat chiar și preoți apropiați de Justinian, noul patriarh, ajuns Întâistătător al BOR numai datorită liderilor comuniști și cu prețul unor grave compromisuri morale⁴⁵. Aparenta solitudine a patriarhului Justinian în fața cererilor de eliberare, tot mai numeroase, venite din partea preoților ortodocși arestați a produs iritare la nivelul organelor de securitate. La 12 decembrie 1948, patriarhul Justinian Marina solicita tuturor eparhiilor ortodoxe tabele cu clericii deținuți și, o dată întocmită, această evidență a fost înaintată de Patriarhia Română, printr-o telegramă, Ministerului Cultelor, cu rugămintea de a se dispune cercetări privind justetea măsurilor de arestare. La rândul său, Ministerul Cultelor a trimis aceste date, adunate într-un dosar compus din 13 anexe, cuprinzând adresele episcopilor ortodocși, Direcției Generale a Securității. La puțin timp, un document al Securității consemna că „această Direcțiune Generală [DGSP] a fost sesizată în ultimele 10 zile de comentariile care se făceau pe tot cuprinsul țării în legătură cu telegrama IPSS Justinian, care era interpretată ca o victorie politică a Bisericii Ortodoxe, care primea astfel dreptul de a se amesteca în bunul mers al treburilor statului”⁴⁶.

Legat de intervențiile patriarhului Justinian în favoarea preoților arestați, un referat al Securității din 17 ianuarie 1949 semnala: „Întrucât telegrama patriarhului Justinian a provocat vâlvă pe tot cuprinsul țării și a dat loc la variate comentarii și întrucât sub pretextul stabilirii numelui și numărului celor arestați, Episcopiile au procedat la un adevărat recensământ de notorietate publică și luând în considerare faptul că această inițiativă nu a fost discutată cu Ministerul Cultelor, opinăm a se proceda la verificările necesare pentru a se stabili dacă nu cumva IPSS Justinian a dispus această lucrare cu scopul de a lăsa impresia în mediul clerical că poate realiza imixțiuni în munca organelor de securitate și a Justiției”⁴⁷.

Încurajați și de acest „recensământ” al clericilor ortodocși arestați, slujitorii altarelor au apelat cu și mai multă speranță la bunăvoința Întâistătătorului BOR. Spre exemplu, preotul Ioan Hurmuz, din comuna Bogata (jud. Baia), la începutul anului 1949, a adresat o cerere patriarhului, prin care îl ruga să intervină la forurile în drept pentru eliberarea sa, susținând că a fost condamnat pe nedrept la cinci ani închisoare de Tribunalul Militar Iași. Patriarhul Justinian Marina a înaintat cererea la Securitate, cu rugămintea de a fi cercetat cazul. Serviciul care se ocupa de supravegherea clerului propunea în mod ipocrit superiorilor: „a se comunica că nu ne putem amesteca în bunul mers al justiției”⁴⁸. În pofida relației speciale care exista

⁴³ În acest context tensionat, s-a remarcat, ca sprijinitor al lui Justinian și al guvernului, arhim. Teoctist Arăpașu. Într-o fișă biografică din 19 aprilie 1962, elaborată de Departamentul Cultelor, se preciza că „Episcopul [arhimandritul, în 1946-1947] Teoctist a dat un concurs – pe care cei ce referă îl consideră prețios – organelor de stat în alegerile generale din anii 1946 și 1948, din care cauză a avut de suferit de la conducerea reacționară a Mitropoliei Moldovei de atunci (mitropolit Irineu Mihălcescu), pentru că își manifesta deschis atitudinea față de regim – episcopul Teoctist a fost concediat din funcția ce o deținea atunci la Mitropolia Moldovei”; ASSC, fond Departamentul Cultelor, note privind episcopii, ff. 61-64.

⁴⁴ ACNSAS, fond Documentar, dosar 56, f. 248.

⁴⁵ Proasta sa reputație se vedește în literatura exilului românesc, dar și în unele medii intelectuale est-europene; vezi Czesław Miłosz, *Gândirea captivă*, traducere din polonă de Constantin Geambașu, București, Editura Humanitas, 1998, p. 203.

⁴⁶ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosarul nr. 35/1943, f. 213.

⁴⁷ Ibidem, f. 226.

⁴⁸ Ibidem, f. 299.

între Justinian Marina și liderii comuniști, în principal Gh. Gheorghiu-Dej, posibilitățile de a diminua în mod semnificativ amploarea arestărilor erau reduse. Mai mult, între cei reținuți și condamnați în anii 1950 s-au aflat și clerici apreciați și promovați chiar de Justinian Marina: arhim. Benedict Ghiuș, ierodiaconul Bartolomeu Valeriu Anania, ieroschimonahul Daniil (Sandu) Tudor și alții⁴⁹. Pe de altă parte, nu este mai puțin adevărat că mai mulți clerici au ajuns în închisoare din cauza ostilității manifestate față de patriarhul Justinian și față de noua putere politică, iar episcopi precum Nicolae Popovici au fost pensionați în mod abuziv.

Imediat după înființarea Securității, la 30 august 1948, organele represive și-au intensificat acțiunile de supraveghere a tuturor cultelor, prin intermediul Serviciului III din cadrul Direcției I. S-a urmărit infiltrarea Bisericii cu informatori, iar mănăstirile au devenit „obiective” aflate cu prioritate în atenția Securității, fiind considerate potențiale locuri de găzduire a elementelor legionare sau din rezistența armată⁵⁰. În intervalul 1948-1953 numeroși preoți, călugări și teologi ortodocși cu manifestări ostile regimului, cu trecut legionar sau doar inventat au fost anchetați, arestați și condamnați la ani grei de închisoare.

Aceeași acuză de legionarism s-a vehiculat cu precădere și cu prilejul celui alt val de arestări care s-a produs după 1958. Potrivit unor istorici, tabelele cu preoții aflați în detenție între 1959-1962 indică o preponderență a clericilor apolitici; însă între cei implicați politic dominau legionarii. Dar este foarte probabil că în mai multe cazuri această etichetă a fost folosită pentru a justifica arestarea, judecarea și condamnarea unor persoane incomode pentru regim sau din răzbunare⁵¹.

Chiar și mișcările spirituale *Rugul Aprins* i s-a aplicat eticheta infamantă de organizație legionară („asociație mistico-legionară”⁵²), iar inițiatorii ei, precum și unii frecventatori au sfârșit în închisorile regimului. Un alt caz la fel de dramatic îl reprezintă represiunea declanșată contra călugărițelor de la mănăstirea din Vladimirești. Mănăstirea cu hramul Adormirea Maicii Domnului, din cuprinsul Episcopiei Buzăului, a constituit pentru autoritățile represive „un exemplu caracteristic de îmbinare a mai multor forme și metode de activitate dușmănoasă”. Mănăstirea, situată în raionul Liești, regiunea Galați, era considerată „un centru de răspândire a misticismului religios” în jurul căruia se strâneau mii de credincioși stăpâniți de „dușmănie și nesupunere” față de regimul comunist. Acuzațiile se îndreptau mai ales către maica stareță Veronica Gurău Barbu și către părintele ieromonah Ioan Iovan, duhovnicul mănăstirii. Organele de securitate învinuiau conducerea mănăstirii pentru că ar fi acordat un însemnat sprijin moral și material mai multor persoane urmărite⁵³. Sprijinul constant oferit „rezistenței”, precum și spiritul anticomunist ce era întreținut de conducerea mănăstirii au determinat autoritățile să recurgă, în data de 30 martie 1955, la arestarea stareței Veronica, a duhovnicului Ioan Iovan și a călugăriței Mihaela Iordache⁵⁴.

Probabil la presiunea factorului politic, Sinodul Permanent al BOR a decis la 3 septembrie 1954 ca, prin circulare date în toate eparhiile, să oprească afluența credincioșilor la

⁴⁹ AMJDM, fond Penal, dosarul nr. 113 668. Biografia completă a călugărului Bartolomeu Anania, inclusiv perioada de după 1965, cât s-a aflat în misiune în SUA, poate fi scrisă doar pe baza accesului neîngrădit la toate documentele din Arhiva SIE și din Arhiva Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române (ASSBOR). Cea din urmă s-a dovedit aproape la fel de impenetrabilă ca prima, ierarhia ortodoxă dând dovadă de o ostilitate inexplicabilă față de cercetătorii care au solicitat permisiunea de a studia în Arhiva Patriarhiei (ASSBOR).

⁵⁰ ASRI, fond D, dosar 7755, vol. 7, f. 103.

⁵¹ Dorin Dobrinu, *Studiu introductiv, în Proba infernului. Personalul de cult în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1959-1962*, București, Editura Scriptorium, 2004, p. XXX.

⁵² ASRI, fond D, dosar 2487, f. 82. Căzul *Rugul Aprins* este tratat și de George Enache, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană. Studii și eseuri*, București, Editura Nemira, 2005 și *Daniil Sandu Tudor – pagini din dosarul de anchetă nr. 113668*, în „Arhivele Securității”, nr. 1, 2002, pp. 169-202..

⁵³ ASRI, fond D, dosar 2487, f. 86.

⁵⁴ Ioan Dură, *Din istoria Bisericii Ortodoxe Române a anilor 1945-1989. Evidențe și realități din viața acesteia*, cu o postfață de Mihai Rădulescu, București, Editura Ramida, 1994, p. 43.

mănăstirea Vladimirești, sub pretextul că în cuprinsul așezământului monahal s-au produs mai multe abateri de la doctrina și practicile liturgice ortodoxe.

Într-un memoriu al mănăstirii Vladimirești din 25 ianuarie 1955, semnat de ieromonahul Ioan Iovan și de consiliile spiritual, economic și de judecată, adresat patriarhului și prelaților din Sfântul Sinod, se deplânge faptul că Justinian a declarat mănăstirea „ciumată, rătăcită și periculoasă pentru restul Bisericii”⁵⁵. „În numele cărei legi din Biserică și în baza cărei hotărâri sinodale ne-ați înlăturat de la trupul Bisericii și ne-ați făcut indirect leproșii ortodoxiei noastre?”⁵⁶ – se întreba Ioan Iovan care denunța și compromisurile de conștiință ale ierarhilor. „Știm precis că toate hotărârile luate asupra Așezământului Maicii Domnului de aici – continua același curajos călugăr – le-ați făcut din ordinul unor ateii apostatați sau renegați care, prin Ministerul Cultelor, și acesta prin împuterniciți, își transmite puterea în Biserică”. „Pentru toate ordinele, circularele și defăimările verbale și în scris îndreptate împotriva acestui sfânt și sfințitor locaș al Maicii Domnului, noi vă înfruntăm, vă prihănim și ne lepădăm de faptele acestea blasfemiatoare ale Înalte Prea Sfințiilor și Prea Sfințiilor Voastre, prețuindu-vă cu sfințenie harul pe care-l purtați. (...) Cunosc încă de la cursurile de îndrumare misionară această dorința de «estompare» și aducere la numitor comun, căci PS Teoctist [Arăpașu], pe atunci rector, [în] 1952, m-a oprit să mă împărtășesc des și să-mi fac pravila călugărească între preoții de mir, de dragul de a nu ieși din «sobornicitate și ortodoxie». Bine că unul din preoți m-a prevenit încă din primele zile să am grijă că sunt adus la cursuri pentru desduhovnicire și intrare în «numitor comun»”⁵⁷.

Ieromonahul Ioan Iovan a fost trimis la judecata Consistoriului monahal eparhial al Arhiepiscopiei Bucureștilor, care, la 27 ianuarie 1955 l-a sancționat cu pedeapsa caterisirii și excluderii din monahism. În memoriile sale, părintele Ioan Iovan susține că din cauza acestui Memoriu și, probabil, a altora, ierarhia ortodoxă l-a caterisit în mod ilegal. „Conținutul incisiv și curajos al memoriului a supărat conducerea statului, care, deranjată și de numărul foarte mare de închinători, a luat hotărârea radicală de arestare a conducerii mănăstirii. În noaptea de 29 spre 30 martie 1955, am fost arestat de Securitatea din Galați și încarcerat în penitenciarul din aceeași localitate, într-o celulă fără geam și neîncălzită” – își amintește Ioan Iovan⁵⁸. Peste mai puțin de un an, cu prilejul sesiunii extraordinare a Sfântului Sinod din 12 ianuarie 1956 s-a hotărât desființarea mănăstirii (de fapt, formularea suna cinic: Sinodul lua act de „autodesființarea comunității de călugărițe” de la Vladimirești).

Lectura memoriilor lui Petre Pandrea, avocatul mănăstirii, ne îndreaptă către următoarea ipoteză: autoritățile comuniste au dorit să înăbușe viața spirituală extraordinară de la mănăstirile Vladimirești și Sihastu, unde pelerinajele reuneau mii de credincioși; fie că au apelat sau nu la colaborarea episcopului de Buzău, Antim Anghelescu, pentru reprimare, cert este că oficialitățile s-au folosit de procesele intentate de prelatul ortodox împotriva călugărițelor de la Vladimirești și a călugărilor de la Sihastu. Petre Pandrea relatează că în aprilie 1954 a fost angajat de maica Veronica de la Vladimirești ca să-i apere pe călugării de la Sihastu în fața instanțelor de la Adjud, într-un proces civil de evacuare, intentat de Episcopia Buzăului, și într-un proces penal pentru port ilegal de uniformă monahală, în urma

⁵⁵ Din mai multe documente reiese faptul că nu patriarhul Justinian a avut poziția cea mai radicală față de mănăstirea din Vladimirești, ci episcopul de Oradea, Valerian Zaharia, care a și folosit tema pretinsului haos din viața monahală împotriva Întâistătorului, adversarul său personal. Ioan Iovan rezuma astfel poziția, considerată greșită, a patriarhului: „nu vreți să cedați scaunul [prin susținerea cauzei Vladimireștilor] ca să nu-l ia unul ca Valerian Zaharia sau altul, căci atunci Biserica s-ar duce de râpă”; ASSC, fond Justinian Marina, dosar nr. 2, nepaginat.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ *Apud* Monahia Cristina [Chichernea], *Părintele Ioan Iovan de la Mănăstirea Recea*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2002, p. 37.

caterisirii lor de către Antim Anghelescu⁵⁹. Episcopul formula împotriva stareței Veronica și a duhovnicului Ioan Iovan și acuzații de răzvrătire și imoralitate, preluate și de alți membri ai Sinodului.

Legat sufletește de călugărițele de la Vladimirești, Petre Pandrea a judecat foarte aspru conivența dintre ierarhia BOR și puterea politică⁶⁰. Întrucât unii dintre acei ierarhi au supraviețuit și după 1989, publicațiile oficiale ale BOR, mai ales cele din București, au preferat să ignore sau să trateze superficial tragedia de la Vladimirești care a afectat sute de monahii.

Ieromonahul Ioan Iovan a fost condamnat de Tribunalul Militar Teritorial București prin sentința din 7 decembrie 1955 la muncă silnică pe viață pentru favorizare la crima de acte de teroare; Mihaela Iordache la 25 de ani de muncă silnică pentru crima de uneltire contra ordinii sociale, Veronica Gurău, la 15 ani de muncă silnică⁶¹.

Cu toate că Petre Pandrea l-a indicat pe Justinian ca fiind unul dintre vinovații morali pentru drama de la Vladimirești, atunci când regimul comunist a decis să adopte măsuri mult mai aspre împotriva monahismului chiar și patriarhul și-a manifestat ezitățile în privința aplicării lor. În cele din urmă guvernarea comunistă au emis Decretul nr. 410/28 octombrie 1959, care urmărea desființarea mai multor mănăstiri și scoaterea din monahism a numeroși călugări. Din statisticile autorităților aflăm că la 31 martie 1960 mai existau 132 de mănăstiri ortodoxe, 62 fiind desființate ca rezultat al aplicării decretului 410/1959. Încă înainte de apariția decretului, în perioada 1 ianuarie-28 octombrie 1959, alte 30 de mănăstiri fuseseră interzise⁶². Desființarea acestor mănăstiri s-a realizat cu implicarea directă a organelor MAI și în special a Securității, care nu a făcut altceva decât să repete scenariul exersat în cazul desființării mănăstirii Vladimirești.

Noua prigoană declanșată contra mănăstirilor între 1958-1960 corespunde cu „cel de-al doilea îngheț” intervenit imediat după retragerea Armatei Roșii din România. Valul de arestări căruia i-au căzut victime intelectuali, studenți, clerici trebuia să arate Kremlinului că liderii PMR de la București nu au abandonat „vigilența revoluționară”. Un alt obiectiv al politicii de represiune era acela de a înspăimânta populația, mai ales pe intelectuali, pentru a se evita orice revoltă comparabilă cu cea din Ungaria.

Suprimarea Bisericii Greco-Catolice

Totuși, oficialitățile comuniste au identificat și câteva domenii în care puteau fi utilizați clericii ortodocși: „lupta pentru pace”, „ecumenismul” ortodox – așa cum era definit de Kremlin acest concept – și combaterea „uniatismului”, dușman declarat al conducerii PMR. De altfel, discursul împotriva „Uniației” a fost întreținut și după 1965, deși regimul comunist de la București depășise faza sa internaționalistă de câțiva ani buni. Oficialitatea comunistă a „recuperat” teologi care, cu numai câțiva ani înainte, erau etichetați „periculoși” pentru ordinea socială. Apartenența Bisericii Ortodoxe Române la Consiliul Ecumenic al Bisericilor (CEB), începând cu anul 1961, a favorizat încheierea unei diplomații eclesiastice care, nu de puține ori, a însoțit în mod penibil politica externă de „independență” a lui Nicolae Ceaușescu. În cadrul acestei diplomații bisericești au fost integrați și preoți-profesori foști deținuți politici, între aceștia și cunoscutul teolog Dumitru Stăniloae, trecut prin calvarul detenției politice între 1958-1963. Mai mult, într-o perioadă în care preoții și enoriașii greco-catolici clandestini încă mai erau supuși la hărțuiri și intimidări, reputatul dogmatist publica

⁵⁹ Petre Pandrea, *Călugărul alb*, cuvânt înainte de Victoria Dragu-Dimitriu, ediție îngrijită de Nadia Marcu-Pandrea, București, Editura Vremea, 2003, p. 133.

⁶⁰ *Ibidem*, pp. 52-54.

⁶¹ ASSC, fond Justinian Marina, dosar nr. 2, nepaginat.

⁶² Constantin Aioanei, Cristian Troncotă, *Contra „armatei negre a călugărilor și călugărițelor”*, în „Magazin istoric”, anul XXX, nr. 1 (346), ianuarie 1996, p. 5.

penibile lucrări în care încerca să demonstreze că Biserica Română Unită (BRU) a reprezentat doar o tentativă de dezmembrare a poporului român. Există o întreagă literatură ortodoxă, sute dacă nu chiar mii de lucrări și studii, care a preferat, chiar și după 1990, să se refugieze în minciună pretinzând că în 1948, în plin stalinism, în România s-a produs o adevărată unificare bisericească.

Probabil între 400 și 600 de clerici greco-catolici au trecut prin universul concentraționar comunist, dar aici se impune precizarea că unii preoți uniți au suferit două și chiar mai multe arestări și detenții în perioade diferite. În plus, BRU a fost singura Biserică suprimată de autoritățile comuniste, prin decretul nr. 358 din 1 decembrie 1948, iar aproape întreaga elită ecleziastică (episcopi, canonici, preoți-profesori și protopopi) a fost aruncată în sistemul carceral comunist. Începând cu lunile septembrie-octombrie 1948 asupra preoților uniți s-au exercitat presiuni infernale, fizice și morale, pentru a trece la ortodoxie, după modelul pus în practică de sovietici cu doi ani înainte în Ucraina. Probabil un număr important dintre ei au aderat la BOR, dar cifra clericilor din „rezistență” a fost importantă; în plus, o parte dintre preoții reveniți și-a retractat apoi semnătura de trecere la ortodoxie.

După simulacrul de sinod, numit și congres, desfășurat în Cluj la 1 octombrie 1948⁶³, care a proclamat unirea cu BOR, toți cei 6 episcopi greco-catolici (Ioan Suciu, Iuliu Hossu, Valeriu Traian Frențiu, Alexandru Rusu, Ioan Bălan și Vasile Aftenie) au fost arestați între 27-29 octombrie și apoi transferați la vila Patriarhiei de la Dragoslavele, la mănăstirea Căldărușani și ulterior la închisoarea Sighet. Locul ierarhilor a fost luat de ternare; Nunțiatuara Apostolică a avut un rol important în constituirea acestor ternare de conducere ale eparhiilor greco-catolice, dar din vara anului 1950 greco-catolicii din clandestinitate nu au mai putut conta pe sprijinul moral și material al Vaticanului, deoarece diplomații Sfântului Scaun au fost implicați într-un proces de spionaj, fiind siliți să părăsească România la 7 iulie. Nunțiatuara a reușit însă în primii ani de după scoaterea în afara legii a cultului greco-catolic să consacre sau să contribuie la consacrarea a 6 episcopi auxiliari clandestini: Alexandru Todea, Tit Liviu Chinezu, Iuliu Hirțea, Ioan Chertes, Ioan Ploscaru și Ioan Dragomir. Primul episcop decedat în temnițele regimului comunist a fost Vasile Aftenie, ucis în închisoarea Ministerului de Interne, la începutul lunii mai 1950. A fost înmormântat în pripă în cimitirul Bellu catolic. Au urmat: Valeriu Traian Frențiu († 11 iulie 1952), Ioan Suciu († 27 iunie 1953), Tit Liviu Chinezu († 15 ianuarie 1955) (decedați ca urmare a regimului de exterminare de la Sighet) și Ioan Bălan († 4 august 1959).

Istoricii ortodocși din vechea generație au apelat la jenante mijloace de a ascunde detenția episcopilor uniți în mănăstirile ortodoxe în perioadele 1948-1950 și 1955-1970⁶⁴. De altfel, partea cea mai dureroasă și delicată a memoriilor lui Iuliu Hossu este cea consacrată raporturilor cu ierarhia ortodoxă, episcopul greco-catolic de Cluj-Gherla consemnând cu o profundă tristețe purtarea cinică și lipsită de pocăință a unor prelați ortodocși, precum patriarhul Justinian Marina, mitropoliții Nicolae Bălan și Iustin Moisescu, episcopii Nicolae Colan și Teoctist Arăpașu. Cu cel din urmă, Iuliu Hossu a purtat mai multe discuții în contradictoriu atât la Curtea de Argeș, cât și la mănăstirea Ciorogârla. Ierarhul greco-catolic notează că, la 14 august 1956, a fost vizitat la Ciorogârla de episcopul vicar Teoctist și de Alexandru Ionescu, vicar patriarhal, care i-au adus trista veste a separării de cei doi confrăți, episcopii Alexandru Rusu și Ioan Bălan. Aceste întâlniri sunt surprinse și de documentele organelor represive: spre exemplu, o notă a Securității din 12 septembrie 1956 consemnează că: „din convorbirile avute cu Iuliu Hossu și [Ioan] Bălan, se constată că ei nu renunță cu nimic la credința lor politică și religioasă. Hossu a declarat în fața episcopului T[eoctist]

⁶³ Vezi Ioan-Marius Bucur, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918-1953)*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2003, p. 206.

⁶⁴ Vezi, spre exemplu, Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, ediția a doua, revăzută și întregită, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 466.

Arăpașu, Al. Ionescu și I. Florea: «Credința noastră este viața noastră. Atunci când ni se va lua viața, atunci vom fi dezlegați de credința noastră»⁶⁵.

Atât Iustin Moiesescu, cât și Teoctist Arăpașu, succesorii patriarhului Justinian, deși făceau parte din tabere ecleziale rivale, au ajuns în fruntea BOR datorită loialității dovedite față de conducerea Partidului Comunist, primul având și o proastă reputație de politruc. Amândoi s-au remarcat ca susținători ai „luptei pentru pace”, temă favorită a propagandei comuniste, de fapt parte a discursului isteric antioccidental, în care au fost angrenați prelați și preoți, deveniți activiști în așa-numitele *Comitete de Luptă pentru Pace*. Câteva documente descoperite foarte recent în fondul CC al PCR - Secția Cadre, reprezentând fișa de cadre a Prea Fericirii Sale Părintele Patriarh Teoctist, indică cu claritate faptul că apartenența la aceste comitete a fost într-un fel o condiție a ascensiunii sale către cea mai înaltă demnitate ecleziastică, a fost prețul plătit pentru ca factorii decizionali de la vârful PCR să-l accepte mai întâi ca episcop, apoi mitropolit și, în fine, în 1986, patriarh⁶⁶. Faptul că arhimandritul (și mai apoi episcopul) Teoctist a fost încă din 1948 mesagerul puterii politice pe lângă episcopii greco-catolici aflați în detenție⁶⁷ a avut urmări care s-au vădit chiar și după 1989, exacerband resentimentele multor clerici și credincioși uniți.

Biserica Romano-Catolică – un cult tolerat cu o elită decapitată

Rămăși fără biserici, din iarna anului 1948, o parte din enoriașii uniți au început să frecventeze lăcașurile de cult romano-catolice, iar unii clerici clandestini au decis, pentru a fi cât mai aproape de comunitățile greco-catolice, să adopte ritul latin și, implicit, să officieze în bisericile catolice. Până în 1989, cu intensități diferite, ierarhi și preoți romano-catolici au oferit sprijin moral și material BRU clandestine; unul din promotorii acestui sprijin a fost, până în 1980, episcopul latin maghiar Márton Áron, titularul diecezei de Alba Iulia. Alteori, reprezentanții romano-catolici refuzau un astfel de sprijin pentru a evita previzibile complicații în relațiile cu autoritățile politice comuniste, a căror cerbie în hăituirea Bisericii Unite era de notorietate. De altfel, la începutul anilor 1950, chiar și situația Bisericii Romano-Catolice era extrem de dificilă: era doar un cult tolerat în RPR, fără a funcționa conform unui Statut recunoscut de autorități⁶⁸. Persecuțiile n-au ocolit nici ritul latin al Bisericii Catolice⁶⁹: rând pe rând, prelați romano-catolici precum Márton Áron, Anton Durcovici, Alexandru Cisar, Hieronymus Menges, Augustin Pacha, Scheffler János (Ioan Scheffler), Joseph Schubert, Ioan Duma, Adalbert Boros au fost arestați sau li s-a stabilit domiciliu obligatoriu. Mai mulți clerici (Clement Gatti, Iosif Waltner, Ioan Heber ș.a.), ierarhi și monahi au fost implicați în procese sinistre (mai cunoscute sunt „procesele Nunțiatunii”, unde rechizitoriile conțineau învinuirile aberante de *înaltă trădare* și *spionaj*, iar pedepsele pronunțate au

⁶⁵ ACNSAS, fond Informativ, dosar 736, f. 181; vezi și „Revista istorică”, nr. 5-6, 2004, pp. 239-240; *Un monument al memorialisticii românești. Amintirile lui Iuliu Hossu*, în „Apostrof”, în nr. 12 din decembrie 2004, p. 23.

⁶⁶ ANIC, fond CC al PCR - Secția Cadre, dosar A/592 (Arăpașu Teoctist), f. 2 și urm. În fișa biografică din 30 iunie 1988, redactată de Ion Cumpănașu, președintele Departamentului Cultelor, se preciza că patriarhul Teoctist „a sprijinit, în toate ocaziile, acțiunile inițiate de organele locale de stat. A fost membru al Comitetului de Luptă pentru Pace din București, aducând o contribuție bine apreciată la îndrumarea preoților în a sprijini această acțiune. A scris articole cu orientare progresistă în reviste teologice”; ibidem, f. 8v.

⁶⁷ Vezi ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar nr. 75/1946, f. 407; Cristian Vasile, *Între Vatican și Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, București, Curtea Veche Publishing, 2003, pp. 203-204.

⁶⁸ Ovidiu Bozgan, *Cronica unui eșec previzibil. România și Sfântul Scaun în epoca pontificatului lui Paul al VI-lea (1963-1978)*, București, Curtea Veche Publishing, 2004.

⁶⁹ Vezi, pentru detalii Gabriel Catalan, *Prigoana anticatolică în România între 1949-1953. Arestări și procese ale unor clerici și credincioși*, în Romulus Rusan (ed.), *Anii 1949-1953: mecanismele terorii*, București, Fundația Academia Civică, 1999; Dănuț Doboș, Anton Despinescu, *Episcopul Anton Durcovici. O viață închinată lui Dumnezeu și Bisericii*, Iași, Editura Sapientia, 2002.

însurat sute de ani de detenție). Angajații Nunțiatunii Apostolice, majoritatea călugărițe, precum și preoți și călugări de la catedrala Sfântul Iosif din București au fost arestați la 19 iulie 1950; sora Clara Catrina Laslău, administrator al Nunțiatunii, a fost condamnată la 15 ani de muncă silnică. Alte monahii au primit pedepse asemănătoare sau condamnări administrative.

Monseniorul Stanislau Traian Iovanelli, ieșit din arest în anul 1951, a decis să adopte linia de colaborare cu regimul, semnând condițiile impuse de Securitate, faptă ce i-a atras excomunicarea⁷⁰. Orientarea sa „colaboraționistă” a fost continuată de Francisc Augustin, dar amândoi ar putea fi incluși și în categoria preoților persecutați, întrucât la începutul regimului totalitar au trecut prin închisorile comuniste. Dicționarul publicat de INST identifica 165 de clerici romano-catolici întemnițați, iar pr. prof. Ioan Bota și Cicerone Ionițoiu numai 150; însă cei din urmă admiteau într-un epilog că în mod sigur din statistica lor „lipsesc încă numele multora”⁷¹.

Atenția Securității s-a îndreptat în următoarele decenii cu precădere către episcopul romano-catolic de Alba Iulia, Márton Áron, condamnat în 1951 pentru complot, care însă a supraviețuit regimului inuman de detenție de la Sighet. În condițiile în care regimul comunist de la București evolua spre sfârșitul anilor 1970 spre izolaționism și xenofobie, elita maghiară din Transilvania a devenit un fel de „țap ispășitor”, iar Institutul Teologic Romano-Catolic de la Alba Iulia era socotit o pepinieră pentru „iredentiști”. Preoții-profesori de la Alba Iulia erau etichetați în bloc drept „naționalist-șovini”.

Cazul Gheorghe Calciu și demolările de biserici

În aceeași epocă se intensifica și supravegherea Seminariilor și Institutelor teologice ortodoxe, căci aparenta armonie dintre BOR și statul comunist părea să fie iremediabil amenințată de preotul-profesor Gheorghe Calciu-Dumitreasa. Părintele Gheorghe Calciu, profesor la Seminarul Teologic din București a afirmat răspicat că oamenii Bisericii nu trebuie să mai fie obligați să facă propagandă politică de la altar⁷², iar protestele sale împotriva demolării bisericii Enei și predicile de la biserica Radu-Vodă, rostite în 1978 în fața elevilor și studenților (în cea mai mare parte teologi), i-au atras îndepărtarea de la catedra Seminarului Teologic, caterisirea și condamnarea în 1979 la 10 ani de închisoare. Securitatea i-a pus sub urmărire pe elevii și studenții teologi solidari cu cauza preotului Gheorghe Calciu-Dumitreasa⁷³, iar documentele fostei poliții politice vădesc faptul că potențiala influență „nefastă” în rândul teologilor și clericilor ortodocși devenise o adevărată obsesie pentru organele represive la sfârșitul deceniului opt și la începutul anilor 1980⁷⁴. Pentru a preveni actele similare de nesupunere față de puterea politică și ierarhia obedientă, Securitatea și-a intensificat munca de racolare a informatorilor în Institutele și Seminariile teologice⁷⁵.

⁷⁰ Mgr Hieronymus Menges, *Témoignages sur Mgr Ghika*, în *Voix de l'effroi. La Roumanie sous le communisme. Récits et Témoignages*, Bucarest, AEC, Editura M. C., 2000, pp. 260-261.

⁷¹ Preot prof. dr. Ioan Bota, Cicerone Ionițoiu, *Martiri și mărturisitori ai Bisericii din România (1948-1989). Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică, Biserica Romano-Catolică*, ediția a II-a, prefață de Doina Cornea, [Cluj], Editura Patmos, 1998, p. 219. Un document mai puțin exploatat, o listă a preoților uniți și romano-catolici arestați la sfârșitul anului 1947 și la începutul anului 1948, se găsește în Arhivele MAE și cuprinde cel puțin 20 de preoți catolici (maghiari, germani și români) care au fost omiși de Dicționarul publicat de INST; AMAE, fond Vatican, Problema 220, vol. 1, nepaginat.

⁷² Pr. Gheorghe Calciu-Dumitreasa, *Războiul întru Cuvânt. Cuvintele către tineri și alte mărturii*, ediție îngrijită, prefață și note de Răzvan Codrescu, București, Editura Nemira, 2001, p. 84; *Le Père Calciu, condamné à dix ans de prison, est-il encore vivant?, în Roumanie: crise et répression 1977-1982. Un dossier de „L'Alternative”*, Supplément au no. 20, Janvier 1983, p. 43.

⁷³ Pr. Gheorghe Calciu-Dumitreasa, *op. cit.*, p. 84.

⁷⁴ Andrei Andreicuț, „S-au risipit făcătorii de basme”. *Amintiri care dor*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2001, p. 72.

⁷⁵ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 69, vol. 2, ff. 65-66 v.

Activitatea „antisocială” a preotului Gheorghe Calciu amenința să „contamineze” și viitori membri de partid (aproximativ jumătate din cursanții școlilor teologice erau integrați în UTC) și pericolul era cu atât mai mare cu cât Securitatea urmărea și posibile conexiuni ale clericului cu SLOMR.

Patriarhul Iustin Moiescu, fost colaborator al Securității⁷⁶, și șantajabil în multe privințe, nu a făcut nimic pentru a împiedica pedepsirea părintelui Calciu și pentru a încerca să salveze de la demolare bisericile din București (valul de demolări începuse odată cu dărâmarea bisericii Enei în mai 1977⁷⁷). Ba dimpotrivă, atunci când un istoric de artă, precum Dinu C. Giurescu, a solicitat sprijinul Patriarhiei pentru salvarea lăcașelor de cult, i-a spus că seamănă cu „fugarii de la radio *Europa Liberă*”. Aceeași tăcere a păstrat și succesorul său⁷⁸. Mai trebuie adăugat protestul preotului Ioan Dură împotriva demolării bisericilor și a catedralei patriarhale, protest din 29 octombrie 1987, adresat CEB⁷⁹, și ocultat după 1989 de publicațiile ortodoxe oficiale.

Tocmai din aceste motive, momentul aprilie 1990, revenirea în cea mai înaltă demnitate ecleziastică a Bisericii Ortodoxe Române a patriarhului Teoctist, retras până atunci la Sinaia, a fost perceput în medii ale intelectualității critice ca un eveniment nefast, ca pe un început al restaurației neocomuniste⁸⁰ care a blocat purificarea ierarhiei de colaboratorii și agenții de influență ai Securității și a întârziat reforma morală a societății, care a consacrat o alianță nefericită între un fost secretar de partid ateu, ajuns în fruntea României postdecembriste, și un prelat compromis din punct de vedere moral.

Bisericile neoprotestante și eșecul controlului comunist

În actele oficiale ale birocrăției partidului-stat, pentru denotațiunile minoritare se folosea o terminologie specifică: unele erau culte, altele „secte” sau „grupări anarhice”. După cel de-al doilea război mondial, statul a acordat temporar dreptul de a funcționa ca asociații unui număr important de grupări religioase, care fuseseră crunt oprite sub regimul Ion Antonescu. Tuturor li s-a cerut să-și prezinte mărturisirea de credință și să-și precizeze poziția față de stat. Patru confesiuni neoprotestante au primit statutul legal de culte: Biserica Adventistă de Ziua a 7-a, Biserica Creștină Baptistă, Biserica Creștină după Evanghelie (cu două ramuri) și Biserica lui Dumnezeu Apostolică-Penticostală, acestea adăugându-se confesiunilor protestante magisteriale: Biserica Reformată, Biserica Evanghelică de Confesiune Augustană, Biserica Evanghelică Sinodo-Prezbiteriană și Biserica Unitariană. Alte grupări au fost considerate „secte” (martorii lui Iehova, nazarinenii, adeveniștii reformiști, spiriții) sau „grupări anarhice” (Oastea Domnului și stiliștii, din cadrul Bisericii

⁷⁶ Conform dosarului său de rețea, păstrat în Arhiva SRI, la care experții Comisiei Prezidențiale au avut acces în anul 2006, fără însă a putea fișa vreun document. Pe de altă parte, Comisia nu obținut permisiunea de la SIE de a cerceta dosarele privind infiltrarea parohiilor românești din exil cu clerici controlați de DIE/CIE.

⁷⁷ Dinu C. Giurescu, *Distrugerea trecutului României*, București, Editura Museion, 1994, p. 41. Mai multe amănunte vezi la Lidia Anania et al., *Bisericile osândite de Ceaușescu, 1977-1989*, București, Editura Anastasia, 1995.

⁷⁸ Referindu-se la atitudinea ierarhilor față de puterea politică în anii 1980, doi istorici apropiați de perspectiva oficială ortodoxă apreciau în anul 2001 că „în cei 50 de ani de comunism s-a intrat într-o spirală a compromisiunilor care au limitat tot mai mult rezistența Bisericii. Ceea ce nouă ne pare o atitudine realistă în condițiile cumplite ale anilor '50 ridică semne de întrebare în anii '80, când tot sistemul comunist scârțâia din toate încheieturile”; George Enache, Adrian N. Petcu, *Biserica Ortodoxă Română și Securitatea. Note de lectură*, în *Totalitarism și rezistență, teroare și represiiune în România comunistă*, București, CNSAS, 2001, p. 136.

⁷⁹ Este vorba de o scrisoare deschisă adresată secretarului general al CEB, Emilio Castro, în care i se cerea să intervină pe lângă autoritățile de la București pentru ca distrugerea bisericilor să înceteze; vezi „Mărturie Ortodoxă” anul IV, nr. 13, 1990, pp. 72-76.

⁸⁰ Aceasta este și opinia unor istorici consacrați precum Șerban Papacostea; vezi Cristian Vasile, *Un martor important: Ion Iliescu și istoria României comuniste*, în „Anuarul Institutului de Istorie Orală”, vol. VI, 2005, p. 393.

Ortodoxe; betaniștii, din Biserica Reformată; penticostalii disidenți, din Biserica Penticostală; mai târziu acestora aveau să li se adauge „treziții”, din Biserica Baptistă) iar activitatea lor a fost interzisă de-a lungul întregii perioade comuniste⁸¹. Cantitatea de documente rămasă de pe urma monitorizării acestor confesiuni și grupări în anii regimului comunist este imensă, ceea ce reprezintă o dovadă în sine a nivelului real al represiunii pe criterii religioase⁸².

Regimul comunist a acționat cu duritate împotriva militanților religioși, în anii 1940-1960 recurgându-se la arestări, încarcerări, „pedepse administrative” etc. Unii dintre credincioșii protestanți sau neoprotestanți activi au avut parte de același tratament din partea autorităților, între cei mai cunoscuți fiind Richard Wurmbrand, Ferenc Visky sen., Simion Cure, Vasile Moisescu, Gheorghe Mladin, Traian Ban, Simion Moț, Teodor Băbuț, Nicolae Todor, Alexandru Honciuc și alții⁸³. Se cuvine a preciza că baza teologică a sacerdoțiului universal face deseori greu, dacă nu imposibil, de stabilit care dintre neoprotestanții ajunși în pușcărie erau clerici și care nu. În orice caz, în covârșitoare majoritate neoprotestanții aruncați în sistemul penitenciar românesc au ajuns acolo din cauza motivelor religioase.

La 18 decembrie 1959, Departamentul Cultelor, din subordinea Consiliului de Miniștri, depunea la Secretariatul CC al PMR o notă în vederea aprobării unor „măsurî privind cultele neoprotestante”. Ceea ce îi alarmase pe guvernânții comuniști era creșterea numerică spectaculoasă a aderenților bisericilor neoprotestate, dinamica lor și imposibilitatea de fi controlați de stat. Documentul respectiv evidenția că dacă în 1944 cele patru biserici neoprotestante legale (Adventistă, Baptistă, Creștină după Evanghelie și Penticostală) aveau 40 000 de membri, numărul lor a crescut la 73 920 în 1948, pentru ca în anii 1958-1959 să atingă 192 621 de aderenți. De asemenea, numărul comunităților locale ajunsese în 1959 la 3 317, iar personalul de cult însuma neoficial câteva mii de persoane, deși nu erau recunoscuți decât 816 pastori. Creșterea neoprotestanților fusese remarcabilă, în intervalul 1948-1954 cu 16 600 de membri anual, iar între 1955-1959 cu 4 750 de credincioși în fiecare an⁸⁴. Șeful Departamentului Cultelor, D. Dogaru, aprecia în textul pe care îl semna: „Creșterea numerică a cultelor neoprotestante trebuie să ne îngrijoreze, deoarece în timp ce cultele istorice în general nu reușesc decât în mică măsură, deși diferită, să capteze preocupările credincioșilor lor pentru problemele religioase, cultele neoprotestante captează aproape total preocupările credincioșilor lor pe linia problemelor religioase în dauna preocupărilor cetățenești, economice, sociale, culturale și politice”⁸⁵.

⁸¹ ANIC, fond CC al PCR - Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 14/1966, vol. III, ff. 64-72.

⁸² Vezi, spre exemplu, ASSC și ACNSAS, fondurile Documentar, Penal, Informativ și Rețea.

⁸³ AMR Pitești, fond Tribunalul Militar al regiunii a II-a Militare București, dosar nr. 6/2/1959, nepaginat; idem, fond Tribunalul Militar Timișoara, dosar nr. 1/1959, ff. 263-272, și sentința nr. 610/1959, ff. 23-26 r.-v.; ibidem, fond Tribunalul Militar Iași, sentința nr. 94/1959, nepaginat; ACNSAS, fond „Penal”, dosar 1079, vol. 1, ff. 15-16 r.-v., 72-77 r.-v.; vol. 3, ff. 10-12, r.-v., 13. Vezi și Ferenc Visky jr. (ed.), *Prizonierii speranței. Mărturii ale celor închiși pentru credință*, traducere: Claudia Birea, Ferenc Visky, Cluj-Napoca, Editura Koinónia, Arad, Editura Strigățul de la Miezul Noptii, 2002, *passim*; Richard Wurmbrand, *Cu Dumnezeu în subterană*, traducere din limba engleză de Marilena Alexandrescu-Munteanu și Maria Chilian, București, Editura Casa Școalelor, 1993; idem, *Strigățul Bisericii prigonite*, București, Editura Stephanus, 1993.

⁸⁴ ANIC, fond CC al PCR - Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 15/1960, ff. 3-4, 7. Cultele neoprotestante legale au crescut constant până la sfârșitul regimului comunist. În 1966, conform datelor oficiale ele înregistrau următoarea situație numerică: adventiștii de ziua a 7-a, 34 000 de credincioși, 511 comunități, 125 de pastori; baptiștii, 55 000 de credincioși, 580 de comunități cu 311 filii, 156 de pastori; penticostalii, 38 000 de credincioși, 493 de biserici și 232 de filii, 122 de pastori; creștinii după Evanghelie, circa 20 000 de credincioși, 256 de comunități și 122 de filii, 83 de pastori (ibidem, dosar nr. 14/1966, vol. III, ff. 64-67). În anul 1987, conform tot unor date oficiale, Biserica Baptistă avea: 75 000 de membri, 951 lăcașuri de cult, 170 deservenți de cult și 123 de cimitire; Biserica Penticostală: 87 000 de membri, 792 lăcașuri de cult, 126 deservenți de cult și 125 de cimitire; Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea: 47 000 de membri, 521 lăcașuri de cult, 135 deservenți de cult și 160 de cimitire; Biserica Creștină după Evanghelie, 28 500 de membri, 380 lăcașuri de cult, 79 deservenți de cult și 100 de cimitire (ibidem, fond Cabinet Ion Dincă, dosar nr. 4/1983, ff. 93, 101-102).

⁸⁵ Ibidem, fond CC al PCR - Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 15/1960, f. 4.

Dincolo de imaginea catastrofică, realizatorul acestui document surprindea totuși o realitate deranjantă pentru partidul-stat, dificultatea de a-i controla pe fideliile bisericilor neoprotestante. După 1954 se luaseră măsuri importante împotriva acestora, îndeosebi prin intermediul Ministerului Cultelor (între timp desființat), care își organizase Corpul Împuterniciților și al inspectorilor generali, dar și prin intermediul sfaturilor populare și al „organelor locale”. Așa se explica reducerea („frânarea”) ritmului de creștere al neoprotestanților⁸⁶. Printre altele, măsurile luate de autorități contra confesiunilor neoprotestante au inclus: controlarea resurselor financiare ale acestora; înlocuirea unor „elemente necorespunzătoare” din conducere (la adventiști și creștini după Evanghelie); interzicerea catehizării organizate a copiilor; alcătuirea unui material documentar bogat, pe baza căruia avea să se procedeze la preschimbarea autorizațiilor de funcționare a comunităților și a legitimațiilor deservenților de culte; introducerea sistemului arondărilor, ceea ce avea să însemne reducerea numărului de comunități și de filii cu circa 1125 de unități, fapt care implica și micșorarea numărului de deservenți; din 1958 se interzisese acestor culte să mai aducă noi serii de elevi în seminariile lor; reducerea frecvenței adunărilor pastorale; controlarea cumpărării de imobile în vederea deschiderii unor noi lăcașuri de cult; împiedicarea implicării în activități pastorale a persoanelor nerecunoscute oficial; folosirea fanfarelor pe străzi; instruirea „organelor locale” de a se implica în respectarea „regimului legal al cultelor” și a semna înputerniciților abaterile; oprirea adunărilor prea dese în biserici în cursul săptămânii⁸⁷.

Arondarea sau rearondarea teritorială în anul 1960 a determinat reducerea cu 30% a numărului de biserici și filii neoprotestante, iar a pastorilor cu 25%. De asemenea, a fost redus și numărul unităților intermediare la cultele baptist, adventist și pentecostal, cu alte cuvinte o reducere a aparatului administrativ⁸⁸. De asemenea, numărul de elevi la seminariile teologice fusese redus drastic, de la 10-40 anual ajungându-se la câte opt în cinci ani. În același timp, chiar dacă se interzisese catehizarea copiilor în biserici, familiile neoprotestante reușiseră să-și educe urmașii din punct de vedere religios⁸⁹.

În vederea stopării creșterii numerice a neoprotestanților, statul a manipulat propriile legi. Pe de o parte se cerea acestor culte „respectarea riguroasă a prevederilor legale privind formele de trecere de la un cult la altul”, iar pe de altă parte, deoarece potrivit legilor de organizare sfaturile populare nu se mai ocupau de apartenența religioasă a cetățenilor români, formele solicitate nu se mai puteau face. Poziția ambiguă a structurilor administrative locale a determinat „o frână” în activitatea confesiunilor neoprotestante. Chiar și în condițiile șicanelor continue ale autorităților, dinamismul acestor culte era de domeniul evidenței, motiv de iritare pentru partidul-stat⁹⁰. Într-o notă din anii 1960 trimisă de Departamentul Cultelor către CC al PCR, Direcția Generală a Consiliilor Populare, se preciza că denominațiunile neoprotestante, „ducând o intensă acțiune de educare religioasă a adeptilor lor și îndeosebi a tineretului, imprimă acestora un misticism exagerat, determinându-i să *manifeste lipsă de receptivitate și chiar indiferență față de însușirea ideologiei socialiste*” (s. n.)⁹¹. Pentru a preîntâmpina activitatea religioasă în general, activiștii de la Departamentul Cultelor insistau să se dea „indicații consiliilor populare și organelor de partid, să-și sporească preocuparea față de supravegherea cultelor și sectelor, să ia măsuri pentru combaterea și lichidarea ilegalităților comise de acestea, precum și pentru întărirea activității politico-educative în rândul maselor”⁹².

⁸⁶ Ibidem, f. 7.

⁸⁷ Ibidem, ff. 10-11.

⁸⁸ Ibidem, dosar nr. 14/1966, vol. III, f. 73.

⁸⁹ Ibidem, f. 74.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ Ibidem, f. 98.

⁹² Ibidem, f. 100.

În urmărirea și reprimarea activității denominațiilor minoritare s-au implicat în primii ani ai regimului comunist structurile moștenite de la vechiul stat român (Poliția de Siguranță, Jandarmeria, SSI, Biroul 2 de Informații al Marelui Stat Major, Serviciul de Informații Politice și Documentare din Inspectoratul General al Armatei pentru Educație⁹³), iar după 1948-1949 mai ales Securitatea și Miliția, create de partidul-stat tocmai pentru a-i asigura aplicarea programului de transformare și de controlare a societății. Pentru discreditarea neoprotestanților, autoritățile comuniste au utilizat un limbaj specific. Spre exemplu, aceștia erau etichetați drept „agenți ai imperialismului occidental”/”anglo-american”/”american”, care amintea de stigmatul public din timpul celui de-al doilea război mondial, în perioada naționalismului integral, când ei fuseseră considerați „străini” „trădători”, „renegați”, „bolșevici” sau „iudeo-bolșevici”.

Supravegherea în combinație cu hărțuielile la care au fost supuse bisericile neoprotestante în vremea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej au cunoscut chiar o amplificare în regimul Nicolae Ceaușescu, când au fost readuse la suprafață concepțiile etniciste interbelice, care au fost combinate cu ideile staliniste, formându-se astfel un amestec care a primit numele de național-comunism. Discriminarea împotriva fidelilor bisericilor minoritare a cunoscut noi forme. Totul pe fondul întreținerii sentimentului de „cetate asediată” care i se inocula cetățeanului României comuniste. Iritați de lipsa de conformism a multor membri ai cultelor, în special a neoprotestanților, liderii de partid și de stat au luat măsuri contra acestora, orchestrând denigrarea sistematică a credincioșilor în ședințe publice⁹⁴ ori în mass-media (s-au evidențiat atât cotidiene și reviste centrale, inclusiv „Scânteia”⁹⁵, cât și publicații locale; televiziunea, radioul și cinematografia au jucat și ele un rol în distorsionarea imaginii despre oamenii religioși). Partidul-stat s-a implicat chiar în șicanarea copiilor neoprotestanți în școli (mai ales în licee și universități); mergând chiar până la intruziunea în viața de familie⁹⁶.

Îngrijorarea față de menținerea sentimentului religios la cote ridicate a determinat autoritățile de la București să inițieze în anii 1960-1980 acțiuni de „educare științifică și de combatere a misticismului și obscurantismului din conștiința maselor”. Grupările minoritare, atât cele legale, cât și cele interzise, dețineau un loc special în cadrul acestor veritabile campanii antireligioase⁹⁷. Pe scenele teatrelor existente în orașele României sau pe cele improvizate în sate ori întreprinderi cu prilejul unor campanii special organizate, se jucau diferite piese cu caracter antireligios sau în care realitatea istorică era distorsionată, manipulată⁹⁸.

În anii 1960-1980 s-au publicat numeroase lucrări de „ateism științific”, în prima faza traduceri sovietice, cum a fost cazul, spre exemplu, celebrei în perioadă *Călăuză a ateistului*, iar ulterior producții autohtone. De regulă nu era vorba de o prezentare neutră a fenomenului religios, ci de atacuri nemascate contra creștinilor practicanți, în special a neoprotestanților, cărora le era întotdeauna rezervată o parte importantă din numărul de pagini⁹⁹.

⁹³ Vezi, spre exemplu, AMR, fond Direcția Superioară Politică a Armatei, dosar nr. 802, *passim*.

⁹⁴ Vezi ANIC, fond CC al PCR - Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 25/1982, ff. 46-48 r.-v..

⁹⁵ Bunăoară, vezi Ilie Tănăsache, *Obscurantismul se autodemască. Fapte despre nocivitatea unei secte și despre activitatea unor escroci travestiți în „întemeietori” de... noi religii*, în „Scânteia”, 30 iunie 1982; *idem*, *Când delapidatorul se dă drept persecutat... religios și politic. Cum și-au găsit apărători de pe aiurea doi inși care au furat din avutul obștesc aproape jumătate de milion de lei*, în „Scânteia”, 7 septembrie 1982.

⁹⁶ ANIC, colecția Gabanyi, dosar nr. 161, ff. 2-18.

⁹⁷ *Ibidem*, fond CC al PCR - Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 17/1966, ff. 1-46; *ibidem*, dosar nr. 19/1966, ff. 1-20; *ibidem*, dosar nr. 38/1966, ff. 1-32; *ibidem*, dosar nr. 22/1970, ff. 1-52.

⁹⁸ Astfel de piese au fost: *Rugul, Porunca a 7-a, Hughenoșii, Martin Luther și Thomas Müntzer, Făclie în miez de noapte, Mântuleț în rai și în iad* (piesă de Săto Andras). Vezi Tudor Olaru, Octav Grumezea, *Premisele eficienței în propaganda materialist-științifică*, în „Scânteia”, 13 martie 1981.

⁹⁹ Petru Berar, *Umanism și ateism*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980; *Idem*, *Religia în lumea contemporană*, Editura Politică, București, 1983; Simion Asandei, *Ateism și religie*, București, Editura Militară, 1980; *Idem*, *Omul, știința și religia*, București, Editura Militară, 1985; *Întrebări și răspunsuri la probleme de*

Împotriva unora dintre neoprotestanții reticenți Securitatea a recurs și la măsuri radicale, inclusiv la asasinat, concepute în laboratoarele temutei poliții politice și puse în aplicare de echipe operative (spre exemplu, cazul pastorului baptist Vasile Gherman, în 1988¹⁰⁰).

Relațiile externe ale cultelor din România erau atent supravegheate. Cele protestante și neoprotestante nu numai că nu făceau excepție, dar contactele lor cu coreligionarii occidentali erau chiar mai atent monitorizate, pornindu-se de la suspiciunea că erau oficine de spionaj¹⁰¹. Aceasta a fost poziția de-a lungul întregii perioade comuniste¹⁰². Lipsa literaturii religioase, inclusiv a *Bibliilor* (20.000 de exemplare în limba maghiară, donate Bisericii Reformate de Alianța Mondială Reformată, în loc să ajungă la destinatarii lor au fost topite de autoritățile române și prefăcute în anul 1985 în hârtie igienică¹⁰³), i-a determinat pe unii neoprotestanți să se implice în activitatea unor veritabile rețele de transportare din Occident și de distribuție (nu doar pentru România, ci și pentru spațiul sovietic) a acestei literaturi, expunându-se astfel durelor măsuri represive ale Securității, de la amenzi până la maltratări, arestări, procese și condamnări¹⁰⁴.

Persecuțiile la care erau supuși creștinii din România, dar și rezistența lor în fața dictaturii – cei neoprotestanți ocupând în pofida numărului lor relativ mic probabil cel mai important loc în această privință în timpul lui Ceaușescu –, deci toate acestea au atras atenția unor instituții occidentale preocupate de susținerea creștinilor din spatele Cortinei de Fier (spre exemplu, Misiunea Creștină pentru Lumea Comunistă, Underground Evangelism, Keston Institut¹⁰⁵) sau în general de apărare a drepturilor omului (Amnesty International), precum și a exilului românesc, atât politic și cultural¹⁰⁶, cât și religios¹⁰⁷. De asemenea, îndeosebi în anii 1980 un interes în creștere față de minoritățile religioase neoprotestante a arătat administrația de la Washington, mai ales în timpul mandatului lui David B. Funderburk la București, care s-a dovedit unul din criticii neînduplecați ai regimului Ceaușescu¹⁰⁸.

educație ateistă a tineretului, vol. III, autori: Petru Berar, Petre I. Bieltz, Gheorghe Brătescu, Gheorghe Al. Cazan, Cornelia Cristescu, Florin Georgescu, Paul Popescu Neveanu, Georgeta Tănase, Gheorghe Vlăduțescu, Elena Zamfir, București, Editura Politică, 1982; Fl. Georgescu, *Societate și religie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982; Petre Hladchi-Bucovineanu, *Fațete reale ale sectelor religioase*, București, Editura Politică, 1983; Bruno Würtz, *Doctrinile principalelor secte ale creștinismului contemporan*, Timișoara, Tipografia Universității Timișoara, 1988. Vezi și Paul Dobrescu, *Educația materialist-științifică – sub semnul unor noi exigențe calitative*, în „Scânteia”, 24 decembrie 1982; *idem*, *Literatură ateist-științifică – mai ferm angajată în activitatea de făurire a conștiinței noi*, în „Scânteia”, 28 septembrie 1984; Florin Georgescu, *Rolul educației materialist-științifice în formarea omului nou*, în „Era Socialistă”, nr. 20, 25 octombrie 1983.

¹⁰⁰ Petru Dugulescu, *Ei mi-au programat moartea*, Timișoara, Editura Marineasa, 2003, pp. 167-172.

¹⁰¹ ANIC, fond CC al PCR - Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 14/1966, vol. I, ff. 1-7.

¹⁰² Situația este dovedită de numărul uriaș de dosare create de Departamentul Cultelor, disponibile astăzi în Arhivele Secretariatului de Stat pentru Culte.

¹⁰³ David B. Funderburk, *Un ambasador american între Departamentul de Stat și dictatura comunistă din România, 1918-1985*, Constanța, Editura Dacon, 1994, pp. 105-106.

¹⁰⁴ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 146, vol. 3, *passim*; vol. 4, *passim*; *Ibidem*, dosar nr. 150, vol. 2, *passim*. Vezi și Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa, *Culte neoprotestante din România în perioada 1975-1989*, în *Partidul, Securitatea și Cultele, 1945-1989*, volum coordonat de Adrian Nicolae Petcu, București, Editura Nemira, 2005, p. 377-383.

¹⁰⁵ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 174, vol. 2, *passim*; ANIC, fond CC al PCR - Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 14/1966, vol. I, f. 5; *ibidem*, colecția Gabanyî, dosar nr. 165, f. 46.

¹⁰⁶ Vezi Sanda Stolojan, *Persécution et résistance religieuse en Roumanie*, în „L'Alternative”, număr special *Roumanie. Crise et répression*, pp. 41-44.

¹⁰⁷ Merită amintită activitatea lui Sergiu Grossu, la Paris, care a editat mulți ani revista *Catacombes*, în care erau reproduse sistematic informații despre situația creștinilor persecutați, atât în România, cât și în întreg blocul sovietic.

¹⁰⁸ Vezi David B. Funderburk, *op. cit.*. De asemenea, vezi și Roger Kirk & Mircea Răceanu, *România împotriva Statelor Unite. Diplomația absurdului, 1985-1989*, traducere de Melania Stela Rădulescu, București, Editura Silex, 1995.

Un autor de referință pentru studierea relațiilor stat-Biserică în spațiul dominat de sovietici, a identificat 6 factori mai importanți care au determinat politica religioasă comunistă: ponderea organizației religioase, dispoziția acesteia de a se subordona/conforma cerințelor autorității politice și posibilitatea de a o infiltra și controla prin intermediul poliției politice, problema dependenței de o autoritate străină, loialitatea sau lipsa de loialitate a unui cult religios în timpul celui de-al doilea război mondial, configurația etnică a țării și cultura politică dominantă¹⁰⁹. De aici a rezultat și tratamentul diferit pe care regimul l-a aplicat celor două Biserici mai importante: Ortodoxă și Greco-Catolică. Supunerea Bisericilor Catolice locale față de o autoritate din afara blocului „democrațiilor populare”, autoritate cu vocație universalistă, ca și Kremlinul comunist, precum și faptul că Biserica Catolică părea să fie oază de autonomie și chiar independență nu erau deloc pe placul noilor guvernanți comuniști, fiind percepute drept acte de trădare. Tocmai din acest motiv intensitatea represiunii a fost mai mare în cazul Bisericii Catolice de ambe ruri. Prigonirea a peste 1700 de clerici ortodocși și faptul că gesturile de opoziție față de regimul comunist ale unor preoți au fost mai numeroase decât se credea nu schimbă datele problemei¹¹⁰. Fără a beneficia de un sprijin moral și material din exterior și fără a avea o tradiție în planul sfidării autorității politice, ierarhia ortodoxă a adoptat relativ repede o atitudine conformistă care s-a accentuat cu timpul, conducând la capitulări lamentabile în anii 1980, atunci când prelații au acceptat demolările de biserici și au consimțit la reprimarea preoților protestatari.

Dincolo de represiunea propriu-zisă îndurată de personalul de cult al diferitelor confesiuni din România în perioada comunistă, poate mai importantă a fost izgonirea Bisericii din școli, spitale, instituții de caritate, armată și penitenciare, precum și descurajarea insidioasă și sistematică a sentimentului religios de către un regim care se declara ateist. Apropierea omului de religie a fost puternic stânjenită și reprimată și, cu un sprijin însemnat dinspre instituțiile ecleziastice „domesticite”, regimul a reușit o îndepărtare a proiectelor individuale de rădăcinile lor spirituale¹¹¹.

¹⁰⁹ Pedro Ramet, *Cross and Commissar. The Politics of Religion in Eastern Europe and the USSR*, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1987, p. 16.

¹¹⁰ Vasile Igna, *Între acțiune și contemplație. 12 note sumare asupra istoriei și sensului confruntării dintre creștinism și comunism*, în *Marx contra Isus. Repere ale confruntării dintre creștinism și comunism*, București, Editura Universal Dalsi, 2003, p. 31.

¹¹¹ Alexandru Zub, Sorin Antohi, *Oglinzi retrovizoare: istorie, memorie și morală în România*, Iași, Editura Polirom, 2002, pp. 81-82.

Reforma învățământului și implicațiile sale. Educație și ideologie în România în primul deceniu comunist

Vom încerca să surprindem principalele elemente ale reformei învățământului din 1948, precum și gradul în care școala românească a fost afectată de impunerea ideologiei totalitare mai ales în primul deceniu de regim comunist. Sistemul de învățământ trebuia să îndeplinească o funcție de îndoctrinare, să-i pregătească pe copii și tineri după tiparele „omului nou” și să elimine spiritul critic și spontaneitatea elevilor. În paralel cu campania demagogică de lichidare a analfabetismului se opera o sinistă discriminare pe criterii de clasă, iar cei admiși în școli erau supuși unui perfid sistem de dresaj ideologic.

Trebuie spus de la bun început că a existat un interes special al Partidului Comunist pentru Ministerul Educației Naționale încă din toamna anului 1944. Atunci titularul acestui departament a devenit Ștefan Voitec, lider al PSD, partid partener al PCR în FND. Curând, dinspre conducerea comunistă s-au auzit voci care îl inculpaau pe Ștefan Voitec pentru spiritul „antidemocratic” pe care l-a imprimat de când a preluat Ministerul Educației, deși, aparent, inițiativele frunțașului social-democrat nu erau în răspăr cu planurile PCR.

Liderii comuniști îi reproșau lui Ștefan Voitec o toleranță prea mare față de „reacțiunea” din sistemul de învățământ. PCR pleda pentru o grabnică epurare și „reeducare” a elevilor și a cadrelor didactice. Radicalismul comunist în această privință s-a vădit la ședința Biroului FND din 27 noiembrie 1945, când s-a pus problema modului de sărbătorire a momentului 1 decembrie. Această dezbatere trebuie legată de un eveniment care avusese loc cu puțin timp înainte, manifestația din 8 noiembrie 1945, organizată în principal de tineretul național liberal și cel național țărănesc, elevi și studenți¹. Reacția autorităților comuniste a fost una dură, soldată cu câteva zeci de arestări, mai ales din rândul tineretului. Au fost întocmite liste cu studenții participanți la manifestație, aceștia fiind urmăriți luni întregi. 557 de persoane au fost arestate, clasându-se cauza pentru 188 dintre ele². Acțiuni similare au avut loc și în alte orașe ale țării, cum au fost cele de la Ploiești și de la Timișoara, finalizate tot cu arestări. Profesorul Mihail Dragomirescu, pe atunci frunțaș al Uniunii Patrioților, declara în ședința din 27 noiembrie că: „În școli, problema trebuie privită cu multă seriozitate pentru că am impresia că reacțiunea cea mai cruntă, rămășițele legionare cu legături la național-țărăniști și liberali, se concentrează în școli, prin directori, profesori și elevii mari, precum și în studenție. (...) Se pune întrebarea dacă e bine să scoatem acest tineret la demonstrația maselor populare ale FND-ului”. În fața acestor îngrijorări, Vasile Luca a simțit nevoia de a da următorul verdict: „Dacă fac ceva, îi snopim în bătaie și își vor pierde pofta de a mai face ceva. Îi putem încadra între muncitori”³. Mai târziu, violența a mers până la arestări masive din rândul studenților. Spre exemplu, conducerea tineretului național țărănesc, compusă mai ales din studenți, a fost arestată în 27 mai 1947⁴. În noiembrie 1947, 100 de membri ai Tineretului Universitar Național Țărănesc (TUNȚ) au fost arestați, după ce împrăștiaseră câteva sute de manifeste prin București. La 15 august 1949 s-au produs noi arestări în rândurile TUNȚ. Totul a culminat în anul 1949 cu „reeducarea” de la Pitești⁵. Incitățile din 1945 erau, așadar, doar preludiul distrugerii psihice a studențimii indezirabile (de orientare legionară, dar nu numai) și, în general, a tineretului.

¹ Pentru detalii în legătură cu manifestația din 8 noiembrie 1945, inclusiv o listă a studenților care au participat la demonstrație, vezi Cicerone Ionițoiu, *Manifestația de la 8 noiembrie 1945*, în „România Liberă”, 4 noiembrie 1995, p. 6; Petre Țurlea, *8 noiembrie 1945*, București, INST, 2000.

² Petre Țurlea, *op. cit.*

³ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 115/1945; ședința Biroului FND din 27 noiembrie 1945, ff. 3-4

⁴ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 348, *passim*.

⁵ Virgil Ierunca, *Fenomenul Pitești*, ediția a II-a, București, Editura Humanitas, 1991, p. 17.

Această „reeducare” se integra proiectului represiv comunist din anii de consolidare a monopolului puterii, dar fusese precedată de o percepție deformată a centrelor universitare, percepție pe care și-au însușit-o între 1945-1948 inclusiv „tovarăși de drum” ai comuniștilor; Universitățile erau văzute aproape în exclusivitate ca locuri unde „agitațiile se intensifică pe o linie primejdioasă”, degenerând în campanii antisemite și antimaghiare. Chiar primul ministru Petru Groza declara la 21 februarie 1946 că tineretul este ușor de influențat și că „mai ales actuala generație din Universități este îmbibată, începând de la prima clasă de liceu și până acum, de o propagandă rasistă și de naționalism șovin. Acest tineret a contribuit la marea tragedie în care ne găsim. Eu fac apel la dv. toți și rog pe domnul ministru al Educației Naționale să se ocupe îndeosebi de agitațiile de la diferite universități”⁶.

Reforma învățământului din 1948

Mai greu de anticipat în anii 1946-1947, prin prisma unor poziții publice ale primului ministru, schimbarea radicală a sistemului educațional devenea aproape o certitudine în primăvara anului viitor, o dată cu preconizata măsură de naționalizare a tuturor școlilor particulare, inclusiv a celor confesionale, stipulată și de noua Constituție comunistă. Între obiectivele principale ale legii învățământului din 3 august 1948 – Decretul nr. 175 – s-au aflat: formarea tinerilor în spirit comunist, controlul strict al școlilor elementare, medii și superioare, prin suprimarea autonomiei universitare, precum și asigurarea cadrelor pentru planul de industrializare, prin extinderea învățământului tehnic mediu și superior⁷. Scopul reformei învățământului din 1948 era o politizarea integrală a învățământului și o „curățare” a învățământului românesc, prin introducerea discriminărilor sociale la admiterea în învățământul mediu și superior. Conducerea comunistă viza și constituirea unei pătri de „cadre” care să aplice politica partidului în aparatul de stat, armată, justiție și cultură. Școala reprezenta, în viziunea noilor conducători, prima verigă din sistemul de pregătire a cadrelor necesare construirii socialismului. Astfel, tineretul trebuia educat în spiritul patriotismului socialist și al internaționalismului proletar. Încă din 1918 comuniștii sovietici au decis că „trebuie să facem din tână generație o generație de comuniști. Trebuie să transformăm copiii în comuniști adevărați. Trebuie să-i învățăm să-și influențeze în mod considerabil familia. Trebuie să-i luăm sub controlul nostru și, să spunem clar, să-i naționalizăm. Încă din primele zile vor fi sub influența grădinițelor și școlilor comuniste”⁸.

Învățământul preșcolar era facultativ și se adresa copiilor între 3 și 7 ani, având la dispoziție cămine și grădinițe, subordonate direct Ministerului Învățământului Public. Copilul trebuia educat încă de mic în spiritul partidului. „În loc să rățăcească pe maidane, i se dă o educație sănătoasă”⁹, declara ministrul Învățământului, Gheorghe Vasilichi la o consfătuire pe țară cu inspectorii școlari, cărora li se dădeau indicații pentru aplicarea în teren a reformei. Învățământul elementar era stabilit la 7 ani, dintre care primele patru clase erau generale și obligatorii. Învățământul mediu de 4 ani era împărțit în: licee, care trebuiau să asigure baza pregătirii pentru accederea în următoarea treaptă de învățământ (cea universitară); școli pedagogice, pentru pregătirea cadrelor didactice necesare în învățământul preșcolar și elementar; școlile tehnice și profesionale. Ultimele două pregăteau cadrele tehnice medii și calificate necesare producției industriale și agricole. În 1951 durata școlii de cultură generală a devenit de 10 ani, prin renunțarea la un an. Din anul școlar 1948/1949 s-a organizat învățământul seral pentru liceu, iar din 1952/1953 pentru clasele V-VII. În 1956 s-a revenit la

⁶ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri - Stenograme (1944–1959), dosar nr. 2/1946, f. 121.

⁷ „Monitorul Oficial”, partea I-A, anul CXVI, nr. 177, marți 3 august 1948, pp. 6322-6324; Maria Someșan, Mircea Iosifescu, *Legile din 1948 pentru reforma învățământului*, în Romulus Rusan (ed.), *Anul 1948 – instituționalizarea comunismului*, București, Fundația Academia Civică, 1998, p. 440.

⁸ Apud Michelle Heller, *La machine et les rouages. La formation de l'homme sovietique*, Paris, Calmann-Levy, 1985, p. 180.

⁹ „Scânteia”, 8 august 1948, p. 1.

durata de școlarizare de 11 ani, s-a introdus învățământul mixt, s-a făcut împărțirea pe secții a claselor a X-a și a XI-a (secția umanistă și reală), ceea ce îmbunătățea oarecum nivelul învățământului de cultură generală, față de cum fusese acesta conceput prin legea din 1948.

Învățământul superior cuprindea universitățile, politehnicile și institutele de învățământ superior. Primele două depindeau direct de Ministerul Învățământului Public și aveau rolul de a forma cadrele pentru corpul didactic din învățământul mediu și superior, specialiști și cercetători pentru diverse domenii. Durata studiilor era de 4-6 ani. Institutele de învățământ superior, cu o durată a studiilor de 3-4 ani, trebuiau să pregătească cadrele superioare de specialiști pentru toate ramurile economiei și profesorii pentru învățământul mediu. Studenții erau admiși pe baza unui concurs, iar numărul de locuri disponibile era stabilit de Consiliul de Miniștri, în funcție de necesitățile fiecărui an.

De o deosebită importanță s-a dovedit a fi articolul 32 care prevedea în mod expres: „Actualele facultăți și școli de învățământ superior vor fi restructurate conform prezentei legi. În acest scop, se vor putea desființa catedre inutile, altele vor putea fi raționalizate după necesități, sau se vor crea catedre noi”. Această dispoziție oferea calea legală pentru epurările cadrelor didactice „necorespunzătoare”, acțiune care avea un scop precis – eliminarea persoanelor care prin autoritatea lor morală puteau influența elevi și studenți¹⁰. Noile cadre, devotate partidului, trebuiau să-i educe pe elevi în spiritul cerut de acesta. Doar la începutul anului universitar 1949-1950 au fost scoase din învățământul superior, conform unui raport al Ministerului Învățământului din 1950, 181 de cadre didactice¹¹.

Legislația din 1948 introducea școli speciale de 2 ani pentru muncitori scoși din producție și susținuți pe perioada școlarizării de ministerul de resort și de întreprinderea unde lucrau – formă de învățământ care dădea dreptul absolvenților de a-și continua studiile în învățământul superior – , școli profesionale și școli tehnice medii. Prin decizia Ministerului Învățământului Public din 29 octombrie 1948 au fost înființate și școlile juridice de un an, destinate aceleiași categorii a muncitorilor scoși din producție. După un an de studii, cursanții primeau o diplomă care le oferea dreptul a se angaja în orice funcție juridică, inclusiv magistratură și parchet¹². Prin decretul nr. 343/1953, școlile speciale s-au transformat în facultăți muncitorești. Au funcționat și alte derogări: în anii 1950 existau absolvenți ai acestor școli speciale înscriși în anii superiori care nu aveau studii medii! Toate aceste aspecte descriu un sistem de învățământ care a promovat antiselecția.

În efortul programatic de distrugere a fostelor structuri sociale, lumea universitară și academică a fost printre cele dintâi vizate de regimul comunist¹³. Între 1944-1949 s-a recurs la distrugerea statutului social al profesorului, la introducerea unei stări de instabilitate profesională; or, doar stabilitatea în funcție putea genera independența opiniei¹⁴. Au fost emise acte normative¹⁵ care au permis îndepărtarea din rândul corpului didactic a unor personalități de seamă ale vieții publice românești. Decizia de raționalizare a învățământului publicată în „Monitorul Oficial” la 27 mai 1947 a dus la pensionarea forțată a unor profesori eminenți care nu ajunseseră la vârsta legală de pensionare (65 de ani), suprimarea temporară

¹⁰ „Reacționarii trebuie urmăriți cu vigilență și trebuie cântărit dacă efectul politic al activității lor nu e mai dăunător decât folosul ce-l aduc pe linie profesională, pentru a putea decide înlocuirea lor”, dintr-un referat asupra situației cadrelor didactice din învățământul superior dinainte și după reformă; *apud* Adina Berciu-Drăghicescu, Ovidiu Bozgan, *O istorie a Universității din București (1864-2004)*, București, Editura Universității București, 2004, p. 280.

¹¹ *Ibidem*, p. 279.

¹² „Monitorul Oficial” din 29 octombrie 1948.

¹³ Maria Someșan, Mircea Iosifescu, *Modificarea structurii Universității în anii consolidării sistemului comunist*, în Romulus Rusan (ed.), *Anul 1948 – instituționalizarea comunismului*, ed. cit., p. 445.

¹⁴ *Ibidem*, p. 446.

¹⁵ Legea nr. 486 privitoare la purificarea administrațiilor publice; „Monitorul Oficial”, nr. 216, 19 septembrie 1944, decretul nr. 594, în „Monitorul Oficial”, 24 noiembrie 1944; legea nr. 217 pentru purificarea administrațiilor publice, în „Monitorul Oficial”, nr. 74, 30 martie 1945.

sau definitivă a unor posturi de personal didactic. Epurările începute în 1945 au continuat până la sfârșitul anilor 1950¹⁶.

În perioada interbelică, un profesor universitar „nu făcea piața” și, în plus, își putea permite călătoriile în străinătate. Situația s-a schimbat radical după 1948. Într-un Memoriu adresat conducerii PMR într-o perioadă de timidă destindere, în 1955, Mihai Ralea, membru al Academiei RPR și profesor la Secția de Psihologie a Universității din București, prezenta pe scurt starea materială a cadrelor didactice universitare. Deși adopta un ton foarte complezent față de „realizările” Partidului Comunist și ale guvernului, documentul identifica și greutăți generate de „scumpirea vieții”¹⁷. Mihai Ralea susținea că: „Nemulțumirea cea mare în rândurile profesorilor universitari constă în sistemul actual de salarizare după norme. Profesorii cu număr mic de studenți (la facultățile de științe mai ales) au o normă mai mică, adesea numai 50% din aceea a profesorilor cu studenți mulți”. Și continua astfel: „Copierea întocmai a normelor din învățământul superior sovietic este nejustă pentru că situațiile de la noi nu se potrivesc cu cele din Uniunea Sovietică. Noi nu avem nici același număr de studenți (mult mai mare în URSS), nici mai ales numărul mare de aspiranți pe care îl au Universitățile și Institutele din Uniunea Sovietică. Actualul sistem, la noi, de alcătuire a normelor face aproape imposibilă munca științifică a unora din cadrele didactice, care sunt nevoite să țină paralel câte două, trei și chiar mai multe cursuri, neavând posibilitatea de a le pregăti cum trebuie”¹⁸.

Mihai Ralea nu pomenea de pierderea autonomiei universitare; ar fi fost poate o sfidare prea mare a puterii din partea unui „tovarăș de drum” din rândurile intelectualității „progresiste”. Modelul urmat în suprimarea autonomiei universitare fusese tot cel sovietic: între anii 1918-1921, bolșevicii au lichidat autonomia universitară și au umplut universitățile cu studenți prost pregătiți, din categorii sociale „sănătoase”, dar cu presupuse convingeri comuniste¹⁹. Lichidarea autonomiei universitare era esențială, căci numai așa se puteau efectua comprimări masive în învățământul superior. În 1948, factorii de decizie din Ministerul Învățământului raportau că au reușit să numească „profesori din afara învățământului [superior], spărgând astfel o carapace reacționară care era autonomia universitară”²⁰. Ani în șir, propaganda oficială a susținut că profesorii scoși din învățământul superior după 1947–1948 răspândiseră „teorii antiștiințifice și antidemocratice”²¹. Ca și în cazul regimului bolșevic, funcția esențială a culturii noi, „socialiste”, a fost una de propagandă și s-a manifestat mai ales prin intermediul educației. Or, legislația adoptată în România după 1948 a creat premisele pentru înfăptuirea acestui deziderat al PMR. Reforma comunistă a învățământului din 1948 a vizat și Senatele universitare, care au fost înlocuite prin Consilii științifice, organe ce nu făceau altceva decât să administreze treburile

¹⁶ Vezi Dănuț Doboș, *Epurări la Universitatea din Iași 1944-1960*, în „Arhivele Totalitarismului”, anul II, nr. 1-2, 1994; *idem*, *Ingerințe politice în viața universitară românească 1944-1964*, în „Arhivele Totalitarismului”, anul II, nr. 4, 1994; Maria Someșan, Mircea Iosifescu, *Modificarea structurii universității în anii consolidării sistemului comunist* și Stelian Mândruț, *Istorici clujeni epurați în anul 1948*, în Romulus Rusan (ed.), *Anul 1948 – instituționalizarea comunismului*, ed. cit.; Florian Ștefănescu-Goangă, *Cetatea universitară. Texte și evocări*, ediție îngrijită de Mircea Popa și Viorica Sâncrăian, Cluj, Editura Presa Universitară Clujeană, 2001; Maria Someșan, *Universitate și politică în deceniile 4-6 ale secolului XX*, București, Editura Universității din București, 2004.

¹⁷ ANIC, fond CC al PCR - Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 76/1955, f. 10.

¹⁸ *Ibidem*, f. 11.

¹⁹ Richard Pipes, *Scurtă istorie a revoluției ruse*, traducere din engleză de Cătălin Pârcălabu, București, Editura Humanitas, 1998, p. 300.

²⁰ *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, vol. II, 1949, ediție întocmită de Camelia Moraru, Laura Neagu, Constantin Moraru, Constantin Neagu, Claudiu Dincă, Ioana Zamfir, studiu introductiv de Ioan Scurtu, București, Arhivele Naționale ale României, 2003, p. 56.

²¹ Vezi Gh. T. Ionescu, *Istoricul Universității din București după 1918*, în „Studii. Revistă de istorie”, tom 17, nr. 6, 1964, p. 1322.

curente și să execute dispozițiile puterii politice²². În plus, începând din anul 1948 a dispărut educația neutră din punct de vedere politic și ideologic: toate instituțiile de învățământ și cultură au devenit un fel de anexe ale administrației de stat. De altfel, propaganda regimului nici nu făcea un secret din faptul că în opera de educare a maselor în spirit comunist, pe lângă munca de convingere, un important rol îl are influența exercitată de către stat.

Ideologizarea școlii

De fapt, scopul mai profund al reformei învățământului din 1948 a fost crearea unei noi fizionomii spirituale. În viziunea comunistă, școala avea un rol esențial în formarea omului nou: adolescentul trebuia să fie transformat astfel încât să ajungă, ca și omul sovietic, „cel mai înaintat om al epocii contemporane” – formulă, evident, demagogică. Un alt scop al reformei a fost „cultivarea de zi cu zi a unei atitudini comuniste față de muncă, față de proprietatea socială, socialistă”. Una dintre cele mai importante pârgii în educarea în spirit comunist a fost întrecerea socialistă, mișcarea stahanovistă. Ca și muncitorilor, și intelectualilor li se cerea participarea la întrecerea socialistă pentru mărirea productivității muncii: atât învățătorii, cât și educatorii trebuiau aduși la starea de proletari – „proletari intelectuali”, mai bine zis²³. Lor li se repeta mereu în cadrul conferințelor pedagogice și a „prelucrărilor” faptul că „elevii pe care-i creșteți astăzi în școală vor fi stahanoviștii de mâine”. Pornind de la astfel de concepții s-au operat mai multe discriminări. Spre exemplu, printr-o Hotărâre a CC al PMR din februarie 1952, Confederația Generală a Muncii trebuia să dea întâietate la trimiterea în tabere școlare pionierilor fii de stahanoviști și frunțași în producție²⁴.

O dată preluat modelul sovietic, predarea obiectivă a materiilor trebuia să fie înlocuită cu propaganda stalinistă și cu îndoctrinarea²⁵. Se renunța astfel la moștenirea pedagogică „burgheză”, înfierată în dese rânduri de înalții funcționari comuniști ai Ministerului Învățământului Public. Un zelos director general din același minister dădea următorul verdict în legătură cu școlile: „Legea pentru reforma învățământului este o lege revoluționară, întrucât scoate din mâna burgheziei exploatare aceste mijloace de cultură și de cadre”²⁶.

În schimb, era preluat modelul lui Anton S. Makarenko, teoreticianul stalinist al învățământului public și autorul noii pedagogii, care a dat educației o formă ideologică²⁷. Opera sa cea mai importantă, intitulată *Poemul pedagogic*, va fi tradusă în limba română în tiraje importante și va cunoaște mai multe ediții. Un rol decisiv însă în ideologizarea educației l-a avut mai ales introducerea în tot învățământul superior a Marxism-Leninismului și a Materialismului dialectic și istoric, cu motivația că, fiind o concepție despre lume, „are o uriașă însemnătate pentru toate celelalte științe, care nu pot da tabloul lumii în ansamblu”. Filosofia românească a fost poate cea mai afectată, căci, în concepția conducerii PMR, materialismul dialectic trebuia să pună capăt o dată pentru totdeauna vechii filosofii, care „pretindea” că are rolul de „știință a științelor”.

Poate cea mai nefastă concepție sovietică despre școală și rolul ei a fost aceea potrivit căreia părinții nu prea aveau nici un drept asupra copiilor. Regimul sovietic a încurajat

²² Dănuț Doboș, *Ingerințe în viața universitară românească 1944-1964*, în „Arhivele totalitarismului”, anul II, nr. 4, 1994, p. 30.

²³ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 58/1948, f. 57.

²⁴ Ibidem, dosar nr. 125/1952, f. 9.

²⁵ La Congresul învățătorilor din RPR, desfășurat la 10 aprilie 1952, Gh. Gheorghiu-Dej remarcă faptul că, deși numai o parte din învățători sunt membri ai PMR, „în marea lor masă, ei au menirea de a duce în popor cuvântul Partidului, ei introduc în viața politică statului de democrație populară”; Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, ed. a IV-a, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1956, p. 449.

²⁶ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosarul nr. 58/1948, f. 56.

²⁷ Adriana Perșa, *Ce se urmărea prin reforma învățământului*, în Romulus Rusan (ed.), *Anul 1948 – instituționalizarea comunismului*, ed. cit., p. 481.

delatarea în interiorul familiei atât prin măsuri legislative, administrative, cât și printr-o propagandă perversă: spre exemplu, în povestirea lui V. Gubarev, intitulată *Pavlik Morozov*, tradusă și în românește și popularizată în exces, eroul principal, un băiat de numai 13 ani, își denunță tatăl „contrarevoluționar”, începându-și astfel cariera de *om nou*. Încă din 1948, referenții din cadrul Ministerului Învățământului susțineau că atunci când concepțiile despre viață și educație ale familiei elevului sunt „reacționare”, școala trebuie să intervină²⁸. Se preconizau inclusiv șezători pentru părinți, cu scopul de a lega mai strâns familia elevului de școala restructurată în sens comunist²⁹.

În anii următori, fiii de „chiaburi” au avut de suferit în școli mai multe șicane și chiar s-a pus problema eliminării lor din anumite instituții de învățământ pe motive exclusiv de clasă. Conducerea PMR considera că acești copii trebuie îndreptați doar spre anumite preocupări, spre școli profesionale, pentru muncitori calificați, „pentru a-i aduce spre producție” – realitate care să transforme condițiile social-economice. Însuși liderul PMR, Gheorghiu-Dej, aprecia că „dacă îi îndreptăm spre producție le schimbăm și mentalitatea. Sunt cazuri – rare – când se rup de familie sau [când] acest tânăr poate influența atitudinea părinților”. Prin urmare, se creau premisele unei „deschiaburiri” naturale, preferabilă în unele cazuri, din motive tactice, celei forțate³⁰.

Teoretic, coeziunea familiei era dificil de zdruncinat chiar și sub presiuni multiple. Totuși, dezbinările erau inevitabile, în condițiile în care mulți tineri doreau să scape de stigmatul ce li se aplica din cauza apartenenței la o clasă indezirabilă. În mod normal, fiii care proveneau din familii de „burghezi”, „chiaburi” și alți „dușmani ai poporului” nu puteau deveni membri ai UTM și erau excluși în caz că erau descoperiți³¹; în plus, acești elevi și studenți erau permanent supuși presiunilor din cauza originii sociale nesănătoase. Unii dintre ei au respins din start adeziunea la UTM, deși acest gest le complica ascensiunea socială. Au fost însă și cazuri când tinerii cu origini sociale problematice s-au dezis de familie în dorința de a se integra în sistemul de valori al regimului, de a se „reeduca” – după cum recunoșteau chiar unii dintre ei³².

Campania de combatere a analfabetismului. Pentru conducerea PMR, campania de combatere a analfabetismului era o parte importantă a revoluției culturale. (Propaganda stalinistă pretindea că în URSS nu mai există neștiutori de carte). Dimensiunea ideologică a campaniei de alfabetizare nici nu a fost negată: neștiința de carte – susțineau oficialii comuniști – constituie „o piedică uriașă în calea atragerii oamenilor muncii la conducerea țării și la construirea activă a comunismului”. Sau, mai pe scurt: „omul care nu știe carte se află în afara politicii”. Combaterea analfabetismului a fost o temă importantă vehiculată de conducerea Partidului Comunist încă din primele luni de după 23 august 1944. În toamna anului 1944, presa comunistă evalua la 49% analfabetismul din mediul rural³³. Probabil era o exagerare, dar problema exista: analfabetismul era încă ridicat cu precădere la sate, mai ales în rândurile femeilor. Liderii comuniști prezentau însă dosarul analfabetismului într-un mod tendențios, negând eforturile importante ale guvernărilor interbelice de a extinde rețeaua de unități de învățământ, precum și frecvența școlară. Acuzația predilectă era aceea că guvernele „burgheze” ar fi aplicat mai ales locuitorilor din mediul rural un tratament inuman deliberat, prin blocarea accesului la învățătură.

²⁸ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 58/1948, f. 71.

²⁹ Ibidem, f. 75.

³⁰ Ibidem, dosar nr. 66/1952, f. 16.

³¹ Ioana Boca, *Studenți în anii '50*, în „Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă”, vol. I, 2002, pp. 212-213.

³² ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 149/1950, ff. 13 v.-14.

³³ *Problemele culturii poporului român. Analfabetismul în date statistice*, în „Scânteia”, nr. 71, vineri 1 decembrie 1944, p. 2.

Campania de intensificare a alfabetizării concepută de conducerea Ministerului Învățământului s-a lovit de rezerva și chiar ostilitatea unor învățători și profesori³⁴. Mulți dintre aceștia au fost îndepărtați din școlile urbane din motive politice și transferați în mediul rural, unde cu greu își găseau o locuință. În plus, erau constrânși să țină ore suplimentare pentru populația neștiutoare de carte, ore care uneori nici nu erau retribuite. Deși cu un „dosar” curat din punct de vedere politic, alți învățători, tineri și fără resurse materiale, erau trimiși la sate fără să-și fi dorit acest lucru. Au existat numeroase cazuri în care acești profesori au refuzat să se mai prezinte la postul repartizat sau au demisionat din învățământ. Nu putem face o estimare a numărului de cadre didactice repartizate în mediul rural între anii 1948-1953. Probabil cifra este de ordinul zecilor de mii, căci, într-o dare de seamă din februarie 1949, însuși ministrul Învățământului aprecia la 10 000 cifra cadrelor didactice trimise de la orașe la sate³⁵. Ministrul nu ascundea faptul că aceste repartizări au creat nemulțumiri în sânul corpului didactic. Învățătorii și profesorii care refuzau repartițiile erau calificați drept „sabotori” și uneori erau concediați.

La ședința organizată de conducerea Ministerului Învățământului cu inspectorii școlari, în data de 19 noiembrie 1948³⁶, toate aceste probleme au ieșit la iveală. Inspectorul școlar din jud. Cluj semnala următoarele: „În legătură cu alfabetizarea, învățătorii cer să li se plătească ore suplimentare pentru alfabetizare. Sunt o serie de demisii din învățământ în legătură cu încadrările, cu repartizările făcute. Sunt oameni care sunt foarte legați de localitatea Cluj. Este un mare contrast între Cluj și județul nenorocit din punct de vedere al așezării satelor, al căilor de comunicații. 600 de profesori din Cluj s-au dus la sate și au venit cu demisia. Am hotărât ca cei care se duc la țară și refuză să rămână, sabotează reforma și să nu mai fie primiți în alt loc”³⁷.

Existau și alte piedici în calea alfabetizării: teama părinților că, prin școală, copiii vor fi alterați de propaganda ateistă (mai ales la sate), ideile preconceptionale potrivit cărora fetelor nu le trebuie educație, folosirea de către părinți a copiilor la muncile agricole din primăvară și toamnă; alteori, iarna, copii nu aveau hainele potrivite pentru a se deplasa la școală. O problemă cu totul specială o reprezenta școlarizarea comunităților de romi³⁸. La campania de combater a analfabetismului, pe lângă școli, au mai fost cooptate organizațiile de masă, precum Uniunea Femeilor Democate, Armata, conducerea mai multor fabrici etc. Statisticile oficiale indicau faptul că în anul școlar 1951/1952 au fost cuprinși în învățământ 96% din numărul copiilor de vârstă școlară, iar în propaganda regimului, încă din toamna anului 1952, se susținea că „analfabetismul, rămășiță a regimului burghezo-moșieresc, e pe cale de a fi lichidat”³⁹. Partidul nu pomenea nimic despre prețul plătit în campania de diminuare a numărului neștiutorilor de carte: bulversarea încadrărilor din sistemul școlar, munca voluntară a mii de profesori, detașările abuzive în mediul rural a multor învățători, demisiile și concedierile din învățământ etc.

Chiar dacă statisticile comuniste au umflat cifrele, creșterea nivelului educațional după 1948 a fost reală. Probabil, ritmul de creștere al alfabetizării ar fi fost oricum cam același și fără acțiunea propagandistică a PMR. Școala a devenit mai accesibilă oamenilor simpli, dar lecțiile predate erau îmbibate cu multă ideologie. Fără îndoială, sunt necesare multe nuanțe: unii elevi, datorită profesorilor, mai ales a celor din „școala veche”, nu s-au limitat la lecturile obligatorii și s-au salvat – și-au păstrat spontaneitatea și propria personalitate. În condițiile în care în licee și în școli se studiau aproape în exclusivitate romanele realismului socialist, unii

³⁴ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 58/1948, f. 18.

³⁵ *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, vol. II, 1949, ed. cit., p. 52.

³⁶ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 58/1948, f. 24.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem, dosar nr. 58/1948, f. 20.

³⁹ Ibidem, dosar nr. 91/1952, f. 31.

tineri aveau și lecturi paralele; spre exemplu, adolescentul Matei Călinescu, criticul literar de mai târziu, îl descoperea chiar în anii 1950 pe Mateiu Caragiale: lectura *Crailor de Curtea Veche* se înscria „în țesătura unei vieți cotidiene secrete, paralelă cu celălalt cotidian poluat de comunism”. S-au sustras influenței devastatoare a propagandei chiar și unii dintre fii de muncitori și țărani. Toți aceștia au format mai târziu intelectualitatea care s-a arătat reticentă față de revenirea la „realismul socialist”, măsură preconizată de conducerea Partidului Comunist în deceniile șapte și opt. Dresajul ideologic din școli nu i-a cuprins așadar pe toți elevii. Totuși, într-un fel sau altul, o întreagă generație de tineri a fost asaltată și marcată de ideologizarea școlii.

Un rol important în acțiunea de îndoctrinare a copiilor a fost atribuit învățătorilor, mai ales a celor din mediul rural, cărora li s-au încredințat în intervalul 1948-1953 și misiuni de „lămurire” a sătenilor în privința colectivizării, a „luptei pentru pace” etc. În multe cazuri, acești învățători erau considerați de Sfaturile Populare drept simple instrumente; cursurile de „perfecționare” la care erau siliți să participe profesorii și învățătorii erau, de fapt, cursuri de îndoctrinare. În Memoriul său din 1955, Mihai Ralea deplângea știrbirea autorității învățătorilor: „Situția materială a învățământului mediu și elementar e mult mai rea. (...) În ce privește cultivarea învățătorimii, noi suntem, din nenorocire, în urma politicii școlare a burgheziei. Aceasta a căutat să se sprijine pe învățători. Desigur demagogic și din interese exclusive de clasă, nu numai un Spiru Haret, dar politicieni ca d-rul Anghelescu ori I. Mihalache au încercat să facă din ei, adesea cu succes, activiști ai programelor lor politice”. Învățătorii – continua Mihai Ralea – „sunt lăsați la dispoziția organelor puterii locale, pentru treburi care nu au nici o legătură cu misiunea lor”, sugerând că „ei pot desigur să fie utilizați – cu jumătate de normă în plus, ceea ce ar îmbunătăți situația lor materială – la rolul de conducători de cămine culturale (...) sau de activiști culturali în diferite domenii: zootehnic ori agrotehnic, atunci când se pricep la aceasta și bineînțeles dacă o vor și o cer. Dar alte misiuni suplimentare să nu poată fi date decât cu aprobarea specială a Ministrului”⁴⁰.

La scăderea prestigiului corpului didactic a contribuit după 1945 desființarea asociațiilor profesionale tradiționale și înlocuirea lor cu cele „sindicale”, obediente față de puterea politică. După un deceniu, Mihai Ralea constata că aceste organizații sindicale nu sunt reprezentative și că la conducerea lor sunt elemente care nu au funcționat niciodată în învățământ. Un alt exemplu flagrant de inadecvare amintit tot de M. Ralea era numirea directorilor de școli pe criterii exclusiv politice. Cu un nivel profesional sub acela al cadrelor didactice din subordine, acești directori „nu pot avea nici un fel de prestigiu în fața acestora” – conchidea Ralea⁴¹.

Introducerea limbii ruse

Pentru a se facilita apropierea de marea putere de la Răsărit, regimul a luat măsura de a impune studiarea limbii și literaturii ruse în sistemul de învățământ românesc. Limba rusă a fost introdusă în școli încă din 1945, dar atunci – la nivel declarativ – nu a primat motivația de ordin politic. În ședința Consiliului de Miniștri din 30 august 1945, Aurel Potop, subsecretar de stat la Ministerul Educației, își întemeia pledoaria pentru introducerea limbii ruse pe două argumente: 1. România este înconjurată de popoare slave și 2. în literatura rusă se găsesc foarte multe lucruri de ordin practic care, cunoscute direct și din primii ani de școală, se pot pune mai ușor în aplicare. Se pornea de la premisa că astfel elevii vor putea să dobândească noi cunoștințe în domeniul tehnicii⁴². Ministrul Ștefan Voitec a îmbrățișat acest proiect și a preconizat introducerea limbii ruse încă din clasa a IV-a⁴³. Pătrunderea limbii ruse în școli a

⁴⁰ ANIC, fond CC al PCR - Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 76/1955, ff. 14-15.

⁴¹ Ibidem, f. 16.

⁴² Ibidem, fond Președinția Consiliului de Miniștri - Stenograme (1944-1959), dosar nr. 8/1945, f. 140.

⁴³ Ibidem, f. 139.

fost îngreunată însă din cauza lipsei de cadre didactice calificate, astfel că guvernul studia încă din anul 1945 posibilitatea de a angaja profesori sovietici pentru predarea limbii ruse în unitățile de învățământ din România. La aceeași ședință de guvern din 30 august 1945, deja evocată, Ștefan Voitec își anunța colegii miniștri că: „de acord cu Legația sovietică ia ființă un Institut de Limba Rusă și de istoria Rusiei sovietice. Angajăm doi profesori de la Moscova, care vor veni la București, pentru a preda istoria Rusiei și care, împreună cu asistenții lor, vor face o pepinieră pentru crearea de profesori de limba și literatura rusă”⁴⁴. În legătură cu această chestiune, logica primului ministru Petru Groza era simplă: dacă după 1918 am angajat o echipă întreagă de profesori pentru a instrui generațiile tinere în limbile franceză și italiană, același lucru îl putem face și acum, cu aplicare la limba rusă⁴⁵.

Problema lipsei de profesori nu era rezolvată nici în anul 1948, când s-a decis obligativitatea limbii ruse începând din clasa a IV-a. Din acest motiv, guvernul comunist au stabilit că pentru orele de limba rusă se vor putea face încadrări și din rândurile acelor profesori care n-au putut absolvi cursurile Institutului Româno-Sovietic sau ale ARLUS-ului, profesori care nu aveau calificare⁴⁶. În unele locuri, mai ales la sate, profesorii de limbă rusă au fost întâmpinați cu ostilitate și au primit amenințări. Într-o dare de seamă, inspectorul școlar din jud. Câmpulung menționa cazul comunei Cândreni, o comună cu țărani mijlocași și „chiaburi”, unde frecvența școlară era sub 60% și unde „învățătoarea care predă limba rusă a primit o anonimă prin care este încunoștințată că, dacă va continua să predea elevilor limba rusă, își va pierde viața”⁴⁷. După un deceniu, însă, situația era schimbată: rusa a beneficiat de multe facilități, ajungând să nu mai fie considerată, la nivel oficial, drept „limbă străină”⁴⁸; în schimb, se înregistra un deficit de profesori calificați pentru predarea limbilor engleză și franceză⁴⁹.

Înregimentarea studențimii

Un alt scop al revoluției culturale comuniste a fost crearea unei noi intelectualități, parte a procesului de formare a omului nou – „om cult, om care știe să aplice știința și tehnica în producție, care aplică activ politica Partidului în viața culturală”. Începând din 1948, conducerea PMR pretindea studențimii loialitate și aderență deplină la noul regim politic; „studenții trebuie să știe cine sunt dușmanii și care-i sunt prietenii” – era o lozincă la ordinea zilei⁵⁰. Vechile asociații studențești „reacționare” au fost suprimate, organizațiile tineretului universitar național-țărănist și liberal au fost interzise, iar membri lor marcați – arestați. În anul 1948 aproape toți studenții au fost înregimentați sau au aderat sub presiune sau doar din oportunism la Uniunea Națională a Studenților din România (UNSR).

Cum se explică aderența multora din studenți la UNSR, precum și „entuziasmul” cu care unii au plecat voluntar pe șantierele naționale nou create în 1948? Tașcu Topa, care pe atunci era student, susține că dorința de a termina facultatea fără probleme a fost mai puternică decât atitudinea morală față de regim. Exista și teama exmatriculării, a pierderii burselor și accesului la cantine. Decretul nr. 353 pentru organizarea asistenței studențești, din 1 decembrie 1948, prevedea la art. 1 că asistența pe care statul o acordă studenților (burse, ajutoare, întreținere în cămine și cantine, editare de cursuri sau alte asemenea înlesniri) se organizează, coordonează, îndrumă, supraveghează și finanțează de către Ministerul

⁴⁴ Ibidem, ff. 141-142.

⁴⁵ Ibidem, f. 141.

⁴⁶ Ibidem, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 58/1948, f. 30

⁴⁷ Ibidem, f. 14

⁴⁸ „Buletinul Oficial al Republicii Populare Române”, anul II, nr. 4, marți 17 ianuarie 1950, p. 24

⁴⁹ Mihaela Cristina Verzea, *Desovietizarea culturii românești la începutul deceniului șapte*, II, în „Arhivele totalitarismului”, anul XI, nr. 40-41, nr. 3-4/2003, p. 129.

⁵⁰ *Apud* Ioana Boca, *op. cit.*, p. 207.

Învățământului Public⁵¹. În comparație cu legea precedentă, Decretul nr. 349 din 29 decembrie 1947, noul act normativ accentua dependența studenților de Oficiile de Asistență, acum puternic controlate politic. Oficiile de Asistență erau subordonate unui Centru de Asistență Studențească, care funcționa în fiecare Universitate, iar aceste centre erau conduse de un comitet al cărui membri erau numiți prin decizia Ministerului Învățământului. La rândul lor, Centrele de Asistență Studențească erau subordonate Consiliului Superior al Asistenței Studențești (CSAS) care funcționa pe lângă Ministerul Învățământului (președintele CSAS era chiar ministrul). Între atribuțiile CSAS se numărau: alcătuirea proiectului de buget general de asistență, stabilirea numărului și a naturii burselor și ajutoarelor ce se vor distribui în întreaga țară, precum și acordarea alocației de hrană și de cămin, necesară pentru întreținerea studenților lipsiți de mijloace⁵². Se mai prevedea că fondurile necesare asistenței studențești vor fi obținute prin subvențiile Ministerului de Finanțe.

Copiii de mari burghezi, chiaburi, preoți, ofițeri sau funcționari ai vechiului regim au fost excluși de pe listele de bursieri. Deși beneficiau de burse și de acces la cantine, nici situația celorlalți studenți nu era cu mult mai bună. Mihai Ralea zugrăvea în Memoriul său din 1955 un tablou sumbru al situației studenților: „Organizarea vieții materiale a studenților lasă însă mult de dorit. Căminele, dar mai ales cantinele sunt încă slab organizate”. Mihai Ralea amintea că hrana este slabă și neîngrijită, iar aspectul fizic al studenților este adesea acela de „oameni subalimentați”. Ralea aducea în discuție și o altă problemă la fel de gravă: „elementele bine pregătite profesional rămân fără plasare [după absolvire] ori au o plasare absolut improprie aptitudinilor lor. (...) sunt repartizați în provincie, în posturi care nu există”, deoarece Ministerul nu a avut grijă să le șteargă de pe lista locurilor vacante. În consecință, mulți absolvenți „rătăcesc pe străzi, deprimați și dezorientați”⁵³.

Începând din anul 1948 încetase și posibilitatea formării și perfecționării studenților români în centre universitare din Occident. În schimb, statul încuraja trimiterea în URSS a unor bursieri „cu origine socială sănătoasă”. Încă din 1946, guvernul sovietic acordase 20 de burse pentru tinerii români. (Dintre aceștia, însă, 4 și-au întrerupt studiile revenind în țară); numărul celor trimiși după 1948 va crește considerabil, iar unii studenți din promoțiile anilor 1950 vor întregi rândurile nomenclurii⁵⁴. Din rândurile acestor bursieri se alegeau responsabili politici, care trimiteau dări de seamă la București, documente ce ajungeau la CC al PMR. Dintr-un „Raport cu privire la studenții români de la Harkov”, semnat de Gh. Gheorghe Postolea, student în anul III la Facultatea de Economie și Planificare Agrară din Harkov, datat 12 iulie 1948, aflăm că bursierii erau siliți și în URSS la o viață de partid, cu ședințe săptămânale⁵⁵.

Discriminarea politică și socială în învățământ

În România, o trăsătură caracteristică a politicii regimului comunist atât față de corpul didactic, de toate gradele, cât și față de populația, de toate vârstele, supusă procesului educației, a fost, de la început până la mijlocul anilor 1960, aplicarea unei draconice selecții pe criterii politice și sociale. Într-o oarecare măsură, au existat precedente. În 1938, ca reacție față de mișcările subversive, autoritățile de stat au interzis studenților orice activitate politică, procedând la eliminarea din universități a unor tineri legionari și comuniști. Din rândul primilor, mulți au fost arestați și chiar executați (ca represalii după atentatul contra primului ministru Armand Călinescu). Din același motiv, o serie de profesori au fost victime ale

⁵¹ „Monitorul Oficial”, partea I-A, anul CXVI, nr. 280, miercuri 1 decembrie 1948, p. 9257.

⁵² Ibidem, p. 9259.

⁵³ ANIC, fond CC al PCR - Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 76/1955, ff. 13-14.

⁵⁴ Armand Goșu, *Studenți străini în URSS (1946-1948) în arhivele Secției de relații internaționale a CC al PC (bolșevic)*, în Romulus Rusan (ed.), *Anul 1948 – instituționalizarea comunismului*, București, Fundația Academia Civică, 1998, pp. 130-134.

⁵⁵ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 132/1948, ff. 2-3.

represiunii. Dar în noiembrie 1940, o lege „pentru adaptarea învățământului superior la structura Statului Național Legionar” declanșează o nouă epurare pentru a-i înlătura pe acei profesori care fuseseră ostili Mișcării. După înăbușirea rebeliunii din 1941, reacția antilegionară a atins deopotrivă corpul didactic și studențimea, atrăgând alte destituiri și exmatriculări⁵⁶.

La rândul său, Partidul Comunist a înțeles să utilizeze la maximum, din momentul instalării sale la putere, pârghiile de care dispunea pentru a schimba compoziția corpului profesoral precum și condițiile de acces la educație. Încă din anii de tranziție 1945-1947, ofensiva vizează profesori și studenți. La sfârșitul acelei perioade, sub pretextul pensionării sau al comprimării, peste 500 de cadre didactice din învățământul superior își pierduseră posturile. Restructurarea care a urmat, ca aplicare a reformei învățământului din 1948, a suprimat catedre și instituții de învățământ, afectând în special domeniile sensibile ca filosofia, filologia, dreptul și istoria: la București, 14 catedre la Facultatea de Litere, 13 la Facultatea de Drept, suprimată Școala Superioară de Arhivistică etc. Aceeași a fost soarta unor institute de cercetare (de pildă, Institutul de Istorie Universală și cel de Studii și Cercetări Balcanice, supimate în 1948 împreună cu revistele lor, de prestigiu internațional⁵⁷).

Ținta acestor măsuri o formau, nu numai universitarii implicați în viața politică înainte de 23 august 1944⁵⁸, ci liderii de opinie, personalitățile culturale din partea cărora nu se putea aștepta ralierea la noul regim. Căci alții, prin intimidare sau prin captarea bunăvoinței, erau neutralizați, fiind, unii, chiar atrași prin acordarea unor poziții academice, sau numai menținuți la catedră, în situația de dispensatori ai unor cunoștințe de strictă specialitate.

Este de reținut faptul că înlocuirea vechiului personal didactic prin activiști politici nu s-a făcut doar la nivel universitar. Au fost excluși din învățământ numeroși profesori de liceu, foarte bine pregătiți⁵⁹, pe când alții au fost îndepărtați din școlile urbane și transferați în mediul rural (10 000 de persoane repartizate la sate în 1949)⁶⁰. „Majoritatea dintre aceste cadre sunt elemente care în trecut și-au manifestat în mod activ atașamentul lor pentru regimul burghezo-moșieresc”, se spune într-un document din 1952. Raportul continuă astfel: „Și printre directorii de școli din București sunt... destul de numeroși fără de partid, complet lipsiți de combativitate revoluționară”⁶¹. Drept care se propunea alcătuirea unei comisii de verificare a cadrelor care să inspecteze școlile elementare și medii din capitală cu sarcina de a înlătura „elementele dușmănoase”. Acestea erau ușor de recunoscut. În primul rând, era vorba de profesori și învățători cu o experiență de 20-30 de ani, fiindcă ei „cu greu își pot restructura cunoștințele pe baza concepției marxist-leniniste și sunt refractari folosirii metodelor pedagogice sovietice”. Într-adevăr, generația care se formase la sfârșitul războiului „de întregire” avea în materie de patriotism o mentalitate total diferită de acceptarea servilă a intruziunii staliniste. În al doilea rând, erau vizați proprietarii de apartamente spațioase, după cum reiese din concluzia acestui document de partid: „Elementele necorespunzătoare să fie mai întâi mutate în provincie și apoi eliberate din învățământ, creând posibilitatea de a se folosi locuințele rămase libere pentru a aduce în București cadre didactice cinstite și cu

⁵⁶ Maria Someșan, *Universitate și politică în deceniile 4-6 ale secolului XX. Episoade și documente*, București, Editura Universității din București, 2004.

⁵⁷ Denunțarea lor se făcea prin atacuri publice ca acela lansat de Leonte Răutu (*Împotriva cosmopolitismului și obiectivismului burghez în științele sociale*, în *Lupta de clasă*, nr. 4 din octombrie 1949).

⁵⁸ Gheorghe I. Brătianu și-a pledat cauza cu demnitate într-un *Memoriu prezentat comisiei de revizuire a Universității din București*, București, 1945. Istoricul avea să fie, din 1947 până în 1950, izolat în domiciliu forțat, apoi închis la Sighet, unde va muri în 1953.

⁵⁹ Un caz dintre multe: Constanța Ungureanu, profesoară de istorie în București, devine asistentă de radiologie într-un cabinet medical particular.

⁶⁰ Cristian Vasile, *Educație și ideologie în România, 1948-1953*, în „Revista istorică”, s. n., anul XV, nr. 5-6, 2004, p. 128.

⁶¹ ANIC, fond CC al PCR - Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 16/1952, ff. 29-31.

rezultate bune în muncă”. Chemarea din provincie era o recompensă pentru absolvenții, de origine țărăneasă, ai școlilor pedagogice, masa plebee de manevră a conducerii comuniste.

Căror elevi sau studenți urmau să le predea acești profesori? O acțiune de control a originii sociale a început din toamna anului 1949, când Ministerul Învățământului a limitat pătrunderea în școlile medii și a rezervat admiterea în învățământul superior la categoriile considerate „de origine sănătoasă”. Indezirabilii cărora li se bloca accesul la învățătură au fost împărțiți în trei grupuri.

Categoria I-a: fii de muncitori industriali sau agricoli, de țărani colectivști sau de țărani cu gospodării mici și mijlocii, fii de militari, de ingineri sau tehnicieni, de funcționari sau pensionari, fii de meseriași și cooperatori.

Categoria a II-a: fii de mici comercianți sau liber profesioniști.

Categoria a III-a: fii de chiaburi, de comercianți sau industriași, alături de care erau enumerați fiii criminalilor de război, ai trădătorilor, spionilor, sabotorilor, celor fugiți peste graniță etc.

Așadar, în casele în care cineva era urmărit de justiție sau pedepsit de ea, „păcatele” părinților treceau și asupra copiilor. În afară de aceste cazuri, funcționa un criteriu social, aparent pentru a rectifica inegalitatea produsă de fostele privilegii, în realitate pentru a răsplăti adeziunea la noul regim și a închide orice viitor în fața celor pe care o tradiție de familie îi lega de trecut. Crima autorităților comuniste a fost de a condamna originea socială, exact așa cum fascismul condamnase originea etnică.

Ar mai fi de adăugat că nici pentru cei însărcinați să controleze compoziția corpului didactic conducerea de partid nu era mai tolerantă. Același Leonte Răutu, pe care l-am văzut îndemnând la vigilență față de institutele de cercetare în care mai dănuia o parte din elita intelectuală dinainte de război, era preocupat de calitatea cadrelor de agitație și propagandă, între care se găseau „multe elemente țărănești, mic-burgeze și muncitori necalificați”: el recomanda înlocuirea lor pentru „întărirea frontului ideologic”. Mai mult, Răutu cerea „să se sfârșească cu liberalismul față de elementele dușmănoase, manifestări șovine, încălcări ale moralei proletare și față de manifestări ale rămășițelor credinței religioase”⁶².

Pentru a remedia situația la nivelul instituțiilor de învățământ superior, în 1953 erau distribuiți consilieri sovietici pe lângă rectorii de la București, Iași, Cluj și Timișoara, precum și la unele catedre (mai cu seamă, la marxism-leninism, teoria statului și dreptului și istoria URSS)⁶³. Acestea erau, desigur, domenii care țineau direct de doctrină și de propagandă. Dar toate domeniile erau politizate: această acțiune viguroasă n-a ocolit Conservatorul de artă dramatică din București, unde anul 1948 începuse cu destituirea unor profesori de excepțională valoare ca Alice Voinescu și Mihail Jora⁶⁴.

Felul în care funcționa sistemul, conform principiului luptei de clasă, nu este ușor de reconstituit deoarece nu a existat o lege care să oprească intrarea în universități a celor cu origine „nesănătoasă”. Directiva *cu privire la măsurile necesare pentru îmbunătățirea compoziției de clasă a elevilor și studenților* a fost aprobată de Biroul Politic la 4 august 1952, dar a circulat confidențial. De aceea, trebuie recurs la amintiri personale – de exemplu, o asemenea declarație afirmă că nota la examenul de admitere se scădea automat cu un punct la candidații proveniți din categoria a II-a – și la documente secrete. Astfel, există rapoarte cu privire la aplicarea instrucțiunilor primite de școlile de 7 ani, medii și pedagogice. Unul dintre ele, din 1953, furnizează informații precise și statistici, după cum urmează: „au fost îndepărtați din clasele VI-XI fiii elementelor dușmane statului democrat-popular, iar din

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem, dosar nr. 30/1953.

⁶⁴ Alice Voinescu, *Jurnal*, ediție îngrijită, tabel bibliografic și note de Maria Ana Murnu, cu o prefață de Alexandru Paleologu, București, Editura Albatros, 1997.

școlile pedagogice au fost scoși și fiii de chiaburi, industriași și alți exploataatori”⁶⁵. Statul era deci „democrat” și „popular”, dar cei contra cărora se îndrepta represiunea nici nu erau considerați oameni, ci „elemente”. Copiii din familii de categoria a III-a n-au putut, în anul școlar 1951/1952, pătrunde în clasa a VIII-a, doar celor mai buni dintre ei li s-a permis să intre în clasa a V-a⁶⁶. În 1952/1953, acest lot reprezenta, în clasa a V-a, numai 0,9% din totalul elevilor înscriși⁶⁷. Întrucât se stabilise o anumită proporție în care locurile aveau să fie ocupate în funcție de originea socială, același raport constată o scădere a numărului elevilor din categoria a II-a în anul 1952/1953 față de anul precedent (2,2% față de 4,9%). Ministerul, în urma reclamațiilor din partea unor părinți (mai ales avocați și medici), a consimțit să lărgască dreptul la învățătură: medicii salariați de stat, avocații membri ai colegiului (care înlocuise baroul) și, în general, așa-zișii oameni ai artei, științei și culturii au fost avansați de la categoria a II-a la I-a. Chiar în favoarea categoriei a II-a, s-a făcut concesia de a admite elevi foarte buni la învățătură în locul unora din categoria I-a cu note mici. O intervenție a patriarhului Justinian, în 1953, prin intermediul lui Petre Constantinescu-Iași, ministru al Cultelor, a semnalat (probabil a și rectificat) înregistrarea preoților în calitate de chiaburi (deci, categoria a III-a), deoarece aceștia, supunându-se unei hotărâri a guvernului, își cedaseră terenurile agricole statului⁶⁸. Cu toate acestea, în universități au continuat să fie denunțați studenții fii de preoți, dacă tatăl avea un cazan de distilat țuică, situație care-i expunea pe acești tineri eliminării⁶⁹.

Posibilitatea de a ocoli discriminarea pentru tinerii care erau respinși la intrarea în Facultate din cauza „dosarului” era una singură: să se înscrie la o școală tehnică pentru a se prezenta din nou, după doi sau patru ani, în calitate de absolvenți ai acelei instituții de învățământ care avea rolul de „purgatoriu”. În alte cazuri, încercarea de a-și ascunde originea socială la intrarea într-o Facultate cu profil ideologic (cea de Istorie, de exemplu) a fost descoperită după un an, studentul a fost eliminat, dar i s-a permis să pătrundă în altă Facultate, de un caracter mai neutru (Limbi clasice!), beneficiind de relaxarea care a intervenit în 1964. Cotitura care se constată din ultimul an al vieții lui Gheorghiu-Dej și care a fost vizibilă prin eliberarea deținuților politici s-a manifestat și în privința condițiilor de acces la învățământul superior.

Schimbarea de strategie se constată în organizarea învățământului pentru adulți, în cursuri și cercuri care funcționau, sub îndrumarea și partidului. Îndoctrinarea la acest nivel s-a întins, luând proporții care reies din următoarea statistică pentru anul 1966: în învățământul de partid erau înscriși cca 1 665 000 de cursanți. Din acest număr total, 616 000 erau muncitori în producție, 508 000 țărani cooperatori, 118 000 ingineri, tehnicieni, medici și alți intelectuali, peste 110 000 cadre didactice, 118 000 funcționari. Din punctul de vedere al reprezentării etnice, cca 1 500 000 erau români, 125 000 maghiari, 21 000 germani și 23 000 alte naționalități. În cele 58 școli de partid înființate în uzine se țineau cursuri de economie politică, istorie și socialism științific. Peste 70 000 de persoane erau angajate în activitatea de propagandă⁷⁰. Chiar dacă această educație politică a devenit, cu vremea, din ce în ce mai formală, un reziduu al discursului prin care partidul și statul comunist se autolegitimau persistă până astăzi în mentalitatea populației. Absența oricărei alternative timp de o jumătate de secol și lipsa de spirit critic a celor care au primit în școli exact aceeași îndoctrinare au dus la reacțiile colective pe care FSN le-a exploatat în 1990.

⁶⁵ ANIC, fond CC al PCR - Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 70/1952, f. 11.

⁶⁶ Cristian Vasile, *op.cit.*, p. 134.

⁶⁷ ANIC, fond CC al PCR - Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 65/ 1953, ff. 18-23.

⁶⁸ Ibidem, f. 29 și urm.

⁶⁹ Prin 1966-1967, istoricul Andrei Pippidi a văzut un asemenea denunț, semnat de studentul Mircea D. Matei, care fusese uitat într-un sertar la sediul UTC din Facultatea de Istorie din București.

⁷⁰ ANIC, fond CC al PCR - Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 2/1966, ff. 210-211.

Discriminările și ideologizarea școlii nu au dispărut și nici măcar nu au cunoscut o diminuare considerabilă după moartea lui Stalin. Prin HCM nr. 2759/17 august 1953 au fost stabilite criteriile de acordare a bursei, precum și informațiile pe care studenții trebuiau să le pună la dispoziție autorităților universitare pentru a putea intra în sistemul de bursieri. Studentul trebuia să completeze în declarație dacă a suferit o condamnare juridică și care a fost motivul, să-și declare apartenența politică (din trecut și din prezent), să menționeze școlile ideologice pe care le-a urmat. De asemenea, trebuia să completeze date și despre părinți: averea, ocupația anterioară și în prezent, apartenența politică în trecut și în prezent, condamnările juridice și motivul lor⁷¹. Părinții studenților erau și ei obligați să completeze declarații asemănătoare. Dacă se dovedea, la o verificare ulterioară, că declarațiile – atât ale studenților, cât și ale părinților – erau mincinoase, studenții vinovați pierdeau bursa și riscau să fie exmatriculați din facultate.

Compoziția socială a studențimii a cunoscut o schimbare minimă, iar majoritari au rămas tot cei din clasa de mijloc („mica burghezie”) și din mediul rural, cei de proveniență muncitorească continuând să fie reprezentați în facultăți în procent mic. Ineficiența măsurilor de așa-zisă încurajare a fiilor de muncitori și de „țărani muncitori”, însoțită de discriminarea copiilor de „reacționari”, se observă din statisticile privind proveniența socială a studenților. În anul universitar 1956-1957, din cei aproape 500 de studenți admiși la Politehnica din București doar 9% erau de origine muncitorească, la Facultatea de Medicină procentul fiind de 8%⁷², per total în institutele de învățământ superior bucureștene procentul studenților cu această origine înscriși în toți anii de studii nedepășind 25% (în facultățile umaniste numărul fiind chiar mai mic)⁷³.

În aceste condiții, autoritățile au fost obligate să intervină, prin elaborarea unor noi acte normative care să permită o mai bună gestionare a politicii de selecție a celor cărora li se permitea accederea la statutul de student. „Hotărârea CC al PMR și a Consiliului de Miniștri privind îmbunătățirea învățământului superior” din 1957 prevedea îmbunătățirea compoziției sociale a studenților, prin creșterea procentului de fii de muncitori și țărani la 70-75%⁷⁴. În urma acestei hotărâri se remarcă o creștere procentuală a studenților cu origine muncitorească. Astfel la Institutul de Medicină și Farmacie (IMF), în anul universitar 1957-1958 au fost admiși 144 fii de muncitori, față de 54 în anul precedent (de aproape 3 ori mai mulți)⁷⁵. În total, la IMF, în toți anii de studiu, erau 602 fii de muncitori, 589 fii de țărani, 1078 fii de mici funcționari, 1639 fii de intelectuali, 258 fii de mici meseriași, 26 fii de chiaburi și 13 fii de „foști capitaliști și exploatați”⁷⁶. Potrivit unei informări prezentate Biroului Politic al CC al PMR de Direcția Generală a Învățământului Superior, în anul universitar 1958-1959 doar 0,1% dintre cei admiși în învățământul superior erau „fii de exploatați”⁷⁷. După adoptarea acestei hotărâri au fost trimise indicații verbale rectoratelor și decanatelor de a acorda o atenție sporită la examenul de admitere fiilor de muncitori și țărani și să se limiteze „primirea fiilor de exploatați”⁷⁸.

Importanța capitală a reformei din domeniul educației a fost accentuată chiar de liderul PMR, Gheorghe Gheorghiu-Dej: „Ministerul Învățământului nu este un minister de 4 ore, el

⁷¹ HCM nr. 2759/17 august 1953, în *Colecția de hotărâri ale Consiliului de Miniștri*. nr. 60/22 septembrie 1953.

⁷² ANIC, fond CC al PCR, dosar nr. 113/1952, f. 26.

⁷³ Ibidem, dosar nr. 15/1956, f. 8.

⁷⁴ Hotărârea a fost adoptată la 26 iunie 1957.

⁷⁵ Arhivele Naționale, filiala municipiului București (ANB), fond Institutul de Medicină și Farmacie, dosar nr. 18/1956, f. 89.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ ANIC, fond CC al PCR - Cămară, dosar nr. 16/1959, apud Camelia Moraru, *Un protest italian și urmările lui în Biroul Politic PMR*, în Romulus Rusan (ed.), *Anii 1954-1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului*, București, Fundația Academia Civică, 2000, p. 863.

⁷⁸ Ibidem, p. 864.

este mai important ca Ministerul Securității pentru că este vorba de distrugerea dușmanului pe planul culturii, de pregătirea cadrelor viitoare, de educarea clasei muncitoare”⁷⁹. Tocmai din acest motiv, greutățile întâmpinate la începutul regimului în opera de transformare a vechiului sistem de învățământ au determinat conducerea PMR să găsească țapi ispășitori la vârful Ministerului Învățământului Public. Încă de la începutul anului 1949, Secretariatul CC al PMR a luat în discuție prestația ministrului Gheorghe Vasilichi, căruia i-au fost aduse mai multe acuzații: de la lipsa unui corp tehnic capabil să introducă linia politică a Partidului la „sentimentalism față de dușmanul de clasă” și „liberalism”⁸⁰. În cadrul ședinței Secretariatului din 31 ianuarie 1949, Vasile Luca aprecia că Vasilichi a dovedit „sentimentalism față de dușmanul de clasă, crede că poate transforma intelectualii dușmani de clasă” și adăuga: „Problema cadrelor este de cea mai mare importanță pentru că acolo (în Ministerul Învățământului, n. n) au rămas oameni vechi care au aplicat reforma învățământului; mai bine puneam oameni mai puțin pregătiți din punct de vedere profesional, dar care știau să introducă în mod just reforma”.

Gh. Vasilichi, silit să-și facă autocritica, admitea, la 7 februarie 1949, că reforma educației s-a făcut fără sfaturile sovieticilor și că a fost neglijată „intensificarea muncii de reeducare a corpului didactic”, fapt care a permis rămânerea în funcții a multor învățători chiaburi. După 1945, liderii comuniști au subliniat în mai multe rânduri necesitatea „reeducării” învățătorilor și preoților. În ședința Frontului Unic Muncitoresc din 10 iulie 1945, Gheorghe Apostol afirma că „învățătorii formează o parte importantă a intelectualității din România, care trebuie să fie complet reeducată”⁸¹. Peste trei ani, ministrul adjunct al Învățământului, Mihail Roșianu, relua acest discurs atunci când se adresa inspectorilor școlari județeni: „Trebuie să duceți o luptă necruțătoare cu dv. înșivă. Profesorii, învățătorii au o formație veche, au multă rugină, au formația școlii vechi, au trăit în societatea veche și au păstrat multe rămășițe din această viață mic-burgheză, rămășițe metafizice, mistice în interpretarea problemelor în gândirea noastră. Trebuie dusă o luptă neîncetată pentru a lichida toate acestea”⁸².

Pentru a limita autoritatea și autonomia învățătorilor și profesorilor a existat tendința – copiată după model sovietic – de a-i controla inclusiv prin intermediul unor asociații ale elevilor, Uniunea Asociațiilor de Elevi din România (UAER), de exemplu. Același Mihail Roșianu, la Ședința cu inspectorii în legătură cu problemele învățământului din 19 noiembrie 1948, remarca faptul că: „Dușmanii noștri caracterizează organizația aceasta a elevilor în școală [UAER] ca o acțiune de anarhizare, de ridicare a copiilor peste capul profesorilor, a educatorilor, a părinților”⁸³.

Inspectorii școlari erau îndrumați să intensifice verificările pentru depistarea cadrelor didactice formate la școala „burgheză” care mai utilizează în clase vechile manuale, ignorând manualul unic comunist. Uneori, predarea după aceste manuale vechi nu era un gest de sfidare: pur și simplu, noile manuale nu fuseseră tipărite, realitate justificată astfel de M. Roșianu: „[în] problema manualelor, care au apărut târziu, cauza trebuia căutată în întreaga organizare a acestei munci: colectivele care lucrau încă dinainte pe lângă Comisia de Învățământ a CC, Editura de Stat, Centrul de Difuzare. (...) Întârzierea înzestrării cu toate cărțile a școlilor era inevitabilă, ținând seama de timpul scurt al scoaterii a milioane de manuale noi”⁸⁴. Situația s-a reglementat oarecum în anii următori, astfel că Gh. Gheorghiu-Dej putea face un bilanț pozitiv în aprilie 1952, la primul Congres al învățătorilor din RPR:

⁷⁹ *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, vol. II, 1949, ed. cit., p. 39.

⁸⁰ *Ibidem*, pp. 37-46.

⁸¹ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 60/1945, f. 21.

⁸² *Ibidem*, dosar nr. 58/1948, ff. 105-106.

⁸³ *Ibidem*, f. 90.

⁸⁴ *Ibidem*, dosar nr. 165/1950, f. 61.

„Prin grija Partidului și Guvernului, între anii 1948-1951 s-au întocmit și tipărit 590 de manuale școlare noi, într-un tiraj de aproape 28 000 000 de exemplare, dintre care aproape 3 000 000 de exemplare în limba maternă a minorităților naționale”⁸⁵. În mare parte, noile instrumente de lucru erau copiate după cele sovietice: nu-i de mirare că adolescenții de atunci, în loc de Geografia României (sau măcar a RPR), au învățat Geografia URSS...

O dată cu materiile scoase din programele școlare au dispărut și manualele aferente: limba latină, sociologie, psihologie etc. Chiar și în istoriografia oficială din perioada național-comunistă se admitea că s-au făcut anumite greșeli în domeniul politicii educaționale: „Subapreciindu-se ramuri importante de învățământ, au fost eliminate din pregătire obiecte ca: limba latină, teoria literaturii, sociologia, psihologia, logica, geologia. (...) tradițiile progresiste ale școlii românești au fost nesocotite, deși, în trecut, în ciuda caracterului de clasă, învățământul a jucat un rol important în progresul societății românești”⁸⁶. Greșelile, considerate mai degrabă neînsemnate, erau puse în exclusivitate în seama guvernării dintre 1948-1965; niciodată, până în 1989, nu s-a putut face o analiză de profunzime privind ideologizarea școlii, discriminările sistematice etc.

La fel de grave au fost efectele pe termen lung ale impunerii manualului unic: după 50 de ani, românii li s-a inculcat ideea că, pentru aceeași materie, trebuie să existe un singur manual. Uniformizarea din sistemul educațional, realizată prin reforma comunistă a învățământului, a bulversat școala românească: licee de mare tradiție au fost silite să-și închidă porțile, iar statutul învățătorilor și profesorilor a fost serios diminuat. Mulți elevi și studenți, eliminați din școli din cauza originii „nesănătoase”, au trăit adevărate drame, ducând cu ei povara unui groaznic stigmat. Unii dintre studenții epurați pe criterii de clasă și-au putut relua studiile abia peste un deceniu, în anii de timidă relaxare ai comunismului național. De asemenea, controlul ideologic și strategia epurărilor din rândurile profesorilor incomozi au determinat o scădere a calității lecțiilor și a cursurilor.

Reforma învățământului începută în 1948 a fost o parte componentă a „revoluției culturale” comuniste, iar brutalitatea cu care s-a realizat se explică în mare parte și prin faptul că planificatorii ei nu au fost în nici un fel legați de tradițiile pedagogice românești și că au copiat – de multe ori cu zel demolator – un model aberant aplicat în URSS.

⁸⁵ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, ed. cit., p. 457.

⁸⁶ Gheorghe Surpat (coord.), *România în anii socialismului 1948-1978*, București, Editura Politică, Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă CC al PCR, 1980, p. 376

Ideologie și teroare. Monopolul asupra vieții culturale

Câștigarea controlului asupra artei și culturii după 1944. Forme de control și presiune: „dezinfecarea cuvântului tipărit”

În viziunea (de sorginte leninistă) a partidelor comuniste (aflate în subordinea Moscovei), literatura, ca și cultura în general, intră în categoria instrumentelor eficace de cucerire și de consolidare a puterii. Când țările unde activau au fost ocupate de Armata Roșie, conducătorii acestor partide – monitorizate de Moscova – au considerat că a venit momentul să controleze întreaga producție artistică a timpului lor și să permită un singur fel de artă: aceea pusă în slujba cauzei comuniste. Trebuia câștigată bătălia în planul propagandei și al ideologiei și, în acest scop, s-a apelat la un întreg arsenal de stratageme și de tactici de inspirație NKVD-istă. În România, ele au început să fie aplicate după 12 septembrie 1944 (data semnării Convenției de armistițiu cu guvernele Națiunilor Unite), când presa și activitățile culturale au fost supuse dispozițiilor Comisiei Aliate, concret, reprezentanților URSS.

Era imperios necesar ca mai întâi să se elibereze terenul edificării noii culturi socialiste prin evacuarea „resturilor” și „dejecțiilor” culturii burghezo-moșierești, în fapt, a argumentelor identității naționale. Ceea ce s-a și întâmplat prin punerea în mișcare a mașinii de epurat scriitori și opere. Epurările, sancțiunile, interdicțiile de tot felul și defăimarea prin articole, ridicarea dreptului de profesare au început la sfârșitul anului 1944. Primele două liste negre oficiale au fost publicate în decembrie, dar, între timp, fuseseră deja eliminate rapid și haotic din circuit cărțile și publicațiile ce conțineau propagandă fascistă sau, mai bine zis, antisovietică, întrucât, după o regulă binecunoscută, ceea ce era sau părea antisovietic devenea, automat, fascist. Expulzarea din literatură a tot ceea ce era legat de evenimentele și de mișcările politice interbelice de dreapta s-a extins la tot ce nu era, la noi sau aiurea, „progresist”, adică la tot ce nu era comunist.

Firește, prima a fost vizată presa, pentru că ea putea să facă vizibile excesele. La 12 februarie 1945 era publicată în „Monitorul Oficial”¹ Legea 102¹, Decret-lege pentru epurarea presei, care lovea direct în publicațiile partidelor democratice (și așa boicotate prin sistemul de difuzare și prin cenzura exercitată de tipografii comuniști). Un pas mai departe spre câștigarea bătăliei pentru mijloacele de difuzare a informațiilor s-a făcut prin adoptarea legii (inițiate în mai 1945 de Lucrețiu Pătrășcanu) prin care e curățată de elemente reacționare Societatea Română de Radiodifuziune (unde, nu după mult timp, vor fi arse sau distruse mii de partituri și de discuri cu muzică religioasă). În august 1945, vechiul Sindicat al Ziariștilor Profesioniști va fi înlocuit cu Uniunea Sindicatelor de Artiști, Scriitori, Ziariști, de obediență comunistă și condusă de Mihail Sadoveanu. Comunizarea presei și, în genere, a scrisului lua, astfel, forme organizatorice.

Între timp apar noi liste interdicționale de cărți și publicații scoase din circulație prin Decretul din mai 1945. Până la 1 august erau puse la index 910 titluri (în română, maghiară, italiană și franceză). În 1946 se dă publicității o nouă listă, cu 2538 de titluri, pentru ca în 1948 să se tipărească broșura *Publicații interzise până la 1 mai 1948*, care cuprinde într-un volum de 500 de pagini listele anterioare, completate cu un număr uluitor de nume de autori sau titluri de cărți. Prin activitatea laborioasă a comisiei de funcționari de partid (conduși de Iosif Ardeleanu și Al. I. Ștefănescu), în numai patru ani lista numără 8779 de titluri. O listă, firește, deschisă, care crește terifiant cu câte o mie de titluri pe an prin sesizări, denunțuri și inițiative personale.

Dispar, astfel, din librării, din biblioteci publice și chiar din case, cărți semnate de Vasile Alecsandri, Grigore Alexandrescu, Ion Agârbiceanu, Dimitrie Anghel, Nicolae

¹ Marian Petcu, *Cenzura în România*, în vol. *Cenzura în spațiul cultural românesc*, București, Editura comunicare.ro, 2005, p. 71

Bălcescu, Constantin Bacalbașa, I. A. Bassarabescu, Lucian Blaga, Gh. Brăescu, Al. Brătescu-Voinești, Dimitrie Bolintineanu, Dimitrie Cantemir, Otilia Cazimir, Șerban Cioculescu, George Coșbuc, Anghel Demetrescu, Victor Eftimiu, Mihai Eminescu, Nicolae Filimon, Ion Ghica, Octavian Goga, B. P. Hașdeu, G. Ibrăileanu, Titu Maiorescu, Gib. I. Mihăescu, Costache Negruzzi, Alexandru Odobescu, Dimitrie Onciul, Petre Pandrea, Anton Pann, Cezar Petrescu, Liviu Rebreanu, Ion Heliade Rădulescu, Alecu Russo, C. Sandu-Aldea, Mihail Sebastian, Damian Stănoiu, Vladimir Streinu, D. I. Suchianu, Gheorghe Șincai, Ionel Teodoreanu, George Topârceanu, Radu Tudoran, Alexandru Vlahuță, Vasile Voiculescu, Paul Zarifopol și de mulți, mulți alții. Am ales de pe liste doar numele celor despre care ți-e greu să crezi că se află printre proscriși. Am lăsat deoparte periodicele, volumele filosofilor, istoricilor, geografilor etc și cele ale unor mari scriitori occidentali contemporani.

Impactul acestei epurări de proporții apocaliptice asupra stării de spirit a intelectualității române a fost copleșitor. Pornit ca o măsură (încă acceptabilă) de izgonire a literaturii șovine și de preamărire a fascismului, legionarismului și antonescianismului, procesul de epurare – inițiat de autoritățile comuniste și dus la capăt de o comisie din care făceau parte și numeroși politrucii reveniți de la Moscova – ia amploare și devine un *tsunami* nimicitor care pustiește literatura română și, prin vibrație, face să se sfărâme și ceilalți piloni ai culturii naționale. Pe scurt, se triază și se elimină, într-un crescendo aiuritor², tot ce nu convine ocupantului sovietic (servit de agentura de spionaj cu nume de partid și cu misiunea distrugerii sentimentului național). Datele de pe buletinul de identitate al poporului român sunt spălate cu grijă de câteva ori, ca să nu se mai vadă nimic din ce i-ar mai da acestuia sentimentul siguranței și statorniciei.

Vânătoarea de cărți e asociată celei de oameni, întrucât populația e ațâțată să-i depisteze pe proprietarii bibliotecilor reacționare. În școli și în universități nimeni nu mai consultă, fără spaima de a fi denunțat, volume tipărite înainte de 1948. Cei mai curajoși ascund și împrumută în taină apropiatilor cărți care încep să câștige valoarea fructului oprit. Atmosfera aducea, prin conspirativitate, cu aceea din *Fahrenheit 451* de Ray Bradbury, fiindcă în comunism ficțiunii îi era adesea imposibil să mai anticipeze realitatea. Printre acuzațiile aduse în procesele politice ale vremii a fost și aceea referitoare la furnizarea sau ascunderea de cărți indexate și nu puțini „oameni ai muncii” s-au simțit mobilizați să depisteze dușmanii de clasă de pe rafturile bibliotecilor.

Mai mult, oamenii de cultură au realizat îndeajuns de repede că, în afara listelor de indexări publicate în „Monitorul Oficial”, există și altele, secrete, actualizate în funcție de schimbarea de atitudine a partidului și de conjunctura politică internațională. De nimic nu mai puteai fi sigur, așa cum, în planul vieții, nu mai erai sigur că nu poți fi oricând arestat. Printre slujitorii culturii române s-a instalat o stare de disperare și de neliniște acută în legătură cu soarta națiunii înseși, care nu mai are instrumente de legitimare și căreia i se răpesc cultura și conștiința istorică. Ca și cărțile – și uneori înaintea lor –, scriitorii, criticii, istoricii literari, creatorii de artă încă în viață au intrat în vizorul „organelor”, cărora le-a fost ușor să le găsească, în biografie, atitudini cosmopolite și idealiste.

Între timp au luat amploare, sub pretextul defascizării, acțiunile de intimidare și reprimare a presei necomuniste, în pofida articolelor demascatoare din *Liberalul* și *Dreptatea* și a protestelor și memoriilor disperate adresate, de-a lungul anilor 1946 și 1947, de liderii partidelor istorice reprezentanților Puterilor Aliate sau ambasadelor acestora. Vocea opoziției aproape nu se mai aude sub torentul propagandei oficiale. Cotele de hârtie atribuite ziarelor partidelor istorice au devenit derizorii. S-a instalat o cenzură clandestină agresivă a tipografilor comuniști, iar ziarele expediate în provincie erau ridicate de la poștă sau direct din vagoane de agenți ai partidului și distruse în numele „poporului muncitor”.

² Eugen Negrici, *Marele pogrom al cărții românești*, în „Vitriliu”, Bacău, XV, nr. 1-2, 2006.

În 1947, câteva acțiuni organizatorice prefăteză valul măsurilor care vor înlesni instaurarea Terorii Roșii în România în anii următori. În iulie 1947 este adoptată Legea nr. 265 pentru organizarea teatrelor, operelor și filarmonicilor de stat, precum și pentru regimul spectacolelor publice. Potrivit acestei legi, „îndrumarea și controlul” instituțiilor culturale menționate revenea Ministerului Artelor, prin Direcția Generală a Teatrelor, Direcția Generală a Muzicii și Direcția Literelor și Manifestărilor Artistice Populare³. Se înființa, de asemenea, pentru îndrumarea repertoriilor, un Consiliu Superior al Literaturii Dramatice și Creației Muzicale (de fapt, o formă de cenzură care putea interzice tot ceea ce era considerat reacționar).

La nivelul fiecărei instituții devenea obligatorie constituirea „comitetelor de lectură” care sesizau „devierile” și, la indicațiile politice, alegeau și propuneau spre aprobare piesele ce urmau să intre în repertoriul oficial. În luna octombrie 1947, la cel de-al II-lea Congres al Uniunii Sindicatelor de Artiști, Scriitori și Ziariști (USASZ) se declanșează procesul condamnării tuturor formelor de cultură occidentală și se anunță adoptarea realismului socialist ca „metodă” unică în creația artistică și în jurnalism.

Primii ani „republicani”. Comunizarea culturii

În 1948, prin naționalizarea tuturor editurilor, tipografiilor, fabricilor de hârtie și prin adoptarea unei noi legi „pentru editarea și difuzarea cărții” s-a instaurat un control absolut al partidului asupra întregii activități editoriale. Prin Decretul 303 se naționaliza întreaga industrie cinematografică și se confiscau sălile de cinema. A continuat în ritm susținut epurarea bibliotecilor, a repertoriului folcloric, ca și eliminarea din instituțiile publice a persoanelor neagreate de partid.

La lucrările Congresului PMR din 21-23 februarie 1948 se declanșează lupta pe „frontul ideologic” împotriva influențelor străine care „se refugiază cu deosebită ușurință în domeniul ideologiei, în literatură, în artă, în știință”, împotriva „atitudinii admirative în fața culturii în putrefacție din țările capitaliste”. Pentru Secția de Propagandă și Agitație a regimului era extrem de important să întrerupă orice legătură a cititorilor cu cărțile primejdioase care îngreunează, prin simpla lor prezență, procesul spălării creierelor.

Anul 1948 trebuie socotit anul întreruperii oricăror legături cu civilizația și cultura occidentală și al reorientării întregii vieți culturale spre Uniunea Sovietică. Tendința conducătorilor comuniști români părea să fie aceea de a face din România spațiul afirmării culturii proletare visate de prima generație bolșevică în anii 1920.

Din punctul de vedere al partidului, poporul nu are nevoie de produsele artistice burgheze. Proza, poezia, teatrul, critica, istoria literară, științele au dreptul să ființeze numai cu condiția adoptării materialismului dialectic și istoric (ca unică doctrină), iar artei în general nu i se permite să existe în afara „cauzei generale a proletariatului”. Analiza și judecata de valoare a unei opere pot fi făcute doar din perspectiva contribuției acesteia la construirea socialismului în RPR.

Un rol din ce în ce mai mare au acum criticii de partid care, amendând neobosit fiecare infimă abatere de la indicațiile PMR și de la canoanele realismului socialist, se constituie în falanga atotputernică a Inchiziției locale strict subordonate celei moscovite⁴. O adevărată armată de experți în subtilități dogmatice pândește orice șovăire ideologică: Horia Bratu, Zamfir Brumar, J. Popper, Paul Georgescu, Al. I. Ștefănescu, Al. Oprea, Geo Dumitrescu (!), Cornel Regman, S. Damian, Savin Bratu, Sergiu Fărcășan, Ion Istrate, Mihai Gafița, Traian Șelmaru, Mihai Novicov, Eugen Campus, Ov. S. Crohmălniceanu, Ion Vitner, Nestor Ignat, Mihnea Gheorghiu, Sorin Toma, Vicu Mândra, Vladimir Colin, Eugen Luca etc.

³ Marian Petcu, *op. cit.*, p. 76.

⁴ Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism*, București, Editura Fundației PRO, 2003, p. 77 și urm.

Firește, aceștia aveau ca îndreptar suprem textele referitoare la artă ale celor patru mari clasici (Marx, Engels, Lenin, Stalin), dar nu puteau ignora setul de indicații punctuale și luările de poziție ale lui A. A. Jdanov, Maxim Gorki, G. M. Malenkov din rapoartele lor la congresele scriitorilor sovietici și ale PC(b)US. Indexul cu opere literare și de artă (occidentale, burgheze, imperialiste) periculoase, conceput și tipărit la Kremlin, putea fi completat cu ghidul de uz curent *Pentru realismul socialist în literatură și artă*, tipărit la ESPLA în 1951.

Echipei redutabile (prin consecința verdictelor ei) a criticilor de partid i s-a încredințat misiunea „dezinfecării sectorului cuvântului tipărit”, adică misiunea criminală a nimicirii probelor creativității românești. După 1947, pentru diriguitorii culturii și pentru criticii echipei de șoc nu mai existau erori mai mari și mai mici în trecutul și prezentul literaturii, ci doar erori ce nu pot fi trecute cu vederea. Inutili, ba chiar indezirabili, devin Octav Dessila, Ionel Teodoreanu, Șerban Cioculescu, Constant Tonegaru, Ion Barbu, George Bacovia, N. Davidescu, Mircea Eliade, Radu Gyr, Cezar Petrescu, Radu Tudoran, Dimitrie Stelaru, Gib. Mihăescu, Hortensia Papadat-Bengescu și mulți alții. Din ianuarie 1948, numele lui Tudor Arghezi însuși este scos din literatură, iar volumul *Una sută poeme* – retras și confiscat.

Sufocarea morală lentă prin ignorare și înfierare a fost adesea desăvârșită fizic, întrucât scriitorii au intrat și ei în programul de stărpire a dăunătorilor politici.

Se ușurează considerabil munca de cercetare a trecutului (fie el românesc sau nu), întrucât mai toate mișcările și doctrinele literare din secolele XIX și XX au servit, în fond, claselor exploatare. Și nu era vorba numai de „gândirismul” și de toate manifestările tradiționaliste și mistice legate de curent ori de cei care au publicat, fie și întâmplător, la *Gândirea*, ci de orice manifestare ieșită din normele de evaluare jdanoviste. Adică de tot ceea ce nu poate fi înțeles imediat sau de tot ceea ce deformează realul, demoralizând și contrariind pe „omul simplu de la orașe și sate”.

Nu altfel decât criticii literari, decât criticii și istoricii artelor plastice care serviseră propagandei hitleriste și mussoliniene în țările lor, cei aflați în România în misiune stalinistă militau pentru accesibilitate și, deloc surprinzător, uzau cam de același set de etichete infamante atunci când se refereau la produsele artistice ale capitalismului cosmopolit. „Snoabe”, „mistice”, „descompuse”, „dezumanizate”, „degenerate”, „morbide”, „iraționale”, „retrograde”, „putrede” și mai ales „decadente” sunt toate creațiile simboliste, ermetice, suprarealiste, naturaliste, expresioniste, dadaiste etc. Demn de a fi azvârlit la lada de gunoi a istoriei este tot ce ține de estetism, formalism, purism, experimentalism. Însuși locul în literatură al lui Eminescu e pus sub semnul întrebării, căci poetul nu numai că a împărtășit și propagat o filosofie idealistă și un pesimism contagios, dar a și compus versuri ce poartă semnele periculoase ale formalismului decadent, formalism ce era chiar „reflectarea” în artă a monstruosului compromis istoric realizat de moșierime și de burghezia care și-a trădat idealurile.

Cine nu scrie într-un limbaj popular accesibil și nu are o concepție „înaltă”, materialist-dialectică asupra vieții, cine arată o cât de mică simpatie pentru intimități poetice, pentru naturalism, pentru erotism și divertisment, pentru proza analitică psihologizantă și pentru aceea polițistă sau de aventuri se descalifică în ochii partidului ca scriitor.

De fapt, tot ceea ce venea dinspre Apus și amenința să influențeze literatura, artele plastice, filmul, muzica, modul de viață, limba, stilul vestimentar era taxat drept decadent și demascat ca o diversiune organizată de dușmanii lagărului socialist. Și, tot astfel, tot ce venea dinspre propriul trecut literar și amenința să pună în pericol nașterea literaturii socialiste prin simplul fapt că ar fi putut constitui un termen de comparație umilitor era privit cu ostilitate și supus indexării.

Autoritățile nu scapă din vedere școala, fiind interesate de primenirea ideologică a manualelor școlare și a programelor didactice (întrucât toate manualele anterioare anului 1947

fuseseră scoase din uz). În 1948, reforma sovietizantă a învățământului schimbă radical compoziția de clasă a personalului didactic, înființându-se facultăți muncitorești care produc pe bandă, în câteva luni, „specialiști” cu origine sănătoasă, apți să-i înlocuiască pe cei disponibilizați, concediați ori trimiși în pușcărie.

Tinerii studiază după materiale de propagandă cu aspect vag didactic, încropite la repezeală, pe măsură ce se publică scrieri cu mesaj comunist și se impun nume noi. În 1950, apar *Tezele provizorii de istoria literaturii române* (substituit de manual de clasa a X-a și a XI-a). Literatura română era ilustrată de Ion Păun-Pincio, D. Th. Neculuță, Raicu Ionescu-Rion, Alexandru Sahia (pentru trecut) și de A. Toma, Dan Deșliu, Maria Banuș, Mihai Beniuc (pentru prezent).

Prin această serie de infamii, literatura română era îndepărtată din școală și evacuată din conștiința tinerilor. Fusesse atins un nivel al îndobitocirii și al declasării greu de depășit.

În primii ani „republicani”, partidul a adoptat noi decizii în scopul consolidării controlului său asupra întregii vieți artistice. Toate modificările legislative confirmă această finalitate. Prin Decretul nr. 17/1949 pentru editarea și difuzarea cărții, activitatea editorială intra sub controlul Ministerului Artelor și Informațiilor. Acesta se va transforma – prin Decretul nr. 214 din 20 mai 1949 – în Ministerul Artelor. Se prevedea trecerea la noul minister a Direcției Presei și Tipăriturilor, iar, prin Decretul nr. 218 din aceeași dată, se înființa Direcția Generală pentru Presă și Tipărituri (DGPT), organism cu multiple funcții de cenzură și control. El autoriza apariția tipăriturilor, difuzarea, importul, exportul de ziare, cărți, obiecte de artă, reglementa regulile de funcționare a librăriilor, a anticariatelor, bibliotecilor, depozitelor, dădea instrucțiuni cu privire la organizarea birourilor de cenzură din capitală și din provincie, stabilea condițiile în care se ștampilau șpalturile sau manuscrisele cu mențiunea „Bun de imprimat” sau „Cenzurat”. Sunt interzise, în același teribil an 1949, creațiile populare cu „conținut ideologic neadecvat” (119 de cântece interpretate de Maria Tănase, Maria Lătarețu, Fănică Luca, Ioana Radu și alții), multe din ele pentru că vehiculau formula legionară (!) „foaie verde”. Devine obligatorie înregistrarea mașinii de scris la Miliție și autorizarea de către aceasta a cumpărării panglicilor.

Controlul – și așa excesiv – asupra activității editoriale continuă să obsedeze autoritățile comuniste și în anii următori. Seria de *Opere alese* din clasici, inițiată de Editura de Stat în 1949, este o probă de desfigurare a cărților în funcție de ideologia regimului. Frazе, pasaje întregi, cuvinte dispar pur și simplu din texte, acestea fiind selectate numai în măsura în care critică vechea societate românească.

Un rol nefast la jucat în stalinizarea culturii române textul lui Leonte Răutu intitulat *Împotriva cosmopolitismului și obiectivismului burghez în științele sociale* publicat în *Lupta de clasă*, nr. 4 din octombrie 1949 și în broșură. Acest text de o duritate extremă a fost echivalentul la noi al infamelor atacuri ale lui A. A. Jdanov, ideologul *en titre* de la Kremlin, împotriva adevăratelor valori culturale din URSS. Leonte Răutu era mâna dreaptă a lui Iosif Chișinevski și avea printre adjuncții său pe Ofelia Manole, M. Roller, N. Goldberger ș.a. În fruntea Ministerului Artelor și Informațiilor se afla Eduard Mezincescu, de profesie medic.

În 1951, în timp ce se proclamă pe toate canalele ascuțirea luptei de clasă, nou înființata Cameră a Cărții din RPR declanșează o nouă triere (a câta!) a fondurilor pentru a fi promovați clasicii marxism-leninismului, autorii sovietici și „scriitorii progresiști” din lume și din țară. Toate gurile de foc ale propagandei sunt dirijate acum asupra „cosmopolitismului” și „cosmopoliților”, care sunt „purători ai culturii decadente, agenți ai celor mai înverșunați dușmani ai științei și culturii – imperialiștii americani și englezi”⁵.

Pentru că, sub raport ideologic, sectorul artelor plastice părase a fi fost neglijat (și rămas în afara controlului strict al partidului), în mai 1952, în cadrul unei Plenary a Uniunii Artiștilor Plastici, se decretează adoptarea unei singure formule artistice, a metodei realist-

⁵ *Ascuțirea luptei de clasă în țara noastră în perioada actuală*, București, Editura PMR, 1951, p. 30

socialiste, criticându-se sever curente formaliste și tendințele naturaliste. 1952 este anul în care și lingvistica română primește puternice lovituri: se suprimă revista *Cum vorbim* redactată de Al. Graur; este criticată „atitudinea dușmănoasă” a lingviștilor Al. Rosetti, Iorgu Iordan și Al. Graur în urma apariției „genialei” lucrări a tovarășului Stalin, *Marxismul și problemele lingvisticii*; sunt scoși din învățământ, ca necorespunzători, Al. Rosetti și Al. Graur (cunoscuți oameni de stânga).

În preajma morții lui Stalin (1953) totul se afla sub controlul partidului: nu mai exista decât presă de partid, artă partinică și o cultură slujind interesele stricte ale partidului, ca reprezentant al clasei muncitoare. E anul în care se înființează Ministerul Culturii condus de Constanța Crăciun, care supraveghează activitatea tuturor acestor domenii, consolidând sistemul inițiat de partid în 1949. Sunt emise alte și alte instrucțiuni privind editarea de cărți și reviste și administrarea fondurilor publice de carte, ceea ce confirmă vigilența neodihnită a partidului în fața cuvântului scris.

În concluzie, după primii cinci ani de la izgonirea regelui, cultura României se afla în cel mai dramatic moment al istoriei ei. Marele pogrom al cărții românești organizat de autoritățile comuniste anulasă trecutul artistic și ștersese însemnele creativității românești. Monopolul asupra producției editoriale și asupra pârgurilor de control, cenzura acum omniprezentă au pregătit terenul adoptării modelului sovietic de artă pusă exclusiv în slujba propagandei. În realizarea acestui scop, o contribuție decisivă a avut-o introducerea așa-numitei „metode de creație” realist-socialiste (tipologii în alb-negru, conflicte rezolvate în sensul dorit de partid, învingător fiind, întotdeauna, reprezentantul clasei muncitoare, descris în culori luminoase, învins și supus oprobriului exponentul clasei exploatatoare etc).

În curând, pe piață nu vor mai exista decât asemenea opere realist-socialiste, cu un evident conținut mobilizator. Preocuparea unică a partidului a fost transformarea temelor ideologice (fabricate la Kremlin) în sentimente active, schimbarea radicală a mentalității și făurirea unui „om nou”, eventual a unui nou popor, fără memorie culturală, despărțit de trecut și pregătit să facă parte din marea familie a popoarelor sovietice.

Prezența mereu tulburătoare în memoria colectivă a acestor ani de cumpănă, în care ființa națională a fost mai amenințată ca niciodată, stă la originea distorsiunilor interpretative de mai târziu, din etapa restabilirii legăturilor cu trecutul precomunist, a mitizărilor de opere, de scriitori și de artiști, frecvente în anii 1960, 1970 și chiar 1980, a estompării spiritului critic ierarhizant.

Etapă destalinizării formale (1953-1964)

După moartea lui Stalin, conducerea PMR, în frunte cu Gheorghiu-Dej, joacă abil spectacolul destalinizării, continuând, cu mici retușuri, o politică stalinistă fără Stalin. Dezghețul inaugurat de Hrușciov (cu stilul său nou, populist, de conducere) va fi totuși practicat și la noi, dar cu precădere în zona cultural-artistică, unde se putea scoate un ce profit propagandistic printre intelectualii români, fericiți și cu puținul pe care îl primesc.

Decizia de a diminua penuria alimentară, de a desființa cartelele, decretul de grațiere, din 1955, pe motive umanitare, a unor condamnați pentru delikte politice minore, modificările infime din viziunea oficială asupra creației artistice și a circulației valorilor (inclusiv cele naționale) au darul să sugereze un început de relaxare. O anume destindere în relațiile internaționale dă prilejul reînnoirii schimburilor culturale: apar câteva studii de literatură universală, se traduc autori clasici, se tolerează apariția unor cărți cu puțin înainte de needitat.

A început o cursă (ce se va dovedi foarte lungă și foarte grea) a reomologărilor succesive de scriitori și de cărți. „Valorificarea moștenirii literare” devine o temă a agitpropului dejist, conștient acum de stabilitatea regimului pe care îl susține, dar și de necesitatea legitimării lui în ochii unei populații văduvite de valori și care își reprimase prea mult timp instinctul patriotic. Din corectarea unor erori grave pe care tot el le comisese,

partidul și-a făcut, cu timpul, un titlu de glorie, deși aceste „cedări”, aceste semne de destindere erau secondate de replicile răspicate găzduite de *Scânteia*. În ele se atrăgea constant atenția asupra pericolului extinderii iresponsabile a „valorificărilor”.

Radierea din manuale, indexarea și epurarea din biblioteci, pe parcursul a cinci ani, a operelor esențiale ale literaturii române vor fi urmate de o denaturare deliberată a semnificației de ansamblu. Dacă poziția ideologică a scriitorului în epoca lui se arată a fi neconformă cu viziunea marxistă asupra lumii, ea este trecută cu vederea sau pur și simplu abolită prin suprimarea editorială a textelor sau a fragmentelor susceptibile a fi incriminate⁶. Partea „pozitivă” a operei va fi dilată și elogiata fără jenă. Se va pune în lumină, insistent, valoarea artistică excepțională, care, în situația specială a unui „reaționar” notoriu, devine o formulă salvatoare. Răstălmăcite, înseși textele clasicilor marxism-leninismului pot oferi argumente curajului.

Operele scriitorilor vor fi, la rândul lor, înghesuite în grila marxistă și forțate să rezoneze corect ideologic, chiar dacă inițiativa frizează ridicolul. Și, astfel, se transformă în obișnuință hăcuirea textelor, excizarea părților „negative”, detașarea lor de carcasă, deplina ignorare a organicității și unicității operei. Specia criticii valorizatoare – care lua astfel naștere – și-a alcătuit un set de trucuri și de procedee de prelucrare, actualizare și recuperare a operelor trecutului în scopul configurării unei tradiții progresiste legitimize.

A contraface, a deforma, a falsifica sensul unui destin artistic și semnificația unei opere au devenit operațiuni convenabile în numele „răului-mai-mic”. În anii aceia, s-a pierdut capacitatea de reacție la gândul că cineva poate maltrata ființa operei, că poate pătrunde brutal în intimitatea ei, că poate dispune de ea cum dorește. Slăbiciunile spiritului critic românesc, sesizabile și după 1964, se datorează și practicării acestor procedee de „valorificare a moștenirii literare” puse la punct de partid. Nefiind lăsate în seama oricui, „reconsiderările” au consolidat și categoria criticului privilegiat.

Caracterul demagogic și strict tactic⁷ al măsurilor de liberalizare este trădat de intervențiile violente și de atacurile perfide, în cel mai pur stil stalinist, orchestrate – și nu de puține ori – de forurile culturale și de „activiștii de pe frontul literaturii”, vizând esența însăși a procesului relaxării. Liberalizarea este dificil de suportat de conducătorii sovietici și de generația activiștilor staliști de peste tot. Se reactivează, la răstimpuri, principiul leninist al literaturii ca parte a activității de partid, se „înfierează” pierderea prudenței, a vigilenței revoluționare, abandonarea luptei.

Dej nu cedează ispitelor liberaliste și, menținând starea de alertă și de mobilizare, găsește că e momentul să verifice devotamentul pentru cauză al intelectualilor comuniști. Evenimentele (răscoala muncitorilor din Berlinul de Est din 1953, Revoluția anticomunistă de la Budapesta din 1956) îi vor confirma „intuițiile” și îi vor fortifica prestigiul de veritabil și intransigent revoluționar în ochii „șoimilor” de la Moscova. După 1956, se revenea discret la ideea că dictatura proletariatului – singura care contează – nu se poate susține printr-o politică de concesiuni și că destinderea și coexistența pașnică trebuie folosite doar ca momeală și diversiv.

La câteva lucruri însă nu s-a putut renunța, iar în intervalul 1953-1957 au apărut nuanțe în interpretarea actului artistic și un nou mod de abordare a problemei contradicțiilor. Simultan cu lupta împotriva revizionismului și liberalismului, se păstrează, în bună măsură, și tendințele antidogmatice. Argumentele teoretice vin tot de la Moscova, unde se vorbește, de la un moment dat, de „diversitate în unitate” și unde încep să fie admise ca posibile, în condiții specifice, contradicțiile interne, întrucât lumea însăși, dialectic vorbind, e o unitate de termeni contradictorii.

⁶ Eugen Negrici, *Marele pogrom al cărții românești*, în loc. cit., p. 29.

⁷ *Idem*, *Literatura română sub comunism*, p. 95.

Venise vremea contradicțiilor neantagoniste care puteau fi exploatate de literați. Literatura aservită se va strădui să găsească un echilibru între contradicțiile socialismului și unitatea de nezdruccinat din jurul partidului unic, să creeze personaje mai complexe și să releve disputele, firești și acceptabile acum, între indivizi, între individ și colectivitate, tensiuni care nu fisurează puterea, ci, dimpotrivă, contribuie indirect la consolidarea ei.

După mult timp, intelectuali de oarecare prestigiu, educați de societatea burgheză, vor fi antrenați în procesul culturii, fiind încadrați și titularizați (cu anumite rezerve și condiții subînțelese) pe posturi modeste. Dacă sunt scriitori, fie primesc misiunea de a se delimita de trecut (obscurantist, idealist, generator de inegalitate și durere), criticându-l în operele lor, fie sunt stimulați să preamărească noile realități.

Formal și diversionist, tinerele talente sunt sfătuite să aibă curajul să se lepede de închistarea stalinistă și de dogmatism și să devină „ Purtători ai noului”, modernizând literatura prin forța individualității lor creatoare. Desființată în 1955, ridicola „Școală de literatură Mihail Eminescu” a avut totuși darul de a încuraja disputele și spiritul nonconformist printre veleitarii selectați cu grijă și desemnați mai târziu să conducă reviste și să anime viața literară. Desigur, în limitele binecunoscute ale „necesității înțelese”. De fapt, tineretul „crescut” de partid și care ar fi trebuit să reprezinte în literatură elanul revoluționar devine o adevărată problemă pentru regim.

Conflictul cu vârstnicii staliști și chiar cu spiritul conservator în general ia amploare la Congresul din iunie 1956 al Uniunii Scriitorilor, unde grupările literare își dispută întâietatea și unde se proclamă eradicarea dogmatismului, „dușman înrăit al literaturii noi” (Ov.S. Crohmălniceanu). La acest congres, care a reprezentat momentul de vârf al „liberalizării” poststaliniste, se părea că excesele criticii dogmatice și, în genere, orice formă de dogmatism literar vor deveni exemple de „practici ale trecutului”.

Nu vor trece însă decât câteva luni până când se va dovedi că agitația scriitorilor în jurul libertății de creație și polemicile ce păreau fertile n-au fost decât un spectacol și o formă reușită de manipulare. Se poate spune astăzi că am avut de-a face, după 1953, cu o dedogmatizare inconsecventă și perfidă.

După o regulă verificată în timp în toate regimurile totalitare, erorile pe care partidul la putere le-a comis într-o etapă istorică sunt puse pe seama unor grupuri „deviaționiste” și a unor conducători deja dispăruți sau detronați de curând. Niciodată partidului însuși și fundamentelor lui doctrinare. Dimpotrivă, tot partidul este cel care „sesizează la vreme primejdia” și nimeni din afara lui nu-și poate permite să aibă inițiativa incriminării. Pentru dogmatismul, didacticismul și schematismul impus literaturii chiar de propaganda de partid în etapa stalinismului integral s-au găsit câțiva țapi ispășitori și s-a lansat teza că Dej intuise de mult consecințele și prevăzuse măsuri.

La Congresul Scriitorilor din 1956 s-a arătat că înlăturarea erorilor dogmatismului din literatură (care a fost, propagandistic vorbind, contraproductiv) se datorează clarviziunii conducerii lui Dej și s-a sugerat că acesta a putut-o face după ce grupul fracționist și stalinist Ana Pauker – Vasile Luca – Teohari Georgescu a fost lichidat. Abilitatea stalinistului Dej merge până acolo încât stângismul perioadei dogmatice este pus în cărca deviatorilor de dreapta.

Înnoirea e favorizată, dar tolerată doar până la un punct și cuvântul de ordine este prudența (care va și da naștere unor hibrizi literari). Noua „libertate” nu te scutește de responsabilitatea politică și de atitudinea partinică. Spiritele prea încinse sunt răcorite prin veșnicele articole de fond din „Scânteia” și „Gazeta literară”, care disociază lucrurile și impun un soi de libertate mărunță, perpetuu vigilentă, un antidogmatism dogmatic și pervers.

Și, ca o culme a cinismului de partid (învățat la școala lui Stalin), scriitori înșiși, torturați atâta timp să scrie după o schemă dată, sunt puși acum să recunoască faptul că sunt răspunzători de acceptarea dogmei. Partidul îi constrânge să admită că politica lui în domeniul

culturii n-a fost corect înțeleasă și nici pusă adecvat în practică. Ea este și va fi mereu justă și capabilă, prin flexibilitatea genialei doctrine marxist-leniniste, să se desolidarizeze de unele „practici ale trecutului”. Numai respectarea neabătută a „liniei” partidului te poate feri de clișeismul literaturii de rețetă. Dar și de obiectivismul critic, care, ca reminiscență liberal-burgheză, te târăște în mlaștina negativismului.

Și ce se putea obține cu o astfel de politică a pașilor împiedicați, guvernată de sentimentul prezenței deasupra capului a unei ghilotine ideologice gata oricând și pe neașteptate să cadă neiertător? Ca acțiune controlată de partid, dedogmatizarea va rămâne fluctuantă până târziu și va fi asociată luptei dintre vechi și nou (devenite repede o temă oficială și prețuită a ideologiei literare).

Ceea ce este clar e faptul că literatura română de după 1953 se desprinde lent de schematism, adică de esența realismului socialist. Momentele de confuzie sunt înmulțite de confuziile din planul teoriei literare. Și cum orice inițiativa propriu-zis literară trebuia precedată de un argument ideologico-estetic și de nuanțare doctrinară acreditată la Moscova, toate modificările de viziune de acolo, însăși distorsionarea unor categorii estetice (bine definite în teoria literaturii, dar puse acum să cauționeze schimbările de optică) nu rămân fără urmări. Totul e în literatura epocii pervertire și hibridare, pentru că tot astfel e însăși ideologia literară care o străjuiește.

În sfârșit, după îndelungi bâlbâieli, s-a trecut oficial de la dogma jdanovistă a unei unice forme corespunzătoare unicului conținut politic valabil la formula îmbunătățită a conținutului unic exprimat în forme variate. A început să se vorbească apoi nu numai de forme diverse, ci și de stiluri, maniere specifice, individualități creatoare, în cadrul însă bine definit al unei unice metode: cea realist-socialistă.

După 1953, așadar, câmpul ideologiei literare e răvășit de discuții interminabile, de opțiuni și reproșuri precaute, de hotărâri confuze și contradictorii, de folosirea, voită sau nu, a unor termeni imprecisi (deci buni la orice), care fac ca progresul teoretic spre recunoașterea specificității actului de creație să fie minim. Privită retrospectiv și cu un oarecare efort de înțelegere, etapa aceasta, care ar fi trebuit să fie una a dedogmatizării viguroase, ne apare ca o disperată și doar în mică parte reușită încercare de ieșire din negura spaimelor staliniste, de șubrezire a obezilor ideologice și de slăbire a regulilor de fier impuse imediat după 1948.

S-a amânat momentul proclamării dreptului la literatură ca literatură și s-a plâsmuit o proză hibridă în serviciul regimului, în care interesantă e doar proporția pervertirii.

În intervalul 1953–1957 au avut loc, totuși, câteva schimbări în relațiile partidului cu scriitorii, care au adus la câștigarea unui culoar profitabil pentru literatură.

Pe la jumătatea primului deceniu comunist și mai precis în perioada aparentului dezgheț poststalinist, cenzura a permis editarea unor cărți importante scutite, într-o măsură mai mare sau mai mică, de balastul doctrinar obișnuit: *Bietul Ioanide* (1953) de G. Călinescu, *Toate pânzele sus!* (1954) de Radu Tudoran, *Moromeții* (1955) de Marin Preda, *Străinul* (1955) de Titus Popovici, *Cronică de familie* (1957), *Groapa* (1957) de Eugen Barbu, *Ion Sântu* (1957) de I.M. Sadoveanu, *Un om între oameni* (1955-1958) de Camil Petrescu.

Regimul democrat-popular era în căutarea unor acte legitimize, iar, după moartea lui Stalin, avea nevoie – măcar pentru ochii atenți ai Kremlinului – de dovezi, în planul vizibil al culturii, ale inițierii unui proces de dedogmatizare și înnoire. Ele puteau fi furnizate fie de scriitorii cu un prestigiu incontestabil (de felul supraviețuitorilor Camil Petrescu, Mihail Sadoveanu, G. Călinescu), fie de tinerii de talent care dăduseră, într-o măsură convingătoare, probele fidelității față de noua putere.

Scriitorii au descoperit că Puterea – ce părea fioroasă și monolitică – deschide undeva o supapă și admite o zonă a tranzacțiilor, prin care, cu anume precauții, se putea câștiga ceva teren în favoarea literaturii. Atunci s-au deprins primele reguli ale jocului (ca să ne exprimăm

ca atare) cu cenzura-mamă care a fixat limitele „zbenguiei” scriitoricești și numărul fix al tabuurilor.

Și cea dintâi regulă învățată de prozatori a fost aceea că de sub presiunea forțelor de supraveghere ies, întrucâtva, doar subiectele care nu implică cerințe partinice de moment. Și dacă prezentul era confiscat de aparatul de propagandă și nu ar fi putut fi niciodată descris în spiritul adevărului total și neconcesiv – cel care condiționează veritabila mare literatură –, atunci el trebuia evitat. Rămân de abordat subiecte de aproape orice natură, dar din trecut (mai apropiat – burghezo-moșieresc – sau mai îndepărtat) sau din alte zone geografice (din afara lagărului socialist).

Se cuveneau evitate temele majore – puternic ideologizate – și, ca locuri de desfășurare a acțiunii, unitățile socialiste cu activitate productivă, unde sălășluia avangarda clasei muncitoare și apăreau conflicte de tip socialist, întrucât totul aici rămâne sub canonul strict al viziunii partinice. În raport cu temele fierbinți marcate politic, acestea erau minore și, abordate astfel, ofereau oportunitatea unui evazionism *sui-generis*.

Esențial era însă că, pentru prima oară în istoria regimului democrat-popular, nu se mai indica autorilor de texte ce să scrie și cum să scrie. Ce s-a tipărit în acest răstimp favorabil (întrerupt, după 1957, de o resurecție a dogmatismului care a provocat tulburare și a pretins eforturi de readaptare) nu depășea, sub raportul expresiei, nivelul mediu al prozei realiste interbelice. Ceva din structura de profunzime a acestor cărți trăda dorința de replică la sărăcia substanței umane și la falsificarea ei de către prozele servite propagandei.

Revoluția din Ungaria și schimbarea contextului politic au avut drept consecință resurecția dogmatismului în cultura română. Partidul a dat semnalul reluării războiului împotriva rămășițelor claselor exploatatoare a intelectualilor care elogiază revoluția din Ungaria, modul de viață și cultura occidentală. Un nou val de arestări și de procese politice a răspândit spaima în lumea intelectualității române, care descoperea că teroarea politică este immanentă regimului și nu a dispărut odată cu ieșirea din istorie a lui Stalin.

Intelectuali de prestigiu au căzut victime valului de arestări de la 1958-1959, acuzați de uneltire împotriva ordinii sociale. Unii își pierd, pentru o vreme, dreptul de semnătură, alții chiar libertatea. În 1958 sunt arestați sub acuzația de uneltire împotriva regimului un număr de intelectuali care vor fi judecați și condamnați în 1960 (lotul Constantin Noica-Dinu Pillat, din care făceau parte, printre alții Nicolae Steinhardt, Alexandru Paleologu, Vladimir Streinu, Marieta Sadova).⁸ În 1959, sub îndrumarea lui Leonte Răutu și Florian Dănălace, sunt supuși unei infame ședințe de „demascare” intelectuali de vârf și artiști precum: sculptorul Milița Petrașcu, compozitorul Mihail Andricu, criticul de artă Jacques Costin, doctorul Marius Nasta ș.a. „Vina” lor consta în faptul că ascultaseră Europa Liberă și comentaseră între ei aberațiile politicii PMR. Tot Dănălace a condus la 12 martie 1959 ședința de demascare a profesorului D. M. Pippidi de la Facultatea de Istorie, episod din aceeași serie de acte de intimidare. Ele au avut loc și în provincie, de pildă la Craiova, unde s-a organizat umilirea în public a altor „foști”: magistrați, avocați, moșieri etc. Scopul acestor înscenări dirijate de Leonte Răutu era intimidarea întregii intelectualități române.

Direcția Generală a Presei și a Tipăriturilor devine de o vigilență morbidă, comparabilă cu aceea din primii ani comuniști, excizând din textele unor clasici (precum Vasile Alecsandri, Costache Negruzzi, Șt. O. Iosif) orice referire la relațiile noastre cu vecinul de la Răsărit. Rezultă dintr-o analiză a DGPT că, în 1959, erau socotite indezirabile: 1) „denigrarea realităților noastre economico-sociale”; 2) „manifestările de naționalism”; 3) „tendențele obiectiviste”; 4) „încercările de propagare a misticismului”; 5) „diverse greșeli politice”.

⁸ Vezi pentru detalii Stelian Tănase, *Anatomia mistificării. Procesul Noica-Pillat*, București, Editura Humanitas, 1997.

Continuă energic și bruiajul posturilor de radio occidentale care emiteau în limba română.

Ca de fiecare dată când partidul „își ascute vigilența revoluționară”, se expediază bibliotecilor din țară noi instrucțiuni privind fondurile publice de cărți. Acestea urmau să se organizeze în fonduri „uzuale”, „documentare” și „speciale” (un cuvânt neutru care e destinat să înlocuiască mai vechea „Bibliotecă interzisă” cuprinzând „materiale cu caracter dușmănos, fascist, antidemocratic, anticomunist, ostil păcii între popoare”).

„Munca politico-ideologică în rândurile intelectualității” este intensificată prin toate mijloacele pe care le controla atent și eficace conducerea de partid. La al III-lea Congres al său (din vara anului 1960), PMR își reîntărește hotărârea de a îndruma „întreaga activitate ideologică, științifică, culturală și literar-artistică, pentru ca aceasta să slujească interesele supreme ale poporului, cauzei construcției socialiste”⁹.

Culoarul câștigat, prin respectarea unui număr fix de tabuuri, de câțiva dintre scriitorii noștri în perioada destalinizării diversioniste de după 1953 a fost blocat de autorități. A trebuit să se scurgă un număr de ani după Revoluția din Ungaria și să se obțină retragerea diviziilor sovietice de pe teritoriul național pentru ca, încet, cu precauții și cu concesii de ambele părți, să se redeschidă accesul la o literatură cât de cât acceptabilă ca literatură.

Ne apare din ce în ce mai limpede faptul că ceea ce s-a petrecut între 1953–1957 a avut caracterul unei paranteze istorice. Din rațiuni tactice (rațiuni pe care mulți dintre staliștii partidului le vor pune pe seama unei slăbiciuni de moment și a unei erori ideologice), s-a făcut concesia acceptării unor cărți ce păreau concepute cu mulți ani înainte de 1948. O dată închisă paranteza, bătălia literaturii cu cenzura a fost reluată de la cota anului 1953, numai că de acum exista un precedent.

Consecințe importante pentru literatură are reintroducerea – treptată, cu infinite precauții (prefete preventivoare, texte „croșetate”, opere „alese”, adică selecții orientate partinic) – în circuitul editorial atât a clasicii români și străini, cât și a unora dintre scriitorii importanți care reușiseră să supraviețuiască terorii primilor ani comuniști.

Prevalându-se de monopolul editării și având în subordine detașamentul din ce în ce mai bine școlit (și reciclat din vreme în vreme) al redactorilor de carte, secțiile propagandei de partid practica fața de pocăiți, de reeducați, de reveniți în literatură și mai ales fața de tinerii debutanți o politică mai subtilă, în care se combinau „sugestia prietenească” și indicarea clară a zonelor tabu.

Propaganda acceptase formula lui „Dă-ne și nouă ceva și vezi-ți de treabă”. O deplasare notabilă de accent s-a petrecut atunci în conștiința artistică și în orizontul de așteptări al scriitorilor tineri, în mentalitatea cenzorilor, a criticilor literari și chiar a unora dintre conducătorii politici treziți pe jumătate din coșmarul stalinist. La sfârșitul ultimului deceniu roșu, scriitorii învățaseră să se lase folosiți de angrenajul propagandistic fără să mai facă acele concesii oribile (tematice și stilistice) din anii de început ai regimului, când, respectând șabloanele, trebuiau să ridice osanale ocupantului sovietic, să mintă „partinic” cu nerușinare, să renege și să batjocorească trecutul și istoria națională.

De altfel, pe lista de preferințe a Secției de Propagandă a partidului se împuținaseră sau dispăruseră, discret, temele prosovietice, cele antiimperiale, ca și cele care incitau la ură de clasă. Nu se mai impunea cu violență și severitate scrierea după rețetar, dar se deschideau, în continuare, toate ușile poezilor care cântau izbânzile revoluționare, șantierele de construcții, munca avântată, priverile României socialiste. Grație trecutului lor de executanți siniștri și nemiloși, unii din criticii înregimentați și care puseseră umărul la demolarea culturii române își puteau permite să fie mai puțin ortodocși.

De menționat că există o categorie *sui-generis* de privilegiați de etapă (Eugen Jebeleanu, Radu Boureanu, Mihai Beniuc, Tiberiu Utan, Corneliu Sturzu etc) care s-au simțit,

⁹ „Contemporanul”, nr. 27 (716), 1 iulie 1960, p. 1

apoi, frustrați de cariera rapidă și spectaculoasă a reprezentanților generației '60. De ostilitatea lor abia reținută au profitat organele puterii, care au mizat întotdeauna pe acest soi de invidie artistică. După nefastul an 1971, ele au făcut din mulți dintre ei instrumentele reîndoctrinării ideologice inițiate de Nicolae Ceaușescu¹⁰.

Așadar, dacă în primii ani ai regimului pentru autoritățile comuniste nu trebuia să existe decât agitatorul-poet, la începutul anilor 1960 ele ar fi dorit ca poetul să fie și agitator.

Ca un semn al schimbării ce era pe cale să se producă în plan politic, din 1963, Uniunea Scriitorilor din România (fondată în martie 1949 ca instrument stalinist de control al vieții literare) a reînființat instituția premiilor literare. Această instituție o înlocuia pe aceea a Premiilor de Stat, de care au beneficiat, în deceniul abia scurs, poeți ca A. Toma, Dan Deșliu, Mihai Beniuc, Cicerone Theodorescu ori Marcel Breslașu. Premiul Uniunii Scriitorilor a fost acordat, în 1963, volumului *Aventuri lirice* semnat de Geo Dumitrescu, după o tăcere de 17 ani.

În general vorbind, în epocă, înviorarea unui aer stătut a fost luată drept înnoire. Încercările fragile de poezie reprezentau, ca și proza dezideologizată, diversiunea sugerării normalității, proba potențelor înnoitoare ale literaturii socialiste care, iată, este viabilă.

Era vremea concesiilor tactice și propaganda însăși primise misiunea demonstrării posibilităților reformatoare ale puterii de la București. Reeditarea timidă – chiar așa trunchiată și presărată de croșete, cum era – a literaturii clasicilor, readucerea în conștiința publică, când discretă, când vizibilă, a scriitorilor marginalizați (cazul Blaga) sau aflați pe vechile liste negre ale anilor 1950, atenuarea exceselor ideologice și a atitudinii iritant antiromânești a istoriografiei rolleriste a acelorași ani 1950, traducerile din ce în ce mai numeroase (și nu numai din literatura rusă și sovietică) erau și ele semne ce păreau să anunțe și să confirme o îmblânzire a regimului.

Oricare au fost consecințele ulterioare ale acestor mici concesii, toate au fost inițial argumentele propagandistice, vicleniile tactice ale unei conduceri politice staliniste, înfricoșate de a fi înlocuite prin voia teribilă a Marelui Frate.

Etapa relativei liberalizări (1964–1971)

Schimbarea politicii PMR (pregătită discret, dar anunțată oficial prin Declarația din aprilie 1964), precum și modificarea ordinii priorităților propagandei au creat un climat de creație, dacă nu cu totul nou, măcar diferit. În orice caz, a fost accelerat procesul de dezideologizare a literaturii, început cu puțin timp înainte de câțiva scriitori.

Tendința de recuperare a timpului irosit în vremea marii rătăcirii realist-socialiste e mai vizibilă în poezie, unde zilnic se câștigă noi teritorii lirice și unde modernizarea face progrese impresionante. Mai lentă, regenerarea prozei a contribuit totuși decisiv la restabilirea normalității creației artistice în general, la netezirea drumului spre literatura ca literatură.

Accentul s-a putut deplasa, încet dar sigur, de pe mesajul ideologic pe literaritate și pentru că scriitorii nu s-au mai confruntat cu privirea necruțătoare a criticilor de partid. Puterea acestora a scăpat și chiar din rândul lor se recrutează câțiva dintre adepții individualității creatoare, a varietății formulelor și a lărgirii sferei realismului.

Cei care au virat spre literatură, favorizând desprinderea de *realismul socialist* și redeschiderea culoarului creației veritabile, s-au putut prevala de unele pasaje ale tezelor marxist-leniniste bune la orice (la bine și la rău). Dar și dacă ar fi folosit aceleași teze în sens

¹⁰ Vladimir Tismăneanu a avut o opinie separată, sprijinită pe faptul că, în anii 1960, Eugen Jebeleanu a fost unul dintre criticii cei mai activi ai moștenirii jdanoviste. După 1965 și în special după Tezele din iulie 1971, E. Jebeleanu s-a manifestat ca un susținător al direcției antidogmatice din Uniunea Scriitorilor. Articolele sale, volumele de poezii (*Hanibal*, *Arma secretă*), precum și o serie de luări de poziție în cadrul Consiliului Uniunii Scriitorilor au contribuit la întărirea grupării antiprotocroniste din rândul intelectualității române. La Plenara din 3-5 noiembrie 1971, consacrată chestiunilor ideologice, discursul lui E. Jebeleanu s-a remarcat prin refuzul de a da girul tezelor neostaliniste.

interdictiv, ca până atunci (și au fost destule tentative), consecințele ar fi fost nule sau, în orice caz, nu ar mai fi atras după ele măsuri punitive. Vremea presiunilor administrative trecuse și scriitorii au băgat de seamă că, oricât ar lătra câinii de pază ai regimului, ființa lor, fizic vorbind, nu mai era amenințată grav.

Procesul desovietizării vieții politice și a societății românești a favorizat o modificare sensibilă a atitudinii statului comunist față de libertatea de expresie. Din 1964, fondurile speciale și cele documentare de carte au devenit accesibile, posturile de radio occidentale cu programe în limba română nu au mai fost bruiate. Instituțiile de cultură încurajează creația națională și câțiva din scriitorii expatriați devin accesibili publicului. Teatrul de Comedie din București montează, în 1965, piesa *Rinocerii* de Eugen Ionescu. Cenzorii devin mai toleranți, dar cenzura preventivă continuă să se exercite.

De două terori părea că au scăpat scriitorii la începutul deceniului: de obligativitatea temelor majore și de glasul jupiterian al criticii. Nimic din toate acestea nu ar fi avut loc și nici schimbarea nu ar fi fost posibilă dacă evenimente politice majore nu ar fi determinat partidul să deschidă supapele și să reducă presiunea nimicitoare a ideologiei.

Consecințele Declarației din aprilie 1964 dovedesc că nu uzarea modelelor sau schimbarea generațiilor (în sens biologic) au determinat cursul literaturii scrise după 1948, ci evenimentele politice cu urmări în plan ideologic. 1948, 1964 și 1971 sunt datele cheie, momentele cruciale ale istoriei literare. Indiferent de vârsta lor sau de direcția pe care consideră că o reprezintă, scriitorii răspund, deliberat sau nu, provocărilor factorului politic într-un mod care le organizează destinul literar.

Viclenii culturale ai partidului nu au putut să prevadă consecințele „nevinovatelor” libertăți permise pentru sugerarea „dezghețului” și a normalității. Ce s-a întâmplat cu sistemele totalitare închise care au executat minuscule deschideri tactice¹¹, în numele unei strategii de durată, a avut loc, în mic, și în cadrul restrâns al subsistemului literar. În chiar spiritul „dialecticii” lor de partid, după o vreme, strategia avută în vedere a fost măcinată și fatalmente compromisă de către aparent neînsemnatele concesii tactice.

Pe nesimțite, în mai puțin de un cincinal, literatura scrisă în deceniul 6 a început să pară ușor ridicolă și, de la un moment, chiar oribilă. Pentru că trebuia distrus cultul, încă puternic, al predecesorului, Nicolae Ceaușescu a favorizat tendința de schimbare a mentalității artistice și a codului estetic, care a transformat și literatura dejistă în termenul negativ al comparației și, până la urmă, într-un vis urât.

Între 1965-1971 a existat un răstimp în care, spre deosebire de oricare alt loc din Est, în România s-ar fi putut publica lucruri realmente îndrăznețe, dacă sertarele scriitorilor nu ar fi fost aproape goale, ca și în 1990. „Tânărul” secretar-general miza din ce în ce mai tare pe cartea „democratizării” și a naționalismului, trudea la alcătuirea portretului său luminos; intelectualii se lăsau înșelați, Occidentul nu mai puțin.

Proza se străduia să se întrezeze, fie reluând, fie adoptând și adâncind, după puteri, creația interbelică, fie reluând și adaptând superficial, la repezeală, inovațiile, deja perimate, ale „noului roman” francez, în spiritul tradiției noastre de „progres prin imitație”. Poezia făcea marile ei experiențe și profita, ca niciodată în istoria genului, de acest răgaz în care a fost înregistrat un număr incredibil de debutanți. Pentru regim, ei erau nebunii inofensivi.

O contribuție importantă la această efervescență poetică au avut-o cele câteva cenacluri de epocă, între care trebuie menționat cel condus de poetul Miron Radu Paraschivescu „Luceafărul”. Numele unor viitori mari poeți apar pentru prima oară în revista „Steaua”, în revista „Povestea vorbei”, editată de același M.R. Paraschivescu (în chip de supliment al revistei „Ramuri” din Craiova) și, de la o vreme, în revista „Echinoc” de la Cluj. Colecția *Luceafărul* (apărută mai întâi la Editura pentru Literatură, apoi la Editura Tineretului) va fi locul unde cele mai multe talente poetice își vor publica primul lor volum.

¹¹ Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism*, p. 45.

Noua generație de critici reușise să creeze – fapt extrem de important – un curent de opinie estetizant. Și, cum se va dovedi nu după mult timp (1971), ireversibil estetizant.

Ceea ce i-ar putea uimi pe tinerii de astăzi interesați de fenomenul „literaturii sub comunism” este faptul că mulți dintre scriitorii de care s-a servit propaganda până la ultima clipă a regimului nu au resimțit ca pe un moment excepțional al destinului literaturii române și ca pe o descătușare hotărârea partidului de a nu-i mai constrânge pe scriitori să se supună schemelor realismului socialist. Învățați să se folosească de soluții narative, de conflicte și de teme prescrise de sus, ei s-au pomenit, în jurul anului 1964, într-un anumit climat de libertate care îi obliga să deprindă reguli noi de supraviețuire sau să aștepte alte comenzi și alte rețete.

A apărut, însă, după moartea lui Gheorghiu-Dej (1965) și preluarea puterii de către Nicolae Ceaușescu, o oportunitate care i-a interesat, într-un fel sau altul, și pe scriitorii aserviți, ca și pe aceia de bună-credință. E vorba de denunțarea, în cadrul câtorva plenare ale partidului, a abuzurilor comise în regimul dejist și, în consecință, de întredeschiderea unei porțițe spre dezvăluirea adevărilor crude ale „obsedantului deceniu”.

După 1966 s-au ivit condițiile nașterii unei specii de proză care doar în regimurile totalitare și doar în anumite momente ale lor poate fi întâlnită: proza de dezvăluire cu accente justițiare.

E limpede că ambiția lui Ceaușescu de a se desprinde de trecut și de a îngropa sub oroare cultul lui Dej a făcut posibil accesul la o nouă temă și deschiderea unui nou culoar pentru prozatorii români. Ceea ce se întâmplase după moartea lui Stalin, când scriitorii dobândiseră dreptul de a scrie „cu artă” (caricatural, sarcastic, grotesc, dar artistic) și fără prea mari distorsiuni ideologice despre oamenii și întâmplările trecutului burghezo-moșieresc, se repeta la jumătatea anilor 1960 cu timpurile „revolute” ale colectivizării forțate și ale abuzurilor aparatului de represiune.

Un gest tipic comunist și de o speță jalnică (doborârea cultului defunctului conducător de către noul conducător avid de putere și în căutare de aderenți) a fost interpretat de intelectualii români ca semnul apariției unei conjuncturi politice norocoase. Părea un îndemn la eliberarea de trecut, de minciună și de frică și foarte mulți scriitori au crezut într-o schimbare radicală a climatului. Anotimpul spaimelor care durase 15 ani lăsa locul unei zodii luminoase, eliberatoare de energii și guvernate de speranța unor și mai profunde schimbări. De aceea scriitorii au creat, câțiva ani buni după 1965, sub fantasma libertății, ca și cum nimic nu ar mai fi putut stăvili avântul creației, mersul literaturii spre ea însăși.

Numărul neobișnuit de mare și în creștere al simpatizanților nu a trecut neobservat de Ceaușescu și, o vreme, acesta a căutat să nu-i contrarieze prin gesturi care să inhibe aspirațiile și comportamentul lor optimist. *Diversiunea sugerării normalității* printr-o creație artistică de înaltă factură și racordată la mișcarea literară europeană a prins însă bine ambelor părți și, până la urmă, mai câștigați au fost scriitorii. Ei au obținut atunci drepturi importante și au întemeiat avanposturi pe care același „om providențial”, după declanșarea revoluției lui culturale dâmbovițene, nu a reușit să le mai doboare.

Frica paralizează și după 1964, parțial, funcțiile scriitoricești și impulsul revelației totale este adesea deturnat spre adevărul mărunț și inofensiv ori este încetinit și relativizat prin interferări de voci narative contradictorii. De altfel, o parte din temele ideologice mai vechi – supuse unor nuanțări, unor transfuzii și unor operații chirurgicale – au rămas în circulație și niciodată nu au fost abandonate de autorități, oricât de puțină atenție au trezit criticilor de prestigiu.

Există însă două domenii în care proza servește în chip direct, fără ambiguitate, comenzii sociale, politicii de moment a partidului. E vorba, întâi, de tema luptei dintre vechi și nou din întreprinderile socialiste (cu precădere uzinale, întrucât țara se afla în plin proces de industrializare forțată). Vechile atitudini reportericești câștigate în timp de scriitorii realist-socialiști reciclați, cât și ușurința lor de a adapta o schemă narativă cu efect sigur la „organe”

au făcut să se ivească un număr uluitor de variante pe aceeași temă „constructivă”, educativă, optimistă. Este în fond, o recondiționare a schemei narative de la sfârșitul anilor '50 prin reajustarea conflictului *bine – rău în bine – mai puțin bine*.

Cei mai abili în dozarea „conflictelor” și în aplicarea unor asemenea trucuri de efect minor au fost, printre alții, Al. Simion, Petre Sălcudeanu, Corneliu Leu, Platon Pardău, Vasile Băran, Corneliu Ștefanache, Mircea Radu Iacoban. Trebuie menționat, în mod special, Dumitru Popescu – personaj atotputernic din aparatul propagandei, care a orchestrat nașterea cultului deșăntat al personalității lui Ceaușescu. De la un moment anume al carierei sale de politruc, Dumitru Popescu (supranumit de scriitori „Popescu-Dumnezeu”) a început să arate cum trebuie scrisă literatura, dând la iveală câteva plicticoase eseuri românești dilematice pe tema exercitării puterii în comunism.

În privința poeziei, lucrurile au evoluat și mai rău, adică sub așteptările secțiilor de propagandă, care au pierdut controlul asupra autorilor importanți și nu au putut opri procesul de eliberare de orice urmă de dogmatism și de configurare a autonomiei spațiului liric. Tema eroului conducător, tema gloriei partidului și a cuceririlor socialismului – abordate în silă, prin șantaj sau de către grafomanii de serviciu – nu vor reuși să se reinstaureze în aria literaturii, unde nu mai erau obligatorii și exclusive, ca în anii 1950. Temele acestea supraviețuiau în regim de derivă.

Trebuie spus că, în chiar răstimpul radios 1965-1971, în care scriitorii respirau ușurați, mirându-se de câtă considerație, de câte avantaje și de câte libertăți au parte, ei se aflau în serviciul unei propagande care își schimbase obiectivul tactic. Scriitorii, prin creația lor „descătușată”, „plină de avânt”, erau desemnați să dovedească tuturor denigratorilor posibili, celor ce nu credeau în experiența primăverii românești, „bogăția stilurilor”, proprie socialismului nostru inițiat și orientat de un om plin de bunăvoință, atent și înțelept, decis să rupă cu erorile trecutului și pe care numai presiunea rusească îl împiedică să ducă „pe noi culmi” binele general.

Când etapa de consolidare a puterii personale se va fi încheiat, scriitorii vor avea dovada că rolul pe care îl rezervase pentru ei propaganda luase sfârșit: li se va aduce aminte, cu brutalitate, că nu puteau aspira a fi mai mult decât au fost destinați să fie și în 1950.

Primele semne ale unei schimbări derutante în atitudinea partidului apar în 1967, când au fost „topite” 60 000 de exemplare din *Antologia poeziei moderne* elaborată de Nicolae Manolescu, pe motivul introducerii în circuit a unor poeți de dreapta neagreați de regim (Radu Gyr, Nichifor Crainic) sau trăind în străinătate (Horia Stamatu, Ștefan Baciu). Directorul Editurii pentru Literatură, Ion Bănuță, fost ilegalist, întemnițat înainte de 1944, a fost sancționat și transferat la o revistă, Mihai Șora, răspunzător de BPT, a fost destituit și, de asemenea, redactorul Ion Acsan a fost mutat într-un post insignifiant.

Vigilența sporește și din pricina descentralizării presei prin apariția cotidianelor județene (de partid), care a solicitat sporirea numărului de cenzori. Se practică mai ales cenzura preventivă și cenzorii se specializează pe domenii (televiziune, radio, filme, teatre etc).

Se interzice, în 1970, filmul lui Lucian Pintilie – *Reconstituirea*, care „pune într-o lumină defavorabilă anumite organe de stat”. Iar piesa lui Iosif Naghiu – *Gluga pe ochi* e scoasă după 60 de reprezentații de la Teatrul Bulandra pentru un „Cristos a înviat” pronunțat de doi actori pe scenă. Era preludiul întâmplărilor dramatice din 1971.

Etapă naționalismului comunist și a izolaționismului ceaușist

Tezele din iulie 1971 au reprezentat semnalul declanșării unui proces de redogmatizare a literaturii române, al doilea după cel ce a succedat Revoluției maghiare. Pentru intelectuali, schimbarea bruscă a politicii culturale a partidului chiar în momentul încercării de desovietizare a României, de desprindere a ei din cleștele ucigaș al lagărului

socialist, a însemnat un șoc, dar și un moment al adevărului. Câțiva au înțeles imediat, alții s-au prefăcut că înțeleg și cei mai mulți au întârziat cu bunăștiință să înțeleagă că trăiesc, totuși, într-un regim comunist și că dreptul la identitatea națională nu era același lucru cu accesul la libertate.

Climatul de creație s-a înăsprit în chip simțitor, iar printre scriitori s-a răspândit psihoza revenirii realismului socialist. Temerile au fost întreținute de mișcările de cadre efectuate imediat de Ceaușescu pentru îmbunătățirea „compoziției de clasă” și reluarea, de câteva ori, a asaltului ideologic în câteva noi plenare și întâlniri cu activul de partid. În 1974, tezele păreau a fi prins contur teoretic, iar „ideile” conducătorului a se fi instalat temeinic în conștiința scriitoricească și în mentalitatea publică.

În 1974, e adoptată *Legea presei din RSR* prin care se precizează condițiile în care pot să își desfășoare activitatea instituțiile de presă, aflate, toate, sub conducerea PCR. Statutul presei – de instrument al propagandei oficiale și cel al ziaristului – de activist al partidului (asimilat propagandistului) au fost reconfirmate prin programul PCR, adoptat în 1975, potrivit căruia, „presa și radioteleviziunea trebuie să promoveze neabătut, permanent, concepția înaintată a partidului despre lume și viață, să combată cu fermitate concepțiile străine, idealiste, retrograde, să răspândească cunoștințele științifice despre natură și societate...”¹² etc.

Unor categorii importante de intelectuali li se solicită, în 1975, depunerea unui jurământ de fidelitate față de partid.

Au fost retrase din circulația publică lucrările și numele scriitorilor români și străini care contraveneau politicii oficiale sau aleseseră calea exilului (de exemplu Petru Popescu, Dumitru Țepeneag etc). Au fost scoase în grabă, din sălile de expoziție, tablourile celor plecați, iar lucrările cu tematică religioasă și nudurile nu au mai fost admise. În general vorbind, expozițiile, chiar aprobate anterior, sunt vizitate de echipe de la Ministerul Culturii și de la Securitate, care dau indicații și impun schimbări.

Și spectacolele de teatru sunt supuse acestui soi de „vizionări”. În 1972, piesa *Revizorul* montată de Lucian Pintilie la Teatrul Bulandra (al cărui director era Liviu Ciulei) a fost interzisă după trei reprezentații, din pricina asemănării – puse în evidență de regizor – a moravurilor din Rusia țaristă cu cele din societatea ceaușistă. Este demisă și întreaga conducere administrativă a teatrului (inclusiv secretarul de partid și protagonistul spectacolului, Toma Caragiu). Liviu Ciulei și Lucian Pintilie vor lua curând calea străinătății.

Numeroase mărturii atestă intervențiile directe ale membrilor familiei Ceaușescu în realizarea unor programe de televiziune sau a unor filme și chiar în cenzurarea unor știri de presă.

Paradoxal, semnalul înăspririi controlului asupra culturii a fost gestul desființării oficiale, în 1977, de către Ceaușescu a instituției cenzurii (Comitetul pentru presă și tipărituri), fapt ridicat în slăvi de propagandă. Realitatea era cu totul alta: în schemele de personal ale județenelor de partid au apărut imediat posturi noi ocupate de funcționari care cenzurau cărți și publicații, fiecare revistă s-a transformat în oficiină de cenzură.

Fiecare editură avea acum un cenzor în redacție; fiecare redactor-șef se străduia să fie cât mai atent pentru a nu avea probleme cu Consiliul Culturii și Educației Socialiste, ori și mai rău, cu Secția de Presă a Comitetului Central. Securitatea însăși veghea să nu se scrie și să nu se difuzeze „lucrări necorespunzătoare”, având și sub urmărire directă un număr impresionant de scriitori, editori și ziariști.

Exista în edituri și un sistem al referatelor externe (solicitate unor specialiști din domeniu care erau astfel coresponsabilizați la actul editării). Nu o dată respingerea unui manuscris avea drept consecință intrarea autorului în vizorul organelor de securitate. Negocierile cu redactorul de carte durau luni și ani și se soldau cu modificări serioase de text.

¹² Marian Petcu, *op. cit.*, p. 88.

Forme aberante de control erau puse în mișcare când știrile, informațiile sau textele de proslăvire îl aveau în vedere pe conducător. Fotografiile dictatorului erau retușate și falsificate, numele lui nu mai putea fi despărțit în silabe, orice greșeală de tipar în textele unde se vorbea despre el era sancționată sever. De asemenea, din martie 1981, materialele ce se refereau la persoanele din conducerea de partid și la șefi de instituții centrale trebuiau vizate la secția de Propagandă și Presă a CC al PCR, același regim avându-l și editorialele.

După Congresul scriitorilor din 1981 (unde luările de cuvânt au căpătat viguroase accente anticeaușiste), restricțiilor de publicare obișnuite li s-au adăugat altele, care au provocat stupefacție. Fotografiile scriitorilor nu mai aveau voie să apară pe copertile propriilor cărți. De altfel, ca o consecință a atitudinii critice tot mai clare din Consiliul USR de după 1977 și 1981, organismul de conducere al Uniunii nu a mai fost convocat și nici conferințele naționale, ce trebuiau să aibă loc la patru ani, n-au mai fost ținute.

În martie 1982 e retrasă de la vânzare revista *Tribuna*, din cauza unor poezii semnate de Ileana Mălăncioiu (aflate și în volumul *Linia vieții*, care a fost întors din tipografie și cenzurat în trei etape succesive). Șeful secției de poezie, Victor Felea, a fost schimbat din funcție, iar autoarea a intrat în atenția Securității.

Un mare scandal a provocat publicarea la sfârșitul anului 1985, de către Ana Blandiana, a unui grupaj de poezii cu caracter subversiv în revista *Amfiteatru*: câțiva redactori au fost penalizați, redactorul-șef (Stelian Moțiu) a fost mutat la altă redacție, iar autoarea a pierdut dreptul la semnătură. Ana Blandiana va recidiva în 1988, când, într-o carte „nevinovată” pentru copii, introduce ca personaj (în poezia *O vedetă de pe strada mea*) pe motanul Arpagic, în care toată lumea – forurile deopotrivă – a văzut pe dictator: autoarei i se interzice *sine die* dreptul la semnătură, iar cărțile ei sunt scoase din biblioteci. Numărul 4-5-6 /1985 al revistei *Secolul 20* a fost blocat în tipografie din pricina reproducerii unui tablou de Horia Bernea și a mai multor poze color socotite a avea un caracter religios. Din aceeași revistă, atent supravegheată de-a lungul timpului de organe, vor fi eliminate numeroase texte, inclusiv grupajul consacrat lui Boris Pasternak (în aprilie 1989). În 1982 și 1983, prin câteva decizii ale Consiliului Culturii, sunt scoase din biblioteci toate lucrările despre yoga și alte numeroase cărți semnate de peste 30 de scriitori. După ce devenise cunoscută prin tipărirea unui număr mare de texte inedite sau uitate, colecția *Restituiri* a Editurii Dacia, coordonată de istoricul literar Mircea Zăciu, este desființată în 1985, an în care i se interzice dreptul de a publica scriitoarei Herta Müller (nevoită apoi să emigreze). Numărul 2/1989 al revistei *Viața românească* va fi topit, întrucât făcuse loc unui fragment din *Jurnalul de idei* al lui Constantin Noica, unor referiri la eseistica lui Cioran și unor pagini dintr-un roman de Ana Blandiana. Retrase sau topite au fost volumul lui Ion Negoitescu *Lampa lui Aladin* și romanul *Balanța* de Ion Băieșu (pentru felul cum era interpretat procesul colectivizării).

Teatrele și studioul de filme, casa de discuri, filarmonicele și operele și-au desfășurat activitatea sub un control politic riguros. Dramaturgii au fost clasificați în „absolut interziși”, „interziși parțial” și „neinterziși” (dar pentru care exista recomandarea de a nu fi jucați sau de a fi jucați rar și la ore imposibile). Vizionate succesiv de echipe de „tovarăși cu munci de răspundere”, piesele ajungeau de nerecunoscut. Scenariile de film erau discutate și negociate luni și ani la rând, iar rezultatele erau adesea dezamăgitoare din pricina numărului foarte mare de cedări și de compromisuri. Au fost interzise filmele *Carnaval* și *De ce trag clopotele, Mitică?* (Lucian Pintilie), *Faleze de nisip* (Dan Pița), *Sezonul pescărușilor* (N. Oprițescu), *Iacob*, iar altele au fost oprite până la acceptarea modificărilor.

Pe măsură ce ne apropiem de anul Revoluției și atmosfera politică se deteriorează, inițiativele instituțiilor mascate ale cenzurii sporesc, preschimbând cultura română într-un tărâm al absurdului: nu se mai publică nimic din ceea ce ar putea deveni subiect interpretabil; crește numărul sintagmelor tabu (socotite drept aluzive la adresa cuplului prezidențial); cuvinte precum „întuneric”, „frig”, „foame”, „moș”, „babă”, „moarte”, „cruce”, „preot”,

„frică”, „portocale”, „banane”, „cafea” dispar din programele de televiziune și din cărțile de versuri etc.

Ce e mai grav este faptul că omniprezența cenzurii și felul drastic în care s-a aplicat ea au generat două fenomene cu consecințe serioase asupra creației artistice. Pe de o parte, a apărut tentația autocenzurării, fenomen care a viciat conștiințele și a făcut ca artiștii înzestrați cu talent să renunțe (pentru a se vedea publicați) la sinceritatea absolută fără de care nu se ivește marea creație. Pe de altă parte, s-a activat dorința scriitorilor de a face din cititor un complice și de a-i da acestuia satisfacții morale prin fraze, expresii, construcții parabolice care trimiteau la mizeria din jur și la ineptiile clanului ceaușist.

Constatând că mesajul lor, oricât de învăluit, este perceput ca o mică, dar izbăvitoare răzbunare pe mizeria vieții și pe minciuna zilnică, scriitorii au plusat, urmărind efectul imediat și succesul. Dorința de a nu pierde avantajele – câte erau – ale statutului oficial de scriitor, dar de a depune totuși mărturie spre a fi văzut și admirat a jucat un renghi literaților. Literatura care a luat astfel naștere și care recurgea la șopârle și la limbajul criptic, esopic ori aluziv nu este viabilă și asta s-a văzut imediat după Revoluție, când a fost cu totul – și foarte repede – uitată.

Creatorii de artă și de literatură din această perioadă de reîndoctrinare ideologică și de înăsprire a climatului cultural nu au avut de suferit numai din pricina acestor interdicții de publicare și a acestor forme aberante de cenzură. Ceaușescu nu a acționat numai în sens interdictiv, încercând să stăvilească dorința de normalitate și de libertate a creatorilor. El a pus mare preț pe capacitatea propagandei de a schimba, prin iluzii optice, fața lumii. Va exploata, fără preget și cu mare abilitate, disponibilitățile – ce păreau încă mari – ale *mitului patriei primejduite*¹³ și ale *mitului complotului malefic* (care putea fi al străinilor, dar și al intelectualilor „rupți de popor”, vânduți) de care s-a servit până la capătul domniei și ori de câte ori a fost nevoie, ca de o mască de oxigen.

Responsabilii cu propaganda PCR au recurs cu succes și la puterea de înrâurire a *miturilor respectabilității* izvorâte din complexe noastre istorice. Ea a favorizat răspândirea, chiar de către istorici importanți, a unor clișee istoriografice asigurătoare, răscumpărătoare (aparținând vastei categorii a iluzionărilor și exagerărilor pioase), a sprijinit, prin toate mijloacele, tendința de eroizare și de tabuizare agresivă. Măgulirea orgoliului național a funcționat și ca un narcotic. Spre a fi uitat prezentul și viitorul, reperele istoriei (începând cu Burebista), momentele notabile ale trecutului (mai ales cele legate de înfruntarea celor care au dorit să ne cotopească) au fost supralicitate prin toate mijloacele posibile și totdeauna avându-l în vedere pe *străinul* care este sau *dușman* prin intenție sau *inferior*, prin ținută morală și nivel al istețimii.

Aceiași responsabili i-au încurajat pe literații care aveau obsesia superiorității creațiilor noastre în raport cu cele ale străinilor. Conceptul literar de *protocronism* – introdus de reputatul istoric literar Edgar Papu – a fost exploatat în sensul dorit de culturnici, de scriitorii și istoricii literari puși în slujba regimului. Născut din ceaușism și crescut din drojdia orgoliului național, protocronismul naște, la rândul lui, ceaușism. Protocronismul a constituit însă o miză importantă a propagandei din clipa în care s-a văzut limpede că poezia și proza nu mai pot fi controlate și nici măcar deturnate prin diversiuni de tot felul. Dacă-l analizăm din direcția țelurilor propagandei (care vor fi legate mereu de consolidarea puterii politice), suntem în măsură să observăm că a fost o încercare de alterare, de anemiare, de escamotare și de dezorientare a spiritului critic, acesta constituind veritabilul mare pericol pentru orice regim totalitar.

Protocronismul a născut controverse și i-a obligat pe oamenii de litere, care nu-și pierduseră cu totul simțul măsurii, să riposteze și să-și consume energiile pentru a respinge delicat – spre a nu trezi furia idolatorilor români de toate nuanțele – acest tip de aberații.

¹³ Eugen Negrici, *op. cit.*, p. 58.

Aberațiile continuau să fie rostite și după ce stârniseră hohote de râs printre intelectualii de bun-simț, care nu puteau pricepe raționamentul prin care Eminescu devine precursor al marxismului și al celor mai noi teoreme matematice, iar Paul Anghel un prozator universal superior lui Tolstoi. De aceea, considerăm că teza protocronistă, ca și tendințele naiv-protocroniste, au fost adoptate atât de aparatul diversionist al puterii, cât și de cel propriu-zis propagandistic, interesat de izolarea României prin crearea sentimentului că nu avem nevoie de nimeni și de nimic în afara zidurilor *Cetății asediate*, pentru că, oricum, trăim în glorie și în măreție. Sub aparența recuperării și slăvirii trecutului se ascunde, firește, o uriașă manipulare având ca scop legitimarea lui Ceaușescu, ultimul din seria măreață a marilor conducători demni de istoria Patriei. Această demagogie naționalistă nerușinată și – pentru mulți intelectuali – comică și grotescă, fiind revărsată zi de zi peste o populație în genere prost informată și cu un nivel de educație redus, a reușit să creeze mentalitate. Mitologia de acest tip a precedat vremii dictatorului și i-a supraviețuit.

Regimul autoritar al clanului Ceaușescu dădea însă semne de șubrezie la începutul anilor 1980, căci drogul dârzeniei și al demnității naționale nu ține loc de foame și de frig. Pe fondul nemulțumirii populare, al ostilității elitei intelectuale – neîntrerupt și inutil agresate –, au apărut, la sfârșitul anilor '70, primele manifestări cu caracter de disidență sau de împotrivire (cazul Goma, sindicatul liber SLOMR, revolta minerilor de la Petroșani; mai târziu, cazul Dorin Tudoran, atitudinile publice ale Doinei Cornea și ale lui Mircea Dinescu).

Un mare ecou internațional a avut „cazul Goma”. Încă din 1970, ca urmare a criticilor repetate aduse regimului, lui Paul Goma (care fusese arestat și condamnat la doi ani de închisoare după Revoluția din Ungaria) i se interzice să mai publice. Scriitorul își va trimite manuscrisul romanului *Ostinato* în Occident, unde acesta apare în traducere germană în 1971, la Târgul Internațional de Carte de la Frankfurt. Drept urmare, România își retrage delegația oficială și cazul ia proporții internaționale. În 1977, Paul Goma redactează o scrisoare rechizitoriu adresată lui Nicolae Ceaușescu, document pe care îl vor mai semna, din păcate, doar Ion Vianu și Ion Negoitescu. Arestat, scriitorul va fi apoi obligat, în același an, să se expatrieze. În Franța va desfășura o impresionantă activitate anticomunistă prin articole, scrisori deschise, numeroase interviuri, fragmente de proză difuzate la postul Radio Europa Liberă, unde a fost sprijinit de scriitorii Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, realizatorii unor emisiuni de o extraordinară audiență, care au devenit periculoase pentru stabilitatea regimului. Paul Goma (ca și alți redactori ai postului, între care și Monica Lovinescu) a fost de mai multe ori ținta unor atentate puse la cale de agenți ai Securității.

Pentru a-i îndepărta cu orice preț – în plan politic – de bătaia contemporană în jurul libertății și – în plan artistic – de realismul revelator și de orice altă modalitate aptă să fisureze și mai adânc fundamentele regimului și așa fisurat și bolnav, aparatul propagandistic a impus, cu severitate și obstinație, tuturor editurilor, ziarelor, radioteleviziunii, cenaclurilor județene și orașenești obligația promovării *poeziei patriotice*, în care autoritățile includeau și *tema slăvirii conducătorului*. Pe măsură ce totul se degrada în jur și România era părăsită ca un meleag unde bântuie ciuma, tonul solicitărilor devenea mai amenințător.

Era vorba, de această dată, de o temă propagandistică de rutină (similară celei închinată luptei pentru pace sau partidului), aptă să consume energiile, să dea speranță și un soi de nimb grafomanilor, nerușinaților, impostorilor și rataților. Trebuia pur și simplu cântată patria, înțeleasă într-un sens abstract și ideal, pentru a nu fi tulburată cumva conștiința creatorilor. Citite astăzi, asemenea texte ne uimesc prin viteza cu care autorii lor intuiesc simbolurile și situațiile poetice favorabile, găsesc tonul și gesticulația adecvată și își păstrează până la capăt ținuta lor impecabilă. Se răscumpără, astfel, ceva din nimicnicia faptei, nu însă și semnificația ei criminală: un atentat reușit asupra mitului patriei, cu prelungirea agoniei acestuia și fisurarea, prin rezonanță, a tuturor celorlalte mituri care asigură stabilitatea ființei naționale: credința, onoarea, demnitatea.

Pentru ca *mitul patriei primejduite* să continue să iradieze conștiințele, să-și prelungească puterea de înrâurire și de coagulare după ce excesele au devenit obositoare și criza regimului evidentă, puterea a mizat pe știrile teribile lansate din vreme în vreme, făcând apel la intoxicare, la alarme inutile și perpetue. De la un punct anume, nici acestea nu vor mai avea efect. Sufocată sub maldărul de clișee, căzută, la sfârșitul anilor 1970, la nivelul jalnic de exigență, de deziderat propagandistic (susținut administrativ cu ajutorul eternelor, mereu efecelor pârgii editoriale), *tema patriei* va cunoaște câteva tentative de reanimare. Una dintre acestea a reprezentat-o festivalul național *Cântarea României*, în cadrul căruia grupuri bine alcătuite de scriitori făceau deplasări și-și citeau creațiile în mijlocul „oamenilor muncii”. Inițiat de o conducere politică din ce în ce mai antipatizată, acest „festival național” a legalizat, în fond, decesul fervorii patriotice și a lăsat o lespede nemeritat de grea peste această temă poetică, făcând-o să-și piardă atributul de subiect liric. Motivul real al înființării festivalului a fost promovarea artiștilor „populari” și înlocuirea artei culte cu arta populară, singura care, în viziunea conducătorului, ar fi trebuit sprijinită.

Cel ce se substituise partidului și se identificase cu țara aceea jinduită, binecuvântată, demnă de toate superlativele imaginabile, și-a găsit un instrument excepțional de fortificare a puterii în persoana lui Adrian Păunescu, poet relativ tânăr, de un talent incontestabil și care, la prima vedere, nu se număra printre cei ușor de manevrat. Pentru că și-a dorit ca poezia lui să miște sufletele și să agite mulțimile, acest poet a recurs, cu sau fără știință, la o bună parte din vicleniile stilistice ale poeziei agitatorice a primilor ani de comunism. El a apelat constant la fondul primitiv emoțional al cititorilor, la șantajul sentimental, la setul infailibil de trucuri lacrimogene, ferindu-se însă să dea poeziei sensul negator și înverșunarea anilor 1950. Adrian Păunescu a reușit – cu argumente pe care le bănuim – să obțină aprobarea clanului Ceaușescu pentru ca cenaclul revistei „Flacăra” să se transforme într-o manifestare grandioasă și, mai apoi, într-un spectacol itinerant (televizat), cu zeci de recitatori, interpreți, cântăreți, mișcându-se, toți, fără șovăire, la comandă, ca vrăjiți de bagheta lui magică. La rândul lor, tinerii spectatori cărora li se adresa – în săli, în piețe sau pe stadioane – intrau într-un soi de bizară frenezie. Li se părea că, față de atmosfera sumbră în care erau obișnuiți să trăiască, participă la un eveniment epocal, la un moment astral.

Cenaclul a început în curând să semene, prin rânduială și gestică, cu săvârșirea unui ritual: modelul religios pare a fi indispensabil propagandei totalitare când vrea să aibă succes. Poetul nu uita, însă, niciodată să amintească tuturor celor încântați de ce văd și de ce simt că datorează Conducătorului suprem – care vorbește prin gura lui – supunere și iubire, căci numai El le poate asigura, în vremurile acelea tulburi și în colțul acesta de lume, liniștea și stabilitatea. Nimeni nu a făcut un mai mare serviciu propagandei și regimului lui Ceaușescu. Acest scriitor, prin acțiunile lui, prin personalitatea lui care fascina și descumpănea, a prelungit existența comunismului naționalist-ceaușist, precizându-i, cristalizându-i și întrupându-i doctrina. În schimbul serviciului făcut conducătorului, Adrian Păunescu – un nume pe buzele tuturor – a devenit indispensabil și puternic în ierarhia propagandei, slobod să înfăptuiască, să îndrepte erori, să facă numeroase fapte bune, să acționeze peste limitele știute. A fost citit cu pasiune, versurile lui i-au fost recitate și cântate cu vehemență, cum nu știm să fi fost vreodată recitați și cântați poeții neamului. Dar nu putem uita că a atras într-o cursă propagandistică sufletele candidе ale adolescenților, izbutind să deverseze energiile lor explozive în numele supraviețuirii unui regim odios. Din perspectiva dăinuirii acestuia, se poate spune că interzicerea Cenaclului Flacăra – la insistența unor membri ai clanului care au profitat de moartea unor tineri în timpul „reprezentăției” – a fost cea mai mare eroare tactică a Secției de Propagandă a partidului.

Spre sfârșitul anilor 1980, se constată intrarea în rutină a tuturor temelor mai vechi și mai noi ale propagandei. Descumpănite, secțiile specializate ale CC al PCR au decis, renunțând la intenția unui efect, să recurgă la topirea tuturor „creațiilor” dedicate partidului,

omului nou, cuceririlor revoluționare, eroului comunist, României socialiste, în una singură, cea apoteotică, închinată Cărmaciului, Eroului, „Mântuitorului”.

Intellectualității noastre – care nu se mai afla, ca în anii 1950, sub teroarea cizmei sovietice și care se mai afla încă în Europa – îi era mai greu să înghită, ostenită cum era de lipsuri și umilințe, un asemenea calup tematic unsuros. Procedeele atragerii și compromiterii trebuiau diversificate pervers. Și era nevoie de mai multă imaginație acum: nu te mai puteai bizui exclusiv pe argumentul spaimei.

Nu au întârziat să apară fenomenele de intoleranță și agresivitate și chiar de prozelitism, prin viol moral. Volumele de „Omagii” și antologiile festive, alcătuite de către echipele de specialiști ale editurilor – prin rugăminți, telefoane insistente, ademeniri, oferte de publicare și, spre sfârșit, prin amenințări și șantaj –, oferă *in vitro* un spectacol al sodomizării de care nu erau scutiți nici cei reprezentând minoritățile, nici cei ce greșiseră o singură dată, undeva în tinerețe, nici cei încă speriați de pușcăriile din care ieșiseră nu tocmai de mult, nici venerabili literați, în care frica creștea o dată cu frica de moarte.

Data fiind desăvârșita supraveghere a populației și *statu-quo*-ul politic internațional (consfințit la Helsinki și bazat pe echilibrul forțelor nucleare), nimeni nu ar fi putut să prevadă atunci, în anii 1980, grabnica prăbușire a regimului Ceaușescu și a comunismului. În ultimul deceniu al național-comunismului ceaușist, s-a publicat un număr neverosimil de texte închinare conducătorului (și, de la un moment dat, și soției lui). Le simțim și acum, după un deceniu, duhoarea. Interesant este, însă, că și această temă – exersată uneori ingenios – s-a dovedit, din punctul de vedere al puterii, contraproductivă, întrucât nu a izbutit să creeze altceva decât greață, greața profundă care apropie sfârșitul.

De când Nicolae Ceaușescu a declanșat contraofensiva pentru a recâștiga supremația ideologică, de când, înăsprind cenzura, chiar în forme insidioase, a decretat reîndoctrinarea și bulversarea continuă a ierarhiilor politice și intelectuale, scriitorii au găsit noi subterfugii pentru a se manifesta ca scriitori, au născocit formule stilistice defensive și căi specifice de comunicare, în limbaj esopic, a nemulțumirii.

Trecutul realist-socialist continua să fie o amintire stingheritoare, penibilă, impulsul spre normal al literaturii – de nestăvilit. Mișcarea ei inertială spre idealul artistic, nu spre cel ideologic, putea fi doar moderată prin cenzură sau întrucâtva modelată prin provocări și diversiuni. Nemaigăsind executanți frenetici, neînduplecați, printre criticii de prestigiu, nici măcar printre cei folosiți în „operațiile speciale” din anii '50, *minirevoluția culturală dâmbovițeană* s-a împotmolit curând în compromisuri, îmbogățind, încet-încet, inventarul speciilor bizare, de supraviețuire în regim de presiune.

Politica demografică a regimului Ceaușescu¹

Odată cu publicarea Decretului 770 din 1 octombrie 1966 privind reglementarea întreruperii sarcinii, regimul Ceaușescu a pus bazele a ceea ce avea să constituie unul dintre cele mai represive și mai dure regimuri pronataliste din istorie². Metodele folosite pentru a crește rata natalității prin implementarea decretului 770/1966 și a modificărilor emise pe parcursul următorilor douăzeci și trei de ani situează România în rândul statelor care au folosit politici demografice extreme, alături de China cu ale sale politici ale avortului silit și Germania nazistă cu politicile sale pro și antinataliste bazate pe criterii rasiale. Decretul 770/1966 a marcat intervenția regimului în cele mai intime aspecte ale vieții cetățenilor săi și, mai cu seamă, în trupurile femeilor. În conformitate cu principiile ideologice ale „egalității socialiste”, această politică demografică a sfârșit prin a afecta toți cetățenii cu vârste peste 25 de ani, bărbați și femei, indiferent de statutul lor marital și/sau reproductiv. Tuturor persoanelor fără copii – inclusiv celor sterile – li se reținea un impozit lunar³. Politicile demografice ce vizau reproducerea umană au constituit literalmente „corpul politic” al României, un corp – în sensul politic al sintagmei – profund abuzat de către un regim care își declara neîncetat «profunda umanitate» și grija paternalistă față de cetățeni, în contextul formării „omului nou”.

Decretul 770/1966 a criminalizat avortul, abrogând Decretul 463/1957 care liberalizase această practică. Decretul 770 trata trei chestiuni de bază: excepțiile de la lege, instituționalizarea prevederilor ei și sancțiunile prevăzute pentru încălcarea ei. Pe scurt, legea permitea avortul dacă „1) sarcina pune viața femeii într-o stare de pericol... 2) unul din părinții suferă de o boală gravă, care se transmite ereditar... 3) femeia însărcinată prezintă invalidități grave fizice, psihice sau senzoriale, 4) femeia este în vârstă de peste 45 de ani, 5) femeia a născut patru copii și îi are în îngrijire și 6) sarcina este urmarea unui viol sau a unui incest”. Prevederile acestei legi au fost modificate de-a lungul anilor – mai cu seamă în 1974 și în 1985 – încercând de fiecare dată, chiar dacă inutil, să forțeze creșterea ratei natalității⁴. În momentul în care legea anti-avort era schimbată, rata natalității înregistra un salt, până când românii găseau mijloace alternative de ocolire a legii. Cea mai dramatică creștere s-a înregistrat după legiferarea din 1966, moment în care numărul nașterilor aproape că s-a dublat. Însă, până la finele lui 1967, numărul avorturilor a crescut din nou, în timp ce rata natalității a înregistrat un ușor declin. Legislația anti-avort a fost suplimentată de o serie de măsuri pronataliste care urmăreau pe de o parte scăderea ratei mortalității infantile, a numărul

¹ Pentru o prezentare detaliată a politicilor demografice ale regimului și a consecințelor acestora, vezi Gail Kligman, *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, trad. Marilena Dumitrescu, București, Editura Humanitas, 2000. Acest raport se bazează atât pe lucrarea sus pomenită, cât și pe documente obținute în vara anului 2006 în timpul cercetărilor Comisiei Prezidențiale. Trebuie totuși precizat aici că experții și membrii Comisiei nu au avut acces la documente care ar fi putut facilita analiza anilor 1980 și înțelegerea mecanismelor regimului; mai mult, accesul la anumite materiale a fost interzis fără explicații. Această situație nu poate fi justificată în nici un fel.

² Vezi Decretul 770/1966 pentru reglementarea întreruperii cursului sarcinii în „Buletinul Oficial al RSR”, nr. 60 din 1 octombrie 1966.

³ Vezi Legea 1/1977 privind impozitul pe fondul total de retribuire al unităților socialiste de stat, Capitolul III: Contribuția persoanelor fără copii care muncesc în unitățile socialiste de stat, în „Buletinul Oficial”, nr. 60 din 8 iulie 1977, modificat de Decretul 409/1985 privind majorarea contribuției persoanelor fără copii, în „Buletinul Oficial”, nr. 76 din 26 decembrie 1985. În cazul cuplurilor infertile, taxa lunară reamintea cruzimea regimului. Corpurile lor îi transformau, în esență, în criminali.

⁴ Reexaminarea în detaliu a acestor decrete și strategii depășește scopul prezentului raport. Vezi Gail Kligman, *op. cit.* De precizat că, în 1972, vârsta legală la care unei femei îi era permis să facă avort a scăzut la 40 de ani. Vezi Decretul 53/1972, în „Buletinul Oficial” din 16 februarie 1972. În 1985 limita legală de vârstă a fost ridicată, din nou, la 45 de ani, iar numărul de copii pe care o femeie trebuia să îi aibă s-a mărit la cinci. Vezi Decretul 411/1985, în „Buletinul Oficial” din 26 decembrie 1985. Un avort era considerat legal doar dacă se făcea într-un spital.

de avorturi și divorțuri, etc, iar pe de altă parte, întărirea sprijinului pentru familiile cu mulți copii⁵. O serie de politici complementare vizau și nevoi de infrastructură, cum ar fi creșterea numărului de locuințe, creșe și grădinițe; îmbunătățirea asistenței medicale pentru mame și copii etc. Simultan, pentru a se asigura că sarcinile de plan și implementarea Decretului 770 se vor realiza în bune condiții, regimul a promovat o serie de măsuri disciplinare din ce în ce mai represive. S-a creat astfel un sistem în care supravegherea instituțională se suprapunea cu cea individuală, solicitând participarea tuturor celor implicați, dar mai ales a cadrelor medico-sanitare – în particular a celor din secțiile de obstetrică-ginecologie și de pediatrie – și ale miliției, procuraturii și Securității.

În pofida tuturor acestor măsuri, avortul ilegal a rămas metoda principală de control a fertilității, fapt ce a avut consecințe dramatice asupra populației. Zeci de mii de femei și copii au decedat sau au rămas afectați pe viață. Frecvent, femeile preferau mai degrabă să își riște viața decât să aducă pe lume (încă) un copil, căruia nici ele și nici familiile lor nu îi puteau oferi minimul material și afectiv necesar. Majoritatea femeilor care au ajuns să figureze în statistica mortalității materne erau deja mame a mai multor copii, ceea ce a însemnat că în urma deceselor lor – cauzate în mare parte de efectele secundare ale întreruperile ilegale de sarcină – mulți copii au rămas orfani de mamă. (Între 1966 și 1989, 9452 de femei au fost înregistrate în statisticile privind mortalitatea maternă. Însă acest număr reprezintă o subestimare a mortalității materne pentru că nu include și numărul femeilor care nu au apelat la asistență medicală pentru complicațiile apărute la efectuarea avortului. De exemplu, în 1989 s-au înregistrat 169,9 decese materne la 100 000 de nașteri, ceea ce reprezenta „un număr de zece ori mai mare decât ceea ce fusese înregistrat până atunci în Europa... Dintre acestea, 87% erau cauzate de întreruperile de sarcină”⁶). Pentru majoritatea femeilor, organele de reproducere au devenit un „dușman interior”, iar relațiile sexuale o experiență terifiantă. Atât de severe au fost traumele asociate politicilor pronataliste, încât, la câteva luni după legalizarea avortului în decembrie 1989, Ministerul Sănătății a continuat să primească fișe ale mamelor care decedaseră în urma întreruperilor ilegale de sarcină, fie din cauza necunoașterii faptului că Decretul 770 fusese abrogat, fie a neîncrederii în schimbările survenite în decembrie 1989.

Sfârșitoarea și cutremurătoarea ironie a politicii demografice a regimului Ceaușescu a fost aceea că întreruperile ilegale de sarcină au reprezentat atât metoda principală de control al reproducerii, cât și cauza preponderentă a mortalității la femeile aflate la vârsta fertilă. În timpul regimului Ceaușescu, încercările femeilor și ale cuplurilor de a-și controla fertilitatea prin întreruperi de sarcină, obținute sau provocate ilegal, îi transforma efectiv în criminali și în ținte ale șantajului Securității, instituție care specula cu abilitate temerile provocate de încălcarea legilor statului polițienesc în care trăiau. Într-adevăr, politicile demografice ale lui Ceaușescu au afectat viețile sexuale ale tuturor cetățenilor, făcând din teamă, ură de sine și copii nedoriți, aspecte cotidiene ale vieții intime. Aceste politici demografice nu numai că au alimentat alienarea de sine, dar și alienarea față de „epoca de aur” ceaușistă.

Prima parte a acestui studiu oferă un rezumat al contextului politic în care a fost emis Decretul 770⁷. A doua secțiune se concentrează asupra aparatului birocratic care a fost creat pentru a permite supravegherea și controlul cu privire la aplicarea politicii demografice instituite prin Decretul 770. În a treia parte este prezentat rezumatul analizei asupra datelor

⁵ Gail Kligman, *op. cit.*, capitolul 3. Acest raport se referă doar la Decretul 770 și la alte măsuri luate pentru creșterea ratei natalității și scăderea numărului avorturilor.

⁶ Vezi Gail Kligman, *op. cit.*, pp. 232-233 și Adriana Baban, *România, în From Abortion to Contraception: A Resource to Public Policies and Reproductive Behavior in Central and Eastern Europe from 1917 to the Present*, Henry P. David (coord.) cu asistența Joannei Skilogianis, Westport, CT, Greenwood Press, 1999, p. 206. Numărul femeilor care au suferit complicații în urma întreruperilor de sarcină efectuate ilegal, numărul copiilor orfani și al celor abandonați în instituții de stat sau pe străzi nu poate fi estimat cu exactitate.

⁷ Vezi Gail Kligman, *op. cit.*, printre altele, pentru detaliile privitoare la aceste strategii.

furnizate de specialiști și practicilor folosite de regim pentru a atinge cu succes obiectivele politicii sale demografice. Pentru a înțelege contextele în care această politică demografică s-a desfășurat și a dezbaterilor pe care le-a stârnit (în măsura în care putem vorbi de dezbateri), prezentul raport citează surse primare.

Apariția Decretului 770/1966

„Este foarte bine că problema aceasta a fost în sfârșit prezentată la Comitetul Executiv. La ea se lucrează de mult, din februarie mi se pare; s-a început greu, pentru că a fost oarecare rezistență însăși la începerea studiului, considerându-se că nu este o problemă care trebuie să ne preocupe, deși situația, după cât se pare, este gravă. Problema natalității și a sporului populației este o problemă pentru care poartă o răspundere foarte mare Partidul nostru, conducerea partidului și guvernului...” (Nicolae Ceaușescu)⁸.

La întâlnirea Comitetului Executiv al CC al PCR din 2 august 1966, mai multi tovarăși au argumentat că în „Studiul privind situația natalității din Republica Socialistă România”⁹ problema gravă a scăderii natalității sub pragul de înlocuire demografică nu este suficient de clar atribuită liberalizării avortului din 1957. Spre exemplu, Tov. Alexandru Drăghici observa că raportul inițiat în februarie 1966 avea „serioase deficiențe. În primul rând, analizează cauzele stării natalității, pune cauzele acestea pe tot ce vrei dar nu pune accent pe ceea ce a încurajat scăderea natalității și anume, după ce se arată aici că natalitatea în mediul rural a scăzut de la 32.6 la 15%, arată cauza care contribuie la această stare: natura social-economică, demografică, cultural-educativă și în sfârșit legislație. După părerea mea cauza principală este legislația...”¹⁰.

Tov. Leonte Răutu sublinia că românii trebuie să înțeleagă că „(...) este o problemă națională sporirea natalității, este o îndatorire patriotică a membrilor de familie, a medicilor, a femeilor. Cele mai mari încălcări ale eticii medicale sunt tocmai în acest domeniu, aici se încasează cele mai multe câștiguri ilicite, sunt trimiteri în fața tribunalului pentru întreruperi criminale. Noi deținem două recorduri: la numărul de avorturi și la divorțuri; sunt 1 000 000 de întreruperi de sarcină pe an, ceea ce este rezultatul decretului din 1957”¹¹.

Studiul aflat în discuție oferea o analiză complexă a multiplilor factori care contribuiseră la scăderea ratei natalității. Temeinic realizat din punct de vedere științific, „Studiul privind situația natalității...” compara politicile referitoare la avort în țările socialiste și nesocialiste din Europa de Est și Vest, Statele Unite ale Americii și Uniunea Sovietică, prezentând abordări diferite asupra avortului la cerere, asupra accesului condiționat la avort și asupra criminalizării avortului. După contextualizarea comparativă a legislației privind avortul, raportul prezenta atât factorii socio-economici care influențau decizia de a recurge la întreruperea sarcinii, cât și măsurile pronataliste și cele destinate ameliorării acestor factori socio-economici, care țineau de nevoile de infrastructură (cum ar fi locuințe, grădinițe și școli; personal și facilități medico-sanitare etc.). În afara datelor prezentate în anexele raportului, acesta conținea și recomandări de politici publice, inclusiv o creștere a activităților cultural-

⁸ Stenograma ședinței Comitetului Executiv al CC al PCR din ziua de 2 august 1966, ANIC, fond CC al PCR - Cămară, dosar nr. 102/1966, f. 23. Vezi și Raluca Maria Popa, *Corpuri femeiești, putere bărbătească. Studiu de caz asupra adoptării reglementărilor legislative de interdicere a avortului în România comunistă (1966)*, în Oana Băluță (ed.), *Gen și putere. Partea leului în politica românească*, Iași, Editura Polirom, 2006.

⁹ AMJ, fond Documentar, dosar 32/1966 B.

¹⁰ ANIC, fond CC al PCR - Cămară, dosar nr. 102/1966, f. 14. Tov. Drăghici a adus argumente în favoarea măsurilor împotriva divorțului și împotriva oricăror considerente privind vârsta femeii rămase însărcinate. Din perspectiva lui, avortul era permis doar din motive medicale și în cazul violului (și, posibil, al incestului); ibidem.

¹¹ Ibidem, f. 20. Potrivit „Studiului[lui] privind situația natalității...”, avorturile la cerere se dublaseră până în 1965, înregistrând o creștere de la 578 000 în 1959 până la 1 115 000 în 1965; AMJ, fond Documentar, dosar 31/1966 B, f. 183.

educative în vederea îmbunătățirii cunoștințelor populației despre sănătatea reproducerii. Studiul mai preciza că „Ministerul Sănătății și Prevederilor Sociale și Ministerul Chimiei vor lua măsuri privind lărgirea producției de mijloace anticoncepționale. De asemenea, organele sanitare vor desfășura o largă acțiune de instruire a populației pentru folosirea rațională a acestora”¹².

Cu toate că autorii acestui studiu (demografi, statisticieni, etc) au specificat că era nevoie de un set complex de măsuri pentru a asigura o necesară „creștere accentuată” a ratei natalității, reacțiile tovarășilor au variat. Spre exemplu, Tov. Gheorghe Maurer a recunoscut valoarea unor propuneri ale studiului¹³ în timp ce alții l-au respins. Tov. Drăghici, de exemplu, l-a considerat „o însăilare a experienței auzite din diferite țări...Fiecare dintre noi suntem fii de muncitori sau țărani, de oameni săraci și știm cum am crescut. Nu știu de ce alergăm în altă parte să căutăm experiența”¹⁴. După cum era de așteptat, remarcile lui Ceaușescu au dominat discuțiile: „După părerea mea, prin decretul de legalizare a avorturilor noi am legalizat prostituția prin avorturi și prin îngăduința la divorțuri...”¹⁵. Contribuțiile lui Ceaușescu la această ședință conțin esența viziunii lui asupra moralei socialiste, morală la care a făcut apel pe tot parcursul regimului său: „Noi trebuie să clarificăm problema aceasta și în conducerea partidului, în Comitetul Central, în comitetele noastre regionale, în Consiliul de Miniștri, cu miniștri și cu tot aparatul de stat. Trebuie să punem capăt acestor stări de lucruri și să nu mai poată ocupa funcții de conducere în stat și în partid acei care în viața personală dau dovadă de lipsa de morală comunistă. Noi nu putem cere muncitorilor din fabrici ceea ce nu cerem unui conducător de partid la diferite nivele”¹⁶. În ce privește măsurile pronataliste, Ceaușescu a susținut că activitatea sexuală trebuie să aibă loc în cadrul căsătoriei, având drept prim scop procrearea.

În 1966 alte asemenea studii temeinice, prea numeroase pentru a fi citate aici, au contribuit la formalizarea a ceea ce a devenit ulterior ansamblul de măsuri privind politica demografică a lui Ceaușescu. De exemplu, Ministerul Justiției a acordat o atenție sporită „Legislație[i] comparat[e] în material[ul] reglementarii avortului”¹⁷. Juriștii au dezbătut formulările Decretului 770, revizuiind în mod repetat limbajul său legal. Tot ei au elaborat și proiectul decretului pentru modificarea Codului Penal, care urma să reflecte noua legislație și noile dispoziții privind avortul. În spiritul responsabilității tuturor membrilor societății în procesul de „construire a socialismului”, proiectul de lege menționa: „Pericolul social deosebit al avortului și consecințele grave de ordin medical, demografic și social pe care le generează, impun ca instigatorii, complicii și favorizatorii să fie pedepsiți la fel ca și autorii”¹⁸.

Pentru comentarii și eventuale modificări, Consiliul de Miniștri a trimis textul proiectului de lege tuturor instituțiilor direct vizate de implementarea legislației privind avortul. În final, textul revizuit privind „deținerea oricăror instrumente speciale pentru întreruperea cursului sarcinii...” a fost aprobat atât de Ministerul Justiției, cât și de Ministerul

¹² AMJ, fond Documentar, dosar 31/1966 B, f. 194.

¹³ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 102/1966, f. 17.

¹⁴ Ibidem. Tov. Drăghici a criticat datele comparative despre practica „medalierii mamelor” preluată din Uniunea Sovietică, exclamând: „și se propune să se dea fel de fel de prime, ca și cum statul ar trebui să cumpere acești copii”; ibidem. Dar părerea lui în această privință nu a fost împărtășită, astfel încât medaliile pentru mamele eroine au fost în cele din urmă incluse în măsurile stimulative. Vezi, de exemplu, Consiliul de Miniștri, Decret 190/1977, *Decorațiile de Stat în Republica Socialistă România*, în „Buletinul Oficial”, nr. 65 din 9 iulie 1977 care completa Decretul 195/1951.

¹⁵ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 102/1966, f. 24.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ AMJ fond documentar, dosar 73/1966.

¹⁸ Ibidem, dosar nr. 8/1966A, ff. 1-5.

Sănătății și al Prevederilor Sociale, de Procurorul general, de Președintele Tribunalului Suprem și de Directorul Institutului de Cercetări Juridice al Academiei RSR¹⁹.

La 20 septembrie 1966, Ceaușescu a convocat o ședință a Comitetului Executiv „consacrată dezbaterii problemelor privind creșterea natalității și îmbunătățirea continuă a măsurilor de ocrotire a mamei și copilului”²⁰ la care au fost invitate și cadre medicale. Au participat treizeci și trei de doctori, printre care și medicul-șef al Regiunii Autonome Maghiare-Mureș. Ceaușescu le-a urat bun venit cu următoarele cuvinte: „Am ținut să avem această consfătuire pentru a discuta împreună proiectul de măsuri care va trebui să apară sub formă de decret în legătură cu problema întreruperii sarcinii, cum se spune în termeni medicali, dar care are o urmare mai mare și anume necesitatea asigurării creșterii natalității și sporul populației noastre”²¹.

Mai mulți doctori au exprimat în mod politicos rezerve (punând, de exemplu, sub semnul întrebării pragul de 45 de ani ca vârstă legală pentru întreruperea sarcinii). Deși în general au lăudat obiectivul al politicii demografice propuse discuției, medicii au mai ridicat și alte probleme ce țineau de contracepție, măsuri socio-economice, viol și educația patriotică. După câțva timp (durata nu este menționată în stenogramă), Ceaușescu a decis că se discutasese suficient, având în vedere că scopul acestei consfătuiri era „în orice caz, limitat”. Ceaușescu le-a amintit participanților că România se afla printre țările cu cele mai mici rate ale natalității – 14,6 nașteri la mia de locuitori. Din punctul lui de vedere, situația în care se afla țara era inacceptabilă: „Cauzele sigur că sunt mai multe și justificări se pot găsi și de ordin social și material, inclusiv de ordinul acelor pe care l-au găsit femeile de la Consiliul Național al Femeilor care spun că au cucerit o libertate mare și nu pot să piardă această libertate. Aici nu poate fi vorba de nici un fel de cucerire de libertate, tovarăși...”²².

Reamintind de Decretul din 1957 care liberalizase întreruperea sarcinii, Ceaușescu a folosit prilejul de a-și expune propriile vederi despre libertate și patriotism, vederi care îi vor călăuzi întreaga politică și de la care nu s-a abătut semnificativ pe parcursul următorilor 23 de ani ai regimului său: „În fond, măsura cu decretul acesta, fără să greșim, a fost un decret antinațional care a adus multe daune... trebuie să pornim de aici ca să înțelegă toată lumea și medicii, și bărbații și femeile că problema creșterii natalității este o îndatorire pentru fiecare cetățean al patriei și că libertatea trebuie înțeleasă în sensul răspunderii pe care fiecare o are față de viitorul național”²³.

Pentru Ceaușescu, adevărata emancipare a femeilor putea fi aparent realizată prin îndeplinirea datoriei și onoarei patriotice de a naște copii, indiferent de condițiile în care acești copii urmau să fie sau ar fi putut fi crescuți. La zece zile după această ședință consultativă cu personalul medical referitoare la legislația demografică propusă, Decretul 770/1966 a fost făcut public²⁴.

¹⁹ Ibidem, dosar nr. 8/1966 A, ff. 9-11

²⁰ ANIC, fond CC al PCR - Secția Administrativ-Politică, dosar 10/1966, Stenograma consfătuirii cu cadrele medicale la sediul CC al PCR din ziua de 20 septembrie 1966, consacrată dezbaterii problemelor privind creșterea natalității și îmbunătățirea continuă a măsurilor de ocrotire a mamei și copilului.

²¹ Ibidem, f. 2v.

²² Ibidem, f. 36.

²³ Ibidem, f. 37. La această ședință, liderul comunist i-a prevenit pe doctorii prezenți că trebuie să privească acest decret într-un mod responsabil. Pentru siguranță, el a adăugat: „În decrete sunt prevăzute și măsuri de sancțiuni și propunem chiar să înăsprim sancțiunile”; ibidem, f. 40.

²⁴ În mod evident, această întâlnire a fost o manifestare a formelor fără fond. Legea fusese deja concepută. În ziua de 8 martie a fiecărui an, de Ziua Internațională a Femeilor, Ceaușescu aducea omagii contribuțiilor speciale ale femeilor, îndemnându-le să facă patru sau mai mulți copii pentru a atinge obiectivul național de creștere a populației la 25 de milioane până în 1990.

Supraveghere și pedeapsă

Pentru a se asigura că legile și politica cu privire la reproducere vor fi implementate fără tăgadă, regimul a creat o rețea complexă de instituții ale statului, integrate atât vertical (ori ierarhic), cât și orizontal, pe întreg teritoriul țării. Acest enorm aparat birocratic a facilitat culegerea și transmiterea de informații într-o manieră atent orchestrată (deși atomizată, în sensul că accesul la aceste informații și circulația lor erau totuși restricționate). Ca și în alte domenii de producție, au fost stabilite sarcini de plan privind reproducerea populației, sarcini care vizau creșterea ratei natalității, scăderea ratei mortalității infantile și a numărului întreruperilor de sarcină. Rapoarte din mediul rural, mai exact din comune, erau trimise cu regularitate (trimestrial, semestrial, anual) către structurile imediat superioare – municipale, județene –, la nivel regional și apoi la București. La fiecare dintre aceste nivele, informațiile erau verificate și evaluate de către specialiști reprezentând diferite instituții și interese, cum ar fi cadre medicale, milițieni, procurori. Pentru o mai atentă verificare, cadre de partid erau trimise pe teren să se asigure la fața locului că prevederile legii erau aplicate întocmai, iar măsurile corective erau adecvat instituite. Această complexă rețea instituțională furniza atât contextul instituțional, cât și personalul prin intermediul căroră puteau fi supravegheate și urmărite activitățile indivizilor, unităților și instituțiilor, din perspectiva noii politici demografice. Nu numai gravidele erau luate în evidență, ci și doctori, farmaciști, secții de obstetrică-ginecologie și chiar și Ministerul Sănătății. Toate aceste persoane și instituții făceau obiectul unei vigilențe permanente. Un asemenea sistem a creat nu doar teamă și incertitudine, ci a condus și la creșterea asumării riscului individual ca formă de rezistență. Prin supraveghere erau descoperite persoanele care încălcau legea (de exemplu, întreruperea ilegală a sarcinii și folosirea truselor medicale în scopuri neautorizate). Indiferent de infracțiunea sau delictul comise, existau suficiente măsuri disciplinare pentru prevenirea și/sau pedepsirea oricăror practici ilegale privitoare la avort.

Acest raport oferă doar o imagine selectivă a tipurilor de mecanisme disciplinare și de control la care s-a apelat pentru creșterea populației României și a îmbunătățirii sănătății reproducerii. Aceste mecanisme au făcut din sexualitate o sursă constantă de teroare în special pentru femei și le-au transformat în criminale pe acele multe românce care au sfidat voit Decretul 770/1966²⁵. Astfel, un număr mare de femei aflate la vârsta fertilă au fost sacrificate de propriul guvern, viețile lor fiind scurtate în urma încercărilor lor de a-și controla fertilitatea și bunăstarea familiei.

În efortul de a garanta implementarea corectă a politicilor demografice pe întreg teritoriul țării, au fost emise instrucțiuni pentru toate instituțiile de stat și personalul responsabil (din nou, pornind de la cadre medicale până la miliție și procuratură). Aceste instrucțiuni făceau referire la întreaga legislație și la toate modificările legate de agenda politicii demografice. Ca dovadă, în urma adunării din 5-7 octombrie 1967, la un an după emiterea Decretului 770, Ministerul Sănătății și Prevederilor Sociale a elaborat „Instrucțiuni privind interpretarea unitară și științifică a definițiilor de născut viu, născut mort și avort”²⁶, specificând că erau „absolut necesare de a se difuza la toate unitățile sanitare din țară spre a se remedia dificultățile existente în prezent în interpretarea acestor noțiuni”²⁷.

Pentru a monitoriza îndeplinirea planului de reproducere erau pregătite tot felul de rapoarte (prea numeroase pentru a fi redată aici). Aceste rapoarte conțineau informații detaliate despre numărul de nașteri vii într-un anumit interval (reprezentând activitatea din fiecare spital, municipalitate, regiune, etc), numărul deceselor infantile, numărul legal și ilegal

²⁵ Unii autori au acuzat regimul de genocid, acesta fiind și cazul lui Vladimir Trebici, *Genocid și demografie*, București, Editura Humanitas, 1991. Alții s-au întrebat dacă nu chiar femeile au fost acelea care, recurgând la avort, s-au făcut vinovate de genocid.

²⁶ Vezi, de exemplu, AMJ, fond Documentar, dosar 82/1967 B, ff. 17-27.

²⁷ Ibidem, f. 17.

de avorturi ; acestea erau analizate, la rândul lor, în funcție de vârstă, stare civilă sau statut ocupațional, stare de sănătate, etc²⁸. Centrul puterii emitea informații cu privire la politica demografică, iar instituțiile din teritoriu furnizau, pe cale ierarhică, rapoarte către centru. La fiecare punct al acestui traseu, informația era atent studiată pentru a se detecta eventualele discrepanțe dintre lege, așteptările regimului (cu privire la atingerea indicatorilor de plan ai politicii demografice, de exemplu) și ceea ce se raporta. Pentru orice discrepanțe și omisiuni se cereau clarificări suplimentare, ceea ce făcea ca raportul să fie trimis înapoi. Această formă de comunicare și control organizațional a creat un lanț de nivele întrepătrunse de vulnerabilitate și responsabilitate, ceea ce însemna că toți cei implicați aveau interesul ca informațiile furnizate să fie reprezentative și ca spatele să le fie, cum s-ar spune, acoperit. Spre exemplu, la primirea unui raport cu probleme, directorul unui spital a trimis următorul mesaj Secției de Obstetrică-Ginecologie, atenționând: „Direcția sanitară a județului (...) prin mesajul nr. 23 din 7.XII.1985, ne atrage atenția că indicatorii demografici din ultima perioadă nu sunt corespunzători ceea ce poate compromite activitatea noastră de un an... Veți face o reinstruire temeinică cu privire la sarcini ce revin întregului dispensar indiferent de funcția și încadrarea pe care o are pe linie O.M. C. T. (depistarea precoce a sarcinii, ocrotire a gravidelor și în special a celor cu risc, dirijarea la timp a gravidelor pentru a naște la maternitate, reducerea numărului de avorturi, limitarea deceselor 0-1 an, supravegherea sugarilor cu risc medical și social)”²⁹.

Admonestări introductive de acest tip erau des întâlnite în rapoarte și reproduceau elementele de bază ale agendei demografice a regimului, urmate apoi de o discuție pe marginea măsurilor deja luate sau care se impuneau a fi luate într-o situație particulară.

Astfel de rapoarte periodice erau denumite „Informări” și erau folosite pentru protejarea atât a instituțiilor cât și a indivizilor care le scriau și le verificau înainte de a le transmite mai departe. Aceste rapoarte funcționau parțial ca o modalitate formalizată și instituționalizată de autocritică și, în general, concluzionau cu propuneri de îndreptare sau pedepsire a comportamentelor ce nu corespundeau politicii demografice a regimului. Spre exemplu, interzicerea întreruperii sarcinii în 1966 s-a lovit de serioase probleme de infrastructură, cum a fost lipsa în spitale a paturilor necesare îngrijirii femeilor însărcinate, al căror număr a crescut brusc după promulgarea decretului. În București, numărul femeilor din saloanele de maternitate a crescut de la 4767 în mai 1966 la 8490 în mai 1967. Același pat era de multe ori ocupat de două femei care fie erau în travaliu, fie de abia născuseră; în „secțiile de noi născuți, [erau] 2-4 copii într-un pat. Datorită aglomerării actuale dezinfecția saloanelor devine foarte dificilă, dacă nu practic imposibilă. Această situație creează condiții favorabile apariției unor infecții intraspitalicești grave”³⁰. Având în vedere că numărul femeilor care urmau să nască avea să crească pe parcursul următoarelor luni, raportul propunea aducerea a 270 de alte paturi, în parte prin transferarea acestora de la alte saloane³¹.

Rapoartele ce criticau practicile instituționale și individuale în raport cu noua politică demografică a regimului vizau atât instituțiile de vârf, cât și pe acelea aflate în cele mai

²⁸ Rapoartele conțineau, de asemenea, informații despre cazuri de minore însărcinate. Pentru a face referire la cazuri concrete, unei fete i s-a permis să întrerupă sarcina pentru că nu era dezvoltată suficient din punct de vedere fizic pentru a putea duce sarcina la bun sfârșit iar insuficiența ei dezvoltare i-ar fi pus în pericol viața. Alte două fete, însă, au dus sarcina până la termen. Părinții acestora din urmă nu au informat organele sanitare până în luna a cincea. Vezi ANIC, fond CC al PCR - Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 7/1967, f. 182.

²⁹ Prin amabilitatea Spitalului Municipal Sighetu Marmăției, fără număr de filă.

³⁰ ANIC, fond CC al PCR - Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 2/1967, f. 67. Lipsa paturilor a fost raportată în mod repetat ca fiind „total insuficientă.” Vezi și Ibidem, dosar nr. 7/1967; Secția Sănătate a CC al PCR, Informare în legătură cu aplicarea Decretului nr. 770/1966 privind reglementarea întreruperii cursului sarcinii.

³¹ Reamintesc că populația a fost în general luată prin surprindere de emiterea decretului, ceea ce a dus la o creștere spectaculoasă a natalității în 1967. Oricum, pe măsură ce populația s-a adaptat legislației, rata natalității a început din nou să scadă ușor dar constant.

îndepărtate colțuri ale României. O evaluare a Ministerului Sănătății efectuată în 1966 a rezultat într-o severă critică a modului său de organizare, căruia îi lipsea o „concepție științifică”. Ministerul ducea lipsă de personal și mulți dintre cei care lucrau acolo nu erau calificați pentru posturile deținute: „în aparatul ministerului lucrează numai doi tovarăși care au titluri științifice”. Acestea nu erau singurele deficiențe: „lipsuri serioase se constată și în ceea ce privește disciplina în munca a aparatului din centrul ministerului”. „Subiectivism și lipsă de principialitate s-au manifestat și în recrutarea și promovarea unor cadre, care au fost încadrate... pe bază de relații și cunoștințe, deși erau slab pregătiți profesional și politic”. (Evaluarea includea și numele persoanelor în cauză, precum și alte elemente legate de această situație³²).

Oricare ar fi fost problemele sale, Ministerul Sănătății era responsabil cu elaborarea unor rapoarte periodice, alcătuite în baza datelor primite la nivel național³³. În ciuda masivului edificiu birocratic și disciplinar creat pentru a promova scopurile politicii demografice a regimului, numărul de avorturi a continuat să se situeze la cote ridicate. Într-un astfel de raport, Ministerul Sănătății nota: „Pentru reducerea numărului întreruperilor de sarcină s-au organizat acțiuni speciale de control în colaborare cu organele de miliție și procuratură care s-au desfășurat în Capitală și în județele în care s-au înregistrat un număr crescut de întreruperi de sarcină”³⁴.

Totodată, Consiliul Sanitar Superior (subordonat Consiliului Superior al Dezvoltării Economico-Sociale și Consiliului de Miniștri)³⁵ împreună cu Ministerul Sănătății evaluau regulat eforturile de „creștere a natalității și de reducere a mortalității infantile și a avorturilor”. Aceste instituții au confirmat că vor lua măsuri „controlând cu exigență activitatea comisiilor de întrerupere a cursului sarcinii, documentația medicală pe baza căreia s-a aprobat aceasta...”³⁶ Aceste comisii erau compuse din medici, care erau percepuți atât ca actori esențiali pentru îndeplinirea obiectivelor politicii demografice a regimului (prin îngrijirea și supravegherea atentă a femeilor însărcinate, etc), cât și ca potențiali dușmani care, din interes personal (cu alte cuvinte, din motive profesionale sau umanitare) sau financiar, ajutau femeile la întreruperea sarcinii. La începutul anilor 1970, în „Sinteza informării în legătură cu unele aspecte privind asigurarea asistenței medicale a populației”, se preciza despre cadrele medicale următoarele „nu s-au respectat cu strictețe prevederile Decretului 770/1966... S-au constatat numeroase cazuri în rândul medicilor și personalului auxiliar descoperite și sancționate de organele de stat pentru efectuarea avorturilor, multe chiar în incinta unităților medico-sanitare. Faptul că peste 66% din totalul întreruperilor de sarcini efectuate în 1971 au fost avorturi spontane, majoritatea efectuate în timpul gărzilor de noapte

³² ANIC, fond CC al PCR - Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 8/1966, ff. 18v, 19v, 20. O anexă referitoare la salariații care aveau probleme în calitatea lor de „cadre” (cei cu „origini nesănătoase” de pildă) sau ale căror calificări nu se potriveau descrierii postului pe care îl ocupau este similară rapoartelor din campania de „verificare” din 1950.

³³ Spre exemplu: „Informare privind concluziile rezultate din controalele Ministerului Sănătății în semestrul 1 și lunile iulie-august 1986, asupra cauzelor care contribuie la menținerea unui indice de natalitate scăzut în unele județe. Măsuri luate pentru remedierea deficiențelor constatate”, 11 septembrie 1986, (4 ex copie xerox, fără alte informații). Institutul de Statistică a pregătit rapoarte conținând statistici agregate pe baza datelor brute furnizate de Centrul de Calcul și Statistică Sanitară.

³⁴ ANIC, fond CC al PCR - Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 8/1966, f. 6. Din păcate, Comisiei i s-a refuzat accesul la acele arhive și dosare care ar fi clarificat nu numai rolul jucat de miliție și procuratură în îndeplinirea misiunilor lor, dar și încercările lor de a-și proteja propriile interese. Absența accesului, precum și cenzurarea copiilor xerox ale unor materiale pe care membrii Comisiei le văzuseră înainte ridică întrebări referitoare la eforturile de ascundere, în continuare, a trecutului apropiat. Ni s-a spus chiar că miliția nu avea nici o legătură cu subiectul în discuție. Vezi și ANIC, fond CC al PCR - Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 10/1987, Raport asupra stării de sănătate a populației și a principalelor fenomene demografice pe anul 1986, f. 2: „numărul întreruperilor de sarcină a continuat să dețină un loc important”.

³⁵ Ibidem, dosar nr. 10/1975.

³⁶ Ibidem.

sau în afara programului de lucru, când supravegherea și controlul sunt mai reduse, creează premisa concluziei că *o mare parte din avorturi au constituit cazurile provocate și nu cele fortuite*³⁷.

Pe parcursul celor 23 de ani în care Decretul 770/1966 a rămas în vigoare, medicii au continuat să clasifice condițiile medicale ale femeilor în așa fel încât acestea să poată beneficia de întreruperea sarcinii legal. În alte cazuri, medicii (și alții) și-au asumat riscul de a efectua întreruperile de sarcină în mijlocul nopții sau cu complicitatea altor persoane. Directorii de spitale, atât în interes propriu, cât și al instituțiilor pe care le conduceau, au luat măsuri pentru a contracara astfel de practici. Spre exemplu „pentru eliminarea oricărei suspiciuni în ceea ce privește probitatea cadrelor noastre, am luat și vom întări măsurile necesare ca majoritatea avorturilor spontane să fie terminate în tura I-a (orele 8-14) când tot colectivul medical și șefii de secție sunt prezenți în serviciu”³⁸.

Cu toate aceste măsuri preventive, chestiunea avortului a rămas un ghimpe în coasta regimului Ceaușescu. Personalul medical era aspru muștrat pentru lipsa de eficiență în educarea populației – în special a populației rurale – cu privire la îngrijirea sănătății, în general, și a întreruperii de sarcină, în special. Într-un raport dintr-un dosar al Securității, Direcția Sanitară a județului Neamț, Comisia Medicală pentru Ocrotirea Mamei recomanda „intensificarea muncii de educație sanitară... cu sprijinul consiliilor populare comunale, a organelor de miliție și juridice, deoarece apreciem că multe din avorturile spontane mai ne ascund o anumită acțiune, fără leziuni obiective decelabile clinic... Știm că vor fi totuși cazuri în care munca va fi ineficace în fața hotărârii disperate a unor femei de a scăpa cu orice preț de o sarcină nedorită, dar sperăm că majoritatea covârșitoare va înțelege clar care este situația. Nu trebuie să uităm școlile pentru că în acest trimestru am avut câteva întreruperi aprobate de Comisii pentru eleve în clasele VII-VIII”³⁹.

Personalul medical era chemat în fața Colegiului Disciplinar unde era denunțat în public și pedepsit pentru comportamente inadecvate. În acest scop: „Colegiul central și colegiile județene de disciplină ale personalului sanitar vor adopta un stil de muncă revoluționar, analizând și sancționând cu cea mai înaltă răspundere abaterile disciplinare, abuzurile, neglijența și lipsa de solitudine în asistența medicală”⁴⁰.

Ministerul Afacerilor Interne (MAI/MI) a fost implicat direct în supravegherea politicii demografice a regimului. Doctorii, chiar întregul personal medico-sanitar, se aflau sub urmărire permanentă și erau pedepsiți conform legii pentru comiterea de „fapte grave” precum luarea de mită în schimbul serviciilor medicale, pentru furt sau utilizarea neautorizată a proprietății statului (cum ar fi trusele medicale), pentru refuzul de a acorda asistență medicală, pentru emiterea de certificate medicale false, pentru specula cu medicamente (anticoncepționale) și pentru efectuarea ilegală a avorturilor⁴¹. Conducerile spitalelor își luau măsuri pentru a se asigura că personalul secțiilor de obstetrică-ginecologie înțelegea situația: „Având în vedere că secția dvs. este sub controlul foarte atent al organelor MI, vă rugăm ca să respectați legislația sanitară în vigoare, să eliminați lipsurile constatate în urma controlului făcut de MI ...”⁴²

MAI s-a implicat activ și în combaterea încălcării prevederilor Decretului 770/1966. Printre datele cuprinse în „Informări” se afla și numărul personalului medical judecat și condamnat pentru întreruperi de sarcină ilegale. În 1972, un raport făcut la cererea Secției

³⁷ ANIC, fond CC al PCR - Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 8/1972, ff. 3-4.

³⁸ ACNSAS, fond Informativ, dosar 105850, f. 29.

³⁹ Ibidem, f. 29.

⁴⁰ ANIC, fond CC al PCR - Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 15/1986, f. 17.

⁴¹ AMJ, fond Documentar, dosar 78/1968, pp. 95-100. De asemenea, vezi ACNSAS fond Informativ, dosar 105846 care trece în revistă măsurile luate de miliție în investigarea unui doctor, suspectat că ar fi efectuat un avort ilegal. Vezi pentru mai multe detalii Gail Kligman, *op. cit.*, capitolul 6.

⁴² Prin amabilitatea Spitalului Municipal Sighetu-Marmației, datată 22.VII. 1985.

Organizatorice și Secției pentru Controlul Muncii și bazat pe bilanțul MFA și MI pe 12 județe și a municipiului București, menționa că „în ultimii 4 ani au fost trimiși în judecată și condamnați pentru ... [efectuarea ilegală a avorturilor] peste 220 cadre medico-sanitare”⁴³.

În pofida multiplelor modalități de supraveghere permanentă, femeile au continuat să recurgă în mod legal sau ilegal la întreruperi de sarcină. Pe lângă modificările aduse Decretului 770/1966 (vezi nota 4), regimul a pus în practică și alte măsuri, la fel de disperate, pentru a constrânge femeile să ducă sarcina la bun sfârșit. Spre exemplu: „Ministerul Sănătății și direcțiile sanitare vor organiza, trimestrial, controale în unitățile sanitare și vor lua măsuri exigente...”⁴⁴ Și „În vederea aplicării politicii demografice (...) și pentru prevenirea eventualelor abateri, Ministerul Sănătății a difuzat în teren Ordinul prin care se interzice folosirea dispozitivelor intrauterine sau sterilizarea chirurgicală a femeii prin ligatura trompelor sau prepararea și eliberarea prin farmacii a preparatelor anticoncepționale”⁴⁵. Fără ca mulți români să o știe, nașterile prin cezariană au fost, de asemenea, afectate de implementarea sarcinilor de plan ale politicii demografice. Unei femei care, medical, necesita o intervenție prin cezariană i se refuza acest drept dacă fusese deja atinsă cota lunară de nașteri prin cezariană în oricare dintre spitalele din județ. În consecință, și deseori cu efecte tragice, soarta femeii și a copilului era decisă în funcție de litera legii, neținându-se cont de sănătatea copilului care, chipurile, era obiectivul urmărit de regim. Și în acest caz miza regimului era reducerea numărului de avorturi. După două nașteri prin cezariană, o femeie putea să ceară întreruperea legală a sarcinii. Medicii, bineînțeles, erau răspunzători pentru toate intervențiile, inclusiv nașterile prin cezariană⁴⁶.

În ciuda prolificei propagande pronataliste care preamărea realizările epocii de aur a lui Ceaușescu, a beneficiilor sociale menite să stimuleze interesul și sprijinul pentru familiile numeroase (inclusiv legi privind divorțul sau taxa de celibat) și a măsurilor represive luate pentru pedepsirea celor care încălcau legea, rata natalității și rata totală a fertilității în 1983 erau aproximativ aceleași ca în 1966. Dar contextul anului 1983 diferea radical de cel al anului 1966. Existența Decretului 770/1966 nu mai permitea aruncarea vinei pentru declinul demografic al țării pe seama unei legislații liberale cu privire la avort.

Politica demografică. Date și strategii

După cum poate fi observat, sistemul extins de supraveghere conceput pentru monitorizarea și implementarea Decretului 770/1966 și a altor probleme demografice – creșterea numărului de nașteri, scăderea mortalității infantile și a întreruperilor cursului sarcinii – a produs o cantitate semnificativă de date. Cu toate acestea, Decretul 770/1966 nu numai că nu a dat rezultatele scontate privind creșterea susținută a ratei natalității în România⁴⁷, dar nici nu a împiedicat femeile să apeleze la întreruperile de sarcină pe parcursul celor două decenii de existență a unei legislații antiavort represive. Ca urmare, la ședința Comitetului Politic Executiv din februarie 1985, Ceaușescu a declarat furios: „Am văzut că avem în Europa cel mai mare număr de întreruperi de sarcină față de RFG, Franța, Anglia, inclusiv țările socialiste. Nicăieri nu există un număr atât de mare de întreruperi de sarcină.

⁴³ ANIC, fond CC al PCR - Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 8/1972, f. 16.

⁴⁴ Ibidem, dosar nr. 15/1986, f. 12 v. Femeile care mai făcuseră avort urmau să fie supravegheate cu grijă.

⁴⁵ Copie xerox; dosar fără număr; vezi „Informare privind concluziile rezultate din controalele Ministerului Sănătății în semestrul 1 și lunile iulie-august 1986, asupra cauzelor care contribuie la menținerea unui indice de natalitate scăzut în unele județe. Măsuri luate pentru remedierea deficiențelor constatate,” 1986, f. 7. Vezi și Gail Kligman *op. cit.*, nota 73, p. 299 despre Ordinul 300/18, publicat în 1987.

⁴⁶ Vezi Gail Kligman, *op. cit.*, p. 204, și nota 27, p. 327; și Florin Condurățeanu, *Cezariana 31 a întârziat!*, în „Jurnalul Național,” 25 februarie 2006.

⁴⁷ Dacă în 1966 rata natalității a scăzut la 14,3 la mie, până în 1989 a crescut la 16 nașteri la mia de locuitori și nu la 18-20 cât fusese prevăzut inițial. Rata totală de fertilitate (numărul de copii la 1000 de femei de vârstă fertilă) era, în 1989, 2,2. Vezi Gail Kligman, *op. cit.*, nota de subsol 84, p. 300.

Deși la noi este interzis avortul, totuși avem un număr foarte mare... Este inadmisibilă situația aceasta. În privința aceasta trebuie discutat cu femeile, cu populația, dar inclusiv cu medicii”⁴⁸.

Mai mult, spre deosebire de alte țări din Europa, România a înregistrat o mortalitate maternă accentuată din cauza întreruperii cursului sarcinii și a riscurilor obstetrice⁴⁹. În ciuda „griji deosebite” a lui Ceaușescu față de „menținerea vigoriei și tinereții poporului român”, regimul nu și-a adaptat politicile pe baza informațiile culese din interior și a experiențele altor țări, ci a promulgat măsuri din ce în ce mai represive. Acest raport atrage atenția asupra mai multor elemente importante rezultate din examinarea unui eșantion de date existente referitoare la Decretul 770/1966⁵⁰.

Voluminoasele rapoarte și datele statistice adunate de specialiști pe baza indicatorilor demografici asociați Decretului 770 furnizează informații impresionant de detaliate⁵¹. Trebuie totuși spus că majoritatea specialiștilor nu au avut nici o influență asupra felului în care aceste date au fost ulterior folosite de către regim. Într-un sistem foarte bine compartimentat, în care instituțiile constitutive erau puțin sau deloc informate despre activitățile celorlalte, politizarea indicatorilor demografici trebuie analizată, în primul rând, prin raportarea la liderii regimului. Discrepanța dintre situația pe care datele o atestau și felul în care au fost utilizate de regim este, în cel mai bun caz, problematică. De exemplu, dacă femeile peste 40 de ani dădeau naștere la doar 2% dintre noii născuți în vreme ce copiii născuți morți aveau o frecvență de două ori mai mare la aceeași categorie de vârstă, care au fost rațiunile pentru care, în anul 1985, regimul a ridicat vârsta legală pentru întreruperea sarcinii la 45? Impactul acestei măsuri de ridicare a vârstei legale pentru întreruperea sarcinii asupra ratei natalității a fost, în mod evident, minim. În schimb, această măsură a contribuit la ratele mortalității infantile și a celei materne. Dacă riscurile asociate păstrării unei sarcini creșteau odată cu vârsta, atunci faptul că femeile de peste 40 de ani erau constrânse prin lege să păstreze copilul poate fi definit ca un act criminal și poate fi privit ca o dovadă în plus a lipsei de umanitate și de raționalitate a politicilor demografice ale regimului, politici ce au condus la un nivel foarte ridicat al ratei mortalității materne (vezi nota 36). În plus, regimul a ascuns în mod deliberat

⁴⁸ ANIC, fond CC al PCR - Cămară, dosar 8/1985, p. 7, „Protocol Nr. 4 al ședinței Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din ziua de 15 februarie 1985. Nu poate fi stabilită o legătură cauzală între scăderea ratei natalității și liberalizarea avortului: „Este de asemenea demonstrat prin experiența unor țări că o largă liberalizare a avorturilor favorizează - fără să fie o cauză - scăderea natalității”. *Aspecte privind avorturile incomplete (Studiul aprofundat pe un eșantion). Aspecte privind întreruperile de sarcină pentru cauze medicale 1979*”, București, Ministerul Sănătății, Centrul de Calcul și Statistică Sanitară, 1980, p. 2. Avortul incomplet a rămas principala cauză a întreruperilor de sarcină în România.

⁴⁹ Ana-Maria Cotoară, Lucia Roznatovschi, *Mortalitatea prin complicațiile sarcinii, nașterii și lăuziei în România-1987*, București, Ministerul Sănătății Centrul de Calcul și Statistică Sanitară, 1988, p. 1. Acest document, ca și altele de acest gen, era clasat ca „secret de serviciu”. Mortalitatea maternă în urma întreruperii sarcinii și a altor riscuri a înregistrat, în mare, o scădere între 1966 și 1985 în alte țări europene, între care RDG și Polonia. În România însă mortalitatea maternă în urma întreruperii sarcinii a crescut de cinci ori, ajungând la 2,69 avorturi la mie în 1986 (de la 1,40 în 1985, p. 9).

⁵⁰ Rapoartele emise de Centrul de Calcul și Statistică Sanitară abundă în informații. Din lipsă de spațiu, nu este posibilă discutarea în detaliu a mortalității infantile și a altor trăsături importante ale politicii demografice.

⁵¹ Vezi, de exemplu, ANIC, fond CC al PCR - Secția Administrativ-Politică, dosar 15/1985; *Evoluția Principalelor Fenomene Demografice în trimestrul 1, 1985, comparativ cu aceeași perioadă a anului 1984*. Aceste documente au fost înaintate lui Ceaușescu de către Manea Mănescu; profesionalismul celor care le-au conceput este evident. Totuși, chiar și la o parcurgere rapidă a acestor documente, se poate observa o reducere a contextualizării comparative a cazului românesc și o scădere a interesului pentru formularea unor politici pe baza acestor date. Formularea politicilor publice a fost lăsată în grija politicianilor sau a specialiștilor adepți ai regimului care au profitat de pe urma privilegiilor lor.

informații ce dăunau propriei imagini, cum ar fi epidemia virusului HIV la copii, fapt ce a devenit public imediat după căderea regimului Ceaușescu⁵².

Trebuie de asemenea subliniat că statisticile referitoare la întreruperea sarcinii sunt aproximative ori inexacte, întrucât ele nu reflectă în mod fidel numărul avorturilor spontane și cu atât mai puțin pe cel al avorturilor provocate în afara instituțiilor sanitare. De aceea, aceste date reprezintă mai degrabă subestimări decât falsificări. Agregatul datelor statistice cu privire la întreruperile de sarcină se baza pe cele care intrau în sistem și erau raportate către nivele ierarhice superioare. Aceste date puteau fi „manipulate” la nivelul medicilor care clasificau un avort ca spontan sau provocat (legal și ilegal) sau care puteau invoca cauze medicale pentru a justifica efectuarea legală a unui avort. După cum s-a precizat anterior, conștient de practicile doctorilor și de flexibilitatea acestor categorii medicale, regimul a inventat o mulțime de modalități prin care personalul medico-sanitar putea fi tras la răspundere, de la supraveghere strictă la amenzi lunare pentru a nu fi îndeplinit normele prevăzute de planul demografic cu privire la reproducerea populației.

Măsura în care regimul a eșuat în interpretarea tendințelor relevate de datele statistice aflate la dispoziția sa s-a reflectat și în felul în care a evitat abordarea contradicțiilor conținute în propriile politici. Naționalismul lui Ceaușescu sugerează că prevederile cu privire la implementarea Decretului 770/1966 ar fi putut permite, în mod formal sau informal, accesul diferențiat la întreruperea sarcinii, ceea ce ar fi rezultat în excepții făcute de la Decretul 770/1966, de exemplu, în cazul femeilor de etnie maghiară sau romă. Cu toate acestea, nu există nici o dovadă că o astfel de directivă sau înțelegere tacită ar fi existat⁵³. Dimpotrivă, rapoartele anuale despre întreruperile de sarcină arată că în județul Harghita, unde etnicii maghiari reprezintă majoritatea populației, numărul întreruperilor de sarcină era „mult sub medie”⁵⁴. (În contrapondere, în București era constant „peste medie”). Studiile asupra întreruperilor legale de sarcină din cauze medicale, prezentau și „întreruperile de sarcină pentru cauze medicale după naționalitatea femeii”, dar cu mențiunea că cele mai multe avorturi pentru cauze medicale au fost acordate femeilor de naționalitate română (spre exemplu, în 1979: avorturile legale pentru cauze medicale erau (în procente) 93,3 la români; 5,6 la maghiari, secui; și 0,3 la țigani)⁵⁵. Așadar, „omul nou” nu era identificat după naționalitate, ci după măsura socializării sale în spirit socialist.

În general, una dintre realizările regimurilor socialiste a fost introducerea învățământului obligatoriu și eradicarea analfabetismului. Regimul lui Ceaușescu a eșuat însă

⁵² Vezi L. Păun, *Infecția cu virusul imuno-deficienței umane (HIV)*, București, Ministerul Sănătății, 1988. Deasemenea vezi MI „secret de serviciu” document adresat „Tovarășu[lui] șef al Securității: Pentru a nu se prolifera faptul că în RS România avem cazuri de îmbolnăviri datorate virusului holerici, în viitor nu mai raportați nimic în scris (curier sau telex), ci prin telefon, la Serviciul 5 din Direcția...”, ACNSAS, fond Documentar, dosar 1606, f. 70.

⁵³ Nici una dintre discuțiile cu jurnaliști sau doctori de etnie maghiară din România (de la localnici până la un fost ministru al Sănătății) nu dezvăluie existența vreunei poziții oficiale sau a vreunui material scris în acest sens. Ceea ce au făcut cadrele medicale pe propria răspundere este o altă chestiune.

⁵⁴ Lucia Roznatovschi, *Aspecte ale întreruperilor de sarcină în România 1989*, București, Centrul de Calcul și Statistică Sanitară, 1990, p. 7. Acest raport nu a fost clasificat ca fiind „strict secret” sau „secret de serviciu”. Numărul avorturilor „sub medie” printre etnicii maghiari din România poate fi pus pe seama mai multor motive, inclusiv pe influența mai puternică a religiei (catolice și reformate), pe un nivel de școlarizare mai ridicat, pe accesul la mijloace contraceptive prin diverse rețele din Ungaria și pe interesul maghiarilor de a-și menține prezența ca naționalitate în România. Nu există date asemănătoare pentru etnicii romi; rata natalității la etnicii romi este estimată ca fiind proporțional mai mare; în plus, în comunitățile de romi avortul nu este o practică larg răspândită.

⁵⁵ Dacă ar fi existat vreo directivă care să fi permis legal întreruperea sarcinii pentru etnicii maghiari, aceasta ar fi fost înregistrarea lor ca avorturi din cauze medicale. Vezi *Aspecte privind avorturile incomplete (Studiul aprofundat pe un eșantion)*; *Aspecte privind întreruperile de sarcină pentru cauze medicale 1979*, București, Ministerul Sănătății, Centrul de Calcul și Statistică Sanitară, 1980, pp. 27-28. Acest studiu a fost clasificat sub numele „date nepublicabile” nr. 189.

în înțelegerea binecunoscutei corelații dintre nivelul de educație și numărul de copii ai unei femei, corelație semnificativă sub raport statistic și în cazul românesc. Astfel, femeile cu mai puțină școală sau necalificate aveau tendința de a rămâne mai des însărcinate, de a face mai des întreruperi de sarcină și de a constitui majoritatea în statisticile mortalității materne în urma efectuării unui avort ilegal (în general, cauza principală a mortalității materne)⁵⁶. „Emanciparea” femeilor prin politica demografică a regimului Ceaușescu a însemnat, mult prea des, emanciparea prin moartea survenită în urma complicațiilor unui avort ilegal sau prin nașterea unor copii nedoriți, dintre care mulți a căror soartă era pecetluită odată cu abandonarea lor în orfelinat.

Politica reproducerii în regimul Ceaușescu a făcut o notă distinctivă chiar și în sfera dominației sovietice. Decretul 770/1966 contravenea strategiei sovieticilor și a blocului răsăritean, semnalând ceea ce în Vest a fost perceput mai târziu ca un semn de „independență” și „non-conformism” din partea lui Ceaușescu. Spre meritul său, Ceaușescu nu a autorizat participarea României la invazia din Cehoslovacia. În schimb, pe parcursul a 23 din cei 24 de ani de guvernare, a promovat legi și politici care au invadat aspectele cele mai intime ale vieții private și demnității cetățenilor României, deseori cu efecte letale. Sexualitatea și reproducerea au devenit instrumente în procesul de creare a „omului nou”. Din acest punct de vedere, politicile demografice pot fi considerate ca ieșite din comun chiar și în analele crimelor comunismului. Oricât de mulți indivizi s-au opus ideologiei regimului, măsurile monstruoase luate pentru impunerea politicii pronataliste au afectat practic pe toată lumea (inclusiv pe adepții regimului), de la sugari și copii la femei și bărbați. Prin prisma politicii demografice, Ceaușescu și acoliții săi identificau ca „dușmani ai regimului” sau „dușmani ai patriei” pe oricine ar fi putut avea copii dar alegea să nu o facă. Și, după cum o demonstrează și acest raport, o vastă și complexă rețea de instituții de stat ce includea toate nivelele organizaționale (miliție, securitate, procuratură, ministere, direcții sanitare, dar și directori de spitale și șefi de secție) a luat parte activ la implementarea și respectarea prevederilor Decretului 770/1966, în vederea promovării intereselor regimului și a celor personale.

Disprețul față de cetățenii României, în general, și față de femei, în particular, contrazicea flagrant presupusul „umanism profund” al lui Ceaușescu. Acest așa-zis „umanism profund” era contrazis și de maniera în care regimul a ignorat cantitatea considerabilă de date statistice și studii care analizau efectele politicii sale demografice. În contextul unei penurii crescânde, incluzând insuficiența căldurii, electricității și mâncării, a purta un copil ridica atât probleme de ordin material, de sănătate, cât și de ordin moral. [Cele de ordin moral se refereau mai puțin la chestiunea avortului în sine și mai mult la capacitatea de a crește (încă) un copil.] Una dintre caracteristicile „modernizării” și a emancipării femeilor este accesul la și folosirea metodelor contraceptive moderne, ceea ce face ca avortul să nu reprezinte metoda principală de control a fertilității. Pentru români, „întoarcerea la Europa” este în parte marcată prin recăștigarea drepturilor reproducerii. În această privință, intrarea României în Uniunea Europeană este însoțită și de probleme de ordin demografic similare celor înregistrate în majoritatea țărilor europene și anume scăderea ratei natalității (sau rate ale natalității ale căror valori se află sub rata de înlocuire a populației). Politicile draconice ale regimului Ceaușescu servesc drept un exemplu elocvent de cum **nu** trebuie tratată o asemenea problemă demografică.

⁵⁶ Un demograf considera că problema nu era doar de a încuraja existența „familiilor cu mulți copii”, ci că anumite categorii de femei optaseră să aibă un singur copil sau aleseseră să nu aibă copii deloc.

Situația minorităților naționale

Maghiarii

Situația minorității maghiare din România la instaurarea comunismului

În perioada instaurării comunismului în România, minoritatea maghiară reprezenta aproximativ 7,5% din populația României (în jur de 1,5 milioane de membri)¹, constituind o comunitate caracterizată prin tradiții cu rădăcini adânci în istoria Transilvaniei. În perioada dintre cele două războaie mondiale, minoritatea maghiară a reușit să păstreze o bună parte a pozițiilor sale în cadrul statului român, atât sub aspect economic, cultural și educațional sau asociativ, cât și din punct de vedere al organizării politice interne, ce reflecta o firească pluralitate a unei veritabile societăți paralele.

Perspectiva prin care s-ar cuveni evaluat impactul comunismului asupra minorității maghiare din România poate fi surprinsă ținând seama de unele elemente determinante, pe care le vom aborda în cele ce urmează.

În ceea ce privește situația demografică, modificările de graniță și mișcările de populație din timpul celui de-al doilea război mondial au determinat mari schimbări în poziționarea geografică și structura socială a minorității maghiare din România. În perioada 1940-1944, aproximativ 100 000 de maghiari au părăsit Transilvania de Sud, din care doar 50% s-au stabilit pe teritoriul Transilvaniei de Nord². Deportarea a 125 000 de evrei de identitate maghiară³ de către autoritățile maghiare obediente ordinelor naziste și numărul mare de refugiați din rândurile burgheziei, funcționarilor sau ale aristocrației din Transilvania de Nord au subrezit semnificativ structura socială și poziția etnodemografică a maghiarilor din România. Cu toate acestea, majoritatea orașelor din Transilvania rămâne locuită în continuare de o populație preponderent maghiară⁴.

Principalele forme de organizare economică a minorității maghiare în cadrul statului român interbelic erau cooperativele economice și de credit, asociațiile de agricultori și composesoarele. Centrala Federală „Alianța” a Cooperativelor Economice și de Credit, precum și Centrala „Furnica” au reunit cea mai mare parte a resurselor economice ale minorității maghiare, dispunând de un sistem instituțional complex: uzine de fabricare și prelucrare, depozite, lanțuri de magazine pentru valorificarea produselor proprii și altele. În septembrie 1945, cele două federații întruneau 1002 cooperative⁵. Asociația Agricultorilor Maghiari din Transilvania promova interesele agricultorilor și deținea stațiuni de mașini agricole în mediul rural. În 1945, cele 1100 de filiale ale asociației aveau 80 000 de membri înregistrați⁶. Composesoarele au reprezentat o formă de proprietate colectivă asupra pășunilor și a pădurilor, specifică tradiției istorice a secuilor. În anul 1946, circa 11% din pădurile aflate pe teritoriul României (651 000 hectare) erau în administrarea composesoarelor. În plus, în

¹ Estimare pentru data de 31 decembrie 1939; S. Manuilă, *Studiu etnografic asupra populației României*, București, Editura Institutului Central de Statistică, 1940, p. 97.

² Dumitru Șandru, *Mișcări de populație în România (1940–1944)*, București, Editura Enciclopedică, 2003, pp. 54-77, respectiv Á. Varga E., *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből* [Pagini din istoria demografică a Transilvaniei], Budapest, Püski Könyvkiadó, 1998, pp. 172-173.

³ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 152.

⁴ *Enciclopedia României*, București, 1940, p. 150, K. R. Nyárády, *Erdély népesedéstörténete* [Istoria demografică a Transilvaniei], Budapest, KSH Levéltára, 2003, pp. 274-275.

⁵ Vezi la M. Z. Nagy, *Erdély gazdasági életének szövetkezeti megszervezése* [Rolul cooperativelor în istoria economiei din Transilvania] în „Jog- és közgazdaságtudományi értekezések”, vol. 4, 194, pp. 19-20.

⁶ M. Fülöp, G. Vincze, *Revízió vagy autonómia. Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről (1945-1947)* [Revizie sau autonomie. Documente din istoria relațiilor româno-maghiare], Budapest, Teleki László Alapítvány, 1998, pp. 302-304.

administrarea „Bunurilor Private din Ciuc”, o altă formă de proprietate comunitară, se aflau aproximativ 32 700 iugăre de pădure și mai multe fabrici de cherestea.⁷

În toamna anului 1944, sistemul învățământului confesional reprezenta baza educației maghiare din Transilvania. Această rețea includea 1041 de unități de învățământ ale celor patru confesiuni (catolice, reformate, unitariene și evanghelice), de la nivelul școlilor rurale până la cele gimnaziale, funcționarea acestora fiind finanțată din fonduri bisericești⁸.

În perioada premergătoare instaurării comunismului în România, viața științifică a maghiarilor din Transilvania s-a desfășurat în cadrul a trei instituții de vârf cu sediul la Cluj: Societatea Muzeului Ardelean, Universitatea „Ferenc József” (Franz Iosif) și Institutul Științific Ardelean. Activitatea de organizare a cercetărilor, promovarea și publicarea rezultatelor științifice în cărți și periodice era completată de administrarea unor colecții de mare valoare, precum și de un lanț de biblioteci confesionale, școlare sau ale diferitelor fundații culturale, deținătoare ale unor fonduri de excepție atât din punctul de vedere științific, cât și din cel al patrimoniului: Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia, Biblioteca Lyceum din Cluj, Biblioteca Teleki din Târgu-Mureș. Universitatea „Ferenc József” din Cluj, cu o istorie zbuciumată în spate, a dispus și ea de o infrastructură și dotare materială de excepție, inclusiv clinici universitare moderne⁹.

În ceea ce privește reprezentarea politică, majoritatea personalităților care au jucat un rol mai însemnat în viața politică interbelică a minorității maghiare, respectiv în perioada 1940-1944, s-au refugiat în Ungaria ori au fost arestate și internate în lagăre de către autoritățile românești și armata sovietică¹⁰. În Transilvania de Sud, unde sfera de activitate a comunității maghiare era mai restrânsă, începând cu toamna anului 1944 s-a trecut la internarea intelectualității și a liderilor comunitari, în urma introducerii unor măsuri de securitate a statului¹¹.

În pofida pierderilor pe care minoritatea maghiară le-a suferit până în momentul preluării puterii de către comuniști, ea a rămas o comunitate națională cu o bază economică puternică, cu tradiții solide de autoorganizare și cu un sistem instituțional extins care i-a permis păstrarea și dezvoltarea identității lingvistice și culturale.

Supunerea acestei comunități s-a dovedit ulterior o veritabilă provocare pentru comuniști. Dificultățile de care autoritățile regimului s-au lovit în această privință pe întreg parcursul istoriei comunismului din România au fost folosite cu abilitate pentru susținerea unui climat de suspiciune generalizată față de membrii minorității maghiare și, în strânsă legătură cu aceasta, pentru justificarea unor structuri de urmărire și de intimidare a persoanelor ce reprezentau un potențial pericol la adresa stabilității regimului.

Periodizarea comunismului românesc din perspectiva impactului asupra minorității maghiare

Orientarea comunității maghiare spre mișcările de stânga se produce de la sfârșitul anului 1944, în esență ca urmare a două evoluții concurente și complementare. Prima este abilitatea diplomației sovietice care în perioada 14 noiembrie 1944-13 martie 1945 le-a încredințat comuniștilor din România misiunea de a reprezenta cu succes cea mai sensibilă

⁷ Arhivele Naționale Harghita, fond 78, dosar nr. 223, ff. 101-103.

⁸ E. Barabás, *A magyar iskolaügy helyzete Romániában 1918–1940* [Situția învățământului maghiar din România], în „Kisebbségi Körlevél”, 1943, pp. 271-286, și pp. 351-363.

⁹ V. Karady, L. Nastasă, *The Medical Faculty of the University of Kolozsvár/Cluj and its students (1872–1918)*, Budapest–Cluj, CEU–CRDE, 2004; Mihály Zoltán, Nagy, Gábor, op. cit, pp. 218-222.

¹⁰ M. Z. Nagy, G. Vincze, *Autonomisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944 szeptember – 1945 március)* [Autonomiști și centraliști. Transilvania de Nord între cele două intrări ale armatei române], Cluj-Miercurea-Ciuc, EME–Pro-Print, 2004, p. 64.

¹¹ ANIC, fond 1474, dosar nr. 159/1944, f. 310; ibidem, dosar nr. 113/1944, f. 203; ibidem, dosar nr. 149/1944, f. 9.

componentă a interesului național de la aceea vreme, revenirea sub administrație română a Transilvaniei de Nord. Scopul era creșterea popularității partidului nu numai printre români, dar și în rândurile populației maghiare din Transilvania, care considerase politica națională a României interbelice un eșec cu grave consecințe asupra șanselor de supraviețuire a comunității maghiare.

De subliniat abilitatea cu care PCR a pus în mișcare, în contextul incertitudinii privind viitorul Ardealului de Nord, o serie de strategii care au urmărit marginalizarea tendințelor naționaliste românești și discreditarea partidelor istorice care puteau fi făcute răspunzătoare pentru excesele naționaliste. Prin aceste manevre, PCR, în strânsă colaborare cu Moscova, a reușit să obțină adeziunea liderilor maghiari de stânga și aducerea sub controlul PCR a Uniunii Populare Maghiare (UPM), principala organizație politică a minorității maghiare ce a luat ființă în octombrie 1944 prin schimbarea denumirii organizației MADOSZ (organizația muncitorilor maghiari din perioada interbelică) în UPM, noua formațiune păstrându-și orientarea ideologică și loialitatea față de PCR. Continuitatea dintre cele două organizații a fost evidentă și în ceea ce privește componența conducerii la vârf a UPM.

A doua componentă cauzală a cotiturii de stânga în viața politică a minorității maghiare era opțiunea politică a unor lideri maghiari din Transilvania care au acceptat colaborarea cu comuniștii români ca singura alternativă de normalizare a situației minorității maghiare într-o țară ce urma să intre în sfera de interes a Uniunii Sovietice. Prin preluarea de către UPM a tradițiilor de stânga din perioada interbelică și prin izolarea acelor personalități care au fost compromise politic sau care doreau să imprime organizației un alt curs, s-a reușit, în lipsa altei soluții, deplasarea spre stânga a unei mase considerabile a populației maghiare din Transilvania.

Din perspectiva minorității maghiare, periodizarea regimului comunist din România este dictată de principalele momente de cotitură în politica PCR (PMR) față de problema națională: reconsiderarea priorităților după semnarea, la 10 februarie 1947, a tratatului de pace de la Paris, revoluția maghiară din 1956, moartea lui Gheorghiu-Dej, sfârșitul perioadei de concesi în politica lui Ceaușescu față de minorități și începutul, din 1972, a naționalismului comunist.

Perioada de tranziție 1945–1948. Deși în viața internă a minorității maghiare comunismul se instaurează, deja din toamna anului 1944, prima perioadă în România debutează cu preluarea, la 6 martie 1945, a puterii de către guvernul lui Petru Groza și se termină odată cu apariția, la 22 mai 1947, în cotidianul de limba maghiară „Igazság” de la Cluj, a articolului *Calea maghiarimii din România* semnat de Vasile Luca, membru în Biroul Politic al PCR, responsabil cu „problema maghiară”.

Caracteristica principală a acestei prime perioade este o politică populistă și duplicitară ce avea drept scop dobândirea pârghiilor de putere cu susținerea populației maghiare. Politica față de minorități este profund marcată de pregătirile pentru Conferința de Pace de la Paris. După experiența eșecului perioadei interbelice, când politica statului român față de minorități nu a putut stăvilii revizionismul maghiar¹², forțele de stânga au încercat, cum am văzut mai sus, oferirea unei alternative viabile prin integrarea comunității maghiare cu ajutorul unei organizații politice puternice ce își aroga dreptul de a fi unicul reprezentant al întregii minorități maghiare (UPM).

Strânsele legături ale UPM cu PCR au permis elaborarea unui document programatic privind principiile care să stea la baza colaborării între UPM și Uniunea Partidelor Democratice de Stânga, document ce a fost prezentat în ședința Consiliului de Miniștri organizată la Cluj, la 13 martie 1945. Printre principiile incluse în document reținem asigurarea reprezentării în guvern, încredințarea guvernării zonelor în care populația maghiară depășește 50% reprezentanților acestei etnii, recunoașterea limbii maghiare ca limbă oficială

¹² Ibidem, fond Președinția Consiliului de Miniștri - Serviciul Special de Informații, dosar nr. 57/1946, ff. 1-5.

în Ardeal, învățământ public în limba maghiară de la nivelul primar la cel universitar, egalitatea în drepturi a Bisericilor maghiare cu Biserica Ortodoxă Română, păstrarea instituțiilor culturale maghiare și subvenționarea lor de către stat, libertatea de a utiliza fără restricții însemnele naționale¹³. Pe de altă parte, UPM, ca reprezentant al populației maghiare din Transilvania, a fost constrânsă să-și facă publică poziția în privința integrității teritoriale a României: conferința reprezentanților UPM organizată în noiembrie 1945, la Târgu-Mureș, a adoptat o declarație ce preciza că rezolvarea problemei naționale din Transilvania nu include și chestiunea granițelor, ci ține de întărirea democrației, de realizarea egalității în drepturi a naționalităților. Deși această declarație a anulat în cea mai mare parte principiile amintite anterior, baza colaborării dintre forțele de stânga românești și cele care și-au asumat rolul de reprezentare a minorității maghiare a rămas în esență identică: UPM sprijină instaurarea democrației populare, iar PCR acceptă ca minoritatea maghiară să fie integrată în statul român nu ca indivizi, ci ca o comunitate reprezentată de UPM.

Implicarea armatei sovietice în problema Transilvaniei de Nord a impus o soluție și în controversata problemă a Universității de la Cluj, determinând promulgarea, la 29 mai 1945, a două Decrete Regale care consfințeau funcționarea a două universități distincte, una de limba română, cealaltă de limba maghiară¹⁴. Ulterior, acestea vor deveni cunoscute sub denumirile de Universitatea Babeș și Universitatea Bolyai. Cum continuitatea juridică între Universitatea Bolyai și Universitatea Maghiară din Cluj (rebotezată astfel în septembrie 1944) nu a fost recunoscută, infrastructura acesteia din urmă a fost preluată în cea mai mare parte de Universitatea Babeș.

După semnarea tratatului de pace, semnele schimbării de priorități nu au întârziat să apară. La doar trei luni după tratat, articolul amintit al lui Vasile Luca a chemat la epurări în rândurile conducerii UPM, marcând începutul unei etape în care personalitățile de vârf ale UPM-ului, artizanii politicii de colaborare cu forțele de stânga, au ajuns în atenția organelor de anchetă sub acuzația de „manifestări șovine” sau „uneltiri împotriva intereselor românilor și în interesul revizionismului unguresc”, fiind arestate în mai multe valuri în perioada 1949-1958¹⁵. Printr-o decizie a MAI emisă la 15 mai 1947 a început campania de românizare a marilor orașe din Transilvania¹⁶, iar în vara aceluiași an s-a trecut la desființarea instituțiilor comunitare care au asigurat o autonomie economică relativă față de statul român. Începând cu anii 1947-1948, circulația spre Ungaria a devenit aproape imposibilă, între cele două țări „vecine și prietene” instalându-se o veritabilă cortină de fier.

Perioada integrării de tip stalinist 1948-1956. Perioada începe cu Rezoluția din 12 decembrie 1948 a PMR privind problema națională și se încheie cu Revoluția Maghiară din 1956. Din perspectiva impactului asupra minorității maghiare, acest interval se caracterizează prin abandonarea politicii promovate de guvernele lui Groza, favorabile minorității maghiare, și mutarea accentului de la chestiunea națională la problema „luptei de clasă”. Devenind un document programatic pentru următorii ani, Rezoluția PMR a pus bazele noii politici privind chestiunea maghiară. Documentul a denunțat „vina colectivă” a minorităților și a precizat că

¹³ Arhiva Societății Muzeului Ardelean, fond Demeter János, nepaginat; Lucian Nastasă, (coord.), *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare: Maghiarii din România (1945-1955)*, CRDE, Cluj, 2002, pp. 62-65.

¹⁴ Decret Regal nr. 406/1945 privind reîntoarcerea pe teritoriul Transilvaniei de Nord a Universității „Regele Ferdinand I” și a altor instituții de învățământ românești, respectiv Decret Regal nr. 407/1945 privind înființarea Universității Maghiare din Cluj, Decrete promulgate pe baza hotărârii Consiliului de Miniștri nr. 817/1945, publicate în „Monitorul Oficial”, nr. 119 din 29 mai 1945, pp. 4423-4424.

¹⁵ Vasile Luca însuși, după ce aduce o contribuție importantă la anihilarea „dușmanilor de clasă”, cade victimă acestui val de epurări, fiind acuzat în 1952 de subminarea economiei naționale și de legături cu fosta Siguranță.

¹⁶ Deciziunea MAI nr. 3278 privind centrele aglomerate supuse măsurilor restrictive, „Monitorul Oficial” nr. 196, 15 mai 1947, pp. 3800-3802.

problema naționalităților conlocuitoare trebuie să fie subordonată în toate cazurile sarcinilor prioritare ale proletariului¹⁷.

Modelul stalinist al politicii față de naționalități a fost preluat treptat prin înființarea Regiunii Autonome Maghiare (RAM) în 1952 și desființarea UPM în 1953. Odată cu dispariția UPM ca o „curea de transmisie”, integrarea minorității maghiare urmează să fie concepută nu pe baze comunitare, ci pe criterii de clasă.

Această perioadă marchează totodată, în urma valurilor de naționalizare, șubrezirea în continuare a comunității maghiare, atât din punct de vedere economic, și nu mai puțin social și cultural, bunurile comunitare trecându-se treptat în patrimoniul statului. Pe baza unei dispoziții din 1948, privind persoanele juridice fără scop lucrativ, Comisia de control și supraveghere de pe lângă Ministerul Justiției a trecut la dizolvarea asociațiilor culturale și economice ale minoritarilor, averile acestora fiind preluate de stat. La baza campaniei lansate împotriva sectorului asociativ a stat acuzația că acesta adăpostește „mișcarea maghiară de rezistență”. Lupta împotriva „dușmanilor de clasă”, purtată cu intransigență fără a se ține cont de apartenența națională, a avut consecințe grave și asupra situației intelectualității maghiare.

Perioada instaurării controlului total asupra societății 1957-1965. Această etapă a comunismului din România debutează cu represaliile de după 1956 și se termină cu moartea lui Gheorghiu-Dej, la 19 martie 1965.

Diferitele forme de manifestare a simpatiei cu ideile Revoluției Maghiare au declanșat un val de represalii fără precedent. Conducerea PMR a interpretat aceste manifestări nu ca forme de protest anticomunist sau antisovietic, cum ar fi fost firesc, ci ca „manifestări naționaliste și dușmănoase” la adresa statului român. În viziunea partidului, valul de simpatie față de revoluția maghiară fusese generat de politica necorespunzătoare față de naționalități. Faptul că protestatarii au fost în mod preponderent tineri a condus la concluzia că existența unor instituții de învățământ cu predare în limbile minorităților a fost o gravă eroare, acestea devenind „focare ale naționalismului maghiar” și ale „separatismului”.

Aceleași evenimente au oferit un bun prilej pentru activizarea serviciilor de urmărire ale Securității. Extinderea rețelilor de informatori a vizat în mod special două categorii sociale: clerul și corpul didactic, reprezentanții acestora fiind suspectați că agită tineretul împotriva conviețuirii cu poporul român.

Perioada relaxării și a aparentei liberalizări 1966-1971. După moartea lui Gheorghiu-Dej și alegerea lui Nicolae Ceaușescu în funcția de prim-secretar al CC al PCR urmează o perioadă caracterizată printr-o politică de relaxare generală, care a adus o relativă liberalizare inclusiv a politicii partidului față de minorități.

Cu toată aparența de liberalizare, politica PCR față de minoritatea maghiară rămâne profund duplicitară. În cuvântarea sa ținută la Congresul al IX-lea al PCR, organizat în perioada 19-24 iulie 1965, Ceaușescu pomenește de „problema națională” ca o chestiune „rezolvată în mod definitiv”. În pofida acestei declarații, perioada se caracterizează printr-o serie de măsuri contradictorii: noua Constituție adoptată în august 1965 reintroduce termenul de „naționalitate conlocuitoare” și se reînființează o comisie a Secretariatului CC, mandată cu gestionarea problemelor minorităților naționale, ce fusese desființată în 1959; în 1967 se desființează Regiunea Autonomă Maghiară, și se trece la o reorganizare administrativ-teritorială ce nu ține cont de opțiunile minorității maghiare; în iunie 1968 Ceaușescu refuză să accepte nevoia adoptării unui nou „statut” al minorității maghiare, precum și unele concesiuni în privința învățământului în limba maghiară, dar la ședința din octombrie a CC al PCR pledează pentru extinderea drepturilor lingvistice ale minorităților în educație și în mai multe domenii ale vieții culturale; în cadrul aceleiași întruniri se decide înființarea Consiliului Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară din România; în 1970 sunt înființate unele organe mass-

¹⁷ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 230/1949, ff. 1-12.

media de mare impact asupra vieții culturale a minorității maghiare, precum Editura Kriterion, redacția maghiară a TVR, săptămânalul cultural *A Hét*.

În paralel cu aceste evoluții, se declanșează o abilită politică de românizare a zonelor locuite în mod preponderent de maghiari, prin continuarea procesului de industrializare început cu un deceniu în urmă, care capătă forme concrete în noul context creat de directiva trasată de cel de al X-lea Congres al PCR (6-12 august 1969), privind crearea „unei societăți multilateral dezvoltate”, omogenă în esență, și superioară societății capitaliste din toate punctele de vedere.

Perioada naționalismul comunist 1972-1989. După apariția în 1971 a „Tezelor din iulie”, inspirate din impresiile vizitei lui Ceaușescu în China și Coreea de Nord, urmează o perioadă de restalinizare radicală și un cult al personalității fără precedent, ceea ce a avut consecințe dramatice și asupra minorității maghiare.

Programul naționalismului comunist promovat cu intransigență de Ceaușescu a urmărit fără disimulare crearea unui stat omogen din punct de vedere etnic, printr-o politică de asimilare forțată, pe de o parte, și printr-un acord tacit, pe de altă parte, privind înlesnirea emigrării în Ungaria, în cazurile de „reunificare a familiei”. Desființarea treptată a ce a mai rămas din rețeaua de învățământ cu predare în limba maghiară, blocarea sau limitarea accesului maghiarilor la anumite profesii, omogenizarea etnică a orașelor cu specific maghiar din Transilvania, planul de sistematizare a localităților au fost elemente importante ale acestui program. În partid, armată și Securitate procentul minoritarilor maghiari s-a redus drastic, limitându-se la câteva cadre de încredere ale lui Ceaușescu.

În paralel cu aceste demersuri, s-a urmărit curățirea spațiului public de tot ce ținea de minorități. Începând cu 1985, noțiunea de „naționalitate conlocuitoare” a dispărut treptat din discursul public, locul acesteia fiind preluat de termenul „muncitori români de origine maghiară”. Până și denumirea Consiliului Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară a fost schimbată în Consiliul Oamenilor Muncii Români de Naționalitate Maghiară. În 1984 au fost oprite emisiunile în limbile minorităților ale redacțiilor teritoriale TVR, din colecțiile muzeelor au fost retrase materialele referitoare la istoria naționalităților, iar începând cu 1988 denumirile localităților nu puteau să apară decât în limba română în presa și toate publicațiile minorităților naționale. Pe fondul deteriorării situației economice și a scăderii nivelului de trai, propaganda antimaghiară a devenit din ce în ce mai agresivă.

La accelerarea acestui proces membrii comunității maghiare au reacționat cu organizarea unor mișcări de disidență și emigrarea în masă, în forme clandestine sau legale, în Ungaria sau în Occident. Sunt cunoscute cazuri în care represaliile Securității i-au împins pe unii membri ai comunității la sinucidere.

Evaluarea impactului pe care regimul politic al comunismului l-a avut asupra minorității maghiare

Analiza de impact care urmează va avea trei nivele: evaluarea impactului pe care relațiile interstatale asupra situației minorității maghiare, evaluarea rolului jucat de principalele structuri organizatorice și, în fine, evaluarea impactului politicilor sectoriale ale partidului-stat în influențarea situației populației maghiare din România.

Impactul relațiilor interstatale: rolul Uniunii Sovietice și al evoluției relațiilor dintre RPR/RSR și RPU/RSU. După cel de al doilea război mondial, dinamica relațiilor interstatale dintre Ungaria și România a fost marcată de procesul de satelizare dictat de URSS, pe de o parte, și de profunda suspiciune față de declarațiile guvernului maghiar, pe de altă parte. După semnarea Tratatului de Pace de la Paris, chiar dacă de partea română a persistat o suspiciune aproape continuă față de presupusele tendințe revizioniste ale guvernului maghiar, Ungaria nu a avut nici puterea, nici voința, nici ocazia să pună vreodată în discuție apartenența

Transilvaniei¹⁸. La 24 ianuarie 1948 a fost semnat, în cadrul sistemului de alianțe impus de Moscova, Tratatul de Prietenie și Asistență Mutuală dintre cele două țări. Deși Ungaria și România au devenit țări aliate, pe parcursul deceniilor patru și cinci lipsa profundă de încredere a persistat.

Pe fondul apropierei dintre cele două partide, survenită după revoluția maghiară din 1956, conducerea Partidului Muncitoresc Ungar (PMU) a simțit nevoia să declare oficial că Ungaria nu are pretenții teritoriale față de România¹⁹.

Până la sfârșitul anilor 1960, natura legăturilor dintre cele două partide a rămas în sfera de influență a Uniunii Sovietice, care nu a permis escaladarea diferendului româno-maghiar. După experiența neconcludentă a întâlnirilor bilaterale din 1958 și 1959, Ungaria a încercat să utilizeze canalul sovietic pentru a influența deciziile românești în problema minorităților. Asistând neputincioasă la schimbarea de atitudine a PMR față de problema maghiară, evidențiată mai ales prin unificarea Universităților Babeș și Bolyai, conducerea PMU a cerut, cu ocazia contactelor la nivel înalt cu PCUS, medierea sovietică în problema minorității maghiare din România²⁰.

Deși cele două țări erau membre în același bloc al țărilor socialiste, între cele două conduceri de partid au avut loc puține întâlniri bilaterale (1966, 1972, 1977, 1988). În cadrul acestor întâlniri, problema minorității maghiare a fost abordată de regulă cu multă discreție de partea maghiară; cu toate acestea, atmosfera întâlnirilor a fost de multe ori tensionată. Problemele aduse în discuție de partea maghiară s-au referit la lărgirea legăturilor bilaterale, ușurarea trecerii de frontieră, dezvoltarea schimburilor turistice, economice și cele culturale. Partea română trata cu suspiciune schimburile de cărți și alte produse culturale, suspectându-le de „tendințe revizioniste”.

Începând din 1985, legăturile bilaterale au fost serios afectate de agravarea politicii PCR față de minoritatea maghiară. Măsurile restrictive și valul de emigranți²¹ din România au determinat conducerea PMU să introducă problema din nou pe agenda discuțiilor bilaterale. După ce, cu ocazia întâlnirii la nivel înalt din 1988, Ceaușescu a respins toate cererile, guvernul maghiar a fost nevoit să protesteze pe căi diplomatice față de încălcarea Acordului de la Helsinki. În pofida acestor eforturi, în ansamblu se poate concluziona ca relațiile între cele două state vecine au avut un impact mai degrabă negativ asupra evoluției situației populației maghiare din România.

Impactul principalelor structuri instituționale. În perioada comunistă integrarea politică a maghiarilor în structura statului român s-a realizat prin diferite instituții și organizații. Într-o primă fază, în perioada 1945-1948, acest rol a fost asumat de UPM, care avea două obiective majore: integrarea comunității maghiare și reprezentarea intereselor specifice ale acesteia pe scena politică din România. În cadrul sistemului politic românesc, UPM s-a autodefinit ca organizație de masă și s-a supus, după cum am văzut, politicii PCR. Deși această aliniere politică nu a fost opțiunea maselor maghiare, acestea au sperat că prin UPM comunitatea maghiară va reuși să-și continue tradițiile de autodeterminare internă. Asumarea explicită a acestui obiectiv a constituit principala forță de atracție a UPM, care în

¹⁸ M. Fülöp, P. Sipos, *Magyarország külpolitikája a XX. században* [Politica externă a Ungariei în secolul XX], Budapest, Aula könyvkiadó, 1998.

¹⁹ ANIC, fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dosar nr. 53/1958, ff. 2-161.

²⁰ Rapoartele ambasadei sovietice de la Budapesta despre relațiile româno-maghiare din 1958 și 1961; Arhiv Vniesnei Politiiki Rossiiskoi Federații f. 077. op. 39. 203. 45., publicat de Baráth Magdolna, *Két szovjet diplomáciát írat a magyar-román kapcsolatokról. A magyar-román viszony – szovjet szemmel, 1954-1964* [Două documente ale diplomației sovietice despre relațiile româno-maghiare. Relația româno-maghiară – din perspectivă sovietică], în „Múltunk”, nr. 4, 2003, pp. 218-224.

²¹ În perioada 1986-1989 numărul emigranților maghiari în Ungaria s-a ridicat la 29 816. Despre numărul celor respinși sau prinși în timpul trecerii ilegale a frontierei nu avem date exacte, arhiva unităților de grăniceri ne putând fi cercetată până în momentul de față.

scurt timp a devenit organizația cu cea mai mare bază de masă, în mai 1945 numărând deja 387753 membri.

Până la urmă însă, UPM nu a avut succes în misiunea asumată, de promovare a intereselor: raporturile de forță i-au permis să promoveze doar acele interese maghiare, care erau în concordanță cu politica PCR²². În perioada 1948-1950, când sprijinul populației maghiare pentru consolidarea puterii nu mai era necesar, UPM s-a transformat treptat dintr-un partid apărător al intereselor într-o simplă „curea de transmisie” a instrucțiunilor PMR. În anul 1953 UPM s-a „autodizolvat” la ordinele PMR²³.

Prezența maghiarilor în structurile PCR a avut o tradiție solidă încă din perioada interbelică, procentajul acestora ajungând în 1933 la aproximativ 25%. În iulie 1945, din totalul membrilor de partid 19,2% erau maghiari²⁴. Deși pe parcursul perioadei 1946-1947 acest procentaj a scăzut la 14-15%, comunitatea maghiară a rămas suprareprezentată atât în privința numărului total al membrilor de partid, cât și în nomenclatura regională și municipală din centrele ardelene cu o populație maghiară semnificativă. O primă reechilibrare s-a produs în urma epurărilor din perioada 1948-1952, schimbările cele mai profunde urmând să aibă loc în anii 1957-1958²⁵.

Cauzele prezenței maghiarilor într-un procentaj atât de ridicat în structurile PCR sunt multiple: pot fi amintite în acest sens abuzurile administrației române din toamna anului 1944 în Transilvania de Nord; acțiunile gărzilor maniste; promisiunile doctrinei marxist-leniniste în chestiunea națională; procentajul ridicat al maghiarilor în rândul populației urbane și muncitorești.

În legătură cu această suprareprezentare a minorității maghiare, alături de cea evreiască, în structurile de partid, s-a vehiculat mult afirmația că cei care au adus comunismul în România au fost în principal evreii și maghiarii. O analiză mai atentă a realităților din acea vreme dovedește însă că această afirmație nu se verifică din punct de vedere empiric. Membri ai comunității maghiare și evreiești au fost, într-adevăr, pentru motivele precizate sumar în cele de mai înainte, aliați importanți ai comuniștilor români. Ei nu pot fi considerați însă elementele principale ale instaurării comunismului cel puțin din două motive: nu au deținut efectiv vreo pârghie de putere în partidul comunist și au fost priviți tot timpul, în special maghiarii, cu suspiciune de liderii de partid români²⁶.

Urmărind aparent o nouă abordare a problemei naționale, conducerea PCR a creat în 1968 o nouă organizație de integrare și de mobilizare a naționalităților conlocuitoare, Consiliul Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară (respectiv Germană). Din comitetul central al Consiliului făceau parte toți intelectualii maghiari (și germani) reprezentativi din România. Înființarea acestor consilii a creat aparența că partidul va lua în considerare punctele de vedere ale minorităților. După o perioadă relativ scurtă s-a dovedit însă că rolul Consiliului este doar consultativ, neavând dreptul nici măcar la convocarea plenarei. În perioada 1969-1980 activitatea Consiliului nu a avut nici un impact asupra politicii PCR față de minoritatea maghiară, iar în anii 1980 rolul său s-a redus la propagarea politicii partidului în toate domeniile vieții sociale, culturale și economice.²⁷

²² Este ilustrativ în acest sens autocritica liderului UPM, Kurkó Gyárfás; ANIC, fond CC PCR - Cămară, dosar nr. 295/1945, ff. 2-3.

²³ Lucian Nastașă (coord.), *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945-1955)*, CRDE, Cluj, 2002, pp. 730-736.

²⁴ ANIC, fond CC al PCR - Cămară dosar nr. 40/1945, f. 3.

²⁵ Mioara Anton, 1948-1950. *Anatomia puterii. Fideli și indezirabili în PMR*, în „Studii și Materiale de Istorie Contemporană”, vol. 1, 2002, p. 151; ANIC, fond CC PCR - Cămară, dosar nr. 9/1958, f. 14.

²⁶ L. Nastașă, *Studiu introductiv, în Minorități etnoculturale. Mărturii documentare: Maghiarii din România (1956-1968)*, CRDE, Cluj, 2003, pp. 18-22.

²⁷ ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 13/1984, ff. 1-50; ibidem, dosar nr. 26/1984, ff. 12-14.

Evoluția compoziției etnice a personalului din cadrul principalului organ de represiune al perioadei comuniste, Direcția Generală a Securității Poporului/Statului, reflectă și ea la început o politică de integrare a minorităților. Cadrele maghiare au fost recrutate din aparatul de partid, în primul rând din Secția Organizatorică și din Secția Cadre. Deși pe plan național elementul maghiar nu a fost niciodată suprareprezentat (în 1950, din totalul personalului angajat doar 247 ofițeri, adică 6,2% erau maghiari; numărul lor înregistrează o creștere ușoară până la 7,7% în 1956 și o scădere progresivă după 1958²⁸), la începutul anilor 1950 proporția maghiarilor și a evreilor vorbitori de limba maghiară în Securitate a fost semnificativă. Potrivit unei statistici secrete a MAI, în 1958, aproximativ 70% din ofițerii activi încadrați în Direcția Regiunii Autonome Maghiare erau de etnie maghiară²⁹. La începutul anilor 1960, cea mai mare parte a ofițerilor și subofițerilor de origine maghiară au fost trecuți în rezervă sau îndepărtați.

Se poate constata în concluzie că încercările de integrare politică a comunității maghiare în structurile statului român dominat de ideologia comunistă au eșuat.

Impactul politicilor sectoriale ale statului/partidului communist

Deși consecințele nefaste ale comunismului i-au lovit în mod egal pe toți cetățenii României, fără deosebire de naționalitate, există unele domenii în care impactul politicilor întreprinse de autoritățile comuniste i-au afectat în mod deosebit pe membrii minorității maghiare, punând în pericol bazele existenței comunitare, menținerea tradițiilor, a identității lingvistice și culturale ale acesteia. Aceste domenii privesc: baza economică a existenței comunitare, învățământul în limba maghiară, viața culturală, cultele minoritare, structura socială a comunității și organizarea administrativ-teritorială a regiunilor locuite în mod preponderent de maghiari.

Impactul comunismului asupra situației economice a minorității maghiare. În perioada instalării și consolidării comunismului în România situația economică a minorității maghiare a fost afectată de legea CASBI (Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice), de reforma agrară din 1945, de procesul de naționalizare din 1948 și de trecerea cooperativelor sub administrația de stat. Deși aceste măsuri nu vizau în mod direct minoritățile, prin formularea criteriilor și a regulilor de aplicare și prin punerea în practică a acestora, membrii comunităților minoritare au avut pierderi economice cu consecințe mai grave decât cele care s-au răsfrânt asupra populației majoritare.

Convenția de Armistițiu din 12 septembrie 1944 prevedea atât blocarea averilor statelor inamice, cât și a bunurilor cetățenilor acestora aflate pe teritoriul României³⁰. În termenul de „inamici prezumați” intrau cetățenii români care înainte sau după data semnării convenției s-au refugiat în Germania și Ungaria. Identificarea „inamicilor prezumați” cădea în sarcina organelor locale ale CASBI, care interpretau această categorie după bunul lor plac. În practică, marea majoritate a persoanelor identificate erau fie maghiari, fie germani, bunurile acestora (case, pământuri, întreprinderi etc) intrând sub jurisdicția CASBI³¹. O situație a bunurilor inamice rurale arată că cele mai multe erau în județele cu populație minoritară numeroasă: Timiș-Torontal, Trei Scaune, Mureș³².

Situații asemănătoare s-au înregistrat și la reforma agrară. Cei vizați de expropriere erau „moșierii” cu pământ de peste 50 de hectare, dar legea a definit categorii adiționale de

²⁸ Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc 1948-1965*, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 114.

²⁹ ACNSAS, fond Documentar, dosar 81, vol. 1, ff. 39-41; tabel cu ofițeri care țin legătura cu rețeaua informativă la data de 5 februarie 1958.

³⁰ Florian Banu, *Asalt asupra economiei României*, București, Editura Nemira, 2004.

³¹ L. Nastasă (coord.), *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945-1955)*, ed. cit. p. 140.

³² F. Banu, *op. cit.*, p. 83.

expropriați, cum ar fi „absenteiștii”, „colaboraționiștii” sau „refugiații”. Definirea acestor categorii a fost imprecisă, iar în practică ele au fost aplicate numai în cazul cetățenilor români de naționalitate maghiară sau germană, pe baza unor simple declarații³³. În multe localități cu populație mixtă, comisiile locale de împrumut, formate din membri români, au expropriat bunurile locuitorilor maghiari folosindu-se de aceste prevederi ale regulamentului de aplicare a reformei agrare³⁴. În Comitetul Central de Reformă Agrară numai în mai 1946 a fost numit un reprezentant maghiar, cu drept de participare doar la acele ședințe care vizau și minoritatea maghiară, însă votul acestuia avea numai o valoare consultativă³⁵.

Nu avem date suficiente despre exproprierile și împrumuturile făcute în dauna și în avantajul minorității maghiare. Într-o situație din 1946 a Ministerului Agriculturii se arată că în județul Cluj, din totalul suprafeței de pământ expropriat, 87% se afla în proprietate etnicilor maghiari, în timp ce dintre împrumuturile numai 35% erau maghiari. O situație similară s-a înregistrat și în județul Mureș (72%, respectiv 36%)³⁶.

Asaltul statutului împotriva cooperativelor aflate în proprietatea comunității maghiare a început în toamna anului 1944, prin trecerea bunurilor unor cooperative sub regim CASBI, pentru faptul că statul maghiar le-a acordat sprijin financiar. Consecințe grave a avut și hotărârea adoptată la congresul cooperativelor din 1945, ținut la București, care a interzis cooperativele organizate pe principii etnice. În aceste condiții, în iulie 1947, cooperativele maghiare s-au unit cu centrul național al cooperativelor, INCOOP³⁷. Trecerea finală a cooperativelor sub administrația de stat a avut loc la 19-21 martie 1950, în cadrul unui congres organizat la București, prin înființarea CENTROCOOP-ului care a preluat toate cooperativele din țară.

În ceea ce privește composesoratele, conducerea UPM a preluat treptat controlul acestora, nutriend speranțe că, fiind o formă de proprietate colectivă, nu vor intra sub incidența legii de naționalizare. În cursul anului 1948 fondul silvic al composesoratelor a fost preluat de stat, iar acestea au fost desființate.

Impactul comunismului asupra învățământului minoritar maghiar. Asemenea impactului pe care comunismul l-a avut asupra situației economice a minorității maghiare, și în privința învățământului minoritar se pot distinge două categorii de consecințe. Se poate vorbi, pe de o parte, de măsuri ce, deși au afectat întreaga populație, aveau repercusiuni mai grave asupra minorității maghiare, și au existat demersuri, pe de altă parte, care au vizat în mod direct învățământul în limba maghiară, urmărind restrângerea sau chiar lichidarea treptată a acestuia. Astfel, în timp ce măsurile reformei învățământului din 1948 au afectat toate confesiunile din România, consecințele acesteia pentru populația maghiară a însemnat desființarea unei întregi rețele educaționale bazată pe unitățile școlare confesionale: în urma aplicării reformei au fost naționalizate 468 unități școlare catolice, 531 reformate, 34 unitariene, 8 evanghelice, averile acestora fiind trecute în patrimoniul de stat³⁸.

Începând din a doua jumătate a anilor 1950, se poate vorbi de un proces sistematic de restrângere a sferei de activități a învățământului în limba maghiară. În iulie 1956, pe baza unei decizii a CC al PMR, s-a trecut la comasarea școlilor române și maghiare și la înființarea unor secții cu predare în limba română în cadrul unităților școlare maghiare de nivel

³³ Regulamentul pentru aplicarea reformei agrare, punctul 3, alineatul al șaselea.

³⁴ A Romániai Magyar Népi Szövetség összefoglaló jelentése az 1945. évi román földreformról (Raportul UPM despre reforma agrară din 1945); MOL (Arhivele Naționale ale Ungariei) XIX-J-1-j-România-16/b sz. n.-1945-66. II. 1475.

³⁵ ANIC, fond CC al PCR - Secția Agrară, dosar nr. 5/1946, ff. 2-4.

³⁶ Ibidem, dosar nr. 2/1946, f. 1.

³⁷ Szövetkezeti Értésítő [Buletin informativ pentru cooperative], iulie, 1947, pp. 319-339.

³⁸ G. Vincze, *Illúziók és csalódások [Iluzii și decepții]*, Miercurea-Ciuc, Status, 1999, p. 196.

elementar, liceal și universitar³⁹. Această măsură atrăgea după sine reorganizarea administrației școlii, numirea unui director de naționalitate română, iar după o perioadă de tranziție caracterizată printr-un bilingvism provizoriu, se renunța treptat la folosirea limbii maghiare în redactarea documentelor și la ședințele consiliilor profesionale. Drept consecință a acestor măsuri, numărul elevilor în învățământul preuniversitar de limbă maghiară se reduce constant, mai ales după 1965⁴⁰.

O altă problemă a învățământului din această perioadă era inexistența învățământului profesional în limba minorităților, prevederi referitoare la organizarea acestuia fiind omise în toate legile privind organizarea învățământului tehnic (1955, 1966, 1968). Deși la începutul anilor 1970 se înființează câteva clase profesionale, acestea urmează să fie desființate sau transformate în clase cu predare în limba română doar câțiva ani mai târziu.

Aceleași tendințe se pot observa și la nivelul învățământului universitar. Din 1955 nu se mai fac școlarizări la secția maghiară a Institutului Agronomic din Cluj, iar în 1959 se suspendă predarea tuturor disciplinelor în limba maghiară. În 1962 se înființează secția română în cadrul Institutului Medico-Farmaceutic de la Târgu-Mureș, iar în 1976 se organizează secția română și la Institutul de Teatru „Szentgyörgyi István” din aceeași localitate. Începând cu anul universitar 1985-1986, la Conservatorul „Gh. Dima” și la Institutul de Arte Plastice „Ion Andreescu” din Cluj se sistează predarea disciplinelor în limba maghiară, secțiile maghiare din cadrul acestor instituții fiind desființate.

Un capitol special al procesului de încorsetare a învățământului universitar de limba maghiară, cu puternice reverberații până azi în memoria colectivă a minorității maghiare, îl constituie desființarea Universității Bolyai, prin unificare cu Universitatea Babeș, în cadrul unei adunări solemne a cadrelor didactice de la cele două universități, organizată la 26 iunie 1959. Proiectul unificării s-a încadrat în strategia de asimilare a unităților de învățământ de limba maghiară în instituții românești, motivată de nevoia de a corecta „concesiile” făcute minorității maghiare, care au permis „manifestările nesănătoase” de solidarizare cu revoluția ungară. Decizia de unificare, luată în Biroul Politic al CC al PMR din 20-23 aprilie 1959⁴¹, a fost pregătită de o amplă campanie, Nicolae Ceaușescu fiind delegat să coordoneze acțiunile. Printr-o intensă activitate de propagandă desfășurată în primăvara anului 1959 s-a vehiculat din ce în ce mai intens ideea că existența a două Universități separate este inutilă și chiar anacronică din moment ce problema națională „este rezolvată” în România. La numeroasele întruniri organizate pe această temă, intervențiile au accentuat avantajele unificării. Puținele voci care s-au împotrivit acestui curent au fost aduse la tăcere, iar profesorul Szabédi László și prorectorul Csendes Zoltán și-au pus capăt zilelor din cauza presiunii la care au fost expuși.

Decretul 278 din 13 mai 1973 deschide o nouă etapă în politica partidului față de educația minoritară. Legea a impus un număr minim de elevi – 25 pentru învățământul general și 36 pentru cel liceal – necesar pentru înființarea unei clase cu limbă de predare maghiară. Potrivit unor statistici ale Ministerului Educației, în urma acestui decret a crescut considerabil numărul elevilor maghiari nevoiți să învețe în școli în limba română⁴².

Anii 1980 reprezintă perioada de maximă restricționare a învățământului preuniversitar și universitar în limba maghiară. Se desființează ultimele licee cu limba de predare maghiară la Cluj și București, și se lichidează ce a mai rămas din învățământul profesional tehnic în limba maghiară. Se generalizează sistemul de repartizare pe baza căruia

³⁹ Hotărârea 1380 din 20 iulie 1956 a Comitetului Central al PCR și a Consiliului de Miniștri privind îmbunătățirea învățământului elementar.

⁴⁰ L. Nastasă (coord.), *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1956–1968)*, p. 867.

⁴¹ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 15/159, ff.1-3, 12-34 și 45-49, *apud* L. Nastasă, *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1956-1968)*, pp. 482-503.

⁴² G. Vincze, *Történeti kényszerpályák kisebbségi realpolitikák [Traectorii forțate ale istoriei, politici realiste minoritare]*, Miercurea-Ciuc, Pro-Print, 2003, p. 349.

la terminarea studiilor universitare marea majoritatea a absolvenților de naționalitate maghiară nu primesc locuri de muncă în județele din Transilvania. În anul 1988 de exemplu, din 951 de absolvenți de naționalitate maghiară 689 au fost repartizați în județe din afara Arcului Carpat⁴³. Funcționarea învățământului universitar – și, implicit, a celui preuniversitar – în limba maghiară devine periclitată totodată de diminuarea personalului didactic universitar. În anii 1980 nu s-au mai organizat concursuri pentru ocuparea posturilor rămase vacante în urma pensionării profesorilor și nici examene de avansare în ierarhia academică.

Impactul comunismului asupra vieții culturale a minorității maghiare. Pe parcursul celor 45 de ani de comunism, în evoluția culturii minorității maghiare din România se pot distinge următoarele cinci perioade: 1945-1949, desființarea sistemului instituțional cultural maghiar moștenit din perioada interbelică, în paralel cu impunerea unor noi structuri; 1950-1957: consolidarea noilor structuri culturale impuse; 1958-1965: rigidizarea politicii culturale; 1966-1972: perioada concesiilor tactice; 1973-1989: anihilarea treptată a sistemului instituțional cultural maghiar, cu metode din ce în ce mai directe în anii 1980.

Din această succesiune de etape se disting, în completare la cele menționate la periodizare, următoarele măsuri întreprinse de autoritățile regimului comunist. În 1952, odată cu înființarea RAM, se încearcă concentrarea vieții culturale maghiare în regiunea nou-creată, prin mutarea a mai multor instituții culturale din Cluj la Târgu-Mureș, considerând că în acest fel controlul ideologic al culturii maghiare se poate realiza mai eficient.

Începând cu 1972 sunt promulgate succesiv mai multe hotărâri, legi și decrete care vor juca un rol important în pregătirea terenului pentru accelerarea asimilării culturale a minorității maghiare. Astfel, pe baza Legii 63/1974 (Legea Patrimoniului Cultural) sunt trecute în patrimoniul statului colecțiile private, bisericești, școlare și ale instituțiilor culturale, iar Decretul 206/1974 al Consiliului de Stat aduce sub jurisdicția Fondului Arhivelor Statului arhivele și bibliotecile tuturor instituțiilor religioase. Pe baza acestor decrete, arhivele și bibliotecile ecleziastice maghiare – atât cele ale protopopiatelor, cât și cele rurale – au fost transferate din locațiile lor originale în instituții ale statului, unele suferind deteriorări serioase din cauza depozitării precare și a administrării necorespunzătoare⁴⁴.

În 1975, Comitetul pentru Presă și Tipărituri a dispus reducerea drastică atât a dimensiunii, cât și a tirajului tuturor produselor mass-media, crescând în același timp prețul acestora. Deși există în continuare reviste culturale precum „A Hét”, „Korunk”, reviste pentru copii ca „Jóbarát”, „A Haza Sólymai” sau științifice precum *Matematikai Lapok*, începând cu anii 1980 acestea fie au devenit simple traduceri ale edițiilor în limba română, fie s-au redus la rangul de instrument de propagandă al PCR⁴⁵.

Procesul de omogenizare culturală culminează în anii 1980 printr-o serie de măsuri care limitează drastic libertatea de exprimare a ideilor și a identității minorității maghiare. La Editura Kriterion sunt puse la index toate cărțile care aveau vreo legătură cu păstrarea identității maghiare. Prin dispoziții interne se interzice editarea seriilor etnografice, de istoria artei, lingvistice și de istoria literaturii. Măsuri asemănătoare sunt întreprinse și în cadrul Editurii Dacia⁴⁶. În ianuarie 1984 se desființează și emisiunea în limba maghiară de la TVR, printr-un simplu ordin telefonic se închid studiourile teritoriale de la Târgu-Mureș și Cluj-Napoca, iar Radio București reduce programul în limba maghiară la 60, apoi la 30 de minute pe săptămână. Situația devine alarmantă și la nivelul instituțiilor artistice, programul acestora

⁴³ *Idem*, *Illúziók és csalódások [Iluzii și decepții]*, Miercurea-Ciuc, Status, 1999, p. 219.

⁴⁴ *Rumania's violations of Helsinki Final Act provisions protecting the rights of national, religious and linguistic minorities*, New York, Committee for Human Rights in Rumania, 1980, p. 49.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 39.

⁴⁶ Gy. Dávid, *A romániai magyar könyvkiadás két évtizede [Două decenii ale cărții maghiare din România]*, în „Alföld”, 1991/2, p. 94.

devenind strict reglementat de organele de partid. Se pun la index majoritatea scriitorilor maghiari din România, dar și scriitorii contemporani din Ungaria⁴⁷.

Politica regimului comunist față de cultele minoritare. Relațiile dintre regimul comunist și cultele de limba maghiară au fost extrem de tensionate pe întreg parcursul celor 45 de ani de comunism în România. Până la sfârșitul anilor 1950, autoritățile comuniste au tratat în mod diferențiat cultele protestante și cel romano-catolic.

În cazul Bisericii Romano-Catolice, conducerea de partid a urmărit o politică de represiune deschisă. La 17 iulie 1948 a fost denunțat în mod unilateral Concordatul cu Vaticanul, ratificat în 1929, încercând astfel ruperea legăturilor de subordonare a Bisericii Catolice față de Sfântul Scaun. Astfel a fost afectată și soarta Episcopiei din Alba Iulia, cu peste 700 000 de enoriași, în marea lor majoritate de naționalitate maghiară⁴⁸. În urma adoptării Legii Cultelor (4 august 1948), au fost interzise toate formele de contact cu străinătatea, ca și activitatea socio-culturală și educațională a Bisericii.

Situația Bisericii Romano-Catolice s-a agravat după reținerea, la 21 iunie 1949, a episcopului de Alba Iulia, Márton Áron, și condamnarea sa, în 1951, la muncă silnică pe viață.⁴⁹ Conform datelor Bisericii romano-catolice, între anii 1948-1964, peste 130 de preoți catolici au fost arestați și pedepsiți administrativ sau condamnați la domiciliu forțat⁵⁰. Activitatea educațională a seminarului teologic din Alba Iulia a fost practic suspendată, ordinele religioase au fost desființate prin decret și au fost confiscate mănăstirile romano-catolice, călugării fiind concentrați cu domiciliul forțat în unele mănăstiri precum Dej și Estelnic (județul Covasna).

În paralel, la inițiativa partidului, după modelul celorlalte țări est-europene cu populație catolică, a fost înființat un „Comitet de acțiune”, reunind peste 100 de „preoți ai păcii” care sprijineau politica regimului comunist. Márton Áron, după eliberarea sa din închisoare în 1955, a luat măsuri imediate pentru desființarea „Comitetului de acțiune” și i-a excomunicat pe preoții colaboraționiști. Drept replică, a fost condamnat la domiciliu forțat în palatul episcopal din Alba Iulia din iunie 1957 până în 1967.

În anii 1970-1980, Episcopia din Alba Iulia a trecut de la politica de rezistență pasivă la mobilizarea spirituală și națională a comunității maghiare, confruntându-se cu autoritățile comuniste, dar și cu Arhiepiscopia din București, care a ales calea cooperării cu regimul⁵¹. Mobilizarea națională nu a însemnat însă și ruperea legăturilor de solidaritate cu Biserica Unită cu Roma, greu încercată și ea, bisericile romano-catolice oferind ospitalitatea lor, la ordinul lui Márton Áron, catolicilor de limba română, slujbele fiind oficiate la nevoie în ambele limbi.

În relația sa cu cultele protestante maghiare, regimul comunist a urmat o strategie diferită. Prin cooptarea preoților în UPM (iar după 1953 în PMR/PCR), această strategie a urmărit integrarea lor politică, pe de o parte, și supravegherea activității lor confesionale și culturale, pe de altă parte, prin recunoașterea oficială a statutului lor și prin înființarea în 1948 a Institutului Teologic Protestant de grad universitar la Cluj. După desființarea autonomiei bisericilor și naționalizarea bunurilor imobiliare și mobiliare ale acestora, preoții protestanți au devenit salariați ai statului.

⁴⁷ S. Enyedi, *A határainkon túli magyar nyelvterület színházainak helyzete 1984/85* [Situația teatrelor maghiare din afara granițelor (Ungariei)], Colecția Jakabffy Elemér, K155.

⁴⁸ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 69, vol. 2, 6, 15, 18, 25, 33, 40 și 41.

⁴⁹ Cf. Actele procesului desfășurat la Tribunalul Militar București; ACNSAS, fond Penal, dosar 254, vol. 1-12.

⁵⁰ K. Hetényi Varga, *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. II.* [Soarta preoților în umbra zvasticii și a stelei roșii], Abaliget, 1994.

⁵¹ Ovidiu Bozgan, *Cronica unui eșec previzibil. România și Sfântul Scaun în epoca pontificatului lui Paul al VI-lea (1963–1978)*, București, Curtea Veche Publishing, pp. 55-73 și 381-390.

Până în 1956, organele de securitate au evidențiat în analizele lor loialitatea substanțială a cultelor protestante față de statul comunist⁵². Situația s-a schimbat însă radical în perioada revoluției maghiare din 1956. Solidaritatea cu evenimentele din Ungaria a studenților de la teologie, precum și a unor preoți tineri a declanșat un val de represalii împotriva membrilor cultelor protestante maghiare. Potrivit datelor Institutului Teologic Protestant, în perioada 1957-1964, cel puțin 96 de preoți și studenți de teologie au fost arestați și condamnați pentru manifestări dușmănoase la adresa statului, cu caracter naționalist.

Bisericele protestante nu au reușit să-și restabilească privilegiile de care s-au bucurat în anii 1950 nici în perioada relaxării ideologice caracteristice primei etape a erei ceașiste. Drept urmare, cultele protestante au jucat un rol decisiv în crearea unor rețele informale de rezistență culturală față de politica antiminoritară a statului comunist⁵³. Reprimarea mișcării spirituale bethaniste din anii 1960-1970 a fost urmată de acțiunile informative și sancțiunile administrative ale anilor 1980 orientate împotriva disidenților, printre care s-a aflat și preotul reformat Tőkés László, după ce a intrat în conflict cu episcopii reformați din Cluj și Oradea, loiali sistemului.

Impactul comunismului asupra pozițiilor ocupate de minoritatea maghiară în structura socială a României. Directivele omogenizării au fost trasate, conform menționate anterior, de către Nicolae Ceaușescu în cadrul lucrărilor Congresului al IX-lea, respectiv al X-lea al PCR. Prin introducerea în discursul public a expresiei de „națiune socialistă”, conducerea de partid a reevaluat legătura dintre minorități și majoritatea românească. Noul concept al națiunii a presupus o spiritualitate, mentalitate și o cultură comună pentru toți locuitorii țării. Anumite specificități de caracter lingvistic au continuat să fie recunoscute în continuare, însă în cadrul unui discurs cu multe contradicții interne. Deși termenul de „omogenizare” a vizat întreaga societate românească, urmărind transformarea ei într-o „societate socialistă multilateral dezvoltată”, în mod implicit conceptul a înglobat și proiectul de asimilare treptată a naționalităților conlocuitoare⁵⁴.

Un instrument eficient în procesul de omogenizare a fost modificarea treptată a componenței etnice a principalelor orașe din Transilvania. Declararea acestora ca „orașe închise” încă din 1947 a permis autorităților comuniste să dirijeze și să controleze în mod direct mișcările de populație.

Rezultatele măsurilor întreprinse sunt grăitoare. Dacă pe întreaga perioadă comunistă ponderea maghiarilor în Transilvania nu s-a schimbat semnificativ (1948: 25%; 1966: 23,8%; 1992: 20,8%) scăderea ponderii lor în totalul locuitorilor din localitățile urbane este dramatică (1948: 39,7%; 1966: 26,8%; 1992: 13%). În timp ce ritmul de creștere a numărului locuitorilor români în populația orașelor din Transilvania, socotit la perioada 1948-1966, a fost de 310%, numărul lor ajungând de la 547 000 în 1948 la 1 696 000 în 1966, același ritm de creștere în cazul maghiarilor a fost de 61,4% (de la 435 000 în 1948 la 702 000 în 1966).

În cazul a trei orașe mai importante aceste dinamici au produs următoarele mutații. La Târgu-Mureș: 1948 – total: 47 043; români: 11 007; maghiari: 34 943; 1966-total: 80 912; români: 22 254; maghiari: 57 144; 1977 – total: 127 783; români: 44 491; maghiari: 81 234; 1992 – total: 161 216; români: 74 549; maghiari: 83 239.

În Oradea: 1956 – total: 98950; români: 35581; maghiari: 58 424; 1977 – total: 170 531; români: 91 925; maghiari: 75 125.

⁵² ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 175, vol. 8, ff. 23-30 și 55-61; problemele cultelor protestante istorice.

⁵³ Ibidem, vol. 7, ff. 157-170, precum și vol. 1,2,3 și 9.

⁵⁴ Problema asimilării s-a aflat mai demult în atenția conducerii de partid, ea fiind pe larg abordată deja în 1966, de către mai mulți lideri ai propagandei comuniste; ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 180/1966, ff. 1-71.

La Cluj: 1948 – total: 117 915; români: 47 321; maghiari: 67 977; 1956 – total: 154 723; români: 74 033; maghiari: 74 155; 1977 – total: 262 858; români: 173 003; maghiari: 86 215⁵⁵.

Politica de asimilare a regimului comunist a avut consecințe dramatice și asupra situației ceangăilor din Moldova, comunitate formată din aproximativ 60 000 de persoane cunoscătoare de limbă maghiară în cadrul romano-catolicilor din județele Neamț și Bacău. Primele încercări de asimilare forțată a ceangăilor datează din perioada interbelică, Biserica Catolică asumându-și un rol important în acest proces. Facilitarea pierderii identității lingvistice a ceangăilor i-a permis Bisericii Catolice oprirea asimilării acestora în Biserica Ortodoxă⁵⁶. Ca urmare a acestor politici, ceangăii nu au beneficiat de slujbe religioase și educație în limba maternă.

În cadrul ofensivei împotriva cultelor, PMR s-a folosit de UPM, facilitând înființarea, începând cu 1948, a unei rețele de aproape 40 școli cu predare în limba maghiară în regiunile locuite de ceangăi, acestea având menirea să slăbească influența Bisericii în cadrul comunității. Școlile au fost închise treptat în perioada 1953-1958.

În anii 1970-80, în contextul accelerării procesului de asimilare, ceangăii care s-au declarat maghiari au fost persecutați de organele de miliție și de Securitate.

Impactul reorganizărilor administrativ teritoriale asupra situației minorității maghiare. Un alt instrument prin care regimul comunist a exercitat un control asupra minorității maghiare a fost oferit de reformele administrative. Împărțirea administrativă a teritoriilor locuite și de maghiari, mai ales în Secuime, a influențat posibilitățile de validare a diferitelor interese politice, economice și culturale ale comunității maghiare.

Prima reformă administrativă după preluarea puterii de către comuniști a avut loc în 1950, când sistemul administrativ bazat pe județe și plăși a fost schimbat după modelul sovietic în raioane și regiuni. În această etapă crearea noilor structuri administrative nu a fost influențată de problema națională.

Crearea RAM în 1952, prin prevederile noii Constituții a RPR, a fost primul moment în care factorul etnic-național a jucat un rol decisiv. Decizia de înființare a fost luată sub presiunea Uniunii Sovietice, fără vreo inițiativă venită din partea populației maghiare. În septembrie 1951, doi consilieri sovietici pe problemele administrative, Arhipov și Tumanov au înaintat prim-secretarului PMR, Gheorghiu-Dej o propunere referitoare la crearea unei regiunii autonome maghiare în Ardealul de Nord. Potrivit versiunii inițiale, teritoriul RAM nu s-ar fi limitat doar la fostele județe secuiești, ci ar fi cuprins și zonele Transilvaniei centrale, având centrul administrativ în orașul Cluj.

Articolele 19-21 din Constituția publicată la data de 27 septembrie 1952 definesc noua unitate administrativă ca „teritoriul locuit de o populație compactă maghiară secuiească”, și precizează că regiunea are o „conducere administrativă autonomă, aleasă de populația Regiunii autonome”. Deși legile RPR, hotărârile și dispozițiile organelor centrale ale statului român rămâneau obligatorii pe teritoriul RAM, potrivit articolul 21, RAM ar fi avut dreptul la un statut elaborat de Sfatul Popular Regional și supus spre aprobare Marii Adunări Naționale. Cu toate că statutul a fost elaborat de un colectiv de experți ai Consiliului Popular Regional, acesta nu a mai fost aprobat.

Teritoriul regiunii era de 13 500 km² (5,7% a teritoriului României), și cuprindea 9 raioane, formate aproape în totalitate de fostele scaune secuiești, cu centrul administrativ la Târgu-Mureș. În 1956 populația regiunii era de 731 387 locuitori, din care 77,3% maghiari, 20,1% români, 1,5% rromi, 0,4% germani și evrei. În urma modificărilor teritoriale operate în

⁵⁵ Á. Varga E., *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I* [Statistica etnică și confesională a Transilvaniei], Miercurea Ciuc, Editura Pro Print, 1999, p. 302, pp. 111-112 și p. 520.

⁵⁶ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri - Serviciul Special de Informații, dosar nr. 63/1942, ff. 3-6.

cadrul reformei administrative din decembrie 1960, ponderea populației maghiare în noua structură denumită Regiunea Mureș Autonomă Maghiară a scăzut la 61%.

RAM cuprindea zone predominant rurale, subdezvoltate din punct de vedere economic și infrastructural, atât din perioada administrației maghiare, cât și după 1918. Această situație nu s-a schimbat nici în perioada de „autonomie”: în perioada 1951-1959 RAM, deși întrunea 4,5% din populația României, a primit ca investiții numai 2,4% din fondurile bugetare centrale, ceea ce a determinat în anii 1950 migrația populației înspre regiunile mai industrializate din Transilvania de Sud (Brașov, centrele miniere din Valea Jiului și Hunedoara).

În privința RAM nu se poate vorbi despre o autonomie reală. Modul de administrare a RAM nu s-a distins de celelalte regiuni ale României decât prin structura sa etnică. Autonomia fictivă a regiunii era de fapt un instrument de integrare politică și socială a minorității maghiare prin concentrarea instituțiilor culturale și de învățământ superior maghiare în interiorul regiunii. Acest lucru a însemnat în mod implicit privarea maghiarilor din alte regiuni, inclusiv din zona Clujului, de exercitarea drepturilor lingvistice și educaționale revendicate, inclusiv a celor existente anterior. RAM a fost desființată în 1968, printr-o nouă împărțire administrativ teritorială, ce a creat aici trei județe succesoare, Mureș, Covasna și Harghita.

Deși RAM nu a fost creată la solicitarea populației maghiare (au existat opinii în cadrul comunității maghiare că ea ar fi fost un mijloc de divizare a populației maghiare), și nu poate fi considerată un succes nici din punctul de vedere al autonomiei, nici al performanței economice sau culturale, acest capitol al comunismului din România este apreciat în mod diferit de către români și maghiari. În timp ce românii consideră că înființarea RAM a fost un abuz al comuniștilor, maghiarii cred același lucru despre actul de desființare.

În cadrul reformei administrative din 1968 problema națională și viitorul Secuimii apărea sub două aspecte, una administrativă și una economică. Pentru un scurt timp s-a conturat posibilitatea ca prin crearea unui singur județ mare pentru Secuime, populația din regiunea secuiească să-și recapete unitatea administrativă. Ideea propusă de Fazekas János, sprijinită într-o primă fază și de Ceaușescu, a divizat însă nu numai conducerea de partid, ci și o parte a maghiarilor din zonele respective, unii militând pentru unitatea administrativă a Secuimii, alții cerând alipirea raioanelor Sfântu-Gheorghe și Târgu-Secuiesc la județul Brașov. În ultima instanță a fost luată o decizie de compromis, prin crearea unei unități administrative de sine stătătoare, județul Covasna.

Forme de rezistență ale minorității maghiare

Puținele forme de rezistență anticomunistă ale membrilor minorității maghiare care pot fi atestate documentar au fost formele de rezistență tacită în mediul rural și rezistența împotriva colectivizării, solidarizarea cu ideile revoluției ungare din 1956 și formele de disidență intelectuală.

Forme de rezistență în mediul rural. Asemănător zonelor rurale din întreaga țară, și populația rurală maghiară s-a împotrivit presiunilor comuniste, recurgând la formele de rezistență tacită răspândite pe întreg teritoriul țării: sustragerea de sub colectare, amânarea predării animalelor în colectiv etc.⁵⁷

Populația rurală maghiară, ca și marea majoritate a populației rurale din România, s-a opus colectivizării. Metodele prin care populația maghiară de la țară încerca să-și apere pământul au variat de la rezistența tacită la revolte care cuprindeau regiuni întregi. În 1950-

⁵⁷ Pentru o analiză a metodelor folosite Dorin Dobrințu, Constantin Iordachi (editori), *Țărâșimea și puterea*, Iași, Editura Polirom, 2005. Cazuistica maghiară este prelucrată în S. Oláh, *Csendes csatatér [Câmpul de bătălie liniștit]*, Miercurea Ciuc, Pro-Print, 2001, pp. 199-252.

1951, în regiunile cu populație mixtă din jurul orașului Tg. Mureș, țărănimea română și maghiară a luptat laolaltă în cadrul unei revolte organizate împotriva colectivizării⁵⁸.

Solidarizarea cu revoluția maghiară și represaliile care au urmat. Revoluția din Ungaria din toamna anului 1956 a avut un impact puternic asupra populației maghiare din România. La manifestări au participat mai ales tineri intelectuali, preoți catolici și protestanți, studenți, elevi și profesori din învățământul secundar și universitar.

După primele manifestări publice de solidaritate de la Timișoara, la care au participat atât studenți români, cât și maghiari, Securitatea și aparatul de partid a reușit să pună în aplicare o diversiune, bazată pe zvonuri nefondate despre caracterul revizionist al revendicărilor revoluției din Ungaria. Această interpretare a fost influențată decisiv de relatările lui Valter Roman și Aurel Mălnășan, furnizate din Budapesta, care au convins conducerea PMR că orice semn de solidaritate de partea maghiarilor din Transilvania trădează neloialitate față de statul comunist român⁵⁹.

Dincolo de formele de manifestare a solidarității cu ideile revoluției din 1956, evenimentele de la Budapesta au dat un nou impuls reactivizării sau creării unor organizații care își propuneau răsturnarea regimului comunist. Cele mai cunoscute cazuri de acest fel din Transilvania au fost rețeaua interetnică condusă de preotul romano-catolic bănățean, Szoboszlai Aladár, care milita pentru crearea unei confederații româno-maghiară-austriacă după modelul Monarhiei Hasburgice; grupul condus de funcționarul Ioan Faliboga din Târgu-Mureș; grupurile conduse de preotul reformat Sass Kálmán și juristul Dobai István, sau organizațiile de tineret EMISZ (Federația Tineretului Maghiar din Ardeal), SZIT (Societatea Tinerilor Secui), SZVISZ (Asociația Tinerilor care Doresc Libertatea).

Toate aceste încercări au fost descoperite de Securitate, iar participanții au fost supuși unor represalii extrem de dure. Toate aceste încercări au fost descoperite de Securitate, iar participanții au fost supuși unor represalii extrem de dure. În intervalul ianuarie 1957-iulie 1959 nu mai puțin de 9978 persoane au fost condamnate⁶⁰, dintre care cel puțin 43 la pedeapsa capitală⁶¹. Documente ale arhivei Securității arată că minoritatea maghiară a fost suprareprezentată atât în rândul arestațiilor (aproximativ 4000 de persoane), cât și între cei executați (13). În procesele inculpaților maghiari, sentințele cele mai severe au fost date de Tribunalul Militar Cluj, prezidat – în mod paradoxal – de maiorul de etnie maghiară Macskási Pál. În perioada 1957-1959 peste 30 de studenți și profesori de la Universitatea „Bolyai” au fost arestați și condamnați la închisoare sau muncă silnică. La sfârșitul anului academic 1957-1958, în centrele universitare din Transilvania mai multe sute de studenți maghiari au fost exmatriculați.

Pe termen lung, principalul efect al revoluției din Ungaria, precum și al mișcărilor din Transilvania a fost întărirea neîncrederii conducerii de partid și de stat față de minoritatea maghiară. Acest fenomen s-a manifestat prin urmărirea sistematică a intelectualilor maghiari și începerea unei ample campanii de purificare etnică a aparatului Securității, Miliției și Armatei.

Forme de disidență intelectuală. Activitatea de disidență în rândul minorității maghiare a prins contur spre sfârșitul anilor 1970, în urma accelerării procesului de omogenizare. Problemele abordate de disidenți erau de natură specific minoritară, dar au inclus referiri și la unele chestiuni legate de drepturile omului. Posibilitățile legate de acest tip de discurs au fost conștientizate cu ocazia Conferinței de la Helsinki din 1975.

⁵⁸ M. László, *Acțiuni ale țăranilor împotriva înființării și funcționării gospodăriilor agricole colective în regiunea Mureș*, în „Anuarul Institutului de Istorie «Gheorghe Bariț» din Cluj-Napoca” XLIV, Series Historica, 2005, pp. 407-437.

⁵⁹ Cuvântarea rostită de Gheorghiu-Dej la conferința extraordinară de partid din RAM, Târgu-Mureș 15-16 decembrie 1956, cuvântarea președintelui Consiliului de Miniștri, Chivu Stoica, în martie 1957.

⁶⁰ ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 1, f. 100.

⁶¹ Ibidem, ff. 57-174.

În evoluția formelor de disidență se disting două faze succesive. În anii 1970 „disidența” apărea sub forma unor memorii adresate conducerii superioare de partid sau unor foruri internaționale, protagoniștii fiind actuali sau foști activiști de partid care aspirau doar la reformarea sistemului. A doua fază, cea a anilor 1980, este marcată de apariția unei generații care refuza integrarea în sistemul politic existent, exprimându-și dezacordul prin realizarea unor publicații samizdat și formarea unor cercuri intelectuale de discuții.

În ceea ce privește disidența „memorandistă”, se cuvin amintite memoriul lui Takács Lajos și cele ale lui Király Károly. În memoriul prezentat în cadrul Conferinței Naționale a PCR din ianuarie 1978, Takács a acuzat, printre altele, desființarea treptată a învățământului în limba maghiară în perioada 1960-1970, și a formulat o serie de revendicări: transformarea Consiliului Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară (COMNM) într-o organizație minoritară funcțională, elaborarea unui nou Statut al Minorităților, folosirea limbii maghiare în administrație, revendicări concrete privind restructurarea învățământului universitar⁶². Király Károly la rândul lui a adresat, începând din 1977, o serie de scrisori conducerii superioare de partid în care își prezenta sugestiile privind reformarea COMNM, sesiza unele probleme legate de educația în limba maghiară sau privind utilizarea limbii maghiare în administrație și denunța abuzurile organelor de Securitate față de unele persoane de naționalitate maghiară⁶³.

Tot în acest context trebuie amintit și memoriul colectiv, oficial, adresat conducerii statului de către 32 de personalități ale culturii maghiare care protestau față de apariția și campania de promovare a eseului lui Ion Lăcrănjă, *Cuvânt despre Transilvania*, considerat o ofensă directă adusă minorității maghiare⁶⁴. Memoriul intitulat „Raport din Transilvania” a fost întocmit de Tóth Sándor, profesor de filosofie de la Universitatea Babeș-Bolyai (sub pseudonimul Lázár György) împreună cu filosoful maghiar Tordai Zádor. Raportul apare în aprilie 1977 într-o revistă literară de limba maghiară editată la Paris, după care este preluat de revista *Le Monde*, și de Minority Rights Group⁶⁵.

„Scrisoarea celor 62 intelectuali maghiari către intelectualii români” din mai 1978 enumera problemele concrete ale minorităților, denunța propaganda naționalistă antimaghiară din mass-media românești, cerând intelectualilor români să protesteze împotriva acestor practici⁶⁶.

O formă mai autentică de disidență o constituie publicația samizdat intitulată *Ellenpontok*⁶⁷ (Contrapuncte), editată de un grup de tineri intelectuali din Oradea și Cluj. În perioada decembrie 1981-decembrie 1982 au apărut nouă numere conținând articole despre revendicările minorităților, relatări despre situația Bisericii maghiare, scrieri ale unor disidenți români etc. Obiectivul grupului era atragerea atenției forurilor internaționale asupra situației minorității maghiare din Ardeal și, totodată, contracararea sentimentului de izolare al intelectualilor minoritari. În 1982, redacția *Ellenpontok* a transmis Conferinței de la Madrid un memorandum și un program de măsuri în care cereau înființarea unei instituții de promovare a drepturilor minoritare, autonomie culturală, încetarea politicii de omogenizare forțată, crearea unei comisii internaționale pentru investigarea și rezolvarea situației

⁶² *Witnesses to Cultural Genocide. First-Hand Reports on Romanias Minority Policies Today*, prefață de G. Schöpflin, New York, American Transylvanian Federation Inc. – Committee for Human Rights in Rumania, 1979, pp. 91-102.

⁶³ *Ibidem*, pp. 103-113.

⁶⁴ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 78/82, ff. 19-27.

⁶⁵ G. Schöpflin, *A magyarok helyzete Romániában [Situația maghiarilor în România]*, Minority Rights Group, Report no. 37, London, 1977.

⁶⁶ *Ibidem*, pp. 117-127.

⁶⁷ N. Bárdi (red.), *Ellenpontok. Az Ellenpontok folyóirat évkönyve [Anuarul revistei Ellenpontok]*, Miercurea Ciuc, Pro-Print, 2000.

minorității maghiare⁶⁸. În noiembrie 1982 redactorii sunt arestați și expulzați din țară. Intensa mediatizare a cazului a reușit atragerea atenției internaționale și a avut ca efect intensificarea monitorizării situației din România.

În 1988, la inițiativa profesorului Balázs Sándor apare la Cluj un nou samizdat, *Kiáltó Szó* (Cuvânt strigător), sub egida căruia apar două numere până în decembrie 1989. Editorialul din primul număr definește ca obiectiv sensibilizarea maghiarilor din Transilvania, exprimându-și totodată convingerea că numai acțiunea comună a popoarelor conlocuitoare poate să schimbe situația actuală⁶⁹. Grupurile de discuții reprezintă o latură distinctă a mișcării disidente. Există date despre existența unor astfel de grupări la Târgu-Mureș, Cluj, Sfântu-Gheorghe, Miercurea Ciuc și Timișoara. Gruparea cea mai bine organizată a fost Cercul Limes (inițiator: Molnár Gusztáv), format din intelectuali disidenți din Cluj, București, Brașov, care între 1985 și 1987 se întâlneau periodic. Spectrul temelor dezbătute la aceste întruniri includea atât discuții teoretice despre unele concepte precum minoritate, naționalitate, diasporă, autonomie, libertate, cât și schițarea alternativelor pentru societatea din România în eventualitatea schimbării regimului comunist⁷⁰. Gruparea a fost deconspirată în 1987, o parte dintre participanți fiind forțați să părăsească România.

⁶⁸ G. Szöcs: *Az uniformis látogatása [Vizita uniformei]*, New York, HHRF, 1986, pp. 191-228.

⁶⁹ Sándor Balázs, *Beköszöntő*, în „*Kiáltó Szó*”, 1988/1, p. 1.

⁷⁰ Vezi G. Molnár (red.), *Transzcendens remény. A Limes-kör dokumentumai 1985-1989 [Speranța transcendentă. Documentele cercului Limes]*, Miercurea Ciuc, Pro-Print, 2004, 330 p.

Minoritatea germană în perioada comunistă 1944-1990

Considerații generale

Cauzele pentru care problematica minorității germane din România în anii comunismului este diferită în comparație cu cea a celorlalte minorități etnice sunt:

a) Trecerea României de partea Aliaților la 23 august 1944. În urma acestei schimbări a alianței, cetățenii români de naționalitate germană sunt subsumați, în baza originii lor etnice, națiunii germane și considerați co-răspunzători pentru război și urmările acestuia. În anii 1944-1946 sunt luate măsuri represive împotriva tuturor membrilor comunităților etnice germane, inclusiv împotriva puținilor social-democrați și comuniști germani care au luptat împotriva fascismului.

b) Ca o consecință a războiului, multe familii de etnici germani au fost despărțite, o parte ajungând în Germania, iar alta rămânând în România. Tratatul discriminatoriu la care sunt supuși germanii până la mijlocul anilor 1950, iar mai apoi presiunea de asimilare (de care sunt afectate toate minoritățile naționale) și declinul economic al României socialiste accentuează dorința de a părăsi țara. Ambiția aberantă a lui N. Ceaușescu de a plăti datoria externă înainte de termen, transformă reîntregirea familiilor într-un comerț cu oameni, un motiv în plus ca etnicii germani să considere că statul comunist le desconsideră demnitatea umană.

Tratatul punitiv aplicat întregii populații de etnie germană după 23 august 1944 avea ca argument legea pentru înființarea „Grupului Etnic German” din noiembrie 1940¹. Aceasta conferea organizației germanilor statutul de persoană juridică română de drept public. În perioada imediat următoare, cea mai mare parte a etnicilor germani din România a făcut parte din această organizație. După semnarea Convenției de Armistițiu din 12 septembrie 1944, articolele 2 și 3 din legea susmenționată aveau să ofere temeiul juridic pentru a-i încadra pe toți etnicii germani în categoria celor care au colaborat cu Germania hitleristă².

Un alt acord cu efecte nefaste a fost „Convenția între guvernul Reich-ului german și guvernul român privitoare la înrolarea în armata germană-SS a cetățenilor români de origine etnică germană” semnat la 12 mai 1943. Conform datelor Ministerului Afacerilor Externe, la sfârșitul războiului peste 50 000 de etnici germani luptau în armata germană, și deci inamică, după 23 august 1944³.

În septembrie 1944 comunitățile germane din Transilvania de Nord (teritoriu aflat sub jurisdicția Ungariei) sunt evacuate de armata germană în retragere. În Banat, șvabii din mai multe localități se refugiază peste granița cu Iugoslavia în fața trupelor sovietice. Numărul celor evacuați și refugiați este apreciat a fi de peste 100 000. O parte dintre aceste persoane au fost retrimise în România de Armata Roșie. La fel s-a întâmplat cu persoanele strămutate în Germania din Basarabia și Bucovina de Nord, respectiv din Bucovina de Sud și Dobrogea, în baza Convențiilor semnate între URSS și Germania, respectiv România și Germania în 1940. La intrarea în țară, aceste persoane au fost internate în lagăre.

În septembrie 1944 marea majoritate a etnicilor germani din Banat și Transilvania au rămas pe loc. A existat intenția Germaniei de a-i evacua și acordul de principiu al guvernului

¹ Este vorba despre legea Nr. 830/1940, publicată în „Monitorul Oficial”, nr. 275 din 21 noiembrie 1940.

² Art. 2: Aparțin „Grupului Etnic German din România” toți cetățenii români care prin confesia lor la poporul german au fost recunoscuți ca fiind de origine etnică germană din partea conducerii Grupului Etnic și înregistrați ca atare în registrul național al Grupului Etnic German din România. Art. 3: Reprezentantul voinței naționale al Grupului Etnic German din România este „Partidul Muncitoresc Național-Socialist German (NSDAP) al Grupului Etnic German din România” (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei der Deutschen Volksgruppe in Rumänien). El lucrează în cadrul statului național-legionar român.

³ AMAE, fond Germania, vol. 133, ff. 249-251.

român⁴. Transferul celor aproximativ 500 000 persoane nu s-a putut realiza pe timpul desfășurării luptelor⁵. Problema „transferării populației germane” este din nou discutată la 9 august 1946⁶. Din documentele la care am avut acces și din studiile consultate nu reiese, în mod cert, care au fost motivele sau circumstanțele datorită cărora etnicii germani din România nu au fost expulzați (așa cum s-a întâmplat cu cei din Polonia, Cehoslovacia și Ungaria), respectiv cum s-a ajuns la decizia de a-i menține în țară – dacă o astfel de decizie a existat⁷. În România a rămas deci cea mai numeroasă comunitate de germani din țările din centrul și sud-estul Europei⁸.

Până în 1948, minoritatea a fost lipsită de drepturi politice (drept la vot, dreptul la asociere). Este confiscată proprietatea care a aparținut comunității (inclusiv proprietățile Bisericii evanghelice C.A. și ale Diocezei romano-catolice din Banat fiind considerate „bunuri inamice”), iar Reforma agrară din 23 martie 1945 și Regulamentul de aplicare îi vizează pe etnicii germani în mod explicit. Și în această perioadă însă au avut școli în limba maternă și au existat publicații (conduse de social-democrați) în limba germană. Recunoașterea etnicilor germani ca „naționalitate conlocuitoare” și deci integrarea în procesul de transformare socialistă începe cu Rezoluția Plenarei a 2-a a CC al PMR din 10-11 iunie 1948⁹ și Rezoluția Biroului Politic al CC al PMR în chestiunea națională din 12 decembrie 1948¹⁰. În baza lor,

⁴ La 2 septembrie 1944, Generalul N. Macici îi transmite generalului adjunct al Marelui Stat Major traducerea scrisorii Generalului H. Friessner, în care acesta solicită din partea guvernului german evacuarea tuturor germanilor din Transilvania, garantând deplina ordine și că nu vor avea loc provocări sau atacuri împotriva Armatei regale române sau a populației; ibidem, fond 91, România (Minoritatea germană), vol. 384, ff. 497-498.

⁵ În ședința Consiliului de Miniștri din 6 sept. 1944, G. Niculescu-Buzești propune formula de compromis: guvernul să accepte în principiu propunerea Guvernului german în ceea ce privește evacuarea etnicilor germani, urmând ca evacuarea să se facă când împrejurările o vor permite; ANIC, fond CC al PCR - Cămară, dosar nr. 7/1944, ff. 9-10.

⁶ În ședința Biroului Politic al CC al PCR. E. Bodnăraș: „Deci, noi să punem hotărât problema scoaterii nemților din țară și a trimiterii lor în Germania”. M. Constantinescu: „În această chestiune sunt principal pentru a cere expulzarea și a insista în această privință”. I.G. Maurer: „...sunt de acord cu tov. Luca că trebuie să susținem trecerea acestora în Germania”; ANIC, fond CC al PCR - Secția Cămară, dosar nr. 44/1946, ff. 14-16. Un „Studiu asupra Germanilor din România” (înregistrat cu Nr. 133/30.XII.1945 la Arhiva Biroului Politic al CC al PMR); ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 61/1945, ff. 119-160, ajunge la concluzia: „Deși importanța acestei populații în economia României depășește importanța ei numerică în populația țării și plecarea ei ar ridica unele greutăți tranzitorii, *singura soluție radicală a problemei Germanilor din România este scoaterea lor de pe teritoriul țării și repatrierea în Germania*”).

⁷ De la sfârșitul anilor 1960, propaganda susținea că Aliații ar fi prevăzut în Tratatul Conferinței de Pace de la Paris „strămutarea întregii populații germane din țara noastră, așa cum s-a întâmplat cu populațiile etnice germane din alte țări ale estului și sud-estului Europei” (Naționalitatea germană din România. Documentar. (pentru uz intern), 1977; ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 25/1977, ff. 16-17). Poziția reprezentantului României la Conferința de Pace, de a-i considera în continuare drept cetățeni români pe etnicii germani transportați de la „munca de reconstrucție” din URSS în Germania, este interpretată a fi afirmarea dorinței de a nu-i expulza pe etnicii germani din România.

⁸ Studiul asupra Germanilor din România apreciază numărul lor la 420 000, reprezentând 2,5 % din populația țării (vezi nota 6); ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 61/1945, f. 158.

⁹ Art. 10. În domeniul politicii naționale (...) Este necesar să rezolvăm în mod democratic problema populației germane din Ardeal și Banat, ajutând la crearea unei organizații a populației germane muncitoare pe baza diferențierii de clasă. O sarcină de prim ordin este dezrădăcinarea influenței pe care a avut-o hitlerismul în rândurile populației germane din țara noastră; ANIC, fond CC al PCR - Secția Cămară, dosar nr. 90/1948, f. 1.

¹⁰ c) Soluționarea în mod democratic a problemei populației germane din Ardeal și Banat trebuie înfăptuită în spiritul Rezoluției Plenarei din iunie a.c. a CC al PMR, pe baza diferențierii de clasă, în condițiile ascutirii luptei de clasă, având ca sarcină de prim ordin dezrădăcinarea influenței pe care a avut-o hitlerismul în rândurile acestei naționalități. Marile reforme sociale ale democrației noastre populare au dărâmat privilegiile seculare ale claselor exploatare care existau în sânul populației germane în timp ce muncitorimii germane i-au asigurat aceleași drepturi la muncă, salar egal la muncă egală. De asemenea regimul democratic a asigurat populației germane învățământul în limba maternă. Trebuie arătat maselor muncitoare germane că interesele lor sunt identice cu acelea ale întregului popor muncitor din țara noastră și că ele au datoria să contribuie în mod efectiv

la 13 februarie 1949 este înființat Comitetul Antifascist German, iar la 13 martie 1949 apare primul număr al cotidianului „Neuer Weg”, organul său de propagandă. Ca și Consiliul Oamenilor Muncii de naționalitate germană, înființat în 11 noiembrie 1968¹¹, și Comitetul Antifascist German a fost un instrument al Partidului Comunist, care avea ca scop controlul comunităților germane și transformarea lor conform principiilor comunismului românesc.

Măsurile discriminatorii împotriva etnicilor germani au fost luate în perioada sovietizării țării, - în care România încă mai era monarhie constituțională, iar la guvernare au participat, chiar dacă pur formal, și reprezentanți ai partidelor democratice („burgheze”). La începutul anilor '50, începe reabilitarea. Decretul 81/1954¹² prevedea că își vor reprimi casele țăranii care vor intra în Gospodării Agricole Colective cu pământ primit din rezerva de stat. Al. Moghioroș afirma că aceste măsuri „au fost luate în perioada când puterea de stat a fost împărțită între noi și o parte din reprezentanții burgheziei”¹³, iar Gheorghe Gheorghiu-Dej completa: „A fost o greșeală exproprierea țăranimii muncitoare; nu s-a făcut diferențierea de clasă”¹⁴. Și în anii 1950 și mai târziu însă, în cazul germanilor nu conta doar „originea sănătoasă”, ci și dacă rude ale lor au fost membri în Grupul Etnic German. Germanii au fost mereu suspectați de relații cu organizații fasciste și, din acest motiv, tinerii¹⁵ care trebuiau să-și satisfacă stagiul militar erau trimiși în detașamente de muncă.

Viața culturală și comunitară se normalizează după 1955 într-o oarecare măsură, fiind însă din nou zdruncinată de procese politice îndreptate împotriva unor „loturi” de etnici germani, dintre care menționăm doar cel împotriva celor 5 scriitori (Andreas Birkner, Wolf von Aichelburg, Hans Bergel, Harald Siegmund, Georg Scherg), respectiv „Biserica neagră” (1959). Ulterior, procesul de omogenizare a societății, enunțat de Ceaușescu la Conferința Națională din 19 iulie 1972, avea să se transforme pentru minoritățile naționale într-un proces cu vădite tendințe de asimilare. În 1971 a fost interzisă folosirea numelor germane ale localităților în mod oficial, „Hermannstädter Zeitung” a trebuit să-și modifice denumirea în „Die Woche”, repertoriul spectacolelor trebuia să conțină mai întâi 20, iar mai târziu peste 50% dintre piese în limba română și realizate de autori români.

la demascarea elementelor fasciste și la demascarea propovăduirilor așa zisei „unități germane”, care urmăresc subminarea solidarității oamenilor muncii și realizarea politicii de clasă a burgheziei reacționare. O deosebită atenție trebuie acordată tineretului german, care a fost educat în spiritul fascist și pe care fasciștii ascunși sub oblăduirea diferitelor asociații bisericești caută și astăzi să-l influențeze. Trebuie dusă o muncă de lămurire susținută printre masele muncitoare germane din țară, convingându-le că interesele lor proprii cer să lupte împotriva propriei burghezii, care vrea să facă din ele un instrument de manevră în slujba imperialismului anglo-american. Trebuie popularizată politica URSS care preconizează o Germanie democratică, unită și pașnică, în opoziție cu imperialismul anglo-american, care încearcă să transforme iarăși Germania într-un arsenal de război, punând în primejdie nu numai securitatea altor popoare, dar și viitorul însuși al poporului german. Masele muncitoare germane din țara noastră trebuie să fie devotate Republicii Populare Române, să devină un factor activ în munca de construire democratică. Pentru îndeplinirea acestei sarcini, Comitetul Central al PMR consideră necesară înființarea unui Comitet Antifascist German; *ibidem*, f. 11-12.

¹¹ Decizia de înființare a fost luată în ședința Comitetului Executiv al CC al PCR din 11 noiembrie 1968; ANIC, fond CC al PCR - Secția Căminare, dosar nr. 186/1968, ff. 2-4.

¹² Decretul nr. 81/1954 „cu privire la dobândirea și pierderea unor drepturi asupra unor categorii de bunuri” a fost semnat de Prezidiul Marii Adunări Naționale la 18 martie 1954, iar la 19 martie 1954 a fost semnat HCM nr. 370 privind condițiile de aplicare ale decretului nr. 81/1954, însoțit fiind și de Instrucții de aplicare; ANIC, fond CC al PCR - Căminare, dosar nr. 154/1954.

¹³ Stenograma ședinței ținute la tovarășul Moghioroș în problema țăranilor muncitori de naționalitate germană în 21 ianuarie 1954; ANIC, fond CC al PCR - Căminare, dosar nr. 8/1954, ff. 3-10.

¹⁴ ANIC, fond CC al PCR - Secția Căminare, dosar nr. 3/1954, ff. 5-6 și 28-36.

¹⁵ „O situație nejustă există și în privința satisfacerii stagiului militar al tinerilor germani. Marea majoritate a tinerilor germani nu sunt admiși să-și facă stagiul militar în forțele armate, ci sunt trimiși în detașamente de muncă”, se remarcă într-un Referat privind situația populației germane din RPR din 1956; ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 32/1956, f. 11.

Munca de reconstrucție

Convenția de Armistițiu, semnată la 12 septembrie 1944 între Guvernul român și Guvernele statelor aliate, nu stipula despăgubiri sub forma muncii de reconstrucție.¹⁶ Totuși, subiectul a fost discutat de aliați¹⁷. Ordinul secret al Comitetului de Stat pentru Apărare al Uniunii Sovietice numărul 1761 din 16 decembrie 1944, semnat de Stalin, prevedea mobilizarea și internarea tuturor etnicilor germani capabili de muncă, (bărbații în vârstă de 17- 45 ani și femeii în vârstă de 18-30 de ani), aflați pe teritoriile eliberate de Armata Roșie din România, Iugoslavia, Ungaria, Bulgaria și Cehoslovacia, și trimiterea lor la muncă în URSS¹⁸. Nota nr. 031 din 6 ianuarie 1945 a Comisiei Aliate de Control pentru România, adresată Președintelui Consiliului de Miniștri al României (Nicolae Rădescu), solicita ca între 10-20 ianuarie 1945 să fie „mobilizați pentru muncă toți locuitorii germani apti de muncă, indiferent de cetățenie”¹⁹.

Pregătirile pentru mobilizare – întocmirea tabelelor nominale cu germani, respectiv organizarea operațiunii – iar mai apoi operațiunile de ridicare, adunarea în centre, și transportul în URSS s-au efectuat de organele locale și regionale ale Poliției și Jandarmeriei în baza ordinelor emise de Ministerul Afacerilor Interne al României, respectiv Subsecretariatul de Stat al Poliției, Direcția Generală a Poliției și Jandarmeria. Prin adresa nr. 32.137 din 31 decembrie 1944 a Ministerului Afacerilor Interne, Subsecretariatul de Stat al Poliției, adresată Inspectoratelor Regionale de Poliție, se trimite „... în copie, ordinul Președinției Consiliului de Miniștri, ca urmare la ordinul telefonic din ziua de 19 Decembrie a.c., comunicat direct și personal inspectorilor de poliție”, în care se specifică date privind cele trei faze de desfășurare a operațiunii de ridicare, după primirea ordinului respectiv²⁰. Este unul din documentele care atestă implicarea guvernului și a autorităților române în deportarea etnicilor germani în Uniunea Sovietică.

Din România au fost deportate 69 332 persoane²¹ plus 5324 persoane din Crișana și zona Satu-Mare (inclusiv Maramureș și Sălaj)²², teritoriu aflat în ianuarie 1945 sub administrarea Ungariei.

Pe măsură ce deveneau incapabili de muncă, cei deportați au fost readuși în țară. Primele astfel de transporturi de bolnavi au sosit în octombrie 1945 la Sighet²³. În 1946-1947 transporturi de bolnavi au fost trimise de sovietici și în zona sovietică de ocupație a Germaniei. Eliberarea din lagărele de muncă din URSS a civililor germani din România a avut loc la finele anului 1949.

¹⁶ Marin Radu Mocanu (coord.), *România – Marele sacrificat al celui de al doilea război mondial. Documente*. vol. I., București, Arhivele Statului din România, 1994, p. 310.

¹⁷ Conform documentelor din Arhivele de la Moscova, citate de Pavel Polian, *Die Westarbeiter*.

¹⁸ GARF (Gossudarstvenii Arhiv Rossiskoi Federatii) Moscova, fond 9401, dosar nr. 68, pp.153, *apud* Guenter Klein, *Im Lichte sowjetischer Quellen*, în: *Suedostdeutsche Vierteljahesblaetter*. Nr.2/1998, Muenchen, pp. 153-162.

¹⁹ National Archives Washington, 740.00119 Control (Rumania)/1-1345, *apud* Georg Weber et. al., *Die Deportation von Siebenbuerger Sachsen in die Sowjetunion 1945-1949*, Koeln, Weimar, Wien, 1995, vol. III, p.92. În limba română publicat în Hannelore Baier (ed.), *Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică*, Sibiu, Forumul Democrat al Germanilor din România, 1994, p. 40.

²⁰ ASRI, fond D, dosar 3194, f. 157. Document publicat în Hannelore Baier, *op.cit.*, pp. 37-38.

²¹ GARF, *apud* Pavel Polian, *Westarbeiter. Reparation durch Arbeitskraft*, în D. Dahlmann și G. Hirschfeld, *Lager, Zwangsarbeiter, Vertreibung und Deportation: Dimension der Massenverbrechen in der Sowjetunion und in Deutschland 1933 bis 1945*, Essen, Klartext-Verlag, 1999, pp. 337-367.

²² Helmut Berner, Doru Radosav, *und keiner weiss warum* [Și nimeni nu știe de ce], Ravensburg 1996, p. 242.

²³ Cu Nr. 27291 S din 20 octombrie 1945, Biroul Special al Direcției Generale a Poliției comunică Inspectoratelor Regionale de Poliție că „a intrat în țară primul transport de cetățeni români de origine germană, foști la muncă obligatorie în URSS”. Repatriații urmau să primească o dovadă care va purta mențiunea „Fost la muncă obligatorie în URSS”. Polițiile și Posturile de Jandarmi erau obligate să întocmească o evidență specială a acestor cetățeni; ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar nr. 30/1945, f. 5.

Date statistice credibile privind rata mortalității, respectiv reîntoarcerea în țară a celor deportați în ianuarie 1945 există despre cei circa 30 000 sași deportați din Transilvania.²⁴ Dintre aceștia 2643 au murit în Uniunea Sovietică, rata mortalității fiind de 10%, iar alte 2 procente dintre cei ridicați au decedat în cursul repatrierii sau imediat după întoarcere. Dintre cei deportați, 74,7% s-au întors în România, 25% au fost duși în Germania, restul în Austria și 7% au rămas în URSS²⁵.

În 19 Februarie 1945, Comisia Aliată de Control emite adresa nr. A/192, pe care Ministerul Afacerilor Interne o transmite organelor din subordine prin adresa nr. 15.458 din 23 februarie 1945, care se cere să „se mobilizeze toți germanii care s-au sustras de la măsurile de ridicare din trecut” și „organizarea lor pe batalioane sau colonii de lucru” în interiorul țării²⁶. Ulterior, în baza altor ordine emise de MAI, în „detașamente de muncă obligatorie” sunt încadrați etnicii germani care „au părăsit țara odată cu trupele germano-maghiare” sau au fost în trupele SS și care se reîntorc în țară²⁷. Conform unui Referat al Direcției Centrelor de Internare din Direcția Generală a Poliției din 10 ianuarie 1946, au fost înființate „detașamente de muncă compuse din cetățeni români de origine germană” în Roșiorii de Vede (Teleorman), Valea Homorod (Brașov), Boju și Stana (Cluj) etc, în care au fost „strânși” 2561 bărbați și 2106 femei, în total 4667 persoane²⁸. Conform unui alt raport asupra situației numerice „a mobilizării la muncă de folos obștesc a cetățenilor români de origine germană, în interiorul țării”, la 25 martie 1946, într-un total de 261 detașamente mari sau locuri individuale de muncă se aflau mobilizate 6336 persoane²⁹. Astfel de „mobilizări” și internări la munci obligatorii a etnicilor germani, în multe cazuri pentru simplul motiv că „posedă originea etnică germană”³⁰, s-au efectuat până la finele anului 1948. (Decretul nr. 6 „pentru înființarea unităților de muncă” a fost emis de Prezidiul MAN în ianuarie 1950, ridicările fiind efectuate în baza unor ordine emise de MAI).

Reforma agrară

Decretul-lege nr. 178/1945 pentru înfăptuirea reformei agrare³¹ a fost singura lege emisă de guvernele comuniste, care a avut caracter discriminatoriu în ceea ce îi privește pe etnicii germani. Capitolul II stipula la Art. 3 „În scopul înfăptuirii reformei agrare, trec asupra statului pentru a fi împărțite plugarilor (...) următoarele bunuri agricole cu inventarul viu și mort afectat lor: pământurile și proprietățile agrare de orice fel aparținând cetățenilor germani și cetățenilor români, persoane fizice sau juridice, de naționalitate (origine etnică) germană, care au colaborat cu Germania hitleristă”.

În conformitate cu Regulamentul Legii pentru înfăptuirea reformei agrare nr. 187 din 1945³² cât și cu „Instrucțiunile Comisiei centrale de reformă agrară privind modul de aplicare a legii de reformă agrară” din 28 februarie 1946³³, erau considerați „colaboraționiști” nu doar cei care făcuseră parte din trupele SS sau care au avut funcții în cadrul structurilor Grupului Etnic German (GEG), ci și cei care s-au refugiat sau au fost evacuați peste graniță și au fost retrimiși în țară, precum și simplii membri cotizanți ai GEG.

²⁴ Georg Weber et. al., *Die Deportation ...*

²⁵ *Ibidem*, vol. I, pp. 285 și 323.

²⁶ ASRI, fond documentar, dosar nr. 3194, ff. 169-170.

²⁷ *Ibidem*, dosar nr. 3733, f. 58.

²⁸ *Ibidem*, dosar nr. 2195, f. 27.

²⁹ *Ibidem*, ff. 11-18.

³⁰ Vezi Fișa individuală a lui Hartman Leopold, internat în Detașamentul de muncă Boju; ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri - Serviciul Special de Informații, dosar nr.95/1945, f. 71.

³¹ Publicat în „Monitorul Oficial”, nr. 68 bis din 23 martie 1945.

³² Publicat în „Monitorul Oficial”, nr. 85 din 12 aprilie 1945.

³³ ANIC, fond CC al PCR - Secția Agrară, dosar nr. 6/1946, ff. 1-2; *ibidem* fond Ministerul Afacerilor Interne - Direcția Administrației de Stat, dosar nr. 99/1946, ff. 19-21.

Conform unui recensământ din 1948, circa 74% dintre etnicii germani trăiau în mediul rural³⁴. În ședința Consiliului de Miniștri din 10 ianuarie 1947, ministrul Agriculturii Traian Săvulescu afirmă: „Am expropriat până acum 143 000 sași și șvabi”, suprafața totală expropriată de la aceștia fiind de „804 mii iugăre, din care mare parte pământ arabil ...” „Prin efectul legii s-a efectuat exproprierea totală în proporție de 95% din întinderile aflate în posesia sașilor și șvabilor”³⁵.

La 2 septembrie 1953, Biroul Politic al PMR lua hotărârea „de a se repara greșelile făcute cu ocazia exproprierii din anul 1945 a țăranilor muncitori germani din diferite regiuni ale țării”, iar în 14 ianuarie 1954 se stabilesc măsurile ce trebuie întreprinse³⁶. Discuțiile din Biroul Politic au loc pe baza unei „Note explicative cu privire la țăranii săraci și mijlocași de naționalitate germană expropriați”, în care este menționat faptul că în 1945 „au fost expropriate un număr de 64 050 gospodării de țăranii săraci și mijlocași. De asemenea, au fost expropriate un număr de 56 430 de case de la țăranii săraci și mijlocași de naționalitate germană”³⁷. S-a hotărât atunci ca din terenurile rezerve de stat existente în regiunile locuite de etnici germani „să se dea familiilor de țăranii muncitori germani care vor să intre în gospodării colective, în folosință veșnică, suprafețele necesare de pământ pentru a constitui gospodării colective” iar membrilor în GAC să li se dea casele înapoi sau să li se dea loc de casă și grădină”³⁸. Această hotărâre este reafirmată în ședința Biroul Politic al CC al PMR din 22 mai 1956, după care începe transpunerea în practică. La consfătuirea cu oamenii de știință și cultură din rândul naționalității germane, care a avut loc în 3 iulie 1968, lui N. Ceaușescu i se aduce la cunoștință de către „oamenii de știință și cultură” germani că „deși au trecut 14 ani, și astăzi sunt zeci de cazuri îndreptățite care nu au putut să fie rezolvate din cauză că casele sunt ocupate și azi de CAP sau alte instituții din localitate”³⁹.

Faptul că etnicii germani au intrat în GAC cu pământ din rezerve de stat – sau chiar și fără – a avut și mai are repercusiuni în aplicarea Legii 18/1991 de retrocedare a terenurilor agricole către foștii proprietari, ei primind terenuri din rezerve, acolo unde acestea au fost constituite, și numai în puține cazuri, fostele lor proprietăți.

Reunificarea și reîntregirea familiilor – „vânzarea nemților”

La căderea Cortinei de Fier, multe familii de etnici germani trăiau despărțite, de ambele părți ale acesteia. La începutul anilor '50, de unificarea familiilor s-a ocupat Crucea Roșie Internațională, reușind să scoată din România câteva rude de gradul I ale celor aflați în Germania⁴⁰. În 1955, decretul nr. 253⁴¹ oferea posibilitatea repatrierii foștilor cetățeni români și deci a reunificării familiilor și în România, dar de această posibilitate s-au folosit puțini. Până la stabilirea relațiilor diplomatice între România și RFG, la 31 ianuarie 1967, problematica și cazurile concrete de reunificare a familiilor au fost abordate cu ocazia purtării

³⁴ Conform Recensământului din 25 ianuarie 1948 un număr de 344 522 persoane s-au declarat ca fiind de naționalitate germană, dintre care 89 572 trăiau în mediu urban și 254 950 în mediu rural. În studiul „Aspecte din viața naționalității conlocuitoare germane din RPR” care menționează cifrele redade (clișeele 0009-0039) se afirmă că: „La cifra totală de 344 522 se mai adaugă aproape 40 000 de germani reîntorși în țară de la 1948 încôace”; ANIC, fond Comitetul Antifascist German, rola 1379.

³⁵ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri - Stenograme, dosar nr. 1/1947, ff. 60-72.

³⁶ Ibidem, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 3/1954, ff. 2 și ff. 5-6.

³⁷ Ibidem, ff. 42-45.

³⁸ Ibidem, ff. 5-6.

³⁹ Ibidem, dosar nr. 113/1968, f. 5.

⁴⁰ Georg Weber et. al, *Emigration der Siebenbuerger Sachsen. Studien zu Ost-West-Wanderung im 20. Jahrhundert*. Westdeutscher Verlag, 2003, p. 444. Conform statisticilor oficiale germane, în 1951 din România au plecat 1.031 etnici germani. În 1952 nu erau decât 26, în 1953 15, numărul ajungând din nou peste o mie (1.383) abia în 1958.

⁴¹ Publicat în „Buletinul Oficial al RPR” nr. 18 din 30 iunie 1955.

tratativelor economice⁴². Astfel, mare parte din două note din 18 și 21 februarie 1959 asupra unor discuții avute de reprezentanți ai Agenției Economice Române – printre care se număra I. Pacepa! – și cei ai Ministerului Economiei și de Externe al RFG, sunt dedicate acestei teme⁴³. RFG îi recunoaște ca germani (potrivit art. 116 al. 1 al Constituției RFG) și pe etnicii germani de altă cetățenie și consideră a avea o responsabilitate față de cei care trăiesc în țările din sud-estul Europei, care au de suferit din cauza apartenenței lor etnice. Dacă în anii 1950 se punea problema reunificării familiilor despărțite de evenimentele războiului, de la mijlocul anilor 1960, când au devenit posibile vizite reciproce iar mulți dintre cei plecați în RFG a refuzat să se mai întoarcă, a devenit acută problema reîntregirii familiilor astfel despărțite.

Cu ocazia unei vizite efectuate de un secretar de stat german în România în mai 1965, acesta îi comunică primului ministru I. Gh. Maurer și ministrului de externe C. Mănescu disponibilitatea RFG de a recompensa financiar aprobările de emigrare⁴⁴. Potrivit lui Dennis Deletant, la stabilirea relațiilor diplomatice dintre România și RFG s-a semnat un acord secret, „prin care RFG se obliga să achite guvernului român o taxă pe cap de cetățean contra aprobării de emigrare⁴⁵. Conform lui Deletant, sumele „variau între 4000 și 10 000 de mărci, în funcție de vârstă și calificare profesională”, banii fiind transferați în contul guvernului României sub formă de credite⁴⁶. Erwin Wickert, ambasadorul RFG la București între 1971-1976, relatează că înainte de a-și începe misiunea la București, Willy Brandt îi spusese de un acord privind reunificarea familiilor, iar ulterior a aflat că pentru fiecare etnic german căruia i se permitea să plece în RFG se plătea o taxă pe cap. Prețurile erau eșalonate: Categoria A: 1800 DM (caz normal), categoria B1: 5500 DM (student); categoria B2: 7000 DM (student în ultimii 2 ani de facultate), categoria C: 11 000 DM (absolvent de facultate); categoria D: 2900 DM (tehnician sau muncitor calificat). În plus, România primea pentru fiecare 10 000 de plecați un bonus de 1 milion DM⁴⁷. În anii următori, partea română va găsi mereu argumente în favoarea măririi taxei pe cap de etnic german, căruia i se aprobă plecarea din țară. Într-un interviu⁴⁸, Ștefan Andrei a afirmat că, în ianuarie 1978, cu ocazia vizitei cancelarului german H. Schmidt la București, a fost semnat un acord secret, conform căruia România se angaja ca în fiecare an să permită plecarea în RFG a 11 000 de minoritari germani, iar RFG acorda în schimb credite Hermes (garantate de stat), într-un volum de 700 milioane de DM, și plătea pentru fiecare german care pleacă 4000 DM, în cazul că vor pleca 11 000 pe an. În cazul că vor pleca 13 500 pe an, se vor plăti 5000 DM. Taxa este mărită în anii 1980.⁴⁹

Conform lui Ernst Meinhardt⁵⁰ primele documente care atestă că s-au plătit bani pentru a înlesni plecarea din România a unor etnici germani datează din 1954. Ca intermediar între cele două guverne în anii 1960 apare deseori un avocat din Stuttgart. Guvernul român a preferat diferiți intermediari Societății Crucii Roșii. La solicitarea Societății Crucii Roșii din RFG din 1973, de a stabili întâlniri cu omologii români, Ministerul Afacerilor Externe propune: „Societatea de Cruce Roșie din R.S. România să nu accepte negocieri, de nici un fel, cu Societatea vest-germană de Cruce Roșie în chestiuni legate de reunirea familiilor.” Și:

⁴² Vezi Nota asupra unei discuții de resort în Ministerul Afacerilor Externe din 4 martie 1966. În: *Akten zur Auswaertigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966. Herausgegeben im Auftrag des Auswaertigen Amts vom Institut fuer Zeitgeschichte*. vol. I, Muenchen, R. Oldenburg Verlag, 1997, p. 256.

⁴³ ANIC, fond CC al PCR - Relații Externe, dosar nr. 42/1959, ff. 1-6.

⁴⁴ *Akten zur ...*, p. 257.

⁴⁵ Dennis Deletant, *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 125.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Erwin Wickert, *Mit gluecklichen Augen*, 2001, p. 500.

⁴⁸ Interviul a fost luat în iulie 2006 de Tiberiu Stoichici și Adrian Drăgușin.

⁴⁹ Conform unor informații neverificate, în 1983 taxa pe cap era de 7800 DM.

⁵⁰ Redactor la Deutsche Welle TV Berlin și președinte al asociației Șvabilor bănățeni din Berlin-Brandenburg. Rezultatele investigațiilor sale au fost prezentate la un simpozion pe tema răscumpărării germanilor din România care a avut loc la 11 iunie 2005 la Nürnberg, comunicare care ne-a fost pusă la dispoziție.

„Examinarea cererilor în scopul reîntregirii familiilor este o chestiune de competență exclusivă a organelor de stat române. Asemenea chestiuni cu caracter umanitar nu constituie obiect de negocieri.” Aceste propuneri ale MAE au fost aprobate în ședința Prezidiului Permanent al CC al PCR din 18 iunie 1973⁵¹.

Pe de o parte se afirma că reîntregirea familiilor este o chestiune umanitară, ce nu constituie obiect de negocieri iar în ședințele Consiliului oamenilor muncii de naționalitate germană trebuia combătută dorința de plecare din țară⁵²; pe de altă parte Ceaușescu trimitea emisari la guvernul RFG, care să negocieze mărirea taxei plătite pentru cei lăsați să plece⁵³.

Încă din anii 1960, dar mai ales în anii 1980, taxelor pe cap de persoană emigrată plătite oficial de guvernul german li s-au adăugat bunuri sau sume de bani în valută plătite de membri de familie pentru a urgenta acordarea aprobării de plecare⁵⁴. În încercarea de a stoarce și mai mulți bani de la familiile celor care doreau să părăsească țara, respectiv de la RFG, Consiliul de Stat adoptă „Decretul privind obligațiile persoanelor care cer și li se aprobă să se stabilească definitiv în străinătate de a plăti integral datoriile pe care le au față de stat, organizații socialiste și persoane fizice, precum și de a restitui unele cheltuieli suportate de stat cu școlarizarea lor”.⁵⁵ Sumele exorbitante cerute prin aplicarea acestui decret au provocat proteste atât din partea RFG, cât și a SUA, astfel încât s-a renunțat la unele din plățile cerute. Totuși, potrivit calculelor efectuate de E. Meinhardt în baza datelor culese, doar în perioada 1967-1989 au fost plătite în total taxe de 1,4 miliarde DM taxe pentru persoanele emigrate, la care se adaugă alte taxe (de școlarizare, consulare, etc.) și mita.

Comisiei Prezidențiale nu i s-au pus la dispoziție documente ale serviciilor de informații pentru a putea elucida cine – din cadrul Securității - a organizat acest trafic cu persoane și cine sunt „beneficiarii” acestor sume de bani.

⁵¹ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 109/1973, ff. 2-3 și ff. 31-33.

⁵² O astfel de ședință a Biroului Consiliului Oamenilor Muncii de Naționalitate Germană are loc în 22 iunie 1973, în care „principalele probleme dezbătute s-au referit la emigrările nejustificate în R.F. Germania ...”, ANIC, CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 19/1973, f. 17.

⁵³ O astfel de discuție are loc, conform notei lui K. Kinkel, pe atunci director în Ministerul de Externe al RFG, la 7 iulie 1974 la Hotelul Hilton din München, la solicitarea unui „ministru” Drăgan, a cărui funcție partea germană nu reușește să o identifice; *Akten zur ...*, 1974, p. 204.

⁵⁴ Conform unei scrisori adresate lui N. Ceaușescu de un cetățean cu domiciliul în München, a dat unui colaborator al ministrului de interne Stănescu – la solicitarea acestuia – suma de 23 000 DM pentru a se aproba plecarea familiei sale din București, în noiembrie 1972, fără ca familia să fi putut pleca (ANIC, fond CC al PCR - Secția Cancelarie, dosar 211/1973, ff. 41-43). Ziarul „Timișoara Internațional” din 12 martie 1994 a publicat o listă a 93 de persoane, care au dat sume de până la 50 000 DM lui Nicolae Căpraru, cunoscut ca „grădinarul” între 1987-1989.

⁵⁵ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 85/1982, ff. 1-2v.

Comunitatea evreiască

Scurt cuvânt introductiv

O prezentare exhaustivă a situației evreilor în perioada dominației comuniste în România ar necesita un spațiu voluminos¹. Spațiul restrâns al prezentei lucrări obligă la o prezentare telegrafică.

Prezentarea suferă de lipsa posibilității de a consulta arhivele românești, care în pofida promisiunilor au rămas ferecate pentru cercetător. „Arhivele au fost și rămân păzite cu strășnicie”².

Situația social politică a evreilor din România în anul 1944

Evreilor, după ani de suferințe și mai ales de pericole care au vizat direct viața evreului în timpul Holocaustului, evenimentul din 23 august 1944 li s-a părut mai întâi salvator. În acest sens trebuie înțeles de ce atunci evreii „au manifestat entuziasm, așa cum numai condamnații la moarte salvați de la ștreang pot să se bucure”³.

Un manifest al Partidului Evreiesc, semnat de președintele lui, A. L. Zissu, o figură deosebită în mișcarea sionistă din România, răspândit și lipit pe pereții caselor din cartierele evreiești, se exprimă în favoarea guvernului de eliberare și cheamă la lupta împotriva fascismului pentru succesul democrației⁴. O serie de declarații ale unor oameni politici români din conducerea statului în favoarea emigrării și a realizării unui stat național evreu, precum și pentru existența unei comunități evreiești în țară, care să reprezinte interesele populației evreiești, au produs ecouri pozitive⁵.

În această atmosferă, toate asociațiile, organizațiile și societățile publice evreiești, care au existat înainte de a fi desființate de regimul fascist, și-au reluat activitatea cu un avânt necunoscut până atunci. Deși aveau nevoie de aprobarea cenzurii, organele de presă evreiești și-au reluat apariția, cu un tiraj în continuă creștere⁶.

Viața economică și activitatea profesională a evreilor – după pauperizarea lor din cauza legilor rasiale și „românizării” forțate, care i-a despuat pe evrei de tot avutul lor prin impozitele impuse – a început să se refacă treptat, fără însă ca aceștia să-și poată recăpăta avutul jefuit. Discuțiile și promisiunile cu privire la *restitutio in integrum* nu au dat nici un rezultat⁷. În schimb, evreii au fost angajați, pentru prima oară, în aparatul de stat. Noua guvernare era interesată de elemente fără trecut fascist și evreii răspundeau la această condiție. Pregătirea lor profesională a corespuns nevoilor tehnice și mai ales necesităților

¹ Vezi Shlomo Leibovici Laiș, *Comitetul democratic evreiesc. CDE Formație Politică Evreiască sau Jewsecția Românească*, Tel Aviv, Editura Comitetul pentru activitate culturală iudaică în rândurile evreilor originari din România, 2004, p. 175.

² Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, traducere de Cristian Petrescu și Dragoș Petrescu, postfață de Mircea Mihăieș, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 283.

³ Mișa Ariely, *23 August, sfârșitul nazismului în România*, în „Viața Noastră”, 24.08.1956, Tel Aviv, p. 3. Vezi și I. Finkelstone, *Danger, Test and Miracles (Povestea rabinului Rosen)*, London, 1990, p. 47.

⁴ Vezi manifestul în Arhiva Sionistă Centrală (ASC), Ierusalim, A133/36 și în Arhiva Asociației Culturale Mondiale a Evreilor Originari din România (ACMEOR), Tel Aviv.

⁵ Informație răspândită de Agenția Telegrafică Evreiască (ITA). Vezi și declarația ministrului de Externe Grigore Niculescu-Buzești, în „Renașterea Noastră”, București, 27.10.1944, p. 4. Vezi și declarația ministrului de Externe, Constantin Vișoianu, în *ibidem*, 24.11.1944. Vezi și declarația prof. Vlădescu Răcoasa, în *ibidem*, 1.12.1944.

⁶ Vezi cercetarea presei evreiești din România, ce se desfășoară la ACMEOR, Tel Aviv. Vezi și Autorizația Cenzurii Militare române nr. 997, din 18.09.1944, dată în baza legii 150/938, sub semnătura Lt. Col. G. Stavrica, în arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș.

⁷ Vezi Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 570, din 30.08.1944. Vezi și Convenția de Armistițiu între guvernul român și guvernele Națiunilor Unite, publicată în „România Liberă”, 17.09.1944. Vezi și „Jewish Chronicle”, Londra, din 8.09.1944.

Administrației Financiare, astfel încât și-au putut câștiga demn existența. Procentajul evreilor în aparatul de stat, inclusiv în Securitate, ajunsese la 5,5%⁸. Cu toate acestea, intrarea lor în posturi la stat nu a fost bine văzută, fiind considerați uzurpatori. Chiar și intrarea lor în Partidul Comunist a fost considerată de organele partidului ca provizorie, „tovarăși de drum”, companioni temporari, atâta timp cât era nevoie de ei⁹.

În viața internă a colectivității evreiești din România au apărut disensiuni între evreii naționali și cei de stânga, precum și între cele două figuri centrale ale vieții evreiești din România, A. L. Zissu și dr. W. Filderman, care au purtat discuții în contradictoriu cu repercusiuni serioase în anii viitori¹⁰. Dar aceste conflicte nu au împiedicat o viață socială și mai ales o viață culturală intensă. Au început să apară cărți pe teme evreiești, în românește și idiș, și broșuri în ebraică. Se organizau concerte de muzică evreiască, unele difuzate la Radio România, conferințe pe teme iudaice, iar Teatrul evreiesc și-a reluat activitatea¹¹.

Organizațiile afiliate centrelor mondiale, cum au fost *Joint* (The American Jewish Joint Distribution Committee), ORT, OSE, Congresul Mondial Evreiesc, Bnei Brith, Camera de Comerț Româno-Palestiniană etc, și-au redeschis secțiile în România¹².

Acest tablou pozitiv a fost umbrit de unele atitudini ale guvernării. Fără să țină seama de faptul că evreii s-au văzut dintotdeauna ca o minoritate națională, Frontul Național Democrat, factorul politic cel mai activ atunci, a hotărât că evreii sunt români de religie mozaică. Ministrul Naționalităților (minorităților) s-a grăbit să-și însușească poziția Frontului¹³, privând astfel minoritatea evreiască de anumite drepturi statutare. Nu s-a ținut seama nici de Legea Statutului minorităților naționale¹⁴ și nici de cele stipulate în Convenția de Armistițiu.

În locul Centralei Evreilor, impusă de regimul Antonescu, a luat ființă după război „Consiliul Evreiesc General”, cu participarea reprezentanților tuturor forurilor publice evreiești, inclusiv reprezentanții partidelor politice. Consiliul a insistat să se obțină statutul de minoritate pentru evrei și atunci comuniștii au părăsit Consiliul, după ce depuseseră toate eforturile pentru a fi admiși. Comportarea comuniștilor a dat naștere la bănuieli, ba chiar la îngrijorări¹⁵.

Lichidarea instituțiilor evreiești 1947-1949

În pofida șicanelor în permanentă creștere, și poate pentru că au presimțit că timpul nu lucrează în favoarea lor, toate asociațiile, organizațiile și instituțiile evreiești și-au extins

⁸ Vezi diferitele statistici publicate atât de autorități, cât și de Biroul de Statistică al Congresului Mondial Evreiesc, secția România. Vezi și opis 128, folder 770, p. 64 în RGSP, precum și *Arhivele securității*, vol. 2, București, Editura Nemira, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, 2006, pp. 292-293. În legătură cu prezența și activitățile unor militanți proveniți din rândul minorităților naționale (evreiască, maghiară, ucraineană etc), mai ales în prima perioadă a regimului comunist, în cadrul aparatului de partid, guvernamental și de Securitate, a se vedea capitolul despre partid, cel despre Securitate, precum și fișele de dicționar biografic privitoare la: Vasile Luca, Ana Pauker, Iosif Chișinevski, Alexandru Nicolschi, M. Dulgheru, Ion Vințe, Leonte Răutu, Valter Roman [Notă – VT, CV].

⁹ Vezi mărturia lui B. Rohrich depusă la Institutul de Cercetare și Documentare, Universitatea Haifa.

¹⁰ Vezi procesul verbal al ședinței Soliei venite din Eretz Israel, 1.10.1944, în arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș. Vezi și scrisoarea lui David Zimand, membru al soliei, de la sfârșitul lui 1944, în ASC Ierusalim, S25/5266, precum și scrisoarea Soliei către comitetul Executiv al Sindicatelor din Eretz Israel, din 4.11.1944, în Arhiva Proiectului Interuniversitar, Tel Aviv, 25.28 (7).

¹¹ Dr. Emil Dorian, *The Quality of Witness, a Romanian Diary 1937-1944*, Philadelphia, 1982.

¹² Vezi Raportul Solului Șaika Dan, către Președintele Organizației Sioniste Mondiale Haym Weitzman, la încheierea anului 1944, în Arhiva Proiectului Interuniversitar.

¹³ Vezi sinteza Departamentului Politic din Ierusalim, din 25.11.1944, în ASC Ierusalim, Z6/2265. Vezi și Memoriul Țaigăr, în arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș.

¹⁴ Legea nr. 575, paragraful 18.

¹⁵ Vezi scrisoarea lui Moshe Averbuch (Agami), șeful soliei din Eretz Israel, București, 25.11.1944, în Arhiva Proiectului Interuniversitar, Tel Aviv, 24/3. Vezi și ASC, S25/5206.

activitatea și au cuprins aproape toată suflarea evreiască din România¹⁶. Adunări generale, congrese, alegeri democratice, practica dintotdeauna a acestor foruri publice, nu a corespuns regulilor de conducere ale Partidului comunist. Presiunea partidului și a organelor asociate s-a intensificat pe zi ce trece. Încercările de amestec în treburile interne ale diverselor foruri evreiești, provocate de tensiuni interne până la sciziuni, încurajarea delațiunilor și a delatorilor și la nevoie amenințările directe (mai ales în provincie) au fost piedici din ce în ce mai resimțite în viața evreiască din România. La această dată, fiecare acțiune avea nevoie de autorizație specială, care nu se obținea ușor¹⁷. Două evenimente importante au avut loc în anul 1947 și amândouă au dovedit că Partidul Comunist și regimul pe care-l preconizează nu vor putea conviețui cu orice for public, care nu i se supune orbește. Antiteza Sionism-Comunism, ideologii opuse dintotdeauna și mai ales contradictorii prin esența lor și poziția neîmpăciuitoare a stalinismului față de Sionism, au fost hotărâtoare în luarea treptată a tuturor măsurilor împotriva a tot ce a însemnat o viață evreiască independentă. Personalități din viața evreiască din România se cereau îndepărtate. Lupta împotriva dr. Wilhelm Filderman, președintele Federației Comunităților Evreiești și reprezentant al Jointului din România a fost dusă cu toată forța, prin amenințări directe și indirecte, printr-o intensă campanie de presă, într-o perioadă în care devenise clar că atacul prin presă nu era decât un prolog al măsurilor penale. Dr. Filderman s-a văzut nevoit să se retragă, după 30 de ani de activitate publică, „fiindcă se află într-un pericol iminent de a fi arestat ca reacționar”¹⁸. Conducerea Federației Comunităților Evreiești din România a fost preluată, fără alegeri, de către Comitetul Democratic Evreiesc (CDE), pierzându-și astfel independența și devenind o instituție care execută dispozițiile Partidului Comunist. Dr. Filderman a ales calea fugii clandestine din România¹⁹.

Șef-rabinul dr. Alexandru Șafran a devenit ținta centrală a persecuției. Îndepărtarea lui a devenit mai mult decât necesară, deoarece încercările repetate de a obține de la el semnătura pe anumite declarații, incompatibile pentru un șef-rabin, și mai ales somația de a semna renunțări la bunuri comunitare, care au întâlnit refuzul lui categoric, l-au desemnat ca indezirabil. Noua conducere comunistă a comunității a dat dispoziții funcționarilor să nu mențină contact cu șef-rabinul. Maiorul Lewy, din NKVD, consilierul sovietic pentru probleme evreiești la București, s-a prezentat la casa șef-rabinului Șafran, cerându-i imperativ semnătura pe un apel prin care cerea condamnarea la moarte a șefului Partidului Național Țărănesc, Iuliu Maniu. Șef-rabinul a respins cererea cu fermitate. Explicația rabinului că o asemenea semnătură ar fi putut da naștere unui nou val de antisemitism a fost considerată de maior ca puerilă. Maiorul Lewy nu a ezitat să-l amenințe pe șef-rabin cu moartea. Părăsind camera, maiorul l-a avertizat să nu dezvăluie nimănui despre vizita sa²⁰. Singurul om care a aflat de la rabin de această vizită a fost avocatul Arnold Schewefeldberg, jurist-consultul Congresului Mondial Evreiesc din România, care a fost zguduit²¹. Rabinul Șafran a fost avertizat să nu iasă din casă, decât doar pentru a merge la sinagogă, altfel va avea de suferit²². Regimul găsea că toate metodele îi sunt permise, în vederea atingerii scopurilor sale.

¹⁶ Vezi Zvi Weinștein Carmi, din solia palestiniană, București, 7.03.1947, către Comitetul Executiv al Sindicatelor din Eretz Israel, în Arhiva Muncitorească, Tel Aviv, fond 206 IV, dosar nr. 368.

¹⁷ Vezi scrisoarea Centralei Hechalutz, București, 1.12.1947, p. 1, către secția pentru Hechalutz, a comitetului executive al sindicatelor în Arhiva Muncitorească, Tel Aviv, fondul 208 IV, dosar 369.

¹⁸ Vezi Raportul Legației Britanice, din 3.11.1947, p. 1, paragraful 2, în FO 371/61831.

¹⁹ Vezi „Depoziția privind plecarea clandestină a dr. W. Filderman din România, 18 iulie 1951, în fața Lt. de Securitate A. Manu”.

²⁰ Vezi *The Jewish Monthly*, Londra, vol. 2, nr. 8, November 1948, pp. 465-468. Vezi și *The Rabbi and the Commisar*, în „Press Bulletin, British League for European Freedom”, Londra, nr. 73, 1948, p. 10.

²¹ Vezi Scrisoarea lui Sylvio de Mayo, din Efal, Israel din 19.05.1962, p. 3, fotocopia în arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș.

²² Vezi mărturia șef-rabinului dată lui Shlomo Leibovici Laiș la Ramat Gan, 5.02.1987.

Alternativa la asuprire a fost colaborarea, adică îngenuncherea totală la dictat. Opresiunea sau colaboraționismul au fost propuse concomitent deservenților de cult ai diferitelor religii, protestanți, evrei și musulmani²³.

Înlocuirea șef-rabinului Șafran, hotărâtă demult²⁴, a așteptat doar prilejul potrivit, care s-a ivit foarte repede. La 29 noiembrie 1947, ONU a votat crearea unui stat evreiesc. Mase de evrei s-au adunat la Templul Coral. Entuziasmul era general. Șef-rabinul a vorbit cu înflăcărare celor prezenți. Organul Partidului Sionist Religios, „Darcheinu”, a publicat, cu această ocazie, un manifest special, semnat de șef-rabin²⁵.

Circumstanțele părăsirii șef-rabinului dr. A. Șafran au fost prezentate, cum era și natural, foarte diferit. La 13 decembrie 1947, Ministerul Cultelor a trimis rabinului Rosen o numire, publicată cu săptămâni înainte în Monitorul Oficial²⁶, prin care i se aducea la cunoștință că este membru în Comisia de Legiferare a problemelor bisericești, ca reprezentant al religiei mozaice. Scrisoarea i-a fost expediată cam la zece zile, după plecarea din România a șef-rabinului Șafran, dar intrarea în vigoare a numirii, așa cum reiese din publicarea ei oficială, a început cu data de 15 decembrie 1947, adică cu destul timp înainte de „plecarea” șef-rabinului Șafran.

La 22 decembrie 1947 a apărut în casa șef-rabinului dr. A. Șafran, președintele comunist al Federației Comunităților Evreiești din România, dr. Sandu Lieblich care i-a dictat o scrisoare lui Șafran prin care să anunțe că a răspuns pozitiv unei invitații primită din Eretz Israel și că pleacă într-acolo, pentru o chestiune importantă, în interesul Comunității Evreilor din România. Scrisoarea era destinată președintelui comunității din București. Odată scrisoarea semnată, dr. Lieblich l-a somat pe șef-rabin să părăsească România, în câteva ore, în caz contrar va avea de suferit consecințe²⁷. Metoda comunistă clasică de „pierdere a urmelor”, în cazul unei acțiuni pe care ei o știu cât era de nelalocul ei, a fost aplicată și în cazul alungării șef-rabinului Șafran. Dr. S. Lieblich nu numai că a fost îndepărtat de la președinția Federației, dar a și fost arestat. „În închisoare, dr. Lieblich era unul din deținuții cei mai amărâți. El se plângea de soarta lui, lamentându-se că el, comunistul fidel, plătește pentru devotamentul său”²⁸. Campania împotriva șef-rabinului Șafran nu a încetat odată cu părăsirea României. Din contra, în anii care au urmat, comuniștii au continuat defăimarea lui Șafran, această campanie servindu-le în propaganda lor antireligioasă²⁹.

Iudaismul român a fost prins nepregătit de schimbările rapide, de dictatele impuse în conducerea treburilor sale și de fapt nu a știut să reacționeze, dar mai ales a fost cuprins de teama de a reacționa. Comuniștii au reușit să creeze o atmosferă de înfricoșare nu numai

²³ Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania, 1944-1962*, Oxford, Oxford University Press, 1964, p. 182.

²⁴ Vezi I. Held Hadera, *Scrisoare deschisă rabinului Dr. Moses Rosen*, în „Viața noastră”, Tel Aviv, 2.09.1952. Vezi și mărturia Rabinului Efraim Gutman, fostul secretar al rabinului Rosen, care știa de la mama rabinului: „fiul meu va fi viitorul șef-rabin al României”, în Arhiva ACMEOR. Vezi mărturia lui Gad Șternbaum, dintre foștii activiști ai stângii sioniste, din 17.04.1996, în ibidem. Interesantă este mărturia lui Ion Popescu Puțuri, dată lui Shlomo Leibovici Laiș, în prezența lui Cristian Popișteanu, la 7.09.1992: „Rabinul Rosen a fost pregătit să fie șef rabin mult timp înainte ca schimbarea să se fi produs. El a fost destinat pentru că era membru marcant în conducerea CDE, pentru că a fost membru al Partidului Socialist și pentru că a luptat pentru unificarea partidului socialist cu partidul comunist”.

²⁵ Vezi „Darcheinu”, București, decembrie 1947.

²⁶ Vezi Hotărârea nr. 60603, publicată în „Monitorul Oficial” nr. 296, partea Ia, B, la 22.11.1947.

²⁷ Vezi Mărturia citată a lui I. Popescu Puțuri. Vezi și Bulletin de IATY, Paris, 8.10.1948, p. 3; vezi și Mărturiile din 20.12.1989 și 30.01.1990, date lui Shlomo Leibovici Laiș la Ierusalim, de către prof. Ș. Z. Feler, care a spus: „După cele publicate la plecarea lui Șafran am rămas cu impresia că a dezertat. Am auzit după aceea povestea dr. Sandu Lieblich și n-am înțeles ce caută el în toată chestiunea comunității. Era un endocrinolog cunoscut, secundant al profesorului Parhon. Totuși Sandu Lieblich a fost cel ce a jucat rolul în legătură cu Șafran, el i-a spus că trebuie să părăsească țara”.

²⁸ Vezi Mărturia lui S. Avni, care l-a întâlnit pe S. Lieblich în aceeași celulă de închisoare, Avni fiind arestat pentru sionism.

²⁹ Vezi A. Parnas, *Iudaismul român la venirea primăverii*, în „Haaretz”, Tel Aviv, 19.03.1948.

printre evrei. „Această poziție a eliberat autoritățile de griji și ele și-au permis să facă și din Rabinatul central al României o unealtă în plus pentru punerea în practică a îngenuncherii comunității evreiești, supunând-o intereselor Partidului Comunist”³⁰.

Înlăuntrul comunității viața devenise aproape imposibilă. Supravegherea venită din zona forurilor străine comunității, bănuielile reciproce erau încurajate, delațiunile se țineau lanț.

Pregătirile pentru alegerea formală a noului șef-rabin s-au desfășurat în această atmosferă tensionată. Alegerile au avut loc la 16 iunie 1948. Rabinul Rosen a fost ales cu „173 de voturi, contra 14”. Rezultatele alegerilor nu au surprins. Divergențele de păreri privesc numai validitatea lor. Întrebarea de principiu a fost: au fost alegerile libere sau electoratul a fost constrâns să voteze candidatul indicat de sus? CDE și rabinul Rosen au slăvit alegerile „democratice”³¹. Alții le-au considerat o farsă³². Sandu Tiller, de la secția de cadre a CDE scrie în mărturia sa: „La o întâlnire a forurilor de conducere a PCR (...) s-a hotărât mobilizarea de muncitori de la APAC și de la „Gheorghiu-Dej” și ei au fost aduși la adunare să ridice mâna pentru alegerea lui”³³. Profesorul Feler a făcut parte din electorat, în calitatea lui de președinte al Comunității Evreilor din Botoșani. „Am fost aduși la adunare, cu indicația clară că trebuie să-l votăm pe Rosen. Candidații și-au ținut prelegerile... De plictiseală am ieșit din sală, dar am fost alarmat să intru pentru a-l vota. Indicația a venit de la capii CDE... Au spus că trebuie ales și așa am făcut”³⁴. Prof. A. Vianu, istoric comunist, scrie: „Nu este greu de dezmințit ceea ce s-a publicat în legătură cu adunarea reprezentanților comunităților și a rabinilor, care a avut loc la 16.06.1948... Documentele și mărturiile dovedesc că desfășurarea era diferită de cele publicate. După discursurile lui M. Rosen și David Șafran, majoritatea înclina pentru alegerea lui David Șafran, dar Bercu Feldman, care se afla în sală ca observator din partea conducerii CDE și care a primit dispoziții de la forurile superioare de partid și guvern, s-a amestecat și a cerut să fie ales Rosen”³⁵. Șeiva Nahman din Montreal, Canada scrie: „Ca membră a CC al Partidului Social Democrat, am participat la ședința la care Ștefan Voitec, șeful partidului, a comunicat hotărârea conducerii supreme a partidului de a-l prezenta pe Moses Rosen, candidat preferat al PSD pentru postul devenit liber de șef-rabin”³⁶.

Ecourile îndepărtării șef-rabinului Șafran și alegerea rabinului Rosen ca locțiitor au produs rumori și în afara României. „Rabinul Rosen a fost numit de comuniști, așa cum s-a procedat și cu alți capi de biserică”³⁷. Rabinul șef Rosen a jucat în comunitatea evreiască același rol ca patriarhul Justinian Marina în Biserica Ortodoxă³⁸.

Rabinul Rosen a fost înscăunat ca șef-rabin la 20 iunie 1948, în cadrul unei solemnități impresionante, la care au participat reprezentanți ai guvernului, capi ai cultelor, inclusiv Patriarhul și conducătorii Federației Comunităților Evreiești. Toți au ținut discursuri de felicitări³⁹. În discursul de „încoronare” rabinul Rosen a declarat (printre altele): „Nu vin să-l înlocuiesc pe trădătorul Șafran, ci să iau locul răposatului dr. Iacob Niemerower... Domnilor

³⁰ Vezi Iod, *În ghiarele uliului nu există nici o speranță*, în „Hamodia”, Ierusalim, 19 Elul 5711.

³¹ „Revista Cultului Mozaic”, București, în repetate numere.

³² *Communists and Jews*, în „The Manchester Guardian”, din 16.08.1948.

³³ Vezi mărturia lui Sandu Tiller din 26.05.1991, pp. 7-8, în Arhiva ACMEOR, Tel Aviv.

³⁴ Vezi mărturia prof. Ș. Z. Feler, din 31.01.1990, în arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș.

³⁵ Alexandru Vianu, *In memoriam Israel Bacal*, în „Minimum”, Tel Aviv, anul V, nr. 52, p. 37.

³⁶ Vezi Șeiva Nahman, *Israel Bacal*, în „Minimum”, Tel Aviv., anul V, nr. 96, noiembrie 1991, p. 76.

³⁷ Vezi Alfred Turiel, *E finito il Mondo di Ieri*, în „Bolletino della Comunita Ebraica di Milano”, Anno XLV, nr. 6, Giugno 1988, Yiar Siwan, p. 7, Vezi și Jessica Douglas Home, *Romania's chief Rabbi Fances to Ceaușescu's Tun*, în „The Wall Street Journal”, 28.06.1988, precum și în „Evidences”, Paris, iunie-iulie, 1952, p. 36.

³⁸ M. Shafir, *Socialist Republic Romania*, în B. Szaikowski (coord.), *Marxist Governments*, vol. III, London, 1981, p. 162.

³⁹ Invitația la solemnitate, în arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș.

reprezentanți ai guvernului și ai partidului, vă promit și-mi iau obligația de a îmi îndeplini misiunea, în spiritul noilor vremuri”⁴⁰.

Rabinul Rosen s-a dovedit o alegere potrivită pentru interesele regimului. Plecat în delegația evreilor din România la Consfătuirea de la Montreaux a Congresului Mondial Evreiesc, el a prezentat situația evreilor din România ca un rai, enumerând instituții religioase evreiești inexistente în realitate⁴¹. Asemenea declarații exagerate mascau de fapt realitatea sumbră a educației religioase. Ele au provocat atacuri la adresa rabinului Rosen și în țară și în străinătate: „Comitetul Federației Comuniștilor Evreiești nu a fost ales de către evrei, ci numit de autorități, care l-au numit și pe Moses Rosen, un avocat, șeful secției evreiești a partidului la putere”⁴².

Rabinul Rosen nu a putut rămâne indiferent la vocile negative ce se înmulțeau. El a căutat căi de apropiere de rabinii ortodocși, care, la rândul lor, erau interesați să găsească în el un scut de apărare față de presiunile crescânde, la care erau supuși. În genere, preoții recalcitranti au fost persecutați și chiar arestați. Cine refuza să se „convertească” era pedepsit, indiferent dacă era vorba de clerul catolic sau de rabinii⁴³.

Presiunea regimului prin CDE era atât de mare, încât prima vizită a ministrului plenipotențiar israelian la Templul Coral, primit cu onorurile cuvenite de Rabinul Rosen, a provocat o primă ciocnire între îndatoririle de șef-rabin și supunerea la dictatul comunist. Fruntașul CDE, Bercu Feldman, l-a apostrofat pe rabin: „Pentru că primești spioni la Templu, soarta îți va fi aidoma cu cea a cardinalului Mindszenty al Ungariei, care a fost arestat, fără a se ține seamă de înalta lui poziție”. Rabinul Rosen era destul de speriat⁴⁴. Pentru a-și răscumpăra păcatele, la dezvelirea Monumentelor Jertfelor Holocaustului, care a avut loc la Paris în decembrie 1949, Șazar, pe atunci șeful secției de cultură pentru diasporă a Agenției Evreiești și apoi președintele Statului Israel, s-a întors cu totul tulburat de Rosen „care a hulit Israelul și Sionismul cu atâta grosolănie și atât de sălbatec, cum nu mă așteptam să aud din gura unui rabin, fie el chiar unul impus. Credea probabil că vorbește la o întrunire comunistă și nu într-o țară liberă ca Franța”⁴⁵.

În decursul anului 1949, toate sferele vieții evreiești, inclusiv cea religioasă, au fost supuse organizatoric partidului și controlului de stat, așa că *Gleichschaltung*-ul (alinieră) a fost perfect⁴⁶. Rând pe rând, toate organizațiile evreiești au fost subjugate, fie prin obligația la autodizolvare, fie prin acaparare fizică, iar când nu a fost găsită altă cale, prin lege. Așa, de pildă, printre rezoluțiile Sfatului Rabinic Superior, aproape toate declarative, laudative la adresa regimului, singura rezoluție practică era cea de „a vinde clădirile sinagogilor în care nu se mai roagă evrei”⁴⁷.

Două organizații, Partidul Evreiesc și Organizația Sionistă Revizionistă, n-au așteptat dizolvarea și s-au declarat autodizolvate. Toate zvonurile, aluziile și chiar știrile transpirate de

⁴⁰ Ben Șilo, *Angajamentele dlui Rosen*, în „Revista Mea”, Tel Aviv, 6.07.1979, pp. 32-33.

⁴¹ *Vezi Press Communiqué*, Second Plenary Assembly World Jewish Congress, nr. 11, 30.06.1948. Andrei Pippidi are rezerve în privința evaluării de mai sus a activității Șef Rabinului Moses Rosen, pe care o consideră excesivă.

⁴² *Vezi The Jewish Monthly*, vol. II, nr. 5, august 1948, p. 269. *Vezi* și „Israelitisches Wochenblatt”, Zurich, 22.10.1948, p. 8.

⁴³ *Vezi* M. Shafir, *op. cit.*, p. 395, *apud* V. Gregorian, *Strategia i taktika leninizma boevoe bratekich komparti*”, în „Bolșevik”, nr. 7, 1950, p. 14.

⁴⁴ *Vezi Memoriile Rabinului Rosen*, în „Minimum”, Tel Aviv, nr. 2, mai 1987, pp. 24-28. *Vezi* și Corespondent special la București, *Evreii din București salută la Templu, pe ministrul plenipotențiar al Israelului*”, în „Haaretz”, Tel Aviv, 18.02.1949; *vezi*, de asemenea, scrisoarea ministrului plenipotențiar al Israelului la București, Reuven Rubin, din 27.01.1949, către șef-rabinul orașului București, dr. Moses Rosen, în Arhiva Ministerului de Externe Israelian, Ierusalim.

⁴⁵ *Vezi* raportul Șazar, decembrie 1949, în Arhiva Agenției evreiești, Ierusalim.

⁴⁶ *Vezi* AJYB, Philadelphia, vol. 52, 1951, pp. 352-353.

⁴⁷ *Vezi* JTA, New, 6.11.1949, sub semnătura lui Sol Rosman.

la surse serioase, fie că au fost răspândite cu premeditare, fie că au ajuns la urechile celor interesați prin binevoitori, care spuneau despre conducătorii ambelor organizații, deși n-a existat nici o legătură organică între ele, că sunt sortiți arestului (ceea ce s-a și întâmplat mai târziu). Atunci, ei au înțeles că nu au încotro și au preferat să se declare autodizolvați.

Organizațiile afiliate unor centre mondiale au început să resimtă presiuni din ce în ce mai grele. Astfel Jointul, societatea evreiască de ajutor cu centrul în Statele Unite – care aducea în România anual frumoasa sumă de 4 000 000 de dolari, toți sosiți prin Banca Națională care îi schimba în moneda locală, fiind favorizată în acele timpuri de setea statului român pentru valută forte –, a ajutat refugiații evrei, școlile evreiești și presa evreiască, cantinele și spitalele. În schimb, pentru că a fost calificată în Uniunea Sovietică drept un oficiu de spionaj, a fost destul pentru ca România să nu o mai tolereze. La aceasta s-a adăugat faptul că Jointul subvenționa punctele de Hachșara (comunele de pregătire ale pionierilor sioniști pentru o viață productivă în Eretz Israel), precum și căminele de copii cu educație în același scop. Tratatările interminabile, dublate de pofta hrăpăreață a CDE de a pune mâna pe magaziile Jointului, totdeauna pline cu hrană și îmbrăcăminte, au dus la hotărârea guvernamentală de a-l lichida⁴⁸. Directorul Jointului, Dr. Fridrich Costiner, a fost cercetat de Securitate, în condiții departe de a fi civilizate⁴⁹. (Paguba resimțită în anii următori a dus la reinvitarea Joint-ului să-și reia activitatea în România lui Ceaușescu).

Congresul Mondial Evreiesc a avut în România o secție foarte activă, încă din anul 1936. Închisă de regimul fascist, ea și-a reluat activitatea la 9 noiembrie 1944⁵⁰. Congresul a ajutat practic autoritățile românești în acțiunea de repatriere a cetățenilor români din Uniunea Sovietică în anii 1945-1946⁵¹. Congresul a fost activ în acțiunea de restratificare profesională și în alte acțiuni văzute cu ochi buni de către regim⁵². Dar din momentul când conducerea mondială a Congresului a refuzat să participe la Conferința Partizanilor pentru pace, în urma unei directive primite de la Moscova (directive asemănătoare au fost date Poloniei, Cehoslovaciei, Bulgariei și Ungariei), s-a interzis secției românești contactul cu conducerea mondială⁵³. În 1950, secția românească a Congresului Mondial Evreiesc și-a încetat existența.

OSE în perioada celui de-al doilea război mondial a funcționat în România sub forma Comitetului Mamei și Copilului, care i-a ajutat pe copiii în nevoie. Spre sfârșitul anului 1944, comitetul a primit aprecierea OSE din Elveția și a fost recunoscut ca o secție a sa în România, primind un buget serios, ceea ce a permis lărgirea activității. Mella Iancu, omul de legătură între ilegalitatea sionistă și ilegalitatea comunistă, președinta Comitetului Mamei și Copilului, a devenit Director OSE pentru România. În paralel, Mella Iancu a fost o activistă de frunte la Apărarea Patriotică. OSE și-a adus un serios aport în ameliorarea situației precare a populației din nordul Moldovei la sfârșitul războiului. Provenind din fonduri evreiești, ajutoarele destinate evreilor au fost împărțite la cererea autorităților locale și la neevrei. Cerința ca ajutorul să fie acordat întâi evreilor nu a găsit un ecou pozitiv. În semn de protest, Mella Iancu a demisionat din Apărarea Patriotică. În martie 1945, OSE deținea 7 cantine, care au deservit 800 de copii, iar la sfârșitul aceluiași an avea cantine în 12 orașe, pentru 3 000 de copii. În iunie 1946, deținea 15 centre medicale, specializate în boli de copii, iar la sfârșitul lui 1946 funcționau 116 asemenea centre în 33 de localități din țară. Copiii cei mici au suferit cel mai mult de pe urma foametei din anii 1946-1947 și OSE, datorită primirii unei alocații

⁴⁸ Vezi HCM nr. 197, din 4.03.1949.

⁴⁹ Pentru relațiile Joint România, vezi zecile de dosare „România” în Arhivele Joint New York și Ierusalim, inclusiv Raportul Costiner, înaintat lui Jordan, directorul general al Jointului, asasinat la Praga, în perioada comunistă. O copie a raportului în Arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș.

⁵⁰ *Memento Statistic*, vol. I, București, 1945, p. 11; vezi și „Mântuirea”, București.

⁵¹ Vezi „Renașterea noastră”, București, 12.10.1946.

⁵² Vezi Raportul Comisiei de Control al secției, a Congresului Mondial Evreiesc și răspunsul trezorerului congresului, Leon Ițear, București, 14.01.1946, în arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș.

⁵³ Vezi Moți Moscovic, Dare de seamă la venirea lui în țară, în arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș.

extrabugetare, și-a mărit sfera activității. Problema lipsei de personal adecvat a fost rezolvată prin înființarea unei școli proprii de surori sociale și de surori de caritate. În 1949, OSE avea în îngrijirea sa circa 20 000 de copii, întreținuți în cămine de copii, grădini și parcuri pentru copii în convalescență, toate cu echipament modern, câpătat din străinătate⁵⁴. Însă la 8 martie 1949 a apărut un domn Negrilă și s-a declarat delegat al CDE, instalându-se la conducere, fără să solicite măcar o predare ordonată. Pentru a acapara marea avere a OSE, Federația Comunităților, recte CDE, a numit un aparat special în frunte cu E.C. Croitoru Weiss, cu misiunea de lichidare a OSE⁵⁵.

ORT, societate mondială evreiască pentru restratificarea profesională a tinerilor evrei, a avut în rețeaua de școli de meserii peste 1000 de tineri imediat după război⁵⁶. Fiind o instituție educativă, regimul a ținut să-și impună directivele, cu toate că scopul școlii se încadra în vederile lui. A schimbat conducerea școlii și a transformat cursurile în multianuale, ceea ce nu concorda cu interesele elevilor evrei, interesați în cursuri de scurtă durată, deoarece se pregăteau să emigreze. „Productivitatea” evreilor, sloganul trâmbițat de regim pe toate căile, a rămas literă moartă.

Hotărârea guvernului român, din martie 1949, de a lichida toate instituțiile autonome evreiești a pus capăt și activității ORT. 8 școli, cu 42 de secții profesionale echipate modern, în care învățau 2270 de tineri⁵⁷, au devenit școli generale, fără urme de semnalmente evreiești. Condițiile de înscriere, care cuprindeau și obligația fiecărui absolvent de a sta la dispoziția țării timp de doi ani după terminarea cursurilor, a îndepărtat candidații evrei, astfel că școala, nu numai că nu mai era evreiască, dar era și fără evrei⁵⁸.

Bnei Brith a existat în România din 1871. Marea Lojă din România căpătase numărul IX, deși era a IV-a înființată în lume. Legăturile poștale dintre România și Statele Unite, pe atunci anevoioase, au cauzat întârzierea înscrierii în Ordinul Mondial. Datorită afinității evreilor din România cu țara strămoșească, Marea Lojă din România a primit numele „ZION”. Activitatea culturală și de asistență socială s-a desfășurat până la sfârșitul anului 1947. Primele semne rău prevestitoare au apărut în 1948, când stânga a definit Bnei Brith ca o organizație masonică, ceea ce într-un sistem comunist a pus loja sub semnul lui Cain. În 1949, Bnei Brith nu mai exista în România, având aceeași soartă ca și celelalte organizații evreiești.

Toate organizațiile autonome evreiești afiliate unor centre din afara granițelor au fost lichidate prin presiuni sau din ordinul direct al guvernului. Fiecare dintre aceste organizații își avea specificul ei, cu care un regim comunist nu se putea împăca. Activitate de sine stătătoare, relații cu țări apusene, alegeri deplin democratice, nici una nu concorda cu prevederile noului regim⁵⁹. Fiecare dintre aceste organizații aveau și o bază materială serioasă, care a fost luată fără chitanță sau altă confirmare oficială.

Privit retrospectiv a fost o politică mioapă, care a adus României doar prejudicii, atât materiale (încetarea trimerii de fonduri din străinătate, adică privarea de valută forte), cât și în ceea ce privește provocarea unei opinii publice mondiale ostile. Sub un regim în care

⁵⁴ *The Ordeal in Romania*, în Dr. L. Wulman, *In fight of health of Jewish people*, New York, 1968, p. 168.

⁵⁵ Vezi Adeverința federației Comunităților Evreiești din România, nr. 3014, din 31.12.1949, în arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș.

⁵⁶ Vezi I. Butnaru, *Holocaustul Uitat, considerațiuni istorice, politice și sociale cu privire la antisemitismul românesc*, Tel Aviv, Editura Acmeor, 1985, p. 414.

⁵⁷ Vezi Raport de activitate al FCE din RPR, pe perioada ianuarie 1948, decembrie 1949, pp. 4-6, în Arhiva FCE, dosar nr. 265 V.

⁵⁸ Vezi Corespondent special la București, *Existența materială a evreilor din România, în pericol*, în „Haaretz”, Tel Aviv, 23.12.1949.

⁵⁹ Vezi Carol Iancu, *Prefață*, în Teodor Wexler, Michaela Popov, *Anchete și procese uitate 1945-1960. Documente*, f.l., Fundația W. Filderman, f.a., vol. 1, p. 3, care citează Rezoluția CC al PMR, din 12 decembrie 1948 și Hotărârea Guvernului României din 4 martie 1949.

ideologia și dispozițiile Moscovei primau, asemenea organizații democratice nu aveau nici o șansă.

Singura organizație evreiască, care a încercat din răputeri să supraviețuiască, a fost Mișcarea Sionistă, care număra circa 130 000 de membri⁶⁰. Între anii 1944 și 1949 au existat relații directe satisfăcătoare între Organizația Sionistă din România și instituțiile de stat. Din momentul izbucnirii războiului rece, relațiile au devenit tensionate, mai ales că între decembrie 1948 și decembrie 1949, evreii au depus cam 200 000 de cereri pentru viza de ieșire din țară pentru a emigra în Israel⁶¹. „Partidul trebuie să ia atitudine în toate problemele care privesc iudaismul român și să lupte cu dârzenie împotriva curentelor naționaliste reacționare, în mijlocul iudaismului român⁶²”. Era momentul când partidul și guvernul și-au afirmat direct împotrivirea, trecând la presiuni directe, inclusiv amenințări. Presa sionistă a fost interzisă⁶³. Centrala Organizației Sioniste și partidele sioniste mature s-au văzut nevoite să se autodizolve⁶⁴. Organizațiile de tineret sioniste împovărate cu comune de pregătire (Hachșara), în care se aflau și refugiați supraviețuitori ai Holocaustului și căminele de copii, unde se aflau mulți orfani, nu erau dispuse să renunțe la existență. Pentru a înghiți aceste organizații de tineret s-au dus tratative între TDE (Tineretul Democratic Evreiesc), organizație fantomă a CDE care avea aparat conducător, adică funcționari partinici, dar nu avea tineret și Centrala Hechalutz, organizația care cuprindea toate mișcările sioniste de tineret, numărând zeci de mii de membri. Scopul urmărit de comuniști era crearea unui Front al Tineretului Democrat Evreiesc, adică o mișcare de tineret unitară, așa cum toate trebuiau să fie unitare, adică unice în regim. Discuțiile istovitoare, cu momeli și amenințări, au fost denumite „Războiul de o sută de zile” (parafrază la războiul de o sută de ani). Nici aducerea reprezentanților Centralei Hechalutz la Secretarul General al UTC, Florescu, n-a reușit să-i înduplece pe tinerii sioniști. Ca urmare, au început să apară în presă articole de înfierare nominală a sioniștilor, ceea ce însemna în acele vremuri un act de acuzare. În ultima seară a lunii noiembrie 1948, Jewsecția (secția evreiască, recte CDE), cu sprijinul vădit al oficialităților, a comis un atac pogromist împotriva unor sedii sioniste. Evrei adunați spontan au umplut străzile. Tramvaiele nu puteau trece. Poliția apărută imediat a fost nevoită să stea drepti în fața stratagelei sioniste de-a intona imnul țării, urmat de imnul Hechalutzului. O luptă fizică, corp la corp, între devastatori și deținătorii sediilor s-a terminat prin preluarea sediilor de către poliție „până la lămurirea situației”. Sediile nu au fost redade niciodată proprietarilor⁶⁵. Instigațiile au continuat, iar învinuiri fabricate au dus la descinderi polițienești. Oficiul Palestinian și Asociația „Amicii emigrării spre Israel” au fost învinuite de fraude financiare prin neplata de impozite, când de fapt impozitele fuseseră plătite, așa cum s-a demonstrat prin prezentarea chitanțelor⁶⁶. În campania împotriva sionismului a fost mobilizată toată presa. Redactorii tuturor ziarelor au fost convocați la Direcția Presei, unde Vasile Dumitrescu, șeful direcției de care depindeau, a dat directive amănunțite cu privire la pericolele sionismului⁶⁷. Sloganele veninoase n-au întârziat să apară: „Sioniștii, spărgătorii unității clasei muncitoare”; „Să luptăm împotriva sionismului și să-l demascăm ca armă

⁶⁰ Vezi „Congres Weekly”, nr. 21, din 15.06.1953, p. 19.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Vezi Scrisoarea lui Moșe Saltzman, din solia palestiniană, către Pinhas Lubianiker Labon, București, 23.06.1948, în Arhiva Comitetului pentru Activitate Culturală, Tel Aviv.

⁶³ Vezi Scrisoarea Centralei Hechalutz, București, nr. 3510, din 21.07.1948, în Arhiva FCE.

⁶⁴ Vezi Scrisoarea Organizației Sioniste din RPR, din 21.12.1948, către conducerea Organizației Sioniste din Ierusalim, în ASC, S41/169.

⁶⁵ Vezi Raportul Legației Britanice la București, nr. 401 (91/21/48), din 13.12.1948, către ministrul de externe Bevin, în Fo. 371/68634.

⁶⁶ Vezi Adresa „Amicii emigrației” către Ministrul de Finanțe, cu chitanțele atașate, în arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș.

⁶⁷ Vezi „Aspects de la vie juive”, raport periodic al Ambasadei Israelului la București, din 19.03.1949, în Arhivele Statului, Ierusalim.

politică a imperialismului”; „Combatând naționalismul sionist, întărim prietenia între oamenii muncii de toate naționalitățile⁶⁸”. Au fost organizate adunări la care au fost aduși participanți, cu sau fără voia lor, iar când nu se găseau destui evrei, erau aduși muncitori neevrei, încărcăți în camioanele de la uzinele unde lucrau⁶⁹. Regimul a trecut la măsuri oficiale. Biroul Politic al CC al PMR s-a întrunit în decembrie 1948, pe ordinea de zi fiind chestiunea națională. Sionismul a fost înfierat⁷⁰. Teohari Georgescu, ministrul de Interne, i-a convocat pe conducătorii sioniști, pe care i-a admonestat și avertizat, făcându-i responsabili de continuarea activității tineretului. Tineretul Sionist încerca să reziste. În fața neînduplecării lor, guvernul a hotărât să pună capăt legalității organizațiilor și printr-o hotărâre a Consiliului de Miniștri, publicată în martie 1949, a desființat organizațiile sioniste. Urmărirea sioniștilor nu a încetat odată cu desființarea lor. A început vânatoarea activiștilor și în vara anului 1949 au fost arestați primii, dar nu ultimii, activiști tineri, care au fost aduși în fața Curții Marțiale din Cluj.

Cortina a căzut peste activitatea sionistă din România. Un regim, în care încape un singur factor organizat, nu concepe existența altor organizații⁷¹.

Două sunt motivele, pentru care am redat desfășurarea relațiilor dintre evrei și regimul comunist în devenire. Primul, pentru o înțelegere mai bună a metodelor care au dus la lichidarea vieții evreiești autonome. Al doilea, deoarece pentru perioada de până la 1950, suntem în posesia unor documente ce au putut fi citate cu exactitate. Și asta spre deosebire de sărăcia materialului documentar autentic datorat lipsei de acces la arhivele românești zăvorâte, care ne obligă ca pentru perioada de după 1950 să concentrăm cele întâmplate până la debarcarea regimului comunist, pe teme, prezentându-le într-un mod mult mai sumar decât s-ar fi cuvenit.

Înainte de a prezenta opresiunile suferite de evrei în regimul comunist, se cere o precizare. În partidul comunist au fost și evrei, unii dintre ei chiar în aparatul de opresiune. „Sunt două feluri de comuniști evrei. Există evrei comuniști deoarece sunt comuniști și există comuniști, care sunt comuniști evrei. Problema e cu ultimii”⁷². Au fost comuniști evrei idealști, care au crezut în idealul comunist, au suferit pentru el și au încercat să ajute la instaurarea regimului visat. Majoritatea dintre aceștia au încercat marea deziluzie. Dar au fost comuniști care chiar dacă s-au născut evrei, nu numai că n-au avut nimic cu evreismul, dar au fost printre asupritorii evreilor, printre cei ce au făcut tot posibilul pentru distrugerea organizațiilor evreiești, iar unii dintre ei au fost chiar torționari, care și-au chinuit fără milă frații lor arestați.

Viața culturală

„Stalinizarea a urmărit distrugerea completă a societății civile și înregimentarea vieții intelectuale și a culturii”⁷³. Societatea evreiască din România nu a făcut excepție.

⁶⁸ Vezi Legația Israelului la București, ZR/IT/16, din 19.03.1949, către secția Europa de răsărit, din Ministerul de Externe Israelian, cu ziarele respective, în Arhivele Statului, Ierusalim.

⁶⁹ Vezi *Lupta împotriva naționalismului și șovinismului sionist, unelte ale dușmanului de clasă, sarcină a maselor muncitoare evreiești*, Ședința plenară a activului CDE, în „Unirea”, București, 15.12.1948. Vezi Rezoluția Biroului Politic al CC al PMR, în chestiunea națională, decembrie 1948, publicată în presa vremii, dar și în Partidul Muncitoresc Român, *Rezoluții și Hotărâri*, București, pp. 40-42.

⁷⁰ Vezi Rezoluția Biroului Politic al CC al PMR în chestiunea națională, decembrie 1948, publicată în presa vremii, dar și în Partidul Muncitoresc Român, *Rezoluții și Hotărâri*, București, pp. 40-42.

⁷¹ Vezi *Rapport de Dernier Comite Executif de l'Organisations Sioniste de la RPR*, 19.03.1949, în ASC, S41/169. Vezi și Corespondent special la București, *Sfârșitul mișcării sioniste din România*, în „Haaretz”, Tel Aviv, 8.04.1949.

⁷² Vezi în M. Zak, *40 de ani de dialog cu Moscova*, Tel. Aviv, 1988, p. 22, care-l citează pe M. Șaret, ministrul de Externe al Statului Israel, în convorbirea cu Vișinski, ministru adjunct de externe al URSS, la Adunarea generală ONU, la Paris, 12.12.1948.

⁷³ Vezi Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate, O istorie politică a comunismului românesc*, p. 14.

Viața culturală evreiască propriu-zisă era legată dintotdeauna de tradiție și de țara lor strămoșească. Noul regim a făcut tot ce îi era în putință pentru a-i îndepărta pe evrei de ambele coordonate. Când propaganda și chiar persuasiunea nu și-au atins scopul, s-a trecut la interzicerea oficială, fie prin neacordarea de autorizație pentru întâlniri culturale, fie prin desființarea cercurilor culturale ebraice și supunerea activității culturale în limba idiș direct controlului oamenilor de partid. IKUF (Idișer Kultur Farband), Centrul pentru răspândirea limbii și culturii idiș, a devenit o oficiină partinică de propagandă comunistă. Nu mulți au fost scriitorii de limbă idiș care au mai rămas în România după instalarea definitivă a regimului comunist. Câțiva puteau publica dacă scriau ce li se cerea sau, în cel mai bun caz, ce le aproba cenzura. Pentru exemplificare vom aminti numai câteva cazuri. Așa de pildă, Iacob Gropper, cel mai mare poet de limbă idiș din România, a fost chemat și i s-a comandat o poezie despre republică. Iacob Gropper s-a cutremurat de însăși ideea că o poezie se poate comanda. Când a povestit întâmplarea, lacrimile îi curgeau pe obraz. Acest mare om de cultură, cunoscător al multor limbi și literaturi europene, pe lângă sursele evreiești, nu s-a putut împăca cu gândul că poezia se scrie la comandă. Pe de altă parte, era înfricoșat, deoarece i s-a indicat un termen în care poezia comandată trebuia prezentată. Cunoscut ca un mare admirator al Revoluției Franceze, prietenii i-au sugerat ideea să se gândească la aceasta și să încerce să scrie. Gropper a prezentat două strofe, pe care cei ce le-au citit le consideră dintre cele mai frumoase. Strofele prezentate nu au corespuns doleanțelor literaților comuniști. Ele nu au văzut lumina tiparului⁷⁴.

Un alt caz ce se cerea relevat pentru a se înțelege procedeele comuniste este cel al lui Vladimir Tamburu, scriitor idiș din Maramureș.⁷⁵ A scris nuvele, romane și o lucrare de cercetare, *Presa Idiș din România*, lucrare apreciată și în afara granițelor României. Unul din romanele sale intitulat *Lebedike Meisim (Suflete Vii)*, prezenta justiția din Lumea de apoi. De fapt, nu a fost decât o parodie a justiției comuniste⁷⁶. Întrebat fiind cum a reușit să se strecoare prin cenzură, a relatat o poveste anecdotică. „Comisia de cenzură pentru idiș este alcătuită din trei persoane, că doar atât am mai rămas scriitori de limbă idiș. M-am adresat celorlalți doi colegi și i-am avertizat că, dacă nu-mi dau semnătura pe bun de tipar pentru această carte, nici o carte de a lor nu va mai apare, căci indiferent ce vor scrie, eu voi refuza să semnez”⁷⁷. Spre norocul lui Tamburu, literatura idiș din România n-a trezit interes în străinătate, tocmai pentru faptul că era una cenzurată. Dacă făcea vîlvă, romanul avea toate șansele de a fi premiat și soarta autorului ar fi fost pecetluită. Abia după răsturnarea regimului comunist din România, romanul a fost premiat în Australia.

Opresiunea cenzurii comuniste nu s-a oprit la cele scrise de evrei în idiș. A. Margul Sperber (decedat la București în ianuarie 1967), cel mai mare poet de limbă germană din România, cunoscut și apreciat și peste hotare, a fost, în perioada comunistă, purtătorul de cuvânt al literaturii germane din România, cunoscut fiind pentru activitatea sa socialistă, încă de dinaintea războiului. Un poem al său, „Cimitirul Evreiesc”, nu numai că a fost respins de cenzură, dar autorul a fost obligat să-i schimbe titlul și parte din conținut, ca să nu rămână nici

⁷⁴ Povestea lui Gropper la o adunare a unui grup de prieteni întrunit la Haifa să salute venirea lui în Israel. (Mărturie depusă de Israel Levanon Leiwandman la Arhiva Comitetului pentru Activitate Culturală Iudaică, Tel Aviv).

⁷⁵ În 1940, când sovieticii au ocupat Basarabia, a trecut, așa cum au făcut și alții, în Uniunea Sovietică. Revenit în România cu Divizia Horia, Cloșca și Crișan, al cărei colonel politic era, și-a reluat activitatea literară.

⁷⁶ W. Tamburu, *Lebedike Meisim (Suflete Vii)*, Editura Kriterion, București, 1976.

⁷⁷ Mărturia lui Volf Vladimir Tamburu, dată lui Idov Cohen, parlamentar israelian născut la Mihăileni în România și repovestită de Idov într-un cerc intim de prieteni.

un semnalment evreiesc. Încercarea lui Sperber de a renunța la publicarea întregii cărți aflate la cenzură a stârnit amenințări și atunci a fost obligat să se supună⁷⁸.

În aceste condiții nu e de mirare că viața culturală evreiască a intrat în agonie.

Învățământul evreiesc

Chiar după 23 august, când elevii evrei eliminați din instituțiile de învățământ de către regimul fascist au reintrat în învățământul de stat, rețeaua de școli evreiești din România avea mai mult de 100 de școli în care învățau peste 15 000 de elevi⁷⁹ (școli primare, școli de meserii, gimnazii, licee, grădinițe de copii, heider, în care copiii învățau să buchisească rugăciuni, etc), în afara rețelei Tarbut, de școli de limbă ebraică. Și nu trebuie uitată Școala „Cultura Agricolă”. Cei ce se pregăteau să emigreze în Eretz Israel învățau agricultura, după un program propriu, atât de apreciat de Ministrul Agriculturii, încât a vrut să-l introducă în toate școlile agricole din țară. În aceste școli, se păstra tradiția (nu religia) evreiască, se predau noțiuni elementare de limbă ebraică, sărbătorile evreiești erau prezentate elevilor. Lupta pentru menținerea școlilor evreiești nu a fost ușoară. Toate șicanele posibile s-au făcut pentru a provoca închiderea lor. Noua lege a învățământului a pus capăt existenței acestor școli.

Singurele instituții educative evreiești autonome, care nu s-au supus dispozițiilor, au fost căminele de copii ultraortodoxe, de sub egida Rabinului Portugal. Lupta dintre Jewsecție și acești copii a fost cu mult mai aprigă decât s-au așteptat autoritățile. Discuțiile purtate cu rabinul și cu directorul căminelor David Feld, chiar când aceștia au acceptat de nevoie ca micii discipoli să fie trimiși la școala elementară idiș din București înființată de stat, s-au dovedit nerelevante pentru elevii mai mari, ei refuzând să treacă la instituții educative ale statului. Arestarea rabinului și pătrunderea cu forța în cămine, cu ajutor polițienesc, i-a împrăștiat pe discipoli, fiecare din ei căutând un adăpost. Cărțile poștale scrise de acești fugari au fost interceptate de cenzură⁸⁰ și astfel personalul Ministerului Muncii, responsabil cu căminele, a plecat să le dea de urmă. Promisiunile că vor continua să primească mâncare rituală și că vor putea emigra în Israel nu au convins pe nimeni. Ei au preferat o trăire în ilegalitate, au lansat strigăte de ajutor și mai ales au cerut facilitarea emigrării imediate⁸¹.

Patru școli elementare de limbă idiș au funcționat în toată România și ele au dispărut în primii ani de guvernare comunistă.

Antisemitismul

Antisemitismul a existat în România de-a lungul veacurilor. „De regulă, antisemitismul românesc este un fapt. Din când în când se transformă în idee”⁸². Fie că era unul de împrumut, sub influențe puternice din afară, fie că era autohton. „Dar antisemitismul în România rămâne totuși un fenomen românesc, care se cere cercetat, în ceea ce privește particularitatea lui specifică și nu numai în ceea ce imită”⁸³. Perioada nazisto-fascistă, mai ales ororile Holocaustului⁸⁴, au lăsat amprente serioase, peste care nu era ușor să se treacă.

⁷⁸ Vezi Gheršom Scholen, în „Haaretz”, Tel Aviv, 10.02.1967, reluată în cartea sa memorialistică, *Devarim be Go*, sub titlul *Ce ne învață soarta unui poet evreu în limbi străine*, Editura Am Oveid, Tel Aviv, ediția a treia, 1982, pp. 522-523.

⁷⁹ Vezi A. Feler, *Dare de seamă la venirea lui în Israel*, 1954, p. 13, în Arhiva Comitetului pentru Activitate Culturală judaică, Tel. Aviv.

⁸⁰ Vezi *Scrisoarea de adio expediată din Bușteni*, de către Frida Katz, directorului căminelor, în iunie 1949, vezi și *cartea poștală trimisă de Șeindl din Câmpulung*, 4.07.1949, înainte de a fi prinsă, către familia ei adoptivă din București, amândouă în Arhiva Comitetului pentru Activitate Culturală judaică, Tel Aviv.

⁸¹ Vezi cartea poștală semnată Orfani din Transnistria, din 10.07.1949, către rabinul Rosen, în ibidem.

⁸² Mihail Sebastian, *De două mii de ani. Cum am devenit huligan*, București, 1990, p. 232.

⁸³ Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, București, 1944, p. 171.

⁸⁴ Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania. The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944*, foreword by Elie Wiesel, Editura Ivan R. Dee, Chicago, 2000. Vezi și Tuvia Frilling, Radu Ioanid,

Speranțele evreilor că, odată regimul fascist eradicat și legile discriminatorii abrogate, ei se vor vedea scutiți de toate neajunsurile provocate de flagelul antisemit, s-au spulberat repede. Situația de fapt le-a provocat o mare deziluzie, nu numai pentru că antisemitismul endemic nu se putea lecu pe nopți, dar și pentru că evreii și-au dat seama foarte repede că diversiunea antisemită era mânărită și de către regimul nou instalat⁸⁵. Asemenea cazuri au fost semnalate la Bistrița, Bârlad, Brăila, Buhuși, Buzău, Cluj, Constanța, Crevedia, Dej, Dorohoi, Fălticeni, Focșani, Gura Humorului, Huși, Iași, Marghita, Petrova, Podul Iloaiei, Răducăneni, Reghin, Satu Mare, Timișoara, în perioada mai 1950 - mai 1951, toate legate de funcționari de stat⁸⁶. Chiar personaje nebănuite de a fi contaminate de microbul comunist s-au dovedit, după cum arată documente de arhivă, că în convorbirile lor intime antisemitismul răbufnea⁸⁷. Cu cât se simțea noul regim mai sigur de sine, cu atât mai mult s-a resimțit antisemitismul. Antisemitismul paroxist al lui Stalin, declanșat fățiș odată cu înscenarea procesului „halatelor albe”⁸⁸ (Stalin plănuia să deporteze pe toți evreii din Uniune în Siberia) a creat pentru Gheorghiu-Dej o conjunctură favorabilă. El a primit încuviințarea lui Stalin pentru debarcarea Anei Pauker, dar nu s-a mulțumit cu atât, ci a introdus și „primatul național” în aparatul de stat, o formulă pentru îndepărtarea alogeniilor, evreii fiind cei mai vizați. Dej a fost promotorul discriminării: „Linia antisemită primitivă susținută de Dej”⁸⁹ ieșea în evidență mai ales în cazul învinuirilor și al sentințelor în diferite procese⁹⁰. Cu cât coborai mai jos în ierarhie, cu atât antisemitismul era mai puțin mascat, mai ales atunci când, din comoditate electorală, liderii de frunte ai Partidului Comunist au pactizat cu șefi legionari și i-au încadrat în partid, oferindu-le posturi importante, din care aceștia au acționat asupra multor evrei⁹¹. Pactul a dat naștere unei anecdote în versuri, colportată probabil de legionari. Era o parodie a unui cântec legionar răspândit: „Ține minte trei cuvinte/Camarade nu fi trist/Garda merge înainte/În Partidul Comunist”⁹².

Însuși faptul că la verificarea membrilor de partid, întrebarea adresată de către comisiile de epurare – din dispoziția lui Rangheț, care răspundea de activul de partid – era pentru român dacă a fost legionar, iar pentru evreu dacă a fost sionist, este extrem de grăitoare. Chiar și aparatul funcționăresc superior, care trata cu străinii, inclusiv cu israelienii, întrebuița un limbaj antisemit⁹³.

Răbufniri antisemite au avut loc și în perioada foametei. În Maramureș, au fost proferate amenințări împotriva supraviețuitorilor reveniți din lagărele de exterminare. La un moment dat răbufnirile antisemite au luat o amploare sesizată de presa străină⁹⁴.

Mihail E. Ionescu, (editori), *Raport Final*, Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România, vol. 1 și vol. 2, de documente, ediție îngrijită de Lya Benamin, Iași, Editura Polirom, București, 2005.

⁸⁵ Marcela Pineles, *Antisemitism în regimul socialist din România*, cercetare efectuată la ACMEOR, msc., necompletată din lipsă de acces la arhivele românești relevante.

⁸⁶ Vezi Arhiva CDE, fond 37, dosarele nr. 18, 28, 33.

⁸⁷ Vezi Gheorghe Buzatu, Mircea Chirițoiu, *Document inedit. Convorbire Groza-Bodnăraș*, în „Dosarele Istoriei”, nr. 2 (18).

⁸⁸ O bună parte din medicii care l-au îngrijit pe Stalin au fost evrei. Specialiști de renume și profesori universitari, au fost bănuți de Stalin, sau cel puțin acesta era pretextul, că au vrut să-l otrăvească. Ei au fost arestați, cercetați cu metodele comuniste cunoscute ale NKVD-ului și condamnați la pedeapsa capitală. Numai moartea lui Stalin le-a salvat viața și după moartea lui au fost reabilitați.

⁸⁹ V. Tismăneanu, *op. cit.*, p. 171.

⁹⁰ Vezi la capitolul Discriminări în Procesele economice.

⁹¹ Vezi înțelegerea Teohari Georgescu, Ana Pauker cu liderul legionar Nicolae Pătrașcu, în I. Caraion, *Insectele Tovarășului Hitler*, München, 1982, pp. 64-65; vezi și Virgil Ierunca, *Fenomenul Pitești*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 69.

⁹² Vezi M. Maximo, *Manuskriptum*, Zurich, fotocopie în în arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș.

⁹³ *Raportul unui diplomat israelian*, noiembrie 1983, în Arhiva Ministerului de Externe israelian.

⁹⁴ Vezi *New Terror Campaign Against Rumanian Jews*, în JTA, și *Romanian Jews Cite Terror* în „New York Times”, ambele din 17.09.1958, precum și Seymour Dreidin *The New Order*, în „New York Post” din 2.10.1958.

Perioada Ceaușescu a marcat o extindere a antisemitismului, până într-acolo încât în presa de partid și sub semnătura cunoscuților lui ciraci, au apărut între 1970 și 1989 articole, poezii și broșuri de un antisemitism fățiș și chiar periculos⁹⁵. Apariția unui editorial incendiar antisemit, cu titlul „Idealuri” în organul Comitetului pentru Cultură și Educație Socialistă a municipiului București, „Săptămâna”, a fost un subiect de scandal, cu răsunet în străinătate⁹⁶. La standurile de cărți bisericești, la mănăstiri și biserici se difuzau fățiș broșuri antisemite⁹⁷. În „Scânteia Tineretului” a apărut poezia „Cântec” a lui Petre Ivancu, de un antisemitism feroce⁹⁸. Protestul Comunității Evreiești⁹⁹ a primit un răspuns cinic, „Redacția nu are idee cine este acest Petru Ivancu și va verifica...”, verificare neefectuată niciodată¹⁰⁰. Volumul de poezii antisemite al lui Corneliu Vadim Tudor „Saturnalii” a apărut cu sprijinul unuia din cei mai apropiați ciraci ai Elenei Ceaușescu¹⁰¹. Nu era vorba de publicații sporadice, din contra, ele apăreau sub egida „Grupului celor 21 și ceva”, grupare antisemită declarată¹⁰². „La începuturile anilor '70, Ceaușescu reușise să ducă la bun sfârșit un proces început de predecesorul său, în mod sistematic, eficient și discret „curățase” aproape toate posturile importante din România de prezența evreiască¹⁰³”.

Profanarea cimitirelor evreiești se înmulțea: la București, Târgu-Mureș, Oradea etc, ca să enumerăm numai locurile despre care a scris și presa, informând de vandalisme descoperite. Adresele comunităților evreiești locale și chiar ale Federației Comunităților Evreiești din România fie nu erau luate în considerație, fie se primea răspunsul de rutină „se va cerceta”, fără nici un rezultat¹⁰⁴.

Persecuții religioase

Religia a fost unul din domeniile cele mai asuprite. Toate religiile. Campania împotriva lor a diferit de la un cult la altul, ca de altfel și măsurile luate împotriva lor. Religiei mozaice i s-a impus în primul rând un șef rabin nou în locul dr. Alexandru Șafran, obligat să părăsească România. Noul rabin-șef, după propriile sale declarații, era un devotat noului

⁹⁵ Vezi Scrisoarea Ministerului de Externe Israelian, nr. 971/26, din 16.10.1983, către ambasada Israelului la Washington, în care se specifică apariția cu asentimentul cenzurii a cărților: *Basme* de M. Eminescu, în Editura Creangă pentru toți copiii și Ion Lăncrănjan, *Fiul Secetei*. Volumul IX din *Opere complete* al lui Eminescu, cu toate articolele antisemite scrise de el în presa timpului, fără ca Academia Română, editoarea volumului să facă vreo observație negativă la adresa antisemitismului. Vezi și Symposionul ACMEOR, împreună cu Asociația Scriitorilor Israelieni de limbă română, asupra antisemitismului, Tel Aviv, noiembrie 1981. Vezi și „Viața Noastră”, Tel Aviv, 9.11.1983.

⁹⁶ Vezi „Săptămâna”, București, 5.09.1980. Vezi și Michael Shafir *The Men of the Archangel Revisited. Anti Semitic Formations among Communist Romania's Intellectuals*, în „Studies in Comparative Communism”, vol. XVI, nr. 3, Autumn 1983, pp. 223-243.

⁹⁷ Vezi „Nu vă Lepădați de Hristos, nu vă însemnați cu 666”, Atena, 1987.

⁹⁸ „Scânteia Tineretului”, Supliment Literar Artistic, anul VI, nr. 24, 14 iunie 1986.

⁹⁹ Vezi adresa Șef Rabinului Rosen nr. 1951, din 30.X.1986, către redactorul șef al „Scânteii Tineretului”, copie în arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș.

¹⁰⁰ Vezi emisiunea Radio Free Europe din 3.09.1986 și „Viața Noastră”, Tel Aviv, octombrie 1986.

¹⁰¹ Vezi Scrisoarea lui C. V. Tudor, din 1.01.1987, „Gloriosului patriot Emil Bobu, fără de care acest volum n-ar fi apărut niciodată!” fotocopie în în arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș. Vezi Adresa Șef Rabinului Rosen nr. 1951, din 30.X.1986, către redactorul șef al „Scânteii Tineretului”, copie în în arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș. Vezi și emisiunea Radio *Hate articles appear in Romania*, redată în The Canadian Jewish News, 11.12.1986 și *L'Antisemitisme d'Etat en Roumanie*, în „Le Devoir”, Montreal, Canada, 15.01.1987.

¹⁰² Vezi *Manifestări neolegionare*, în „Mișmar”, Tel Aviv, p. 3, o copie se află în arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș.

¹⁰³ Vezi Radu Ioanid, *Răscumpărarea Evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România și Israel*, traducere de Ciprian Durnea și Mirela Mircea, cuvânt înainte de Elie Wiesel, introducere de Shlomo Leibovici Laiș, postfață de Ion Mihai Pacepa, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 128.

¹⁰⁴ Vezi de exemplu „Notă”, semnată de Emil Schechter, secretar general al FCE, copie în Arhiva Comitetului pentru Activitate Culturală judaică, Tel. Aviv.

regim, „din punct de vedere ideologic, aparțin stângii, încă din momentul când am atins majoratul”¹⁰⁵. Când totuși a încercat să-și îndeplinească și datoriile sale de șef al cultului mozaic, el a devenit ținta unor admonestări, avertismente. El a fost pus în situația de a încerca să păstreze o fațadă de viață religioasă, față de încercările de secularizare. O luptă deschisă dintre șef-rabin și conducătorii laici ai Federației Comunităților Evreiești din România a creat o atmosferă aproape imposibilă. Rabinului i s-a impus ce să spună, cui să spună, ce declarații să semneze și ce să impună celorlalți rabini, pe cine să primească și în ce condiții. Instituțiile de pregătire a rabinelor au dispărut. Cu greu s-a aprobat deschiderea unei Ieșiva (școală talmudică) la Arad, pentru pregătirea oamenilor de cult, ce se împuținau pe zi ce trece, din cauza emigrărilor deservenților de cult, care s-au văzut persecutați și au făcut tot posibilul să obțină Foaia de Călătorie, ca să poată părăsi țara. În acest domeniu, politica regimului nu prea a reușit, cu toate eforturile depuse de șef-rabin, inclusiv presiunea sa asupra autorităților de a nu elibera vize de ieșire deservenților de cult mozaic, măsura care i-a atras oprobriul cercurilor evreiești din Israel și din alte țări.

În lipsa posibilității de a se întâlni liber, evreii frecventau tot mai mult sinagoga, dar și aici iscoadele regimului i-au urmărit îndeaproape. Sinagoga devenise ținta unei propagande deșănțate.

Adunările de îndocinare s-au lovit de proteste. Predicatori veniți în sinagogi cu manifeste comuniste au fost huiduiți și chiar molestați. Consecințele nu s-au lăsat așteptate. Rabini din capitală și din provincie au fost arestați, pe bază de învinuiri născocite. Ancheta lor a fost înjositoare și nelipsită de expresii antisemite.

Nici cărțile de rugăciune nu au fost uitate. S-a cerut prin scris revizuirea lor, măsură necunoscută în trecut niciodată¹⁰⁶. Pentru a-l încadra pe evreu în „noua societate”, s-a hotărât „distrugerea spirituală a acestui iudaism”¹⁰⁷.

Deoarece rabinii ortodocși nu s-au supus directivelor, s-a trecut la arestarea lor. Ne vom opri doar la câteva exemple. Rabinul comunității din Careii Mari, Gross, a fost arestat, transportat la Cluj, nu înainte de a i se rade barba (mare batjocură pentru un rabin) și de a i se lua Șalul de rugăciune (talit) și Filacterele (Tefilin), obiectele de cult de care se servește orice evreu credincios la rugăciunea lui zilnică. Nu i s-a permis să primească mâncare rituală (Cușer), așa că a fost înfometat. Rabinul Rosen a intervenit: „Nu se poate ca un slujitor de cult, a cărui vină încă nu a fost elucidată, să sufere de batjocură a tot ce este sfânt în ochii lui și să-și piardă viața pentru că-și respectă credința”¹⁰⁸. După 5 luni de anchetă, rabinul Gross a fost eliberat de către tribunal, care nu l-a găsit vinovat cu nimic. Revenit în comunitatea sa fără barbă, comunitatea a manifestat cu furie. În consecință, rabinul Gross a fost rearestat pentru „instigare”, de astă dată fără ca cineva să știe încotro a fost dus. Reeliberat, a fost arestat pentru a treia oară. Evrei curajoși din comunitatea lui au declarat în scris că ei știu cum a fost urzită învinuirea lui imaginară. Cererea lor de a-l elibera, invoca printre altele și motivul, „arestarea rabinului este un factor catalizator al părăsirii grăbite a evreilor”¹⁰⁹. Nici de astă dată Securitatea nu a reușit să-i dovedească vreo vină. Rabinul Rosen s-a văzut nevoit să adreseze un memoriu autorităților, împotriva celor ce „chinuiesc oameni, ca să recunoască păcate nefăptuite”¹¹⁰. Un alt rabin arestat a fost dr. Nobel din Lugoj. La fel s-a întâmplat cu

¹⁰⁵ Vezi *Reorganizarea vieții religioase la comunitatea evreilor din București*, partea I-a, pp. 1-4, în Arhiva Comitetului pentru Activitatea Culturală judaică, Tel. Aviv.

¹⁰⁶ Vezi Scrisoarea Ministerului Cultelor, Direcțiunea Evidenței și Coordonării, nr. 3820/1949, din 12 Feb. 1949, către Federația de Comunicații Evreiești din România, în arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș.

¹⁰⁷ Vezi Scrisoare nesemnată a ilegalității religioase, din 5.07.1949, trimisă printr-o persoană ce pleca la Paris, *secret numai pentru uz intern*, către Centrul European al Tineretului Hapoel Ha mizrahi, în Arhiva Universității Bar Ilan.

¹⁰⁸ Vezi scrisoarea rabinului Rosen, din 15.07.1949, în Arhiva FCE, București.

¹⁰⁹ Vezi Scrisoarea Comunității Evreilor din Careii Mari, 14.09.1950, în *ibidem*.

¹¹⁰ Vezi Memoriu adresat Forurilor Superioare, august 1949, în *ibidem*.

rabinul Alpert din Vaslui. În perioada represiunii împotriva sioniștilor au fost arestați rabinul dr. Nicolae Schonfeld din Arad și rabinii Mordco Burștein, dr. David Șafran și Efraim Guttman din București. Dar figura rabinică cea mai importantă arestată a fost Rabi Eliezer Zusia Portugal¹¹¹. Originar din Sculeni, Basarabia, de unde a fost deportat împreună cu toată comunitatea sa în Transnistria, el a adunat acolo vreo 200 de copii ce și-au pierdut părinții, i-a îngrijit cât s-a putut în acele condiții vitrege și i-a adus cu sine la repatriere, înființând pentru ei, la București, cămine de copii cu educație religioasă ultraortodoxă. Presiunile directe și indirecte nu l-au impresionat pe rabinul Portugal. În consecință, a fost arestat. Rabinii din România în frunte cu bătrînul și veneratul rabin Șperber din Brașov, autoritate rabinică unanim recunoscută¹¹², au cerut intervenția rabinului șef. În străinătate, ecourile arestării rabinului Portugal au fost foarte puternice. Eliberat din închisoare, rabinul Portugal a început să meargă prin țară. Peste tot a fost primit cu evlavie. Pentru a-l presa, Securitatea l-a dat jos de pe vapor pe fiul său rabinul Israel Portugal¹¹³, care primise vize de ieșire pentru el și soția lui. După două săptămâni de anchetă, fiul a fost eliberat, dar rabinul Portugal a fost rearestat. Anchetatorii nu au reușit să-i obțină colaborarea. Rabinul Portugal refuza să mănânce și, în timpul suferințelor provocate în anchete, compunea melodii, pe cuvintele unor versete biblice¹¹⁴, rămase în tezaurul muzicii liturgice evreiești până astăzi¹¹⁵. Reprezentanțele diplomatice din lume au fost asaltate și până la urmă rabinul Portugal a fost eliberat și lăsat să plece în SUA¹¹⁶.

Luna de miere a rabinului Rosen a fost de scurtă durată. Legea Cultelor și mai ales Regulamentul Cultului Mozaic¹¹⁷ au încătușat comunitățile evreiești și pe deservenții de cult. Fiecare pas cerea aprobare. Rabinul Rosen trebuia să depună omilia pe care avea de gând s-o rostească pentru a obține aprobarea reprezentantului partidului, av. H. Leibovici Șerban, și să se conformeze ștersăturilor și adaosurilor acestuia. În fața situației create, rabinul Rosen s-a supus și în omilia lui a atacat imperialismul și servul său Israel. Statele Unite au reacționat prin reprezentantul său în Comisia Politică a ONU, Benjamin Cohen¹¹⁸.

Numirea Sfatului Rabinic Superior¹¹⁹ n-a schimbat situația de fapt, având în vedere dreptul Federației comunităților condusă de comuniști atești de a-i aproba sau nu hotărârile.

În situația imposibilă creată, rabinul Rosen s-a adresat forurilor superioare de Partid, atrăgându-le atenția că nu-și poate îndeplini misiunea. Necesitatea de a avea o opinie publică internațională favorabilă i-a dat câștig de cauză rabinului Rosen, care a devenit și președintele Federației Comunităților Evreiești din România și s-a achitat cu devotament de toate misiunile pe care regimul i le-a încredințat.

Șicanele s-au referit nu numai la cei vii. În timpul transumării rămășițelor pământești ale Marelui Rabin din Vijnța, când coșciugul se afla de acum pe motonova Transilvania, o dispoziție de ultim moment a oprit sicriul, care a fost aruncat într-una din magazinele portului, o blasfemie la adresa tuturor obiceiurilor evreiești și o înjosire a mulților lui adepți. Evreii din România s-au cutremurat. Scandalul a cuprins toată suflarea evreiască. Motivarea comportării, o „informație” că în sicriu au fost ascunse materiale subversive. Ana Pauker, sesizată din afara granițelor, a dispus trimiterea unei comisii, care să facă constatări pe loc. Coșciugul a

¹¹¹ Vezi „Renașterea noastră”, Tel. Aviv. 18.08.1949.

¹¹² Vezi telegrama rabinului Șperber, 15.08.1949.

¹¹³ Vezi memoriul șef-rabinului Rosen, către Secretariatul General FCE, ianuarie 1959, în Arhiva FEC.

¹¹⁴ Vezi rabin Efraim Guttman, *Rabinul Elizer Zusia Portugal* în „Viața Noastră”, Tel. Aviv. 17.02.1982.

¹¹⁵ Vezi rabinul Moșe Rosen, *Degeaba au zburat loviturile, melodia lui a învins pe anchetator*, în „Maariv”, Tel Aviv, 16.10.1987, partea a II-a, p. 4.

¹¹⁶ Vezi Item 362/59, din 28 ianuarie 1959, EH/III/700/A, în arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș.

¹¹⁷ Vezi Statutul Cultului Mozaic, aprobat prin Decretul Prezidiului Marei Adunări Naționale a Republicii Populare România, cu nr. 589, din 1 iunie 1949, în arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș.

¹¹⁸ Vezi știrea în „Haaretz”, Tel Aviv. 6.01.1949.

¹¹⁹ Vezi decizia Ministerului Cultelor, nr. 21601/49.

fost deschis. Tot ce s-a găsit au fost osemintele defunctului și Kwitlech, acele hârtiute pe care Hasidim, adeptii, obișnuiesc să le depună pe lângă trupul neînsuflețit al marelui lor îndrumător. Procesul-verbal încheiat după descindere a rămas unul din secretele de stat cele mai păzite. Coșciugul a fost transportat cu următoarea cursă a vasului¹²⁰.

Metamorfozele prin care a trecut rabinul Rosen, datorită influențelor dinăuntru și din afară, i-au permis totuși să asigure o viață religioasă minimală și să afișeze pentru afară o aparență de viață evreiască.

Discriminări în procesele economice

Procesele economice au fost uneltele regimului, pentru a se descotorosi de răspunderea unei situații imposibile și a explica astfel lipsurile resimțite din ce în ce mai mult pe piață. Aceste procese au fost intentate nu numai evreilor, dar evreii au fost țapii ispășitori principali. Indiferent dacă și-au românizat numele sau dacă au fost forțați s-o facă, odată aduși în fața justiției, numele lor anterior de rezonanță evreiască a apărut în dosarul de acuzare și bineînțeles în presă, care accentua numele evreiești. Neavând dosarele în față, pentru că arhivele au refuzat să le pună la dispoziție, voi aminti doar anumite procese în care acuzații evrei au fost discriminați, iar pedepsele aplicate lor au fost disproporționate de mari față de cele adjudecate partenerilor neevrei din proces. „I was told by some of the best informed people in Bucharest that the proportion of Jews serving long prison sentences for private trading, which is a criminal offense under the Communist laws, far exceeds their proportion in the population and that they are shown less leniency than non Jews who are tried on the same charges¹²¹”. Așa s-a întâmplat în procesele de mare răsunet, ca de pildă, Procesul Lotului de la Comerțul Exterior, sau cel de la SOVROMLEMN, de la Comcar, etc, dar mai ales în procesul Canalului Dunăre-Marea Neagră. Tot la Canal au fost trimiși acei evrei, care dorind să respecte Sabatul, nu erau angajați nicăieri, fiind nevoiți să-și câștige pâinea prin îndeletniciri considerate ilicite. Ei au fost încadrați în articolul de lege „vagabonzi” și condamnați la muncă la canal sau trimiși acolo pe cale administrativă, fără proces¹²².

Probleme demografice

Piedicile impuse celor ce au înaintat cereri de plecare din țară se înmulțeau mereu. Formulare schimbate din timp în timp obligau pe solicitant să-și refacă dosarul, cu multele acte ce i se cereau, iar fiecare respingere cerea reluarea întregului proces. Dar cea mai mare și mai crudă măsură a fost aceea când se adăuga un nou născut în familie, netrecut în cererea depusă înainte de nașterea sa. Situația a devenit imposibilă în cazurile când cererile de plecare au fost aprobate și prezentându-se la pașapoarte pentru ridicarea Foii de călătorie, părinții cereau ca nou născutul să fie trecut pe foaie. Permisul de plecare era anulat pe loc și toate formalitățile trebuiau reluate de la început, inclusiv așteptarea distrugătoare de nervi. În consecință, majoritatea evreilor care depuneau cereri de plecare s-au ferit să aibă copii. O întreagă generație de evrei din România au ajuns în Israel fără copii sau în cel mai bun caz cu un singur copil avut înaintea înaintării dosarului pentru emigrare. Abia după ani aceste familii au resimțit consecințele acestei comportări neumane.

Arestarea sioniștilor

Expresia antievreiască cea mai barbară a fost înscenarea proceselor antisioniste. 184 de conducători, fruntași și activiști sioniști, care au acționat în mod legal până la desființarea

¹²⁰ Vezi Scrisoare rabinului Hager din Bnei Brak, din 17 Adar 5710, către Rabinul Rosen, fotocopie în Arhiva personală.

¹²¹ Vezi Leon Crystal, *Jews and Jewish Life in Romania*, A Confidential Report, New York, August, 1958.

¹²² Vezi Corespondent special la București, *Existența materială a Evreilor din România în pericol*, în „Haaretz”, Tel Aviv, 23.12.1949. Vezi și Legea 324 din Codul Penal.

sionismului din România, s-au văzut prinși, câteodată de „hingheri” ce i-au înșfăcat în plină stradă sau ademeniți pe diverse căi și duși în beciurile tenebroase ale Securității, unde torționarii i-au torturat, fizic și sufletește, smulgându-le semnături pe învinuiri fantomatice. „Procese spectacol”, desfășurate la Curtea Marțială sau la Tribunalul Militar, erau ținute cu „apărători din oficiu”, iar în puținele cazuri când avocatul a avut curaj, a fost întrerupt de președintele tribunalului cu grosolănie și cu amenințarea că se va trezi pe aceeași bancă de acuzare. Duși în lanțuri, în dube, ei au fost închiși în odioasele penitenciare și închisori ale Securității, printre care cele de la Aiud, Ghencea, Pitești și altele, pentru bărbați, și Mislea pentru femei, sorbind până la fund din cupa cumplitelor suferințe. Toate acestea pentru că au vrut să plece în țara strămoșilor lor. Chiar atunci când emigrarea evreilor a fost admisă, nici un sionist nu a avut voie să se strecoare, ei erau condamnați înaintea oricărui proces¹²³.

Deoarece este imposibil de redat în câteva fraze tot ce au suferit sioniștii arestați, ne vom mulțumi doar cu câteva scurte exemple și ele redade doar fragmentar. Sursele indicate vor permite celor interesați să cunoască cruda realitate¹²⁴.

Personalitatea cea mai importantă a sionismului din România a fost A.L. Zissu. Dârzenia lui, chiar în beciurile Securității (care n-a reușit să obțină de la el cele dorite), i-a condus pe torționari la ideea diabolică de a-i aplica presiuni psihologice, ceea ce a dovedit, dacă mai era nevoie, că acești zbiri nu au avut nimic uman în ființa lor. Zissu avea un singur fiu, o somitate, pilot în aviația britanică, care căzuse pe frontul din Africa de Nord, în timpul celui de al II-lea război mondial. Când parașutistul Trachtenberg, parașutat în spatele frontului în România, i-a comunicat, în numele comandamentului britanic, vestea căderii fiului, Zissu s-a recules o clipă și apoi a spus: „Domnilor, să continuăm ședința”¹²⁵. „Ei bine, savanții „psihologi” de la Securitate se pricepeau la toate, chiar și la plastografie. I-au pus în față lui Zissu o scrisoare, cică scrisă de fiul său, care s-ar fi aflat undeva în Uniunea Sovietică, condamnat la moarte ca spion englez și care îi comunica tatălui său că numai acesta, fiind „cuminte” și semnând ce-i cer anchetatorii, îi poate salva viața. Astfel, Zissu n-a mai rezistat”¹²⁶.

Nu era singurul caz de presiune psihologică. Motzi Moscovici a fost ținut singur în celulă o perioadă îndelungată. Anchetatorii credeau că nu va rezista în această singurătate. Ei i-au aruncat în celulă un vechi dicționar ebraic-român. Credeau că acest distins intelectual, care nu mai văzuse de multă vreme o literă scrisă, va ceda. Motzi a învățat dicționarul pe de rost și la venirea în Israel a redactat împreună cu Laiș două dicționare, ebraic-român și român-ebraic¹²⁷.

¹²³ Vezi Teodor Wexler, Michaela Popov, *Anchete și procese uitate*, ed. cit., prefățate de prof. Carol Iancu și postfațate cu o largă Addenda, *Mărturii ale supraviețuitorilor terorii antievreiești executate de regimul communist din România*; Șef-rabin dr. Moses Rosen, *Martor al Istoriei*; I. Artzi, *Greva foamei Tel Aviv, Mai 1954*; Av. Constantin Vișinescu, *Am fost avocatul lui Mela Iancu*; Moritz Weiss (Moshe Talmon), *Un mesaj pentru generațiile viitoare*; Arnold Schwefeldberg, *Adevăruri care trebuiesc cunoscute*; Dr. Shlomo Leibovici Laiș, *Martiriul evreiesc în anii comunismului și documente din arhivele securității*. Vezi și Scrisoarea ilegalității sioniste din România, către Congresul mondial evreiesc, New York, din 20 Menahem Av. 5709, în Arhiva ASC, Ierusalim (un strigăt de alarmă).

¹²⁴ Pentru desfășurarea măsurilor antisioniste, vezi și *Minorității Etnoculturale. Mărturii Documentare. Evreii din România, 1945-1965*, volum editat de Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Andrea Varga, cu un cuvânt înainte de Liviu Rotman, coordonator: Lucian Nastasă, Cluj, CRDE, 2003.

¹²⁵ Vezi Ș. Avni, postfață la cartea editată de Mihai Pelin, *Sioniștii sub anchetă. A. L. Zissu. Declarații, confruntări, interogatorii. 10 mai 1951, 1 martie 1952*, București, 1993, p. 268.

¹²⁶ Vezi Dr. Moses Rosen, Șef Rabinul cultului mozaic și Președintele Federației Comunităților Evreiești din România, Prefață, la *Sioniștii sub anchetă. A. L. Zissu. Declarații, confruntări, interogatorii. 10 mai 1951, 1 martie 1952*, p. 9.

¹²⁷ Vezi Imanuel (Motzi Moscovici) Laiș, *Dicționar Ebraic Român*, Tel Aviv, Editura Sinai, 1958, ibidem, *Dicționar Român-Ebraic*, în ibidem, 1962, 235 pp.

Metodele chinului fizic au fost groaznice. „Nu există o ființă omenească care să poată suporta chinuri la nesfârșit¹²⁸”. Astfel Mendelovici a fost ținut 15 zile și 15 nopți în picioare, până a leșinat. Pe Benvenisti l-au dus la manej, l-au plimbat zeci de ore în șir în jurul unei odăi ovale, până a leșinat. Amănunte asupra măsurilor neomenești la care au fost supuși arestații pentru sionism au umplut cărțile memorialistice ale celor ce au trecut prin acest purgatoriu comunist. Dr. Theodor Loewenștein Lavi redă ancheta lui, din care a ieșit cu un picior mai scurt¹²⁹. Ș. Avni descrie prin ce a trecut în închisorile de la Malmaison, Jilava, sute de zile de carceră, schingiuri etc¹³⁰. Regina Nusen prezintă suferințele femeilor, care după ce nu au împlinit ce li s-a cerut de către Securitate înainte de arestare, refuzând să devină delatoare, au fost anchetate cu metode neomenești, trecute până la proces prin diferite închisori și trimise după judecare la închisoarea de femei de la Mislea, unde situația sanitară și mai ales îngrijirea medicală a deținuților a rămas literă moartă¹³¹. Ziaristul Moșe Maur, descrie cele auzite de la cumnatul său, av. Max Schnierer din Iași, unul din avocații cei mai onorabili, care a fost invitat să depună o mărturie și s-a reîntors acasă numai după 5 ani¹³². Menahem Fermo, într-un stil epistolar și cu multă reținere, descrie cele petrecute cu el atât în ancheta inchizitorială și în diversele închisori prin care a fost purtat, cât și în parodia de proces ce i s-a intentat¹³³. Dar cea mai zguduitoare mărturie aparține lui Samy Șmuel Rottenberg Harari, care în pagini răscolitoare redă schingiuirile prin care a trecut și mai ales ancheta după metoda a treia, punerea pe fus, leșinul, răsturnarea găleților cu apă și imediata reluare a anchetei cu aceeași metodă. O traumă care nu părăsește omul cât mai trăiește¹³⁴.

Am amintit doar câteva cazuri din acest capitol al mării și îndelungatei suferințe, dar nu putem încheia acest capitol fără a aminti pe cei patru sioniști arestați care au murit în anchetă. Corpurile neînsuflețite a trei dintre ei mai zac și astăzi în gropi comune, fără ca familiile și prietenii să știe unde. Numai rămășițele pământești ale unuia din ei, Chivu Ornștein, au fost transumate, datorită omeniei fostului preot de la Jilava (decedat între timp). Toate încercările făcute de Asociațiile israeliene, fie prin memorandumuri înaintate în scris¹³⁵, fie la diferite întâlniri cu autorități românești, la Parlament, sau cu demnitari de rang înalt, cu ambasadori ai României în Israel, au rămas fără rezultat, în pofida promisiunilor repetate. Serviciile secrete române s-au baricadat în poziția lor încăpățânată de a nu dezvălui secretul. Neînnumarea lor după datina evreiască este o palmă continuă dată amintirii acestor martiri, dar nu numai lor, ci și întregii colectivități evreiești originare din România.

În urma presiunilor continue din afara granițelor țării, inclusiv greva foamei din Tel Aviv din mai 1954, care a făcut mare vâlvă în toată lumea, arestații pentru sionism au fost eliberați din închisori, poate ca un ecou îndepărtat al timidei destalinizări, operată atunci în România. Sosirea lor în Israel, în grupuri mici și după intervale, a adus la cunoștința generală suferințele lor. Dar în 1958, Securitatea a rearestat o parte din sioniștii eliberați. Culpele nu erau mai puțin imagine. De astă dată reținerea lor a fost, relativ, de scurtă durată. În cazul

¹²⁸ Vezi postfața citată a lui Avni, p. 267.

¹²⁹ Vezi Dr. Th. Lavi, *Nu a fost Pisica Neagră (Amintirile unui Assir Țion din România)*, Tel Aviv, Editura Bronfman, 1979, 311 pp.

¹³⁰ Vezi Ș. Avni, *Gheulim mi iad Tzar (Salvați din mâna dușmanului)*, Tel Aviv, Editura Reșafim, 1978, pp. 309-401.

¹³¹ Vezi Regina Nusen Mihailovici, *Al Iad ha Tirza ha Ieruka (La Teiul cela Verde)*, Kibutz Dalia, Editura Maarechet, 1999, 188 pp.

¹³² Vezi Moșe Maur, *O oră care a durat 5 ani*, roman documentar, Tel Aviv, Editura autorului, 1987, 124 pp.

¹³³ Vezi Menahem Fermo, *Scrisori nescrise. Evrei și Sioniști în România Dictatorilor*, Ierusalim Editura Tivonim.

¹³⁴ Vezi Șmuel Harari, *Be Țipornei ha Boleșet ha Romanit (În Ghiarele Securității românești)*, Editura Ministerului Apărării, Tel Aviv, 1992.

¹³⁵ Vezi copiile în Arhiva ACMEOR, Tel Aviv.

lui Haiym Wurzel, de pildă, rearestarea a fost o vendetă pentru retractarea în cursul procesului a declarațiilor smulse cu metoda punerii pe fus¹³⁶.

20 de procese la diferite tribunale militare au avut loc între anii 1949 și 1953 și unul în 1959, toate cu rezultate înspăimântătoare. Sentințele dictate au fost condamnări de până la 20 de ani de muncă zilnică. Numai schimbările din politica internațională au făcut posibilă eliberarea sioniștilor, cam după 5 ani de detenție.

Arestarea, anchetarea, procesele și condamnările sioniștilor au fost hotărâte în ședințele Biroului Politic ale Partidului. Cel mai aprig dușman s-a dovedit Gheorghiu Dej, „Toți merită să fie împușcați, dar întrucât sunt prea mulți și s-ar putea să arate ca un fel de măcelărie, va trebui să le administrăm pedepse la închisoare, numai în cazuri excepționale, în două trei cazuri să fie condamnați la moarte”¹³⁷.

Rezistență sau cvasidisidență

Puși în situații imposibile, evreii au căutat posibilități de salvare și s-au adresat pe toate căile, legale și nelegale, oricărui for de la care sperau să fie ajutați. Volens nolens, ei s-au aflat într-o poziție de rezistență față de regimul ce i-a asuprit. Nu a fost o mișcare de rezistență clasică, nu acțiuni subversive, nu au aruncat în aer poduri și nu au tras în nimeni. Ei s-au întrunit, ca să schimbe informații, să învețe și să predea ebraica, în pofida interzicerii ei, să se ajute între ei, să caute împreună căi de scăpare¹³⁸. Toate acestea fiind interzise de regim, ei s-au văzut încălcători ai legii. În virtutea crudei realități, tot ce făceau îi puneau în postura de disidenți, mai ales atunci când în disperare de cauză s-au adresat și unor foruri neevreiești, în România și în afara ei. Condițiile unei ilegalități în regim comunist, deși era o ilegalitate sterilă, au fost mult mai grele decât în perioada celui de al doilea război mondial. Atunci te puteai încrede în orice evreu. În perioada comunistă nu se putea ști care dintre evrei era racolat, cu sau fără voia lui, de Securitate. A. L. Zissu a îndrăznit să ridice glasul. El a cerut o audiență printr-un memoriu amănunțit trimis lui Gheorghiu Dej, în care a detaliat situația imposibilă a evreilor¹³⁹. O adresă cu explicații asemănătoare, a trimis Zissu și ministrului de Interne, Teohari Georgescu¹⁴⁰. La ambele nu s-a primit nici un răspuns. Zissu a fost arestat pentru sionism. Odată cu arestarea sioniștilor, orice urmă de ilegalitate, oarecum organizată, a încetat.

Încercările de evadare prin îmbarcarea pe șleपुरi ce făceau naveta pe Dunăre până la Viena, eșuate din cauza marinarilor turnători, care preferau să aibă relații bune cu Securitatea ca să și poată face liniștiți afacerile lor de contrabandă, s-au soldat cu arestări efectuate la Galați și Brăila. Încercările de a pleca cu pașapoarte austriece¹⁴¹ au eșuat din cauza amenințărilor de denunț din partea uneia dintre funcționare. Singurele tentative reușite au fost acele cazuri, foarte puține, de traversare a Dunării înot spre Iugoslavia.

O opoziție față de situația instaurată a fost manifestată de rabini și deservenți de cult și chiar de unii efori la încercările regimului de a lovi în tradiția religioasă și în conducerile sinagogale. Sărbătorile de toamnă adunau mulți evrei în sinagogi. Neavând încredere în rabini, CDE, antebrațul regimului comunist în ulița evreiască, a hotărât să-și trimită demagogii săi, care să țină predicile în locul deservenților de cult, cărora li s-a interzis s-o

¹³⁶ Vezi Declarația lui Haiym Wurzel, la venirea lui în țară, în Arhiva Ministerului de Externe Israelian.

¹³⁷ Vezi în ibidem, citat din procesul-verbal al politbiurului din 14 ianuarie 1953, aflat în arhivele Comitetului Central, dosar nr. 2/1953.

¹³⁸ Vezi Scrisori ale tineretului sionist în „ilegalitate”, ca de pildă cea ce poartă numărul 5769, din 7.03.1949, sau cea din 22 ȘEVAT 5709, ambele în Arhiva Universității Bar Ilan.

¹³⁹ Vezi Scrisoarea lui A. L. Zissu și Memoriul de 7 pagini adresat lui Gh. Gheorghiu-Dej, 1949, copie în în arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș.

¹⁴⁰ Copii după ambele memorii, în în arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș.

¹⁴¹ Vezi Scrisoarea Centrului de Ajutor și Salvare a lui Mizrahi, Paris, 8.07.1949, în Arhiva Universității Bar Ilan.

facă. Tezele principale au fost departe de a avea vreo legătură cu sărbătorile religioase. Ele erau atacuri contra statului Israel și contra emigrării. Discursul delegatului regimului la Templul Coral din București a fost atât de agresiv, încât reprezentanții diplomatici ai Israelului s-au văzut nevoiți să părăsească Templul, ceea ce a produs consternarea enoriașilor, iar vociferările au tulburat atmosfera pioasă. În alte lăcașe de rugăciuni, vorbitorii trimiși au fost huiduiți, cuvântările lor întrerupte, iar în anumite cazuri a fost nevoie de intervenția poliției pentru a-i scoate nevătămați, atât de puternică a fost furia celor prezenți. În provincie, acești vorbitori au fost coborâți cu forța din amvon: „Noi am venit să ne rugăm și nu să ascultăm discursuri politice”¹⁴². Fără îndoială că au fost acte de curaj, ținând seama că sinagogile erau împânzite de iscoade, care se grăbeau să predea Securității numele celor implicați. În fața acestei situații, toți rabinii, hahamii și eforii comunităților din țară au fost convocați la „cursuri de îndrumare”. Spre marea surpriză a organizatorilor, dispozițiile lor au fost primite cu proteste gălăgioase. „Încercați să goliți instituțiile religioase de orice conținut”¹⁴³. Pentru a liniști spiritele, organizatorii au trecut la autocritică. Nimic nu s-a schimbat în fapt, dar asemenea întruniri n-au mai fost convocate.

Emigrarea sau vânzarea evreilor

Emigrarea evreilor din România spre Palestina de atunci și spre Israel astăzi este un proces neîntrerupt din secolul XVIII și până în zilele noastre. Emigrarea a continuat și în timpul celui de-al II-lea război mondial, în pofida tuturor pericolelor și în pofida pierderilor suferite prin scufundarea, de către sovietici, a două vase cu emigranți evrei din România. În perioada de tranzit, de după război, emigrarea a continuat, mai mult sau mai puțin cu aprobarea autorităților, interesate să îndepărteze pe această cale elemente neacomodabile, dar mai ales supraviețuitori din lagărele de exterminare, îndeosebi refugiați din alte țări aciuiați prin România. Presiunile Marii Britanii, ca membră a Comisiei Aliate de Control, împotriva emigrării spre Palestina i-au îndreptat pe emigranți spre granițele de vest, pe unde au trecut în Ungaria și de acolo prin Germania și Italia spre porturile de la Mediterană sau prin Iugoslavia în aceeași direcție.

Mella Iancu, omul de legătură între ilegalitatea sionistă și cea comunistă, cu numele conspirativ Nina, l-a convins pe Avram Bunaciu, director general al Ministerului de Interne, de necesitatea „de a face ceva practic contra imperialismului britanic”. Un Inspector de poliție, Lefa, a fost detașat la Jimbolia, ca să asigure trecerea tuturor acelor ce vor aduce semnătura lui Nina¹⁴⁴. Odată cu intensificarea Războiului Rece, interesul blocului sovietic de a crea probleme imperialismului britanic a crescut. În pofida presiunii continue a englezilor, România, cu binecuvântarea Sovietelor, a facilitat emigrarea a 15 000 evrei din România la sfârșitul lui decembrie 1947¹⁴⁵. Odată cu instituirea Republicii Populare, emigrarea evreilor din România a încetat, deși interesele politice superioare ale URSS au influențat votul de la ONU în favoarea unui stat evreiesc, urmat de recunoașterea diplomatică. Emigrarea a fost reluată numai atunci când s-a hotărât trimiterea de întăriri pentru Partidul Comunist Israelian. Organizarea acestei emigrații a fost predată CDE de către Biroul Politic al Partidului Comunist. Aproape 3700 de emigranți evrei, care au trecut prin cursuri speciale de îndoctrinare, după ce au trecut examenul practic, o năpustire pogromistă asupra unor sedii sioniste, au părăsit România pe două vase, unul în decembrie 1948 și al doilea în ianuarie

¹⁴² Vezi „Renașterea Noastră”, Tel Aviv, nr. 49, din 7.10.1949; vezi și raportul Consilierului Legației Israelului la București ZR/MH/146, din 29.09.1949, în Arhiva Ministerului de Externe, Ierusalim.

¹⁴³ Vezi Raportul Inspectorului Ministerului Cultelor, B. Vilner, în Arhiva FCE.

¹⁴⁴ Vezi Mărturia lui Mella Iancu, în Arhiva de Documentare, Universitatea Haifa. Vezi și Mărturia lui Șaike Dan, din 6.11.1990, în Arhiva personală a lui Shlomo Leibovici Laiș; precum și Mărturia lui M. Agami, p. 47, la Institutul de Istorie Orală din Universitatea Ebraică Ierusalim.

¹⁴⁵ Vezi Zeev Hadari și Zeev Zahor, VASE sau STAT, Beer Șeva, Editura Universității Ben Gurion, f.a. (toată cartea este dedicată acestei acțiuni).

1949. Odată cu ele, PCR a trimis confratelui israelian o tipografie întreagă pentru a tipări o versiune românească a organului său „Kol Haam”, recte „Glasul Poporului”, destinată celor nou veniți cu menirea de a se alătura partidului din Israel¹⁴⁶. Acțiunea a eșuat, deoarece mai puțin de 100 dintre cei instruiți s-au prezentat la sediile Partidului Comunist Israelian, ceea ce a pus capăt emigrării din România. Deziluzia lui Dej și a patronilor săi i-a întărit și mai mult împotriva sioniștilor. Înăbușirea speranței de emigrare a provocat o serie de manifestații, în fața Legației Israeliene la București, pe care toate măsurile polițienești nu au reușit să le înăbușe¹⁴⁷.

Sub presiunea manifestațiilor s-au deschis ghișeele de depuneri de cereri de plecare din țară. Toate piedicile au fost impuse. Formulare cu multe pagini, ce se cereau completate cu precizie, la care se cereau atașate un șir de acte, unele din ele destul de greu de procurat. Cu toate acestea, rândurile din fața ghișeelelor se îngroșau. Birourile de înscriere pentru plecare se închideau fără anunț prealabil și tot așa se deschideau. Evreii trăiau din zvonuri. Securitatea anunța locurile de muncă că persoana respectivă a depus acte de plecare, cadrele organizau adunări de înfierare, respectivii erau demiși sau în cel mai bun caz trimiși la munci mult sub nivelul lor profesional¹⁴⁸. Tratatative directe și indirecte dintre Israel și România pentru asigurarea aprovizionării acesteia din urmă cu materiale pe care din motive de embargo România nu le putea obține¹⁴⁹ au influențat acordarea de vize de ieșire. Pașapoartele se eliberau mai ales bătrânilor, invalizilor și, din acest motiv, numărul celor sub vârsta de 45 de ani nu a depășit 15%¹⁵⁰. Deținătorii de titluri academice, artizanii, tehnicienii și sioniștii nu aveau voie să fie printre emigranți¹⁵¹. Stratageme diferite, ca de pildă o expoziție itinerantă anti-israeliană, purtată în toate localitățile în care locuiau evrei, încerca să prezinte „persecutarea emigranților în Israel”, cu fotografii identificate de a fi făcute în lagărele naziste¹⁵². Nimic nu a ajutat. Numărul evreilor prezenți în fața ghișeelelor creștea mereu.

Considerente diferite – ca, de pildă, eliberarea de locuințe, de care România avea mare nevoie, eliberarea de posturi necesare pentru tânăra generație de absolvenți ai facultăților, dar mai ales setea de valută străină – au aplecat balanța spre mărirea numărului de emigranți. Aceștia puteau părăsi România numai cu vasul Transilvania, pe care erau îngrămădiți la fiecare cursă câte 2000 de emigranți, pentru care Israelul plătea în valută suma integrală per capita, de parcă ar fi cazați în cabine de lux. Numărul lunar al emigranților a ajuns la 5000¹⁵³. Afacerea devenise atât de rentabilă încât făceau curse săptămânale¹⁵⁴. Chiar ideea diabolică propusă de CDE de a deschide birourile de Iom Chipur, ziua în care evreii petrec tot timpul în sinagogi și nu vor veni să se înscrie, așa că seara s-ar putea da un conumicat că s-a dovedit că evreii nu au interes pentru plecare și în consecință birourile vor fi definitiv închise, a eșuat și ea. Un rabin ortodox din Satu Mare a hotărât să se îndrepte în fruntea enoriașilor săi spre stația locală de miliție și vestea, care s-a împrăștiat rapid, a cauzat comportări asemănătoare în

¹⁴⁶ Vezi telegrama Consului britanic din Haifa, nr. 111, din 2.12.1948, către Ministerul de Externe britanic, în FO 371/68691 x C 1781. Vezi și Radu Ioanid, *Răscumpărarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România și Israel*, traducere de Ciprian Dumea și Mirela Mircea, cuvânt înainte de Elie Wiesel, introducere de Shlomo Leibovici Laiș, postfață de Ion Mihai Pacepa, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 26.

¹⁴⁷ Vezi Corespondența dintre ilegalitatea sionistă religioasă din România și Centrala mondială a mișcării din Israel, precum și cu conducerea Agenției Evreiești, în Arhiva Universității Bar Ilan.

¹⁴⁸ Vezi Simion Țaigăr, *Contribuții la analiza atitudinii față de evrei a conducerii Partidului Comunist Român*, p. 7, în arhiva Shlomo Leibovici Laiș.

¹⁴⁹ Vezi Radu Ioanid, *Răscumpărarea evreilor*, p. 92.

¹⁵⁰ Vezi A. J. Y. B., Philadelphia, vol. 52, 1951, p. 358. Vezi și Corespondent special la București, *Alia din România la ora actuală*, în „Haaretz”, Tel Aviv, 31.03.1950.

¹⁵¹ Vezi Radu Ioanid, *Răscumpărarea evreilor*, p. 71.

¹⁵² Vezi în ibidem, p. 28.

¹⁵³ Vezi Maariv, Tel Aviv, 7.05.1950. Vezi și Corespondent special la București, *Evreii din România sunt plini de speranțe*, în „Haaretz”, Tel Aviv, 19.05.1950.

¹⁵⁴ Vezi British Legation Bucharest, nr. 97 (1571/10/53) din 13 June 1950, Confidential, în FO 371/8267 x 1781.

toată România. Între octombrie 1958 și martie 1959, 130 000 de evrei au depus acte pentru plecare în Israel¹⁵⁵.

La vizita lui Hrușciov în România, în 1958, Gheorghiu-Dej s-a sfătuit cu el cu privire la plecările evreilor, contra unor mărfuri, pe care israelienii erau dispuși să le livreze României. Hrușciov s-a mulțumit să spună: „mărfuri, dar nu bani”¹⁵⁶. A fost începutul trocului evrei contra marfă. Afacerea a fost predată Direcției Generale de Informații Externe (DGIE) a Securității, care până la căderea regimului comunist a dirijat acțiunea de vânzare a evreilor.

Începută prin mediația unui negustor evreu din Anglia, originar din România, cu care avea relații comerciale, DGIE a fost încurajată să aducă valută în schimbul unor vize de ieșire pentru evrei. Ceaușescu a dirijat această afacere care a adus României milioane de dolari, intrați în conturi secrete, la dispoziția lui. Contactele directe dintre generalul Marcu, din partea României și Șaike Dan, din partea Israelului, s-au concretizat în contracte care se schimbau din când în când, pofta României fiind în continuă creștere. Plata se făcea în bani peșin, iar predarea lor se efectua când la Viena, când la Zurich sau chiar în Danemarca, crezându-se că astfel se păstrează secretul. Pe parcurs, problemele nu au lipsit, iar amănuntele ar avea nevoie de mai multe volume¹⁵⁷. Deși cumpărați, evreii au trecut prin purgatoriul sistemelor Securității, care nu mai știa ce șicane să inventeze. O privire asupra tabelului cu cifre ale ieșirii evreilor din România¹⁵⁸ de-a lungul anilor, relevă acele sinuozități în ceea ce privește numărului vizelor de ieșire eliberate și oglindește permanenta tensiune în care au fost ținută evreii, ce au apelat pentru plecare.

Pentru închiderea acestui abominabil capitol, trei observații.

- Vânzarea evreilor din România a fost una din cele mai cinice produse ale perioadei comuniste. Pentru acest regim, cetățenii în general și evreii în special au fost niște sclavi, de a căror soartă dispunea total. Relația față de evrei nu a fost lipsită de un antisemitism înrădăcinat; în convorbirile lui Ceaușescu cu apropiații lui, referirea la evrei se făcea prin folosirea apelativului peiorativ jidani.
- A vedea plecarea evreilor din România numai prin prisma banilor ar fi o privire mult prea simplistă. Ieșirea evreilor din România a fost legată de interese. Conjunctura politică dicta. Așa, de pildă, când toți ambasadorii țărilor arabe au amenințat să părăsească ostentativ Bucureștiul, plecările au încetat. Atunci când momentul politic a fost considerat prielnic, începeau sau reîncepeau negocierile financiare.
- „Comerțul cu carne vie practicat de autoritățile de la București este o altă pagină a istoriei comunismului, care este păită astăzi cu strășnicie de orice ochi curioși”¹⁵⁹.

¹⁵⁵ Vezi Radu Ioanid, *Răscumpărarea evreilor*, p. 105.

¹⁵⁶ Vezi în ibidem, p. 110, *apud* Ion Mihai Pacepa, *Moștenirea Kremlinului*, București, Editura, Venus, 1993, p. 405.

¹⁵⁷ O concretizare succintă a fost făcută de Radu Ioanid, în cartea sa *The ransom of the Jews. The Story of the Extraordinary Secret Bargain between Romania and Israel*, with a Foreword by Elie Wiesel, and an Afterword by Ion Pacepa, Chicago, Ivan R. Dee, 2005, 220 pp. Tradusă și în română: *Răscumpărarea evreilor*, ed. cit.

¹⁵⁸ Vezi Radu Ioanid, *Răscumpărarea evreilor*, pp. 203-204.

¹⁵⁹ Marius Oprea, *Alya reflectat în arhivele Securității*, comunicare făcută la simpozionul de la Institutul de Cercetare a Diasporei, Tel Aviv, decembrie 2001.

Romii

Impactul pe care regimul comunist din România l-a avut asupra situației romilor este greu de evaluat din mai multe motive. Motivul principal este accesul limitat la sursele documentare, izvoare istorice pe baza cărora s-ar putea reconstitui evoluția politicilor pe care autoritățile comuniste le-au aplicat față de romi. Dincolo de lipsa informațiilor cu caracter oficial, cântărirea obiectivă a impactului este dificilă și din cauza opiniilor împărțite privind natura consecințelor pe care comunitățile de romi le-au avut de suportat: măsurile de integrare întreprinse de autoritățile regimului comunist, deși au ameliorat, cel puțin vremelnic, situația socială a romilor, sunt considerate, în ansamblu, un eșec de către cea mai mare parte a reprezentanților legitimi ai romilor din perioada postcomunistă¹.

Problema gradului de implicare a romilor în edificarea noului regim comunist face parte și ea din categoria prejudecăților care pun în general pe seama unor „minoritari” instaurarea modelului sovietic în România.

În primii ani ai comunismului, autoritățile s-au folosit în mod incontestabil de unii reprezentanți ai romilor în eforturile lor de consolidare a puterii populare: în aparatul de partid, armată, miliție și securitate au fost angajați un număr relativ mare de romi, iar în unele comune funcția de primar a fost repartizată reprezentanților acestei etnii. Aceste măsuri nu au urmărit însă promovarea minorității naționale, ci au aplicat logica luptei de clasă, prin încurajarea categoriilor sărace și distrugerea vechii structuri sociale care opunea rezistență noii orânduiri. După câțiva ani, când a început să apară nevoia de cadre instruite și competente, cei mai mulți romi și-au pierdut funcțiile dobândite cu puțin timp în urmă, și doar o mică parte a acestora a reușit, fiind ajutată de „originea socială sănătoasă”, să promoveze la condiția de activiști, milițieni, cadre în armată sau – în cazuri izolate – aparatul superior de partid². Trebuie precizat încă o dată că în perioada respectivă nu doar romii au promovat pe baza acestui criteriu.

Anul în care efectele negative ale comunismului au început să devină evidente și pentru comunitățile de romi a fost 1948. Măsurile au debutat cu desființarea Uniunii Generale a Romilor (condusă în ultima perioadă de Gheorghe Niculescu), pe baza unei dispoziții privind persoanele juridice fără scop lucrativ, în spiritul căreia Comisia de control și supraveghere de pe lângă Ministerul Justiției a trecut la dizolvarea asociațiilor culturale și economice ale minorităților, averile acestora fiind preluate de stat.

În același an autoritățile regimului comunist au trecut la o politică forțată de sedentarizare a romilor nomazi. În aprilie 1948 s-a declanșat o vastă operațiune de identificare a șatrelor de romi și de înregistrare la Birourile de evidență a populației. Această acțiune a continuat și în anii regimului Ceaușescu, romii considerându-se de atunci drept victime ale politicii oficiale de omogenizare etnică. Sub pretextul modelului omului nou, socialist, s-a încercat și în cazul lor aplicarea conceptului de uniformizare socială, care justifica astfel politica de asimilare forțată dusă de regimul comunist.

¹ Viorel Achim, un cercetător recunoscut al istoriei romilor, emite următoarea părere despre această problemă: „Istoria socială a Țiganilor din România în anii comunismului s-a aflat în directă legătură cu istoria socială a țării în ansamblu. În absența unor studii sociologice suntem departe de a cunoaște în amănunt impactul pe care l-au avut asupra populației Țigănești transformările petrecute în aceste decenii în România. Putem însă constata că, în unele privințe, Țiganii au fost afectați cel puțin la fel de mult ca în cazul mării majorități a locuitorilor țării. Este, însă, un fapt indiscutabil că particularitățile acestei populații – este vorba de situația sa ocupațională și socială la începuturile comunismului, ca și de trăsăturile psiho-sociale proprii populației Țigănești în ansamblu sau diverselor sale diviziuni – și-au pus amprenta asupra evoluției cunoscute de Țigani în acești ani”; Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 155.

² Emmanuelle Pons, *Țiganii din România – o minoritate în tranziție*, București, Editura Compania, 1999, p. 25; V. Achim, *op. cit.*, p. 154.

Primele semne doctrinare ale acestei politici sunt evidente deja în 1949, într-un document nesemnat, redactat în cadrul CC al PCR, intitulat „Problema țiganilor din Republica Populară Română”, care urmărește preluarea modelului sovietic în privința problemei romilor. După ce trece pe scurt în revistă „ceea ce reiese din studiul sovietic în legătură cu rezolvarea problemei țiganilor” și precizează că „o cercetare sistematică în problemele țiganilor n-am putut întreprinde până în prezent”, documentul se încheie cu următoarele recomandări: „Concluziile, pe care le putem trage din aceste puține elemente cunoscute, cu ajutorul exemplului sovietic, pentru munca noastră în viitor pentru această problemă sunt următoarele: 1. Problema țigănească este în primul rând o problemă socială; 2. Țiganii încadrați în muncă, care vorbesc limba populației cu care viețuiesc și care-și trimit copiii în școlile respective, care deci trec printr-un proces de asimilare, nu constituie o preocupare decât în măsura ridicării nivelului lor cultural (alfabetizare, educație de igienă, asistență socială), și luptă împotriva naționalismului burghez care prin menținerea vechilor prejudecăți împiedică procesul de înfrățire între această populație și celelalte naționalități conlocuitoare; 3. Trebuie cercetată situația țiganilor împrăștiți prin reforma agrară (aproape 20 000 de țigani au fost împrăștiți în județele locuite de naționalitățile conlocuitoare cum se vede în anexă); 4. Cu ocazia deplasărilor pe teren trebuie cercetată situația țiganilor și trebuie întocmită o statistică a țiganilor neîncadrați în muncă, a țiganilor nomazi în general; 5. *Problema principală constituie problema țiganilor nomazi, cortari, seminomazi, eliberarea lor de sub influența despotică a bulibașilor, a vătafilor, va necesita aplicarea măsurilor pe care le indică exemplul sovietic*”³.

Chiar dacă s-a ajuns la școlarizare obligatorie, la calificare în diverse meserii, în cazul mai multor comunități de romi, trebuie subliniat caracterul forțat al sedentarizării, parte a procesului de uniformizare. Din această perspectivă, romii erau percepuți de autoritățile comuniste ca elemente alogene ce trebuiau românizate, în condițiile în care identitatea lor era asimilată unei culturi a sărăciei și a subdezvoltării.

Un document al Departamentului pentru Problemele Naționalităților Conlocuitoare din cadrul Consiliului de Miniștri, din 7 mai 1952, pare să constate, în stilul propagandei de partid din epocă, primele rezultate ale măsurilor asimilaționiste întreprinse: „Politica națională a Partidului și Guvernului, cuceririle și realizările regimului de democrație populară, au asigurat naționalităților conlocuitoare din țara noastră condițiile unei reale egalități de drepturi în toate domeniile. Populația țigănească și mai ales cea nomadă, cu toate că azi se află într-o situație mult superioară stării ei din trecut, a rămas totuși încă în multe privințe în urma nivelului de trai atins în general de populația țării noastre. Numeroase exemple arată că acolo unde organele locale ale puterii de stat au dat atenție problemelor acestei populații, situația ei s-a îmbunătățit. Numeroase familii s-au încadrat în munci organizate și cu caracter permanent; s-au înființat școli, internate și cămine culturale în cartierele țigănești; s-au format coruri și echipe culturale; în unele părți s-au ridicat din sânul populației țigănești elemente de nădejde, capabile să mobilizeze prin exemplul lor de muncă și pricepere cercurile de conaționali din jurul lor, ș.a.m.d. Aceste inițiative sănătoase trebuie să fie cunoscute și generalizate, ridicarea populației țigănești la nivelul general al populației din țara noastră fiind o problemă de însemnătate pentru construirea socialismului”⁴.

Același material atrăgea atenția și asupra unei repercusiuni a Holocaustului în cazul minorității rome (reticența față de autoritățile administrative), adică asupra „susceptibilității populației țigănești față de orice fel de recensământ sau înregistrare”: „perioada la care a fost supusă de regimurile din trecut (deportarea dincolo de Nistru), reminiscențele oprimirii ei de

³ ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar nr. 93/1949, ff. 1-8. Sublinierile apar în documentul original.

⁴ Arhiva Președinției Consiliului de Miniștri, Departamentul pentru Problemele Naționalităților Conlocuitoare, nr. 10.010 din 7.V.1952.

către burghezo-moșierime o fac bănuitoare chiar față de măsurile ce se iau pentru îmbunătățirea sorții sale. De aceea, la adunarea datelor informative, recomandăm a se evita orice procedură oficială pe cale administrativă sau prin Miliție spre a se înlătura orice măsuri care, interpretate greșit, ar putea eventual alarma sensibilitatea deosebit de ascuțită a populației țigănești. Sugerăm folosirea pentru această latură informativă a elementelor ridicate și de încredere din sânul populației țigănești, recunoscute ca atare de însăși populația respectivă”.

Într-un document adresat Consiliului de Miniștri, la 28 iunie 1952, referitor la romii din regiunea Rodna, o comunitate alcătuită din 5 980 de suflete, citim următoarele: „În general locuiesc la case și bordeie și numai în mică măsură în corturi. Așezările acestei populații sunt la părțile periferice ale satelor și sub formă grupată. Locuințele sunt insalubre cu excepția câtorva cazuri din orașul Bistrița. Condițiile sanitare le lipsesc din cauza insalubrității locuințelor și a alimentației insuficiente. Dintre bolile mai răspândite sunt: cele venerice, tuberculoza și în special se observă un procentaj ridicat în ce privește cazurile de mortalitate infantilă. În ce privește viața culturală, această categorie de populație în ultimii doi ani a reușit să fie încadrată în acțiunile de culturalizarea maselor, astfel că populația școlară frecventează școlile în proporție de 50-60%, iar din numărul analfabeților au fost cuprinși un procent de 30%. (...) Dintre ocupațiile mai frecvente sunt următoarele la sate: fierari, cărămidari, cei mai mulți, geambași, muncitori forestieri, muncitori agricoli și o mică parte muzicanți. La orașe: ospătari (chelneri), muzicanți, hingheri, măturători. O mică parte din numărul acestei populații a fost încadrată în diferite servicii cum ar fi: oameni de serviciu, paznici la diferite întreprinderi sau fabrici, etc. Numărul acestora este însă mic. În comunele unde au luat ființă Gospodăriile Agricole Colective, o parte din această populație a fost atrasă în gospodării, bine înțelese acei care au primit cu ocazia reformei agrare anumite suprafețe de teren. De asemenea, o parte din ei lucrează în Gospodăriile Agricole de Stat, cum este cazul în comuna Lechința și în Sângeorzul Nou, unde își găsesc existența un număr de circa 70 de persoane, iar rezultatele sunt mulțumitoare”⁵.

Comunitatea romilor a cunoscut și cunoaște încă o evoluție demografică deosebită. Dacă recensămintele oficiale efectuate în timpul regimului comunist indicau, în 1956 – 0,6% romi, în 1966 – 0,4%, iar în 1977 – 1,1%, după prăbușirea regimului comunist, în 1992, s-a identificat existența a 409 723 romi, reprezentând circa 1,8% din totalul populației. În același an, însă, sub auspiciile Institutului pentru Cercetarea Calității Vieții, au fost elaborate alte estimări, rezultând că romii din România ar fi aproximativ 4,6% din totalul populației. În 1998, o cercetare similară a aceluiași institut, folosind metode identice, a ajuns la proporția de 6,6%, fără a se oferi vreo explicație privind creșterea de circa 500 000 de membri ai comunității în doar șase ani. Și, în cele din urmă, la recensământul din anul 2002, doar 535 140 de persoane s-au declarat ca aparținând minorității roma (marea majoritate, mai exact 438 162 asumându-și confesiunea ortodoxă). Diferențele de la un recensământ la altul, ca și discrepanțele dintre realitate și datele din statistici se explică prin faptul că mulți romi preferă să se declare români pentru a beneficia astfel de o anumită respectabilitate și pentru a se demarca astfel de masa tradițională, mai puțin educată, a romilor.

Recensământul din 1956 a furnizat prima imagine ceva mai precisă a romilor de la crearea republicii populare. Materialul statistic indica un număr total de 104 216 romi, dintre care 46,15% precizau ca limbă maternă cea romani, alți 45% din populația de romi alegând româna, iar 8,6% indicând limba maghiară ca limbă maternă. Același Recensământ consemna faptul că 17,3% din romi erau așezați permanent în zone urbane. Privind distribuția lor socială, același recensământ arăta că puțin peste 40% dintre romi se declaraseră „muncitori”, 0,58% „funcționari” sau „ingineri, tehnicieni și personal specializat”, 6,73% „fermieri

⁵ Arhivele Naționale Cluj, fond Sfatul Popular al Regiunii Cluj. Secretariat, dosar nr. 74/1952, ff. 171-172. Pentru Raionul Năsăud, de pildă, vezi ibidem, f. 177; vezi și ibidem, dosar nr. 5/1952, f. 102.

colectiviști”, 16,35% „fermieri individuali”, iar 2,88% „liber profesioniști”, categorie ce includea „avocați și medici precum și personal sanitar, artiști și actori, cântăreți la instrumente, precum și alții neangajați în nici o întreprindere sau instituție contra unui salariu”.

Odată cu venirea lui Nicolae Ceaușescu la conducerea partidului asistăm la o relaxare a măsurilor de asimilare forțată. Agențiile internaționale preocupate de drepturile omului, precum Helsinki Watch, observau la începutul anilor 1970 că politica oficială era de a ignora pur și simplu existența romilor, pentru ca în 1972 guvernul român să anunțe oficial rezolvarea problemei minorităților. Cu toate acestea, creșterea masivă a populației de romi, determinată de politica pronatalistă a statului și confirmată de recensământul din 1977, a forțat guvernul să regândească politicile față de romi. Populația roma ajungea acum la un număr de 227 398 de suflete, 1,05% din totalul populației, o creștere cu 80,2% față de datele recensământului din 1966. Agențiile guvernamentale estimau că 72% din acest număr locuiau în mediul rural, iar mai bine de 70% în Transilvania. Aproape 8% dintre romii din România locuiau în București. De un interes particular era numărul romilor fără loc de muncă, care ajungea la 32,7%, în cazul bărbaților, și 48%, în cazul femeilor. Printre romii nomazi și seminomazi, în număr de 66 500, rata neangajării era de peste 84%.

În consecință, guvernul a decis în 1977 să facă mai mult pentru a-i integra pe romi în societatea românească. Deja în 1976 autoritățile creaseră comitete locale care să studieze problema „integrării Țiganilor”. Comitetele erau constituite din educatori oficiali ai sănătății, reprezentanți ai partidului și ai miliției.

Un raport pregătit de Secția de Propagandă a CC al PCR, datat 1983, prezenta munca acestor comitete ca fiind orientată – în continuare – spre sedentarizarea grupurilor nomade și seminomade. În zonele cu concentrație mai mare de romi, aceștia au primit pământ iar alții au fost asistați în a-și construi case. Comitetele locale au desfășurat o activitate susținută pentru a-i convinge pe romi să intre în sectoare precum agricultura, industria, meșteșugurile, în domeniul serviciilor și al activităților socio-culturale. Studiul din 1983 indica și alte măsuri ce fuseseră luate pentru a încuraja o mai bună școlarizare a copiilor de romi. Rezultatele cuprinse în acest raport păreau pozitive, semnalând că mulți „au renunțat la modul lor parazitar de viață și s-au înregimentat gradual în activități productive pentru societate”. Se cuvine precizat în acest sens că unele activități tradiționale ale romilor cădeau sub incidența decretului 153/1970, care pedepsea cu închisoare și muncă forțată „parazitismul social”, „anarhismul” și orice alt „comportament deviant”.

Cu toate acestea, prejudecățile în percepția oficialităților au persistat, acestea considerând că un număr de romi „continuau în tradiții și mentalități retrograde, tinzând către un mod de viață parazit, refuzând să urmeze cursurile școlare sau să meargă la muncă, trăind în condiții precare și refuzând să ia parte la activitățile sociale”.

Eforturile prin care regimul comunist a urmărit integrarea romilor au avut efecte contradictorii. Măsurile de sedentarizare au urmărit practic asimilarea, de integrare, ca noțiune operațională, se putea vorbi doar la nivelul documentelor oficiale. Căile prin care s-a minimizat autonomia de grup au avut drept consecință slăbirea prestigiului comunităților de romi. Aceasta s-a făcut prin prohibiția privind deținerea aurului și interzicerea întâlnirilor tradiționale. Confiscarea, pe baza decretelor 210/1960 și 244/1978, a aurului deținut de particulari i-a afectat în mod deosebit pe romi – în special pe corturari, pentru care aurul era obiect de tezaurizare – măsura având efecte identice cu naționalizarea și colectivizarea pentru restul populației⁶. În același timp s-a intenționat utilizarea celor mai bine integrați ca exemple pentru propria comunitate. Mai mult, s-a creat chiar o nouă elită, prin intermediul școlarizării, care avea însă o minimă capacitate de a obține audiența grupurilor. Efectele au fost departe de cele dorite. S-a obținut mai degrabă o scindare a grupului, promovarea unei identități ascunse

⁶ V. Achim, *op. cit.*, p. 163.

ce asigura accesul la resurse. Conform discursului oficial, începând din anii 1980 romii nu mai existau în România.

Represiunile comuniste în Moldova sovietică

Odată cu declanșarea Perestroikăi și proclamarea independenței Republicii Moldova, a început un proces de redefinire a valorilor cultivate intens de propaganda sovietică pe parcursul anilor și inculcate în memoria colectivă a societății. În particular, s-au pus în discuție cu o deosebită acuitate încă de la sfârșitul anilor 1980 următoarele chestiuni: cauzele obiective și subiective ale foametei din 1946-1947, consecințele procesului de colectivizare a agriculturii, așa-numitul proces de deschiaburire inițiat de organele republicane de partid, proporțiile și consecințele deportărilor masive ale populației RSSM în regiunile îndepărtate ale Rusiei și Kazahstanului. Recuperarea acestor momente tragice din primul an de ocupație sovietică și anii imediat postbelici a delegitimă însăși existența regimului comunist și a contribuit la colapsul definitiv al Uniunii Sovietice.

Studiul de față își propune un scop triplu: 1) să evidențieze cele mai tragice momente din istoria postbelică a Republicii Moldova, adică deportările, represiunile și foametea în masă din perioada stalinistă; 2) să scoată la iveală unele trăsături specifice ale fenomenului represiv pe baza unui studiu de caz; și 3) să avanseze o cifră estimativă a numărului *victimelor politice* ale regimului comunist sovietic în fosta RSSM, inclusiv o estimare privind componența etnică a deportaților.

Exemplul basarabean se distinge în ansamblul arealului românesc prin faptul că, în comparație cu România, Basarabia a cunoscut experiența comunistă în varianta sa clasică, sovietică. Dacă în România inamicii regimului comunist erau identificați de regulă din rândurile „claselor exploatare”, în Uniunea Sovietică, mai ales în republicile naționale preponderent rurale, dușmanul de clasă coincidea adesea cu o anumită comunitate etnică. Stalin însuși obișnuia să spună că „problema țărănească constituie baza, chintesența chestiunii naționale; în esență, problema națională nu este altceva decât chestiunea țărănească”¹. Teroarea comunistă în ex-RSS Moldovenească a avut caracteristici specifice Gulagului din URSS, în care factorul etnic a jucat, direct sau indirect, un rol deloc neglijabil². O altă deosebire importantă față de România, este că în Moldova sovietică cetățenii născuți pe teritoriul republicii puteau să se identifice drept ruși, ucraineni, evrei, găgăuzi, bulgari etc, dar în nici un caz drept români. Simplul fapt de a spune că ești român era calificată drept acțiune împotriva statului sovietic, etichetată ca naționalism și pedepsită conform articolului 71 al Codului Penal al RSS Moldovenești³. În perioada stalinistă, naționalismul, adică simplu fapt de a-ți asuma identitatea românească, era sancționat de regulă cu deportarea în Siberia. După moartea lui Stalin, a fi român continuă a fi o crimă, dar susceptibilă de o pedeapsă mai puțin aspră – ostracizarea din societate. Chiar folosirea alfabetului latin cade sub incidența acțiunilor antisovietice. Cazul cel mai cunoscut este acela a lui Victor Stratan, care, în 1967, fiind doctorand la catedra comunism științific de la Universitatea din Chișinău și membru al comisiei de examen de stat, semnează din neatenție câteva diplome în litere latine. Drept urmare, este exmatriculat de la doctorat și marginalizat pentru totdeauna din sistemul de

¹ Iosif Stalin, *Socineniia*, vol. 7, Moscova, 1953, p. 71.

² Printre primii autori care au susținut caracterul de genocid etnic al represiunilor staliniste este istoricul american Robert Conquest, *Harvest of Sorrow. Soviet Collectivization and the Terror-Famine*, Oxford, Oxford University Press, 1986 (versiunea românească, Humanitas 2003). Această optică este acceptată și de unii istorici ruși. Vezi de exemplu A. A. Burykin, „Etnos i lichnost' kak ob'ekt politiki v SSSR”, în V. B. Ubușaevev (ed.) *Național'naya politika sovetetskogo gosudarstva: represii protiv narodov i problemy ih preodolenia*, Elista, 2003, p. 20.

³ A se vedea în acest sens, Elena Postică, *Cartea Memoriei*, 4 volume, Chișinău, Editura Știință, 1999-2005, care include sute de cazuri în care naționalismul constituie capul de acuzare.

învățămant⁴. Numai cei veniți din Bucovina de Nord, de regulă, aveau dreptul să se numească români, basarabienii puteau să se identifice doar ca moldoveni după naționalitate. Cu alte cuvinte, Moscova a încurajat prin toate mijloacele ridicarea identității regionale la statutul unei identități etno-naționale. Acest lucru a devenit mai evident după 1944, când România a intrat în sfera de influență sovietică, iar din decembrie 1947 a devenit „democrație populară” în stil sovietic, când justificarea în termenii ideologiei comuniste – în termeni de clasă⁵ – a pretenției asupra Basarabiei devine caducă. Respectiv, interesului geostrategic al Moscovei în regiune, în primul rând accesul la gurile Dunării și asigurarea securității portului Odessa, i se acordă o acoperire conceptuală aparent coerentă⁶, potrivit căreia moldovenii ar constitui o națiune aparte, mai apropiată prin destin istoric și cultură de poporul rus, ucrainean și alte popoare sovietice decât de națiunea română.

În ceea ce privește istoriografia actuală din Republica Moldova, majoritatea absolută a istoricilor, cu puține excepții, au abordat critic și au condamnat fărădelegile din perioada anilor 1940-1941 și 1944-1951, precum și tentativele sovietice de a crea o națiune moldovenească distinctă de cea românească. Primele publicații pe temă apar în anii Perestroikăi, inițiate mai întâi de scriitori și publiciști, cărora li s-au alăturat ulterior și istoricii⁷. O excepție notabilă o reprezintă scriitorul Ion Druță, care a condamnat foametea din 1946-1947 încă în plină „stagnare”, în epoca brejneviană, în romanul său din 1968 „Povara bunătății noastre”. Cenzurat inițial la Chișinău de Ivan Bodiul, prim-secretar al Partidului Comunist din Moldova, romanul a primit însă „undă verde” la Moscova, unde a apărut la editura „Izvestia” și a fost republicat în anul următor de către altă editură moscovită prestigioasă, „Molodaia Gvardia”. În acest roman, Druță arată că procesul de colectivizare a decurs cu mari abateri de la „legalitatea socialistă” și că foametea din anii 1946-1947 nu a fost cauzată în principal de secetă, ci de acțiunile autorităților sovietice⁸. După 1989, o grupare minoritară de istorici de la Chișinău, rămasă loială regimului comunist, a încercat să perpetueze mai mult sau mai puțin explicit interpretarea sovietică asupra represiunilor staliniste, dar aceste tentative au avut consecințe marginale⁹. În același timp este de remarcat că atunci când se adresează unui public specializat, aceiași autori preferă o abordare mult mai

⁴ Valeriu Cozma, *Istoria Universității de Stat din Moldova (1946-1996)*, Chișinău, Editura Universității, 1996, p. 488. Există și alte cazuri similare, vezi de exemplu Vladimir Beșleagă, *Conștiința națională sub regimul comunist totalitar (RSSM, 1956-1963)*, în „Destin românesc”, nr. 4, 1994, p. 99.

⁵ V. Dembo a fost unul dintre cei mai fervenți propagandiști ai acestei idei. El a formulat o teorie conform căreia basarabienii ar fi țărani care au fugit de pe moșiile boierilor munteni și moldoveni, *Idem. Sovetskaia Moldaviia i bessarabskii vopros*, Moscova, Izdatel'stvo Moskovskogo otdela Obščestva bessarabcev, 1925 etc.

⁶ Referitor la argumente care susțin, din punct de vedere teoretic, existența „națiunii moldovenești”, a se vedea W. Feldman, *The Theoretical Basis for the Definition of Moldavian Nationality*, în R. S. Clem (ed.), *The Soviet West. Interplay between Nationality and Social Organization*, Praeger Special Studies in International Politics and Government, Praeger Publishers, New York, 1975, p. 46-59.

⁷ A. Bulat (ed.), *Îndemn la înălțare în istorie*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1989; *Deportări și neodeportări*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1990; Ilie Lupan (ed.), *Fărâma cea de pâine*, Chișinău, 1990; Mihai Gribincea, *Politica fiscală în RSS Moldova și foametea din anii 1946-1947*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 3; 1990, Ion Țurcanu, *Foametea din Basarabia în anii 1946-1947*, Chișinău, Universitas, 1993; Elena Postică, „Armata Neagră: organizație patriotică de rezistență sau „bandă teroristă antisovietică?”, în *Țara*, 10 ianuarie 1995; Veronica Boldișor, „Noi am fost și am murit patrioți ai neamului românesc!...”, „Literatura și Arta”, 22 iunie 1995; Mitru Ghițiu, „Unele aspecte din mișcarea de rezistență antisovietică în Basarabia postbelică”, în *Analele Sighet*, 2. *Instaurarea Comunismului - între rezistență și represiune*, 1995; Anatol Petrencu, *Deportarea populației românești din Basarabia și alte crime ale autorităților sovietice săvârșite în iunie-iulie 1941*, în *Ibidem* etc.

⁸ Asupra contextului apariției cărții lui Druță, vezi Igor Cașu, „Politica națională” în Moldova sovietică, Chișinău, Editura Cartdidact, 2000, pp. 67-68.

⁹ Este vorba, în special, de sinteza alternativă asupra istoriei Republicii Moldova, propusă de o grupare pro-comunistă ortodoxă. Vezi Andruščak, V. E. Bojko, P. A. Byrnja, P. P. Žarkuckij, I. I. Platon, V. P. Russev, N. D. Skvorcova, A. Ju. Stratievskii, K. V. Tel'nov, N. P. Caranov, V. I. Čiaplygina, N. A. Šornikov, P. M. *Istoriia Respubliki Moldova. S drevneișih vremion do naših dnei*, Chișinău, Tipografia Academiei de Științe, 1997.

echilibrată și documentată¹⁰. Manualele școlare de istorie națională – *Istoria românilor*, aflate în circulație din 1990 până în 2006, la elaborarea cărora istoricii pro-sovietici n-au participat – reflectă paradigma liberală, antitotalitară în abordarea trecutului sovietic, inclusiv referitor la represiuni, deportări și foamete, or, ceea ce numim alternativ în acest articol în mod generic, Gulag¹¹. Bazele noii concepții despre istoria națională au fost puse prin declarația conferinței internaționale de la Chișinău din iunie 1991 și raportul acesteia care condamnă Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele acestuia pentru Basarabia și Bucovina de Nord¹². Condamnarea Pactului germano-sovietic este și unul din argumentele de bază invocate în declarația de independență a Republicii Moldova din 27 august 1991.

Pe de altă parte, accesul la arhivele epocii a fost restricționat după victoria Partidului Democrat-Agrar la alegerile parlamentare din februarie 1994, după ce, o perioadă scurtă accesul la numeroase dosare era practic neîngrădit, inclusiv la cele din arhivele fostului KGB de la Chișinău. Este de evidențiat de asemenea că un număr important de dosare au fost evacuate, în ultimii ani ai puterii sovietice, la Tiraspol.

Spre deosebire de România, în Republica Moldova după 1989 s-a acordat o atenție mai redusă recuperării memoriei victimelor regimului sovietic. Dacă în România există destule instituții și reviste specializate care se dedică problematicii în cauză, în partea stângă a Prutului există doar două secții minuscule de cercetare în istoria postbelică, una la Institutul de Istorie al Academiei de Științe și alta la Muzeul Național de Istorie. Nu există însă nici o revistă specializată exclusiv în istoria contemporană. Iar o emisiune televizată cu o largă audiență, precum *Memorialul Durerii* a Luciei Hossu-Longhin, nu a existat și este greu de imaginat că va fi inaugurată în următorii câțiva ani la televiziunea națională. Există o Asociație a Victimelor Regimului Totalitar comunist din Moldova, condusă actualmente de Vadim Pirogan, dar activitatea acesteia nu reușește să aibă un impact important asupra societății. Memoria victimelor regimului comunist este întreținută mai ales în rândurile profesorilor de istorie din școli și a elevilor datorită acțiunilor întreprinse de Asociația istoricilor din Moldova (președinți din 1990 fiind, pe rând, Alexandru Moșanu, Ion Țurcanu, Pavel Parasca, Anatol Petrencu, noul lider din 2006 fiind ales Gheorghe Palade). Problema diferenței dintre modul în care are loc recuperarea memoriei victimelor comunismului în România și Republica Moldova merită, în acest sens, un studiu special. Ne limităm aici doar la formularea unei ipoteze: basarabenii fac distincția între două feluri de comunism, cel stalinist, care e condamnat, și cel de tip brejnevian, care este perceput în memoria colectivă ca o perioadă relativă de prosperitate, atât în raport cu ceea ce a precedat-o, cât și, mai ales, a ceea ce a urmat-o.

RASSM, 1924-1940: „Basarabia în miniatură”

Pe parcursul întregii perioade interbelice, URSS nu a recunoscut Unirea Basarabiei cu România, efectuată în urma votului Sfatului Țării de la Chișinău din 27 martie 1918 și în conformitate cu dreptul popoarelor la autodeterminare (așa-numitul principiu Lenin-Wilson).

¹⁰ Este cazul lui Vladimir Țaranov, autorul capitolului cu privire la perioada imediat postbelică a sintezei din 1997. În publicații de specialitate, însă, analiza sa este mult mai echilibrată; Vladimir Țaranov, *O likvidacij kulacstva v Moldavii letom 1949 goda*, în „Otecestvennaia Istoriia”, nr. 2, 1996, pp. 71-79.

¹¹ O analiză succintă asupra istoriografiei de la Chișinău de după 1991 a se vedea în Igor Cașu, *Problema exterminării evreilor în timpul celui de-al doilea război mondial în istoriografia moldovenească post-sovietică*, în Viorel Achim, Constantin Iordachi (editori), *Transnistria și România. Problema Holocaustului*, București, Curtea Veche Publishing, 2004. Asupra altor aspecte istoriografice de după 1989, vezi Ion Țurcanu, *Istoricitatea istoriografiei. Observații asupra scrisului istoric basarabean*, Chișinău, Editura Arc, 2004.

¹² Alexandru Moșanu, *Pactul Molotov – Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, în „Moldova Suverană”, 27 iunie 1991; *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, Chișinău, Editura Universitas, 1991.

În următorii ani după Unire, Moscova întreprinde o serie de acțiuni pentru a redobândi provincia pruto-nistreană, dar în urma eșecului conferinței româno-sovietice de la Viena și a insuccesului rebeliunii de la Tatarbunăr, decide crearea unei republici moldovenești dincolo de Nistru, pe teritoriul Ucrainei. Creată la 12 octombrie 1924, cu capitala la Balta, apoi după 1929 la Tiraspol, Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească avea menirea să permanentizeze la nivel internațional „problema basarabeană”¹³. În opinia unui propagandist din epocă, Vladimir Dembo, RASSM nu era altceva decât „Basarabia în miniatură”¹⁴. Basarabia devenea, din acest punct de vedere, o iredentă a RASSM, hotarul oficial al acesteia din urmă fiind fixat de altfel pe linia râului Prut, iar capitala – la Chișinău. Cu alte cuvinte, RASSM trebuia să devină un cap de pod în calea expansiunii sovietice în România și Balcani, așa cum se menționează chiar în memoriul comuniștilor români și basarabeni din 4 februarie 1924, ce revendica constituirea unei republici moldovenești. Noua republică autonomă nu își justifica decât parțial denumirea, întrucât în 1925 numai 34,3% din populația acesteia era alcătuită din moldoveni/români, în scădere la 28,5 % la 1939 (cca. 170 000 persoane). Restul populației era alcătuit din ucraineni – 50,5 %, ruși - 5,5%, evrei – 4,8 %, alte naționalități – 4,7 % (în 1925)¹⁵. Este de asemenea de remarcat faptul că recensământul sovietic din 1926 este primul și ultimul care îi include într-o rubrică unică pe cei care se identifică drept moldoveni și români, deci practic recunosc apartenența acestora la o singură națiune¹⁶.

Factorul politico-propagandistic în RASSM s-a accentuat ulterior între anii 1932-1938, când s-a operat, cu acordul personal al lui Stalin, trecerea de la scrierea chirilică la cea latină. Politica de „românizare” a fost promovată din două considerente majore: mai întâi, pentru a pregăti spioni sovietici pentru România care să cunoască limba literară românească¹⁷; în al doilea rând, politica lingvistică din deceniul precedent „a săpat o prăpastie foarte adâncă între RASSM și Basarabia încă românească, două regiuni a căror unire a constituit un obiectiv permanent al politicii sovietice”¹⁸. Pe de altă parte, existența RASSM nu constituie un caz ieșit din comun, o strategie similară, legată atât de agenda politicii interne, cât și de cea externă, este detectabilă în ceea ce privește RASS Carelă, creată la 1920 sau RASS Buriato-Mongolă, creată la 1923¹⁹. Cu alte cuvinte, dacă apariția RASSM ilustrează într-o formă mai mult sau mai puțin explicită, pretențiile teritoriale ale Uniunii Sovietice față de România, constituirea RASS Carelă viza Finlanda, iar declararea RASS Buriato-Mongolă – este adevărat, doar pentru o perioadă foarte scurtă – era un semnal adresat Mongoliei.

Ceea ce s-a întâmplat în RASSM anticipează în multe privințe politica sovietică după 1940 în Basarabia. Foametea din 1932-1933, care cuprinde regiunea Volgăi și o parte bună a Ucrainei, inclusiv zona nistreană, va fi îndreptată împotriva țăranilor care nu vor să intre în colhozuri. RASSM nu este ocolită nici de procesele Marii Terori, a căror victime sunt lideri din primul eșalon al puterii. Chiar prim-secretarul organizației de partid al autonomiei,

¹³ Așa cum a precizat în diferite ocazii profesorul Ion Agrigoroaie de la Facultatea de Istorie a Universității din Iași, „problema Basarabiei” a existat doar din perspectiva autorităților sovietice; din punct de vedere românesc, ea fusese rezolvată la 1918.

¹⁴ Charles King, *The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture*, Stanford, Hoover Institution Press, 2000, p. 61.

¹⁵ Elena Negru, *Politica etnoculturală în RASS Moldovenească (1924-1940)*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2003, pp. 17-18.

¹⁶ *Vsesoiuznaia perepis' naselenia (1926)*, vol. IV, *Narodnosti, rodnoi iazyk naseleniia SSSR*, Moscova, Gosstatizdat, 1928, p. XXIV.

¹⁷ Constantin Stratievski, cercetător științific superior la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, cuvântare la Palatul Național din Chișinău, 12 octombrie 2004, festivitate organizată de Partidul Comuniștilor cu ocazia împlinirii a 80 de ani de la proclamarea RASSM.

¹⁸ Klaus Heitmann, *Limba și politică în Republica Moldova*, Chișinău, Editura ARC, 1998, p. 79.

¹⁹ Charles King, *op. cit.*, p. 55. Mai recent, vezi Mark Lawrence Schrad, *Rag doll nations and the politics of differentiation on arbitrary borders: Karelia and Moldova*, în: „Nationalities Papers”, June 2004, Vol. 32, Issue 2, pp. 457-496.

Grigori Starâi, este executat. În timp ce elita ucraineană este învinuită de spionaj în favoarea serviciile secrete poloneze și germano-fasciste, elita din RASSM, alcătuită din reprezentanți ai diferitor naționalități, precum ruși, ucraineni, evrei și români, este învinuită de colaborare cu spionajul românesc. Una din acuzațiile oficiale stipula că naționaliștii din RASSM „aveau drept scop să rupă Moldova Sovietică de la Ucraina și URSS și să ducă poporul moldovenesc în robia capitaliștilor și boierilor români. Această bandă burghezo-naționalistă și contrarevoluționară desfășura, la indicația siguranței românești, o activitate dușmănoasă în industrie, agricultură, pe frontul construcției național-culturale și pe alte fronturi ale construcției sovietice și economice”²⁰. Ceea ce se subînțelege prin activitate dușmănoasă pe frontul construcției național-culturale nu este altceva decât introducerea alfabetului latin în 1932 și renunțarea de a crea o limbă moldovenească²¹, inițiativă care fusese coordonată anterior cu Moscova. În total, în RASSM vor fi executați în anii 1937-1938 nu mai puțin de 4 913 persoane²².

Actualmente autoproclamata Republică Moldovenească Transnistreană (RMT) se consideră moștenitoarea de drept a RASSM. Teritoriul celor două entități nu corespunde decât parțial: RMT are o suprafață de 4 163 km pătrați, iar predecesora sa prezumtivă – aproape de două ori mai mult - 7230 km pătrați. Elementul românesc în autoproclamata Transnistrie de azi era de cca. 40 % în 1989, dar s-a diminuat la cca. 32 % în ultimii ani (recensământul din 2004).

Represiunile din primul an de ocupație sovietică a Basarabiei, 1940-1941

În urma semnării Pactului Ribbentrop-Molotov din 23 august 1939, Basarabia este revendicată de sovietici drept zona lor de influență. Astfel, la 28 iunie 1940, Armata Roșie ocupă Basarabia, precum și Bucovina de Nord și ținutul Herței. Drept urmare, este creată Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM) la 2 august 1940. Numai 6 din cele 13 raioane ale RASSM intră în componența RSSM, iar județele basarabene – Ismail și Cetatea Albă din sud și o parte a județului Hotin din nord – sunt incluse în cadrul Ucrainei Sovietice. Basarabia cunoaște astfel încă din anii 1940-1941 experiența sovietizării și comunizării²³, unul din elementele centrale ale acestei experiențe fiind aplicarea terorii în masă față de clasele sociale indezirabile. Anexarea Basarabiei de către sovietici anticipează astfel instaurarea regimului comunist în spațiul românesc după 1944. Întrucât majoritatea etnică românească din Basarabia era alcătuită din țărani, iar această clasă era vizată de măsurile de teroare, represiunea capătă, în mod indirect, un pronunțat caracter antiromânesc. În ansamblu, în URSS nu etnonațiunile erau supuse exterminării sau re-educării, ci anumite clase sociale considerate a fi purtătoare a valorilor societății burgheze. Există însă și câteva excepții de la regulă, fiind vorba de germanii de pe Volga, deportați imediat după invazia hitleristă din vara anului 1941; precum și de ceceni, kalmuci, tătarii din Crimeea, ingușii, karaceenii, balcari și turcii meshetini, învinuiți de colaborare cu regimul de ocupație nazist și deportați în masă la sfârșitul celui de-al doilea război mondial în Kazahstan, Asia Centrală și Siberia²⁴.

Cine, mai exact, a avut de suferit în primul an de ocupație sovietică și cum iminența izbucnirii războiului cu Germania nazistă a influențat politica Moscovei în regiune? În primul rând, organizația locală de comuniști era insignifiantă și dominată de reprezentanți ai

²⁰ Elena Negru, *op. cit.*, p. 122.

²¹ Charles King, *The Ambivalence of Authenticity, or How the Moldovan Language was Created*, în „Slavic Review”, vol. 58, no. 1, Spring 1999, pp. 117-142.

²² Gheorghe Ghimpu, *Ani de genocid*, în „Literatura și Arta”, 11 iunie 1998, p. 2; *apud* Elena Postică, *Cartea Memoriei*, vol. 1, p. VI.

²³ Pentru mai multe detalii despre primul an de ocupație sovietică a Basarabiei, vezi Igor Cașu, *Instaurarea regimului sovietic în Basarabia, 1940-1941*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 3-4, 1999.

²⁴ Vezi Terry Martin, *The Origins of Soviet Ethnic Cleansing*, în „Journal of Modern History”, vol. 70, december 1998, pp. 817-824.

minorităților etnice. Din totalul comuniștilor basarabeni de 285 persoane în august 1940, 186 erau evrei, 28 ucraineni, 21 ruși și 21 români²⁵. Criza de cadre locale loiale partidului comunist se observă și în primăvara anului 1941. Din cca. 9 000 de comuniști din RSSM, aproape jumătate erau veniți din alte republici sovietice²⁶. Acest lucru reflectă faptul că populația locală majoritară era refractară la ideile comuniste. În același timp nu se înregistrează acțiuni violente de amploare împotriva noii puteri sovietice.

Primii care au căzut victime ale regimului comunist au fost 1 122 de persoane, arestate în perioada 28 iunie - 4 iulie 1940, constituind foști funcționari ai statului român sau suspecți de colaborare cu administrația română²⁷. În următoarele luni au fost arestate alte cca. 2 000 persoane, majoritatea fiind lucrători ai căilor ferate în care regimul sovietic nu avea încredere²⁸. Inamici potențiali ai puterii sovietice au fost considerați și germanii din Basarabia, urmași ai coloniștilor din secolul al XIX-lea. Astfel, în lunile iulie-noiembrie 1940 au fost repatriați în Germania cca. 124 000 de germani basarabeni²⁹, conform unor acorduri bilaterale sovieto-germane. Etnicii germani nu obțineau nici un fel de compensație din partea Moscovei pentru proprietățile abandonate, averea lor imobilă și utilajul agricol trecând la colhozurile întemeiate în grabă în fostele colonii germane³⁰.

Cele mai importante arestări ale populației locale vor avea loc în ajunul atacului german asupra Uniunii Sovietice din iunie 1941. La 31 mai 1941, împluternicul Moscovei pentru arestarea sau strămutarea elementelor indezirabile, S.A. Goglidze³¹, trimite un raport lui Stalin. Potrivit acestuia, urmau să fie anihilate cele mai periculoase elemente, cum ar fi foști membri ai Gărzii de Fier, caracterizată ca „cea mai clandestină organizație, cu experiență de ani de zile în activități ilegale”, având „cadre teroriste, organizate în trupe speciale”. Alte persoane susceptibile de deportare erau foști membri ai Partidului Național Creștin, ai Partidului Național Țărănesc și Partidului Național Liberal care ar fi încercat să organizeze activități ilegale. Alte persoane vizate proveneau din rândurile marilor latifundiați, comercianților, jandarmilor, albgardiștilor ruși etc³². Operațiunea majoră de arestare și deportare a fost stabilită pentru noaptea de 12 spre 13 iunie 1941, fiind vizate 32 423 de persoane din Basarabia, Bucovina de Nord și ținutul Herței. Dintre acestea, 6 250 urmau să fie arestate, iar 26 173 – deportate³³. În raportul din 14 iunie 1941 despre rezultatele operațiunii, înaintat lui Stalin, Beria și Molotov, se constată că numărul celor arestați și deportați a scăzut de la cifra inițială de 32 423 persoane la 31 419. Cum se explică această diferență și ce relevanță are această micșorare a listei inițiale? Avem date în acest sens numai în legătură cu Basarabia – 1 183 reușesc să evite tragedia care îi aștepta. Dintre aceștia, trei persoane au reușit să se ascundă, 133 n-au fost arestate din motive de boală, 318 și-au schimbat în ajun domiciliul, iar 829 au scăpat, retrăgându-li-se învinuirile *ad hoc*, „din cauza insuficienței materialelor compromițătoare”³⁴. Astfel, din RSSM au fost arestați și deportați în noaptea de

²⁵ Veaceslav Stăvilă, *De la Basarabia românească la Basarabia sovietică, 1939-1945*, Chișinău, Tipografia Centrală, 2000, p. 14.

²⁶ Anton Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria*, Chișinău, Tipografia “Universul”, 1995, p. 331.

²⁷ Ioan Scurtu (coord.) et al., *Istoria Basarabiei, de la începuturi până în 1998*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Semne 1998, p. 224; „Făclia”, 28 iunie 1991.

²⁸ Anton Moraru, *op.cit.*, p. 337.

²⁹ Valeriu Pasat, *Trudnie straniți istoriei Moldaviei (1940-1950)*, Moscova, 1994, p. 21. Luminița Fassel, *O istorie de 126 de ani: germanii din Basarabia*, în „Patrimoniu”, nr. 3, 1991, p. 20, dă cifra de cca. 100 000.

³⁰ Valeriu Pasat, *op.cit.*, pp. 65-138.

³¹ Prin ironia soartei, S.A. Goglidze va cădea și el victimă a represiunilor politice. Va fi arestat în iulie 1953 și executat în decembrie acelaș an, fiind învinuit de apartenența la grupul lui Beria. Oleg V. Khlevniuk, *The History of Gulag, From Collectivisation to Great Terror*, New Haven & London, Yale University Press, 2004, p. 348.

³² *Ibidem*, p. 147.

³³ *Ibidem*, p. 164.

³⁴ *Ibidem*, pp. 165-166.

12 spre 13 iunie 1941 – 18 392 persoane, iar din celelalte teritorii românești anexate la 28 iunie 1940 – 11 844 persoane³⁵. După estimările guvernului antonescian, 97 la sută dintre cei arestați și deportați în 12-13 iunie 1941 erau români³⁶, o estimare care nu rămâne decât un truc propagandistic în plin război împotriva bolșevismului³⁷. În total, în primul an de ocupație sovietică au avut de suferit – prin arestare sau deportare – nu mai puțin de 86 604 persoane din Basarabia, Bucovina de Nord și ținutul Herței³⁸. Această cifră se apropie de cea calculată de istorici ruși după documente de arhivă de la Moscova, adică în jur de 90 000 de persoane reprimare, arestate sau deportate în primul an de ocupație sovietică³⁹. Arestările au continuat chiar după 22 iunie 1941. În toiul operațiilor militare, a fost arestat și condamnat la 15 ani deportare Nicolae Costenco, fost redactor șef al revistei interbelice „Viața Basarabiei”⁴⁰. Altor intelectuali, precum Mihail Curicheru, li s-a incriminat conducerea unor organizații antisovietice, drept care au fost deportați *ad hoc*⁴¹. Dacă deocamdată nu poate fi stabilită componența etnică a celor deportați, din punct de vedere social aceștia erau catalogați drept cele mai „antisovietice și contrarevoluționare” elemente.

O operațiune similară de „extracție a elementelor antisovietice și contrarevoluționare”⁴² a avut loc aproape simultan în alte teritorii anexate de URSS conform Pactului Ribbentrop-Molotov. În Țările Baltice, spre exemplu, în noaptea de 13 spre 14 iunie 1941 au fost deportate peste 50 000 de persoane⁴³. În ansamblu, în cele aproape 12 luni de putere sovietică în zona baltică au dispărut fără veste sau au fost executate nu mai puțin de 123 000 de persoane⁴⁴. În perioada septembrie 1939-sfârșitul lunii iunie 1941, au fost arestați, deportați sau executați aproximativ 1 000 000 care aveau anterior cetățenia Poloniei, adică proveneau din teritoriile vestice ale Ucrainei și Bielorusiei. Componența etnică a acestora era următoarea: 52% – polonezi, 30% – evrei, 18% – ucraineni și bieloruși⁴⁵. În acest sens, putem constata că motivul principal al operațiunilor sus-numite ținea de eliminarea unor potențiali sau prezumtivi dușmani ai puterii sovietice în condițiile în care posibilitatea izbucnirii unui război de lungă durată cu Germania era iminentă. În perioada postbelică, după cum vom vedea, arestările, deportările și execuțiile sumare vor fi motivate, din punctul de vedere al autorităților sovietice, de necesitatea consolidării regimului comunist în regiunile nou achiziționate. Mai exact, era vorba de pedepsirea celor care au colaborat cu „ocupanții” și, mai ales, de eliminarea totală a elementelor sociale indezirabile ce constituiau o piedică în construcția socialistă – în special a țăranilor înstăriți, numiți peiorativ *kulaci* sau *chiaburi*.

La 22 iunie 1941, armata germană atacă URSS, iar România intră în război de partea Germaniei cu scopul declarat de a elibera teritoriile pierdute un an mai devreme. Ulterior, mii de basarabeni sunt recrutați în armata română și participă la războiul împotriva Uniunii Sovietice, inclusiv la bătălia de la Stalingrad. Ca aliat al Germaniei naziste, România acceptă să preia administrația civilă a teritoriului dintre Nistru și Bug. În Transnistria antonesciană din timpul războiului sunt deportați în masă toți evreii basarabeni și parțial cei bucovineni, considerați de propaganda vremii drept „țapi ispășitori” pentru umilințele armatei române la

³⁵ *Ibidem*, p. 164. Vezi și Idem, *Deportația „antisovetskih elementov” iz Moldavskoi SRR v 1941 godu*, în V. P. Dimitrienko (ed.) *Vlast’ i obshchestvo v SSSR: politika represii (1920-1940 gody)*, Moscova, IRI RAN, 1999, pp. 297-328.

³⁶ *Basarabia desrobită*, București, Președinția Consiliului de Miniștri, 1942, p. 93.

³⁷ Vezi *Cartea Memoriei*, vol. 1-4, Chișinău, 1999-2005.

³⁸ Calcule realizate de Igor Cașu Vezi Igor Cașu, „Politica națională”..., pp. 32-33.

³⁹ Mihail I. Semireaga, *Tăini stalinskoii diplomatii*, Moscova, Vysshaia Șkola, 1992, p. 270.

⁴⁰ „Literatura și arta”, 12 decembrie 1991.

⁴¹ *Ibidem*, 30 iulie 1992.

⁴² Valeriu Pasat, *Trudnie...*, pp. 166, 167 etc.

⁴³ Bohdan Nahaylo & Victor Swoboda, *Soviet Disunion. A History of Soviet Nationalities Problem in the USSR*, New York, Free Press, 1990, p. 88.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 89.

1940. Vor fi deportați peste Nistru cca. 147 000 evrei din cele două provincii – Basarabia și Bucovina (în special de nord), dintre care cca. 90 000 vor muri în gheto-urile și lagărele de concentrare, în mare din cauza tifosului și a înfometării. Regimul lui Ion Antonescu este de asemenea responsabil de moartea a unui număr de 130 000 -170 000 de evrei din regiunea dintre Nistru și Bug. În total deci, regimul antonescian a deportat sau exterminat cca. 300 000 evrei⁴⁶. Au fost deportați de asemenea cca. 25 000 romi (din totalul de 209 000), dintre care jumătate au decedat ca urmare a execuțiilor, înfometării sau bolilor contagioase⁴⁷.

O dată cu atingerea liniei Nistrului de către Armata Roșie în martie 1944, basarabenii sunt eliberați treptat din armata română și trimiși acasă. Mulți dintre ei vor fi înrolați imediat de către sovietici și vor lupta împotriva Germaniei până în mai 1945, servind drept „carne de tun” în prima linie a frontului⁴⁸. România va pierde iarăși teritoriile sale din Est, de data aceasta cu acordul Statelor Unite și Marii Britanii care, din considerente geostrategice, recunosc legitimitatea hotarului sovietic de la 22 iunie 1941⁴⁹.

Reluarea represiunilor în Basarabia și foametea din anii 1946-1947

Sovietizarea și comunizarea Basarabiei este reluată imediat după intrarea Armatei Roșii în provincie în martie 1944. Capitala este fixată temporar la Soroca, unde își fac loc de reședință organele de stat și de partid ale RSSM, evacuate în interiorul Rusiei la începutul războiului. După 23 august 1944, autoritățile Moldovei sovietice se stabilesc, de data această pe următoarele aproape 5 decenii, la Chișinău. Naționalizarea industriei și colectivizarea agriculturii după modelul sovietic clasic sunt continuate în plină forță. Cea mai importantă sarcină era cea a colectivizării, întrucât majoritatea populației era rurală, atașată proprietății private și nu dorea să intre în colhozuri. Inițial puterea sovietică a adoptat strategii mai mult sau mai puțin pașnice, prin diferite înlesniri, șantaj sau presiuni. Acestea însă nu au avut sorți de izbândă și în iarna anului 1946/1947 puterea sovietică a declanșat o foamete în masă cu scopul terorizării populației recalcitrante. În total, după estimările făcute de istoricul Mihai Gribincea pe baza documentelor de arhivă, numărul victimelor foametei din anii 1946-1947 se ridică la cel puțin 216 000 persoane⁵⁰. Pentru prima dată în istoria provinciei au fost înregistrate cazuri de canibalism⁵¹.

Care au cauzele foametei? Istoriografia sovietică a susținut că de vină erau condițiile climaterice, seceta care a bântuit cele mai productive zone agricole din URSS, inclusiv Moldova. Responsabilitatea factorului administrativ, al puterii sovietice în ansamblu, a fost recunoscută într-un tratat de istorie abia în plină Perestroikă, în 1988⁵².

⁴⁶ Dennis Deletant, *Ghetto Experience in Goltă, Transnistria, 1942-1944*, „Holocaust and Genocide Studies”, vol.18, no.1, Spring 2004, p.1. O estimare similară face și Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944*, Chicago,: Ivan R. Dee & the United States Holocaust Museum, 2000.

⁴⁷ Dennis Deletant, *op. cit.*, pp. 5-7.

⁴⁸ Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (în continuare AOSPRM), arhiva fostului Partid Comunist al Moldovei Sovietice, inv. 3, d. 217, ff. 34-35.

⁴⁹ Malbone W. Graham, *The Legal Status of Bucovina and Bessarabia*, în „The American Journal of International Law”, vol. 38, no. 4, October 1944, pp. 667-673, în special pp. 672-673.

⁵⁰ Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică, 1944-1950*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 64.

⁵¹ Mai mult vezi în volumul de documente, dedicat foametei din anii 1946-1947 din RSSM. A. M. Țăranu, I. I. Șîșcanu et al. (editori) *Golod v Moldove, 1946-1947. Sbornik dokumentov*, Chișinău, 1993; Ion Țurcanu, *Foametea din Basarabia în anii 1946-1947*, Chișinău, Universitas, 1993.

⁵² *Krestianstvo v gody uproceniia i razvitiia soŭialisticeskogo obŭŭestva, 1945-koneŭ 50-h godov*, Moscova, Nauka, 1988.

Este adevărat că una dintre cauzele foametei a fost seceta care a afectat RSSM în 1946 (ca de altfel și cea mai mare parte a URSS și a Europei⁵³), dar responsabilitatea pierderilor umane aparține, așa cum arată în mod concludent documentele de arhivă, dar și mărturiile supraviețuitorilor, autorităților sovietice. În primul rând, numărul mare de victime a fost determinat de excesul de zel al conducătorilor RSSM, care și-au propus realizarea cu orice preț a planului de livrare a cerealelor către Moscova. În condițiile în care producția de cereale în 1946 a fost mult sub media anilor anteriori, volumul planului de cereale trebuia micșorat, așa cum se pare că a acceptat să facă conducerea de la Moscova în urma scrisorilor primite de la cetățenii de rând⁵⁴. În realitate, autoritățile republicane în frunte cu prim-secretarul Nicolae Salogor, moldovean din Ucraina, au considerat apelurile la micșorarea planului drept îndemnuri anti-partinice și antisovietice⁵⁵. În ianuarie 1947, Moscova a alocat Moldovei pentru următoarele 6 luni aproximativ 29 mii tone de produse alimentare, dar noul prim-secretar al Partidului Comunist (bolșevic) din Moldova, moldovean transnistrean, Nicolae Coval, nu considera necesar salvarea vieților omenești. Drept dovadă este faptul că în perioada foametei din cei doi ani, 1946 și 1947, au fost înregistrate 389 000 cazuri de distrofie, dintre care 240 000 numai în perioada februarie-martie 1947⁵⁶. În condițiile în care existau ordine directe de la Moscova de a ajuta populația, este foarte straniu cum autoritățile locale puteau să sfideze directivele de la centru – și asta în plină epocă stalinistă. Prin urmare, se poate presupune o complicitate a Chișinăului și Moscovei în înfometarea oamenilor, autoritățile centrale jucând, „de ochii lumii”, rolul de salvator, în timp ce puterea locală trebuia inevitabil să-și asume rolul de „țap ispășitor”.

Se poate afirma, în egală măsură, că foametea din anii 1946 și 1947 a constituit un instrument pentru puterea comunistă de a grăbi ritmul colectivizării agriculturii. Astfel, cei care intrau imediat în colhoz, erau ajutați cu produse alimentare, iar cei care refuzau – erau lăsați să moară de foame. Cu toate acestea, foametea nu a determinat schimbarea radicală a atitudinii populației locale față de puterea sovietică. A fost nevoie de organizarea unei operațiuni de deportare în masă de o amploare mult mai mare decât cea din iunie 1941, pentru a înfrânge spiritul de rezistență al țăranilor față de procesul de colectivizare al agriculturii.

Au fost publicate numeroase amintiri ale supraviețuitorilor foametei din 1946-1947. Alexei Guzun din satul Chițcani, raionul Telenești, își amintește:

„Pentru țăranii pământul e sfânt, pentru pământ țăranul a luptat și o să lupte toată viața...în '46 eu aveam 14 ani. Și s-a declanșat tragedia cea mare a poporului moldovenesc, firește și a familiei noastre. Noi am fost cinci la părinți, însă doi mai făceau serviciul militar. Acasă rămăsese mama, tata, sora și doi frați – eu și Pavel. Pricina care a prăpădit atâta lume a fost că ne-au curățit toate rezervele. N-aș da vina pe nimeni, dar nici adevărul nu-l pot tăinui: soldații ne-au măturat ultimele rămășițe de orz din pod. În casa noastră bătrânească s-au încartiruit 12 soldați într-o cameră și încă 12 – în cealaltă. Apoi iată, ostașii ceia – și numai „ai noștri”, da și toți ceilalți care erau pe la case – hrăneau caii, da nu se uitau la oamenii din sat. Poate că dacă ne lăsau cele câteva puduri de orz din pod, mai ieșeam cumva din nevoi, da așa ni le-au luat și când a mai dat și năpasta asta de secetă, lumea a rămas fără nimic”⁵⁷.

Un alt supraviețuitor, Victor Volcinschi, născut la Bădrăganii-Vechi, raionul Edineț, redă încă mai viu drama perioadei: „La noi, la Bădrăganii-Vechi, raionul Edineț, au fost cazuri grave de tot. S-au mâncat frate pe frate și, peste câțiva ani, cei rămași în viață și-au ieșit din minți... Prin martie-aprilie [1946] s-a început criza. Tata a încercat să ascundă prin grajd la

⁵³ Vezi I. M. Volkov, *Zasuha, golod 1946-1947 godov*, în „Istoriia SSSR”, no. 4, 1991, pp. 3-19; V. F. Zima, *Golod v SSSR v 1946-1947 godov*, Moscova, 1996.

⁵⁴ I. M. Volkov, *op. cit.*, p. 6.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 13-14.

⁵⁷ Larisa Turea, Valeriu Turea, *Cartea foametei*, Chișinău, Universitas, 1991, p. 32.

vacă, prin alte părți, dar cei cu scuturatul au cotrobăit pretutindeni, cu furca și cu viergea de fier ne-au găurit toate acareturile de-a mărunțelul ... Cel mai tângă îți era că ne-au «vândut» oamenii de sat, cu care-ai cununat și-ai botezat, cei cu care-ai holțit și ai păscut bobocii și vitele – de cei din raion nici nu mai ziceai nimica... În '46 s-au suit fără sinchiseală în pod și au măturat tot puținul agonisit cu greu – da, e adevărat, nu se făcuse roada vara și toamna, dar, totuși, ne trăgeam zilele cu ce ne-ar fi lăsat, măcar niște cioturi de popușoi pentru un cir de mămăligă cu un pumn de făină la un ceaun de apă. Da așa – au pustiit totul, și nu străinii, da chiar de-ai noștri, cei de sat, ieșindu-se din piele ca să fie la nivelul cerințelor înaintate de raion!”⁵⁸

Deportările basarabenilor din 1949 și 1951

Foametea, după cum am văzut, n-a convins țăranul să intre în colhoz. Ca și în alte regiuni anexate recent de Uniunea Sovietică, în RSSM a fost organizată o nouă deportare în masă, după modelul celei din iunie 1941. Acest eveniment tragic a început în noaptea de 5 spre 6 iulie 1949, la orele 2 de dimineață și a durat până la orele 8 seara a zilei de 7 iulie. Conform operațiunii „Iug” („Sud”) era vizată deportarea a 40 850 persoane, dar din diferite motive a fost înfăptuită strămutarea forțată în Siberia și Kazahstan a 35 796 de persoane, dintre care 9 864 bărbați, 14 033 femei și 11 889 copii⁵⁹. Din totalul familiilor deportate, 7 625 erau considerate „chiaburești”, restul membrilor acestora fiind acuzați de colaborare cu „ocupanții germano-fasciști”⁶⁰, dintre care 305 familii sau cca. 1000 de persoane erau din fosta RASSM, de pe malul stâng al Nistrului⁶¹. Pe drept cuvânt, evenimentul a fost numit ulterior „cea mai mare deportare a populației basarabene”⁶². Pe de altă parte, trebuie amintit că, așa cum s-a întâmplat cu deportarea în masă din iunie 1941, nu toți cei care au fost incluși inițial în liste au fost deportați. Documentele de arhivă arată în mod concludent că, de această dată, vestea despre planificarea unei operațiuni de deportare a făcut înconjurul provinciei cu săptămâni înainte, grație informației oferite de anumiți reprezentanți ai puterii care și-au înștiințat rudele vizate în acest sens. Autoritățile au încercat, de aceea, să țină în mare secret măcar data desfășurării operației și din această cauză, unele primării au primit listele abia în ziua operației⁶³. Din totalul de 12 860 de familii incluse inițial în liste, n-au fost ridicate 1 567 familii, iar acest lucru s-a întâmplat din cauze diferite: 274 familii intraseră între timp în colhoz; 240 – au prezentat, chiar în timpul operației de „strămutare”, dovezi documentare care atestau că unii membri ai familiei făceau armata; 35 familii aveau ordine și medalii sovietice; 508 – își schimbaseră domiciliul, iar 105 familii reușiseră să se ascundă⁶⁴. Aceste detalii tind să arate că pedepsirea „dușmanului” intern, în cazul comunismului sovietic, era mai degrabă o strategie de înfricoșare a populației decât un scop în sine. Cu alte cuvinte, represiunile sovietice au avut un caracter mai degrabă *funcțional* decât *intențional*. Argument în acest sens este și faptul că, deși până la 9 iulie au fost găsite cca. 1000 persoane care din diferite motive nu fuseseră acasă, nu s-au organizat operațiuni ulterioare de deportare a celor care au putut evita, în cele din urmă, strămutarea forțată⁶⁵. Au existat ulterior inițiative de continuare a deportărilor, venite din partea autorităților de la Chișinău. De reținut, în acest sens, inițiativa

⁵⁸ *Ibidem*, p. 38.

⁵⁹ Valeriu Pasat, *Trudnie...*, pp. 124, 554; Elena Șișcanu, *Basarabia sub regimul bolșevic (1940-1952)*, București, Editura Semne, 1998, pp. 105-106.

⁶⁰ Ion Șișcanu, *Deștărânirea bolșevică în Basarabia*, Chișinău, Editura Adrian, 1994, pp. 100-101.

⁶¹ Serghei Digol, *Operația „Iug” v levoberezhnoi Moldavii: zabytyi fragment „reabilitirovannoi pamiati” în „Ab Imperio”*, no. 2, 2004, pp. 269-296.

⁶² Elena Postică, *Teroare și dezmăț: rezistența antisovietică în Basarabia*, în „Literatura și Arta”, 3 iulie, 1997, p. 7.

⁶³ Vladimir Țaranov, *op. cit.*, p. 73.

⁶⁴ Vezi Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani...*, pp. 131-132.

⁶⁵ Valeriu Pasat, *Trudnie...*, p. 43.

din 16 martie 1951 a lui Leonid Brejnev, prim secretar al PCM, dar conducerea de la Moscova a fost împotriva. Ca soluție de compromis, s-a decis ca familiile incluse pe lista de deportare și care au putut evita pedeapsa să fie impozitate dublu față de perioada precedentă⁶⁶. Alții au avut probleme mult timp în legătură cu admiterea în colhoz, aceasta fiind unica posibilitate de integrare socială la țară; altfel, țăranii nu puteau să beneficieze de pensii, ajutoare sociale, iar copii lor riscau să fie marginalizați și stigmatizați de comunitate.

În urma deportării din iunie 1949 impactul dorit de autoritățile comuniste sovietice a depășit toate așteptările. Acest lucru este adevărat mai ales în ceea ce privește efectul asupra ritmului de colectivizare în următoarele luni după deportare. Astfel, numai în lunile iulie-noiembrie 1949 cota gospodăriilor țărănești care au intrat în colhozuri s-a majorat de la 32% la 80% din total, pentru ca să se ridice la 97% în ianuarie 1951⁶⁷. Prin urmare, după operațiunea de deportare, numită „Iug”, din iunie 1949, cei care alcătuiau majoritatea populației locale, țăranii, și cei care erau cei mai refractari față de puterea sovietică, sunt nevoiți să-și schimbe atitudinea. Frica de o nouă operațiune, poate de o mai mare amploare, a determinat agricultorii individuali să renunțe la gospodăriile lor și să accepte compromisul cu regimul sovietic, un regim care dăduse de înțeles că nu va cruța nici un fel de protestatar ori rebel. Mai ales că cei deportați în iunie 1949 erau incluși în categoria celor care nu aveau dreptul să mai revină niciodată pe meleagurile natale, conform unei decizii speciale a autorităților de la Moscova⁶⁸.

De data aceasta, baza legală pentru deportări, invocată de regimul sovietic, îl constituia decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 8 martie 1941 „Despre obținerea cetățeniei sovietice de către locuitorii din Bucovina și redobândirea cetățeniei sovietice de către locuitorii din Basarabia”. Potrivit acestuia, românii basarabeni, fiind declarați cetățeni sovietici, erau responsabili de colaborare cu administrația românească din timpul războiului și astfel „trădaseră patria sovietică”⁶⁹. Documentul în cauză era aplicat și anterior deportărilor din 1949, el fiind invocat în privința românilor basarabeni care se refugiase în România după 1944 și au fost forțați să se „repatrieze” în Uniunea Sovietică. De multe ori, autoritățile române au fost complice la „vânătoarea” basarabenilor, dar sunt numeroase cazuri când români simpli și-au riscat viața lor și a familiilor lor, adăpostindu-i pe „fugari”. În 1946, guvernul de la Chișinău înregistrase cca. 40 000 de „repatriați” basarabeni. Ei erau tratați cu mare suspiciune și unii au fost trimiși direct în lagăre de concentrare în Siberia⁷⁰. Unul dintre cazurile cele mai cunoscute în acest sens este Pantelimon Halippa, care după ani grei de Gulag, reușește să revină ulterior la București.

Ultima deportare în masă a populației basarabene a avut loc în noaptea de 31 martie spre 1 aprilie 1951 și a vizat, de această dată, elementele religioase considerate un pericol potențial la adresa regimului comunist stalinist. În cadrul operațiunii, numită „Sever”, au fost arestate și deportate 723 de familii, alcătuind 2 617 persoane. Au fost vizați în primul rând membrii „sectelor” religioase, mai cu seamă cei care se numeau „martorii lui Iehova”⁷¹.

În ansamblu, la data de 1 ianuarie 1953 în Uniunea Sovietică existau nu mai puțin de 2 753 356 de persoane deportate, printre care se numărau 1 200 000 germani, 316 000 ceceni, 165 000 tătari din Crimeea, 100 000 lituanieni, 84 000 inguși, 81 000 kalmâci, 63 000 karaceeni, 52 000 greci, 45 000 moldoveni/români, 40 000 letoni, 20 000 estonieni, precum și peste 500 000 de persoane aparținând altor 10 naționalități⁷². După altă sursă documentară, cuprinzând date mai detaliate despre componența etnică a deportaților pentru începutul anului

⁶⁶ Vladimir Țaranov, *op. cit.*, p. 78.

⁶⁷ Valeriu Pasat, *Trudnie...*, pp. 46-47.

⁶⁸ Elena Șişcanu, *op. cit.*, pp. 104-105.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 107.

⁷⁰ Valeriu Pasat, *Trudnie...*, p. 31.

⁷¹ Elena Șişcanu, *op. cit.*, p. 111.

⁷² „Argumenty i fakty”, nr. 39, 1989, p. 8.

1953, dar în care figurează doar persoanele cu o vârstă mai mare de 17 ani – care exclud deci copii – situația se prezenta în felul următor: total – 1 820 140 persoane, dintre care 788 975 – germani, 183 445 – ceceni, 163 653 – ucraineni, 111 037 tătari, 75 024 – lituanieni, 56 589 – ruși, 53 019 – kalmâci, 46 303 – inguși, 40 590 – greci, 37 225 – karaceeni, 33 102 – lacți, 31 654 – polonezi, 29 848 – turci, 25 873 – moldoveni (se are în vedere români basarabeni), 20 860 – azerbaidjani, 20 238 – armeni, 19 762 – balcari, 16 070 – estoni, 11 432 – bulgari, 7 169 – georgieni, 6 621 – beloruși, 5 168 – evrei, 4 993 – curzi, 3 459 – uzbeki, 2 074 – cazahi, 1 572 – cabardini, 1352 – găgăuzi, 1 257 – asirieni, 1 237 – tadjici, 1 063 – țigani, 997 – români (se are în vedere cetățeni români sau de proveniență bucovineană), 720 – hemșini, 616 – osetini, 529 – bașkiri, 520 – cuivași, 480 – mordvini, 430 – turcmeni, 339 – kirghizi, 380 – iranieni, 375 careli și fini, 375 – kumâci, 338 – adjari, 313 – avari, 265 – lazi, 212 – karakalpaci, 193 – udmurți, 183 – cehi, 174 – ezidzi, 163 – abhazi, 160 – abazini, 127 – lezghini, 123 – mari, 122 – bureați, 90 – adâgheeni, 74 – maghiari, 61 – austrieci, 59 – nogai, 50 – darghinieni, 721 – de alte naționalități⁷³. Cifrele acestea sunt însă relative, întrucât între timp mulți își ispășiseră pedeapsa și fuseseră eliberați din gulaguri.

Se observă, deci, că deportările aveau o dimensiune națională, fiind atinse mai mult naționalitățile neruse decât rușii. Cu alte cuvinte, proporțional cu cota de deportați raportată la numărul total, reiese că reprezentanții naționalităților erau mai susceptibili de a fi învinuiți de ostilitate reală sau presupusă la adresa regimului sovietic. În același timp, este cel puțin exagerat de calificat represiunile sovietice drept etnocid îndreptat împotriva uneia sau alteia dintre comunitățile etnonaționale.

Rezistența antisovietică

A existat o oarecare rezistență din partea populației locale față de măsurile represive ale regimului sovietic? De regulă, forma de rezistență față de puterea sovietică a avut un caracter pasiv. La revenirea sovieticilor în 1944, basarabeni nu-și făceau iluzii mari, știind deja ce înseamnă comunism din experiența primului an de ocupație dinaintea războiului. Tocmai pentru a calma spiritele, înaintea Armatei Roșii erau trimiși numeroși agitatori și propagandiști comuniști care promiteau eliberarea adevărată și asigurau că puterea sovietică va alunga pentru totdeauna moșierii care au vrut să-și însușească pământul poporului⁷⁴. Localnicii însă n-au pregetat să le pună întrebări iscoditoare emisarilor Moscovei. De exemplu, dacă „țărani bogăți vor fi iarăși trimiși în Siberia ca și în 1940-1941?”, „cum trăiesc cei strămutați în Siberia, nu-i bate nimeni, nu-i omoară?”, „se vor înființa din nou colhozuri?”⁷⁵. Alte întrebări ridicate se refereau la religie, anume dacă era adevărat că în Uniunea Sovietică se permitea deschiderea bisericilor sau la probleme politice – dacă va fi instaurată puterea sovietică în țările în care ajunsese Armata Roșie și de ce bulgarii nu erau recrutați în armată?⁷⁶ O altă întrebare era „dacă vor putea să-și viziteze rudele și să facă cumpărături în România”⁷⁷.

Deputații Sovietului Suprem al RSSM au fost și ei încadrați în „munca de lămurire”, de a afla starea de spirit și doleanțele localnicilor. Astfel, la mijlocul lunii august 1944, o delegație alcătuită din deputații Sovietului Suprem al RSSM Poloz, Diordița și Pisarenko se întâlnesc cu basarabeni recrutați în Armata Roșie. Prima întrebare adresată „aleșilor poporului” era: „de ce li se interzice să facă rugăciuni?”, urmată de exprimarea doleanței de a li se da mai multă literatură sau ziare în limba „moldovenească” pentru că nu au ce citi⁷⁸. Ei

⁷³N.F.Bugai, *40-50-e gody: posledstviia deportatsii narodov*, în „Otechestvennaia Istoriia”, 1992, nr. 2, p. 142.

⁷⁴AOSPRM, F. 51, inv. 2, d. 127, f. 17.

⁷⁵Ibidem, d. 125, f. 34.

⁷⁶Ibidem.

⁷⁷Ibidem.

⁷⁸Ibidem, inv. 3, d. 217, ff. 34-35.

cer ca pregătirea militară să se organizeze la dâșii acasă, în Moldova, pentru că nu înțeleg orânduiele conform cărora „din cauza unui nedisciplinat suferă toți și se dă vina pe alții”⁷⁹. Basarabenii recrutați în Armata Roșie erau indignați și de faptul că „sunt incluși în infanterie, nu și în alte unități”⁸⁰. Se observă astfel o diferență clară de mentalitate a localnicilor față de noii veniți de peste Nistru, dar se întrevede și o anumită speranță că se va putea ajunge la o înțelegere cu noile autorități⁸¹. Or, „societatea se află în permanentă dezvoltare, indiferent de regimul politic existent. Altceva este că funcțiile organismului social pot fi încetinite, dar nicidecum blocate cu desăvârșire”⁸².

După război, critica față de puterea sovietică este exprimată mai mult sau mai puțin deschis nu numai de românii basarabeni, dar și de reprezentanți ai altor etnii. În decembrie 1947 organele de securitate locale dețineau informații numeroase în acest sens. Un anume Fiodorov, inspector superior la Banca Agricolă din Chișinău era pus la evidența KGB-ului pentru că exprimase opinii dușmănoase față de comuniști în legătură cu procesele intentate de aceștia împotriva celor care au colaborat cu „ocupanții”. El credea că „aceste procese erau o ficțiune” și că „sunt judecați 10 oameni pentru a arăta că la noi în Moldova au fost ocupanți, dar se uită faptul că pe timpul ocupanților se trăia bine, mult mai bine decât acum”⁸³. Alt cetățean de etnie rusă, Kustariov, contabil la Banca Industrial-comercială considera că „și pe dâșii, pe bolșevici, o să îi judece degrabă” și „dacă se judecă după numărul oamenilor pe care i-au omorât, bolșevicii sunt mai mari criminali”. Kustariov aprecia că „în timpul apropiat totul se va schimba pentru că altfel nu se poate”⁸⁴. Un student moldovean de la Institutul de Medicină credea, la rândul său, că „germanii trebuie într-adevăr să fie pedepsiți”, dar „rușii singuri au făcut pagube enorme și acum dau vina pe alții”, așa încât „românii n-au pentru ce să fie judecați nici într-un fel”⁸⁵. Critica față de regimul comunist era cauzată și de faptul că mulți țărani erau obligați să prelucreze loturile de pământ ce aparțineau înalților demnitari de stat și de partid din RSSM, așa cum se menționează într-o scrisoare secretă adresată secretarului CC al PC (b) N. Coval. Scrisoarea evidențiază că din acest motiv „țărani consideră că nu există nici o diferență dintre puterea regală și puterea sovietică”⁸⁶.

Este interesant de asemenea de remarcat că autoritățile sovietice erau curioase să afle „starea de spirit” a populației din perioada imediat următoare deportărilor din 1949. Astfel, NKVD-ul de la Chișinău trimitea Moscovei un raport în care existau numeroase aprecieri negative față de puterea sovietică și acțiunile sale de ultimă oră. O țarancă din satul Logănești, raionul Kotovski, pe nume A. V. Caproș, afirma: „Vedeți cum se răfuie rușii cu moldovenii noștri, ei își bat joc de noi. Românii nu făceau asta. Dar nu-i nimic, degrabă va fi război și totul va reveni la loc”. O altă femeie, Parascovia Prepeliță din Soroca, credea la rândul ei că „pe toți moldovenii ne vor deporta, iar aici vor fi aduși ruși. Puterea sovietică intenționează să nimicească moldovenii pentru că merg împotriva ei”. Vasile Pricop din Răducani, raionul Leova, era mai optimist, crezând că „în curând va fi război. America va ataca Uniunea Sovietică și ne va apăra de bolșevicii războinici. Iată, atunci, le vom arăta cum să-și bată joc de poporul nostru”⁸⁷.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ion Șișcanu și Ion Pavelescu, *Rusificarea Basarabiei sub emblemă sovietică, 1944-1952*, în Ioan Scurtu (coord.) et al., *op. cit.*, p. 247.

⁸² Igor Ojog & Igor Șarov, *Istoria românilor. Curs rezumativ de lecții*, Chișinău, Cartdidact, 1997, p. 189.

⁸³ AOSPRM, F. 51, inv. 5, d. 70, f. 29.

⁸⁴ Ibidem, f. 30.

⁸⁵ Ibidem, f. 29.

⁸⁶ Valentin Beniuc, *op. cit.*, p. 121.

⁸⁷ V. Pasat, *op. cit.*, p. 505; Elena Șișcanu, *op. cit.*, p. 107.

Alte forme de rezistență antisovietică non-violentă au fost: eschivarea de la serviciul militar în rândurile Armatei Roșii⁸⁸ și de la munca forțată în întreprinderile industriale din Uniunea Sovietică⁸⁹, neachitarea impozitelor și a livrărilor obligatorii de produse alimentare către stat⁹⁰, acțiuni de protest împotriva alegerilor în organele puterii de stat⁹¹.

Au fost însă și cazuri numeroase în care s-a manifestat rezistența activă, mai ales în primii ani postbelici. Opoziția deschisă și violentă față de regim, prin organizații bine încheiate, a fost specifică mai ales raioanelor din nordul și centrul republicii. Cele mai importante organizații antisovietice au fost, în acest sens, Organizația Națională „Arcașii lui Ștefan”, Grupul antisovietic condus de Filimon Bodiu, „Sabia dreptății”, „Partidul Libertății”, „Armata Neagră” și „Uniunea Democratică a Libertății”. Prima, din punct de vedere cronologic și, se pare, chiar după principiile programatice, „Arcașii lui Ștefan” (1945-1947) a fost cea mai importantă organizație, fățiș antisovietică, de pe teritoriul Basarabiei. Din păcate, organizația a fost deconspirată prematur, așa încât activitatea acesteia n-a înregistrat succese deosebite în combaterea comunismului⁹². Acte teroriste împotriva unor lideri comuniști au fost organizate, îndeosebi, de grupul lui Filimon Bodiu, în zona centrală a Moldovei⁹³. Alte organizații, precum „Partidul Libertății” sau „Uniunea Democratică a Libertății” au dus activități mai mult de propagandă decât de rezistență activă. Se observă, de asemenea, că aceste grupări aveau în componența lor persoane din diferite straturi sociale, intelectualii (mai ales învățători) și țăranii alcătuind majoritatea. Obiectivele acestora erau în primul rând antisovietice, îndreptate atât împotriva comuniștilor veniți din afara Moldovei, cât și a celor proveniți din rândurile localnicilor. Alteori, cum este cazul „Uniunii Democratice a Libertății”, ruși, ucraineni (proveniți din regiunile Rostov și Novosibirsk, stabiliți cu traiul în Moldova) și români basarabeni luptau împreună și aveau un dușman comun – regimul comunist⁹⁴. De obicei, totuși, organizațiile antisovietice aveau un caracter clar pro-românesc pentru că, fiind „fii ai României întregite, crescuți și educați în spiritul tradițiilor neamului românesc, acești tineri basarabeni nu au putut și nici nu au dorit să accepte alt mod de viață, un alt regim social, colectivizarea, deportările în masă, represiunile, foametea, pentru ei era o mare nenorocire să trăiești într-o altă țară decât cea a strămoșilor tăi”⁹⁵.

La sfârșitul anului 1951 și începutul anului următor, datorită și faptului că Leonid Brejnev, noul prim secretar al Partidului Comunist din Moldova s-a dovedit mai necruțător față de elementele antisovietice⁹⁶ în comparație cu predecesorul său, transnistreanul N. Coval, toate organizațiile antisovietice din republică au fost lichidate⁹⁷, membrii acestora obținând termene de detenție de 25 de ani, de regulă. Pentru comparație, rezistența armată în Ucraina occidentală și republicile baltice, alte teritorii achiziționate după cel de-al doilea război mondial, a durat până în anul 1952⁹⁸, ceea ce sugerează că lichidarea organizațiilor antisovietice din Moldova a coincis aproximativ cu lichidarea organizațiilor ostile puterii

⁸⁸Valentin Beniuc, *Totalitarizm kak real'nost': istoriko-politologičeskoe issledovanie na primere poslevoennoi Moldovy*, Chișinău, Editura Universității de Stat din Moldova, 1998, pp. 83-87.

⁸⁹Elena Postică, *Rezistența antisovietică în Basarabia, 1944-1950*, Chișinău, Știința, 1997, pp. 50-66.

⁹⁰*Ibidem*, pp. 66-77.

⁹¹*Ibidem*, pp. 77-95.

⁹²*Ibidem*, pp. 144-155.

⁹³*Ibidem*, pp. 162-168.

⁹⁴*Ibidem*, p. 220.

⁹⁵*Ibidem*, p. 220-221. Vezi și Ion Țurcanu, *Moldova antisovietică. Aspecte din lupta basarabenilor împotriva ocupației sovietice*, Editurile Prut Internațional și Știința, Chișinău, 2000.

⁹⁶Elena Postică, *Rezistența antisovietică...*, p. 168. Vezi și Leonid I. Brejnev, *Vospominaniia*, Moscova, Izdatel'stvo političeskoi literatury, 1983, p. 148.

⁹⁷Membrii ultimei organizații antisovietice, „Uniunea Democratică a Libertății”, au fost condamnați în martie 1952; Elena Postică, *Rezistența antisovietică...*, p. 220.

⁹⁸Bohdan Nahaylo & Victor Swoboda, *op. cit.*, p. 99-100.

comuniste din întreaga Uniune Sovietică, probabil, conform unui plan de sincronizare la nivel unional.

Moartea lui Stalin în martie 1953 și, mai ales, raportul secret a lui Hrușciiov din februarie 1956 despre „cultul personalității și consecințele sale” – deși considerat secret, a fost cunoscut și discutat de basarabenii de rând, după cum demonstrează documentele de arhivă. Acest lucru a determinat o revigorare a tendințelor antisovietice. Faptul că teroarea abuzivă a fost condamnată de însuși liderul Uniunii Sovietice a surprins chiar organele de securitate ale statului care, de teama de a nu fi învinuiți de stalinism, se limitau, la un moment dat, doar la consemnarea manifestărilor sau declarațiilor ostile puterii sovietice⁹⁹. În decembrie 1956, situația devine destul de alarmantă pentru Moscova, așa încât Comitetul Central al Partidului Comunist al URSS adoptă o rezoluție intitulată *Despre intensificarea activităților politice ale organizațiilor de partid printre mase și combaterea manifestărilor antisovietice, a elementelor dușmănoase*, trimisă comitetelor republicane de partid¹⁰⁰. Manifestările mai mult sau mai puțin deschise împotriva puterii sovietice au fost impulsionate și de evenimentele din Ungaria din toamna anului 1956 despre care populația locală era informată prin intermediul posturilor de radio străine. Există numeroase documente de arhivă ce demonstrează că fenomenul ascultării posturilor de radio străine a luat proporții alarmante pentru regim. Astfel, N. Dudnik, secretarul comitetului orășenesc de partid Bender, anunță Chișinăul în ianuarie 1957 că populația ascultă frecvent transmisiunile posturilor de radio „Vocea Americii” și „BBC”, ceea ce are o influență negativă asupra formării conștiinței comuniste în rândurile intelectualilor, în special ale tineretului¹⁰¹. Responsabilul de propagandă din raionul Brătușeni scria, la rândul său, că „unii colhoznici ascultă emisiunile „Vocii Americii”, „Europei Libere” etc și transmit informațiile tovarășilor”¹⁰². Din Comrat, secretarul comitetului raional de partid, un anume Mihailov, scria Comitetului Central republican în ianuarie 1957 că „populația găgăuză ascultă emisiunile în limbă turcă ale postului de radio „Vocea Americii”, precum și alte emisiuni ale posturilor de radio din Turcia”¹⁰³. Felul în care erau ascultate uneori emisiunile posturilor străine sfida autoritățile locale: în sate, cine dispunea de un aparat radio, îl scotea afară, dădea sunetul la maxim, așa încât să audă și vecinii care nu aveau un aparat propriu¹⁰⁴. Fenomenul ascultării posturilor de radio străine a căpătat un caracter de masă, mai ales datorită faptului că deja în 1956 în RSSM existau nu mai puțin de 49 923 de aparate de radio, dintre care 19 400 în localitățile rurale¹⁰⁵.

Există și după anul 1956 numeroase manifestări spontane îndreptate împotriva regimului sovietic. Spre exemplu, inițiativa congresului al III-lea al Uniunii Scriitorilor din Moldova din 14-15 octombrie 1965 de a reveni la alfabetul latin este calificată de Ivan Bodiul, prim secretar al PCM, drept o acțiune antisovietică, care ar știrbi din prietenia popoarelor. Principalii susținători ai ideii – Gheorghe Malarciuc, Aureliu Busuioc, Ion Druță și Mihai Cimpoi – sunt condamnați să-și facă autocritică și iertați, întrucât li se recunosc meritele pe plan profesional¹⁰⁶. În 1965, studentul Mihai Moroșan de la politehnica din Chișinău a fost acuzat de naționalism; în 1966, Gheorghe Moroziuc a arborat tricolorul pe coșul fabricii de zahăr din Bălți, fapt pentru care a fost condamnat la 3 ani lagăr de muncă. În 1967, fiind învinuiți de activitate de propagandă în rândurile studenților și intelectualilor a ideii de reunire a Basarabiei și Nordului Bucovinei cu România, studenți ai Conservatorului

⁹⁹ AOSPRM inv. 17, d. 141, f. 160.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Ibidem, f. 13.

¹⁰² Ibidem, f. 17.

¹⁰³ Ibidem, f. 67.

¹⁰⁴ Există numeroase informații în acest sens, din diferite raioane ale republicii. A se vedea în Ibidem, f. 1-170.

¹⁰⁵ Igor Cașu, „Politica ...”, p. 135.

¹⁰⁶ Valeria Cozma, *Hudojestvennaia kultura Respubliki Moldova v usloviiah partiinogo rukovodstva* în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 2, 1991, p. 42.

din Chișinău au primit termene de detenție, cuprinse între 4 și 7 ani: Postolache – 7 ani, Cuciureanu și Cemîrtan – a câte 4 ani fiecare. De manifestări naționaliste au fost învinuiți studenții Odobescu și Lilia Neagu, în 1971, precum și inițiatorii mișcării studențești din anii '60 de la Institutul de Arte din Chișinău¹⁰⁷. Lingvistul Ion Vasilenko, pentru faptul că s-a pronunțat insistent și cu vehemență pentru unitatea lingvistică moldo-română și revenirea la alfabetul latin a fost internat într-un penitenciar. Cazul lui Vasilenko sugerează intenția autorităților sovietice de a inculca teamă în rândurile intelectualilor care sprijineau asemenea convingeri. Gheorghe David a fost internat în plină Perestroikă, în 1989, într-un spital psihiatric din Dnepropetrovsk¹⁰⁸. Alte manifestări naționale ale basarabenilor, cu o semnificație deosebită în epocă, deși mult mai palide în comparație cu cele din alte republici unionale, a fost întemeierea în 1969¹⁰⁹ a organizației „Frontul Național Patriotic”, deconspirată în 1970. Creată la inițiativa lui Alexandru Usatiuc și Gheorghe Ghimpu, organizația își propusese obiectivul de unire a RSSM cu România, invocând faptul că atât România, cât și Uniunea Sovietică erau state socialiste. După ce Usatiuc i-a prezentat personal unui consilier de-a lui Ceaușescu la București în iunie 1970 o scrisoare în acest sens, în luna următoare principalii membri ai organizației¹¹⁰ au fost arestați și au primit termene de detenție cuprinse între 4 și 9 ani¹¹¹. Mai târziu, în 1995, unul dintre principalii ei membri a recunoscut că organizația nu avea un scop declarat anticomunist, adică revendicările naționale au fost preconizate a fi realizate în cadrul sistemului comunist. Astfel, Alexandru Usatiuc a mărturisit că în hotărârea organizației din 1969 “se vorbea despre reunirea cu România, de limba de stat – limba română – de tricolor cu o panglică neagră de-a lungul culorilor până se va efectua Reîntregirea. Am apărut grafia latină, imnul și stema. *Toate acestea însă nu puteau avea prea mare ecou aici, în Basarabia, pe atunci foarte sovietică*”¹¹² (s. n.). Se presupune că membrii grupului Usatiuc au fost predați KGB-ului de către Securitate, la ordinul lui Ceaușescu, care primise o scrisoare de la Usatiuc.

Au existat și proteste vehemente ale studenților și profesorilor din Chișinău în 1972 în legătură cu decizia autorităților municipale de a muta monumentul lui Ștefan cel Mare cu câțiva metri în spate pentru că piața Victoriei din capitala Basarabiei trebuia „dominată” de monumentul lui Lenin, nu de cel al unui erou-simbol național al moldovenilor, în particular, și al românilor, în ansamblu.

Reabilitarea victimelor

Unele familii au protestat imediat împotriva deportărilor, au trimis scrisori unor instanțe superioare și, cele mai norocoase, au obținut câștig de cauză. În principal, este vorba de familiile deportate în 1949 care au demonstrat că aveau un membru al lor în Armata Roșie. Spre mijlocul anului 1952, numărul familiilor reabilite astfel s-a ridicat la 87, în total 447 persoane. Reabilitarea în masă a victimelor represiei staliniste a început după anul 1956, când a avut loc Congresul al 20-lea al PCUS la care Hrușciov a prezentat faimosul său raport despre cultul personalității și consecințele acestuia. Mai exact, drept urmare a Ucazului

¹⁰⁷ Vlad Georgescu, *Conștiința națională în Moldova Sovietică*, în *Idem, România anilor '80*, București & Munchen, Ion Dumitru Verlag, 1995, p. 116. Vezi mai pe larg, „Literatura și arta”, 16 iulie, 1992.

¹⁰⁸ Gheorghe Negru, *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*, Chișinău, Prut Internațional, p. 100. Vezi și Gheorghe David, *Cum am fost “nebun”*, în „Basarabia”, nr. 9, 1990, p. 141-152.

¹⁰⁹ Anul este menționat greșit (1961) în Serafim Saka, *op. cit.*, p. 114. Ion Șișcanu a descoperit documente de arhivă conform cărora anul înființării organizației este 1969, nu 1961.

¹¹⁰ Cei arestați au fost merceologul Alexandru Usatiuc, biofizicianul Gheorghe Ghimpu, profesorul Valeriu Graur și economistul Alexandru Șoltoianu. Ultimul, după părerea lui Ion Șișcanu, în realitate nu a făcut parte din „Frontul Național Patriotic”.

¹¹¹ Vlad Georgescu, *op.cit.*, p. 117-118; N. Dima, *op. cit.*, p. 127; Nicolae Lupan, *Basarabia. Colonizări și Asimilare*, Madrid, Carpați, 1979, pp. 17, 20.

¹¹² Serafim Saka, *op. cit.*, p. 114.

Sovietului Suprem al URSS din 19 martie 1958, au fost anulate restricțiile privind locul de trai al deportaților și au fost eliberate de sub supravegherea miliției câteva categorii de „strămutați”, însă fără ca aceștia să fie reabilitați. Reabilitarea presupunea anumite obligații juridice ale autorităților sovietice față de deportați, inclusiv retrocedarea averilor confiscate, ceea ce explică rezerva ucazului amintit mai sus. În același timp, pentru revenirea la locurile natale era nevoie și de permisiunea autorităților de la Chișinău. În perioada 1958-1963, acestea au acordat „unda verde” doar pentru 2033 familii¹¹³, dar nu se știe exact numărul celor care li s-a refuzat acest drept.

Mulți dintre cei deportați au murit în timpul deplasării, din cauza condițiilor inumane de transport. Alții și-au pierdut viața în „siberii de ghiață”, pentru a invoca o expresie utilizată de intelectualii de la Chișinău în perioada Perestroikăi. Nu se știe încă până astăzi numărul celor care au supraviețuit. S-au publicat unele memorii ale supraviețuitorilor¹¹⁴, precum și o „carte a memoriei” victimelor totalitarismului comunist¹¹⁵. Cele patru volume ale colecției „cartea memoriei” constituie o sursă importantă pentru cercetarea problemei, chiar dacă de multe ori datele publicate nu sunt complete, lipsind informații fie despre originea socială a victimelor, iar cea etnică putând fi doar dedusă după numele de familie. Pe de altă parte, unii basarabeni nu s-au mai întors niciodată acasă pentru că nu credeau că li se va face dreptate (în ceea ce privește restituirea imobilelor, a utilajului agricol etc.), preferând să rămână pentru totdeauna acolo unde soarta i-a „strămutat”¹¹⁶. Reabilitarea adevărată a continuat în timpul Perestroikăi. La 10 aprilie 1989, Consiliul de miniștri de la Chișinău și-a anulat decizia sa din 28 iunie 1949 potrivit căreia au fost deportați „familii de culaci, foști moșieri și mari comercianți”¹¹⁷. Dar procesul nu s-a încheiat definitiv nici până astăzi. În 2005, în parlamentul Republicii Moldova a fost propus un proiect de lege care are drept scop reabilitarea tuturor victimelor regimului sovietic – inițiatorul acestui proiect de lege fiind deputatul Anatol Țaranu, istoric de meserie. Acest proiect prevede restituirea proprietăților pierdute sau plata unei recompense financiare tuturor victimelor careu au suferit represiunea pe nedrept. Legea din 1992 cu privire la recompensarea victimelor represiunilor staliniste prevedea o recompensă mizerabilă, de 200 lei moldovenești de persoană (cca. 16 \$)¹¹⁸.

În 2006, săptămânatul „Jurnal de Chișinău” a lansat o discuție publică de amploare cu privire la adoptarea unei legi a lustrației în Republica Moldova, inițiativă lansată și câțiva ani mai devreme dar care nu a avut un impact asupra societății. La rândul său, ziarul „Timpul” și „Flux” publică frecvent articole despre soarta victimelor regimului sovietic, contribuind astfel la perpetuarea memoriei represiunilor comuniste.

Care ar fi numărul total al victimelor regimului sovietic în fosta RSSM? Suferința unei societăți nu poate fi calculată și redată doar prin numărul victimelor, dar o estimare aproximativă se impune, mai ales când anumite categorii sociale, istorici militanți sau politicieni nostalgici tind să minimalizeze aploarea represiunilor comuniste. Valeriu Pasat,

¹¹³ Vladimir Țaranov, *op. cit.*, pp. 78-79.

¹¹⁴ Vasile Țepordei, *Amintiri din Gulag*, București, Editura Abeona, 1992; Ștefan Tudor, *Satana pe pământ. Mărturii din anii de foamete și deportări*, Chișinău, Universitas, 1992; Serafin Saka (ed.), *Basarabia în Gulag*, Chișinău, 1994; Dumitru Crihan, *Invitație în Iad*, Chișinău, 1998; Vadim Pirogan, *Pe drumurile pribegiei*, Chișinău, 1999; *Destine răsturnate* (memorii ale 14 femei supraviețuitoare ale Gulagului), Chișinău, 2005 etc.

¹¹⁵ Elena Postică (ed.), *Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist*, vol. I-IV, Chișinău, 1999-2005.

¹¹⁶ În general despre soarta celor care au revenit din Gulagul sovietic, vezi Nanci Adler, *Life in the „Big Zone: The Fate of Returnees in the Aftermath of Stalinist Repressions*, în „Europe-Asia Studies”, vol. 51, no. 1, 1999, pp. 5-19.

¹¹⁷ Despre legislația fostelor republici sovietice, inclusiv Moldova, privind reabilitarea victimelor stalinismului, vezi volumul lui E. Zaitsev, *Sbornik zakonodatel'nyh aktov o reabilitații, prineatye v gosudarstvah byvșih respublikah SSSR*, Moscova, 1992.

¹¹⁸ „Timpul”, 13 septembrie 2005; vezi și <http://www.azi.md/print/36403/Ro>, consultat ultima dată la 10 noiembrie 2005.

care a contribuit poate cel mai mult la elucidarea problemei, estimează numărul celor deportați din Moldova la cca. 60 000 de oameni¹¹⁹. Această estimare ia în vedere numărul total al celor deportați în noaptea de 13 spre 14 iunie 1941, în noaptea de 5 spre 6 iulie 1949, precum și din 1 aprilie 1951, dar omite, în lipsa probelor documentare concludente, alte persoane condamnate și deportate în Kazahstan și Rusia în afara celor 3 deportări în masă. Elena Postică, coordonatoarea celor patru volume a *Cărții memoriei*, apărută între 1999 și 2005, estimează numărul celor care au fost condamnați din motive politice de regimul sovietic în ansamblu, nu numai de cel stalinist, la cca. 80 000 persoane¹²⁰. Autorii *Cărții Negre a Comunismului*, citând o scrisoare a ministrului de interne al URSS către Stalin din 17 februarie 1950, menționează cifra de 94 792 000 deportați din Moldova cu statut de *speșpereselenți* (deportați cu statut special) în gulagurile sovietice¹²¹. Acest număr pare a fi cel mai aproape de adevăr, întrucât provine dintr-un document oficial și se apropie de numărul celor identificați deja și incluși în *Cartea Memoriei*, departe de a fi completă, alte volume urmând a fi publicate. În ceea ce privește foametea din anii 1946-1947, Mihai Gribincea a calculat, pe baza documentelor de arhivă, numărul celor care au murit la 216 000 persoane¹²². Unii autori au considerat printre victime ale regimului comunist și zecile sau chiar sutele de mii de moldoveni care au fost recrutați pentru muncă la șantierele industriale din alte republici unionale, mai ales din Rusia¹²³. După părerea noastră, însă, această interpretare este exagerată. Deși putem admite că nu toți cei plecați au decis numaidecât din voință proprie, nu putem exclude și faptul că o parte însemnată a muncitorilor moldoveni au plecat fiind determinați de sărăcie și îmbiați de propaganda oficială în găsirea unui „eldorado sovietic”. Putem admite, de asemenea, că presiunea autorităților sovietice în recrutarea forței de muncă pentru Rusia a fost mai puternică sau chiar determinantă în primul an de ocupație sovietică, decât după 1944 și, respectiv, mai diminuată după 1953.

Prin urmare, dacă excludem chestiunea muncitorii recrutați pentru muncă în diferite întreprinderi ale URSS, numărul *victimelor politice* ale regimului comunist sovietic din fosta RSSM, se ridică la peste 300 000 de persoane. Dintre aceștia, cca. 5 000 au fost executați în timpul Marii Terori în RASSM, 216 000 au murit de foamete în anii 1946-1947, cca. 95 000 erau atestați ca deportați în gulag la 1950, iar alte câteva mii au fost condamnați pentru „naționalism” sau alte acțiuni antisovietice, din 1953 până în 1989. În ceea ce privește componența etnică a deportaților din RSSM, aproape jumătate dintre aceștia erau români basarabeni, ceea ce constituia în total cca. 45 000 adulți și copii în ianuarie 1953¹²⁴ sau numai 25 873 adulți la aceeași dată¹²⁵. Întrucât numărul copiilor deportați în 1949 se ridică la 11 889 din totalul de 35 796¹²⁶, adică la o treime, și nu uităm și de cei deportați în iunie 1941 și în mod individual după 1944, putem considera ca valabilă cifra de 45 000 total adulți și copii de români basarabeni pentru începutul anului 1953.

Represiunile sovietice împotriva populației locale din actuala Republică Moldova au cunoscut mai multe forme, dar ele n-au reușit să schimbe radical componența etnică a republicii. Deportările de amploare, cu consecințe tragice pentru un segment important al societății moldovenești au avut loc în iunie 1941 și iunie 1949. Operațiunea din 1941 a avut

¹¹⁹ V. Pasat, *Trudnye...*, p. 55.

¹²⁰ Elena Postică, (ed.), *Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist*, vol. I-IV, Chișinău, 1999-2005.

¹²¹ Stephane Cortois, (coord.) *Cartea Neagră a Comunismului. Crime, teroare, represiune*, București, Editura Humanitas – Fundația Academia Civică, 1998, p. 223.

¹²² Mihai Gribincea, *op. cit.*, p. 64.

¹²³ Charles King, *Moldovans...*, p. 96; Ștefan. Gorda, *Mașina diabolică a migrației*, în C. Bârcă, *Deportări și neodeportări*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1990, pp. 34-51; Dima, *op. cit.*, pp. 80-82.

¹²⁴ „Argumenty i fakty”, nr. 39, 1989, p. 8.

¹²⁵ N.F. Bugai, *40-50-e gody: posledstviia deportatsii narodov*, în „Otechestvennaia Istoriia”, nr. 2, 1992, p. 142.

¹²⁶ V. Pasat, *op. cit.*, p. 554; Elena Șişcanu, *op. cit.*, p. 107.

drept scop eliminarea elementelor sociale potențial dușmănoase puterii sovietice și a fost determinată mai ales de iminența unui atac german asupra URSS. Pe de altă parte, deportările din iunie 1949 au avut o anvergură mai mare și scopul acestora a fost de a elimina la o scară mai ridicată toate elementele sociale indezirabile mai ales din zonele rurale, inclusiv „colaboratorii ocupanților” din timpul războiului. Țăranii erau refractari la ideile comuniste și ei au avut de suferit cel mai mult. Și, întrucât majoritatea românească era preponderent una rurală, în proporție de peste 80%, este evident că represiunile au avut și un caracter antiromânesc pronunțat. În același timp, au suferit în egală măsură reprezentanții altor comunități etnice din fosta RSSM – ucraineni, ruși, evrei, găgăuzi, bulgari etc. Foametea din anii 1946-1947 a fost, de asemenea, o alta metodă principală de teroare față de populația locală, care a provocat moartea a peste 200 000 în doar câteva luni. Dar foametea nu a putut înfrânge spiritul de rezistență al țăranimii, dovadă faptul că ritmul colectivizării agriculturii rămâne scăzut și după aceasta. În același timp, până în anii 1950-1951 un anumit segment al societății basarabene a rezistat, prin diferite forme, inclusiv cu arma în mână, împotriva regimului sovietic.

După a doua deportare mai ales, cea din 1949, populația locală, indiferent de originea etnică, a preferat să se resemneze în fața regimului totalitar sovietic. Iluziile cu privire la o „eliberare” a Basarabiei de către Statele Unite dispar o dată cu înăbușirea revoluției maghiare anticomuniste din toamna anului 1956¹²⁷. Astfel, după 1956 nu mai constatăm acțiuni sau manifestări de masă cu caracter antisovietic sau anticomunist, ci doar la nivel individual sau grupuri minuscule (Uniunea Scriitorilor, „Frontul Național Patriotic”). Abia în timpul Perestroikăi, societatea basarabeană începe să-și exprime deschis valorile și opiniile sale, inclusiv cu privire la trecutul mai mult sau mai puțin recent și a consecințelor acestuia pentru prezent.

Cazul basarabean aruncă lumină asupra esenței regimului totalitar sovietic, din perspectiva că represiunile au un caracter deosebit prin natura, metodele utilizate și scopul lor, în comparație cu cele comise de alte regimuri totalitare din secolul al XX-lea, în speță de cel fascist și nazist, dar și față de alte regimuri comuniste din Europa Centrală și de Est.

¹²⁷ Vezi Igor Cașu, „*Politica națională*” ..., pp. 134-135.

Metode de control societal în perioada cEAUȘISTĂ

Nicolae Ceaușescu, numit secretar general al partidului la moartea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, în martie 1965, și-a întărit rapid autoritatea după accederea la putere. În 1967, el era desemnat și președinte al Consiliului de Stat, cumulând astfel funcțiile supreme în partid și în stat. În același timp, toți “baronii” predecesorului, începând cu Alexandru Drăghici în aprilie 1968, au fost treptat îndepărtați de la putere. Prin reabilitarea unora dintre victimele perioadei staliniste și implicata acuzare a tuturor celor ce fuseseră apropiați ai lui Gheorghiu-Dej – cu excepția lui însuși – pentru crimele comise sub conducerea acestuia, Ceaușescu și-a asigurat puterea personală. Lider de necontestat, înconjurat de o conducere a partidului ce îi era, de voie de nevoie, fidelă și parțial întinerită cu oameni devotați lui, el a continuat politica “națională” a lui Gheorghiu-Dej, care avea drept scop obținerea autonomiei PCR față de PCUS¹.

Actul charismatic care, pentru o perioadă, a legitimat, prin intermediul naționalismului afișat, partidul și a asigurat o reală popularitate lui Ceaușescu atât în interior, cât și în exterior, a fost binecunoscutul discurs din 21 august 1968, când acesta a condamnat invazia din Cehoslovacia de către trupele Pactului de la Varșovia în noaptea precedentă. Pentru marea majoritate a analiștilor și a observatorilor, pentru cancelariile occidentale, ale căror opinii au fost reluate și amplificate în mass media, acest gest reprezenta dovada că mult clamata politică de „independență” a PCR față de PCUS avea o bază reală. Prin urmare, timp de cel puțin un deceniu, Nicolae Ceaușescu a fost considerat copilul teribil al blocului sovietic, iar România nu numai o țară ce își căuta autonomia, ci și una mai „liberală” decât celelalte țări din Est. Atunci când, după 1977, au început să existe din ce în ce mai multe îndoieli asupra acestui “liberalism” (în special datorită cazurilor evidente de violare a drepturilor omului, din ce în ce mai cunoscute și mediatizate în Occident în contextul inițiat de semnarea Actului final de la Helsinki), s-a considerat încă destulă vreme că ortodoxia comunismului românesc în interior era prețul de plătit pentru asigurarea autonomiei față de sovietici.

Pentru opinia publică internă, și mai ales pentru intelectuali, discursul din 21 august 1968 a oferit dovada unei angajări reale a PCR pe calea națională, pe care mulți au considerat-o sinonimă cu democratizarea. În România, tardiva destalinizare începută odată cu deschiderea porților închisorilor în 1962-1964, a fost dublată de o campanie de derusificare a instituțiilor și de o deschidere spre Occident, care a culminat cu vizita președintelui Franței, Charles de Gaulle, în mai 1968. Acest proces a creat un orizont de așteptare al populației și o speranță în continuarea liberalizării. Condamnarea invaziei în Cehoslovacia apărea ca o garanție că schimbarea va continua. În acest context, mulți români, tineri sau mai puțin tineri, mulți intelectuali, chiar unii foști prizonieri politici, s-au înscris în partid. Unii dintre ei credeau sincer că în acest fel servesc idealurile Primăverii de la Praga, alții, fie pragmatici, fie naivi, se amăgeau că vor putea reforma partidul din interior. Pe scurt, tezele național-comunismului cu vădite accente antisovietice erau interpretate, printr-o simplificare ușor de înțeles, ca o garanție a democratizării regimului.² Chiar dacă pentru niște observatori avizați

¹ Vezi Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania, 1944-1962*, Oxford, Oxford University Press, 1964, pp. 273-275, 284-287, 332-335, 337-349; *Idem*, *Communist Rumania and Nonalignment (April 1964-March 1965)*, în „Slavic Review”, 1965, pp. 241-257; Georges Haupt, *La genèse du conflit soviéto-roumain*, în „Revue française de science politique”, VIII, 4 august 1968, pp. 669-684; Grigore Filiti, *Relations soviéto-roumaines*, în *Aspects des relations russo-roumaines, rétrospectives et orientations*, Paris, 1967, pp. 195-217; *Idem*, *Sécurité européenne*, în *Aspects des relations russo-roumaines, 1967-1971*, Paris, 1971, pp. 13-48; Vladimir Tismăneanu, *The Ambiguity of Romanian National Communism*, în „Telos”, 60, 1984, pp. 66-79; *Idem*, *Ceaușescu's Socialism*, în „Problems of Communism”, ianuarie-februarie 1985, pp. 57-61. Vezi și capitolul despre Partidul Comunist Român din raport.

² Din analiza unor documente oficiale publicate reiese cu claritate că liderii comuniști din România nu fuseseră puși la curent cu iminența invaziei și cu atât mai puțin invitați să participe la aceasta, că s-au simțit la rândul lor

devenise evident încă din 25 august 1968 că discursul oficial se schimbaseră substanțial, iar amenințarea cu invazia sovietică se dovedise nefondată, majoritatea populației a crezut și dorit să creadă că detașarea lui Ceaușescu față de Uniunea Sovietică era reală. Cât îl privește pe acesta, el a uzat și abuzat până în decembrie 1989 de același leitmotiv: orice atitudine sau manifestare care contravenea cât de puțin liniei partidului, fixată de el însuși, ar fi făcut jocul sovieticilor, reprezentând prin urmare un pericol pentru țară.

O societate înregimentată

În realitate, momentul 1968 a marcat nu punctul culminant al deschiderii, ci începutul unei închideri.³ Scurta perioadă de liberalizare a fost brusc urmată de o reluare brutală a rigorii ideologice, marcată în special prin creșterea continuă a prezenței și a rolului partidului în toate domeniile vieții sociale. Până în anii 1980, dominația partidului și a clanului Ceaușescu asupra societății devenise aproape totală și evident mai puternică decât în perioada stalinistă. Era incomparabil mai pronunțată și mai opresivă decât în celelalte țări comuniste. În primul rând, organizațiile care asigurau înregimentarea populației în toate regimurile comuniste (partid unic, tineret comunist, pionieri, sindicat unic, consilii populare, etc.) erau mai dezvoltate decât în altă parte. Partidul Comunist Român (PCR) ajunsese până în decembrie 1989 la mai mult de 3 900 000 de membri (față de 1 500 000 în 1965 la desemnarea lui N. Ceaușescu în funcția de secretar general) din aproape 23 000 000 de locuitori, respectiv aproximativ 25% din populația adultă și 33% din populația activă.⁴ Era cel mai numeros partid din estul comunist: efectivele sale, raportate la populația totală, reprezentau dublul celor ale PC din URSS. În special după 1971, Ceaușescu insistă tot mai mult asupra rolului conducător al partidului în toate domeniile de activitate, care trebuia asigurat prin intermediul activiștilor. Spre exemplu, în discursul din cadrul consfăturii de lucru cu primii secretari și secretarii cu probleme organizatorice ai comitetelor județene de partid din 21-23 septembrie 1977, el susținea că: „Avem un număr mare de organizații de partid – aproape 59.000 – la care se adaugă comitetele de partid comunale, orașenești, municipale, județene, care asigură cuprinderea în bune condiții a întregii activități. Se poate aprecia că structura organizatorică, repartitia forțelor partidului corespund realităților țării noastre, asigură cadrul necesar afirmării rolului conducător al partidului în toate sectoarele de activitate. (...) Toate acestea au făcut ca organizațiile de partid, ... întregul nostru partid să-și poată îndeplini misiunea de organizare și unire a eforturilor tuturor oamenilor muncii ...”⁵

Ca rezultat al acestei politici, numărul activiștilor a crescut constant de-a lungul perioadei ceaușiste.⁶ Revenind cu fermitate la tradiția leninisto-stalinistă, Ceaușescu a insistat

amenințați și erau decizi să reziste timp de câteva zile - până la întrevvedere lui Ceaușescu cu ambasadorul sovietic la București, A.V. Basov, din dimineața zilei de 25 august 1968—, că în fine începând de la această dată Ceaușescu acceptă faptele împlinite la Praga și susține de facto „normalizarea” impusă acolo cu forța. Vezi grupajul de documente: C. Moraru și I.D. Grigorescu, *Nicolae Ceaușescu pus în gardă de emisarul Kremlinului*; *Idem*, *Comitetul Executiv al CC al PCR «face zid» în jurul secretarului general*; I. Scurtu, *Stenograma completă a discuțiilor dintre Ceaușescu și Tito (Vîrșeț, 24 august 1968)*, în „Dosarele Istoriei”, vol. III, nr. 8, 1998, pp. 35-58. Pentru interpretarea documentelor respective, vezi Mihnea Berindei, *Ceausescu et la position singulière de la Roumanie en 1968*, în François Fejtő și Jacques Rupnik, (ccord.), *Le Printemps Tchecoslovaque, 1968*, Bruxelles, Edition Complexe, 1999, pp. 191-209.

³ Această temă a fost dezvoltată pe larg în Mihnea Berindei, *Roumanie. Le naufrage planifié*, în „Politique internationale”, nr. 44, vara 1989, pp. 57-75.

⁴ În 1975, la zece ani după luarea puterii de către Ceaușescu, PCR crescuse cu peste un milion, ajungând la 2.577.000 de membri. Un calcul sumar ne arată că în perioada Ceaușescu a existat o creștere constantă a partidului, în fiecare an fiind recrutați aproximativ 100.000 de noi membri. Pentru datele din perioada 1974-1976, vezi ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 107/1977, f. 50.

⁵ Discursul din 21 septembrie, vezi *Ibidem*, dosar nr. 105/1977, f. 265.

⁶ Partidul era structurat piramidal de la comitete județene, municipale, orașenești, comunale până la nivelul cel mai de jos al organizațiilor de bază din industrie, construcții, transporturi, comerț, agricultură, instituții, cartiere și sate și „alte domenii” (care cuprindeau în mod evident armata, miliția și securitatea), al căror număr ajunsese în

asupra ideii potrivit căreia partidul trebuia organizat ca o armată încadrată de permanenți și activiști: „Democrația de partid, dezvoltarea democrației socialiste în general sunt strâns legate și trebuie concepute în strânsă legătură cu creșterea spiritului de răspundere al fiecăruia, a ordinii și a disciplinei de partid. Acestea nu numai că nu vin în contradicție, dar se condiționează. (...) Nu se poate concepe democrația de partid fără ordine și disciplină. (...) Este vorba că fiecare, intrând în partidul comunist, devenind activist al unui partid revoluționar care-și propune să transforme lumea, s-a angajat să fie militant, *soldat* al acestui partid. ... Nimeni nu a fost obligat și nu este obligat să intre în partidul comuniștilor! Dar cei care intră în partidul comunist, care devenind activiști, *ofițeri* în acest partid - ca să spun așa – trebuie să știe să-și asume răspunderea, să dea dovadă de disciplină, de ordine, să acționeze în conformitate cu sarcinile încredințate!”⁷

Înregimentarea populației începea înainte de intrarea în partid. La mijlocul anilor 1970, se ajunsese ca toți tinerii la împlinirea vârstei de 14 ani să fie înscriși automat în Uniunea Tineretului Comunist (UTC). Astfel, până în 1989, UTC a ajuns să depășească 4.100.000 de tineri. În plus, asociațiile studențești se aflau tot sub controlul UTC⁸. Uniunea Asociațiilor Studenților Comuniști din România (UASCR), denumită astfel în ciuda faptului că îi reunea obligatoriu pe toți studenții, nu numai pe membrii de partid, avea peste 142.000 de “aderenți” în 1988. Între vârsta de 7 și 14 ani, copiii erau înregimentați în formațiunile de pionieri, care numărau mai mult de 2.500.000 de membri până la sfârșitul anilor 1980.⁹ În fine, absolut tot salariații erau în mod automat integrați în Uniunea Generală a Sindicatelor din România (UGSR), care ajunsese la peste 7.800.000 de membri.

În afară de cele deja menționate, proprii oricărui regim comunist, în România au fost create structuri suplimentare de mobilizare politică și de control social pentru a include categorii cât mai largi ale populației în organizații subordonate partidului. Astfel, în 1968 s-a hotărât înființarea Frontului Unității Socialiste (FUS), care nu s-a realizat efectiv decât în mai 1974. FUS (devenit în 1980, Frontul Democrației și Unității Socialiste), al cărui președinte a fost constant Ceaușescu, reunea sub conducerea partidului „toate forțele politice și sociale ale țării, toate organizațiile de masă și civice (inclusiv cele paisprezece Biserici autorizate), mobilizând tot poporul spre realizarea politicii interne și externe ale partidului și statului...”¹⁰. De asemenea, s-a coborât vârsta de la care începea înregimentarea politică și îndoctrinarea ideologică a „fiilor patriei”. Creată experimental în 1976, organizația Șoimii Patriei s-a constituit definitiv în septembrie 1977 pentru a cuprinde în mod obligatoriu pe toți copiii între 4 și 7 ani. Până în 1989, organizația a ajuns la peste 1.500.000 de membri.¹¹ În acest mod,

1977 la 58.670. În acel an, numărul activiștilor „aleși” în comitetele de partid (județene, municipale, orașenești, comunale, întreprinderi, instituții, unități socialiste din agricultură) atingea 268.042, iar al celor din birourile organizațiilor de bază 312.596. Totalul depășea o jumătate de milion în 1977: 580.638 „ofițeri” ai partidului, potrivit lui Ceaușescu. Anexe la Consfătuirea din 21-23 septembrie 1977, Ibidem, dosar nr. 107/1977, f. 45 și f. 47. Numărul organizațiilor de bază a crescut proporțional cu numărul de membri: 69.000 anunțate de Ceaușescu la Conferința de la Mangalia din 3 august 1983; 73.691 la 31 decembrie 1986, potrivit statisticilor. Ibidem, dosar nr. 18/1987, f. 52.

⁷ Ibidem, dosar nr. 105/1977, f. 272.

⁸ Controlul organizațiilor studențești și al celor ale tineretului comunist era asigurat și prin faptul că, în conducerea acestora, s-a aflat Nicu Ceaușescu, care începând din 1971 a urcat treaptă cu treaptă în ierarhiile respective: vicepreședinte al Consiliului UASC din Universitatea București (1971-1973), vicepreședinte al Consiliului UASCR (1973-1975), membru al Biroului CC al UTC din 1975, cu atribuții speciale în ceea ce privește politica de cadre, prim-secretar al CC al UTC și Ministru al Tineretului din 1982 și până în 1987.

⁹ Între 1983 și 1989, președinta Consiliului Național al Organizației Pionierilor, în același timp și secretar al CC al UTC, a fost Poliana Cristescu, soția lui Nicu Ceaușescu.

¹⁰ Roumanie, *aperçu encyclopédique*, București, 1986, p. 26.

¹¹ Regulamentul organizației Șoimii Patriei preciza că este vorba despre o „organizație de masă a copiilor preșcolari și școlari între 4 și 7 ani”, care își desfășura activitatea sub controlul PCR și al cărui scop era: “educarea patriotică, socialistă a copiilor, în spiritul dragostei și respectului față de patria și poporul nostru, față de Partidul Comunist Român.” Regulamentul precizează organizarea, drapelul și uniforme (pe care părinții

românii de toate vârstele – copii, tineri, adulți, pensionari – erau înrolați cu forța într-una sau mai multe organizații, strict controlate de autorități. Bineînțeles, „adeziunea” lor masivă nu reflecta în nici un fel convingerile personale ale membrilor sau forța reală a organizațiilor. Refuzul de a deveni membru echivala cu renunțarea la orice promovare și atragea după sine clasarea ca element „antisocial” (spre exemplu, era practic imposibil să fii promovat maestru, să urmezi studii superioare în domeniile științelor sociale sau, mai mult, să te înscrii pentru a pregăti un doctorat, dacă nu erai membru al UTC sau al partidului). Nu este mai puțin adevărat că această „adeziune”, chiar atunci când era formală, un gest oportunist golit de conținut, constituia totuși primul pas într-un angrenaj care, din acceptare în acceptare, din supunere în supunere, sfârșea prin a determina un anumit profil moral.

În paralel, începând cu sfârșitul anilor 1960, dar mai ales după Congresul al XI-lea al partidului din 1974, au apărut o serie de organizații „de mase și obștești”, constant remaniate și reorganizate în perioadele următoare. În principiu dublu subordonate – partidului și statului – aceste organizații goleau în realitate de substanță rolul statului în favoarea partidului, și în special al lui Ceaușescu și a clanului său.¹² În acest sens, pe măsură ce noi organizații erau create, Ceaușescu acumula tot mai multe funcții pe linie de partid și de stat, concentrând în mâinile sale prerogative enorme. Să amintim, de exemplu, faptul că secretarul general al partidului era, de asemenea, președintele Consiliului Național al Oamenilor Muncii, al Consiliului Național al Agriculturii, al Consiliului Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale (cărui i-a fost apoi subordonat Comitetul de Stat al Planificării), al Consiliului de Apărare al Republicii Socialiste România. Consiliul Național pentru Știință și Tehnologie (devenit, în noiembrie 1985, Consiliul Național pentru Știință, Tehnologie și Învățământ) care supraveghea ansamblul activităților de cercetare din ministere, academii și institute în vederea aplicării „juste” a directivelor partidului în aceste domenii, era condus începând cu 1979 de Elena Ceaușescu.¹³ Soția secretarului general, numărul doi în partid după Ceaușescu, conducea în același timp Comitetul Național „Oamenii de Știință și Pacea” din 1981, Consiliul Central pentru Tipizare, Standardizare, Normare și Calitate, din 1984, Comisia centrală pentru organizarea proceselor de producție și valorificarea superioară a materiilor prime și materialelor din 1988. În 1982, ea devenea și vicepreședinte al Consiliului Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale, iar din 1988, prim-vicepreședinte al Consiliului Național al

erau obligați să le cumpere). Raportul din 5 mai 1977 privind constituirea organizației „Șoimii patriei” se găsește la ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 5/1977, ff. 1-3. Pentru regulamentul de funcționare, vezi ANIC, fond CC al PCR - Cămară, dosar nr. 104/1977, ff. 77-90. Pentru stenograma ședinței Secretariatului CC al PCR din 19 septembrie 1977, la care s-a dezbătut funcționarea organizației Șoimilor Patriei, vezi Ibidem, ff. 10-13. Fiindcă nimic nu era lăsat la voia întâmplării, prețul cu amănuntul al uniformelor șoimilor a fost stabilit prin decret în ședința CPEx din 10 octombrie 1977. Vezi Ibidem, dosar nr. 1120/1977, f. 3.

¹² „După Congresul al XI-lea, spunea Ceaușescu în 1977, au fost adoptate o serie de noi măsuri cu privire la perfecționarea cadrului organizatoric al vieții economico-sociale, a organelor de conducere, a democrației socialiste. După cum se știe, am continuat perfecționarea consiliilor oamenilor muncii, am sporit rolul adunărilor generale în conducerea activității unităților economice. S-au instituționalizat noi organisme la scară națională, cum sunt: Congresul Consiliilor Populare, Congresul Agriculturii, Congresul Educației și Culturii, Congresul Consiliilor Oamenilor Muncii. S-au creat organisme noi, cu caracter permanent, care asigură participarea maselor populare, a reprezentanților lor la conducerea societății pe plan național. Mă refer la Camera Consiliilor Populare, la Consiliul Național al Agriculturii, la Consiliul Național al Oamenilor Muncii, care urmează să fie constituit în toamna acestui an. ... Ele sunt o expresie a democrației noastre socialiste, care asigură participarea conștientă a poporului la făurirea propriului său destin.” Vezi stenograma consfățuirii de lucru cu primii secretari și secretarii cu probleme organizatorice ai comitetelor județene de partid din 21-23 septembrie 1977, ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosar nr. 105/1977, ff. 263-264.

¹³ Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics and Society*, Londra, Francis Pinter Publishers, 1985, pp. 95-106; P. Gafton, *The Romanian Communist Party Today*, în „Radio Free Europe. Special Report. Romania”, nr. 6, 29 aprilie 1988, pp. 9-10.

Oamenilor Muncii.¹⁴ Pe scurt, procesul de concentrare a puterilor de decizie și cel al multiplicării mecanismelor de control se suprapuneau.

Controlul conștiințelor

În iulie 1971, Ceaușescu a anunțat noi măsuri pentru “îmbunătățirea activității politico-ideologice”, rămasse în istoria comunismului românesc sub numele de tezele din iulie, denumire ce aduce aminte de tezele leniniste din aprilie. Tezele ceaușiste reprezentau un nou ghid pentru toate producțiile culturale din România.¹⁵ Din punct de vedere ideologic, tezele au fost mai degrabă dogmatice decât novatoare: noțiuni demult abandonate în restul lagărului comunist, precum realismul socialist, erau readuse în actualitate de Ceaușescu, care pune astfel capăt tuturor iluziilor de liberalizare a vieții culturale, întreținute în perioada de început a conducerii sale. Subliniind rolul conducător pe care trebuia să-l joace partidul în toate domeniile, secretarul general a lansat un atac neașteptat împotriva celor care încercau să mențină cultura română conectată la curentele artistice, modele culturale și tendințele novatoare din Occident.¹⁶ Cu alte cuvinte, intelectualii români trebuiau să se inspire exclusiv din surse autohtone, mai precis din realitățile României socialiste. Consecința implicită: după o scurtă perioadă în care fuseseră reluate legăturile firești cu Occidentul, cultura română era condamnată de regimul comunist—a doua oară după rusificarea forțată din anii stalinismului—să se dezvolte în completă izolare față de orice influență de dincolo de Cortina de Fier. Pe scurt, tezele din iulie au constituit începutul re-stalinizării culturii române prin întreruperea timidei încercări din anii '60 de a relua ambiția generației pașoptiste de a produce

¹⁴ În plus, Elena Ceaușescu, acumula titlurile științifice de academician, doctor și inginer. În fondul CC al PCR – Cabinetul 2, se găsesc o serie de carnete de notițe ale Elenei Ceaușescu, majoritatea nedatate, mărturie a capacităților ei intelectuale și a nivelului precar de educație. Pentru edificarea cititorului, reproducem câteva extrase dintr-un carnet care poate fi datat fără îndoială din 1988: „linia partidului a . . . este cea mai umanistă privind grija tuturor fii țării noastre Este bine ca acastă înaltă preocupare a partidului nostru s-ă potă fi urmărită și nu de cea ce se ocupă une cercuri rău intenționate de a defăima munca și hărnicia întregului nostru popor. ... Repartizarea absolvenților în producție a fost realizat în 1987. În 2000 mult lateral dezvoltată va fi realizat în țara noastră. Toți oamenii își îndeplinesc cu ciste și avem garanția că vom ajunge pe piscurile cele mai înalte comunismul. Organismul statului și cele ale democrației în preună să realizeze sarcinile. Materiale de pregătire a cadrelor de conducere toți directori de centrale să facă un curs minim de pregătire în cadrul cursurilor de pregătire [construim socialismul cu poporul și pentru popor]”. Vezi ANIC, fond CC al PCR – Cabinetul 2, dosar nr. 172, ff. 5-6. De fapt, activitatea ei în aceste consilii era mai degrabă de natură polițienească. Printre documentele păstrate ale Cabinetului 2 există liste detaliate a tuturor persoanelor „cu probleme”, care lucrau în unități de cercetare științifică, inginerie tehnologică și proiectare. Principalele “probleme” erau cererile de plecare în străinătate, rudele stabilite în străinătate, rudele condamnate politic, manifestările așa-zis “naționalist-iredentiste”(în cazul cetățenilor maghiari), ascultarea posturilor străine, în special Europa Liberă. În cele patru volume, cu mențiunea „Secret. Exemplar unic” secret, sunt listate în total 544+756+671+700=2671 persoane „cu probleme”. Vezi Ibidem, dosar 174-177. Este de presupus că și pentru toate celelalte instituții existau asemenea liste, întocmite probabil de Securitate la cererea ei. În acest sens, trebuie menționat că Elena Ceaușescu era responsabilă cu politica de cadre din 1976, când a devenit președintele Comisiei pentru probleme de cadre de partid și de stat a CC al PCR.

¹⁵ De obicei, aceste teze sunt interpretate ca fiind de inspirație chineză, ca o reacție în urma vizitei făcute de Ceaușescu în țara revoluției culturale maoiste (care a avut loc cu puțin timp înainte de discursul din iulie. Există desigur multe elemente comune între cele două moduri de a înregimenta cultura, în România și în China, dar în urma analizei discursurilor oficiale ale lui Ceaușescu rezultă clar că el avea de mult intenția de a opri liberalizarea din sfera culturală. Mai multe despre asta, vezi în Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, *Restalinizarea vieții culturale românești. Tezele din iulie 1971*, în „Arhiva Cotidianului”, nr. 10 (53), octombrie 1996, pp. 1-3.

¹⁶ Desigur, Ceaușescu a exprimat aceste idei în obișnuita sa limbă de lemn: a atacat cosmopolitismul ca fiind o manifestare de servilism în fața creațiilor străine și de dispreț față de cele autohtone: “O practică nepotrivită s-a dezvoltat, tovarăși, aceea de a ne uita numai la ceea ce este produs în altă parte, în străinătate, de a recurge numai la importuri. ... Suntem împotriva ploconirii în fața a tot ceea ce este străin.” Vezi Nicolae Ceaușescu, *Propuneri de măsuri pentru îmbunătățirea activității politico-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii - 6 iulie 1971*, București, Editura Politică, 1971, pp. 205-207.

o cultură națională în sincronism cu Occidentul, și, implicit, demnă de a sta alături de celelalte culturi europene.¹⁷

În vâltoarea “revoluției culturale” à la roumaine din iulie 1971, a fost înființat și Consiliul Culturii și Educației Socialiste (CCES), care avea misiunea de a „dirija și orienta orice activitate cultural-educativă” a țării. CCES a fost un organism dublu subordonat partidului și statului, respectiv CC al PCR și Consiliului de Miniștri. Din 1977, i-au fost conferite atribuții mult mai importante, el devenind organismul care practic controla activitatea „tuturor instituțiilor cultural-educative de la orașe și sate, indiferent de subordonare, a uniunilor și asociațiilor de creatori”, colaborând cu organizațiile de partid din cadrul respectivelor instituții „în scopul asigurării îndeplinirii politicii culturale a partidului”. În plus, CCES avea ca sarcină “avizarea repertoriilor instituțiilor teatrale și muzicale, a tematicii muzeelor, a planurilor editoriale și tirajelor cărților, a producției și difuzării filmelor” pentru “instaurarea unei ordini și discipline severe în organizarea de spectacole și concerte în țară.” Conform decretului pentru organizarea și funcționarea CCES, adoptat de CPEx la 11 octombrie 1977, acest organism controla, de asemenea, și toate publicațiile din România. După aparenta desființare oficială a cenzurii, respectiv încetarea activității Comitetului pentru Presă și Tipărituri, CCES a fost restructurat astfel încât să preia și o parte din vechile atribuții ale cenzurii.¹⁸ CCES era responsabil pentru conținutul presei, cărților, altor publicații apărute în țară, pentru importul oficial de cărți, filme, discuri, precum și de controlul introducerii unor asemenea produse culturale din străinătate de către persoane private. Pe scurt, cultura era redusă la dimensiunea ideologico-educativă, direcționată „în scopul formării și dezvoltării conștiinței socialiste a maselor, îndrumarea unitară a tuturor așezămintelor de cultură.”¹⁹

În ceea ce privește cenzura, ca urmare a hotărârii CC de desființare a Comitetului pentru Presă și Tipărituri, s-a procedat la împărțirea atribuțiilor în două direcții. Răspunderea pentru conținutul politic și ideologic a fost delegată la nivel instituțional prin constituirea unor comisii speciale în Radioteleviziune și colegii de redacție în presă, formate din activiști de partid și reprezentanți ai conducerii instituției. Aceste noi organisme deveneau responsabile pentru „conținutul politic și ideologic” al publicațiilor, emisiunilor, spectacolelor, filmelor, etc.²⁰ În al doilea rând, Ceaușescu personal decide că un organism central care să

¹⁷ Implicațiile acestor teze asupra literaturii române au fost analizate pe larg în Monica Lovinescu, *La littérature en Roumanie. Du réalisme socialiste au réalisme quotidien*, în „L'Alternative”, nr. 13, noiembrie-decembrie 1981, pp. 59-63, reluat în „Roumanie. Crise et répression. 1977-1982. Un dossier de L'Alternative”, sub direcția lui Mihnea Berindei și Anne Colas (Anne Planche), Paris, ianuarie 1983, pp. 70-74. Vezi și capitolul „Ideologie și teroare. Monopolul asupra vieții culturale” din raport.

¹⁸ CCES a preluat și cea mai mare parte a personalul fostului Comitet pentru Presă și Tipărituri, cu excepția celor care au trecut la Agerpres pentru a se ocupa de importul presei străine și difuzarea acesteia în România. Vezi Propunere de modificare a unor acte normative decurgând din aplicarea Hotărârii CC al PCR din 28-29 iunie a.c. cu privire la activitatea de informare a opiniei publice, ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosar nr. 116/1977, f. 2 v. și 3 r.

¹⁹ Conform Decretului pentru organizarea și funcționarea Consiliului Culturii și Educației Socialiste, 19 noi instituții culturale de interes național (Opera Română, Teatrele Naționale, Filarmonica, muzee, etc.) trec și ele în subordinea acestui consiliu, pe lângă cele existente deja. Avea, de asemenea, în subordinea sa Centrala Româniafilm, Centrala Editorială, Centrala Industriei Poligrafice, ceea ce însemna practic toate întreprinderile poligrafice, editurile, casele de filme. Pentru decretul privind organizarea și funcționarea CCES, vezi Ibidem, ff. 7-27. Merită adăugat și faptul că președintele CCES era membru al Consiliului de Miniștri, numit prin decret prezidențial. Începând din 1979, acest post de mare „răspundere ideologico-educatională și culturală” a fost atribuit Suzanei Gâdea, o apropiată a cuplului prezidențial.

²⁰ Din acest motiv, în aceeași ședință din 11 octombrie 1977, când a fost adoptat decretul cu privire la suprimarea Comitetului pentru Presă și Tipărituri, au fost adoptate și decretul privind reorganizarea și funcționarea Agenției Române de Presă Agerpres, care preia controlul asupra importului de presă. De asemenea, a fost adoptat decretul pentru reorganizarea și funcționarea Radioteleviziunii Române, prin care se creează comisiile pe domenii care vizionează și audiază emisiunile de televiziune și radio și avizează difuzarea lor, precum și decretul pentru

supravegheze întreaga activitate a acestor comisii și comitete era în continuare absolut necesar, atribuindu-i CCES acest rol. Argumentul lui Ceaușescu pentru necesitatea menținerii unui control strict și centralizat al publicațiilor semăna cu o descriere de tip orwellian a funcționării cenzurii: „Nu putem lăsa această activitate chiar așa la voia întâmplării—aprecia acesta.—Libertate, libertate, dar în toată lumea există un control asupra tuturor publicațiilor. Există un minister al informațiilor, în toată lumea, care dă autorizații, suspendă un ziar care a greșit sau îl dă în judecată. Nu înseamnă că nu te mai trage nimeni la răspundere. Trebuie să fie un organ de stat investit cu asemenea atribuții.”²¹ În plus, CCES era abilitat să ia măsuri dacă se constata că presa a fost folosită în „scopuri potrivnice orândurii socialiste, ordinii de drept statornicite prin Constituție și celelalte legi”, printre care legea secretului de stat din 1971.²² „Am stabilit să introducem anumite prevederi practicate în toată lumea—relua Ceaușescu aceeași idee—: dreptul de a opri o publicație, de a o suspenda. Democrația nu trebuie înțeleasă denaturat.”²³

Tot din 1977, CCES era dotat și cu o importantă structură permanentă: Cântarea României, prin același decret de reorganizare menționat mai sus. Deja în anul anterior fusese experimentată prima ediție a festivalului, iar după succesul acestei prime ediții, CPEx a decis relansarea lui, pentru ca apoi să îl permanentizeze sub egida CCES. Cântarea României era definită ca un “festival al educației și culturii socialiste..., amplă manifestare educativă, politico-ideologică, cultural artistică de creație și interpretare, menită să îmbogățească și să diversifice viața spirituală a țării, să sporească aportul geniului creator al poporului român la patrimoniul cultural național și universal.”²⁴ Implicația directă era că orice creație artistică, dar și tehnică, orice manifestare culturală, spectacol de amatori sau folcloric, reprezentație teatrală, etc. trebuiau să obțină aprobarea „activiștilor” responsabili cu Cântarea României, prezenți în fiecare întreprindere și în fiecare sat. Principiul care reglementa activitatea acestor paznici ai “culturii socialiste” era același cu cel enunțat în tezele din iulie 1971 și reactualizat cu ocazia Conferinței de la Mangalia din august 1983 consacrată “problemelor muncii de organizare și politico-educative”²⁵, ulterior repetat fără încetare în discursurile cu conținut ideologic²⁶: nu poate exista creație artistică sau culturală lipsită de mesaj “revoluționar”. Fiecare operă, fiecare eveniment cultural, ansamblul activităților editoriale, învățământul literar sau artistic erau subordonate imperativelor propagandei, orice manifestare de acest tip concurând în mod necesar la crearea “omului nou”. Dacă unii scriitori sau artiști consacrați se mai puteau sustrage constrângerilor Cântării României, debutanții aveau puține șanse de a-și vedea publicate textele sau de a-și expune operele, fără să se conformeze directivelor puterii și

modificarea legii presei din 1974, prin care se introduce autocenzura la nivel instituțional. Vezi Anexele la ședința CPEx din 11 octombrie 1977 în Ibidem, ff. 1-6 și 28-65.

²¹ Vezi stenograma ședinței CPEx din 13 septembrie 1977, Ibidem, dosar nr. 101/1977, f. 73 r.

²² Pentru Legea 23/1971 privind apărarea secretului de stat în RSR, vezi „Monitorul Oficial”, nr. 157, 17 decembrie 1971, pp. 13-23.

²³ Vezi stenograma ședinței CPEx din 11 octombrie, ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 113/1977, f. 51 r.

²⁴ Ibidem, f. 13.

²⁵ Vlad Georgescu, *Istoria românilor, de la origini până în zilele noastre*, München, Jon Dumitru Verlag, 1984, pp. 319-323, 331-334; Mihnea Berindei și Anne Colas (Anne Planche), *De l’obscurité à l’obscurantisme*, în „L’Alternative”, 26, martie-aprilie 1984, pp. 34-40; Vladimir Tismăneanu, *Ceaușescu’s Socialism*, în „Problems of Communism”, ian. - febr. 1985, p. 61; Michael Shafir, *op. cit.*, pp. 58-59; 92-93.

²⁶ Vezi, de exemplu, capitolul discursului lui N. Ceaușescu din 28 noiembrie 1988, pronunțat cu ocazia ședinței plenare a CC și a consiliilor și birourilor celorlalte organizații de masă, intitulat Activitatea ideologică și politico-educativă pentru crearea omului nou având o înaltă conștiință revoluționară socialistă: obiectiv de importanță capitală în etapa actuală, în „Scînteia”, 29 nov. 1988. Vezi și Michael Shafir, *Former Defense Minister Appointed Ideological Chief*, în „Radio Free Europe. Situation Report. Romania”, nr. 8, 23 iunie 1988, pp. 3-6; Idem, *Ceaușescu’s Speech at the April CC Plenum. Ideological Aspects*, în „Radio Free Europe. Situation Report. Romania”, nr. 4, 4 mai 1989, pp. 3-8.

să-și aducă tributul cultului personalității lui Ceaușescu. Amatorismul cel mai servil și mai mediocru era încurajat în detrimentul profesionalismului și talentului.

La rândul lui, CCES era sub controlul Comisiei ideologice a CC, ale cărei atribuții au fost precizate în acest sens în noul „Regulament privind organizarea și funcționarea Comisiilor pe probleme, a Secțiilor CC și Colegiului Central de Partid”, aprobat în Plenara CC din 26-27 octombrie 1977. Această comisie trebuia să „analizeze și controleze” modul în care CCES își îndeplinește sarcinile stabilite prin hotărârile partidului, dublând practic atribuțiile acestuia legate de supravegherea planurilor editoriale, inclusiv al traducerilor, al producției interne de filme și de import de filme, al repertoriului instituțiilor teatrale și muzicale, al aniversărilor și comemorărilor, al programului de restaurare a monumentelor istorice; de organizarea festivalului Cântarea României; de controlarea presei, a Radioteleviziunii și a uniunilor de creație. Astfel, prin intermediul Comisiei ideologice, care avea obligația de a prezenta periodic rapoarte privind toate aceste aspecte și a le supune aprobării conducerii superioare a partidului, se exercita un control ultracentralizat al culturii, Ceaușescu personal având ultimul cuvânt.²⁷ Obiectivul vizat era, desigur, modelarea conștiințelor astfel încât să corespundă profilului ideologic al „omului nou”. În acest sens, controlul educației începea de la vârstele preșcolare, odată cu înregimentarea în organizația șoimilor patriei.²⁸

Pe termen lung, această politică culturală inițiată de tezele din iulie a avut consecințe extrem de grave datorită faptului că, dincolo de retorica de inspirație stalinistă, ea a fost acompaniată de un control extrem de strict asupra circulației informației de orice fel dinspre Occident înspre România. Numărului traducerilor a scăzut simțitor, în timp ce din ce în ce mai puține opere, reviste, jurnale, filme occidentale ajung în România: chiar și cele care provin din țările comuniste sunt selecționate cu grijă, respectiv cenzurate.²⁹ La intrarea în țară erau confiscate toate cărțile sau publicațiile ce puteau stârni fie și cea mai mică suspiciune. Toate aceste măsuri au fost combinate cu limitarea circulației persoanelor peste Cortina de Fier și chiar condiționarea plecărilor în străinătate de colaborarea cu regimul. Această pseudo-cultură „națională”, care trebuia să fie „protejată” de influențe „nefaste” din exterior, a dus la o auto-izolare crescândă, pe care nici măcar Albania nu o mai cunoștea în anii premergători prăbușirii comunismului. A fost o politică anticulturală, care prin răsturnarea valorilor a denaturat în profitul propagandei nevoile și aspirațiile reale ale oamenilor, a determinat, prin perversiune, distorsionarea spiritelor și o veritabilă suferință morală. În final, a constituit, cu siguranță, un mijloc suplimentar de control al conștiințelor.

²⁷ Pentru decizia Plenarei CC din 26-27 octombrie 1977, vezi ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosar nr. 121/1977, f. 3. Pentru noul regulament, vezi Ibidem, dosar nr. 122/1977, vol. II, f. 136-138.

²⁸ Până și revistele destinate copiilor erau controlate din punct de vedere a „conținutului ideologic.” Revista „Arici Pogonici”, considerată de Ceaușescu ca fiind o „revistă ușoară”, a fost transformată în „Șoimii Patriei.” La fel, revista în limba maghiară „Napsugar” a fost schimbată în „A haza sólymai”, ceea ce în traducere înseamnă același lucru. Referindu-se la aceste modificări, Ceaușescu sublinia: „Eu am înțeles că nu ne limităm la o schimbare de denumire. Am stabilit să apară o revistă cu totul nouă, în ce privește conținutul, și, ca să zic așa, să devină o revistă oficială a acestei organizații”. Vezi stenograma și documentele ședinței Secretariatului din 18 octombrie în Ibidem, dosar nr. 118/1977, ff. 12-14 și 157-160.

²⁹ O singură ilustrare: repertoriul noilor filme prezentate la București în 1988: 22 producții românești, 28 sovietice, 10 germane din RDG, 9 cehoslovace, 8 chinezești, 7 vietnameze, 7 poloneze, 6 iugoslave, 5 coreene (din Nord), 2 bulgărești, una ungurească, una cubaneză și numai 3 coproducții Est-Vest, dintre care un film despre Johann Strauss, coproducție RDG-Austria. Să adăugăm la aceasta că cei 2.300.000 de locuitori ai capitalei nu dispun decât de 37 de săli de cinematograf – deschise cu rândul, niciodată mai mult de două treimi în același timp – și că ultimul spectacol este programat la ora 19 în timpul iernii și la ora 20 în timpul verii, conform G. Ionescu, *Repertoriul cinematografic în 1988*, în „Radio Free Europe. Domestic Bloc”, 25 ianuarie 1989; vezi de asemenea Monica Lovinescu, *La résistance des écrivains roumains – solitaire ou solidaire?*, în „L’Autre Europe”, nr. 17-19, 1988.

Mizeria, instrument de control social

Dincolo de mobilizarea politică prin intermediul organizațiilor de masă și de supravegherea strictă a conținutului ideologic al producțiilor culturale, controlul se exercita și prin alte mecanisme care implicau intruziunea în viața cotidiană și menținerea unui stări materiale precare a populației. Liberalizarea de la mijlocul anilor 1960 permisesse reapariția unor mici întreprinderi familiale particulare, așa-zii mandatar, în sfera serviciilor, precum restaurante, cofetării, brutării, frizerii, etc., care se adăugau meseriașilor particulari încă tolerați, precum cizmarii, croitorii, etc., formând un nucleu de economie privată în domenii în care statul era în mod special deficitar. Această mică oază de liberalism a început să fie redusă începând din 1968, sub pretextul unei proaste gestionări sau a îmbogățirii ilicite. Procesul de suprimare a oricărei forme neetatizate de producție, comerț sau servicii, s-a radicalizat în 1977. La ședința CPEX din 18 februarie, au fost adoptate o serie de măsuri care anunțau sfârșitul sistemului mandatarilor și limitarea drastică a activității meseriașilor particulari.³⁰

La începutul anilor 1980, au fost luate o serie de noi măsuri pentru a restrânge, pe de-o parte, firavul sector nesocializat al economiei (în special în agricultură) și, pe de altă parte, pentru a crea o totală dependență materială a fiecărui individ față de stat. Principiile „noii revoluții agrare” au fost enunțate în februarie 1981, eveniment care a prilejuit convocarea Congresului al II-lea al „oamenilor muncii din agricultură”, primul fiind cel care celebrase încheierea colectivizării în 1962. Pregătită prin decretele din 10 și 17 octombrie 1981 relative la raționalizare și autoaprovizionare, și practic lansată la începutul lui 1982, așa-zisa „nouă revoluție agrară” a antrenat de fapt o nouă colectivizare. Astfel, era pus în practică un sistem de control al producției agricole a satelor necollectivizate (9,4 % din suprafața agricolă, dar numai 4,9 % din cea a terenurilor arabile) și a loturilor individuale acordate țăranilor cooperatori în folosință proprie (6,1% din suprafața agricolă). De asemenea, au fost introduse livrările obligatorii către fondul de stat, în cantități și la prețuri impuse, prin care se revenea la mecanismul „cotelor”, suprimate în 1956.³¹ Ultima etapă a acestui asalt împotriva țăranimii a fost programul de sistematizare a satelor, asupra căruia vom reveni ulterior, pus în aplicare pe întreg ansamblul teritoriului după 3 martie 1988. Dacă acest program ar fi fost dus până la capăt am fi asistat la trecerea cvasitotalității pământurilor în regimul gestiunii colective, cu prețul distrugerii satelor necollectivizate și al reducerii drastice a suprafeței loturilor în proprietate individuală, dacă nu chiar la suprimarea lor pur și simplu. Agricultură română ar fi fost astfel în întregime colectivizată, iar toți țăranii transformați în muncitori agricoli.

„Noua revoluție agrară” s-a înscris într-un ansamblu mai larg de măsuri care, de la începutul anilor '80, a împins România spre o adevărată economie de război. Sectoare esențiale ale economiei au fost trecute sub responsabilitatea directă a militarilor: transporturile și telecomunicațiile, principalele porturi, șantiere naționale, minele și, din 1985, energia.³² Un decret din decembrie 1981 asupra „întăririi ordinii și a disciplinei muncii” mergea până la prevederea de pedepse cu închisoarea pentru greșeli comise în timpul orelor de muncă.³³ În

³⁰ În ședința CPEX se aprobau „desființarea brutăriilor particulare existente în unele localități, precum și a brutăriilor și tuturor secțiilor de producție și prestare de servicii aparținând cooperativelor agricole de producție . . . având ca obiect de activitate servirea populației orășenești”. De asemenea, se prevedea desființarea ultimilor mandatar și îngrădirea condițiilor în care își puteau desfășura activitatea meseriașii particulari. Vezi stenograma ședinței CPEX din 18 februarie 1977, în ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 13/1977, vol. I, f. 5.

³¹ Anne Colas (Anne Planche), *Roumanie. Une situation explosive*, în „L'Alternative”, nr. 14, ianuarie-februarie 1982, pp. 27-37; Idem, *La mobilization générale*, în „L'Alternative”, nr. 16-17, mai-august 1982, pp. 12-16.

³² Mihnea Berindei, „Etat de guerre” à la roumaine, în „L'Alternative”, nr. 15, martie-aprilie 1982, pp. 20-23; Idem, *Roumanie – Les ouvriers. N'ayez pas peur*, în „Le cri des hommes. Fédération internationale des droits de l'homme”, nr. 15, aprilie 1982, pp. 28-33; Edith Lhomel, *Roumanie 1985. Une économie toujours grevée d'hypothèques*, în „Le Courrier des Pays de l'Est”, nr. 305, aprilie 1986, Paris, La Documentation Française, pp. 45-53.

³³ Decretul nr. 400 din 29 decembrie 1981 pentru „instituirea unor reguli privind exploatarea și întreținerea utilajelor, instalațiilor și mașinilor, întărirea ordinii și disciplinei în muncă” prevedea pedepse cu închisoarea de 3

1983, prin generalizarea “acordului global”, venitul minim garantat pentru toate categoriile de salariați a fost suprimat și înlocuit cu o remunerare în funcție de randament. Nerealizarea normelor planificate avea drept consecință o scădere a salariului, chiar și în cazul în care cauzele nu erau imputabile muncitorului (epuizarea stocului, până de electricitate, etc.).³⁴ Dacă nici una dintre aceste măsuri nu a contribuit realmente la ameliorarea productivității – obiectivul proclamat oficial –, ele au mărit în schimb ponderea arbitrariului și a insecurității în raporturile de muncă.

Aplicarea “acordului global,” care a **provocat** o scădere importantă și imprevizibilă a veniturilor, intervenea într-un moment în care prețurile explodaseră (creștere de mai mult de 35% în medie pentru 220 de produse alimentare în 1982; creștere a prețului electricității și al gazului metan domestic cu 300% între 1982-1987) și în care penuriile care își făcuseră apariția la sfârșitul anilor 1970 devin endemice. Deja din 1977, se pune problema valorificării „superioare” a cărnii prin folosirea subproduselor—precum sânge, șorici, zgârciuri, cartilagii, pentru fabricarea în combinație cu făină de soia a unor preparate alimentare.³⁵ Această măsură se află la originea binecunoscutului „salam cu soia” din perioada anii 1980.³⁶ Tot în această perioadă apar pe piață și produse precum „tacâmurile” (capătul aripilor de pui, împreună cu ghearele) sau așa-numiții „adidași” (picioarele de porc). Această criză—instituționalizată prin decretul mai sus menționat asupra raționalizării din 10 și 17 octombrie 1981 și mai ales prin “programul privind alimentarea științifică a populației” din 1982³⁷, care îi conferea un caracter de permanență—se traducea prin raționalizarea produselor de bază: pâine, făină, carne, zahăr, ulei, ouă, lapte. Chiar astfel raționalizate, produsele alimentare erau deseori de negăsit, ceea ce a exacerbât fenomenul coziilor.³⁸

luni până la trei ani pentru acte de indisciplină precum introducerea băuturilor alcoolice, fumatul în locuri interzise sau acte de neglijență în mănuierea instalațiilor, utilajelor sau mașinilor. În cazul în care aceste „infrațiuni” provocau acte de tulburare a „bunului mers al unității”, pedepsele mergeau de la 6 luni la 5 ani, iar în cazul unei perturbări deosebit de grave cu pagube și vătămări corporale sau chiar victime umane puteau ajunge de la 5 la 20 de ani. Interesant de remarcat este faptul că actul nu a fost abrogat decât în 2006 prin articolul 53 al legii 319. O analiză a contextului și implicațiilor acestui decret, vezi la Mihnea Berindei, „*Etat de guerre*” à la roumaine, art. cit.; și Anne Colas (Anne Planche), *La mobilization générale*, art. cit.

³⁴ Mihnea Berindei și Anne Colas (Anne Planche), *L’abolition du salariat*, în „L’Alternative”, 25, ian-febr. 1984, pp. 36-44.

³⁵ Vezi comunicatul CPEX din 18 februarie 1977 în ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosar nr. 13/1977, vol. I, f. 4 r. și raportul semnat de Angelo Miculescu, ministrul agriculturii, și de Petre Blajovici, șeful Departamentului Industriei Alimentare, Ibidem, dosar nr. 13/1977, vol. III, f. 130-139. În ședința CPEX din 6 iunie 1977, care a analizat problema majorării prețurilor pentru intervalul 1977-1980, Ceaușescu insistă ca în privința cărnii să se dea întâietate „valorificării superioare a subproduselor”: „Să se mărească rentabilitatea prin valorificarea celorlalte subproduse-cum este sângele și altele-și introducerea celorlalte produse cum este soia și altele”. Vezi Ibidem, dosar nr. 64/1977, f. 74.

³⁶ Perversitatea comunismului se poate ilustra și prin faptul că, asemenea măsuri, au dus și la o schimbare de mentalitate. După 1989, “salamul cu soia” a fost invocat în sens pozitiv, ca probă de patriotism a celor ce au îndurat comunismul în România, cu scopul de a-i denigra pe cei ce s-au întors din exil.

³⁷ Era un program delirant cu pretenții de științificitate, care norma consumul de produse alimentare al populației, împărțite pe categorii de gen, vârstă, efort fizic. Proiectul de program a fost publicat în „Scînteia”, 14 iulie 1982. În realitate, proiectul nu a fost aplicat, cantitățile de alimente efectiv consumate de populație fiind de fapt mult mai mici decât cele indicate.

³⁸ Iată ca un exemplu – o cartela de raționalizare – cantitățile de produse alimentare obținute la Brașov timp de 12 luni ale anului 1987: 8,5 kg de carne (4kg de porc și 4,5 kg de pui), deci 23 g pe zi; 2,5 kg de făină (7 g pe zi); 10 l de ulei (27 ml pe zi); 10,5 kg de salam (29 g pe zi). Se adagă 10 ouă distribuite în noiembrie (un ou la 36 de zile) și 0,5 kg salam (2 g pe zi). Conform D. Ionescu, *Food Rationing in Brasov*, în „Radio Free Europe. Situation Report, Romania”, nr. 4, 4 martie 1988, pp. 9-12. Să reamintim că Brașovul era unul dintre principalele orașe ale țării, iar centrele urbane erau mult mai bine aprovizionate decât localitățile rurale. Asupra decretelor de raționalizare și programului – nerespectat – al “alimentației științifice”, vezi „La Roumanie. Crise et repression”, *op. cit.*, pp. 88-89, 131. Vezi de asemenea Vlad Socor, *A Chicken for Every Pot?* și D. Ionescu, *Acute Food Shortages*, „Radio Free Europe. Situation Report. Romania”, nr. 1, 13 ianuarie 1988, pp. 33-36; nr. 14, 2 dec.

La toate acestea se adăugau, din 1982, întreruperile de electricitate și gaz din ce în ce mai frecvente și anarhice. Consumul casnic era supus unor restricții draconice (spre exemplu, încălzirea în timpul iernii era limitată la maximum 14 grade). De asemenea, starea mizeră a locuințelor și a transporturilor în comun prin lipsa întreținerii și prin uzură, precum și situația ecologică alarmantă³⁹ contribuiau la deterioarea calității vieții. Toate aceste elemente au dus – ca și absența, devenită cronică, a săpunului, detergenților și medicamentelor – la degradarea rapidă a stării de sănătate, la apariția anumitor boli ale mizeriei, la scăderea – din 1980 – a speranței de viață. Mortalitatea generală și în special mortalitatea infantilă deveniseră atât de ridicate încât, în ciuda măsurilor polițienești adoptate în 1984-1985 cu scopul de a spori rata natalității⁴⁰, sporul natural înregistrat în 1988 (108.000 pentru o populație de aproape 23.000.000 de locuitori) era inferior celui din 1966, ultimul an în care avortul era încă legal (116.000 pentru o populație de numai 19.000.000 de locuitori).⁴¹

Însă criza economică nu este suficientă pentru a explica sacrificiile impuse populației. Puterea se lăuda, an după an, cu obținerea unor recolte record. Chiar dacă datele furnizate erau în mod evident umflate, producția agricolă reală ar fi putut totuși să asigure în același timp și o aprovizionare decentă și exporturi substanțiale. Exporturile de produse agricole nu serveau decât parțial rambursării accelerate a datoriei externe în devize, decise în mod unilateral în 1981 de Ceaușescu – pretext oficial al politicii de austeritate. Ele erau mai ales necesare pentru menținerea dogmatică a unei strategii economice de tip stalinist (prioritate absolută acordată industriei grele, oricare ar fi prețul). În principal destinate Uniunii Sovietice⁴², și într-o măsură mai mică țărilor din Orientul Mijlociu, exporturile de alimente serveau în primul rând la obținerea de materii prime și combustibili (minereu de fier, petrol, gaz, etc.) indispensabili funcționării unei industrii siderurgice și petrochimice supradimensionate și energofage.⁴³ În plus, toate resursele și energiile încă disponibile erau mobilizate pentru realizarea unor proiecte faraonice, ruinătoare din toate punctele de vedere, precum Canalul Dunăre-Marea Neagră, asanarea Deltei Dunării pentru a o “reda agriculturii”,

1988, pp. 11-14. O analiză sociologică a fenomenului coșurilor vezi la Pavel Câmpeanu, *România. Coadă pentru hrană. Un mod de viață*, București, Litera, 1994.

³⁹ Despre acest subiect, vezi raportul ecologic al mișcării clandestine Acțiunea democratică română în „La Nouvelle Alternative”, nr. 11, septembrie 1988, pp. 44 - 48 și nr. 12, decembrie 1988, pp. 73-75.

⁴⁰ Printre aceste măsuri, să semnalăm obligația impusă femeilor de a naște cel puțin cinci copii, prescrierea unor examene ginecologice periodice pentru a preveni orice întrerupere de sarcină, agravarea pedepselor penale pentru avort. Mai multe despre acest subiect, vezi în capitolul respectiv din raport.

⁴¹ Comunicat cu privire la realizarea planului unic de dezvoltare economică și socială al RS România în 1988, în „Scînteia”, 4 feb. 1989; vezi și *Anuarul statistic al RS România*, București, 1967. Vezi și C. Pompey, *Officials Confirm a Rise in Infant Mortality*, „Radio Free Europe. Situation Report. Romania”, nr. 13, 9 noiembrie 1988, pp. 25-27.

⁴² Vlad Socor, *Romanian – Soviet Trade Surges Ahead*; Idem, *The Soviet Presence in Romanian Industry; Gromyko's Official visit to Romania; Romanian – Soviet Relations on the Eve of Ceausescu's Visit to Moscow; Nicolae and Elena Ceausescu Visit the USSR*, în „Radio Free Europe. Situation Report. Romania”, nr. 3, 22 aprilie 1987, pp. 31-35; nr. 4, 29 mai 1987, pp. 19-23; nr. 7, 26 mai 1988, pp. 5-6; nr. 12, 14 oct. 1988, pp. 18-19; nr. 13, 9 nov. 1988, pp. 3-8; Edith Lhomel, *Les ambiguïtés de l'autonomie roumaine*, în „Problèmes politiques et sociaux”, nr. 491, Paris, La Documentation Française, iunie 1984, pp. 27-28; Idem, *La Roumanie en 1986. Déclin des échanges extérieurs*, în „Le Courrier des Pays de l'Est”, nr. 317, aprilie 1987, Paris, La Documentation Française, pp. 62-63. Conform jurnalului „The Independent”, 26 ian. 1989, 69% din producția agroalimentară a României ar fi fost exportată în Uniunea Sovietică.

⁴³ Edith Lhomel, *Roumanie 1985, une économie grevée d'hypothèques*; Idem, *Roumanie 1986-1990. La fuite en avant*; Idem, *La Roumanie 1987. Une économie à la dérive*, în „Le Courrier des Pays de l'Est”, nr. 305, aprilie, 1986, pp. 45-53; nr. 316, martie 1987, pp. 60-64; nr. 328, aprilie 1988, pp. 47-52. Vezi și Anne Colas (Anne Planche), *Roumanie, un pays à l'agonie*, în „L'Etat du monde, 1988-1989”, Paris, La Découverte, 1988, pp. 216-221; P. Gafton, *The Program for Consumer Supplies in 1988*, Idem, *The Foreign Debt*; Idem, *The Economy in 1988*, în „Radio Free Europe. Situation Report. Romania”, nr. 4 martie 1988, pp. 7-8; nr. 15, 29 dec., 1988, pp. 7-9; nr. 2, 2 martie 1989, pp. 13-17; Dan Ionescu, *Food Rationing in Brasov*, în „Radio Free Europe. Situation Report. Romania”, nr. 4, 4 martie 1988, pp. 9-12.

Canalul București-Dunăre, „sistematizarea” centrelor istorice ale orașelor.⁴⁴ La fel ca în perioada stalinistă, decizia de a iniția asemenea proiecte nu a fost luată numai din considerente economice, majoritatea chiar dovedindu-se fie o proastă investiție financiară, fie o catastrofă ecologică de proporții. Rațiunea înființării unor asemenea șantiere era mai mult de natură politică: dacă lucrările la Canalul Dunăre-Marea Neagră au fost deschise la sugestia sovieticilor pentru a servi drept lagăr de muncă forțată pentru prizonierii politici din anii 1950, reluarea acestora de către Ceaușescu a fost făcută și în scopul întroducerii de noi metode de control și constrângere a populației.⁴⁵ Pe aceste șantiere lucrau persoane condamnate la „reeducarea prin muncă”, multe dintre ele, de fapt, pe motive politice, sau soldații repartizați în batalioane de muncă. În general, însă, diverse categorii sociale—începând de la elevi și studenți aflați în timpul anului școlar, militari în termen, și până la salariați scoși din producție—erau obligate să presteze pentru regim o muncă așa-zis „voluntară” în locul activităților lor normale și în condiții extrem de mizere.⁴⁶ Spre exemplu, planul de „muncă patriotică” al UTC pe 1977 prevedea realizarea de îmbunătățiri funciare pe 20.000 hectare, împăduriri pe 7000 de hectare, colectarea a 12.000 tone deșeuri metalice, 5.000 tone hârtie.⁴⁷ Mobilizarea tineretului la asemenea activități s-a intensificat în anii următori, programul UTC privind realizarea unor „obiective și lucrări de investiții” pentru 1979 estima o valoare totală a acestora de 1,17 miliarde lei, care urma a fi asigurată prin participarea a 30.000 de tineri calificați și necalificați, precum și a 35.000 de elevi și studenți.⁴⁸ În sfârșit, numai realizarea lucrărilor la Casa Republicii (după 1989 devenită Casa Poporului) în faza finală a regimului, cu începere de la 1 septembrie 1987, a necesitat nu mai puțin de 14.525 de muncitori recrutați

⁴⁴ Construcția canalului Dunăre-Marea Neagră a fost foarte costisitoare (oficial 2 miliarde de dolari), dar eficiența lui s-a dovedit mult supraevaluată: la patru ani după punerea sa în funcțiune, nu realiza decât 10% din traficul prevăzut. Asanarea marilor insulele de pe Dunăre, Balta Mare a Ialomiței și Balta Mare a Brăilei, precum și proiectul de secare a Deltei Dunării (cea mai mare din Europa) au constituit veritabile catastrofe ecologice după experți, care puneau în evidență, între altele, faptul că salinitatea pământurilor astfel obținute împiedica dezvoltarea culturilor agricole. Construcția canalului București - Dunăre, abandonată după Revoluție, nu avea nici o utilitate economică, dar permitea realizarea unui alt proiect tipic stalinismului (elaborat încă din anii 1950): a face din capitală un port la Marea Neagră. La toată această listă de proiecte care au necesitat resurse uriașe se poate adăuga și distrugerea sistematică a centrelor istorice ale orașelor și în mod special al celui din București pentru a li se substitui centre politico-administrative demne de „epoca Ceaușescu”.

⁴⁵ Hotărârea reluării lucrărilor la Canalul Dunăre-Marea Neagră a fost luată la Plenara CC al PCR din 18-19 iunie 1973. Măsurile necesare proiectării și realizării canalului, pentru care se estima că ar fi fost necesari 25.000 de muncitori, au fost adoptate în ședința CPEX din 18 februarie 1977, proiectul general „îmbunătățit” în urma discuțiilor urmând a fi fost definitivat până în luna iulie a aceluși an. În ziua următoare s-a decis ca, în cinstea aniversării a 55 de ani de la crearea UTC, să se deschidă deja la 1 martie 1977 Șantierul Național al Tineretului din cadrul Centralei Canal Dunăre-Marea Neagră, precum și numeroase alte șantiere județene de muncă voluntară. Vezi ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 13/1977, vol. I, f. 4 r., vol. III, f. 112-128; și Ibidem, dosar nr. 14/1977, ff. 135-136. Tot în 1977, în ședința CPEX din 11 octombrie, s-a hotărât începerea Canalului București-Dunăre în 1979, precum și terminarea ramificației Poarta Albă-Capul Midia a celui alt canal până în 1985. Vezi Ibidem, dosar nr. 113/1977, f. 28 v.

⁴⁶ Aceste activități erau în general neplătite. Numai în mod excepțional în cazul Canalului Dunăre-Marea Neagră, elevii și studenții care au stat acolo câte trei luni primeau 20% din valoarea lucrărilor realizate. Vezi propunerile privind distribuirea fondurilor rezultate din munca desfășurată de elevi și studenți la Canalul Dunăre-Marea Neagră din 25 mai 1977, dezbătut în CPEX din 6 iunie, în ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 65/1977, ff. 79-81.

⁴⁷ Vezi planul de măsuri pentru sărbătorirea a 55 de ani de la crearea UTC și 20 de ani de la înființarea UASCR în Ibidem, dosar nr. 14/1977, ff. 135 r.-136 v.

⁴⁸ Spre exemplu, la șantierul Canal Dunăre-Marea Neagră, volumul de excavații se dubla practic în 1979 comparativ cu anul anterior (12,5 milioane mc pentru 1979 față de 6,5 milioane mc în 1978), ceea ce necesita recrutarea a încă 1.425 tineri calificați, detașați pentru doi ani, și a 1.275 tineri necalificați. Același program prevedea creșteri similare ale volumului de muncă prestată pe numeroase alte șantiere, precum Combinatul minier Oltenia, Sistemul de irigații Viișoara, Combinatul siderurgic Galați, Platforma industrială Zalău, Combinatul petrochimic Midia-Năvodari, precum și deschiderea de alte 5 șantiere județene și 127 șantiere locale. Vezi ANIC, fond CC al PCR – Organizatoric, dosar nr. 50/1979, ff. 8 r. – 9 v.

prin diverse instituții, mai ales prin Trustul „Carpați” și patru ministere. Cu toții erau considerați personal militarizat, lucrând în acord global sub conducerea Ministerului Apărării Naționale, prin UM 02523.⁴⁹ Această practică de mobilizare „voluntară” în scopul îndeplinirii planului economic a fost folosită extensiv și în agricultură, unde se ajunsese ca recoltele să fie strânse mai mult cu elevi, studenți, militari, decât cu țărani. În anii 1980, această practică a fost extinsă și la alte tipuri de activități, precum așa numita „muncă patriotică” pentru păstrarea curățeniei și înfrumusețarea orașului, obligatorie pentru toți.

Pe scurt, adevăratul motiv al mizeriei impuse poporului român nu era de ordin economic, ci politic: era o armă de control social. Românii, în imensa lor majoritate, trăiau în permanență cu teama zilei de mâine. Preocuparea de a-și asigura satisfacerea nevoilor celor mai elementare (hrană, îmbrăcăminte, sănătate, căldură, transport, etc.) le acapara tot timpul liber și toată energia. Această luptă cotidiană pentru supraviețuire pe care fiecare o ducea pentru sine și pentru familia lui, în competiție cu toți ceilalți, contribuia la alienarea individului și la atomizarea societății. Ea lăsa prea puțin spațiu altor aspirații și făcea cvasi-imposibilă organizarea unei rezistențe comune.

Controlul prin frică

Înregimentării, mizeriei impuse, suferinței morale, intruziunii puterii până în patul oamenilor, li se adăugau controlul prin frică. Securitatea, omniprezentă, gestiona capitalul de frică moștenit din lunga perioadă stalinistă românească. În acest moment nu există estimări ale numărului de ofițeri și colaboratori ai Securității pentru perioada ceaușistă, care să fie bazate pe documente de arhivă, cercetările fiind într-un stadiu incipient.⁵⁰ După Ion Mihai Pacepa, voce autorizată în materie (el a avut grad de general-locotenent și funcția de comandant-adjunct al Direcției de Informații Externe din 1972 și până la fuga sa în Occident în 1978), un român din cincisprezece ar fi fost angajat sau colaborator apropiat al Securității. Aceasta ar fi dispus, în plus, de aproximativ trei milioane de informatori, mai mult sau mai puțin voluntari, și de mijloace tehnice impresionante care permiteau supravegherea oricărui apartament.⁵¹ Chiar dacă cifrele avansate de Pacepa sunt exagerate—și este de sperat să fie așa—nu este mai puțin adevărat că fenomenul delațiunii instituționalizate era prezent în mintea fiecărui român.

Acest climat era întreținut printr-o represiune, mai puțin masivă și aleatorie ca altădată, dar mai selectivă și mai sofisticată: internări în spitale psihiatrice, „dispariții”, „accidente” și morți suspecte. România a fost singura țară comunistă europeană în afara URSS în care a fost atestată utilizarea internărilor psihiatrice ale opozanților politici. Primul care a denunțat această practică a fost doctorul Ion Vianu în 1977, iar primul caz concret demonstrat în Occident a fost acela al lui Vasile Paraschiv în 1978.⁵² Aceste dezvăluiri au

⁴⁹ Vezi decretul privind unele măsuri în legătură cu realizarea lucrărilor de construcții la obiectivul „Casa Republicii” din 27 august 1989 în ANIC, fond CC al PCR – Relații Externe, dosar nr. 13/1987, f. 1-2. În afară de Trustul de partid „Carpați”, care trebuia să furnizeze 9.800 de muncitori, mai participau Ministerul Construcțiilor Industriale cu 1575, Ministerul Apărării Naționale cu 1.500, Ministerul Transporturilor și Telecomunicațiilor 1.250, Ministerul Industrializării Lemnului și Materialelor de Construcții cu 600. Mărturii despre condițiile inumane în care s-a lucrat pe acest șantier, vezi la Iona Popa, *Robi pe Uranus*, București, Editura Humanitas, 1992.

⁵⁰ Mai multe despre acest lucru, vezi în capitolul „Securitatea și metodele de recrutare a informatorilor”.

⁵¹ Ion Mihai Pacepa, *Red Horizons. Chronicles of a Communist Spy Chief*, Washington DC, Regnery Gateway, 1987, Idem, *Roumanie. La nébuleuse Ceausescu*, interviu cu Ion Mihai Pacepa, în „Politique internationale”, nr. 41, toamna 1988, pp. 233-245.

⁵² Pentru internările în spitale psihiatrice, vezi Ion Vianu, *La répression psychiatrique. Nous avons les moyens de vous guérir...*, în „Roumanie. Crise et repression”, *op.cit.*, pp. 33-34; *Trois internement psychiatrique. Le témoignage de Vasile Paraschiv*, în Ibidem, pp. 35-38. Pentru dispariții suspecte, vezi *Les „disparus”*, document întocmit de Liga pentru apărarea drepturilor omului în România de la Paris, în Ibidem, pp. 38-40. Vezi și Ion Vianu, *Persecuția psihiatrică a opozanților și disidenților* în Ruxandra Cesereanu, (coord.), *Comunism și*

provocat serioase reacții internaționale (Comitetul francez contra utilizării psihiatriei în scopuri politice, Amnesty International, etc), ceea ce a dus se pare la diminuarea cazurilor după 1980. Cu toate că internările cunoscute ale disidenților în spitale psihiatrice au avut loc cu precădere între 1969 și 1979, această practică a continuat totuși până în 1989. Cercetări viitoare vor trebui să facă lumină asupra amplitudinii acestui tip de represiune și să stabilească responsabilitățile, inclusiv din rândul personalului medical⁵³.

Amenințarea de a deveni victima unuia dintre aceste procedee funcționa ca un inhibitor la nivelul populației, împiedicându-i pe mulți să-și manifeste nemulțumirea față de regim. Trebuie subliniat că în anii 1970 și 1980, nivelul general de represiune, deși diminuat față de anii 1948-1964, era mai ridicat decât în alte țări comuniste în aceeași perioadă. Deși oficial nu mai existau prizonieri politici în România după 1964, în realitate, zeci de mii de persoane, deținuți de „drept comun”, erau arestate din cauza credinței lor, pentru tentative de trecere ilegală a frontierei sau pentru “parazitism”, chiar în ziua următoare concedierii care sancționa o atitudine considerată neconformă. A distribui manifeste sau a scrie un text protestatar pe peretele unei fabrici era asimilat unei acțiuni care atingea „securitatea statului”, pasibilă de zece ani de închisoare.⁵⁴ Acest tratament era rezervat anonimilor, care nu beneficiau de protecție în străinătate. În cazul disidenților cunoscuți, represiunea era disimulată, aceștia fiind supuși unui tratament de “favoare”: izolare, tracasare și umilințe cotidiene, presiuni asupra celor apropiați, șantaj, etc., astfel încât mulți erau împinși spre emigrare.

În plus, frica era alimentată și de sentimentul insecurității provocat de arbitrarul. În fiecare moment și sub orice pretext, românii puteau fi denunțați sau acuzați, fără a avea posibilitatea de a se apăra. În 1985, de exemplu, toți salariații au fost obligați să semneze un angajament prin care afirmau că au luat cunoștință de existența unui decret asupra secretului de stat (Decretul nr. 408), dar conținutul acestuia a rămas secret, pentru simplul motiv că nu a fost niciodată publicat!⁵⁵ Oamenii erau doar avertizați că domeniul de aplicare a acestui decret este foarte larg și că el se referă, îndeosebi, la contactele cu străinii, supuse deja unor reguli foarte restrictive încă din 1974 (de pildă, obligația de a raporta în scris la miliție în maximum 24 de ore conținutul oricărei discuții, chiar accidentale: o conversație pe stradă provocată de simpla căutare a unei adrese). Deja în administrații și în întreprinderi, conversațiile cu străinii nu se mai puteau desfășura decât cu martori de față și numai în birouri desemnate în acest scop. În plus, era recomandată cu insistență evitarea contactelor cu străinii în afara acestui cadru.

Poliția politică, emanație și principal executant al partidului, dispunea de puteri discreționare. Domeniul ei de intervenție era cvasi-nelimitat: el atinge toate sferele vieții sociale și chiar private. În absența statului de drept, Securitatea era cea care decidea în ultimă instanță asupra sorții fiecărui individ: atribuirea unui loc de muncă, locuințe, pașaport, promovări sau sancțiuni (inclusiv cele judiciare). Spre exemplu, acestei instituții îi revenea privilegiul de a aplica decretul nr. 98/1983, care reactualiza o practică din anii 1950: fiecare posesor al unei mașini de scris era obligat să o declare la miliție pentru a obține o autorizație,

represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid național, Iași, Polirom, 2006, pp. 208-216; Florin Alexandru Stănescu, *Politica psihiatriei românești și psihiatrie politică în Analele Sighet nr. 10. Anii 1973-1989. Cronica unui sfârșit de sistem*, București, Fundația Academia Civică, 2003, pp. 192-202.

⁵³ Următoarele spitale au fost folosite pentru aceste practici: Spitalul nr. 9 București (Prof. dr. Gheorghe Marinescu), Bălăceanca, Urlați, Poiana Mare, Voila, Săpoca, Jebel, Spitalul Penitenciar Jilava.

⁵⁴ Asemenea fapte erau încadrate la justiția comunistă la infracțiunea de propagandă împotriva ordinii socialiste, conform articolului 166, paragraful 2 din Codul Penal, ca în cazul lui Radu Filipescu sau la transmitere de informații ce puneau în pericol securitatea statului, ca în cazul lui Gheorghe Calciu-Dumitreasa. În acest sens, vezi și rapoartele anuale ale Amnesty International, Helsinki Watch și comunicatele Ligii pentru apărarea drepturilor omului în România de la Paris.

⁵⁵ În momentul întocmirii acestui raport, cu toate eforturile concertate ale comisiei, acest decret a fost de negăsit.

ce trebuia reînnoită anual. În plus, la achiziționarea mașinii și apoi la fiecare început de an, precum și după fiecare reparație, trebuia depusă o mostră de text bătut la mașina respectivă. Astfel, fabricarea de manifeste cu ajutorul mașinii de scris devenea imposibilă, orice autor prezumptiv fiind ușor de identificat. În plus, autorizația de posesie a unei mașini personale nu era acordată decât după șaizeci de zile, timp în care deținătorul era verificat. Conform decretului, nu puteau obține autorizație cei cu antecedente penale și cei care prin comportamentul lor reprezentau „un pericol pentru ordinea publică ori securitatea statului”.⁵⁶ Evident, o asemenea verificare nu era făcută de miliție, ci de Securitate.

Poliția secretă avea, de asemenea, printre alte misiuni, și pe aceea de a furniza și gestiona dosarele personale ale fiecărui individ. De la începutul anilor 1980, aceste dosare au fost îmbogățite cu date provenite din noi investigații, la fel de amănunțite ca pe vremea lui Stalin. Toți salariații aveau obligația de a completa și actualiza periodic un chestionar care includea următoarele rubrici:

- date asupra membrilor apropiați sau îndepărtați ai familiei (inclusiv familia soțului sau soției): nume, adrese, locuri de muncă;
- apartenența, a persoanei în cauză și a membrilor familiei, la UTC, partid sau sindicat, și menționarea eventualelor sancțiuni ce le-au fost aplicate în cadrul acestor organizații;
- apartenența politică înainte de 1944 și situația materială (proprietăți, bunuri) a persoanei respective, a părinților, a soțului (soției) și a părinților acestuia (acesteia), înainte și după 1944;
- eventuale condamnări (ale persoanei respective și ale membrilor familiei);
- informații precise privind rudele, de orice grad, stabilite în străinătate: motivul emigrării, domiciliul și locul de muncă, natura relațiilor întreținute cu aceștia;
- date complete asupra rudelor care fac parte dintr-o sectă religioasă;
- o listă de trei sau patru persoane care puteau depune mărturie asupra exactității informațiilor furnizate pentru fiecare perioadă a vieții persoanei respective: școala, liceu, studii superioare, locuri de muncă succesive;
- trei sau patru persoane citate ca martori pentru comportamentul în familie, la locul de muncă, în societate și, în particular, pentru “atașamentul față de politica partidului”.

Puțini români puteau prezenta un chestionar fără pată, în cazul în care nu mințeau. Numărul mare de prizonieri politici de după război, amploarea emigrării, avântul fenomenului religios, toate reprezentau motive de a considera persoana respectivă ca fiind „cu probleme”. Spre exemplu, sub genericul de sectanți, considerați “oile negre ale regimului”, autoritățile înglobau ansamblul cultelor neoprotestante, autorizate sau nu, precum și alte curente religioase (Oastea Domnului, Martorii lui Iehova, etc.), ai căror aderenți puteau fi estimați la până un milion de persoane.⁵⁷ Sistemul dosarului personal permitea Securității nu doar să strângă informații care să-l transforme pe fiecare cetățean în „vinovat” potențial, ci și să-l constrângă pe orice individ să devină complicele, chiar colaboratorul aparatului polițienesc prin autodenunțare și delațiune obținută sub presiune. Majoritatea românilor ajungeau să considere ca normală suspiciunea generalizată care genera atomizarea societății, datorită faptului că fiecare își suspecta permanent colegii, vecinii, rudele și se temea constant că putea fi urmărit și supravegheat prin interceptarea corespondenței și ascultarea conversațiilor telefonice. Autocenzura și delațiunea deveniseră o a doua natură pentru mulți și în aceste condiții este posibil ca numărul impresionant al informatrilor permanenți sau ocazionali ai Securității

⁵⁶ Pentru decretul 98/1983, vezi „Buletinul Oficial”, nr. 21, 30 martie 1983, pp. 29-33. Din cauza acestui decret, Radu Filipescu și-a multiplicat manifestele cu ajutorul unei mașini de imprimat cu bandă tip DIMO, pe care i-o adusese cineva din Occident. Vezi Herma Köpernik Kennel, *Jogging cu Securitatea. Rezistența tânărului Radu Filipescu*, București, Universal Dalsi, 1998.

⁵⁷ O statistică mai detaliată a fenomenului religios sub comunism, vezi în M. Berindei, *Religion et politique en Roumanie*, în „International Journal of Romanian Studies”, anul 5, 1987, nr. 1, pp. 107-128; text reluat în „L’Autre Europe”, nr. 21-22, 1989, pp. 222-239.

avansat de Ion Mihai Pacepa să fi fost, din nefericire, real. În măsura în care chiar și a păstra tăcerea asupra unui comportament neconform constituia o greșeală, ea însăși susceptibilă de a fi denunțată, se ajungea la situația în care o atitudine cu care, în propria conștiință, oamenii erau cu totul de accord să fie considerată drept periculoasă pentru sine, prin urmare blamabilă. Prin acest mecanism pervers de destructurare a societății și individului, regimul a ajuns să fie implicit susținut chiar și de cei care erau în dezacord cu el, în număr din ce în ce mai mare pe măsură ce criza economică devenea tot mai profundă.

Ofensiva contra ultimelor spații de libertate

În ultimii ani ai ceaușismului, ambiția regimului de a forma prin educație și control „omul nou” și „națiunea socialistă” a generat o intensificare a atacurilor și în alte trei direcții: religia, minoritățile etnice și moștenirea trecutului. Forma cea mai brutală pe care a luat-o această ofensivă accelerată, din fericire întreruptă de Revoluția din 1989, a fost generalizarea sistematizării satelor. De fapt, era vorba de un atac concertat de mare anvergură împotriva a ceea ce mai rezistase până atunci din structurile tradiționale ale societății românești, a majorității și minorităților în același timp. Prin punerea lui în practică, programul urmărea distrugerea ultimelor forme de solidaritate – celula familială, vecinătatea, comunitățile religioase sau naționale – considerate ca focare de rezistență potențială și obstacole în calea “omogenizării” societății sau a “creării poporului unic muncitor”, conform discursurilor lui Nicolae Ceaușescu. Scopul ultim al acestei operațiuni, proclamat cu claritate în declarațiile oficiale, era realizarea utopiei totalitare a „omului nou” de tip orwellian prin supunerea necondiționată a fiecărui individ și distrugerea sa morală totală.

În privința atacurilor contra religiei, absolut toate confesiunile autorizate trebuiau să facă față asalturilor propagandei prin intensificarea cursurilor de îndoctrinare marxistă, așa-zise de “ateism științific”, și campaniei împotriva “misticismului și obscurantismului”, relansate de tezele din iulie 1971. În plus, reducerea importantă a numărului de studenți ai seminariilor și institutelor teologice; refuzul acordării permisiunii de a restaura sau construi biserici; închiderea sau distrugerea lăcașurilor de cult, au afectat serios toate bisericile care funcționau legal sub regimul comunist (de exemplu, numai în București între 1977 și 1987 au fost distruse sau dezafectate aproximativ treizeci de biserici).⁵⁸ Persecutarea credincioșilor, însă, care putea merge până la pedepse cu închisoarea, era aplicată mai selectiv: în primul rând erau vizați fideliile confesiunilor interzise de regim (Biserica unită greco-catolică, Oastea Domnului—mișcare reformistă în cadrul bisericii ortodoxe, Martorii lui Iehova, disidențele neoprotestante, diverse alte grupări religioase), și apoi cei al celor mai puțin înfeudate puterii (cultele neoprotestante autorizate, Biserica romano-catolică).⁵⁹

Minoritățile (ungurii, germanii, ucrainenii, sârbii, turcii, tătarii și evreii) care-și conservaseră până la începutul anilor 1970 anumite instituții care le permiteau încă să-și păstreze specificitatea culturală s-au văzut depose date de acestea în mod progresiv. Au dispărut, parțial sau în totalitate, învățământul, publicațiile, emisiunile de radio și televiziune, teatrele în limbile materne, precum și formațiile folclorice ale minorităților. Dreptul constituțional care garanta folosirea limbii minorităților la nivelul administrației locale acolo unde acestea erau puternic reprezentate nu mai era respectat. În ceea ce-i privește pe țigani, a

⁵⁸ Primul lăcaș de cult distrus a fost Biserica Enei, sub pretext că fusese avariata la cutremurul din 4 martie 1977. Pe 11 martie, putem citi în stenograma CPEX următorul dialog: Ion Dincă: „Mi-a spus tov. Verdeț în legătură cu informațiile care au ajuns la dumneavoastră privind cele două biserici din sectorul 5. Mai sunt cazuri une preoții au început să organizeze chete în rândul enoriașilor pentru repararea bisericilor”. Ceaușescu: „Legea interzice strângerea de bani fără aprobare. Lucrul acesta trebuie pedepsit”. Vezi ANIC, CC al PCR – Cămară, dosar nr. 29/1977, f. 16 v. O listă a bisericilor distruse în București, vezi la Adrian Nicolae Petcu, *Explicarea politicii comuniste de demolare a lăcașurilor de cult în Anii 1973-1989. Cronica unui sfârșit de sistem*, București, Fundația Academia Civică, 2003, pp. 509-516.

⁵⁹ Mai multe despre persecutarea diferitelor denominațiuni religioase, vezi în capitolul respectiv al raportului.

doua minoritate a României, aceștia nu erau nici măcar recunoscuți ca grup etnic.⁶⁰ Datorită acestor politici, minoritățile naționale erau constrânse să aleagă, practic, între două soluții extreme: emigrare („soluție” adoptată masiv de evrei, germani, armeni, greci și, în ultima perioadă, de unguri⁶¹) sau asimilare („românizare”). În ochii autorităților, această „românizare” nu era un scop în sine: ea nu reprezintă decât o primă etapă a proiectului de creare a „omului nou”. Prin „dispariția treptată a diferențelor naționale”, acest proces trebuia să ducă la „formarea unui popor unic muncitor, constructor conștient al propriei lui istorii, al propriului lui viitor liber, comunist”, potrivit lui Ceaușescu.⁶²

După eliminarea aproape totală a elitelor intelectuale formate între cele două războaie mondiale, după marginalizarea extremă a disciplinelor umaniste în învățământ⁶³ și transformarea istoriei într-o anexă a propagandei⁶⁴, după subordonarea vieții culturale „activiștilor” de la Cântărea României, după pervertirea sentimentului național în profitul xenofobiei și șovinismului, puterea a atacat și structura habitatului tradițional și patrimoniului arhitectural și istoric. Încă de la sfârșitul anilor 1960, centrele istorice și cartierele vechi din multe orașe ale României au fost demolate și înlocuite cu complexe „politico-administrative”, concepute după un model unic—clădiri oficiale regrupate în jurul unei mari piețe destinate demonstrațiilor pentru a glorifica regimul—și cu cartiere uniforme de blocuri. După cutremurul din 4 martie 1977, proiectul de sistematizare a Bucureștiului a fost accelerat și radicalizat. Planul faraonic al Casei Republicii și al cartierului înconjurător, care trebuia să grupeze ansamblul clădirilor destinate partidului și guvernului, a fost elaborat din noiembrie 1977. Deja la câteva zile după cutremur, mai precis la 10 martie, Ceaușescu și-a exprimat dorința realizării „unui centru mai bine sistematizat, mai modern, unde să facem în viitor și mitinguri, adică să devină un centru politico-administrativ”⁶⁵. Ședința CPEx din 30 martie 1977 începea cu un deziderat—din fericire niciodată complet realizat—al președintelui: „dacă demolăm tot Bucureștiul va fi frumos”.⁶⁶ În cadrul întrevederii cu ambasadorul URSS la București, V.I. Drozdenko, din 6 aprilie 1977, Ceaușescu îl pune la curent pe acesta cu intenția de a supune Bucureștiul unei sistematizări generale și a construi un centru politico-administrativ, care să cuprindă inclusiv sediul partidului. Locul era deja ales: dealul Arsenalului.⁶⁷ După remanieri succesive ale planului de construcție, demolările masive au

⁶⁰ Persecutarea principalelor minorități: maghiari, romi, evrei, germani, vezi în capitolele respective ale raportului.

⁶¹ Între 1986 și 1989, au fost înregistrați în Ungaria 29.816 emigranți maghiari legali sau clandestini, refugiați din România.

⁶² Vezi discursul lui Ceaușescu la primul Congres la culturii și educației socialiste din 2-4 iunie 1976, congresul care a inițiat și festivalul Cântărea României. Despre politica partidului față de minoritățile naționale, vezi în M. Berindei, *Les minorités nationales en Roumanie*, în „Roumanie. Crise et repression”, op. cit. pp. 56-66; M. Șafir, op. cit., pp. 158-168; S. Schwerthoeffer, *The Nationalities Policy: Theory and Practice* în V. Georgescu (ed.), *Romania: 40 Years (1944-1984)*, New York, 1985, pp. 79-92; R. Joo, ed., *Report of the Situation of Hungarian Minority in Romania, Prepared for the Hungarian Democratic Forum*, Budapesta, 1988.

⁶³ Legile din 1977 – 1978 au transformat cea mai mare parte a liceelor de învățământ general în licee „specializate” – industriale, agro-industriale, silvice, etc. sau în școli profesionale.

⁶⁴ Versiunea oficială, singura acceptată, a istoriei României a fost codificată în introducerea Programului Partidului adoptat la Congresul al XI-lea al PCR din 1974. Vezi Vlad Georgescu, *Politică și istorie: Cazul comuniștilor români, 1944-1977*, München, Jon Dumitru Verlag, 1981. Ediția română a apărut la Editura Humanitas în 1991. Pentru manuscrisul acestei cărți, Vlad Georgescu a fost arestat de Securitate pe 1 aprilie 1977.

⁶⁵ Vezi stenograma ședinței CPEx din 10 martie 1977 în ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosar nr. 28/1977, ff. 12-13.

⁶⁶ Vezi stenograma ședinței CPEx din 30 martie 1977 în Ibidem, dosar nr. 42/1977, f. 1.

⁶⁷ Ceaușescu: „Noi vrem acum să facem o sistematizare generală. Vrem să facem și un centru politico-administrativ, inclusiv sediul partidului”. Drozdenko: „Lângă Piața Victoriei?” Ceaușescu: „Nu, pe dealul Arsenalului, lângă Stadionul Republicii. De fapt, acolo este și centrul Bucureștiului”. Vezi Anexă la stenograma ședinței CPEx din 8 aprilie 1977 în Ibidem, dosar nr. 48/1977, f. 35.

început în zona respectivă în 1984. Rezultatul acestui proiect megalomanic a fost alungarea a zeci de mii de locuitori din cartierele centrale demolate, care reprezentau un sfert din centrul istoric al Bucureștiului.⁶⁸ În 1988, deja, Ceaușescu declara că programul de sistematizare urbană va fi dus la bun sfârșit, „în linii mari, de acum până în 1990”.⁶⁹ Dacă până atunci fuseseră demolate mai mult orașele din Vechiul Regat, lipsite în genere de structură urbană, în ultima fază de la sfârșitul anilor 1980 începuseră distrugerii masive și în orașe istorice relativ bine conservate din Transilvania, ca Sighișoara sau Sibiu.

În același discurs, șeful statului român anunța punerea în aplicare, generalizată și accelerată, a sistematizării rurale, discutată ca principiu încă din 1967 și legiferată în 1974.⁷⁰ Un plan de transformare atât de radicală a necesitat o perioadă de pregătire și mobilizare a resurselor extrem de îndelungată. Ca și în cazul „sistematizării” Bucureștiului, cutremurul din 4 martie 1977 a servit drept catalizator și la acest proiect. Intervențiile lui Ceaușescu în ședințele CC, confirmă această aserțiune.⁷¹ Pe 11 martie, referindu-se la satele care suferiseră la cutremur, Ceaușescu dădea următoarea „indicație”: „dacă este în cea mai mare parte distrus, să îl concentrăm în perimetrul sistematizării și să-l refacem complet. Cred că ar trebui să vedem în felul acesta *ca în doi ani, după ce vom avea situația*, să ne propunem cinci-șase sate din acestea să le refacem complet într-o formă care să constituie și un model de organizare pe proiect unic...”⁷² Reținem din intervenția lui Ceaușescu că, dată fiind amploarea unei asemenea operațiuni, planul general al sistematizării rurale conform legii din 1974 nu fusese încă întocmit în 1977. De-abia în 1986, apare raportul Secției Organizatorice al CC al PCR privind „sistematizarea localităților pe baza normelor de dimensionare a suprafețelor de teren din cadrul perimetrelor construibile”, în care se preconiza ca din cele 13.123 de sate existente să fie menținute numai 9.192, restul de 3.931 fiind „propușe pentru dezafectare și strămutare în alte localități cu perspective mai mari de dezvoltare economico-socială”. Această măsură afecta, într-o măsură mai mare sau mai mică, toate județele (pe primele locuri situându-se Alba cu 264 de sate propuse spre demolare, Argeș 252, Bacău 237, Vâlcea 222 și Prahova 206, iar pe ultimele locuri Maramureș 15, Brăila 19, Brașov și Bistrița-Năsăud câte 20, Covasna 23, Satu Mare 25, Sibiu 26). Sistematizarea afecta, de fapt, toate localitățile. Astfel se propunea reducerea drastică a perimetrelor locuibile ale satelor existente

⁶⁸ Despre suferințele și dramele umane pricinuite de aceste demolări intempestive, datorită cărora oamenii erau practic alungați din propria locuință în câteva zile, fără să primească drept despăgubire decât o sumă simbolică, și începutul lucrărilor la acest proiect vezi Anne Colas (Anne Planche), *Destruction d'une capitale. Le projet du Centre civique de Bucarest*, în „L'Alternative”, nr. 31, ianuarie-februarie 1985, pp. 40-47. Vezi și Gheorghe Leahu, *Martor al demolării Bucureștilor în Analele Sighet nr. 10. Anii 1973-1989. Cronica unui sfârșit de sistem*, București, Fundația Academia Civică, 2003, pp. 489-495.

⁶⁹ Vezi discursul lui Ceaușescu la Conferința Națională a președinților Consiliilor populare din 3 martie 1988, în „Scînteia”, 4 martie 1988.

⁷⁰ Conferința Națională din 6-8 decembrie 1967 a discutat pentru prima dată principiile sistematizării localităților rurale, dezvoltate apoi la Congresul al X-lea din 1969. Conferința Națională din 19-21 iulie 1972 reia această problemă, preconizând realizarea a „300-350 de noi centre urbane” în urma sistematizării satelor. Plenara CC al PCR din 25-26 martie 1974 a analizat legea sistematizării teritoriului și localităților, adoptată de Marea Adunare Națională în același an la 29 octombrie. Legea prevedea construirea așa-numitelor „centre civice” în centrul fiecărei comune, stabilirea perimetrelor construibile ale satelor cu perspective de dezvoltare și demolarea locuințelor din afara acestuia, precum și dispariția satelor mici, ceea ce implica strămutarea locuitorilor lor în satele păstrate. De asemenea, legea interzicea construirea sau chiar repararea clădirilor în zonele condamnate să fie demolate.

⁷¹ În ședința CPEX din 6 martie, el spunea: „De asemenea, în unele comune va trebui să facem case noi cu etaj. În dupămasa aceleiași zile, la teleconferința cu primii secretari județeni, preciza că în sate refacerea locuințelor se limita la cele care „se încadrau” în sistematizare. Vezi ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 20/1977, f. 15 verso și Ibidem, dosar nr. 22/1977, f. 4 r.

⁷² Vezi stenograma ședinței CPEX în Ibidem, dosar nr. 29/1977, f. 27 recto. Comunicatul CPEX din aceeași zi, elaborat în urma discuțiilor, precizează că s-a stabilit ca: „o serie de sate distruse să fie reconstruite în perimetrul de sistematizare al comunelor respective-ca sate model, care să prefigureze perspectiva modernizării și sistematizării localităților rurale.” Vezi Ibidem, f. 4 v.

de la 625.258 hectare ocupate la 285.839, astfel „recuperându-se pentru agricultură” 339.419 hectare. Mai grăitor, prin aplicarea acestor măsuri rămâneau în afara perimetrelor construibile 1.863.417 gospodării care trebuiau “strămutate” treptat. Raportul tratează și ameliorarea sistematizării municipiilor și orașelor: prin reducerea suprafețelor de teren ocupate rămâneau în afara perimetrelor construibile ale localităților urbane 275.755 gospodării. În total, 2.139.172 de gospodării erau vizate spre demolare de acest proiect terifiant. Raportul nu reprezenta decât o etapă: numai cinci județe prezentaseră la acea dată schițe de sistematizare ce puteau fi considerate definitive.⁷³

Efectiv, în momentul aplicării, cifrele sunt și mai înspăimântătoare. Faza finală a acestui program, prezentată în 1988, preconiza trei etape, eșalonate până în anul 2000 (1990-1995-2000). Programul prevedea modificarea radicală a totalității habitatului rural, unde încă locuia 48,1% din populație. În această ultimă fază, Ceaușescu vorbea de distrugerea unui număr de sate cuprins între șapte și opt mii din cele treisprezece mii existente. Locuitorii acestora trebuiau să fie regrupați în satele păstrate, care la rândul lor urmau să fie reconstruite cu blocuri și locuințe colective, astfel încât suprafața solului ocupat cu construcții să fie redusă la minim. Printre aceste „noi sate”, 558 au fost desemnate să fie transformate în centre “agro-industriale”. Mai multe astfel de centre și sate sistematizate au fost ridicate în apropierea Bucureștiului, în Sectorul Agricol Ilfov, unde operațiunea a început în 1985, și în județul Giurgiu. În aceste zone, mai multe localități au fost pur și simplu rase de pe hartă: Buda, Dimieni, Vlădiceasca, Ordoreanu, Coteni, Podul Ilfovului. Chiar conform presei oficiale, care le prezenta ca modele de urmat, majoritatea apartamentelor nou construite nu ofereau nici un confort modern: nu aveau apă curentă și nici canalizare, grupurile sanitare comune erau în curte, bucătăriile erau în comun pe fiecare etaj.⁷⁴ De fapt, țăranii înghesuți în aceste blocuri erau constrânși la condiții de viață inferioare celor din gospodăriile lor. Mai grav era faptul că, în același timp cu pierderea caselor individuale și cu ceea ce le mai rămăsese din independența economică (loturi în folosință, grajduri, grădină de zarzavat, cotețe, etc.), aceștia pierdeau ceea ce constituia esența identității lor: mediul ancestral și legăturile comunitare tradiționale.⁷⁵

Cum a reacționat această societate hipercontrolată, agresată în mod constant până în ultimile sale refugii, amenințată de a se vedea definitiv ruptă de trecutul său și de a-și pierde identitatea spirituală? Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie ținut cont de importanța controlului și de nivelul de represiune la care era supusă societatea românească, analizate mai sus. Altfel, ar fi în același timp iluzoriu și injust să fi pretins din partea ei forme de contestare și de opoziție similare celor ale societăților din alte țări din Est, care nu au fost confruntate cu un control atât de strict și de extins decât în perioada stalinistă, și care au beneficiat, în plus, de existența unor curente reformiste la vârf, în interiorul partidelor. În ultimii ani ai

⁷³ Vezi ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosar nr. 2/1987, ff. 45-51.

⁷⁴ Se putea citi astfel, în „Flacăra” din 8 iulie 1988: “În ceea ce privește confortul, situația nu este omogenă (...) Problema rămâne aceeași, adică: adaptarea la habitatul urban. Aici intervine primul reflex al locatarului: el vrea apă curentă, vrea încălzire centrală, vrea canalizare! Unele din locuințele construite până în prezent oferă aceste comodități. Dar nu toate. În majoritatea cazurilor, țăranii trebuie să-și procure apa așa cum o făceau înainte, încălzirea se face ca altădată și la fel în ceea ce privește grupurile sanitare colective care se găsesc în curte”.

⁷⁵ Asupra programului “sistematizării” a se vedea în special Michael Shafir, *The Historical Background to Rural Resettlement*; Dan Ionescu, *Bucharest's Hinterland. A Test Ground for Rural Resettlement*; Idem, *Ceaușescu Tours Pet Projects in and around Bucharest*; Idem, *The Rural Resettlement Plan. Four Case Studies*; Idem, *Recent Developments in Rural Resettlement Plan*; Idem, *Clinging to the Rural Resettlement Plan*; P. Gafton, *The Second Collectivization of Romanian Agriculture*, în “Radio Free Europe. Situation Report. Romania”, nr. 10, 23 august 1988, pp. 3-15; nr. 11, 16 sept. 1988, pp. 9-18; nr. 13, 9 nov. 1988, pp. 21-23; nr. 15, 29 dec. 1988, pp. 11-14; nr. 2, 2 martie 1989, pp. 21-23; Vezi și dosarul realizat de către Mihnea Berindei și Anne Planche în numele Ligii pentru apărarea drepturilor omului în România pentru lansarea Opérations Villages Roumains, ulterior publicat parțial sub titlul *Le plan de “systématisation du territoire et des localités” en Roumanie*, în „La Nouvelle Alternative”, no. 14, iunie 1989, pp. 36-39.

ceaușismului, în cadrul blocului communist, cazul românesc nu mai era comparabil decât cu cel al unor țări precum Albania sau Coreea de Nord. Problema fundamentală cu care se confrunta societatea românească era aceea a voinței și capacității sale de a rezista în fața unei puteri care o trata ca pe un dușman căruia îi declarase război deschis în scopul de a o fasona după criteriile logicii sale totalitare. Cu toate acestea, rezistența societății a fost departe de a fi neglijabilă și, mai mult decât atât, în ultimii doi ani, după manifestațiile de la Brașov din 1987, s-a asistat la multiplicarea acțiunilor individuale de protest, la apariția primelor fenomene de solidaritate și la reapariția unor acțiuni publice colective, care au culminat cu explozia populară din 1989 în marile orașe ale țării.

Controlul spațiului locativ

Imaginea vieții cotidiene în România comunistă n-ar fi completă fără unul din aspectele ei cele mai agresive față de intimitatea familială și, totodată, un element fundamental al politicii partidului de modelare a societății: controlul spațiului locativ. Sistemul totalitar care pune deplină stăpânire pe țară din primele zile ale Republicii controlează timpul și spațiul.

Timpul, atât cel trecut, prin impunerea unei viziuni a istoriei care justifică brutalitatea „dictaturii proletarietului”, cât și cel prezent, prin înrolarea populației în serviciul statului. Despre cel viitor, atât de deseori invocat în retorica oficială, e de prisos să vorbim, fiindcă optimismul obligatoriu cu care era promis progresul a fost dezmințit.

Dar spațiul? În primul rând, închiderea frontierelor limitează orizontul la granița RPR, nici măcar întregul spațiu național, fiindcă orice legătură cu Basarabia și Bucovina de nord, devenite teritoriu sovietic, este interzisă sau strict supravegheată, așa încât pentru sute de mii de familii această ruptură desparte implacabil copiii de părinți sau frații între ei. Presiunea inumană a statului, care izolează, spoliază, umilește și sufocă, se manifestă însă chiar în privința spațiului îngăduit existenței zilnice. Despre această dramă va fi vorba în paginile următoare. Experiența unor români a reținut că, în perioada dintre, aproximativ, 1950 și 1970, o instituție mai temută chiar decât Securitatea era Spațiul Locativ.

Încă din 1948, în toată țara, guvernul Groza a luat măsuri în vederea unui recensământ al locuințelor, inițiativă pe care o putea îndreptăți nevoia de a aprecia exact consecințele războiului (la nivel demografic, morți și dispăruți; de asemenea, distrugerea sau abandonarea imobilelor). Așa se face că Serviciul Central al Bunurilor din Ministerul Afacerilor Interne a elaborat și pus în circulație, la 8 ianuarie 1949, o serie de instrucțiuni pentru a stabili ce „părți de imobile” puteau fi considerate a depăși „nevoile normale” ale deținătorilor acelor spații. Conform acestor reguli care, în aplicarea lor, erau mai puțin generoase decât pe hârtie, o singură cameră era acordată unei familii compuse din soț și soție. Cuplul avea dreptul la o cameră în plus pentru copii, dacă aceștia erau sub vârsta de 11 ani și, ca număr, de la unul la trei. Suprafața cuvenită unei familii în aceste condiții era limitată la maximum 20 m². Documentul precizează că „prin cameră de locuit se înțelege *orice încăpere care poate primi această destinație* fără a necesita lucrări pentru transformarea imobilului respectiv”¹. În realitate, asemenea lucrări nu erau niciodată întreprinse; prin urmare, tot felul de spații improprie erau atribuite, de obicei, foștilor proprietari ai întregului apartament sau imobil. Funcționarii însărcinați să aplice instrucțiunile știau că decizia așteptată din partea lor trebuie să pornească de la principiul luptei de clasă. Nu numai că, pe această cale, supraviețuitorii „vechiului regim” erau supuși la umilințe menite să dea noilor ocupanți sentimentul triumfului social, dar, prin introducerea în acel spațiu privat a unor persoane ostile, se asigura spionarea foștilor proprietari. Conflicte inevitabile aveau să apară prin stabilirea accesului comun la bucătărie, baie, instalații sanitare etc. Transferul în capitală al unor familii din provincie sau din mediul rural, având drept scop reechilibrarea politică a populației, și satisfacerea unei nevoi de forță de muncă pe care o reclama industrializarea, n-au fost posibile decât prin redistribuția spațiului locativ. Imensa operație de inginerie socială care urma să creeze „omul nou”, cu o psihologie bazată pe valori diferite, a început prin acest mixaj de populație, realizat prin mijloace care foloseau legea (nouă) sau o încălcau cu deplină impunitate. Chiar fără intervenția directă a Securității, se îndeplinea astfel supravegherea „inamicului de clasă”.

¹ Arhivele Naționale Sibiu, fond Primăria Cîsnădie, dosar nr. 181, f. 2. Cf. ibidem, f. 6: „orice cameră în care poate să încapă un pat de om adult”.

Sistemul nu era, de altminteri, nou. Și în această privință, ca și în multe altele, se imita modelul sovietic. Romane și nuvele ale lui Bulgakov stau mărturie despre controlul exercitat de puterea revoluționară în fiecare locuință din Moscova, Leningrad sau Kiev.

„Injusta repartitie a spațiului locativ” a făcut obiectul unor măsuri legislative: legea nr. 359 pentru înființarea Oficiilor de Închiriere și decizia Consiliului de Miniștri nr. 29². Un ordin circular al Ministerului de Interne, la 1 martie 1949, stabilea normele de aplicare ale acestor dispoziții legale. El începe prin declarații demagogice și exerciții de retorică revoluționară: „Regimurile burghezo-moșierești, întemeiate pe exploatarea clasei muncitoare din țara noastră, n-au fost niciodată preocupate de grija de a asigura condițiuni de viață omenească pentru cei ce muncesc”. Sau: „În vreme ce clasa exploatatoare ocupa locuințe luxoase cu zeci de încăperi, oamenii muncii din a căror exploatare sângeroasă au fost construite aceste locuințe, trăia în cea mai neagră mizerie”. Cei care urmau să beneficieze de „grija” guvernului erau „oamenii muncii evidențiați în producție”, „muncitorii, tehnicienii și funcționarii cu familii numeroase care ocupă locuințe insalubre”, „activiștii și salariații mutați în localitate în interesul serviciului” și îndeosebi „organizațiile politice sau de masă, instituțiile publice civile sau militare”, precum și cantinele, creșele, grădinițele de copii nou create. Repartizarea locuințelor avea să țină seama de o evidență a apartamentelor și camerelor disponibile întocmită de conducerea primăriilor și a oficiilor de închirieri. Cu alte cuvinte, cei însărcinați să distribuie spațiul pentru „oamenii muncii” erau persoanele de curând numite în funcții, a căror origine și comportare garanta fidelitate față de politica partidului³. Cât despre categoriile de populație lovite de confiscare, ele erau cele denumite în vocabularul oficial „marii burghezi” sau „cârciumari, cămătari, negustori cunoscuți ca speculanți”⁴.

Pasul următor a fost făcut prin decretul de naționalizare a unor imobile în anul 1950 (decretul nr. 92/1950). În realitate, preluarea de către stat sau de către Confederația Generală a Muncii a unor vile din stațiunile balneare și climaterice avusese loc încă din 1948 și a continuat până prin 1953. Erau, de asemenea, trecute în patrimoniul statului hotelurile (cu tot inventarul lor) și garajele. Mai presus de aspectul economic, măsura avea un caracter politic, țintind pe „foștii industriași, foștii moșieri, foștii bancheri”, precum și pe „foștii înalți demnitari, miniștri sau funcționari superiori”. Acești „foști” fuseseră deja înlăturați din viața publică, prin legea nr. 119/1948 de naționalizare a întreprinderilor, sau prin reformele agrare succesive (legea nr. 187 din 23 martie 1945 și decretul nr. 83 din 2 martie 1949), precum și prin lichidarea structurilor politice ale Regatului. Persecuția „foștilor” continua prin evacuarea din locuințele lor și, pentru ei și familiile lor, va fi dusă până la extrem prin detenția, de cele mai multe ori fără judecată, în închisori – cea mai sinistă a fost cea de la Sighet. Mai mult chiar, se va căuta și declasarea descendenților lor, cărora li s-a interzis multă vreme accesul la învățământul superior.

Naționalizarea imobilelor a fost îndeplinită, de altfel, cu mari abuzuri, așa încât criteriile fixate prin lege au fost adeseori extinse (de exemplu, nerespectând exceptarea „intelectualilor profesioniști sau pensionari” care era prevăzută în textul legii). Semnificativă este indicația din instrucțiunile „strict confidentiale” adresate comitetelor de partid din fiecare județ: „Întreaga pregătire a operațiunilor de naționalizare trebuie să se facă *în cel mai desăvârșit secret*” (subliniat în original). Așadar, chiar aflat la putere, partidul își menținea strategia conspirativă.

Deși întreaga țară fusese cuprinsă în rețeaua serviciilor care au aplicat naționalizarea, rezultatul nu i-a satisfăcut pe deplin pe liderii comuniști. De aceea, o ședință a Biroului Politic

² Actele normative au fost publicate în „Monitorul Oficial”, nr. 283/1948 și nr. 29/1949.

³ Arhivele Naționale Sibiu, fond Primăria Cisnădie, dosar nr. 181, f. 2.

⁴ ANIC, fond CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 185/1950, nr.7, ff. 1-3. E vorba de un „Supliment de instrucțiuni pentru toate orașele”, datat 1 martie 1950.

s-a ocupat, la 24 februarie 1953, de „unele lipsuri constatate în legătură cu naționalizarea unor imobile”⁵. În primul rând, era vorba de locuințe care, fie scăpaseră de naționalizare, fie fuseseră restituite proprietarilor în urma contestărilor depuse. Însuși Gheorghiu-Dej recunoștea că luarea în posesie de către stat prilejuise sustrageri masive de mobilier și alte bunuri: „are un aspect de jaf cu totul nepermis”, spunea chiar el. Totodată, remarca Emil Bodnăraș, în numai doi ani, vilele pe care și le însușise partidul la Predeal sufereau din cauza neglijenței noilor stăpâni: „se distrug casele, nu le îngrijește nimeni, țevi înghețate, uși stricate”.

Supravegherea spațiului locativ nu s-a oprit nici atunci, Ceaușescu urmând pilda predecesorului său. Construcțiile de locuințe, chiar cele mai ieftine („confort 3”) nu izbuteau să țină pasul cu creșterea populației, în capitală și în țară. Astfel s-a ajuns la legea nr. 9/1968, care limita proprietatea personală la o singură locuință și o casă de odihnă sau turism. Un inventar întocmit în 1970 a descoperit că fuseseră omise de la naționalizare 3285 imobile, având 8370 de apartamente, cu o suprafață medie de cca 49 m² pe apartament. Dintre cei 2849 proprietari înregistrați în această situație, mai puțin de jumătate erau pensionari și funcționari, numărul de intelectuali liber profesioniști, 59, fiind cu totul neînsemnat⁶. În aceeași plasă au fost prinși 15 880 de proprietari care dețineau două apartamente, la care se mai adăugau vreo 9700 posedând un spațiu și mai întins. Trebuie avut în vedere faptul că 40% din aceste clădiri erau construite din materiale inferioare (paianță, chirpici), iar 84% erau într-o stare de uzură până la 60%. Evaluarea reținea drept spații de locuit și foste ateliere de meseriași sau localuri de prăvălii. Având în vedere deteriorarea imobilelor, statului nu-i mai convenea să le preia direct, contra unei despăgubiri, fie ea cât de modestă, așa că impunea vânzarea locuințelor respective către persoane îndreptățite să le cumpere, cu o taxă de timbru destul de ridicată ca să-i asigure un câștig. Așadar, în august 1970, s-a ajuns la extinderea confiscărilor de imobile sub pretextul aplicării (după 20 de ani!) a naționalizării. Cu aceeași ocazie, Biroul Politic a aprobat și exproprierea „în mod excepțional” a unor locuințe din București din zona rezidențială Bulevardul Primăverii–Herăstrău (fostul Parc Doicescu), destinate nomenclaturiștilor.

Problema locuințelor a apărut din momentul în care partidul a adoptat politica de industrializare care a smuls o parte crescândă din populația satelor spre a-i oferi locuri de muncă în orașe, politică ce a avut ca altă consecință aglomerarea în București, situație tipică pentru capitala unei țări „în curs de dezvoltare”. Situația era cunoscută din URSS, unde, în anii 1970, norma era de maximum 9 m² pe cap de locuitor⁷.

⁵ Ibidem, dosar nr. 16/1953.

⁶ Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, nr. 1878/18 septembrie 1970.

⁷ Michael Voslensky, *La nomenklatura. Les privilégiés en URSS*, Paris, Belfond, 1980, pp. 291-294.

Revoluția din 1989

Pe măsură ce devenea mai megaloman și mai autoritar, Ceaușescu era cu atât mai puțin înclinat să accepte orice formă de conducere colectivă. După cum s-a menționat, în anii 1970, el a eliminat complet facțiunea politică ce îl ajutase să ajungă în poziția de lider absolut al partidului. Elena Ceaușescu și secretarul Comitetului Central, Emil Bobu, decideau în legătură cu toate numirile importante de personal¹. Fiul cel mic al cuplului, Nicu, a devenit membru supleant al Comitetului Executiv al PCR și prim-secretar al organizației de partid a județului Sibiu. Deși era binecunoscut pentru stilul său de viață scandalos, Nicu era aparent pregătit să-i succeadă tatălui său.

Partidul fiind paralizat, nu exista alt sprijin pentru secretarul general în afara Securității, care sub comanda generalului Iulian Vlad – un ofițer MAI de carieră, aparent fără convingeri ideologice – ducea la îndeplinire ordinele draconice ale lui Ceaușescu². Privind retrospectiv, se pare că șefii poliției secrete erau conștienți de posibilitatea unei explozii populare. Cea mai clară indicație că proverbiale răbdare a românilor ajunsese la capăt a apărut la Brașov, al doilea oraș al țării ca mărime, în noiembrie 1987, atunci când mii de muncitori au protestat împotriva scăderii drastice a standardului de viață, au devastat sediul organizației județene a partidului și au strigat lozinci anticomuniste și împotriva lui Ceaușescu³.

Venirea la putere a lui Mihail Gorbaciov și lansarea perestroikăi sale pe plan intern au clătinat regimurile comuniste din Europa de Est. După moartea lui Brejnev în noiembrie 1982, Ceaușescu a pariat, se pare, pe Konstantin Cernenko împotriva lui Andropov. Mai târziu, după moartea secretarului general sovietic Iuri V. Andropov, Ceaușescu a vizitat Moscova și a încercat să se pună bine cu succesorul – pentru scurtă vreme – al acestuia, Cernenko. Venirea la putere a lui Gorbaciov a fost evenimentul cel mai puțin dorit din perspectiva liderului român. În fond, practicile lui Leonid Brejnev și ale lui Nicolae Ceaușescu au fost foarte asemănătoare. Două regimuri neostaliniste, corupte, dogmatice, excesiv de centralizate. Emanciparea de Moscova a regimului de la București nu a fost continuată de schimbarea modelului economic, de reforme în plan politic și instituțional. Sub pretextul că orice inițiativă reformatoare ar atrage riposta Kremlinului și dându-se insistent exemplul Ungariei din 1956 și al Cehoslovaciei din 1968, Ceaușescu a dus o politică internă extrem de rigidă. Motivul neostalinismului practicat de regim nu a fost teama de o invazie sovietică, ci convingerile lui Ceaușescu, cultura sa politică, dorința sa de putere absolută. Orice reformă, descentralizare, introducere a unor mecanisme ale economiei de piață sau a unor forme de democrație internă în PCR ar fi redus puterea sa. Or, el dorea opusul. În acest context, amenințarea Moscovei nu era decât o diversiune, menită să țină populația sub ascultare. Acest fenomen s-a observat cu claritate după ce Mihail Gorbaciov a criticat regimul lui Leonid Brejnev și a început să facă schimbări.

Catalogate drept capitulări în fața capitalismului, strategiile cunoscute drept *glasnost* (transparență) și *perestroika* (restructurare) au avut în Ceaușescu un adversar declarat. Se temea și de influența acestora asupra populației care dorea din ce în ce mai mult schimbări, creșterea standardului de viață, libertăți civice. Gorbaciov și politica sa reformatoare apăreau

¹ După revoluția din 1989, Emil Bobu, secretarul Comitetului Central, a fost judecat și condamnat la închisoare pe viață pentru „participare la genocidul națiunii române”.

² Documente devenite disponibile pentru cercetare după decembrie 1989 sugerează că Securitatea era pe deplin conștientă de nemulțumirea generală și se pregătea pentru perioada post-Ceaușescu. Astfel, nu este lipsit de importanță faptul că Virgil Măgureanu, ale cărui opinii anticeaușiste erau cunoscute de către Securitate, nu a fost arestat, ci a fost mutat pe un alt post în provincie, având posibilitatea de a călători frecvent la București, unde a păstrat legătura cu Iliescu.

³ Vladimir Tismăneanu, *Tremors in Romania*, în „New York Times”, 30 decembrie 1987; vezi și Mark Almond, *Decline without Fall. Romania under Ceaușescu*, London, Institute for European Defense and Strategic Studies, 1988.

ca orizonturi atractive pentru o populație înfometată, asuprită și umilită. Era exact lucrul de care se temea cel mai tare Ceaușescu. Calculul său prevedea că URSS nu va renunța niciodată la regimurile comuniste din estul și centrul Europei, deci că regimurile comuniste erau instalate pentru totdeauna în regiune, dar că – plecând de aici – liderii și practicile lor vor depinde de Kremlin și că marja de libertate a acestor regimuri satelit va fi decisă la Kremlin. Asta se întâmpla încă de la sfârșitul anilor 1940, de la instalarea lor. Or, lui Ceaușescu nu-i era deloc indiferent dacă el sau altcineva, un lider mai predispus la reforme, conducea la București. Întotdeauna când a produs schimbări în politica sa, Moscova a preferat să lucreze cu liderii care au urmat orientarea respectivă. Ceaușescu se aștepta să apară presiuni ca să facă schimbări în politica sa internă și externă. Dacă ar fi refuzat să caute schimbarea, Kremlinul putea încerca înlocuirea sa cu altcineva de încredere, dispus să facă reforme.

Pe măsură ce Gorbaciov accelera ritmul reformelor în Uniunea Sovietică, Ceaușescu devenea din ce în ce mai vehement în opoziția sa față de orice înnoiri economice sau politice. Reformele politice ale lui Gorbaciov și impactul lor asupra altor țări din bloc i-au făcut pe dictatorul român și pe clica acestuia să fie extrem de panicați. În diferite ocazii, Ceaușescu a criticat deschis perestroika, pe care a caracterizat-o drept o „deviere de dreapta” în comunismul mondial⁴. În discursul rostit pe data de 26 ianuarie 1987, cu ocazia celei de-a șaizeci și noua aniversări a zilei sale de naștere, Ceaușescu a denunțat, fără referire directă, încercările de „reînnoire a socialismului”. Ținta remarcilor sale era, fără îndoială, politica de glasnost a lui Gorbaciov. Pe Ceaușescu îl irita insistența cu care Gorbaciov vorbea despre democratizare. Pentru Ceaușescu, cea mai bună conducere sovietică era una anchilozată, cu reacții previzibile și neinteresată în întinerirea elitelor din alte țări ale blocului.

Mihail Gorbaciov a venit în vizită oficială în România în perioada 25-27 mai 1987. Era ultima țară din blocul sovietic pe care o vizita liderul de la Kremlin. În cadrul convorbirilor, Ceaușescu a pretins că România nu avea nevoie de reformă, pentru că: 1) politica sa corespundea intereselor poporului român și 2) el introdusese reforme încă din anii 1960. Gorbaciov i-a spus lui Ceaușescu, într-o discuție particulară: „Dumneavoastră țineți țara într-o stare de frică, după ce ați izolat-o de lume”⁵. În timpul vizitei sale la București, Gorbaciov a mai făcut și câteva aluzii la adresa politicii dure a lui Ceaușescu față de minorități și a pericolelor nepotismului. Cu toate acestea, după vizita lui Gorbaciov nu s-a produs nici o îmbunătățire a situației sociale și economice din România⁶.

Dimpotrivă, în noiembrie 1987 au fost anunțate noi reduceri ale cotei de consum la electricitate și benzină. În ianuarie 1988, când Ceaușescu împlinea 70 de ani, în România domneau deprimarea, angoasa și adâncă frustrare. Orașele și satele României se aflau în întuneric din cauza unei penurii de energie fără precedent. Aprovizionarea cu alimente se făcea pe bază de cartele, dar alimentele nu se găseau. Medicamentele, bunurile de larg consum lipseau de asemenea. Benzina era restricționată, ca și circulația mașinilor. România se afla în plină ficțiune, de vreme ce aparatul de partid nu făcea decât să proclame succesele regimului și prosperitatea de care se bucurau locuitorii săi. Aparatul de propagandă care întreținea ficțiunea, era dublat de cel de Securitate. Supravegherea polițienească era din ce în ce mai manifestă. După noiembrie 1987, regimul se susținea exclusiv prin frica pe care o inspira. Ceaușescu înțeleșese că, dacă nu își intensifica politica represivă, întregul edificiu a ceea ce el numea „societate socialistă multilateral dezvoltată” urma să se prăbușească.

⁴ Michael Shafir, *Eastern Europe's Rejectionists*, în „Radio Free Europe. Background Report”, nr. 121, 3 iulie 1989, pp. 1-6.

⁵ Vezi Thomas Kunze, *Nicolae Ceaușescu. O biografie*, București, Editura Vremea, 2002, p. 425.

⁶ Ceaușescu îi va întoarce vizita în 1988, când Gorbaciov nici nu va veni la aeroport să îl întâmpine. În loc să se aplaneze, tensiunile se accentuează. Paradoxul face ca, vreme de 20 de ani, Ceaușescu să fi cerut Moscovei să renunțe la „Doctrina Brejnev” a „suveranității limitate”, iar când Moscova va face acest lucru, declarând că fiecare țară comunistă trebuie să își urmeze drumul ei propriu (așa-numita „Doctrină Sinatra”), Ceaușescu se va opune.

Încurajați de politica de glasnost a lui Gorbaciov, câțiva români și-au asumat riscul de a-l critica public pe Ceaușescu. În martie 1989, șase veterani ai partidului, Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu, Silviu Brucan, Corneliu Mănescu, Constantin Pîrvulescu și Grigore Răceanu, i s-au adresat lui Ceaușescu printr-o scrisoare deschisă în care denunțau excesele acestuia, politica economică haotică și deteriorarea generală a imaginii internaționale a României. „Scrisoarea celor șase” – după cum a fost denumit acest memoriu în țară și în străinătate – a reprezentat mai mult decât o critică severă la adresa cursului dezastruos urmat de Ceaușescu. Oponându-se exceselor clanului conducător, autorii cereau stabilirea unei stări de legalitate. De fapt, „scrisoarea celor șase” a fost un exemplu clasic de disidență intrasistemică și nu expresia unei opoziții radicale față de instituțiile și practicile asociate cu ceea ce Gorbaciov criticase ca fiind un „sistem administrativ de comandă”. Cu toate acestea, considerând tradițiile și comportamentele caracteristice culturii politice românești, memoriul a reprezentat un punct de cotitură. Pentru prima dată în istoria PCR, activiști importanți ai partidului îndrăzniseră să pună sub semnul întrebării presupusa infailibilitate a secretarului general și se constituiseră practic într-o facțiune politică a unui partid leninist în care fracționismul fusese considerat întotdeauna un păcat mortal.

Totuși, autorii nu erau partizanii unui pluralism de tip occidental. Unii dintre ei, precum Gheorghe Apostol și Constantin Pîrvulescu, fuseseră implicați în teroarea stalinistă de la sfârșitul anilor 1940 și începutul anilor 1950. Corneliu Mănescu contribuise în mare măsură la fabricarea imaginii lui Ceaușescu ca arhitect al politicii externe semiautonome a României. Silviu Brucan fusese un propagandist experimentat al partidului și servise ca ambasador al regimului în Statele Unite și la Națiunile Unite la sfârșitul anilor 1950 și începutul anilor 1960. Bârlădeanu, care propusese reforme economice moderate la sfârșitul anilor 1960, până când a fost forțat să se retragă din toate pozițiile deținute în aparatul de partid și de stat după o dispută cu Ceaușescu asupra strategiilor privind investițiile și planificarea, era un susținător convins al economiei de comandă și al planificării centralizate. Pîrvulescu, probabil ultimul supraviețuitor al generației de fondatori ai comunismului românesc și unul dintre cei ce credeau cu adevărat în partid, servise după 1945 ca șef al Comisiei Controlului de Partid. În sfârșit, Grigore Răceanu era un militant comunist din perioada de ilegalitate⁷.

Aceste personaje nu se bucurau de sprijin popular, dar erau foarte cunoscute în interiorul birocrăției de partid, și acesta era lucrul care conta. Judecând după biografiile lor, cei șase militanți care îl înfruntaseră pe Ceaușescu reprezentau cel puțin două generații revoluționare, inclusiv generația căreia Nicolae și Elena Ceaușescu pretindeau că îi aparțin. De aceea, Ceaușescu a reacționat cu furie la scrisoare și i-a plasat pe autori sub arest la domiciliu. Refuzul lor de a retracta arată limitele puterii lui Ceaușescu⁸. Tot în 1989, intelectuali proeminenți au început să critice deschis politica culturală obscurantistă a regimului. În noiembrie, scriitorul disident Dan Petrescu a inițiat un apel public împotriva realegerii lui Ceaușescu ca secretar general la Congresul al XIV-lea al PCR⁹.

În concluzie, puterea lui Ceaușescu se clătina. Detestat de populație, izolat pe plan internațional și trăind într-o lume imaginară, tiranul îmbătrânit nu putea să înțeleagă ce se întâmpla cu comunismul. Îl considera pe Gorbaciov principalul trădător al idealurilor leniniste și încerca să mobilizeze o coaliție neostalinistă internațională. În august 1989 a fost atât de iritat de formarea unui guvern al Solidarității în Polonia încât a propus o intervenție a Pactului de la Varșovia în acea țară. În fiecare zi, mijloacele de informare din România subliniau

⁷ Pentru comentariile lui Bârlădeanu, vezi Lavinia Betea, *Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, București, Editura Evenimentul Românesc, 1997, pp. 210-227.

⁸ Vezi Vladimir Tismăneanu, *The Rebellion of the Old Guard* și textul complet al „scrisorii celor șase”, în „East European Reporter”, vol. 3, nr. 4, primăvara/vara 1989, pp. 23-25.

⁹ Pentru detalii suplimentare vezi Cristina Petrescu, *Ar mai fi ceva de spus... Despre disidență în România lui Ceaușescu*, postfață la Dan Petrescu și Liviu Cangeopol, *Ce-ar mai fi de spus. Convorbiri libere într-o țară ocupată*, 1990, ediție revizuită și adăugită, București, Editura Nemira, 2000, pp. 311-339.

pericolele reformismului și ale „dezideologizării”. În celelalte țări ale Pactului de la Varșovia se petreceau evenimente spectaculoase, iar românii erau conștienți de acest lucru. În ciuda controlului absolut exercitat de regim asupra mijloacelor de informare, cei mai mulți dintre români ascultau programe radio occidentale și urmăreau televiziunile bulgară, maghiară, iugoslavă sau sovietică. Tinerii români știau că până și poliția est-germană, înarmată până în dinți, nu îndrăznise să tragă în demonstrații pașnici¹⁰. Stalinist neclintit, Ceaușescu s-a întors la teoria socialismului într-o singură țară a maestrului său, Stalin, și se pregătea să transforme România într-o fortăreață imună la ideile revizioniste care distruseseră moștenirea bolșevică.

În noiembrie 1989 a avut loc Congresul al XIV-lea al Partidului Comunist Român, iar Ceaușescu a fost reales cu entuziasm, în mod automat, secretar general¹¹. Conceput ca o demonstrație de putere și ca un gest de sfidare față de Gorbaciov și de cei care îl urmau, congresul a ilustrat alienarea lui Ceaușescu față de națiunea română pe care pretindea că o reprezintă. Dar Ceaușescu era hotărât să lupte cu obstinație pentru a duce la bun sfârșit ceea ce el considera a fi misiunea sa în istoria românilor¹². În toamna lui 1989, el era privit de către toată lumea ca unul dintre ultimii dictatori staliști din lume, complet obsedat de proiectele sale industriale și arhitecturale grandioase și ostil reformelor lui Gorbaciov¹³. După cum s-a arătat mai sus, românii trăiau în condiții de o duritate extremă. Iarna, căldura era oprită în apartamente până când temperatura cobora la valori foarte scăzute, iar statul la cozi nesfârșite reprezenta o corvoadă zilnică. Produsele alimentare erau raționalizate ca și cum țara s-ar fi aflat în război. Propaganda nu înceta să exalte valoarea neînfrcatului Măreț Conducător și geniul științific al soției sale. Iritat de reformele lui Gorbaciov, Ceaușescu s-a agățat de convingerile sale staliniste și a intensificat represiunea. România părea un univers de coșmar, controlat în totalitate de Securitate.

În decembrie 1989, după 45 de ani de regim comunist, România se afla la sfârșitul unui ciclu istoric. Țara se afla, practic, într-o situație revoluționară caracterizată prin incapacitatea instituțiilor de a rezolva problemele impuse de societate. Prin vulnerabilitățile create de mediul politic european, în special prin prăbușirea blocului sovietic, dar și datorită celor interne – faliment economic și izolarea totală a dictatorului și a clanului său, România era cea mai expusă pentru un deznodământ de natură revoluționară. Criza a fost generată chiar de nașterea acestui regim la sfârșitul anilor ‘40 și nu s-a încheiat decât în 1989. În timpul ultimei sale luni de viață, Ceaușescu a crezut cu disperare în steaua sa și a refuzat să admită că o repetare a celei mai reușite performanțe a sa ca om de stat – denunțarea invaziei Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia în august 1968 – ar fi fost absurdă. Nici o putere străină nu era interesată să ocupe România. Lipsit atât de alibiul internaționalist, cât și de cel naționalist demagogic, Ceaușescu nu mai avea altă carte de jucat decât represiunea violentă.

Momentele esențiale ale revoluției române sunt bine documentate. Revoluția a început la Timișoara în 15 decembrie, scânteia pornind de la un mic grup de credincioși adunat în jurul casei reverendului László Tökés, un preot calvinist rebel care urma să fie mutat forțat de la postul pe care îl ocupa în Timișoara din cauza luptei sale pentru drepturi religioase. Inițial, mulțimea era compusă din membri ai comunității maghiare care își manifestau sprijinul pentru liderul lor spiritual. Ulterior, demonstrației de solidaritate cu Tökés i s-au alăturat și

¹⁰ Interviu personal realizat de Vladimir Tismăneanu cu participanți la evenimentele revoluționare cu ocazia vizitelor în România în februarie-martie și iunie 1990.

¹¹ Cu privire la lucrările Congresului al XIV-lea al PCR, vezi Silviu Curticeanu, *Mărturia unei istorii trăite. Imagini suprapuse*, București, Editura Albatros, 2000, pp. 381-398.

¹² Vezi raportul lui Nicolae Ceaușescu prezentat la Congresul al XIV-lea al PCR, în „Scânteia”, 21 noiembrie 1989.

¹³ Ceaușescu era un admirator al modelului stalinist de socialism, fapt care a reieșit din declarațiile sale neoficiale către Ken Auchincloss, de la revista „Newsweek”, în anul 1988. Vezi Gail Kligman, *When Abortion is Banned. The Politics of Reproduction in Ceaușescu’s Romania*, raport către National Council for Soviet and East European Research, 1992, p. 51.

alți cetățeni ai Timișoarei, transformând-o într-o demonstrație împotriva regimului comunist¹⁴. 17 decembrie 1989 a fost „duminica sângeroasă” a României comuniste. În aceea zi, autoritățile au ordonat deschiderea focului împotriva manifestațiilor anticomuniști din Timișoara. Posturile de radio occidentale au transmis despre masacrul de la Timișoara și toți românii au înțeles că Ceaușescu era gata să se angajeze într-o confruntare totală cu demonstrații neînarmați. Acceptarea cererilor protestatarilor de la Timișoara ar fi arătat cât de fragilă era puterea sa. În schimb, el a preferat să facă ceea ce alți lideri ai blocului sovietic evitaseră, și anume, să folosească forța pentru a suprima revolta. Represiunea din 17 decembrie nu a oprit protestele de masă. Revolta de la Timișoara a continuat și orașul a căzut practic în mâinile protestatarilor în 20 decembrie. Ceaușescu a subestimat pericolul și a părăsit țara pentru o vizită de stat în Iran (18-20 decembrie), conform programului. Miercuri, 20 decembrie, întors în țară, Ceaușescu apare la televiziune unde declară că „la Timișoara, elemente ostile, agenți străini, huligani, fasciști și trădători” au provocat tulburări. Mai mult, a pretins că era vorba despre o conspirație străină contrară intereselor României. Ceaușescu nu a pronunțat nici un cuvânt de regret pentru victimele de la Timișoara. El chiar a refuzat posibilitatea unor negocieri, a unui dialog cu insurgenții. În alte țări din fostul bloc sovietic, puterea fusese negociată pentru a evita violențele: transferul puterii s-a făcut pașnic, fără victime omenesti. Soluția aleasă, din nou, de Ceaușescu a fost folosirea violenței. Nu s-a gândit să îi pedepsească pe făptuitorii crimelor din zilele precedente, nici să negocieze cu insurgenții și nici să cedeze puterea.

Rupt de realitate, Ceaușescu ordonă organizarea unei adunări populare în București. Mitingul convocat pe data de 21 decembrie 1989 are drept scop să mobilizeze încă o dată mulțimile în jurul cultului persoanei sale. Pentru aceasta agită pentru ultima oară sloganele știute: despre pericolul extern, apărarea suveranității naționale, viitorul luminos al omenirii, grija față de om a regimului, independența României, etc. Mulțimea nu se mai lasă manipulată. Românii refuză să urmeze ordinul liderului suprem al statului-partid și se revoltă. Voci din mulțime îl huiduie pe Ceaușescu în Piața Palatului, în fața sediului Comitetului Central al PCR. Oamenii își înving frica și întrerup cuvântarea dictatorului. Ceaușescu a încercat să calmeze mulțimea, dar este prea târziu. La televizor s-au putut vedea uimirea și confuzia sa. Oamenii au înțeles că pierdea controlul. Câteva minute mai târziu, o mulțime cuprinsă de panică încearcă să părăsească piața. Menită să sprijine conducerea lui Ceaușescu, adunarea s-a transformat într-o demonstrație împotriva lui Ceaușescu. Adunați în Piața Universității din București, o parte dintre demonstrații au ridicat o baricadă și și-au continuat protestul în timpul nopții de 21 decembrie. În aceeași noapte, tinerii protestatari au fost masacrați în Piața Universității. În ciuda represiunii sângeroase, în ziua următoare, în 22 decembrie 1989, populația a blocat străzile Bucureștiului și a luat cu asalt sediul Comitetului Central. Mulțimea a ocupat clădirea, iar Ceaușescu și soția lui au fugit de pe acoperișul acesteia cu elicopterul.

În aceeași zi, 22 decembrie, soții Ceaușescu au fost arestați, iar pe data de 25 decembrie, în cazarma Târgoviște, au fost judecați într-un simulacru de proces și executați. Povestea fugii cuplului Ceaușescu și capturarea sa ulterioară, procesul secret și execuția din ziua de Crăciun necesită însă clarificări suplimentare¹⁵. Aici se termină 45 de ani de istorie sângeroasă și violență nelegitimă. *România a fost singura țară din Europa de Est care, în procesul revoluționar din toamna anului 1989, a înregistrat morți și răniți. Anume: 1104 morți; 162 până la 22 decembrie 1989 și 942 între 22 și 27 decembrie.*

¹⁴ Pentru cazul Tökés, vezi Marius Mioc (coord.), *Revoluția, fără mistere. Cazul László Tökés – Documente din arhiva Judecătoriei Timișoara; Documente din arhiva parohiei reformate Timișoara; Mărturii*, Timișoara, Editura „Almanahul Banatului”, 2002. Vezi și Marius Mioc, *The Anticommunist Romanian Revolution of 1989 – Written for people with little knowledge about Romania*, Timișoara, Editura Marineasa, 2004, pp. 19-24.

¹⁵ Matei Călinescu, Vladimir Tismăneanu, *The 1989 Revolution and Romania's Future*, în „Problems of Communism”, vol. 40, nr. 1-2, ianuarie-aprilie 1991, pp. 42-59.

Tendința generală exprimată prin revoluția din 1989 a avut un caracter pronunțat anticomunist manifestat prin următoarele: scandarea lozincilor anticomuniste, distrugerea steagurilor comuniste (steagurile roșii cu „secera și ciocanul”), arborarea simbolică a drapelului național din care a fost decupată stema comunistă a țării (în majoritatea covârșitoare a localităților României), eliminarea atributului „comunist”/”socialist” în înscrisurile publice, eliminarea din spațiile publice a statuilor și a monumentelor comuniste românești sau sovietice, eliminarea numelor proprii de activiști comuniști sau a lozincilor comuniste din denumirile publice etc. Anticomunismul, îngemănat până la identificare cu ostilitatea față de Securitate, i-a cuprins și pe foști membri „figuranți” ai Partidului Comunist Român, care nu deveniseră membri de partid din convingere, ci *de nevoie*.

În perioada care a urmat imediat după 22 decembrie 1989, grupul care a preluat puterea a deturnat caracterul pronunțat anticomunist al revoluției, prin subminarea demonstrațiilor spontane populare anticomuniste, prin cenzurarea mesajelor anticomuniste în cadrul emisiunilor televiziunii, care devenise „cartierul general” al unei „telerevoluții” în premieră mondială. Prin televiziune s-au făcut majoritatea diversiunilor, cea mai eficientă fiind reprezentată de „pericolul de moarte” omniprezent întruchipat de „teroriștii fideli dictatorului Ceaușescu”; acesta a fost arestat în 22 decembrie, într-o unitate militară din Târgoviște. Pericolul părea total credibil întrucât în perioada 22-27 decembrie au fost înregistrați 942 de morți și mii de răniți. Majoritatea au fost uciși și răniți pe străzile din centrul capitalei și al altor orașe martirizate ca urmare a acestei diversiuni. Ulterior nu a fost acuzat și judecat nici un terorist.

Trebuie menționate incorectitudinile din timpul procesului cuplului Ceaușescu organizat în respectiva unitate militară în 25 decembrie 1989. principalul cap de acuzare se referea la genocidul din zilele revoluției, respectiv 60 000 de morți. În realitate, nu au fost decât 162 de morți. Urișa minciună oficială a reprezentat prima compromitere gravă a imaginii României. Nicolae și Elena Ceaușescu au fost condamnați la moarte de tribunalul „revoluționar”, fiind executați imediat după proces, fără să li se respecte dreptul la apel și recurs. Decizia execuției imediate a fost luată la București de către cei care preluaseră puterea. Execuția urgentă a fost motivată de necesitatea de a se opri masacrarea populației pașnice de către așa-ziii „teroriști”.

Odată ce Nicolae Ceaușescu a părăsit sediul Comitetului Central, s-a creat un vid de putere care a fost umplut de reprezentanți ai frustratului aparat de partid și ai armatei, precum și de câțiva membri ai maselor revoluționare¹⁶. Având în vedere că nu a existat nici o opoziție clandestină semnificativă față de Ceaușescu, acest lucru nu a fost surprinzător. Criza postrevoluționară a fost determinată de prăpastia crescândă dintre cererile pluraliste ale societății civile și lipsa de disponibilitate a noilor lideri de a le accepta.

Adevărata carte a revoluției din decembrie 1989 a fost *Proclamația de la Timișoara* (11 martie 1990) care a consacrat idealurile anticomuniste ale revoluției. La data de 22 aprilie 1990, când se împlineau 4 luni de la masacrul din decembrie, în Piața Universității din București a demarat cel mai lung miting anticomunist din istorie – 52 de zile și nopți fără întrerupere. În iunie 1990, manifestația a fost reprimată cu o bestialitate fără precedent, șocând întreaga lume civilizată și compromițând extrem de grav imaginea României. Diversiunea etnică din martie 1990 de la Târgu-Mureș, care a vehiculat fără temei real ideea că „ungurii vor să ia Ardealul”, a constituit pretextul înființării SRI pentru a apăra unitatea națională a statului, aflată, chipurile, în pericol. Fosta Securitate a fost astfel „reactivată” în mare măsură. Represiunea tipic comunistă a manifestației (anticomuniste) din Piața Universității, a presei libere, a partidelor democratice și a societății civile a fost organizată de

¹⁶ Pentru detalii privind revoluția din 1989, vezi Nestor Ratesh, *Romania. The Entangled Revolution*, Washington, D.C. Center for Strategic and International Studies, 1991 și Stelian Tănase, *Miracolul revoluției. O istorie politică a căderii regimurilor comuniste*, București, Editura Humanitas, 1999.

către puterea politică cu implicarea SRI, a Armatei și a Poliției. Potrivit declarațiilor generalului-magistrat Dan Voinea, care a cercetat, prin Ministerul Justiției, evenimentele din iunie 1990: „SRI e foarte implicat. În aducerea minerilor, în represiune, în conducerea minerilor prin București. (...) Dar SRI-ul mai e implicat în monitorizarea manifestației din Piața Universității și a avut așa-numitul grup *Dâmbovița* care a acționat permanent în Piață”. „S-a dorit instaurarea terorii”. „A fost un atac terorist, prin implicarea acestor forțe într-o acțiune violentă, care nu a fost justificată de împrejurările politice”. „Represiunea din 13-15 iunie 1990 este urmarea celei din decembrie 1989, pentru că a fost îndreptată împotriva aceluiași gen de manifestanți”. „În decembrie 1989 scopul era deturnarea caracterului anticomunist al revoluției și preluarea puterii prin teroarea instalată”¹⁷. Putem conchide că regimul politic instalat după căderea oficială a comunismului a fost de esență neocomunistă, antiliberală și antipluralistă, generând ca forme de opoziție Proclamația de la Timișoara susținută de manifestația din Piața Universității.

Regimul comunist a fost unul antimodern (simulând modernitatea¹⁸), care a trecut odată ce a preluat puterea – ca un regim de ocupație străină – la lichidarea elitelor românești și a instituțiilor democratice, a economiei de piață și a proprietății private. Au fost anihilate, pe durata a 45 de ani, achizițiile făcute pe drumul modernizării vreme de mai mult de un secol. A fost un uriaș pas înapoi, care a dus la sărăcie cronică, la distrugerea mai multor generații, la izolarea țării, la risipirea resurselor umane și materiale, la alienarea individului și la masificarea societății, la distrugerea tradițiilor și a culturii naționale. Regimul comunist a avut o natură criminală, în sensul că a generat (instigat, ordonat, comis) crime împotriva umanității. S-a fondat prin violență după 1945. Natura sa a fost una violentă: a produs sute de mii de morți în închisori și lagăre. A distrus milioane de oameni în diferite forme de represiune, tratament inuman, atitudini criminale sau prin decizii cu efecte devastatoare asupra mediului, economiei și vieții umane în general. A fost un regim care a urmărit să reducă populația la condiția de sclavi, exploatând-o nemilos sub pretextul construirii unei societăți utopice, a egalității și libertății. Regimul a fost, pe toată durata sa, unul ilegal și în esență criminal, sfârșind la fel cum s-a născut și a trăit: prin violență.

În primii lor ani la putere, succesorii lui Ceaușescu și-au apărat pozițiile hegemonice recurgând la manipulare, corupție și constrângere. Aceasta nu a reprezentat, însă, o încercare de a restaura comunismul. Orice s-ar spune despre evenimentele din decembrie 1989 din România, nu există nici o îndoială că acestea au dus la dispariția entității politice responsabile pentru mai mult de patru decenii de represiune socială și politică, conducere ineptă a economiei, industrializare forțată, investiții iraționale și izolare culturală. Astfel, în anii 1990 nu a mai existat nici un grup politic semnificativ care să se declare în mod public succesorul omnipotentului Partid Comunist Român de altădată. În mod paradoxal, aceasta poate fi una dintre cele mai surprinzătoare moșteniri ale socialismului lui Ceaușescu: a abuzat de retorica leninistă într-o asemenea măsură, încât a devenit imposibil chiar și pentru cei care au rămas loiali dogmelor vechii credințe să admită acest lucru fără riscul de a fi disprețuiți.

România a fost singura țară din Europa de Est și Centrală în care procesul revoluționar al anului 1989 a înregistrat morți și răniți. Spre deosebire de Erich Honecker, Todor Jivkov și Milos Jakes, cu care se simțea solidar întru antigorbaciovism, Ceaușescu a ordonat utilizarea forței împotriva demonstranților pașnici. În România, în decembrie 1989 s-a produs o revoltă cu caracter spontan, alimentată de nemulțumirea maselor sărăcite, umilite, mințite, care nu își mai puneau nici o speranță în capacitatea regimului de a mai rezolva problemele cu care se confrunta. Acestui element esențial, al revoltei spontane de jos, i s-a alăturat regruparea

¹⁷ Andrei Bădin, *Generalul Dan Voinea acuză: SRI, băgat până în gât în mineriadă*, în „Adevărul”, nr. 5098, 27 noiembrie 2006.

¹⁸ Pentru conceptul de simulare a schimbării în cultura politică a comunismului românesc, vezi Michael Shafir, *Romania – Politics, Economics and Society*, London, Frances Pinter Publishers, 1985.

nomenklaturii și preluarea puterii, prin aranjamente de culise, de către grupuri și persoane din eşaloanele secundare ale vechiului regim (partid, UTC, Securitate, Armată, Procuratură). Acest lucru ne determină să subliniem că faptul că fenomenul de „continuitate” a reprezentat o frână majoră în eforturile de a întemeia o comunitate politică democratică. Vechile reflexe leniniste au continuat să inspire, din partea noilor diriguitori comportamente intolerante, paternaliste și autoritariste.

CONCLUZII

Necesitatea analizei, repudierii și condamnării regimului comunist

Pe baza examinării a mii și mii de pagini de documente, luând în considerație existența unei imense literaturi analitice și de mărturii care probează natura antipatriotică a dictaturii comuniste, putem afirma că regimul comunist din România (1945-1989) a fost nelegitim și criminal¹. A sosit așadar momentul să evaluăm natura și moștenirile regimului comunist. Acest lucru este cu atât mai important cu cât există tentația simultană de a idealiza perioada lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, uitându-se faptul că aceasta a fost de fapt baza pe care s-a edificat dictatura lui Nicolae Ceaușescu, și, pe de altă parte, tendința de a scuza ororile epocii Ceaușescu în numele pretinsului atașament față de valorile naționale. Simplu spus, regimul comunist din România, un sistem totalitar de la înființare și până la prăbușire, a fost unul bazat pe încălcarea constantă a drepturilor omului, pe supremația unei ideologii ostile societății deschise, pe monopolul puterii exercitat de un grup restrâns de indivizi, pe represiune, intimidare și corupție. Trebuie accentuat astfel faptul că Republica Populară Română, înființată prin dictat, ori mai exact spus, prin lovitură de stat, a simbolizat o triplă impostură: nu a fost nici republică (în sensul autentic al acestui concept), nici populară și, în mod cert, nici românească. Același lucru trebuie spus despre perioada Ceaușescu, în care retorica suveranității naționale a fost mai presus de orice un alibi pentru perpetuarea dictaturii prin manipularea sentimentelor populației. Pe parcursul perioadei comuniste, România a suferit consecințele aplicării inflexibile a dogmelor leniniste: industrializarea forțată, întemeiată pe un model vetust de creștere economică care favoriza industria grea în detrimentul industriilor producătoare de bunuri de consum; lichidarea proprietății private deopotrivă în zonele urbane și rurale, asociată cu politica violentă și brutală de colectivizare a agriculturii; nimicirea valorilor tradiționale în numele unei false modernizări sociale și economice; controlul metodic și mereu mai pervers asupra spațiului social și al vieții intime a cetățenilor (mai ales prin politica natalistă a dictaturii lui N. Ceaușescu). Sfera privată a fost astfel aproape complet anexată de către tentacularul partid/stat totalitar. Ca și în URSS, viața cotidiană în socialismul de stat era invadată de elemente propagandistice și de control dictate de partid².

Regimul comunist din România nu a cunoscut de fapt o veritabilă deradicalizare. Pentru acești oameni, stalinismul ținea de ordinea veșniciei³. De la instaurarea sa prin dictat regimul comunist a urmărit distrugerea statului de drept, a pluralismului, a economiei de piață și a libertății spiritului. Ascultând orbește ordinele Kremlinului, prima generație de comuniști români aflați la putere și, în primul rând, Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu, Gheorghe Apostol, Iosif Chișinevschi, Alexandru Moghioroș, Petre Borilă, Alexandru Drăghici, Ion Gheorghe Maurer, Emil Bodnăraș, Chivu Stoica, Miron

¹ Reluăm, în cadrul acestui capitol, de o manieră sintetică, cu mici adăugiri și modificări, principalele capete de acuzare împotriva regimului comunist formulate în *Raportul pentru condamnarea regimului politic comunist ca nelegitim și criminal* propus Președintelui României, Traian Băsescu, de Sorin Ilieșiu în octombrie 2005, text actualizat în ianuarie 2006. (Supliment, „Revista 22”, nr. 188, 21 martie 2006). Textul reprezintă în cea mai mare parte un rezumat concis al materialului documentar elaborat vreme de peste 12 ani de către Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului din cadrul Fundației Academia Civică/Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței.

² Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchevici, Ioan Stanomir, *Explorări în comunismul românesc*, Iași, Editura Polirom, vol. I, 2004; vol. II, 2005; Adrian Neculau (coord.), *Viața cotidiană în comunism*, Iași, Editura Polirom, 2004.

³ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Iași, Editura Polirom, 2005; Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, București, Fundația Academia Civică, 1997.

Constantinescu, Leonte Răutu, Dumitru Coliu și Leontin Sălăjan au impus un sistem întemeiat pe teroare și represiune universalizată. Toate instituțiile statului totalitar au fost create în timpul epocii Dej. Nicolae Ceaușescu și grupul de aparatcici care l-a susținut le-au perfecționat și le-au dus la cele mai dezastruoase consecințe. În contrast cu diversele tendințe revizioniste și cu miturile epocii Ceaușescu, Comisia Prezidențială susține că a existat o continuitate între perioada Dej și perioada Ceaușescu.

Gheorghiu-Dej și acoliții săi au respins de stalinizarea inițiată de Nikita Hrușciiov și au exploatat sentimentele antisovietice ale populației pentru a-și clădi o bază de putere. Acest lucru îl recunoaște chiar și un fost ideolog comunist precum Ion Iliescu. Nu s-a produs de fapt în România o de totalitarizare a dictaturii în sensul transformării ei într-un regim mai tolerant și al scăderii impactului ideologiei asupra întregii societăți. Dimpotrivă, după o scurtă și precară liberalizare, Nicolae Ceaușescu, venit la putere în martie 1965, a reluat la puțin timp după aceea vechile fixații staliniste. Pentru Ceaușescu, creșterea rolului conducător al PCR apărea drept o „necesitate obiectivă”. Constituția adoptată în 1965 proclama cu vigoare faptul că PCR era forța politică conducătoare în România socialistă. Istoria țării era rescrisă astfel încât să prezinte partidul comunist drept continuatorul tradiției de luptă pentru independența națională. Perioada cominternistă era menționată, însă întotdeauna cu scopul de a o contrasta cu ceea ce propaganda glorifica sub numele de „Epoca de aur - epoca Ceaușescu”. Astfel s-a configurat mitologia „obsedantului deceniu” menită să contrapună perioada Gheorghiu-Dej (cel de până la ruptura cu Kremlinul) celei de presupusă renaștere națională asociată cu numele lui N. Ceaușescu. Cultul personalității conducătorului suprem a devenit, mai ales după 1968, fundamentul ideologic al sistemului. Ceaușescu era prezentat drept călăuză vizionară, erou între eroii neamului, ființa providențială, personalitate de vârf a vieții internaționale, demiurg, arhitect, strateg de geniu și câte altele. La rândul ei, Elena Ceaușescu, o persoană cu slabe înzestrări intelectuale, însă animată de o ambiție nemăsurată, a devenit și ea subiectul unui deșănțat cult⁴. S-au întrecut în această privință barzii oficiali ai ceaușismului, poeții de curte Adrian Păunescu și Corneliu Vadim Tudor. Un întreg aparat de propagandă a contribuit la crearea unui climat al lingușelii, ipocriziei și duplicității universalizate. În atari condiții, simpla decență devenea un act de rezistență, iar sfidarea pe față a dictatorului și a aparatului pe care se sprijinea devenea o formă de curaj etic exemplar.

Îndărătul ideologiei națiunii socialiste unitare și omogene se aflau obsesiile monolitismului leninist combinate cu cele ale unei extreme drepte recidivate cu binecuvântarea liderilor comuniști și în primul rând a lui Nicolae Ceaușescu. „Societatea socialistă multilateral dezvoltată” era, de fapt, numele unui sistem politic și economic înghețat, dominat de un lider faraonic și de anturajul său imediat. Sub Ceaușescu, în pofida promisiunilor legate de întărirea „legalității socialiste”, a continuat demonizarea proprietății private, persecutarea credințelor și practicilor religioase, criminalizarea oricărei forme de opoziție. Nu mai puțin semnificativ, Ceaușescu și regimul au dus la paroxism politica „demografică” de persecutare a femeilor și copiilor. Disidența, fenomen general în blocul sovietic după 1964, a fost strivită nemilos de cerberii regimului și instrumentul lor principal, Securitatea. Să menționăm aici acțiunile constante de marginalizare, compromitere și lichidare a oricăror forme de gândire și acțiune liberă: persecuția mișcării inițiate și conduse de Paul Goma, cea mai importantă acțiune de protest colectiv împotriva încălcării drepturilor omului, arestările și prigoana în rândurile muncitorilor mineri care au declanșat greva din vara

⁴ Privitor la biografia Elenei Ceaușescu, menționăm că în anii războiului, din toamna lui 1942 și până în vara 1943, aceasta nu a avut legătură de partid. După 1945 acest lucru a fost examinat intens și, în 1960, un referat semnat de Dumitru Coliu propunea rectificarea stagiului de vechime începând cu anul 1939. Autobiografia Elenei Ceaușescu scrisă în acel an este plină de erori gramaticale; ANIC, fond CC al PCR - Secția Cadre, dosar nr. 1424 C (Dosarul de cadre al Elenei Ceaușescu). Menționăm că acest dosar de cadre este printre foarte puținele pe care membrii și experții Comisiei Prezidențiale le-au putut consulta.

anului 1977, sălbatica persecuție a lui Vasile Paraschiv și a altor activiști angajați în lupta pentru sindicate libere, distrugerea efortului de a crea Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România, acțiunile împotriva unor disidenți, oponenți și critici ai regimului precum (ordinea nu este alfabetică și nu indică vreo ierarhie a meritelor, iar lista nu se pretinde a fi exhaustivă): Dorin Tudoran, Radu Filipescu, Vlad Georgescu, Doina Cornea, Cs. Gymes Éva, Gabriel Andreescu, Mihai Botez, Mariana Celac, Petre Mihai Băcanu, Anton Uncu, Mihai Creangă, Ștefan Niculescu-Maier, Alexandru Chivoiu, Dumitru Iuga, Ionel Cană, Gheorghe Brașoveanu, Carmen Popescu, Nicolae Lițoiu, Ion Drăghici, Ion Bugan, Géza Szöcs, William Totok, Herta Müller, Richard Wagner, Helmuth Frauendorfer, Ion Puiu, Iulius Filip, Victor Frunză, Aurel Dragoș Munteanu, Vasile Gogea, Molnár Gusztáv, Barabás Francisc, Barabás-Márton Piroška, Barabás János, Borbély Ernő, Búzás László, Pavel Nicolescu, Dimitrie Ianculovici, Gheorghe Calciu-Dumitreasa, Liviu Babeș, Dumitru Mircescu, Gheorghe Fiștioc, Viorel Padina, Aurelian Popescu, Silviu Cioată, Dan Petrescu, Liviu Cangeopol, Liviu Antonesei, Ana Blandiana, Mircea Dinescu, Tökes László, Andrei Pleșu, Ion Negoitescu, Ion Vianu, Dumitru Mazilu, Nicu Stăncescu, Luca Pițu, Nica Leon⁵. Nu trebuie uitate acțiunile represive împotriva Bisericii neoprotestante și a credincioșilor Bisericii Greco-Catolice (interzisă încă din 1948). În 1975, N. Ceaușescu a semnat, în numele României, Actul Final al Conferinței de la Helsinki. Departe de a se conforma angajamentelor luate pe plan internațional, regimul comunist a continuat să calce în picioare drepturile cetățenilor. Pe scurt, regimul a continuat să opereze după logica exclusivistă a bolșevismului, văzând în orice act autonom o inacceptabilă sfidare.

O formațiune devorată de lupte intestinale pentru putere, PCR a respins întotdeauna fracționismul, iar democrația de partid a fost o himeră propagandistică. În egală măsură, conducerea PCR a acționat neîntrerupt pentru eliminarea, la nevoie prin forță, a oricăror gesturi de independență civică. Tocmai din acest motiv, disidența din România, atâta câtă a fost, nu a izbutit să genereze acțiuni de protest colectiv echivalente cu Carta 77 din Cehoslovacia, sindicatul liber Solidaritatea din Polonia sau Opoziția Democratică din Ungaria. Trebuie respins categoric mitul care încearcă să acrediteze ideea existenței a două Securități: una internaționalistă, de sorginte etnică alogenă, până în 1960, și cealaltă, de pură stirpe românească, devotată „gliei și neamului”. Fără a nega faptul că în prima sa fază Securitatea a acționat cu o brutalitate înspăimântătoare pentru zdrobirea oricărui inamic, real sau imaginar, al regimului, este necesar să accentuăm că în perioada Ceaușescu această instituție a continuat să practice metode ilegale de lichidare a oricărei forme de rezistență. Trebuie amintit aici rolul excepțional jucat în demascarea naturii criminale a regimului și a Securității de cartea *Orizonturi roșii* de Ion Mihai Pacepa. Mai întâi publicarea în limba engleză a acestei cărți, în 1987, apoi transmiterea la secția română a postului de radio Europa Liberă a memoriilor acestui defector de cel mai înalt rang – înaintea fugii sale, Pacepa era consilier personal al lui Ceaușescu, general locotenent, director-adjunct al Direcției de Informații Externe și secretar de stat în Ministerul de Interne – a contribuit la degradarea dramatică a imaginii lui Ceaușescu. Informațiile oferite de Pacepa au fost de asemenea un important revelator al caracterului criminal al dictaturii în influente cercuri politice și de media din Vest. Securitatea și moștenitorii săi nu i-au iertat vreodată lui I. M. Pacepa ceea ce ei consideră a fi fost o „trădare”. Posturile de radio occidentale, „Europa Liberă”, BBC, „Vocea Americii”, Deutsche Welle, Radio France Internationale, au contribuit esențial la

⁵ Vezi capitolul despre România în Stéphane Courtois et al., *Cartea neagră a comunismului*, București, Editura Humanitas - Fundația Academia Civică, 1998; Paul Goma, *Culoarea curcubeului '77. Cod "Bărbosul"*, Iași Editura Polirom, 2005; seria de volume „Analele Sighet” publicate de Fundația Academia Civică; Dorin Tudoran, *Frost or Fear. Reflections on the Condition of the Romanian Intellectual*, Daphne, Ala. Europa Media, 1988; Vasile Paraschiv, *Lupta mea pentru sindicate libere în România. Terorismul politic organizat de statul comunist*, Iași, Editura Polirom, 2005; Herma Kennel, *Jogging cu Securitatea, rezistența tânărului Radu Filipescu*, traducere de Nora Iuga, București, Editura Universal Dalsi, 1998.

informarea cetățenilor României privind situația din țară și din lume. Nu întâmplător regimul a purtat un război neîntrerupt împotriva lor și mai cu seamă împotriva „Europei Libere”. Trei directori ai acestui post de radio au murit în împrejurări suspecte, probabil iradiați (Noel Bernard, Mihai Cismărescu și Vlad Georgescu)⁶. Spre disperarea politrucilor din țară, Radio „Europa Liberă” a fost într-adevăr ceea ce s-a dorit a fi: ziarul vorbit al românilor de pretutindeni. Omagiem aici memoria unor Ghiță Ionescu, Preda Bunescu, Noel Bernard, George Ciorănescu și Vlad Georgescu, oameni care au luptat cu altruism și pasiune pentru cunoașterea și rostirea adevărului. Omagiem memoria lui Virgil Ierunca, intelectual critic, scriitor și eseist de marcă, ale cărui emisiuni au ținut trează conștiința morală românească. Subliniem rolul Ligii pentru Apărarea Drepturilor Omului din România de la Paris care din 1977 a sensibilizat Occidentul în problema abuzurilor din România. Merită menționat în acest context și numele lui Remus Radina.

Antioccidentalismul PCR și al Securității a rămas neschimbat după moartea lui Gheorghiu-Dej, fiind acum chiar potențat de aspirațiile lui Ceaușescu de a fi privit drept un lider al „luptei anti-imperialiste” pe plan global. Mult-trâmbițata „democrație muncitorească revoluționară - unică în felul ei”, contribuția lui Ceaușescu la demagogia despre democrația socialistă, nu era decât un paravan retoric pentru perpetuarea unui regim totalitar închisat, sufocant și obtuz. Teoria marxistă respingea așa-numitele „libertăți formale” drept mofturi burgheze. În numele acestei „democrații de masă”, de fapt un colectivism oligarhic, spre a relua termenul propus de George Orwell în romanul *1984*, se călca în picioare demnitatea ființei umane și se batjocoreau drepturile sale inalienabile. „Omul nou” glorificat de propaganda regimului era de fapt ființa total pliantă, fără șira spinării și fără un sentiment al responsabilității. Una dintre cele mai grave moșteniri ale comunismului o reprezintă tocmai această larg-răspândită psihologie cinică și conformistă. La care se adaugă utilizarea delațiunii ca armă favorită a Securității. Recrutarea de informatori începea încă din școli, continua apoi în facultăți, întreprinderi, institute de cercetare etc. Informatorii erau micile, dar importantele roți ale mecanismului terorist. Însă ofițerii de securitate și din alte unități ale Ministerului de Interne erau cei care acționau direct pentru supravegherea, intimidarea și terorizarea populației. Securitatea, miliția, procuraturile militare, grănicerii erau subordonate la rândul lor secțiilor specializate ale CC al PCR. Miniștrii de interne și șefii Securității au fost cu toții soldați fideli ai partidului. Cei mai mulți au fost ei înșiși activiști de partid, înainte de a lucra în Securitate. Să-i menționăm așadar pe cei responsabili, ca demnitari ai aparatului represiv, pentru ceea ce s-a petrecut vreme de peste patru decenii în România, pentru sutele de mii de morți și deportați: Teohari Georgescu, ministru de interne implicat în luarea puterii și instituirea regimului de teroare în masă, precum și adjuncții săi Vladimir Mazuru și Marin Jianu; Emil Bodnăraș, șef al Serviciului de Informații care a jucat un rol cheie în terorizarea populației între 1945-1947; Pintilie Bodnarenko (Pantiușa) spion sovietic, primul șef al Securității; Alexandru Nicolschi (Grünberg), mâna dreaptă a lui Pintilie, organizatorul sistemului concentraționar din România stalinizată; Alexandru Drăghici, succesorul lui Teohari Georgescu; adjuncții săi, în diverse perioade, Ladislau Ady, Aurel Stancu, Vasile Negrea, Ion Vințe, Grigore Răduică, Ionel Gal; Cornel Onescu (succesorul lui Drăghici); Ion Stănescu, Gheorghe Homoștean, Teodor Coman, Emil Bobu, Tudor Postelnicu, Iulian Vlad. Aceștia, la rândul lor, au lucrat direct cu secretarii CC și șefii de secții ale CC al PCR, responsabili cu coordonarea organelor represive: Iosif Chișinevschi, Mirel Costea, Alexandru Moghioroș, Nicolae Ceaușescu, Petre Lupu, Vasile Patilineț, Virgil Trofin, Iosif Banc, Ion Coman, Emil Bobu, Constantin Olteanu. Activitățile Securității pe plan extern au avut de asemenea loc sub directă îndrumare a partidului. Șefii spionajului românesc și subordonații lor aveau, ca misiune principală, anihilarea rezistenței din exterior, a mișcărilor de exil opuse

⁶ Experții Comisiei nu au avut acces la dosarele complete ale directorilor Europei Libere.

statului/partid totalitar. Să-i amintim: Mihai Gavriluc, Wilhem Einhorn, Nicolae Doicaru⁷, Ion Mihai Pacepa⁸, Romus Dima, Nicolae Pleșiță, Aristotel Stamatoiu. Generalul securist Nicolae Pleșiță a lucrat atât în represiunea internă, cât și în eforturile de a anihila forțele democratice din exil. În chip scandalos, acest torționar continuă să apară în diverse emisiuni de televiziune și să-și ponegrească fostele victime. Pensiile foștilor ofițeri de securitate sunt în multe cazuri de zece ori mai mari decât pensia unui fost profesor de liceu.

Comisia Controlului de Partid (CCP) a jucat de asemenea un rol nefast în lichidarea oricăror tentative de a organiza minime dezbateri ori de a contesta abuzurile liderilor. Șeful CCP a fost mai întâi Iosif Rangheț, căruia i-a succedat ca șef veteranul cominternist Constantin Pîrvulescu, avându-l ca adjunct pe Dumitru Coliu (Colev). După mazilirea lui Pîrvulescu (1958), generalul politic Coliu, membru proeminent al facțiunii moscovite din partid, a preluat șefia, avându-l adjunct pe János Vincze (Ion Vințe), fost general de securitate. Coliu a condus un timp Ministerul Controlului de Stat, altă instituție teroristă. Adjuncta sa a fost Vanda Nikolschi, veche militantă cominternistă (fără legătura cu generalul securist Nicolschi). În fruntea serviciului de informații al armatei s-a aflat în anii '50 generalul de origine rusă Serghei Nikonov (Nicolau), spion sovietic. Soția sa, Nina, a fost mult timp secretara personală a lui Gh. Gheorghiu-Dej. Responsabilitatea finală și incontestabilă pentru ce s-a petrecut în România revine, conform chiar modelului leninist al centralizării birocratice absolute, membrilor Biroului Politic, secretarilor CC și, mai presus decât oricui, secretarului general. Consultarea permanentă cu emisarii sovietici a fost o regulă respectată cu sfințenie în perioada 1944-1963. De la CC și Ministerul de Interne și până la Comitetul de Stat al Planificării și Ministerul Sănătății, toate instituțiile statului și partidului aveau consilieri sovietici. Menționăm aici pe Katelineț (consilierul lui Dej), pe Aleksandr Mihailovici Saharovski (principalul consilier la Ministerul de Interne/Securitate) și pe Mark Borisovici Mitin, membru al CC al PCUS, redactorul-șef al săptămânalului Cominformului (Biroul Informativ al Partidelor comuniste și muncitorești), „Pentru pace trainică, pentru democrație populară”, cu sediul la București.

Inspirați de modelul bolșevic, sfătuiți de consilierii sovietici, dar dovedind o maniacală ardoare personală, liderii români au făcut tot ce ținea de ei pentru a-și depăși magistrii întru zel și demonism. În acest sens, putem afirma că cei vinovați de impunerea și perpetuarea unui sistem bazat pe crimă și fărâdelege s-au numit: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca (Luka Laszlo), Teohari Georgescu, Iosif Chișinevski (Roitman), Gheorghe Apostol, Emil Bodnăraș, Petre Borilă (Iordan Drăgan Rusev), Chivu Stoica, Miron Constantinescu, Constantin Pîrvulescu, Alexandru Drăghici, Nicolae Ceaușescu, Ion Gh. Maurer, Gheorghe Rădulescu, Dumitru Coliu (Dimităr Colev), Leonte Răutu (Lev Oigenstein), Grigore Preoteasa, Mihai Dalea, János Fazekas, Leontin Sălăjan (Szilagy), Ștefan Voitec, Manea Mănescu, Petre Lupu (Lupu Pressmann), Florian Dănălache, Vasile Patilineț, Ion Ioniță, Constantin Dăscălescu, Virgil Trofin, Ilie Verdeț, Elena Ceaușescu, Ion Dincă, Emil Bobu, Dumitru Popescu, Suzana Gâdea, Ion Iliescu, Ștefan Bârlea, iar lista este desigur departe de a fi completă. Trebuie cunoscute numele primilor secretari de comitete regionale, ulterior județene. Răul a mers inițial de sus în jos, apoi și de jos în sus, devenind un cancer al întregii societăți.

⁷ Generalul Doicaru a fost epurat după defecțiunea fostului său adjunct Pacepa. Apropiat de grupul care a semnat *Scrisoarea celor șase*, se pare că în ultima perioadă a vieții s-a distanțat de propriul trecut. După 1990 există indicii că s-a opus tendințelor de subordonare a serviciilor de informații române față de cele sovietice. Moare în februarie 1991, într-un straniu accident de vânătoare.

⁸ I. M. Pacepa a rupt cu sistemul în 1978, defectând prin R. F. Germană către SUA. Informațiile și dezvăluirile sale sunt comparabile cu cele furnizate de defectori celebri din perioada stalinismului (Walter Kriwitsky și Aleksander Orlov), precum și cu cele oferite de colonelul polonez Ryszard Kuklinski în perioada Solidarității din Polonia.

În aparatul ideologic menit să îndoctrineze populația, trebuie menționați: Iosif Chișinevschi, secretar al CC; Mihail Roller șeful sectorului Știință al CC sub Gheorghiu-Dej; Leonte Răutu, membru supleant al Biroului Politic, șeful Direcției Propagandă și Cultură a CC în perioada Dej, groparul culturii românești; adjuncții săi în diverse perioade: Nicolae Goldberger, Mihail Roller, Ofelia Manole, Pavel Țugui, Virgil Florea, Paul Niculescu-Mizil, Vasile Dinu, Elvira Cincă, Elena Beșcu; activiști de vârf din cultură precum Eduard Mezincescu, Constanța Crăciun, Nicolae Moraru, Traian Șelmaru, Mihai Beniuc, Ion Roșianu, Pompiliu Macovei. Ion Iliescu a fost șeful Secției învățământ-știință în ultima perioadă a vieții lui Dej și la începutul perioadei Ceaușescu; Sorin Toma, redactorul șef de la „Scânteia”, și adjuncții săi Silviu Brucan, Nestor Ignat, N. Corbu, apoi alți redactori-șefi: Dumitru Popescu, Teodor Marinescu, Alexandru Ionescu, Constantin Mitea, Nicolae Dragoș. Alți ziariști de vârf ai *Scânteii*, deci zeloși propagandiști ai partidului, au fost: Ion Cumpănașu, Dumitru Tinu, Anghel Paraschiv (primul redactor șef al cotidianului succesor „Scânteia Poporului”, apărut imediat după 22 decembrie 1989 și transformat rapid în „Adevărul”). Gheorghe Badrus, mult timp redactor-șef adjunct de la „Scânteia”, a devenit adjunct al lui Ilie Rădulescu la Secția de Propagandă după 1969, lucrând sub îndrumarea secretarului CC al PCR responsabil cu ideologia (întâi P. Niculescu-Mizil, apoi Ion Iliescu). După 1972, ca și alți activiști ideologici (Constantin Vlad, Mihai Bujor Sion), Badrus a plecat în diplomatie (ambasador în URSS). În fruntea revistei „Contemporanul”, transformată în megafon al Secției de Propagandă, s-au aflat Horia Liman, Marcel Breazu, Iosif Ardeleanu ș.a. Săptămânal, linia sovietică era prezentată în limba română în revista Cominformului „Pentru pace trainică, pentru democrație populară”, cu sediul la București, condusă inițial de Pavel Iudin și apoi, până la desființare, în 1956, de M. B. Mitin, membru al CC al PCUS. La Editura PMR (ulterior Editura Politică) directori au fost Barbu Zaharescu, Jack Podoleanu (cumnatul Ghizelei Vass), Grigore Naum (general de securitate), Valter Roman, Dumitru Ghișe, iar adjuncți, în diverse perioade, Leonte Tismăneanu (Tisminetki), Ilka Melinescu (Wasserman), Florica Mezincescu, Al. Șiperco. O altă instituție ideologică a fost Agenția Română de Presă (AGERPRES) condusă, între alții, de ilegalistul Vasile Dumitrescu, ulterior ambasador în Elveția și Chile, și în perioada Ceaușescu de Ion Gălețeanu. Radiodifuziunea, respectiv Televiziunea au fost conduse în diverse perioade de compozitorul ilegalist Matei Socor, de soția lui Gh. Apostol, Melita, de Ion Pas, de Teodor Marinescu, de Valeriu Pop, de Vasile Mușat, de Alexandru Ionescu, de Constantin Petre. Ilegalista Ecaterina Borilă a fost redactor-șef la „Viața sindicală” (apoi „Munca”). În anii stalinismului dezlănțuit, „România liberă” a fost condusă mai întâi de Grigore Preoteasa, apoi de Nicolae Bellu (Schor), care ulterior a devenit președintele Comitetului de Stat al Cinematografiei, în anii 1970 de Octavian Paler⁹, iar în anii 1980 de Maria Costache. Revista teoretică a CC al PCR s-a numit inițial „Lupta de clasă” și a fost condusă de Ștefan Voicu (Aurel Rotenberg), care a rămas în fruntea ei și sub Ceaușescu, câțiva ani după schimbarea denumirii în „Era Socialistă”. Urmașul lui Voicu a fost Ion Mitran. Pentru activiștii din domeniul organizatoric se publica revista lunară „Munca de partid”, condusă în anii 1950 de Paul Radovan. Editorialele „Scânteii” și ale „Luptei de clasă”, elaborate sub directă îndrumare a Secției de Propagandă, au fost menite să propage linia partidului și să stigmatizeze (cuvântul din epocă era *să înfiereze*) orice reală ori imaginară „erezie” culturală. Urmarea nemijlocită a unui asemenea editorial era efortul de „critică și autocritică” semnat cu entuziasm în „Gazeta literară” de intelectualii desemnați de partid să supravegheze „frontul ideologic”: Paul Georgescu, Ov. S. Crohmălniceanu, Savin Bratu, N. Moraru, Traian Șelmaru, M. Beniuc, N. Tertulian etc. Nu trebuie uitați cei care, la nivele relativ inferioare, au jucat rolul de controlori ideologici în

⁹ În anii 1980, Octavian Paler a publicat eseuri și romane nonconformiste și a fost blamat în adunări publice regizate de activiștii regimului. A semnat Scrisoarea unui grup de șapte intelectuali în semn de solidaritate cu Mircea Dinescu. În anii postcomuniști a fost un critic consecvent al tendințelor de restaurație autoritară.

deceniile comuniste: Ion Ianoși, Tiberiu Utan, Al. Simion, Gheorghe Stroia, instructori ai CC al PMR/PCR. În același sens, ședințele Secțiilor de Propagandă, respectiv Presă din perioada Ceaușescu erau destinate să controleze și să „călăuzească” revistele culturale și politice. Protocronismul a fost impus de la acest nivel în special prin intermediul lui Eugen Florescu, ulterior deputat PSM, care cu numeroase prilejuri a atras atenția intelectualilor recalitrându-i că protocronismul nu este o simplă direcție estetică, ci „contribuția teoretică a tovarășului N. Ceaușescu”. A te opune protocronismului devenea astfel o atitudine antipartinică.

Școlile de partid au fost instrumente ale condiționării și înregimentării ideologice, veritabile pepiniere de cadre ale partidului. Printre conducătorii școlilor de partid „A. A. Jdanov” (pentru activiștii ideologici) și „Ștefan Gheorghiu” (pentru cei din aparatul organizatoric) au figurat: Zina Brâncu, Paul Niculescu-Mizil, Ion Rachmuth, Constantin Nicuță, N. Goldberger, Grigore Kotovski, Tatiana Bulan (al cărei soț, Iakov, fost ofițer sovietic, era rector al Academiei Militare). În perioada Ceaușescu, funcții de vârf în aparatul ideologic (propagandă, Consiliul Culturii, presă, editori) au deținut: Paul Niculescu-Mizil, Leonte Răutu, Dumitru Popescu, Ion Iliescu, Cornel Burtică, Miu Dobrescu, Tamara Dobrin, Petru Enache, Mihai Dulea, Ion Traian Ștefănescu, Eugen Florescu. După pensionarea ilegalistului Iosif Ardeleanu (Adler), cenzura a fost condusă de Ion Cumpănașu, fost redactor-șef adjunct la „Scânteia”. Muzeul de istorie al PCR, altă instituție a „frontului ideologic”, a fost condus succesiv de Clara Cușnir-Mihailovici, Petre Grosu, N. Cioroiu. Institutul de Istorie a partidului (Institutul de Studii Social Politice de pe lângă CC al PCR) a fost condus inițial de politrucul Mihail Roller, apoi, vreme de decenii de ilegalistul Ion Popescu-Puțuri, avându-l ca adjunct pe generalul Gh. Zaharia. În perioada Ceaușescu, mistificarea istoriei naționale a fost întreprinsă de istorici-activiști ai Comitetului Central precum Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, Gh. I. Ioniță, Ion Spălățelu, împreună cu asociații lor N. Copoiu, Titu Georgescu, Mihai Fătu și alții. Vulgata istoriografică autohtonistă a fost potențată prin implicarea directă în acest tip de discurs a fratelui dictatorului, generalul Ilie Ceaușescu, directorul Centrului de Istorie și Teorie Militară, în jurul și cu protecția căruia s-a constituit un grup ideologic extrem de influent în justificarea orientării național-staliniste a partidului. Patronați și încurajați de conducerea PCR, o serie de scriitori, critici literari, artiști plastici, compozitori și sociologi au inventat în spirit jdanovist ideologia „protocronismului românesc”, alibiul teoretic al omniprezentului cult al personalității al lui N. Ceaușescu. Desfigurând ideile esteticianului Edgar Papu, aceștia au susținut poziții autarhice și profund antiliberales, xenofobe și antiintelectuale¹⁰. Printre exponenții protocronismului s-au remarcat prin vehemență: Paul Anghel, Eugen Barbu, Corneliu Vadim Tudor, Doru Popovici, Dan Zamfirescu, Ilie Bădescu, Ion Lăncrăjan, Pompiliu Marcea, Ion Dodu Bălan, Dinu Săraru, Adrian Păunescu, Mihai Ungheanu, Nicolae Dan Frunteletă, Artur Silvestri, Ilie Purcaru etc. Publicată sub egida Comitetului pentru Cultură și Artă al capitalei, revista „Săptămâna” a fost principala tribună de manifestare a pseudonaționalismului manipulator al perioadei ceaușismului târziu. Revista a publicat adeseori documente ale Securității menite să atace și să compromită exilul literar anticomunist.

Creată în 1970, Academia de Științe Sociale și Politice a funcționat ca o secție a CC al PCR. Primul președinte a fost Miron Constantinescu, urmat de Mihnea Gheorghiu. La secția internațională, responsabilă pentru relațiile cu partidele comuniste la putere și cu cele din țările necomuniste, au lucrat Maria Rab (cumnata lui Leonte Răutu), Ghizela Vass (notabilă prin longevitate politică, o apropiată a Elenei Ceaușescu), Constantin Lăzărescu, Constantin Vlad, Ștefan Andrei. Militanta de origine basarabeană Ghizela Vass a fost direct implicată în raporturile cu Partidele Comuniste Grec, Spaniol și cu exilul cominformist din Iugoslavia. Aceste relații au inclus ajutor material substanțial din partea PCR pentru partidele și

¹⁰ Vezi pentru detalii Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, București, Editura Humanitas, 1994.

organizațiile respective, precum și din alte țări. PCR a folosit banii țării pentru a susține mișcări subversive și antidemocratice în diverse părți ale lumii. Posturile de radio ale Partidelor Comunist Grec și Spaniol („Vocea adevărului” și „Pirinei”) s-au aflat mulți ani la București. În anii 1970 și 1980, PCR a subvenționat mișcări radicale, antidemocratice din Lumea Treia. Este un subiect care trebuie cercetat în continuare.

Când încercăm să luminăm resorturile stalinismului, este cazul să nu uităm că avem de-a face cu o întreprindere politică esențialmente barbară, că arhitecții și beneficiarii sistemului nu au demonstrat nici un fel de scrupule și remușcări și că, în substanța sa lăuntrică, deopotrivă ca intenționalitate și ca experiență practică, regimul comunist a fost bazat pe disprețul față de drepturile omului și față de lege. Scopul său a fost anihilarea societății civile, a sistemului politic pluralist, a gândirii autonome și a pieții libere. A inventat instituții menite să facă posibilă distrugerea spiritului liber și manipularea totală a subiecților statului totalitar: partidul ca elită auto-desemnată; poliția secretă (cu brațele sale din interior și din exterior); propaganda și agitația; pseudo-justiția aservită total intereselor dictaturii.

Adevărul este că nici Dej, nici Ceaușescu nu au nutrit sentimente patriotice. „Comuniștii nu au patrie” afirma *Manifestul Partidului Comunist*, scris de Marx și Engels la mijlocul secolului al XIX-lea. Indiferent de răsucirile și salturile mortale ideologice, conducătorii comuniști din România au rămas fideli preceptelor de bază ale leninismului ca tehnică de control și menținere a unei dictaturi ideocratice. Ideologia a fost într-adevăr la putere. Statul comunist, precum cel nazist, a fost un stat întemeiat pe o concepție despre lume și viață. Gheorghiu-Dej și Ceaușescu au fost ambii partizanii unei formule politice autoritare, întemeiată pe monolitism ideologic, intoleranță fanatică în raport cu orice adversar, terorism polițienesc și un cult aberant al economiei planificate. Moștenirea RPR-RSR, augmentată până la proporții de un nemărginit irațional în ultimii ani ai lui Ceaușescu, a fost așadar una a despotismului, a distrugerii și marginalizării valorilor veritabile (axiofobie), a eliminării elitelor politice, culturale și religioase și a izolării țării în raport cu direcțiile novatoare din lumea ideilor și din tehnologie.

Principalele acțiuni criminale pe care ținem să le amintim aici, ca argument suprem pentru aceasta prea-mult amânată condamnare sunt:

(1) abandonarea intereselor naționale prin servilism nețarmurit în relațiile cu URSS, după impunerea guvernului-marionetă condus de Petru Groza (6 martie 1945). Regimul comunist din România a venit la putere prin intervenția directă a Uniunii Sovietice, a forțelor militare sovietice aflate pe teritoriul țării și prin ingerința insolentă a lui A. I. Vîșinski, ministru-adjunct de externe al URSS în afacerile interne ale României. Menționăm aici rolul nefast al lui Emil Bodnăraș ca secretar general al guvernului Groza, responsabil cu serviciul de informații, precum și al cvartetului dominant din PCR: Gh. Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu.

(2) anihilarea statului de drept și a pluralismului prin înscenări și fraude, mai ales după furtul alegerilor în noiembrie 1946; agresiunile continue, prin fasciile de „oameni ai muncii”, în realitate grupuri de lumpeni atrași în PCR, împotriva partidelor și forțelor democratice; utilizarea antifascismului ca argument propagandistic pentru delegitimarea oricărei forme de opoziție anticomunistă.

(3) distrugerea partidelor politice, prin arestarea liderilor și militanților, și a continuității constituționale a statului român, prin lovitura de stat din 30 decembrie 1947, care a dus la abdicarea forțată a Regelui Mihai.

(4) impunerea unui regim dictatorial total înfeudat Moscovei și ostil valorilor politice și culturale naționale; lichidarea sindicatelor libere, distrugerea social-democrației ca mișcare politică opusă bolșevismului îmbrățișat de PCR, anexarea nedemnă a justiției intereselor regimului.

(5) sovietizarea totală, prin forță, a României, mai ales în perioada 1948-1956 și impunerea, sub numele de „dictatura proletariatului”, a unui sistem politic despotice, condus de o castă profitoare (nomenklatura), strâns unită în jurul liderului suprem;

(6) politica de exterminism social (lichidarea fizică, prin asasinat, deportare, înțemnițare, muncă forțată, a unor categorii sociale - burghezie, moșierime, țărani, intelectuali, studenți etc) ghidată de preceptul luptei de clasă. Introducerea logicii vinovăției colective și persecutarea membrilor familiilor celor bănuți de intenții ori acțiuni anticomuniste; utilizarea unor criterii aberante pentru a distruge șansele copiilor din familii cu „origine nesănătoasă” de a studia în învățământul superior.

Ca urmare a politicii criminale a regimului comunist, au fost deținute în închisori și lagăre, deportate/strămutate sute de mii de persoane. Cifrele propuse de cercetători, luate în considerare de această Comisie, se situează între 500 000-2 000 000 de victime. Dificultatea estimării provine din ocultarea sistematică de către Securitate, Procuratură, Miliție, Trupe de Grăniceri, Armată și alte organe represive a informațiilor privind soarta multora dintre aceste victime.

(7) persecuția minorităților etnice, religioase, culturale ori de orientare sexuală; persecutarea minorităților de gândire de la Asociația Teosofică Română în anii 1950 și până la prigonirea mișcării Meditației Transcendentale în anii 1980. **De-a lungul întregii sale existențe, regimul a urmărit să suprimă orice expresie veritabilă a libertății de gândire.**

(8) exterminarea programată a deținuților politici;

(9) exterminarea grupurilor de partizani care reprezentau rezistența anticomunistă armată în munți (1945-1962);

(10) represiunea împotriva cultelor și exterminarea/persecutarea tuturor celor care se opuneau comunismului, deopotrivă din rândul majorității etnic române, ca și din rândul minorităților; desființarea Bisericii Greco-Catolice. Persecuțiile împotriva mișcării sioniste.

(11) Arestarea, uciderea, detenția politică sau deportarea țăranilor care opuneau rezistență față de colectivizare. Lichidarea violentă a revoltelor țărănești (1949-1962).

(12) Deportările cu scop de exterminare. Represiunile etnice. Gonirea și „vânzarea” evreilor și germanilor.

(13) Represiunea împotriva culturii, eradicarea valorilor naționale, respingerea artei și culturii occidentale, cenzura extremă, arestarea și umilirea intelectualilor neînregimentați ori protestatari (1945-1989).

(14) Reprimarea mișcărilor și acțiunilor studențești din 1956. Arestarea studenților protestatari (Timișoara, București, Cluj, Iași) și organizarea de ședințe de denunțare a celor care au ridicat glasul împotriva dictaturii și în semn de solidaritate cu mișcările de emancipare din Polonia și

Ungaria. Procesele împotriva studenților protestatari, organizate de PMR, UTM, UASR și Securitate (1958-1960).

(15) Reprimarea mișcărilor muncitorești din Valea Jiului (1977), Brașov (1987) și a celorlalte greve din anii 1980. Arestarea și deportarea muncitorilor protestatari.

(16) Reprimarea oponenților și disidenților în anii '70 și '80. Arestarea și asasinarea celor mai periculoși oponenți – omorârea inginerului Gheorghe Ursu, condamnarea la moarte a diplomatului Mircea Răceanu, arestat și judecat în 1989; condamnarea la moarte a generalului Ion Mihai Pacepa, a fostului ofițer DIE Liviu Turcu, a lui Constantin Răuță și a altor persoane pe care regimul le considera vinovate de trădare.

(17) Distrugerea patrimoniului istoric și cultural prin dărâmurile din anii 1980 (un sfert din centrul istoric al Bucureștiului), inspirate de grandomania lui Ceaușescu și de obsesia lichidării marilor repere culturale și istorice. Constrângerea unei părți a populației României de a-și părăsi locuințele în numele politicii de „sistematizare” a zonelor rurale.

(18) Consecințele criminale ale „politicii demografice” (1966-1989) soldate cu mii de morți.

(19) Impunerea unor norme aberante privitoare la „alimentația rațională”, înfometarea populației, oprirea căldurii, starea de mizerie, de disperare provenită din degradarea fizică la care regimul a condamnat un întreg popor. Notăm că nici un membru al conducerii PCR nu și-a ridicat vocea împotriva acestei politici de exterminare prin frig și foamete.

(20) Conceptualizarea mizeriei materiale și morale, precum și a fricii, ca instrumente de menținere a puterii comuniste. În „Programul PCR” adoptat în 1974 se vorbea despre „umanismul revoluționar ca adevărat umanism”, în practică triumfase cel mai devastator antiumanism. Pretinzând că împlinește dezideratele marxismului, regimul a tratat o întreagă populație ca pe o masă de cobai supuși acestui delirant experiment de inginerie socială.

(21) Masacrarea cetățenilor, din ordinul lui N. Ceaușescu, cu aprobarea conducerii PCR, și cu participarea efectivă a unor unități ale Armatei și Securității, în timpul Revoluției anticomuniste din Decembrie 1989.

Pentru a nu uita, pentru a condamna, spre a nu se mai repeta

Pe baza imensului material documentar consultat, a mărturiilor victimelor și a unei copleșitoare literaturi pe tema experienței comuniste din România, întrucât dictatura comunistă din România s-a făcut vinovată de **crime imprescriptibile împotriva umanității**, membrii Comisiei propun șefului statului măsuri legate de: 1. condamnare; 2. memorializare; 3. legislație și justiție; 4. cercetare și arhive; 5. educație.

I. Condamnare a comunismului:

- condamnarea explicită, categorică și neechivocă a sistemului comunist din România, de la înființarea sa, pe bază de dictat, în anii 1944-1947 și până la prăbușire, în decembrie 1989. Făcând acest lucru, președintele României își va afirma admirația pentru eroismul celor care s-au opus dictaturii, de la luptătorii din rezistență și militanții partidelor politice anihilate de comuniști și până la disidenții și opozanții perioadei Ceaușescu. Prin gestul său, Președintele țării va aduce un solemn omagiu marilor oameni de stat ca Iuliu Maniu, Ion Mihalache, Dinu Brătianu, Victor Rădulescu Pogoneanu, Ion Flueraș și Iosif Jumanca, miilor de clericilor ortodocși, greco-catolici, de alte confesiuni și religii aruncați în lagăre și închisori, ierarhilor

care au înfruntat regimul (Nicolae Popovici), martirilor Bisericii precum Ioan Suci, Iuliu Hossu, Sandu Tudor, Vladimir Ghika, Richard Wurmbrand, Márton Áron, membrilor partidelor democratice din România, tuturor victimelor regimului totalitar comunist, oponenților și disidenților. În același timp își va exprima compasiunea pentru suferințele îndurate de marea majoritate a poporului român. **Luând act de acest Raport, Președintele țării poate spune cu mâna pe inimă: Regimul comunist din România a fost ilegal și criminal.** Condamnând acest regim, statul democratic român condamnă instrumentele acestuia, în primul rând Partidul Comunist Român și Securitatea, precum și persoanele responsabile pentru neligitimitatea și criminalitatea comunismului. Nu este vorba de marea masă a membrilor de partid, a căror unică activitate era să-și achite cotizația și să participe lunar la ședințe formale, golite de orice conținut, ci de instituția partidului, deci de aparatul birocratic, „nomenclatura” acestuia, acea castă parazită care a făcut posibilă dictatura. În cazul Securității, a fost vorba de o instituție criminală și teroristă, de la început și până la sfârșit. Securitatea a fost subordonată conducerii centrale și teritoriale (regionale/județene) a partidului comunist (PMR/PCR). În consecință, acestea au reprezentat structuri cu scopuri represiv-criminale, acționând de regulă prin intermediul Securității.

- Comunismul a căzut doar oficial la 22 decembrie 1989. Neoficial, structuri, dar mai ales metode și mentalități comuniste au continuat să existe sub diferite forme, unele extrem de grave, pe care avem datoria le prezentăm tocmai pentru că ele reprezintă forme de manifestare ale vechiului regim, transfigurat, însă nu transformat fundamental.

Astfel, Comisia propune șefului statului să ia în considerație necesitatea de a analiza în mod riguros, științific, evenimentele din decembrie 1989 și postdecembriste, direct legate de regimul comunist, inclusiv prin finalizarea în regim de urgență a cercetărilor începute prin justiție. Aceste evenimente sunt următoarele: a). reprimarea manifestațiilor anticomuniste din perioada decembrie 1989-aprilie 1990; b). diversiunea etnică de la Târgu-Mureș din martie 1990; c). reprimarea manifestației anticomuniste din Piața Universității din București (manifestația a început în 22 aprilie 1990 și a durat 52 de zile; formele de reprimare au acționat discontinuu, culminând cu reprimarea din 13-15 iunie 1990); d). „mineriadele” din 1991 și 1999. Toate acestea au fost diversiuni și manifestări tipic comuniste. Considerăm necesară formarea unei comisii de studiere a „mineriadelor” (din 1990, 1991, 1999) și, în primul rând, a celei din 13-15 iunie 1990. Considerăm necesară formarea unei comisii de studiere a reprimării revoltelor muncitorești din Valea Jiului (1977) și din Brașov (1987). Este necesară desecretizarea imediată a arhivelor Ministerului de Interne și garantarea accesului neîngrădit la acestea pentru lămurirea a ceea ce s-a petrecut în timpul evenimentelor din decembrie 1989 și pe parcursul anului 1990.

Considerăm că se impune recunoașterea oficială a caracterului anticomunist al Revoluției din decembrie 1989. Deoarece N. Ceaușescu și clica sa ajunseseră să fie identificați cu comunismul ca regim și ideologie (PCR – Partidul, Ceaușescu, România), era normal ca această revoltă populară să dobândească rapid un caracter anticomunist. La fel de previzibilă a fost și reacția panicată și agresivă a nomenclaturii renăscute (de fapt niciodată complet distrusă). Este necesară analiza felului în care birocrăția s-a regrupat și a exploatat sentimentele antitotalitare pentru a împiedica avansul revoluției. Totodată, se impune recunoașterea oficială a Proclamației de la Timișoara (din martie 1990), precum și a manifestației anticomuniste din aprilie-iunie 1990 care a avut loc în Piața Universității din București, ca momente constitutive și reprezentative ale Revoluției anticomuniste începută în decembrie 1989. Deturnarea caracterului anticomunist al revoluției din decembrie 1989 și reprimarea manifestațiilor anticomuniste au constituit acte deliberate de asfixiere a pluralismului democratic și tentative de restaurare a unui regim autoritar, de tip dictatorial.

- adoptarea de către Camerele Reunite ale Parlamentului a unei declarații explicite de condamnare a crimelor comunismului, de regret și de compasiune față de victimele acestora, în spiritul Rezoluției nr. 1481 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei din 25 ianuarie 2006.

II. Memorializare:

- înființarea unei zile comemorative în memoria victimelor represiunii și terorii comuniste. Urgentarea construirii în centrul capitalei a unui **Monument al Victimelor Comunismului**. Continuarea omagierii victimelor comunismului prin ridicarea de monumente comemorative și în alte locuri simbolice din țară, completând seria celor realizate de AFDPR.

- introducerea în muzeele de istorie din țară a unor secțiuni referitoare la ororile comunismului. Înființarea, în colaborare cu Fundația Academia Civică, Asociația Foștilor Deținuți Politici din România, CNSAS, Institutul pentru Investigarea Crimelor Comunismului din România, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Institutul de Istorie „George Bariț”, a unui Muzeu al Dictaturii Comuniste din România. Asemeni Muzeului Memorial al Holocaustului din Washington, acest muzeu va fi în egală măsură un loc de memorie și unul al afirmării valorilor societății deschise. Muzeul va fi condus de un consiliu științific numit de Președintele țării. Pe lângă Muzeu ar fi necesară crearea unui centru de documentare destinat informației publice, cu acces neîngrădit, în care să fie colecționate documente esențiale pentru înțelegerea fenomenului comunist, a universului concentraționar, a propagandei ca mijloc de constrângere spirituală.

- organizarea unei conferințe internaționale pentru condamnarea crimelor comunismului, anunțată la Strasbourg, la 27 ianuarie 2006, de către ministrul de Externe român și programată să aibă loc în România, la Sighet, având în vedere că acest prim Memorial al Victimelor Comunismului din lume se află din 1995 sub egida Consiliului Europei, iar în 1997 a fost declarat de către Parlamentul României „ansamblu de interes național” (în 1998 a fost nominalizat printre primele trei locuri ale memoriei europene, împreună cu Memorialul de la Auschwitz și cu Memorialul Păcii din Franța).

- continuarea emisiunilor de la TVR din ciclul *Memorialul Durerii*, realizate de Lucia Hossu Longin, cu o programare la ore de maximă audiență.

- organizarea unei expoziții permanente în cadrul Palatului Parlamentului, cu documente ilustrative pentru ideea de poliție politică, documente care să fie reprezentative pentru fenomenul încălcării drepturilor civile fundamentale în România comunistă.

- organizarea unui ciclu de conferințe în marile centre universitare, în care să fie prezentat conținutul Raportului CPADCR, însoțit de explicații, comentarii și documente ilustrative.

- publicarea raportului pe website-ul Administrației Prezidențiale, după o perioadă de editare, stilizare și definitivare a capitolelor. Traducerea Raportului în limbile de circulație universală și publicarea lui. Publicarea unor variante prescurtate ale Raportului în română și în versiuni străine.

- membrii și experții Comisiei vor pune la dispoziția Departamentului de Comunicare Publică a Președinției lista fondurilor arhivistice pe care le-au consultat pentru a fi afișate pe site-ul Președinției.

- necesitatea adaptării rezultatelor cercetării și a raportului pentru obiective cu caracter didactic (un manual despre regimul comunist în care subiectul represiunii să ocupe un loc important) care să fie predat în învățământul mediu. Revizuirea manualelor școlare și introducerea în programele de învățământ a unui curs obligatoriu de studiere a represiunii comuniste.

- formarea unui grup restrâns de cercetători, sub egida Președinției, care să elaboreze în circa un an o Enciclopedie a comunismului românesc. Același grup va lucra pentru sintetizarea Raportului final sub forma unui manual școlar.

- este importantă cunoașterea luptei, a opoziției și a rezistenței față de comunism a României și a poporului român în perioada 1919-1944: participarea armatei române la lupta împotriva regimului totalitar-bolșevic condus de Bela Kuhn, al cărui scop a fost, între altele, promovarea viziunii lui Lenin despre revoluția comunistă mondială; opoziția statului constituțional român și a formațiunilor politice democratice în raport cu poziția antinațională a PCdR, care a dus la interzicerea acestui partid și a dezamorsat temporar planurile expansioniste ale Kremlinului prin neutralizarea unui instrument politic total devotat lui Stalin și Cominternului; lupta pentru eliberarea teritoriilor românești anexate nelegitim, prin forță și abuz de URSS (în iunie 1940), ca rezultat al acordului gangsteresc dintre Hitler și Stalin (Pactul Ribbentrop-Molotov din august 1939 și anexele sale secrete): Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța. Din nefericire, guvernul Antonescu a asociat politica de eliberare a teritoriilor românești cu o solidaritate necondiționată cu Germania hitleristă și a pus în practică măsuri de exterminare a unor largi straturi de populație civilă, pe baza ideologiei rasiste, așa cum reiese din *Raportul Final* al Comisiei Internaționale pentru Studiarea Holocaustului în România. Meritul luptei împotriva comunismului a fost anulat de alianța fatală cu Germania lui Hitler, a cărei ideologie – nazismul – a fost la fel de nefastă precum ideologia comunistă a Uniunii Sovietice conduse de Stalin.

- este necesară aprecierea justă a luptei, a opoziției și a rezistenței unei bune părți a poporului român față de comunism între 1945-1989. Acestea sunt cu atât mai merituose cu cât s-au manifestat în condițiile unui regim extrem de dur. Ne referim în primul rând la teroarea exercitată prin intermediul Securității, o poliție politică la fel de dură precum cea sovietică. Prezentul Raport oferă exemple de luptă, opoziție și rezistență față de comunism: voința covârșitor anticomunistă exprimată la alegerile din 19 noiembrie 1946, în pofida faptului că România era practic controlată de Uniunea Sovietică încă din martie 1945; rezistența armată prin numeroase grupuri de partizani existente în întreg teritoriul României (1944-începutul anilor 1960); numărul imens de deținuți politici și persoane discriminate din punct de vedere politic (între 500 000 și 2 000 000) raportat la numărul populației; rezistența față de colectivizarea forțată, proces care a inclus și represiuni deosebit de brutale împotriva revoltelor țărănești; forme de solidarizare cu Revoluția anticomunistă din Ungaria din 1956; revolta muncitorească din Valea Jiului (1977); diversele forme de rezistență individuală la eforturile statului totalitar de a controla viața personală, inclusiv forme de a evita regimul draconic prin care au fost interzise avorturile după Decretul din 1966 (el însuși unic pentru întreg blocul sovietic în epocă); diferitele forme de disidență colectivă (mișcarea Goma, ALRC, SLOMR etc); exemplele de disidență individuală (Vasile Paraschiv, Radu Filipescu, Doina Cornea și alții); revolta muncitorească de la Brașov (1987); spiritul de sacrificiu al populației neînarmate și pașnice („vom muri și vom fi liberi”) în timpul revoluției anticomuniste din decembrie 1989.

III. Legislație și justiție:

- declararea crimelor și abuzurilor regimului comunist – în baza dovezilor existente – ca fiind crime împotriva umanității și, în consecință, imprescriptibile juridic.

- având în vedere criminalitatea și nelegitimitatea regimului comunist, se impune adoptarea urgentă a legii lustrației.

- desființarea prin lege a condamnărilor emise pe baza unor articole cu caracter politic făcând parte din codurile penale din 1948, 1955 și 1968 cu modificările ulterioare, ținând cont de neconstituționalitatea conținutului și a procedurii aplicării lor, chiar față de Constituțiile din 1948, 1952, respectiv 1965, precum și de încălcarea flagrantă a Declarației Universale a Drepturilor Omului votată de Adunarea Generală ONU la 10 decembrie 1948. Anularea pedepselor cu închisoare și muncă forțată rezultate pe baza decretului 153/1970 privind „parazitismul social”, „anarhismul” și orice alt „comportament deviant”. Dezavuarea legii nr. 5 din 6 august 1978 pe baza căreia se putea desface contractul de muncă pentru „abateri de la etica și echitatea socialistă”. Anularea condamnărilor la moarte de tipul celor aplicate așa-ziselor trădători de țară, care nu au trădat de fapt România, ci criminalitatea comunismului. De exemplu: Constantin Răuță – 1973, Ion Mihai Pacepa – 1977, Mircea Răceanu – 1989.

- recunoașterea de către Înalta Curte de Casație și Justiție a ilegalității măsurilor de internare administrativă în unități, colonii și batalioane de muncă, a domiciliilor obligatorii, a arestărilor fără mandat, a actelor de tortură fizică și psihică din timpul anchetei și detenției, a arestărilor colective pe bază de naționalitate, apartenență politică, religioasă sau profesie, a asasinatelor politice, a tratamentelor psihiatrice cu scop represiv, a discriminărilor pe bază de origine socială, religioasă sau etnică în politica de cadre și în învățământ.

- abrogarea prin lege a prevederilor decretului prezidențial al lui Nicolae Ceaușescu din 1988 în ceea ce privește crimele politice (scoaterea de sub incidența acelui decret a infracțiunilor de natură politică). Acest decret a amnistiat diverse condamnări (de exemplu, infracțiunile soldate cu pedepse sub 10 ani au fost amnistiate, iar pedepsele de peste 10 ani au fost reduse la jumătate). Datorită aplicării acestui decret, securiști și șefi comuniști care, de pildă, au torturat sau au ordonat torturarea unor disidenți nu pot fi acționați în justiție, deoarece orice vină în afară de omor a fost amnistiată prin acest act normativ. Există opinia că, din punct de vedere legal, aceasta a fost cauza principală pentru care nu s-a putut face „Procesul comunismului”: majoritatea crimelor nu au fost omoruri, ci: tortură, lovituri cauzatoare de moarte, bătăi, privare ilegală de libertate, abuz în serviciu cu vătămarea intereselor persoanei etc., toate „amnistiate”.

- în puține cazuri de crime politice de dinainte de decembrie 1989 au avut loc urmăriri penale și procese care să se soldeze cu condamnări (procesele membrilor CPEx, procesul lui Victor A. Stănculescu, procesul asasinilor lui Gheorghe Ursu). Însă în toate aceste cazuri sistemul juridic corupt a făcut ca și condamnații să fie eliberați la foarte scurt timp, totdeauna sub pretexte medicale. De aceea se impune declanșarea de cercetări penale și realizarea de noi expertize medico-legale, de data aceasta transparente, independente și obiective, în toate cazurile în care condamnații pentru crime politice săvârșite în comunism au fost eliberați pe motive medicale, existând suspiciunea că certificatele și expertizele medico-legale în baza cărora au fost eliberați ar fi putut fi fost false.

- foștii cetățenii români exilați în perioada comunistă (și/sau urmașii lor direcți) să-și reprimească drepturile de care au fost privați prin abuz (drepturile referitoare la cetățenie – este vorba în primul rând de scriitorul disident Paul Goma care nu a renunțat niciodată la cetățenia română și nu are nici un motiv să o solicite acum –, avere, alte drepturi). Foștii cetățeni români care au făcut cerere de plecare definitivă cu scopul reîntregirii familiei sau cu alte scopuri (și/sau urmașii lor direcți), inclusiv cei care au fost “vânduți” (cetățenii români de etnie germană, evreiască, română și de alte etnii) să-și reprimească drepturile (cetățenie, avere și alte drepturi). Statul român trebuie să-și ceară tuturor scuze și să-i cheme înapoi, pe ei și/sau pe urmașii lor. Toți cetățenii români emigrați, izgoniți, “vânduți”, toți cei care au reușit să părăsească legal sau clandestin România din cauza criminalității comunismului (și/sau urmașii lor direcți), trebuie să poată veni înapoi. În felul acesta se vor diminua și efectele *crimei istorice* îndreptate împotriva minorităților etnice, a germanilor, maghiarilor și a evreilor, care, trăind sute de ani pe teritoriul României, și-au adus o contribuție extrem de importantă la cultura și civilizația acestui spațiu.

- toate nedreptățile și nelegiuirile făcute de regimul comunist trebuie reparate prin legi. De exemplu: foștii activiști comuniști de frunte, foștii conducători ai Securității, ai Miliției, și ai Ministerului de Interne, ai “Justiției” comuniste, foștii torționari să nu poată beneficia de pensii peste nivelul minim al populației. Pensia foștilor deținuți politici și a urmașilor direcți ai acestora să fie considerabil majorată. Foștilor deținuți politici să li se acorde cât mai multe gratuități: asistență medicală, medicamente, transport urban și interurban, abonamente radio-TV, costul mediu de întreținere: căldură, energie electrică, gaz metan, apă, salubritate).

- propunerea de a se interzice drept forme de negaționism, pedepsibile prin lege, tentativele de apologie a regimului comunist ori a liderilor comuniști. Extremismul de stânga trebuie respins cu aceeași hotărâre precum cel de dreapta. **A nega crimele comunismului este la fel de inacceptabil cu a le nega pe cele ale fascismului.** La fel cum este intolerabilă evocarea apologetică a crimelor contra umanității comise de regimul Antonescu, considerăm că este de neacceptat proliferarea de busturi și alte forme comemorative în raport cu activiștii comuniști. Interzicerea afișării în public a simbolurilor și însemnelor comuniste (steaua roșie, drapelul roșu cu secera și ciocanul, stema RPR, respectiv RSR) cu excepția contextului educativ antitotalitar. Interzicerea difuzării materialelor de propagandă comunistă (afișe, pliante, cărți, filme, cântece) cu excepția contextului educativ antitotalitar. Eliminarea tuturor numelor de foști comuniști (în măsura în care mai există) pentru nume publice (străzi, localități, instituții etc).

- propunerea de a lua în considerație solicitările foștilor deținuți politici legate de recunoașterea publică a tragediei prin care au trecut. Majorarea pensiilor acestora prin acordarea unei pensii suplimentare, precum și a unor indemnizații retroactive compensatorii, acordarea de gratuități (asistență medicală, medicamente, transport public), acordarea unor indemnizații pentru deținuții politici care nu sunt pensionari.

- recunoașterea calității de deținuți politici a celor arestați pentru participarea la manifestația anticomunistă din Piața Universității.

- modificarea legislației referitoare la Arhivele Naționale și imediata desecretizare a tuturor arhivelor legate de perioada comunistă și trecerea Arhivelor Naționale în subordinea Ministerului Culturii și Cultelor. La 17 ani de la Revoluția din decembrie 1989, a sosit din plin clipa transparenței și accesibilității tuturor arhivelor comuniste. Obstacolele întâlnite frecvent și frustrant de către membrii și experții Comisiei trebuie înlăturate de urgență și fără

ezitări. Legea Arhivelor Naționale trebuie modificată imediat în ceea ce privește termenele de acces la arhivele de interes istoric, care sunt în flagrantă contradicție cu Legea 544/2001 a Liberului Acces la Informația Publică. Neglijarea îndeplinirii obligației legale de a aduce Legea Arhivelor în concordanță cu prevederile Legii Generale de Acces la Informație din anul 2001 și până azi arată lipsa de voință politică în a acorda un acces nediscriminatoriu la arhivele de interes pentru cercetătorii regimului comunist. Susținem adoptarea imediată a variantei de armonizare propusă de APADOR-CH, fără a mai aștepta revizuirea generală a Legii Arhivelor Naționale, care rămâne un deziderat important.

IV. Cercetare și arhive:

- Comisia apreciază sprijinul constant al Președintelui Traian Băsescu în direcția facilitării accesului la arhive. Mulțumim, de asemenea, arhiviștilor de la Arhivele Naționale, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Arhivele Secretariatului de Stat pentru Culte și Arhivele Militare Române. În relația cu deținătorii de arhive, experiențe mai puțin fericite s-au înregistrat la Ministerul Administrației și Internelor – Arhiva Aparatului Central, Ministerul Sănătății, Institutul Național de Statistică, Serviciul de Informații Externe, Serviciul Român de Informații, Ministerul Educației și Cercetării.

- Este indispensabil ca transferul tuturor arhivelor comunismului de la serviciile secrete sau alți deținători la CNSAS sau Arhivele Naționale să fie însoțit de o anchetă detaliată a tratamentului la care au fost supuse aceste arhive. Suntem ultima țară din cele candidate la Uniunea Europeană care extrage, cu mare dificultate, arhivele comunismului din domeniul Securității și armatei. Vreme de peste cincisprezece ani, aceste arhive au fost secretizate arbitrar, distruse sau manipulate, mai ales contra foștilor disidenți, a opoziției politice, a societății civile apărute în 1990. Fără o analiză riguroasă a felului în care serviciile secrete au tratat moștenirea Securității, atât cea internă, cât și cea externă, nu se poate vorbi de o despărțire a lor de trecutul acesteia.

- Solicităm șefului statului acțiunea cât se poate de hotărâtă pentru deblocarea accesului la arhivele comuniste, în totalitatea lor. Comisia recomandă publicarea pe internet a inventarelor Arhivelor Naționale, ale Direcțiilor județene ale Arhivelor Naționale, ale Armatei, CNSAS, SRI, SIE, Ministerelor Justiției, de Interne, Sănătății, Învățământului etc. Sensul acțiunii acestei Comisii nu se rezumă la examinarea trecutului. O Românie democratică este una în care accesul la istorie, deci la arhive, este liber și neîngrădit.

- Deținătorii de arhive din România trebuie să-și practice profesia la standarde internaționale. Actualul acces selectiv este, în parte, legat direct de problema deținătorilor de arhive și a atitudinii lor neprofesionale. Ei se află acolo cu scopul de a servi interesele cercetătorilor, și nu pentru a stabili parametrii și limitele activității de cercetare. Arhivarii nu sunt specialiști în cercetare. Punând limite proiectelor de cercetare și felului în care cercetătorii consultă materialele din arhivă, ei periclitează validitatea și credibilitatea oricărei forme de cercetare. Aceasta este una din cele mai importante probleme privind activitatea arhivelor românești și trebuie corectată fără întârziere.

- Cercetătorii trebuie să aibă acces nelimitat la inventarul tuturor arhivelor instituționale. Din experiența membrilor comisiei reiese că activitatea celor care controlează accesul cercetărilor la dosare trebuie evaluată riguros, iar instituțiile unde se află (Arhivele Naționale, CNSAS, ministere etc.) trebuie să își asume răspunderea pentru modul în care gestionează astfel de poziții de autoritate. În repetate rânduri persoane cu putere de decizie în această privință au

acționat astfel încât să descurajeze accesul la dosare, atât în cazul unor membri ai Comisiei, cât și al altor cercetători, împiedicând astfel desfășurarea activității de cercetare în arhive. În mod similar, activitatea deținătorilor de arhive din teritoriu va trebui să se conformeze practicilor și standardelor profesionale.

- Funcționarii de la instituțiile deținătoare de arhive trebuie să înceteze practica de a acumula sau ascunde documente, blocând astfel accesul cercetătorilor din afara instituției respective până la publicarea lor de către angajații arhivelor. Aceasta este o practică răspândită dar care nu ar exista dacă deținătorii de arhive ar atinge un nivel de profesionalism deontologic. Este inacceptabil ca cercetătorilor să li se spună frecvent că dosarele solicitate nu există cu toate că ele se află în arhive. La fel de reprobabilă este și interzicerea accesului în sălile de lectură cu laptopuri și camere foto digitale sau refuzul de a pune la dispoziția cercetătorilor facilități pentru funcționarea și utilizarea acestor mijloace moderne de stocare și copiere a documentelor. Comisia insistă ca asemenea practici să fie eliminate și ca legislația privitoare la Arhivele Naționale să țină cont de această propunere.

- desecretizarea arhivelor „grupelor operative” (Servicul „K”, după 1956), ca o ultimă șansă de a descoperi din rapoartele securiștilor care supravegheau închisorile locurile secrete unde au fost înmormântați numeroși deținuți politici;

- restituirea arhivelor cultelor religioase confiscate în mod abuziv;

- retrocedarea arhivelor sioniste capturate de Securitate și accesul la dosarele personale ale tuturor sioniștilor. Imperativul ca organele abilitate să dea publicității locurile unde sunt îngropați sioniștii care au pierit în anchete și adoptarea măsurilor corespunzătoare pentru reînhumarea lor conform datinii evreiești.

- Solicităm SRI descoperirea și predarea neîntârziată instituțiilor și Fundației abilitate a „Jurnalului” lui Gheorghe Ursu în scopul publicării. Jurnalul a fost păstrat de Securitate până în februarie 1990, predat pentru câteva zile către GDS și revista „22”, dar în martie 1990 a fost preluat și depozitat în Arhiva SRI, de unde a dispărut în 1996. Jurnalul reprezintă o autopsie a epocii comuniste pentru care inginerul Gheorghe Ursu a fost anchetat, torturat și, în cele din urmă, ucis.

- Distrugerea, manipularea (falsificarea) sau ascunderea (sustragerea) de documente de către funcționari de stat în exercițiul funcțiunii constituie fapte penale. De aceea, Comisia recomandă declanșarea de urmăriri penale de către organele juridice abilitate (Procuratura) împotriva celor care au „distrus sau manipulat” dosarele Securității sau ale altor instituții. SRI a pretins că aceste dosare au avut un caracter secret și în anii 1990. În fapt, tocmai prin invocarea acestui pretins statut de „secret de serviciu” sau „de stat”, SRI a refuzat ani de zile restituirea către persoanele interesate atât a dosarelor, cât și a altor materiale din arhivele fostei Securități (manuscrise etc). Or, dacă au fost secrete, accesul la aceste dosare trebuia, conform regulamentelor SRI, să fie strict controlat. Trebuiau să fie sigilate, sigiliul verificat periodic, iar cei care le luau „în lucru” trebuiau să semneze atât într-un borderou atașat chiar la dosar, cât și în registrul arhivei. Se pot stabili astfel vinovățiile de abuz în serviciu prin distrugerea/falsificarea/sustragerea/instrăinarea unor documente importante, documente care în unele cazuri ar fi putut stabili fapte penale (arestări fără mandat, acte de tortură fizică și psihică în timpul detenției, asasinat politice, tratamente psihiatrice represive, discriminări etc). Abuzurile legate de falsificarea/distrugerea dosarelor pot fi cercetate penal chiar conform

legii actuale, deoarece au fost comise după 1988, deci nu cad sub incidența decretului lui Ceaușescu sus pomenit.

- desecretizarea acordurilor încheiate între România și RFG privind plata unor „despăgubiri” și acordarea unor avantaje economice României în funcție de numărul de etnici germani lăsați să părăsească România.

- necesitatea grăbirii transferului documentelor Tribunalului Militar, ale Direcției de evidență a Miliției, a Ministerului Justiției etc. spre CNSAS și sporirea numărului de angajați din această instituție pentru a putea gira mai eficient documentele și punerea lor la dispoziția publicului.

V. Educație:

- Prezentarea adevărului referitor la perioada precomunistă, comunistă și postcomunistă în manualele școlare și cursurile universitare de istorie.

- sprijinirea studiului aprofundat în institutele și centrele de cercetare științifică existente în cadrul statului sau al societății civile, în vederea alcătuirii unor lucrări fundamentale de istorie a perioadei comuniste.

- înființarea unui sistem de 12 burse prezidențiale acordate anual, pe bază de concurs, unor cercetători (sub 40 de ani) interesați de cercetarea diverselor aspecte ale dictaturii comuniste. Bursierii vor lucra în cadrul Muzeului, a centrului de documentare și, pe bază de colaborare, în cadrul IICCR.

Biografiile nomenklaturii

Ady Ladislau (1911-2000). Ilegalist, condamnat în procesul Anei Pauker. Secretar al CC al UTC în 1944 și șef de secție la CC. Intră în Ministerul de Interne după 1950 sub numele Alexandru Mureșanu (nume preluat și de soția sa Tamara). În iunie 1952 devine ministru adjunct la MAI în locul lui Marin Jianu, având între sarcini coordonarea Direcției Generale a Penitenciarelor. Eliminat din MAI în 1959, a fost arestat și anchetat sub acuzația că a colaborat cu Siguranța în timpul ilegalității.

Augustin Alexa (n. 1911). Ilegalist, muncitor CFR la Cluj, ministrul Transporturilor (1951-1953), membru al CC al PMR/PCR (1948-1974), procuror general al RPR/RSR (1953-1973). În 1953 primește gradul de prim consilier juridic de stat, asimilat cu gradul de general-locotenent, direct implicat în toate marile anchete și procese ale perioadei. Putem spune că prin poziția pe care a deținut-o a fost un Vîșinski al României.

Ștefan Andrei (n. 1931). Unul dintre liderii Uniunii Asociațiilor Studenților Comuniști la sfârșitul anilor 1950 și începutul anilor 1960, atunci când Nicolae Ceaușescu era însărcinat cu organizațiile de tineret. Membru supleant al Comitetului Central al PCR, 1969-1972; membru al Comitetului Central și prim-adjunct al șefului, apoi șef al Secției Relații cu Străinătatea, 1972; membru al Secretariatului Comitetului Central, 1972-1978, 1985-1987; ministru de externe, 1978-1985; ministru al comerțului exterior, 1985-1989. Un apropiat al fiului lui Ceaușescu, Nicu, la sfârșitul anilor 1980, Andrei era considerat ca un posibil succesor al dictatorului.

Gheorghe Apostol (n. 1913). Un activist de rang mijlociu în timpul clandestinității și membru al grupului de partid din închisori, condus de Gheorghe Gheorghiu-Dej. Membru al Biroului Politic și președinte al Confederației Generale a Muncii după 1944. Prim secretar al Partidului Muncitoresc Român (PMR), 1954-1955, ulterior numit viceprim-ministru. Considerat unul dintre probabili succesorii ai lui Gheorghiu-Dej. Ambițiile lui de a ajunge în poziția supremă în PCR au fost zădărnicate de sprijinul hotărât acordat de primul ministru, Ion Gheorghe Maurer, lui Nicolae Ceaușescu, ceea ce a adâncit resentimentul lui Apostol față de acesta din urmă, cât și față de sofisticatul și cinicul Maurer. Apostol a fost eliminat din conducerea PCR în 1969, la Congresul al X-lea PCR, după ce a fost atacat de Constantin Dăscălescu, primul secretar al Comitetului județean de partid Galați, care apoi a fost ultimul prim-ministru sub Ceaușescu (1982-1989). Apostol nu a deținut nici o altă funcție importantă pentru o vreme, după care a fost numit ambasador în Argentina. Ulterior, în diverse interviuri, el a pretins că Ceaușescu ordonase Securității să orchestreze o serie de accidente de mașină pentru a-l omorî. Un leninist demodat, din ce în ce mai dezgustat de spectacolele cultului lui Ceaușescu, Apostol a fost printre cei care au inițiat și semnat „scrisoarea celor șase”, transmisă de mass media occidentală în martie 1989. Fără o educație ideologică sau culturală, Apostol reprezintă oligarhia stalinistă mediocră și dogmatică. Ruptura lui cu Ceaușescu nu se datorează vreunui conflict de idei, ci mai degrabă geloziei secretarului general față de cei care aveau biografii revoluționare mai impresionante. Ca și în cazul celorlalți semnatori ai „scrisorii celor șase”, meritul lui Apostol constă în faptul de a fi încercat să formuleze explicit și de a fi susținut cu semnătura sa o platformă politică comunist-reformistă într-o țară bântuită de delir dictatorial. Acuzat de Silviu Brucan de a fi cedat la presiunea interogatoriilor comisiei partidului, el nu a mai reușit să reintre în viața publică după decembrie 1989. În anii 1950, Apostol era căsătorit cu ilegalista Melita Scharf, de care a divorțat la începutul anilor 1960 pentru a se căsători cu o solistă de la operă.

Iosif Ardeleanu (Döme Adler) (n. 1909). Ilegalist transilvănean, căsătorit cu Clara Turcu (director în Ministerul de Externe în mandatul Anei Pauker), Ardeleanu a fost șeful cenzurii (Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor, 1951-1973). A devenit proverbial pentru obtuzitatea, intoleranța și dogmatismul său. Alături de Valter Roman, Nicolae Goldberger, Aurel Mălnășan și Wilhelm Einhorn, a fost direct implicat în acțiunea de investigare și supraveghere a guvernului legal al Ungariei condus de Imre Nagy în timpul „azilului politic” de la Snagov (1956-1958).

Alexandru Bârlădeanu (1911-1997). Economist marxist, născut în Basarabia și educat la Iași unde și-a dat doctoratul în 1940. După anexarea Basarabiei de către URSS, pleacă din România și lucrează în anii războiului la un institut de cercetări economice din Moscova. Activ în cadrul exilului comunist românesc, revine în țară în 1946, ocupând funcții de mare influență în ministerele economice. Alături de Gheorghe Gaston Marin (Grossman) a fost unul dintre arhitecții impunerii economiei de comandă. Funcții de vârf în aparatul comerțului exterior și în planificare. Reprezentant al României la CAER, a sfidat planurile sovietice de creare a unui complex economic suprastatal, atrăgându-și adversitatea lui Nikita Hrușciov. Membru supleant al Biroului Politic sub Dej, devine membru al CPEx și al Prezidiului Permanent la congresul al IX-lea din iulie 1965. Ca președinte al Consiliului Național al Cercetării Științifice intră în conflict cu Elena Ceaușescu. Demisionează din toate funcțiile în decembrie 1968. Fără să fi scris vreo singură lucrare științifică notabilă a devenit membru al Academiei RSR. În martie 1989 a semnat „Scrisoarea celor șase”. După prăbușirea regimului comunist a devenit un demnitar cu rang înalt în FSN, deținând numeroase funcții și onoruri, inclusiv cea de președinte al Senatului. În 1995, omagiindu-l pe Corneliu Coposu, Bârlădeanu a recunoscut public că, deși aparțineau aceleiași generații, liderul țărănist a fost cel care a ales calea cea dreaptă.

Emil Bobu (n. 1927). Membru al grupului aparatului de partid, a deținut funcții de prim rang ca secretar al CC al PCR, șef al secției cadre, ministru de interne, membru al CPEx, președinte al UGSR. Unul dintre membrii anturajului imediat al cuplului Ceaușescu. Soția sa, Maria Bobu (n. 1925) a absolvit Facultatea de Drept la fără frecvență și a fost ministru al Justiției între 1987 și 22 decembrie 1989.

Emil Bodnăraș (1904-1976). Născut dintr-un tată ucrainean și o mamă de origine germană. Una dintre cele mai complicate personalități ale comunismului românesc. Ofițer de carieră, el a devenit spion sovietic și a fugit în Uniunea Sovietică. S-a întors în România la mijlocul anilor 1930 și a îndeplinit diferite misiuni speciale pentru spionajul militar sovietic. Prins din întâmplare, Bodnăraș a fost condamnat la 10 ani de închisoare. În închisorile de la Doftana și Caransebeș, el a devenit un prieten de încredere al lui Gheorghiu-Dej și un personaj cheie din grupul acestuia. Eliberat din închisoare în 1943, el a fost direct implicat în eliminarea politică și izolarea fizică a lui Ștefan Foriș, secretarul general al PCR, din 4 aprilie 1944. A condus partidul împreună cu Constantin Pîrvulescu și Iosif Rangheț până la evadarea din închisoare a lui Gheorghiu-Dej și formarea noului nucleu hegemonic al partidului. După 23 august 1944, el a fost șeful aparatului poliției secrete a partidului și, între 1945 și 1947, șeful serviciilor secrete de informații afiliate Președinției Consiliului de Miniștri. Influența sa enormă s-a datorat contactului direct permanent cu serviciile secrete sovietice. (El făcea rapoarte asupra fiecăruia dintre liderii PCR, după cum s-a dovedit ulterior în cazul Anei Pauker). Mai târziu, a fost numit ministru al Apărării Naționale, general de armată și viceprim-ministru, deținând numeroase alte poziții importante până la moartea lui Gheorghiu-Dej. După 1965, a acceptat pactul propus de Ceaușescu: în schimbul supunerii sale totale, Ceaușescu i-a oferit pozițiile de vicepreședinte al Consiliului de Stat și membru al Prezidiului Permanent, ceea ce îl menținea

în rândurile eșalonului de vârf al elitei. Ca și Apostol, Miron Constantinescu sau Chivu Stoica, a luat parte, ca membru al Biroului Politic, la decizia de a-l elimina pe Pătrășcanu (lucru menționat și utilizat politic de Ceaușescu în aprilie 1968). Un comunist inteligent și dur, a fost, se pare, un simpatizant al liniei maoiste în timpul conflictului dintre Moscova și Beijing. Divorțat de soția sa, Florica Münzer, a trăit ca un ascet, fără a avea contacte sociale notabile. Deja din timpul perioadei lui Gheorghiu-Dej, a fost criticat în Biroul Politic pentru faptul că refuzase să participe la petrecerile organizate de administrația de partid (de Vasile Postecă și Simion Babenco, apoi de Leon Naș și Petre Burciu) pentru a satisface potențaii comuniști. După moartea sa, așa după cum a lăsat prin testament, rămășițele sale nu au fost depuse alături de cele ale lui Gheorghiu-Dej la Mausoleul Eroilor, ci transportate în satul său natal din nordul Moldovei.

Petre Borilă (1906-1973). Militant comunist născut la Silistra (Bulgaria), al cărui nume adevărat era Iordan Dragan Rusev. În anii 1930, a adoptat pseudonimul de Borilă. Membru PCR din 1924 și comisar politic în Brigăzile Internaționale în timpul Războiului Civil din Spania. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a stat la Moscova, unde a colaborat cu Gheorghi Dimitrov (președintele Cominternului) și Dimitri Manuilski (cel mai important demnitar sovietic pe lângă Comintern), iar cu Ana Pauker, Vasile Luca, Leonte Răutu și Valter Roman a conlucrat pentru a forma nucleul care va prelua conducerea PCR după invadarea României de către Armata Roșie. Bine antrenat în intrigile Cominternului, Borilă a știut cum să stabilească o relație apropiată și cu Gheorghiu-Dej. În timpul anilor 1950, a participat direct la acțiunile represive organizate de către Securitate, împreună cu Dumitru Coliu (alt comunist de origine bulgară) și Ion Vințe (János Vincze). De fapt, Borilă a fost implicat în cele mai secrete afaceri politice și era cunoscut ca o figură distantă și suspicioasă. A fost căsătorit cu Ecaterina Abraham-Borilă, o comunistă militantă de origine evreiască. Membru al Comitetului Central al PCR, 1948-1969; al Biroului Politic (1952-1965); al Comitetului Executiv al CC al PCR, 1965-1969; vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, 1954-1965. Relațiile dintre familiile Ceaușescu și Borilă erau tensionate, în special după căsătoria fiului cel mai mare al lui Ceaușescu, Valentin, cu fiica lui Borilă, Iordana, eveniment la care Ceaușescu s-a opus cu încăpățănare, probabil din cauza xenofobiei Elenei - nora nu era de origine pur românească. Pe de altă parte, Borilă însuși dezaproba această căsătorie, în primul rând datorită faptului că el condamnă anti-sovietismul lui Ceaușescu. Cu puțin înainte de moartea sa, Borilă a scris un memoriu adresat conducerii partidului prin care critica „naționalismul” lui Ceaușescu. Documentul nu a fost făcut public (informație personală de la Mircea Răceanu, care l-a putut citi grație prietenului său Iuri Borilă, fiul cel mare al lui Petre Borilă). Valentin Ceaușescu și Iordana Borilă au divorțat în 1988. După 1989, Iordana a emigrat în Statele Unite via Israel, împreună cu fiul ei Daniel, singurul nepot al lui Nicolae și al Elenei Ceaușescu.

Cornel Burtică (n. 1931). Inginer electromecanic, activist în mediul studentesc, președinte al Consiliului UASR, ambasador în Italia, ministrul Comerțului Exterior, membru CPEx, secretar al CC al PCR, în care calitate coordonează în 1977 Secția de Propagandă și Consiliul Culturii și Educației Socialiste. Prim secretar al Comitetului Județean Prahova (1982). Eliminat din structurile puterii, a fost director al Uzinelor 1 Mai din Ploiești (1982-martie 1990). După prăbușirea regimului, Burtică a fost printre foarte pușinii reprezentanți de vază ai nomenclaturii care s-a căit pentru trecutul său și a criticat în chip continuu Securitatea.

Nicolae Ceaușescu (1918-1989). Militant al UTC cu puțină educație reală sau îndoctrinare politică marxistă până în momentul în care a fost condamnat și întemnițat (în închisorile Jilava, Brașov, Doftana, Caransebeș și în lagărul de concentrare de la Târgu-Jiu în timpul

războiului). La sfârșitul anilor 1930, el a devenit unul dintre liderii UTC din ilegalitate (împreună cu Ofelia Manole, Miron Constantinescu și Ileana Răceanu). Fanatic, ambițios, posedat de mitul revoluției proletare și lipsit de îndoieli în ceea ce privește justetea „cauzei”, Ceaușescu s-a apropiat de Gheorghiu-Dej, în care a văzut arhetipul liderului stalinist. În timp ce se afla închis la Târgu-Jiu, a devenit unul dintre colaboratorii cei mai apropiați ai lui Gheorghiu-Dej, alături de Alexandru Drăghici, Chivu Stoica, Gheorghe Apostol și Alexandru Moghioroș. După 1944, a condus UTC, apoi a deținut poziții importante în armată și în agricultură. Ceaușescu s-a dovedit a fi intransigent, nemilos și lipsit de orice îndoială sau simț autocritic. Profitând de eliminarea grupului Pauker-Luca, a devenit membru al Biroului Politic după 1953-1954, membru al Secretariatului CC responsabil cu politica de cadre (el a lucrat direct și a stabilit relații strânse cu Chișinevschi, ceea ce nu îl va împiedica ulterior să îl denunțe). Susținut de Maurer și de Bodnăraș, el i-a înfrânt pe Apostol și pe Drăghici în lupta pentru succesiunea lui Gheorghiu-Dej. Pentru a veni la putere, i s-a oferit sprijin din partea aparatului de partid, compus din mulți foști activiști UTC, pe care îi cunoștea bine din anii '50 și care căutau să ia locul vechii generații de la conducerea partidului (Ștefan Andrei, Maxim Berghianu, Petre Blajovici, Cornel Burtică, Ion Iliescu, Ion Ioniță, Petre Lupu, Paul Niculescu-Mizil, Cornel Onescu, Gheorghe Pană, Ion Stănescu, Virgil Trofin și Ilie Verdeț, pentru a-i numi numai pe cei mai reprezentativi). Manea Mănescu, membru de partid din ilegalitate, care studiasse economia și care reprezenta un caz special, a devenit un umil executant al ordinelor lui Ceaușescu și ale soției sale. Mai târziu, când mulți dintre membrii grupului aparatului de partid s-au arătat reticenți în legătură cu personalizarea crescândă a puterii și cu arbitrariul care guverna politicile de cadre și economice, Ceaușescu a promovat oameni precum Emil Bobu, Constantin Dăscălescu, Ion Dincă, Alexandrina Găinușe, Constantin Olteanu și Tudor Postelnicu, toți extrem de servili și absolut incompetenți. În timpul ultimilor ani ai dictaturii, membrii Comitetului Executiv și ai Biroului Permanent au devenit oportuniști lamentabili, gata să suporte nesfârșite umilințe din partea celor doi Ceaușescu, care erau continuu glorificați de către propagandă, într-un mod aproape obscen. Între 1965 și 1989, ca lider al PCR și, după 1967, și șef al statului, Ceaușescu a jucat un rol activ nu numai în relativa liberalizare dintre 1965 și 1971, dar și în restalinizarea partidului și în stabilirea unei dictaturi bicefale în ultimii ani, împreună cu soția și cel mai apropiat colaborator al său, Elena. Acuzați de crime greu de dovedit – genocid, uciderea a peste 60 000 de cetățeni, depozite de miliarde de dolari în bănci din străinătate – Ceaușescu a fost singurul lider comunist est-european executat în timpul frământărilor revoluționare din 1989.

Elena Ceaușescu (1919-1989). O muncitoare textilistă care a intrat în PCR la sfârșitul anilor '30 și care după 1948 a deținut o poziție minoră în cadrul Secției Internaționale a Comitetului Central. În anii '50, a obținut o diplomă de inginer chimist de la Institutul Politehnic din București. A lucrat ca cercetător și condus organizația de partid a Institutului pentru Cercetări Chimice București (ICECHIM). După 1970, s-a bucurat de o ascensiune rapidă în ierarhia de partid: membru al Comitetului Central, 1972; membru al Comitetului Executiv (propusă de Emil Bodnăraș), 1974; președinte al Consiliului Național pentru Știință și Tehnologie, 1979; membru al Biroului Permanent, președinte al comisiei de cadre a Comitetului Central și prim-viceprim-ministru (de fapt, numărul doi în ierarhia de stat și de partid) în anii '80. După ce a fost executată împreună cu soțul ei în 25 decembrie 1989, ea a devenit principala țintă a unei demonizări stridente, fiind de cele mai multe ori prezentată ca principala sursă a alienării lui Nicolae de partid și popor (asemenea atacuri violente au apărut cu precădere în memoriile foștilor ofițeri de Securitate și a unor foști demnitari ai partidului). Dumitru Popescu, fostul propagandist șef al regimului, o descrie pe Elena Ceaușescu în următorii termeni: „...Bârfa consituia marea ei delectare de femeie rea, invidioasă și perfidă, dovedindu-se maestră în arta de a-i lua ca martori în marile dezvăluiri mahalagești, chiar pe cei ce cu puțin timp înainte

fuseseră obiectul dezvăluirilor în fața subiecților asupra cărora se concentra. Probabil că plăcerea de a bârbi era întrecută doar de jubilația de a arunca oamenilor în față grosolonii și ignominii, de a terfeli persoane onorabile, cu siguranță superioare ei pe planul competențelor și a caracterului, ca pe niște mototoale de șters pe jos” (vezi Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se. Artele în mecenatul etatist. Memorii*, III, București, Curtea Veche, 2006, p. 347).

Nicu Ceaușescu (1951-1996). A absolvit în 1970 Liceul nr. 24 din București (în prezent Liceul „Jean Monnet”). Ales în eşaloanele superioare ale UTC în timp ce era student în fizică la Universitatea București. Ca prim-secretar al UTC și ministru pentru problemele tineretului, a fost ales în Comitetul Central al PCR în 1982. În timpul uceniciei sale ca aparatcic al partidului, Nicu a fost consiliat de Ștefan Andrei, membru al Secretariatului CC, de liderul tineretului comunist Ion Traian Ștefănescu și de primul secretar al Comitetului de partid al Centrului Universitar București, Cornel Pacoste (ulterior, Pacoste a devenit secretar al CC al PCR). La sfârșitul anilor '80, a devenit membru supleant al Comitetului Executiv al partidului, prim-secretar al Comitetului județean de partid Sibiu și era pregătit de părinții săi pentru a-i succeda lui Nicolae la conducerea României (singurul asemenea caz dintre regimurile leniniste europene). După îndepărtarea regimului Ceaușescu în decembrie 1989, Nicu a fost judecat și a petrecut câțiva ani în închisoare. Presupus a fi un alcoolic înveterat și un playboy încă din adolescență, el a fost un simbol al degenerării dinastice a comunismului românesc în anii '80. În mod ironic, la sfârșitul anilor '80, unii dintre liderii de la vârf, temându-se de aspirațiile Elenei de a-i succeda soțului ei, au pariat pe Nicu ca reprezentând răul cel mai mic.

Iosif Chișinevschi (Roitman) (1905-1963). Ideolog și propagandist șef al PCR în perioada 1944-1957, basarabeanul Chișinevschi a fost unul dintre cei mai apropiați complici în tenebroasele mașinațiuni care au dus la căderea Anei Pauker, la moartea lui Pătrășcanu și la procesul lui Vasile Luca. El a urmat cursurile faimoasei școli leniniste și a participat la Congresul al V-lea al PCR, ținut în Rusia în decembrie 1931. Arestat în 1940, și-a petrecut anii războiului în închisoarea Caransebeș și în lagărul de la Târgu-Jiu, timp în care a fost unul dintre cei mai apropiați de Gheorghiu-Dej. Intrigant desăvârșit și oportunist, servil până la lingușire în relațiile cu superiorii, răzbunător și despotic față de subordonați, el reprezenta stalinistul perfect, devotat necondiționat URSS. Pentru că își identificase destinul cu cel al „patriei socialismului”, atunci când rușii au schimbat cursul la Congresul al XX-lea în februarie 1956, a început imediat să răspândească aluzii critice insidioase despre Gheorghiu-Dej, sperând să acopere crimele și abuzurile din propriul trecut. După martie 1956, în ciuda reînnoitelor declarații de credință față de Gheorghiu-Dej, Chișinevschi nu mai avea nici o șansă să supraviețuiască politic. În iunie 1957, el a fost exclus din Biroul Politic, iar Congresul al III-lea din 1960 nu l-a mai reales în Comitetul Central. A fost căsătorit cu Liuba Chișinevschi, o activistă comunistă ilegalistă, al cărei nume de familie l-a adoptat. În anii '50, Liuba era membră a CC, vicepreședinte a Confederației Generale a Muncii și vicepreședinte al Comisiei Controlului de Partid. Cunoscut printre membrii de partid sub diminutivul Ioșka, Chișinevschi a fost protectorul întregului grup de aparatcici necultivați, închiști și agresivi care au dominat viața spirituală a României în timpul perioadei de stalinism dezlănțuit. Fiul său cel mare, Milea, a plecat în Canada, iar alți doi, Andrei și Gheorghe, au emigrat în Israel, unde cel din urmă a murit în anii '80. Din întreaga familie Chișinevschi, mai trăiește în România un singur fiu, Iuri, născut în 1945.

Stoica Chivu (1908-1975). Muncitor ceferist, implicat în greva de la Grivița, condamnat în procesul din 1934, unul din membri cercului de apropiați ai lui Gheorghiu-Dej din lagărul de

la Târgu-Jiu. Membru al CC al PCR/PMR (1945-1975), membru al Biroului Politic, prim-ministru (1955-1961), președinte al Consiliului de Stat (1965-1967). A intrat în conflict cu soții Nicolae Ceaușescu pe motive personale, deși fusese unul dintre baronii lui Gheorghiu-Dej, care susținuse alegerea acestuia ca secretar general, în martie 1965. A murit prin sinucidere, trăgându-și un glonț în cap cu pușca de vânătoare.

Dumitru Coliu (Dimităr Colev) (1907-1979). Ilegalist, membru al grupului moscovit, revenit în țară cu divizia „Horia, Cloșca și Crișan”, general politic, membru supleant al Biroului Politic, președinte al Comisiei Controlului de Stat, președinte al Comisiei Controlului de Partid. Căsătorit la Moscova cu o cetățeană sovietică, Olga Feodorovna. Unul dintre exponenții celei mai dure direcții din conducerea PCR, devotat necodniționat lui Stalin și stalinismului.

Miron Constantinescu (1917-1974). Sociolog marxist, care urmasa seminarul profesorului Dimitrie Gusti, și unul dintre puținii intelectuali din eșaloanele superioare ale PCR (prin urmare, detestat de mai puțin educații săi colegi). Director al cotidianului partidului, „Scînteia”, după 23 august 1944; membru al Biroului Politic, 1944-1957; șef al planificării și, pentru scurt timp, ministru al educației. În 1956, Constantinescu a criticat Securitatea și modul de conducere al lui Gheorghiu-Dej, iar acesta din urmă s-a răzbunat în iunie 1957, atunci când Constantinescu și Chișinevschi au fost excluși din Biroul Politic pentru „încercarea de îndrepta partidul spre anarhie liberalistă și revizionistă”. După aceasta, a lucrat la Institutul de Cercetări Economice al Academiei, la Institutul de Istorie “Nicolae Iorga” și la Institutul de Perfecționare a Cadrelor Didactice București. Constantinescu a revenit în viața politică după moartea lui Gheorghiu-Dej ca ministru al Educației, apoi membru al Secretariatului Comitetului Central și membru supleant al Comitetului Executiv. A fost președinte al Academiei de Științe Sociale și Politice, rector al Academiei de partid „Ștefan Gheorghiu”, iar la sfârșitul vieții sale, președinte al Marii Adunări Naționale (pseudoparlamentul comunist). În viața de familie, a trecut prin încercări extrem de grele. Mai întâi, la începutul anilor '50, fiul său Horia a murit de apendicită; apoi, în 1968, soția sa, vechea comunistă Sulamita Bloch-Constantinescu a fost ucisă de propria fiică; în sfârșit, alt fiu, numit tot Horia, a murit înghețat în timpul unei excursii în Munții Bucegi. Deși lipsite de o valoare teoretică deosebită, scrierile lui Constantinescu sunt relevante pentru faptul că au permis restabilirea sociologiei ca disciplină în România după 1965.

Ion Cumpănașu (1928-?). Figură influentă a aparatului ideologic, în special în perioada Ceaușescu. Inginer agronom, activist UTM, ziarist la „Scînteia” în anii '50-'60, prim-adjunct al șefului Direcției Presă, director general al Cenzurii (1973-1975), președinte al Comitetului de Stat pentru Presă și Tipărituri, director general al AGERPES, redactor șef la „Scînteia” (1983-1984), președinte al Departamentului Cultelor (1984-22 decembrie 1989).

Silviu Curticeanu (n. 1933). Jurist, membru PCR din 1959, în perioada Gheorghiu-Dej judecător la Cluj, activist la Secția pentru Probleme Militare și de Justiție a CC al PCR, secretar al președintelui RSR (1975-1982), șef al Secției Cancelarie a CC (1982-22 decembrie 1989), membru supleant al CPEX și secretar al CC al PCR.

Florian Dănălace (1915-1984). Strungar, boxeur amator. Exponent tipic al generației de activiști promovați și încurajați de Gheorghiu-Dej. Însărcinat de Dej cu descoperirea de tineri muncitori „promițători”, Dumitru Coliu, anchetatorul profesionist al partidului, a fost probabil nașul politic al satrapului Dănălace. După unele informații înclinații legionare în tinerețe (Comisia Prezidențială nu a putut consulta dosarul de cadre al lui FD). Activist al comitetului

orășenesc București condus de Alexandru Drăghici, Dănălace îl urmează pe acesta la Ministerul de Interne în calitate de comandant al Direcției Trupelor de Grăniceri (1952-1954). Prim-secretar al Comitetului Orășenesc București (1954-1966), ministru al Căilor Ferate, președinte al UGSR, președinte al UCECOM, membru CC (1955-1979), membru supleant și respectiv membru al Comitetului Executiv (1967-1974). Asemeni altor favoriți și aliați ai lui Dej și Drăghici generalul politic Dănălace a îndeplinit fără a crâncni orice misiune, oricât de absurdă sau penibilă ar fi părut. Tot astfel „tiranul de la Capitală”, cum era supranumit, își făcea un titlu de glorie din umilirea subordonaților și din instaurarea unui climat de teroare în toate sectoarele pe care le avea sub control. Supraviețuitorii își amintesc satisfacția sadică pe care a dovedit-o ori de câte ori și-a putut permite să înjosească intelectualii sau studenții bucureșteni. Menționăm pe bază de documente frenezia sa în faimoasele represii antistudențești. Florian Dănălace a pus la cale unele din cele mai abjecte „întruniri demascatoare” ale anilor 1956-1960. În timpul cât a domnit la Capitală nu a existat instituție în care să nu se fi simțit pumnul de fier al lui Dănălace. Servil cu cei de sus, bătăran cu cei de jos, Dănălace a reprezentat un caz flagrant de incompetență etică și nocivitate socială.

Constantin Dăscălescu (n. 1923). Activist de partid, absolvent al Școlii Superioare de Partid de pe lângă CC al PCUS, membru al grupului aparatului de partid care l-a susținut pe Nicolae Ceaușescu în momentul luării puterii, prim secretar al Comitetului Județean Galați la mijlocul anilor 1970, secretar cu probleme organizatorice al CC, șeful secției cadre, prim-ministru al guvernului (1982-1989). Judecat și condamnat în lotul CPEx. La congresul al X-lea a inițiat atacul împotriva lui Gheorghe Apostol, menit să-l anihileze politic pe unul din puținii rivali ai lui Ceaușescu în conducerea PCR. Fostul său șef de cabinet, Șerban Mihăilescu, a fost secretar general în guvernul Adrian Năstase.

Ion Dincă (n. 1928). Activist de partid, cursuri de pregătire politică și militară, inclusiv Academia „I.V. Stalin” în URSS. Carieră în cadrul Direcției Politice a Armatei, aparatului organizatoric și de cadre, secretar al CC, prim-vice-premier al guvernului, direct implicat în măsurile delirante ale ultimei perioade a dictaturii comuniste. Nu se cunoaște vreo expresie publică a căinței sale.

Tamara Dobrin (1925-2002). Profesoară, membru supleant al CC al PCR (1974-1976), membru al CC (1976-1989). Activistă de partid în mediul universitar, direct implicată în represii antistudențești din perioada 1956-1960, când era secretară de partid pe Universitatea din București. Propulsată în funcții de conducere cu sprijinul direct al Elenei Ceaușescu, a deținut înalte demnități în cadrul Frontul Democrației și Unității Socialiste și al Consiliului Culturii și Educației Socialiste.

Alexandru Drăghici (1913-1993). De profesie lăcătuș mecanic, încadrat de tânăr în mișcarea comunistă, exponent al sectorului proletar din PC din România, Drăghici s-a manifestat activ în anii clandestinității. A fost condamnat în procesul Anei Pauker (Craiova, 1936), împreună cu alți militanți predestinați unor cariere importante. Ajuns la Doftana, Drăghici s-a raliat rapid nucleului condus de Gheorghiu-Dej. Rivalitatea dintre Drăghici și Ceaușescu a început încă din anii de închisoare și de lagăr (Caransebeș și Târgu-Jiu). După 23 august 1944, a condus organizația de partid a Capitalei. În 1952, l-a înlocuit pe mazilitul, ulterior arestatul Teohari Georgescu în fruntea Ministerului de Interne. A fost artizanul lichidării lui Lucrețiu Pătrășcanu și organizatorul unor sălbătice campanii de terorizare a populației. Cu sprijinul lui Dej, și-a dat frâu liber, pornirilor bestiale, organizând proces după proces, înscenare după înscenare. Securitatea sub Drăghici a fost mijlocul prin care Dej și-a impus linia politică. Nicolae Ceaușescu l-a criticat pe Draghici încă în martie 1956, acuzându-l că profită de

relațiile cu Dej pentru a sustrage Securitatea controlului de partid. În fapt, cei doi aspiranți la succesiune erau militanți din categoria cea mai dură. Susținerea lui Ceaușescu drept urmaș de către Maurer, Chivu Stoica și Bodnăraș ținea tocmai de teama acestora în raport cu venirea la putere a șefului Securității. Imediat după numirea sa ca prim secretar, Ceaușescu l-a „coborât în sus” pe Drăghici. Acesta devenea secretar al CC, ulterior vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, iar locul său ca ministru de Interne era luat de unul din foștii subalterni ai lui Ceaușescu la Direcția Organizatorică, Cornel Onescu. Declinul fostului șef al poliției secrete devenise inevitabil. În aprilie 1968, Plenara CC al PCR l-a reabilitat pe Lucrețiu Pătrășcanu și a decis excluderea lui Drăghici din partid. Pe lângă pierderea tuturor demnităților de partid și de stat, în noiembrie 1968, fostul torționar șef al României a fost degradat din rangul de general colonel și trecut în rezervă cu gradul de soldat. A lucrat o scurtă perioadă ca director de întreprindere agricolă de stat (IAS), după care s-a pensionat cu o substanțială pensie de ilegalist, continuând să locuiască într-o somptuoasă vilă din cartierul Dorobanți, pe strada Sofia. Împreună cu soția sa, ilegalista Marta Cziko, a părăsit România după 1990, sub pretextul întregirii familiei cu una din fiice, stabilită la Budapesta. Era vorba de fapt de o fugă din țară pentru a nu fi tras la răspundere pe cale penală pentru crimele comise. Până la moarte a refuzat să acorde vreun interviu și, după toate datele, nu a dovedit vreo formă de căință.

Mișu Dulgheru (Dulbergher) (1909-?). Funcționar comercial, contabil, internat la Târgu-Jiu, protejat al agentului sovietic Vania Didenco (alias Ion Vidrașcu, soțul Raiei Vidrașcu, ulterior șefa Cămarilor CC al PCR). Didenco era unul din conducătorii Serviciului Secret al PC, unde l-a adus pe Dulbergher pe funcția de inspector al Siguranței, moment în care își schimbă numele în Dulgheru. În 1948 Dulgheru a devenit colonel și șeful Direcției Anchete. „Ca șef al Direcției Anchete, Dulgheru a coordonat toate acțiunile anchetatorilor Securității pe teritoriul României, el patronând practic tot cortegiul de torturi și crime care s-au petrecut în camerele de anchetă ale Securității Poporului în primii patru ani de activitate a acesteia. Mai mult, în același interval, Dulgheru a coordonat, alături de Alexandru Nicolschi, activitatea de deportare în colonii de muncă a zeci de mii de persoane...” (Marius Oprea, *Banalitatea răului*, p. 552) În octombrie 1952, Dulgheru a fost debarcat și arestat pe fondul anihilării grupului Pauker-Luca-Georgescu. Eliberat în 1954, i s-a retras gradul de colonel devenind soldat. Investigat de Comisia Patilineț-Stoica, constituită în 1968, nu a suferit măsuri penale ori administrative. La acea dată deținea funcția de supraveghetor al gunoierilor din București. A emigrat definitiv din România în Israel.

Suzana Gâdea (Susănica) (1919-1996). Inginer chimist metalurg, membru PCR din 1962, profesor și prorector la Institutul Politehnic București, membru al CPEX (1979-1989), ministru al Educației și Învățământului (1976-1979), președinte al Consiliului Culturii și Educației Socialiste (1979-1989). Instrument entuziast al politicii anticulturale a dictaturii Ceaușescu în faza extremă. Între adjuncții ei s-a numărat sinistrul Mihai Dulea, cunoscut pentru interzicerea a numeroase lucrări literare.

Teohari Georgescu (1908-1976) Muncitor tipograf, ilegalist, membru al CC și al secretariatului PC din România, închis la Caransebeș, ministru de interne (6 martie 1945-28 mai 1952), membru al Biroului Politic, secretar al CC al PMR, epurat, împreună cu Ana Pauker și Vasile Luca, sub acuzația de deviere simultană de stânga și de dreapta la plenara din mai 1952. Arestat și anchetat timp de 3 ani, a fost eliberat în aprilie 1956. Director la o întreprindere poligrafică, a fost reabilitat la plenara din aprilie 1968. Membru supleant al CC al PCR între 1972 și 1974. Unul dintre principalii responsabili pentru distrugerea elitelor politice românești, Georgescu a fost un comunist fanatic și a aplicat cu înverșunare politica teroristă împotriva oricărei forme de opoziție. Ca ministru de Interne a contribuit la

sovietizarea țării, la prigoana împotriva țărănimii și la instituirea sistemului concentraționar din România. A fost, alături de Gheorghiu-Dej, Ana Pauker și Vasile Luca, membru al cvartetului de vârf responsabil pentru aplicarea strategiei sovietice de comunizare a României.

Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901-1965). Muncitor feroviar arestat după grevele din 1933 și condamnat la zece ani de închisoare după procesul de la Craiova. Lider al „centrului din închisori”, el a evadat din lagărul de la Târgu-Jiu în august 1944 și a preluat controlul partidului împreună cu grupul Pauker-Luca, atunci când aceștia s-au întors din Uniunea Sovietică în septembrie 1944. Membru al Comitetului Central al PCR din 1935. Maestru al intrigilor de culise, prietenos și protector în relațiile cu anturajul său, a încercat să lase impresia de modestie și bunăvoință, chiar și față de criticii săi. În realitate, ca și Stalin, Rákosi sau Thorez, Gheorghiu-Dej era obsedat de putere și măcinat de un irepresibil complex de inferioritate față de membrii de partid mai vechi și față de intelectuali. Ales secretar general al partidului la Conferința Națională din octombrie 1945, a condus partidul împreună cu Pauker, Luca și Teohari Georgescu. Gheorghiu-Dej a fost principalul instigator și beneficiar al asasinării lui Foriș în 1946 și al arestării lui Pătrășcanu în 1948. În lupta pentru putere din PCR, a manevrat cu abilitate în cadrul anturajului lui Stalin, susținut de grupul lui Malenkov, și a obținut permisiunea de a o elimina pe Ana Pauker în timpul campaniei anti-sioniste. În această perioadă, principalii aliați ai lui Dej au fost Chivu Stoica, Petre Borilă, Gheorghe Apostol și, mai ales, Iosif Chișinevski. După 1953, a simulat un „nou curs”, care a fost întrerupt în 1956. Îngrijorat de dezvoltările Congresului al XX-lea și înspăimântat de efectele contagioase ale Revoluției maghiare, el a oprit orice reforme în interiorul partidului și a orchestrat un nou val de excluderi, arestări și persecuții. Stalinist înveterat, avea o admirație absolută pentru proiectele de construcții grandioase (ca și discipolul său, Ceaușescu) și a inițiat cunoscutul Canal Dunăre-Marea Neagră – în realitate, un imens lagăr de concentrare. Pentru a obține și exercita puterea absolută, s-a sprijinit în primul rând pe poliția secretă (Securitate), condusă la început de agenții sovietici Pintilie Bodnarenko și Alexandru Nicolschi, dar ulterior, în timpul ultimei perioade din viața lui Gheorghiu-Dej, „etnicizată”. A fost prim-secretar al Comitetului Central și președinte al Consiliului de Stat până la moartea sa, în martie 1965.

Petru Groza (1884-1958). Avocat de profesie, Groza a fost ales de șase ori deputat în parlamentul României interbelice (1919-1927) și a deținut funcția de ministru în guvernele conduse de mareșalul Alexandru Averescu în 1920-1921 și 1926-1927. În 1933, a înființat Frontul Plugarilor, o organizație țărănească radicală, al cărei sediu era în județul Hunedoara. În 1935, Frontul Plugarilor al lui Groza a încheiat o înțelegere de acțiune comună cu PCR. Vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, noiembrie 1944-februarie 1945; prim-ministru, 1945-1952; președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale, 1952-1958. A considerat retrocedarea Ardealului de Nord la 13 martie 1945, în varianta maximală a Armistițiului și în condiții de păstrare a unor relații bune cu minoritatea maghiară, drept cea mai importantă sarcină și realizare a guvernului său. După ce a fost cel mai important tovarăș de drum al comuniștilor, Groza s-a trezit izolat și marginalizat politic după 1948. Singurul său rol a fost acela de a da legitimitate pretențiilor de reprezentare la nivel național ale regimului și de a sublinia legătura dintre etapa inițială de preluare a puterii și leninismul radical post-1948. Cu diferite ocazii, el i-a trimis scrisori lui Gheorghiu-Dej și altor lideri de partid, în care se plângea de marginalizarea sa și cerea favoruri pentru rude și prieteni sau eliberarea din închisoare a unor personalități culturale și foști amici politici.

Ion Iliescu (n. 1930). Activist în cadrul tineretului comunist, membru al CC al UTM în 1949, conduce grupul studenților români aflați în URSS unde a studiat în cadrul Institutului de

Energetică de la Moscova. Membru al Biroului și secretar CC al UTM, președinte al UASR, a participat la acțiuni de intimidare împotriva studenților protestari de la sfârșitul anilor 1950. Șef de secție la CC al PCR, prim secretar al CC al UTC și ministru pentru problemele tineretului, a fost ales secretar al CC și membru supleant al CPEx, poziții pe care le pierde în 1971, când a fost trimis ca secretar cu propaganda la județul Timiș. La sfârșitul anilor 1970 a fost prim secretar al Comitetului județean de partid Iași. Președinte al Consiliului Național al Apelor (cu rang de ministru), intră într-o perioadă de relativă dizgrație în 1984. Până la 22 decembrie 1989, director al Editurii Tehnice. După revoluția din 1989 a devenit liderul Frontului Salvării Naționale, jucând un rol esențial în strategia acestei formațiuni menită să contracareze acțiunile societății civile și ale partidelor democratice. Împreună cu protejatul său din epocă, premierul Petre Roman, a fost direct implicat în aducerea minerilor la București și folosirea lor, sub îndrumarea unor ofițeri acoperiți ai serviciilor secrete, pentru neutralizarea și chiar anihilarea societății civile a presei și a partidelor democratice. În prima sa perioadă, ca președinte, a făcut numeroase declarații ostile pluralismului și societății de piață. Spre deosebire de un Imre Nagy în Ungaria, Iliescu s-a situat constant de partea forțelor regrupate ale nomenclaturii, acceptând și patronând colaborarea propriului partid cu forțele național-securiste («patrulaterul roșu»). Nu a renunțat niciodată în mod explicit la convingerile sale de orientare marxistă. A recunoscut în 2004 că bilanțul comunismului în secolul XX a fost globalmente negativ.

Vasile Luca (1898-1960). Muncitor de origine maghiară (născut Luka László), Luca luptase cu detașamentele secuiești împotriva Republicii Sovietice a lui Béla Kun (lucru pentru care va fi criticat ulterior), dar s-a alăturat mișcării comuniste după 1919 și a condus organizația de partid Brașov. Ca lider de sindicat și membru în conducerea PCR, el a fost arestat și condamnat în repetate rânduri, fiind încarcerat la Cernăuți în momentul ultimatumului sovietic din iunie 1940. A rămas în URSS și a devenit deputat în Sovietul Republicii Socialiste Sovietice Ucrainene. În timpul războiului, a fost colaboratorul cel mai apropiat al Anei Pauker la Moscova. A fost căsătorit cu Elisabeta Luca, care lucrase în aparatul administrativ al Brigăzilor Internaționale din Spania. Luca s-a întors în România împreună cu Ana Pauker și a devenit unul dintre cei patru membri de la vârful PCR. În ianuarie 1946, ca și Ana Pauker, a fost aproape de a fi expulzat din România (Pauker în URSS, iar Luca în Ungaria) ca urmare a planului lui Stalin de a „româniza” partidul. După 1947, el a fost viceprim-ministru și ministru de Finanțe. Acuzat de sabotare a reformei monetare din 1952, a fost prima țintă a atacurilor orchestrate de grupul Dej-Chișinevschi-Apostol-Borilă împotriva „facțiunii” celor trei „deviatori,” Pauker, Luca și Teohari Georgescu. A fost acuzat de a fi avut legături cu poliția secretă interbelică, Siguranța, în anii '30, acuză acceptată cu o resemnare ciudată. Interogat cu brutalitate, a cedat torturilor și a recunoscut cele mai fantastice acuzații. Încercând să le facă pe plac anchetatorilor săi (și, prin urmare, lui Gheorghiu-Dej), a acuzat-o pe Ana Pauker de „naționalism sionist”. Prăbușit psihic și moral, a trimis nenumărate scrisori și memorii lui Gheorghiu-Dej din închisoare, jurând credință nestrămutată și implorându-și fostul coleg să aibă milă față de el. Pe marginea acestor scrisori, păstrate în arhiva sa personală (la care Vladimir Tismăneanu a avut acces parțial), Gheorghiu-Dej nota: „Același porc bătrân și șarlatan incorigibil”. Acesta era „stilul fratern” din cadrul „nucleului leninist” al PCR. Luca a fost reabilitat postum în 1968. Soția sa a fost, de asemenea, arestată în 1952 și ținută în reclusiune solitară pentru câțiva ani.

Ion Gheorghe Maurer (1902-2000). Ca avocat, Maurer a devenit implicat în mișcarea comunistă în anii '30. În timpul războiului a fost arestat (între 1942 și 1943), apoi a fost activ în Gărzile Patriotice (o organizație controlată de comuniști). Apropiat de Gheorghiu-Dej, a fost pentru scurt timp adjunctul Anei Pauker la Ministerul de Externe (ca avocat, îi apărase pe

comuniști în procesul de la Craiova din 1936, în care fuseseră implicați Ana Pauker, Drăghici, Moghioroș, Bernath, și alții), dar Pauker l-a concediat pe motiv că este persoană pe care „nu se poate pune bază din punct de vedere politic”. Fost director al Institutului de Cercetări Juridice, s-a întors în viața politică după 1957 ca ministru de Externe (după moartea lui Grigore Preoteasa), apoi ca președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale și, în sfârșit, până la retragerea sa, ca prim-ministru. Maurer a dispărut din viața politică după 1974, dar a continuat să se bucure de toate privilegiile unui înalt demnitar de partid. A fost unul dintre cei mai importanți susținători ai lui Ceaușescu la succesiunea lui Gheorghiu-Dej, în speranța că îl va influența pe acesta în direcția unor reforme moderate. Sarcastic, cultivat și familiarizat cu publicațiile occidentale în domeniul sociologic și politic, nu a devenit niciodată un aparatcic (iar birocrăția de partid nu avea încredere în el). Manierele lui de mare senior, vânătorile și banchetele cu cei doi Ceaușescu ținute până la jumătatea anilor '80, reședința lui princiară de pe Bulevardul Aviatorilor, în zona rezidențială, contrastau puternic cu situația catastrofală în care se afla România. Detestat de veteranii partidului, care nu l-au iertat niciodată pentru rolul jucat în ascensiunea lui Ceaușescu la putere, Maurer nu a fost căutat pentru a semna „scrisoarea celor șase” în martie 1989. După 1990 nu și-a exprimat nici un regret pentru activitatea sa de sub Gheorghiu-Dej și nici pentru cea de sub succesorul acestuia. Abilitatea și talentul său diplomatic, pe care le-a pus în joc atunci când Bucureștiul se angajase pe o linie independentă față de conflictul sino-sovietic și în alte situații de criză internațională, sunt de necontestat. În memoriile sale, Petre Pandrea, cumnatul lui Pătrășcanu și un distins intelectual de stânga, îl numește pe Maurer „adevăratul Lenin al României”.

Vladimir Mazuru (Mazurov) (1915-?). General maior de Securitate, director general al Direcției Generale a Securității Statului (1948-1953). Criticat pentru „abateri morale”, a fost trimis ca ambasador la Varșovia la mijlocul anilor 1950.

Manea Mănescu (n. 1916). Economist și ilegalist, fiu al unui vechi militant socialist din Ploiești, Mănescu a fost șeful Secției Știință și Artă a CC al PCR în anii 1960. A fost membru al grupului aparatului de partid care a sprijinit conducerea lui Ceaușescu după moartea lui Gheorghiu-Dej. Membru al Comitetului Executiv, secretar al Comitetului Central și prim-ministru pentru câțiva ani (după demisia lui Ion Gheorghe Maurer în 1974), Mănescu a fost unul dintre cei mai obedienți și mai servili dintre acoliții lui Ceaușescu. În 1989 i-a acompaniat pe Nicolae și Elena Ceaușescu în timpul zborului cu elicopterul de pe acoperișul sediului Comitetului Central până la vila lor de la Snagov, la marginea Bucureștiului. Arestat și condamnat pentru participare la genocid, a fost eliberat pe motive de sănătate la începutul anilor '90 și și-a publicat fragmente de memorii în săptămânalele pro-Securitate, ultranaționaliste și neocomuniste, „România Mare” și „Totuși iubirea”.

Alexandru Moghioroș (Magyarosi) (1911-1969). Muncitor ilegalist, implicat în procesul Anei Pauker de la Craiova, deținut la Jilava, Doftana, Caransebeș. Membru CC al PMR (1945-1968), membru al Biroului Politic (1948-1965) și al CPEx (1965-1968). Sub pretextul bolii lui Moghioroș, ca și în cazul lui Petre Borilă, Ceaușescu l-a eliminat din structura supremă (Prezidiul Permanent) a partidului. Secretar al Comitetului Central cu probleme organizatorice în anii 1950 a fost unul din artizanii căderii grupului Pauker-Luca (mai-iunie 1952). A supervizat *de facto* politica de cadre a PCR și a fost implicat în acțiunea de colectivizare. Soția sa, Stela (Esther Radoșovețkaia), ea însăși veche militantă, a fost reprezentanta PMR în colegiul de redacție al revistei Cominformului „Pentru pace trainică, pentru democrație populară”.

Naș Leon (Littman) (1919-). Ilegalist, cu studii liceale la Moinești, de profesie contabil. Principalul administrator al resurselor financiare (ca șef *de facto* al secției Gospodăriei de Partid a CC al PCR) din septembrie 1946 și până în 1989. În anii '50 a colaborat direct cu Simion Babenco, oficial șeful Gospodăriei. Deși avea rude directe în străinătate, un criteriu de eliminare din nomenclatura în anii 1970 și 1980, Naș a rămas în poziția din care controla fondurile valutare, întreprinderile și fermele Gospodăriei de Partid până la sfârșitul regimului. S-a bucurat de încrederea nelimitată a lui Gheorghiu-Dej, a Licăi Gheorghiu, precum și a lui Nicolae și a Elenei Ceaușescu.

Serghei Nicolau (Nikonov) (1905-1999). Membru al grupului de spioni sovietici din anturajul lui Gheorghiu-Dej din perioada detenției de la Doftana (alături de Pantiușa Bodnarenko, Simion Babenco, Vasile Posteuca-Postanski, Piotr Gonciaruc, Mihail Protopopov, Valeriu Bucikov etc.), general locotenent, șef al Direcției de Informații a Armatei (1954-1960). Soția sa Nina a fost secretara personală a lui Gheorghiu-Dej la începutul anilor 1950.

Alexandru Nicolschi (Boris Grunberg) (1915-1992). Ilegalist basarabean, recrutat de poliția secretă sovietică după ocuparea Basarabiei, a devenit conducătorul *de facto* al Securității după 1948. A avut o ascensiune fulgerătoare în aparatul represiv comunist. General maior (1945), general locotenent (1959), inspector general la Siguranța Generală, director general adjunct al Direcției Generale a Securității Poporului, secretar general la MAI (1949-1961). Unul din principalii responsabili pentru experimentul criminal de la Pitești. Cel mai probabil agent sovietic. (Pentru detalii, vezi Marius Oprea, *Banalitatea răului*, pp. 562-565).

Paul Niculescu-Mizil (n. 1923). Născut în București, Mizil a fost șeful Secției de Propagandă și Agitație, 1956-1965; membru al Secretariatului Comitetului Central, 1965-1972; membru al Comitetului Executiv, 1965-1989 și al Prezidiului Permanent, 1969-1974. Sub Ceaușescu, el a deținut poziții în executiv, servind ca ministru de Finanțe, ministru al Educației și vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. Între 1965 și 1972, a supravegheat secțiile ideologice și pentru relații internaționale ale PCR. În februarie 1968, ca șef al delegației la întrunirea de la Budapesta pentru pregătirea conferinței internaționale a partidelor comuniste și muncitorești, el a făcut un gest spectaculos părăsind întâlnirea în semn de protest pentru atacurile sovietice asupra poziției României de apărare a principiului egalității și independenței în cadrul comunismului mondial. El și-a pierdut influența pe măsură ce politica lui Ceaușescu a devenit din ce în ce mai personalizată și mai imprevizibilă, devenind marginal din punct de vedere politic în anii '80, în ciuda faptului că a rămas membru al Comitetului Executiv. După colapsul comunismului în 1989, Mizil s-a aflat printre foștii demnitari comuniști condamnați la închisoare. A fost eliberat în 1992. Împreună cu Ion Iliescu (marginalizat în anii 1970), Mizil reprezintă elementele mai puțin dogmatice din anturajul lui Ceaușescu. În ultimii ani, Niculescu-Mizil a devenit extrem de activ în încercarea de a justifica dictatura comunistă în numele unor pretinse valori naționale. Alături de Manea Mănescu, Ștefan Andrei, Dumitru Popescu și alți foști activiști de vârf, Mizil susține teza unei discontinuități între perioada „cominternistă” (anii 1950) și cea a direcției naționale, presupus patriotică și luminată.

Ana Pauker (1893-1960). Născută Ana Rabinsohn, într-o familie de evrei religioși din Moldova, ea a fost una dintre cele mai importante figuri ale stalinismului românesc și european. Învățătoare ca profesie, s-a implicat de tânără în mișcarea socialistă și s-a căsătorit cu Marcel Pauker, odrasla unei familii influente de ziariști și avocați de stânga, care erau co-proprietari ai ziarelor „Adevărul” și „Dimineața” și prieteni de familie cu importante personalități din lumea politică, juridică și culturală românească. Arestată în 1922, apoi

eliberată din închisoare împreună cu soțul ei, a părăsit România pentru Elveția. Apoi, a fost activă în mișcarea comunistă din Balcani și, mai ales, din Franța, unde a fost trimisă ca instructor al Cominternului împreună cu militantul ceh Eugen Fried (alias Clément), tatăl fiicei sale Maria, acum cetățean francez. Ana Pauker s-a întors în România, unde a fost arestată pe 14 iulie 1935, adusă în fața tribunalului împreună cu Alexandru Moghioroș, Alexandru Drăghici și Liuba Chișinevski, printre alții, și condamnată la 10 ani de închisoare. Înainte de a-și termina sentința, în 1940, a fost schimbată pentru un patriot român arestat de ruși după ocuparea Basarabiei. Batalionul român al Brigăzilor Internaționale din Spania se numea „Ana Pauker”. Mai mult, ca semn al admirației pentru cea mai celebrată figură a comunismului românesc, mulți lideri PCR își botezau fetele cu numele ei (Miron Constantinescu, Chivu Stoica, Leonte Răutu, Leontin Sălăjan și Virgil Trofin). Din momentul sosirii ei la Moscova, ea a devenit liderul de necontestat al exilaților comuniști români din URSS (un grup relativ mic, format din cei care supraviețuiseră epurărilor din perioada Marii Terori, din militanți de origine basarabească și din foști luptători în Războiul Civil din Spania). Copii ei rezultați din căsătoria cu Marcel Pauker, Vladimir și Tatiana, se aflau de asemenea la Moscova. Zvonurile persistente conform cărora ea ar fi jucat un oarecare rol în denunțarea lui Marcel Pauker la NKVD nu sunt susținute de evidențe documentare. Apropiată de Dimitri Manuilski și Gheorghe Dimitrov, ea a menținut bune relații și cu alți lideri comuniști aflați în exil la Moscova, precum Palmiro Togliatti, Maurice Thorez și Dolores Ibárruri. A jucat un rol important în formarea diviziei „Tudor Vladimirescu”, recrutată din rândurile prizonierilor de război români din Uniunea Sovietică, și în munca de „reeducare” (având relații strânse cu colonelul, apoi generalul, Cambrea). După întoarcerea în România, ea a fost pentru aproape un an adevăratul lider al PCR (dovedit prin documente, mărturii și memorii ale activiștilor din acea perioadă). În toamna lui 1945, ea l-a propus ca secretar general pe Gheorghiu-Dej, pe care îl întâlnise pentru prima dată în 1940, atunci când fusese transferată la Caransebeș după prăbușirea Doftanei. Deși inițial cordiale, relațiile dintre Ana Pauker și Gheorghiu-Dej erau de fapt ambivalente. Ei au ajuns să se deteste reciproc, în ciuda faptului că exista și un grad de admirație mutuală. Deși au fost mereu suspicioși unul față de celălalt, ei și-au făcut unul altuia confesiuni periculoase. Ea avea nevoie de prestigiul lui de proletar, în timp ce el s-a folosit de relațiile ei de la Moscova. Fiecare dintre ei l-a văzut pe celălalt ca pe un rival, dar a existat și o aproape morbidă atracție psihologică între ei. Ani după excluderea ei de la conducerea PMR, Gheorghiu-Dej va depăna periodic la ședințele Biroului Politic amintiri despre pseudoprietenia dintre „Ana noastră” și „Ghițuș.” Secretar al Comitetului Central, ministru de Externe după 1947 și subiect al unui hiperbolic cult al personalității, Ana Pauker a fost eliminată din conducerea PCR în 1952. A fost arestată și interogată între februarie și iunie 1953 de către colonelul de Securitate Vasile Negrea (mai târziu, general și adjunct al lui Drăghici la Ministerul de Interne). Sub supraveghere continuă, suspectată de a intenționa să revină în viața politică în timpul perioadei de relativă destalinizare inițiată de Nikita Hrușciov, ea a fost invitată în 1956 la discuții cu emisarii lui Gheorghiu-Dej, Apostol, Pîrvulescu, Moghioroș, Borilă și Ion Vințe (vicepreședinte al Comisiei Controlului de Partid). Ea a refuzat să admită greșeala ei față de liderul PMR, s-a declarat nevinovată din punct de vedere politic și a cerut să-i fie redată drepturile de membru de partid. Sfidându-i pe foștii colegi și subalterni, ea a cerut explicații pentru ceea ce i s-a întâmplat în 1952-1953, inclusiv în legătură cu interogatoriile Securității și cu confiscarea documentelor de familie. A fost operată de cancer mamar la Moscova în 1951 și, abandonată de toți prietenii ei, s-a retras în universul familiei. În timpul ultimilor săi ani, a tradus cărți din franceză și rusă pentru Editura Politică (obligat anonim).

Andrei Păcuraru (1923-2002). De profesie croitor, membru PCR din 1945, șef-adjunct (1950-1953), apoi șef (1953-1968) al Direcției Treburilor Cancelariei CC al PMR/PCR, succedându-

i ilegalistei Raia Vidrascu, soția spionului sovietic Vania Didenko. Tot în anii '50, o funcție importantă în Cancelaria CC a avut-o ilegalista Fanny Goldberger, ulterior șefa de cabinet a lui Petre Borilă. Prin poziția ocupată, Păcuraru a controlat întregul sistem de creare și circulație a dosarelor interne de partid.

Lucrețiu Pătrășcanu (1900-1954). Militant comunist, avocat, sociolog și economist, născut într-o distinsă familie cu legături în lumea politică și educat la Leipzig, Pătrășcanu a fost multă vreme figura cea mai vizibilă a comunismului românesc. Dezgustat de injustiția socială, el s-a alăturat din tinerețe mișcării socialiste. Pătrășcanu a scris numeroase lucrări de istorie socială și critică ideologică. A fost reprezentantul PCR pe lângă Comintern în 1934-1935. În acea perioadă, a avut relații strânse cu Elena Filipovici, secretar al Comitetului Central, executată la Moscova în timpul Marii Terori. Acei care au fost apropiați de Pătrășcanu, inclusiv Lena Constante, depun mărturie că el începuse să se îndoiască de sistemul stalinist încă din anii 1930. Ca antifascist convins, însă, el și-a lăsat deoparte spiritul critic și a continuat să fie activ în PCR. În timpul războiului, a fost închis pentru o vreme la Târgu-Jiu, unde a intrat în legătură cu Gheorghiu-Dej și grupul său. Membru al Comitetului Central după 1945, apoi membru al Biroului Politic (1946-1947) și ministru al Justiției, el a fost cel mai activ comunist dintre participanții la negocierile care au dus la căderea dictaturii mareșalului Ion Antonescu. Distins, erudit, sofisticat, manierat și rafinat, Pătrășcanu era exact opusul noii conduceri a PCR (dintre care mulți se comportau ca noii îmbogățiți). Lipsit de sprijin în cadrul partidului, înconjurat de agenții lui Bodnăraș și abandonat de Ana Pauker (singurul membru din Secretariat cu care avea relații cordiale), Pătrășcanu era victima ideală a sistemului de epurare instituit după sovietizarea țării. Gheorghiu-Dej îl detesta și îl invidia din motive personale, Chișinevschi îl suspecta de înclinații naționaliste, iar rușii nu l-au iertat pentru comportamentul său demn din timpul negocierilor de armistițiu. Arestat în 1948, interogată de o echipă condusă de colonelul de Securitate Petre Goncearuk (Petrescu), un agent sovietic, Pătrășcanu a refuzat să coopereze cu torționarii săi. După căderea lui Teohari Georgescu, interogatoriile - conduse de ofițeri români sadici, sub supraveghere sovietică - au devenit din ce în ce mai violente. Urmând instrucțiunile lui Gheorghiu-Dej, ministrul de Interne Alexandru Drăghici era hotărât să smulgă o confesiune din partea lui Pătrășcanu prin orice mijloace posibile. Pătrășcanu a rezistat până la sfârșit, dar unii dintre cei pe care îi considera prieteni nu. A fost executat în aprilie 1954, după un simulacru de proces. Reabilitat politic în aprilie 1968, în cadrul încercărilor lui Ceaușescu de a obține legitimitate restaurând „legalitatea socialistă” și demolând mitul predecesorului său. Ca ministru al Justiției și membru al cercului de vârf al PCR, Pătrășcanu a inițiat măsuri represive și acte legislative cu grave consecințe pentru viața politică democratică din România. În perioada ministeriatului lui Pătrășcanu a avut loc înscenarea judiciară împotriva lui Iuliu Maniu, Ion Mihalache și a altor politicieni democrați. Propria sa lichidare a avut loc într-un sistem al fărădelegii la a cărui construcție a contribuit el însuși cu entuziasm.

Lupu Petre (Pressmann) (1920-1989). Ilegalist, membru al grupului aparatului de partid, legat direct de Ceaușescu. În anii războiului a fost deportat în Transnistria, unde a fost unul din liderii rețelei clandestine, alături de Bernath Andrei, Lazăr Grünberg, Ghizela Vass, Barbu Zaharescu (Zuckerman), Ștefan Voicu (Aurel Rotenberg) etc. Activist de seamă al tineretului comunist după război, unde a lucrat cu Nicolae Ceaușescu, a condus Secția Organizatorică a CC (1950-1952), a fost șeful Direcției Treburilor a CC și, după 1958, a fost alături de Ilie Verdeț adjunctul lui Ceaușescu la Direcția Organizatorică a CC. După 1965 membru al CPEx, ministru al Muncii, președinte al Colegiului Central de Partid, debarcat în 1984 și trimis ambasador în Venezuela, iar ulterior în Portugalia. Expert în intrigi, a fost unul din cei mai fideli executanți ai ordinelor conducerilor de partid în domeniul cadrelor.

Constantin Pîrvulescu (1895-1992). Militant comunist și membru al PCR de la congresul de înființare și al Comitetului Central din 1929. Arestat în 1934, a evadat și s-a refugiat în URSS, unde a rămas până la cel de-al II-lea război mondial. În timpul războiului, a fost unul dintre liderii PCR din clandestinitate. În aprilie 1944, împreună cu Emil Bodnăraș și Iosif Rangheț, Pîrvulescu a condus partidul în perioada în care Ana Pauker era încă în URSS, iar Gheorghiu-Dej în închisoare. Între aprilie și septembrie 1944, a fost secretarul general provizoriu al partidului. A fost președinte al Comisiei Controlului de Partid, 1945-1960 și membru al Biroului Politic, 1952-1960, dar a pierdut aceste poziții după Plenara din noiembrie-decembrie 1961, când a fost criticat pentru complicitate cu Iosif Chișinevski și Miron Constantinescu. La Congresul al XII-lea, în 1979, Pîrvulescu, pe atunci în vîrstă de 84 de ani, a protestat pentru că nu i s-a permis să ia cuvîntul. Într-un sfârșit, i s-a îngăduit să vorbească, iar el l-a acuzat deschis pe Ceaușescu pentru faptul de a-și fi pus interesele personale deasupra celor ale țării. Deși a fost redus la tăcere rapid, vestea despre acest incident a ajuns în media occidentală. După congres, Pîrvulescu a dispărut din viața publică, dar în ciuda zvonurilor, nu a fost ucis. În martie 1989, a semnat „scrisoarea celor șase” veterani ai partidului, îndreptată împotriva politicii lui Ceaușescu. Pîrvulescu a trăit destul de mult pentru a vedea colapsul regimului Ceaușescu în decembrie 1989. A fost căsătorit cu Suzana Pîrvulescu (1898-1942), tot o comunistă militantă, activă în aparatul tehnic al PCR, închisă între 1936-1939.

Nicolae Pleșiță (n. 1929). General de Securitate, șef al Direcției de Securitate, secretar general al MAI, prim adjunct al ministrului de Interne (1976-1988), șef al Direcției de Informații Externe. Membru al Comisiei de Revizie a CC al PMR și membru supleant al CC al PCR (1979-1984). Unul dintre cei mai brutali și agresivi ofițeri ai Securității române. Activ în represiunile împotriva grupărilor de rezistență armată din munți (îndeosebi a celor din munții Făgăraș). A condus ancheta și persecuțiile împotriva lui Paul Goma și a celor care s-au asociat apelului său pentru drepturile omului în primăvara anului 1977. Direct implicat în atentatele împotriva postului de radio „Europa Liberă” și în acțiuni de colaborare cu organizații teroriste de stînga. După căderea comunismului, departe de a regreta trecutul său criminal, Pleșiță și-a sfidat și își sfidează victimele în nenumărate publicații și apariții de televiziune.

Dumitru Popescu (n. 1928). Studii de economie, ziarist, ideolog al partidului în perioada Ceaușescu. Sub Gheorghiu-Dej, redactor șef al „Scînteii tineretului”, director general al AGERPRES, ministru adjunct al culturii. Ca redactor-șef al „Scînteii” după moartea lui Dej, a fost unul dintre principalii promotori ai formulelor encomiastice referitoare la „geniul” secretarului general. Secretar al CC al PCR (1969-1974) și membru CPEx (1969 - 22 dec. 1989). Rector al Academiei de Științe Sociale și Politice „Ștefan Gheorghiu” (1981-1989).

Tudor Postelnicu (n. 1931). Strungar, membru PCR din 1953, carieră în aparatul organizatoric, mai întâi în UTM, apoi în cel de partid. Într-o fișă de cadre din 1960 se notează despre el: „În activitatea sa manifestă uneori tendințe de îngâmfare, se supraapreciază, din care cauză lucrează uneori rigid cu oamenii” (Florica Dobre coord., *Securitatea. Structuri-cadre. Obiectiv și metode*, vol. 1, (1948-1967), București, Editura Enciclopedică, p. 206. Prim secretar al Comitetului Județean Buzău, unde cultivă relații strânse cu Nicu Ceaușescu, care își efectua stagiul militar într-o unitate de aviație (1977). Ministru de interne (1978), ministru secretar de stat, șef al Departamentului Securității Statului din Ministerul de interne (1978-1987), ministru de Interne (1987-22 decembrie 1989). Arestat și condamnat în lotul CPEx (1990). Imediat după prăbușirea regimului a exclamat: „Am fost un dobitoc”.

Grigore Preoteasa (1915-1957). Unul dintre liderii Frontului Studenților Democrați, creat în 1936 pentru a contrabalansa influența Gărzii de Fier în universitățile românești și al cărui președinte era Gheorghe (Gogu) Rădulescu. Preoteasa a fost redactorul-șef al ziarului *România Liberă* din 1944 până în 1946; ministru de Externe, 1955-1957; membru al Biroului Politic și al Secretariatului CC, însărcinat cu ideologia și cultura, după iunie 1957. A murit într-un accident de avion la Moscova, în noiembrie 1957. În momentul morții sale, mulți dintre membrii elitei de partid îl vedeau ca pe steaua în ascensiune a cercului de intimi ai lui Gheorghiu-Dej. De fapt, moartea lui Preoteasa i-a permis lui Ceaușescu să apară ca principal protejat al liderului suprem.

Gheorghe Rădulescu (1914-1991). Atunci când regimul Ceaușescu a căzut, în decembrie 1989, Rădulescu era ultimul membru al vechii gărzi a PCR care se mai afla în înalta ierarhie de partid și de stat. Era membru al Biroului Permanent al Comitetului Executiv și vicepreședinte al Consiliului de Stat. Absolvent de studii economice, președinte al Frontului Studenților Democrați, organizație antifascistă controlată de comuniști în anii '30, a petrecut anii războiului în URSS. (În 1941, a dezertat din armata română fugind spre liniile sovietice, apoi a fost deportat în Siberia, iar în final s-a alăturat emigrației politice de la Moscova). După 1948, a fost anchetat și ținut în arest la domiciliu pentru scurtă vreme în anii '50, apoi a devenit ministru al comerțului, membru al Comitetului Central din 1960, viceprim-ministru și un membru foarte influent al cercului de intimi ai lui Ceaușescu. Ales în structurile de vârf ale partidului în 1965, a ținut să-și păstreze privilegiile și a participat la crearea cultului lui Ceaușescu. În particular, printre prietenii săi intelectuali, pretinzând că este beat, el își exprima greața și disprețul pentru Conducător, în timp ce public era unul dintre cei mai servili propagandiști și promotori ai mitului Ceaușescu. Soția sa, Doina Rudich, care a murit în anii '80, fusese de asemenea o veterană a partidului. După ce a fost arestat și judecat împreună cu alți membri ai Comitetului Executiv, Rădulescu a fost eliberat din motive de sănătate. A murit la începutul anilor '90 ca pacient al Spitalului Comunității Evreiești (deși nu era evreu).

Leonte Răutu (1910-1993). Ideologul șef al partidului sub Gheorghiu-Dej. Fiul unui farmacist din orașul basarabean Bălți (adevăratul său nume, pe care l-a folosit până în 1945, era Lev Oigenstein), Răutu s-a înscris după absolvirea liceului la Universitatea București pentru a studia matematica, dar nu a absolvit niciodată. A intrat de tânăr în mișcarea comunistă și a fost activ în aparatul de propagandă. A fost editorul ziarului partidului, „Scânteia”, în clandestinitate și a colaborat cu Ștefan Foriș, Lucrețiu Pătrășcanu, Valter Roman, Sorin Toma, Mircea Bălănescu și Tatiana Leapis (ulterior Bulan), prima soție a lui Răutu (pe care l-a părăsit pentru Ștefan Foriș). Intelligent, ironic și bine informat, Răutu citea mai ales literatură rusă și sovietică. Deși lipsit de o educație sistematică în filosofie, era totuși unul dintre puținii activiști care avea un oarecare grad de cultură marxistă sau chiar nemarxistă. Arestat și condamnat în anii '30, a emigrat în URSS după anexarea Basarabiei în 1940. Ca șef al secției în limba română la Radio Moscova, a fost unul dintre favoriții Anei Pauker (împreună cu Valter Roman și Petre Borilă). Răutu s-a întors în România în 1945 (la cererea Anei Pauker) și a fost imediat promovat la vârful aparatului propagandistic al partidului, ca adjunct al lui Chișinevschi, alăturându-se și echipei editoriale de la „Scânteia”. Articolele sale au fost remarcate pentru ironia acerbă și pentru vehemența invectivelor folosite la adresa inamicilor politici (în special a Partidului Național Țărănesc și a ziarului său, „Dreptatea”. Împreună cu Silviu Brucan, Ștefan Voicu, Sorin Toma, Nestor Ignat, Nicolae Moraru, Miron Radu Paraschivescu și Traian Șelmaru, Răutu a fost unul dintre criticii cei mai zeloși ai democrației pluraliste și a sistemului pluripartinic. Din grupul său, Răutu a recrutat mai târziu nucleul aparatului ideologic al PMR. Recunoscut oficial drept cel mai apropiat colaborator al lui Chișinevschi, membru al Comitetului Central al PMR după 1948; ulterior, după 1956, șef al

Direcției de Propagandă și Cultură a CC al PMR, Răutu a fost, de fapt, dictatorul culturii române până la moartea lui Gheorghiu-Dej. După 1956, nu mai avea practic alt superior în ierarhia de partid cu excepția lui Dej, care era puțin interesat de intrigile din viața culturală. După moartea lui Stalin, Răutu, care anterior organizase demascarea criticilor și poezilor „decadenți”, a patronat „reconsiderarea moștenirii culturale”. După Congresul al II-lea al PMR (decembrie 1955), a devenit membru supleant al Biroului Politic. Singurul lui rival potențial era Grigore Preoteasa, care în iunie 1957 devenise membru al Secretariatului Comitetului Central însărcinat cu ideologia. Moartea lui Preoteasa în noiembrie 1957 i-a lăsat lui Răutu mână liberă ca țar al culturii. De-a lungul anilor, adjuncții săi au fost Mihail Roller (care se întorsese tot din URSS), Ofelia Manole, Paul Niculescu-Mizil, Nicolae Goldberger (membru al Biroului Politic din anii '30), Manea Mănescu (însărcinat cu sectorul științific), Cornel Onescu și Pavel Țugui (ulterior exclus din partid pe motiv că își ascunsese simpatii legionare din tinerețe). Suferind de complexul originilor sale sociale și etnice, Răutu a căutat să fie în termeni buni cu Ceaușescu (relația a devenit mai caldă datorită prieteniei dintre soția lui Răutu, Natalia, și Elena Ceaușescu). Longevitatea sa politică se explică prin faptul că relațiile cordiale cu cei doi Ceaușescu se stabiliseră încă de pe vremea lui Dej, precum și prin abilitatea sa cameleonică de a se adapta la toate întorsăturile și turnurile politice. După 1965, a devenit membru al Secretariatului Comitetului Central, membru al Comitetului Executiv, viceprim-ministru însărcinat cu educația și, între 1974 și 1981, rector al Academiei de partid „Ștefan Gheorghiu”. A fost forțat să demisioneze din conducerea PCR și să se pensioneze după ce una dintre fiice a decis să emigreze împreună cu soțul ei în Statele Unite. Răutu și-a petrecut ultimii ani în panică și confuzie: în ciuda satisfacției perverse de a-l vedea pe Ceaușescu executat, convulsiile revoluționare i-au distrus (cel puțin formal) întregul edificiu politic și simbolic, a cărui construcție dăduse un sens întregii sale vieți. În unicul interviu adâncit acordat vreodată de Răutu (cu politologul elvețian Philippe du Bois), el a admis că zeci de mii de oameni au fost victimele sistemului comunist fără însă a-și exprima cea mai mică remușcare.

Mihai Roller (1908-1958). Ilegalist, unul din principalii ideologi ai stalinismului din România, adjunct al lui Leonte Răutu la Secția de Propagandă, desemnat de partid să supravegheze științele sociale și în special istoria. Propulsat membru al Academiei RPR, Roller a fost coordonatorul manualului unic de istorie a RPR, document plin de falsificări și profund antipatriotic. „Manualul lui Roller” a fost unul din textele obligatorii ale educației școlare în anii 1950. Director al Institutului de Istorie al Academiei și ulterior al celui de Istorie al Partidului.

Valter Roman (Ernest Neuländer) (1913-1983). Activist și intelectual comunist, ofițer în Brigăzile Internaționale din Spania, refugiat politic la Moscova unde a condus postul de radio „România Liberă” al Cominternului, direct controlat de CC al PCUS. Revine în țară în 1945. Șef al Direcției Superioare Politice a Armatei (1947-1951), numit general, asemeni altor foști voluntari din Spania: Ion Rab, cumnatul lui Leonte Răutu, ambasador la Moscova în anii '50; Minea Stan, șef al Contrainformațiilor Armatei, Aurel Stancu, șeful Regiunii de Securitate București în anii '50; Pavel Cristescu (Kleinman), șef al Miliției în anii 1949-1952; Mihai Burcă; Mihail Florescu (Iacobi); Gheorghe Paraschiv; Grigore Naum, șeful Direcției a V-a a Securității în anii '50; Mihail Boico, comandant al Trupelor de Grăniceri (1949-1953). După ce a deținut poziția de ministru al Poștelor și Telecomunicațiilor (1951-1953), a fost marginalizat o scurtă perioadă, anchetat pe linie de partid și a revenit în poziții relativ influente grație relației speciale cu Gheorghiu-Dej. Între 1954 și 1983 director al Editurii Politice, cu rang de adjunct de șef de secție a CC al PCR. În perioada 1956-1958 a primit sarcină din partea lui Gheorghiu-Dej și probabil a conducerii PCUS/KGB să poarte discuții cu

Imre Nagy, aflat cu domiciliu forțat în România. În anii 1970 a încurajat colecția *Idei Contemporane* la Editura Politică, în care au apărut lucrări importante de filosofie socială și politică, inclusiv traduceri din gânditori occidentali. Roman a fost căsătorit cu o comunistă spaniolă, Hortensia, care a lucrat la redacția transmisiunilor în limbi străine a Radiodifuziunii. Fiul lor, Petre, profesor la Institutul Politehnic București, a devenit premier și „lider național” al FSN după prăbușirea dictaturii.

Leontin Sălăjan (Silaghi) (1913-1966). Lăcătuș ilegalist de origine maghiară, membru al fracțiunii transilvănene, ministru adjunct al Sănătății, ministru al Forțelor Armate (1955-1966), apropiat al lui Nicolae Ceaușescu. În timpul Revoluției maghiare din 1956 a făcut parte, alături de Emil Bodnăraș, Alexandru Drăghici și Ceaușescu din Comandamentul Național organizat pentru a împiedica orice posibilă revoltă. Moare în urma unei operații chirurgicale eșuate, urmată de o intensă investigație.

Gheorghe Stoica (Moscu Cohn) (1900-1976). Membru al „Vechii Gărzi” a PC din România, de profesie muncitor, activist sindical la București în anii clandestinității, instruit la Moscova, ofițer politic în Brigăzile Internaționale din Spania, unul din liderii exilului moscovit. Întors în țară cu Divizia „Horia, Cloșca și Crișan”, a fost prim-secretar al organizației de partid a Capitalei, între 1950-1953. A deținut demnități de stat în perioada Gheorghiu-Dej, propulsat în Comitetul Politic Executiv și în Consiliul de Stat de către Ceaușescu pentru a-și consolida relațiile cu ilegaliștii. Alături de Vasile Patilineț, secretar al CC al PCR, însărcinat cu „organele speciale”, a fost în 1967-1968 șeful Comisiei de Reabilitare a lui Lucrețiu Pătrășcanu și a altor militanți comuniști uciși în URSS și în România dejistă. A avut soție originară din URSS.

Ioan Șoltuțiu (n. 1918). Originar din județul Cluj, alături de alt securist de tristă faimă, Nicolae Briceag (M. Oprea, *Banalitatea răului*, p. 567). Ceferist, membru PC din 1937. În 1945 secretar al Comitetului județean Cluj, condus în epocă de Kohn Hillel. În 1949 sub protecția lui Iosif Rangheț vine la București unde a lucrat în cadrul SSI, în cadrul Contrainformațiilor. Principalul anchetator al lui Lucrețiu Pătrășcanu și a altor inculpați din acea înscenare judiciară. A lucrat direct cu consilierii sovietici și a participat în toamna anului 1952 împreună cu Rona Gheorghiu de la Comisia Controlului de Partid (văduva militantului comunist Petre Gheorghe), generalul Mazuru și procurorul Grigore Râpeanu la procesul Slansky pentru a se inspira în vederea unui proces similar la București a lotului Pătrășcanu. La anchetele din 1967-1968 a refuzat să-și asume responsabilitatea pentru crimele comise, afirmând că nu a fost decât un simplu executant al ordinelor. După procesul Pătrășcanu a revenit la Cluj, în 1966 a fost trecut în rezervă cu gradul de colonel. În anii 1960 director adjunct al Bibliotecii Centrale Universitare și secretar de partid al Centrului Universitar Cluj.

Ion Traian Ștefănescu (n. 1942). Activist de partid cu studii juridice, extrem de apropiat de Nicu Ceaușescu și grupul său. Președinte al UASCR (1971), prim secretar al CC al UTC, prim vice-președinte al Consiliului Culturii și Educației Socialiste, prim secretar al Comitetului Județean Sălaj și ulterior Dolj, membru supleant al CPEx (1988-22 decembrie 1989). Cultivat, inteligent, arogant și oportunist, a fost unul din puținii intelectuali din ultimul CPEx. A servit până la capăt dictatura, preferând o carieră penibilă unei retrageri demne. Documentele de arhivă îl descriu ca pe un entuziast susținător al efortului lui Ceaușescu de înregimentare a tinerei generații sub forma muncii voluntare și a „șantierelor tineretului”. Tot astfel asemeni unor Mihai Dulea, Tamara Dobrin, Suzana Gâdea și alți politrucii a contribuit la menținerea unei atmosfere irespirabile în viața culturală românească.

Sorin Toma (n. 1914). Ziarist ilegalist, activ în aparatul de propagandă al PCdR. După anexarea Basarabiei, pleacă în URSS și activează în presa din Moldova sovietizată. Revine în România cu divizia „Horia, Cloșca și Crișan”. Fiul poetului proletcultist A. Toma, a detestat profund valorile culturale autentice. La ordinul organelor superioare, și în colaborare cu Chișinevschi, a scris nefastul pamflet împotriva lui Tudor Arghezi *Poezia putrefacției sau putrefacția poeziei*. A condus „Scânteia” între 1947 și 1960. Exclus din partid în 1963, reprimat în 1970, a emigrat în Israel, unde și-a scris memoriile. Între colaboratorii săi apropiați de la „Scânteia”, dintre care unii au rămas până la sfârșitul regimului în funcție, pot fi amintiți: Tudor Olaru, Sergiu Fărcășan, Ada Gregorian, Eva Szabo (soția colonelului de Securitate/Contrainformații Eugen Szabo), Silviu Brucan, Nestor Ignat, Nicolae Corbu, Sorin Mladoveanu, C. Stănescu și alții.

Virgil Trofin (1926-1984). Ajustor mecanic și cazangiu de locomotivă, membru de vârf al grupului aparatului de partid care i-a permis lui N. Ceaușescu să-i succedă lui Gheorghiu-Dej în 1965. Membru PC din 1945, Trofin a fost din vreme selectat de cadriștii staliști pentru o spectaculoasă succesiune. Membru al CC al UTC (1945-1947), lucrează direct cu N. Ceaușescu. În momentul în care PCR acaparează puterea deplină și declanșează violenta acțiune de stalinizare a României, Trofin primește grad militar și rangul de aghiotant al lui N. Ceaușescu în cadrul Direcției Politice Superioare a Armatei. Funcția Direcției Politice a Armatei, subordonată deopotrivă Secretariatului CC (T. Georgescu) și Ministerului Forțelor Armate (E. Bodnăraș) era sistematică îndoctrinare a militarilor români, inocularea convingerilor marxist-leniniste și mutilarea sentimentelor patriotice în favoarea devotamentului pentru URSS. Înlăturarea grupului Pauker-Luca-Georgescu a permis lui Trofin și altor activiști din a doua generație ascensiuni rapide. Membru supleant al CC al PMR la congresul al II-lea (1955), Trofin a fost instalat în 1956 în funcția de prim-secretar al CC al UTM, poziție pe care a deținut-o până în 1964. Evenimentele din 1956, frământările din rândurile studențimii române și maghiare, torentul de nemulțumiri exprimate în lunile de după reprimarea insurecției de la Budapesta, i-au permis lui Trofin să se manifeste ca un neînduplecat politruc. În colaborare cu zbirul Florian Dănălache, prim secretar al organizației de partid a Capitalei, urmând sfaturile versatului stalinist Leonte Răutu, Trofin a jucat un rol decisiv în suprimarea tentativelor de liberalizare din mediile universitare și scriitoricești. Între colaboratorii apropiați ai lui Trofin îi menționăm pe Cornel Burtică, președintele Centrului Universitar București, ulterior președinte UASR, activist important în perioada Ceaușescu, eliminat din structuri, iar după 1989 unicul membru al nomenclaturii care a publicat un volum exprimând regrete pentru trecutul său; Ion Iliescu; Ștefan Andrei; Ștefan Bârlea, cumnatul lui Florian Dănălache și succesorul lui Iliescu ca președinte al UASR; Petru Enache, ulterior prim secretar al CC al UTC și în anii 1980 secretar CC al PCR cu probleme ideologice. La Congresul al IX-lea Trofin a devenit membru supleant al Comitetului Executiv și secretar al CC cu probleme organizatorice. Împreună cu Patilineț a contribuit la ruina poziției politice a lui Alexandru Drăghici (strângere de documente pentru pregătirea plenarei din aprilie 1968). Propulsat membru plin al Comitetului Executiv și al Prezidiului Permanent, Trofin a fost între 1968-1969 veritabilul număr 2 al PCR. Declinul începe în 1969, când pierde poziția de secretar al CC și devine președinte al Uniunii Naționale a CAP-urilor. Președinte al sindicatelor între 1971-1972, prim-secretar al Comitetului județean Brașov, ministru al Comerțului Exterior, ministru al Minelor, Petrolului și Geologiei. În noiembrie 1981 a fost exclus din CC și sancționat cu „vot de blam cu avertisment”. Destinul politic al lui Virgil Trofin vorbește perfect despre efemera glorie a militanților comuniști și simbolizează înfrângerea istorică a celei de-a doua generații staliniste din România postbelică.

Gheorghe Vasilichi (1902-1974). Ilegalist, muncitor tinichigiu, închis alături de Gheorghiu-Dej, Constantin Doncea și Dumitru Petrescu în urma procesului din 1934, evadează în 1935. Trimis de Comintern în Franța, a fost unul din organizatorii mișcării de rezistență antinazistă în rândurile muncitorilor imigranți (FTP-MOI), sub pseudonimul „Victor”. Arestat și deportat la Dachau. Soție franceză de origine poloneză. Revenit în țară în 1945 este pentru scurtă vreme membru al Biroului Politic. Ministru al Învățământului Public (aprilie 1948-aprilie 1949), a condus operația de lichidare a vechii școli și a fost direct implicat în impunerea legii comuniste a învățământului. Menținut în CC din rațiuni decorative, a fost președinte al UCECOM între 1951-1969.

Ghizela Vass (1912-2004). Ilegalistă, deportată la Vapniaka în timpul războiului, membră a nucleului basarabean din conducerea PCdR. Adjunct al Secției Organizatorice a CC al PMR, inspector de cadre al CC, șef și adjunct de șef de secție Externe între 1956-1982. Relații apropiate cu Elena Ceaușescu, stabilite încă din perioada când aceasta îi fusese subalternă. Căsătorită cu Ladislau Vass, ilegalist de origine maghiară, în anii 1960 adjunct al ministrului Finanțelor și membru al comisiei de Revizie a CC al PMR.

Ilie Verdeț (1924-2001). Membru al grupului aparatului de partid, care îi includea și pe Virgil Trofin, Gheorghe Pană, Vasile Patilineț, Paul Niculescu-Mizil, Cornel Onescu, Ion Stănescu și Constantin Dăscălescu. Născut dintr-o familie de socialiști din zona minieră Petroșani, Verdeț a intrat în PCR în 1944. În anii 1950, a mers la Moscova unde a studiat la școala de partid a PCUS. După 1960, a fost adjunctul lui Ceaușescu, alături de Lupu Petre (Pressman) și de Vasile Patilineț, în cadrul Direcției Organizatorice a Comitetului Central. Între 1965 și 1989, a deținut poziții importante în partid, inclusiv cea de membru al Secretariatului CC, membru al Prezidiului Permanent al Comitetului Executiv și prim-ministru (1979-1982). În ultimii ani ai dictaturii Ceaușescu, din ce în ce mai marginalul Verdeț a fost președintele irelevantei Comisii Centrale de Revizie. Imediat după fuga lui Ceaușescu din clădirea Comitetului Central pe 22 decembrie 1989, Verdeț a încercat fără succes să formeze un nou guvern, invocând principiile socialismului și valorile proletare, de fapt, o încercare de ultim moment de a mai salva edificiul leninismului care se prăbușea în România. Din 1989 și până la moartea sa în 2001, a fost liderul Partidului Socialist al Muncii, formațiune radicală de stânga.

Ion Vințe (János Vincze) (1910-1996). Militant ilegalist, membru al conducerii centrale al PCdR, membru supleant al CC al PMR (1948-1955), ministru adjunct al MAI, general maior de Securitate și comandant al trupelor de Securitate, șef al Secției Administrative a CC al PMR, vicepreședinte al Comisiei Controlului de Partid, fiind mâna dreaptă a lui Dumitru Coliu și șef al grupului de anchetatori. Împreună cu soția sa, Constanța Crăciun, ani de zile ministru al Culturii, au fost unul din cuplurile cele mai influente din conducerea PCR. În perioada Ceaușescu, Vințe a fost vicepreședinte al Consiliului Național al Oamenilor Muncii Români de Naționalitate Maghiară.

Iulian Vlad (n. 1931). De profesie învățător, activist UTC, studii de Drept și Academia „Ștefan Gheorghiu”. Carieră în cadrul Direcției de Învățământ și al Direcției de Cadre a MAI. Comandant al Școlii militare de ofițeri activi ai Securității de la Băneasa. Secretar de stat al MAI, însărcinat cu coordonarea „structurilor de contraspionaj”. General colonel, ministru secretar de stat la MAI și șef al Departamentului Securității Statului (1987-22 decembrie 1989). Arestat și condamnat după căderea regimului comunist.

Ștefan Voitec (1900-1984). Ziarist, militant social-democrat, unul dintre principalii arhitecți ai lichidării Partidului Social-Democrat prin unificarea forțată cu PCR. Ministru al Educației Naționale în primul guvern Groza, vicepremier, membru al CC (1948-1984), membru supleant al Biroului Politic sub Gheorghiu-Dej și președinte al Marii Adunări Naționale (1961-1974).

Alexandru Voitinovici (1915- ?). Președinte al Tribunalului Poporului; secretar general la Ministerul Justiției (1948); procuror general al RPR (1948-1952); președinte al Tribunalului Suprem (1954-1967), revocat. Dramaturg mediocru cunoscut sub pseudonimul Alexandru Voitin. Asemeni generalului magistrat Alexandru Petrescu (care a prezidat numeroase procese politice, inclusiv procesul Maniu din 1947), Voitinovici a fost regizorul nemijlocit a numeroase înscenari judiciare.